KETTÂNÎ

Hz. Peygamber'in Yönetimi

et-terâtîbu'l-idâriyye

1

İZ YAYINCILIK

© **İz Yayıncılık Limited Şirketi,** 2012
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 12
islâm klasikleri dizisi: 2
ISBN 978-975-355-544-9 (tkm)
ISBN 978-975-355-545-6
3. Baskı; İstanbul, 2012

Özgün adı:
et-Terâtîbu'l-Idâriyye
ve'l-Amâlât ve's-Sinâât ve'l-Metâcir ve'l-Hâletü'l-İlmiyyetü'lletî Kânet Alâ Ahdi Te'sîsi'l-Medeniyyeti'l-Islâmiyye fi'l-Medîneti'l-Münevvereti'l-Aliyye I-II, Rabat 1346-1347.
(Tercümenin birinci cildi, Arapça metnin c.I, s. 440'a kadar olan bölümünü kapsamaktadır.)

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: İklim Ofset; Litros Yolu Fatih İş Merkezi No: 280 Topkapı İstanbul

Hz. PEYGAMBER'İN YÖNETİMİ

et-terâtîbu'l-idâriyye

MUHAMMED ABDÜLHAY EL-KETTÂNÎ

Kaynakların tesbiti ve ilavelerle çeviren:
Doç. Dr. AHMET ÖZEL

1

İZ YAYINCILIK

MUHAMMED ABDÜLHAY b. ABDÜLKEBİR el-KETTÂNÎ; Faslı tanınmış hadîs ve tasavvuf âlimi. 1886'da doğdu. Babası, Kettâniyye tarikatının kurucusu ağabeyi Muhammed el-Kettânî, dayısı Cafer b. İdris el-Kettânî ve zamanının tanınmış alimlerinden İslâmî ilimleri tahsil etti. Bizzat ders aldığı hocaları yanında, İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde mektupla irtibat kurduğu birçok tanınmış âlimden icazet aldı. Daha yirmi yaşlarında iken temel İslâmî kaynakları okutmaya başladı. Ağabeyi ile birlikte Fas'ta, sömürgeci güçlere ve ülkede gerçekleştirilmek istenen İslâmdışı ıslâhatlara karşı mücadele verdi. 1909'da ağabeyi ve babasıyla birlikte, Fas kralı Abdülhafîz tarafından hapse atıldı. Ağabeyinin, hapishanede işkence sonucu öldürülmesinden bir süre sonra bırakıldı. Karaviyyin Üniversitesi'nde hocalık ve kütüphane yöneticiliği yaptı. Ağabeyinin ölümünden sonra tarikatın başına geçen babası 1915'te vefat edince, onun yerini aldı. Tarikatleri ve ailesine karşı menfî tavır ve baskılarından dolayı, kral ailesine karşı mücadele etti. 1953'te Fas kralı V. Muhammed'in tahttan uzaklaştırılıp sürgüne gönderilmesinde önemli rol oynadı. Daha sonra kralın geri dönmesi ve Fas'ın bağımsızlığa kavuşması (1955) üzerine Fransa'ya gitti. Yaşamakta olduğu Paris'te, 28 Eylül 1962'de vefat etti. Hadîs yanında tasavvuf ve biyografi sahasında da büyük âlim olan Kettânî, bugün Fas Millî Kütüphanesi'nin bir bölümünü oluşturan, İslâm dünyasının en büyük şahsî kütüphanelerinden birine sahipti. Büyük küçük 130 civarında kitap ve risâle kaleme almıştır. Basılı eserleri içinde en önemlileri, konusunda tek eser olan *et-Terâtîbu'l-İdâriyye* ile yine sahasında aynı öneme sahip bulunan ve XV-XX. yüzyıllar arasında yaşamış hadîs âlimlerinin biyografileri ve bunların hocalarıyla ilgili eserlerini konu edinen *Fihrisü'l-fehâris*'tir.

Doç. Dr. AHMET ÖZEL; 1952 tarihinde Ağrı'nın Taşlıçay ilçesinde doğdu. Erzurum İmam-Hatip Okulu (1972) ve Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'ni bitirdi (1977). Bu fakültede doktorasını tamamladı. 1985 yılından beri İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) çalışıyor. 1995 yılında doçent oldu. İSAM'da çeşitli görevler yanında kuruluşundan beri İslâm Ansiklopedisi İnceleme Heyeti başkan yardımcılığını yürüttü. Halen ansiklopedi çalışmalarıyla ilgili başkan yardımcısı ve İSAM Yönetim Kurulu üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Te'lif Eserleri: *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darülislam – Dârulharb*; *Hanefi Fıkıh Alimleri*; *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*; *Hz. Muhammed'in Örnekliğinde Siyaset ve İş Hayatı*; *İslâm ve Terör*; *Kutsal Topraklara Yolculuk: Hac ve Umre Klavuzu*; *Hac ve Umre Elkitabı*. Tercümeleri: *İslam: İdealler ve Gerçekler* (Seyyid Hüseyin Nasr); *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-İdâriyye* (Kettânî). Edisyon: *Fotoğraflarla Kutsal Topraklar : Hicaz Albümü* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.); *Semadan Mekke* (fotoğraflar: Orhan Durgut).

İçindekiler

ÖNSÖZ 17

TAKDİM

ABDÜLHAY el-KETTÂNÎ: HAYATI VE ESERLERİ

Kettânî Ailesi ve Kettanîye Tarikatı 23
Hayatı 28
Eserleri 34

GİRİŞ 39
Birinci Mukaddime 78
Kitâbu't-Tahrîc'in Müellifinin adı, Nesebi ve Memleketi 78
Doğumu ve Hocaları 79
Tavsif Edildiği Özellikleri 80
Şiirlerinden Bazı Parçalar 81
Huzâî'den Nakilde Bulunan Râvîlerin Anılması ve Ona Ulaşan Rivâyet Zincirimiz 84
Memleketi, Vefatı ve Defnedildiği Yer 86
Kitâbu't-Tahrîc'in Kütüphanelerdeki Yazmaları ve Ondan Nakilde Bulunanlar 88
Kitâbu't-Tahrîc'in Mukaddimesinin Baş Tarafı 89
Eseri Te'lifinde Gayesi 90
Ebü'l-Hasan el-Huzâî İle İlgili Toplu Bilgi ve Eserin Te'lifiyle Uğraştığı Tarih 91
Eseri Takdim Ettiği Hükümdar 92
Merîniler Devleti'ndeki Görevî 93
Huzâî'nin Tahricü'd-Delâlati's-Sem'iyye Kitabında İzlediği Metod 94
Huzâî'nin Kitabında Faydalandığı ve Nakilde Bulunduğu Kaynaklar 97

İkinci Mukaddime 100
Birinci Bölümün Konuları 100

İkinci Bölümün Konuları ... 101
Üçüncü Bölümün Konuları ... 103
Dördüncü Bölümün Konuları ... 106
Beşinci Bölümün Konuları ... 107
Altıncı Bölümün Konuları ... 110
Yedinci Bölümün Konuları ... 111
Sekizinci Bölümün Konuları ... 112
Dokuzuncu Bölümün Konuları ... 113
Onuncu Bölümün Konuları ... 117

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİFELİK VE VEZİRLİK (SADARET) VE BUNA BAĞLI OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN BAZI SAHABİLER TARAFINDAN YÜRÜTÜLEN ÖZEL HİZMETLERİ

Halifelik (Hilâfet) ... 131
Halife, Melik ve Sultan Kelimeleri Arasındaki Şer'î ve Istılâhî Fark ... 143
Vezir ... 148
Sırdaş (Sır Arkadaşı) ... 151
İzin İsteyen (Mabeyinci) ... 152
Bazı Elçilerin Mabeyinci Tarafından Engellenmesi ... 153
Hâcib ... 154
Bevvâb ... 154
Hür ve Kölelerden Hz. Peygamber'in Hizmetinde Bulunanlar ... 159
Allah Resulü'ne Hizmet Eden Azatlı Köleler ... 159
Allah Resulü'nün Hastalığı Sırasında Azad Ettiği Köleler ... 160
Allah Resulü Uyuduğunda Kendisini Uyandıran, Guslettiğinde Örtü Tutan ... 161
Allah Resulü'ne Evi İçindeki İhtiyaçları İçin Hizmet Eden ... 162
Allah Resulü'nün Kapısında Geceleyen Erkekler ... 162
Allah Resulü'nün Özel Hizmetinde Kadın İstihdam Etmesi ... 163
Allah Resulü'nün Yahudi Bir Çocuğu İstihdamı ... 163
Allah Resulü'nün Yapılmasını Hiçbir Hizmetçisine Ismarlamadığı Hususlar ... 164
Allah Resulü'nün Kendilerine Hizmet Ettiği Kimseler ... 164
Muhacirlerin İzdiham Sırasında Kalkıp Allah Resulü'nün Etrafını Açmaları ... 165
Yastık Görevlisi ... 165
Allah Resulü'nün Yanına Gelen Kimseye Yastık Koyması ... 166
Ayakkabı Görevlisi ... 168
Allah Resulü'nün Düşmekten Dolayı Sırtı ve Ayakları Oğmadaki Hareket Tarzı ... 171
Allah Resulü'nü Güldürenler ... 172
Devlet Başkanı'nın Küçük Akrabalarıyla Oynaması ... 173
Elçi Heyetlerine Allah Resulü'nü Nasıl Selamlayacaklarını Öğreten Kimse ... 173

İKİNCİ BÖLÜM

FIKHÎ KONULAR, İBADETLER VE BUNLARLA İLGİLİ MESCİD, TAHARET VE BENZERİ İŞLERLE İLGİLİ GÖREVLER, HAC EMÎRLİĞİ VE BUNUNLA İLGİLİ HUSUSLAR

Kur'ân Öğretmenleri 178
Allah Resulü'nün zamanında Kur'ân'ı Ezberleyenler 182
Kendilerinden Kıraat Vecihleri Nakledilen Sahabiler 186
Allah Resulü Zamanında Halka Yazı Yazmayı Öğretenler 186
Müslüman ve Erkek Öğretmen 186
Kâfir Öğretmen 187
Kadın Öğretmen 188
Kurranın Konaklaması İçin Ev Edinme ve Bundan Medrese Yapımına Dair Hüküm Çıkarılması 195
Allah Resulü Zamanında Fetva Verenler 196
Allah Resulü İle Ashab Arasında, Kendisine Birşey Sormak İstediklerinde Aracılık Yapanlar 198
Allah Resulü Zamanında Rüyâ Tabiri Yapanlar 199
Farz Namazlarda İmam 203
Allah Resulü'nün Hz. Ebûbekir'i Kendi Yerine Namaz Kıldırmakla Görevlendirmesi ve Onun Kaç Vakit Namaz Kıldırdığı 204
Allah Resulü'nün Hac İçin Emîr Tayin Etmesi 206
Minber Edinme 207
Allah Resulü'nün Veda Haccı'nda Hayvan Üzerinde Hitabede Bulunması 210
Allah Resulü'nün Hz. Ali'yi Kendi Sözlerini Aktarmakla Görevlendirmesi 211
Halkın Susup Kendisini Dinlemelerini Sağlamak İçin Allah Resulü'nün Onlardan Boyca En Uzun ve Sesi En Gür ve Yüksek Olan Birini Görevlendirmesi 212
Devlet Başkanının Kavmini Biraraya Toplaması İçin Ashaptan Önde Gelen Birini Görevlendirmesi 212
Allah Resulü'nün Kendi Adına Berâe Sûresinin İlk Âyetlerini Tebliğ Etmek Üzere Hz. Ali'yi Göndermesi 213
Ramazan Namazında (Teravih) İmam 215
Allah Resulü'nün Müezzini 216
Muvakkit 219
Mescidlerin Namazlarında Cami Mescid'in (Merkez Camii) Müezzinlerine Uymaları 220
Neyin Üzerinde Ezan Okudukları 221
Seccade (Humra) Görevlisi 224
Asa (Anaze) Görevlisi 225
Allah Resulü Mübarek Evine Girmek İstediği Zaman Önünde Yürüyerek Asasını Taşıyan Kimse 226
Kandil Yakıcı 227

Allah Resulü Zamanında Medine'de Mum Yakılıp Yakılmadığı 228
Buhurcu (Güzel Koku Tütsüleyen) 231
Mescidi Süpüren, Toprak, Pislik ve Çöpleri Mescidden Atan 231
Halkı Cemaatle Namaz Kılmaya Yönlendiren ve Cemaatı Terkettiklerine Onlara Sert Davranan 233
Namaz Kılanların Önüne Geçip Safları Düzenleyen ve Buna Uymayanlara Vuran 234
Mescidde İnsanları Bağırıp Çağırma ve Münakaşadan Meneden 234
Abdest ve Temizlik Suyu Görevlisi 235
Allah Resulü'nün Bu Hizmetiyle Görevli Olanlar 236
Allah Resulü'nün Isıtılmış Su Kullanıp Kullanmadığı ve Hamama Gidip Gitmediği 238
Allah Resulü'nün Cam Kabdan Abdest Alması 240
Allah Resulü'nün Tunç vs.'den Yapılmış Leğende Abdest Alması 241
Misvak Görevlisi 242
Allah Resulü'nün Kürsü (İskemle) Edinmesi 242
Allah Resulü'nün Kürsü Üstüne Oturması 243
Sucu (Sâkî, Saka) 245
Allah Resulü'nün Mekke'den Medine'ye Zemzem Suyu Getirtmesi ve En Sarih Bir İfadeyle Çabuk Davranılmasına Teşvikte Bulunması 247
Seferde Allah Resulü'nün Yanında Götürülen Su Tulumları ve Onları Doldurmaya Kimin Gittiği 247
Allah Resulü'nün Müslüman Sâkisi 248
Allah Resulü'nün Yahudi Sâkisi 248
Savaşta Su Taşıma 249
Yeşil Kaplarda Nebiz Yapılması 249
Allah Resulü'nün Suyundan Bir kıl Çıkaran Kimseye Dua Etmesi 249
Yemek Sırasında Allah Resulü'ne Hizmet Eden Hizmetçi 250
Allah Resulü'nün Kapları 250
Allah Resulü'nün Zamanında Su İçen Kimseye Afiyet Dilenip Dilenmediği 251
Hac Emîrliği 256
Kurban Görevlisi 256
Kâbe Hicâbe Görevi 257
Kâbe Sikâye Görevi 260
Allah Resulü'nün Veda Haccı Sırasında Kerim Eliyle Bizzat Kurban Kesmesi ve Geri Kalanı Tamamlaması İçin de Hz. Ali'ye İzin Vermesi 261

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZI VE BENZERİ KONULARLA İLGİLİ İŞ VE GÖREVLER

Vahiy Katipleri 265
Allah Resulü'ne Herhangi Bir Konuda Katiplik Yapmış Olanlar ve Bunların Sayıları 266
Allah Resulü'nün Katiplerinden Biri Bulunmadığında Onun Yerine Yazan Kimse 268
Sır Katipleri 270
Mektup ve İktâ Katipleri 270
Allah Resulü'nün Bâdiye Araplarına Gönderdiği Mektupları Yazan 272
Allah Resulü'nün Deriye Yazdırması ve Bu Derinin Ebadı 273
Ahidname ve Sulh Katipleri 274
Allah Resulü'nün Özel İşleriyle İlgili Yazılarını Yazdırdığı Kimse 274
Katiplere Toplu Bakış 275
Allah Resulü'nün Katiplerine Kalemi Nereye ve Nasıl Koyacaklarını, Harfleri Doğru Şekilde Yazmalarını vs. Öğretmesi 276
Allah Resulü'nün Yazıyı Topraklamaları (Kurutmaları) Konusunda Katiplerini Teşvik Etmesi 278
Allah Resulü'nün Mektuplarının Tertip Özelliği 288
Kendisine Çağdaş Hükümdarların ve Başkalarının Allah Resulü'ne Nasıl Hitap Ettikleri 290
Allah Resulü'ne Hitaben Yazılmış Mektuplarda Başlık 291
Allah Resulü'nün Mektuplarında Başlık 291
Allah Resulü'nün Mektuplarına Hangi İfade İle Başladığı 291
Allah Resulü'nün Mektupları ve Hutbelerinin Başlangıcında "Emmâ Ba'd" Lafzını Her Zaman Kullanması 293
Allah Resulü'nün Resmi Yazışmalarında İhtiyatlı Davranması 294
Allah Resulü'nün Mektubun Bölüm ve Konu Başlarını Birbirinden Ayırmak İçin "Emmâ Ba'd" Lafzını Kullanması 294
Allah Resulü'nden Tarihin Metnini Bize Kadar Ulaştırdığı En Sahih Mektup 295
Allah Resulü'nün Ehl-i İslâm'a Yazdığı Mektuplardan Tarihin Bize Ulaştırdığı En Son Mektup ve Müslümanların Bunu Muhafaza Etmeleri 295
Allah Resulü'nün Ehl-i Küfre Yazdığı Mektuplardan Tarihin Aslını Bize Ulaştırdığı En Son mektup ve Onların Bunu Muhafaza Etmeleri 307
Allah Resulü'nün Ahkâma Dair Mektuplarından Tarihin Metnini Bize Ulaştırdığı En Uzun ve Kapsamlı Mektup 318
Allah Resulü'nün Yazdığı Halde Göndermediği Mektup 322
Allah Resulü'nün Bizzat Birşey Yazıp Yazmadığı ve Bazı Mektupları Mübarek Sağ Eliyle İmzalayıp İmzalamadığı 322
Mühür Görevlisi, Mührün Neden Yapıldığı ve Nakşının Ne Olduğu 327

Allah Resulü'nün Mühür Görevlisinin Kim Olduğu 329
Yanında Mührü Olmadığı Zaman Allah Resulü'nün Ne Yaptığı 329
Nebevî Mühürle İlgili Konular 330
Tarih Konulması ve İslâm'da Tarih Başlangıcının Tesbiti 332
Elçi 334
Allah Resulü'nün Elçilerini Güzel Yüzlülerden Seçmesi 341
Allah Resulü'nün Herhangi Bir Yere Gönderdiği Emîr ve Elçilerine Tavsiyeleri 342
Hulefa-i Râşidin Zamanında Berîd (Posta Teşkilatı) Kurulması 343
İslâm'a Davet İçin Elçi Gönderilmesi 345
Sulh İçin Elçi Göndermesi 346
Emân Bildirmek Üzere Elçi Gönderilmesi 347
Eman Verildiğini Bildirmek Üzere Kadınlardan Gönderilen 348
Yanındaki Müslümanları Yollaması İçin Yabancı Hükümdarlara Elçi Gönderilmesi 348
Devlet Başkanıyla Ülkesinde Bulunan Müslüman Bir Kadını Evlendirmesi İçin Yabancı Hükümdara Elçi Gönderilmesi 348
Hediye Götürmek Üzere Elçi Gönderilmesi 350
Allah Resulü'nün Kendisine Gelen Elçiye Hediye Vermesi 353
Müslüman Olmaması Halinde Kendisine Savaş Açılacağı Tehdidiyle Hükümdara Elçi Gönderilmesi 353
Allah Resulü'nün Tercümanı 354
Şair 362
Sahâbeden Allah Resulü'nün Öven Kadın ve Erkek Şairler 363
Allah Resulü'nün Kendilerine Yazık Olmuş (Küfür Üzere Ölmüş) Kimselerin Şiirini Okutması 364
Allah Resulü'nün Gençliğin Şaraba (Sevince) Benzetildiği ve Benzeri Aşk ve Eğlence Konulu Şiirleri Dinlemesi 365
Allah Resulü'nün Vefatından Sonra Kendisine Mersiye Okuyan Erkek ve Kadın Sahabîler 366
Allah Resulü'nün Kendisine İthaf Edilen Beyitler Sebebiyle, Ele Geçirilen En Büyük Esir Grubuna Lütufta Bulunması 367
Namaz Dışında Hatip 370
Allah Resulü ve Ashabın Arapça'dan Başka Bir Dille Hitap Edip Etmedikleri 371
Ordu Kâtibi 373
Bey'at 374
Allah Resulü Zamanında Ordu Kâtipliğini Kimin Yaptığı 376
Allah Resulü Zamanında Atâ (Maaş) Verilmiş Olduğu 377
Hz. Ömer'in Divân Teşkilatını Kurması ve Bunun Sebebi 378
İslâm'ın İlk Devirlerinde Müslümanların Gösterdikleri Hoşgörü 382
Devlet Başkanının Divâna Kayıt İçin Hangi Yaştakilere Müsaade Ettiği 384
Halkın Her Yıl Arza Tabi Tutulması 385
Allah Resûlü'nün Cihad İçin Ana-Babasından İzin Almamış Kimseyi Askerin Arzında Kabul Etmemesi 386

Liderin Ordusunu Gözetmesi İçin Kurulan Çardak (Karargâh) 386
Allah Resulü'nün İslâm Ordusunun Gücünü Görmesi İçin Yabancı Bir Liderle Birlikte Oturmasını Birine Teklif Etmesi 387
Arîfler 388
Nakipler 390
Muhasip 390
Vesâyet ve Vasiler 391

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHKÂM (YÖNETİM, YARGI) VE BUNA BAĞLI KONULARLA İLGİLİ GÖREVLER

TAŞRA GENEL YÖNETİMİ 397
Allah Resulü'nün Bölgelere Vali Tayin Etttiği Kimseler 397
Allah Resulü'nün, Kendisine Göndereceksi Postacının Özellikleri Konusunda Âmillerine Nasıl Tavsiyede Bulunduğu 405
Allah Resulü'nün Gönderdiği Âmillerde de Bu Özellikleri Araması 406
Allah Resulü'nün Görevlendirdiği Valiler İçin Yazdırdığı Ahidnâmenin Nasıl Olduğu 407
Kadı (Hâkim) 409
Allah Resulü'nün Sağlığında Vuku Bulup Hakkında Bizzat Hüküm Verdiği Olaylarla İlgili Kimlerin Eser Kaleme Aldığı 411
Allah Resulü'nün Hüküm ve Fetva Verdiği Konular 413
Allah Resulü'nün Kadıları 415
Allah Resulü'nün Hâkim Olarak Görevlendirdiği Kimselerde Büyük Yaşta Olmayı Şart Koşup Koşmadığı 420
Vali ve Hâkimlerin Maaş Alıp Almadıkları 424
Mezâlim (Adliye) Görevi 426
Hâkimin Davaya Bakmak İçin Nerede Oturduğu 430
Şahitlik ve Sicil Kâtipliği (Noterlik) 433
Çocukların Şahitliği ve Nebevî Belge ve Sözleşmelerde Adlarının Yazılması 435
Asr-ı Saadet'te Yapılmış Sözleşmelerden Biri Olarak Allah Resulü'nün Azatlısı Ebû Râfi'in Azat Edilmesine Dair Sözleşmenin Metni 436
Allah Resulü'nün Zamanında Kabile ve Suları Dolaşarak Halk Arasında Akitleri Yazanlar 437
Geçenlere Ek Olarak Akitleri ve Muameleleri Yazanlar 437
Mirasları Paylaştıran 439
Malî Konular Dışında Vekil 442
Yapı İşlerinde Mütehassıs Kimse 442
Allah Resulü ve İlk Asır İnsanlarının Mühendislik, Yapı ve Yolların Düzenlenmesi İşlerinden Anladıkları 444
Kassâm 447

Muhtesib 447
Allah Resulü'nün Pazar İçin Görevlendirdiği Kimse ve Resulullah Zamanında Riba ile Muamelede Bulunanlara Nasıl Dayak Atıldığı 448
Münâdi 454
Şehirde Sâhibü'l-Ases (Gece Asayiş ve Emniyet Görevlisi) 456
Allah Resulü Zamanında Bu Görevi Yürütenler 456
Erkek Hapishanesi 459
Kadın Hapishanesi 464
Mahpuslara Yiyecek Verilip Verilmediği 465
Dayakla Te'dip (Cezalandırma) 465
Sürgünle Te'dip 466
İlgiyi Kesip Yalnız Bırakmakla Te'dipte Bulunulması 467
Allah Resulü'nün Müstehak Olan Kimseye Yüz Asma ve Benzeri Şekilde Muamelede Bulunması 472
Allah Resulü'nün Bizzat Kendi Eliyle Öldürmesi 474
Allah Resulü'nün Yakıp Yıkma Suretiyle Cezalandırması ve Bunun İçin Kimi Gönderdiği 475
Allah Resulü'nün Haketmiş Kimseye, Gözlerine Mil Çekme, Susuz Yere Atma, El ve Ayakları Kesme vb. Bir Şekilde Muamelede Bulunması 477
Esirleri Gözetmekle Görevlendirilen Kimse 479
Had Cezalarını Uygulayanlar ve Allah Resulü Zamanında Kimin Bununla Görevlendirildiği 480
Savaşta Ağaçları Kesmekle Görevlendirilen Kimse 480

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ VE BUNA BAĞLI KONULARLA İLGİLİ GÖREVLER

SAVAŞ (CİHAD) EMİRLİĞİ 483
Allah Resulü'nün Savaşa Bizzat Çıkışı ve Kaç Gazve Düzenlemiş Olduğu 483
Allah Resulü'nün Gaza İçin Emîrler (Kumandan) Göndermesi ve Gönderdiği Ordu ve Seriyyelerin Sayısı 484
Devlet Başkanı Savaş veya Başka Birşey İçin Çıktığında Başkentte Kendi Yerine Bıraktığı Kimse 484
Devlet Başkanı Sefere Çıktığında Ailesinin İşlerini Yürütmek Üzere Kendi Yerine Bıraktığı Kimse 486
Düşmanın Tuzak Kurması Düşünülen Yola Devlet Başkanının Birini Halef Bırakması 487
Müstenfîr (Halkı Savaşa Katılmaya Çağıran) 487
Bayrak/Sancak Görevlisi (Sâhibü'l-Livâ) 488
Allah Resulü'nün Livâ ve Râye'sini Önünde Kendisiyle Birlikte Savaşmak İçin Kimlerin Taşıdığı 489
Her Kabilenin Kendi Râye'sinin Bulunması ve Herbirinin Kendi Râye'sini Takibetmesi 489

Allah Resulü'nün Ordu ve Seriyye Kumandanlarına Râyeler Bağlaması, İslâm'da İlk Olarak Bağladığı Râye ve Kimin İçin Bağladığı 490
Râye'nin Ebadı 491
Râyelerde Hilâl Şekli 491
Allah Resulü'nün Livâ ve Râyelerinin Renkleri, Râye'sinin Adı ve Beyaz Livâ'sına Yazılan Yazı 492
Yün Râye 493
Siyah-Beyaz Çizgili Kumaştan (Nemire) Râye 493
Livâ'da Ne Yazılı Olduğu 494
Allah Resulü'nün Râye'sinin Adı 494
Ensârın Râyesinin Rengi 495
Devlet Başkanının Çocuklara Sarık Sarması 496
Ordunun Ön, Yanlar, Kalb ve Arka Olmak Üzere Beş Kısma Ayrılması ve Kumandanın Kalb Kısmında Bulunması 497
Okçu Kumandanı 497
Düşmanla Karşılaşıldığında Devlet Başkanını Korumak Maksadıyla Ordunun "Kalb" Kısmında Başkanın Kendi Yerine Koyduğu ve Birbirlerinin Elbiselerini (Üniforma) Giydikleri Kimse 498
Ordunun Sağ, Sol, Merkez ve Ön Kısımlarına Kumanda Edenler 490
Askerlerin Savaşta Kendisiyle Birbirlerini Tanıdıkları İşaret ve Parolaları 490
Saffa Nezaret Edip Düzelten, Öne ve Arkaya Alan Saf Düzenleyicisi 502
At Edinme 503
Allah Resulü'nün Atı 505
Eyerci 507
Allah Resulü'nün Eyerinin Neden Yapıldığı 507
Allah Resulü Bindiğinde Üzengisini Tutan 507
Binme Sırasında Süvarinin Elbisesini Eyerde Toplayan 508
Devlet Başkanının Atına Binerek Yarışan Kimse 508
Allah Resulü'nün Atını Yarıştırması ve Ashaptan Kimin Yarış İçin Ata Bindiği 508
Yük Devesi Görevlisi 509
Katır Görevlisi 510
Bineği Yularından Tutup Çeken 512
Allah Resulü'nün Bineğini Kimin Çektiği 512
Allah Resulü'nün Kurbanlıklarını (Bedene) Sevkeden 513
Allah Resulü'nün Kurbanlık Görevlisi 513
Allah Resulü'nün Sağmal Develerinin Çobanı 513
Allah Resulü'nün Sağmal Develerine Kimin Baktığı 513
Allah Resulü'nün Atının Kimin Yanında Olduğu 514
Allah Resulü'nün Devecisi 514
Hayber'de Savaş Sırasında Allah Resulü'nün Bineğini Kimin Tuttuğu 514
Allah Resulü'nün Deve Üzerindeyken Üzengisini Tutan 515
Allah Resulü'nün Devesinin Yularını Tutan 515
Develeri Nağmelerle Coşturan (Hâdî) 517

Veda Haccında Allah Resulü'nün Kurbanlıklarına (Hedy) Kimin Baktığı 518
Silah Görevlisi ve Allah Resulü'nün Silahı 518
Allah Resulü'nün Kılıcını Nereye Taktığı 519
Allah Resulü'nün Önünde Kısa Mızrağı (Harbe) Taşıyan 521
Kılıç Taşıyan 521
Allah Resulü'nün Huzurunda Boyun Vuranlar 522
Kılıç Cilacısı 523
Yolda Kılavuz 524
Devlet Başkanının Uğradığı Çöllerde, Oraya Varmış Olduğunu Göstermesi ve Davetinin Oraya Ulaştığına Bir İşaret Olması İçin Yaptırdığı Yapı 525
Yol Güvenliğini Sağlayan 526
Bineğine Binmesi İçin Allah Resulü'nün Önünde Eğilen Kimse 526
Gölgelik Görevlisi 527
Yük Görevlisi 527
Allah Resulü'nün Büyük Çadırı 528
Allah Resulü'nün Çadırını Kuran 531
Başkente Girmek İstediğinde Devlet Başkanını Çevreleyip Koruyanlar 531
Harem Emini 531
Allah Resulü'nün Haccı Sırasında Hanımlarına Eşlik Ederek Hayvanlarını Süren Kimse 533
Ordunun Konaklaması İçin Yer Araştırma ve Onlar İçin Sulu ve Otlak Yer Seçme 533
Muhafız 533
Devlet Başkanının Savaşa Çıkması ve Ardından Başkentte Muhafız Bırakması 534
Allah Resulü'nün Ordu Muhafızları 535
Allah Resulü'nü Arkadan İzleyen Kimse 537
Allah Resulü'nün Önüne Geçip Şiir Okuyan 537
Ordu Gözcü Kolu 538
Casus 538
Düşman Ülkesinde Devlet Başkanına Onların Haberlerini Göndermek Üzere Casus Tutulan Kimse 541
Devlet Başkanının Kendi Ülkesinde Halk Arasında Casus (Haberci) Edinmesi 541
Düşmanı Dağıtmakla Görevli Kimse (Muhazzil) 543
Nemmâm (Kovucu, Söz Taşıyan) 546
Allah Resulü Zamanında Gemi Kullanımı 546
Mancınık Yapan 552
Debbâbe 554
Ağaçları Yakan ve Kesenler 555
Hendek Açma 555
Ganimet Görevlisi 559
Allah Resulü'nün Ganimetlerini Yazan 560
Ganimetten Satışına İhtiyaç Duyulan Şeyleri Satmakla Görevlendirilen 560

Devlet Başkanının Kendileriyle Savaştığı Kimselerin Hayvanlarından Bir Türü Hibe Etmesi ... 561
Humus Görevlisi ... 561
Devlet Başkanının Fethi Müjdelemek İçin Gönderdiği Kimse ve Kendilerine Müjde Verilenlerin Tebrik İçin Devlet Başkanını Karşılamaya Çıkmaları ... 562
Seferden Dönüşte Yemek Verilmesi ... 562
Allah Resulü'nün Seferden Dönünce Söylediği Söz ... 563
Allah Resulü'nün Bir Köye Girmek İstediğinde Söylediği Söz ... 563
Arap Yarımadası Kâfirlerinin Allah Resulü'ne Karşı Tutumları ... 564
Allah Resulü'nün Kendi Zamanındaki Kâfirlere Muamelesi ... 566

ALTINCI BÖLÜM

VERGİ TOPLANMASIYLA İLGİLİ GÖREVLER

Cizye Görevlisi ... 575
Uşûr Görevlisi ... 576
Arazi Haracını Toplayan ... 576
Zekât Âmili ... 580
Allah Resulü İçin Zekat Mallarını Yazan ... 583
Miktar Takdirinde Bulunan ... 583
Vakıf ... 585
Zekât Âmillerinden Topladıkları Malları Alan Görevli (Müstevfi) ... 595
Allah Resulü'nün Bâdiye'de Zekât Develerinin İçine Bizzat Çıkması ... 596
Allah Resulü'nün Ramazan Zekâtını (Fıtır Sadakası) Korumakla Görevlendirdiği Kimse ... 597
Allah Resulü'nün Ganimetlerini Almaya Memur Kıldığı Kimse ... 597
Allah Resulü'nün Humusuna Bakmakla Görevli Kimse ... 597

YEDİNCİ BÖLÜM

HAZİNE VE BUNA BAĞLI HUSUSLARLA İLGİLİ GÖREVLER

Tartıcı ... 601
Erzak Hazinedarı ... 602
Kileci (Tahıl Ölçümcüsü) ... 602
Allah Resulü Zamanında Kullanılan Şer'î Ağırlık ve Hacim Ölçüleri ... 603
Deve ve Koyun Edinme ... 630
Damgacı (Hayvanı Dağlayan) ... 630
Devlet Başkanının Korusu ... 631

Önsöz

Uygarlıkların gerek doğuşlarında gerek gelişme süreçleri içinde, bir başka uygarlıktan doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde, müsbet veya menfî mânâda etkilenmeleri tabiî ve hattâ kaçınılmaz bir husustur. İnsanlık tarihinde derin izler bırakan ve tarihin akışını değiştiren bir uygarlığın, başka uygarlıklara tamamen kapalı bir şekilde varlığını sürdürmesi düşünülemez. Uygarlıklar arasında dışta çatışma ve zıtlıklar olsa bile, içte birtakım uzlaşmalar ve karşılıklı etkileşmeler hep olagelmiştir. Ancak her uygarlık kendisini diğerlerinden ayıran temel özelliklere sahiptir. İslâm uygarlığı da Kur'an ve sünnet'e dayanmaktadır; müslüman toplumların sosyal yapılarında ve kültürel karakterlerinde, siyasî, idarî, adlî, askerî ve iktisadî müesseselerinde bu iki kaynağın damgası vardır.

Bazı Batılı araştırmacılar, Emevîler ve özellikle Abbasîler devrinde felsefe, astronomi, matematik ve tıp gibi alanlarda, eski Yunan, Hint ve İran uygarlıklarına ait eserlerin Arapça'ya tercüme ettirilmesi ve komşu milletlerdeki bazı kurumların şu veya bu şekilde benimsenmesi sebebiyle, İslâm uygarlığının orijinalitesi konusunda tereddüt uyandırmaya çalışmışlardır. Oysa asırlardan beri bu uygarlıkların mensuplarının elinde bulunmalarına rağmen, kültür ve medeniyet alanında herhangi bir atılım ve yeniliğe yol açmamış bulunan bu eserlerden faydalanarak onların aşılması, müslümanlar sayesinde gerçekleşmiş ve bu husus, daha sonra modern Batı uygarlığının doğmasında da en önemli âmillerden biri olmuştur. Dolayısıyla bu aktarmalar, İslâm uygarlığının orijinalitesine asla gölge düşüremeyeceği gibi hıristiyan, süryânî ve

yahûdî mütercimlerin katkıları da İslâm âlimlerinin asıl rollerinin gözardı edilmesine sebep teşkil etmez.

Kendisinden önceki semâvî dinlerin doğrulayıcısı ve kemâle ermiş son şekli olması ve temel ilkesi olan tevhidin evrenselliği sebebiyle esasen belli bir zaman ve mekânla bağlılığı bulunmayan İslâm'ın, çeşitli uygarlık ve düşünce sistemleriyle temas kurması, evrenselliği ve insanlık tarihinde yüklendiği fonksiyon ve rolün de tabiî bir sonucudur.

İslâm uygarlığının orijinal olmayıp diğer uygarlıklardan alındığını rahatça söyleyebilmek için bazı kimselerin Kur'an ve sünnet'e dayanan köklerini gözardı ederek, İslâm uygarlığını Abbasîlerden başlattıklarını belirten Kettânî, Emevî ve Abbasîlerden başlamak üzere İslâm tarihi boyunca kurulan müslüman devletlerdeki siyasî, idarî, askerî, adlî, ilmî ve iktisadî kurumların şu veya bu şekilde Hz. Peygamber (sav) zamanında mevcut olduğunu, İslâm uygarlığının temellerinin Allah Resûlü (sav) ve ilk müslüman nesil zamanında atılmış bulunduğunu ortaya koymak için bu eseri kaleme almıştır. Eser bu yönüyle Hz. Peygamber'in (sav) çoğu Batılı yazar tarafından mânevî boyutundan tamamen soyutlanarak takdim edilen, buna karşılık Batı dünya görüşü ve hayat tarzının etkisi altında yetişmiş müslüman nesillerin ise anlamak şuurundan mahrum bırakıldıkları hayatının toplumsal cephesini bütün teferruatıyla ele almaktadır.

Peygamberliği Hz. İsa'nın (a.s.) şahsında yalnızca mânevî hayata kılavuz olma şeklinde gören ve anlayan Batılıların, çoğu zaman inkârlarına da mesned olarak Hz. Peygamber'i (s.a.v.) sosyal ve siyasal hayata fazla angaje olmuş görmelerinin sebebi, yeni sosyal bir düzenin kurucusu olan ve mânevî hayat kadar maddî ve sosyal hayatta da insanlara kılavuz olma görevini yüklenmiş bulunan Resûlullah'ın (sav) manevî tabiatının beşerî faaliyetleriyle örtülü olmasıdır. Din ile hayatın maddî alanlarının birbirinden ayrıldığı modern dünyada, yalnız mânevî hayatı düzenlemeyi değil yeni bir sosyal ve siyasal düzen kurmayı da içeren bir "peygamberlik" misyonu birçokları tarafından kavranılmamakta, bu durum onlara imkânsız gibi görülmektedir. Tüm beşerî mükemmelliğin tek örneği olan Allah Resûlü (sav), yüklendiği ve eksiksiz olarak gerçekleştirdiği misyonu bakımından, hem insan şahsının hem beşerî toplumun, bir başka ifade ile hem mânevî hayatın kılavuz ve örneği hem mükemmel sosyal hayatın ölçüsüdür:

> *"Andolsun Allah'ın Resûlü'nde sizin için, Allah'ı ve âhireti arzu eden ve Allah'ı çok anan kimseler için (uyulacak) en güzel bir örnek vardır."* (Ahzâb 33/21).

Allah Resûlü'nün (sav) bizzat insanın kendi beşerî durumu aşılmadıkça üstesinden gelinemeyecek olan bütün sosyal, siyasal, ekonomik, cinsel.. eğilimler arasında denge ve ahengi temsil eden yüce hayatı, tarihte hiçbir insana nasip olmamış şekilde, bütün yönleriyle ve en ince ayrıntısına kadar müslümanlar tarafından tesbit edilmiş ve bu konuda sayısız eser kaleme alınmıştır.* Bir peygamber, bir mübelliğ, bir devlet başkanı, bir lider, bir kumandan, bir hâkim, bir eğitimci, bir tâcir, bir aile reisi, bir baba, bir dost ve arkadaş, hattâ bir düşman olarak bütün maddî ve mânevî yönleriyle insanlığa örnek davranışları ortaya koyan, gelecek bütün müslüman nesillerin seviyesine ulaşma özlemi duydukları ve kendisine oranla sonraki bütün toplumların bir alçalış sayılacağı mükemmel İslâm toplumunu meydana getiren Allah Resûlü'nün (sav) ağzından çıkan her söz, bir olay karşısında suskunluğuna varıncaya dek her davranışı, bütün teferruatıyla günlük hayatı ve vücut özellikleri binlerce cildi bulan hadîs külliyatı, siyer, megâzi, hasâis ve şemâil kitapları başta olmak üzere, birçok eserde misli görülmemiş bir titizlikle tesbit edilmiştir. Asr-ı Saâdet'teki siyasî, idarî, adlî, askerî, iktisadî, ilmî ve içtimaî hayat ve düzenlemeler de buna bağlı olarak bu eserlerde dağınık bir biçimde ele alınmıştır. Bu hususları derli toplu bir şekilde müstakil olarak ele alan ilk eser Huzâî'nin **Tahrîcü'd-delâlât'ı**** ile bunu temel alarak muhteva ve konu bakımından genişleten Kettânî'nin elinizdeki bu eseridir.

---

* Bütün müslüman milletlerin dillerinde bu konuda kaleme alınmış eserlerle ilgili bibliyografik bir araştırma henüz yapılmamış olmakla birlikte, bir fikir vermesi bakımından şu çalışmalar zikredilebilir: Salâhaddin el-Müneccid, **Mu'cemu mâ üllife an Resûlillâh,** Beyrut 1402/1982); Muhammed Mahir Hamâde, **Merâci' muhtâre an hayâti Resûlillâh,** Riyad 1402/1982; L.B., "Le Prophète Mohammed en Europe, légende et littérature", **Revue du Monde Musulman,** 1909, IX. s. 264-272; J. Horovitz, "The earliest biographies of the Prophet and their authors", **İslâmic Culture,** I (1927), s. 535-559, II (1928). s. 22-50, 164-182, 495-526; Rudi Paret, "Recent European research on the life and work of Prophet Muhammad", **Journal of the Pakistan Historical Society,** 1958, VI, s. 81-96, ve bu makalenin Salih Tuğ tarafından yapılan tercümesi: "Peygamber'in Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında Avrupa'da Yapılan En Son Araştırmalar", **İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi,** 1959-60, III, sy.1-2, s.31-48; A. Wessels, "Modern biographies of the life of the Prophet Muhammad in Arabic", **Islâmic Culture,** 1975, XIL. s. 99-105; **Armağan-ı Hak 1400 Kütüb-i Siret,** Mültan 1980, Bahaeddin Zekeriya Üniversitesi yay; Munawar Ahmad Anees and Alia N. Athar, **Guide to Sira and Hadith Literature in Western Languages,** London-New York 1986; M. Rodinson, "A Critical Survey of Modern Studies on Mohammad," **Studies on Islam,** New York 1981, s. 23-85; Mahmoud Mourad, "La Critique historique Occidentale et les biographies du Prophète", **Les Arabes et l'Occident,** Paris 1982, s. 95-110; M. J. Kister, "The Sîrah Literature. Arabic Literature to the end of the Umayyad Period", **Cambridge History of Arabic Literature,** Cambridge 1983, I, 352-367.

** Rifâa Beg et-Tahtâvî (ö. 1290/1873) Hz. Peygamber'in siretine dair **Nihâyetü'l-îcâz fî sîreti sâkini'l-Hicâz,** (Kahire, 1291) adlı eserinde Huzâî'nin eserini özetle vermiş, Muhammed Bahît

Kettânî, çağdaş bir yazar olmasına rağmen eserini klasik tarzda kaleme almış, iktibasta bulunduğu kaynakların cilt, sayfa veya varak numaralarını pek azı dışında göstermemiştir. 1346-1347 (1927-1928) yıllarında ilk baskısı yapılan ve inanılmaz derecede matbaa hataları bulunan eserin, bizzat yazarın sağlığında 35 yıl geçmesine rağmen, gözden geçirilerek yeniden neşredilmemesi gerçekten bir talihsizliktir. Eserin hemen hemen tamamına yakın kısmının iktibaslardan oluşması, kaynakların çokluğu ve çeşitliliği, matbû olanların eski baskılı, bir kısmının nadir eserlerden veya yalnız Kettânî'nin özel kütüphanesinde bulunan yazmalardan olması, daha sonra da böyle zahmetli bir teşebbüse girişilmemesinin başlıca sebebi olmalıdır.

Bu değerli eserin Türk okuyucusuna kazandırılması konusunda fakülte talebeliğimden beri beslediğim niyeti gerçekleştirmeğe başlarken, daha faydalı olacağı için kaynakların tesbitini de düşünüyordum. Fakat çalışmaya başlayıp eserin Arapça aslından faydalanmayı oldukça zor ve mahzurlu kılan baskı hatalarıyla karşılaşınca, bunun bir zarûret olduğu görüldü. Bu sebeble Kettânî'nin, kaynaklarından ulaşılabilen büyük kısmında, yapılan iktibaslar karşılaştırılarak yerleri gösterilmiş, mânânın bozulduğu durumlarda ve özellikle özel isimlerde hatalara işaret edilerek düzeltme yapılmış, hataların çok fazla olması hâlinde ise doğru metin tercümede esas alınmış ve iktibasta hata bulunduğuna işaretle yetinilmiştir. Büyük hacimli olup yeterli fihrist veya indeksi bulunmayan eserlerde, bilhassa metnin anlaşılması bakımından zarûret arzeden durumlarda ilgili yerin tesbiti için çaba sarfedilmiş, zarûret bulunmayan durumlarda tekellüfe girilmemiştir. Ulaşılamayan eserler ile lüzum görüldüğü yerlerde şahıs, yer, olay, terim vb. hususlarla ilgili bilgi verilmiş ve daha fazla malûmat veya mukâyese imkânı sağlaması bakımından, zaman zaman başka kaynaklara atıfta bulunulmuştur. Kettânî'nin nadiren kaydettiği cilt ve sayfa numaraları, aslında olduğu gibi metin içinde gösterilirken tarafımızdan yapılan ilâveler âyet numaraları dışında dipnotta verilmiş ve bu çalışmayla eserin bir nevi edisyon-kritiği yapılmıştır. Ayrıca eserin başında Kettânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve sonuna da bibliyografya ile birlikte teferruatlı bir indeks ve terimlerle ilgili seçme bir lügatçe eklenmiştir. Okuyucuların samimî tenkit ve uya-

el-Mutiî (ö. 1354/1935) de Ali Abdürrâzık'ın **el-İslâm ve usûlü'l-hükm** adlı kitabında reddiye olarak kaleme aldığı **Hakîkatü'l-İslâm ve usûlü'l-hükm** (Kahire, 1344) adlı kitabında (s. 128-207) Huzâî ve Rifâa Beg'in eserlerinden geniş iktibaslarda bulunmuştur.

rılarının da eserdeki hata ve noksanların giderilmesine yardımcı olacağı şüphesizdir.

Batı uygarlığının kendisiyle birlikte topyekün insanlığı da yokolmaya sürüklediği ve İslâm uygarlığıyla tarih sahnesinde tekrar karşı karşıya geldiği bugün, insanlığın tek kurtuluş ümidi olan yüce İslâm davasının önderliğinin yeryüzünde kendisine düştüğüne inandığım müslüman Türk insanına bu görevinde ışık tutacak ve bugüne kadar üzerinde en az durulmuş bir yönden Allah Sevgilisi'nin hayatını tanıtacak bu çalışmanın, Allah katında makbûl ve meşkûr, sevgilisinin şefaatine nail olmaya bir vesile olmasını niyaz ederim.

Ahmet Özel
Ağustos 1990.
İstanbul

Takdim
Abdülhay el-Kettânî: Hayatı ve Eserleri

I. KETTÂNÎ AİLESİ VE KETTÂNİYYE TARİKATI

Kettânî ailesi İdrisî şeriflerinden Fas'ın önemli ve meşhur bir ailesidir. Hz. Ali'ye (ra) varan nesep zincirleri şu şekildedir: Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr (ö. 1333/1915) b. Muhammed (ö. 1289/1872) b. Abdülvâhid (ö. 1234/1819) b. Ahmed (ö. 1244/1828) b. Abdülvâhid (ö. 1203/1789) b. Ömer b. İdris b. Ahmed b. Ali b. Kâsım b. Albülvâhid b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsa b. Ebubekir b. Muhammed b. Abdullah b. Hâdî b. Yahya el-Kettânî (III) b. İmrân b. Abdülcelîl b. Yahya (II) (ö. 252/866) b. Yahya (I) (ö. 249/ 863) b. İdris (II) (ö. 213/828) b. İdris (I) (ö. 177/793) b. Abdullah (ö. 143/760) b. Hasan b. Hasan b. Ali (ra).[1]

Abdülhay el-Kettânî, dedelerinden Yahya b. İmrân'ın daha önceleri deri, yün ve kıldan yapılan çadırları ilk kez ketenden yaptığı için ailelerinin de ondan itibaren "Kettânî" lâkabıyla anıldığını belirtir.[2]

Birçok büyük muhaddis, edip ve fâkih yetiştiren bu aile, asıl şöhretine XIX. yüzyılın sonlarında kavuşmuştur. Ailenin yetiştirdiği önemli şahsiyetler yanında, bu yüzyılın sonlarında Kettâniyye tarikatının kurulması, ailenin adını duyurmasında en önemli rolü oynamıştır. Kettâniyye

1. Muhammed Bâkır el-Kettânî, **Tercemetü'ş-Şeyh Muhammed el-Kettânî eş-Şehîd,** Rabat 1962, s.89; Abbas b. İbrahim, **el-İ'lâm bi-men halle Merrâkeş ve Ağmât mine'l-a'lâm,** Rabat 1397/1977, VII, 160-161.
2. bkz. s. 529.

zâviyesi ilk defa XIX. yüzyılın ortalarında, Fas şehrinde Muhammed b. Abdülvâhid tarafından kurulmuş, fakat bir süre sonra inkıraz bulmuştu. Daha sonra tarikatın asıl kuruluş ve şöhret bulması, torunu Muhammed b. Abdülkebir'in (Abdülhay el-Kettânî'nin ağabeyi) eliyle olmuştur.[3] Kettâniyye, Derkaviyye tarikatinin esasları ile bir müceddid olan kurucusunun koyduğu şahsî esaslardan doğmuştur.[4] Babasının kendi babası ve başkalarından aldığı bütün evrâdı ondan alan Muhammed b. Abdülkebîr, Çiştiyye tarikatine Muhammed Hüseyin el-Umerî ve Derkaviyye tarikatına da Muhammed Tayyib ed-Derkavî'nin halifesi Ali b. Ahmed el-Mostarî vasıtasıyla bağlanır.[5]

Muhammed b. Abdülkebîr'in ilimdeki üstünlüğü yanında, tarikat kurucusu olarak kazandığı nüfuz ve şöhreti çekemeyenler, görüş ve fikirlerini tenkit ve tahtta gözü bulunduğu iddiasıyla, onu Fas sultanı Abdülaziz'e (1894-1908) şikâyet ettiler. Muhammed b. Abdülkebîr, kendisini temize çıkarmak için sultanın huzuruna çıkarak, aleyhine söylentiler yayan ulemâyla yüzleşti. Sonra sultanla aralarında dostluk kuruldu.[6] Yabancı imtiyaz sahipleri ve yabancılarla işbirliği yapanlara karşı mücadele açan Muhammed b. Abdülkebîr, sultan Abdülaziz'e ülkenin müdafâsı ve İslâm ölçülerine bağlı kalınması konusunda tavsiyelerde bulundu ve onu uyardı. İslâmî olmayan ıslâhatlara karşı koydu.

1907'de Dârülbeyzâ (Kazablanka) ve Vücde'yi işgal eden Fransızlara karşı muhtelif ayaklanmalara öncülük yaptı. Bu olaylarda Abdülaziz'in hareketsiz kalması üzerine, Merakeş'teki halifesi Mevlay Abdülhafîz ülkeyi savunacağını ilan edince güneydeki kabileler onu başa geçirip kardeşi Abdülaziz'i azlettiler (1907). Bunun üzerine Abdülhafîz (1908-1912) Kettânî'ye yazıp kendisine biat etmesini istedi. Batı hayat tarzını benimsemesi, bu yöndeki ıslâhat temayülleri ve dinî meselelere karşı kayıtsızlığı ile halkın hoşnutsuzluğunu kazanan, Fransızların kontrol ve etkisi altında bulunan Abdülaziz'den ümidini kesen Kettânî, Fas ulemâsıyla yaptığı uzun müzakerelerden sonra onu azledip Abdülhafîz'e biata karar verdi (1908). Bunun için de Fransızlara karşı mücadele edeceğine, İslâmî ölçülere uygun hareketle âdil bir yönetim ortaya koyacağına dair öne

3. M. Bâkır el-Kettânî, s.240
4. Micheux-Bellaire, **Essai sur l'histoire de confréries marocaines,** Rabat 1921, I, 141-159.
5. Abbas b. İbrahim, VII, 156. Tarikatin erkân, evrâd ve hizbleri için bk. M. Bâkır el-Kettânî, s.44-77; Abbas b. İbrahim, VII, 164-168.
6. **age,** VII, 157.

sürdüğü bazı şartları kabul etmesi üzerine, Abdülhafîz'e biat etti ve kendisine biat edilmesi için çevreye mektuplar yazdı.[7]

Bazı kimselerin, Kettânî'nin bu şartları ve özellikle şûra prensibiyle yönetimi ele geçirmek niyetinde olduğunu ileri sürmeleri, Abdülhafîz'le aralarında doğan soğukluğun başlangıcı oldu. Daha sonra kendi kabile ve bağlıları arasından düşmanla savaşmak için topladığı askerlerle Abdülhafîz'in kardeşi Abdülaziz'in ordusuna karşı koyma isteğini reddetmesi, Abdülhafîz'in kardeşinin taraftarlarına şiddetle davranıp mallarına el koyması gibi sebeplerle araları iyice açıldı. Ulemâdan bazılarının bu şartları yalnız Kettânî'nin koyduğunu belirterek bunlardan vazgeçmeleri, sultanın da bu şartlarla yetkilerinin kısıtlandığını düşünmesi bu ayrılığı daha da arttırdı.

Kettânî'nin sonraları muhtelif vesilelerle, sultanın biatinde şart koşulan hususları yerine getirmesi ile ilgili istekleri, çeşitli vaatlerle geçiştirildi. Fransızlarla onların hizmetindekiler de Kettânî ile Abdülhafîz arasındaki ayrılığı körüklediler. 1909'dan itibaren Abdülhafîz'in Fransız diplomasisi ile ilişkileri iyileştiği ölçüde Kettânî ile kötüleşti. Kettânî çeşitli baskılara mârûz kaldı. Hayatı konusunda da bazı endişeler taşımaya başlayınca, taşrada mütevazi bir yerde yaşamak üzere babası, kardeşi Abdülhay ve diğer aile fertleriyle birlikte, 24 Safer 1327'de (17 Mart 1909) Fas'tan ayrıldı.

Kettânî'nin bu hareketi, ıslâhatların gerçekleşmesinden ümit kestiği için inzivaya çekilmek istediği şeklinde yorumlandığı gibi düşmanı ülkeden atmak ve yeni bir inkılap için hareket şeklinde de yorumlandı. Bunun üzerine Kettânî ve beraberindekiler yolda tutuklanarak geri getirilip hapse atıldılar. Hiçbir makûl sebep olmadan sultanın beyatinden dönmek ve meşrû sultanı azle çalışmakla itham edildi; Kettâniyye zâviyeleri kapatıldı. Kettânî kendisine uygulanan eziyet ve dayak sonucu 13 Rebiülâhir 1327'de (4 Mayıs 1909) hapiste vefât etti. Babası, kardeşi Abdülhay ve oğlu da bir süre sonra serbest bırakıldılar.[8]

Kettânî'nin öldürülmesiyle Abdülhafîz, beyatine aşırı bir bağlılık göstermeyen, kardeşi Abdülaziz'e karşı savaşmayı reddeden ve vaadlerinin yerine getirilmesi talebinden vazgeçmeyen bir düşmanından kurtulmuş oldu.

7. M. Bâkır, s.198-200
8. M. Bâkır, s.219, 222; Abdullah Laroui, **Les origines sociales et culturelles du nationalisme marocain (1830-1912),** Paris 1977, s.405

Ancak Fas'ta genel kanaat, Kettânî'nin akıbetinin cihâd hareketine yönelik bir darbe ve yabancı ihtilalin lehine bir davranış olduğu yolundaydı.[9]

Kettânî'nin ölümünden sonra tarikat, babası Abdülkebir'in liderliğinde gizli faaliyetlerini sürdürdü. Abdülhafîz'den sonra kardeşi Yusuf tahta geçince Kettâniyye zâviyeleri tekrar açıldı. Abdülkebîr 26 Rebiülevvel 1333'te (11 Şubat 1915) vefât edince yerine oğlu Abdülhay geçti. Bu tarihten sonra kral ailesine karşı mücadelesinde Fransızlarla yakın ilişkiler kuran Abdülhay el-Kettânî ile kral ailesine bağlı kalan ağabeyinin çocukları arasında, tarikat liderliği konusunda görüş ayrılıkları ve mücadeleler olmuştur.[10]

Kettânî ailesinin önde gelen tanınmış sîmâları şunlardır:

1. MUHAMMED b. ABDÜLKEBİR el-KETTÂNÎ: [11]

Abdülhay el-Kettânî'nin ağabeyi ve Kettâniyye tarikatının kurucusudur. 1290'da (1873) doğdu. Babası, Mâü'l-Ayneyn, Muhammed Nûru'l-Haseneyn el-Leknevî, Ahmed b. İsmail el-Berzencî ve diğer birçok âlimden icâzet aldı. Aklî ve naklî ilimlerde derin âlim ve hadîs hafızıydı. Tarikatini kurduğunda yirmi yaşlarındaydı. Birçokları tanınmış yüzlerce talebe yetiştirmiştir (hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler için yk. bkz.).

Yirmi küsürü matbû olmak üzere doksan civarında eseri vardır.[12] Basılmış olan başlıca eserleri şunlardır: **Esrârü'l-istiâze, el-Emâlî fî ilmi'l-ümmehât, el-Ahzâbû'l-Kettânîyyeti's-seb'a, el-İcâzetü'l-âmmetü's-sûfiyye, el-Hikemü'l-İlâhiyye ve'l-Muhammediyye, Hatmetü'l-Buhârî, el-Keşf ve't-tibyân ammâ hufiye ani'l-a'yân, el-Kemâlü'l-mütelâlî ve'l-istidlâlâtü'l-avâlî, Lisânü'l-hücceti'l-burhâniyye fi'z-zabb an şeâiri't-tarîki'l-Ahmediyyeti'l-Kettânîyye, Luktatü aclân, Süllemü'l-irtikâ, Sefînetü'l-muhabbe, es-Sânihâtü'l-Ahmediyye ve'n-nefesâtü'r-rav'iyye fî mevlidi hayri'l-beriyye.**

---

9. Laroui, s.406.
10. bkz. M. Bâkır, s.239-240.
11. bkz. M. Bâtır el-Kettânî'nin adı geçen eseri; Abbas b. İbrahim, VII,155-168; Nebhânî, **Câmiu kerâmâti'l-evliyâ,** Beyrut 1329, I, 226; Ziriklî, VII,83; Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn,** X, 185-186; Laroui, s.102, 138, 375-376, 397, 399, 405; Rom Landau, **Târihu'l-Mağrib fi'l-karni'l-işrîn,** trc. Nikola Ziyâde, Beyrut 1963, s.143-145, 380-386.
12. Listesi için bkz. M. Bakır, s.155 vd.

2. ABDÜLKEBİR b. MUHAMMED el-KETTÂNÎ: [13]

Abdülhay el-Kettânî'nin babasıdır. 1268'de (1852) doğdu. Özellikle hadîs, siyer ve tasavvuf sahasında derin âlimdi. Kütüb-i Sitte'yi sema yoluyla öğrenmiş ve aynı şekilde nakletmiştir. Oğlunun vefâtından sonra tarikatın başına geçti ve 26 Rebiülevvel 1333'te (11 Şubat 1915) vefât etti.

Başlıca eserleri şunlardır: **el-Meşrebü'n-nefîs fî tercemeti mevlânâ İdris b. İdris, el-İntisâr li-âli'n-nebiyyi'l-muhtâr, Nücûmü'l-mühtedîn fî delâili'l-ictimâ ale'z-zikr alâ tarikati'l-meşâyihi'l-müteahhirîn, Mibredü's-sevârim ve'l-esinne fi'z-zabb ani's-sünne, Sahih-i Buhârî** ve **eş-Şemâil** hâşiyeleri.

3. CAFER b. İDRİS el-KETTÂNÎ: [14]

Abdülhay el-Kettânî'nin dayısıdır. 1250'de (1834) doğdu. Zamanının büyük âlimlerindendi. 1327'de (1905) vefât etti.

Başlıca matbu eserleri: **Risâle fî ahkâmi ehli'z-zimme, eş-Şirbü'l-muhtasar ve's-sirrü'l-muntazar min maîni ba'zi ehli'l-karni's-sâlis aşer** (Fas 1891), **Muntahabu'l-akâvîl fimâ yeteallak bi's-serâvîl, İ'lâmu'l-eimmete'l-a'lâm ve esâtizehâ bimâ lenâ mine'l-merviyyât ve esânidehâ** (Fas ts.)

4. MUHAMMED b. CAFER el-KETTÂNÎ: [15]

Abdülhay el-Kettânî'nin dayısı oğludur. 1274'de (1857) doğdu. Fas'ta aralarında Ebû Abdullah Muhammed el-Medenî, İbnü's-Sübkî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Tâlib b. Sûde'nin de bulunduğu devrin tanınmış muhaddis ve âlimlerinden ders aldı. Babasından yirmi küsur kez **Sahîh-i Buhârî**'yi okudu. Hicaz'a seyahat etti (1321/1903-1904), Ahmed b. İsma-

13. Kettânî, **Fihrisü'l-Fehâris,** II, 743-748; Abbas b. İbrahim, VIII, 166-169; Nebhânî, I,227; M. Bâkır, s.234-235; Ziriklî, IV,175; Kehhâle, V,312.
14. **Fihrisü'l-fehâris,** I,300; Serkis,II,1545; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-mâlikiyye,** s.433; Ziriklî,II,115-116; Kehhâle, III,133; a.mlf., **Mu'cemu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye,** s.132.
15. **Fihrisü'l-Fehâris,** I,515-518; Mahlûf, s.436-437; **GAL, Suppl.,** II, 890-891; Ziriklî, VI,300; Kehhâle, IX, 150; a.mlf., **Mu'cemu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye,** s. 456; A. Faure, "Kattânî", **EI,** IV, 774.

il el-Berzencî, Muhammed Emin el-Baytâr, Cemâleddin el-Kâsımî, Yusuf b. İsmail en-Nebhânî ve başkalarından ders dinledi. 1325 (1907) yılında tekrar hacca gitti. 1328'de (1910) ailesiyle Medine'ye yerleşti ve 1338 (1920) yılına kadar orada kaldı, sonra Şam'a geçti. 1345 (1926-1927) yılında Fas'a döndü ve aynı yıl 16 Ramazan'da (21.3.1927) vefât etti. Özellikle hadîs sahasında akranları arasında başta gelirdi.

Birçok önemli eseri mevcut olup başlıcaları şunlardır: On dört yılda telif ettiği **Selvetü'l-enfâs ve muhâdesatü'l-ekyâs bi-men ukbire mine'l-ulemâ ve's-sulehâ bi-Fâs** (I- III, Fas 1316), **er-Risâletü'l-mustatrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe** (Beyrut 1322, Dımaşk 1383/1964), **el-Ezhârü'l-âtiretü'l-enfâs bi-zikri ba'zi mehâsini kutbi'l-Mağrib ve tâci medîneti Fâs** (Fas 1307,1314), **Bülûğu'l-kasd ve'l-merâm bi-beyâni mâ tenfiru minhu'l-melâiketü'l-kirâm** (Fas 1321, **Şifau'l-eskâm** ile birlikte), **Şifâu'l-eskâm ve'l-alâm bimâ yukeffiru mâ tekaddame ve mâ teahhara mine'z-zünûb ve'l-âsâm** (Fas 1321), **Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir** (Fas 1328), **el-Diâme li'l-âmil bi-sünneti'l-imâme** (Kahire 1328).

II. HAYATI

Abdülhay el-Kettânî'nin hayatıyla ilgili en geniş bilgi **Fihrisü'l-fehâris** adlı eserinin başına eklenen biyografisinde verilmektedir. Ancak burada, kitabın ilk neşredildiği tarihten (1346-1347/1928-1927) sonraki hayatı hakkında tabiî olarak herhangi bir malumat mevcut olmadığı gibi, ulaşılabilen kaynaklarda da teferruatlı bilgiye rastlanmamıştır.[16]

16. Kettânî ile ilgili olarak bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** Beyrut 1402/1982, I, 5-33; Nebhâni, I,226-229; Mahlûf, s.437; Serkis, II, 1546-1547; **GAL, Suppl.,** II, 891; M. Bâkır el-Kettânî, s.239-242; Michaux - Bellaire, I, 141-159; Ch. André Julien, **L'Afrique du nord en marche,** Paris 1952, s.143; Mark I. Cohen and Lorna Hahn, **Morocco,** London 1966, s.53; Rom Landau, s.143-145, 380-386; Abdelaziz Amin, **Vers le protectorat-La crise marocaine,** Paris 1968, s.322-325; Abdülkerim Gallab, **Târihu'l-hareketi'l-vataniyyeti'l-Mağribiyye,** Darülbeyza 1976, I, 6-47; Laroui, s. 381, 387-399,404-406,451; A. Faure, "al-Kattânî", **EI,** IV,774-775; Jamil M. Abun-Nasr, **A History of the Magrib,** Cambridge 1980, s. 366, 368, 376; Ziriklî, **el-A'lâm,** Beyrut 1984, VI, 187-188; Kehhâle, **Mu'cemu musannifi'l-kutubi'l-Arabiyye,** s.506; Muhammed el- Menûnî, **el-Mesâdiru'l-Arabiyye li- târihi'l-Mağrib,** Muhammediyye 1410/1989, c. II, indeks; Muhammed b. Abdullah et-Telîdî, **Türâsü'l-Meğâribe fi'l-hadîsi'n-nebevî ve ulûmihi,** Beyrut 1416/1995, bk. indeks.

Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr el-Hasenî el-İdrisî el-Kettânî 1303'te (1886) doğdu.[17] Birçok ilim adamının gelip gittiği zâviyelerinde babasının hadîs ve siyer derslerine devam etti. İlk okuduğu eser Münâvî'nin **Şerhu'ş-Şemâil**'i idi. Babasından birçok **sıhâh, sünen, müsned, mu'cem, cüz, evâil** ve **müselselât;** özellikle Beğavî, İbn Kesîr ve Âlûsî'nin tefsirleri ile **ed-Dürrü'l-mensûr** başta olmak üzere çeşitli tefsirler; **İhyâ, Kûtu'l-kulûb, Avârifu'l-maârif, el-Futûhâtü'l-Mekkiyye, Füsûsu'l-hikem** ve **el-İbrîz** gibi tasavvuf kitapları okudu.

Daha sonra tanınmış Fas ulemâsının derslerine devam etti. Dayısı Ca'fer b. İdris el-Kettânî'den birçok hadîs, fıkıh, tasavvuf, tarih ve ensâb kitabı okudu. 1318 (1900) yılında, bütün merviyyâtı ile ilgili olarak ondan umumi icâzet aldı. Ağabeyi Muhammed el-Kettânî'den **Sahih-i Buhârî, eş-Şifâ, Sünenü'n-Nesâî, el-Mevâhibü'l-Ledüniyye, eş-Şemâil, el-Futûhâtü'l-Mekkiyye, Kûtu'l-Kulûb, İhyâ**'nın büyük bir kısmını ve diğer bazı kitaplarla teşrî felsefesi, ahlâk ve kelâm okudu. Dayısının oğlu Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'den **Sahihayn, Muvattâ, Sünen-i Ebû Dâvud, el-Elfiyye,** Şeyh Halil'in **el-Muhtasar**'ı, **Cem'u'l-cevâmi** gibi kitapları okudu. Bunlar yanında Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hayyât, Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım el-Kâdirî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm Kennûn, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Tâlib b. Sûde ve Ebû Abdullah Muhammed b. Fudayl ez-Zerhûnî'den çeşitli kitaplar okudu. Zerhûnî'nin önemli bir **Sahih-i Buhârî** şerhi olan **el-Fecrü's-sâti**'i ondan dünyada yalnız Kettânî rivâyet etmiştir.

Kettânî bizzat ders aldığı hocaları yanında dünyanın çeşitli yerlerindeki büyük hadîs âlimleriyle de yazışarak kendilerinden mükâtebe yoluyla icâzet aldı. 1905'te yaptığı Mısır ve Hicaz yolculuğu sırasında Mısır'da Abdurrahman eş-Şirbînî, Selim el-Bişrî, Ahmed er-Rifâî, Abdullah el-Bennâ; Hicaz'da Hüseyin el-Habeşî el-Bâalevî, Fâlih ez-Zâhirî, Abdülcelîl Berrâde el-Medenî ve Ahmed b. İsmail el-Berzencî'den; Şam'da Abdullah es-Sükkerî, Muhammed Emin el-Baytâr, Abdürrezzâk el-Baytâr ve başkalarından icâzet aldı.

Yirmibir yaşlarında olduğu bu seyahati sırasında, Medine harem-i şerifinde Tirmizî'nin **eş-Şemâil**'inin bütününü, **Sahih-Müslim**'in mukad-

17. Nebhâni, I,229. Nebhâni bu tarihi bizzat Kettânî'den öğrenmiş olup Faure de 1962'de vefât ettiğinde 77 yaşında olduğunu söyler. Bu bakımdan Ziriklî'nin "1305?" şeklinde tereddütlü verdiği tarih yanlıştır. Kehhâle de ondan naklen 1305 olarak kaydetmiştir.

dimesini, Remle'de Nesâî'nin türbesinde onun **Sünen**'ini, Şam'da İbnü'l-Arabî'nin türbesinde onun **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**sini, Bakî'de İmam Mâlik'in türbesinde **Muvatta**'ı ve Kudüs'te İbn Ebi'd-Dünyâ'nın **el-Ferec ba'de'ş-şidde**'sini okuttu.

Sömürgeci güçlere ve ülke içinde gerçekleştirilmesini istedikleri ıslâhatlar konusunda yönetime karşı verdiği mücadelede ağabeyi Muhammed el-Kettânî'nin yanında oldu. 1909'da ağabeyi, babası ve aile fertleriyle birlikte hapse atıldı. Ağabeyinin hapiste işkence sonucu ölümünden bir süre sonra serbest bırakıldı. Karaviyyîn üniversitesinde hocalık ve kütüphane yöneticiliği yaptı. Karaviyyîn Kütüphanesi'nin tanzimi ve ilk kataloğunun hazırlanmasında (1915) önemli katkıları oldu. Üniversitenin ıslâhı meselesinde mücadele verdi. Bunun dışında hiçbir resmî görev yapmadı.

1915'te babası vefât edince Kettâniyye tarikatının başına geçti. 1921 yılında Cezayir, Tunus ve Kayravan'a gitti. Kayravan'da İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'nin türbesinde, onun **er-Risâle** ve **en-Nevâdir**'ini, Kâbisî'nin türbesinde **el-Mulahhas**'ını ve Sahnûn'un türbesinde de **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**'yı okuttu.

Kötü yönetimi ve Batı tesiri altında İslâmî esaslardan ayrılması sebebiyle Abdülhafîz'e karşı tavır almış bulunan Kettânî, tarikatlerine ait zâviyelerin kapatılması, ağabeyinin öldürülmesi ve kendi hayatının da tehdit altında bulunması gibi gerekçelerle, kral ailesi ve yönetim kadrosuna karşı 1920'lerden itibaren Fransızlarla yakınlık kurmaya ve onların desteğini sağlamaya çalıştı. 1953 yılında kral V. Muhammed'in tahttan uzaklaştırılıp sürgüne gönderilmesine yolaçan hareketlerde önemli rol oynadı; Celâvi kabileleri harekete geçirirken, Kettânî tarikatlere yön verdi. V. Muhammed geri dönüp Fas bağımsızlığını kazanınca (1955) Kettânî Fransa'da yaşamak zorunda kaldı ve 28 Eylül 1962'de Paris'te vefât etti.

Bir ulemâ ailesi içinde büyüyen ve kuvvetli bir tahsil gören Kettânî, özellikle hadîs ilminde büyük âlimdi. Kendisinden icâzet aldığı hocaları ile diğer birçok âlim, onu "asrın muhaddis ve hafızı", "asrın müsnidi" gibi övücü vasıflarla anmışlardır.[18] Cerh ve ta'dil, ta'lil, sıhhat, ızdırap vb. konularda derin hadîs bilgisine sahipti. **Kütüb-i Sitte**'yi, bir çok **müsned**,

18. bkz. **Fihrisü'l-Fehâris,** II, 1171, 1174.

mu'cem, cüz, meşyaha ve **sebt**'i birçok hocadan dinlemiş ve defalarca okutmuştur. Hadîs konusunda, hemen hemen hiç kimsede bulunmayan kitapları kütüphanesinde toplamıştı.

İslâm tarihi ve felsefesinde de geniş bilgi sahibi olan Kettânî'nin ensâb, vefeyât, terâcim ve tabakât konusunda çağdaşları arasında benzeri yoktu. Özellikle Kuzey Afrika tarihi konusunda eser vermiş birçok müslüman müellif ile De Castries ve Levi Provençal gibi Batılı âlimler eserlerinde ondan faydalanmışlardır. İslâm teşrî felsefesi, fıkıh ve tasavvuf bilgisi yanında çağdaş tarih ve siyasetine de son derece vâkıftı. Batı İslâm dünyasının en büyük şahsî kütüphanesine sahipti. Yolculuklarının ana sebeplerinden biri kitap tutkusuydu; gittiği yerlerde en çok kitapçılara uğrardı. Doğu'da ve Batı'da kitapçılarla sıkı bir münasebeti vardı. Birçok nadide yazmanın bulunduğu Kettâniyye Kütüphanesi'ne Fas'ın bağımsızlığından sonra yönetim elkoymuş olup bugün Rabat Umumî Kütaphanesi içinde bir bölüm olarak bulunmaktadır.[19]

Hac dönüşü (1906) Beyrut'ta kendisini ziyaret eden 21 yaşındaki Kettânî'nin ilim, ahlâk ve anlayışına hayran kalan Nebhânî, onunla karşılıklı birbirlerine icâzet verdiklerini belirterek, bir kerâmet olarak nitelediği ve Kettânî'nin kitaba olan sevgisini de gösteren şu olayı ondan nakleder: Kettânî bir yıl önce hacca giderken Mısır'da bulunduğu sırada, Medine'de birisinin yanında Abdülazîm el-Münzirî'nin hattıyla ve üzerinde bazı hâfızlar ve meşhur âlimlerinin yazılarıyla birçok semâ'nın bulunduğu bir **Müsned-i Dârimî** olduğunu duymuş ve kitabı çok arzulayarak; "Ey Allah'ın Resûlü, senin yanında ziyafetim bu kitabı elde etmek olsa, bana bunu ikrâm buyursan!" diye dua etmiş. Medine'ye yaklaştıklarında kendilerini karşılamışlar. Tunus'lu olup uzun zamandan beri Medine'de yerleşmiş bulunan biri, Harem-i Şerif'e gitmeden önce biraz istırahat etmek üzere onları evine dâvet eder. Eve girer girmez bir kitap getirerek "benden sana hediyedir; senden başkasına yakışmaz bu kitap" der. Kettânî'nin "aldım bir de baktım ki o kitap! Çok arzulamama rağmen, onu bana ikrâm eden Resûlullah'ı (s.a.v) zi-

19. "el-Mektebâtü'l-hâssetü'l-kebîre: 1. Mektebetü'l-Kettânî", **Mecelletü'l-ma'hedi'l-mahtûtâti'l-Arabiyye**, V (1959), Kahire sy.2,s.174-190. Makalenin yazarı, mühürlü bulunan kütüphaneye özel izinle girdiğini, ilimlere göre tasnif edilmiş kitapların 24 dolabı doldurduğunu, Kettânî'nin kendi elyazısıyla bir katalog yapmış olduğunu ve kayıtlı birçok yazma kitabın mevcut olmadığını kaydetmektedir. Makalede 226 seçme eserin de listesi verilmiştir. Ayrıca bkz. **GAS**, I, 739.

yaret etmeden ona bakmadım" dediğini nakleden Nebhânî kitabı kendisinin de gördüğünü belirtir.[20]

Kettânî 1906'da Doğu'dan dönünce, buradaki uyanış ve ıslâhat hareketlerine de muttalî olarak idârî, ilmî, iktisâdî ve siyâsî yönden ıslâhat yapılması konusunda görüşler ortaya koydu. Nitekim Mevlay Abdülhafîz sultan olmadan önce bu yönde tavır takınınca, kendisini ilk destekleyen o oldu. Fas'tan ona mektup yazdı ve **Müfâkehetü zevi'n-nübl ve'l-icâde hazretü müdîri Cerideti's-Saâde** (Fas 1908) adlı eserini kaleme aldı. Defalarca basılan ve birçok dile çevrilen bu risâlede askerî, haricî ve dahilî yönden yönetimin içinde bulunduğu durumu tenkit etti. Abdülhafîz başa geçince kendisinden beklenenleri gerçekleştirmedi. Bunun üzerine din ve Arap-Fas milliyetçiliği esaslarına dayalı ıslâhattan yana olan Kettânî bir lâyiha daha kaleme aldı.[21]

Halk hâkimiyeti konusunda liberal görüşe sahip olan Kettânî, bir âyan meclisi kurma kararına rağmen sultan Abdülaziz'in müstebit biri olduğunu ileri sürmüştü. Abdülaziz'in azlini Fransızlardan destek görerek şer'î açıdan tenkid edenlere karşı, ağabeyi ile birlikte güçlü bir siyasî mücadeleye öncülük etti.[22] Abdülaziz'i tahttan uzaklaştırmada önemli pay sahibi olarak başarıya ulaşırken Faslıları da ülkenin müdafaası ile geleneksel müesseselerin korunmasının birbirinden ayrılmaz olduğunun zarûretine inandırdılar. Abdülhafîz'e biat etmekle birlikte ondan gerçekleştirilmesini istedikleri talepleri, yönetimin kendilerine baskı uygulamasına sebep oldu.[23]

Manda yönetiminden (1912) önce dinî liderliğe liyâkatleri bakımından yetersiz bulunup kınanan Fas sultanları, bu tarihten sonra Fransız yönetiminin esiri oldular. Çeşitli tarikat liderlerinin yönetime karşı Fransızlarla işbirliği yaptığı bu dönemde,[24] Fransızlar 1920'den itibaren Kettânî ile de işbirliği imkânı buldular.[25] Kettânî'nin, ailesinin İslâmî ilimlerdeki ge-

20. **Câmiu kerâmâti'l-evliyâ**, I,227.
21. **Fihrisü'l-fehâris**, I,12.
22. Laroui, s.381,397.
23. **age**, s.398-399
24. Fas'ta Fransızlarla işbirliği yapmak yalnız yönetime muhalif olanların yaptığı bir iş değildi. Daha önce 1907'de Abdülaziz halkın başa geçirdiği kardeşi Abdülhafîz'e karşı Batılılardan yardım istediği gibi (E. Doutté, "Abdülaziz", **İA**, I, 63), kötü yönetimi sebebiyle ayaklanan Berberîlere karşı da Abdülhafîz Fransızlardan yardım sağlamıştı (G. Yver, "Fas", **İA**, IV, 485).
25. Abun-Nasr, s.366.

leneğini devam ettirmesi yanında, bir İdrisî şerifi olarak bu dönemde Fas'ta hüküm süren Alevî hanedanına karşı şiddetli bir muhâlefet sürdürdüğü görülmektedir.[26]

Bazı Fransız yöneticilerinin şerif soyundan gelen Kettânî'yi tahta geçirip hanedanı tamamen değiştirmek istedikleri de kaydedilmektedir. Yönetime karşı halk muhâlefetinde Celâvî Berberî kabile reislerini harekete geçirirken Kettânî de tarikatleri yönlendiriyordu. Nitekim kendisi müstakbel sultan olarak görülmek istemese de 1953 Nisan'ında tarikat şeyhlerini Fas'ta toplantıya çağırarak sultanın politikasını kınadı ve Celâvî ile birlikte Alevî ailesinin münzevî ferdi Muhammed b. Arâfe'yi krallığa aday gösterdiler.[27] Daha önce kaydedildiği gibi aynı yıl V. Muhammed'in tahttan uzaklaştırılmasında en büyük rolü Kettânî ile Celâvi oynadılar.

Kettânî'nin kral ailesine karşı sürdürdüğü bu muhâlefete karşılık, ağabeyinin onların yanında yer alan oğullarından Muhammed Bâkır el-Kettânî, Kettâniyye tarikatı ve bu tarikatın kurucusu olan babasının biyografisi ile ilgili olarak yazdığı eserde, amcası Abdülhay el-Kettânî'nin vatan müdafâsı, işgalcilere karşı kurtuluş hareketi, ıslahat düşüncesi, dinî ve ilmî konulardaki gayret ve kudretini övdükten sonra, amcasının görüşlerinin sonradan değiştiğini ileri sürerek onu şiddetle tenkid etmektedir. Ona göre amcası, Abdülhafîz'in kendisini tekrar içeri atma tehditlerini ileri sürerek ve ayrıca Fransızlar'ın nüfuzundan faydalanıp kendisi ve ailesine kötülük yapmış kimselerden intikam almaya çalışmış; ulemâdan bir grupla yönetici kadronun, Kettâniyye liderlerinin yaptıklarını takdir etmeyerek kendi aleyhlerine çalıştıkları gerekçesiyle ülkenin kurtuluş mücadelesinde onlarla işbirliği yapmamıştır.[28] Dolayısıyla, yıllarca ülkenin yabancı işgalinden kurtulması için mücadele vermiş olan Kettânî'nin, Fas'ın bağımsızlık hareketine karşı bir pozisyona düştüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu konuda sıhhatli bir hüküm verebilmek için, Fas'ın içinde bulunduğu özel tarihî, siyasî, içtimaî ve dinî şartların etraflı bir şekilde tetkiki zarûret arzetmektedir.

26. Faure, IV,775.
27. Landau, s.381; Abun-Nasr, s.376.
28. M. Bâkır, s.239. Ayrıca bkz. Landau, s.145; Cohen, s.53

III. ESERLERİ

Fihrisü'l-fehâris'in başında, bir kısmı risâle şeklinde olan 130 eseri zikredilmiştir. Onbeş tanesinin matbû olduğu bilinen bu eserlerden elimizde bulunan iki tanesi hakkında bilgi verilecek, diğerlerinden ise başlıcalarının adlarının kaydedilmesiyle yetinilecektir.

1. et-TERÂTÎBÜ'L-İDÂRİYYE:

Nizâmü'l-hukûmeti'n-Nebeviyye diye de anılan bu eserin tam adı **et-Terâtîbü'l-idâriyye ve'l-amâlât ve's-sinâât ve'l-metâcir ve'l-hâletü'l-ilmiyye elleti kânet alâ ahdi te'sîsi'l-medeniyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Medîneti'l-münevvereti'l-aliyye**'dir.

Hz. Peygamber (sav) zamanındaki siyasî, idarî, dinî, adlî, askerî ve iktisadî düzenleme ve müesseselerin konu edildiği elinizdeki bu eserde, Ali b. Muhammed el-Huzâî'nin (ö.789/1387) **Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye alâ mâ kâne fî ahdi Resûlillâh (sav) mine'l-hiref ve's-sanâi' ve'l-amâlâti'ş-şer'iyye** adlı eseri esas alınmış ve gerek muhtevası gerek yeni konuların ilâvesiyle eser genişletilmiştir.

Kettânî giriş bölümünde Huzâî ve eseri hakkında geniş bilgi verdiğinden, burada **Tahricü'd-delâlât**'ın sadece neşirleri hakkında bilgi vermekle yetinilecektir. Eser üç defa neşredilmiştir.

a) İhsan Abbas'ın (s.15) verdiği bilgiye göre, eserin ilk neşri Kettânî'nin esas aldığı Tunus Câmiu'z-Zeytûne kütüphanesindeki (nr. 7572) son bölümü eksik nüshaya dayanılarak Tunus'ta yapılmış, eser daha sonra eksik bölüm tamamlanarak Tunus'ta yeniden basılmıştır.

b) Ahmed Ebû Selâme neşri. Kahire 1401/1980 (880 sh.). Mısır Evkaf Bakanlığı tarafından yapılan bu baskıda, hakkında bilgi verilmeyen bir yazma nüsha esas alınmıştır. Eseri yayıma hazırlayan nâşir önsöz yazmaya fırsat bulamadan vefât etmiş, bu bakımdan yazma nüsha hakkında bilgi verilmediği gibi fihristler de başkası tarafından hazırlanmıştır.

Tek nüshaya dayanması, özellikle **Kütüb-i Sitte**'ye sıkca yapılan atıflarda bab veya hadîs numaraları ile mukayese yapılan kay-

nakların bazan cilt ve sayfa numaralarının verilmemesi ve baskı hatalarının çokluğu sebebiyle çalışmamızda bu neşre iltifat edilmemiştir.

c) İhsan Abbas neşri. Beyrut 1405/1985 (920 sh.). Dârü'l-Garbi'l-İslâmî yayınevi tarafından gerçekleştirilen bu neşirde, Rabat Kraliyet Kütüphanesi ile Rabat Umûmî Kütüphanesi'nde bulunan üç yazma nüsha esas alınmıştır. İhsan Abbas bu nüshaları karşılaştırdığı gibi Huzâî'nin kaynaklarından temin edebildiklerinde yerlerini tesbit edebildiği iktibasları da mukayese etmiştir. Bu sebeple, çalışmamızda lüzumlu karşılaştırmalarda bu neşir esas alınmış ve bazan "Huzâî" bazan da "İhsan Abbas" şeklinde kendisine atıfta bulunulmuştur.

İhsan Abbas'ın esas aldığı yazmaların en eskisi 876 (1471) tarihli Kraliyet Kütüphanesi (nr.1397) nüshasıdır. Buna göre Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Şehid Ali Paşa nr. 1853, 231 varak) 2 Cumâdelâhire 826 (14 Mayıs 1423) tarihinde istinsahı tamamlanmış nüsha, eserin bilinen en eski nüshası olup nâşirler tarafından görülmemiştir. Bu nüsha tam olup ciltdin yenilenmesi sırasında bazı sayfalar yanlış yerlere konulmuş, fakat eserin baş tarafında bu sayfaların yanlışlıkla konulduğu yerlere işaret edilmiştir.

Tahrîcü'd-delâlât Ahmed Mübarek el-Bağdâdî tarafından **Muhtasaru Tahrîci'd-delâlâti's-sem'iyye** (Kuveyt 1410/1990) adıyla özetlenmiştir.

Kettânî **et-Terâtîbü'l-idâriyye**'nin başına bir giriş bölümü koymuş, sonra Huzâî'nin eserindeki tertibi esas alarak kitabı on bölüme ayırmıştır. Giriş bölümünde sırasıyla eserin telif sebebi, faydalandığı 500'e yakın kaynağın isimleri, Huzâî ve eseri hakkında bilgi verdikten sonra, bir mukayese imkânı vermesi bakımından, önce Huzâî'nin konu başlıklarını, ardından da kendi ilâve ettiği başlıkları zikretmiştir. Burada Huzâî'nin konu başlıkları olarak yalnız "bâb"ları kaydeden Kettânî, metin içinde bazan "fasıl"ları da vermiştir. Buna karşılık, özellikle Resûlullah (sav) zamanında uygulaması bulunmayan, fakat Huzâî'nin sadece ilgili fıkhî hükümleri zikrettiği hususlara dair bazı "bâb" başlıklarına da metinde yer vermemiştir. Ayrıca, metin içinde yer aldığı hâlde Kettânî'nin burada anmadığı başlıklar da mevcuttur. Bütün bu hususlara tercüme sırasında işaret edilerek gerekli izahlar yapılmıştır.

Kettânî, esas aldığı **Tahrîcü'd-delâlât** nüshasında onuncu bölüm, mevcut olmadığından, bu kısa bölümün[29] yerine geçmek üzere Resûlullah (sav) zamanındaki ilmî ve içtimaî durumu ele aldığı ve ikinci ciltdin takriben üçte ikisini teşkil eden geniş bir bölüm ilâve etmiştir. Eserin ilk sekiz bölümü Arapça metnin birinci cildini, son iki bölümü de ikinci cildi oluşturmaktadır.

Kettânî, giriş bölümünde de belirttiği üzere Huzâî'nin verdiği etraflı bilgileri asıl konuyla ilgisi bakımından özet hâlinde almış, sonra lüzumlu gördüğü yeni bilgiler ilâve etmiştir. Ancak nadiren de olsa bu çerçevede anılan bazı bilgilerin, aslında Huzâî tarafından da zikredilmiş olduğu görülmektedir.[30] Kettânî'nin yaptığı ilâvelerde zaman zaman daha sonraki İslâm devletlerindeki uygulamalara ve kendi değerlendirmelerine de yer verilmektedir.

et-Terâtîbü'l-idâriyye iki cilt hâlinde Rabat'ta (1346-1347) basılmış olup Huzâî'ye ait metin altına siyah çizgiler çekilmek sûretiyle, Kettânî'ye ait metinden tefrik edilmiştir.[31] Huzâî'ye ait olduğu hâlde altı çizilmeyen bazı yerlere, tercüme sırasında tarafımızdan dikkat çekilmiştir. Cümle, kelime, harf düşüklükleri ile hatalı yazılışların inanılmaz derecede çok olduğu bu son derece kötü neşrin, daha sonra Beyrut'ta müteaddit ofset baskıları yapılmıştır. Kitabın sonuna eklenen birkaç sayfalık yanlış-doğru cetveli son derece kifayetsiz olduğu gibi, birinci ciltteki giriş bölümüyle ilgili olarak verilen sayfa numaraları da yanlıştır. Asıl metinde ilgili yerleri bulabilmek için bu sayfa numaralarına altı rakam ilâve edilmelidir. Eser Abdullah el-Hâlidî tarafından sözde tahkik edilerek yeniden neşredilmişse de (Beyrut 1416/1996, Dârü'l-Erkam), yapılan iş kitabın tekrar dizilmesi, birkaç lüzumsuz not ilâvesi ve okurken farkedilebilen bazı imla hatalarının düzeltilmesinden ibâret olmuş, eserin ilk baskısındaki hataların tamamına yakını kalmaya devam etmiştir.

29. bkz. İhsan Abbas, s.773-789.
30. Msl. bkz. Kettânî, I,5/Huzâî, s.44; Kettânî, I,17-18/Huzâî, s. 58-59; Kettânî, I,21/ Huzâî, s.64-65; Kettânî, I,22/Huzâî s.66; Kettânî, I,211/Huzâî,s.184.
31. Tercümemizde de Huzâî'nin metni koyu hurufatla Kettânî'nin metninden ayırdedilmiştir.

2. FİHRİSÜ'L-FEHÂRİS:

Tam adı **Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-meâcim ve'l-meşyahât ve'l-müselselât**'dır. İbn Nâsiriddîn ve Suyûtî'nin **Tabakâtü'l-huffâz**'larının bir zeyli mahiyetinde olan eser, IX./XV. yüzyılın ortalarından müellifin zamanına kadar hadîs sahasında eser vermiş âlimlerin biyografilerine dairdir. Eserde 1300 kadar **fehrese** zikredilmiş olup 662 şahıs ve 563 kitap ayrı başlıklar hâlinde ele alınmıştır. İslâm dünyasında daha önce hiçbir eserde toplanmamış biçimde, anılan dönem boyunca hadîsle yakından uzaktan ilgilenmiş olup da adı duyulan her âlimin yeterli ölçüde biyografisi verilmiştir.

Şeyh Muhammed Habibullah b. Abdullah b. Mâyâbâ el-Cükenî eş-Şınkıtî el-Mekkî'nin 1342 (1923-24) yılında, Mekke'den kendisine yazarak merviyyâtı hususunda icâzet ve bu icâzetin ulaştığı bütün **fehrese** ve **sebt**leri de içermesini istemesi üzerine, Kettânî elindeki malzemeyi değerlendirip bu eseri kaleme almıştır.

İlk baskısı **et-Terâtibü'l-idâriyye** ile aynı yıl (I-II, Fas 1346-1347) yapılan eser, daha sonra İhsan Abbas tarafından yeniden neşredilmiştir (I-III, Beyrut 1402/1982).

Kettânî'nin diğer başlıca eserleri şunlardır: **Telhîsü'n-Nefha'l-miskî fî şuyûhi Ahmed el-Mekkî** (Fas 1325), **Müfâkehetü zevi'n-nübl ve'l-icâde hazretu müdîri cerideti's-saâde** (Fas, 1326), **el-İcâzetü's-suğrâ, Münyetü's-sâil (İhtisâru'ş-Şemâil**, Fas 1331), **el-Yevakîtü's-semîne fi'l-ahâdîsi'l-kâdiye bi-zuhûri sikketi'l-hadîd ve vusûlihâ ile'l-Medine, Teblîğu'l-emâne fî mazarri'l-isrâf ve't-teberrüc ve'l-kehâne** (Fas 1352), **Vesîletü'l-melhûf ilâ ceddihi'r-rahîmi'latûf, İnâretü'l-ağvâr ve'l-incâd bidelîli mu'tekadi vilâdeti'n-Nebî (sav) mine's-sebîli'l-mu'tâd, el-Beyânü'l-mu'rib an meânî ba'zi mâ verede fî ehli'l-Yemen ve'l-Mağrib, er-Rahmetü'l-mürsele fî şe'ni hadîsi'l-besmele, Keşfü'l-lebs an hadîsi vad'il-yed ale'r-re's** (Tanca 1326), **Mâ alleka bi'l-bâl eyyâme'l-i'tikâl** (Fas 1327), **et-Tenvîh ve'l-işâde bi-makâmi rivâyeti İbn Saâde** (1928). Bu eserlerin hepsi basılmıştır. **Ref'u'l-isr ve def'ud-dayr an icmâi'l-Hâfız Ebibekr b. Hayr, el-Muhbiru'l-fasîh an esrâri garâmî Sahîh, Mecâli'l-imtinân fimâ ruviye lenâ bi't-teselsül min süveri'l-Kur'an, el-İs'âf bi'l-is'âdi'r-rabbânî fî icâzeti'ş-Şeyh en-Nebhânî, Abîrü'n-nedd fî tercemeti seyyidina'l-cedd, et-Tevâliu'l-fahriyye fi's-selâsili'l-Kâdiriyye, Ta'lika alâ Câmii't-Tirmizî, el-İ'tirâzât ve'l-arâkîl li-men yusemmi mele-**

ke'l-mevt Azrâîl, Ecvibe fıkhıyye, el-Mu'cemü'l-ekber, el-Müselselâtü'l-kübrâ, Tahricu Sülâsiyyâti'l- Buhârî, el-Erbeûne'l-müselsele bi'l-işrâf, İ'lâmu fukahâi'l-hay bimen sümmiye kablî bi-Abdilhay, er-Rihletü'l-Hicâziyye, Fehresetü'ş-şeyh eş-Şebîhî, Mevlîdü şerîf, el-Erbaûne hadîsen elletî uziyet ilâ kütübin lem tûced fîhâ, Esânîdu Sahîhi Müslim, Esânîdu Hasri'ş-şârid, Hatmetü Câmii't-Tirmizî, en-Nûru's-sârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, el-İcâze ilâ ma'rifeti ahkâmi'l-icâze, er-Reddü'l-vecîz limen ebâ ẹn yücîz, el-Mevridü'l-hâil alâ kitâbi'ş-Şemâil, el-Mesâlikü'l-metbûa fi'l-ahâdisi'l-mev'dûa, el-Mefâtîh li kurrâi'l-Mesâbîh, el-Feyzü'l-câri alâ Sülâsiyyâti'l-Buhârî, en-Nücûmu's-sevâbiku'l-ehille fimen lakiytuhu ev ketebe lî mine'l-ecille, el-Mezâhirü's-sâmiye fi'n-nisbeti'ş-şerîfeti'l-Kettânîyye, en-Nebzetü'l-yesîre fî târihi'd-devleti'l-Aleviyyeti'ş-şehîre, Târîhu Câmii'l-Karaviyyîn, er-Rihletü'l-Cezâiriyyeti't-Tûnisiyyeti'l-Kayrevâniyye, İhtisâru kitâbi'l-Avâsim ve'l-kavâsim l'İbni'l-Arabî, Telhîsu Sılati'l-halef li'r-Rûdânî, el-Muktadab fî hadîsi "ahibbû'l-Arab," Reddu lehci's-sabbâbe fî-men kabbele yede'l-Mustafa mine's-sahâbe, Bevâriku'n-nücûm fî hadîsi "ashâbi ke'n-nücûm", İfadetü'n-nebîh li-teysîri'l-ictihâd ve men iddeâhu ev udduiye fîh, et-Tal'atu'z-zehrâ fî "huzû şatre dîniküm an hâzihi'l-Humeyrâ."

Giriş

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Allah'ın salât ve selâmı efendimiz Hz. Muhammed'e (sav), onun âl ve ashâbına olsun.

Hamd Allah'adır, o her şeye yeter. Selâm O'nun seçtiği kullarına olsun. Arap uygarlığı ve İslâm devleti halifelerinin idarî düzenlemeleri konusunu kaleme alan ve Emevî devleti ile Abbasî halifeliği dönemlerinde İslâm yöneticilerine ait makamlar (rütbe), vazifeler, hizmetler ve görevlileri zikredenler, Resûlullah (sav) zamanında mevcut bu hususları ihmal etmişlerdir. Oysa Hz. Peygamber (sav), getirdiği hak dinin din ve dünya idaresini (siyâset), her iki otoriteyi de din adı altında birbirine mezcederek biraraya getirecek tarzda, dinî nübüvvet makamında bulunurken, her iki yönetim için de gerekli uygulamalar onun zamanında yürürlükte idi ve hizmetler en eksiksiz şekliyle uygulama ve gelişme yolundaydı. Öyle ki; araştırıcı, bugünkü hükümdârın kapıcı, abdest, yatak, ayakkabı ve ahır görevlileri gibi maiyetinin onun şahsıyla ilgili görevlerinin Nebî (sav)'in zamanında mevcut olduğunu görür. Ve muhtemelen bunları Müslüman hükümdârlar bu devirden almışlardır. Nitekim bütün çeşitleriyle vezirlik, bütün türleriyle kitâbet (özel kalem, sekreterlik), mektuplar, iktâlar, ahidnâme ve sulh kâtipliği, elçiler, tercüman, ordu kâtipleri, kadılar, sâhibü'l-mezâlim, nafaka ve miras bölücüsü, şehirde sâhibü'l-ases (inzibat amiri), hapishâne görevlileri, gözcü ve casuslar, hastaneler, medreseler, zâviyeler, vasî tayini, hemşireler, cerrahlar, sarraflar, beytülmâl görevlisi (hazinedâr), arazi vergisi (haraç) mütevellisi, arazi paylaştıran, mancınık yapımcı ve atıcısı, dabbâbe (savaşta içine gi-

rilip surlara yaklaşmak için ahşaptan yapılmış araç) görevlisi, hendek kazıcısı, kuyumcular, ticaret, zanaât ve meslek türleri gibi idarî düzenlemelere baktığın zaman, kısalığına rağmen Hz. Peygamber (sav) zamanında bu görevlerin uygulama alanına konulduğunu ve bu hizmetlerin yürütüldüğünü, bunların Hz. Peygamber'in (sav) arkadaş ve yardımcılarından yetenekli kimselere tevdî edilmiş olduğunu görürsün. Bunu duyan bazı kimseler, özellikle müteahhirîn ulemâya ait siyer kitaplarıyla mütalââsı sınırlı kalıp da siyer kitaplarının bu tür bilgileri ihtivâ etmediğini zannedenler, bu kadarı ilk anda garip karşılayabilirler. Böylesi biri bazen garipsemenin ürkekliğini duyar. Fakat ne dert? Bugün siyerle meşgûl olanların çoğunluğunun siyer kitaplarından okudukları **el-Hemziyye** ve Benîs'e ait şerhinden öteye gitmez. Bu yüzden, bu tür vazife, düzenleme ve hizmetleri görmemeleri çok görülmez. Bunu bazen başkaları da uzak bir ihtimâl olarak görmektedirler. Şöyle ki son zamanlarda Arap İslâm uygarlığını araştırma konusunda öncülük eden ve bu hususta sayısız eser kaleme alan müslüman ve hristiyan yazarların, İslâm'a uygarlık adına isnâd ettikleri olanca şey, söz gelimi Abbasî ve Emevî devletleri ile ondan sonra doğuda ve batıda Acem, Deylem, Türk, Fars, Berber ve diğer İslâm devletlerinin ortaya koyduklarını anmalarından ibârettir. Hattâ daha sonra da Kur'an ve Allah Resûlü'nden değil de Yunanlılar ve İranlılardan aldıklarını kolayca söyleyebilmeleri için, bazen İslâm uygarlığını Abbasîlere isnatla yetinirler. Öyle ki Şamlı yazarlardan biri, dinlerin yayılışına dair risâlesinde İslâm uygarlığının İslâm Şeriati'nden doğduğunu fakat onunla birlikte olmadığını açıkça söyler. Bu vahim bir hata olup hatayı işleyenin siyer ve hadîsi bilmemesi veya bilgelerin uygarlığa mesned kabul ettikleri kaynakların gerçeğini görmemesinden ileri gelmektedir. Yapılara bakmak, bu yapıların, kendilerinde yaşamış toplumların ilerleme işareti olmaları; ilmî, edebî ve felsefî miraslarına bakmak, bu mirasın sahip oldukları entellektüel kapasitenin seviyesini yansıtması; faydalandıkları servete bakmak, bu servetin onların sınaat, ziraat ve ticarette sahip oldukları gücü göstermesi; nihayet hukuk düzenlerine bakmak, hukuk düzenlerinin o toplumda yüksek ahlâkın varlık veya yokluğunu, mevkî ve makâmlarda eşitlik veya eşitsizliği, adâlet, zulüm, güzel âdab veya kötü ahlâkın bulunduğunu gösteren en büyük delîl olması bakımından önemlidir. İslâm'ın yükselişi ve Allah Resûlü'nün (sav) öğretilerini tanıyan kimse, İslâm'ın, ortaya çıkışı sırasında kendisine kaynak ve temel teşkil etmediği hiçbir ilerleme yolu-

nun mevcut olmadığını kavrar. Kim, Nebî (sav)'in yaydığı öğretiler ve irşâd türleri, Kur'an'ın ihtivâ ettiği toplum adabı, çizdiği karşılıklı tanışma ve kaynaşma yolu, Allah'ın özlü kelimelerinin kıvrımlarına yerleştirdiği tabiat kanunları, varlık sırları ve kâinatın cevherleri, düzenlediği hukuk, çizdiği hayat düzeni ve ardından Nebevî sünnetin ahlâk ve nefisleri süslendirmesi, güzelin güzelini elde etmeye irşâdı, koyduğu ilerleme (yükselme) normları, beşerî kardeşlik ve her türlü hürriyetten faydalanma esasları üzerinde düşünseydi, bu öğretilerin o sırada dinleyenlerin kalbinde tesir bırakması sebebiyle, İslâm uygarlığının daha doğuşunun başlangıcında bu uygulamalarla birlikte olduğunu anlardı. Evet, İslâm uygarlığının her hususta tabiî bir gelişme seyri gösterdiğini ve yükselmede zirveye varıncaya dek tedricî bir seyir takip ettiğini inkar etmiyoruz. Kim bunu düşünüp taşınmaz ve konuya müsbet ve menfî yönleriyle bakmazsa, Hz. Peygamber'in (sav) hicret-i nebevîyeden sonra Medine-i Münevvere'de geçirdiği on yıllık süre içinde yönetim, hizmetler, zanaât ve ticaret konularında varılan noktayı, ilerleme ve uygarlığın bu süre zarfında kitâbet (sekreterya), muhasebe, kaza (adliye), savaş, sağlık vb. konularla ilgili yönetim dallarında, bugün bilinen görevlerin ihdası seviyesine ulaşmış olduğunu bilmemesi kaçınılmazdır. Hele bu kimsenin bütün bildiği, bu devirde halkın yalınayak yürüdüğü ve yediklerinde de ellerini ayaklarına sürdüklerinden ibâretse. Bazı tanınmış âlimler, bu konuda, kusur veya hata demesek bile sürçmüşlerdir. Hattâ Veliyüddin İbn Haldûn **Mukaddimetü'l-İber**'de[1] çeşitli yerlerde şöyle der: İslâmiyetin ilk zamanlarında, sadelik ve bedevîliğin gereği olarak toplum ilim ve sanattan mahrumdu. Allah'ın emir ve yasaklarından ibâret olan Şeriat hükümlerini ise ezbere naklediyorlardı. Bu hükümlerin Kitab ve Sünnet'ten kaynağını Şeriat'in sahibi (kanun koyucu, Hz. Peygamber) ve ashâbından naklettikleri bilgilerle öğrenmişlerdi. İslâm toplumu o gün Araplardan oluşmaktaydı; ne öğretim, telif ve tedvini biliyorlar, ne buna yöneliyorlardı ve ne de buna ihtiyaç sözkonusuydu. Ashâb ve tabiîn zamanında durum böyle sürüp gitti (İbn Haldûn **Tarih**'inin mukaddimesine bakınız. Mısır baskısı, s. 477). Bu ifadelerin benzerini Emir Sıddık Hasan Han el-Kannevcî **el-Hitta fi zikri's-sihâhi's-sitte** adlı eserinde (s. 11) İbn Haldûn'a nisbet etmeden zikretmiştir.[2]

1. **el-İber,** Beyrut 1399/1979, I, 25; **Mukaddime**, Beyrut ts, s. 29. Burada ilim ve sanatın yokluğu değil, ilmin bir sanat (ihtisas) seviyesinde gelişmediği söylenmektedir.
2. **el-Hitta,** Beyrut 1405/1985, s. 30.

Fakat kim gecesini gündüzüne katarak çalışır, dikkat ve önemle araştırma ve mütâlaada bulunursa, İslâm'ın Hz. Peygamber (sav) zamanındaki on yıllık döneminin ilim, yazı, eğitim, birlik ve beraberlik gücü, gençliğin harekete geçirilmesi, bu pâk devrin insanlarının yaptıkları ve üstesinden geldikleri işler, ele geçirdikleri ülkeler, ortaya koydukları dâvet güzelliği, beliğ hikmet ve sağlam öğüt açılarından vardığı uygarlık ve gerçek yükselme vasıtaları seviyesine hiçbir devlet ve toplumun yüzyıllar zarfında varamadığını görür. Hattâ o günden bugüne, diğer bütün toplumlar nezdinde bulunan her şey, bu mükemmel İslâmî esasların temeli üzerinde gelişme kaydetmiştir. Eğer bu büyük akıllar ve olağanüstü kurumlar, yaydıkları ilimler ve sonsuza dek anılacak etkinlikleri olmasaydı, yeni uygarlıklar vardıkları yükselme ve ilerlemeyi gerçekleştiremeyeceklerdi. Hz. Peygamber'in (sav) yaşadığı devire dikkatle bakınca, doğudan batıya dek dünyanın her tarafında zulüm, yıkım ve tahribin hâkim olduğunu göreceksin. Bizans devleti, refahta haddi aşmaları, zevke düşkünlükleri sebebiyle hükümdârlarını saran zâaf ve iç ve dış karışıklıklarla yaşlanmıştı. Fars toplumu, mahalli karışıklıklarla birlikte Bizans'la yaptığı uzun savaşlar yüzünden gücünü kaybetmişti. Arap milletler tam bir çöküş ve umûmî bir cehalet içindeydiler. Bu ortam içinde, şu Nebevî nûr şûlesi doğarak bir defada hemen alemi aydınlattı ve derken şu veya bu yerde eşi görülmemiş bir hareket ve uyanış doğurdu dünyada. Bu şûle dünyanın her tarafında birbirine ulaşarak büyüdü ve hak esaslarını yayma ve alemi düştüğü çukurdan çıkarmak için nasıl büyük insanlar yetiştirdiği anlaşılmış oldu. Onlar ki İslâm'dan önce dünyaları olarak bir evvelki geceden, hayvan yetiştirme ve en aşağı bir çöl hayatı yaşamaktan başka bir şey bilmiyorlardı. İslâm'dan sonra ise tecrübeli liderler, dehâlar, siyâset bilgeleri, güvenilir vâli ve yöneticiler hâline geldiler. Öyle ki Karâfî **el-Furûk**'ta (IV, 167) şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) ashâbı hangi türden olursa olsun, şer'î ve aklî ilimler, matematik ve siyâset ilimleri, zahirî ve Batınî ilimlerde derya idiler. Hattâ Hz. Ali'nin İbn Abbas'la "Bismillâh"taki "ba" harfi konusunda yatsıdan sabah fecir doğuncaya kadar oturup konuştukları rivâyet edilir; ne bir yaprak ders görmüş, ne bir kitap okumuş ve ne de cihâd ve savaştan vakit bulamamış oldukları hâlde. Bununla birlikte[3] durumları bu idi. Hattâ usulcülerden biri şöyle der: Eğer Resûlullah'ın

3. **el-Furûk**'ta burada "Hz. Peygamber'in (sav) bereketi sayesinde" ifadesi vardır.

(sav) ashâbından başka mûcizesi olmasaydı, peygamberliğini isbat konusunda ona yeterlerdi.[4] Ebu Muhammed Hayseme b. Süleyman et-Tarablusî[5], Ebu Muhammed Tirâd b. Muhammed ez-Zeynebî,[6] Ebûl'l-Kasım Hamza b. Yusuf el-Cürcânî,[7] Ahmed b. Muhammed el-Mühendis[8] - ve Ebû'l-Hasan Ahmed b. Hamza el-Mevâzinî[9] gibi selef âlimlerinden önde gelen bir grup, ashâbın fazileti hakkında müstakil eserler kaleme almışlardır. Ebû Nuaym el-Isfahânî[10] ve Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Zenceveyh de yalnız dört halife ile ilgili olarak müstakil eserler vermişlerdir. Ebû Tahir Muhammed b. Ali el-Uşârî'nin[11] **Fedâilu Ebîbekr**, Esed b. Mûsa'nın[12] **Fadlu Ebîbekr ve Umer**, Hâfız Ebû'l-Hasan Muhammed b. Muzaffer'in,[13] Ebû Muhammed Hamza b. Yusuf es-Sehmî[14] ve Ebû'l-Kasım İsmail b. Ahmed es-Semerkandî'nin[15] **Fedâilü'l-Abbas**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım'ın[16] **Fedâilu Muâviye**,[17] Muhibbüddin et-Taberî'nin de **Fedâilu'l-aşere**[18] adlı eserleri var ki bu sonuncusu basılmıştır.

Ebû'l-Hasan Mervân b. Osman el-Mekkî'nin ashâbın faziletine dair bir kasidesi, Hâfız Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Hallâl'ın[19] **Kerâmâ-**

4. **el-Furûk,** Tunus 1302, IV, 167.
5. Ölüm tarihi 343 (954) olup eserinin adı **Fedâilü's Sahabe'**dir. bkz. Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ,** XV, 412-416.
6. Ölüm tarihi 491 (1098) olup eserinin adı **Fedâilü's Sahabe'**dir. bkz. Zehebî, **age,** XIX, 37-39.
7. Ölüm tarihi 428 (1037) olup **Keşfuzzunûn**'da (I,57) **el-Erbaîn fî fedâili'l-Abbas** adlı bir eseri zikredilir. Ayrıca bkz. Zehebî, **age,** XVII, 469-471; Brockelmann, **GAL, I,** 407-408. **Suppl.** I, 571.
8. Ölüm tarihi 385'tir (995). bkz. Zehebî **age,** XVI, 462.
9. Zehebî bu zatı Ebû'l-Hüseyin İbnü'l-Mevâzinî (ö.585/1189) diye zikreder **(A'lâmü'n-nübelâ,** XXI, 161-162).
10. Zehebî **Fedâilu's-Sahâbe** adlı bir eserini zikreder **(age,** XVII, 456)
11. Bu zatın adı Ebû Talib Muhammed b. Ahmed, İbnü'l-Uşârî (ö. 441/1049) diye geçer (İbnü'l Esîr, **el-Lübâb,** II, 341; **Suppl.,** I, 601).
12. Ölüm tarihi 212 (827) olup Zehebî bu eserini zikretmemektedir (bkz. **age,** X, 162-164).
13. Zehebî künyesini Ebû'l Hüseyin (ö. 379/989) diye verir (**age,** XVI, 418-421). Eseri: **Menâkıbu Abbas b. Abdilmuttalib (Keşfuzzunûn,** II, 1843).
14. Bu zat yukarıda geçen Hamza b. Yusuf el-Cürcânî olmalıdır. Zira o es-Sehmi nisbesiyle de anılmaktadır. Eseri için bkz. **Keşfuzzunûn,** II, 1843.
15. Bu zatın ölüm tarihi 536 (1142) olup (Zehebî, **age,** XX, 28-31), eseri için bkz. **Keşfuzzunûn,** II, 1843.
16. Ölüm tarihi 287'dir (900). bkz. Zehebî, XIII, 430-439
17. Bu konuda Gulâmu Sa'leb (ö.345/957) ve Ubeydullah es-Sekafî'nin de eserleri vardır. bkz. Brockelmann, **Suppl.,** I, 184, III, 1315
18. Eserin adı **er-Riyâzu'n-nadire fî menâkıbi (fedâili)'l-aşere'**dir. (I-II, Kahire 1327). bkz. Serkis, II, 1232; **Suppl.,** I, 615.
19. Ölüm tarihi 439'dur (1047). bkz. Zehebî **age,** XVII, 593-595

tü's-sahâbe, Ziyâuddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'nin[20] **Menâkıbu Ca'fer b. Ebû Tâlib**, Muvaffakuddin İbn Kudâme el-Makdisî'nin[21] de **el-İstibsâr fî menâkibi'l ensâr** adlı eserleri vardır. Sahabîler, Kur'an ve sünnet okulunda öğrendikleri ilimle gerek milletleri yönettikleri siyaset ve hikmet, gerek ülkelere hâkim oldukları güç bakımından bütün çağdaşları ve hattâ yaşadıkları çağdan sonraki yüzyıllardaki insanlar içinde eşsiz kimseler oldular. Bu sahih ilim sayesinde çok kısa bir zaman içinde, dün taştan daha katı ve kayadan daha sert olan kalpler yumuşadı, sürtüşmenin yerini anlaşma, düşmanlığın yerini kardeşlik, zulüm ve haksızlığın yerini de ihsan aldı. Bu nûr şûlesi, üzerinden şu kısacık süre daha geçmeden yeryüzünün her tarafına yayıldı. Bu bayrak altında gölgelenenler ve onun güveniyle bürünenler çoğalınca, Hz. Peygamber (sav) onların işlerini, yapacağı düzenlemeler, koyacağı yönetim ve kuracağı hizmet birimleriyle düzenlemek istedi. Bu düzenlemeler olmadan hiçbir hükümdârın hükümdârlığı (yönetimi, hâkimiyeti) ve hiçbir toplumun işi yolunda gitmez. Bu sebeple, ümmetin izleyeceği bir örnek ve elden kaçanı ele geçirmek için gayreti harekete geçirecek bir uyarıcı olması, başa geleceklere karşı ümmetin istiklalini koruma ve varlığını kollamayı garanti etmek, veya en azından yüce metbûları Hz. Peygamber'in (sav) dininin yüceliğini bilmeleri ve o dine olan sevgilerinin, O'na olan saygılarının artması ve kendilerini çağırdığı şeye daha çok sarılmaları için, bu hususları bilmenin Müslümanlara aynî vâciplerden (farz) olduğunu söylemesek bile, kifâî vâcip olduğu görüşündeyim. Âlimlerden biri şöyle der: İslâm dininin esasları şunlardır: Hakka inanmak, inanılan şey hakkında delîl ikâme etmek, karşılıklı iyi ilişkileri ve kardeşliği yaymak, herkese hayatta bir tek varlık kaldığı sürece sosyal hayatı koruyacak ve kendisine sahip olanları ifrat ve tefrite düşmekten koruyacak şekilde hikmete uygunlukla sınırlı olan hâlis hürriyeti korumayı, buna riâyeti onlara gerekli ve haketme ve kâbiliyet muktezâsınca bazılarını diğerlerine derecelerle üstün kıldı. Sonra onlara başkalarının hak ve menfâatlerine saygı göstermeyi gerekli kılarak, bu büyük uygarlığın nimetlerinden başkalarının da faydalanmasını kendilerine sevdirdi. Hz. Peygamber (sav) zamanında ziraate önem veriliyor, bizzat kendisi bunu emrediyor ve teşvikte bulunuyordu. Sanat (zanaât) da böyleydi. Hz. Peygamber (sav) sanatla uğraşmayı ve öğ-

20. Ölüm tarihi 643'tür (1345). bkz. **age**, XXIII, 126-130; **GAL**, I, 504.
21. Ölüm tarihi 620'dir (1223). bkz. Zehebî, XXII, 165-173; **Suppl.**, I, 689.

renmeyi emrediyordu. Allah Resûlü (sav), öğretimin esaslarını uygulamayı ve ilimleri küffârın ülkesinden bile olsa edinmeyi emretti. Fars ve başka kafirlerin kullandığı ve kendisine haberi ulaşan faydalı işlerden bazılarının toplum hayatına girmesine müsaade etti; hendek kazılması, Mescid-i Nebevî'de önceleri ateşle aydınlatma yapılırken Temîm ed-Dârî'nin seyahatinden dönüşte getirdiği bir kandil ve lâmbayı yakarak mescidi aydınlatmasını hoş görmesi gibi. Hz. Peygamber (sav), ilim ve bilginin (maârif) yayılmasını, görev bölümünü, kardeşliğin lüzumunu, kişilerin takdir edilmesini, savunma ve hücûm güçlerinin düzenlenmesini emretti ve bunun gerekliliğini vurguladı. Vücut sağlığını koruma, tıp, teşrih ve tabiî hikmetin türlerini gözleme, mekârim-i ahlâk, adâb, tarih, coğrafya, seyahat ve keşifleri yaygınlaştırma, yeni buluşlar, astronomi, hesap, kasas, rivâyetler, muhâdara ve müsâmere adâbı konusunda gayret göstermenin lüzumu üzerinde durdu. Bütün bunlarla birlikte idarî işlerle ilgili görevleri, idarî ve mâlî iktisadı, istatistiğe varıncaya dek uygar milletlerde olan her şeyi vazetti. Ticarete gelince, onunla bizzat Hz. Peygamber'in (sav) kendisi uğraştı. Bunlar içişleriyle ilgili hususlardır. Dışişleriyle ilgili konulara gelince, apaçık tebliğle dâvette bulundu, devletler ve milletlerarası hukuk kurallarını koydu, savaş, mütareke, sulh, antlaşma, mukâvele, yazışma, siyasî dengeyi koruma, antlaşmalara riâyete dair esasları vazetti ve himâye altındaki kimselere dair kuralları, komşuluk hakları, yabancı devletin tebâası ve ehl-i zimmeye (gayr-ı Müslim vatandaş) yapılacak muameleyi ve her gruba hikmetle sınırlı ve doğru ile ihatalı bir hak bahşetmeyi zorunlu kıldı. Bu metin dinin gereğini anlamak isteyen kimsenin, zaman ve mekânla ilgili veya ilmî, amelî her olayda onun açık naslarına başvurması gerekir. Böylece o şer'î uygulama konusunda yeterli bir selâhiyete güç kazanmış olur ve her türlü tereddüt ve kapalılıktan kurtulmuş olarak hikmetin kendi önünde parıldadığını görür. Bu konuda **Huccetü'l-kirâm fi mahacceti ehli'l-İslâm** adlı risâleye bakınız. Başka bir müellif de şöyle der: Hz. Peygamber (sav), kendisiyle her hak sahibinin hakkından emin olduğu, şerli ve hırslı kimselerin ümmetten birine veya ehl-i zimmeye yönelik tecavüzlerini önleyecek yasa ve düzenlemeler getirdi. Evlilikle ilgili hükümleri, hoşnut bırakan bir yolla en mükemmel düzenleme ve en eşsiz kurallar üzerine kurdu. Birlikte veya ayrı olmaları hâlinde eşlerin birbirleri üzerindeki haklarını açıkladı. Alışveriş, kira, ortakçılık, borç alıp verme, mirasları paylaştırma gibi muamelatla ilgili hükümleri hikmete

dayalı bir şekilde belirledi. Can, mal ve ırzları korumak için kısas, tâzir ve cezâları koydu. Yeme, içme, uyku, konuşma, oturma ve sohbet, ziyaret, hazar ve yolculuk, evlilik adâbı, yakın akrabalar, komşular, arkadaşlar ve bütün Müslümanların birbirleriyle ve ehl-i zimmeleriyle ilişkilerinde ve diğer hususlarda uyacakları her türlü muaşeret kurallarını (adâb) belirledi. Nebî (sav)'in getirdiği ve koyduğu son derece sağlam, kuvvetli ve mükemmel kanun ve düzenlemelerin araştırılmasından sonra kesin olarak şu sonuca varılır ki; Hz. Peygamber'in (sav) bir ümmî, bedevî ve câhiliyye toplumu içinde yetişmiş bir ümmî ve memleketinden azın azı bir seviyede, ilim tahsiline uygun olmayan birkaç aylık bir süreden başka ayrılmamış,[22] memleketindeki hayatı boyunca da ilim sahibi kimseyle biraraya gelmemiş ve hukuk düzenleri ve devletlerin yasalarını öğrenmeye özen gösterdiği müşahade edilmemiş biri olarak, her göz kamaştırıcı hikmeti kapsayan, her güzel değerli hasleti ihtivâ eden, insanlığın durumunu düzenlemeyi, hallerini düzeltmeyi, nefislerini temizlemeyi, ülkelerinin imarı, şerlilerini engellemeyi ve onlara hayır getirecek ve kendilerinden zararı defedecek her şeyi tekeffül eden bu enterasan ve hayret verici düzeni aklıyla kavrayıp ortaya koyması mümkün değildir. Akıl, Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği esasların hepsini kendiliğinden kavramaya muktedir olabileceğini tasdik imkanını doğru bulamayınca, onun Allah tarafından gönderilmiş olması gerekir. Bütün bunlara onu ulaştıran, muttali kılan, sırlarını kendisine kavratan ve bunu tebliğ etmesini emreden Allah'tır.

Hâfız Ebû'l-Kasım es-Süheylî'ye aferin ki **er-Ravdü'l-Ünüf**'te sîretten bazı zarafetler andıktan sonra şöyle der: Bu bir bilgiler bütünüdür ki onu bilmeye istekliler can atar ve onu müzakere ederken edep sahibi kimselerin kalpleri neşe bulur. Peygamber efendimizi tanımaya matuf ve onun sîret'iyle ilgili haberlerle bağlantılı her şey, kulaklara haz verir ve saygı duyan ruhları heyecanlandırır. Bundan öğrettiklerinden ötürü Allah'a hamdolsun (II, 93). İbnü'l-Münâsif el-Ezdî diye bilinen İmam Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. el-Asbağ[23], **ed-Dürretü's-seniyye fi'l-meâlimi's-Sünniyye**'de Siret-i Nebevîyye'nin dördüncü "ma'lem" inde şöyle der:

22. Bu konuda bkz. Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri" (Çev.: Abdullah Aydınlı), **İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi,** 1980, sayı: 4, s. 327-342.
23. Muhammed b. İsa b. M. b. el-Asbağ (ö. 620/1223). bkz. Brockelmann, **Suppl.,** I, 910; Kehhâle, XI, 107-108.

Müslümanın kendisiyle süsleneceği en değerli şey,
Allah'ın kitabından sonra, ya da en öncelik vereceği,
Resûlullah'ın hayatını bilmektir
Başlangıcından sonuna kadar.
Ve bilgisiz kalınmaması gereken şeyleri bellemektir
Onun iş ve ahvâliyle ilgili, tafsilatlı olarak.
Öğrenelim bilgisiz kalınması
Hak katında doğru olmayanı, işte en üstün iştir bunu yapmak
Ki hâfız muallimin yüceliğini gösterir,
Onunla yükselir rütbe kesinlikle
Dünya şerefi ve din nazarında

İmam Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris er-Râzî siyere dair **Muhtasar**'ının[24] baş tarafında şöyle der: "Bu, Resûlullah'ın (sav) nesebi, doğumu, yetiştiği yer, tâbîleri, gazvelerindeki hattı hareketi, çocuklarının, amcalarının ve eşlerinin adlarını bilmek gibi müslümana bellemesi gerekli ve dinine bağlı kimseye bilmesi vacib olan hususların zikridir. Bunu bilen kimse, bilmeyenden üstün bir dereceye sahip olduğu gibi, bunu bilmek kalbe bir ferahlık verir. Hayır meclisleri, Allah'ın kitabından sonra Resûlullah'ın (sav) haberlerinden daha güzeliyle mamur olmamıştır." İmam Ebû'l-Abbas el-Azefî es-Sebtî **ed-Dürrü'l-munazzam**'da[25] İbn Fâris'in dediklerini naklettikten sonra onun "vâciptir" sözüne işaretle şöyle der: O Müslümanların imamlarından biri olup, Hz. Peygamber'in (sav) doğumunu bilmenin mü'minlere vâcip olduğuna hükmetmiştir. Ebû İsa el-Mehdî b. Ahmed b. Ali el-Fâsî de **ed-Delâil**'e yaptığı orta şerhte,[26] İbn Fârîs'in sözünün ardından şöyle der: "Onun sözünde geçen "vücûb", şer'î veya 'gerekli' manasına örfî vücûba muhtemeldir ki; örfî vücûbun mesnedi en üstün ve en uygun olana ittibâdır. Azefî bunu şer'î vücûba hamletmiştir. Allah doğrusunu en iyi bilir. Bana göre, anılanların hepsinin veya bir kısmının bilinmesinin vâcip olması muhtemeldir ki bu son durumda geri kalanı istidrat ve ziyade kabilinden olup 'onu bilmeyenin derecesinin üstüne yükselir' diye belirttiği

24. İbn Fâris'in (ö. 395/1004) tam adı **Muhtasaru Siyeri Resûlillah** olan bu eseri **Evcezü's-siyer li-hayri'l-beşer** (Cezayir 1301; Bombay 1311) adıyla basılmıştır (Brockelmann, **Suppl.**, I, 198; H. Fleisch, "İbn Fâris", **EI**, III, 764).

25. Tam adı **ed-Dürrü'l-munazzam fî mevlîdi'n-nebiyyi'l-muazzam** olan bu eser Azefî'nin oğlu tarafından tamamlanmıştır. (Makkarî, **Ezhâru'r-riyâz,** II, 374-377; Ziriklî, VI, 218-219; **Suppl.**, I, 626).

26. Şerhin adı **Metâliu'l-musirrât bi-şerhi Delâili'l-hayrât'tır** (Kahire 1289, 1299, 1309). bkz. Serkis, II, 1341; **Suppl.**, II, 360; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 186.

gibi, bunu bilen kimseye bir derece kazandırır. Allah doğrusunu en iyi bilir." Görünüşte anlaşılan, vücûbunun şer'î vücûba hamli olup sayılan kısımlarının hepsine taalluk eder.

Şerhu'l-Erbaîn'de de müellifin işaret ettiği gibi Karafî **ez-Zahîre**'de[27] şöyle der: "Özellikle kendisine ait olanlara ilâveten, Resûlullah'la ilgili ahvâlin hepsi amele değil inanca râcidir. Böylece bunun araştırılması, inancın ve vasıflarının kemâli vâciptir. Bu da Hz. Peygamber'in (sav) adının, nesebinin, yaşadığı zaman ve mekânın, özelliklerinin bilinmesidir." Şam'ın iftihar vesilesi olan İbn Kayyim el-Cevziyye **Zâdü'l-meâd**'da,[28] insanların Allah Resûlü ve onun getirdiğini bilmeye, haber verdikleri konuda kendisini tasdik ve emrettiği hususlarda ona itâate olan ihtiyaçlarını açıkladıktan sonra şöyle der: "İki dünyanın da saadeti Nebî (sav)'in izinden gitmeye bağlı olunca, nefsine öğütte bulunan ve onun kurtulmasını ve mutluluğunu isteyen herkese, Hz. Peygamber'in (sav) yolu, sîreti (hayat tarzı) ve hâlinden, kendisini câhillerden olmaktan çıkarıp onun tâbîleri, bağlıları ve taraftarları cümlesine dahil edecek hususları öğrenmesi vâciptir." İbn Kayyim'in sözünün devamı için ilgili yere bakınız.

Şüphe yok ki Müslüman sîreti belirttiğimiz şekil ve maksatla araştırırsa, Peygamberinin (sav) asla âlemi harab etmek ve amelden el çekmek için değil, dünyanın imarı ve âhirete yönelik amel için geldiğinden şüphesi kalmaz. Evet, Hz. Peygamber (sav), müslümanı Rabbinden ve O'nu birlemekten (tevhid) gafil bırakacak tarzda kalbi dünya ile imara gelmiş olmayıp sana dünya ile elini doldurman için çalışıp gayret göstermeni ve kalbini ise Allah'a, O'nun senden râzı olmasını sağlayacak hemcinslerine kalıcı iyilik ve güzel amellere terk etmeni emretmektedir. Dinin getirdiği budur, aksi değil. İslâm Şeriati'nin üçte birinin ibâdetlerden ibâret olması da bunu göstermektedir. Amelin Allah rızâsını sağlamaya yönelik olmasına ilâveten, bu ibâdetlerin sırları senin bedeninin mutluluğunu, rûhunun hayatiyetini tazammun eder. Dinin geri kalan üçte ikisi ise dünyevî muamelâta ve adâlete uygun olarak ondan alıp vermenin keyfiyetine dairdir. Meselâ Zurkânî'nin **el-Muhtasar**'a yaptığı sekiz ciltlik şerhe bakın; ibâdetle ilgili hükümler iki ciltten fazla tutmazken, kalan altı cilt dünyevî muamelelerin hükümlerine dairdir. Hattâ bazı yazarlar Kur'an-

27. **ez-Zahîre,** nşr. Muhammed Haccî, I-XIV, Beyrut 1994.
28. **Zâdü'l-meâd,** Beyrut 1401/1981, I, 69-70. Yapılan iktibasta hata olup asıl metinle karşılaştırılmalıdır.

ı Kerîm'de kevnî (kozmik) ilimlere dair âyetlerin 750'yi geçtiğini, fıkıh ilmine dair sarih âyetlerin ise 150'yi geçmediğini söylerler. İbn Asâkir'in Enes'ten (ra) tahric ettiği ve Hâfız Suyûtî'nin **el-Hâvî**'de[29] çeşitli vecihlerle sahih olduğunu söylediği bir hadîs şu meâldedir: "*Sizin en hayırlınız ne âhireti için dünyasını, ne de dünyası için âhiretini terk edendir; O, her ikisinden de elde eden kimsedir. Zîra dünya âhirete vasıtadır, insanlara yük olmayın.*" İbn Asâkir, Ömer b. Kays'tan şu taricte bulunur: "Abdullah b. Zübeyr'in dünya işlerine baktığım zaman, 'bu bir göz açıp kapaması kadar süre olsun Allah'ı isteyen biri değil', âhiret işlerine baktığım zaman ise 'bu bir göz açıp kapaması kadar süre olsun dünyayı isteyen bir kimse değil' derdim." Bunun için İbn Zübeyr'in **Târîhu'l-hulefâ**'daki biyografisine bakınız.[30] Enes'in rivâyet ettiği bir hadîste Allah Resûlü (sav) şöyle buyurur: "*Kim samimiyet ve ihlâsla bir tek olan Allah'a inanır ve O'na hiçbir ortak koşmadan ibâdette bulunur, namaz kılar ve zekât verir hâlde dünya ile rızıklandırılırsa, Allah kendisinden râzı olarak ölür.*" İbn Abdilber bunu **Câmiu beyâni'l-ilm**'de[31] tahric eder. İbn Ömer şöyle der: "*Uhud dağı altın olarak benim olsa, sayısını bilsem, zekâtını versem, bundan hoşnutsuzluk duymaz, beni aldatacağından korkmazdım.*"[32] Said b. Müseyyeb de şöyle der: "Mal biriktirip te borcunu ödeyen, sıla-i rahimde bulunan ve malıyla kendisini dilenme ârından sakındıran bir kimse olmayanda hayır yoktur."[33] Deylemî, Câbir'den merfû olarak şu rivâyeti tahric eder: "*Allah'a karşı gelmekten sakınma konusunda mal ne güzel yardımdır!*"[34] Ömer b. Hattâb (ra) da şöyle der: "Allah beni hazinedâr kılmıştır, kim maldan sormak istiyorsa bize gelsin."[35] **Sahih-i Buhârî**'de geçtiği üzere Peygamber Efendimiz (sav), malının çoğunu tasadduk etmek istediğinde Sa'd'e şöyle dedi: "*Mirasçılarını zengin olarak bırakman, onları halka avuç açan fakirler olarak bırakmandan daha hayırlıdır.*"[36] Malının hepsini vermek konusunda kendisine danışan Ka'b b. Mâlik'e de şöyle buyurdu: "*Malının bir kısmını kendine bırak, bu senin için daha hayırlıdır.*"[37] Kays b. Âsım vefât etmek üzereyken çocuklarına şöyle dedi: "Ey çocuklarım, size mal sahibi olmanızı ve onu Allah yo-

29. **el-Hâvî fi'l-fetâvâ,** II, 202.
30. Suyûtî, **Târihu'l-hulefâ,** s. 233.
31. **Câmiu beyâni'l-ilim,** II, 14. Metinde eserin adı **Câmiu'l-ilm** diye yanlış verilmiştir.
32. **age,** II, 14.
33. **age,** II, 13.
34. Bu rivâyet için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IV, 256 (nr. 6756), III, 239 (nr. 6842).
35. **el-Emvâl,** s. 285.
36. Buhârî, Vesâya 2; Menâkıbu'l-ensâr 49.
37. Buhârî, Vesâya 16.

lunda harcamanızı tavsiye ederim; mal cömert için uyarıcı ve cimriye muhtaç olmaktan müstağni kılıcıdır."

Büyük sahâbî, efendimiz Nemr b. Tevleb el-Uklî[38] kazanmaya teşvik, malı övme, kazanmaktan geri durmaktan dolayı azarlama ve fakirliği kınamaya dair şu şiiri söylemiştir:

Nefsini riske sok ki rağbet edilen şeyi elde edesin
Kadınlarla oturmak çirkindir
Malda yücelik ve vakar vardır
Fakirlikte ise horlanmak ve rezillik.

Bu iki beyti ona isnâdla Hâfız İbn Abdilber **Behcetü'l-mecâlis** adlı kitabında verir.[39] Süfyân es-Sevrî, dinârları karıştırıp dururken kendisini ayıplayana şöyle dedi:[40] "Eğer bunlar olmasaydı Abbasîler bizi mendil gibi kullanırlardı." O yine şöyle der: "Allah'ın beni hesaba çekeceği binlerce dirhem ardımdan miras bırakmayı, insanlara muhtaç olmamdan daha çok isterim." Onun şöyle dediği de rivâyet edilir: "Bu zamanda mal mü'minin silahıdır." Süfyân b. Uyeyne şöyle der: "Kimin bir malı varsa onu faydalı kılsın." Bu rivâyetleri, Hâfız Sehâvî, konuyla ilgili olarak sorulan bir soruya verdiği cevap münasebetiyle onlardan nakletmiştir. Yine bu konuda Ebû'd-Derdâ'dan (ra) şu rivâyet nakledilir: "*Yaşayışını iyi şekilde düzenlemesi, kişinin anlayış sahibi olmasındandır.*" Zemahşerî **el-Keşşâf**'ta "*Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı aklı ermezlere vermeyin.*" (Nisâ 4/5) âyetiyle ilgili olarak seleften bu rivâyetlerden bazısını zikretmiştir.[41] Ne olursa olsun, şüphesiz bu, İslâm Şeriati'nin senin hayat düzenine, servet kaynaklarını ve rahat bir yaşayışın vasıtalarını geliştirmeye seni yönlendirmeye ne kadar önem verdiğini gösterir. İslâm'ın senin için koyduğu bu düzen, bugünkü uygar dünyanın hepsinin olmasa bile, büyük kısmının sahip olduğu düzenin temel unsurudur. Sen ise ey Müslüman, bundan habersiz ve gafil! **er-Ravdü'l-ünüf**'te şu bilgi verilir: Alâ b. el-Hadramî, Münzir b. Sâvâ'ya gidip İslâm ve İslâm esasları konusunda onunla konuştuğunda, Münzir kendisine şu sözleriyle cevap verdi: "Şu elimde bulunana (saltanat) baktığımda onu âhireti ihmal edip sadece dünya ile ilgili buldum; sizin di-

38. Biyografisi için bkz. **Üsdü'lgâbe,** V. 357.
39. **Behcetü'l-mecâlis,** I, 202. Krş. **Uyûnu'l-ahbâr,** I. 238. Ayrıca bkz. Câbizâde Ali Fehmi, **Hüsnü's-sihâbe fî şerhi eş'âri's-sahâbe,** İstanbul 1324, s. 216-217.
40. bkz. Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ,** VII, 241; **Câmiu beyâni'l-ilm,** II, 14, ayrıca bkz. II, 138.
41. **el-Keşşâf,** I, 500.

ninize baktım, onun hem dünya, hem âhiret için olduğunu gördüm. Hayat arzusu ve ölüm rahatlığı bulunan bir dini kabülden beni ne alıkoyabilir? Dün onu kabul edenlere şaşardım, bugün ise onu reddedenlere hayret ediyorum. Binaenaleyh, elçisine saygı göstermek, bu dini getiren kimseye (Peygambere) saygı cümlesindendir."[42] Yine aynı eserde, Amr b. Âs'ın elçi olarak Cülendâ'ya gittiğinde ona şöyle dediği zikredilir: Şu ümmî Peygambere bak ki hem dünya hem âhiretle ilgili esasları getirmiştir.[43] İşte bu ve benzeri sebeblerden dolayı Hz. Peygamber (sav) döneminde İslâm uygarlığının kuruluşu sırasında mevcut idarî düzenlemeler, meslekler, sanatlar, ticaret ve kazanç yolları, ilim çeşitleri ve temel özelliklerle ilgili tedvinde bulunmaya ilgi duyduk. Tâ ki dindaşlarımızla diğer insanlardan tarih aşıkları, Hz. Peygamber'in (sav) kendileri için koyduğu uygarlık (umrân) esasları ve ilerlemenin dayandığı düzenlemelerle halkları uygarlaştırdığını ve milletleri ilerlettiğini bilsinler. Çoğu kimseler Nebî (sav)'in bu uygarlık ve ilerlemeyi, Allah'ın kendisine indirdiği bu hususlarla ilgili işaret ve yollarla gerçekleştirdiğini söylerler. Fakat onlar, bu düzenin o zaman nasıl çalıştığını ve halka bu düzenin adâb ve usûlüne göre hareket etmeyi kolaylaştıran, fertlerin bu esaslara bağlı hareket etmelerini gözetleyen bu çalışmanın koruyucularını anmaktan gafil kaldılar. Bazen bana, bu sohbetinde Mustafa'yı (sav) düzen kurucusu, hükümdâr, ashâbını da kumandanlar ve vâliler olarak anmakla su-i edepte bulunduğum ve nezaket sınırlarını aştığım söylendi. Derim ki, bu, nezaketin sığlığı ve basirete taş atmaktan ileri gelmektedir. Yoksa bütün insanlar aslında insandırlar, fakat içlerinde insanlıkları bakımından hayırlı (salih) ve hayırsız, mükemmel (kâmil), daha mükemmel, zeki, daha zeki, rezil ve daha rezil kimseler vardır. Resûlullah'ın (sav) ashâbı da, ona olan yakın mevkîleri ve taze vahiy ve sahih ilmi duymalarından dolayı, kumandanları kumandanlar gibi, emîrleri de emîrler gibi değil, başkaydılar. Nitekim Hz. Mustafa (sav) da bir insandır, diğer insanlar gibi değil ve bir hükümdârdır, diğer hükümdârlar gibi olmayan. İslâm filozofu Gazzâlî **el-İhyâ**'da şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) bir özelliği de nübüvvet ve hükümdârlığın birlikte kendisinde bulunmasıdır. Hâfız Suyûtî onun bu sözüne **Ünmûzecü'l-lebîb**'de şöyle diyerek işarette bulunur: Daha önce hiçbir peygambere birlikte verilmiş olmayan

42. **er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 520
43. **age,** VII, 521

nübüvvet ve hükümdârlık birlikte ona verilmiştir. Bunu Gazzâlî **el-İhyâ**'da zikreder.[44] İmam Süheylî **er-Ravdü'l-ünüf**'te,[45] Abbas'ın Mekke'nin fethi gününde Ebû Süfyân'ın ona *"kardeşinin oğlunun mülkü (saltanatı, hükümdârlığı) büyük olmuş"* demesi ve Abbas'ın da *"bu nübüvvettir."* diye ona karşılık vermesinden söz ederken şöyle der: Evet Kadı Ebubekr İbnü'l-Arabî'den şu nakilde bulunulur: Abbas bu hükümdârlığın nübüvvetten bağımsız olarak anılmasını ve üstelik İslâm'a girdiği ilk sıralarda hoş karşılamamıştı; yoksa böyle bir durumun, isterse bir peygamber için olsun hükümdârlık diye adlandırılması normaldir. Allah Teâla Hz. Dâvud (as) hakkında şöyle buyurur: *"Onun mülkünü (hükümdârlık, saltanat) kuvvetlendirmiştik."* (Sâd, 38/20). Hz. Süleyman (as) da şöyle der: *"Rabbim beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir mülk (hükümdârlık) ver."* (Sâd, 38/35). Fakat Hz. Peygamber'in (sav) durumunun "hükümdârlık" diye adlandırılmasındaki "kerâhet" daha açıktır; hadîste geçtiği üzere Allah Resûlü nebî-kul olmak ile nebî-hükümdâr olmak arasında muhayyer bırakıldı ve Cebrâil'e bakınca Cebrâil kendisine tevazû göstermesini işaret etti, bunun üzerine o da nebî-kul olmayı tercih ettiğini söyledi.[46] İbnü'l-Arabî'nin bu sözünü **el-Ahkâm**'da (I, 199) buldum.[47] Şüphesiz bizim ele aldığımız husus ne reddedilen ne de kimsenin reddettiği bir hususdur. Şihâbüddin el-Hafâcî, Ebû Mesud el-Bedrî'nin rivâyet ettiği *"Bir adam Hz. Peygamber'in (sav) huzurunda durdu ve korkudan titremeye başladı. Hz. Peygamber (sav): Sakin ol, ben hükümdâr değilim, buyurdu"*[48] hadîsi ile ilgili olarak şöyle der: Yani ben zorba hükümdârlardan değilim ki benden korkasın. Çünkü Cebrâil (as) Allah'dan ona gelerek kendisini nebî-kul olmakla nebî-hükümdâr olma arasında muhayyer tuttu, o da nebî-kul olmayı seçti ve hükümdârlıkla vasıflandırılmasına râzı olmadı.[49] Dört halife de böyleydiler. İslâm'da hlükümdarlık yapan ilk kimse Muâviye'dir. Bazılarının bu hususta şöyle demelerinin mesnedi yoktur: Hz. Peygamber'in (sav) bu tavrı, her ne kadar asıl iktidar ve hükümrânlığı nübüvvet çerçevesinde ve nübüvvetten ibâretse de, hükümdârlığının açık ve baskın olmasıyla çeliş-

44. bkz. Suyûtî, **el-Hasâsiü'l-kübrâ,** II. 332.
45. **er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 93.
46. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, II, 231; bu konuda bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm,** Çev.: Ahmet Özel, İstanbul 1985, s. 78, 87, 102.
47. **Ahkâmü'l-Kur'ân,** IV, 1626-1627.
48. İbn Mâce, Et'ıme 30; **Kenzü'l-ummâl,** VI, 88 (nr. 14965). Hadîste devamla "...ben Kureyş'ten, tuzlanıp güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının çocuğuyum" buyurulur.
49. bkz. İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** IV, 1627.

mez; Allah Resûlü bu sözüyle, sadece, muhatabı katında diğer hükümdârlara benzeyen bir hükümdâr olmadığını ifade etmek istemiştir.[50] Yine Hafâcî, İbn Ebî Hâle'nin, Hz. Peygamber'in (sav) *"İhtiyacını ulaştıramayan kimsenin ihtiyacını bana ulaştırın. Kim ihtiyacını ulaştıramayan kimsenin ihtiyacını bir sultana ulaştırırsa, Allah kıyâmet günü onun iki ayağını sabit kılar"* buyurduğu hadîsi ile ilgili olarak da şöyle der: Denildi ki Hz. Peygamber (sav) bu sözüyle şunu kasdetmiştir: Bir kimse birinin ihtiyacını bir sultana bildirirse bu büyük mükâfatla mükâfatlandırılır, nerede kaldı Hz. Peygamber'e (sav) bildirmesine. Allah Resûlü'nün (sav) kasdettiği budur, yoksa o bir hükümdâr veya sultan olmaktan daha yüce olup *"ben hükümdâr değilim"* buyurmuştur. Bence bu açıklama münakâşa götürür. Çünkü burada "Sultan"dan maksadın, Allah'ın halifesi olan büyük İmam (devlet başkanı) olduğu da söylenmiştir. Sübkî'nin **el-Kavaid**'de zikrettiği ve bizim de Resûlullah'ın (sav) saltanat (devlet başkanlığı), kazâ ve fetvâ vasfıyla hüküm vermesi bahsinde açıkladığımız gibi,[51] müslüman hukukçular "sultan" sözünü devlet başkanı anlamında kullanmışlardır.[52] Hafâcî'nin söyledikleri burada bitti. Mâlikîlerin iftihar vesilesi olan İmam Ebû'l-Abbas el-Karâfî, **el-Furûk**'ta[53] Hz. Peygamber'in (sav) kaza (yargı) yoluyla tasarrufu kaidesi ve tebliğden ibâret olan fetvâ yoluyla tasarrufu kaidesi ve imâmet (devlet başkanlığı) yoluyla tasarrufu kaidesi arasındaki farkı ele alan "36. Fark"ta şöyle der: Bil ki Resûlullah (sav) en büyük imâm (devlet başkanı), en yüce hâkim ve en âlim müftüdür. O, devlet başkanlarının devlet başkanı, hâkimlerin hâkimi ve âlimlerin âlimidir. Allah bütün dinî görevleri risâleti (peygamberliği) içinde ona vermiştir. O, kıyâmete dek, bu görevlerden birini üstlenen herkesten, o görevde daha büyüktür. Hiçbir dinî görev yok ki o en üst derecede onunla muttasıf olmasın. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) tasarruflarının çoğu tebliğ yoluyladır. Çünkü risâlet vasfı bunda ağır basmaktadır.[54] Bazı tasarruflarının tebliğ ve fetvâ yoluyla birlikte olduğu icmaen sabittir. Tasarruflarından bir kısmı, âlimlerin görüş birliğine (icma) göre yargı yoluyla; bazıları, yine âlimlerin ittifakına göre İmâmet (devlet başkanlığı) yo-

50. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz**, I, 468.
51. bkz. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz**, IV, 264.
52. **age**, II, 180.
53. **el-Furûk**, I, 249-250. Metinde anılan hadis için bkz. Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXII, 157; Beyhakî, **Şuabü'l-îmân**, II, 156; Heysemî, V, 210.
54. Bu iki cümle iktibasta düşmüş olup asıl metne bakılmalıdır.

luyladır. Bazılarında ise, bu tasarrufların iki veya daha fazla durum arasında bir özellik belirtmeleri sebebiyle âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu tür tasarrufların bazısında bir durum, bazısında başka bir durum ağır basmaktadır. Sonra, Hz. Peygamber'in (sav) bu türden tasarruflarının sonuçları Şeriat'te de farklılık arzetmektedir. (Karâfî'nin bu değerli sözleri için bkz. **age,** I, 249). Kadı Iyâz **eş-Şifâ**'da Hz. Peygamber'in (sav) adları arasında "Sultân"ı da sayar.[55] Şihâbüddin el-Hafâcî de **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle der: Bunun, bürhan (delîl, hüccet), mülk (hükümrânlık, saltanat), nübüvvet (Peygamberlik) ve galebe gibi birçok mânâsı vardır. Burada bu mânâların hangisi olursa olsun kastedilmesi sahihtir. Hz. Peygamber (sav), Eş'iyâ'nın (İşaya) kitabı ile bazı kadîm kitaplarda bu isimle anılmıştır. Hafâcî'nin sözü.[56]

Bûsîrî'nin **Hemziyye**'sinde[57] ashâb hakkında şöyle denir:
Ashâbınla ki onlar senden sonra
Aramızda yol gösterici ve vasilerdirler
Senden sonra dinde hilafeti güzel yaptılar
Ve hepsi de yüklendikleri göreve denktir
Zenginler, nezih ve iffetliler, fakirler
Âlimler, imamlar ve emîrler olarak.
Dünyada savaştıkları hükümdârların değerini düşürdüler
Arta kalanları ise artıktan ibâret kaldı.

Şemsüddin İbn Abdurrahman, bunun şerhinde "emîrler" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Ashâb, Hz. Peygamber'in (sav) sağlığında ve vefâtından sonra emîrlik (yöneticilik) ve müslümanların işlerini yüklendiler. Bu görevlerinde, vâcip olduğu ve gerektiği şekilde, adâletin en sağlam ve doğru terazisi üzere bulunan Allah'ın hak ve adâletini uyguladılar.

İbn Hacer, **Sahih-i Buhârî**'de geçen *"iki (haslet sahibi)den başkasına hased (gıpta) edilmez: Bir kişi ki Allah ona bir mal verir ve malını hak yolda harcamaya yönlendirir; diğeri de Allah ona hikmet ihsan eder, o kimse de hikmetle hüküm verir ve onu başkalarına öğretir"*[58] hadîsi ile ilgili olarak **Fethü'l-Bârî**'de şöyle der:

Bu hadîste, şartlarına sahip, hak ve adâleti yerine getirmeye muktedir ve kendisine yardımcılar bulan bir kimsenin kazâ (yargı, hâkimlik) göre-

55. **eş-Şifâ,** I, 320.
56. **Nesîmü'r-riyâz,** II, 404. İşaya kelimesi metinde yanlış olarak Şuayb şeklinde geçmiştir.
57. bkz. Brockelmann, **Suppl.,** I, 470.
58. Buhârî, İlim 15; Zekât 5; Ahkâm 3. Ayrıca bkz. **Câmiu beyâni'l-ilm,** I, 16-18.

vi üstlenmesine teşvik vardır. Çünkü bu görev, hepsi de insanı Allah'a yaklaştıran davranışlar (ibâdet) olan iyiliği emr, mazluma yardım, hakkı sahibine verme, zâlimin zulmüne engel olma ve insanların arasını bulma gibi hususları kapsamaktadır. Bu sebeple bu görevi Peygamberler ve onlardan sonra da hulefâ-yı râşidin yüklenmiştir. Bundan dolayıdır ki âlimler, onsuz halkın işinin yolunda gitmemesi sebebiyle, yargı görevinin farz-ı kifâye olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.[59] Yine İbn Hacer, 'Emirliğe (yöneticiliğe) hırslı olmanın kerâheti babı'nda şöyle der: Bu, emîrlik görevini ehliyetsiz olarak üstlenen ve adâletle davranmayan kimse içindir. Zira bu kimse kıyâmet günü zilletle cezâlandırıldığında elden kaçırmış olduğu fırsata pişmanlık duyacaktır. Ama göreve ehil olup da adâletle davranan kimsenin ise, birçok hadîsin de gösterdiği üzere, mükâfatı büyüktür.[60]

el-Mevâhib'de şu bilgi verilir: Kays b. Sa'd b. Ubâde, Hz. Peygamber'in (sav) yanında "Sâhibu'ş-şurta" mevkiindeydi.[61] Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib**'de bununla ilgili olarak şöyle der: Bu kelime şuruta ve bazen şureta şeklinde okunur. Tekili şuretî'dir. Hadîste geçen ifade "onların büyüğü (başı) mevkiîndeydi" mânâsındadır. Şurta vâlilerin yardımcılarıdırlar. Bu şekilde adlandırılmaları, askerin güçlü ve çetinlerinden olmalarındandır. Ordunun seçkinlerinden olmalarından dolayı böyle anıldıkları da söylenmiştir. Her şeyin şurtası onun seçkini demektir. Şurtanın, kendisiyle tanındıkları işaretleri bulunmasından dolayı bu isimle anıldığı da söylenmiştir. Bu hadîsin bütününü Taberânî rivâyet eder. Son parçasını ondan Buhârî rivâyet etmiştir; Enes'ten: *"Kays b. Sa'd, Allah Resûlü'nün (sav) huzurunda, emîr'in huzurundaki şurtanın mevkiîndeydi."*[62] İmam Ebû'l-Hasan es-Sindî el-Medenî, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'ine yaptığı hâşiyede şöyle der: Şurat, şurta ve şurtî'nin çoğuludur. Bunlar insanların durumlarını araştırma, onları koruma ve had cezâlarını tatbik konusunda sultanın yardımcılarıdırlar. Şurtanın, emirlerini yerine getirmek üzere emîrin (yönetici) huzurunda bulunan askerlerin en öndekileri olduğu da söylenmiştir. Şöyle de denildi: Onlar, emîrin başkalarına karşı kendilerine öncelik verdiği yakınlarıdır.

59. **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 141.
60. **age,** XXVII, 146, (Buhârî, İmâre 7).
61. Aynı rivâyet için bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 425 (Kays b. Sa'd'ın biyografisi).
62. Buhârî, Ahkâm, 12.

Allah, İmam Ebû'l-Hasan el-Huzâî'ye rahmet etsin ki o ileride anılacak olan kitabında şöyle der: Bu iş ve görevlerin her birinde, Resûlullah'ın (sav) ashâbdan ona tâyin ettiği kimseyi zikrettim ki; bugün bu görevde olanlar bunu bilsinler ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarının yüklendiği şer'î bir işte kendisini kullandığı ve onun makamına koyduğu için Allah'a şükretsin. Ve bu görevde Şeriatin vâcip kıldığı ve gerektirdiği hakkı ikâme etmeye çalışsın. Böylece de bir sünneti ihyâ ve bir haseneyi (sevap) elde etmiş olur. Derim: Bu bilginin aslını Ebû Mûsa el-Medînî, Ebû'r-Rebî el-Kelâî **el-İktifâ**'da, sonra İbnü'l-Esîr '**Üsdü'l-ğâbe**'de[63] ve İbn Hacer **el-İsâbe**'de[64] Ebû Hûreyre'nin annesi Ümeyme'nin, ki adının Meymûne olduğu da söylenir, biyografisinde verir; Ebû Hureyre'den: Ömer b. Hattâb (ra) görevlendirmek üzere kendisini çağırdı, o da bu görevi kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona şöyle dedi: Sen görev almaktan hoşlanmıyor musun? Oysa senden daha hayırlısı ona talip olmuştu. Ebû Hureyre onun kim olduğunu sorunca, Hz. Ömer: Yusuf b. Yakub (as) dedi. Bunun üzerine Ebû Hureyre şöyle dedi: Yusuf, bir peygamberin oğlu olan bir peygamberdir, ben ise Ümeyme'nin oğlu Ebû Hureyre'yim (bkz. **el-İsâbe**, kadınlarla ilgili cilt, s. 21). Edip yazar Ebû Muhammed eş-Şarkî b. Muhammed el-Ishâkî, **er-Rihletü'l-Hicâziyye**'sinde[65] "*...bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder kıl*" (Furkân: 25/74) âyetiyle ilgili olarak şöyle der: Bazı âlimler bu âyetten, insanın, mesela velâyet (yöneticilik) ve ilimle ilgili dinde yüce mertebeleri ve bunda ilerlemeyi talep etmesinin caiz olduğu hükmünün çıkarılacağını söylerler. Hâfız Celalüddin es-Suyûtî de **el-İklîl alâ istinbâti't-Tenzîl** adlı enteresan kitabında Hz. Yusuf'un "*Beni ülkenin hazineleri üstüne (memur) koy. Çünkü ben (onları) iyi korur, (yönetmesini) iyi bilirim*" (Yusuf 12/55) sözü ile ilgili olarak şöyle der: Bu âyetle, gereklerini yerine getireceğine güvenen kimsenin, kazâ (yargı) vb. görevleri istemesinin ve kafir ve zâlim kimse tarafından bu göreve getirilmesinin caiz olduğu istidlal edilmiştir.[66] İbn Atıyye **Tefsir**'inde şöyle der: Hz. Yusuf'un görev istemesi, Allah rızasını kazanma gâyesi ve adâletin yerine gelmesine olan arzusu sebebiyledir.

63. **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 30.
64. **el-İsâbe,** IV, 243.
65. Şarkî (ö. 1170/1756) için bkz. **Fihrisü'l-fehâris.** II, 1067-1071; Brockelmann, **Suppl.,** II, 522-523.
66. **el-İklîl,** Beyrut 1405/1985, s. 155.

Bunun benzeri, ensardan kendisine danışan birisini, iki kişiye emîrlik yapmaktan nehyetmesine rağmen, Hz. Ebubekir'in hilâfet görevini yüklenmesidir. Hadîs. Nitekim faziletli kimseye de, yerine kimseyi görmediği zaman, bir görevde çalışması ve görev istemesi caizdir.[67] İbn Hacer, **el-İsâbe**'de birçok yerde, hulefâ-yı râşidinin idarî görevlerde ashaptan başka kimseyi tercih etmediklerini belirtir.[68] İbn Sa'd'ın **Tabakat**'da Müstazil b. Husayn el-Bârikî el-Ezdî'nin biyografisinde ondan şu rivâyette bulunduğunu gördüm: Ömer b. Hattâb'ı duydum, şöyle diyordu: "*Kâ'be'nin Rabbine andolsun ki Arapların ne zaman helâk olacağını biliyorum; onların işlerini Resûlullah'a (sav) arkadaşlık etmemiş ve câhiliyye işine galebe çalmamış kimseler yürüttüğü zaman*" (bkz. VI, 88).[69] İbn Ebî Şeybe de **Musannef**'inde, hulefâ-yı râşidinin fetihler sırasında, ashaptan başkasını emîr tayin etmediklerini belirtir.

Nasıl ki her şeyin bir materyali vardır, bizim bu kitabımızın da hadîs açısından kaynakları şunlardır:[70] İslâm'ın kolu ve bileği olan **Kütüb-i Sitte** ve şerhleri. Özellikle hâfızların efendisi İbn Hacer'in **Fethu'l-Bârî**, Bedrüddin el-Aynî'nin **Umdetü'l-kârî**, Bedrüddin ez-Zerkeşî'nin **et-Tenkîh**,[71] Hâfız es-Suyûtî'nin **Tevşîh**[72] ve ihtisarı, Bedrüddin ed-Demâmînî'nin **el-Mesâbîh**,[73] Ârif İbn Ebî Cemre'nin **Behcetü'n-nüfûs**[74] Şihâbüddin el-Kastallânî'nin **İrşâdü's-sârî**, İbn Gâzî ve Misrâte'de medfun arkadaşı, derin İmam Ebû'l-Abbas Zerrûk'un[75] hâşiyeleri. Arif el-Fâsî'nin **Teşnîfü'l-mesâmi**'i[76] ve kardeşinin torunu Ebû Zeyd el-Fâsî'nin ta'liki. Ebû Abdullah İbn Zekrî[77] ve talebesinin talebesi Ebû Abdullah Muhammed et-Tâvudî İbn Sude'nin hâşiyeleri.[78] Ebû Zeyd el-Meccâcî'nin, İbn Ebî Cemre'nin **Muhtasar**'ına şerhi. Ebû'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc'ın

67. İbn Atıyye, **el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz,** el-Muhammediyye 1403/1983, IX, 324-325. İktibasta hata ve düşmeler olup aslıyla karşılaştırmalıdır.
68. **el-İsâbe,** II, 398.
69. **Tabakât,** VI, 129. Metinde el-Müstazil kelimesi yanlış olarak Hanzal şeklinde geçer.
70. Kettânî'nin başvurduğu kaynaklardan müracaât imkânı bulduklarımız eserin sorunda bibliyografya hâlinde verilecek, fazla tanınmayan eserler ve yazarları hakkında ise, bulunabildiği kadarıyla burada kısa bilgilerin takdimiyle yetinilecektir.
71. **et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmii's-sahîh (GAS,** I, 120).
72. **et-Tevşîh ala'l-Câmii's-sahîh (GAS,** I, 123).
73. **Mesâbihu'l-Câmii's-sahîh (GAS,** I, 120).
74. **Behcetü'n-nüfûs ve tehallîhâ ve ma'rifetu mâ aleyhâ ve lehâ (GAS,** I, 127).
75. bk. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 455-456
76. **Teşnîü'l-mesâmi li-ba'zi fevâidi'l-Câmi (GAS,** I, 125).
77. **GAS,** I, 125
78. **Zâdü'l-mûcidi's-sârî** adlı **(GAS,** I, 125-126).

Nefhatü'l-miski'd-dârî şerhu nazmi Mukaddimeti Fethi'l-Bârî.[79] Hocamız Ebû Abdullah Muhammed el-Fudayl el-İdrisî ez-Zerhûnî'nin[80] **el-Fecrü's-sâti' ala's-Sahîhi'l-câmi**'i. **Sahih-i Müslim**'in Nevevî, Kadı Iyâz, Ubbi, İbnü'n-Neşşât, Senûsî ve Suyûtî'ye ait şerhleri. Suyûtî'nin **Kütüb-i Sitte**'ye hâşiyeleri, özellikle **Kûtu'l-muğtezî ala Câmii't-Tirmizî**. Ebû'l-Hasenât Muhammed b. Abdullah el-Pencâbî el-Hindî'nin **Avnü'l-Vedûd alâ Süneni Ebî Dâvûd.**[81] Fahrü'l-Hasan el-Gankohî el-Hindî'nin **et-Ta'lîku'l-mahmûd alâ Süneni Ebî Dâvud**. Hocalarımızdan birçoklarının hocası Medine-i Münevvere'nin muhaddisi Şeyh Abdülaziz[82] Ebû Said ed-Dihlevî el-Medenî'nin **İncâhu'l-hâce alâ Süneni İbn Mâce**. Emîr Seyyid Sıdık Hasan Han el-Bûhubâlî (el-Bhopâlî) el-Hindî'nin **el-Hitta fi zikri's-sihâhi's-sitte**. Dârülhicre imamının (İmam Mâlik) **Muvatta**'ı ve şerhleri, özellikle İmâm Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin **el-Müntekâ**'sı, İmam Ebubekr İbnü'l-Arabî el-Meâfirî'nin **el-Kabes alâ Muvattai Mâlik b. Enes,**[83] Suyûtî'nin hâşiyesi,[84] Muhammed b. Hasan'ın **Muvatta**'ı[85] ve Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî el-Hindî'nin buna hâşiyesi.[86] Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'i ve Medine'nin muhaddisi Ebû'l-Hasan es-Sindî'nin ona hâşiyesi. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Darîmî'nin **Müsned**'i. Halife Ömer b. Abdülaziz'in Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Bâğandî[87] tarafından tahric edilen **Müsned**'i. Bu eser Hindistan'da basılmış olup nâşirinin kimin tarafından derlendiğini zikretmemiş olması gariptir.

Buhârî'nin **el-Edebü'l-müfred**, İmam Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim el-Hanzelî'nin **el-İlel**, Hâfız Nuruddin el-Heysemî'nin **Mecmau'z-zevâid**'i. Hâfız Suyûtî'nin **el-Câmiu'l-kebîr, el-Câmiu's-sağîr** adlı eserleri ve her ikisi de Münâvî'ye ait **Feyzü'l-Kadîr**[88] ve **et-Teysîr** adlı şerhleri ile Azîzî,[89] Şemsüddin el-Alkamî[90] ve Şemsüddin el-Hifnî'ye ait

79. **GAS,** I, 130
80. Bu zat eş-Şebîhî diye meşhurdur (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 929).
81. **GAS,** I, 151 Pencâbî nisbesi metinde yanlış olarak Kabcâbî şeklinde geçmektedir.
82. Abdülğanî ed-Dihlevî olacak (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 758-763; **GAS,** I, 148).
83. **GAS,** I, 462.
84. **Tenvîrü'l-hevâlik** kastediliyor.
85. Şeybânî'nin **Muvatta** rivâyeti kastediliyor.
86. **et-Ta'lîku'l-mümecced (GAS,** I, 463).
87. Bâgandi'nin vefâtı 312'dir (925). bkz **GAS,** I, 172-173.
88. Metinde yanlış olarak **Fethü'l-Kadîr** diye geçer.
89. Ali b. Ahmed el-Azîzî'nin (ö. 1070/1659) **es-Sîrâcü'l-münîr** adlı eseridir. **(Suppl.,** II, 184).
90. Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman el-Alkamî el-Kevkebî'nin (ö. 978/1570) **el-Kevkebü'l-münîr** adlı eseridir **(Suppl.,** II, 183-184).

hâşiyeleri. İbnü'l-Hindî'nin (Muttakî el-Hindî) **Kenzü'l-ummâl** ve muhtasarı **Muntahabu Kenzi'l-ummâl**. Hâfız Cemalüddin ez-Zeylaî el-Hanefî'nin **Nasbu'r-râye fi tahrîci ahâdîsi'l-Hidaye** ve Hâfız İbn Hacer'e ait muhtasarı. Yine İbn Hacer'in **Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ahâdîsi'r-Râfiî el-kebir**. **Mişkâtü'l-Mesâbîh** ve el-Kârî el-Hanefî diye bilinen Şeyh Ali b. Sultan el-Mekkî'nin (Aliyyü'l-Kârî) buna **Mirkâtü'l-mefâtîh alâ Mişkâti'l-Mesâbîh** adlı şerhi.[91] Mecdüddin İbn Teymiyye'nin **Müntekâ'l-ahbâr** ve Kadı Muhammed b. Ali eş-Şevkânî es-San'ânî'nin buna yaptığı **Neylü'l-evtâr** adlı şerhi. Mağrib'in iftiharı Kadı Ebû'l-Fadl Iyaz'ın (Allah ondan râzı olsun ve rahmet etsin) **Şerhu Hadîsi Ümmi Zer'**,[92] Hâfız es-Sehâvî'nin **el-Mekâsıdü'l-hasene**, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Akîle el-Mekkî'nin **Arûsü'l-efrâh fî ma'nâ hadîsi'l-ervâh**,[93] Ebû Muhammed İbn Kuteybe'nin **Müşkilû'l-hadîs**,[94] arkadaşımız Şeyh Tahir el-Cezâirî ed-Dımaşkî'nin **Tevcîhü'n-nazar**,[95] İbn Hacer el-Heytemî'nin **el-Fetâva'l-hadîsiyye**, İbnü't-Tallâ el-Kurtubî'nin **Akdiyetü Resûlillah (sav)**, Hâfız Ebû'l-Alâ el-Irâkî el-Hüseynî el-Fâsî'nin **ed-Dürerü'l-levâmi fi'l-kelâm alâ ahâdîsi Cem'il-cevâmi**,[96] Emîr Sıddık Hasan Han el-Bhopâlî'nin **Bülûğü's-sûl fî akdiyyeti'r-Resûl**, Ârif Ebû Muhammed Abdülvehhab eş-Şa'rânî el-Mısrî eş-Şafiî'nin **Keşfü'l-ğumme**, Şemsüddin Muhammed b. Mustafa el-Kirmânî el-Hanefî'nin **Nibrâsü'l-ukûli'z-zekiyye fî şerhi'l-Erbâine hadîseni'n-Nebeviyye**, Tahâvî'nin **Müşkilü'l-âsâr**'ına Bâcî'nin yaptığı ihtisara Kadı Ebû'l-Mehasin Yusuf b. Mûsa el-Hanefî'nin telhisi olan **el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar**,[97] İbn Sultan el-Mekkî diye bilinen Ebû'l-Hasan Ali el-Kârî'nin Haskefî tarafından rivâyet edilen **Müsnedü Ebî Hanîfe**'ye şerhi, Şeyh Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Halil el-Kâvukcî el-Hanefî et-Tarablusî eş-Şamî'nin **ez-Zehebü'l-ibrîz ala'l-Mu'cemi'l-vecîz**'i.[98]

---

91. Metinde **el-Mefâtîh ala'l-Mesâbih** diye verilmiştir!
92. **Buğyetü'r-râid fîmâ fî hadîsi Ümmi Zer' mine'l-fevâid (GAL,** I, 456).
93. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 607-608; **Suppl.** II, 506.
94. İbn Kuteybe'nin **Te'vilü muhtelifi'l-hadîs, Garîbü'l-hadîs, Müşkilü'l-Kur'ân** ve **Garibü'l-Kur'ân** adlı eserleri olup **Müşkilü'l-hadîs** diye bir eserine rastlanmamıştır. bkz. **Suppl.,** I, 184-187; G. Lecomte, "İbn Kutayba" **EI,** III, 844-847.
95. Tahir b. Salih el-Cezâirî (ö. 1338/1919), **Tevcihü'n-nazar ilâ usûli ilmi'l-eser (Suppl.,** II, 777-778).
96. İdris b. Muhammed el-Irakî el-Fâsî (ö. 1183/1769). bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 818-825.
97. bkz. **Suppl.,** I, 293.
98. **el-Mu'cemü'l-vecîz** de Abdullah b. İbrahim el-Mîrganî'ye (ö. 1207/1792) aittir. bkz. **Suppl.,** II, 523, 776.

Siret-i Nebeviye kitapları: Tirmizî'nin **Şemâil**'i ve İbn Hacer ile Münâvî'ye ait şerhleri, Suyûtî'nin hâşiyesi. İslâm'da ilk telif edilmiş sîret kitabı olan İbn İshak'ın **Sîret**'i, İbn Hişâm'a ait tehzîbi (**es-Siretü'n-Nebeviyye**), Ebû Zer el-Huşenî'ye[99] ait gariblerinin şerhi ve Merakeş'te medfûn Ebû'l-Kasım es-Süheylî ed-Darîr'e ait şerhi (**er-Ravdü'l-ünüf**). Hâfız Ebû Ömer b. Abdilber'in **ed-Dürer fi'l-meğâzî ve's-siyer** adlı sireti. Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe**'de çeşitli yerlerde bir vasıta ile bu eserden nakilde bulunur ki, o sırada bu eserin elinde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ebû'r-Rebî el-Kelâî'nin **el-iktifâ**'sı. **Şifa** ve şerhleri, özellikle İbn Sultân diye bilinen Ali el-Kârî'nin şerhi, Şihabüddin el-Hafâcî'nin **Nesîmü'r-riyâz**'ı, İbnü't-Tilimsânî'nin **el-Menhelü'l-asfâ ale'ş-Şifâ**, İbn Abdisselâm Bennânî[100] ve Hureyşî'ye[101] ait ihtisarları. Gördüğümüz veya duyduğumuz en büyük mevlid olan Hâfız Ebû'l-Kasım el-Azefî el-Büstî'nin **ed-Dürrü'l-munazzam fî mevlîdi'n-Nebîyyi'l-muazzam**.[102] Âmirî'nin **Behcetü'l-mehâfil**'i ve bunun İbnü'l-Eşhâr el-Yemenî'ye ait hâşiyesi.[103] İbn Seyyidinnâs'ın sîreti[104] ve Hâfız Burhanüddin el-Halebî'ye ait hâşiyesi **Nûru'n-nibrâs**. Şerif et-Taberî'nin **Sîret**'i. Hâfız Zeyenüddin el-Irâkî'nin **Elfiyye**'si[105] ve Münâvî ile Şeyh Tayyib İbn Kîrân'ın[106] buna şerhleri. Şihâbüddin el-Kastallânî'nin **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'si. Bu elden ele dolaşan özlü ve kapsamlı bir kitap olup kendisiyle ilgili çeşitli çalışmalar yaparak âlimler ona itina göstermişlerdir. Ancak tuhaftır ki bu kitabın şârihi Zurkânî'nin de belirttiği gibi (I, 19), referans vererek veya vermeden yarısının **Fethü'l-Bârî**'den alındığını görmekteyiz.[107] Nitekim Zurkânî bundan önce de şöyle der: Müellif, bölüm ve bâbların çoğunda **eş-Şifâ**'dan iktibasta bulunmuştur. Hattâ önsözün başında onu izleyerek, münakâşa konusu olmakla birlikte "el-

99. bkz. Ziriklî, VII, 151; **Suppl.**, I, 206.
100. Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî (ö. 1163/1750). Eseri: **Lafzu nidâi'l-hiyâz fî şerhi'ş-Şifa li'l-Kâdi İyâz (Fihrisü'l-fehâris**, I, 224-227).
101. Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Hureyşî (ö. 1143/1370). bkz. **Fihrisü'l-fehâris**, I, 342-344; **Suppl.**, I, 631.
102. bkz. **Fihrisü'l-fehâris**, I, 156; **GAL**, I, 45, **Suppl.**, I, 626.
103. Cemalüddin Muhammed b. Eşhâr el-Yemenî (ö. 991/1583). bkz. **Suppl.**, II, 226.
104. Adı: **Uyûnu'l-eser fî fünûni'l-meğâzi ve'ş-şemâil ve's-Siyer.** Halebî'ye ait şerhi de **Nûru'n-nibrâs alâ Sîreti İbn Seyyidi'n-nâs**'dır. (**GAL.**, II, 80, **Suppl.**, II, 70).
105. Adı: **Nazmü'd-dürer fi'lmeğâzî ve's-siyer** veya **ed-Dürerü's-Seniyye fî nazmi's-siyeri'z-Zekiyye (Suppl.**, II, 70).
106. İbn Kîrân, Muhammed Tayyib b. Abdülmecid (ö. 1227/1812). bkz. Ziriklî, VII, 47; Kehhâle, X, 109.
107. Zurkânî, I, 15.

Münferid" demiş ve böylece tâbi kimsenin lisan-ı haliyle sanki şu beyti söylemiştir:[108]

Ben başka değil Gaziyye[109] kabilesindenim, o azar zulmederse
Ben de ederim, Gaziyye doğru yolda olursa ben de olurum[110]

Ve **el-Mevâhib**'in Şemsüddin Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zurkânî'ye ait şerhi ve onun hocası Nuruddin Ali eş-Şebrâmellisî'ye ait hâşiyesi.[111] İbn Kayyim'in **el-Hedyü'n-Nebevî**'si.[112] Nuruddin Ali b. Burhanüddin el-Halebî el-Mısrî'nin **es-Sîretü'l-Halebiyye**'si.[113] Hâfızların sonuncusu Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî'nin **eş-Şâmiyye**'si.[114] Bu eser siyer kitaplarının muhteva bakımından en kapsamlısı, en genişi ve cildi en çok olanıdır. Allah'a hamdolsun elimde mevcuttur. Dil âlimi İbn Fâris'in **Sîret**'i[115] ve muhaddis Kadı Ebû Ali b. Ebi'l-Kasım b. Bâdis el-Kısmıtînî'nin **Fevâidü'd-dürer ve ferâidü'l-fiker fî şerhi Muhtasari's-siyer**[116] adlı şerhi. Bu şerh, kalın bir cilt hâlinde, konusu ihatalı ve muhtavası zengin bir eserdir. Allâme Osman b. Ali'nin **el-Makâlâtü's-seniyye fî mehdi hayri'l-beriyye**[117] adlı eseri. Manzum bir sîret olan bu eser, İslâm'da telif edilen kitapların en enteresanlarından ve İlyada destanına karşı kendisiyle övünebileceğimiz eşsiz manzumelerden biridir. İbnü'l-Münâsif el-Kurtubî diye tanınan Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. İsa b. Asbağ el-Ezdî'nin **ed-Dürretü's-seniyye fi'l-mealimi's-sünniyye**'si.[118] Bu eser yaklaşık yedi bin beyitlik recez türünden enteresan bir manzumedir. **Minhatü'l-vâhibi'l-hibâti'l-behiyye ve's-salâti'l-fâhire fi mehdi sâhibi'l-âyâti's-seniyye ve'l-mu'cizâti'l-bâhire**.[119] Bu da son derece beliğ ve

108. bkz. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** I, 15. Zurkânî şunu kastediyor: Kadı Iyaz **eş-Şifâ**'nın önsözünde (I, 1) hamdelede *"el-hamdu li'llâhi'l-Münferid"* demiş, Kastallâni de, bu kelimenin Allah'ın isimlerinden olup olmadığı münakâşalı olmasına rağmen, onu izleyerek kendi önsözünde aynısını tekarlamıştır (bkz. Zurkânî, I, 6).
109. Bir Arap kabilesidir (bkz. Kehhâle, **Mu'cemu kabâili'l-Arab,** V, 104).
110. Bu beyit Düreyd b. Simme'ye aittir. (bkz. **Lisanü'l-Arab,** XV, 125, 140, "Gzv" ve "Gva" maddeleri).
111. bkz. Ziriklî, V, 130; Serkis, I, 952; **GAL,** II, 420, **Suppl.,** II, 443.
112. **Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd** kastediliyor.
113. Eserin diğer adı **İnsânü'l-uyûn**'dur.
114. **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** diğer adı **Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd**'dır.
115. **Muhtasaru siyeri Resûlillah** veya **Evcezü's-siyer li-hayri'l-beşer.**
116. bkz. **Neylü'l-ibtihâc,** s. 108; **Suppl.,** II, 214.
117. bkz. **Suppl.,** II, 640.
118. Eserin adı **ed-Dürretü's-seniyye fî muktefa'l-meâlimi's-sünniyye** diye geçer (bkz. **Neylü'l-ibtihâc,** s. 228-229; **Suppl.,** I, 910). Metinde İbnü'l-Münâsif'in isim zincirinde hatalar mevcuttur.
119. bkz. **İzâhu'l-meknûn,** II, 579.

olağanüstü güzel bir "hemziyye" manzume olup, yaklaşık beşbin beyitten meydana gelmektedir. Ebû'l-Abbas el-Makkarî'nin **Fethü'l-müteâl fî medhi'n-niâl** adlı eseri[120] ve muhtasarı. Suyûtî'nin **Ünmûzecü'l-lebîb fî hasâisi'l-habîb**'i[121] ve Şemsüddin Muhammed b. Ömer er-Ravdî el-Mâlikî el-Ezherî'nin buna şerhi. el-Kutbu'l-Haydarî'nin **Hasâis**'i.[122] Bu, Hafâcî'nin **Şerhu'ş-Şifâ**'da birçok yerde, eşi bulunmayan bir eser olduğunu belirttiği bir kitaptır. Ebû İsa el-Mehdî b. Ahmed el-Fâsî'nin **Simtü'l-cevheri'l-fâhir fî mefâhiri Seyyidi'l-evâil ve'l-evâhir**'i.[123] Şihâbüddin el-Halvânî'nin **el-Mevlîdü'l-kebir**'i. Seyyid es-Semhûdî'nin **Vefâü'l-vefâ** ve **Hulâsatü'l-Vefâ**'sı. Seyyid Ca'fer el-Berzencî'nin **Târîhu'l-Mescidi'n-Nebevî**.[124] Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdülkerim el-Ensârî el-Medenî'nin **Tuhfetü'l-muhibbîn ve'l-ahbâb fimâ li'l-Medeniyyîn mine'l-ensâb**.[125] Bu kitap, Medine-i Münevvere'ye dair nadir eserlerden biridir. Şeyh Ebû'l-Mehâsin en-Nebhânî el-Beyrûtî eş-Şâmî'nin **Nücûmü'l-muhtedîn ve rücûmü'l-mu'tedîn fî delâili nübüvveti Seyyidi'l-mürselin**.[126] Şerefüddin el-Bûsîrî'nin **el-Hemziyye**'si[127] ve Şemsuddin (Muhammed b. Abdülmün'im) el-Cevcerî, Şihâbüddin İbn Hacer el-Heytemî, Şemsüddin el-Hıfnî, Ebû Abdullah Muhammed (b. Ahmed) Benîs el-Fâsî, Şeyh Süleyman (b. Ömer) el-Cemel el-Mısrî, Ebû'l-Abbas (Ahmed b. Ahmed) es-Sâvî el-Mısrî,[128] Ebû Abdullah Muhammed Züneybir es-Selâvî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hudaykî es-Sûsî,[129] Miknâs kadısı Ebû Muhammed Abdülkâdir es-Sicilmâsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman es-Savmaî et-Tâdelî ve diğerleri tarafından yapılan şerhleri. Ebû'l-Abbas el-Câderî'nin **Şerhü'l-Bürde**'si.[130]

Ashâb biyografilerine dair eserler: İmam İbn Sa'd'ın **et-Tabakâtü'l-kübrâ**'sı. Bu kitap Avrupa'da sekiz cilt hâlinde basılmış olup, muhteme-

120. bkz. **Suppl.,** II, 408.
121. Yine Suyûtî'ye ait **el-Hasâisu'l-kübrâ**'nın muhtasarıdır.
122. Kutbuddin Muhammed b. Muhammed el-Haydarî (ö. 894/1498), eserinin adı: **el-Lafzu'l-mükerrem bi-hasâisi'n-Nebîyyi'l-a'zam (GAL,** II, 120-121; **Suppl,** II, 116).
123. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 282-283; **Suppl,** II, 961.
124. Ca'fer b. İsmail el-Berzencî (ö. 1317/1899). Eserin adı: **Nüzhetü'n-nâzirîn fî mescidi Seyyidi'l-evvelîn ve'l-âhirin** (bkz. Serkis, I, 548; Kehhâle, III, 134-135).
125. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 342-343 Muradi, **Silkü'd-dürer,** II, 303-304.
126. Eserin adı metinde eksik ve yanlış verilmiştir. (krş. **GAL, Suppl.,** II, 764).
127. bkz. **GAL,** I, 313; **Suppl.,** I, 470-471.
128. Buraya kadar adı geçenlerin şerhleri için üstteki kaynağa bakınız.
129. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 351-353.
130. Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (ö. 818/1415). bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 295-296; Kehhâle, V, 179.

len ashâb tabakatına dair İslâm'da yazılmış ilk eserdir. Ondan sonra ashâbla ilgili eser yazan herkes onu örnek almıştır. Sonra, Hâfız Ebû Ömer b. Abdilber'in **el-İstiâb**'ı ve bunun muhtasarı **Envâru ûli'l-elbâb f'ihtisârî Kitâbi'l-İstiâb**.[131] İbnü'l-Esîr'in **Üsdü'l-ğabe** ve hâfızların efendisi İbn Hacer'in **el-İsâbe**'si. Bu eser, her araştırıcının diğer konularda da aradığı her türlü bilgiyi bulacağı taşkın deniz olup bu konuda en geniş muhtevaya sahiptir. Mağrib ve Fas'ın muhaddisi Ebû'l-Alâ el-Irâkî el-Hüseynî'nin[132] oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman'ın[133] **el-İsâbe**'ye yaptığı muhtasar. Hâfız ez-Zehebî'nin **et-Tecrîd**'i. Suyûtî'nin **Dürrü's-sehâbe fî-men dahale Mısr mine's-sahâbe**.[134] **Behcetü'l-mehâfil** müellifi Ebû Zekeriya Yahya el-Âmirî'nin **er-Riyâzü'l-müstetâbe fî cümleti men ravâ fi's-Sahihayn mine's-sahâbe**.[135] Zamanın iftihar vesilesi Zü'l-vezâreteyn İmam Ebû Abdullah Muhammed el-Gafıkî el-Endelüsî'nin **Zıllü'l-ğamâme ve tavku'l-hamâme fî menâkıbi men hassahu Resûlullah (sav) bi'l-kerame**.[136] Bu eserin müellifi hakkında şöyle denmiştir: Endülüs'te onun gibi bir başkası hakkında "kâtib" sözü kullanılmış değildir. İmam Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Hanbelî el-Makdisî'nin **el-İstabsâr fî ensâbi'l-ensâr**.[137] Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin **Sîretu Ömer b. el-Hattâb**. Hâfız İbnü'l-Cezerî'nin **Esne'l-metâlib fî menâkıbi seyyidina Ali b. Ebû Talib**.[138] Harem Şeyhi ve Hicaz hâfızı Hâfız Muhibbüddin Ahmed b. Abdullah et-Taberî'nin **Zahâirü'l-ukbâ fî menâkıbi zevi'l-kurbâ**. Medine-i Münevvere tarihçisi İmam Nuruddin Ali es-Semhûdî eş-Şafiî el-Medenî eş-Şâmî'nin **Cevâhirü'l-ikdeyn fî fadli'ş-şerefeyn şerefi'l-ilmi ve'n-neseb**.[139]

Tarih, edebiyat ve ensâb kitapları: İslâm'ın hâfızı Ebû'l-Kasım İbn Asâkir'in **Târîhu'ş-Şam**'ı. Veliyyüddin İbn Haldûn el-Hadramî'nin **el-İber** ve **Mukaddime**'si. Hâfız Ebû Muhammed İbn Hazm el-Endelüsî'nin **Cemhere**'si. Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshak en-Nedîm eş-Şîî'nin **Fihrist**'i. Şihâbüddin Ahmed el-Kalkaşandî'nin **Subhu'l-a'şâ fî sı-**

131. bkz. **Suppl.,** I, 628.
132. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 818-825.
133. bkz. **age,** I, 825.
134. bkz. Ahmed Şerkâvî İkbal, **Mektebetü'l-Celâl es-Suyûtî,** Rabat 1397/1977, s. 189. Bu eser **Hüsnü'l-muhâdara** ile birlikte 1321 yılında basılmıştır.
135. **Suppl.,** II, 226.
136. **Suppl.,** I, 629: Muhammed b. Mesud el-Gâfikî (ö. 540/1146).
137. **age,** I, 689.
138. **age,** I, 917: **Menâkıbu Ali b. Ebû Tâlib** adıyla.
139. **age,** II, 223.

nâati'l-inşâ'sı. Bu kitap İslâm tarih, medeniyet ve edebiyatı konusunda yazılmış en büyük eserlerden biri olup basılması bu çağın en eşsiz hasenatındandır. İbn Kuteybe'nin **el-Maârif**'i. Kadı İbn Hallikân'ın **Vefeyâtü'l-a'yân**'ı. Hâfız es-Suyûtî'ye ait şu dokuz kitap: **Târîhu'l-hulefâ, Lübbü'l-elbâb fi'l-ensâb,**[140] **Tabakâtü'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât,**[141] **Âkâmü'l-ikyân fi'l-hisyân,**[142] **Hüsnü'l-muhâdara fî ahbari Mısr ve'l-Kahire, Tedribü'r-râvi fi şerhi Takrib'in-Nevevî, Risâletü'z-zecer fi'l-hecer,**[143] **el-Müsârae ile'l-musâraa,**[144] **el-Ecrü'l-cezel fi'l-gazel,**[145] Şeyh Kuveysim et-Tûnisî'nin **ed-Dürerü'l-münteşire fi'l-ahâdîsi'l-müştehire,**[146] **Simtü'l-leâl fî beyâni mâ iştemele aleyhi Kitâbu'ş-Şifâ mine'r-ricâl.**[147] Bu eser onbir cilt olup bende dört cildi vardır ve diğer ciltlerini de mütalaa etmişimdir. Bu, kapsamlı ve nadir bulunan kitaplardan biridir. İbn Abdirabbih el-Endelüsî'nin **el-İkdü'l-ferîd**. İbn Ebî Usaybia diye tanınan Muvaffakuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Kasım es-Sa'dî el-Hazrecî'nin **Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ**. Sıbtu İbni'l-Cevzî el-Hanbelî'nin **Mir'âtü'z-zamân**, el-Karamânî diye meşhur Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dımaşkî'nin **Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel.**[148] Makrizî ve Ali Paşa Mübârek'in **Hıtatu Mısr**'ları. Arkadaşımız saygın yazar, Mısır'da mukim Refik Bey el-Azm ed-Dımaşkî'nin **Eşheru meşâhiri'l-İslâm fi'l-hurûb ve's-siyâse.**[149] Hâfız Muhammed b. Nasiruddin ed-Dımaşkî'nin tabakâtu'l-huffâza dair **Bediiyyetü'l-beyân**'ın[150] **et-Tibyân** adlı şerhi. Kadı Tâcüddin es-Sübkî eş-Şafiî'nin **Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ**. İbnü's-Sem'ânî'nin **el-Ensâb**'ı. Salahuddin es-Safedî'nin **Nektü'l-himyân fî haberi'l-umyân. Subhu'l-a'şâ** müellifinin (Kalkaşandî) **Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-Arab**. İbn Ferhûn'un **ed-Dîbâcü'l-müzheb** ve Ebû'l-Abbas es-Sûdânî'ye (Ahmed Bâbâ et-Timbuktî) ait zeyilleri **en-Neyl**

140. **Lübbü'l-lübâb fî tahrîri'l-ensâb** (A. Şerkâvî, **age,** s. 298-299).
141. **Suppl.,** II, 195.
142. **Âkâmu'l-ikyân fî ahkâmi'l-hisyân (GAL,** II, 192; **Suppl.,** II, 188).
143. A. Şerkâvî, **age,** s. 215.
144. **GAL,** II, 192.
145. **age,** II, 188; **Suppl.,** II, 186.
146. Metinde Kuveysim'e ait gibi zikredilen bu eser de Suyûtî'nindir (bkz. Serkis, I, 1079; **GAL,** II, 187; **Suppl.,** II, 185).
147. Muhammed Kuveysim et-Tûnisî (ö. 1114/1702). Eser Kettânî'nin kütüphanesi ve Tunus Milli Kütüphanesi'nde (nr. 11396-11406) bulunmaktadır (bkz. M. Mahfûz, **Mu'cemül-müellifîne't-Tûnisiyyîn,** Beyrut: 1405/1985, IV, 127-130).
148. **Suppl.,** II, 412.
149. **Suppl.,** II, 755.
150. **Bediiyyetü'l-beyân an mevti'l-a'yân ala'z-zamân (GAL,** II, 92).

(Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-Dibâc) ve **el-Kifâye**. İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hudaykî es-Sûsî'nin **Tabakât**'ı.[151] Allâme Hâfız İbn Kutluboğa el-Hanefî'nin **Tabakâtu'l-Hanefiyye**'si (**Tâcü't-terâcim**). İbn Ebî Zer'in **Ravdu'l-kırtâs**'ı (**el-Enîsü'l-mutrib bi-ravdi'l-kırtâs...**). Kalkaşandî'nin **Subhu'l-a'şâ**'sının temel kaynağı olan İbn Fadlullah el-Ömerî'in **et-Ta'rîf bi'l-mustalahi'ş-şerîf** adlı eseri. Yine İbn Fadlullah'ın **Mesâlikü'l-ebsar fî memâliki'l-emsâr**'ı.[152] Mûcirüddin el-Hanbelî'nin **el-Ünsü'l-celîl fî târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl**. İbn Beşkuval'ın **Sıla**'sına Hâfız İbnü'l-Ebbâr el-Endelüsî ve başkalarının "tekmile"leri. İbnü'l-Ahmer diye bilinen Ebû'l-Velîd İsmail b. el-Emîr Yusuf'un **Ravdatü'n-nisrin fî devleti Benî Merîn**.[153] Yine İbnü'l-Ahmer'in **Müstevdau'l-alâme**. Hâfız ez-Zehebî'nin **Tezkiretü'l-huffâz** ve **Târihu'l-İslâm**'ı. Muhammed b. Abdüsselâm b. İshak el-Ümevî el-Mâlikî'nin[154] **et-Ta'rîf bi'r-ricâli'l-mezkûrîn fî Muhtasari İbni'l-Hâcib el-fer'î**. Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Lu'luî ez-Zerkeşî'nin **Târîhü'd-devleteyn el-Muvahhidiyye ve'l-Hafsiyye**.[155] Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste'nin **el-A'lâku'n-nefîse**.[156] Tunus devletinde divânü'l-inşa reisi tarihçi Hüseyin Hoca el-Hanefî et-Tûnisî'nin **Zeylü Beşâiri'l-imân fî futûhati Âl-i Osman**.[157] Makkarî'nin **Nefhu't-tîb ve Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri İyâz** adlı eserleri. Ebû'l-Abbas İbnü'l-Kâdî'nin **Cezvetü'l-iktibâs**. Yine onun **Dürretü'l-hicâl** ve **Laktü'l-ferâid**.[158] Şeyh Ebû Ras el-Muaskerî'nin **el-Haberu'l-mu'rib**.[159] Hâfız Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin **Reyyü'z-zamâ fî-men kâle'ş-şi're mine'l-imâ, Telbîsu İblîs** ve **et-Telkih**.[160] Şemsüddin Muhammed Halil el-Murâdî ed-Dımaşkî'nin **Silkü'd-dürer fî ehli'l-karni's-sâni aşer**. Ebû Mansûr es-Sealibî'nin en eşsiz eserlerinden biri olan **Simârü'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb**.[161] Şemsüddin Muhammed b. İbrahim b. Said el-En-

151. **Tabakâtu ulemâi Sûs (Fihrisü'l-fehâris,** I, 352).
152. Bu eserin Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasım neşri yapılmıştır (c-I-XXVII, Frankfurt 1988-1989).
153. **Suppl.,** II, 340.
154. **Neylü'l-ibtihâc,** s. 290; **Suppl.,** II, 346.
155. **GAL,** II, 606, **Suppl.,** II, 677. Tunus'ta (1289) basılmış ve E. Fagnan tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir (Constantine 1895).
156. **Suppl.,** I, 406.
157. **age,** II, 687.
158. **age,** II, 679.
159. **el-Kasau'l-muğrib ani'l-haberi'l-mu'rib amma vekaa bi'l-Endelüs ve sugûri'l-Mağrib (GAL,** II, 655).
160. **Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târih ve's-siyer** (Kahire 1975).
161. **Suppl.,** I, 500.

sârî el-Ekfânî'nin **İrşâdü'l-kâsid ilâ esne'l-mekâsıd**.[162] Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde'nin **Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde**. Kadı Ebû'l-Feth Muhammed et-Tâlib b. Şeyh Ebi'l-Feyz Hamdûn b. el-Hâc es-Sülemî el-Fâsî'nin **el-Ezhâru't-tayyibetü'n-neşr fî ba'di mebâdi'l-ulûmi'l-aşr**.[163] Selâ'nın iftiharı Ebû'l-Abbas en-Nâsırî es-Selâvî'nin **el-İstiksâ**.[164] Meşhur Fransız tarihçi Sédillot'un **Hulâsatu Târîhi'l-Arab**'ı.[165] Ebû Muhammed Abdüsselâm b. el-Hayyât el-Kâdirî el-Fâsî'nin **et-Tuhfetü'l-kâdiriyye**.[166] Kadı Ebû'l-Feth İbnü'l-Hâc'ın **el-İşrâf alâ men bi-Fâs min meşâhiri'l-eşrâf**.[167] Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî'nin[168] **Tuhfetü'l-ekâbir fî menâkıbi'ş-Şeyh Abdilkâdir**. Ebû Muhammed el-Velîd b. el-Arabî el-Irâkî el-Fâsî'nin **ed-Dürrü'n-nefîs fî-men bi-Fâs min ebnâi Muhammed b. İdris**.[169] Dayımın oğlu Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî el-Fâsî'nin **Selvetü'l-enfâs fî-men ukbire mine'l-ulemâ ve's-sâlihîn bi-medineti Fâs**.[170] Molla Kâtip Çelebi'nin **Keşfu'z-zunûn**. İmam Hâfız Ebû'l-Kâsım et-Tücîbî'nin **Rihle**'si.[171] Ebû Muhammed Abdullah et-Ticânî'nin **Rihle**'si.[172] Şeyh Ebû Salim Abdullah b. Muhammed el-Ayyâşî'nin **Rihle**'si **Mâu'l-mevâid**.[173] Ishâkî'nin **er-Rihletü'l-Hicâziyye**'si.[174] Mağrib-i Aksa'da hâfızların sonuncusu Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm en-Nâsırî ed-Der'î'nin **Rihle**'si.[175] Orta Mağrib'in hâfızı Şeyh Ebû Râs el-Muaskerî'nin **Rihle**'si.[176] Şeyh Mustafa Es'ad el-Lukaymî'nin **Fevâtihu'l-üns fi'r-rihle ile'l-Kuds**.[177] Kâtib Ebû'l-Kasım ez-Zeyyânî el-Fâsî'nin **Rihle**'sinin adı ise **et-Tercümânetü'l-küb-**

162. **age,** II, 169.
163. **age,** II, 95; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 465.
164. **el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-Mağribi'l-aksâ.**
165. Ali Paşa Mübârek tarafından Arapça'ya çevrilmiştir (Kahire 1309). bkz. **Suppl.,** II, 733.
166. **et-Tuhfetü'l-Kâdiriyye fi't-tarîf bi-şurefâi ehli Vezzân** (Kehhâle, V, 227-228).
167. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 465. Yukarıda geçen **el-Ezhârü't-tayyibetü'n-neşr** de bu zatındır (bkz. dipnot 163).
168. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 735-36; **Suppl.,** II, 694-695.
169. **Suppl.,** II, 881; Kehhâle, VI, 82.
170. **Suppl.,** II, 891; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 515-518.
171. **age,** I, 264-265.
172. **Suppl.,** II, 368.
173. Müellifin künye ve nisbesi metinde yanlış verilmiştir. bkz. **Suppl.,** II, 711; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 169, II, 832-835; Ziriklî, IV, 273.
174. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 97, 428.
175. **age,** II, 677-680.
176. **age,** I, 150-152.
177. Ziriklî (VIII, 130) ve Brockelmann **(GAL,** II, 476; **Suppl.,** II, 490) **Mevânihu'l-üns bi'r-rihle (bi-rihleti) li vâ'dil-Kuds** diye verirler.

râ'dır.[178] Muhammed b. Abdülcevâd el-Kâyânî el-Mısrî'nin **Ravdatü'l-beşâm fi'r-rihle ilâ bilâdi'ş-Şâm**.[179] Sadık Paşa el-Müeyyed el-Azm'ın **Rihletü'l-Habeşe**.[180] Şeyh Rifâa et-Tahtâvî el-Mısrî'nin **Tahlîsü'l-ibrîz**'i.[181] Şam'ın hâfızı Şemsüddin Muhammed b. Nâsirüddin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî'nin **er-Reddü'l-vâfir alâ men zeame enne men semâ İbn Teymiyye Şeyha'l-İslâm kafir**.[182] Ebû'l-Mehâsin'in **en-Nücûmu'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire**. Bu eser 1851 yılında Leiden'de basılmıştır.[183] Corci Zeydan'ın **Târîhu Mısri'l-hadîs**[184] ve bunun tenkidi **Nebşü'l-hezeyân min Târîhi Corci Zeydân**[185] ve onun buna cevabı. Suyûtî'nin **Evâil**'i. Ana tarafından dedemiz Ahmed b. Abdülhay el-Halebî'nin **ed-Dürrü'n-nefîs**.[186] Ebû Abdullah Muhammed el-Mekkî b. Mûsa b. Muhammed en-Nâsırî'nin **ed-Dürerü'l-murassaa fi sulehâi Der'a**.[187] Mısır'da medfun Ebû Abdullah Muhammed b. et-Tayyib el-Alemî'nin **el-Enîsü'l-mutrib fi-men lakiytuhu min udebâi'l-Mağrib**.[188] Şeyh Abdülğanî en-Nablusî'nin **er-Reddü'l-metîn alâ müntekısi'ş-Şeyh Muhyiddin**.[189] Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hâc'ın **Târîhu'd-devleti'l-Haseniyye el-Aleviyye**. Ebû Zeyd el-Fâsî'nin **Tarihu Büyûtâti Fas**.[190] Kadı İbnü'l-Hâc'ın **Riyâzü'l-verd fî-mâ intemâ ilâ hâze'l-cevheri'l-ferd**.[191] Ebû Abdullah Ekensus es-Sûsî el-Merâkeşî'nin **el-Ceyşü'l-aremremü'l-humâsî**.[192] Mahmud Fehmi el-Mısrî'nin müteaddit ciltlerden oluşan **el-Bahrü'z-zâhir fî târihi'l-âlem ve ahbâri'l-evâil**

178. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 313; **Suppl.,** II, 878-879.
179. **Fihrisü'l-fehâris**'te (I, 165) bu adla verilen eser aynı yerde dipnotta ve Serkis (II, 1492) ile Ziriklî (VII, 56-57) tarafından **Nefhatü'l-beşâm...** diye verilir.
180. Serkis, II, 1181, 1342-1343.
181. **Tahlîsü'l-İbrîz fî telhîsi Bâriz (GAL,** II, 633; Serkis, I, 943). Eser metinde **Telhîsü'l-İbrîz** diye verilmiştir.
182. **GAL,** II, 92.
183. İlk iki cildi 1855-1861 yıllarında Leiden'de basılmıştır (bkz. Serkis, I, 52; **EI,** I, 138).
184. **Suppl.,** III, 186, 189.
185. Bu eser Emin b. Hasan el-Hulvânî'nin (ö. 1898) olup (bkz. Serkis, II, 1720; **Suppl.,** II, 815), Medine'de (1410/1989) de basılmıştır.
186. **ed-Dürrü'n-nefîs ve'n-nûru'l-enîs fî menâkıbi Mevlânâ İdris. b. İdris (Fihrrisü'l-fehâris,** I, 256, II, 554-555; **Suppl.,** II, 683-684).
187. **age,** II, 687; **Fihrrisü'l-fehâris,** II, 596, 916-918, 1094, 1097.
188. **age,** II, 1070; **GAL,** II, 608, **Suppl.,** II, 684.
189. **GAL,** II, 456; **Fihrrisü'l-fehâris,** I, 319. **"Müntekıs"** kelimesi metinde **"munkis"** şeklinde geçmiştir.
190. **Büyûtâtu Fâsi'l-kübrâ.**
191. **Riyâzü'l-verd ila m'entema ileyhi hâza'l-cevheri'l-ferd.** Babasının biyografisine dairdir **(Fihrisü'l-fehâris,** I, 465; **Suppl.,** II, 875, 882).
192. **el-Ceyşü'l-aremremü'l-humâsî fî devleti evlâdi Ali es-Sicilmâsî, (Suppl.,** II, 885).

ve'l-evâhir.[193] Takiyüddin el-Makrizî'nin **Risâletü'n-nukûdi'l-İslâmiyye**.

Tefsir, fıkıh, usûl, tasavvuf, dil, siyâset, tıp ve hikmete dair eserler: Hicri IV. yüzyıl ulemâsından ve ahkâmü'l-Kur'ân'a dair ilk defa telifte bulunanlardan biri olan İmam Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs el-Hanefî el-Bağdâdî'nin **Ahkâmü'l-Kur'ân'ı**. Kadı Ebûbekr İbnü'l-Arabî el-Meâfirî el-Mâlikî'nin **Ahkâmü'l-Kur'ân'ı**. İbn Atıyye'nin **Tefsîr'i**. Kurtûbî'nin **Tefsîr'i**. Zemahşerî'nin **el-Keşşâf'ı**. İbn Arefe et-Tûnisî'nin **Tefsîr'i**. Ebussuud el-Hanefî'nin **Tefsîr'i**. Hâfız es-Suyûtî'nin **ed-Dürrü'l-mensûr, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân** ve **el-İklîl fî istinbâti't-Tenzîl**. Şeyh Muhammed en-Nevâvî el-Câvî'nin **Merâhu lebîd** adlı tefsiri.[194] Üstad Mukri Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm el-Fâsî'nin **el-Muhâdî**.[195] Mâlikî fıkıh kitaplarından: **el-Müdevvene**. İbn Ebî Zeyd'in **er-Risâle'si** ve Ebû Yahya et-Tâzî, İbn Nâcî, Zerrûk, Uchûrî, Cessûs ve başkalarının şerhleri.[196] Ebû Ömer İbn Abdilber'in **el-Kâfi.**[197] Ebû'l-Velîd İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl**. Ebû'l-Kasım İbn Cüzey'in **el-Kavânîn.**[198] Ebû'l-Abbas el-Kabbâb'ın **Kavâidu lyâz'a** şerhi.[199] Hâfız el-Venşerîsî'nin **el-Mi'yârü'l-mu'rib**. Ebû Abdullah el-Mevvâk el-Gırnâtî ve el-Hattâb el-Mekkî'nin **Muhtasar'a** şerhleri. Yine Zurkânî, Şebrahîtî ve Ebû Ali b. Rahhâl' el-Ma'dânî'nin şerhleri.[200] Rehûnî ve Şeyh el-Emîr el-Mâlikî el-Mısrî'nin hâşiyeleri. Mezkur el-Emîr'in kendi **el-Mecmû'una** yaptığı şerhin hâşiyesi.[201] Şemsüddin ed-Desûkî'nin Derdîr'in **Muhtasar** şerhine hâşiyesi.[202] Tefcerûtî'nin **Tenbîhü'l-gâfil.**[203] İbn Ferhûn'un **Elgâz'ı.**[204] İbn Gâzî'nin bazı hocalarının hocalarından olan İmam Ebû Yusuf Yakub b. Mûsa b. Yakub b. Abdullah es-Sinânî'nin[205] fe-

193. **age,** II, 735.
194. **Merâhu lebîd li-keşfi ma'na'l-Kur'âni'l-mecîd (Suppl.,** II, 813-814). en-Nevâvî nisbesi metinde Nûrî şeklinde verilmiştir.
195. **el-Muhâdî fî ilmi'l-kırâat (Fihrisü'l-fehâris,** II, 848).
196. bkz. **Suppl.,** I, 301-302.
197. **el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîne,** c. I-II, Riyad 1400/1980.
198. **el-Kavânînü'l-fıkhiyye,** Beyrut, ts.
199. Kadı Iyâz'ın **Kitâbu'l-i'lâm bi-hudûdi kavâidi'l-İslâm (Kitâbu'l-Kavâid)** adlı eserinin şerhidir **(Suppl.,** I, 632).
200. bkz. **Suppl.,** II, 99. Metinde Ebû Ali yerine Ebî yazılmıştır.
201. Şeyh el-Emîr **el-Mecmû fi'l-fıkh** adlı eserini Halil'in **Muhtasar'ından** derlemiş olup buna bir şerh ve bu şerhe de **Dav'u'ş-şumû' âlâ Şerhi'l-Mecmû** adıyla bir hâşiye yazmıştır. **(Suppl.,** II, 99, 738; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 133-139; Serkis, I, 474).
202. Halil'in **Muhtasar'ı,** şerh ve hâşiyeleri için bkz. **GAL,** II, 102-103; **Suppl.,** II, 96-99.
203. bkz. **Suppl.,** II, 99.
204. **Dürerü'l-gavvâs fî muhâdarati'l-havâs** adıyladır **(Neylü'l-ibtihâc,** s. 32; **Suppl.,** II, 226).
205. krş. **Neylü'l-İbtihâc,** s. 249; **Suppl.,** I, 666: el-Büstânî, es-Sebtânî?

râize dair **Şerhu'l-Manzûmeti't-Tilimsâniyye**'si. İbn Ferhûn'un **et-Tabsıra**. Ebû Abdullah Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî'nin **el-Mürşidü'l-muîn**'e yaptığı şerh.[206] İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Kasım el-Ukbânî et-Tilimsânî'nin **Tuhfetü'n-nâzir ve gunyetü'z-zâkir fî hıfzi'ş-şeâir ve tağyîri'l-menâkir**.[207] Ebû'l-Velîd et-Turtûşî'nin **Sirâcü'l-mülûk**.[208] Şehbûn el-Yâlsûtî eş-Şefşâvenî diye anılan Ebû Abdullah Muhammed et-Tihâmî b. Muhammed'in **el-Misbâhu'l-vehhâci'l-muğnî ani's-Sirâci'd-dâc**.[209] Şeyh Sîdî el-Muhtâr b. Ahmed b. Ebubekir el-Küntî'nin **Fethu'l-Vehhâb alâ Hidâyeti'l-tullab**.[210] Hocalarımızdan bazılarının hocası, sâlih allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ulleyş el-Mâlikî'nin **Fetâvâ**'sı.[211] Yeni Fas'ın kadısı Kadı Ebû'l-Abbas Ahmed b. Said el-Müceylîdî'nin **et-Teysîr fî ahkami't-tes'îr**[212] adlı eseri. Şeyh et-Tâvûdî b. Sûde el-Fâsî'nin **Şerhu Camii Halîl**.[213] Şeyh Ebû'l-Abbas el-Heştûkî eş-Sûsî'nin[214] **el-Vezîa**'ya nazmının şerhi. Şam fakihi ve müftüsü, hocalarımızdan bazılarının hocası Şemsüddin Muhammed b. Âbidîn el-Hanefî'nin **Tenvîrü'l-ebsâr**'ın şerhi olan **ed-Dürrü'l-Muhtâr**'a yaptığı hâşiye. Bu kitap, müteahhirin ulemânın Hanefî fıkhına dair telif ettikleri en kapsamlı eserdir. **Tenvîru'l-ebsâr**'ın adı geçen şerhi **ed-Dürrü'l-muhtâr**. İmam Alauddin b. Mesud el-Kâsânî'nin **Bedâiu's-sanâi fî tertîbi'ş-şerâi**'i. Bu, Haanefî kitapları arasında benzeri olmayan büyük bir eserdir. Büyük üstad allâme Şeyh Abdülğanî b. Şeyh İsmail en-Nablusî el-Hanefî ed-Dımaşkî'nin **el-Hadîkatü'n-nediyye fî şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye**. el-Hâc Receb b. Ahmed et-Türkî'nin **el-Vesiletü'l-Ahmediyye ve'z-zerîatü's-sermediyye fi şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye**.[215] Şeyh Ebû Said el-Hâdimî el-Hanefî'nin **el-Berîka-**

206. **el-Mürşidü'l-muîn alâ'd-darûrî min ulûmi'd-dîn** İbn Âşir'in eseridir (**GAL,** II, 613; **Suppl.,** II, 700).
207. bkz. **age,** II, 366. Metinde **"tagayyuri'l-menâkir"** diye geçmektedir.
208. **Sirâcü'l-mülûk,** İskenderiyye 1289.
209. **Suppl.,** II, 1016.
210. Fıkha dair kendi muhtasar eseri olan **Hidâyetü't-tullâb**'ın şerhidir (Velâtî, **Fethu'ş-Şekûr fî ma'rifeti a'yâni ulemâ'it-Tekrûr,** Beyrut 1401/1981, s. 152-153; J.O. Hunwick, "Kunta" **EI,** V, 393-395).
211. **Fethu'l-Aliyyi'l-Malik fi'l-fetva ala mezhebi'l-İmam Malik** (Serkis, II, 1372-1374; **Suppl.,** II, 738).
212. **age,** II, 696; Kehhâle, I, 234. Metinde müellifin nisbesi ve eserin son kelimesi yanlış yazılmıştır.
213. **ed-Dav'ul-lâmi bi-şerhi'l-Câmi** veya **Takyîd ala'l-Câmii'l-mensûb li-Halîl** ("İbn Sûda", **EI,** III, 948).
214. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 1102-1103.
215. **Keşfuzzunûn,** II, 1112. Metinde eserin adı yanlış yazılmıştır.

tü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye.[216] Arkadaşımız Seyyid Ahmed el-Hüseynî eş-Şâfiî el-Mısrî'nin **Nihâyetü'l-ihkâm fîmâ li'n-niyye mine'l-ahkâm.**[217] Şeyh Mansûr b. İdris el-Hanbelî'nin (el-Behûtî), Hanbelî fıkhının büyük kitaplarından olan **Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İknâ.** Şihâbüddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî'nin **el-Fetâva'l-fıkhiyye.** Sihâbüddin Ahmed er-Remlî eş-Şâfiî el-Mısrî'nin **Fetâvâ**'sı. Adududdin el-Îcî'nin **el-Mevâkıf** ve Seyyid Şerif'in buna şerhi. Ebû Talib el-Mekkî'nin **Kûtü'l-kulûb.** Gazzâlî'nin **el-İhyâ.** Hâfız el-Irâkî'nin bunun hadîslerini tahrici.[218] Müteahhirin ulemânın iftiharı ve müsnid muhaddislerin alemi, Mısır'da medfun Seyyid Murtaza ez-Zebîdî'nin **İhyâ** şerhi.[219] Hâfız Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî eş-Şâfiî'nin **Muhtasaru Kitâbi'l-Müemmel fi'r-redd ala'l-emri'l-evvel.**[220] Fas'ta medfun İmam Ebubekr İbnü'l-Arabî el-Meâfirî'nin **el-Avâsım mine'l-kavâsım.**[221] İmam Takiyüddin es-Sübkî el-Ensârî eş-Şâfiî'nin **el-İbtihâc fî şerhi'l-Minhâc.**[222] Hâfız es-Suyûtî'nin **Cem'u'l-cevâmi**'in nazmı **el-Kevkebü's-sâti**'e yaptığı şerh.[223] Bazı hocalarımızın hocası Şam müftüsü ve mahir âlimi Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Âbidîn el-Hanefî ed-Dımaşkî'nin, **Usûlü'l-Menâr** metnine **İfâdetü'l-envâr** adıyla yapılan şerh üzerine **Nesemâtü'l-eshâr** adıyla yaptığı hâşiye. Allâme Abdülâli b. Nizamüddin el-Ensârî el-Hindî'nin **Fevâtihu'r-rahâmût alâ Müsellemi's sübût.**[224] Ebû'l-Abbas Ahmed Hulûlû el-Kayravânî'nin **ed-Diyâu'l-lâmi** adlı **Cemu'l-cevâmi** şerhi.[225] **Cemu'l-cevâmi**'in Celâlüddin el-Mahallî'ye ait şerhi.[226] Ebû Ali el-Attâr el-Mısrî'nin hâşiyesi. Ebû Abdullah İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin **el-Medhal**'ı. İmam Ebû'l-Abbas el-Karâfî'nin **el-Furûk.** Mevvâk'ın **Sünenü'l-mühtedîn.**[227] Şeyh Salih el-Makbilî el-Yemenî'nin **el-Alemü'ş-şâmih fî îsâri'l-Hak ale'l-âbâ ve'l-meşâyih.**[228] Kadı Ebû Abdullah İbnü'l-

216. **et-Tarîkatü'l-Muhammediyye** ve bu şerhleri için bkz. **GAL,** II, 585, **Suppl.,** II, 655.
217. Serkis, I, 383-384.
218. **el-Muğnî an hamli'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr (Suppl.,** I, 749).
219. **İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn fî şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn (age,** I, 748).
220. **age,** I, 551.
221. **Suppl.,** I, 800. Metinde adı **el-Kavâsm ve'l-avâsım** şeklinde yazılmıştır.
222. **age,** I, 680.
223. **Cem'ul-cevâmi** Sübkî'nin, nazım ve şerh de Suyûtî'nindir.
224. **Suppl.,** II, 105.
225. **age,** II, 105.
226. **age,** II, 105; **Keşfuzzunûn,** I, 595.
227. **Sünenü'l-mühtedîn fî makâmâti'd-dîn (Suppl.,** II, 375).
228. **age,** II, 562; Kehhâle, V, 14.

Ezrak el-Gırnâtî'nin **Bedaiu's-silk fî tertîbi'l-mülk**.[229] Mâverdî'nin **Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn**. Üstad âlim Ebû Osman Said b. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Luyûn et-Tücîbî'nin **el-İnâletü'l-ilmiyye fî tarîkati'l-fukarâi'l-mütecerridîne mine's-sûfiyye**.[230] Ifrikiyye sahrasının âlimi ve kendi adıyla meşhur tarikatin kurucusu Şeyh Muhtar b. Ebubekir el-Küntî'nin **el-Ecvibetü'l-mühimme li-men lehû bi-emri dînihi himme**.[231] İmam Ebû Muhammed b. Müflih el-Makdisî el-Hanbelî'nin **Kitâbü'l-Adâbi'ş-şer'iyyeti'l-kübrâ**. Bu kitap İslâm âdâbına dair en geniş eserlerden biri olup iki büyük ciltten oluşmaktadır. İmam Muhammed b. Abdülkavi el-Merdâvî el-Hanbelî'nin **Manzûme**'si[232] ve XII. yüzyıl Şam muhaddis ve âlimi Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed es-Seffârînî en-Nablusî el-Hanbelî'nin buna yaptığı **Gıdâü'l-elbâb li-şerhi Manzûmeti'l-âdâb** adlı şerhi.[233] Bu da iki ciltlik bir eser olup çağdaşı eserlere nisbetle kapsam bakımından en geniş ve sağlamlıkta en nadiridir. Allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Mesud et-Turunbâtî el-Fâsî'nin **Bülûğu aksa'l-merâm fî şerefi'l-ilm ve mâ yeteallak bihi mine'l-ahkâm**.[234] Mahir âlim Şeyh Abdülhâdî el-Ebyârî el-Mısrî'nin **Suûdu'l-metâli', el-Fevâkihü'l-Ceneviyye** ve **el-Kasru'l-mebnî alâ havâşi'l-Muğnî** adlı üç eseri.[235] Şihâbüddin Ahmed el-Berbîr el-Beyrûtî'nin **eş-Şerhu'l-celî alâ beyteyi'l-Mavsilî**.[236] Amcamın oğlu tarihçi, edip, müderris Ebû Muhammed Me'mûn b. Ömer el-Kettânî el-Hasenî'nin dilci İbn Fâris'in iki beytine **Hidâyetü'd-dâl mine'l-kîl ve'l-kâl** adıyla yaptığı şerh:

> Bir ihtiyaç için gönderdiğinde
> Bir elçi, ona düşkün durumda.

Hamza Fethullah el-Mısrî'nin **el-Mevâhibü'l-fethiyye fî ulûmi'l-Arabiyye**.[237] Ebû'l-Abbas Ahmed b. Âşir el-Hâfî es-Selâvî'nin **Künâşe**'si.[238] Ebû'l-Abbas el-Hilâlî es-Sicilmâsî'nin **Şerhu Hutbeti'l-Muhta-**

229. **Bedâiu's-silk fî tabâii'l-mülk** I-II, nşr. Muhammed b. Abdülkerim, Tunus 1397/1976-77; I-II, nşr. Ali Sami en-Neşşâr, Bağdat 1397-98/1977-78.
230. İbn Luyûn (Liyûn) için bkz. **Nefhu't-tîb,** V, 543-603; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 509-511; **Suppl.,** II, 380; F. de la Granja, "İbn Luyûn", **EI,** III, 855.
231. **Fethu'ş-şekûr,** s. 153.
232. **Manzûmetü'l-âdâb (Suppl.,** I, 459)
233. **Suppl.,** I, 459.
234. **age,** II, 873; Kehhâle, XII, 16
235. **Suppl.,** II, 741-742
236. **age,** II, 750
237. **age,** II, 725: **el-Mevâhibü'l-fethiyye fî ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye**.
238. **age,** II, 686.

sar. Hâfız es-Sehâvî'nin, Irâkî'nin ıstılahlara dair **Elfiyye**'sine şerhi.[239] Şeyh Abdurrauf el-Münâvî el-Mısrî'nin **el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerhi Nuhbeti İbn Hacer**.[240] Şihâbüddin el-Mercânî el-Gâzânî'nin **Vefeyâtü'l-eslâf ve tahiyyetü'l-ahlâf** adlı tarih mukaddimesi.[241] Bu nefis bir mukaddime olup bununla, İbn Haldûn'un kendi tarihine yaptığı **Mukaddime**'sinin benzerini telif etmeyi istemiştir. Türk vezir Cevdet Paşa'nın **Tarih**'inin mukaddimesi. Adaşımız Ebû'l-Hasenât Abdülhay el-Leknevî el-Hindî'nin **Âkâmü'n-nefâis fî âdâbi'l-ezkâr bi-lisânî Fâris**.[242] Kadı Iyâz'ın **Meşâriku'l-envar**. İbnü'l-Esîr'in **en-Nihâye**. Şeyh Muhammed Tahir el-Fettenî'nin **Mecmau bihâri'l-envâr**.[243] İmam en-Nevevî'nin **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât**. Mahmud el-Aynî el-Mısrî'nin **Şerhu'ş-Şevâhidi'l-kübrâ**. Ebû'l-Vefâ Nasr el-Hûrînî el-Mısrî'nin **el-Metâliu'n-Nasriyye li'l-metâbii'l-Mısriyye fi'l-usûlil-hattiyye**.[244] Endülüs kadılarının sonuncusu olup Beytü'l-Makdis kadısı iken vefât eden Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Ezrak'ın **Ravdatü'l-a'lâm bi-menzileti'l-Arabiyye min ulûmi'l-İslâm**.[245] Bu büyük bir eser olup **Makkarî Nefhu't-tîb**'de onunla ilgili olarak "kendi konusunda benzeri yazılmamıştır" der.[246] **el-Kâmûs** ve İmam Muhammed b. Tayyib eş-Şerkî el-Fâsî'nin hâşiyesi.[247] İmam Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülaziz el-Hilâlî es-Sicilmâsî'nin **Kâmus**'un hutbesine **Fethu'l-Kuddüs** adıyla yaptığı şerh.[248] Hâfızların sonuncusu Ebû'l-Feyz ez-Zebîdî el-Mısrî'nin **el-Kâmus şerhi Tâcü'l-arûs. el-Misbâh. es-Sihâh**. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Kâtib el-Hârizmî'nin **Mefâtîhu'l-ulûm**. İbn Ğâzi'nin, İbn Mâlîk'in **Elfiyye**'sine **İthâfu zevî'l-istihâk bi-ba'zi mûradi'l-Murâdî ve zevâidi Ebî Ishâk** adıyla yaptığı hâşiye.[249] Ebû'l-Feyz Hamdûn b. el-Hâc el-Mirdâsî'nin[250] **en-Nevâfihu'l-âliyye fi'l-medâihi's-Süleymâniyye**. Hâfız İbn Teymiyye el-Hanbelî ed-Dımaşkî'nin **er-**

239 **Fethu'l-Muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs.**
240. **GAL**, I, 441, **Suppl.**, I, 611.
241. **Fihrisü'l-fehâris** (bkz. indeks). krş. **İzâhu'l-meknûn**, II, 717: **Vefîyyetü'l-eslâf ve tahiyyetü'l-ahlâf.**
242. **Suppl.**, II, 857.
243. **Mecmau bihâri'l-envâr fî garâibi't-Tenzîl ve letâfi'l-ahbâr. (age,** II, 602).
244. **age,** II, 726. Eserin adı metinde eksik zikredilmiştir.
245. **Nefhu't-tîb,** II, 699-704; Kehhâle, XI, 43.
246. **Nefhu't-tîb,** II, 700.
247. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 1069.
248. **Fethu'l-Kuddüs fi şerhi hutbeti'l-Kâmûs (Suppl.,** II, 235).
249. **age,** I, 523; **İzâhu'l-meknûn,** I, 17.
250. Mahluf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** s. 379-380; Kehhâle, IV, 76.

Redd alâ İbni'l-Mutahhar el-Hillî.[251] Yine onun **es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Resûl**. İbn Kayyim'in **et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti'ş-şer'iyye**. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Habeşî el-Yemenî'nin **Kitâbü'l-Bereke fî fadli's-sa'y ve'l-hareke**.[252] Şeyh Ebû Salim el-Ayyâşî'nin, İbn Cemâa et-Tûnisî'nin **Maûnetü'l-müktesib ve buğyetü't-tâciri'l-muhtesib** adlı buyûuna yaptığı nazma **İrşâdü'l-mütesebbib** adıyla yazdığı şerh.[253] Emin İbrahim Şümeyyil'in **el-Vâfi fî'l-mes'eleti'ş-şarkiyye ve müteallikatihâ**.[254] 1296 yılında basılan bu eserin ancak 455 sayfalık birinci cildine vakıf olabildim. Müsnid muhaddis Allâme Ebû'l-Abbas Ahmed b. Kasım el-Bûnî et-Temîmî'nin **Fihris**'i.[255] **el-İhyâ** şârihi Hâfız Seyyid Murtaza ez-Zebîdî'nin **Mu'cem**'i.[256] Ebubekr İbn Hayr el-Emevî'nin **Fehrese**'si. İmam Ebû Zeyd Abdurrahman et-Temenâretî'nin **el-Fevâidü'l-cümme fî isnâdi ulûmi'l-ümme**.[257] Şam'da medfun İbn Süleyman er-Rudânî'nin **Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef**.[258] Şeyh Abdülbâkî el-Hanbelî ed-Dımaşkî'nin (İbn Fakihi Fissa) **Riyâzu ehli'l-cenne fî âsâri ehli's-sünne** adlı fihrisi.[259] Ebû Abdullah Muhammed es-Sağîr el-Fâsî'nin **el-Minehu'l-bâdiye fi'l-esânidi'l-âliye**.[260] Hocalarımızdan bazılarının hocası Hicaz muhaddisi Şeyh Muhammed Âbid es-Sindî el-Ensârî el-Medenî'nin **Hasru'ş-şârid fî esânîdi Muhammed Âbid**.[261] Şeyh Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ahmed el-Kûhin el-Fâsî'nin **İmdâdu zevi'l-isti'dâd ilâ meâlimi'r-rivâye ve'l-isnâd**.[262] İbn Ebi'l-Hadîd el-Medâinî'nin **Şerhu Nehci'l-belâğa**. Tunus kadısı Ebû Hafs Ömer b. Halef b. Mekkî es-Sıkıllî'nin **Teskîfü'l-lisân ve telkîhu'l-cinân**.[263] Bu eser nadir kitaplardan olup **Keşfuzzunûn** ve **el-Bulğa** müellifleri onu zikretmemişlerdir. Papaz Henri Lammens el-Ye-

---

251. **Suppl.**, II, 206. Bu zat meşhur Allâme Hillî olup metinde yanlış olarak İbnü'l-Müzhir (Muzahhir) şeklinde geçmiştir. Kastedilen eser İbn Teymiyye'nin **Minhâcü's-Sünne**'sidir.
252. **age**, II, 251.
253. İbn Cemâa'nın bu eserine yapılan şerhler için bkz. Mahluf, **age**, s. 205-206; **Terâcimu müellifine't-Tûnisiyyin**, II, 48.
254. Serkis, I, 1144; Kehhâle, III, 4-5
255. **Fihrisü'l-fehâris**, I, 236-239.
256. **Mu'cemü'l-meşâyih (age**, I, 531; **Suppl.**, II, 399).
257. **Fihrisü'l-fehâris**, II, 922-925.
258. **Sılatü'l-halef**, Beyrut 1408/1908.
259. Krş. **Fihrisü'l-fehâris**, I, 450-451; **Suppl.**, II, 448.
260. **el-Minehu'l-bâdiye fi'l-esânîdi'l-âliye ve'l-merviyyâti'z-zâhiye ve't-turuki'l-hâdiyet'il-kâfiye (Fihrisü'l-fehâris**, II, 595-602; **Suppl.**, II, 703).
261. **Fihrisu'l-fehâris**, I, 363-371. **Hasru'ş-şârid min...**
262. **Fihrisu'l-fehâris**, I, 490; **Suppl.**, II, 881. Metinde kitabın adında hatalar vardır.
263. **GAL**, I, 375; **Suppl.**, I, 541.

sûî'nin **Tesrîhu'l-ebsâr fimâ yahtevî Lübnan mine'l-âsâr.**[264] Tarihçi ve nesep âlimi, seyyah Ebû Abdullah Muhammed b. Hayyat b. İbrahim el-Fâşî'nin **Künâşe**'si. Ebû'l-Fadl Abbas b. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman es-Sicilmâsî el-Fâsî'nin **Künâşe**'si.[265] Kemalüddin Ebû'l-Fadl Ca'fer b. Sa'leb el-Udfuvî eş-Şâfiî'nin **el-İmtâ bi-ahkâmi's-semâ.**[266] Zebîd müftüsü ve müsnidi Seyyid Abdurrahman b. Süleyman el-Ehdel'in (rh) **en-Nefesü'l-Yemânî ve'r-ravhu'r-reyhânî fî icâzeti'l-kudâti's-selâseti Beni'ş-Şevkânî.**[267] Şa'rânî'nin **Fethu'l-minne fi't-telebbüs bi's-sünne**[268], **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, **el-Minen**[269], **Tenbîhü'l-muğterrîn.**[270] Hocamız veli-yi nimetimiz üstad babam Şeyh Ebû'l-Mekârim Abdülkebir b. Muhammed el-Kettânî el-Hasenî'nin **Tahdîdü'l-esinne fî'z-zabb ani's-sünne.**[271] Yine onun **et-Tevfîk mine'r-Rabbi'l-karîb fî adedi şeybi ve hidâbi'n-Nebîyyi'l-habîb**. Allâme Şeyh Abdülkâdir el-Fâkihî el-Mekkî'nin **Menâhicü'l-ahlâki's-seniyye fî mebâhici ahlâki's-sünniyye.**[272] Şemsüddin Muhammed b. Osman el-Belhî'nin **el-İhyâ** ihtisarı **Aynü'l-ilm** ve İbn Sultan el-Mekkî el-Hanefî diye tanınan Molla Aliyyü'l-Kârî'ye ait şerhi.[273] Fas'ta medfun Ebû'l-Kasım b. Haccû el-Hassânî'nin **Diyâu'n-nehâri'l-mücellî.**[274] Allâme Ârif Ebû'l-Meârif Mustafa b. Kemalüddin el-Bekrî es-Sıddıkî ed-Dımaşkî el-Hanefî'nin[275] **Teşyîdü'l-mekâne li-men hafeze'l-emâne.**[276] İbn Kayyim ez-Zer'î ed-Dımaşkî'nin **el-Vâbilü's-sayyib fi'l-kelimi't-tayyib**[277] ve **Bedâiu'l-fevâid.**[278] **Huccetü'l-kîram fî mahacceti ehli'l-İslâm.**[279] Mütefekkir Allâme Ebû Ali Hasan b. Mesud el-Yûsî'nin **el-Muhâdarât** ve **el-Kânûn** adlı eserleri.[280] Şeyh Rifâa et-Tahtâvî el-Mısrî'nin **Menâhicü'l-elbâbi'l-**

264. Serkis, II, 1585.
265. Kehhâle, V, 64.
266. **Suppl.,** II, 27; Ziriklî, II, 16.
267. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 695-700.
268. **age,** II, 1080; **Suppl.,** II, 466: **Minehu'l-minne...**
269. **Letâifü'l-minen?** (bkz. **Suppl.,** II, 466).
270. **Tenbîhü'l-muğterrîn fi'l-karni'l-âşir alâ mâ hâlefû selefehümü't-tâhir (age,** II, 465).
271. **Mibredü's-savârim ve'l-esinne... (Fihrisü'l-fehâris,** II, 745).
272. **Suppl.,** II, 529.
273. **age,** I, 749.
274. **age,** II, 701: **Muhtasaru Diyâi'n-nehâri'l-mücellî li-gamâmi'l-ebsâr fî nusreti ehli's-sünneti'l-fukarâi'l-ahyâr.** Metinde eserin adı yanlış verilmiştir.
275. bkz. C. Brockelmann, "al-Bakri", **EI,** I, 965-966.
276. **İzâhu'l-meknûn,** I, 292.
277. **Suppl.,** II, 128.
278. **Bedaiu'l-fevâid,** I-IV, Kahire 1392/1972. Metinde "fevâid", "ferâid" şeklinde geçmiştir.
279. **İzâhu'l-meknûn,** I, 393. Müellifi zikredilmemiştir.
280. Serkis, II, 1959-1960; **GAL,** II, 605, **Suppl.,** II, 675-676; **Fihrisü'l-fehâris,** II, 1154-1161.

Mısriyye fî mebâhici'l-âdâbi'l-asriyye.[281] Arkadaşımız Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman el-Bûsaîdî el-Cezâirî'nin **Bezlü'l-kerâme li-kurrâi'l-ınekâme**. Vezir Tunuslu Hayreddin Paşa'nın **Akvemü'l-mesâlik fî ma'rifeti ahvâli'l-memâlik**[282] adlı eserinin mukaddimesi. Ebû'l-Hasan Ali. b. Yusuf b. Ebû'l-Hasan el-Kûmî el-Fâsî'nin **ed-Devhatü'l-müştebeke fi davâbiti dâris's-sikke**. İmam Ebû Osman b. Bahr el-Câhız'ın **et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk ve âdâbihim.**[283] Bu eser, Câhız'a nisbeti konusunda görüş ayrılığı bulunmaması gereken bir kitaptır. Zira bende ondan kalın bir deriye eski bir hatla yazılmış bazı yapraklar var ki Câhız'ın bizzat sağlığında veya ondan kısa bir süre sonra yazıldığım sanıyorum. Başlığı şöyledir: "Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız'ın Mevlây Emîri'l-mü'minîn Feth b. Hakan için telif ettiği **et-Tâc**'ın sekizinci cildi." Eğer Ahmed Zeki Paşa el-Mısrî bu yaprakları bulsaydı onları neşreder ve sevinçten coşardı, kitapla ilgili şüphe ve tereddütler de ortadan kalkardı. Metni nakledilen başlığın bizzat Feth b. Hakan tarafından yazılmış olacağı da bazan zihnimi kurcalamıştır. Yine Câhız'ın **el-Beyân ve't-tebyîn** ve **Risâle fî medhi't- tüccar ve zemmi ameli's-sultan.**[284] **Hüsnü's-sınâa fî ilmi'z-zirâa** ve bundan başka risâle ve eserler.

Dayandığım ve izlediğim en büyük kaynaklardan biri de, her ne kadar bütün olarak elde edemediysem de, **Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye alâ mâ kâne fî ahdi Resûlillah (sav) mine'l-hiref ve's-sanâi' ve'l-amâlâti'şşer'iyye** kitabıdır. Bu eserin elde edebildiğim kısmının tertibini esas aldım, onun ana başlık, fasıllar ve nakillerine misillerce ilâvede ve düzeltmede bulundum.

İbn Hacer'in **el-İsâbe**'de, kendisinden önceki müelliflerin yazdıklarına ilâvede bulunduğunda yaptığı gibi, ben de yapılan ilâveleri genellikle önüne (z: ziyâde) ve (kultü: dedim) işaretini koyarak ayırdım (z. kultü). Onun söylediklerinin benim ilâvelerden ayrılması için, onun sözlerine siyah mürekkepli çizgiler çektim. Her ne zaman üstten siyah mürekkepli çizgiler görürsen, o Huzâî'nin sözüdür. Benim sözümün başlangıcı ise (z. kultü) işaretinden itibarendir. Bu işareti eğer başlıktan önce koymuşsam, bil ki bu başlık ve içindeki bilgilerin hepsi benim ilâvelerimdir. Eğer işa-

281. Serkis, I, 946; **Suppl.**, II, 731. "Mebâhic" kelimesi metinde "menâhic" şeklinde geçmiştir.
282. G.S. Van Krieken, "Khayr al-Din Pasha", **EI**, IV, 1153-1155.
283. **et-Tâc**, Kahire 1322/1944 (nşr. Ahmed Zeki Paşa).
284. **Suppl.**, I, 244.

reti başlık ve onu izleyen bilgiden sonra koymuşsam, bil ki başlık ve muhtevası Huzâî'ye ait, fazlalık ve ilâvelerin hepsi de benimdir.

Bu konuyu yazmada çağın rûhuna uygun bir dil ve konudan çıkmadan, mümkün oldukça özet ve kısalık yolunu hedef edinen bir kalem kullandım. Öteden beri, bildiğimiz kadarıyla müellifinin ne kendisinden önce ne de sonra hiç kimsenin ilgi duymadığı bir konuyu ele aldığı, değeri büyük bu **Tahrîcü'd-delâlât** kitabını elde etmeye son derece arzuluydum. Bu kitapta ele alınan konu, ilk kuruluş döneminde İslâm uygarlığıdır.

İnanarak kesinlikle, ilhâm edildiğine müellifine dalması
Dikkatleri çeker bir projeye
Ki son derece şükrana değer
Ve bu eser onun için en büyük anı olarak kalacak
Bununla birlikte görüyorum ki uzun zaman eseri ve müellifini
Yok etti, gömüldüler birlikte nisyân köşelerine
İnkâr vâdilerinde attı onların üstüne ağırlığını ihmâl

Bu kitaba arzu ve istekle dolu kaldım ve Vadi Nûn'un bir ucundan el-Arîş'e[285] kadar araştırmaya devam ettim; tâ ki 1339 (1921) yılında yaptığım seyahat sırasında, Tunus'un göz kamaştırıcı kütüphanesinde buldum ve istinsah maksadıyla kütüphaneden çıkardım. Kitabı emanet almam konusunda bana yardımcı olanlardan biri de, içinde nadir bir "ben" olduğu bu şehrin güzelliği ve o zamanki kadısı olan Şeyh Muhammed Tahir b. Aşûr'dur. Bizim memleketle diğer yerlerden birçok ilim ehlinin gelip gittiği bu parlak şehirde, bu hazinenin bulunup da hiç kimsenin neşir ve basımı bir tarafa, istinsah edip getirerek onu ihya etmemiş olduğuna son derece hayret ettim. Fakat çok esef vericidir ki Tunus nüshasının ne üstünde ne fihristinde müellifin adı bulunmamaktadır. Uzun zamandan beri koltuğumun altında oraya buraya taşımama, yazarının biyografisini veren ve onu tanıtan birini anarak, sözü çok zamandır onun üzerinde kurmama rağmen ne buna yönelen ne de bunu araştıran ve dikkat eden kimseyi görmedim. Bu kitaba olan aşkımla yalnız başıma ve gecelerimde onunla tek başıma kalarak kitaba son derece özen gösterdim. İslâm'a hizmet eden müellifinin hakkını vermek, bugün en hayatî ihtiyacımız olan konusunu ele almak ve İslâm toplumlarının karşı karşıya kaldıkları musibeti defetmek maksadıyla, eser Fas'ta

285. Sina yarımadasının Akdeniz sahilinde bir şehir (F.Buhl, "El'arîş", **İA**, IV, 221).

elime geçtikten sonra günler ve gecelerle bablarını fasıllarından ayırmaya, sözlerin başına ve asıllarına işarete, esere ne önem verir ne değerini bilir ve ne de onun ben ve İslâm eserlerinin âşığı kimselerin katında değerli kitapların en büyüklerinden olacağını anlar bulmadığım müstensihinin hatalarını düzeltmeye koyuldum.

Uzun süre onu mütalâa ettim, geceleri inceledim, yolculuklarımda yanımda taşıdım, gittiğim her yere götürdüm. Eğer eser örnek alınır, maksadına uygun eklemelerde bulunmaya çalışılırsa, faydalı ve sağlam olmasına önem verenler nezdinde konu ilâveyi götürür özelliktedir. Hele daha önce yalnız ehlinin elinde bulunup yaygın değilken bugün kitapların enine boyuna yeryüzünün her tarafında, doğusunda, batısında yaygınlık kazandığına bakılırsa. Özellikle İslâm toplumlarının son uyanışları sırasında, matbâaların geliştiği, çağın buluşlarının ulaşım ve seyahat vasıtalarını yaygınlaştırarak daha önceleri çok güç, süre ve mesafeleri çok büyükken yolculukları kolaylaştırdığı bu sırada, daha önce elde edemediğim fırsatı bulup Allah'a hamdolsun en faydalı ve kapsamlı kitapların bulunduğu kütüphanemin büyük kısmını mütalâa ederek dört ay veya daha fazla zaman verdiğim bu risâleyi derledim. **Tahrîc** kitabındaki bütün faydalı bilgilere ilâvelerde bulunduğum ve ona güzel kokulu çiçeklerden en güzel ve en faydalıları eklediğim bu derlemeyle en büyük şâheser, geçmiş ve geleceklerin ulaşmayı arzuladıkları en uzak gâye gerçekleşti. Kendi meramımı dile getirmeden önce, geçen bilgileri sundum, sonra iki mukaddimeye yer verdim. Birinci mukaddimeyi, kaynakların çoğunun kendisini tanıtmamaları ve çağdaşların da gizlice beni dinleyip sonra burada duyduklarını, bu konuda benden müstağni olduklarını izharla anlatanlar olmasa, hepsinin onu tanımamaları sebebiyle **Tahrîc** kitabı ve müellifini tanıtmaya, onun usûlünü, maksat ve gâyesini, muhtevasını zikre ayırdım. Sözü benden dinleyip başkasına satanlar aslında hizmetçi veya köleden öte birşey değiller; eğer ben olmasaydım ne gelebilir ne gidebilirler ve kötülük sahiplerinin siliklikleri içinde kalırlardı. Zira kim olduğundan başka bir tavır takınırsa, sadece aslının değersizliğini ortaya koymuş olur. İkinci mukaddime ise önce gelenlerle sonra gelenlerin her iki gruba hizmetlerinin ortaya konulması için, her iki kitabın plânının açıklanmasına dairdir. Derim ki yegâne yardımcı Allah'tır.

Birinci Mukaddime

KİTABU'T-TAHRÎC'İN MÜELLİFİNİN ADI, NESEBİ VE MEMLEKETİ

Eserin müellifi Ebû'l-Hasan Ali b. Zü'l-Vezâreteyn Muhammed b. Ahmed b. Mûsa b. Mesud b. Mûsa b. Ebî Ğafre el-Huzâî'dir. İbnü'l-Kâdî, İbn Hallikân'ın tarihine[286] zeyl olarak kaleme aldığı **Dürretü'l-hicâl**[287] ile diğer eseri **Cezvetü'l-iktibâs fî zikri men halle mine'l-a'lâm bi-medîneti Fas**'ta[288] onun biyografisini verir. **Dürretü'l-hicâl**'de Ali. b. Mesud el-Huzâî et-Tilimsânî ifadesinden başka, onun nesebi hakkında birşey söylemeyen İbnü'l Kâdî **Cezvetü'l-İktibâs**'ta şöyle der: Ali b. Zü'l-Vezâreteyn Muhammed b. Mesud el-Huzâî, baba[289] ve dedeleri Endülüslü, kendisi Tilimsân doğumlu olup Fas'ta vefât etmiştir.

Babası Zü'l-Vezâreteyn Muhammed b. Mesud el-Huzâî'nin adını ve biyografisini birçok kaynakta araştırdıysam da şimdiye dek elde etmeye muvaffak olmadım. Sonra İbnü'l-Ahmer'in **Müstevdau'l-alâme**[290] adlı eserinde, oğlu Ebû'l-Hasan'ın biyografisinde özelliklerinin zikredildiğini gördüm. Müellif onu şöyle vasfediyordu: Zü'l-Vezâreteyn, kumandan, fâkih, kâtip, hükümdâra ait işlerin[291] görevlisi, babası fâkih ve kadı, Muhammed b. Mûsa b. Mesud el-Huzâî.[292] Huzâî'nin babası kılıç ve kalem görevlerini birleştirmişti, her iki görevi de yürütüyordu. Kahramanlık ve ilimde yeteneği, bir alemden (dağ, yol işaret taşı) daha köklü ve sağlamdı. Endülüsteki atalarından bir kısmı kadı, ilm ehli ve güzel haslet sahibi

---

286. **Vefeyâtü'l-a'yân** kastedilmektedir.
287. **Dürretü'l-hicâl,** Kahire 1390/1970, III, 247-248.
288. **Cezvetü'l-iktibâs,** Rabat 1974, II, 488-490.
289. Metinde "eb" (baba) kelimesi "edeb" şeklinde geçmiştir.
290. **Müstevdau'l-alâme ve müstebdiu'l-allâme,** Tıtvan 1384/1364, s, 62-63.
291. Metinde geçen "el-eşgâlü's-sultâniyye" ifadesi, İbn Haldûn tarafından **et-Ta'rîf b'İbn Haldûn** (Kahire 1951, s. 43) adlı eserinde "Dîvânü'l-asâkir" şeklinde açıklanmıştır, bkz. M. Rıdvan ed-Dâye, **Nesîrü'l-cümân** [İbnü'l-Ahmer] Beyrut 1407/ 1987, s. 249 (dipnot); İhsan Abbas, **Tahrîcü'd delâlâti's-sem'iyye** [Huzâî], Beyrut 1405/1985, Mukaddime, s. 7.
292. **Müstevdau'l-alâme'**deki isim zincirinde, Muhammed'in babası olarak Mûsa'dan önce "Kadı Fakih Ahmed" zikredilmekte ve Kettânîye Kütüphanesi nüshasında bu ifadenin bulunmadığı belirtilmektedir. Bu sebeple Kettânî de bunu eksik zikretmiştir. Ayrıca Huzâî'nin büyük dedesi Mesud, İbnü'l-Ahmer'in diğer eseri **Nesîrü'l-Cümân**'da (s. 249) Suûd şeklinde verilmektedir. Huzâî'nin eserini neşreden İhsan Abbas da, Huzâî'nin çağdaşı İbn Haldûn'un **et-Ta'rîf**'te onu bu şekilde anması sebebiyle Suûd'un tercihe şayan olduğunu söyler (**Tahrîcü'd-delâlât,** Mukaddime, s. 9, dipnot 3). Nitekim **Tahrîc**'in Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut (Şehid Ali Paşa, nr. 1853) nüshasında da Suûd şeklinde geçmektedir.

kimselerdi.[293] Bunlardan babası, denizin ötesine geçerek Udve'ye vardı ve Tilimsân'da yerleşti. Orada bilgi ve yeteneği görülünce, kâtiplik, kumandanlık ve vezirlik görevlerine getirildi.

"Huzâî", Hâfız es-Suyûtî'nin **Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-ensâb**'ında geçtiği gibi, Ezd'den bir kabile olan Huzâa'ya nisbettir.[294] **el-Kâmûs**'ta da şöyle denir: Huzâa, Ezd'den bir boy olup bu şekilde adlandırılmaları, kavimlerinden ayrılıp Mekke'de ikâmet etmelerinden dolayıdır.[295] **es-Sıhâh**'ta da şu bilgi verilir: Çünkü Ezd kabilesi memleketlere dağılmak üzere Mekke'den çıktığında, Huzâa onlardan geri kalıp orada ikâmet etti. **el-İber**'de de Mekke, Merruzzehrân ve her ikisi arasındaki bölgeyi yurt edindikleri zikredilir.[296]

DOĞUMU VE HOCALARI

Ebû Zekeriyya es-Serrâc'ın **Fehrese**'sinde[297] geçtiği üzere 710 (1310-1311) yılında doğdu.Yine bu eserde kaydedildiğine göre râviye Hatib Ebû Abdullah Ahmed b. Merzuk et-Tilimsânî'den[298] ders ve icâzet aldı. Ayrıca, Cezîre'de Kâdî'l-cemâa olan muhaddis Ebû'l-Berekât Muhammed b. Ebubekir Muhammed b. İbrahim el-Bellifîkî'den[299] ders aldı. Derim: O, muhtemelen, ya az rivâyette bulunmuş veya yaşlılığında icâzet alıp rivâyet etmiştir. Çünkü onun vefâtı, adı geçen her iki hocasının da vefâtına yakındır. Hatib İbn Merzuk'a gelince, İbn Ferhûn **ed-Dibâc**'da onun 780 (1378) yılından sonra vefât ettiğini söyler.[300] **el-İber**'de 781 (1379) yılından sonra vefât ettiği belirtilir.[301] Ebû'l-Berekât İbnü'l-Hâc'a gelince, o da Ebû Abdullah el-Hadramî'nin **Fehrese**'sinde[302] geçtiği üzere 771'de (1369-1370) vefât etmiştir. Enteresandır ki bir hâfızın hocalarından yalnız kendisinden on yıl kadar önce vefât etmiş

293. Metinde "hilâl" kelimesi "hulel" şeklinde geçmiştir.
294. bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Lübâb,** I, 439.
295. bkz. **age,** I, 439.
296. bkz. **Tâcü'l-arûs,** "hza" mad., V, 317.
297. Bu zat ve eseri için bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 993-994.
298. M. Hadj-Sadok, "İbn Marzûk", **EI,** III, 866.
299 İbnü'l-Hâc el-Bellifîkî (**Fihrisü'l-fehâris,** I, 152-153).
300. **ed-Dibâcü'l-müzheb,** II, 290-296.
301. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 521-523; **EI,** III, 866.
302. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 350.

ve yaşça kendi akranı olan hocaları anılabilsin. Huzâî'nin doğumu ile bunların doğumu gözönüne alındığında, aralarındaki yakınlık daha da belirmiş olur.

TAVSİF EDİLDİĞİ ÖZELLİKLERİ

Mutasavvıf talebesi, Fas muhaddisi ve râviyesi Ebû Zekeriya Yahya b. Ahmed b. Muhammed es-Serrâc el-Himyerî el-Fâsî (ö. 805/1402-1403, Fas), **Fehrese**'sinde onu şöyle vasıflandırır: Yüce hoca, hâfız, dilci, tarihçi, musannif, nâzım, nâsir. Sonra şöyle der: O, yüce, faziletli bir hoca, hâfız, dilci, yüce bir şair, tarih konusunda önde idi, çok sadaka ve hayırda bulunurdu, zamanında bu hususta kimse ona denk değildi, yolunda tekdi.

İbnü'l-Ahmer de **Müstevdau'l-alâme**'de[303] onu şöyle vasıflandırır: Fâkih, kâtip, "yüce kalem" görevlisi.[304] Sonra şöyle der: Övünç bayrağını sağ eline almıştır, Udveteyn kâtiplerinin önde gelenlerinden, değerli övünç vesilelerinin gerdanlığının ortasındaki mücevher taşıdır. Onun hesap bilgisi, sayı ve kavranılırın[305] sınırını aştığından, akılları hayrette bırakır. Dil (lügat) konusuna gelince, bu hususdaki yolu (metodu) İbnü's-Sikkit'i[306] susturdu, dili bellemedeki derin anlayışı ona son derece üstün geldi. Arapça'nın ise ilmî riyâsetinin alemidir.[307] Onu ifâdede[308] ilmî anlayışı ortaya koydu. Fıkıh bilgisi de yeterli düzeydeydi; öyle ki keskin görüşlü gencin göz bebeğinden bakar gibi. Elleri ihsan yollamada aza meyyal değildi, ne de cömertliğinin büyüklüğü sebebiyle, ona "cimrilikte faziletlerin burnunu kestin ey cimri!" denildi. İbnü'l-Kâdî ise **Cezvetü'l-iktibâs**'ta onu "fâkih, kâtip" diye vasıflandırmakla yetindi, fazla birşey söylemedi. **Dürretü'l-hicâl**'da da böyle yapmakla birlikte onun hakkında yalnız "edip" ilâvesinde bulundu.

---

303. **Müstevdau'l-alâme,** s. 62-64.
304. İhsan Abbas (s. 8) bunu "alâme" (alâmet: mühür, tuğra) kâtipliği olarak niteler. Mühür, tuğra, sır ve inşa kâtipliği mânâlarına gelen alâme terimi için bkz. **Müstevdau'l-alâme,** s. 18-25, naşir mukaddimesi, s. 7-14.
305. Metin ve **Müstevda**'da "menkûl" şeklinde geçen bu kelimeyi İhsan Abbas (s. 8) aynı esere atıfla "ma'kûl" diye verir ki mânâya uygunu bu olmalıdır.
306. Meşhur nahiv âlimi (M. Ben Cheneb, "İbnüssikkît" **İA,** V, 874).
307. **Müstevda**'da "alem" diye geçen bu kelime metinde "âlâ" şeklindedir.
308. Aynı kaynakta "ifâde" diye geçen bu kelime metinde "icâde" şeklindedir.

ŞİİRLERİNDEN BAZI PARÇALAR

İbnü'l-Kâdî **Cezvetü'l-iktibâs**'ta, Mûsa b. Ebû İnân el-Merînî'nin[309] atının Şemmâîn'de sürçmesi münasebetiyle onun şu şiiri söylediğini kaydeder[310]:

Efendim günâhı yok kızıl atın eğer tökezlediyse
Kim onu kınarsa andolsun zulmetmiştir ona
Sizin heybetinizden başına gelen ona korku verdi
Bu yüzden tutmadı ayakları
Bindiklerinden beri süvarilerin olageldi âdeti
Tökezledi soylu atlar kalmadı güç ve kararları
Nebî'de, Allah Resûlü'nde örneğimiz
Ölçüde nebîlerin en üstünü ve sonuncusu
Sürçtü atı kaldı düşmesiyle
Yanında bir sıyrık izleri görünen
Öyle ki oturarak kıldı bir namazı ve kaldı
Bize onunla bir sünnet izleri beliren
Allah ona salât etsin daima her zaman
En temiz salâtla, meltemleri canlandıran

el-Veli Muhamed b. Abbâd el-Himyerî er-Rundî de bu olayla ilgili olarak şöyle der:

Soylu at tökezlemez, ancak büyük bir haber götürünce
Bu, imamımızda olanı kabuldür takarrüben.

Ebû'l-Velîd İbnü'l-Ahmer de buna yaptığı tahmiste şöyle der:

De o kimseye ki kaçınmadı getirilenden ve bindi
Bir engelde şahlandı, soylu at tökezlemez
Ancak büyük bir haber götürünce
.....[311]

Ebû Serhân Mesud b. Muhammed b. Ebi't-Tallâk da bu hususta şöyle der:

Soylu at tökezlemez, ancak yakın bir fetih için
Namaz kıldı o ve kim namaz kılarsa erer muradına
Şüphesiz onun namazı vacib olan zafer namazıdır.[312]

---

309. Sultan Ebû İnan el-Merîni'nin oğludur (hük. 787-788/1384-1386). bkz. Nâsırî, **el-İstiksâ,** Dârülbeydâ 1955, IV, 69-70; İbrahim Harekât, **el-Mağrib abre't-târîh,** Dârülbeydâ 1405/1985, II, 55-56.

310. **Cezvetü'l-iktibâs,** II, 490.

311. Tahmîsin son kısmı **et-Terâtib** ve **Cezvetü'l-İktibâs**'ta birbirinden çok farklı ve eksik olup anlaşılamamıştır. Buna karşılık Muhammed b. Ebû'l-Fadl'ın tahmisî daha açık ve güzeldir (bkz. **Müstevdau'l-alâme,** s. 39).

312. Bu şiirlerin hepsi **Cezvetü'l-iktibâs**'tan alınmıştır.

İmam el-Câderî'nin **Şerhü'l-Bürde**'de Busîrî'nin "Beni bu dalâletten kim kurtarır" sözü yanında, bu olayı şöyle anlattığını gördüm: Kızıl bir at Emîrü'l-mü'minîn Sultan Mûsa b. Emîrü'l-mü'minîn Ebû İnân el-Merînî'yi cuma namazını kıldıktan sonra yere vurdu. Bununla ilgili olarak Kâtip Ebûl-Hasan Ali b. Muhammed el-Mesûdî "Efendim... günahı yok" şiirini söyledi. Câderî, İbnü'l-Kâdî'nin zikrettiği "Süvarilerin âdeti olageldi..." beytini (3. beyit) atlayarak altı beyti kaydeder. O, beşinci beyitte de "At tökezledi, düşmesiyle..." derken *"ebdâ"* kelimesini kullanır. İbnü'l-Kâdî'de ise *"ebkâ"*dır. Câderî "Allah ona salât etsin" şeklindeki son beyitte *"ilâh"* kelimesini farklı yazdığı gibi, *"aleyh"* ile de takdim-tehir yapmıştır.[313] Sonra da İbn Abbâd ve İbn Ebi't-Tallâk'ın beyitlerini zikreder.

Benim yanımda bulunan bir mecmûa da **Silsiletü'z-zehebî'l-menkûd fî zikri'l-a'lâm mine'l-eslâf ve'l-cüdûd**[314] müellifi tarihçi, nesep âlimi ve seyyah Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Hayyât b. İbrahim el-Fâsî'nin elyazısıyla bu olayın şöyle anlatıldığını gördüm: Ebû İnan'ın kardeşi Sultan Mûsa, Şemmâîn'de atından düşünce, başına gelen bu durumdan dolayı halktan çok utandı. Bu olay onun salih veli Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abbâd er-Rundî'nin[315] (ö. 792/1390) ardından Karaviyyîn Camii'nde cuma namazından çıkışından sonra oldu. Kâtibi Ebû's-Suûd şöyle diyerek onun utancını giderdi:

"Efendim kızıl atı ayıplama eğer tökezlerse"

Müellif sonra da bazı kelimeler dışında sözkonusu beyitleri olduğu gibi verir. Meselâ ilk beyit İbnü'l-Kâdî'de "Efendim kızıl atın günahı yok..." şeklinde iken, İbn İbrahim'in yazısında "Efendim kızıl atı ayıplama" şeklindedir. İkinci beytin ikinci satırında *"tesbut"* yerine *"sebete"*, üçüncü beytin ikinci satırında *"tenbû"* yerine *"tekbû"*, altıncı beytin ikinci satırında *"lenâ bihi sünne..."* yerine *"lenâ biha sünne tuhyî meâlimuhâ"* ve yedinci beytin ikinci satırında da *"tuhyîhâ"* yerine *"tuhyihu"* şeklinde farklı verilmiştir. Mezkur beyitlerin ardından yine İbn İbrahim'in yazısıyla, Şeyh İbn Abbâd'ın (ra) da sultanın utancını "Soylu at tökezlemez" şiiriyle giderdiği belirtilir. Ancak bu şiir üç beyit hâlinde verilir ki üçüncü beyti şöyledir:

"O gününde kutla onu ki ecir ve zafer vâcip oldu"

313. **Cezve,** II, 498.
314. Kehhâle, II, 100.
315. Karaviyyîn Camii'nin hatibi olan bu zat için bkz. **Nefhu't-tîb,** V, 341-350.

Bu olayı anılan şekil ve yazılan son tarzda, güvenilir derin âlim Ebû Muhammed Abbas b. Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman es-Sicilmâsî el-Fâsî'nin **Künâşe**'sinde buldum. Bu iki müellif de Mûsa'yı Ebû İnan'ın kardeşi olarak anarlar ki yanlıştır. Zira daha önce de geçtiği gibi Mûsa onun oğlu olup doğrusu da budur. Ayrıca her ikisi de "Efendim kızıl atın günahı yok" şiirini Sultan Mûsa'nın kâtibi Ebû's-Suûd'a nisbet etmişlerdir. Bu, ya Huzâî'nin lâkabının Ebû's-Suûd olmasından veya her ikisinin de ondan başkasını kasdetmiş olmalarındandır. Doğrusunu Allah bilir. Sonra İbnü'l-Ahmer'in **Müstevdau'l-alâme**'sinde, Sultan Ebû Fâris el-Merînî'nin hâcibi olan tuğra kâtibi Muhammed b. el-Hâcib el-Kâtib Ebi'l-Fadl Muhammed et-Temîmî'nin biyografisinde[316] İbn Abbâd'ın olayla ilgili beyitlerinin tahmîsini buldum. Bu şiir için anılan esere bakınız.

Bu olayın benzeri Tunus'ta meydana gelmiş olup Tunus emîri Mustafa Bây'ı atı yere vurunca kılıcı sıyrılıp çıktı ve yaralandı. Şeyh Ahmed Zerrûk el-Fâsî[317] de şöyle dedi:

Makamının yüceliğini vakar korur
Âhirette ve bu dünyada aziz olursun.

Sonunda şöyle der:

Soylu atın binicisi güçsüz ve aciz düşmez
Ne de onu yolundan vazgeçirir tökezlemesi
Fakat heybetinle onu korku sardı
Bu korkuyla onda karar kalmadı
Kapandı yeryüzüne yüzüyle
Ve düşüş onu gördüğümüzden başka hâle çevirdi
Geçici bir durum onu kendi hâlinden ayırdı

Müsâmeretü'z-zarîf[318] müellifi edip, kâtip ve tarihçi Ebû Abdullah Muhammed es-Senûsî et-Tûnisî'nin[319] **el-Keşkûl fî mehâsini'l-kavl** adlı eserine bakınız.

Ebû Ali Hasan b. Zeyd el-Ensârî'nin, Şihâbuddin el-Kastallânî'nin 879 (1474-75) yılında, kendi el yazısıyla istinsah ettiği bir nüshası yanımda

316. **Müstevda'l-alâme,** s. 38-39. Hâcib kelimesi **et-Terâtib**'de sâhib olarak geçerek ki **Müstevda'**ın nâşiri Kettâniyye nüshasında bu şekilde olduğunu belirtmektedir.
317. **Neylü'l-ibtihâc,** s. 84-87; **Fihrisü'l-fehâris,** I, 455-456. el-Fâsî nisbesi metinde el-Kâfî olarak geçmiştir.
318. bkz. **Suppl.,** II, 888.
319. **Terâcimu'l-müellifîne't-Tûnisiyyîn,** III, 73-83.

bulunan **Kitâbü'l-Mürâselât li'l-ümerâ ve'l-vüzerâ ve's-selâtîn** adlı eserinde, attan düşmeyle ilgili olarak sağlık dileğinde bulunmaya dair bir yazı sûreti gördüm ki dört taneydi: Biri sultana, diğeri de bunun gibi, bu mânâda bir diğeri sultan veya oğluna ve bir yazı da halîfeye hitaben yazılmıştı. Bunu elde et.

Sa'dîler devletinin vezirlerinden birine ait bir mecmuada, 14 Cumadelâhir 1037 (20 Şubat 1628) günü Sultan Mevlây Ahmed b. Mevlây Zeydan'ın binmesi sırasında mızrağının kırılmasıyla ilgili olarak şu söylediklerini gördüm:

Mızrak emîrin kılıcına karşı üstünlük tasladı ve övündü
Gururlandı boyunun uzunluğuyla
Ve normal düzgünlüğüyle. Kılıcınsa özelliğidir
Kısalık ve eğrilik
Kılıç dedi ona: kısa ol, sen ki ağaçtan budanmış
Bir dalsın. Yok mızrağa üstünlük
Uzaktan darbeden başka eğer yeterse gücü
O yerli yerinde olan kimseye eşlik edemez
Kılıçsa savaş günü vuruş ve darbede de süratlidir
Ve ayrılmayan bir arkadaş
Hazarda ve seferde. Ve yaptığı sanki der bize:
Görülen, haber gibi değildir!
Kılıcın mızrağa üstünlüğü açıkça belli oldu
Ve mızrak baş eğdi ona
Bu yüzden kırıldı, andolsun, kalacak zaferiniz
Bir yıldız ya da ay parladıkça

Bu anılan olayın kenarında, Mûsa el-Merînî'nin olayı ve Câderî'den naklen daha önce zikredildiği üzere onunla ilgili olarak söylenenler yazılmıştı.

HUZÂÎ'DEN NAKİLDE BULUNAN RÂVİLERİN ANILMASI VE ONA ULAŞAN RİVÂYET ZİNCİRİMİZ

Ondan şimdiye kadar Ebû Zekeriya es-Serrâc'dan başka rivâyette bulunan kimseye vakıf olamadım. Ebû Zekeriya şöyle der: Onun ağzından **Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye alâ mâ kâne fi ahdi Resûlillah (sav) mine'l-hiref ve's-sanâi' ve'l-amâlâti'ş-şer'iyye** adlı eserinin bir kısmını din-

ledim, eserin hepsini ise bana "münâvele"de bulunarak onu rivâyet için tam icâzet verdi.

Ebû Zekeriya es-Serrâc'ın rivâyeti sahih olan her bilgiye ve özellikle **Fehrese**'sinin içerdiği bilgilere ulaşmamız çeşitli yollarladır: Bunlardan biri, Medine-i Münevvere'nin muhaddisi, âlim, dilci, edip, muammer müsnid, seyyah, Ebû'l-Yüsr Fâlih b. Muhammed ez-Zâhirî el-Mehnevî el-Medenî'den[320] (ö. 1328/1910), önce "mükâtebe" yoluyla, sonra 1324 (1906) yılında şifâhen icâzet verdiği rivâyetimiz olup o; Vâdi'l-Cağâbîb'de medfun, muhaddislerin sonuncusu Ebû Abdullah Muhammed b. Ali es-Senûsî'den[321] o; Mekke kadısı Abdülhafîz b. Derviş el-Acîmî el-Mekkî'den[322]; bir derece daha "âlî" isnâdla Hind diyarının müsnidi Nûru'l-Haseneyn b. Muhammed Haydar el-Eyyûbî el-Ensârî Haydarabad ed-Dekken'den bana yazdığı umumî icâzetle, babasının hocası adı geçen kadı Abdülhafîz'den, o da hâfızların sonuncusu Ebû'l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî el-Hüseynî'den[323] rivâyet etmişlerdir. Diğer rivâyetim: Uzun ömürlü, derin ilim ve bilgi sahiplerinden Ebû Muhammed Abdullah b. Derviş er-Rikâbî es-Sükkerî[324] ve Muhammed Said el-Habbâl'ın[325] her ikisinden de Şam'da şifâhen; onlar, Şam diyarının müsnidi Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Küzberî ed-Dımaşkî'den[326]; buna denk bir isnâdla Ebû'l-Abbas Ahmed b. Sâlim en-Nehtihî el-Mısrî eş-Şâfiî'den[327]; Mısır diyarının müsnidi Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Behî et-Tendetâî'den[328]; bundan bir derece daha "âlî" bir senedle, muammer allâme Ahmed b. Salih es-Süveydî el-Bağdâdî'den[329] 1321 (1904) yılında hacca gittiğinde Mekke'den bana yazdığı icâzetle; Acîmî, Behî, Küzberî ve Süveydî şöyle dediler: Hâfızların sonuncusu Ebû'l-Feyz Muhammed Murtaza ez-Zebîdî el-Hüseynî el-Mısrî bize haber verdi, ilk üçüne özel icâzetle, dördüncünün ise dedesi ve soyuna umumî icâzetle; Ebû Abdullah Muhammed b. Tayyib eş-Şerkî el-Fâsî bize haber verdi; o, Şeyh Ebû'l-Ab-

320. **Suppl.,** II, 815-816; **Fihrisü'l-fehâris,** II, 895-898.
321. **age,** II, 1040-1049.
322. **age,** I, 290, 368, 393. Ayrıca bkz. indeks.
323. **age,** I, 526-543.
324. Kehhâle, VI, 53
325. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 135, 167, 201 ve indeks.
326. **age,** I, 485-488.
327. **age,** I, 89, 92, 202 ve indeks.
328. **age,** I, aynı yerler.
329. **age,** I, 202 ve indeks.

bas Ahmed b. Muhammed b. Nâsır ed-Der'î et-Temkrûtî'den, o babasından, o Ebû Abdullah Muhammed el-Masmûdî'den, o Fas müftüsü Ebû Zekeriya Yahya es-Serrâc'dan, o Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Harun el-Fâsî'den; İskenderiyye'nin müsnidi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Salih el-Bennâ el-Hanefî el-İskenderî 1323 (1905) yılında İskenderiyye'de şifâhen "âlî" isnâdla bize haber verdi; o, babasından, o Medine'nin müsnidi Seyyid Zeynelâbidin Cemelü'l-leyl el-Medenî'den[330]; ayrıca Şeyh Hıdır b. Osman er-Redavî el-Haydarâbâdî bize Haydarabad'dan kitâbetle haber vererek şöyle dedi: bize Şihâbuddin el-Umerî el-Kandehârî haber verdi ve şöyle dedi: Bize Refîuddîn el-Kandehârî haber verdi; bunların her ikisi de Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Mağribî el-Medenî'den; Bize Hicaz müsnidi Abdullah b. Salim el-Basrî el-Mekkî haber verdi; O, Ebû Mehdi İsa b. Muhammed es-Seâilibî el-Mekkî'den[331]; O, Said b. Muhammed el-Makkarî'den; Bize Sukkayn el-Âsımî es-Süfyânî'[332] haber verdi; o ve İbn Harun şöyle dediler: bize Ebû Abdullah İbn Gâzî, mübârek şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû'l-Kasım Muhammed b. Yahya en-Nefzî el-Himyerî'den, ki es-Serrâc el-Fâsî diye meşhurdur; O, babası Ebû'l-Kasım Muhammed'den; O, dedesi, hâfız, râviye, kâmil sûfî Ebû Zekeriya es-Serrâc'dan; o da Ebû'l-Hasan el-Huzâî'den rivâyetle haber verdiler.

MEMLEKETİ, VEFATI VE DEFNEDİLDİĞİ YER

Huzâî, İbnü'l-Kâdî'nin **Dürretü'l-hicâl**[333] ve **Laktu'l-ferâid** adlı eserlerinde geçtiği üzere 789 yılında vefât etti. Talebesi Ebû Zekeriya es-Serrâc şöyle der: 789 yılı Zilkade ayının beşinci günü (17 Kasım 1387) pazar günü, ikindi namazından sonra vefât etti ve pazartesi günü de defnedildi. Buna göre Huzâî Fas'ta toprağa verilmiştir. **Cezvetü'l-İktibâs** müellifinin, onun Tilimsân doğumlu, Fas'ta vefât ettiği, baba ve dedelerinin Endülüs asıllı olduğunu belirttiği daha önce geçmişti. **Dürretü'l-hicâl**'de ise onu tavsifle ilgili olarak, Tilimsân'lı olduğundan başka bilgi vermemiştir. O hâlde, **Cezvetü'l-İktibâs**'ta onun Fas'ta vefât etmiş

330. **age,** III, 34 (indeks).
331. **age,** III, 83; Kehhale, IV, 215. Adı, Said b. İbrahim olacak.
332. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 987-989.
333. **Dürretü'l-hicâl,** III, 247-248.

olduğunun kaydedilmesine, Serrâc'ın da vefâtının ertesi günü defnedildiğine dair sözünü eklersek, Fas'ta medfun olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Kitabına verdiği **Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye alâ mâ kâne fî ahdi Resûlillâh (sav) mine'l-hiref ve's-sanâ'i ve'l-amâlâti'ş-Şer'iyye** adı da memleketini, doğum yerini ve yetiştiği yeri göstermektedir. Çünkü "delâlât" kelimesini "sem'iyye" vasfı ile birlikte kullanma ve bunu bir kitaba ad olarak vermek, genel olarak ancak kendisini kelâm ilmine hasretmiş veya uzun süre kelâmla meşgûl olmuş bir kimsenin yapacağı bir iştir. Bu da Tilimsân'lılar için sözkonusu bir durumdur. Nitekim Ebû'l-Abbas el-Makkarî, **Ezhâru'r-riyâz**'da, müteahhirîn ulemâdan birinin telif sanatına dair söylediklerinden şu nakilde bulunur: Nazarî ilimlerin eserini Tilimsân'da görmekteyiz.[334] Huzâî'nin Fas'ta medfun olduğunu kesin olarak belirtmemize rağmen, maalesef ebedî yattığı yer kesin olarak bilinmemektedir. Fas'ta Bâbü'l-fütûh dışındaki Matrahu'l-cille'de olduğu kuvvetle muhtemeldir. İmam el-Makkarî **Ezhâru'r-riyâz**'da İmam İbn Rüşeyd el-Fihrî'nin biyografisinde, onun Bâbü'l-fütûh'un dışında, Matrahu'l-cille diye bilinen mübarek bahçede medfun olduğunu zikrederken şöyle der: Gariplerden (yabancı) Fas'a uğrayan salihler ve âlimlerin toprağa verildikleri yer.[335] Derim: Huzâî'nin talebesi Ebû Zekeriya es-Serrâc'ın onun ne ilk ne son memleketini, ne defnolduğunu yeri ve ne de onunla karşılaştıkları yeri zikretmemesi hayret vericidir. O hâlde, İbn Ebî Meryem'in **el-Büstân fî ulemâi Tilimsân**'da, Tilimsân'lı olmasına rağmen onun biyografisinin ihmal etmesine; Fas'ta medfun olmasına rağmen, dayımın oğlunun **Selvetü'l-enfâs**'ta onun biyografisinin ihmal etmesine; Ebû İshak İbn Ferhûn'un, kendisinden kısa bir süre sonra yaşamış olmasına rağmen **ed-Dîbâc**'da onu anmamasına; Ebû'l-Abbas es-Sûdânî'nin (Ahmed Baba), her ikisi de **ed-Dîbâc**'ın zeyilleri olan **Neylü'l-ibtihâc** ve **Kifâyetü'l-muhtâc**'da onun biyoğrafisini vermemesine; Bedruddin el-Karâfî'nin, mâlikî olmasına rağmen, yine **ed-Dîbâc**'ın zeyli olan **et-Tevşîh**'te onun biyografisini ihmal etmesine; Ebû'l-Abbas İbn Acîbe'nin **Tabakâtü'l-Mâlikeyye**'de onu anmamasına; hele Hâfız İbn Hacer'in **İnbâu'l-ğumr bi-havâ-**

334. **Ezhârur'r-riyâz fî ahbâri Iyâz,** III, 21. Burada sözü nakledilen zat, Kuzey Afrika ulemâsının daha çok fıkha önem verdiklerini, nazarî ilimlerde ihtisasın doğu ülkelerine has olduğunu ve bunun doğuya yaptığı seyahattan sonra Ibn Zeytûn (ö. 730/1330), talebesi İbn Abdisselâm ve onun talebesi İbn Arâfe vasıtasıyla bölgede sistemleştirildiğini belirttikten sonra nakledilen sözü söyler.

335. **Ezhâru'r-riyâz,** II, 356.

disi'l-umr adlı kitabında, 789 yılında vefât edenlerin biyoğrafisini verirken onu ihmal etmesine; Ebû'l-Abbas İbn Kunfuz el-Kısmıtînî'nin, onun zamanında Tilimsân ve Fas'a gitmiş olması ve akranlarını anmasına rağmen **Vefayât**'ında onu anmayı ilmal etmesine; **Keşfuzzunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**[336] müellifi ve ona zeyl yazanın "T" harfinindeki kitaplar içinde onun eserini anmamasına; hocalarımızdan bazısının hocası Hicâz muhaddisi Şeyh Muhammed Âbid el-Ensârî es-Sindî'nin **Hasru'ş-şârid min esânîdi Muhammed Âbid**'de "T" harfinde onun bu kitabını anmayı ihmal etmesine; Mağrib'in eşsiz âlimi Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman er-Rudânî'nin **Sılatu'l-halef bi-mevsuli's-selef** adlı "sebt"inde "T" harfinde, doğulu ve batılı âlimlerin eserlerinden uzun uzadıya bahsetmesine rağmen bu kitabı ihmal etmesine; kadı muhaddis, arkeolog Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin **İthâfu'l-ekâbir bi-isnâdi'd-defâtir** adlı kitabında "T" ve "M" harflerinde, çağdaşı ve talebesi **Hasru'ş-şârid** müellifinin yaptığı gibi, müelliflerin adlarını eserlerinin adları altında vermesi sırasında Huzâî'nin eserini anmamasına; Hâfız Muhammed b. Nâsirüddin ed-Dımaşkî'nin, ricâl kitaplarının en kapsamlı ve en nefislerinden biri olan **Bedîiyyetü'l-beyân** adlı manzumesi ve şerhi **et-Tibyân**'da onu ihmal etmesine; Hâfız İbn Hacer'in buna yaptığı zeylde onu anmayı ihmal etmesine; daha önce de geçtiği üzere Ebû Zekeriya es-Serrâc'ın Huzâî'yi "hâfız" olarak nitelemesine rağmen, Hâfız Suyûtî'nin Zehebî, İbn Hacer ve İbn Nâsır'ın eserlerini topladığı ve ilâvede bulunduğu **Tabakâtu'l-huffâz**'da onu anmamasına; Ebû'l-Abbas el-Makkarî'nin **Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri Iyâz, Nefhu't-tîb** ve **Fethü'l-müteâl**'de, Tilimsân'lıların haberlerine istitrâden itinâ göstermesine ve onlardan nakilde bulunmaya düşkün olmasına rağmen, ondan hiç söz etmemesine hayret etmiyorum. Kemâl yalnız Allah'a aittir.

KİTABÜ'T-TAHRİC'İN KÜTÜPHANELERDEKİ YAZMALARI VE ONDAN NAKİLDE BULUNANLAR

Bize icâzet veren Miknâs kadısı Allâme Ebû'l-Abbas Ahmed b. Tâlib b. Sûde'nin bir **Künâşe**'sinde, kendi elyazısıyla, **Kitâbü't-Tahrîc**'den bir

336. Metinde **...fî esmâi'l-kütüb** şeklinde yanlış geçmektedir.

nüshanın Miknâsetü'z-Zeytûn'da vakıf kütüphanesinde[337] bulunduğunun belirtildiğini gördüm. Fakat yıllar boyu devamlı ve mükerrer araştırmalara rağmen onu orada bulamadık. Yine bu kitabın adını, Yeni Fas'taki el-Mektebetü'l-Mahzeniyye'nin Fas Kralı Mevlây Abdülhafîz'in yönetimi sırasında hazırlanan katalogunda da buldum. Şimdi eserin nerede olduğunu bilmiyorum. Paris'e yaptığı seyahatte Paris Kütüphanesi'ne giden çağdaş kadılardan biri, onun kataloğunda adını gördüğünü bana haber vermişti. Benim elde ettiğim ise Tunus nüshasıdır. Bu nüsha Zeytûne Camii Kütüphanesi'nde 1572 numarada kayıtlı ve Müşir Ahmed Paşa'nın 1256 tarihli vakıflarından olup onuncu bölümü noksandır. Daha önce belirtildiği gibi, elimdeki nüshayı ondan istinsah etmiştim. Kitabın böylece beş nüshası mevcut olup doğuda ve batıda, Hicaz, Mısır, Şam, Tunus, Cezayir ve Mağrib-i Aksa'da gittiğim veya kataloglarını incelediğim kütüphanelerde, altıncı bir nüshasını bilmiyorum. Bu eserden nakle gelince, vâkıf olduğum kitaplarda hadîs vs. imamlarından tedvin ve derlemede bulunan kimselerden, ondan birşey zikreden ve nakilde bulunan bir kimseyi ne biliyor, ne de şimdi hatırlıyorum. Ancak son olarak hünerli âlim Şeyh Rifâa et-Tahtâvî el-Mısrî'nin **Nihâyetü'l-Îcaz fî sîreti sâkini'l-Hicâz**[338] adlı kitabında, gâye ve muhtevâsına uygun bilgilere yer vererek bu eseri ihtisar ettiğini öğrendim. Bu eserin daha önce Mısır'da taşbasması yapılmış olup Huzâî'nin kitabından yaptığı özetler, 305-531 sayfaları arasında yer almaktadır. Fakat anılan kitap ne memleketimize ulaşmış ne de onu göreni görmüş bulunuyoruz. Ondan nakilde bulunduğunu gördüğümüz ilk kimse ise yazar Seyyid Muhammed İbnü'l-Hoca el-Cezâirî olup Cezayir kanununa yaptığı mukaddimede buna yer vermiştir. Hilâfet ve otoritesinden çok söz edilen bu zamanımızda ise muasırlar, adı geçen Tahtâvî vasıtasıyla ondan nakilde bulunmaktadırlar. Allah en doğrusunu bilir.

KİTABU'T-TAHRİC'İN MUKADDİMESİNİN BAŞ TARAFI

Ebû'l-Hasan el-Huzâî eserinin başında şöyle der: "Mahlûkatı, onlara hiçbir ihtiyaç duymadan yaratan Allah'a hamdolsun. O Allah ki rızkı

337. bkz. "Meknes", **İA,** VII, 649.
338. bkz. **Serkis,** I, 946-947; **Suppl.,** II, 731. Eser Kahire'de 1291 yılında basılmıştır.

kendisinden bir keremle onlara saçtı. Onlara kendilerinden peygamberler gönderdi; Allah'ın varlık ve birliğine dair en açık delîlleri kendilerine getirdiler, onları Allah'a iman, emir ve yasaklarına uymakta en doğru yola yönelttiler. Bize de onların değer bakımından en büyükleri, anılma bakımından en yüceleri, azâmet bakımından ilkleri ve risâlet bakımından sonuncularını, en güzel son ve tamamlama tuğlası, mü'minlere karşı esirgeyen ve bağışlayan kerim peygamberi Efendimiz Muhammed'i (sav) seçti. Hz. Peygamber (sav) de yüklendiği emânetin gereğini yerine getirdi, kendisine indirileni tebliğ etti, doğru yola irşâd ve öğütte bulundu, açıkladı, izah etti... ilh."[339]

ESERİ TE'LİFİNDE GÂYESİ

Müellif (rh) şöyle der: "İlim ve bilgide derinleşmemiş, talebe araç ve gereçlerinden ise kalem ve mürekkepten başka birşeyi bulunmayan birçoklarını gördüm ki zamanımızda bu görevlerden birçoğunu üstlenenleri kendisine uyulan (mütteba) değil de bid'at ehli, övgüye değer bir görevde çalışmayan ve aşağılık bir yola girmiş kimse saymaktadırlar. Câhil olanın bilmesi ve haksız davrananın da insafa gelmesi için, bu görevlerden hakkında bilgi edindiklerimi, bilgisizlere onlarla ilgili bilgi verecek ve açıklamaları içerecek bir kitapta toplama konusunda istiharede bulundum ve bu kitabı telif ettim. Eserde, Resûlullah'ın (sav) bu görevlerden her birinde ashaptan kimi görevlendirdiğini, nesebini ve onunla ilgili haberleri zikrettim ki şimdi o görevi üstlenen kimse bunu bilsin ve Allah Teâla'ya kendisini Resûlullah'ın (sav) ashâbından birinin yerine getirdiği şer'i bir işte görevlendirdiği ve onun makamına koyduğu için şükretsin ve Şeriat'ın gerektirdiği şekilde, onda hakkı ikâmeye çalışsın. Böylece bir sünneti ihyâ etmiş ve bir sevap kazanmış olsun. İçerdiği bütün meslek, sanat ve görevleri tesbitle bu eseri derlemede çekeceğim yorgunluğa karşılık, inşaallah, Allah'ın fazl ve rahmetiyle âhirette bol mükâfat kazanmayı, dünyada da erbabı katında güzel şükran ve uzun süre anılmaya nail olmayı, şer'î ölçüyle övgü ve ta'zim, bidattan kaynaklanan kötü şüpheden tenzihi umuyorum."[340]

339. bkz. İhsan Abbas, s. 21.
340. bkz. İhsan Abbas, s. 22. Metin son derece hatalı ve eksik olup aslına bakılmalıdır.

EBÜ'L-HASAN EL-HUZÂÎ İLE İLGİLİ TOPLU BİLGİ VE ESERİN TE'LİFİYLE UĞRAŞTIĞI TARİH

Allah rahmet etsin, Huzâî şöyle der: "Çalışmayı bıraktığım ve iş-güçten ayrıldığım günlerde, kaçakları saklandıkları yerlerde avlamak ve meyveleri yerlerinde derlemekle meşgul oldum. Ustalık bahçesinde çiçek açıp ifade ufkunda ay parlayıncaya dek telif ve tasnife, eseri bâblara ayırmaya, düzenlemeye, tashih ve gözden geçirmeye devam ettim. Bunu yaptığımda 786 (1384) yılının başlarıydı. Böylece değerli mücevheri üzerinde cimrinin ellerini birleştirdim ve incisini gözlerin yan bakışından korudum."[341]

Huzâî eserini 786 yılında tamamladığını belirtmekte olup, eserini tamamladıktan sonra üç yıl kadar yaşamıştır, Allah rahmet etsin. Derim: Kim benim kadar Ebû'l-Hasan el-Huzâî'nin durumuna vâkıf olursa, onun (rh) son derece yorulduğunu ve zihninin uzun zaman meşgul olduğunu anlar. Eserdeki başlık ve bâbların çokluğu da bunu göstermekte olup bunların çoğunun hangi kısma gireceği konusunda tereddüt ortaya çıkar. Ancak sağlam bilgi sahibi bu hususu kavrayabilir. Bunda da tuhaf ve garip karşılanacak bir durum mevcut değildir. İmad el-Kâtib şöyle der: Kitap telif eden hiçbir kimse yoktur ki ardından "şunu öne alsaydım veya şunu geri alsaydım" demesin. Bu aynı zamanda genelde insanlığın aczini ve kemâlin de yalnızca güç ve kudreti bağışlayana ait olduğunu gösterir. Hammâd er-Râviye de şöyle der: Zü'r-Rimme, matlaı "Gözlerine ne oldu ki yaşları durmuyor" olan kasidesini, hayatının sonuna dek bitiremedi. Derim: Bununla birlikte, Huzâî'nin kitabının başlıklarından birçoğunun bir bölüm altında ele alınması ihtimâl dahilinde olup şimdi başka bir bölüm altında ele alınması daha uygun ve isabetli olmaktadır. Yaptığı ve ardında bıraktığı şeylerde çok tereddüt gösteren beşerin hali bu olup gerçekleştirmeye azmettiği bir hususta çoğu zaman kendisine büyük yorgunluğu eşlik etmiştir. *"Eğer o (Kur'an) Allah'tan başkasından gelseydi onda çok aykırılıklar bulurlardı"* (Nisâ 4/82). Böylece insan, birçok gerek ve tercihin, muhtelif yönlerin sözkonusu olduğu böyle bir konuda telifte bulunmaktan daha zor birşeyin olmadığını anlar. Böyle bir münasebetle şöyle denmiştir: "Te'lifte bulunan kimse, hedef olmuştur." Şöyle de denilmiştir: "Kim eser (kitap) telif ederse, aklını bir tabağa, şeref ve haysiyetini de insanlara kar-

341. **age,** s. 22-23.

şı ortaya koymuş olur". Derim: Her türlü yorum ve değerlendirmeye açık çok yönlü bir konuda telifte bulunmak, müellifin muhayyilesinin, sabır sınırının, ulaşabildiği noktanın, tercihinin ölçüsü ve fikrî istiklalinin gözetlendiği küçük bir penceredir.

ESERİ TAKDİM ETTİĞİ HÜKÜMDÂR

Huzâî şöyle dedi: "Allah Teâla, Efendimiz râşid halîfeler, ormanın arslanları, Benî Merîn hükümdârlarının (Allah onlardan râzı olsun) oğlu, efendimiz Emîrü'l-mü'minîn el-Mütevekkil-Alellâh Ebû İnan Fâris'in oğlu, efendimiz Emirü'l-mü'minîn el-Mütevekkil-Alellâh Ebû Fâris Mûsa'nın yönetime gelişiyle bu Mağrib bölgesine lütûfta bulununca, kul hizmetçinin gelen efendisine ithaf âdeti olduğu üzere, onun yüce makamına ki Allah yüceltsin, sundum kitabı... ilh." Derim: Adı geçen Ebû Fâris Mûsa b. Ebû İnân, Sultan Ebû İnân'ın el-Mütevekkil-Alellâh lâkaplı oğlu olup 2 Rebiülevvel 786 (25 Nisan 1384) günü kendisine biat edilmiştir. Kadı İbnü's Sekkâk'ın **el-Vest fî Ali'l-beyt** adlı eserinde geçtiği üzere ona biat Yeni Fas'ta oldu, sonra Miknâs'a göçtü ve 788 (1386) yılında zehirlenerek öldü. İbn Haldûn **el-İber**'de şöyle der: Hilâfetinin üçüncü yılında, Cumâdelâhire'de hastalığa yakalandı ve bir gün bir gece sonra da öldü. Halk, kendi veziri Yâiş'i onu zehirlemekle itham ediyordu. (VII, 352). **el-İstiksâ**'daki biyografisinde ise Ramazan ayında vefât ettiği ve hükümdârlık süresinin iki yıl dört ay kadar olduğu belirtilir.[342] Ebû'l-Velîd İbnü'l-Ahmer de **Ravdatü'n-nisrîn fî devleti Benî Merîn**'de onun biyografisini vererek şöyle der: Kendisine Rebiûlevvel ayının yirmisinde perşembe günü biat edildi, 788 yılı... ayında 31 yaşındayken zehirlenerek öldü. Hükümdârlık süresi de iki yıl dört aydı.

Adı geçen Sultan Mûsa, Karaviyyîn Camii'nde namaz kılmaya gittiğinde, Fas'ta Şemmâîn'de atının tökezleyerek düşürdüğü hükümdâr olup daha önce geçtiği üzere Ebû'l-Hasan el-Huzâî, İbn Abbâd ve başkaları bu olayla ilgili olarak şiir söylemişlerdir. Olay Karaviyyîn Camii kapısında meydana geldiğinden **Târîhu Karaviyyîn** adlı eserimde zikrettim, ona bakınız. Bu hükümdâr, meşhur şair Ebû Abdullah İbn Züm-

342. **el-İstiksâ,** IV, 71. İbn Haldûn'dan nakledilen bilgiler burada da ondan naklen verilmektedir.

rek'ün bir muvaşşahla övdüğü hükümdâr olup Ebû'l-Abbas el-Makkarî **Ezhâru'r-rîyaz** adlı eserinde bu şiiri vermiştir. Oraya bakınız.[343]

MERÎNÎLER DEVLETİNDEKİ GÖREVİ

İbnü'l-Kâdî'nin onunla ilgili nitelikleri saymasından, kendi zamanındaki Merînî hükümdârlarından birine kâtiplik yaptığı anlaşılmaktadır. Ebû Fâris Mûsa b. Ebû İnân'ın kâtip ve kadılarını araştırdım, İbnü'l-Ahmer'in **Ravdatü'n-nisrîn**'inde onun vezirinden bahsettiğini ve adını Mesud b. Abdurrahman b. Mâsây[344] diye verdiğini, kâtiplerini ele aldığını ve adlarını Muhammed b. Muhammed b. Ebû Amr et-Temîmî ve Ebû'l-Kasım Muhammed b. Sûde el-Mürrî, kadısını da yalnızca Muhammed el-Meğîlî diye verdiğini gördüm.[345] Sonra Ebû Faris'ten önceki Benî Merîn hükümdârlarına bu görevi yapmış kimseleri araştırdım, onun adını, 760 (1359) yılı Şaban ayı ortasında, cuma günü kendisine biat edilen ve 21 Zilkade 762 (22 Ekim 1361) günü öldürülen el-Müstain-Billâh İbrahim b. Ebû'l-Hasan el-Merînî'nin[346] kâtipleri arasında buldum. **Ravdatü'n-nisrîn**'de onun kâtiplerini verirken şöyle der: Kâtipleri Ebû'l-Kasım b. Yusuf b. Rıdvan ve Ali b. Muhammed b. Mesud el-Huzâî'dir.[347] Sonra İbnü'l-Ahmer'in **İ'tâbü'l-küttâb**'da onun biyografisini vererek kendisinden şöyle söz ettiğini gördüm: Mağrib Sultanı Emîrü'l-müslimîn Ebû Salim İbrahim b. Emîrü'l-mü'minîn Ebû'l-Hasan Ali b. Emîrü'l-müslimîn Ebû Said Osman b. Emîrü'l-mü'minîn Yakub b. Abdülhak el-Merînî'nin alâme (alâmet: mühür, tuğra) kâtibi. Benî Abdülvad (Abdülvâdîler) hükümdârlarının yanında kâtiplik yaptı, bu mahfil ve meclislerde baş idi. Sonra Benî Merîn hükümdârlarının yanında divân-ı asâkir kâtipliği yaptı. Sonra bu yörede kâtipliğini sürdürdü ve Udveteyn'de önde gelen kimseler her iki görevde de başarısını itiraf ettiler.

---

343. **Ezhâru'r-riyâz,** II, 201-203. **el-İstiksâ**'da da (IV, 69) İbn Zümrek'ün onun veziri olduğu belirtilerek bu şiirin baş tarafı verilmektedir.
344. bkz. **el-İstiksâ,** IV, 69, 71. Metinde bu isim yanlış zikredilmiştir.
345. **age,** IV, 71.
346. **age,** IV, 37-41.
347. **el-İstiksâ**'da (IV, 39) Abdullah b. Yusuf ve İbn Haldûn'un adları verilmiştir.

HUZÂÎ'NİN TAHRİCÜ'D-DELÂLÂTİ'S-SEM'İYYE KİTABINDA İZLEDİĞİ METOD

Huzâî kitabını on bölüme, her bölümü müteaddit bâblara, birçok bâbı müteaddit fasıllara ve birçok faslı da müteaddit meselelere ayırmış olup kitabından sözle şöyle der: "Eseri mütalâa ettim ve konularda geçen lügâtle ilgili lâfızlara dair bilgiler ekledim, bunlardan hareke ve noktalamada güçlük ve tereddüt bulunanları doğru olarak kaydettim. Kitabın içerdiği bütün bilgileri, dileyenlerin bu bilgileri yerinde görmeleri ve böylece nakil sorumluluğundan kurtulmuş ve tenkit akibetinden selâmete ermiş olmam için, ulemânın (rh) kitaplarından naklettiğim yerleri belirttim."[348] Müellif (rh) kendi zamanında lügat kitapları azmış gibi, lügâtle ilgili bilgilere geniş yer vermiş ve benzer kelimeleri yan yana zikretmiştir. Ayrıca birçok istidradî ve benzer bilgilere yer vermiştir. Bir sahâbiyi andığı her defasında, **el-İstiâb** müellifini izleyerek, onun bu sahâbî hakkında kaydettiği bütün malumatı içermek üzere biyografisi ve nesebi hakkında geniş bilgi vermiş, sonra da bu sahâbinin biyografi ve nesebinde geçen garib kelimeleri uzun uzadıya izah etmiştir. Kitabın konusu Hz. Peygamber (sav) zamanındaki görev ve sanatlar olmakla birlikte, ondan sonra hulefâ-yı râşidin devrinde ortaya çıkanları da vermiştir. Kim **Kitâbu't-Tahrîc**'i dikkatlice inceler ve muhtevâsı üzerinde iyice düşünürse, onun andığı "tahrîc"lerden çoğunun ya zayıf haberlere veya zoraki hüküm çıkarmalara dayandığını anlar. Yine kitabın incelenmesinden, müellifi Ebû'l-Hasan'ın (rh) hadîs mesleği konusunda köklü bir eğitim görmediği anlaşılır. Bu yüzden onun genellikle hadîslere "rivâyet edilir" sözüyle başladığını görürsün. Hattâ bunu bazan **Sahihayn**'ın hadîsleri ile ilgili olarak da kullanır. Oysa İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkî ve başkalarının da yaptığı gibi "rivâyet edilir" lafzı ancak zayıf hadîslerde kullanılır. Nitekim Münzirî **et-Terğîb ve't-terhîb**'in başında buna dikkat çekmektedir.[349] Bir hadîs **Sahih-i Buhârî**'de olduğu hâlde çoğu zaman o hadîsi Müslim'e isnâdla zikrettiğini de mülâhaza etmişimdir. Hadîs âlimleri katında kaide şudur ki; hiç kimse isnâdda Buhârî'ye tercih edilmez ve hadîs her ikisinde de mevcut olduğunda **Sahihayn**'a isnâd edilir, fakat Hz. Peygamber'in (sav) sözlerinin aynen muhâfazadaki titizliği sebebiyle Müslim'in metni zikredilir. Gerçeği öğ-

348. bkz. İhsan Abbas, s. 22.
349. **et-Terğîb,** I, 4.

renmek konusunda sabırsızlık gösteriyorsan Huzâî'nin eserinde zikrettiği ilk hadîse bak. Şöyle ki, o, kitabını zamanının hükümdârı Mûsa el-Merînî'ye takdim ettiğini açıkladığında şöyle der: "...hizmetçinin, gelen efendisine ithafı âdetine uymak, Hz. Peygamber'in (sav) hediyeye teşvik ve hediye verme emrine uyma ve bu sebeple muhabbet oluştuğuna dair verdiği haberin —ki haberi hak ve va'di gerçektir— gerçekleşmesini umarak... hediye ettim." Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: "*Hediyeleşin, birbirinize karşı muhabbet duyarsınız.*" Yine şöyle buyurdu: "*Hediyeleşin, sevginiz artar.*" Bu rivâyetleri Kadı Muhammed b. Selâme **eş-Şihâb** adlı kitabında zikreder.[350] "Merînî hükümdârlarının hoşnutluğunu kazanmak, Allah onları yüceltsin, arzu ve umudun son noktasıdır... ilh."[351] Bu bilginin Mâlikî ve muhaddis birinden sâdır olması hayret vericidir. Mâlikî oluşuna gelince, bu hadîs kendi imamı Malik b. Enes'in **Muvattâ**'ın da mevcut olup "câmi" kitabı "muhâcere" (terk, ayrılık) babında Mâlik, Atâ b. Abdullah el-Horâsanî'den şöyle dediğini rivâyet eder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Birbirinizle tokalaşın, kin gider; hediyeleşin, birbirinizi seversiniz ve düşmanlık gider.*"[352] Muhaddis oluşuna gelince, Buhârî bu hadîsi **el-Edebü'l-müfred**'de[353] Ebû Ya'lâ, Nesâî **el-Künâ**'da, İbn Abdilber **et-Temhîd**'de "hasen" bir isnâdla, Ebû Hureyre ve başkasından şu lâfızla tahric ederler: "*Hediyeleşin, birbirinizi seversiniz ve düşmanlık gider*". Huzâî, birçok sünen ve mu'cem'de tahric edilen bir hadîsi, nasıl olur da Kudâî'ye, onun **eş-Şihâb** adlı eserine isnâdda bulunur ve "zikretti" der. Suyûtî bu hadîsi **el-Câmiu's-sağîr**'de şu lâfızla verir: "*Hediyeleşin, birbirinizi seversiniz*". Suyûtî bu hadîsi, Ebû Hureyre'nin rivâyeti olarak Ebû Ya'lâ'ya isnâd eder.[354] Münavî büyük şerhinde[355] şöyle der: Suyûtî'nin yaptığına bakılırsa, hadîsin **Kütüb-i Sitte** müelliflerinden hiçbiri tarafından tahric edilmediğini görmüştür, aksi hâlde ondan sarf-ı nazar etmezdi. Oysa durum böyle olmayıp Nesâî bu hadîsi **el-Künâ**'da, Buhârî de **el-Edebü'l-müfred**'de rivâyet ederler. Zeynüddin el-Irâkî senedinin "ceyyid" (sahih), İbn Hacer ise "hasen" olduğunu söyler. Suyûtî bu hadîsi **Cem'u'l-cevâmi**'de de muhtelif lâfız-

350. Muhammed b. Selâme el-Kudâî, **Müsnedü'ş-şihâb,** Beyrut 1405/1985, I, 380-381 (nr. 425, 427). Burada diğer bazı rivâyetler de vardır.
351. bkz. İhsan Abbas, s. 23.
352. **Muvattâ,** Câmi "muhâcere bâbı", hadîs 4.
353. **el-Edebü'l-müfred,** s. 205.
354. **el-Câmiu's-sağîr,** I, 112.
355. **Feyzu'l-Kadîr,** III, 271.

larla verir ki biri şöyledir[356]: *"Hediyeleşin, sevginiz artar; hicret edin, çocuklarınıza izzet miras bırakırsınız, cömert kimselerin de kusurlarını affedin"*. Suyûtî bu hadîsi Hz. Âişe'nin rivâyeti olarak **el-Mu'cemu'l-kebîr**'den naklen Taberânî'ye ve **el-Emsâl**'den naklen Askerî'ye isnâd eder. **Cem'u'l-cevâmi**'de hadîsi şu lâfız da verir: *"Hediyeleşin, muhakkak ki hediye kalplerin kinini giderir"*. Bunu da Ebû Hureyre'nin rivâyeti olarak **Müsned**'den naklen Ahmed b. Hanbel'e ve Tirmizî'ye isnâd eder.[357] Derim: Tirmizî bu hadîsi "el-Velâ ve'l-hibe" kitabında Ebû Ma'şer tarikiyle rivâyet ederek şöyle der: Hadîs "garîb"dir, Ebû Ma'şer zayıf bir râvidir.[358] Buhârî de onun için "münkerü'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunarak bu rivâyetini zikreder.[359] İbn Hacer de şöyle der: "Hadîsin isnâdında Ebû Ma'şer el-Medenî mevcut olup bu rivâyetle teferrüd etmiştir. O gerçekten zayıftır." Yine Suyûtî hadîsi şu lâfızla tahric eder: *"Hediyeleşin, hediye kalpten düşmanlıkları çıkarır"*. Bunu da Hz. Âişe'nin rivâyeti olarak Kudâî'ye, yani **Müsnedü'ş-şihâb**'a ve Hatib'e isnâd eder. Yine **Cem'ul-cevâmi**'de şu lâfızla verir: *"Hediyeleşin, muhakkak ki hediye sevgiyi kat kat artırır ve kalbin fesadını giderir."*[360] Bunu da Semüre'nin rivâyeti olarak **el-Mu'cemu'l-kebîr**'den naklen Taberânî'ye ve İbnü'd-Düreys'e isnâd eder. **Cem'u'l-cevâmi**'in bir başka nüshasında ise Ümmü Hakim binti Veddâ el-Huzâîyye'nin rivâyeti olarak **el-Hilye**'den naklen Ebû Nuaym'a isnâd eder.[361] **Cem'u'l-cevâmi**'de şu lâfızla da verir: *"Aranızda yiyecekleri hediye olarak verin, muhakkak ki bu dünyada rızkınızın artmasını, âhirette de sevabınızın çoğalmasını sağlar"*. Suyûtî bunu İbn Abbas'ın rivâyeti olarak Deylemî'ye isnâd eder. **el-Câmiu's-sağîr**'de hadîsi bu lâfızla vererek İbn Abbas'a isnâd eder.[362] Münâvî ise **Müsnedü'l-Firdevs**'ten naklen[363] Deylemî'ye isnâd eder.[364] Suyûtî yine **el-Câmiu's-sağîr**'de *"Hediyeleşin, sevginiz artar..."* lâfzıyla verir ve Hz. Âişe'nin rivâyeti olarak İbn Asâkir'e isnâd eder.[365] Münâvî, büyük şerhinde **(Feyzu'l-Kadîr)** İbn Hacer'in şöyle dediğini söyler: "Bunun isnâ-

356. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 146-147; **Kenzü'l-ummâl,** VI, 110-111 (nr. 15055-15061).
357. **el-Câmiu's-sağîr,** I, 112.
358. Tirmizî, el-Velâ ve'l-hibe 6.
359. **et-Târihu'l-kebîr,** IX, 92.
360. bkz. **el-Câmiu's-sağîr,** I, 112.
361. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 147.
362. **el-Câmiu's-sağîr,** I, 112.
363. **Müsnedü'l-firdevs,** II, 46-47.
364. **Feyzu'l-Kadîr,** III, 272; **et-Teysîr,** I, 457.
365. **el-Câmiu's-sağîr,** I, 112.

dı münakâşa götürür." Suyûtî'nin metodu gereği, kendileri için rumuz verdiği meşhur kimselerden hiçbirinin, bunu tahric ettiğini görmediği anlaşılmaktadır. Oysa Taberânî Hz. Âişe'den naklen bu hadîsi tahric etmiştir. Heysemî de şöyle der: Hadîsin isnâdında el-Müsennâ Ebû Hâtim var ki biyografisini veren kimse görmedim, senedin diğer râvileri ise sika (güvenilir) dırlar.[366] Derim: Suyûtî'nin bu rivâyeti **el-Mu'cemu'l-kebîr**'inden naklen Taberânî'ye isnâdı daha önce geçmişti. **el-Câmi-u's-sağîr**'de yalnız İbn Asâkir'i anmış olması ihtisar sebebiyledir. Suyûtî **el-Câmi-u's-sağîr**'de şu lâfızla da verir: *"Hediyeleşin, muhakkak ki hediye öfkeyi giderir. Ben eğer paça (yemeye) dâvet olunsaydım muhakkak icâbet ederdim. Bana bir paça hediye edilse, kabul ederdim."* Bunu da **Şuabu'l-imân**'ından naklen Beyhakî'ye isnâd eder.[367] Munâvî de Muhammed b. Mende'nin Bekr b. Bekkâr'dan, onun Âbid b. Şureyh ve onun da Enes'den rivâyeti olduğunu söyler. Sonuç olarak, sözkonusu hadîs Ebû Hureyre, Âişe, Semüre, Ümmü Hakîm el-Huzâîyye, İbni Abbas ve Enes gibi sahâbeden bir grup tarafından "merfû" olarak ve Atâ'dan da "mürsel" olarak rivâyet edilmiştir. Bu sahâbe tarikiyle de Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Nesâî, Ebû Ya'lâ, **el-Mu'cemu'l-kebîr**'de Taberânî, **el-Emsâl**'de İbn Asâkir, **Müsnedü'ş-Şihâb**'da Kudâî, Hatîb, İbnü'd-Düreys,[368] **Müsnedü'l-Firdevs**'te Deylemi, **Şuab**'da Beyhakî gibi bir grup ve başkaları tarafından tahric edilmiştir. Huzâî bütün bu tahricde bulunanlardan habersiz olarak "Kudâî **eş-Şihâb**'da zikreder" demekle yetinir. Hem üstelik **Şihâb**'a değil de **Müsned**'ine isnâdda bulunur. Zira ilki isnâdsız bir kitaptır.[369] Fakat eksiksizlik yalnız Allah'a mahsustur.

HUZÂÎ'NİN KİTABINDA FAYDALANDIĞI VE NAKİLDE BULUNDUĞU KAYNAKLAR

Huzâî, kitabının onuncu bölümünün dört bâbından birini bu konuya ayırmış olup, maalesef Tunus'ta elde ettiğim tek nüshada bu kısmı bulamadım. Bu bâb gerçekten faydalı bir bâbdır. Fakat kitabı devamlı olarak ve defalarca incelememizle meslek, sanat ve görevlerle bunları yapanlar, biyografileri ve neseplerini ele alırken en çok dayandığı kaynağın Ebû

366. **Feyzu'l-Kadîr,** III, 272.
367. **el-Câmiu's-sağîr,** I, 112.
368. bkz. Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ,** XIII, 449-453.
369. Deylemî'nin eserlerinin adı **Şihâbu'l-ahbâr** ve **Müsnedü'ş-Şihâb**'dır (bkz. **Müsnedü'ş-Şihâb,** nâşir mukaddimesi, II, 11).

Ömer İbn Abdilber'in **el-İstîâb**'ı olduğu anlaşılmıştır. Öyle ki kitabın yarısının ondan alındığını, başlık ve biyografilerin üçte ikisinden fazlasının ona ve İbn Fethûn'a ait zeyline dayandığını söyleyebilirsiniz. Bu iki kitap onun temel kaynakları olup, geri kalanı tâlî kaynaklardır. Huzâî'nin eserinde verdiği tefsirle ilgili bilgiler İbnü'l-Arabî'nin **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Zemahşerî'nin **el-Keşşâf**, Râzî, Sa'lebî ve İbn Atıyye'nin **Tefsir**'leri, Kadı Münzir b. Said'in **Garîbu'l-Kur'ân ve meânih ve ahkâmuh ve ihtilâfu'l-ulemâ fî helâlih ve harâmih**; hadîs ve ilgili konulara dair bilgiler **el-Muvattâ**, **Sahîhayn**, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin **Sünen**'leri, Tirmizî'nin **el-Câmiu's-sahîh** ve **eş-Şemail**'i, İbn Hayyân el-İsbehânî'nin **Ahlâku'n-Nebî (sav)**, İbnü'l-Cevzî'nin **Müşkilü's-Sahîhayn**, yine onun **Keşfü'l-meşâkil**,[370] Ruşâtî'nin ensaba dair **İktibâsu'l-envâr**, Hattâbî'nin **Meâlimü's-sünen**, Kadı Iyâz'ın **el-İkmâl**, İbn Beşkuvâl'ın **Tefsirü'l-mübhemât**,[371] Bâcî'nin **el-Müntekâ**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr ed-Dâvudî'nin **el-İktifâ fî şerhi'l-Muvattâ**, İbn Dakîkilid'in **Şerhu'l-Umde** ve diğer kitaplardan alınmıştır.

Tarih, lügat, edebiyat ve tasavvufî bilgiler de şu eserlerden alınmıştır: İbn Hişâm ve Süheylî'nin eserleri ki Süheylî'nin eserinden tamamen faydalanmadığı veya elinde tam olarak bulunmadığı anlaşılıyor. **Nefhatü'l-hadâik ve'l-hamâil fi'l-ibtidâ ve'l-ihtirâ ve'l-evâil**. Huzâî bu esere çok dayanmış olup müellifinin adını vermemiştir. Bunu **Keşfuzzunûn**'da bulamadığım gibi Suyûtî de onu ne **Evâil**'inde ne de başka yerde anmamıştır. İbn Cemâa'nın **Muhtasaru's-siyer**, el-Azefî es-Sebtî'nin **Mevlîd**'i, İbn Hazm ve Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın **Cemhere**'leri, Taberî'nin **Hulâsa**'sı,[372] İbn Hazm'ın **Cevâmiu's-sîre** ve Ebû Abdullah et-Tilimsânî'nin **el-Umde**'si. Bu eser, çok nakilde bulunduğu ve andığından başka da hiçbir ilâvede bulunmadığı bir kitap olup ne **Keşfuzzunûn** ne **el-Bustân** gibi eserlerde adını bulamadım. Yalnız İbn Bâdis **Şerhu Sîreti İbn Fâris**'te ondan biraz nakilde bulunur ve bir defasında nakilde bulunduktan sonra şöyle der: "Ben **el-Umde** kitabına itimad etmem; bu bilgiyi anmam bunu yalnız onun aldığına dikkat çekmek ve peçesinden sakınmaya işaret içindir." O esere bakınız. İbnü'l-Cevzî'nin **Safve**'si, **et-Telkîh**[373] ve **el-**

370. krş. İhsan Abbas, s. 791: **Keşfu müşkili's-Sahihayn.** Metinde eserlerin müellifi olarak İbnü'l Cezerî anılır ki yanlıştır.
371. **Tefsîru ma'ste'came min gavâmizi'l-esmâ mine'l-ahâdis** (bkz. İhsan Abbas, s. 791).
372. eş-Şerîf et-Taberî'nin **Hulâsatu's-siyer** (İhsan Abbas, s. 793).
373. **Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser.**

Müdhiş'i. Hatîb'in **Târih**'i. İbn Kuteybe'nin **el-Maârif** ve **Uyûnu'l-ahbâr**. **el-Meşrau'r-revî**.[374] Hâtımî'nin **Hilyetü'l-muhâdara**, Kudâî'nin **Enbâu'l-enbiyâ**, Câhız'ın **Kitâbu'l-Mevâlî**, İbn Hişâm'ın **Behcetü'n-nefs**,[375] Ebû's-Sürûr er-Ravhî'nin **Bulğatü'z-zurefâ**,[376] İbnü'l-Esîr'in **el-Kâmil**, Şirâzî'nin **Tabakâtu'l-fukahâ**, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî'nin **Eş'âru'l-hulefâ**,[377] Mutarrız'ın **el-Yevâkît**,[378] İbn Abdilber'in **Behcetü'l-mecâlis**, Sâid'in **Tabakât'ı**,[379] İbn Cübeyr'in **Rihle**'si, Câhız'ın **el-Merâtib ve'l-ahtâr**, Ebû'l-Feth Kuşâcim'in **Kitâbu'l-Mesâyıd ve't-Tarâid**,[380] İbnü'd-Derrâc ve Asmaî'nin **Kitâbu'l-Hayl**, İbn Abdilmelik'in **es-Sıla**, Ebû'l-Hasan el-Harrânî'nin **Buğyetü'l-edîb**, Abdülmüheymin el-Hadramî'nin **el-İstiârât**,[381]Sâbûnî'nin **Müsâmeretü'l-ümerâ**,[382] **Risâletü'l-Kuşeyri**, Muhammed b. Tahir el-Makdîsi'nin **Safvetü't-tasavvuf**, Ebû Ubeyd'in **el-Garib**, Isfahânî'nin **Kitâbu's-semâ'ı**,[383] **el-Meşârik** (Kadı Iyâz'ın), **es-Sıhâh**, İbnü'l-Kûtiye ve İbn Tarîf'in **el-Ef'âl**, Ebû Zer el-Huşenî'nin **Garîbü's-Sîre**,[384] **Dîvânü'l-edeb**,[385] İbnü's-Sîd'in **el-Muhkem** ve **el-Müselles**'i, İbnü'l-Haşşâ'ın **Tefsîrü'l-elfâzi't-tıbbiyye**[386], İbnü'n-Nahhâs'ın **Sınâatü'l-kitâbe**, **et-Teshîl**[387] ve İbn Hâni'ye ait şerhi, İbn Ebi'r-Rebî'in **el-Basît** ve Kazzâz'ın **Câmi**'i.[388]

Fıkıh ve ahkâma dair bilgiler de şu eserlerden alınmıştır: **et-Tenbîhât**,[389] İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl**, Zenâti'nin **Şerhu'r-Risâle**,[390] Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın **Kitâbü'l-Emvâl**, Berâdiî'nin **Tehzîb**, Mâ-

374. İbn Asker el-Mâlıkî'nin eseridir (İhsan Abbas, s. 790).
375. Hişâm b. Abdullah b. Hişâm el-Ezdî'nin eseridir (**age,** s. 794).
376. İbn Ebi's-Sürûr er-Ravhî'nin **Bulgatu'z-zurefâ fî ahbâri'l-enbiyâ ve'l-hulefâ** (**age,** s. 794; **Suppl.,** I, 585).
377. **el-Vereka fî eş'âri'l-hulefa** (İhsan Abbas, s. 797). Yahya, metinde Bahr olarak geçmiştir.
378. Mutarrız (**age,** s. 795) adı metinde Mutarrizî olarak geçer.
379. bkz. **age,** s. 794; **Suppl.,** I, 586.
380. Eserin adı metinde yanlış olarak **Âid** şeklinde verilmiştir (bkz. İ. Abbas, s. 726, 731).
381. bkz. **age,** s. 766. Metinde yanlış olarak **el-İstinsârât** diye geçmiştir.
382. **age,** s. 766. Sâbûni, metinde, Sâlûni şeklinde geçmiştir.
383. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin **Âdâbu's-semâ** (**age,** s. 763).
384. Ebû Zer Mus'ab b. Muhammed el-Huşenî'nin (ö. 604/1207) eseri **Şerhu garîbi's-Sîreti'n-Nebeviyye** adlı olup matbûdur (Serkis, I, 311; Ziriklî, VIII, 151). Ebû Zer el-Huşenî'nin adı, metinde "İbn Derâkutnî" gibi anlamsız bir şekil almıştır.
385. Ebû İbrahim İshak b. İbrahim el-Fârâbî'nin eseridir (bkz. İhsan Abbas, s. 794).
386. **age,** s. 797. İbnü'l-Haşşâ'ın adı metinde İbnü'l-Haşşâb olarak geçmiştir.
387. Ebû Abdullah Muhammed b. Mâlik'in eseridir (**age,** s. 796).
388. **Câmiu'l-luğât** (**age,** s. 794).
389. Kadı Iyâz'ın eseridir (**age,** s. 792; **GAS, I,** 467,469).
390. İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'nin **Risâle**'sinin şerhidir (**Suppl.,** I, 302).

verdî'nin **el-Ahkâmu's-sultâniyye,** İbn Abdilber'in **el-Kâfî**, İbn Şâs'ın **el-Cevâhir**, İbnü'd-Derrâc'ın **el-Kifâye ve'l-ğanâ fî ahkâmi'l-ğınâ**, Fakih Ebû'l-Abbas el-Azefî'nin **Kitâbu'l-İsbât,**[391] Tilimsânî'nin **et-Tabsire**, İbnü'l-Kattân, İbn Atıyye, Ebû'l-Abbas İbnü'l-Bennâ ve Ebubekir b. Halef el-Ensârî'nin **Makâle**'leri[392] ve diğer eserler.[393]

İkinci Mukaddime

Bu mukaddime, önce ve sonra gelenin, kendi zamanlarındaki insanlara hizmetlerini ortaya koyması için, her iki kitabın **(Tahrîcü'd-delâlât** ve **et-Terâtîbü'l-idâriyye)** konu başlıklarına dairdir. Bu mukaddimenin verilmesi iki şeyden dolayı gereklidir. Birincisi, kitabı mütalâa eden ve inceleyen kimseye kolaylık sağlamak, ikincisi de iki ayrı zamanda yapılan iki derleme arasındaki farkı göstermek. Derim: Allah yegâne yardım edendir, Ebû'l-Hasan el-Huzâî kitabını on bölüme ayırdı. Bu bölümlerde 156 meslek, görev ve sanatı içeren 178 bâb mevcuttur. Biz de kitabı on bölüme ayırdık.[394]

BİRİNCİ BÖLÜMÜN KONULARI

Huzâî'nin hilâfet, vezâret ve bunlarla ilgili hususları ele almış olduğu bu bölüm yedi bâbdan meydana gelmiştir.

---

391. **İsbâtu ma leyse minhu büdd li-men erâde'l-vukûfe alâ hakikati'dînâr ve'd-dirhem ve's-sâ' ve'l-müdd** (İhsan Abbas, s. 831).

392. bkz. **age,** s. 793

393. Kettânî burada 90 civannda eseri zikretmiştir. Huzâî'nin eserinde ilgili bölümde (**age,** s. 789-797) 166 eser adı verilmiş olup eserin nâşiri tarafından düzenlenen ilgili fihristte ise 210 kitap zikredilmiştir.

394. Huzâî'nin verdiği 178 "bâb" başlığı altında 297 "fasıl" bulunmaktadır. Huzâî bölümlere "cüz", Kettânî ise "kısım" adı vermiştir. Burada Huzâî'nin yalnız bâb başlıklarını zikrederek fasılları anmayan Kettânî, metin içinde nadiren herhangi bir bâb başlığı hakkında bilgi vermemesine karşılık, bu fasıllardan bazılarına zaman zaman yer vermiştir. Ayrıca buradaki sıralama ile metin içindeki sıralama arasında zaman zaman takdim-tehir olduğu gibi, aynı mânâyı ifade etmekle birlikte, konu başlarında da yer yer farklılıklar mevcuttur.

I. Bâb : Resûlullah'ın (sav) Halifesi.
II. Bâb : Vezir.
III. Bâb : Sırdaş (Sır Arkadaşı).
IV. Bâb : İzin isteyen (Mabeynci), Hâcib, Bevvâb.
V. Bâb : Hizmetçi.
VI. Bâb : Yastık Görevlisi.
VII. Bâb : Ayakkabı Görevlisi.

Bu bâbları üslûp ve isnâd bakımından derli toplu ve gözden geçirilmiş olarak zikrettim. Bu bölümde bâblar arasına eklediğim konu başlıkları ise şunlardır:

1. Halife, Melik ve Sultan Kelimeleri Arasındaki Şer'î ve Istılâhî Fark.
2. Bazı Elçilerin Mabeynci Tarafından Engellenmesi.
3. Hür ve Kölelerden Hz. Peygamber'in Hizmetinde Bulunanlar.
4. Allah Resûlü'ne Hizmet Eden Azatlı Köleleri.
5. Allah Resûlü Uyuduğunda Kendisini Uyandıran, Guslettiğinde Örtü Tutan.
6. Allah Resûlü'nün Kapısında Geceleyen Erkekler.
7. Allah Resûlü'nün Hastalığı Sırasında Azad Ettiği Köleler.
8. Allah Resûlü'ne Evi İçindeki İhtiyaçları İçin Hizmet Eden.
9. Allah Resûlü'nün Özel Hizmetinde Kadın İstihdam Etmesi.
10. Allah Resûlü'nün Yahûdî Bir Çocuğu İstihdamı.
11. Allah Resûlü'nün Yapılmasını Hiçbir Hizmetçisine Ismarlamadığı Hususlar.
12. Allah Resûlü'nün Kendilerine Hizmet Ettiği Kimseler.
13. Muhacirlerin İzdiham Sırasında Kalkıp Allah Resûlü'nün Etrafını Açmaları.
14. Allah Resûlü'nün Düşmekten Dolayı Sırtı ve Ayakları Oğmadaki Hareket Tarzı.
15. Elçi Heyetlerine Allah Resûlü'nü Nasıl Selâmlayacaklarını Öğreten Kimse.
16. Allah Resûlü'nü Güldürenler.
17. Devlet Başkanının Küçük Akrabalarıyla Oynaması.[395]

İKİNCİ BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm fıkhî konular, ibâdetler ve bunlarla ilgili mescid, taharet ve bunlara bağlı işlerle ilgili görevler, hac emîrliği ve bununla ilgili hususlara dair olup muhtelif bâblara ayrılmıştır.

I. Bâb : Kur'an Öğretmeni.
II. Bâb : Yazı Öğretmeni.

395. Bu başlıktan sonra anılan "Allah Resûlü Zamanında Neyin Üzerinde Ezan Okunduğu" başlığı, İkinci Bölüm'deki bir konu başlığı olup burada yanlışlıkla verilmiştir.

III. Bâb : Dini Konularda Bilgi Sahibi Kimse.
IV. Bâb : Kurra'nın Konaklaması İçin Ev Edinme ve Bundan Medrese Yapımına Dair Hüküm Çıkarılması.
V. Bâb : Müftü.
VI. Bâb : Rüyâ Tabircisi.
VII. Bâb : Farz Namazlarda İmâm.
VIII.Bâb : Ramazan Namazında (Terâvih) İmâm.[396]
IX. Bâb : Müezzin.
X. Bâb : Muvakkit.
XI. Bâb : Seccade Görevlisi.
XII. Bâb : Asa (Aneze) Görevlisi.
XIII. Bâb : Kandil Yakıcısı.
XIV. Bâb : Buhurcu (Güzel Koku Tütsüleyen).
XV. Bâb : Mescidi Süpüren, Toprak, Pislik ve Çöpleri Atan.
XVI. Bâb : Cemâatle Namaz Kılmaya Halkı Yönlendiren ve Cemâatı Terkedenlere Sert Davranan.
XVII. Bâb : Mescidde İnsanları Bağırıp Çağırma ve Münakaşadan Meneden.
XVIII. Bâb : Abdest Suyu Görevlisi.
XIX. Bâb : Misvak Görevlisi.
XX. Bâb : Kürsü Görevlisi.
XXI. Bâb : Sâki (Sucu).
XXII. Bâb : Hac Emirliği.
XXIII. Bâb : Kurban Görevlisi.
XXIV. Bâb : Kâbe Hicâbe Görevi.
XXV. Bâb : Kâbe Sikâye Görevi.

Bütün bu bâbları üslûp ve isnâd bakımından özlü şekilde zikrettim. Bu bölümde bâblar arasına ilâvede bulunduğum konu başlıkları da şunlardır:

1. Allah Resûlü'nün Halka Komşularından Kur'an ve Dîni Bilgileri Öğrenmelerini Emretmesi.
2. Allah Resûlü Zamanında Kur'an'ı Ezberleyenler.
3. Allah Resûlü'nden Kırâat Vecihlerini Nakleden Sahâbiler.
4. Kadınların Öğretimi.
5. Allah Resûlü ile Ashâb Arasında Aracılık Yapan.
6. Allah Resûlü'nün Hastalığı Süresince Halka Namaz Kıldıran ve Hutbe Okuyan.
7. Allah Resûlü'nün Hz. Ali'yi Kendi Huzurunda Sözlerini Aktarmakla Görevlendirmesi.

396. "İmâm" kelimesi metinde "kıyâm" şeklinde geçmiştir.

8. Allah Resûlü'nün Vedâ Haccı'nda Hayvan Üzerinde Hitabede Bulunması.
9. Halkın Susup Kendisini Dinlemelerini Sağlamak İçin Allah Resûlü'nün Onlardan Boyca En Uzun ve Sesi En Gür Olan Birini Görevlendirmesi.
10. Devlet Başkanının Kavmini Biraraya Toplaması İçin Ashâbından Önde Gelen Birini Görevlendirmesi.
11. Allah Resûlü'nün Kendi Adına Berâe Sûresini Tebliğ Etmek Üzere Hz. Ali'yi Göndermesi.
12. Allah Resûlü Zamanında Neyin Üzerinde Ezan Okunduğu.
13. Allah Resûlü Kalktığında veya Evine Gitmek istediğinde Önünde Asasını Taşıyan Kimse.
14. Allah Resûlü Zamanında Medine'de Mum Yakılıp Yakılmadığı.
15. Namaz Kılanların Önüne Geçip Safları Düzenleyen ve Buna Uymayanlara Vuran Kimse.
16. Allah Resûlü'nün Cam Kabdan Abdest Alması.
17. Allah Resûlü'nün Leğenden Abdest Alması.
18. Allah Resûlü'ne Tatlı Su Kuyularından Su Getirilmesi.
19. Allah Resûlü'nün Mekke'den Medine'ye Zemzem Suyu Getirtmesi.
20. Seferde Allah Resûlü ile Birlikte Taşınan Su Tulumları ve Onları Doldurmakla Görevli Kimse.
21. Allah Resûlü'nün Yahûdî Sucusu.
22. Allah Resûlü Zamanında Su İçen Kimseye Afiyet Dilenip Dilenmediği.
23. Yeşil Kaplarda Nebîz Yapılması.
24. Allah Resûlü'nün, Suyundan Bir Kılı Çıkaran Kimseye Dua Etmesi.
25. Yemek Sırasında Allah Resûlü'ne Hizmet Eden Hizmetçi.
26. Allah Resûlü'nün Kapları.
27. Allah Resûlü'nün Hac Sırasında Bizzat Kurban Kesmesi ve Geri Kalanı Tamamlaması İçin de Hz. Ali'ye İzin Vermesi.[397]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm yazı ve benzeri konular ile buna bağlı hususlarla ilgili görevlere dair olup muhtelif bâblara ayrılmıştır.

I. Bâb : Vahiy Kâtipleri.
II. Bâb : Mektup ve İktâ Kâtipleri.
III. Bâb : Ahidnâme ve Sulh Kâtipleri.

397. Metinde yer aldığı hâlde Kettânî'nin burada zikretmediği bazı konu başlıkları da şunlardır: Halka Kur'an ve dînî bilgileri öğretmeleri için Allah Resûlü'nün etrafa gönderdiği kimseler, Müslüman Öğretmen, Kâfir Öğretmen, Kadın Öğretmen, Hac Emirliği ile görevlendirme, Minber edinme, Mescidlerin namazda "Camî Mescid"in (Merkez Cami, Ulu Cami) müezzinine uymaları, Allah Resûlü'nün müslüman sucuları.

IV. Bâb : Mühür (Hâtem) Görevlisi.[398]
V. Bâb : Elçi.
VI. Bâb : Mektup Götüren.
VII. Bâb : Ehl-i Kitab'ın Mektuplarını Tercüme Eden ve Onlara Kendi Dil ve Yazılarıyla Cevap Yazan Tercüman.
VIII. Bâb : Şâir.
IX. Bâb : Namaz Dışında Hatip.
X. Bâb : Ordu Kâtibi.
XI. Bâb : Arîf.
XII. Bâb : Münâdî: Arz Zamanında İnsanları Çağıran.[399]
XIII. Bâb : Muhâsip.

Bu bâbları üslûp ve isnâd bakımından derli toplu ve özlü şekilde verdim, bâb başlıkları arasında şu ilâvelerde bulundum:

1. Allah Resûlü'nün Badiye Araplarına Gönderdiği Mektupları Yazan.
2. Allah Resûlü'nün Deriye Yazdırması ve Bu Derinin Ebadı.
3. Allah Resûlü'nün Özel İşleriyle İlgili Yazıları Yazdırdığı Kimse.[400]
4. Allah Resûlü'nün Kâtiplerinden Biri Bulunmadığında Onun Yerine Yazan Kimse.
5. Mühür ve Mühürleme ile İlgili Hususlar.
6. Allah Resûlü'nün Kâtiplerine Kalemi Nereye ve Nasıl Koyacaklarını Öğretmesi.
7. Allah Resûlü'nün, Yazıyı Topraklamaları (Kurutmaları) Konusunda Kâtiplerini Teşvik Etmesi.
8. Allah Resûlü'nün Ehl-i İslâm'a Yazdığı Mektuplardan Tarihin Aslını Bize Ulaştırdığı En Son Mektup ve Müslümanların Bunu Muhâfaza Etmeleri.
9. Tarihin Allah Resûlü'nden Aslını Bize Kadar Ulaştırdığı En Sahih Mektup.
10. Allah Resûlü'nün Ehl-i Küfre Yazdığı Mektuplarda Tarihin Metnini Bize Ulaştırdığı En Son Mektup.
11. Son Zamanlarda Tunus ve Mısır Gazetelerinin Yayınladıkları Mektup.
12. Allah Resûlü'nün Ahkâma Dair Mektuplarından Tarihin Metnini Bize Ulaştırdığı En Uzun ve Kapsamlı Mektup.
13. Allah Resûlü'nün Bizzat Birşey Yazıp Yazmadığı.
14. Allah Resûlü'nün Mektuplarına Hangi İfade ile Başlandığı.
15. Allah Resûlü'nün, Mektubun Bölüm ve Konu Başlarını Birbirinden Ayırmak için "Emma Ba'd" Lafzını Kullanması.

398. "Hâtem" kelimesi metinde yanlış olarak "meğânim" şeklinde geçmiştir.
399. Kettânî böyle bir başlığa yer vermemekle birlikte konu "Allah Resûlü Zamanında Ata (maaş) Verilmiş Olduğu" başlığında (I, 224) ele alınmış olup Huzâî de eserinde (s. 242, 251, 260) buna işaret etmiştir. "Arz" kelimesi metinde "farz" şeklinde geçmiştir.
400. Kettânî'nin bu başlıktan sonra zikrettiği "Kabile ve Suları Dolaşarak Halk Arasında Akitlerini Yazanlar" başlığı metinde IV. Bölüm içinde (I, 275) verilmiştir.

16. Allah Resûlü'nün Mektuplarında Her Zaman "Emmâ Ba'd" Lafzını Kullanması.
17. Allah Resûlü'nün Mektuplarının Tertip Özelliği.
18. Allah Resûlü'nün Mektuplarında Başlık.
19. Kendisine Çağdaş Olan Hükümdârların Allah Resûlüne Nasıl Hitap Ettikleri
20. Allah Resûlü'ne Hitaben Yazılmış Mektuplarda Başlık.
21. Yanında Mührü Olmadığı Zaman Allah Resûlü'nün Ne Yaptığı.
22. Mektuplarda Tarih Verilmesi ve İslâm'da Tarih Başlangıcının Tesbiti.
23. Ashaptan Allah Resûlü'nü Öven Şairler.
24. Allah Resûlü'nün Kafir Olarak Ölmüş Kimselerin Şiirlerini Okutması.
25. Allah Resûlü'nün Kafirlerin Şiirlerini Okutması.[401]
26. Allah Resûlü'nün Aşk Konulu Şiiri Susup Dinlemesi ve Bunu Kabulü.
27. Allah Resûlü'nün, Kendisine İthaf Edilen Beyitler Sebebiyle, Ele Geçirilen En Büyük Esir Grubuna Lütufta Bulunması.
28. Allah Resûlü'nün Vefâtından Sonra Kendisine Mersiye Okuyan Erkek ve Kadın Sahâbiler.
29. Allah Resûlü'nün Ashâbından Aldığı Biat ve Bunun Mesnedi.
30. Allah Resûlü'nün, İslâm Ordusunun Gücünü Görmesi İçin Yabancı Bir Liderle Birlikte Oturmasını Birine Teklif Etmesi.
31. Allah Resûlü'nün, Cihâd için Anne ve Babasından İzin Almamış Birini Asker Arzında Kabul Etmemesi.
32. Vasiler.
33. Nâkipler[402]

401. "İstinşâd" kelimesi bu ve bir önceki başlıkta yanlış olarak "istişhâd" şeklinde geçmiştir.
402. Metinde yer aldığı hâlde Kettânî'nin burada zikretmediği bazı konu başlıkları şunlardır: Sır Kâtibi, Allah Resûlü'nün resmî yazılarda ihtiyatlı davranması (kelimeleri seçerek kullanması), Elçilerini güzel yüzlülerden seçmesi, Etrafa gönderdiği elçi ve emîrlerine tavsiyesi, Hulefa-yı Râşidin zamanında berîd (posta teşkilatı) kurulması, İslâm'a dâvet için elçi gönderilmesi, Sulh ve eman için elçi gönderilmesi, Bu görevle gönderilen erkek ve kadınlar, Yanındaki müslümanlan yollaması için yabancı hükümdârlara elçi gönderilmesi, Devlet başkanıyla ülkesinde bulunan müslüman bir kadını evlendirmesi için yabancı hükümdâra elçi gönderilmesi, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine gelen elçiye hediye vermesi, Müslüman olmaması hâlinde kendisine savaş açılacağı tehdidiyle hükümdâra elçi gönderilmesi, Yahûdî yazısı, Allah Resûlü ve ashâbın Arapça'dan başka bir dille hitap edip etmedikleri, Allah Resûlü (sav) zamanında atâ (maaş) verilmiş olduğu, Hz. Ömer'in divân teşkilatını kurması, Devlet başkanını divâna kayıt için hangi yaştakilere müsaade ettiği, halkın her yıl arza tâbî tutulması, Liderin ordusunu gözetlemesi için kurulan çardak (karargâh).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm ahkâm (yönetim, yargı) ve buna bağlı konularla ilgili görevlere dair olup muhtelif bâblardan oluşmaktadır.

I. Bâb : Taşra Genel Yönetimi
II. Bâb : Kadı (Hâkim).
III. Bâb : Mezâlim Görevi.
IV. Bâb : Evlendirme Hâkimi.[403]
V. Bâb : Şâhit ve Sicil Kâtibi (Noter).
VI. Bâb : Mirasları Paylaştıran.
VII. Bâb : Nafaka Taksimcisi.
VIII. Bâb : Devlet Başkanının Mâli İşler Dışındaki Konularda Tâyin Ettiği Vekil.
IX. Bâb : Yapı işlerinde Mütehassıs Kimse.
X. Bâb : Kassâm.
XI.Bâb : Muhtesib.
XII. Bâb : Munâdi.
XIII. Bâb : Şehirde Sahibü'l-ases (Gece asayiş ve emniyet görevlisi).
XIV. Bâb : Karışıklık Sırasında Şehir Kapılarını Koruyan.
XV. Bâb : Karışıklık Sırasında Gözeticilik Yapan.
Bu iki bâb, Huzâî'nin mesned olarak herhangi bir nas bulamadığı konular olup tarafımızdan ilâve ve ikmâl edilmiştir.
XVI. Bâb : Hapishâne Görevlisi.
XVII. Bâb : Had Cezâlarını Uygulayan.

Bu bâbları üslûp ve isnâd bakımından derli toplu ve özlü olarak zikrederek birçok bâb ilâvede bulundum:

1. Kendisine Gönderecekleri Postacının Özellikleri Konusunda Allah Resûlü'nün Âmillerine (Vâli, Zekât Memuru) Nasıl Tavsiyede Bulunduğu.
2. Allah Resûlü'nün, Gönderdiği Âmillerde de Bu Özellikleri Araması.
3. Allah Resûlü'nün Görevlendirdiği Vâliler İçin Yazdırdığı Ahidnâme'nin Nasıl Olduğu.
4. Allah Resûlü'nün Sağlığında Vukû Bulup Hakkında Bizzat Hüküm Verdiği Olaylarla İlgili Kimlerin Eser Kaleme Aldığı.
5. Allah Resûlü'nün Hüküm ve Fetvâ Verdiği Konular.
6. Allah Resûlü'nün Hâkim Olarak Görevlendirdiği Kimselerde Büyük Yaşta Olmayı Şart Koşup Koşmadığı.
7. Hâkimin Davaya Bakmak İçin Nerede Oturduğu.

403. Kettânî bu başlığı burada anmakla birlikte Huzâî'nin Resûlullah (sav) tarafından iki kişinin evlendirilmesini naklettiği bu bâb hakkında bilgi vermemiştir (bkz. **Tahrîcü'd-delâlât,** s. 285).

8. Vâli ve Hâkimlerin Maaş Alıp Almadıkları.
9. Allah Resûlü'nün Yaptığı Bazı Akitlerin Metinleri.
10. Çocukların Şâhitliği ve Adlarının Sicillere Kaydedilmesi.
11. Kabile ve Suları (Kuyuları) Dolaşarak Halk Arasında Akitlerini Yazanlar.[404]
12. Esirleri Gözetlemekle Görevlendirilen Kimse.
13. Mahpuslara Yiyecek Verilip Verilmediği.
14. Ağaçları Kesmekle Görevlendirilen Kimse.
15. Allah Resûlü'nün Müstahak Olan Kimseye Yüz Asma vb. Şekilde Muamelede Bulunması.[405]
16. Allah Resûlü'nün Dayakla (Sopa ile) Had Cezâsı Uygulaması.
17. Allah Resûlü'nün İlgiyi Kesip Yalnız Bırakmakla Tedipte Bulunması.[406]
18. Allah'ın Onulmaz Gazabına Uğramış Kimseyi Resûlullah'ın Bizzat Öldürmesi.
19. Allah Resûlü'nün Yıkıp Yakma Sûretiyle Cezâlandırması.
20. Allah Resûlü'nün, Haketmiş Kimseye, Gözlerine Mil Çekme, Susuz Yere Atma vb. Bir şekilde Muamelede Bulunması.
21. Mezalim Görevi.[407]
22. Allah Resûlü'nün Yapı ve Mühendislik İşlerinden Anladığı.

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm savaş ve buna bağlı konularla ilgili görevlere dair olup muhtelif bâblardan oluşmaktadır.

I. Bâb : Savaş Emîrliği.
II. Bâb : Devlet Başkanı Savaşa Çıktığında Başkentte Kendi Yerine Bıraktığı Kimse.
III. Bâb : Devlet Başkanı Sefere Çıktığında Ailesinin İşlerini Yürütmek Üzere Halef Bıraktığı Kimse.
IV. Bâb : Müstenfir (Halkı Savaşa Katılmaya Çağıran).

404. Kettânî'nin III. Bölüm'ün konu başlıkları içinde verdiği bu başlık, metinde IV. Bölüm içinde yer aldığından burada zikredilmiştir.
405. "Muamele" kelimesi metinde "Mukâbele" şeklinde geçmiştir.
406. Kettânî, burada vermemekle birlikte ilgili yerde bu başlıktan önce "Sürgünle Te'dip" başlığını zikretmiştir (I,301).
407. Kettânî, Huzâî'ye atfen daha önce bunu bâb başlığı olarak zikretmekle birlikte onun Abdülmelik b. Mervân'la başlattığı (bkz. İ. Abbas, s. 283) bu göreve dair verdiği bilgileri almayarak, burada müstakil bir şekilde ele almış ve bu görevin Allah Resûlü'nden (sav) beri var olduğunu ispata çalışmıştır (I, 266).

V. Bâb : Bayrak/Sancak Görevlisi.
VI. Bâb : Ordunun Beş Kısma Ayrılması ve Devlet Başkanının Bunlardan "Kalb" Kısmında Yer Alması.
VII. Bâb : Düşmanla Karşılaşıldığında Devlet Başkanını Korumak Maksadıyla Ordunun "Kalb" Kısmında Başkanın Kendi Yerine Koyduğu ve Birbirlerinin Elbiselerini (üniforma) Giydikleri Kimse.
VIII. Bâb : Ordunun Ön Kısım Kumandanı.
IX. Bâb : Ordunun Sağ Kısım Kumandanı.
X. Bâb : Ordunun Sol Kısım Kumandanı.
XI. Bâb : Ordunun Arka Kısım Kumandanı.
XII. Bâb : Okçu Kumandanı.
XIII. Bâb : Piyade Kumandanı.
XIV. Bâb : Safları Düzenleyen.
XV. Bâb : At Görevlisi.
XVI. Bâb : Eyerci.
XVII. Bâb : Binme Sırasında Üzengiyi Tutan ve Süvarinin Elbisesini Eyerde Toplayan.
XVIII. Bâb : Devlet Başkanının Atına Binerek Onunla Yarışan Kimse.
XIX. Bâb : Yük Devesi Görevlisi.
XX. Bâb : Katır Görevlisi.
XXI. Bâb : Bineği Yularından Tutup Çeken.
XXII. Bâb : Binekleri Coşturan.[408]
XXIII. Bâb : Silah Görevlisi.
XXIV. Bâb : Mızrak Taşıyan.
XXV. Bâb : Kılıç Taşıyan.
XXVI. Bâb : Kılıç Cilâcısı.
XXVII. Bâb : Kılavuz.
XXVIII. Bâb : Yol Güvenliğini Sağlayan.
XXIX. Bâb : Gölgelik Görevlisi.
XXX. Bâb : Yük Görevlisi.[409]
XXXI. Bâb : Devlet Başkanının Harem (Ailesi) Emini.
XXXII. Bâb : Muhâfız.
XXXIII. Bâb : Casus.
XXXIV. Bâb : Darülharpte Devlet Başkanına Haberleri Göndermek Üzere Tutulan Kimse.
XXXV. Bâb : Düşmanı Dağıtmakla Görevli Kimse.
XXXVI. Bâb : Gemi Yapımcısı.
XXXVII. Bâb : Allah Resûlü Zamanında Gemi Kullanımı.
XXXVIII. Bâb : Mancınık Yapımcısı

408. "Hâdî" kelimesi metinde yanlış olarak "Hâdim" şeklinde geçmiştir.
409. "Sakel" kelimesi metinde yanlış olarak "Tenakkul" şeklinde geçmiştir.

XXXIX. Bâb : Mancınık Kullanan.
XL. Bâb : Debbâbe Yapımcısı.[410]
XLI. Bâb : Ağaç Kesen.
XLII. Bâb : Hendek Açma.
XLIII. Bâb : Ganimet Görevlisi.
XLIV. Bâb : Humus Görevlisi.
XLV. Bâb : Fetih Müjdesini Getiren ve Başkent Halkının Kendisini Tebrik İçin Devlet Başkanını Karşılamaya Çıkması.

Bu bâbları üslûp ve isnâd bakımından derli toplu ve özlü bir şekilde vererek araya şu ilâvelerde bulundum:

1. Düşmanın Tuzak Kurması Düşünülen Yola Devlet Başkanının Birini Halef Bırakması.
2. Devlet Başkanının Çocuklara Sarık Sarması.
3. Ensarın Bayrakları.
4. Okçu Emiri.[411]
5. Savaşçıların Parolası.
6. Allah Resûlü'nün Bineğini Kimin Çektiği.
7. Allah Resûlü'nün Kurbanlıklarını (Bedene) Sevkeden.
8. Allah Resûlü'nün Sağmal Develerinin Çobanı.
9. Allah Resûlü'nün Sağmal Develerine Kimin Baktığı
10. Allah Resûlü'nün Atının Kimin Yanında Olduğu
11. Allah Resûlü'nün Devecisi.
12. Allah Resûlü'nün Deve Üzerindeyken Üzengisini Tutan.
13. Allah Resûlü'nün Devesinin Yularını Tutan.
14. Allah Resûlü'nün Kurbanlık Görevlisi.
15. Allah Resûlü'nün Kurbanlıklarına (Hedy) Kimin Baktığı.
16. Allah Resûlü'nün Silah Görevlisi.
17. Allah Resûlü'nün Kılıcını Nereye Taktığı.
18. Allah Resûlü'nün Huzurunda Boyun Vuranlar.
19. Devlet Başkanının Uğradığı Çöllerde, Oraya Varmış Olduğunu Göstermek İçin Yaptırdığı Yapı.
20. Devesine Binmesi İçin Allah Resûlü'nün Önünde Eğilen Kimse.
21. Allah Resûlü'nün Büyük Çadırı.
22. Allah Resûlü'ne Çadır Kuran.
23. Başkente Girmek İstediğinde Allah Resûlü'nü Çevreleyip Koruyanlar.
24. Ordunun Konaklaması İçin Yer Araştırma.
25. Allah Resûlü'nün Hanımlarına Yolculukta Eşlik Ederek Hayvanlarını Süren Kimse.

410. Metinde geçen "Sıfat" kelimesi "Sâni" olacaktır (bk. İhsan Abbas, s. 495).
411. Kettânî daha önce Huzâî'ye atıfla bu bâb başlığını zikretmiş olmakla birlikte burada, ilâvede bulunduğu başlıklar arasında vermiştir. Üstelik Huzâî'nin eserinde (s. 379) verdiği bilgi, onun verdiğinden (I, 325) daha çoktur.

26. Devlet Başkanının Savaşa Çıkması ve Ardından Başkentte Muhâfız Bırakması.
27. Seferde Devlet Başkanını Arkadan İzleyen Kimse.
28. Fetih Günü Allah Resûlü'nün Önüne Geçip Şiir Okuyan.
29. Ordu Gözcü Kolu.
30. Devlet Başkanının Kendi Ülkesinde Halk Arasında Casus (Haberci) Edinmesi.[412]
31. Nemmâm (Kovucu, Söz Taşıyan).
32. Devlet Başkanının Savaştığı Kimselerin Hayvanlarından Bir Türü Hibe Etmesi.
33. Allah Resûlü'nün Ganimetlerini Yazan.
34. Seferden Dönüşte Yemek Verilmesi.
35. Allah Resûlü'nün Seferden Dönünce Söylediği Söz.
36. Allah Resûlü'nün Bir Köye Girmek İstediğinde Söylediği Söz.
37. Arap Yarımadası Kafirlerinin Allah Resûlü'ne Karşı Tutumları.
38. Allah Resûlü'nün Kendi Zamanındaki Kafirlere Muamelesi.[413]

ALTINCI BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm vergi toplamasıyla ilgili görevlere dair olup muhtelif bâbları kapsamaktadır.

I. Bâb : Cizye Görevlisi.
II. Bâb : Uşûr Görevlisi.
III. Bâb : Müslümanların Memleketine Geldiklerinde Zimmîlere Tercümanlık Yapan Kimse.[414]
IV. Bâb : Arazi Haracını Toplayan.
V. Bâb : Arazi Ölçümü Görevlisi
VI. Bâb : Zekât Âmili.
VII. Bâb : Zekât Mallarını Yazan.
VIII. Bâb : Miktar Takdirinde Bulunan.
IX. Bâb : Vakıf.[415]

412. Metinde "fî beledihi" kelimesi yanlış olarak "fı'l-ba'd" şeklinde geçmiştir.
413. Metinde yer aldığı hâlde Kettânî'nin burada anmadığı bazı konu başlıkları: Allah Resûlü'nün kaç gazveye çıktığı, Bayrak ve sancağı taşıyanlar, Her kabilenin bir bayrağı olması, Sancağın ebadı, rengi, neden yapıldığı, üstündeki yazı, hilalin şekli, Allah Resûlü'nün atını yarışa sokması.
414. Huzâî bu konuda mezheplerin görüşlerini vermiş olup (s. 526-528) Resulullah (sav) zamanında uygulaması görülmediğinden Kettânî tarafından ele alınmamıştır.
415. Metinde geçen "sahih" kelimesi burada fazla olup yukarıda anılan "Arazi ölçümü Görevlisi" başlığında ise verilmemiştir (krş. Huzâî, s. 535, 561).

X. Bâb : Miras Görevlisi. [416]
XI. Bâb : Zekât Âmillerinden Topladıktan Malları Alan Görevli (Müstevfi).
XII.Bâb : Âmil Müfettişi (Müşrif, Bündâr).[417]

Bu bâbları isnatlarıyla birlikte özlü ve derli toplu bir şekilde vererek şu ilâvelerde bulundum:

1. Allah Resûlü'nün Bâdiyeye Zekât Develerinin İçine Bizzat Çıkması.
2. Allah Resûlü'nün Ramazan Zekâtını (Fıtır sadakası) Korumakla Görevlendirdiği Kimse.
3. Allah Resûlü'nün Ganimetlerini Almaya Memur Kıldığı Kimse
4. Allah Resûlü'nün Humusuna Bakmakla Görevli Kimse.

YEDİNCİ BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm hazine ve buna bağlı hususlarla ilgili görevlere dair olup muhtelif bâblardan oluşmaktadır.

I. Bâb : Emin Hazinedârın Fazileti.
II. Bâb : Beytülmâl Görevlisi, Para Hazinedârı.[418]
III. Bâb : Tartıcı.[419]
IV. Bâb : Erzak Hazinedârı.
V. Bâb : Kileci (Tahıl Ölçümcüsü)
VI. Bâb : Allah Resûlü Zamanında Kullanılan Şer'i Ağırlık ve Hacim Ölçüleri.
VII. Bâb : Sikke veya Darphâne Görevlisi.
VIII. Bâb : Deve Edinme.
IX. Bâb : Koyun Edinme.
X. Bâb : Damgacı (Hayvanı Dağlayan).
XI. Bâb : Devlet Başkanının Korusu.

Bütün bu konuları isnâdlı bir şekilde özlü ve derli toplu olarak zikrettim. Huzâî'nin el aldığı meseleleri dile getirdim ve bu arada özellik-

416. Mirasçısı bulunmayan mirasın devlete kalıp kalmayacağı konusunun işlendiği bu başlık (Huzâî, s. 570-573) yukarıdaki gerekçeyle Kettânî tarafından ele alınmamıştır.
417. Huzâî'nin verdiği bu başlık da (s. 575) aynı sebeple Kettânî tarafından anlatılmamıştır.
418. Huzâî'nin temas ettiği bu ve darphâne görevlisi (s. 581-586, 627-629) ile ilgili hususlar Resûlullah zamanında uygulaması bulunmadığından Kettânî tarafından ayrıca alınmamış, bu konudaki bilgilere "Divan" (I, 225 v.d.) ve "Dirhem ve Kullanımı" (I, 414 vd.) başlıkları altında temas edilmiştir.
419. Kettânî bu başlığa IX. Bölümde (II, 33) yer vermiştir.

le sikke, para, sâ ölçüsü ve en büyük hazinelerimizden biri olarak kütüphanemizde bulunan Meriniler döneminden kalma Nebevî müdden bahsettim.

SEKİZİNCİ BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm diğer görevlerle ilgili olup muhtelif bâblara ayrılmıştır.

I. Bâb : Harcama Görevlisi.
II. Bâb : Devlet Başkanının Mâlî Konulardaki Vekili.
III. Bâb : Devlet Başkanının Başkent Dışında Emrettiği Konularda Harcamada Bulunması İçin Mal ile Gönderdiği Kimse.
IV. Bâb : Elçilik Heyetlerini Ağırlama.
V. Bâb : Hastane.
VI. Bâb : Doktor.[420]
VII. Bâb : Şifa İçin Okuyan.
VIII. Bâb : Kan Alan.
IX. Bâb : Dağlama.
X. Bâb : Aile ve Malları Bulunmayan Fakirlerin Barınması İçin Yapılan Yer, Ki Zaviyelerin Kurulması da Buna Dayanmaktadır.

Bu bâbları isnâdlı olarak derli toplu ve özlü bir şekilde verdim ve aralarında şu bâb ve bilgileri ekledim:

1. Allah Resûlü'nün Savaşta Mal ve Esirleri Gözetmesini Birine Emretmesi.
2. Allah Resûlü'nün Elçilere Hediyeleri.
3. Allah Resûlü'nün Elçiler Geldiğinde Güzel Giyinmesi.
4. Yaraya Allah'ın Adını Okuyup Üflemesini Birine Emretmesi.
5. Tıp Bilgisi Olmayan Kimsenin İnsanları Tedavi Etmesinin Mubah Olmadığı.
6. Hıfzısıhhada Bugün Karantina Diye Bilinen Uygulamanın Temeli.
7. Astrolog (Müneccim).
8. Kıyâfe İlmini Bilen.
9. Kur'an Öğrenenler İçin Kalacak Yer Yapmak.[421]

420. Metinde "tıp" olarak geçen kelime Huzâî'de "tabib" şeklindedir (s. 667).
421. Burada verilen başlıktan birşey anlaşılmamakla birlikte, Huzâî'nin zikrettiği son Bâbın ardından Kettânî'nin Suffe'yi etraflıca ele almasından dolayı başlığın böyle olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca, Kettânî burada anmamakla birlikte metin içinde Otel ve Hakîm (Bilge) başlıklarına da yer vermiştir.

DOKUZUNCU BÖLÜMÜN KONULARI

Bu bölüm, Hz. Peygamber (sav) zamanında mevcut olan sanat ve mesleklerle, ashaptan bunları kimin yaptığına dairdir. Daha önce geçen bölümlerde Huzâî tarafından daha uygun görülen yerlerde zikredilenlerden ayrı olarak burada verilen bâblar şunlardır.

I. Bâb : Ticâret.
II. Bâb : Manifaturacı (Bezzâz).
III. Bâb : İtriyatçı (Attâr).
IV. Bâb : Sarraf.
V. Bâb : Mızrak Satıcısı.
VI. Bâb : Yiyecek (Buğday) Satıcısı.
VII. Bâb : Hurma Satıcısı.
VIII. Bâb : Tabaklamada Kulanılan Ağaç Satıcısı.
IX. Bâb : Dellâl (Simsar).
X. Bâb : Oduncu.[422]
XI. Bâb : Dokumacı.
XII. Bâb : Terzi.
XIII. Bâb : Marangoz.
XIV. Bâb : Kadeh Yontucusu.
XV. Bâb : Kuyumcu.
XVI. Bâb : Demirci.
XVII. Bâb : Bina Ustası.
XVIII. Bâb : Tabaklayıcı (Debbâğ).
XIX. Bâb : Hurma Yaprağından Eşya Yapan.
XX. Bâb : Kara Avcısı.
XXI. Bâb : Deniz Avcısı.
XXII. Bâb : Bahçelerde Çalışanlar
XXIII. Bâb : Sırtında Su Taşıyan.[423]
XXIV. Bâb : Hamal
XXV. Bâb : Hacamatçı.
XXVI. Bâb : Kasap.
XXVII. Bâb : Aşçı.
XXVIII. Bâb : Kebapçı.
XIX. Bâb : Kadın Kuaför.
XXX. Bâb : Ebe.
XXXI. Bâb : Sünnetçi Kadın.
XXXII. Bâb : Emzirici Kadın.

422. Kettânî bu bâbı metin içinde (II, 57) vermekle birlikte burada anılmamıştır.
423. Metin içinde (II, 104) konu başlığı böyle olmakla birlikte Kettânî burada "Parayla Su Taşıyan" şeklinde başlık koymuştur.

XXXIII. Bâb : Şarkıcı
XXXIV. Bâb : Kabir Kazıcı.
XXXV. Bâb : Ölü Yıkayıcısı.[424]

Bu bâbları isnâdlı olarak derli toplu ve özlü bir şekilde verdim ve arada şu ilâvelerde bulundum:

1. Alışveriş Yapan Kimseye Tâcir Denilmesinin Mesnedi.
2. Allah Resûlü Zamanında Medine'de Manifaturacılar Çarşısı.
3. Allah Resûlü'nün Pazar Yerini Bizzat Belirlemesi ve Nezarette Bulunması.
4. Câhiliyye Devrindeki Pazarlar (Panayırlar) ve İslâm Devrinde Halkın Buralarda Alışveriş Yapması.
5. Ziraatçiler ve Ziraat.[425]
6. İslâm'ın İlk Zamanlarında İnsanların İlgili Hükümleri Öğrenmedikçe Alışverişle Meşgûl Olmadıkları.
7. Ticaretle Uğraşmayı Avam ve Sıradan Kimselere Bırakmalarından Dolayı Hz. Ömer'in Ashâba Sert Davranması.
8. Hz. Ömer'in Hoşuna Giden Bir Çocuk Gördüğünde Söylediği Söz.
9. Kazançla İştigal ve Gazveye Katılma ile İlgili Olarak Hz. Ömer'in Sözü ve Kendisine Nisbetle Bu İkisi Arasındaki Tercihe Dair Görüşü.
10. Hz. Ömer'in Fakirlere ve Başkalarına Çalışıp Kazanma Konusundaki Emri.
11. Pazara Mal Getiren.
12. Ashaptan Şam Denizi'nde (Akdeniz) Ticaret Yapanlar.
13. Şam'dan Medine'ye Halis Un, Yağ ve Bal Getiren.
14. Allah Resûlü Zamanında Arızî Bir Sebeple Medine'den Hurma Çıkarılmasının Yasaklanması.
15. Medine'ye Tahıl vs.'nin Getirildiği Yerin Uzaklığı.
16. Anber ve Civa Ticareti.
17. Altın Madeni Kazılması.
18. Çocukların Alışveriş Yapmaları.
19. Şeker Satışı.
20. Itriyat Satışı.
21. Tıbbî İlaçlar Satışı.
22. Ayakkabıcı.
23. İşlenmiş Deri.
24. Çocuk Beşiği.
25. Altından Burun Yapımı.
26. Yeldeğirmeni.
27. Ressam (Mûsavvir)
28. Liderlerin Millî ve Dinî Yapılara Temel Taşı Koymalarının Kaynağı.

424. Bu başlık Huzâî'ye ait olmayıp Kettânî tarafından eklenmiştir.
425. Bu başlık metin içinde (II, 40) "Ziraat ve Ağaç Dikimi" şeklindedir.

29. Allah Resûlü'nün Mescid-i Nebevî'yi Üç Kez İnşası ve Bunlardan Birinin Dişili-Erkekli Kerpiçle Olduğu.
30. Devlet Başkanın Mescid Yerini Tayini ve Kıble Yönünü Öğretmesi
31. Devlet Başkanının Bir Yeri Mescid Edinmesi Konusunda Kendisine Vekâlet Edecek Kimseye Emri.
32. Allah Resûlü'nün Evleri ve Eşlerinin Meskenleri.
33. el-Avâlî'de Hz. Mâriye'nin Meskeni'nin Planı.
34. Allah Resûlü'nün, Binaların Sıhhî Esaslara Göre Yapılmasını Emretmesi ve Komşular İçin Çiğnememeleri Gereken Esaslar Belirlemesi.
35. Allah Resûlü'nün Mescidi-i Dırâr'ı Yıktırması.
36. Boyacı.
37. Yüzme.
38. Su Satışı.
39. Süt Satışı.
40. Lâmbada Yakmak Veya Gemi Kerestesine Sürmek için İçyağı Kulllanılması.
41. Su Kaynağının Tesbiti ve Suyun Çıkarılması Konusunda Mütehassıs Kimse.
42. Bulamaç Aşı Yapma.
43. Fırıncı.
44. Allah Resûlü'nün Ekmeklerinin Küçük Olup Olmadığı.
45. Bedevinin Kendi Memleketinin Güzel Şeylerini Allah Resûlü'ne Onun da Şehrin Güzel Şeylerini Bedeviye Hediye Etmesi.
46. Belli Bir Yerde Avlanmanın Yasaklanması.
47. Allah Resûlü'nün Hiç Avlanmadığı ve Av Satın Almadığı.
48. Yün Eğirme.
49. Allah Resûlü Zamanında Medine'deki Şarkıcı Kadınların Adları.
50. Allah Resûlü Zamanında Deflerin Zilli Olup Olmadıkları ve Ashâbın Ud Dinleyip Dinlemedikleri.
51. Seleften Bazılarının Musikî İlmi ile İlgilenip İlgilenmedikleri.
52. Şarkı Sözleri.
53. Habeşlilerin Mescid-i Nebevî'de Allah Resûlü'nün Önünde Oynamaları.
54. Allah Resûlü'nün Medine'ye Gelişi Sırasında Habeşlilerin Mızraklarıyla Oynamaları.
55. Bazı Ashap Büyüklerinin Allah Resûlü'nun Önünde Seksek Oynamaları.
56. Şarkı ve Şiir Okumak.[426]
57. Mezarı Bekleyen Yaşlı Kadın.
58. Müsabaka.
59. Güreş
60. Atıcılık.
61. Kız Çocukların Oynaması.
62. Oyuncakla Oynamaları.

426. Metinde "Ginâ" kelimesi "Simâ" şeklinde geçmiştir.

63. Evde Vahşî Hayvan Bakılması.
64. Allah Resûlü'nun "Genç Kızın Bu Hususta Arzusunu Takdir Edin" Sözü.
65. Çocukların Oynaması İçin Kuş Tutulması.
66. Düğünde Badem, Hurma Saçılması ve Kapışılması.
67. Bir Sahâbînin Yolda Oynayan Habeşlilere Rastlaması ve Onlara Para Vermesi.
68. Savaşta Allah Resûlü'ne Eşlik Eden Hastabakıcı Sahâbî Kadınlar ve Bunların Gösterdikleri Kahramanlık, Çeviklik ve Savaşanlara Yardımları.
69. Ticaretle Uğraşan Kadın Sahâbîler.
70. Kadınları Allah Resûlü'nun Meclisinde Temsil Eden Kadın.
71. Gelini Kocasının Evine Götürdüklerinde Söyledikleri.
72. Düğünde Yedi Gün Yemek Verilmesi.
73. Kılıç Yapımcısı.[427]
74. Resmî-Dinî Bir Toplantıda Kendilerini Resmen Temsil Etmek Üzere Topluluğun Bir Kimse Üzerinde Birleşmesi.
75. Taş Yontucusu.
76. Ölen Kadının Tabutu İçinde Örtülmesinin Mesnedi ve Bunu Uygun Gören Kimse.[428]

Görüldüğü üzere Huzâî, eserinde derleme ve açıklamaya çalıştığı Hz. Peygamber (sav) dönemindeki meslek ve sanatların sayısını otuz dolayına ulaştırmıştır. Ben de buna bir o kadar ilâvede bulundum. Bilirsiniz ki sonra gelen, bazen önce gelenin getiremediğini getirir. İşte Şeyhülislâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîh**'inde "Kitâbu'l-buyû" da topu topu on kadar meslek ve sanatı verebilmiştir ki bunlar da şudur: Kuyumcu, demirci, terzi, dokumacı, marangoz, silah satıcısı, itriyatçı (attâr), hacamatçı v.s. Buhârî'nin bu sayıyla kalmış olması, muhtemelen, bunun koyduğu şartlara uygun olarak kendisine rivâyeti ulaşmış miktar olmasındandır. Fakat ne olursa olsun, sonradan gelenin himmeti inkâr edilemez ve şükranla anılması gerekir. Öncekilere kapıyı açmak düşüyorsa, sonra gelenlere de ister güçlü, ister zayıf olsun bu yol üzere tereddütsüz yürümek düşer.

427. Metinde "Sâni" (yapımcı) kelimesi "Bâi" (satıcı) şeklinde geçmiştir.
428. Burada geçmemekle birlikte Kettânî'nin metin içinde verdiği bazı başlıklar şöyledir: Ashâbın ticarete sabah erken çıkmayı tercih etmeleri, Nakkaş, Allah Resûlü'nun oturması için yapılmış kanepe, Usta yüzücü, Ashaptan arazisini mahsulün 1/3 ve 1/4'ü karşılığında işletmeye verenler, Kadınlar arasında koğuculuk yapan kadın, Söz konusu bir kadınla evlenmeye arzulu olup olmadığı konusunda kişinin nabzını yoklamaya giden kadın, Arkadaşlarından birinin yanında toplanan bir gruba şarkı söyleyen ve Resûlullah'ın (sav) bunu duyup onları engellememesi, Hânende bir cariyenin Allah Resûlü'nun huzurunda şarkı söylemesi, Meşru oyun ve eğlence, Bizans peyniri getirilmesi ve Allah Resûlü'nun onu bıçakla kesip yemesi.

"Rabbin dilediğini yaratır ve seçer... O'ndan başka ilâh yoktur" (Kasas 28/68, 70).

ONUNCU BÖLÜMÜN KONULARI

Huzâî bu bölümle eseri tamamlamış olup muhtelif konuları içine almaktadır. Müteaddit bâblara ayrılmıştır.

I. Bâb : Meslek, Sanat ve Görevin Anlamı.
II. Bâb : Ehl-i Kitâb ve Diğer Gayrimüslimlerin İstihdamının Nehyedilmesi.
III. Bâb : Halife, Emîr ve Âmillerin Maaşları.
IV. Bâb : **Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye** Kitabındaki Bilgilerin Alındığı Eserler.

Bu bölüm kitabın Tunus nüshasında bulunmadığı gibi, elde edebilmiş de değilim. Meslek ve sanatın anlamına dair bâb'a gelince, dokuzuncu bölüm başında sanıyoruz bu konuda yeterince bilgi vermiştik. Gayrimüslimleri istihdam ve âmillerin maaşları konuları ise, fıkıh kitaplarında etraflıca ele alınmıştır. Eserini derlediği kitapları anmaya ayırdığı dördüncü bâba gelince, bu bâb gerçekten faydalıdır. Fakat her ne kadar müellifin kaleminden buna vâkıf olmadıysam da kitabın incelenmesi sûretiyle bundan müstağni kalınabilir. Eseri inceledim ve gördüm ki meslek, sanat ve görevlerle ilgili bilgilerin çoğunda, daha önce de belirtildiği gibi kaynağı **el-İstîâb** ile İbn Fethûn'un buna zeylidir. Daha önce bir başlık açarak Huzâî'nin eserinde nakilde bulunduğu kitapları andım. İstersen bu başlığı burada tesbit edersin, istersen bırakır orada okursun. Huzâî'nin dediği gibi, eser on bölümden meydana geldiğine göre, önem bakımından eserin çoğu bölümlerinden üstün veya onlara denk olan onuncu bölümden okuyucuları mahrum etmek istemedim. Allah yegâne yardım edicidir. Deriz:

Onuncu bölüm Hz. Peygamber (sav) devrinde öğrenim ve öğretim açısından ilmî durum; yetenek, entellektüel kapasite, ahlâk, âdetler ve kıyâfetler bakımından sosyal durumun tesbitine dairdir. Bu bölüm iki "maksad"a (taslak, plân) ayrılmış olup birinci maksad Hz. Peygamber (sav) zamanında öğrenim, öğretim, yazı vb. açılardan ilmi durumun tesbit ve teşhisine dairdir. İkinci maksad ise Resûlullah (sav) zamanında içtimaî durumun tesbiti ve ashâbın sahip olduktan her türlü yete-

nek, entellektüel kapasite, temel karakteristikler ile İslâmiyetin ilk zamanlarında Medine-i Münevvere'nin, çok kısa bir zaman zarfında dünyaya hâkim olan büyük bir uygarlığa başşehir yapılacak bir şehirde olması gereken ailevî gelişme, hayatla ilgili uğraşlar, özellikler, fikirler ve işlerdeki farklılık ve sınıflarla hayran bırakıcı bir mecmua oluşturduğunu gösteren diğer hususlara dairdir. Her maksad da çeşitli bâblardan oluşmaktadır.

I. Maksad: Allah Resûlü (sav) zamanında öğrenim ve öğretim bakımından mevcut ilmî duruma dair olup muhtelif bâblardan meydana gelmektedir.

1. Bâb : İnsanlığın sahip olduğu en büyük bilgi kaynağının (ansiklopedi) Kur'an-ı Kerim olduğu.
2. Bâb : Sünnet'in Kur'an'a dayandığı, sahih hadîsin lâfzının ya da lâfzının bir kısmının veya mânâsının Kur'an'da bulunduğu.
3. Bâb : Allah Resûlü'nden nakledilen hadîslerin sayısı.
4. Bâb : Bütün Sünneti derlemeye kimin teşebbüs ettiği.
5. Bâb : Ashâbın ilim tahsili ve bunun Mescid-i Nebevî'de halkalar şeklinde olduğu.
6. Bâb : Allah Resûlü'nün mescidde oluşturulan halkaların yanına gelip duruşu ve bunlardan ilim halkasına oturmayı tercih edişi.
7. Bâb : Allah Resûlü'nün ilim ve fıkıh meclislerinden kalktıktan sonra orada oturmak üzere yerine kimi bıraktığı.
8. Bâb : Ashâbın Kur'an-ı Kerim'i öğrenme keyfiyeti ve Allah Resûlü'nün onlara âyet-i kerimeleri tefsir etmesi.
9. Bâb : Ashâbın kendilerine ulaşan ilme, ezberleme ve müzakere ile itinâ göstermeleri.
10. Bâb : Allah Resûlü'nün ashâbına hadîsleri senedle nakletmelerini emretmesi.
11. Bâb : Allah Resûlü'nün ashâbın geçmiş milletlere ait enteresan İsrailiyat haberlerini anlatmalarına müsaade etmesi.
12. Bâb : Allah Resûlü'nün, herşeyin erbâbından öğrenilmesi için, ashâbından bir ilimde temayüz eden veya belli bir fazilete sahip bulunan kimseyi bildirmesi.
13. Bâb : Asr-ı Saadet'te "allâme" sözünün Arap ensâbı ve şiiri en iyi bilen kimse için kullanıldığı.
14. Bâb : Allah Resûlü'nün zekâ, anlayış ve ilimdeki seviyelerini göstermek için ashâbının kapasitesini araştırma keyfiyeti.
15. Bâb : Allah Resûlü'nün ilim ehli için belli günler ayırması.
16. Bâb : Ashâbın önce anlaşılması kolay ve açık sonra da zor olandan başla-

yarak ilmi tedricen öğrendikleri.

17. Bâb : Ashâbın büyük yaşta olmalarına rağmen ilim tahsiline olan arzuları.
18. Bâb : Evlenmeden önce ilim tahsilinde bulunmayı emretmeleri.
19. Bâb : Ashâbdan tüccar olanın ilim tahsil ettiği, ilimle meşgul olanın da ticaret yaptığı.
20. Bâb : Ashâbın eş ve cariyelerine ilim öğrettikleri, Allah Resûlü'nün de kadınlara ayrı bir gün tahsis ettiği.
21. Bâb : Ashâbın Allah Resûlü'nden duyduklarını ezberleme ve kaydetmeye nasıl itinâ gösterdikleri.
22. Bâb : Ashâbın anlamadıkları bir bilgiyi duyduklarında onu anlayıncaya kadar tekrar ettikleri.
23. Bâb : Ashâbın, hazır olanın olmayana tebliğde bulunmasını düstûr edinmeleri.
24. Bâb : Ashâbın gece gündüz ilim teatisinde bulunmaları.
25. Bâb : Allah Resûlü'nün yeni başlayanların fikrî kapasitelerini gözetmesi ve onlara tahsili bitirenlere öğrettiklerini öğretmemesi.
26. Bâb : Kendilerine yazı yazmayı öğretmenin, çocukların babaları üzerindeki haklarından olduğu.
27. Bâb : Asr-ı Sâadette kalem ve divit.
28. Bâb : Sahâbe asrında kamış kalem ve mürekkebin mevcut olduğu.
29. Bâb : Sahâbe devrinin sonlarında Arap Yarımadası'nda pamuktan kağıt yapımının icad edilmesi.
30. Bâb : Ashâbın hadîsi yazmaları ve Allah Resûlü'nün onlara ilmi kaydetmelerini emretmesi.
31. Bâb : İslâm'ın ilk zamanlarında birşey tedvinde bulunup bulunmadıkları, ashâbın herhangi bir ilim dalında birşey derleyip derlemediği veya kendi zamanlarında ashap ve tabîine tedvin ve tasnifin nisbet edilip edilmediği.
32. Bâb : Kumandan sahâbilerin, girdikleri ülkelerden Hulefa-yı Râşidin'e coğrafî raporlar iletmeye özen göstermeleri.
33. Bâb : Uygarlıkla ilgili tıp, kimya, sanatlar v.b. ilimlere dair eski kitapların tercümesiyle ashap zamanında ilgilenildiği.
34. Bâb : Tasavvuf ilminden ilk bahsedenlerin sahâbiler olduğu.
35. Bâb : İslâm'da nahiv (gramer) ilmini ilk koyanların sahâbiler olduğu.
36. Bâb : Eş'arî'nin kelâm ilminden bahsetmesi ve telifte bulunmasından önce bu konuda ilk defa ashâbın konuştuğu.
37. Bâb : Bedî' türlerinden biri olan "tashîf"le ilk konuşanın Hz. Ali (ra) olduğu.
38. Bâb : Ashâbın, kendilerinden hadîs yazanlara hadîsi imlâ ettirmeleri.
39. Bâb : Allah Resûlü'nün sorulan soruları cevaplamaya ne zaman çıktığı ve kendisine genel olarak nelerin sorulduğu.

40. Bâb : Allah Resûlü yanlarından ayrılınca ashâbın kendi aralarında hadîs müzakere ettikleri.
41. Bâb : Ashâbın biraraya geldiklerinde ilim müzakere ettikleri ve Kur'an'dan bir sûre okudukları.
42. Bâb : Ashaptan âlim olanların, kendi huzurunda rivâyette bulunmasını talebesine emretmesi.
43. Bâb : Ashâbın Kur'an'ı mânâsını belleyerek tedricen öğrendikleri.
44. Bâb : Kur'an'a ilk defa Mushaf adını kimin verdiği.
45. Bâb : Kur'an'ın ücretle istinsahı (çoğaltılması) konusunda ashâbın fetvâsı.
46. Bâb : Ashap ve onların zamanlarındaki insanların Mushaf'ı istinsaha önem vermeleri ve Kur'an'ı ondan okumaları.
47. Bâb : Ashâbın yolculuklarında Mushaf'ı yanlarında götürmeye özen göstermeleri.
48. Bâb : Ashâbın Mushafları süsleyip süslemedikleri.
49. Bâb : Mushafları öpüp öpmedikleri.
50. Bâb : Hz. Ebubekir zamanmda Mushafları muhâfaza eden görevliler olduğu.
51. Bâb : Ashâbın, kişinin sabah evinden çıkmadan önce Mushafa bakıp okumasını arzuladıkları.
52. Bâb : Efendimiz Muâviye'nin, tarih mecmualarını korumak üzere görevlendirdiği hizmetçileri bulunduğu.
53. Bâb : Allah Resûlü zamanında ashâbın Kur'an öğrettikleri ve onların ücret almasına Resûlullah'ın müsaade etmesi.
54. Bâb : Ashap zamanında Mushaf'ların satılıp satılmadığı.
55. Bâb : Çocukların okuma-yazma öğrenmeleri için okul açmaları.
56. Bâb : Çocukların ders levhalarını yıkadıkları suyu nereye döktükleri.
57. Bâb : Çocuğu öğretime başlattıkları yaşa dair seleften bir rivâyet bulunup bulunmadığı.
58. Bâb : Medine'de ashaptan kimlerin Kur'an öğrettiği, Allah Resûlü'nün bu maksatla taşraya kimleri gönderdiği, sahâbeden Kur'an hâfızı olanlar, halka yazıyı öğreten kadın-erkek, müslim-gayrımüslim kimseler, Resûlullah (sav) zamanındaki müftüler, rüyâ tâbircileri, bugünkü medreseler gibi o zamanlar kurrânın kalması için ev edinilmesi.
59. Bâb : Hat ilmini öğrenmekle meşgûl olmaları.
60. Bâb : Şiirle meşgûl olmaya teşvikleri.
61. Bâb : Ensâb ilmini öğrenmekle meşgûl olmaları.
62. Bâb : Asr-ı saadette feraiz ilminin revaçta olduğu ve Allah Resûlü'nün onu öğrenme ve öğretmeye teşviki.
63. Bâb : Hulefâ-yı Râşidin devrinde hesapla ilgili konularda kendilerine başvurulanlar.
64. Bâb : Avrupalıların Arap rakamlarını Araplardan almış oldukları ve bu rakamların Avrupa'ya Hz. Ali zamanında girdiği.

65. Bâb : Kendisinden ilim tahsil etmede Kureyşli'yi başkasına tercih etmeleri.
66. Bâb : İlim-i nucûmu (astronomi) öğrenmeyi emr.
67. Bâb : Atıcılık ve yüzmeyi öğrenmeyi emretmeleri.
68. Bâb : Arapça öğrenmeyi emretmeleri ve Hz. Ömer'in, hata eden kâtiplere dayak atmalarını ve görevden almalarını vâlilerine emretmesi.
69. Bâb : Ashâbın hikmet, tencim (astroloji), kıyafe, musikî, tıp, yönetim, savaş, siyaset, tercüme, imlâ, ticaret, sanat vb. konularla meşgûl oldukları.[429]
70. Bâb : Ashâbın halka ve müptedîlere duymaları zarar verecek hadîs ve rivâyetleri nakletmekten sakınmaları.
71. Bâb : Allah Resûlü'nün genç ilim talebelerine ilgi gösterilmesine dair tavsiyesi.
72. Bâb : Âlim sahâbilerin, kendilerinden ilim tahsil edenlere istifade imkânı vermeleri, onları sıkıntılardan korumaya önem vermeleri ve kendilerine kanat germeleri.
73. Bâb : O devirde kendilerini tamamen ilme verenlerin öğrenim ve öğretim bakımından özelliği.
74. Bâb : Allah Resûlü'nün hadîs öğrenen ve nakledenleri kendi halifeleri olarak adlandırması.
75. Bâb : Müslümanların kitaplarına başlık (isim) koymalarına esas teşkil eden Kur'an'ın içindekiler ve başlığı.
76. Bâb : Allah Resûlü'nün ilim talebelerini anlamadıkları şeyleri sormaya teşvik etmesi.
77. Bâb : Allah Resûlü'nün, soru soranlara kapasitelerine göre cevap vermesi ve hutbelerini durum ve şartlara göre farklı okuması.
78. Bâb : Allah Resûlü'nün, soru soranlara önceliklerine göre cevap vermesi.
79. Bâb : Allah Resûlü'nün ashâbından rivâyet ve nakilde bulunması.
80. Bâb : Ashâbın birbirlerinden ilim öğrenmeleri.
81. Bâb : Onlardan birinin diğeri katında büyük mevkie sahip olmasının, ictihadına uygun düşmeyen konuda kendisine muhâlefet etmesine mâni olmadığı.
82. Bâb : Ashâbın, kendilerinden ilim öğrendikleri kimselere karşı gösterdikleri edep tavrı.
83. Bâb : Ashâbın tabîînden rivâyette bulunması.
84. Bâb : Sahâbe büyüklerinin mevâlîden ilim tahsili.
85. Bâb : Arap sahâbîlerin, müslüman olan yahûdîlerden ilim tahsil etmesi.
86. Bâb : Gerçek ortaya çıkınca ashâbın ona dönmeleri ve hakkı itiraf etmeleri.

429. Kettânî eserde bu başlığa yer vermekle birlikte, bu konunun çeşitli yerlerde ele alındığım belirtmekle yetinerek (II, 315) herhangi bir bilgi kaydetmemiştir.

87. Bâb : Allah Resûlü'nün öğretim konusunda ashâbı te'dibi ve ashâbın bu konuda onu izlemeleri.
88. Bâb : Allah Resûlü'nün huzurunda ashâbın münazara yapmaları.
89. Bâb : İlk asırlardaki insanların uymaları için nassla belirlenmiş ilim talebeleri âdâbı.
90. Bâb : Ashâbın, ilim ve yaşta büyük olanlarının hakkını gözettikleri.
91. Bâb : Allah Resûlü'nün ders sırasında ilim veya yaşça büyük olanlara öncelik vererek insanların yerlerini belirlemesi.
92. Bâb : Ashâbın ilim talebi veya âlî isnâd maksadıyla başka bir sahâbînin yanına yolculuk etmesi.
93. Bâb : Ashâbın birbirlerini ve başkalarını Nebevî mirastan (ilim) nasip almaya teşvik etmeleri.
94. Bâb : Allah Resûlü zamanında kassâs (kıssacı) ve Resûlullah'ın onun meclisinde oturması.
95. Bâb : Allah Resûlü'nün gıda, ilâç ve hastalıkların tedavisine dair ortaya koyduğu hikemî ilimler ve tıbbî bilgiler ile bu konuda telif edilen eserler.
96. Bâb : Allah Resûlü'nün ashâbıyla birlikte tarihî olayları ve geçmiş milletlerin haberlerini uzun uzadıya ele alarak buna bir vakit ayırması ki bu husus bugün benzeri konularda ders teatisine temel teşkil eder.
97. Bâb : Ensarın ok atımı öğrenimi için akşam ve yatsı vakitleri arasını seçmeleri.
98. Bâb : Muâviye'nin gece vaktini tarihe, geçmiş milletlerin ve nesillerin haberlerine dair kitapları dinlemeye ayırması.
99. Bâb : Ashâbın, ister kafir ister küçük olsun ilmi kimde bulurlarsa almayı prensip edinmeleri.
100. Bâb : Hz. Ali'nin ilme teşviki ve ilmin şerefine en beliğ ifadeyle işarette bulunması.
101. Bâb : Ashâbın, ilimleri öğretme konusunda bir sıra belirlemeleri ve toplanan talebelerden hangilerine önce hangilerine sonra sıra verdikleri.
102. Bâb : Asahabın ders esnasında zaman zaman farklı konulara geçerek dikkatleri tazeledikleri.
103. Bâb : Hurâfe hadîsi.
104. Bâb : Ümmü Zer' hadîsi.
105. Bâb : Birinci bölümde geçenlerden ayrı olarak Allah Resûlü zamanındaki erkek ve kadın güldürücüler.

II. Maksad: Allah Resûlü'nün (sav) ashâbının sahip oldukları üstünlükler, tamayüz ettikleri entellektüel seviye ve özelliklere, İslâmiyet'in ilk zamanlarında Medine-i Münevvere'nin, en kısa bir zamanda dünyaya hâkim olan büyük bir uygarlığa başşehir yapılan bir şehirde olması gereken işler, fikirler, özellikler, hayatla ilgili meşgale-

lerdeki farklılık ve sınıflarla hayran bırakıcı bir mecmua oluşturduğunu gösteren diğer hususlara; bu parlak devir ve temiz şehrin sosyal durumda, ihtilaf ve ihtilat ile ilkelerde birleşme konusunda vardığı seviye ve bunun geçmiş zamanlar ve nesiller boyunca tarihin kaydettiği en nadir durumlardan biri olduğuna dairdir. Bu maksad da muhtelif bâblardan oluşmaktadır.

1. Bâb : Ashâbın şer'î hükümlerde ictihada ehil, hükümleri çıkarmağa ve teşriî nasların mânâ ve yorumlarını kavramaya muktedir oldukları.
2. Bâb : Fetvâ konusunu araştırmaları ve birbirlerine havale etmeleri, henüz meydana gelmemiş bir hususta ise konuşmayı hoş karşılamamaları.
3. Bâb : Kimin "Sahâbenin en âlimi" olarak nitelendirildiği.
4. Bâb : Ashaptan kimin "ilim şehrinin kapısı" olarak tanındığı.
5. Bâb : Ashaptan kimin "Allahın arslanı" diye lâkaplandığı.
6. Bâb : Ashaptan "Şeyhülislâm" diye lâkaplanan.
7. Bâb : Ashaptan "Allah'ın kılıcı" diye lâkaplanan.
8. Bâb : Ashaptan adâleti dillerde dolaşan
9. Bâb : Ashaptan heybeti dillerde dolaşan
10. Bâb : Ashaptan doğruluğu dillerde dolaşan.
11. Bâb : Ashaptan bütün faziletleri dillerde dolaşan.
12. Bâb : Ashaptan yürüyüşü dillerde dolaşan.
13. Bâb : Ashaptan fıkıh bilgisi dillerde dolaşan.
14. Bâb : Ashaptan "ümmetin emîni" lâkabını kazanan.
15. Bâb : Ashaptan verdiği düğün yemeği dillerde dolaşan.
16. Bâb : Ashaptan hilmi dillerde dolaşan.
17. Bâb : Ashaptan meleklerin kendisinden hayâ ettikleri kimse.
18. Bâb : Ashaptan isabetli görüş sahibi olanlar.
19. Bâb : Ashaptan her iki elini de kullananlar.[430]
20. Bâb : Ashaptan Zü'l-amâme denilen kimse.
21. Bâb : Ashaptan kılıcı dillerde dolaşan.
22. Bâb : Ashaptan ordu içinde haykırışı bin kişiye bedel kabul edilen.
23. Bâb : Dört nala koşan atı geçen sahâbî.
24. Bâb : Ashaptan hakkında darb-ı mesel söylenecek kadar dehâsıyla tanınan kimse.
25. Bâb : Arapların Fars ve Bizanslılara karşı kendisiyle övünecekleri kadar müthiş kuvvetiyle tanınan sahâbî.
26. Bâb : Ashaptan son derece uzun boylu olanlar.
27. Bâb : Ashaptan kısa boyluluğuyla tanınanlar.
28. Bâb : Zamanında belli bir konuda eşsiz olmasıyla dillerde dolaşan sahâbî.
29. Bâb : Ashaptan güzelliği dillerde dolaşan.

430. Kettânî bu bâbı 30. Bâb olarak tekrar ettiğinden orada tekrar zikredilmemiştir.

30. Bâb : Ashaptan mezarları birbirinden uzak yerlerde bulunan yedi kardeş.
31. Bâb : Babasından onbir yaş küçük olan sahâbî.
32. Bâb : Zamanında hutbe için oniki bin minber dikilecek çapta elinde fetih kılıcı bulunan sahâbî.
33. Bâb : Ashaptan kendisine haraç ödeyen bin kölesi bulunan kimse.
34. Bâb : Ashaptan yüz ayrı dil bilen (hizmetçilere sahip) kimse.
35. Bâb : Ölümüyle ilimin onda dokuzunun ölmüş sayıldığı sahâbî.
36. Bâb : Öldüğünde Hz. Ömer'in "müslümanların efendisi öldü" dediği sahâbî.
37. Bâb : Ashaptan zengin ve refah içinde olanlar.
38. Bâb : Hz. Ali ve Fâtıma'nın kızıyla evlendiğinde en yüksek mehri veren sahâbî.
39. Bâb : Ashâbın sayısı.
40. Bâb : Medine'de Allah Resûlü ile birlikte en son kaç sahâbînin bulunduğu.
41. Bâb : Allah Resûlü'nden en çok rivâyette bulunan (muksirûn) sahâbîler.
42. Bâb : Ashap içinde en büyük hadîs hâfızı ve İslâm'da ilk muhaddis.
43. Bâb : Ashaptan fetvâ imâmları.
44. Bâb : Ashaptan en çok fetvâ veren, fetvâlarından yedi cilt derlenen; deniz, Kur'an âlimi, ümmetin ârif ve âbidi ve dalgıç lâkaplarıyla anılan; yolda gidişinden tanınan ve babası vefât ettiğinde heybet ve azâmetinden halkın bir ay tâziyeye gidemediği kimse.
45. Bâb : Verdiği fetvâlarda müctehide nisbetle mukallid gibi kendisini taklid eden tabileri bulunan sahâbîler.
46. Bâb : Ashaptan ilimde en üst seviyede olanlar.
47. Bâb : Ashaptan cömertlik ve bağışıyla tanınanlar.
48. Bâb : Ümmet içinde ferâizi en iyi bilen sahâbî.
49. Bâb : Ashaptan ses ve tilâvet güzelliği ile tanınanlar.
50. Bâb : Hakkında "insanların en hatibi" denilen sahâbî.
51. Bâb : "Ümmetin hâkîmi" (bilge) lâkabıyla anılan sahâbî.
52. Bâb : Ashaptan kadim kitapları okuyup anlayan.
53. Bâb : Sahâbe kadınlarından hakkında "insanların en bilgilisi" denilen.
54. Bâb : Sahâbe kadınlarından hakkında "eğer erkek olsaydı hilafete lâyıktı" denilen.
55. Bâb : Ashaptan, Hz. Ömer' in "eğer yaşıyor olsaydı halef tâyin ederdim" dediği azatlı köle.
56. Bâb : Hakkında "insanların en fasih konuşanı" denilen sahâbî.
57. Bâb : Ashaptan hac menasikini en iyi bilen.
58. Bâb : Halka altmış yıl fetvâ veren sahâbî.
59. Bâb : Allah Resûlü zamanında kendisine "âlim" denilen sahâbî.

60. Bâb : Allah Resûlü'nün ashâba kendilerinden âlim olana karşı ayağa kalkmalarını emretmesi.
61. Bâb : Ashaptan elini talebelerinin öptüğü kimse.
62. Bâb : Ehl-i beyit'ten olması sebebiyle talebesinin elini öpen sahâbî.
63. Bâb : Hz. Ömer'in, hakkında "onun başını öpmek her müslümana borçtur" dediği sahâbî.
64. Bâb : Hz. Ömer zamanında Medine'ye geldiğinde Hz. Ömer'in kendisiyle birlikte onu karşılamaya çıkmalarını halka emrettiği sahâbî.
65. Bâb : Hz. Ömer'in hakkında "hiç kimse ben ondan daha hayırlıyım diyemez" dediği sahâbî.[431]
66. Bâb : Köse sahâbîler ve onlardan halife olan.
67. Bâb : Hadım sahâbîler.
68. Bâb : Muhannes sahâbîler.
69. Bâb : Tenasül uzvu kesik sahâbî.
70. Bâb : Selefin eski eserleri koruyup korumadıkları.
71. Bâb : Bâbların sonuncusu ve kitabın özü yaptığım bu bâb, Allah Resûlü'nün vücut özellikleri ve ahlâkî vasıfları konusunda en kapsamlı hadîs olan İbn Ebî Hâle hadîsine dairdir. Allah Resûlü'nün ahvâlini bilmeyen kimse, bu bâbı incelemekle, bu ahvâl, düzen ve ahlâk sahibi insanın, insanlığı irşâd ve evrenin yönetimini gerçekleştirmeğe yetenekli kimseler yetiştirmiş olmasını garipsemez.

Hatime:

Burada Arapların buluşlar ve ilmî disiplinlerde ilerleyişleri ve insaf sahibi Batılı araştırmacılar ile devlet adamlarının itiraf ettikleri gibi, Avrupalıların üstadları olduklarına dair faydalı bilgiler verilmiştir.

Bu kitabın bâblarının incelenmesi ve her iki eserdeki gerçeğe vakıf olunması suretiyle, Huzâî'nin kitabının özünü kaydettiğimiz, mükerrer ve arada verdiği ek bilgilerle ne delîl ne ihtiyaç bulunmayan bilgilere yer vermediğimiz anlaşılır. Huzâî'nin eserine, her bölümde zikredilen sanat, meslek, görev ve karakteristiklere kat kat fazlasıyla ilâvede bulundum. Öyle ki, Allah'a hamdolsun, akla gelmeyen ve hesapta olmayan birçok bilgiyi elde etmeyi başardık. Ebû'l-Hasan el-Huzâî'yi isnâdlarının çoğunda izlemedim. Bu sebeple, eğer Huzâî'nin nakilde bulunduğu kitap basılıysa, onun bilgi iktibas ettiği sayfayı zikrediyorum. Şüphesiz, doğu ve batı dünyasındaki matbaaların bastığı değerli eserler sayesinde, bu konunun kaynaklarına ulaşmak şimdi daha kolay olmuştur. Doğu ve batıdaki

431. Bu başlık fihristte zikredilmemekle birlikte metin içinde mevcuttur (bk. II, 438).

yayın kataloglarının incelenmesiyle, geçen nesillerden birçoğunun ulaşmaları zor şeylere bugün kolayca ulaşıldığında şüphe kalmaz. Apaçık olanı açıklamaya lüzum yoktur. Bununla Câhız'ın şu sözünün haklılığı da gerçekleşmiş olur: İnsanlara "önce gelen, sonra gelene birşey bırakmadı" sözlerinden daha zararlı birşey yoktur. Hâfız Ebû Ömer İbn Abdilber, Hz. Ali'nin (Allah yüzünü keremlendirsin) "*Kişinin değeri, yaptığı işin güzelliğiyle biçilir*" sözüyle ilgili olarak şunun söylendiğini nakleder: Bu sözün benzeri söylenebilmiş değildir, ilim talep eden kimse için hangi söz bundan daha teşvik edicidir? Şöyle dediler: İlim, ulemâ ve ilim tahsil edenler için "Önce gelen sonra gelene yapacağı birşey bırakmadı" sözünden daha zararlısı da yoktur.[432] Ebû'l-Hasan el-Mes'ûdî de Avrupa'da basılan **et-Tenbîh**[433] adlı eserinde şöyle der: "Bazan akıl ve gönüller bir noktada birleşir, bazan da sonra gelen kimse tecrübeler, hataya düşmekten sakınma ve araştırma endişesi sâyesinde daha güzel tasnif ve daha sağlam telifte bulunur. Böylece önce gelenin bulamadığını sonra gelenin bulmasıyla ilimler namütenahi gelişme göstermiş olup bunun da belli ve sınırlı bir sonu yoktur. Bununla birlikte, yeni gelenlerin eserleri daha faydalı ve verimli de olsa, önce gelenleri övüp eserlerini yüceltmek, geçmişi övüp sonra geleni kötülemek insanlardan birçoğunun alışkanlığıdır." Mes'ûdî daha sonra, yazarlar ve belâgat sahipleri arasında değerinin yüceliğine rağmen Câhız'ın şöyle dediğini nakleder: Ben zengin anlamlı ve güzel tertipli bir eser telif edip kendime nisbet ediyorum, fakat kulakların ona verilip isteklerin ona yöneldiğini görmüyorum. Sonra seviye bakımından ondan daha aşağı ve daha az faydalı bir kitap telif edip Abdullah b. Mukaffa, Sehl b. Harun veya onlardan başka mütekaddiminden adları müellifler arasında yer alan birine isnâd ettiğimde, başka bir sebepten değil yalnızca mütekaddimîne nisbeti sebebiyle, onu yazmaya yöneliyor ve istinsaha can atıyorlar. Bu asrın insanlarının kendi çağdaşları bir insanı çekememeleri ve ona has ve yüceltilen övgüye değer işlerde kendisiyle rekâbete girişmeleri üzerine de şöyle der: Halkın büyükleri bu grubu kâle almazlar ve iş, her şeye adâletten yana hakkını ve haktan taraf nasibini veren görüş ve anlayış sahiplerinin takdirine göre değer alır ki bunlar, eksik olduğu hususta önce geleni yüceltmez, fazla olduğu konuda da sonra geleni alçak düşürmezler. İşte ilimlerin tedvini ve kitapla-

432. İbn Abdilber, **Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih,** Medine 1388/1968,1, 119.

433. Leiden'de 1894 yılında basılmış olup metinde **en-Nebîh** şeklinde geçmiştir. İktibasta başka hatalar da mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

rın telifi böyle kimseler içindir.[434] İlim pazarlarının coşkun ve ilim ehlinin kavrayış ve gâyeler bakımından üstün olduğu bir zamanda durum böyle olunca, gerileme, inhitat, her çirkini körükörüne taklit, sefil arzuların olgunluk ve olgunlara baskın gelme ve direnişi, fazilete kızgınlık ve mukâvemetten dolayı eksik ve aşağılık kimselerin kuyruklarına yapışma zamanı olan zamanımızda nasıl olur? Endülüs'ün hâfızı İmam Ebû Muhammed İbn Hazm, Endülüs âlimleri ile diğerleri arasındaki üstünlük konusundaki risâlesinde şöyle der: Bizim memleketimize gelince, bu konudaki hüküm "bir âlime en az rağbet gösterenler kendi ailesidir" meşhur meselinde dile getirilmiştir. İncil'de Hz. İsa'nın (as) "Peygamber, saygınlığını yalnız ülkesinde kaybeder" sözünü okudum. Bunu, insanların en anlayışlıları, en selîm akıllıları ve en dikkat ve itinâ sahibi kimseler olmaları, yurt olarak kendilerine yerlerin en faziletlisi verilmesi ve en şerefli su (zemzem) ile gıdalandırılmalarına[435] rağmen, Kureyş'in Allah Resûlü'ne (sav) karşı takındıkları tavırla kesin şekilde müşâhade etmiş bulunuyoruz. Tâ ki Allah, kendilerini bütün insanlardan ayıran fazileti Evs ve Hazrec kabilelerine hasretti. Özellikle bizim Endülüsümüz ise, halkının, kendi içlerinden çıkmış kendilerinden mâhir âlime haset etmeleri, onun ortaya koyduğu şeylerin çoğunu küçümsemeleri, getirdiği güzellikleri çirkin saymaları, onun açıklarını ve sürçmelerini araştırmalarıyla temayüz eder. Bunun çoğu da diğer ülkelerde görülenin kat kat üstünde ve o kimsenin hayatı süresince olur. Eğer iyi yaparsa "değiştiren hırsız, başkasının görüşünü kendisine mâl eden iddiacı"; orta yolu tutarsa "aptal, budala, değersiz zayıf"; erken büyük başarı elde ederse "bu ne zaman oldu, ne zaman öğrendi ve ne zaman okudu, bravo!" derler. Bundan sonra da güç ve takdirler onu iki yoldan birine sokar; ya devamlı başarı ki onu benzerlerinin üstüne çıkarır veya kendisine tavsiye ettiklerinden başka bir yola giriş ki o zaman da zavallıya karşı girişilen amansız savaşa duçar, söz ve isteklere hedef ve ırzına yol aranmaya maruz olur. Bazan da söylemediği söz kendisine isnâd edilir, kuşanmadığı şey kuşatılır. Ağzına almadığı ve kalbinin inanmadığı şeyi ona yakıştırırlar. Eğer sultandan bir nasip alamamışsa yokluktan selâmete, muhaliften kurtuluşa da eremez. Eğer bir telife girişirse kaş-göz edilir, engel olunur ve çekiştirilir. Faziletleri saklanır, unuttukları ayyuka çıkarılır. Bu yüzden azmi gevşer,

434. Mes'ûdi, **et-Tenbîh vel-işrâf,** Leiden 1967 (II. Baskı), nşr. M. J. de Goeje, s. 76-77.
435. Metinde *"tağziyetihim bi-ekremi'l-miyah"* ifadesi *"takdîsihimbi'l-haremi'l-cibâh!"* şeklinde geçmiştir.

nefsi usanır ve hamiyeti yumuşar... ilh. İbn Hazm'ın sözü. Devamı için **Nefhu't-tîb**'de verilen risâlesine bakınız.[436] Endülüs'ün harap oluşu ve İslâm'ın ondördüncü asırda düştüğü zaaftan sonra söylenenleri bilmeyi ne kadar isterdim!

Sözün özü şu ki bir şeyi bilmeyen ona düşman olur, nezleye tutulan ıtırın kokusunu duymaz, aksine onu inkâr eder. Allah **Rûhu'l -meânî** müellifi Ebû's Senâ Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî el-Bağdâdî'ye rahmet etsin ki şöyle der:

> Kişi üstünlüğüyle semâya ulaşınca
> Olur düşmanları yıldızlar sayısınca
> Hasetten atarlar ona her çirkinliği
> Fakat eksiltemezler yüceliğini.

Eğer Ebû'l-Hasan el-Huzâî'nin durumunu ve onun dirilttiği geçmişlere ait iyi amellerin, son zamanların inkâr tavrı takınmasına rağmen, ölümünün üzerinden iradesiz isteksiz altıyüz yıl geçtikten sonra, işaretlerini ihya, yol izlerini takip ve saikleriyle etkilenmek konusunda kaderin beni bağladığını düşünmeseydim, üstelik şu anda ilgilendiğimiz hususun böylesi bir zamanda ve gelecekte tarafına bakılmaması ve iltifâta değer bir iş görülmemesi karşısında bu işten vazgeçer, onu terkeder, tamamen ayrılır ve keserdim ilgiyi. Fakat *"Eğer şunlar, onları inkâr ederlerse (bilsinler ki) biz, kendilerini inkâr etmeyecek bir toplumu onlara vekil bırakmışızdır."* (En'âm 6/89) hükmü karşısında, çağdaşlarının faziletlerine inananlara ve geleceklerde ölenlerin kerâmetine inananlara çekiyor söz; bildiklerimizi saçmaya çalışıyor ve gayretli adımlarla yürüyoruz. Size ey gelecek nesiller ve geçmişlerden bazı kimselerin ruhları, nübüvvet kaynağının zamanında ve Muhammedî risâlet vaktinde olgunluğun bütün yönleriyle akıp coştuğu ilk devirde sosyal, siyasal, ilmî, ahlâkî, ailevî ve savaşla ilgili durumu büyütücü bir ayna gibi yansıtan bu nefis mecmuayı size sunuyorum. Onu şükranla alın, hayırla anarak okuyun. Allah yegâne yardımcıdır. Başkasına değil yalnız O'nadır tevekkül ve istinad. Maksûda başlayınca, münezzeh olan Ma'bud Rab'den yardım dileyerek derim ki: Birinci bölüm hilâfete... dairdir.

436. Makkarî, **Nefhu't-tîb,** III, 166-167. Metindeki hata ve eksiklikler için mezkûr eserle karşılaştırılmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİFELİK VE VEZİRLİK (SADARET) VE BUNA BAĞLI OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN BAZI SAHABİLER TARAFINDAN YÜRÜTÜLEN ÖZEL HİZMETLERİ

HALİFELİK (HİLÂFET)

Fahreddin er-Râzî'nin belirttiğine göre halife, başkasına halef olan ve onun makamına geçen kimseye denir.[1] **İbnü'n-Nahhâs'ın** Sinâatü'l-kitâbe'**sinde**[2] **zikredildiği üzere, Hz. Ebu Bekir'e bu anlamda hitabedilerek "ey Allah Resûlü'nün halifesi" denilmiştir. İslâm'da Hilâfet makamına ilk gelen odur**. Hilâfet, din ve dünya işlerine bakmakla yükümlü genel ve kapsayıcı yönetim ve büyük liderliktir. Bu görevi yürüten kimse, Hz. Peygamber'in (sav) halefi olması bakımından "halife" diye adlandırılır. Bu kimseye "imâm" da denilir. Çünkü gerek Hz. Peygamber (sav) gerekse Hulefâ-yı Râşidin zamanında imamlık ve hutbe okuma, halifenin yargı ve yönetim gibi başkalarının ancak kendisine niyabetle yürütebilecekleri temel görevlerinden idi. İslâm'da devlet başkanına, bunlar gibi, "emîrü'l-mü'minîn"de denir. Halife, kendi üstünde hiçbir yöneticinin bulunmadığı ve makamını başka hiçbir kimsenin paylaşmadığı en büyük yöneticidir. Yeryüzünde, kendi hakikat ve mânâsına uygun olarak gerçekleşen ilk Hilâfet Hz. Ebubekir'in hilâfetidir. İbn Adî, Ebubekir b. Ayyâş'tan şu rivâyette bulunur: Harun er-Reşîd bana halkın Ebubekir es-Sıddık'ı hilâfete nasıl seçtiklerini sordu. Ben de "Ey mü'minlerin emîri, bu konuda Allah sustu, Re-

1. **Mefâtîhu'l-gayb,** Kahire 1934-1962, II, 165.
2. Ebû Ca'fer en-Nahhâs'ın (ö. 338/950) bu eseri, bazı kaynaklarda (**Mu'cemüludebâ,** IV, 228; **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,** VII, 363) **Edebü'l-kûttâb,** bazılarında da (**GAL, Suppl.,** I, 201) **Sinâatü'l-küttâb** olarak geçer.

sûlü (sav) sustu ve mü'minler sustular" diye karşılık verince, andolsun merakımı arttırmaktan başka birşey yapmadın, dedi. Bunun üzerine Ebubekr b. Ayyaş şöyle dedi: Ey mü'minlerin emîri, Allah Resûlü (sav) sekiz gün hasta yattı. Bilâl yanına gelip "Ey Allah'ın Resûlü, insanlara namazı kim kıldıracak?" diye sorunca, Hz. Peygamber (sav) ona, "Ebubekir'e uğra, namazı o kıldırsın," buyurdu. Hz. Ebubekir sekiz gün namaz kıldırdı, vahiy de inmekteydi. Allah Resûlü (sav) Allah'ın susması (bir hüküm bildirmemesi), müslümanlar da Allah Resûlü'nün (sav) susması sebebiyle sükût ettiler. Bu açıklama Harun er-Reşîd'in hoşuna gitti ve onu tebrik etti.

Âlimlerden bir grup, Hz. Ebubekir'in halifeliğini Kur'an-ı Kerîm'in âyetlerine dayandırmaktadırlar. Beyhakî, "*Ey iman edenler, sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah, sevdiği ve O'nun seven bir topluluğu (onların yerine) getirecektir*" (Mâide 5/54) âyetinin yorumunda, Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini zikreder: Andolsun, sözü edilenler Ebubekir ve arkadaşlarıdır.[3] Araplar dinden döndüklerinde, onlarla İslâm'a dönünceye dek Ebubekir ve arkadaşları cihâd etti. İbn Ebî Hatim de, "*Bedevilerden geri kalmış olanlara de ki: Güçlü kuvvetli bir topluma karşı, onlar müslüman oluncaya kadar savaşmağa çağrılacaksınız...*" (Fetih 48/16) âyetinin yorumunda Cübeyr'den şu rivâyeti zikreder: âyette sözü edilenler Benî Hanîfe'dir.[4] İbn Ebî Hatim ve İbn Kuteybe'ye göre bu âyet Hz. Ebubekir'in halifeliğine delîldir, çünkü onlarla savaşa çağıran odur. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Ebûl-Abbas b. Şureyh'in şöyle dediğini zikreder: Hz. Ebubekir'in hilâfetinin Kur'an-ı Kerîm'deki mesnedi bu âyettir. Çünkü ilim ehli, bu âyetin nâzil olmasından sonra, Hz. Ebubekir'in onları ve diğer insanları Ehl-i Ridde (dinden dönenler) ve zekâtı vermeyenlere karşı savaşa çağırmasından başka savaş çağrısı olmadığı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bu, Hz. Ebubekir'in halifeliğinin vücûbuna ve ona itâatin farz oluşuna delîldir. Çünkü Allah, bundan yüz çevirenlerin acıklı bir azaba uğratılacaklarını haber vermiştir. İbn Kesîr şöyle der: âyette sözü edilen toplumun Farslar veya Bizanslılar diye yorumlanması hâlinde de onlara karşı ordu hazırlayan yine Hz. Ebubekir'dir. Bunların işini bitirmek Hz. Ömer ve Osman'ın eliyle olmuştur ki onlar da Hz. Ebubekir'in takipçileridirler. Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur: "*Allah içinizden inanıp yararlı iş işle-*

3. İbn Kesîr, **Tefsir,** II, 70.
4. **age,** IV, 190. Benî Hanîfe için bkz. **İA,** V, 217-218.

yenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, yeryüzüne halef kılacağına dair söz vermiştir" (Nûr 24/55). İbn Kesîr bu âyetin, Hz. Ebubekir'in hilâfetine uygun düştüğünü söyler. Beyhakî'nin kaydettiği rivâyete göre, İbnü'z-Za'ferânî İmam Şafiî'den şöyle dediğini duymuştur: İnsanlar Hz. Ebubekir'in halifeliği konusunda birleştiler. Şöyleki, Allah Resûlü'nün (sav) vefâtından sonra halk, kendisine yönetici bulma konusunda güçlükle karşılaşıp Ebubekir'den daha hayırlısını gökkubbe altında bulamayınca, onu başlarına yönetici seçtiler.

Ebû'l-Abbas el-Karâfî'nin **Furûk**'unda (II, 182) ulemânın şöyle dediği kaydedilir: *"Doğrusu bu sana ve kavmine bir öğüttür.."* (Zuhruf 43/44) âyetinde kastedilen husus hilâfettir. Allah Resûlü (sav) ilk zamanlar kabileleri dolaşıyor ve kendisine yardım etmelerini istiyordu. Onlar da, kendisinden sonra yönetimin kendilerine geçmesini ileri sürdüklerinde şöyle buyuruyordu: Ben bundan menolundum, bana *"Doğrusu bu sana ve kavmine bir öğüttür, ondan sorumlu tutulacaksınız"* gerçeği nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu hususta ensâr için herhangi birşey sözkonusu değildi. Kayravan âlimlerinden birine, Allah Resûlü'nden (sav) sonra halifeliğe kimin lâyık olduğu sorulduğunda şöyle cevap vedi: "Sübhanallah! Biz Kayravan'da kaza (yargı) işine, fetvâ vermeye ve imamlığa kimin daha lâyık olduğunu biliyoruz da bu husus Allah Resûlü'nün (sav) ashâbına gizli mi kaldı? Bu meseleleri ancak Iraklılar (Re'y ehli) sorar". O, bu sözlerle gerçeği dile getirdi, Allah kendisinden râzı olsun.[5] Hz. Ebubekir ilk müslüman olan, Kur'an'ı ilk toplayan ve ona Mushaf adını verendir. İlk olarak Halife diye adlandırılan da odur. Ahmed b. Hanbel'in tahric ettiği bir rivâyette Ebubekr. b. Müleyke şöyle der: Ebubekir'e *"Ey Allah'ın halifesi"* denildiğinde, o, *"ben Allah Resûlü'nün halifesiyim ve buna râzıyım"* diye karşılık verdi.[6] Hz. Ebubekir, babası hayatta iken halife olanların ilkidir. O, tebâasının kendisine geçim için bir maaş tahsis ettiği ilk halifedir de. Buhârî'nin tahric ettiği bir rivâyette Hz. Âişe şöyle der: Hz. Ebubekir halife seçildiğinde şöyle dedi: Ailemin geçimini işimle teminde aciz kalmadığımı kavmim bilmektedir. Fakat ben müslümanların işiyle meşgul olduğumdan, Ebubekir'in ailesi bu maldan yiyecek, o da müslümanlar için mesaide bulunacaktır.[7]

---

5. **el-Furûk,** Tunus 1302, II, 182-183 Metinde "ona nâzil oldu" şeklindeki ifade, **el-Furûk'ta** "bana nâzil oldu" şeklindedir.
6. **Müsned,** I, 10-11.
7. Buhârî, Buyu' 15. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, **Tabakât,** III, 185.

İbn Sa'd, Ata b. Sâib'den şu rivâyeti nakleder: Ebubekir'e biat edildiğinde, kolunda hurma dalından yapılmış torbalar olarak sabah erken pazara giderken, Hz. Ömer ona nereye gitmekte olduğunu sordu. O da pazara diye cevap verince, Ömer: Ne yapıyorsun, sen müslümanların işini yüklendin? dedi. O da şöyle karşılık verdi: Çoluk çocuğumu nereden geçindireyim? Bunun üzerine Ömer, gidelim Ebû Ubeyde sana bir maaş tahsis etsin, dedi ve birlikte Ebû Ubeyde'ye gittiler. O da: Kendine muhacirlerin ne en üstünü ne en düşkünü olmayan bir kimsenin nafakası kadar bir pay ile yazlık ve kışlık elbise ayır, eskittiğin zaman geri verir bir başkasını alırsın, dedi ve Hz. Ebubekir'e nafaka olarak her gün için yarım koyun ve başını ve karnını örtecek elbise tahsisi yapıldı.[8] İbn Sa'd'ın naklettiği rivâyete göre Meymun şöyle dedi: Ebubekir halife seçildiği zaman ona iki bin dirhem maaş bağladılar. O da, çoluk çocuğum var, beni ticaretten alıkoydunuz, biraz daha arttırın deyince beşyüz daha arttırdılar.[9] Daha önce de geçtiği üzere ilk defa beytülmâl (hazine) tesis eden odur. Hâkim'in belirttiğine göre, İslâm'da verilen ilk lâkap Hz. Ebubekir'in "Atîk" lâkabıdır.[10] Hâfız Sehâvî de onun "Şeyhulislam" diye lâkaplanan ilk kimse olduğunu söyler. Şihâbüddin Ahmed Halûlû, **Cem'ul-cevâmi**'e yaptığı şerhte şöyle der: Hz. Ebubekir'in Allah Resûlü'nün (sav) halifesi olduğu hususuna gelince, ona bu adın verilmesi ve bununla ondan başkasının kastedilmemesi konusunda ashâb ittifak etmiştir. Bu, istihlâfı (kendi yerine halife bırakma) gerektiren delîllere dayanmakta olup geniş muhtevalı kitaplarda etraflıca açıklanmış bulunan çok sayıdaki bu delîller bir tek mânâda birleşmekle beraber, bu konuda açık bir nass yoktur. Zira bu konuda açık bir nass olsaydı Sakîfe günü ashâb arasında tereddüt meydana gelmezdi. Fakat diğer halifelerin "Emîrü'l-mü'minîn" diye adlandırılmaları ise sahâbenin bu adı vermesiyledir.[11]

Hâfız İbn Hazm **Naktu'l-arûs** adlı eserinde şöyle der: Bir ahidnâme ile halifeliğe seçilenlere gelince; İnsanlar Hz. Ebubekir konusunda görüş ayrılığına düştüler, Allah'a andolsun ki o Resûlullah'tan (sav) bir ahidnâme ile

8. İbn Sa'd, III, 184. Burada Hz. Ebubekir'in pazara boynunda elbiseler olarak gittiği ve yolda Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde ile karşılaştığı kaydedilmektedir. Ayrıca bkz. II, 70, 89.
9. İbn Sa'd, III, 185. Ayrıca bkz. s. 425.
10. Bu konuda bkz. İbn Sa'd, III, 170-171.
11. Halûlû'nun (ö. 895/1490) bu eserinin adı **ed-Diyâu'l-lâmi'** olup Sübkî'nin fıkıh usulüne dair eserinin şerhidir (bkz. Ahmed Baba, **Neylü'l-ibtihâc**, s. 83; **GAL, Suppl.**, II, 105-106).

halifeliğe gelmiştir. Bunun mesnedi de müslümanların Hz. Ebubekir'i "Allah Resûlü'nün (sav) halifesi" diye adlandırma konusunda görüş birliğine varmış olmaları; ondan başka hiçbir kimsenin, Allah Resûlü'nün (sav) hac ve gazveleri sırasında ne Medine'de kendi yerine halef bıraktığı ne de namaz kıldırmak üzere görevlendirdiği hiçbir kimsenin bu adla adlandırılmamış olmasıdır. Bunun bir başka delîli de sabit rivâyet yollarıyla rivâyet ettiğimiz ve bir kadının, ölümü kastederek "Ey Allah'ın Resûlü, ya geldiğimde seni bulamazsam?" dediğinde, Hz. Peygamber'in (sav) "O zaman Ebubekir var" buyurduğu hadîstir.[12] Ve **el-Fasl** adlı eserimizde zikrettiğimiz diğer delîller.. Hamd Allah'adır.[13] İbn Cüzey, **el-Kavânîn** adlı eserinde şöyle der: Dört halifenin imametini (devlet başkanlığı) ispatta delîl üç bakımdan söz konusudur. Birincisi: Onların her biri devlet başkanlığının bütün şartlarını taşıyorlardı. Diğeri: Kendi zamanlarında müslümanlar onların her biriyle biat etmek ve itâatına girmek hususunda icma etmişlerdir. İcma ise hüccettir. Üçüncüsü: Onların herbiri Allah Resûlü (sav) ile sohbete, O'nunla hicrete, övgüye değer yüce işlere, Allah'ın övgüsüne ve Cennete girecekleri hususunda Resûlullah'ın (sav) şahadetine nail olmuşlardır. Ayrıca Allah Resûlü (sav), Hz. Ebubekir ve Ömer'in halifeliğine işaret buyurmuş ve onlara uymayı emretmiştir. Hz. Ebubekir'i Veda Haccı'nda emîr (yönetici) ve vefâtı öncesi hastalığında da halka namazı kıldırmak üzere imam tayin etmiştir. Bu da onun devlet başkanlığına bir delîldir. Sonra Hz. Ebubekir, kendi ardından halife olarak Hz. Ömer'i seçti, o da halifelik işini altı kişilik bir şûra heyetine havâle etti. Onlar da zulümle öldürülüşüne kadar Hz. Osman'ın halifeliği üzerinde ittifak ettiler. Ondan sonra ise insanların hilâfete en lâyık olanı, üstün ahlâkı ve yüce mertebesi sebebiyle Hz. Ali idi.[14] Hulefâ-yı Râşidin arasında ilk olarak "Emîrü'l-mü'minîn" diye adlandırılan halifenin Hz. Ömer olduğu konusunda görüş birliği vardır. Şöyle ki, Hz. Ebubekir'e biat edildiğinde kendisine "Allah Resûlü'nün (sav) halifesi" deniliyordu, Hz. Ömer halife seçildiğinde ise ona "Allah Resûlü'nün (sav) halifesinin halifesi" denilmeğe başladı. Sahâbe bu ifadeyi ağır buldu ve ileriye doğru halife sayısının

12. Bu hadîs (Müslim, Fedâilu's-sahâbe 10) ihtiyacı için başvuran bir kadına Resûlullah'ın daha sonra gelmesini söylemesiyle ilgilidir. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, III, 178; İhsan Abbas, s. 44.
13. Eserin adı metinde yanlış olarak **el-Faysal** diye geçer. Sözkonusu bilgi için bkz. **el-Fasl fi'l-milel vel-ehvâ ve'n-nihal,** IV, 176-179. Aynı bilgiler ve İbn Hazm'ın hilâfetle ilgili görüşleri için bkz. A. Magid Turki, **Théologiens et jurists de l'Espagne musulmane,** Paris 1982, s. 69-99.
14. **el-Kavânînu'l-fıkhiyye,** Beyrut ts., s. 16.

artmasıyla sözkonusu izafetin uzunluğu ve sayının çokluğunun, bundan gözetilen ayırımı ortadan kaldıracağı ve çirkinliğe yol açacağı düşüncesiyle bunu hoş karşılamadılar. Sahâbeden bazılarının, meselâ Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin kendisine yazdığı mektupta ve Adî b. Hatim et-Tâî, Muğîre b. Şu'be, Amr b. Âs ve diğer bazı sahâbîlerin Hz. Ömer'e şifâhen "Emîrü'l-mü'minîn" diye hitap etmeleri üzerine, bu ifade sahâbîlerce güzel ve doğru bulundu. Daha önce de Hz. Peygamber (sav), bir seriyyede başkan olarak gönderdiği Abdullah b. Cahş için bu ismi kullanmıştı. Hâfız Suyûtî de, **el-Misbâhu'l-vehhâc** adlı eserde geçtiği üzere, Hz. Ebubekir'in Allah Resûlü'nün (sav) vefâtından sonra Üsâme'yi ordu kumandanı olarak Şam'a göndermesinden söz ettiğinde, sahâbenin bu yolculukta ona "Emîrü'lmü'minîn" diye hitab ettiklerini söyler. Hz. Ömer'in Üsâme'yi gördüğünde ona "Selâm senin üzerine olsun ey mü'minlerin emîri" dediği rivâyet edilir. Hz. Üsâme de "Allah sana mağfiret etsin, ey mü'minlerin emîri, bunu bana mı söylüyorsun?" diye karşılık verdiğinde, Hz. Ömer, yaşadığım sürece seni böyle çağıracağım, çünkü Allah Resûlü vefât ettiğinde sen üzerimde emîrdin, diyordu.

Derim: Şeyh Tâceddin es-Sübkî'nin Salâhaddin es-Safedî'ye sorduğu sorulardan biri şuydu:

> Mü'minlerin emîri sayılan kimdir,
> Ne kentten ne obadan insanlara hükmetmediği hâlde?
> Hem ne Kureyşli idi o sırada
> Ne de insanları yönetmesi caizdi.

Hâfız Suyûtî'nin anılan soruya cevabı şudur:

> Mü'minlerin emîri diye adlandırılan
> Ne kentten ne obadan insanlara hükmetmediği hâlde
> Üsâme'dir. Nebî onu kumandan yaptığında
> Bir seriyyeye, bu lâkabı vermişlerdi ona yolculukta.

Sonra halifeler, hiç kimsenin ortak olmadığı ve yalnız kendilerine özgü bir alâmet olarak bu lâkabı tevarüs ettiler. Özellikle Emevîler, Bağdat'taki Abbasîler ve diğer bölgelerde hilâfete onlardan daha çok hak sahibi olduklarını ileri süren hükümdârlar, bu konuda birbirleriyle yarıştılar. Hilâfete hak sahibi olduğunu ilere sürenlerden biri, Mağrib İmamı Ebû'l-Alâ Mevlânâ İdris b. Abdullah el-Kâmil[15] idi (Allah temiz

15. İdris b. Abdullah, Hz. Ali'nin soyundan olup Mağrib'te İdrisîler hanedânının kurucusudur (bkz. Rene Basset, "İdris I", **İA**, V, 935; Ziriklî, I, 267).

ruhunu takdis etsin) ve kardeşi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin vasiyyetiyle yönetime gelmişti. Abbasîlerden Ebû Cafer el-Mansûr'un biatinden evvel, Medine'de ona biat yapılmış olup yasal halife o idi. İbn Zekrî, kendi **Hemziye**'sine[16] yaptığı şerhte şöyle der: en-Nefsü'z-Zekiyye'nin İmâmeti (devlet başkanlığı, halifeliği) Abbasoğullarından önce gerçekleşti ve bu yüzden de İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe ona meylettiler, onun halifeliğini Abbasîlere tercih ettiler. Bu iki İmama göre onun halifeliği, daha önce gerçekleşmesi sebebiyle Ebû Ca'fer'inkinden daha geçerlidir". Bu konu esas olarak Hâfız et-Tenesî tarafından **ed-Dürr vel-ikyân**[17] adlı eserde ele alınmıştır. Sözü geçen iki İmamdan başkaları da meşrû yönetime başkaldırdıkları için Abbasîlere olan biatın gerçekleşmediği (mün'akid olmadığı), Mevlânâ İdris'in biatinin sabit olduğu görüşünü belirtirler. Bu sebeple Mevlânâ İdris el-Ekber'in biati sırasında irad ettiği hutbede şöyle dediği nakledilir: "Bizde bulduğunuzu, bizden başkasında bulamazsınız." Makkarî **Kenzü'l-esrâr**'da şöyle der: "Mâlikî mezhebinin Mağrib'te yayılması, onun mezhebiyle yetinmeleri ve Mevlânâ İdris'in halka ona tâbî olmalarını emretmesinin sebebi; İmam Mâlik'in **Muvatta**'da onun dedesi Abdullah el-Kâmil'den rivâyette bulunması, Abbasîlerden Ebû Cafer el-Mansûr'un hal'ine fetvâ vererek Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye biat etmesi ve ondan sonra kardeşi İdris el-Ekber'in halifeliğini tavsiye etmesidir. Bu hususu İbn Haldûn söyler. Mâlik, onların yönetimi ele geçirmelerinin sebebidir. Bu yüzden İdris, onun mezhebine tâbî olmaya ve kitabı **Muvatta**'yı okumaya biz daha lâyıkız dedi ve tüm hizmetindekilere bunu emretti". **ed-Dürrü'n-nefîs** adlı esere bakınız.[18]

Buna bir başka örnek de en-Nâsır lâkaplı Emevî hükümdârı Abdurrahman b. Muhammed'dir.[19] İbn Cüzey, **el-Kavânîn** adlı eserinde, Endülüs'te ilk olarak emîrü'l-mü'minîn diye çağrılan kimsenin o olduğunu söyler.[20] Suyûtî de **Târîhu'l-hulefâ**'da, el-Muktedir zamanında Abbasî devletinin zayıfladığı sırada, Endülüs'te ilk olarak halife ve emîrü'l-mü'minîn diye onun adlandırıldığını, ondan öncekilere ise sadece

16. Eser Hz. Peygamber'in (sav) methine dairdir (**GAL, Suppl.,** II, 692,901).
17. Bu eserin tam adı **Nazmu'd-dürr (dürer) vel-ikyân fî devleti Âli (Benî) Zeyyân**'dır (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 267; **GAL,** II, 320, **Suppl.,** II, 341, 349).
18. Bu eser, muhtemelen, Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin **ed-Dürrü'n-nefîs fî beyânı nesebi'l-İmâm Muhammed b. İdris** adlı eseridir (bkz. **GAL,** 11,409-410, **Suppl.,** II, 433).
19. bkz. E.Lévi-Provençal, "Abd al-Rahmân", **EI,** I, 83-84.
20. **el-Kavânânu'l-fıkhiyye,** s. 275. Ayrıca bkz. **EI,** I, 83.

"emîr" denildiğini zikreder.[21] **Ezhâru'r-riyâz**'da da şöyle denir[22]: Endülüs'te Emevîler'den emîrü'l-mü'minîn diye adlandırılan Nâsır'dır. Çünkü doğuda Abbasî yönetimi bozulmuş ve Acemler onlara galebe çalmışken, onun zamanında devletin gücü büyümüştü. Nâsır, Bağdat'ta Abbasî halifelerinin zaafını görünce, kendisini emîrü'l-mü'minîn diye lâkaplandırarak kendinden sonrakilere de bu lâkabı miras bıraktı. Onun hatibi 316 (928) yılında Kurtuba Camii'nde bu şekilde adına hutbe okudu. Bu maksatla vâlilerine gönderdiği fermanda şöyle diyordu: "Emrimiz odur ki bize emîrü'l-mü'minîn diye hitabedilsin, bizden çıkacak ve bize gelecek yazılar bu şekilde olsun. Bu isimle çağrılan başka herkes, ona bürünmüş ve müstahak olmadığı bir unvanla anılmış sığıntı bir kimsedir. Bilmekteyiz ki bu hususta hakkımız olan birşeyi terkte devam etmek, zâyî ettiğimiz bir hak ve atmış olduğumuz meşrû bir isimdir. Hatibine emret bunu söylesin ve bize hitabını da bu şekilde yap."

İfrikıyye'de Ubeydîlerin ilk hükümdârı olan Ubeydullah el-Mehdî[23] başa geçtiğinde emîrü'l-mü'minîn diye adlandırıldı. Çünkü o kendisine muasır doğudaki Abbasîlerden daha çok halifeliğe lâyık olduğunu kabul ediyordu. **Târihu düveli'l-İslâm** müellifi, bu lâkapla halifeye karşı rekâbete girişenlerin ilkinin o olduğunu söyler. Sonra Endülüs Emevî hükümdârı Abdurrahman en-Nâsır, bu hususta onun izinden yürüdü ve doğuda halife olan seleflerine (Emevîlere) uyarak, hilâfetin kendi hakkı olduğunu ileri sürdü. Daha sonra Murabıtlar devleti kuruluncaya kadar, ne doğudaki Acem hükümdârları ne de Mağrib'deki Berberî hükümdârları emîrü'lmü'minîn unvanını kullanmaya cesaret edemediler. Çünkü bu unvan Kureyş kabilesine mensup büyük halifenin lâkabıdır. Ancak, Murabıtlardan Yusuf b. Taşfin[24] Mağrib ve Endülüs'ü eline geçirdi, gücü büyüdü ve ülkesi genişledi. Doğudaki Abbasî halifesine mektup gönderdi, o da elindeki yerlerin yönetimini kendisine verdi.

Halifeye karşı teeddüpte bulunularak o emîrü'l-müslimîn diye anıldı. Denildiğine göre ona ilk bu unvanla hitabeden Endülüs hükümdârı Mu'temid b. Abbâd[25] oldu, o da bunu hoş gördü. Sonra Bağdat halifesi

21. **Târîhu'l-hulefâ,** s. 556.
22. Makkarî, **Ezhâru'r-riyâz,** II, 258.
23. bkz. Ziriklî, IV, 353 (Mehdî'nin ölümü: 322/934).
24. bkz. Ziriklî, IX, 294-295 (Yusuf b. Taşfin'in ölümü: 500/1106).
25. bkz. E. Lévi-Provençal, "Mutemid," **İA,** VIII, 753-756

ona böyle hitabetti ve sonra da onun ardından gelenler için bu unvan kulanılageldi.[26] İbn Ebî Zer'[27] 479 (1086) yılında meydana gelen Zellâka[28] vakası ve Yusuf b. Taşfin'in onda elde ettiği başarıdan söz ederken, o gün emîrü'l-müslimîn diye adlandırıldığını, daha önce kendisine böyle hitabedilmediğini söyler. İbn Ebî Zer'in söylediklerinin benzerini başkaları da söylemiştir. Meselâ Karamânî, **Ahbâru'd-düvel ve âsâru'l-üvel**[29] adlı eserinde şöyle der: Murabıtlar devletinin kurucusu Abdullah b. Yasin,[30] Lemtuna kabilesi reisi Ebubekir b. Ömer'e biat ettiğinde onu emîrü'lmüslimin diye adlandırmıştı. Şüphe yok ki onun biati Zellâka vakasından çok önceydi. Binaenaleyh, muhtemelen ilk defa bu unvanla İbn Ömer anılmış, sonra da Endülüs'te Mu'temid b. Abbâd Zellâka vakasında Yusuf b. Taşfin'e resmen bununla hitabetmiş ve Abbasî halifesinin de onayıyla bu unvan, İbn Ömer'den sonra kendisine biat edilen Yusuf b. Taşfin hakkında yaygınlık kazanmıştır. Allah en doğrusunu bilir. Böylece emîrü'l müslimin unvanı Murabıtların şiarı oldu. Kütüphanemizde Ali b. Yusuf b. Taşfin'e ait, ince deri üzerine yazılmış 530 (1136) tarihli **Muvatta**'dan bir parça vardır. Bir cüzünün başında, dînin yardımcısı emîrü'l müslimin Ali b. Yusuf b. Taşfin'in-Allah ona yardım ve desteğini sürdürsün- kütüphanesinde Yahya b. Muhammed b. Abbâd el-Lahmî tarafından yazıldığı belirtilmektedir. Yine kütüphanemizde sikkeler bölümünde, Yusuf b. Taşfin'e ait ve üzerinde emîrü'l-mü'minîn unvanı yazılı dirhemler bulunmaktadır. Bu, Ahmed b. Yusuf el-Karamânî'nin **Ahbâru'd-düvel ve âsâru'l-üvel** adlı eserinde Yusuf b. Taşfin'in biyografisini verirken, onun emîrü'l-mü'minîn diye lâkaplandığı şeklinde kaydettiği bilgiyi de desteklemektedir (bkz. **age,** Bağdat baskısı, s. 254). Kadı İyâz'ın **el-Gunye**'de[31] onun oğlu Ali b. Yusuf b. Taşfin'i defalarca emîrü'l-müslimîn diye vasıflandırdığını gördüm. Murabıtlar devletinden sonra Muvahhidler devleti geldiğinde, bu unvan gelişigüzel kullanılmaya başladı. İbn Cü-

26. Bu konuda bkz. Hasan Ahmed Mahmud, **Kıyâmu devleti'l-Murâbitîn,** Kahire ts., s. 333-337.
27. Batı Afrika tarihçisidir (ö. 724/1324 civarı), bkz. René Basset, "İbn Ebî Zer" **İA,** V, 727.
28. Yusuf b. Taşfin'in Kastilya kralı VI. Alfonso'nun ordusunu 12 Receb 479 (1086) tarihinde ağır bir mağlubiyete uğrattığı Batalyevs (Badajoz) yakınlarında bir yer (bkz. E. Lévi Provençal, "Zellâka", **İA,** XIII.507).
29. Ahmed b. Yusuf el-Karamânî'nin (ö. 1019/1611) bu eseri için bkz. **GAL,** II, 388, **Suppl.,** II, 412.
30. Murabıtlar devletinin kurucusudur (ö. 451/1059). bkz. E. Doutte, "Abdullah b. Yasin" **İA,** I, 44. Kettânî'de Muvahhidler diye geçer ki yanlıştır.
31. bkz. **GAL, Suppl.,** I, 632.

zey, **el-Kavânîn** adlı eserinde Abdülmü'min b. Ali el-Muvahhidî'nin emîrü'l-mü'minîn unvanıyla anıldığını zikreder.[32] **Târîhu'd-düvel** müellifi de Abdülmü'min'in 628 (1134) yılında emîrü'l-mü'minîn diye adlandırıldığını ve halife unvanıyla anıldığını, çocuklarının da bu hususta onu izlediklerini kaydeder.[33] Kütüphanemizde, Mehdî b. Tûmert'e[34] ait 588 (1192) yılında yazılmış bir **Muvatta** muhtasarı ve emâli mevcuttur. Onda Ebû Yakub Yusuf b. Abdülmü'min'in emîrü'l-mü'minîn diye övüldüğünü gördüm. Muvahhidler devletinde bu durum garip karşılanmaz, çünkü onlar daha da ileri giderek imamları İbn Tûmert'ın masûmluğunu ve mehdîliğini iddiaya kadar varmışlardır.

Fethu'l-Bârî'de "İmamlar Kureyştendir Bâbı"nda, Hâricî imamlarından Katarî'nin[35] emîrü'l-mü'minîn diye adlandırıldığı şeklindeki ifade tuhaftır! İbn Hacer devamla şöyle der: Hâricîlerin dışında İbnü'l-Eş'as gibi Haccâc'a karşı başkaldıranlar da bu şekilde emîrü'l-müslimîn diye anıldılar. Sonra, herhangi bir zaman bir ülkede yönetimi ele geçirenler, Kureyşli olmadıkları hâlde, halife diye adlandırıldılar. Meselâ Endülüs'te Benî Abbâd (Abbâdîler) ve diğerleri, bütün Mağrib'te Abdülmü'min ve soyu gibi.[36] Fakat Merinîler[37] devleti geldiğinde bunu tümüyle kaldırdı ve hükümdârları emîrü'l-müslimîn unvanıyla yetindiler. Merinî hükümdârları bu unvanla anıldıkları için, yapı ve eserleri üzerinde, onları doğudaki halifelerden ayırıcı mâhiyette emîrü'l-mü'minîn değil de, emîrü'l-müslimîn unvanını bulmaktayız. Kütüphanemizde onların eserlerinden olup üzerinde şu ibâre bulunan fıtır sadakası ödemede kullanılan bir müdd vardır: "Hamd Allah'adır. Efendimiz emîrü'l-müslimîn Ebû'l-Hasan b. emîrü'l-müslimîn Ebu Said b. emîrü'lmüslimin Ebû Yusuf b. Abdülhak, Allah ona destek ve yardımcı olsun, bu mübarek müddün tadilini (mevsuk bir müddle ölçülmesini, denkleştirilmesini) emretti..." Yine kütüphanemizde ince deriye yazılı Mushaf-ı Kerim'in bir cüz kutusundan yapraklar vardır. Sonunda

32. **el-Kavânînu'l-fıkhiyye,** s 276
33. A. Bel, Muvahhidler devletinin kurucusu Abdülmü'mîn'in bu unvanı 517 (1123) yılında aldığını söyler (bkz. **İA,** I, 98).
34. Faslı dinî lider ve Muvahhidler'in kurucusu (ö. 522/1128).
35. Katarî b. Fücâce (ö.78/697). bkz. Zirikli, VI, 46-47. Katari'nin böyle anıldığına dair bkz. **Şerhu Nehci'l-belâğa,** IV, 168, 175.
36. Ibn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** Kahire 1398/1978, XXVII, 138
37. Fas'ta XIII. yüzyıl ortalarından XIV. yüzyıl ortalarına kadar hüküm sürmüş bir hanedân (bkz. G. Marçais, "Merinîler" **İA,** VII, 763).

altınla şöyle yazılıdır: "Âlemlerin Rabbi'nin halifesi efendimiz, âdil, temiz ve takvâ sahibi hükümdâr emîrü'l-müslimîn Ebû Said b. Mevlâna el-mukaddes Yusuf b. Abdülhak için çoğaltılan Mushaf'ın 16. cüzü tamamlandı..." Bu konuda Tlemsen'deki Benî Zeyyân[38] hükümdârları da onları izlediler. Kütüphanemizde Sultan Ebû Zeyyân Muhammed b. Ebû Hammû'nun[39] kendi eliyle, 801 (1399) yılında istihsah ettiği bir Mushaf cüzünün sonunda, kendisi emîrü'l-müslimîn diye vasfedilmektedir.

Fakat Bağdat'ta hilâfet sona erip her tarafta emîrler çoğalarak her biri kendi bölgesinde egemen olunca, İbnü'l-Hatîb'in şu sözüyle vasfettiği durum meydana geldi:

Hilâfet incilerinin dizildiği ip dağılıp
Her şeyin iyisi ve güzeli gidince
Her tarafta bir hükümdâr peydahlandı
Her dalın üstünde bir horoz öter oldu.

Durum böyle olunca, şurada burada egemen olan hükümdârlar emîrü'l-mü'minîn unvanını kullanmada daha rahat davrandılar ve âdeta buna üşüştüler. Özellikle Sa'diyye devleti[40] hükümdârlarını anmak gerekir. Bunların Karaviyyîn kütüphanesinde bulunan vakfiyelerinde sık sık emîrü'l-müslimîn unvanıyla vasıflandırıldıkları görülür. Hele özellikle gerdanlıklarının "yetîme"si[41] olan Ebû'l-Abbas el-Mansûr'un,[42] Osmanlı Türk hükümdârlarının kendisinin ve atalarının velinimetleri olmalarına ve onlara gösterdiği saygıya rağmen, vakfiyelerinin çoğunun üzerinde çala kalem kendisinden sözle emîrü'l-mü'minîn diye yazdığını görmekteyiz. Ve bu durum şimdiye dek böyle sürüp gelmiştir: "*Ve bu günleri insanlar arasında döndürür dururuz*" (Âl-i İmrân 3/140).

---

38. Zeyyânîler veya Abdülvâdîler, 637-962 (1239-1554) yılları arasında, Tlemsen'i başkent yapıp Kuzey Afrika'da hüküm süren bir hanedân (bkz. B. Bel, "Abdülvâdîler", **İA,** I, 101-102).
39. bkz. A. Cour, "Abû Zayyân", **El,** I, 167-168. Hammû kelimesi Kettânî'de Ham şeklinde verilmiştir.
40. Sa'dîler, 1544-1658 yılları arasında Fas'ta hüküm sürmüş bir hanedân (bkz. A. Cour, "Sa'dîler", **İA,** X, 41-44).
41. **el-İkdü'l-ferîd**'de (I, 5), 25 mücevherden oluşan bir gerdanlığın 10. ve 16. mücevherlerine (ortadaki mücevherin her iki tarafından 3. mücevher) 1. ve 2. yetîme denmektedir. **İslâm Ansiklopedisi**'nde ("Sa'dîler", X, 44) Sa'dî hükümdârları listesinde ise 13 hükümdâr zikredilmekte, el-Mansûr 6. sırada (ortanın bir yanı) verilmektedir.
42. bkz. C. Funek-Brentano, "Mansûr", **İA,** VII, 296-300.

İbn Haldûn **el-İber** mukaddimesinde "emîrü'l-mü'minîn lâkabı ile anılmak hilâfetin şiarından olup bu unvan Hulefâ-yı Râşîdin devrinden beri kullanılmaktadır faslı"nda şöyle der[43]: Hilâfet etkinliğini kaybedince, Mağrib'te Berberî kabilelerinden Lemtuna hükümdârı Yusuf b. Taşfin kalkıp Udveteyn'e (Mağrib ve Endülüs) hâkim oldu. Kendisi hayır sahibi ve itâatkâr bir kimse olduğundan, himmeti onu dinin merasimini (kural, formalite) tamamlamak için halifeye itâata sevketti. Bunun üzerine Abbasî halifesi Müstazhir'e mektup yazdı, ona biatini arzetmeleri ve kendisinin de Mağrib yönetimine tayinini onaylamasını talep etmek üzere; İşbiliye âlimlerinden Abdullah b. Arabî ve oğlu Kadı Ebubekir'i elçi olarak gönderdi. Elçiler onun Mağrib yönetimine getirildiğine dair ahidnâme (ferman) ile Abbasîlerin rütbe ve kıyafetlerinden sembol olan elbise ve nişanı alarak döndüler. Halife, şeref ve tahsis ifadesi olarak ahidnâmede ona emîrü'l-mü'minîn diye hitabetti, o da bunu kendisine unvan edindi. Denildiğine göre Yusuf b. Taşfin'e daha önce de emîrü'l-mü'minîn diye hitabedilmiş, fakat o ve kavmi, Murabıtlar'ın dine bağlılık ve sünnete ittibalarından kaynaklanan hilâfet makamına saygıları sebebiyle bu unvan terkedilmişti.[44] Sonra Muvahhidlerden Abdülmü'min emîrü'l-mü'minîn unvanını kullandı. Ondan sonra da Benî Abdülmü'min (Muvahhidler) ve Al-i Ebî Hafs (Hafsîler) halifeleri, başkalarından ayrıcalıklarını ifade için emîrü'l-mü'minîn unvanını kullandılar. Sonra Mağrib'te durum bozulup Zenâte kabilesi mensupları yönetimi ele geçirince, bunların ilk hükümdârları bedevîlik ve sadelik yolunu tutarak, bu konuda Lemtuna'ya (Murabıtlar) uydular ve bağlılık gösterdikleri, önce Benî Abdülmü'min sonra da Benî Hafs halifelerinin hilâfet makamına saygıyla bu unvanı kulanmadılar. Bunların daha sonra gelen halifeleri ise emîrü'l-mü'minîn unvanına yöneldiler.[45] İbn Haldûn'un Yusuf b. Taşfin ve Merinîler'den söz ederken zikrettiği "emîrü'l-mü'minîn" kelimesi —ki I. ve II. Mısır bas-

43. **el-İber,** Kahire 1284 (Beyrut 1399/1979),1,189 ve **Mukaddime,** Beyrut ts. (Dâru'ş-Şa'b), s. 202-205.

44. bkz. **el-Hulelü1-mevşiyye,** Dârülbeyza 1399/1979, s. 29:Yusûf b.Taşfin önce emîr unvanıyla anılıyordu. Hükümrânlığı genişleyince, devlet ileri gelenleri emîrü'l-mü'minîn unvanını kullanmasını istediler. O ise Abbasî halifelerinin ünvanı olduğundan bunu kabul etmedi, sonunda emîrü'l-müslimîn unvanını uygun gördü ve yazışma ve hutbelerde uygulamaya koydu. Ayrıca bkz. Hasan Ahmed Mahmud, **Kıyâmu devleti'l-Murâbıtîn,** Kahire: 1956, s. 337 v.d; Muhammed Vulid Dâdâh, **Mefhûmu'l-mülk fil-Mağrib,** Beyrut: 1977, s. 111-113.

45. Kettânî'nin İbn Haldûn'dan naklettiği bu bilgiler özetle olup, metinde hata ve düşüklükler mevcuttur. Zenâte kabilesinden Merinîler de Murabıtlar gibi önce yalnız emir ve sonra da

kılarında da aynıdır— yanlış olup doğrusu emîrü'l-müslimîn'dir.[46] Bu bilinen bir hususdur. Yine, Yusuf b. Taşfin'in Abbasî halifesi Müstazhir'e biat için, Abdullah b. Arabî ve oğlu Kadı Ebubekir'i gönderdiğine dair sözü de yanlıştır. Çünkü İbnü'l-Arabî ve babası Mu'temid b. Abbâd'ın hükümrânlığı sona erince, Yusuf b. Taşfin'den kaçarak doğuya gitmişlerdi. Bunun delîli de şudur: Abdullah'ın ölünceye dek doğuda gezip dolaştığı, oğlu Ebubekir'in de ondan sonra orada kaldığı ve Merakeş'e değil de kendi memleketine döndüğü ittifakla bilinmektedir. Onlar doğuya gidip orada kaldıkları sürece, mülklerine elkonulmuş, Ebubekir geri döndüğünde de ona iadesi hususunda Hâfız Ebû Ali es-Sadefî şefâatte bulunmuştu. Bu konuda, sözü geçen İbnü'l-Arabî'nin **Kitâbu'l-Avâsım** adlı eseriyle ilgili yazımıza bakınız.

HALİFE, MELİK VE SULTAN KELİMELERİ ARASINDAKİ ŞER'İ VE ISTILÂHİ FARK

Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara**[47] adlı eserinde (II, 108) bu başlık altında İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ından naklen şu bilgiyi zikreder: Ömer b. Hattâb (ra) Selmân'a "*ben* melik *(hükümdâr) miyim*, halife *mi?*" diye sordu. Selmân da ona "eğer müslümanların toprağından bir dirhem veya ondan daha az yahut daha çok bir vergi alır da onu asıl yerinden başkasında harcarsan sen halife değil meliksin" diye cevap verince, Hz. Ömer'in gözleri yaşardı. Yine Hz. Ömer'den şöyle dediği nakledilir: "*Allah'a andolsun, halife miyim, melik miyim bilemiyorum, eğer melik isem bu çetin bir iştir!*" Birisi ona "*ey emîrü'l-mü'minîn bu ikisi arasında fark vardır*" deyince, farkın ne olduğunu sordu. O da şöyle cevap verdi: Halife, ancak hak olanı alır ve gerçek yerine harcar, Allah'a hamdolsun ki sen böylesin. Melik ise halkı zulmeder ve şundan alır ötekine verir. Bunun üzerine Hz. Ömer sükut etti.[48]

---

emîrü'l-müslimîn unvanını kullandılar. Ebû İnan el-Merinî'den itibaren ise emîrü'l-müminin unvanını kullanmaya başladılar ve sonuna kadar da bu unvanı kullanmaya devam ettiler. Bu konuda bkz. İbrahim Harekât, **el-Mağrib abre't-târîh,** II, 99-100; Ali Hamid Elmahî, **el-Mağrib fî ahdi's-Sultân Ebî İnan el-Merînî,** Dârulbeyzâ 1986, s. 133 v.d.

46. İbn Haldûn aynı konuyu işlediği bir başka yerde de (**el-İber,** VI, 188) Abbasî halifesinin adını Mustansır diye verir.

47. **Hüsnül-muhâdara,** Kahire 1387/1968, II, 125.

48. bkz. İbn Sa'd, III, 306-307; İbn Ebi'l-Hadîd, **Şerhu Nehci'l-belâğa,** Beyrut 1385/1965, XII, 66.

Terim olarak "sultan"a gelince, İbn Fadlullah'ın **el-Mesâlik**'te[49] belirttiğine göre, Ali b. Said bu konuda şöyle der: Sultan kelimesi, terim olarak, ancak kendi egemenliği altında meliklerin bulunduğu kimse için kullanılır. Bu durumda o "melikü'l-mülûk" olur ve mesela Mısır, Şam veya Ifrikiyye ve Endülüs gibi bir ülkeye sahip ve askeri de onbin atlı ve benzeri sayıda bulunur. Ülkesi daha geniş ve ordusu daha büyük olursa, hükümrânlığı daha büyük olmuş olur ve kendisine de "es-sultânu'l-a'zam" (en büyük sultan) denilmesi yerinde olur. Selçuklular gibi, kendi adına meselâ Mısır, Şam, Cezire, Horasan, Acem Irakı, Fars, Ifrikiyye, Orta Mağrib ve Endülüs'te hutbe okunursa, o zaman ünvanı "sultânu's-selâtîn" (sultanlar sultanı) olur. Bu bilgiler için **Hüsnü'l-muhâdara** ve Karamânî'nin tarihine (s. 221) bakınız.

Bir Nükte: **Menâhicü'l-elbâbi'l-Mısriyye fî mebâhici'l-âdâbi'l-asriyye**[50] adlı eserde şu bilgi nakledilir: Ebû Cafer el-Mansûr, bir gece Abdullah b. Ali ve Salih b. Ali'yi yanlarında bir toplulukla huzuruna kabul etti. Abdullah b. Ali ona şöyle dedi: Ey emîrü'l-mü'minîn, Abdullah b. Mervân Habeş memleketlerinden Nûbe'ye kaçtığı sırada, onların hükümdârıyla aralarında, şu anda hatırlayamadığım enteresan bir konuşma geçmiş; kendisi şimdi ordudadır, emîrü'l-müminin uygun görürse huzura çağırtıp unuttuğumuz şeyi ona sorabilirler. Bunun üzerine Ebû Câfer ona adam gönderdi ve geldiğinde, Nûbe hükümdârı ile aralarında geçen konuşmayı anlatmasını istedi. O da anlattı: Ey emîrü'l-mü'minîn, yanımda mal olarak bana tâbî olanlarla birlikte Nûbe ülkesine kaçtım. Ülkelerine vardığımda bu malı yere yaydım, Nûbe halkı gelip hayretle seyrediyorlardı. Derken haber hükümdârlarına ulaşınca bana geldi, yere oturdu ve şöyle dedi: "Size haram olduğu hâlde şarap içiyorsunuz". Ben de, kölelerimizle bize tâbî olanların bunu bilmeden yaptıklarını söyledim. Bunun üzerine şöyle dedi: "Size haram olduğu hâlde ipek elbise giyiyor ve altınla süsleniyorsunuz." Ben de, hükümrânlık elimizden gitti, güçsüz ve desteksiz kaldık; Acemlerden bir kavimden yardım diledik, bu onların kıyafetidir, biz de onlara aykırı davranmayı iyi bulmadık, dedim. Ellerini oğuşturarak başını önüne eğdi ve kendi kendine "kölelerimiz..., bize tâbî olanlar..., dinimi-

49. İbn Fadlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr.** nşr. F. Sezgin, tıpkıbasım, Frankfurt 1408/1988, V, 12

50. Bu eser Rifâa Bek et-Tahtâvî'nin olup metinde **mebâhic** kelimesi **menâhic** şeklinde verilmiştir (bkz. **GAL, Suppl.,** II, 731).

ze giren Acemler..!" sözlerini tekrarladı durdu, sonra bana bakarak şöyle dedi: "Durum dediğin gibi değil, siz bir kavimsiniz ki egemen olunca zulmettiniz, emrolunduğunuz hususları terkedip nehyolunduğunuz şeylere yöneldiniz. Allah da günahlarınız yüzünden, sizden şeref ve yüceliği alıp sizi zillete düşürdü. Allah'ın size vereceği cezâ henüz son bulmuş değil, ülkemdeyken cezânın üstünüze inmesinden ve sizinle birlikte bana da isabet etmesinden korkuyorum, binaenaleyh benim civarımdan göçün gidin". Bunun üzerine Ebû Câfer kalkarak onun sözlerini şu âyetle bağladı: *"Bir ülkeyi yoketmek istediğimiz zaman, onun şımarık varlıklılarına (yola gelmelerini) emrederiz, onlar da yoldan çıkarlar. Artık o ülke yokolmayı hakeder, biz de onu yerle bir ederiz"* (İsrâ 17/16). Bu olayı, anlam olarak, Mesûdî **Mürûcu'z-zeheb**'de,[51] sonra da İbn Haldûn **el-İber** mukaddimesinde[52] zikretmişlerdir.

Bu konuda şu eserlere bakınız: Hatib İbn Merzuk'un[53] **el-Müsnedü's-sahîhü'l-hasen fî meâsiri emîri'l-mü'minîn Ebi'l-Hasen** ile **İzâhu'l-merâşid fî ecvibeti Ebî Râşid** adlı eserleri. Mâlikî âlimlerinden Mâverdî'nin **Şerhu't-Taklîd** adlı eserinin "kitâbü'l-kazâ" mukaddimesi. Müellif burada hilâfetin esaslarını ele almış, yollarını ve bu konuda ihtiyaç duyulan hususları güzel bir tarzda belirtmiştir. İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin hilâfete dair **Gıyâsü'l-ümem fi'iltiyâsi'z-zulem** adlı eseri. Bu eser üç temel bölümden oluşur: Birinci bölüm imamet (devlet başkanlığı) ve onunla ilgili babları içerir. İkinci bölüm, zamanın imâmlar (devlet başkanı) ve ümmetin yöneticilerinden yoksun bulunmasına dair. Üçüncü bölüm de Şeriat'ın hâmillerinin (müçtehidler, mezheb imamları) mevcut bulunmamalarına dair. Müellif bu eseri Gıyâsüddevle için telif etmiş olup Mısır'da Hidiviyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[54] Ayrıca Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Yakub'un **Nasîhatü's-safâ fî kavâidi'l-hulefâ** adlı eserinin mukaddimesine bakınız. Kitap beş bâbdan oluşmuştur: Birinci bâb, hilâfetin anlamı; İkinci bâb, hilâfetin korunması; Üçüncü bâb, hilâfetin istikrar ve deva-

51. **Mürûcu'z-zeheb,** nşr, M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1384/1964, III,296-297; Turtûşî, **Sirâcü'l-mülûk,** İskenderiyye 1289, s. 93.
52. **el-İber,** I, 172-173 (Mesûdî'den naklen).
53. İbn Merzuk el-Hatîb (ö. 781/1379). bkz. **GAL,** II, 310, **Suppl.,** II, 335-336.
54. **el-Ğıyâsî** diye de anılan bu eser Abdülazîm ed-Dîb tarafından neşredilmiştir (II, baskı, Katar 1401). Eserin birinci bölümü sekiz, ikinci bölümü üç ve üçüncü bölümü de dört bâbdan meydana gelmiştir. Bu eserden yapılan iktibasta geçen "ta'zir" kelimesi yanlış olup doğrusu "takdir" dir.

mı; Dördüncü bâb, hilâfetin kemâle ermesi ve yıkılması; Beşinci bâb, uhrevî hilâfeti elde etmeye vesile kılınmasına dair.

Bir diğer nükte: Seâlibî **Simârü'l-kulûb** adlı eserinde şöyle der: Ebû'l-Feth el-Büstî, **el-Mübhic**'deki[55] şu sözümü güzel bulurdu: "Mülk (iktidar, hâkimiyet), Allah'ın kulları ve ülkeleri üzerinde Allah adına niyâbeten kullanılan bir yetkidir. Binaenaleyh O'nun adına kullanılan bu yetki, kendisine muhâlefetle asla istikâmet bulmaz". **Tekmiletü'd-Dîbâc**[56] adlı eserde, Ebû Abdullah el-Makkarî et-Tilimsânî'nin biyografisi verilirken ondan şu nakilde bulunulur: Fukaradan birisi, kendilerine, onlara iyi ve doğru yolu gösteren değil de dünyasının dirliğine aldanıp âhiretini unutan ve *"hiç bir mü'min hakkında ne and ne antlaşma gözetmeyen"*[57] kimselerin yönetici olduklarını belirterek, bana müslümanların hükümdârlarından yana talihsizliğinin sebebini sordu. Ben de şöyle cevap verdim: Mülk (hükümdârlık) kavramı bizim Şeriatimizde olmayıp bizden önceki ümmetlerin Şeriatlerinde vardır. Allah Teâlâ, İsrailoğullarına verdiği nimetleri sayarken şöyle buyurur: *".. ve sizi melikler (hükümdârlar)yapmıştı"* (Mâide 5/20). Allah bunu bu ümmet için söylememiş, bu ümmet için hilâfeti sözkonusu etmiştir: *"Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir"* (Nûr 24/55). Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Peygamberleri onlara, şüphesiz, Allah size Tâlût'u hükümdâr olarak gönderdi, dedi"* (Bakara 2/ 247). Hz. Süleyman şöyle der: *"Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümrânlık (mülk) ver"* (Sâd 38/35). Allah onları hükümdâr yapmış, bizim içinse yalnız halifeleri yönetici kılmıştır. Hz. Ebubekir, Allah Resûlü'nün (sav) halifesidir. Nitekim o zamanki müslümanlar bunu böyle anlamış ve onun bu şekilde (Allah Resûlü'nün (sav) halifesi) adlandırılması konusunda birleşmişlerdir. Sonra o da Hz. Ömer'i kendisine halef tayin etti ve böylece yöneticiliği, çocuğun babasından miras aldığı hükümdârlık şeklinden çıkarıp görüş ve seçimin esas olduğu hilâfete dönüştürdü, ahidnâmesinde de bu hususu belirtti. Sonra Şûra ehli Hz. Osman'ın halifeliği üzerinde birleştiler, böylece Hz. Ömer bunun bir hükümdârlık olmadı-

55. Her iki eser de Seâlibî'nindir (Serkis, I, 656-661; **GAL.**, I, 338).
56. Ahmed Baba et-Timbuktî, **Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-Dîbâc,** Kahire 1330, s. 252-253. İktibasta düşüklükler olup asıl metin tercümede esas alınmıştır.
57. bkz. Tevbe 9/10.

ğına delîl olarak yöneticiliği kendi çocuklarına vermeyip şûraya tevdî etmiş oldu. Sonra, kendisine denk kimse kalmayınca Hz. Ali'nin halifeliği taayyün etti, hakkı hevâ ve hevese, âhireti dünyaya tercih edenler ona biat ettiler. Sonra Hz. Hasan böyle halife oldu. Daha sonra Muâviye hilâfeti hükümdârlığa ve katılığı yumuşaklığa çevirenlerin ilki oldu. *"Sonra Rabbin bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder"* (Naḥl 16/119). Böylece o hilâfeti bir miras hâline getirdi ve hilâfet temel özelliğinden ayrılınca da hiçbir hükümdâr onda istikâmet bulmadı. Nitekim Ömer b. Abdülaziz de hükümdâr değil halife idi. Çünkü Süleyman,[58] müslümanların hakkını kendisine tercih ederek kardeşlerinden vazgeçti. O, insanların Ömer b. Abdülaziz üzerinde birleştiklerini de biliyordu. İnsanlara doğru davranma yoluna ancak bir halife girebilir. Hükümdârlara gelince, pek azı hariç, zikrettiğin gibi çoğu hallerinden hoşnut olunmamıştır.

Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de "Kitâbu'l-ahkâm'ın başında şöyle der: Tabiinden bir zâtın Emevî emirlerinden birisine söylediği söz eşsiz bir cevaptır. Şöyleki emîr ona, Allah *"... ve sizden olan emir sahiplerine itâat edin."* (Nisâ 4/59) âyetinde bana itâat etmenizi emretmiyor mu? dediğinde, kendisine şu cevabı verir: Allah hakka muhâlefet ettiğinizde, *"...Eğer birşeyde çekişirseniz —Allah'a ve âhiret gününe inanmışsanız— onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün"* (Nisâ 4/59) âyetiyle size itaati kaldırmamış mıdır? Tîbî şöyle der: Allah Teâlâ, âyette, Resûlullah'a (sav) itaatten söz ederken *"itâat edin"* fiilini, itâatte Resûl'ün (sav) bağımsızlığına işaret için tekrarlamıştır. Fakat "emîr sahipleri"nden sözederken, bunlardan itâati gerekmeyenlerin bulunabileceğine işaret olarak, fiili tekrarlamamıştır. Sonra da *"eğer birşeyde çekişirseniz.."* sözüyle bunu açıklamış ve sanki şöyle denmiştir: Onlar hakka göre davranmazlarsa, kendilerine itâat etmeyin, görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri Allah ve Resûlü'nün (sav) hükmüne götürün.[59]

58. Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717), 7. Emevî halifesidir (bkz. **İA,** XI, 170-172).
59. **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 129-130.

VEZİR

Kadı Ebubekir İbnü'l-Arabî Ahkâmu'l-Kur'ân **adlı eserinde şöyle der: Vezirlik halifenin, kendisini ilgilendiren önemli işlerde danıştığı, aklı ve dini hususunda güvenilir bir kimsenin görevini ifade eder.**[60] **İbnü'l-Arabî,** Sirâcü 'l-mürîdîn **ve** Ahkâmu'l-Kur'ân' **da, Hz. Ebubekir ve Ömer'in, Nebî (sav)'in dünya ehlinden vezirleri olduğuna dair hadîsin "hasen" olduğunu belirtir.**[61]

İbn Cüzey'in **el-Kavânîn** adlı eserinde Hz. Ömer'le ilgili olarak, o ve Ebubekir Allah Resûlü'nün (sav) hayatında onun vezirleriydiler, denir.[62] Şüphesiz, onların Allah Resûlü (sav) ile olan durumları için ancak bu söylenebilir. Ulaştıkları bu büyük dereceden dolayı da müslümanlar Resûlullah'tan (sav) sonra onları halife seçtiler. Hâkim'in[63] İbn Müseyyeb'den yaptığı tahricte o şöyle der: Hz. Ebubekir'in Nebî (sav) ile olan durumu vezirin durumu idi, Allah Resûlü (sav) bütün işlerinde ona danışırdı. Hz. Ebubekir İslâm'a girişte onun ikincisiydi, mağarada (hicret sırasında) ikincisiydi, Bedir günü kurulan gölgelikte (karargâh) onun ikincisi ve kabirde ikincisiydi. Allah Resûlü (sav) hiçbir kimseyi asla ondan öne geçirmedi. Suyûtî'nin **Târîhu'l-hulefâ**'sına (s.23) bakınız.[64] Birçok hadîste vezirden söz edilmiştir. Nesâî'nin Hz. Âişe'den yaptığı tahricte o şöyle der: Nebî (sav) şöyle buyurdu: "*Sizden kim bir işi üzerine alır da bununla hayrı murad ederse, kendisine salih bir vezir (yardımcı) verilir; unutursa ona hatırlatır, hatırlarsa ona yardım eder*"[65] Ebu Dâvud da Hz. Âişe'den şu rivâyeti tahric eder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Allah emîre hayır dilediği mi, ona doğru (salih) bir vezir verir, unuttuğunda kendisine hatırlatır, hatırlarsa ona yardım eder. Allah emîr için bundan başkasını dilerse, kendisine kötü bir vezir verir, unuttuğunda hatırlatmaz, hatırlarsa da yardım etmez.*"[66] Bu hadîsin aslı **Sahîh**'tedir.[67] Ebû Dâvud, zikredilen hadîsin geçtiği bâba "Vezir edinmek bâbı" başlığını vermiştir. Bu hadîs, Ebû Dâvud ve Bey-

60. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** IV, 1642.
61. **age,** IV, 1642. Huzâî, Cebrâil ve Mikâil'in de Resûlullah'ın (sav) gök ehlinden vezirleri olduğunun zikredildiği bu rivâyetten sonra, Müslim'den naklen iki melekle ilgili iki rivâyet verir ve bununla İbnü'l-Arabî'nin rivâyetinin "sahih" derecesine ulaştığını kaydeder (bkz. ihsan Abbas, s. 53).
62. **el-Kavânînu'l-fıkhiyye,** s. 273.
63. **el-Müstedrek,** III, 63.
64. **Târîhu'l-hulefâ,** s. 67-68.
65. Nesâî, Bey'a 33.
66. Ebû Dâvud, İmâre 4.
67. bkz. Buhârî, Ahkâm 42.

hakî'ye nisbet edilerek **el-Câmiu's-sağîr**'de de geçer.[68] Münâvî **et-Teysîr** adlı eserinde şöyle der: "Müellif (Suyûtî) bu hadîsin "hasen" olduğunu belirtiyor ki bu, hadîsin şevâhidinden dolayı olmalıdır. Yoksa Hâfız el-Irâkî, bu hadîsin zayıf olduğunu kesinlikle belirtir."[69]

Şemsuddin el-Alkamî de **el-Câmiu's-sağîr**'in **el-Kevkebü'l-münîr**[70] adlı hâşiyesinde, sözü geçen hadîsin yanıbaşında "hasen" hadîs olduğuna dair işaret bulunduğunu söyler. Yine o, hadîste geçen "vezir" kelimesinden sözle şöyle der: Vezir, emîre yardım eden, onun yükünü omuzlayan, işin kendi görüşüne sunulduğu, emîrin yardım kaynağı ve sığınağı olan kimsedir. Bu bilginin devamı için adı geçen esere bakınız. Fencâbî de Ebû Dâvud'un **Sünen**'ine yaptığı **Avnu'l-Vedûd**[71] adlı şerhte şöyle der: Bu hadîs, siyâsetle ilgili işlerde ihtiyaç duyulduğunda, vezir edinmenin müstehab olduğuna delalet eder.

Huzâî'nin burada, Ahmed b. Hanbel,[72] Bezzâr ve Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-kebîr**'inde zikrettikleri ve Nuruddin el-Heysemî'nin de râvîlerinin sîka olduklarını belirttiği İbn Mesud'un şu sözünü anması gerekirdi: "*Allah Teâlâ kulların kalplerine baktı, Hz. Muhammed'in (sav) kalbini kulların kalplerinin en hayırlısı buldu ve onu kendisi için seçerek elçi olarak gönderdi. Allah, yine kulların kalplerine baktı, onun ashâbının kalplerini kulların kalplerinin en hayırlısı buldu ve onları Peygamberinin, dini uğrunda savaşan yardımcıları kıldı. Binaenaleyh, müslümanların güzel gördüğü şey Allah nazarında da güzeldir, onların kötü gördüğü şey Allah katında da kötüdür.*"[73] Huzâî, Âcurrî'nin **Erbain** adlı eserinde[74] Abdurrahman b. Hudeyc b. Sâide'den "merfû" olarak tahric ettiği şu hadîsi de zikretmeliydi: "*Allah Beni seçti, benim için de ashâbımı seçti. Onlardan bana vezirler, yardımcılar ve akrabalar kıldı. Kim onlar için çirkin söz sarfederse, Allah'ın, meleklerin ve insanların tümünün lâneti ona olsun; Allah ondan, kurtuluşu için ne bir fidye ne bir yardımcı kabul etmez.*" Hâfız Suyûtî'nin **Unmûzecü'l-lebîb fî hasâisi'l-Habîb**[75] adlı eserinde de, Allah Resûlü'nün

68. Suyûtî, **el-Câmiu's-sağîr,** s. 14.
69. **et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmii's-sağîr,** Bulak 1286 (Riyad 1408/1988), I, 66.
70. bkz. **GAL, Suppl.,** II, 183-184; Kehhâle, X, 144.
71. Bu eser iki cilt hâlinde basılmıştır (Leknev 1318). bkz. Serkis, II, 1461; **GAL, Suppl.,** I, 267.
72. **Müsned,** VI, 7.
73. Heysemî. **Mecmau'z-zevâid,** Beyrut 1967, V, 210.
74. **Erbaûne hadîsen,** bkz. **GAS,** 1, 194.
75. Bu eser Suyûtî'nin **el-Hasâisu'l-kübrâ** (veya **Kifâyetü't-tâlibi'l-lebîb fî hasâisi'l-Habîb**) adlı eserinin muhtasarıdır (**GAL, Suppl.,** II, 181). Sözkonusu bilgi için bkz. **el-Hasâisu'l-kübrâ,** Beyrut 1405/1985, II, 344.

(sav) Cebrâil, Mikâil, Hz. Ebubekir ve Ömer olmak üzere dört vezirle desteklendiği ve her peygambere yedi kişi verilmişken, ona ashâbından üstün ve zekî ondört insanın yardımcı verilmiş olduğu belirtilir. Bedruddin er-Ravdî de bu esere yaptığı şerhte şöyle der: Hadîste sözü edilen ondört kişi, farklı isimler anılmak üzere, çeşitli yollarla rivâyet edilmiş olup bu rivâyetlerden birisi şudur: Hiçbir peygamber yoktur ki kendisine yedi seçkin ve zekî yardımcı arkadaş verilmiş olmasın. Bana da ondört tane verilmiştir: Hamza, Câfer, Ebubekir, Ömer, Ali, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Mesud, Selmân, Ammâr b. Yâsir, Huzeyfe, Ebû Zer, Bilâl ve Mus'ab.[76] İbn Fâris'in **Sîret**'inde[77] de bu bilgi şöyle geçer: Resûlullah'ın (sav) seçkin arkadaşlarına gelince, bunlar Ali ve oğulları, Hamza, Ca'fer, Ebubekir, Ömer, Ebû Zer, Mikdâd, Selmân, Huzeyfe, İbn Mesud, Ammâr b. Yasir ve Bilâl'dır. **el-İstîâb**'da Ali b. Ebû Tâlib'den şöyle dediği rivâyet edilir: Allah Resûlü (sav) "*Hiçbir peygamber yoktur ki kendisine yedi seçkin kişi vezir (yardımcı) ve arkadaş olarak verilmesin. Bana da ondört arkadaş verilmiştir*" buyurdu ve onları isimleriyle zikretti. Ancak bir defasında bazılarını önce zikrederken, bir başka defa sonra zikretti. Önemli olan, sayı ve isimlerdir.

Bütün bunlarla Ebû Abdullah Ekensûs'un **el-Ceyş** adlı eserinde[78] söylediği şu sözün mânâsı da anlaşılmış olur: İslâm geldiğinde, yönetim tarzı hilâfete dönüşüp hükümdârlık usûlü ve ona bağlı bu yardımcı görevler (fonksiyonlar) de onunla birlikte gidince, geriye, görüşle yardımda bulunmak ve gerçekleşmesi istenen maslâhatlar ile sakınılması gereken zararlar konusunda karşılıklı görüşme ve danışma kaldı. Bunun da ortadan kalkması sözkonusu değildir. Çünkü bu, mutlaka olması gereken tabîi bir durumdur. Resûlullah (sav) ashâbına danışır, özel ve ammeyi ilgilendiren önemli işlerde onlarla görüşürdü. Bazı özel durumları da özellikle Hz. Ebubekirle görüşürdü. Öyle ki İslâmiyet'ten önce Kayser, Kisrâ ve Necâşî gibi Acem devletleri hükümdârlarını tanımış bulunan bazı Araplar, Hz. Ebubekir'i Nebî (sav)'in veziri diye adlandırmışlardı. Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir'le, Hz. Ali ve Osman'ın Hz.

76. **el-Hasâisu'l-kübrâ**'da (II, 344) verilen bir rivâyette Hz. Ali'den şu isimler nakledilir: Ali ve iki oğlu, Hamza, Câfer, Akîl, Ebubekir, Ömer, Osman, Mikdâd, Selmân, Ammâr, Talha, Zübeyr. Bu konuda ayrıca bkz. İbn Manzûr, **Muhtasaru Târihi Dımaşk,** VI, 261.

77. Eser **Muhtasaru siyeri Resûlillâh** ve diğer bazı adlarla anılmakta olup **Evcezü's-siyer li-hayri'l-beşer** adıyla basılmıştır (bkz. Serkis, I, 199; **GAL, Suppl.,** I, 198).

78. Ekensûs, Faslı vezir ve divânu'l-inşâ kâtibi olup eserin adı **el-Ceyşü'l-aremremü'l-humâsî fî devleti evlâdı Mevlânâ Ali es-Sicilmâsî**'dir (Rabat 1336). bkz. Ziriklî, VI, 244; **GAL, Suppl.,** II, 884-885.

Ömer'le olan durumları da böyleydi. Bu bilgi, İbn Haldûn'un zikrettiklerinin hülâsasıdır.[79] Yine yukarıda zikredilen bilgilerle, Kalkaşandî'nin **Subhu'l-a'şa**'da Kudâî ve başkalarından yaptığı şu naklin gerçeklik derecesi de anlaşılmış olur: "İslâm'da ilk olarak vezirlik ünvanıyla anılan kimse, ilk Abbasî halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffâh'ın veziri Ebû Seleme Hafs b. Süleyman'dır.[80] Ondan önce bu sözkonusu değildi. Sonra halife ve hükümdârların vezir edinmeleri işi böyle sürüp gitti.[81] Özellikle vezir kelimesinin kullanımı, daha önce peygamberlerden sözle Kur'an'da geçmektedir. Mesela Hz. Mûsa ile ilgili olarak *"Bana ailemden bir vezir ver"* (Tâhâ 20/29) ve *"..Kardeşi Harun'u da kendisine vezir yaptık"* (Furkân 25/35) buyrulur. Bunu düşün.

SIRDAŞ (SIR ARKADAŞI)

Hatîb Târîhu Bağdâd'**da Huzeyfe b. Yemân'ın Allah Resûlü'nün (sav) sırdaşı (sâhibu's-sır) olduğunu açıkça belirtir.[82] Onun bu şekilde adlandırılışı, Nesâî'nin** Sünen'**inde Alkame'nin Şam'a gidişi ve Dımaşk'ta Ebû'd-Derdâ ile karşılaşışı kıssasında da geçer. Ebû'd-Derdâ ona şöyle der: "İçinizde, kendisinden başkasının muttalî olmadığı sırları bilen sırdaş yok mudur?[83]**

Üsdü'l-ğâbe'de müellif şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) münafıklar konusunda sırdaşı Huzeyfe idi. Münafıkları Huzeyfe'den başkası bilmezdi, onları kendisine Resûlullah (sav) bildirmişti. Hz. Ömer ona "amillerim (vâliler) arasında münafıklardan kimse var mıdır?" diye sorduğunda, "evet bir tane var" dedi. Hz. Ömer "o kimdir" diye sorunca, "onu anmam" dedi. Huzeyfe sonra Hz. Ömer'in onu görevden aldığını söyler ki, muhtemelen onun kim olduğunu söylemek yerine, kim olduğuna delâlette bulunmuştur.[84]

---

79. Bu bilgi için bkz. İbn Haldûn, **el-İber,** I, 197-198; **Mukaddime,** s. 211.
80. bkz. K.V. Zetterstéen, "Ebû Seleme" **İA,** IV, 49.
81. **Subhu'l-a'şa,** III, 273.
82. **Târihu Bağdâd,** Kahire 1349/1931 (Beyrut, ts.), I, 161-162.
83. bkz. Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-Nebî, 20; **el-İsâbe,** I, 318; **Müsned,** VI, 449.
84. **Üsdü'l-ğâbe,** I, 468. Devamla şöyle denir: Hz. Ömer, biri öldüğünde dikkat eder, eğer Huzeyfe onun cenaze namazına katılmışsa o da katılır, yoksa onun namazında bulunmazdı.

İZİN İSTEYEN (MABEYİNCİ)

Şebrâmellisî, **el-Mevâhib** hâşiyesinde[85] şöyle der: "Yanına girmek için izin alırdı" sözünden maksat şudur: Hz. Peygamber'in (sav) yanına girmek istendiğinde, müsaade için kendisine başvurulur ve Resûlullah'ın (sav) buna rızâsı öğrenildiğinde, o kimseye müsaade edilirdi. Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna giriş için izin isteyen kimseye gelince: **Müslim, Câbir b. Abdullah'tan şu rivâyeti tahric eder: "Hz. Ebubekir geldi ve Resûlullah'ın (sav) huzuruna girmek için izin istedi, orada kendilerine izin verilmeyip Resûlullah'ın kapısında oturan insanlar gördü. Ebubekir'e izin verildi, huzura girdi. Sonra Hz. Ömer gelerek izin istedi, ona da izin verildi". Kudâî'nin** Enbâu'l-enbiyâ **adlı eserinde**[86] **ona izin isteyenin Enes olduğu zikredilir. İbnü'l-Arabî,** Ahkâmu'l-Kur'ân **adlı eserinde şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna giriş için izin Enes b. Mâlik tarafından istenir ve onun sözüne göre hareket edilirdi. Bunda, küçük kimsenin de izin istemesinin caiz olduğuna delîl vardır.**[87] **Sahih-i Buhârî'de "Kitâbu'n-nikâh"ta, Hasan'dan gelen uzunca bir hadîste "Hz. Peygamber'in (sav) siyahî bir hizmetçi çocuğuna, Ömer için izin iste, dedim" ifadesi geçmektedir.**[88] **İbn Cemâa'nın** Muhtasaru's-siyer'inde,[89] **Resûlullah'ın (sav) huzuruna giriş için azatlıları Rebâh el-Esved ile Enese'nin izin istedikleri zikredilir.**

Adı geçen Rebâh el-Esved'in Hz. Ömer'e Resûlullah'ın (sav) huzuruna girmesi için izin istemesi, Allah Resûlü'nün (sav) eşlerinden ayrılıp inzivaya çekildiği odasında bulunduğu sırada idi. Bu bilgi Müslim'de de geçmektedir.[90] **el-İsâbe**'de, Abbas b. Muhammed el-Endelüsî'nin Mu'tasım b. Sumadih[91] için telif ettiği **Tarih**'ten naklen Hz. Peygamber'in (sav) azatlısı Esed'in biyografisini vererek orada şöyle der: Enes ve Resûlullah'ın (sav) azatlısı Esed, onun huzuruna giriş için izin alırlardı.[92] Sözü

85. Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1677). **el-Mevâhibü'l-ledünîyye**'yi şerhetmiştir (bkz. **GAL,** II, 420 **Suppl.,** II, 78).
86. M. b. Selâme el-Kudâî (ö.454/1062), eseri: **el-İnbâ alâ (bienbâi)'l-enbiyâ ve tevârîhi'l-hulefâ** (Ziriklî, VII, 16; **GAL, Suppl.,** I, 584).
87. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** III, 1363.
88. Buhârî, Nikah 83.
89. Bedruddin Ibn Cemâa (ö. 733/1333), **Muhtasar fî sîreti'n-Nebî** (bkz. Ziriklî, VI, 188; **GAL, Suppl.,** I, 81-82).
90. Müslim, Talâk 34. Aynca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 201; **Fethu'l-Bârî,** XIX, 341-342, XXVII, 165.
91. Endülüs'te hüküm süren Tucîbî hanedânının ikinci hükümdârıdır (ö. 484/1091). bkz. Ziriklî, VII, 327; **İA,** VIII, 749.
92. **el-İsâbe,** I, 33-34.

geçen Enese'nin künyesi Ebû Misrah olup Ebû Mesrûh olduğu da söylenmiştir. Mus'ab ez-Zübeyrî'nin anlattığına göre, Allah Resûlü (sav) oturduğunda, huzuruna giriş için müsaade görevine bakardı. Hz. Ebubekir'in halifeliği sırasında vefât etmiştir. Bu bilgi, onun **el-İsâbe**'deki biyografisinde Halife b. Hayyât'tan naklen verilmiştir. Yine bu eserde, onun adının Enîs mi Enese mi olduğu veya bunların ayrı ayrı kimseler mi oldukları konusunda tereddüt bulunduğu zikredilmiştir.[93] Hz. Peygamber'in azatlısı Rebâh ile ilgili olarak da **el-İstîâb**'da şu bilgi verilir: O siyahî idi. Allah Resûlü (sav) yalnız olduğunda, huzuruna giriş için müsaade alma görevine zaman zaman bakardı.[94] **el-İsâbe**'de Abdullah b. Zuğb el-İyâdî'nin biyografisi verilirken, onun Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna giriş için izin alma işine baktığının söylendiği belirtilir.[95]

BAZI ELÇİLERİN MABEYİNCİ TARAFINDAN ENGELLENMESİ

el-İsâbe'de Mâlik b. Ebi'l-Ayzâr'ın biyografisini veren müellif, onun İbrahim el-Harbî tarafından **Garîbu'l-hadîs**'te[96] zikredildiğini belirtir. Âiz b. Said el-Cesrî'den şöyle dediği nakledilir: Biz Nebî (sav)'e elçi olarak gittik, orada Dahhâk b. Süfyân ve İbn Zi'l-Lihye el-Kilâbî ile karşılaştık. Onlara giriş için izin verilmemişti. O, elçi heyeti içinde bulunan Mâlik'e şöyle dedi: Ey Mâlik, Cesr kabilesi heyeti getirildi, Resûlullah'ın (sav) huzuruna girdiğinde şunu şunu söyle. O da: "Ben, bana telkinden daha çok izne muhtacım dedi" ve sonra şöyle seslendi: "Ey Allah'ın Resûlü (sav), Cesr heyetine müsaade et!" Ve o da bize izin verdi. Hadîs.[97]

---

93. **age,** 1,75. Kettânî'de Ebû Yeşruh ve Ebû Yesrûh şeklinde geçen kelimeler yanlıştır. Aynca bkz. Îbnü'l-Esîr, **es-Sîre,** IV, 619.
94. **el-İstîâb,** I, 521-522.
95. **el-İsâbe,** II, 311. Abdullah b. Zuğb'un biyografisinde, böyle bir görevi yaptığından söz edilmemektedir. Ondan sonra biyografisi verilen Abdullah b. Zem'a el-Esedî bu görevi yapmıştır. Kettânî'nin isim benzerliği de bulunan bu iki biyografiyi birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır.
96. İbrahim el-Harbî (ö. 285/898), Ahmed b. Hanbel'in talebesi olup bu ve diğer eserleri için bkz. **GAS,** VIII, 171; **GAL, Suppl.,** 1,188; J .C.Vadet, "İbrahim al-Harbî." **EI,** III, 994.
97. **el-İsâbe,** III, 353. Metinde Ebi'l-Ayzâr, Ebi'l-Abdâr ve Cisr kelimesi de Hasîr şeklinde yanlış verilmiştir.

HÂCİB

İbn Abdi Rabbih'in **el-İkdu'l-ferîd** adlı eserinde (II, 174), Allah Resûlü'nün (sav) hâcibinin, azatlısı Ebû Enese[98] olduğu zikredilir. Kalkaşandî **Subhu'l-a'şâ**'da hicâbe (hâciplik) görevinden bahsederek şöyle der: Bu görev Hulefâ-yı Râşidin zamanında, halifenin kapısını koruma ve onun huzuruna girmek isteyenlere izin istemekten ibâretti. Bugün olduğu gibi, mezâlim mahkemelerinde hüküm vermeye dek varmazdı. Kudâî'nin, **Târîhu'l-halâif**'te[99] verdiği bilgilerden, Hz. Ebubekir ve ondan sonraki halifelerin hâcib edinmiş oldukları anlaşılmaktadır.[100] O ve diğer müelliflerin belirttiğine göre Hz. Ebubekir'in hâcibi, azatlısı Şedîd[101] idi. Hz. Ömer'e azatlısı Yerfâ (veya Yerfe'), Hz. Osman'a azatlıları Humrân[102] ve Nâil, Hz. Ali'ye de azatlılarından önce Bişr, sonra da Kanber hâciplik yapmıştı.[103] **Fethu'l-Bârî**'de şu bilgi verilir: Hâcib edinmeğe gelince, Hz. Ömer'in, Abbas ve Ali'nin anlaşmazlığı ile ilgili kıssasında, onun Yerfâ adlı bir hâcibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus "humusun farz kılınması"[104] bahsinde açık olarak geçti.[105] Bu bilgi **Fethu'l-Bârî**'nin "Kitâbu'l-Ahkâm" adlı bölümünden alınmıştır.

BEVVÂB

Sahîh-i Buhârî' **de Enes'ten şu rivâyet nakledilir: "Allah Resûlü (sav), kabir başında ağlayan bir kadına rastladı ve ona 'Allah'tan kork, sabret' buyurdu. Kadın da 'Beni kendi hâlime bırak, uğradığım musibet senin başına gelmedi' diye karşılık verdi. Kadın, Allah Resûlü'nü (sav) tanımamıştı. Kendisine, O'nun Nebî (sav) olduğu söylenince, Al-**

98. Daha önce de geçtiği üzere bu isim Enese olmalıdır. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, I, 497; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 156.
99. **Uyûnu'l-meârif ve funûnu ahbâri'l-halâif.** Kudâî'nin daha önce adı geçen **Enbâu'l-enbiyâ**'sının diğer adıdır.
100. **Subhu'l-a'şâ,** III, 273.
101. bkz. İbn Hacer, **Tabsîru'l-müştebih,** II, 777.
102. Humrân b. Ebân (bkz. **Tehzîbü't-Tehzîb,** III, 24-25).
103. Kettânî'nin metni son derece karışık ve hatalı olup Huzâî'nin Kudâî, İbn Ebi's-Surûr er-Ravhî ve İbn Hişâm el-Ezdî gibi müelliflerden naklettiği bu bilgi için bkz. İ. Abbas, s. 66-67.
104. **Fethu'l-Bârî,** XII, 180.
105. **age,** XXVII, 155. Çeşitli İslâm devletlerinde hâcipliğin mâhiyeti ile ilgili olarak bkz. M. Fuad Köprülü, "Hâcib" **İA,** V, 30-36; Sourdel-Bosworth-Lambton, "Hadjib," **EI,** III, 45-49.

lah Resûlü'nün (sav) kapısına geldi, orada kapıcılar (bevvâb) bulmadı. Allah Resûlü'ne (sav) "seni tanımamıştım" deyince, Allah Resûlü (sav) 'sabır ilk çarpıştadır' buyurdu."[106]

Buhârî "Kitâbu'l-Ahkâm" da kapıcı kelimesini tekil,[107] "Cenâiz"de[108] ise "orada kapıcılar bulmadı" şeklinde çoğul olarak rivâyet etmektedir. Bu ifadenin mânâsı şudur: Kadına o kimsenin Allah Resûlü olduğu söylenince bir korku ve dehşet hissetti ve onun hükümdârlar gibi, huzuruna insanların girmesini engelleyen hâcib ve bevvâbları olduğunu düşündü. Fakat düşündüğünün aksi bir durumla karşılaştı. Tîbî de bu şekilde yorumda bulunur. Burada hatıra hemen şu geliyor: Kadının o sırada Allah Resûlü'nün (sav) kapıcısını bulamaması, daha önce *"izin isteyen"* bahsinde geçtiği üzere, Resûlullah'ın (sav) huzuruna insanları sokan bir kapıcının bulunduğu hususu ile çelişmez. **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'de,[109] Allah Resûlü'nün (sav) alçakgönüllülüğünün bir eseri olarak, sürekli bir kapıcısının bulunmadığı belirtilerek sözü geçen kadının hadîsi zikredilir. Zurkânî, bunun, herhangi bir iş için zaman zaman bir kapıcının bulunmasına aykırı olmadığını belirtir. Sonra **Mevâhib** metninde müellif şöyle der: Fakat Ebû Mûsa el-Eş'arî hadîsinde, onun Allah Resûlü'ne (sav) kuyunun yanıbaşındaki kanepede oturduğunda kapıcılık yaptığı zikredilir. Bu Bi'r-i Erisle ilgili kıssa olup **Sahîhayn**'da[110] geçtiği üzere bu rivâyette Ebû Mûsa el-Eş'arî şöyle der: *"Kapının yanına oturdum ve bugün Allah Resûlü'nün kapıcısı olacağım dedim"*. Buhârî'nin **el-Edebü'l-müfred**'de[111] zikrettiği rivâyette fazla olarak *".. Nebî bana emretmedi"* ifadesi vardır. Ebû Mûsa'nın rivâyet ettiği bu hadîste, devamla, önce Hz. Ebubekir'in, sonra Hz. Ömer'in, sonra da Hz. Osman'ın gelişleri ve onlar için müsaade isteyişi ile Allah Resûlü'nün (sav) her biri için *"ona kapıyı aç ve cennetle müjdele"* buyurduğu anlatılmaktadır. Ebû Avâne'nin rivâyetinde ise *"kapıyı tut, yanıma kimse girmesin"* ifadesi vardır.[112] Kastallânî, bu iki rivâyetin şöyle uzlaştırılabileceğini söyler: Allah Resûlü (sav) yalnız başına kendi özel işi ve ailesiyle meşgûl bulunmadığı durumlarda, kendisi

106. Buhârî, Cenâiz 31; **Fethu'l-Bârî,** XXVII 154-155.
107. Buhârî, Ahkâm 11,
108. Buhârî, Cenâiz 31.
109. bkz. Zurkânî, **Serhu'l-Mevâhib,** IV, 283.
110. Buhârî, Fedâilü's-sahâbe 5; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 29; geniş bilgi için bkz. **Fethu'l-Bârî,** XIV, 173 vd.
111. **el-Edebü'l-müfred,** Beyrut: 1406/1986 (Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye), s. 246 (bâb: 546, hadîs: 1184).
112. Zurkânî'nin verdiği bilgi burada biter (**Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 283).

ile halk arasındaki perdeyi kaldırır ve ihtiyaç sahibini "evet!" diye karşılardı. Kendi özel işiyle meşgûl olduğunda ise bir kapıcı edinirdi. Bunu Zurkânî söyler. Allah Resûlü'nün (sav) eşlerine bir ay îlâ'da bulunduğu sırada, huzuruna girmek üzere Hz. Ömer için Rebâh el-Esved'in müsaade istemesiyle ilgili hadîs,[113] bu konuda delîl olarak yeterlidir.

Fethu'l-Bârî'de Kitâbu'n-Nikâh'ta "kişinin, kocası hakkında kızına öğüdü bâbı"nda Hz. Ömer'in şu sözü zikredilir: *"Resûlullah'ın siyahî hizmetçisine, Ömer için izin iste, dedim. Çocuk içeri girdi ve Nebî (sav) ile konuştu, sonra çıkarak şöyle dedi: Nebî (sav) ile konuşarak seni haber verdim, sesini etmedi. Bunun üzerine ben de geri döndüm ve minberin yanındaki topluluğun yanına gelip oturdum. Sonra, zihnimi kurcalayan şey bana galebe çaldı, çocuğa gelip Ömer için müsaade iste, dedim. Çocuk içeri girdi, sonra geri dönerek "seni haber verdim, sükût buyurdu"dedi. Döndüm, minberin yanındaki topluluğun yanına gelip oturdum. Sonra, zihnimi meşgûl eden şey yine bana galebe çaldı, çocuğa gelerek Ömer'e müsaade iste, dedim. Çocuk içeri girdi, sonra geri dönerek "seni haber verdim, sükût buyurdu" dedi. Geri dönmek üzereyken çocuk beni çağırarak Allah Resûlü sana izin verdi, dedi. Ben de Resûlullah'ın huzuruna girdim."* Hâfız İbn Hacer, Hz. Ömer'in *"Allah Resûlü'nün siyahî hizmetçisine dedim"* sözü üzerine şöyle der: *Ubeyd b. Huneyn'in rivâyetinde "Resûlullah (sav) merdivenle (icle, acele) çıkılan bir odadaydı, siyahî bir hizmetçisi de merdivenin başındaydı"* ifadesi vardır. Bu hizmetçi çocuğun adı Rebâh'tı. Semmâk rivâyetinde hizmetçiyi adıyla (Rebâh) anar ki onun rivâyeti şu lâfızladır *"İçeri girdim, derken Allah Resûlü'nün (sav) hizmetçisi Rebâh'la karşılaştım, odanın eşiğine oturmuş ve ayaklarını oyulmuş bir kütüğün üzerinden aşağı sarkıtmıştı. Bu, Allah Resûlü'nün (sav) üzerine basarak çıkıp indiği bir hurma ağacı gövdesiydi"*. Bununla, başkasının rivâyetinde zikredilen "icle" kelimesi ile bir rivâyette geçen "üskuffe"nin, ki kapının alt eşiğidir, yorumu anlaşılmış oldu. Bu rivâyette geçen "nakir" kelimesi de "azîm" vezninde olup "menkur" (oyulmuş) anlamındadır. Müslim'in[114] bazı rivâyetlerinde "nakîr" yerine "fakîr" kelimesi geçer ki basamak (merdiven) gibi oyulmuş şey demektir.[115] Hâfız İbn Hacer daha sonra bu babın sonunda[116] şöyle der: Bu rivâyette, yönetici kimsenin, halvet zamanında yanına izinsiz girmek iste-

113. Buhârî, Nikah 83; **Fethu'l-Bâri,** XXVII, 154, XIX, 341-342.
114. Müslim, Talâk 30; Nevevî, **Şerhu Müslim,** X, 83.
115. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** XIX, 341-342. Kettânî'nin metninde Semmâk kelimesi Dahhâk, "nakr" da "bakr" şeklinde geçmektedir.
116. **Fethu1-Bârî,** XIX, 348.

yenlere engel olacak bir kapıcı tutmasının caiz olduğuna delîl vardır. Kitâbü'l-Cenâiz'de[117] Hz. Peygamber'in (sav) öğüt verdiği kadınla ilgili olarak Enes'in *"Kadın Allah Resûlü'nü tanımadı, sonra kendisine geldiğinde yanında kapıcılar bulmadı"* sözü de, bu durumda, Allah Resûlü'nün (sav) halkla görüşmek için oturduğu zamanlarla ilgili olmalıdır. Mühelleb şöyle der: Bu rivâyette (Hz. Ömer'le ilgili rivâyet), İmâm'ın (devlet başkanı), ailesi yönünden can sıkıcı bir durum sözkonusu olduğunda, öfkesi geçinceye ve halkın içine neşeli olarak çıkıncaya kadar, kendi sırdaş ve yakın çevresiyle de görüşmeyebileceğine dair delîl vardır. Büyük bir kimse, yalnız başına kaldığı zaman, onun müsaadesi olmadan yanına girmek hoş bir davranış değildir, isterse yanına girmek isteyen onun katında yüce bir yere ve değere sahip bulunsun. İbn Hacer devamla şöyle der: Bu rivâyette, hâcibin, kapısını tuttuğu kimsenin susmasıyla girişe müsaade olmadığını anlaması hâlinde giriş için izin vermeyeceğine; bir kimse yalnız başına bile olsa, muttalî olunmasını istemediği bir durumda bulunması ihtimâlini göz önüne alarak, yanına girerken izin almanın uygun (meşrû, gerekli) olduğuna; Kitâbü'l-İsti'zân'da"[118] Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin Hz. Ömer'le olan kıssasında izahı geleceği üzere, kendisine izin verilmeyen kimsenin, müsaade verileceğini umması hâlinde tekrar izin istemesinin caiz olduğu ve bunu da üç defadan fazla yapmaması gerektiğine delâlet vardır. Ebû Mûsa kıssasında Hz. Ömer'i tenkit sözkonusu değildir. Çünkü üçüncü defada ona verilen izin bu konudaki hükümle uygunluk içindedir. Kendisine üçüncü defada da izin verilmemiş olsaydı, anlaşılan, onun tekrar izin isteyeceğiydi. Zira ilerde de belirtileceği gibi o, izin isteğinin üç defadan fazla olmayacağı hükmünün kendisine ulaşmadığını açıkça belirtmiştir.[119] Yine **Fethu'l-Bârî**'de, "Kitâbu'l-Ahkâm" da Buhârî'nin "Hz. Peygamber'in (sav) bir kapıcısı olmadığına dair bâb" sözü ile ilgili olarak Mühelleb şöyle der: Nebî (sav)'in devamlı bir kapıcısı yoktu. Yani, Buhârî'nin "Menâkıb" kitabında naklettiği, Ebû Mûsa'nın Hz. Peygamber (sav) kuyu kenarındaki sedirde oturduğunda kapıcısı olduğuna dair hadîs[120] de bu hususta delîl olarak ileri sürülemez. Bu iki rivâyet arasında şu şekilde uygunluk bulunabilir: Allah Resûlü (sav) ailesiyle ilgilenmediği veya kendi başına özel bir işiyle meşgûl bulunmadığı zamanlar,

117. Buhârî, Cenâiz 31.
118. **Fethu'l-Bârî**, XXIII, 31-36.
119. **Fethul-Bârî**, XIX, 348.
120. Buhârî, Fedâilü's-sahâbe 5.

halk ile arasındaki perdeyi kaldırır ve kendisine gelen ihtiyaç sahiplerini karşılardı. Taberî şöyle der: Rebâh el-Esved'in kendisine giriş müsaadesi istemesiyle ilgili Hz. Ömer hadîsi, Allah Resûlü'nün (sav) halvet vaktinde (yalnız başına olduğu zaman) kapıcı tuttuğuna delâlet eder. Böyle olmasaydı, Hz. Ömer kendisi için bizzat izin isterdi.[121]

Tenbih: Karâfî, bidatleri beş kısma ayırıp nedb kaideleri ve Şer'î delîllerinin uygulandığı üçüncü kısmı zikrederken şöyle der: Buna misal imamlar, kadılar ve yöneticiler için, sahâbenin bulunduğu durumun aksine, statüler (şekil ve vasıflar) ikâme edilmesidir. Bunun sebebi de Şer'î maksat ve maslâhatların, ancak yöneticilerin halkın nazarında saygı kazanmalarıyla sağlanabilmesidir. Sahâbe zamanında halkın saygısı, büyük çapta, dinî yaşayış ve hicrette önceliğe dayanıyordu. Derken bu kuşak gitti başka bir kuşak geldi, ancak şekil ve vasıflarla saygıda bulunur oldular. Bu yüzden, maslâhatların gerçekleşmesi için şekil ve sıfatlara saygı kaçınılmaz oldu. Hz. Ömer arpa ekmeği ve tuz yer, kendi vâlilerine ise her gün için yarım koyun tahsis ederdi. Çünkü o bilmekteydi ki kendi içinde bulunduğu durumu başkası uygulamaya kalkışsa halkın nazarında değersiz hâle gelir, ona saygı duymaz ve karşı gelmeye cesaret gösterirler. Bu yüzden, kendisinden başkalarını, düzeni koruyacak farklı bir statüye kavuşturmaya ihtiyaç duydu. Nitekim Şam'a gittiğinde Muâviye'yi kapıcı ve güzel binekler edinmiş, değerli ve heybetli elbiseler giymiş, hükümdârların hattı hareketini tutmuş bulunca, bunun sebebini sordu. O da *"öyle bir ülkedeyiz ki bunu yapmaya muhtacız"* diye karşılık verince, Hz. Ömer *"seni ne meneder ne de sana yapmanı emrederim"* dedi. Bunun anlamı şudur: Sen kendi durumunu daha iyi bilirsin, buna ihtiyaç duyuyorsan ne alâ, duymuyorsan yapman iyi değil. Hz. Ömer ve başkalarının bu davranışı, imamlar ve yöneticilerin durumlarının şehirlere, asırlara, toplumlara ve şartlara göre değiştiğini gösterir. Bu yüzden, daha önceleri olmayan süs ve siyasetleri yenileme ihtiyacı duydular ki bazı durumlarda bu gerekli olmaktaydı.[122] Mencûr da **el-Menhec**'de[123] bunu zikrederek onaylar ve Karâfî'nin sözünde geçen "imamlar"ın; hem büyük imameti (devlet başkanlığı) hem de küçük imâmeti (namaz imamlığı) kapsadığını belirtir ki bu gerçekten güzel bir ifadedir.

121. **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 154.
122. Karâfî, **el-Furûk,** Tunus 1302, IV, 203-204.
123. Ahmed b. Ali el-Mencûr (ö. 995/1587). bkz. Ziriklî, I, 174; **GAL, Suppl.,** II, 376, 697.

HÜR VE KÖLELERDEN HZ. PEYGAMBERİN HİZMETİNDE BULUNANLAR

Şerhu'l-Mevâhib'de müellif, burada sözkonusu hizmetçinin (hâdim), genç oğlan veya kız çocuğu olduğunu belirtir.[124] Âmirî, **Behcetü'l-mehâfil**'de onbir hizmetçiyi sayar.[125] **İbn Cemâa,** Muhtasaru's-siyer'**de Allah Resûlü'ne hizmet edenleri zikrederken şöyle der: Ebû Hamza Enes b. Mâlik, Hind ve Esma binti Hârise el-Eslemî, Rabîa b. Ka'b el-Eslemî de onlardandır. İbnü'l-Cevzî** Muhtasaru'l-Hüye'**de şöyle der**[126]**: Rabîa b. Ka'b el-Eslemî Allah Resûlü'ne (sav) hizmet eder ve ihtiyaçlarını karşılamak için kapısının önünde gecelerdi.** el-İstîâb'**da da onun sefer ve hazarda Resûlullah'tan (sav) ayrılmadığı zikredilir.**[127]

Müslim'in Rabîa'dan naklettiği bir rivâyette o şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) kapısında geceler, ona abdest suyu verirdim.[128] **Şerhu'l-Mevâhib**'de Vâkıdî'nin şöyle dediği zikredilir: Rabîa, vefâtına dek Allah Resûlü'nden (sav) ayrılmadı, sonra Medine'den çıkıp gitti. [129] **Dürrü's-sehâbe**'de[130] Ümmü Seleme'nin Ebû Huzeyfe diye künyelenen azatlısı Muhâcir'in biyografisi verilirken, onun şöyle dediği zikredilir: "Allah Resûlü'ne (sav) beş yıl hizmet ettim, yaptığım birşey için "bunu niçin yaptın?", yapmadığım birşey için de "bunun niçin yapmadın?" buyurmadı asla."[131]

ALLAH RESÛLÜ'NE HİZMET EDEN ÂZATLI KÖLELERİ

Mevâlî kelimesi Mevlâ'nın çoğulu olup, âzad eden efendi ve azat edilen köle mânâlarına gelir. Burada da bu son anlamda kullanılmıştır. **Behce**'de şöyle der: Bu âzatlıların hepsi bir zamanda Allah Resûlü'nün

124. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** Kahire 1329, III, 296.
125. **Behcetü'l-mehâfîl ve buğyetü'l-emâsil,** Kahire 1331, II, 154-155. Burada adları verilen hür hizmetçiler şunlardır: Enes b. Malik, Harise el-Eslemî'nin çocukları Hind ve Esma, Rabîa b. Ka'b el-Eslemî, Abdullah b. Mesud, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Bilâl b. Rebâh, Ebû Mahzûra, Sa'd (Hz. Ebubekir'in azatlısı), Bükeyr b. Şedâh el-Leysî ve Ebû Zer el-Gıfârî.
126. Bununla Ibnü'l-Cevzî'nin **Sıfatu's-safve** (Beyrut 1399/1979) adlı eseri kastedilmiştir (bkz. **age,** I, 683-684).
127. **el-İstîâb,** I, 506-507.
128. Bu hadîs için bkz. Tirmizî, Daavât 27.
129. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** II, 297.
130. Suyûtî'nin **Dürrü's-sahâbe fî men dahale Mısr mine's-sahâbe** adlı eseridir (bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 731).
131. Bu bilgi için bkz. **el-İsâbe,** III, 466; **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 301.

(sav) elinde mevcut olmayıp her biri ayrı ayrı zamanlarda bulunmuşlardır. **Behcetü'l-mehâfil'**de Allah Resûlü'nün (sav) âzatlıları faslında, onların sayılarının otuzbire ulaştığı belirtilerek şu isimler zikredilir: Zeyd b. Hârise, Üsâme b. Zeyd, Ebû Kebşe,[132] Enîse, Şukrân, Rebâh, Yesâr, Ebû Râfi' el-Kıbtî, Ebû Müveyhibe, Kirkire, Hilâl b. Yesâf'ın dedesi Zeyd,[133] Tahmân, Me'bûr el-Kıbtî, Vâkid Ebû Vâkid, Hişam b. Dumeyre, Asîb,[134] Ebû Ubeyd, Ebû Hind, Enceşe, Ebû Lübâbe ve Ruveyfi'. Hz. Peygamber'in (sav) yedi tane de cariyesi olup bunlardan biri Selma'dır.[135] Muhibbüddin et-Taberî de **el-Hulâsa**'da hizmetçilerin sayısını yukarıda zikredilen sayıya ulaştırmıştır.[136] **el-Mevâhib**'de de İbnü'l-Cevzî'den[137] naklen Allah Resûlü'nün (sav) âzatlılarının kırk üç, cariyelerinin ise onbir olduğu kaydedilir. Zurkânî, İbnü'l-Cevzî'den başka birinin âzatlı köle ve cariyelere bundan başka birçok ilâvede bulunduğunu ve bu konuda müstakil bir eser yazdığını belirtir.[138] **el-Elfîyye** ve şerhleri ile **Simtü'l-cevhari'l-fâhir**'e[139] bakınız. İmâm en-Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât**'ta, bu âzatlıların hepsinin aynı zamanda değil, her birinin ayrı ayrı zamanlarda Resûlullah'ın (sav) elinde mevcut bulunduklarını belirtir.[140] Allah en doğrusunu bilir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HASTALIĞI SIRASINDA AZAT ETTİĞİ KÖLELER

Nûru'n-nibrâs'ta[141] Ebû Tahir el-Muhlis'in Sehl b. Yusuf'a varan senedle yaptığı rivâyette, Sehl'in babasından, onun da kendi babasından

132. Metinde Ebû'l-Hanşe diye geçen bu adın doğrusu Ebû Kebşe'dir (bkz. **el-İsâbe,** IV, 156; **Behcetül-mehâfil,** II, 150).
133. Metinde Yesâf adı Yesân şeklinde ve Zeyd ile Hilâl ayrı isimler olarak verilmiştir. Düzeltme **Behcetü'l-mehâfil'**den (II, 151) yapılmıştır.
134. Bu kelime de metinde İyb şeklinde verilmiştir (krş. **age,** II, 151).
135. Diğerleri: Ümmü Eymen Bereke, Mâriye, Reyhâne, Meymûne, Hadire ve Rudvâ (bkz. **Behcetü'l-mehâfil,** II, 152-153).
136. Bu bilgiler için bkz. **Behcetü'l-mehâfil,** II, 149-154.
137. bkz. **Sıfatu's-safve,** I, 148-150.
138. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 311.
139. Mehdî el-Fâsî'nin eseridir (bkz. **GAL, Suppl.,** II, 961).
140. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/1, 28.
141. Sıbt Ibni'l-Acemî'nin (Burhâneddin el-Halebî), İbn Seyyidinnâs'ın **Uyûnu'l-eser**'îne yaptığı şerhtir (**GAL,** II, 80, **Suppl.,** II, 77; Ziriklî, I, 62).

şöyle dediğini naklettiği kaydedilir: Allah Resûlü (sav) hastalığı sırasında kırk köle azat etti. Hâfız Ebû'l-Alâ el-Irâkî **Nûru'n-nibrâs**'ta kendi el yazısıyla, Allah Resûlü'nün (sav) hastalığında kırk köle âzad ettiğini kaydetmiştir. **Simtü'l-cevheri'l-fâhir**'de de müellif, Allah Resûlü'nün (sav) âzad ettiği köleleriyle ilgili olarak dört varakı kapsayan bir bölüm ayırmıştır. Emir Sıddık Hasan Han'ın oğlu, çağdaş muhaddis Nûru'l-Hasan Han **Bülûğu'l-merâm**'a yaptığı şerhte,[142] **en-Necmü'l-vehhâc**'dan nakille Allah Resûlü'nün (sav) ömrünün yılları sayısınca altmış üç köle âzad ettiğini söyler ve adlarını zikreder. Daha sonra şöyle der: Hz. Âişe de altmış dokuz köle âzad etti ve o kadar yıl yaşadı. Hz. Ebubekir birçok köle azad etti. Abbas yetmiş köle azad etti. Bunu Hâkim rivâyet eder.[143] Hz. Osman muhasara altındayken yirmi köle âzad etmişti. Hakîm b. Hizâm gümüş halka (tasma) takılı yüz köleyi âzad etti. Abdullah b. Ömer bin. Abdurrahman b. Avf da otuz bin köle âzad etti.

ALLAH RESÛLÜ UYUDUĞUNDA KENDİSİNİ UYANDIRAN, GUSLETTİĞİNDE ÖRTÜ TUTAN

Simtü'l-cevheri'l-fâhir'de Abdullah b. Mesud'la ilgili olarak şöyle denir: Allah Resûlü (sav) uyuduğunda kendisini o uyandırır, guslettiğinde örtü tutar, yolculuk edeceği zaman bineğini hazırlar ve yalnız başlarına birlikte yürürlerdi.[144] Fetih ve o sırada Resûlullah'ın (sav) gusletmesiyle ilgili kıssada, kızı Hz. Fâtıma'nın kendisine örtü tuttuğu zikredilir.

142. Nûru'l-Hasan b. Muhammed Sıddık Hasan Han (ö. 1336/1917). bkz. **GAL, Suppl.,** II, 861; Serkis, II, 1873. Kehhâle (XIII, 119-120) sözkonusu eserin adını **Fethu'l-Allâm li-şerhi Bülûği'l-merâm** olarak kaydederken, Brockelmann (**Suppl.**, II, 74) ve Serkis (II, 1204) bu eseri Sıddık Hasan Han'a ait gösterirler.

143. **el-Müstedrek,** III, 321.

144. Bu bilgi için bkz. İbn Sa'd, III, 153; Sekine eş-Şihâbî, "el-Meclisü's-semânûn ba'de'l-mieteyn fî fadli Abdillah b. Mes'ûd min Emâli'l-Hâfız İbn Asâkir", **Mecelletü'l-Mecmai'l-luğati'l-Arabiyye,** Dımaşk 1983, LVIII, sayı: 4, s. 753-771.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN EVİ İÇİNDEKİ İHTİYAÇLARI İÇİN HİZMET EDEN

Allah Resûlü'nün (sav) bu tür hizmetlerini ailesi yürütürdü. Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de (bkz. s. 221,1. baskı, "mızrak taşıma bâbı"nda), "evlerdeki helâlarda hizmeti ailesine aitti" diyerek bu hususu açıkça belirtir.[145] Kastallanî de bunun aynısını söyler.[146]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KAPISINDA GECELEYEN ERKEKLER

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (IV, 44) Rabîa b. Ka'b el-Eslemî'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Allah Resûlü'nün (sav) kapısında geceler, ona abdest suyunu verirdim. Gece uzun bir süre "semi'allahu li-men hamiden" dediğini, uzun bir süre de "elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" dediğini duyardım".[147] Ka'b'ın sözü geçen hadîsini Ebû Dâvud "Nebî (sav)'in gece namaza kalkışı bâbı" nda tahric etmiştir. Ka'b şöyle der: "Resûlullah (sav) ile birlikte gecelerdim. O'na abdest suyunu getirir, ihtiyacını karşılardım. Allah Resûlü (sav) 'benden dile!' buyurdu, 'Cennette sana arkadaşlığı dilerim' dedim. 'Daha başka?' deyince, ben de 'hepsi bu!' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav), 'Nefsini ıslâh konusunda fazla namaz ve ibâdetle bana yardımcı ol' buyurdu."[148] Münzirî, Ebû Dâvud'un muhtasarında[149] şöyle der: Müslim ve Nesâî de bu hadîsi tahric etmişlerdir. Tirmizî ile İbn Mâce ise hadîsin yalnız bir tarafını tahric etmişlerdir. Rabîa'dan **Kütüb-i Sitte**'de bundan başka rivâyet nakledilmemiştir.[150] **el-İsâbe**'de[151] Heysem b. Nasr el-Eslemî'nin biyografisinde, kendisinden şu rivâyet nakledilir: "Nebî (sav)'e hizmette bulundum, Mehâvîc kavminde kapısını bekledim, Ebû'l-Heysem'in[152] kuyusundan kendisine su getiriyordum. Kuyunun güzel suyu vardı."

145. **Fethu'l-Bârî,** II, 28.
146. **İrâdü's-sârî,** I, 240.
147. İbn Sa'd, IV, 313.
148. Ebû Dâvud, Tatavvu 22.
149. Eserin adı **el-Müctebâ** olup basılmıştır: Haydarabad 1342; Kahire 1948, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (bkz. **GAS,** I, 151).
150. Bu rivâyetler için bkz. Müslim, Salât 225; Nesâî, Tatbik 79; Tirmizî, Daavât 28; İbn Mâce, Duâ 16.
151. **el-İsâbe,** III, 615; Şâmî, **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** Kahire, 1402/1981, VII, 345-346.
152. Ebû'l-Heysem b. Teyyihân (bkz. **el-İsâbe,** IV, 212-213).

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖZEL HİZMETİNDE KADIN İSTİHDAM ETMESİ

Hasan b. Süfyân'ın **Müsned**'inde,[153] Hâkim,[154] Dârekutnî ve Ebû Nuaym'ın Ebû Mâlik en-Nehaî'den tahric ettikleri hadîste, o Esved b. Kays'tan, o Nebîh el-Anzî'den ve o da Ümmü Eymen'den şu rivâyette bulunur: "Allah Resûlü (sav) gece kalktı ve evin bir köşesinde bulunan toprak kaba bevletti. Ben de gece bir vakit kalktım, susamıştım, ne olduğunu anlamadan o kaptakini içtim. Sabah olduğunda Nebî (sav) 'Ey Ümmü Eymen, kalk şu kaptakini dök' buyurdu. Ben 'Andolsun ondakini içtim' deyince, Resûlullah (sav) azı dişleri görününceye dek güldü ve sonra şöyle dedi: 'Andolsun, senin karnın artık ebediyyen hastalık görmez.' "

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YAHUDİ BİR ÇOCUĞU İSTİHDAMI

Sahih-i Buhârî'de Enes'ten şu rivâyet nakledilir: Yahûdî bir çocuk Allah Resûlü'ne (sav) hizmet ediyordu. Hastalandığında Allah Resûlü onu ziyaret ederek kendisini İslâm'a dâvet etti. O da müslüman oldu ve öldü.[155] Mâlikî mezhebinin ana kaynaklarından **el-Utbiyye**'de,[156] İmam Mâlik'in talebelerinden Ziyâd b. Şebtûn'dan[157] bu çocuğun adının Abdülkuddüs olduğu nakledilir. Abdülkuddüs adından **el-İsâbe**'ye bakınız.[158] Allâme İbn Zekrî de **el-Fevâidü'l-müttebe'a fi'l-avâidi'l-mübteda'a**[159] adlı eserinde onun biyografisini verir. Bu esere de bakınız. Ubbî **Sahîh-i Müslim**'e yaptığı şerhte,[160] hayızlı kadından izâr (belden aşağı giyilen elbise) üzerinden istifade ile ilgili hadîslerden söz ederken, İbn Cübeyr'den, onun Mushaf'ı hizmetçisi mecûsi bir çocuğa verdiği, çocuğun da Mushaf'ı bir

153. Hasan b. Süfyân en-Nesevî (ö. 303/916). bkz. **GAS,** I, 169-170.
154. **el-Müstedrek,** IV, 63. (Ümmü Eymen'le ve bu olayla ilgili olarak arıca bkz. s. 238, 253-255)
155. Buhârî, Cenâiz, 80; Ebû Dâvud, Cenâiz, 5. Hadîste Resûlullah'ın çocuğun başucunda otturarak onu İslâm'a dâvet ettiği, çocuğun babasına baktığı ve babasının "Ebû'l-Kâsım'a itâat et" demesi üzerine müslüman olduğu, Resûlullah'ın (sav) da "Onu ateşten kurtaran Allah'a hamdolsun" diyerek çıktığı zikredilir. Ayrıca bkz. s. 571-572.
156. Utbî'nin (ö. 255/869) eseridir (bkz. **Tertîbu'l-medârik,** II, 144-146).
157. Adı Ziyâd b. Abdurrahman olup lâkabı Şebtûn'dur (bkz. **age,** I, 349-353). Metinde Şebtûn kelimesi Şeytûn şeklinde geçmiştir.
158. **el-İsâbe,** II, 430. Utbî'nin sözü aynen nakledilmektedir.
159. Muhammed b. Abdurrahman, İbn Zekrî el-Fâsî (ö. 1144/1731). Kendisi ve eserleri için bk. M. Hadj-Sadok, "İbn Zakrî", **EI, (Suppl)**, s. 403-405.
160. Muhammed b. Hilfe el-Ubbî (ö. 827/1424). Eseri: **İkmâlu İkmâli1-mu'lim** (c. I-VII, Kahire 1327-1328). bk. **GAS,** I, 137; Serkis, I, 363.

bağla taşıdığını nakleder. Hâfız eş-Şâmî, Allah Resûlü'nün (sav) bazan koyununu kendisinin sağdığı, elbisesini diktiği, koyununu yüzdüğü ve kendi kendisine hizmet ettiği rivâyetinin de içinde bulunduğu birçok hadîsi zikrettikten sonra şöyle der: Bu durumu bazı zamanlarda olmuş kabul etmek gerekir, çünkü Allah Resûlü'nün (sav) hizmetçilerinin bulunduğu; bazan kendi kendisine hizmet ettiği, bazan başkaları vasıtasıyla hizmetini yürüttüğü ve bazan da birlikte bunu yaptıkları bilinmektedir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YAPILMASINI HİÇBİR HİZMETÇİSİNE ISMARLAMADIĞI HUSUSLAR

İbn Seb' Hz. Âişe'den şöyle dediğini rivâyet eder: Allah Resûlü'nün (sav) sadakasını vermeyi başkasına tevdî ettiğini görmedim. O bizzat kendisi sadakayı fakirin eline verirdi. İbn Mâce de bunu İbn Abbas'dan rivâyet eder.[161] İbn Sa'd, Ayyaş b. Ebî Rebia'nın âzatlısı Ziyâd'dan şu rivâyeti nakleder: İki husus vardır ki Allah Resûlü (sav) hiç kimseye tevdi etmezdi: Gece namaza kalktığında abdest suyunu dökmeyi ve sadaka dileyene sadaka vermeyi. Sadakayı bizzat kalkar kendisi verirdi.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KENDİLERİNE HİZMET ETTİĞİ KİMSELER

el-Makalatü's-seniyye'de[162] müellif şöyle der:

Tüm varlığı kaplamıştır bereketi Mustafa'nın.
Oluşun (kevn) içtenliği, mahlukâtın nimet içinde oluşu ondan.
Elçilere güleryüz gösteren, avuçları (cömertliği)
Diyem (Deylem?) başaklarından daha gür, umulduğunda.
Necâşî'nin elçileri geldiklerinde hizmet etti onlara,
Kerem alanına indiklerinde.
Ashâbı biz yeteriz dediler, O ben, dedi
Daha lâyıkım ashâbıma hizmet edenlere hizmete.
Onlar ashâbıma ikrâm edenlerdir ülkelerinde
Muhacir olarak gittiklerinde.

161. İbn Mâce, Taharet 30.
162. **el-Makâlâtü's-seniyye fî medhi hayri'l-beriyye,** Osman Beg b. Ali Bây'ındır (bk. **GAL, Suppl.,** II, 640).

İbn Luyûn et-Tücîbî[163] **el-İnâle** adlı eserinde, **meşâyihin** kendilerinden aşağı kimselere hizmette bulunmalarında esasın (delîlin), Allah Resûlü'nün (sav) Necâşî'nin elçilerine bizzat kalkıp hizmet etmesi olduğunu söyler.

MUHACİRLERİN İZDİHAM SIRASINDA KALKIP ALLAH RESÛLÜ'NÜN ETRAFINI AÇMALARI

Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde[164] "Hz. Âişe Müsnedi"nde Urve'nin ondan yaptığı şu rivâyet nakledilir: "Arap askerleri Allah Resûlü'nün etrafında öyle biriktiler ki onu bürüdüler. Muhacirler kalkıp Hz. Âişe'nin eşiğine çıkması için Resûlullah'ın etrafını açtılar, onlar kendisine yetiştiler, Resûlullah (sav) da ridâsını onların ellerine teslim ederek eşiğe sıçrayıp eve girdi ve şöyle dedi: 'Allahım, onlara lânet et!'Bunun üzerine Hz. Âişe 'Ey Allah'ın Resûlü, topluluk helâk olacak!' deyince, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Hayır, asla. Ey Ebubekir'in kızı, andolsun ki ben Aziz ve Celîl olan Rabbime, vefasız kalmayacak bir şart koşarak şöyle dedim: Ben bir insanım, insanların daraldığı gibi ben de daralırım. Bu durumda hangi mü'min aleyhine bir söz sarfedersem onu kendisi için keffaret kıl.'"[165]

YASTIK GÖREVLİSİ

Derim: Yastık (visâd) kelimesi vâv'ın kesresi ile olup **el-Misbâh**'ta yalnız bu okunuşu zikredilmiştir. **el-Kâmûs**'ta ise vâv harfinin üç hareke ile de okunabileceği belirtilir.[166] Nebî (sav) zamanında bu görevi İbn Mesud yüklenmişti.[167] **Bu husus** Sahîh-i Buhârî'**de, Alkâme'nin Şam'a gidişi ve Ebû'd-Derdâ ile karşılaşışı kıssasında geçmektedir. Sahîh-i Buhârî**'de "Kitâbu'l-Vudû" da Ebû'd-Derdâ'nın Iraklılara söylediği şu söz geçmektedir: İçinizde su ve yastık görevlisi (İbn Mesud) yok mudur?[168] Burada yastık kelimesi hâ'sız (te'siz: visâd) olarak geç-

163. İbn Luyûn et-Tücîbî (ö. 750/1346). bkz. s. 71, dipnot: 230.
164. **Müsned,** VI, 107.
165. Metinde geçen "efdâd" kelimesi "emdâd", "ramekûh" kelimesi de "rahekûh" olacaktır.
166. bk. İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye,** V, 182.
167. bk. **Müsned,** VI, 449.
168. Buhârî, Vudû 16. Ayrıca bk. **Müsned,** VI, 449, 451.

mekte olup "mihadde" mânâsınadır. Kastallânî de aynı şeyi zikreder. Hafâcî, **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle der: Visâde, yastık olarak kullanılan, yani başın altına konulan şey olup "mihadde" diye adlandırılan nesne karşılığındadır.[169]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YANINA GELEN KİMSEYE YASTIK KOYMASI

Nebî (sav), Selmân yanına girdiğinde ona yastık koymuştu. Bu bilgi, İbn Hayyân el-Isfehânî'nin Kitâbu Ahlâki'n-Nebî **adlı eserinde geçmektedir.**[170] **es-Sîretü'ş-Şâmiyye**'de İbn Sa'd'a isnâdla şu rivâyet zikredilir: Adî b. Hâtim, Nebî (sav) mescidde bulunduğu sırada huzuruna gelerek ona selâm verdi. Allah Resûlü (sav) "*Kim bu adam?*" diye sorunca, "*Adî b. Hâtim*" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) onu evine götürdü, kendisine bir yastık koyarak "*üstüne otur*" buyurdu.[171] Hafâcî, **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle der: Bu, "visâde"nin yastık değil, yaygı olduğuna delâlet eder. Cevherî'nin onu yalnız "mihadde" (yastık) diye yorumlamasının önemi yoktur.[172] İbn Asâkir, **Târih**'inde Enes'ten zayıf saydığı şu rivâyeti tahric eder: Adî b. Hâtim Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna girdiğinde ona bir yastık koydu, kendisi de yere oturdu. Bunun üzerine Adî "şehâdet ederim ki sen yeryüzünde ne üstünlük ne de bozgunculuk peşinde değilsin" dedi ve müslüman oldu.[173] Başka bir rivâyette de kendisine "ey Allah Resûlü, biz kimse için yapıldığını görmediğimiz bir manzara gördük" denilince, "evet, bu bir kavmin kerîmidir (lider, soylu, saygı duyulan), size bir kavmin kerîmi geldiğinde ona ikrâmda bulunun" buyurdu.[174] Dûlâbî mezkûr hadîsi Adî b. Hâtim tarikiyle **Kitâbü'l-Künâ ve'l-elkâb**'da rivâyet etmektedir. Zehebî

169. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz (Şerhu'ş-Şifâ),** Kahire 1327, II, 71.

170. Bu zat Ebû'ş-Şeyh diye meşhurdur. Eseri: **Ahlâku'n-Nebî ve âdâbuh,** Beyrut 1406/1986, s. 210. Hadîsin devamında Allah Resûlü (sav) şöyle buyurur: Ey Selmân, hiç bir müslüman yok ki yanına giren müslüman kardeşine ikrâm olarak yastık koysun da günahı affolunmasın (aynı rivâyet için bk. **es-Sîretü'ş-Şamiyye,** VII, 569).

171. İbn Sa'd, I, 322; İbn Hişâm, II, 580; **es-Sîretu'ş-Şâmiyye**, VII, 569.

172. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** II, 71.

173. İbn Manzûr, **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** Dımaşk 1406/1986, XVI, 294, 296; **Kenzü'l-ummâl,** IX, 153, 226.

174. Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr,** I, 241-242; **Kenzü'l-ummâl,** IX, 226; **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 32-33; Beyhâkî, **el-Medhal ila's-Süneni'l-Kübrâ,** s. 400. Ayrıca bkz. s. 568.

el-Mîzân'da ondan sözle "münker" olduğunu belirtir. **el-Câmiu's-sağîr**'de[175] bu hadîs sahâbeden birçok tarikle nakledilmiştir. Ancak Zehebî **Muhtasâru'l-Medhal**'da[176] bu hadîsin bütün rivâyet yollarının zayıf olduğunu ve "mürsel" bir şâhidinin bulunduğunu söyler. İbnü'l-Cevzî bu hadîsin uydurma olduğuna hükmetmiş, Irâkî ve sonra talebesi İbn Hacer ise onu tenkid ederek hadîsin uydurma değil zayıf olduğunu belirtmişlerdir.[177] Hâkim hadîsi **el-Müstedrek**'te tahric ederek isnâdının sahih olduğunu söyler. Visâde (yastık, minder), Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadîste Resûlu'llah'ın (sav) reddedilmesini yasakladığı hususlardan biri olarak geçer: *"Üç şey var ki reddedilmez: süt, yastık ve yağ (koku)"*[178]

Biri şu şiiri söyler:

İnsanların en hayırlısının sünneti oldu
Allah'ın rahmeti üzerine olsun ömür boyu
Reddetmemek güzel kokuyu, yastığı
Sütü ve et ile hurmayı.(*)

Hâfız Suyûtî bunların sayısını yediye ulaştırarak şöyle der:

Mustafa'dan yedi şey vardır kabulü sünnet olan
Kişi dostuna onları ederse armağan
Tatlı, sütler, yağ ve yastık,
Muhtaca yiyecek, güzel koku ve reyhan.

Şa'rânî'nin **Tabakât**'ında Süfyân b. Uyeyne'den zemzem suyunun da güzel koku mesabesinde olup reddedilmeyeceği rivâyet edilir.[178] İbn Luyûn'un **er-Risâletü'l-ilmiyye**[179] adlı eserinde şu bilgi verilir: Yaslanmaya gelince, Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde Cabir b. Semüre'den şu rivâyet zikredilir: "Evinde Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna girdim ve onu sol tarafı üzerinde bir yastığa yaslanmış gördüm."[180] Ebû Said el-Hudrî yaygının üzerinde oturur ve yastığa yaslanırdı. Ârif en-Nâblusî **Şerhu't-Tarîkati'l-**

175. **el-Câmiu's-sağîr,** s. 13; **Mecmau'z-zevâid,** VIII, 15-16.
176. Beyhakî'nin **Sünen**'i ile ilgili olup adı **Muhtasaru'l-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen**'dir (bk. **Siyeru alâmi'n-nübelâ,** nâşir mukaddimesi, I, 86; **GAL, Suppl.,** 1, 619).
177. Bu bilgiler için bk. **Feyzü'l-Kadîr,** I, 241-243.
178. Tirmizî, Edeb 37; **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 534.
(*) **el-Mekâsidü'l-hasene**'de (s. 419) hurma geçmemektedir.
178. Şa'rânî, **et-Tabakâtü'l-kübrâ,** I, 48.
179. bk. **GAL, Suppl.,** II, 380.
180. Ebû Dâvud, Libâs 42; Tirmizî, Edeb 23 (nr. 2771, 3770); **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 241. Ravînin adı metinde yanlış olarak Cabir b. Hamza diye verilmiştir.

Muhammediyye[181] adlı eserde, Hanefi mezhebinin büyük kitaplarından **el-Hidâye**'den[182] naklen şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) ipek bir koltuk yastığının üzerinde oturduğu rivâyet edilir. İbn Sa'd **Tabakat**'da İbn Abbas'ın biyografisinde[183] Benî Âmir'in âzatlılarından Râşid'den şu rivâyette bulunur: İbn Abbas'ın yatağı üzerinde ipek bir yastık gördüm, İbn Sa'd Benî Vâdia'nın müezzininden şu tahricde bulunur: İbn Abbas'ın yanına geldim, ipek bir yastığa dayanmıştı, Said b. Cübeyr de ayak ucundaydı. İbn Abbas ona şöyle diyordu: Bak bakalım benden nasıl rivâyette bulunacaksın, benden çok hadîs belledin.[184] Ebubekr el-Kâsânî'nin **Bedâiu's-senâi' fî tertîbi'ş-Şerâi'**[185] adlı eserinde, İbn Abbas'ın kıssası zikredildikten sonra şu bilgi verilir: Enes'in bir düğün yemeğinde bulunduğu ve üzerinde kuş şekilleri bulunan ipek bir yastığın üzerine oturduğu rivâyet edilir ki onun bu davranışı ipeğin ve üzerinde resimlerin bulunduğu küçük yastığın üzerine oturma ruhsatına delâlet eder.[186] Anılan eserin "istihsân" bâbına bakınız.

AYAKKABI GÖREVLİSİ

el-Mevâhib ve diğer eserlerde de geçtiği üzere **İbn Cemâa'nın** Muhtasaru's-siyer'**inde şu bilgi zikredilir: Abdullah b. Mesud Allah Resûlü'nün (sav) ayakkabılarının görevlisi (sâhibu'n-na'leyn) idi, kalktığında onları kendisine giydirir, oturduğunda da kalkıncaya dek kollarında tutardı.**[187]

Bu rivâyeti Hâris b. Ebî Ömer, Kasım b. Abdurrahman'ın "mürsel"lerinden tahric ederek şu ilâvede bulunmuştur: "..kalktığında ayaklarına ayakkabılarını giydiriyor ve odaya girinceye dek önünde yürüyordu." Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de "İbn Mesud ayakkabıları kolarına takıp

181. Eserin adı **el-Hadîkatü'n-nediyye** olup birçok defa basılmıştır (bk. Serkis, II, 1833; **GAL, Suppl.,** II, 655).
182. **el-Hidâye,** IV, 81.
183. İbn Abbas'ın **Tabakat**'taki biyografisinde (II, 365-373) bu bilgiye rastlanmamış olup söz konusu bilgi **el-Hidâye**'de (IV, 81) geçmektedir.
184. İbn Sa'd, VI, 257. Metinde Vedâa olarak verilen kelimenin doğrusu Vâdia'dır (bkz. İbn Hazm, **Cemhere,** s. 394).
185. Metinde bu eserin adı **Usûlu'l-bedâi fî usûli'ş-Şerâi** şeklinde yanlış verilmiştir.
186. bkz. **Bedâi',** V, 131.
187. bkz. İbn Sa'd, III, 153; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 386.

tutardı" sözü ile ilgili olarak şöyle der: Bunun hikmeti, ihtiyaç duyulduğunda Hz. Peygamber'e (sav) hizmet için ellerinin boş kalması ve istediğinde ellerini hizmette kullanmasıdır.[188] Bu bilginin aslı onun hocası Şebrâmellisî[189] tarafından verilmiştir. İmâm Ebû'l-Abbas el-Makkarî'nin **Fethü'l-müteâl**[190] adlı eserinde şu bilgi zikredilir: **Sahih-i Buhârî**'de[191] belirtildiği gibi İbn Mesud ayakkabılar, misvak, yastık ve abdest suyu görevlisi idi. Bu görevi Resûlullah'tan (sav) almıştı. Resûlullah kalktığında ayakkabılarını giydirir, oturduğunda da kalkıncaya dek kollarında tutardı. Muhammed b. Yahya, Kasım'dan şu rivâyette bulunur: Nebî (sav) oturduğu zaman Abdullah b. Mesud kalkar ayaklarından ayakkabılarını çıkarır ve kendi kollarına takardı. Kalktığında da onları giydirir odaya girinceye dek elinde asa önünde yürürdü. Aralarında İbn Sa'd'ın da bulunduğu bir grup, Enes b. Mâlik'in Resûlullah'ın ayakkabılarının ve su matarasının görevlisi olduğunu zikreder. Hâfız İbn Hacer, *"ayakkabı görevlisi içinizde değil mi?"* hadîsi[192] üzerine konuşurken şöyle der: Ayakkabılar ve onlarla birlikte anılan diğer şeylerin görevlisinden maksat İbn Mesud'dur. Çünkü o bu hususta Allah Resûlü'nün hizmetini yüklenmişti. Gerçekte ise "sâhibu'n-na'leyn" (ayakkabıların sahibi) Allah Resûlü'nün kendisi idi. İbn Mesud'a onları taşıdığı için mecazen "sâhibu'n-na'leyn" denmiştir. **Kûtu'l-muğtazî alâ Câmii't Tirmizî**'de[193] geçtiği üzere Beyzâvî şöyle der: İbn Mesud, Hz. Peygamber'e (sav) bütün durumlarda hizmet eder ve onunla olurdu. Abdest almak için kalktığında ibriğini taşır, giyeceği zamana dek saklamak üzere ayakkabılarını alıkordu.

İbn Mesud'un ayakkabı görevlisi olmasıyla ilgili olarak, çağımızın Bûsîrî'si Ebû'l-Mehâsin Yusuf b. İsmail en-Nebhânî el-Beyrûtî 1324 yılında Beyrut'ta kendisi hakkında bana şu şiiri okudu:

> Mustafa'nın nalinin misaline hizmet ettim
> Gölgesinde yaşamak için iki dünyada

188. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 298.
189. Nuruddin Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676), **el-Mevâhib'e** şerhi ve diğer bazı eserleri vardır (bkz. Ziriklî, V, 129-130; **GAL,** II, 419-429, **Suppl.,** II, 78).
190. **Fethü'l-müteâl fî medhi'n-niâl, Nefhu't-tîb** müellifi Makkarî'nin (ö. 1041/1632) eseri olup matbûdur (Haydarabad 1334). Makkarî'nin **en-Nefehâtü'l-anberiyye fî na'li hayri'l-beriyye** adlı bir eseri de vardır (bkz. **GAL,** II, 382, **Suppl.,** II, 408).
191. Buhârî, Fedâilu'l-ashâb 20,27; Tirmizî, Menâkıb 37.
192. Buhârî, a.y.
193. Tirmizî'nin **Sünen'**ine Suyûtî'nin yaptığı şerh olup basılmıştır (Serkis, I, 1083; **GAL, Suppl.,** I, 268).

Nalinine hizmetle mesud oldu İbn Mesud
Ben de o nalinin misaline hizmetle oldum mesud.

el-Makâlâtü's-seniyye fî medhi hayri'l-beriyye'nin yirmi birinci makâlesinde, Makkarî'den naklettiğimiz bilginin muhassalası manzum olarak şöyle dile getirilir:

Kalkar "vesîle" sahibinin ayakkabılarını çıkarır
Ayaklarından, takar o fazilet sahibi yüce gönüllü insan
Evet iki kollarına. Tâ ki kalktığında ona giydirirdi
Onları, sonra yürürdü sapmadan dosdoğru
Önünde Ahmed'in asayla ve onu girdirirdi
Odaya, hizmete seçilen saygın bir insan.

Tenbih: İbn Gâzî'nin **Sahîh-i Buhârî**'ye yaptığı şerhte,[194] varlıklı olanları hariç Câhiliyye devrinde Arapların tabaklanmamış (işlenmemiş) deriden ayakkabı giymekte oldukları zikredilir. Bu yüzden İbn Ömer'i "sebtiyye", yani kılı olmayan ayakkabı giymiş görenler bunu tuhaf karşılamışlar, o da "*Allah Resûlü'nü (sav) bunu giyer gördüm*" demişti. Tanınmış âlimlerden bir grup, Resûlullah'ın ayakkabılarıyla ilgili olarak müstakil eserler kaleme almışlardır. Ebû'l-Yümn İbn Asâkir, es-Sirâcü'l-Bulkinî, Büstî, eş-Şems Muhammed b. İsa el-Makkarî (**Kurretü'l-ayneyn fî tahkîki emri'n-na'leyn** adlı eserin müellifi) ve diğer bazıları bunlardandır. Bu âlimler arasında en şöhretlisi Mısır'da medfun bulunan İmâm Ebû'l-Abbas el-Makkarî olup **en-Nefehâtü'l-anberiyye fî vasfi na'ley hayri'l-beriyye** ve **Fethü'l-müteâl fî medhi hayri'n-niâl** adlı eserleri vardır. Bu sonuncu eser bir cilt olup **en-Nefehât**'tan sonra Mescid-i Nebevî'de Resûlullah'ın (sav) ayakucunda telif etmiştir. Nitekim Resûlullah'ın sarığı ile ilgili eserini de, Mescid-i Nebevî'de Allah Resûlü'nün başucunda telif etmiştir.[195]

Fethü'l-Müteâl'in bazı muhtasarları yapılmış olup Radiyüddin Ebû'l-Hayr Abdülmecid el-Kâdirî el-Hindî'nin Hindistan'da basılan muhtasarı, Merakeş'te medfun Ebû'l-Hasan Ali b. Süleyman ed-Dimnetî'nin[196] ve Ebû'l-Mehâsin Yusuf en-Nebhânî'nin[197] muhtasarları bunlar-

194. İbn Gâzî el-Miknâsî'nin (ö. 919/1513) bu hâşiyesi dört kürrâse hacmindedir (bkz. **Neylü'l-ibtihâc**, s. 333). İbn Gâzî ve eserleri için bkz. **GAL, Suppl.**, II, 337-338.
195. Bu eserin adı **Ezhârü'l-kimâme fî şerefi'l-imâme** olup bir urcûzedir. Rabat umumî kütüphanede (nr. 984) bir yazması vardır. bkz. **Nefhu't-tîb,** naşir mukaddimesi, I, 13.
196. Ali b. Süleyman ed-Dimnetî (ö. 1306/1889). bkz. Kehhâle, VII. 103; **GAL,** II, 636, **Suppl.,** II, 737.
197. Yusuf b. İsmail en-Nebhânî (ö. 1350/1932). bkz. Kehhâle, XIII, 275-276; **GAL, Suppl.,** II, 763-764.

dandır. Bu üç eser de bende mevcuttur. Hattâ ilk muhtasarda Resûlullah'ın (sav) nalinleriyle ilgili olarak telif edilen eser sayısının elli küsüre ulaştığı zikredilir. **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye**'de, müellifin Mekke'de **el-Leâli'l-mecmua min bâhiri'n-nizâm ve bârii'l-kelâm fî sıfati misâli na'li Resûlillah (sav)** adlı eserin yarısı kadar bir kısmına muttalî olduğu belirtilir. Yine bu eserde kaydedildiğine göre, Abdullah b. Muhammed b. Harun et-Tâî el-Kurtubî tarafından derlenmesine teşebbüs edilen bu kitabın telif sebebi şudur: Kendisinden Allah Resûlü'nün (sav) nalini üzerine yazılmak için beyitler kaleme alması istenince, bu konuda bir kıta yazar ve kendi bölgesi Endülüs'ün ediplerini, buna katılmaya dâvet eder, onlar da bu isteğe müsbet cevap verirler. Kitapta mevcut şiir parçaları, irili ufaklı yüz otuzu aşmaktadır. Şeyh Ebû Sâlim şöyle der: Hâfız el-Makkarî, hıfzının genişliği, mütalâasının çokluğu ve nalinle ilgili olarak söylenenleri araştırmadaki titizliğine rağmen, bu esere vakıf olamamıştır. Kendi çağından önceki müelliflerden, bundan çok daha az sayıda kimsenin verdiği bilgilere muttalî olabilen Makkarî'nin **Fethü'l-müteâl fî medhi hayri'n-niâl** adlı eserinde zikrettiklerinin çoğu da kendisi ve çağdaşlarının söylediklerinden ibârettir. Makkarî eğer bu kitabı görseydi şüphesiz çok sevinecekti.[198]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN DÜŞMEKTEN DOLAYI SIRTI VE AYAKLARI OĞMADAKİ HAREKET TARZI

es-Sîretü'ş-Şâmiyye'de "Allah Resûlü'nün (sav) düşmekten dolayı sırtı ve ayakları oğmadaki hareket tarzı (sireti)" bahsinde şu nakilde bulunulur: Ebû Nuaym **et-Tıb**[199] adlı eserinde Hz. Ömer'den şu rivâyeti nakleder: "Nebî (sav)'in huzuruna girdim, Habeşli bir çocuk hizmetçisi sırtını oğuyordu. "Ey Allah'ın Resûlü, nedir bu?" diye sorduğumda, "dün gece deve beni düşürdü" buyurdu." Diğer bir rivâyette hadîsin lâfzı şöyledir: "...sırtını oğuyordu. Ömer sorduğunda, Nebî (sav) "deve beni yordu" dedi" Derim: Mezkur hadîs Taberânî tarafından **el-Mu'cemü's-sağîr**'de İbrahim adlı hocaları kısmında tahric edilmiştir. Bu hadîs Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-**

198. Ebû Sâlim el-Ayyâşî (ö. 1090/1679), **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye,** Rabat 1397/1977, II, 254. Bu eserden yapılan iktibasta "na'l" kelimesi "fi'l", "ammâ kile" de "kemâ kîle" diye geçer ki yanlıştır.

199. Ebû Nuaym el-Isfahânî, **Kitâbu Tıbbi'n-Nebî** (bk. **GAL,** I, 445, **Suppl.,** I, 617).

evsat'ında da nakledilmiştir.[200] Kârî, **Şerhu Ayni'l-ilm'**de[201] bu hadîsin isnâdının zayıf olduğunu söyler. **el-Mekâsidü'l-hasene'**de[202] müellif şöyle der: "Ayak v.s. oğma hadîsi"ni Dârekutnî İbn Abbas'tan rivâyetle **el-Efrâd'**da[203] zikreder: "Ben Übey b. Ka'b'ın yanında, onun ayağını oğuyordum". O, bir âyetin kırâati ile ilgili olarak zikrettiği hadîste[204] Ebû Zeyd'den şöyle dediğini rivâyet eder: "Allah Resûlü'ne (sav) uğradım, bana "yaklaş ve sırtımı meshet" buyurdu, yaklaştım ve sırtını meshettim".

ALLAH RESÛLÜ'NÜ GÜLDÜRENLER

İbn Hacer **el-İsâbe'**de[205] Himâr'ın biyografisini vererek **Sahîh-i Buhârî'**den[206] şu nakilde bulunur: Onun adı Abdullah, lâkabı Himâr idi, Resûlullah'ı (sav) güldürürdü. Ebû Ya'lâ, Zeyd b. Eslem'den şu rivâyeti nakleder: O, Resûlullah'a (sav) bir tulum yağ veya bal hediye eder, sonra sahibini getirerek "parasını ona ver!" derdi. İbn Hacer devamla şöyle der: Zübeyr b. Bekkar'ın **Kitâbu'l-Fükâhe ve'l-mîzâh'**ta[207] zikrettiğine göre, bu olayın benzeri Numan[208] için de sözkonusudur. Yine İbn Hacer **el-İsâbe'**de Süveybit b. Harmele el-Abderî'nin biyografisini verir ve yaptıklarından bazı olayları zikrederek, Allah Resûlü (sav) ve ashâbının bu olaylara bir yıl boyunca güldüklerini belirtir.[209] Fakih muhaddis Kadı Ebû Ali Hasan b. Belkasım b. Bâdis el-Kısmıtînî **Fevâidü'd-dürer ve ferâidü'l-fi-**

200. **el-Mu'cemu's-sağîr,** Kahire 1388/1968, I, 83; **Kenzü'l-ummâl,** VII, 212; **Mecmau'z-zevâid,** V, 96. Kettânî'nin metninde "çocuk hizmetçi" ifadesi düşmüştür.

201. Gazzâlî'nin **İhyâ'**sına Muhammed el-Belhî'nin **Aynu'l-ilm ve zeyni'l-hilm fî't-tevhîd vel-âdâbi'd-dînîyye** adıyla yaptığı muhtasara Ali el-Kârî'nin şerhidir (bk. Serkis, I, 586; **GAL, Supp.,** I, 749).

202. **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 296

203. **el-Fevâidü'l-efrâd** adlı eser olmalıdır (bk. **GAS,** I, 208).

204. **el-Mekâsidü'l-hasene'**de bundan sonra *"bel fi'l-mer fû"* şeklinde ne olduğu anlaşılmayan bir ifade mevcut olup, Kettânî'nin devamla zikrettiği rivâyet de mevcut değildir. Bununla ilgili olarak şu eserlerdeki nâşir açıklamalarına bakınız: **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 296; **el-Esrârü'l-merfûa,** s. 251.

205. **el-İsâbe,** I, 351-352, II, 385-386, III, 569-571; **Üsdü'l-ğabe,** III, 216, V, 337, 351-352; İbn Sa'd, III, 493-494.

206. Buhârî, Hudûd 5.

207. bk. **GAS,** I, 318 (**el-İsâbe'**den naklen zikretmektedir).

208. Bu zat Nuaymân olmalıdır. Zira İbn Hacer her ne kadar Himâr'ın biyografisinde (**el-İsâbe,** I, 352) Numân diyorsa da Nuaymân b. Amr'ın biyografisinde (III, 569-571) aynı nakli vermekte ve Nuaymân olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bkz. II, 166.

209. **el-İsâbe,** II, 976-98; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 487. Ayrıca bkz. II, 431.

ker fî şerhi Muhtasari's-siyer adlı eserinde[210] Resûlullah'ın (sav) zevcesi Sevde'nin biyografisini verirken şöyle der: O, Nebî (sav)'i güldürürdü. Bir defasında "Ey Allah'ın Resûlü, dün gece arkanda namaz kıldım, rükûa vardığımda kanın damlamasından korktuğum için burnumu tuttum" deyince Resûlullah (sav) güldü.

DEVLET BAŞKANININ KÜÇÜK AKRABALARIYLA OYNAMASI

el-İsâbe müellifi, Kesîr b. Abbas b. Abdülmuttalib'in biyografisini verirken, Ebû Ali b. Seken ve İbn Mende'nin Kesîr b. Abbas'tan şu rivâyeti tahric ettiklerini söyler: Nebî (sav) beni, Abdullah'ı ve Kasem'i[211] ve bir başkasını biraraya toplar, kollarını açarak "kim önce gelirse ona şu var" derdi. Başkasının ona muhâlefetle tahric ettiği şu rivâyet daha kuvvetlidir: Resûlulllah (sav) Abbas'ın çocukları Abdullah, Ubeydullah ve Kesîr'i koşturarak "kim önce gelirse ona şu var" buyururdu.[212]

ELÇİ HEYETLERİNE ALLAH RESÛLÜ'NÜ NASIL SELÂMLAYACAKLARINI ÖĞRETEN KİMSE

İbn İshak, hicretin dokuzuncu yılında Sakîf elçi heyetinin gelişiyle ilgili kıssada şu bilgiyi verir: Sakîf heyeti, başlarında Abdüyâlil olarak geldiler. Medine'ye yaklaşıp bir kanala indiklerinde, orada Muğîre b. Şu'be'yi buldular. Muğîre, onların gelişini Resûlullah'a müjdelemek için geri dönerken Hz. Ebubekir'le karşılaştı. Hz. Ebubekir ona "onların gelişini Allah Resûlü'ne haber verinceye dek beni geçmemen hususunda Allah adına söz vermeni istiyorum" dedi, Muğîre de öyle yaptı. Hz. Ebubekir Resûlullah'ın huzuruna girerek onların gelişini haber verdi, sonra onların yanına vardı, öğleyi onlarla birlikte geçirdi ve Resûlullah'ı nasıl selâmlayacaklarını kendilerine öğretti. Onlar yine de Câhiliyye selâmıyla

210. İbn Fâris'in **Muhtasaru siyeri Resûlillâh** adlı eserinin (**GAL, Suppl.,** I, 198) şerhidir (bk. Kettânî, **Fihrisü'l-feharis,** II, 974).

211. Metinde Katem diye geçer ki yanlıştır (bk. **el-İsâbe,** III, 226, 311).

212. **el-İsâbe,** III, 311. Burada İbn Seken yerine Ebû Ya'lâ'nın adı, ona muhalif olarak da Cerir b. Abdülhâmid'in rivâyeti zikredilir.

selâmladılar.[213] İbn Kayyim'in **el-Hedy** (I, 458) ve Zurkânî'nin **Şerhu'l-Mevâhib'**ine (IV, 6) bakınız.[214] Hanefî âlim Ebussuud'un **Tefsir'**inde, Hz. Ebubekir'in Resûlu'llah'a elçiler geldiğinde onlara Allah Resûlü'nü nasıl selâmlayacaklarını öğretecek ve huzurunda sükun ve vekar içinde bulunmalarını emredecek birisini gönderdiği zikredilir. Bundan, Hz. Ebubekir'in günümüzde teşrifât müdürünün göreviyle meşgûl olduğunu da anlamaktayız.

213. bk. İbn Hişâm, III, 539-540; İbn Kesîr, IV, 55. Bu kaynaklarda onlara nasıl selâm verecekleri öğretenin Muğîre olduğu kaydedilir. Abdüyâlil kelimesi de metinde "Abdün bi'l-leyl" şeklinde yanlış çıkmıştır.

214. Zurkânî, IV, 8.

İKİNCİ BÖLÜM

FIKHÎ KONULAR, İBADETLER VE BUNLARLA İLGİLİ MESCİD, TAHARET VE BENZERİ İŞLERLE İLGİLİ GÖREVLER, HAC EMÎRLİĞİ VE BUNUNLA İLGİLİ HUSUSLAR

Derim: Burada, **el-Fevâid**'de de belirtildiği gibi, şer'i görevlerle ilgili genel bir kural vardır. Her soylu ve aşağı kişi, din ve ilim sahibi olduğunda, dinî görevlere atanması uygundur; fasık ise, isterse Kureyşli olsun bu görevlere lâyık ve uygun değildir. Ancak Kureyşîlik ile bu vasıflar bir kimsede birleşir ve diğeri de, nesep dışında yalnız bu vasıflara sahip bulunursa, Kureyşîlik tercih sebebi olur. Devlet başkanlığı için Kureyşîliği şart koşmayanlar, Allah Resûlü'nün (sav) Abdullah b. Revâha, Zeyd b. Hârise, Üsâme b. Zeyd ve diğerlerini, savaşlarda kumandan tayin etmesini delîl olarak ileri sürerler. Cumhuru fukaha ise buna şu şekilde karşılık verir: Bu görevler devlet başkanlığı ile bir tutulamaz, çünkü Halife'nin, Kureyşli olmayan birini kendisine naib tayin etmesi caizdir. Tâcüddin es-Sübkî de şu sözleriyle buna bilmece dizmiştir:

> Ne kentten, ne obadan insanlara hükmetmediği hâlde
> Mü'minlerin emîrlerinden sayılan kimdir?
> Ki ne Kureyşli idi, ne de insanları yönetmesi caizdi o sırada.

Suyûtî de cevap olarak şöyle der: O, Resûllah'ın (sav) âzatlısı Zeyd'in oğlu Üsâme'dir. Allah Resûlü (sav) onu içinde Hz. Ebubekir ve Ömer'in de bulunduğu bir orduya kumandan tayin etmiş, fakat Resûlullah'ın vefâtına dek gitmemişti. Sonra Hz. Ebubekir onu Şam'a gönderdi. **el-Misbâhu'l-vehhâc**'a[1] bakınız.

---

1. Bu eser Muhammed et-Tehûmî'nin siyasete dair **el-Misbâhu'l-vehhâcü'l-muğnî ani's-sirâci'd-dâc** adlı kitabıdır (bk. **Suppl.,** II, 1016). Bu şiir için ayrıca bk. s. 136.

KUR'ÂN ÖĞRETMENİ

Bu başlık altında muhtelif fasıllar mevcuttur.

BİRİNCİ FASIL:

Allah Resûlü (sav) Medine'de bulunduğu hâlde orada Kur'an öğretenler: **Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî** Müşkilü's-Sahîhayn'**da**[2] **Ubâde b. Sâmit'ten sözle, onun** Suffe **ehline Kur'an öğrettiğini söyler.** Suffe**, Mescid-i Nebevî'nin arka tarafında fakirlerin sığındığı sofa olup** ehl-i suffe **oraya nisbet edilir.**

el-İsâbe müellifi, Furât b. Yezîd b. Verdân'ın dedesi, Verdân'ın biyografisini verir ve Vâkıdî'den şu nakli zikreder: Nebî (sav) onu, geçimini sağlamak ve kendisine Kur'an öğretmek üzere Ebân b. Said b. el-Âsî'ye teslim etti.[3] İbn Asâkir, Ebû Sa'lebe'den şu tahricde bulunur: Resûlullah'la (sav) karşılaştım ve "Ey Allah'ın Resûlü, beni güzel öğreten birine gönder" dedim. O da beni Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a göndererek şöyle buyurdu: "Sana güzel ta'lim ve edep verecek birine gönderdim seni." **Kenzü'l-ummâl'**de Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin fazileti kısmına bakınız.[4]

İKİNCİ FASIL:

Allah Resûlü'nün (sav.) insanlara, komşularından Kur'an ve fıkıh öğrenmelerini emretmesi: **el-İsâbe** müellifi, Ebzâ el-Huzâî'nin biyografisini vererek ondan şu tahricde bulunur: "Allah Resûlü (sav.) insanlara hitab etti ve müslümanlardan bir topluluğu hayırla andıktan sonra şöyle buyurdu: "Bazı kavimlere ne oluyor da komşularından (dinlerini, Kur'an'ı) öğrenmiyor, fakıh bilgisi almıyorlar?" İbn Hacer bu hadîsi İbnü's-Seken ve İshak b. Râhûye'ye isnâd eder.[5] Hâfız Nuruddin el-Heysemî **Mecmau'z-zevâid'**de "Bilmeyene Öğretme Bâbı" altında bu hadîsi uzunca vererek şöyle der: Alkame b. Sa'd b. Abdurrahman b. Ebzâ'dan, o babası, o da babasından şu ri-

2. **Keşfu müşkili hadîsi's-Sahîhayn (GAS,** I, 132, 142).
3. **el-İsâbe,** III, 633.
4. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 615.
5. **el-İsâbe,** I, 17.

vâyette bulundu: Allah Resûlü (sav.) bir gün hutbe okudu ve müslümanlardan bir topluluğu hayırla anarak sonra şöyle buyurdu: *"Ne oluyor o toplumlara ki komşularına (dinlerini, Kur'an'ı) öğretmiyor, fıkıh bilgisi vermiyor, öğütte bulunmuyor, onlara iyiliği emredip kötülükten alıkoymuyorlar? Ne oluyor o toplumlara ki komşularından (dinlerini) öğrenmiyor, fıkıh bilgisi ve öğüt almıyorlar? Allah'a andolsun, ya bir toplum komşularına (dinlerini) öğretir, fıkıh bilgisi verir, öğütte bulunur, onlara iyiliği emredip kötülükten nehyeder, bir toplum da komşularından (dinlerini) öğrenir, fıkıh bilgisi ve öğüt alır ya da onlara dünyada cezâlarını veririm"*. Resûlullah (sav) bunları söyledikten sonra indi ve evine girdi. Bir grup, Allah Resûlü'nün (sav) bununla kimleri kasdettiğini sorunca, başka bir grup sahâbî şöyle dediler: Bununla Eş'ârîleri kasdetmiş olmalıdır, onlar dinde bilgili (fukaha) bir kavim olup bedevî ve vaha halkı câhil ve kaba komşuları vardır. Bu haber Eş'ârîlere ulaşınca Resûlullah'a (sav) gelerek şöyle dediler: Ey Allah'ın Resûlü, bir topluluğu hayırla, bizi ise şerle anmışsınız, nedir hâlimiz? Allah Resûlü de şöyle buyurdu: *"Ya bir toplum komşularına (dinlerini) öğretir, fıkıh bilgisi verir, öğütte bulunur, onlara iyiliği emredip kötülükten alıkoyar ve bir toplum da komşularından (dinlerini) öğrenir, fıkıh bilgisi ve öğüt alır ya da onları dünyada cezâlandırırım"*. Bunun üzerine Eş'ârîler şöyle dediler: Ey Allah'ın Resûlü (sav), başkalarına mı öğütte bulunacağız? Resûlullah (sav) sözlerini tekrarladı, onlar da "başkalarına mı öğütte bulunacağız?" sözünü tekrarladılar. Resûlullah (sav) yine aynısını söyleyince, bir yıl süre istediler, Allah Resûlü de komşularına dinî bilgileri öğretmeleri ve öğütte bulunmaları için onlara bir yıl süre vererek şu âyet-i kerîmeyi okudu: *"İsrailoğullarından inkar edenler, Dâvud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlenmişlerdi. Bu, başkaldırmaları ve aşırı gitmelerindendi. Onlar birbirlerini yaptıkları fenalıklardan alıkoymuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötü idi!"* (Mâide 5/78-79). Bu hadîs Taberânî tarafından **el-Mu'cemü'l-kebîr**'de rivâyet edilmiş olup senedinde Bükeyr b. Ma'ruf [6] bulunmaktadır. Buhârî onun hakkında "irmi bih"[7] tâbirini kullanır. Ahmed b. Hanbel bir rivâyette onu zayıf, bir rivâyette ise güvenilir (sika) kabul eder. İbn Âdî de onun hakkında "ercû ennehu lâ be'se bih"[8] değerlendirmesinde bulunur.[9]

---

6. Metinde yanlış olarak Bekr b. Maz'uf şeklinde geçer.
7. Bu tâbir, cerhin 3. veya 4. mertebesindeki râvî için kullanılır ki, bu râvînin rivâyet ettiği hadîs hiçbir şekilde alınmaz (bkz. A. Aydınlı, **Hadîs Istılâhları Sözlüğü**, s. 76).
8. Bu tabir, ta'dilin 4. derecesindeki râvîler için kullanılır ki, bunların rivâyet ettiği hadîs *"i'tibar"* için alınır (**age,** s. 53).
9. **Mecmau'z-zevâid,** I, 164; **Kenzü'l-ummâl,** III, 684-685. Kettânî'nin baş tarafını eksik zikrettiği hadîs tercümede tam verilmiştir. Burada anılan iki kaynakta, hadîs metninde bazı küçük farklılıklar da mevcuttur. Kur'an öğrenimi ile ilgili olarak ayrıca bkz. II, 349.

ÜÇÜNCÜ FASIL:

Allah Resûlü'nün (sav), insanlara Kur'an ve dinî bilgiler öğretmek üzere taşraya gönderdiği kimseler. Huzâî "Dinî konularda bilgi öğreten kimse bâbı"ında çeşitli fasılları ele alır.[10] Bu fasılların ilki "Dinde bilgi sahibi olmaya teşvik" olup, bunu Muâviye'nin (ra) rivâyet ettiği şu hadîsle açar: "Allah kime hayır dilerse, onu dinde bilgi sahibi kılar". Bu hadîs Buhârî'de[11] olmakla birlikte, Huzâî yalnız Müslim'e[12] isnâdla verir ki bu onun (Allah rahmet etsin) için bir kusurdur. Çünkü bu konuda temel kural, bir hadîs Buhârî'de mevcut olunca başkasına isnâd edilmeyeceğidir. Bu bâb altında ele alınan ikinci fasıl "İnsanların dinî konularda Resûlullah'a (sav) nasıl soru sordukları", üçüncü fasıl ise "Kadınların soru sorması"[13] hakkındadır. Bana göre bu fasıllar istidradîdirler. Huzâî daha sonra Allah Resûlü'nün (sav) dinî bilgileri öğretmek için gönderdiği kimselerin biyografilerini verir. **Onun kaydettiğine göre bunlardan biri Mus'ab b. Umeyr b. Hâşim b. Abdimenâf olup İbn İshak'ın** Siret'**inde bu hususta şu bilgi verilir: İlk Akabe görüşmesinde Allah Resûlü'ne (sav) biat eden oniki kişilik topluluk ayrılıp dönünce, Resûlullah Mus'ab'ı onlarla göndererek kendilerine Kur'an okutmasını ve İslâmiyet'i öğretmesini emretti. Mus'ab'a Medine'de "mukrî" (Kur'an okutan) deniliyordu.**[14]

İbn Kudâme el-Makdisî'nin **el-İstibsâr**[15] adlı eserinde zikrettiğine göre, Mus'ab b. Umeyr Medine'ye geldiğinde Es'ad b. Zürâre'ye misafir oldu. Onunla birlikte Ensarın evlerini dolaşır, kendilerine Kur'an okumayı öğretir ve onları Allah'a (azze ve celle) itâate dâvet ederdi. Mus'ab ve Es'ad vasıtasıyla, içlerinde Sa'd b. Muâz, Esed b. Hudayr ve başkalarının da bulunduğu bir grup insan müslüman olmuştur.[16] Nevevî'nin **Tehzîb**'inde bu Mus'ab'ın biyografisi verilirken şöyle denir: İlk Akabe görüşmesinden sonra, halka Kur'an öğretmek ve namaz kıl-

10. Metinde geçen "fıkh" kelimesi "mufakkih" olacağı gibi, "bâb" şeklinde olan başlık da yanlış olarak "fasıl" diye zikredilmiştir (bkz. İ. Abbas, s. 88).
11. Buhârî, İlim 10.
12. Müslim, İmâre 175.
13. Bu konu ikinci fasıl içinde verilmiş olup üçüncü fasıl "Resûlullah'ın (sav) dinî bilgileri öğretmek için gönderdiği kimseler" başlığını taşır (İ. Abbas, s. 91).
14. İbn Hişâm, **es-Sîre,** I, 434.
15. **el-İstibsar fî ensâbi'l-ensâr (Suppl.,** I, 689).
16. İbn Kudame ve İbn İshak'ın verdiği bilgiler için bkz. **Üsdü'l-gâbe,** V, 181-184 (Mus'ab b. Umeyr'in biyografisi).

dırmak için Medine'ye hicret eti. Resûlullah (sav) onu birinci[17] Akabe biatına katılan oniki kişiyle birlikte, Medinelilere dinî bilgiler ve Kur'an okumayı öğretmek için göndermiş, o da Es'ad b. Zürare'ye misafir olmuştu.[18]

Resûlullah'ın (sav) gönderdiği kimselerden biri de Muâz b. Cebel'dir (ra). Ebû'r-Rebî el-Kelâî'nin el-İktifâ[19] **adlı eserinde belirttiğine göre, Allah Resûlü (sav) Attâb b. Esîd'i (ra) Mekke'ye vâli tayin etti, halka dinî bilgileri ve Kur'an okumayı öğretmek için de Muâz b. Cebel'i Mekke'de bıraktı.** İbn Sa'd bu rivâyeti **et-Tabakat'**da Mücâhid'den tahric eder.[20] el-İstîâb'**da şu bilgi verilir: Nebî (sav), Mekke'nin fethi yılında, onu halka Kur'an'ı ve İslâm esaslarını öğretmek, aralarında hükmetmek üzere Yemen'in Cened vilayetine kadı olarak gönderdi ve Yemen'deki zekât memurlarından zekâtları alma görevini de ona tevdî etti.[21] Amr b. Hazm el-Hazrecî en-Neccârî de Resûlullah'ın (sav) gönderdiği kimselerdendir.** el-İstîâb'**da, Allah Resulü'nün (sav) onu, kendilerine dinî bilgileri ve Kur'an'ı öğretmek, zekâtlarını toplamak için Necrân'a** âmil **tayin ettiği belirtilir. Bu husus, hicretin onuncu yılı Resûlullah'ın Hâlid b. Velîd'i onlara göndermesinden sonradır. Allah Resûlü (sav) Amr'a farzları, sünnetleri, zekât ve diyetlerle ilgili hükümleri içeren bir mektup (belge) da yazdı.**[22]

Buraya öğretmenlerden bir grubu da eklemek uygun olacaktır. Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ra) bunlardandır. Ahmed b. Hanbel **Müsned'**de Enes'den (ra) şu tahricde bulunur: "Yemen elçileri Resûlullah'a (sav) geldiklerinde 'bize İslâm'ı ve Sünnet'i öğretecek birisini gönder' dediler, Resûlullah da Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın elinden tutarak 'Şu, bu ümmetin emînidir' buyurdu."[23] Allah Resûlü (sav) Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (ra) Şam'a emîr (kumandan) olarak göndermiş ve Şam bölgesinin çoğunun fethi onun eliyle olmuştur. Râfi b. Mâlik el-Ensârî de öğretmenlerdendi. **el-İsâbe** müellifi onun biyografisini vererek İbn İshak'tan şu bilgiyi zikreder: Yusuf Sûresini Medine'ye ilk getiren odur. Zübeyr b. Bek-

17. Metinde yanlış olarak "ikinci" şeklinde geçer.
18. Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât,** I/2, 96.
19. **el-İktifâ bimâ tazammenehu min meğâzî Resûlillâh (sav) ve meğâzi's-selâseti'l-hulefâ** c. I-II, Kahire 1978, 1980.
20. İbn Sa'd, II, 348.
21. **el-İstîâb,** II, 356-357.
22. **age,** II, 517. Burada Amr'ın (ra) 17 yaşında olduğu da kaydedilmektedir.
23. **Müsned,** II, 125.

kâr **Ahbârü'l-Medîne'**de,[24] Râfi'nin Akabe'de Resûlullah'a (sav) mülâki olduğu sırada, Allah Resûlü'nün geçmiş on yıl boyunca kendisine nâzil olmuş âyetleri ona verdiğini, Râfi'in de onları Medine'ye getirdiğini, sonra kavmini toplayarak, olduğu yerde onlara okuduğunu rivâyet eder ve Resûlullah'ın (sav) onun kalb itidâline hayret ettiğini belirtir.[25] Üseyd b. Hudayr da öğretmenlerdendir. **el-İsâbe** müellifi, İbrahim b. Câbir'in biyografisini verirken şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) Taif'i muhasara ettiği gün kendisine gelen kölelerdendir. Resûlullah (sav) onu âzad etti ve Üseyd b. Hudayr'a göndererek, geçimini sağlamasını ve kendisine dinî bilgileri öğretmesini emretti. Bu bilgiyi Vâkıdî zikreder,[26] İbn Fethûn da ona istidrâkte bulunur.[27] Hâlid b. Said b. Âs da bunlardandır. Yine **el-İsâbe'**de, Hâris b. Kelede es-Sekafî'nin kölelerinden Ezrak b. Ukbe es-Sekafî'nin biyografisini veren müellif, onun da Taif kuşatmasında Resûlullah'a (asv) gelen kölelerden olduğunu, İslâmiyet'i kabul ettiğini ve Resûlullah'ın onu azat ederek, geçimini sağlaması ve dinî bilgileri öğretmesi için Hâlid b. Said b. Âs'a teslim ettiğini zikreder.[28] Amr b. Hazm b. Zeyd el-Ensârî de öğretmenlerden olup **el-İstibsâr fî ensâbi'l-ensâr'**da, hicretin onuncu yılı, onyedi yaşındayken Allah Resûlü (sav) tarafından kendilerine Kur'an ve dinî bilgiler öğretmek, zekâtlarını toplamak üzere Necrân'a vâli tâyin edildiği zikredilir.[29]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA KUR'ÂN'I EZBERLEYENLER [30]

Bunlar ensârdan altı kişi olup Beyhâkî onları şöyle saymaktadır: Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd, Muâz, Ebû'd-Derdâ ve Sa'd b. Ubâde. Taberânî ve Beyhakî bunu "ensâr" kaydıyla rivâyet ederler ki bu durum, Kur'an'ın birçokları tarafından ezberlenmiş olduğu gerçeğiyle çelişmez.

24. bkz. **GAS,** I, 318 (**el-İsâbe'**ye atıfla zikrediliyor).
25. **el-İsâbe,** I, 499; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 197.
26. **el-Meğâzî,** II, 931-932.
27. **el-İsâbe,** I, 15.
28. **age,** I, 29.
29. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 214-215; **Tehzîbu't-tehzîb,** VIII, 20-21. Amr'la ilgili bu bilgi, daha önce, Huzâî'nin verdiği bilgiler çerçevesinde **el-İstîâb'**dan naklen zikredilmişti.
30. Kettânî Giriş bölümünde bunu ayrı bir başlık olarak vermekle birlikte, burada bir önceki başlıkla beraber zikretmiştir.

Sahîhayn'da Enes'den, Resûlullah (sav) zamanında, hepsi de ensârdan olan dört kişinin Kur'an'ı tamamen ezberledikleri ve bunların Übey, Muâz, Ebû Zeyd ve Zeyd b. Sâbit olduğu rivâyet edilir. Bu rivâyeti nakleden Katâde şöyle der: Ebû Zeyd'in kim olduğunu Enes'e sordum, amcalarından biri olduğunu söyledi.[31] Derim: Sözü geçen Ebû Zeyd, Kays b. Seken olup künyesi Ebû Zeyd'dir. Künyesi, adından daha çok tanınmıştır ve evlâdı da yoktur.[32] Muvaffakuddin İbn Kudâme **el-İstibsâr fî ensâbi'l-ensâr'**da buna dikkat çeker. Yine **el-İstibsâr'**da Sâbit b. Zeyd b. Mâlik el-Ensârî'nin biyografisinde müellif, Yahya b. Main'den, onun Kur'an'ı tamamen ezberleyen Ebû Zeyd olduğu rivâyetini naklederek Ebû Zeyd'in başkası olduğu görüşünün daha isabetli olduğunu belirtir.[33] Yine **el-İstibsâr'**da Hanzele b. Ebî Âmir'in biyografisinde, Katâde Enes'den şu rivâyette bulunur: Evs kabilesi mensupları iftihar ederek şöyle dediler: Meleklerin yıkadığı Hanzele b. Râhib bizdendir, arı sürüsünün koruduğu Âsım b. Sâbit, ölümüne Rahman'ın arşının titrediği Sa'd b. Muâz bizdendir! Hazrecliler de şöyle dediler: Resûlullah (sav) zamanında Kur'an'ı okuyan dört kişi —ki kendilerinden başkası Kur'an'ı okumamıştı[34]— bizdendir: Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd ve Ebû Hanzele.[35] Derim: Onların sayısını dörde hasreden kimse, zihnine gelenleri kasdetmiş olup bu da sözgelimi Hz. Ebubekir gibi Kur'an'ı ezberleyenlerin bulunmasına aykırı değildir. **el-Fecrü's-sâti'**de "Resûlullah'ın (sav) ashâbından kurrâ olanlar bâbı"nda Enes'in "dört kişiden başkası Kur'an'ı ezberlemiş değildi" sözü ile ilgili olarak şöyle denir: Bunda belirsizlik ve şüphe sözkonusudur. Çünkü onlardan başkaları da Kur'an'ı ezberlemişlerdi. Ebû Ubeyd bunlardan dört halife, Talha, Sa'd, İbn Mesud, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hureyre, Abdullah b. Sâib, dört Abdullah ve başkalarını zikreder. Bu şüpheye, mezkur sözden maksadın Kur'an-ı Kerîm'i nâzil olduğu kırâatların bütün vecihleriyle yalnız o dört kişinin

31. Buhârî, Fedailü'l-Kur'ân 8, Menâkıbu'l-ensâr 17; **Fethu'l-Bârî,** XIX, 60; **el-İsâbe,** III, 250.
32. **el-İstîâb,** IV, 76; **el-İsâbe,** III, 250.
33. bkz. **el-İstîâb,** I, 192, IV, 78; **Üsdü'l-ğabe,** I, 269, VI, 127. İbn Abdilber'in belirttiğine göre, Ebû Zeyd'in Sâbit b. Zeyd olduğu, yalnız Yahya b. Main tarafından söylenmiştir. Onun Sa'd b. Ubeyd el-Ensârî olduğu da rivâyet edilmiştir. bkz. **el-İstîâb,** IV, 76-77; **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 128; **el-İtkân,** Kahire 1317, I, 96.
34. **Üsdü'l-ğâbe'**de (II, 67) belirtildiğine göre bundan maksat yalnız Evs kabilesinde bunlardan başkasının Kur'an'ın bütününü okumadığıdır. Geniş bilgi için bkz. **Fethu'l-Bâri,** XIX, 60-64; **el-İtkân,** I, 94.
35. **el-İstîâb,** IV, 76-77; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 66-67, VI, 128; **Fethu'l-Bâri,** XIX, 60. Bu rivâyetlerin hiçbirinde Ebû Hanzele adı geçmemekte olup, onunla birlikte sözkonusu sayı beşe çıkmaktadır! Burada yanlışlıkla anılmış olmalıdır.

ezberlemiş olduğu ve Enes'in (ra), vakıa aksi de olsa, kendi bilgisi çerçevesinde bunu söylemiş bulunduğu şeklinde bir ihtimâlle cevap verilmiştir. **Fethu'l-Bâri**'de şu bilgi verilir: Birçok hadîsten anlaşıldığına göre; Hz. Ebubekir Kur'an'ı Resûlullah (sav) hayattayken hıfzetmişti. *"Topluluğa, Allah'ın kitabını en iyi okuyanları imâmlık eder"*[36] hadîsi sahih olup Nebî (sav) de hastalığında onu muhacir ve ensâra imam yapmıştı. Bu da Hz. Ebubekir'in, onların Kur'an'ı en iyi okuyanı olduğunu gösterir. Efendimiz Hz. Ali de Kur'an'ı, Allah Resûlü'nün (sav) vefâtından hemen sonra nüzûl sırası üzere hıfzetmişti. Bu rivâyeti İbn Ebî Dâvûd tahric etmiştir. **Fethu'l-Bâri**'ye bakınız.[37] Suyûtî'nin **Târîhu'l-hulefâ**'sında Hatib'in **Târîhu Bağdad**'da Muhammed b. Abbâd'dan gelen senedle şu tahricde bulunduğu zikredilir; Muhammed b. Abbâd şöyle dedi: Halifelerden Osman b. Affan ve Me'mûn'dan başkası Kur'an'ı ezberlememişti.[38] Derim: Bu sınırlama, kabul edilemez. Sahih rivâyetlere göre Hz. Ebubekir es-Sıddık da Kur'an'ı hıfzetmişti. Ulemâdan bir grup bunu açıkça belirtirler. Bunlardan biri Nevevî olup bu hususu **Tehzîb**'de zikretmiştir.[39] Hz. Ali de Kur'an'ı ezberlemişti. Bir rivâyette onun Allah Resûlü'nün (sav) vefâtından sonra Kur'an'ı tamamen ezberlediği varid olmuştur. **er-Riyâzü'l-müstetâbe**'de,[40] Resûlullah (sav) zamanında Kur'an'ı tamamen ezberleyen şu on kişinin olduğu belirtilir: Hz. Ali, Osman, Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd el-Ensârî, Temîm ed-Dârî, Ubâde b. Sâmit ve Ebû Eyyûb. Derim: İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (I, 34) Mücemma b. Hârise'nin biyografisinde şu bilgiyi gördüm: Kûfeliler onun Kur'an'ı bir veya iki sûresi hariç, Nebî (sav) zamanında ezberlediğini rivâyet ederler.[41] **el-İstabsâr**'daki biyografisinde de İbn İshak şöyle der: Mücemma genç bir çocuktu, Resûlullah (sav) zamanında Kur'an'ı ezberlemişti. Kureyş'in mevlâsı olan ve Humus'a yerleşmiş bulunan Şihâb el-Kureşî'nin **el-İsâbe**'deki biyografisinde İbn Mende, Abdullah b. Zuğb'dan şu rivâyeti nakleder: Nebî (sav) Şihâb el-Kureşî'ye Kur'an'ın tümünü okutmuştu. Humus'ta halkın hepsi ondan Kur'an okuyorlardı.[42] Ayrıca **Fethu'l-Bârî**, İbn Gâzî'nin **İr-**

36. Buhârî, Ezân 54; Salât, 60.
37. **Fethu'l-Bârî,** XIX, 61-62.
38. **Târîhu'l-hulefa,** s. 341.
39. **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât,** I/2, 191.
40. **Behcetü'l-mehâfil** müellifi Âmirî'nin eseri olup tam adı şöyledir: **er-Riyâzü'l-müstetabe fî cümleti (ma'rifeti) men lehu rü'ye ve rivâye fi's-Sahîhayn mine's-sahâbe** (Bhopal 1303). bkz. **Suppl.,** II, 226.
41. İbn Sa'd, IV, 372-373.
42. **el-İsâbe,** II, 159; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 531.

şâd'ına,[43] **el-İtkân'a, Şerhu'l-Mevâhib'e** (III, 366), Ca'berî'nin **Şerhu'r-Râiyye'sine,**[44] Şebrâmellîsi'nin **el-Mevâhib** hâşiyesine bakınız.

Enteresan bir bilgi: Suyûtî **el-İtkân'da** bu konuda uzunca bilgi verdikten sonra şöyle der: Bu konuda konuşan hiç kimsenin kendisinden söz etmediği, Kur'an'ı ezberleyen sahâbî bir kadınla ilgili malûmat elde etmeyi başardım. İbn Sa'd **et-Tabakât'da**[45] Ümmü Varaka binti Abdullah b. Hâris el-Ensârî'den şu rivâyeti tahric eder: Resûlullah (sav) onu ziyaret eder ve kendisine "şehide" derdi. Kur'an'ı ezberlemişti. Resûlullah (sav) Bedir Gazvesi'ne çıktığı sırada kendisine gelerek, "Sizinle gazveye çıkmama için verir misin? Yaralılarınızı tedavi eder, hastalarınıza bakarım, umulur ki Allah bana şehid olmayı nasip eder" dedi. Allah Resûlü (sav) de "*Allah sana şehâdeti hazırlamıştır*" buyurdu. Resûlullah (sav) ona evi halkına imamlık yapmasını emretmişti. O da evi halkına namaz kıldırırdı, bir de müezzini vardı. Vefâtına bağlı olarak kendilerine âzatlık verdiği çocuk bir kölesi ile cariyesi, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında onu öldürdüler. Hz. Ömer bunun üzerine,""Haydi şehideyi ziyarete gidelim" buyuran Allah Resûlü (sav) gerçeği söylemiştir," dedi.[46] Suyûtî **Cem'ulcevâmî'de** bu rivâyetin benzerini zikreder ve İbn Râhûye, **el-Hilye'den**[47] naklen Ebû Nuaym'a ve Beyhakî'ye isnâd ederek Ebû Dâvud'un[48] da bu hadîsin bir kısmını rivâyet ettiğini söyler. Derim: Kim bu başlık altında verilen bilgiler üzerinde düşünürse, zarûri olarak anlar ki ashâbın hepsi Kur'an'ı tamamen biliyor değildi, çoğu yalnız bir kısmını biliyorlardı. Bu hususu açıkça belirtenlerden biri de Üstad Nablûsi olup bunu **Şerhu't-Tarîkati'l- Muhammediyye'de** (I, 253) zikretmiştir.

43. **İrşâdü'l-lebîb ila mekasıdi hadîsi'l-Habîb** (nşr. Abdullah Muhammed et-Temsemânî, Muhammediyye 1409/1989).
44. İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1333). bkz. **Suppl.,** II, 134-135; Ziriklî, I, 49.
45. İbn Sa'd, VIII, 457.
46. **el-İtkân,** I, 96. İbn Sa'd'da devamla, Ümmü Varaka'yı öldüren kölelerin yakalanıp asıldıkları ve bunların Medine'de asılan ilk kişiler olduğu belirtilir (İbn Sa'd, VIII, 457).
47. **Hilyetü'l-evliyâ,** II, 63.
48. Ebû Dâvud, Salat 61.

KENDİLERİNDEN KIRAAT VECİHLERİ NAKLEDİLEN SAHÂBİLER

Fas'ta kırâat imamlarının sonuncusu olan Şems b. Abdüsselâm el-Fâsî **Muhâdî**'sinde[49] Ca'beri'nin **Şerhu'ş-Şâtıbiyye**'sinden[50] naklen şu bilgiyi zikreder: Kendilerinden kırâat vecîhleri naklolunan imamlar, her asırda sayılmayacak kadar çoktur. Ashâbdan olanlar şunlardır: Muhacirlerden: Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Sa'd, İbn Mesud, Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim, Ebû Hureyre, Huzeyfe, İbn Ömer, İbn Abbas, Amr b. Âs ve oğlu Abdullah, Muâviye, İbn Zübeyr, Abdulah b. Sâib, Âişe, Hafsa, Ebû Seleme. Ensârdan: Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ, Ebû Zeyd, Mücemma b. Hârise, Enes b. Mâlik. Allah hepsinden râzı olsun. Bu bilgileri müellifin kendi el yazısından naklettim.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA HALKA YAZI YAZMAYI ÖĞRETENLER

MÜSLÜMAN VE ERKEK ÖĞRETMEN

İbn Abdilber el-İstîâb'**da (Hind baskısı, s. 393) Abdullah b. Said el-Âsî'yi anarak şöyle der: Resûlullah (sav) ona Medine'de halka yazı yazmayı öğretmesini emretti. O güzel yazı yazardı.** [51] **Ebû Dâvud'un** Sünen'**inde Ubade b. Sâmit'ten şu rivâyet nakledilir: Suffe ehlinden bazılarına Kur'an ve yazı yazmayı öğrettim.**[52] **el-İstîâb'**dan naklen zikredilen bilginin aynısı **el-İsâbe'**de[53] Hakem b. Said b. Âsî b. Ümeyye'nin biyografisinde Zübeyr'in **Nesebu Kureyş**'inden naklen verilmektedir.[54]

---

49. **el-Muhâdî fî ilmi'l-kırâat.** Kettânî bu eserin müellif hattı bir nüshasının kendisinde olduğunu söyler (**Fihrisü'l-fehâris,** II, 848).
50. bkz. **Suppl.,** II, 134.
51. **el-İstîâb,** II, 374.
52. Ebû Dâvud, Buyû 37; İbn Mâce, Ticârât 8.
53. **el-İsâbe,** I, 344. Hakem b. Said, yukarıda anılan Abdullah b. Said'le aynı zat olup, Câhiliye devrinde Hakem olan adı Resûlullah tarafından Abdullah olarak değiştirilmiştir.
54. Zübeyr b. Bekkâr'ın amcası Mus'ab ez-Zübeyrî'nin aynı adlı eserinde de bu bilgi geçmektedir (bkz. Zübeyrî, **Nesebu Kureyş,** nşr. E. Levi-Provençal, Kahire 1982, s. 174).

KÂFİR ÖĞRETMEN

Süheylî er-Ravdü'l-ünüf**'te (II, 92) Bedir Gazvesi'nden söz ederken şöyle der: Bedir savaşı esirlerinden yazı yazanlar vardı. O sırada ensârdan güzel yazı yazan hiç kimse yoktu. Esirlerden hiç malı olmayanların, on çocuğa yazı yazmayı öğretmesi karşılığında serbest bırakılmaları kabul edildi. Zeyd b. Sâbit de ensâr çocuklarından bir grup içinde o sırada yazı yazmayı öğrendi.**[55]

Ebû'l-Vefa Nasr el-Hûrînî el-Mısrî, **el-Metâliu'n-Nasriyye fi'l-usûli'l-hattiyye**[56] adlı eserde şöyle der: Arap yazısını bilenlerin sayısı Medine'de, ancak Hicret-i Nebeviyye'den bir yıl sonra çoğalmaya başladı. Şöyle ki, hicretin ikinci yılında Bedir savaşında ensâr, Ḳureyş asilzâdeleri ve diğerlerinden yetmiş kişiyi esir aldıklarında, her esir başına mal olarak bir kurtuluş fidyesi koydular, mal ile kurtuluş fidyesini ödemekten aciz olanlara ise, Medine çocuklarına yazı yazmayı öğretmelerini şart koştular. Bu durumda olanlar, ancak çocuklara yazıyı öğrettikten sonra serbest bırakılıyorlardı. Böylece Medineliler arasında yazı yazanların sayısı çoğaldı ve Resûlullah'ın (sav) sağlığında ve vefâtından sonra, müslümanların fethettiği bütün yörelerde yazı yayılmaya başladı. Öyle ki Allah Resûlü'nün (sav) kâtiplerinin sayısı kırk ikiye ulaşmıştı.

Mâverdi **Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn** adlı eserinde İbn Kuteybe'den naklen şu bilgiyi zikreder: Araplar yazıya büyük önem veriyor ve onu en faydalı şeylerden sayıyorlardı. Bu hususta İkrime (ra) şöyle der: Bedir'de esirlerin hürriyetlerine kavuşabilmeleri için vermeleri gereken fidye miktarı dört bin dirheme kadar varıyordu. Öyle ki kişi, Araplar nazarında yazının sahibolduğu büyük değer ve faydasının görülmesi sebebiyle, birisine yazı öğretmek karşılığında serbest bırakılıyordu. Allah Teâla elçisine hitaben şöyle buyurdu: *"Oku, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin en büyük kerem sahibidir"* (Alâk 96/3-4). Allah Teâla burada kendisini "kerem"le vasıflandırdığı gibi, "kalemle (yazmayı) öğretti" diye de tavsif etmiş ve bunu büyük nimetlerinden, yüce âyetlerinden saymıştır. Öyle ki Kur'an-ı Kerîm'de kaleme ve kalemle yazılan yazıya and içerek şöyle buyurmuştur: *"Nûn, kalem ve onunla yazılanlara andolsun ki"* (Kalem 68/1-2). İbn Abbas'dan *"Eğer doğru sözlü iseniz, size indirilmiş bir kitap veya intikal*

55. **er-Ravdu'l-ünüf,** Kahire 1387/1967, V, 245. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, II, 22.
56. Hûrînî (ö. 1291/1874), **el-Metâliu'n-Nasriyye li'l-metâbii'l-Mısriyye fi'l-usûli'l-hattiyye** (Bulak 1275, 1302, Kahire 1304). bkz. Serkis, II, 1902-1903; **Suppl.,** II, 726.

etmiş bir bilgi kalıntısı varsa bana getirin" (Ahkâf 46/4) âyetinde "yazı"nın kastedildiği yorumu rivâyet edilir. Mücâhid'den de *"Allah hikmeti dilediğine verir"* (Bakara 2/269) ve *"Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir."* (Bakara 2/269) âyetlerinde sözkonusu edilenin "yazı" olduğu yorumu rivâyet edilmiştir. Mâverdî'den nakledilen bu bilgi, takdim ve tehirle verilmiştir.[57] Bazıları bu bilginin, İbn Haldûn'a ait Arapların yazı bilmediklerine dair görüşü geçersiz kıldığını belirtirler. İkrime (ra) görerek konuşmuştur, İbn Haldûn ise söylediklerini tahminle söylemiştir.

KADIN ÖĞRETMEN

Kadın öğretmen: el-İstîâb **ve** el-İsâbe'**de şu bilgi verilir: Allah Resûlü (sav), Şifâ Ümmü Süleyman b. Ebû Hasme'ye "Hafsa'ya yazı yazmayı öğrettiğin gibi nemle**[58] **afsununu da öğret" buyurdu.**[59] **Bu hadîsi Şifâ'dan rivâyetle Ebû Dâvud'da tahric etmiştir. Şifâ (ra) şöyle dedi: Hafsa'nın yanında bulunduğum sırada Nebî (sav) geldi ve bana "Şuna yazı yazmayı öğrettiğin gibi nemle afsununu da öğretmez misin?" buyurdu.**[60] **Hattâbi** Meâlimü's-sünen'**de, bu hadîste kadınlara yazı öğretmenin mekruh olmadığına delîl bulunduğunu belirtir.**[61]

Ulemâdan bazıları Hattâbî'nin bu sözünü naklederek onaylamışlardır. Bunlardan biri İbn Tarhan olup bu hususu **el-Ahkâmü'n-Nebeviyye** adlı eserinde zikreder. Aynı görüşü Erdebilî **el-Mesâbih'**in şerhi **el-Ezhâr'**da,[62] İbn Kayyim de **el-Hedy'**de[63] belirttikleri gibi bunlardan başka âlimler de zikretmişlerdir. **Nûru'n-nibrâs'**da müellif kendi zamanında vukûbulan bir olaydan bahisle şöyle der: Bir fıkıh âlimine, kadınların yazı öğrenmelerinin caiz olup olmadığı sorulduğunda, onlara yazı öğretmenin caiz olmadığı şeklinde cevap vermiştir. Müellif Hâfız Burhânuddin el-Halebî devamla, o

57. Mâverdî, **Edebü'd-dünya ve'd-dîn,** Beyrut 1407/1987, s. 46-47. Kettânî, Mâverdî'nin önce verdiği bilgiyi sonra, sonra verdiğini önce zikretmiştir.
58. Bunun anlamıyla ilgili bilgi müteakip sayfalarda verilecektir.
59. **el-İstîâb,** IV, 340; **el-İsâbe,** IV, 341; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 162. Huzâî, kaynak olarak yalnız **el-İstîâb'**ı zikretmiştir (s. 85). **el-İsâbe'**yi Kettânî eklemiştir. Bu hanım sahâbînin asıl adı Şifâ binti Abdullah b. Abdişems olup yukarıda geçtiği şekilde de anılmaktadır. Hz. Ömer onun görüşlerine önem verdiği gibi pazarda da kendisine görev vermişti. bkz. s. 195, 449.
60. Ebû Dâvud, Tıb 18; **Müsned,** VI, 372.
61. Hattâbî, IV, 215.
62. bkz. **Suppl.,** I, 620. Ali el-Kârî de **el-Mesâbih'**e yaptığı **Mirkâtu'l-mefâtih** (IV, 512) adlı şerhte aynı nakilde bulunur.
63. **Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd,** IV, 185.

fetvâ veren âlimin Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde "Kitâbu't-Tıb'da" geçen bu hadîsten habersiz olduğunu, Ebû Dâvud'un hadîs hakkında bir görüş belirtmediğini ve dolayısıyla hadîsin ona göre "sâlih" (sahih, hasen) sayıldığını belirterek Şifâ'nın bu hadîsini zikreder.

İmâm Mecdüddin İbn Teymiyye, **el-Müntekâ** adlı eserinde bu başlık altında zikredilen Şifâ hadîsinin ardından şöyle der: Bu hadîs, kadınların yazı yazmayı öğrenmelerinin caiz olduğuna delîldir. **el-Müntekâ**'yı şerheden Şevkâni de **Neylü'l-evtâr**'da şöyle der: "Kadınlara yazıyı öğretmeyin, odalarda[64] bulundurmayın, kendilerine Nûr sûresini öğretin" hadîsindeki kadınlara yazı öğretilmesi yasağı, kendilerine yazı öğretmede fitne korkusu bulunan kadınlara hamledilir.[65] Şihâbüddin İbn Hacer el-Heytemî eş-Şâfiî el-Mısrî'nin **el-Fetevâ'l-hadîsiyye** adlı eserinde, kendisine şu sorunun sorulduğu zikredilir: Kadınlara yazı yazmayı öğretmenin hükmü nedir? Vâhidî'nin **Vasît**'inde,[66] Nûr sûresinin ele alındığı yerin baş tarafında, kadınlara yazı öğretmenin müstehab olmadığına dair bilgi mevcut olup bu bilgi sahih midir, zayıf mıdır? İbn Hacer bu soruya şu cevabı verir: Bu bilgi sahihtir. Hâkim —ki hadîsin sahih olduğunu da belirtir[67]— ve Beyhâkî Hz. Âişe'den (ra) merfû olarak şu rivâyeti naklederler: "Kadınları odalarda bulundurmayın, onlara yazıyı öğretmeyin, yün eğirmeyi ve Nûr sûresini öğretin". Çünkü bu sûrede, kendileriyle ilgili olup bilinmesi ve bellenmesi hâlinde, onları her türlü fitne ve şüpheden koruyacağı, bunlar üzerinde düşünen herkesçe anlaşılan birçok hüküm vardır. Hakîm et-Tirmizî de İbn Mesud'dan merfû olarak şu tahricde bulunur: "Lokman, kâtipler içinde bir genç kız gördü ve şöyle dedi: Bu kılıç kimin için cilâlanıyor?"[68] Yani kendisiyle kesmek için. Böylece bu sözde, kadınlara yazı öğretmekten nehyin sebebine de işaret vardır. O da kadının yazı öğrendiğinde, bunu fasid (gayrımeşru) maksatlar için kullanacağıdır. İbn Hacer el-Heytemî devamla şöyle der: Kadınlara yazı öğretmekten nehy, onlara Kur'an'ı, ilimleri ve âdâbı öğretme talebine aykırı değildir. Çünkü bu hususlar, yazının aksine, kendilerinden zarar (mefasid)

64. Odalardan (guref) kastedilen, kadınların erkekleri kolayca görüp seyredecekleri evlerin yüksek kısımları, üst katlarıdır (bkz. Hakîm et-Tirmizî, s. 271; Kurtubî, IV, 29, XX, 121).
65. **Neylü'l-evtâr,** VIII, 240. Ayrıca bkz. II, 188.
66. **Esbâbü'n-nüzûl** müellifinin eseri olup tam adı **el-Vasît beyne'l-makbûz ve'l-basît'tir.** (**Suppl.,** I, 730-731).
67. **el-Müstedrek,** II, 396. Zehebî, dipnotta bu hadîsin mevzû (uydurma) olduğunu belirtir. **Mecmau'z-zevâid**'de (IV, 93) de Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-evsat**'da bu rivâyeti naklettiği, senedindeki Muhammed b. İbrahim eş-Şâmî hakkında Dârekutni'nin "kezzâb" (yalancı) değerlendirmesinde bulunduğu belirtilir. Ayrıca bk. II, 187-188 (dipnot 568, 573).
68. Hâkim et-Tirmizî, **Nevâdirü'l-usûl,** İstanbul 1293, s. 248, 270-271.

doğmasından korkulmayacak umûmî maslâhatlardır. İbn Hacer daha sonra bu başlık altında verilen ve *"Hafsa'ya yazıyı öğrettiğin gibi* nemle *afsununu da öğret"* ifadesinin geçtiği, Ebû Dâvud'un Şifa'dan (ra) tahric ettiği hadîsi anarak şöyle der: Eğer bu hadîsin kadınlara yazı öğretmeye delâlet ettiğini söylersen, ben de şöyle derim: Bu hadîste kadınlara yazı yazmayı öğretmenin cevazına delîl mevcut olup onlara yazıyı öğretme talebine delâlet yoktur. Onlara yazı öğretmenin caiz olduğunu ben de kabul ediyorum. Bu konudaki nehiy, yazı öğrenme sonucu ortaya çıkacak mefsedetten sakındırmak gayesine mâtuftur.[69]

Hâfız Suyûtî, Şifâ (ra) hadîsini Ebû Ubeyd'in **el-Garîb'**de[70] Ebubekir b. Süleyman b. Ebû Hasme'den rivâyetle verdiğini kaydederek, **el-Câmiu's-sağîr'**de "Hafsa'ya nemle afsununu öğret", lâfzıyla zikreder.[71] Münâvî **el-Câmiu's-sağîr'**e yaptığı büyük şerh **Feyzü'l-Kadîr'**de şöyle der: Nemle afsunu, **el-Fâik**[72] ve başka eserlerde geçtiği üzere şudur: "Gelin süslenir, kına yakar, sürme sürer; erkeğe karşı gelmekten başka herşeyi yapar". Nemle'nin vücudun yan tarafında çıkan yaralar (çıban, sivilce) olduğu ve afsunlanınca yok oldukları da söylenmiştir. Parlak zekâlı bazı Mağrib'li âlimler bu son görüşün, Resûlullah'ın (sav) yasakladığı hurafelerden olduğunu, kendisinin bunu emretmiş olamayacağını ileri sürerek reddederler. Allah Resûlü (sav) bununla ancak ilk anlamı kasdetmiş ve *"Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti..."* (Tahrîm 66/3) âyetinde belirtildiği üzere, kendisine emanet ettiği sırrı açığa vurup yaymasından dolayı Hz. Hafsa'yı (ra) tedip etmek istemiştir.[73] **en-Nihâye'**de de şu bilgi verilir: Denildi ki bu afsun Resûlullah'ın (sav) yaşlı bir kadına *"Yaşlı kadınlar cennete giremez"* demesinde olduğu gibi, bilmece ve lâtife maksadıyla söylenen bir sözdür. Şöyle ki nemle afsunu, kadınların yaptığı ve duyan kimsenin ne fayda ne zarar vermeyen bir söz olarak bildiği şeydir.[74] Şeyh Muhammed Tahir el-Fettenî'nin **Mecmau bihâri'l-envâr**[75] adlı eserinde şöyle denir: İkinci mânânın kastedilmiş olması hâlinde, yazıyı red ve afsunu teşvik ih-

69. **el-Fetâva'l-hadîsiyye,** Beyrut ts., s. 85.
70. **Garîbü'l-hadîs**, Haydarabad 1964-1965, I, 83-84
71. **el-Câmi's-sağîr,** s. 51-52
72. Zemahşerî, **el-Fâik fî garîbi'l-hadîs,** IV, 26: Nemle vücudun yan tarafında meydana gelen yaralar olup nemle (karınca) diye adlandırılmasının sebebi, çoğalma ve yayılmaları olsa gerek.
73. **Feyzü'l-Kadîr,** IV, 329. Kettânî bu eserden yaptığı iktibası eksik vermiş olup bundan sonra **et-Teysir'**den naklettiği nemle efsunu tarifi bu eserde geçmektedir.
74. **en-Nihâye fî garibi'l-hadîs,** V, 120.
75. **Mecmau bihâri'l-envâr fî garâibi't-Tenzîl ve letâifi'l-ahbâr** (Leknev 1314). bkz. **Suppl.,** II, 601-602; Ziriklî, VII, 42-43.

timâli de sözkonusudur. Yani "Kendisi zararlı olan yazıyı ona öğrettiğin gibi, kendisine faydalı olacak kocasına karşı gelmekten sakınması hususunu öğretmeli değil miydin?" demektir.[76]

Subhu'l-a'şâ'da müellif,"Sıfatü'l-küttâb ve âdâbuhum" (Kâtiplerin özellikleri ve uymaları gereken kurallar) bahsinde, erkek olmanın kâtiplerde mutlaka bulunması gereken sıfatlardan olduğunu belirttikten sonra, Hz. Ömer'in (ra) kadınlar hakkında şöyle dediğini zikreder: "Onları yazıdan uzak tutun, odalarda bulundurmayın, kadınlara karşı "hayır" sözünden yardım isteyin, çünkü "evet", istekte bulunma konusunda onlarda alışkanlık meydana getirir". Hz. Ali (ra) de bir kadına yazı yazmayı öğreten bir adama rastladı ve ona "şerre şerri ekleme" dedi. Bir bilge, yazı yazmayı öğrenen bir kadın görünce şöyle dedi: "Engereğe zehir içiriyor!", aferin Bessâmî'ye ki şöyle der:

> Kadınlara ne yazıdan, çalışmaktan, hitabetten
> Bu bize aittir, onlaraysa cünüp olmak için bizimle gecelemek düşer.[77]

---

76. İslâmiyetin ilim tahsili konusunda, kadın-erkek ayırımı yapmadığı ve yazıyı da bunun bir vasıtası kabul ederek teşvik ettiği bilinen bir hususdur. Kadınlara yazı öğretilmesiyle ilgili olarak Ebû Dâvud ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği sahih hadîs gayet açıkken, bazı âlimlerin, rivâyet zincirinde hadîs münekkidlerinin uydurmacılık ve yalancılıkla itham ettikleri bir râvinin bulunduğu, Zehebî'nin yanında İbnü'l Cevzi'nin de uydurma (mevzû) olduğunu belirttiği (bkz. **el-Âdâbu'ş-Şer'îyye**, III, 296) bir rivâyeti esas kabul edip, izahı güç birtakım te'villere girişmelerini anlamak mümkün değildir. Yazıyı kötü niyet ve maksatlarla kullanma erkekler için de sözkonusu olduğu hâlde, bunu yalnız kadınlar için varsaymanın hiçbir mesnedi yoktur. Kadın sahâbiler içinde okuma yazma bilen âlim hanımlar yanında, İslâm tarihinde, sayıları onbinleri bulan ve bazılarının eserleri günümüze kadar ulaşan muhaddis, fâkih, edip, şair ve sanatkar kadınlar yetişmiştir. İbn Sa'd, **Tabâkat'**ında Allah Resûlü (sav) ve sahabeden hadîs rivâyet eden ve kendilerinden de birçok büyük âlimin rivâyette bulunduğu 700'den fazla hanımın adını verir. İbn Hacer 1543 muhaddis hanımın biyografisini zikreder (bkz. Düreyd, s. 193-194, 198-201). İbn Asâkir, 1300 hocasından 80 küsürünün kadın olduğunu belirtir (Baytar, s. 47). Kaynaklarda, Kurtuba'nın yalnız bir mahallesinde Kur'an-ı Kerîm'i Kûfî hatla yazan 170 kadının bulunduğunun kaydedilmesi (bkz. Tritton, s. 143) son derece dikkat çekicidir.

Genelde kadınlarla ilgili çeşitli konularda ve İslâm tarihinde gelmiş geçmiş âlim, edip ve sanatkar kadınlarla ilgili olarak kaleme alınmış bazı eserlerin bir listesi için bakınız: Selahuddin el-Müneccid, "Mâ üllife ani'n-nisâ", **Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî,** 1941 (Dımaşk), XVI, sayı. 5-6, s. 212-219. İslâm'da kadın eğitimiyle ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. A. S. Tritton, **Materials on Muslim Education in the Middle Ages,** London, 1957, s. 140-144; Emine el-Baytar, "et-Ta'lîm fî Dımaşk fi'l-karni's-sâdis el-hicrî", **Âdâbu'r-râfidîn,** 1979 (Musul), XI, s. 36-69; Düreyd Abdülkâdir Nûrî, "Terbiyye ve ta'lîmü'l-mer'e fi'l-müctemai'l-İslâmî", **Âdâbu'r-râfidîn,** 1979 (Musul), X, s. 185-204; B. Aisha Lemu, "Woman in İslâm", **The Muslim World League**, 1981 (Mekke), VIII, sayı: 3, s. 20-27; S. M. Imaduddin, **Muslim Spain,** Leiden 1981, s. 34-37; A. Rahman I. Doi, "Education for Muslim Women, A Glimpes of Our Proud Heritage", **The Muslim World League,** 1983 (Mekke), X, sayı.6, s. 13-17.

77. Metinde yanlış olarak Sebbâmî şeklinde geçen Bessâmî (ö. 302/914), İbn Bessâm diye de tanınır (**Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** XIV, 112, 139; Ziriklî, V, 141). Burada Hz. Ömer ile Hz. Ali'ye isnâd edilen sözlerin mevsuk olmadığını belirtmek gerekir.

Kalkaşandî sonra şöyle der: Eğer, kadınlardan bir topluluğun yazı yazmakta oldukları ve Selef'ten bunu olumsuz karşılayan hiçbir kimsenin görülmediği, Ebû Câfer en-Nahhâs'ın Hasan'a ulaşan bir senedle "Hz. Âişe (ra) kendi yazışmalarında, besmeleden sonra "Allah'ın sevgilisinin sevgilisi Müberree[78] Âişe'den" diye yazardı" rivâyetini naklettiği söylenecek olursa buna şu cevap verilir: Hz. Âişe hadîsinde, onun bizzat kendisinin yazdığı hususu sarih değildir. Muhtemelen, yazan kimseye emrederek bu şekilde yazdırmış veya o söylemeden kâtibin kendisi yazmıştır. Hem bu husus Hz. Âişe'den sabit olsa bile başka kadınlar ona mukâyese edilemez. Onun dışındaki kadınlar nazarı itibara alınmaz.[79] Bedrüddin ed-Demâmînî'nin[80] **Sahîh-i Buhârî**'ye yaptığı hâşiyede "Kişinin cariye ve hanımına dinin hükümlerini öğretmesi bâbı"nda geçen "Üç kişi vardır ki kendilerine iki sevap vardır:... ve bir adam ki yanında bir cariyesi olur, onunla cimâ eder, kendisine iyi bir öğretim ve güzel bir terbiye verir"[81] hadîsiyle ilgili olarak İbnü'l-Müneyyîr'in şu sözü nakledilir: Bu hadîs, cariyelerin öğretimine bile teşvik ediyor, nerede kaldı hür kadınlar ve akrabaların öğretimi. Buhârî, sözü geçen başlığın ardından "Devlet başkanının kadınlara öğüt vermesi ve onları ta'limi bâbı" başlığını vererek, orada İbn Abbas'ın şu sözünü zikreder: 'Allah Resûlü (sav) dışarı çıktı, yanında da Bilâl vardı. Erkeklere anlattığında kadınlara sesini duyuramadığını düşünerek kadınlara öğütte bulundu.'"[82] Demâmînî bu hadîsin, fitneden sâlim olmak şartıyla kadınların hayır meclisleri ve toplantılarına gelmeleri konusunda dayanak olduğunu söyler.[83] **el-Fecrü's-sâti'**de[84] müellif, bu başlıkla ilgili olarak "yani bu hususun talep edilmesi" der ve nasıl ki kişiden aile efradının öğretimi isteniyorsa, devlet başkanı veya naibinden de, kadınlara öğretimde bulunma-

78. Metinde yanlış olarak "mer'e" şeklinde geçer. Hz. Âişe, ifk hadîsesi üzerine Kur'an'la temize çıkarılmış olmasından dolayı "müberree" sıfatıyla anılmıştır.
79. **Subhu'l-a'şâ,** I, 64-65 (Beyrut 1407/1987 baskısı, I, 96).
80. İbnü'd-Demâmînî (ö. 827/1424) diye de bilinir. Eserinin adı: **Mesâbîhu'l-Câmii's-sahîh (GAS,** I, 120).
81. Buhârî, İlim 31. Burada cima eder sözü yerine "... sonra onu âzad eder ve evlenir" ifadesi mevcut olup hâmişte, bazı rivâyetlerde "cima" lâfzının geçtiği belirtilir. Ayrıca bkz. Aynî, II, 73.
82. Buhârî, İlim 32; Aynî, II, 79 vd.
83. bkz. Aynî, II, 80
84. Kettânî'nin hocası Şebîhî'nin **el-Fecrü's-sâti ale's-Sahîhi'l-câmi** adlı eseridir. Kettânî **Sahîh-i Buhârî**'ye müteahhirin ulemânın yazdığı en önemli şerh olarak nitelediği bu eseri, müellifinden dünyada yalnız kendisininin rivâyette bulunduğunu söyler. Eser dört cilttir (**Fihrisü'l-fehâris,** II, 929).

sının isteneceğine dikkati çeker. Buhârî bu iki başlıktan sonra da "Kadınlara ilim için müstakil bir gün ayrılır mı bâbı" başlığına yer verir.[85] **el-Fecrü's-sâti** müellifi bu başlıkla ilgili olarak şöyle der: Yani, ilim öğretilmesi için. Burada sorunun cevabı mahzuf olup, takdiri "evet, onlar için bir gün ayrılır" şeklindedir.

Ârif en-Nablusî de **Şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye**'de şöyle der: Kadının ilim öğrenim ve öğretimine, dileyenlerin eğitimine katılması, kınanan teşebbühten (erkeklere benzeme) sayılmaz. Hz. Âişe (ra) ilimleri yorumlar ve erkeklere anlaşılması zor meseleler yöneltirdi. Sahâbeden bazılarının birçok hadîste hatalarını düzeltmiş olup Hz. Ömer, İbn Ömer, Ebû Hureyre, İbn Abbas, Osman b. Affan, Ali b. Ebû Talib, İbn Zübeyr, Zeyd, Ebû'd-Derdâ, Ebû Said, Berâ, Fâtıma binti Kays ve diğerleri bunlardandır. Bu konuda ulemâdan birçoğu eser kaleme almıştır. Bu âlimlerin sonuncusu Suyûtî olup eserinin adı da **el-İsâbe fîma'stedrekethu Âişe ala's-sahâbe**'dir.[86] Urve, helâl ve haram, ilim, şiir ve tıp konularında Âişe'den (ra) daha bilgilisini görmediğini söyler. Mesruk da ashâbın Âişe'ye feraizle ilgili soru sorduklarını gördüğünü belirtir. Bu iki haberi de Hâkim rivâyet eder.[87] Allah Resûlü'nün (sav) diğer hanımları, Ümmü Süleym, Ümmü'd-Derdâ ve Fâtıma binti Kays gibi sahâbî hanımlar ile Rabîa el-Adeviyye, Rabîa eş-Şamiyye ve Şa'vâne[88] gibi sâliha ve ârife kadınlar da böyleydiler. İnsanlar, erkeklerden aldıkları gibi bunlardan da ilim, edep ve zühd öğrendiler. Nitekim bu husus onların tarih ve hadîs kitaplarında anılan hattı hareketlerinden anlaşıldığı gibi, erkeklerin aciz kaldığı ölçüde, ibâdette azim ve verada titizlik gösterdikleri de görülmüştür.[89] Bu husus özellikle Şinkit, Tinbuktu ve Künte'l-Aceb[90] ahâlisi gibi Afrika sahrası kadınlarının birçoğunda görülmektedir. Hattâ kendi adıyla anılan Tarikatın kurucusu, meşhur Şeyh Muhtar el-Küntî[91] Halil b. İshak'ın **Muhtasar**'ını, bir tarafta erkek talebelere okutup bitirdiği gün, diğer tarafta da hanımı kadınlara okutup bitirmişti. Oğulları Allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Şeyh Muhtar, baba ve annesi için **et-Tarîfe ve't-tâlide**

85. Buhârî, İlim 36; Aynî, II, 91.
86. Veya **Aynu'l-isâbe f'istidrâki Âişe ale's-sahâbe** (**Keşfuzzünun,** II, 1181; **Suppl.,** II, 189).
87. **el-Müstedrek,** IV, 11. Mesruk'un rivâyetinde "ashâbın önde gelenleri" ifadesi vardır.
88. Metinde Şekvâne şeklinde geçmiştir.
89. Nablûsî'den yapılan iktibas burada bitmektedir.
90. Şinkit ve Tinbuktu yörelerinde İslâmiyet ve Kunte kabilesine mensup Şeyh Muhtar'ın İslâmî faaliyetleri için bkz. Peter B. Clarke, **West Africa and Islam,** s. 28-32, 88-91.
91. Muhtariyye tarikatının kurucusudur. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 719, 781; **Suppl.,** II, 894-895; J. O. Hunwick, "Kunta", **EI,** V, 393-395.

fî menakibi'ş-Şeyh el-Vâlid ve'ş-Şeyha el-Vâlide[92] adlı kalın bir ciltlik eser kaleme almıştır. Kadınların eğitim ve öğretimleriyle ilgili olarak, İbn Ebî Cemre'nin **Sahîh-i Buhârî**'ye yaptığı **Muhtasar**'a, Meccâcî'nin yazdığı şerhe, İbn Müflih el-Hanbelî'nin **el-Âdâbü'l-kübrâ**'sına,[93] çağdaş Hindistan'lı muhaddis Şeyh Muhammed Şemsü'l-Hak el-Allahâbâdî'nin **Ukûdü'l-cümân fî cevâzi'l-kitâbe li'n-nisvân**[94] adlı matbû risâlesine, Zerrûk'un **Şerhu'l-Vağlîsiyye**'sine,[95] Ebû Ali İbn Rahhâl'ın **Şerhu'l-Muhtasar**'ına, müteahhir Mısırlı yazarlardan Zeyneb binti Fevvâz'ın, kalın bir ciltlik **ed-Dürrü'l-mensûr fî tabakâti rebbâti'l-hudûr**[96] adlı kitabına bakınız.[97] Çağdaşımız ünlü Mısırlı şair Şeyh Mustafa Sâdık er-Râfiî'nin sözünü burada anmak bana ilginç geliyor:

Ey toplum, yaratılmamış evrenin kızları (kadınlar)
Ne ders ne yazı ne kîl ü kâl için
İlimler bize, onlara da bundan başkası
Öğretin onlara öyleyse, nasıl serilir çamaşır
Elbise ve iğne elinde
Yazsın bütün güzel yazıları üzerine.

Tunus'ta Hâfız Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye ait, **Reyyü'z-zimâ fî men kâle'ş-şi're mine'l-imâ** adıyla bir cilt kitap elime geçti. Kitabın başında şöyle diyor: "Vezir, Allah ömrünü uzatsın, cariyelerden şiir söyleyenler üzerine uzun zamandan beri benimle müzakerede bulunuyordu. Bana Emevî ve Abbasî devletleri zamanında, onlarla ilgili vukû bulan haberleri toplamamı emretti. Emevî devletinde şair cariyelerden ne adı,sanı kalmış ne de anılan birini bulamadım. Çünkü o toplumda ne şiirinde yumuşaklık olan hoş karşılanıyor ne de seçkin, veciz ve fasih şiirden başkasına rızâ gösteriliyordu. Bu tür şiirse ancak Haşimoğulları (Abbasîler) devletinde yaygınlık kazandı. Ben de onlardan, kendisi hakkında bana güzel bir haber ve uygun bir şiiri ulaşanları zikrettim. Bunu zamanları ve şiir-

92. Eserin adı **et-Terâif ve't-telâid fî kerâmâti'ş-şeyhayn el-vâlide ve'l-vâlid** diye de geçer (**Suppl.,** II, 895; **EI,** V, 394).
93. İbn Müflih, **el-Âdâbü'ş-Şer'iyye,** Kahire 1987,III, 296.
94. **Avnu'l-Ma'bûd** müellifi Şemsü'l-Hak el-Azîmâbâdî'nin (ö. 1329/1911) eseridir (**Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 179-180).
95. Ahmed ez-Zerrûk'un (ö. 899/1493) **Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Vağlisiyye** adlı bu kitabı Ebû Zeyd el-Vağlîsi'nin (ö.786/1384) **el-Akîdetü'l-Vağlîsiyye** diye de bilinen eserinin şerhidir (**GAL,** II, 322, 328-330; **Suppl.,** II, 351).
96. bkz. Serkis, I, 989; **Suppl.,** II, 175.
97. Bu konuda ayrıca bkz. M. Tayyib Okiç, **İslâmiyette Kadın Öğretimi,** Ankara 1979 (Diyanet İşleri Bşk. Yayınları).

lerindeki dereceleri ölçüsüne göre yazdım." İnceleme sonucu; İbnü'l-Cevzî'nin kitabında, şair cariyelerden otuz kadarının şiir ve haberlerini zikrettiğini gördüm. Onlardan zikrettikleri, ancak isnâdı kendisine kadar ulaşanlar olup bu da büyük bir hıfz ve tam bir vukûfa delâlet etmektedir. **el-İsâbe** müellifi daha önce sözü geçen Şifâ'nın (ra) biyoğrafisini vererek şöyle der: Kadınların akıllı ve faziletlilerindendi. Nebî (sav) ona gelir, kaylûleyi onun evinde uyurdu. Uyuması için Resûlullah (sav) için bir yatak yapmıştı ve bu yatak, Mervân b. Hakem kendilerinden alıncaya dek, onun çocuklarının yanında kalmıştı. Resûlullah (sav) kendisine Medine'de hakkâklar yanındaki evini iktâ etmişti. Şifâ oğlu Süleyman'la birlikte orada oturuyordu. Hz. Ömer de onun görüşlerine önem veriyor, kendisine saygı gösteriyordu. Onu muhtemelen pazarda da görevlendirmişti.[98] Bu bilginin aynısını Münzirî de Ebû Dâvud'un **Sünen**'ine yaptığı ihtisarda[99] vermektedir.

KURRÂNIN KONAKLAMASI İÇİN EV EDİNME VE BUNDAN MEDRESE YAPIMINA DAİR HÜKÜM ÇIKARILMASI

Ebû Ömer İbn Abdilber **el-İstiâb**'da (s. 347) "Abdullah adlılar bâbı"nda, a'ma Abdullah b. Ümmi Mektûm el-Kureşî el-Âmirî'yi zikrederek şöyle der: Resûlullah'dan (sav) önce, Mus'ab b. Umeyr'le Medine'ye hicret edenlerden olduğu söylendi. Vâkidî ise, Bedir'den kısa bir süre sonra Medine'ye gittiği ve dârülkurrâ'ya indiğini (konakladığını) söyler.[100] İbn Sa'd da **Tabakât**'ında İbn Ümmi Mektûm'un biyoğrafisinde, onun Bedir Savaşından kısa bir süre sonra muhacir olarak Medine'ye gittiğini ve Mahreme b. Nevfel'in evi olan dârülkurrâ'ya indiğini söyler.[101]

98. **el-İsâbe,** IV, 341-342. Yapılan iktibasta hatalar mevcut olup asıl metinle karşılaştırılmalıdır.
99. Bu ihtisarın adı **el-Müctebâ**'dır (Haydarabad 1342; Ahmet Muhammed Şakir neşri: Kahire 1948). bkz. **GAS** I, 151.
100. **el-İstiab,** II, 259-260. Metinde İbn Ümmü Mektum'un Medineye hicreti ile ilgili bilgilerin hepsi Vâkıdî'den naklen verilmiş gösterilir ki yanlıştır.
101. İbn Sa'd, IV, 205.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA FETVÂ VERENLER

el-Muvatta'da Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den şu rivâyet nakledilir: İki kişi Allah Resûlü'ne (sav) gelerek birbirlerini dava ettiler. Onlardan biri, Resûlullah'a (sav) "İlim ehline bana haber verin, diye sordum"... dedi. Sözkonusu olay.[102] Bu kıssa, halkın Resûlullah (sav) zamanında davalarını götürdükleri ve hükümlerine râzı olmadıkları zaman da davayı Resûlullah (sav) nezdinde açtıkları (temyiz ettikleri) kimselerin bulunduğu konusunda sarihtir.

Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî el-Müdhiş[103] **adlı eserinde, Resûlullah (sav) zamanında fetvâ verenlerin isimleri başlığı altında Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, İbn Mesud, Muâz b. Cebel, Huzeyfe, Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ, Ebû Mûsa ve Selmân'ı (Allah hepsinden râzı olsun) zikreder.**[104]

İbnü'l-Cevzî **et-Telkîh** adlı ilginç kitabında da onların adlarını sayar[105] ki bu kitap onun en nadir kitaplarından enteresan bir eser olup bende bir nüshası mevcuttur. **el-İsâbe** müellifi Übey b. Ka'b'ın biyografisinde, Hz. Ömer'in yeni vukûbulan olaylarda onun fikrini sorduğunu, çapraşık ve güç davaları kendisine götürdüğünü zikreder.[106] **el-İhyâ'**da sahâbeden on küsur zattan başkasının kendisini fetvâ verme makamında görmediği belirtilir,[107] **İhyâ** şerhinde de İbn Abbas, İbn Mesud, Ebû'd-Derdâ, Ali, Huzeyfe, Muâz, Ebû Hureyre, Enes, Zeyd b. Sâbit, Ömer b. Hattâb ve Âişe (ra) gibi sahâbenin adları zikredilir. **el-İhyâ'**da verilen metnin aslı **el-Kût**'da geçmekte olup orada "ne de bunlardan başkasından hüküm ve dava nakledilmemiştir" fazlalığı mevcuttur.[108] İbn Sa'd **et-Tabakât'**da şu hadîsleri tahric eder: Sehl b. Ebî Hayseme'den: Nebî (sav) zamanında fetvâ verenler Hz. Ömer, Ali ve Osman olmak üzere üç kişi muhacirlerden; Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel ve Zeyd b. Sâbit olmak üzere üç kişi ensârdandı.[109] İbn Ömer'den: Hz. Ebubekir ve Ömer Nebî (sav) zamanında fet-

102. **Muvatta,** Hudûd 6.
103. Bu eser matbûdur (Bağdat 1348). bkz. **GAL,** I, 666; **Suppl.,** I, 920.
104. Übey b. Ka'b ve Ammâr b. Yasir eksik anılmıştır (bkz. İ. Abbas, s. 95).
105. **Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târîh ve's-siyer,** s. 440. Yukarıda anılanlara ilâveten Übey ve Ammâr da zikredilmektedir.
106. **el-İsâbe,** I, 19.
107. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** Kahire 1387/1967, I, 37.
108. Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-kulûb,** Kahire 1310, I, 131.
109. İbn Sa'd II. 350. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, II, 334-355. Adı geçen râvî Sehl b. Ebû Hasme olmalıdır.

vâ veriyorlardı.[110] Hirâş el-Eslemî'den: Abdurrahman b. Avf, Nebî (sav) zamanında fetvâ verenlerdendi.[111] Fettenî'nin **Mecmau bihâri'l-envâr** adlı eserinin hâtimesinde şöyle denir: Nebî (sav) kendi zamanında başkasının verdiği fetvâyı reddetmezdi. Çünkü bu fetvâ O'nun kendi öğrettiklerinden çıkarılmıştı. Bundan dolayı Resûlullah (sav) zamanında sahâbeden ondört kişi fetvâ vermekteydi. Allah Resûlü'nün (sav) huzurunda ise Ebubekir es-Sıddık'tan başkası fetvâ vermezdi.

Hâfız Suyûtî, Resûlullah (sav) zamanında fetvâ verenleri **Kalâidü'l-feraid, Âdâbü'l-fetvâ** ve **el-Hâvî** adlı eserlerinde geçtiği üzere şiir hâlinde şöyle zikreder:

> Nebî asrında bir grup ihlasla fetvâ verirdi.
> Onlardan dördü hilâfet ehli ve Muâz, Übey, İbn Avf ve Sâbit'di.

Şiirde geçen "Sâbit" kelimesi "Avf"a atıf olduğundan, kastedilen Zeyd b. Sâbit'tir. Sahâbeden fetvâ verenleri şiir hâlinde zikredenlerden biri de **Tashîhu'l-Minhâc** müellifi Şeyh Necmüddîn İbn Kâdî Aclûn'dur.[112] Necmüddîn el-Gazzî **el-Kevâkibü's-sâire fî ehli'l-mieti'l-âşire** adlı eserinde şöyle der: Şeyhülislâm babam, Şeyhülislâm Takiyüddin İbn Kâdî Aclûn'dan,[113] o da kardeşi Şeyhülislâm Necmüddîn İbn Kâdî Aclûn'dan şu şiiri nakleder:

> Nebîmiz zamanında fetvâ verirdi
> Hulefâ-yı Râşidîn'le birlikte şu imamlar:
> Muâz, Ammâr ve Zeyd b. Sâbit
> Übey, İbn Mesud, İbn Avf, Huzeyfe.
> Onlardandır âlimleri Ebû Mûsa ve Selmân
> Ebû'd-Derdâ da böyle, tamamlayıcı.
> Bir miras konusunda verdi fetvâ râzı olunan Ebubekir
> Ve kendisini onayladı onda, ki bu bir meziyettir. [114]

Bu konuda **Şerhü'l-ihya'**da "kitabü'l-ilm"e bakınız. Suyûtî **Tedrîbü'r-râvî**'de İbn Hazm'dan şu bilgiyi nakleder: Ashaptan her konuda en çok fetvâ verenler yedi kişidir: Hz. Ömer, Ali, İbn Mesud, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Âişe. Bunlardan her birinin verdiği fetvâların kalın

110. İbn Sa'd, II, 334-335. İbn Ömer bu ikisinden başka fetvâ veren de bilmediğini belirtir.
111. Abdullah b. Dinâr el-Eslemî'nin aynı rivâyeti için bkz. İbn Sa'd, II, 340.
112. bkz. Sehâvî, **ed-Dav'u'l-lâmi,** VIII, 96-97; **Suppl.,** I, 683.
113. bkz. **el-Kevâkibü's-sâire,** I, 114-118.
114. Gazzî, **el-Kevâkibü's-sâire,** Beyrut 1979, I, 117. Son beyitte "mirâs" yerine "mer'âh" kelimesi geçer ki "Resûlullah'ın huzurunda" anlamına gelebilir.

bir cilt oluşturacağını belirterek, onları şu yirmi kişinin takibettiğini söyler: Ebubekir, Osman, Ebû Mûsa, Muâz, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Hureyre, Enes, Abdullah b. Amr b. Âs, Selmân, Câbir, Ebû Said, Zübeyr, Talha, Abdurrahman b. Avf, İmrân b. Husayn, Ebû Bekre, Ubâde b. Sâmit, Muâviye, İbnü'z-Zübeyr ve Ümmü Seleme. Bunların her birinin verdiği fetvâların derlenmesiyle de küçük bir cüz oluşması mümkündür. Sahâbeden son derece az sayıda fetvâ verenler ise yüz yirmi dolayındadır.[115]

ALLAH RESÛLÜ İLE ASHAB ARASINDA, KENDİSİNE BİRŞEY SORMAK İSTEDİKLERİNDE ARACILIK YAPANLAR

el-İsâbe müellifi, Sâbit b. Muâz el-Ensârî'nin biyoğrafisini vererek şöyle der: O, Enes'den rivâyet edilen zayıf senedli bir hadîste anılır. Bu hadîsi Hatîb **el-Mü'telif**'te Kasım b. Halife tarikiyle zikreder: Ebû Yahya et-Temîmî İsmail b. İbrahim'den, O Mutayyen b. Hâlid'den ve o da Enes b. Mâlik'ten bize şu hadîsi tahdis etti: "Biz Resûlullah'a (sav) birşey sormak istediğimizde Ali, Selmân veya Sâbit b. Muâz'dan aracılık yapmalarını isterdik. Çünkü onlar Resûlullah'a (sav) karşı, kendisinin en cüretli sahâbîleriydiler; "*Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde...*" (Nasr sûresi) âyetleri nâzil olunca...". Râvî devamla Hz. Ali'nin faziletine dair "münker" bir hadîs zikreder ki içinde şu ifade geçer: "Ali benim kardeşim ve vezirimdir. Ehl-i beytim içinde halifem ve kendimden sonra halef bırakacağım en hayırlı kimsedir". Hatib, Mutayyen'in "meçhul" bir râvî olduğunu söyler. İbn Hacer de Ebû Yahya et-Temîmî'nin "cidden zayıf"[116] olduğunu belirtir.[117]

---

115. **Tedrîbü'r-râvî,** Kahire 1378/1959, s. 404. Metinde en çok fetvâ verenlerin altı kişi olduğu söylenir ki yanlıştır. Diğer yirmi kişi arasında ise Talha'nın adı metinde geçmemektedir. Muhammed Ravvâs Kal'acî, bazı sahâbîlerin fıkhî görüşlerini toplayarak ayrı kitaplar hâlinde neşretmiştir: **Mevsûatu fıkhi Ebîbekr es-Sıddîk,** Dımaşk 1403/1983 (242 sayfa), **Mevsûatu fıkhi Ömer b. Hattâb,** Kuveyt 1401/ 1981 (690 sayfa), **Mevsûatu fıkhi Osman b. Affân,** Kahire 1404/1983 (366 sayfa), **Mevsûatu fıkhi Ali b. Ebû Tâlib,** Dımaşk 1403/1983 (650 sayfa), **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mesud,** Kahire 1404/1984 (623 sayfa), **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Abbas,** Mekke 1403/1983 (c. I-II), **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Ömer,** Beyrut 1406/1986 (758 sayfa).

116. Bu tâbir cerhin 3. veya 4. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılmakta olup rivâyet ettiği hadîs hiçbir şekilde alınamaz (Abdullah Aydınlı, s. 163).

117. **el-İsabe,** I, 208. Burada Mutayyen b. Hâlid şeklinde geçen isim, aynı eserin Bicâvî neşrinde (Kahire 1392/1972, I, 423) Mutayr Ebî Hâlid, **Mîzânü'l-i'tidâl**'de (IV, 129) ise Mutayr b. Ebî Hâlid şeklinde geçer.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA RÜYÂ TABİRİ YAPANLAR

Ali b. Said el-Havlânî el-Kayravâni rüyâ tabiriyle ilgili kitabında[118] **Resûlullah'ın (sav) "rüyâ tabirinde ümmetimin en üstünü Ebubekir ve Esma binti Umeys'dir" buyurduğunu zikreder.** Sahîhayn'da da şu rivâyet vardır: **Birisi rüyâsını anlattı, Hz. Ebubekir öne atılarak onu tabir etti ve sonra da Resûlullah'a (sav) yaptığı tabiri sordu. Allah Resûlü (sav) de, bir kısmında isabet, bir kısmında hata ettiğini söyledi.**[119]

Resûlullah (sav) bir defasında bir rüyâ görmüş ve şöyle anlatmıştı: "Gördüm ki "hays" [120] yemeğinden bir lokma aldım, tadından hoşlandım, fakat yutarken bir parçası boğazıma takıldı. Ali elini soktu ve onu çıkardı." Ebubekir (ra) şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, bu senin seriyyelerinden bir seriyyedir. Ondan sana hoşlandığın bir haber gelmesi yanında bir de aksilik sözkonusu oluyor. Sen de Ali'yi gönderiyorsun, durumu düzeltiyor." Gerçekten de Hâlid'in seriyyesi Tihâme'ye gitmiş, Resûlullah'ın hoşlanmadığı bir durum vukû bulmuş ve Ali'yi göndermişti. İbn Bâdis, Resûlullah'ın (sav) Hz. Ebubekir'e rüyâyı tabir etmesini emrettiğini söyler. Zâhirden anlaşılan ise Allah Resûlü'nün (sav) ondan bunu istemediği, kendisinin rüyâyı tabire giriştiğidir. Bu olayda, bir âlimin yanında, kendisinden daha aşağı durumdaki birisinin de bunu yapabileceğine cevaz vardır. Çünkü faydalı bilgilere ulaşmada yardımcı olan, buna o âlimin aracılığı, ta'limi ve Allah'ın onu Resûlü'nün (sav) eliyle nail ettiği bilgiyle varmıştır.

Suyûtî'nin **Târîhu'l-hulefâ'**sında Hz. Ebubekir'in biyografisinde şu bilgi verilir: Sıddîk (ra) rüyâ tabiri ilminde zirveydi, Nebî (sav) zamanında rüyâ tabir ederdi. Rüyâ tabiri ilminde en önde geldiği ittifakla kabul edilen Muhammed b. Sîrîn şöyle der: Hz. Ebubekir, Allah Resûlü'nden (sav) sonra rüyâ tabirinde bu ümmetin en üstünü idi. Bu rivâyeti İbn Sa'd tahric etmiştir. Deylemî, **Müsnedü'l-firdevs'**te ve İbn Asâkir Semüre'den şu hadîsi tahric eder: Resûlullah (sav) "Ebubekir'e rüyâ te'vilini öğretmekle emrolundum" buyurdu.[121] **el-İsabe** müellifi Esma binti Ebubekir'in biyoğrafisini verirken şöyle der: Hz. Ömer ona

---

118. Eserin adı **Ta'bîru'r-rü'yâ** veya **Bülûğu'l-merâm fî ta'bîri'r-rü'yâ ve'l-menâm**'dır (**Suppl.**, II, 1039).

119. Buhârî, Ta'bîr 47; Müslim, Rü'yâ 17; Dârimî, Rü'yâ 13. Hz. Ebubekir'in diğer bazı rüyâ tabirleri için bkz. İbn Hişâm, II, 484; İbn Sa'd, III, 177

120. Hurma, un ve yağdan yapılmış bir nevi yiyecek.

121. **Târihu'l-hulefâ**, s. 48, 118. Burada "üevvile" şeklinde geçen fiil, metinde ve **Kenzü'l-ummâl**'de (XI, 544, nr. 32552) "üvelliye" (tevdi etmekle) olarak geçmektedir.

rüyâ tabirini sorardı ve kendisinden bu ve başka konularda bazı bilgiler nakletmiştir.[122] Kastallânî, **Sahih-i Buhârî**'nin "Bâbu gasli'd-dem" (kanı yıkama) adlı başlığında, Esma hakkında şöyle der: O, rüyâ tabir etmeyi bilirdi. Hattâ denir ki İbn Sîrîn rüyâ tabirini İbnü'l-Müseyyeb'den, İbnü'l-Müseyyeb Esma'dan, o da babasından öğrenmiştir.[123] Bununla ilgili rivâyetin aslı Vakîdî'den naklen İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında geçmektedir.[124]

Hâfız Hüseyin el-Hallâl'ın **Tabakâtü'l-muabbirîn** adlı[125] bir kitabı vardır. Kitabında tabir ilminde pay sahibi olan meşhur tabircilerden 1500 kişiyi zikrederek, onları onbeş kısma ayırır: Birincisi peygamberlerden, ikincisi sahâbeden, üçüncüsü tabiinden, dördüncüsü fukahâdan, beşincisi "müzekkir" (vaiz)lerden, altıncısı müelliflerden oluşur. **Keşfüzzunûn**'a bakınız. **er-Risâle**'de şu bilgi verilir: rüyâ tabiri konusunda bilgi sahibi olmayan kimsenin rüyâ tabiri yapmaması gerekir. Tâdelî de yorumlama usulünü, yani Kitab, Sünnet, Arap kelâmı, şiiri ve emsâlini bilmesi, fazilet, salâh ve ferâset sahibi olması hâlinde bir kimsenin rüyâ tabiri yapabileceğini söyler. Tabir kitaplarına bakmakla, yani taklid yoluyla rüyâ tabir edemez. Bu caiz değildir. Çünük rüyâ tabiri şahıs, zaman ve şartlara göre farklılık gösterir.[126] Fâkihânî şöyle der: Kişinin bilmeden rüyâ tabir etmesi haramdır. Çünkü bu durumda ya yalan söylemiş veya tahminde bulunmuş olur ki; Allah Teala şöyle buyurmaktadır: *"Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur"* (İsrâ 17/36). Bu bilgi İbn Nâcî'nin **er-Risâle**'ye yaptığı şerhten[127] alınmıştır. Derdîr'in **Şerhu Akrebi'l-mesâlik** adlı eserinde[128] şu bilgi verilir: İnsanların İbn Sîrîn'in tabirlerinden faydalanarak yaptıkları gibi, rüyâ tabiri ilmi kitaplardan öğrenilmez. Kitaptan alınan bilgilerle rüyâ tabir etme haram olup tabir ancak zaman ve şartları kavrama ve

122. **el-İsâbe,** IV, 231. Bu bilgi Hz. Ebubekir'in hanımı Esma binti Umeys'in biyografisinde geçer, kızı Esma'nınkinde (IV, 229-230) bu bilgi mevcut değildir.
123. Kastallânî, **İrşâdü's-sârî,** I, 295. Burada Esma binti Ebubekir kastedilmiştir.
124. İbn Sa'd, V, 125; İbn Asâkir, **Târihu Medineti Dımaşk,** "Terâcimü'n-nisâ" cildi, Dımaşk 1982, s. 21.
125. **Keşfuzzunûn**'da (II, 1106-1107) müellifin adı Hasan b. Hüseyin b. Hallâl diye geçmektedir.
126. Bu konuda bkz. Adevî, **Hâşiye alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî li-Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî,** II, 465-466.
127. İbn Nâcî'nin (ö. 837/1433), İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'nin (ö. 386/996) eserine yaptığı şerhtir (**GAL,** I, 187; **Suppl.,** I, 301).
128. Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr'in (ö. 1201/1786) **Akrebü'l-mesâlik li-mezhebi'l-İmâm Mâlik** adlı kendi eserinin şerhidir. Birçok defa basılmıştır. (**GAL,** II, 464-465; **Suppl.,** II, 479-480).

"mânâ"ları anlama yoluyla olur. Şeyh Zerrûk'un **er-Risâle** şerhinde[129] de şu bilgi verilir: İmam Mâlik'e "rüyâ tabiri konusunda bilgisi olmayan kimse rüyâ tabiri yapabilir mi?" diye sorulunca "nübüvvetle (peygamberlikle) mi oynuyor?" karşılığını verdi. Cessûs[130] da şöyle der: Evet, çünkü Nebî (sav) rüyâyı nübüvvetin cüzlerinden bir cüz saymıştır. Ezan ve Kadir gecesi ile ilgili rüyâlarda olduğu gibi, Resûlullah (sav) sahâbenin rüyâda gördüklerinden hüküm çıkarmıştır. Kurtubî'nin işaret ettiği ve Ubbî'nin de naklettiği üzere, bütün bunlar rüyânın vahiy olmasına dayanmaktadır. Şeyh Ebû Yahya et-Tâzî de **er-Risâle** şerhinde şöyle der: Ali b. Ebû Talib el-Kayravânî ve diğerleri gibi rüyâ tabiri ile ilgili olarak eser telif edenlerin zikrettikleri olaylara bakan kimsenin, rüyâ görenin söylediği ile buna verilen cevabı bulacağı ileri sürülürse şöyle denir: Bu, fürû meselelerinde mukallid gibi olup meseleye ve ona verilen cevaba bakar ki benzetmede çoğu zaman hata eder. Bu bilginin devamı için adı geçen esere bakınız.

Rüyâ tabiri ilminde İbn Sîrîn'e nisbet edilen kitaplar, selefe isnâd edilen yalanların en çirkinlerindendir. Tabiîn ulemânın ilim dallarından ilk telifte bulundukları dalın bu olması tasavvur edilemez. Üstelik tasnifte bulunmak, bu dönemden sonra yaygınlık kazanmıştır. Allah doğruyu en iyi bilendir. Şihâbüddin el-Mercânî **Vefiyyetü'l-eslâf** [131] adlı eserinde (s. 298) şöyle der: Rüyâ tabiri ilminde İbrahim b. Abdullah el-Kirmânî eser kaleme aldı, sonra da İslâm ulemâsı bu dalda çok sayıda telif verdi. Zamanımızda bu rüyâ tabirlerinin çoğu İbn Sîrîn'e nisbet edilerek "bu konuda şunu zikretti" denmektedir. Bu, o kitapta anılan yorumların onun sözü olmasındandır; aslında zikreden o kitabın müellifidir, İbn Sîrîn değildir. Nitekim Hişâm'ın **Nevâdir**'inde[132] "Muhammed zikretti", Büveytî'nin[133] eserinde de "Şâfiî zikretti" denir ki; bu da o kitaplarda Muhammed veya Şâfiî'nin sözünün anılmasındandır, zikreden ise Hişâm veya Büveytî'dir. İbn Kayyim'in **et-Turuku'l-hükmiyye** adlı eserinde (s. 256), selef ulemâsından telifte bulunmayı hoş karşılamayanlardan bahseder-

129. bkz. **GAL,** I, 187; **Suppl.,** I, 302.
130. Bu zat İbn Ebî Zeyd'in **er-Risâle**'sine şerhi olan Muhammed b. Kâsım (Cessûs) olmalıdır. **(Suppl.,** I, 302; Ziriklî, VII, 320).
131. **Vefiyyetü'l-eslâf ve tahiyyetü'l-ahlâf (İzâhu'l-meknûn,** II, 714).
132. Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî (ö. 201/817) İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un talebesi olup **Kitâbu'n-Nevâdir fi'l-fürû** adlı eseri vardır **(GAS,** I, 433; Kehhale, XIII, 149).
133. Yusuf b. Yahya el-Büveytî (ö. 231/845), İmâm Şâfiî'nin talebesi olup **el-Muhtasar** adlı eseri vardır **(GAS,** I, 491; Ziriklî, IX, 338).

ken şu ifadeler geçer: İbn Sîrîn ve talebeleri hadîsi yazmıyorlardı, nerde kaldı ki re'yi yazsınlar.[134] İbn Sîrîn'in İbn Sa'd'ın Tabakat'ındaki biyografisine bakınız.[135] İbn Sîrîn hadîsleri yazmayı bile uygun görmezken nasıl olur da rüyâ tabiri konusunda eser kaleme alır? Bu, te'vilcilere ihtiyaç gösteren düşten başka bir şeye değildir, *"bizse böyle düşlerin yorumunu biliyor değiliz"* (Yusuf 12/44). Sonra, Müsnid Şemsüddin b. Süleyman er-Rûdânî'yi **Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef** adlı eserinde, Ayn harfinde bu eseri, **Kitâbu İbâreti'r-rü'yâ li-Ebîbekr Muhammed b. Sîrîn el-Muabbir** başlığı altında zikrediyor gördüm. Müellif bu kitabın iki cüzden oluştuğunu belirterek isnâd zincirini şöyle zikreder: Fahrüddin İbnü'l-Buhârî Ebû'l-Feth Muhammed el-Meydânî'den, o Hibetullah b. Muhammed b. Husayn'dan, o Ali b. Muhsin et-Tenûhî'den, o İbrahim b. Ahmed et-Taberi'den, o Muhammed b. Mûsa el-Ensârî'den, o Ahmed b. Hammûye ez-Zâhid'den, o Mahmud b. Muhammed el-Halebî'den, o Muhalled b. Abdülvahid el-Muabbir'den, o Hişâm'dan ve Hişâm da İbn Sîrîn'den rivâyet etmiştir.* Her halükârda durum; İbn Sîrîn'den rivâyette bulunan Hişâm'ın kim olduğu ve bilinen İbn Sîrîn'in, onun tarafından Ebubekir el-Muabbir diye kastedilen mi, başkası mı olduğunu bilmeye tavakkuf etmektedir. Bu hususu düşün.

Rüyâ tabiriyle ilgili bu başlığa "Bâbü'l-müfti" (Müftü Bâbı) başlığından sonra yer verilmiş olması, rüyâ tabirinin de fetvâ vermek türünden olmasındandır. Nitekim Allah Teâla da, Mısır Melîki ile ilgili kıssada rüyâ tabirini bu şekilde ifade etmiştir: *"Ey ileri gelenler! Eğer rüyâ tabirini biliyorsanız bana rüyâmla ilgili fetvâ verin (rüyâmı yorumlayın)"* (Yusuf 12/43). Râgıb el-Isfahânî **ez-Zerîa** adlı eserinde şöyle der: Rüyâ ilmi, ferâset ilmindendir. Allah bütün semâvî kitaplarda onun değerini yüce tutmuştur. Rüyâ nefs-i nâtıkanın fiili olup eğer rüyânın bir gerçeği olmasaydı, insanda bu gücün yaratılmasının bir faydası olmazdı. Allah Teala boş ve anlamsız şeylerden münezzehtir. Rüyâ iki türlüdür. Birinci kısım, ki çoğunlukla bu tür rüyâlar görülür, karmaşık kuruntu ve düşler ile nefsin adî vesveseleri haber vermesinden ibârettir. Bunun sebebi de nefsin bu durumda şekil kabul etmeyen dalgalanmış su gibi olmasıdır. Diğer kısım, ki az vukûbulur, sahih rüyâdır. Bu da iki kısım olup bir kısmı yoru-

134. **et-Turuku'l-hükmiyye,** s. 277. Kettânî'nin metninde "rüyâ" diye geçen kelime burada "re'y" olarak zikredilmiştir.
135. İbn Sa'd, VII, 193-206.
*. bkz. **Sılatü'l-halef,** s. 306. Hammûye, metinde Hamdiyye şeklinde geçmiştir.

ma ihtiyaç göstermez, diğeri yoruma muhtaçtır. Bu yüzden tabircinin, kuruntularla diğerlerini tefrik etmek, ruhânî ve cismânî kelimeleri birbirinden ayırmak, insan grupları arasında ayırım yapabilmek için bir maharete sahip olması gerekir. Çünkü insanlar arasında bazılarının rüyâsı sahih olmaz, bazısının olur. Rüyâsı gerçek olabilenlerden de, bazısının durumu uykuda kendisine yüce ve önemli şeyler ilkâ olunmaya elverişli, bazısının değildir. Bu yüzden Yunanlılar şöyle demişlerdir: Tabircinin, ayak takımının değil, bilge ve kralların rüyâlarını tabirle meşgûl olması gerekir. Bu, onların nübüvvetten bir nasibe sahip olmalarındandır. Bu konunun devamı için adıgeçen esere[136] ve İbn Haldûn'un **el-İber** mukaddime'sine bakınız.[137]

FARZ NAMAZLARDA İMAM

Namazda imamlık yapmak önce sultanın (devlet başkanı) hakkı olup bu konuda başkasına izin vermişse namazı o da kıldırabilir.[138] İbnü'l-Arabî el-Ahkâm'**da şöyle der: Namaz kıldırma yetkisi başlıbaşına bir yetki özelliği taşıması yanında, emîrliğin (yöneticiliğin) de bir gereğidir. Nebî (sav) bir emîr gönderdiğinde namazı da o kıldırırdı. Ancak yöneticiler bozulup durumu imamlığa uygun kimseler kalmayınca, bu konudaki yetki de galebe (egemenlik, sulta) dolayısıyla yöneticilerin elinde kaldı. Onlar da kendi gelecekleri ve halkı yönetmedeki siyasetleri icabı, hâlinden râzı olunan birini namaz kıldırmakla görevlendirdiler. Emevî yöneticileri bizzat namaz kıldırmaya kalktıklarında, fazilet sahibi kimseler onların arkasında namaz kılmaktan çekinerek, cami kapılarından çıkıp gidiyorlar ve muhâfızların kamçılarına, câmiden kaçıp çıkıncaya kadar sabrediyorlardı.[139]**

Müteahhirin ulemânın kitaplarında, imamların durması için câmilerde mihrap yaptırmanın bidat olduğu, yaygın bir şekilde zikredilmektedir.

136. **ez-Zerîa ilâ mekârimi'ş-Şerîa,** Kahire 1405/1985, s. 188-189. İktibasta düşüklük olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
137. **el-İber,** I, 296-299.
138. Bu cümle Huzâî'nin eserinde bu bâbın birinci faslının başlığı olarak geçmektedir (bkz. İhsan Abbas, s. 107).
139. İbnü'l-Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** IV, 1644. Metinde hata ve eksiklikler mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

Hâfız Suyûtî bu konuda müstakil bir eser de kaleme almıştır.[140] Ebû Dâvud'un **Sünen**'inin şerhi **Avnu'l-Ma'bûd**'da şöyle denir: Kârî'nin, mihrapların Resûlullah'dan (sav) sonra ortaya çıktığı şeklindeki sözü münakâşa götürür. Çünkü mihrapların Allah Resûlü (sav) zamanında mevcut olduğu hususu bazı rivâyetlerle sabittir. Beyhâkî **es-Sünenü'l-kübrâ**'da Vâil b. Hucr'dan şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah'ın (sav) yanında bulunuyordum, mescide girdi ve mihraba geçti, sonra tekbir için ellerini kaldırdı..."[141] İbnü'l-Hümâm da şöyle der: İmamın imtiyazının şer'an matlûp ve muharrer olduğu âşikâr olup mescidde mihrapların varlığı Resûlullah (sav) devrinden beri süregelmiştir. Bu konuda **Avnu'l-Ma'bûd**'a bakınız. **Fevâidü'l-fiker**'de, Mekke'nin fethi kıssasında şu bilgi zikredilir: Abbas, Ebû Süfyân'ı kendi çadırına götürdüğünde, sabah vakti insanların abdest almaya koştuklarını görünce, Ebû Süfyân şöyle dedi: Ey Ebû'l-Fadl, bu insanlara ne oluyor, birşey yapma emri mi aldılar? Abbas da "hayır, namaz kılmağa kalktılar" diye karşılık vererek abdest almasını istedi, o da abdest aldı. Ebû Süfyân, Allah Resûlü'nün (sav) tekbiriyle o topluluğun tekbir alışını, rükûuyla rükûa gidişlerini görünce şöyle dedi: Bugünkü gibi gün görmedim; ne asırlık Bizans, ne Fars, hepsi şurdan burdan gelmiş şu topluluğun O'na itâati kadar kendi hükümdârlarına itaatkâr idiler.[142]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HZ. EBÛBEKİR'İ KENDİ YERİNE NAMAZ KILDIRMAKLA GÖREVLENDİRMESİ VE ONUN KAÇ VAKİT NAMAZ KILDIRDIĞI

Sahîhayn **ve diğer eserlerde zikredildiği üzere; Nebî (sav) vefâtıyla sonuçlanan hastalığı sırasında, Hz. Ebubekir'e halka namaz kıldırmasını emretti, o da onlara namaz kıldırdı.**[143] **Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Lahmî el-Azefî** ed-Dürrü'l-munazzam[144] **adlı eserinde, İbn Habîb el-Hâşimî'nin, Resûlullah'ın (sav) hastalığı sırasında Hz. Ebubekir'in (ra) halka onyedi vakit namaz kıldırdığını söylediğini ve Dulâbî'nin de bu rivâyeti naklettiğini belirtir.**

140. Şu eser olmalıdır: **İ'lâm (buğyet)'ul-erîb bi-hudûsi bid'ati'l-mehârîb** (**GAL**, II, 197).
141. **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 30.
142. Bu konuda bkz. Vâkıdî, **el-Meğâzî**, II, 816; İbn Kesîr, **es-Sîre**, IV, 551-552.
143. Buhârî, Ezân 47; Müslim, Salât 97.
144. **ed-Dürrü'l-munazzam fî mevlîdi'n-Nebîyyi'l-muazzam** (**Suppl.**, I, 626).

Dârekutnî, Hasan el-Basrî'nin mürsellerinden şu rivâyeti zikreder: Hz. Ebubekir Resûlullah'ın (sav) vefâtıyla sonuçlanan hastalığı sırasında, halka dokuz gün namaz kıldırdı, onuncu gün Nebî (sav) dışarı çıktı ve Ebubekir'in arkasında namaz kıldı.[145] Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib**'de Resûlullah'ın (sav) hastalığının oniki gün sürdüğünü, bu süre zarfında da altmış veya o dolayda vakit namazı bulunduğunu belirtir.[146] Hâfız İbn Teymiyye, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye[147] reddiyesinde şöyle der: "Nebî'nin (sav) hastalığı sırasında Hz. Ebubekir'in müslümanlara kıldırdığı namaz ne bir vakit, ne iki vakit, ne bir gün ve ne iki günün namazıydı. Bu konuda söylenen en az miktar, onun onyedi vakit namaz kıldırdığıdır.[148] Müslümanlara son yatsıyı cuma akşamı kıldırdı ve kendilerine cuma günü hutbe okudu. Sahih hadîslerin tevatürle belirttiği budur."[149]

Hâfız Burhanuddin el-Halebî de **Nûru'n-nibrâs**'ta bunu naklederek teyid eder.[150] Bundan önemli bir malumât edinmiş oluyoruz ki o da Allah Resûlü'nün (sav) vefâtıyla sonuçlanan hastalığında, cuma günü halka hutbe okuyanın Hz. Ebubekir olduğudur. Ben daha önce **İhtisâru'ş-Şemâil**'de, **el-Fecrü's-sâti**'de "imam, kendisine uyulması için imam kılınmıştır bâbı"nda, Resûlullah'ın (sav) hastalığına rastlayan cuma ve o cumada okunan hutbe vesairenin durumunu zikreden kimseye rastlamadım diyen hocamız eş-Şebîhî'yi[151] izleyerek, bu konuda tevakkufta bulunmak gerektiğine işaret etmiştim. Şimdi ise geriye yalnız o sırada okuduğu hutbenin konusunu araştırmak kalmıştır.

Resûlullah'ın (sav), hastalığı sırasında, halka namaz kıldırmak için Hz. Ebubekir'i görevlendirmiş olduğu konusunda icmâ meydana gelmesinden dolayı, Hâfız İbn Teymiyye İbnü'l-Mutahhar'a reddiye olarak kaleme aldığı eserinde, onun "Resûlullah (sav) Ebubekir'i Üsâme komutasındaki orduda gönderdi" şeklindeki ifadelerini reddederek şöyle der: İlim ehlinden hiçbir kimse, Resûlullah'ın (sav) Hz. Ebubekir ve Osman'ı Üsâme'nin ordusunda gönderdiğini nakletmemiştir. Hem Ebubekir'i ve-

145. Dârekutnî, **es-Sünen,** I, 402; **Behcetü'l-mehâfil,** I, 107.
146. Kastallânî, hastalık süresinin 12, 13,14, 10 gün olduğu gibi farklı görüşler bulunduğunu ve en meşhurunun 13 gün olduğunu belirtir (Zurkânî, VIII, 253, 255).
147. Meşhur Şiî âlim Allame Hillî olup (S. H. M. Jafri, "Hıllî", **EI,** III, 390), metinde yanlış olarak İbnu'l-Mazahhir şeklinde geçmiştir.
148. bkz. İbn Sa'd, II, 223; Zurkânî, VIII, 267.
149. İbn Teymiyye, **Minhâcü's-Sünne,** Bulak 1322, III, 121.
150. İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-eser,** II, 420 (**Nûru'n-nibrâs** bu eserin şerhidir).
151. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 929.

fâtına dek, kendi yerine halka namaz kıldırmakla görevlendirdiği hâlde, nasıl olur da onu gönderir. Hem ona halka namaz kıldırmasını emretmesi hem de orduyla çıkmasını emretmesi nasıl tasavvur olunabilir?[152] Hâfız Şâmî **Siret**'inde İbn Teymiyye'ye iki noktada itiraz eder. Birincisi: Onun "İlim ehlinden hiçbir kimse... nakletmemiştir" sözüne, her ikisi de megâzî imamlarından olan Muhammed b. Ömer el-Eslemî[153] ile İbn Sa'd'ın[154] bu hususu zikrettiklerini, **el-Mevrid**'de bu bilginin verildiği, **el-Uyûn**'da[155] ve **el-Feth**'de[156] Zeyd b. Hârise'nin biyografisinde, bu hususun kesin olarak zikredildiğini belirterek karşılık verir. İkincisi: Onun "nasıl olur da Ebubekir'i Üsâme'nin ordusunda gönderir?" sözü de bağlayıcı değildir. Allah Resûlü'nün (sav) Üsâme ordusunu göndermeyi irâde buyurması, hastalığının başlamasından önceydi. Hastalığı şiddetlenince, Hz. Ebubekir'i istisna ederek halka namaz kıldırmasını emretti.

Ünmûzecü'l-lebîb'de geçtiği üzere, cemâatle namaz kılmak Resûlullah'ın (sav) ümmetine mahsus özelliklerdendir.[157] Ravdî de bu esere yaptığı şerhte[158] şöyle der: Âlimler şöyle demişlerdir: Resûlullah (sav) Mekke'de kaldığı onüç yıl boyunca cemâatsiz namaz kıldı. Çünkü ashap galebe altında olup evlerinde namaz kılıyorlardı. Resûlullah (sav) hicret edince cemâatle namazı vazetti.

RESÛLULLAH'IN HAC İÇİN EMÎR TAYİN ETMESİ

Nûru'n-nibrâs'ta şu bilgi verilir: Bilki halka ilk defa hac yaptıran kimse Attâb b. Esîd olup bu hac, Mekke'nin fetih yılı olan hicretin sekizinci senesinde vukû bulmuştur. O yıl Attâb b. Esîd, Araplar'ın câhiliyye devrindeki uygulamalarına göre müslümanlara hac yaptırmıştır. Ezrakî şöyle der: Resûlullah'ın (sav) Attâb'ı o yıl hac emîri olarak görevlendirdiğine dair bir haber bize ulaşmamıştır; hac vakti geldiğinde müslümanlarla

152. **Minhâcü's-Sünne,** III, 121.
153. Bu zat Vâkıdî'dir. bkz. **el-Meğâzî,** II, 118 vd.
154. İbn Sa'd, IV, 66.
155. İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-eser,** II, 281.
156. **Fethu'l-Bârî,** XIV, 234.
157. Suyûtî, **el-Hasâisü'l-kübrâ,** Beyrut 1405/1985, II, 354-355. **Ünmûzecü'l-lebîb,** yine Suyûtî'nin bu esere yaptığı muhtasardır.
158. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 19.

müşrikler birlikte haccettiler, Mekke vâlisi olması sebebiyle müslümanları Attâb b. Esîd sevkediyor ve hac uygulamasının ifâ edildiği yerlerde onlarla birlikte bulunuyordu.[159] Maverdî ise **el-Hâvî**[160] adlı eserinde "siyer" bölümünde, Resûlullah'ın (sav) Mekke'yi fethettiği zaman, Attâb b. Esîd'i namaz ve hac için oraya emîr tayin ettiğini söyler ve "hac" bölümünde de bunu ayrıca zikreder. Bu, Ezrakî'ye ulaşmayan bir rivâyetin varlığını gösterir. Sonra ise, hicri dokuzuncu yılda Hz. Ebubekir haccetti.

İbnü'l-Arabî'nin **Ahkâm**'ında şu bilgi verilir: Haccı yönetme görevine gelince, bu görev hac memleketlerine mahsustur. Hz. Peygamber'in (sav) ilk gönderdiği hac emîri Hz. Ebubekir'dir. Resûlullah (sav) onu hicretin dokuzuncu yılı Veda Haccı'ndan önce, Berâe (Tevbe) sûresi ile göndermiş olup, ardından da Hz. Ali'yi yollamıştır. Bu bilgi daha önce de geçmişti.[161]

MİNBER EDİNME

Buhârî, Câbir b. Abdullah'dan şu rivâyeti zikreder: Ensârdan bir kadın Resûlullah'a (sav) "Ey Allah'ın Resûlü, benim marangoz bir çocuk hizmetçim var, üzerine oturman için sana birşey yapayım mı?" dedi. Allah Resûlü de "istersen yap" **buyurunca, kendisine** minberi **yaptırdı.**[162] **İbn Beşkuvâl** Kitâbu ma inbeheme mine'l-esmâ[163] **adlı eserinde şöyle der: Bu marangoz hizmetçinin adı Minâ'dır.**[164] **Şöyle de denmiştir:** minberi **yapan, Asî b. Ümeyye'nin âzatlısı Bâkûm olup minberi ılgın ağacından üç basamaklı yapmıştır. Muâviye Medine'ye geldiğinde, basamak sayısında ilâvede bulunmuş ve o gün güneş tutulmuştur. Meymûn en-Neccâr'ın veya Abbas b. Abdülmuttalib'in hizmetçisi Su-**

159. Ezrakî, **Ahbâru Mekke,** Beyrut 1399/1979, I, 185-186. Ayrıca bkz. s. 397.

160. **el-Hâvî fi'l-furû'** nşr. Ali M. Muavvaz ve dğr., Beyrut 1414/1994, XIV, 70.

161. İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** II, 896-897, IV, 1644. Bu bilgide yanlışlık vardır. Zira Allah Resûlü (sav) önce hac emîri olarak Hz. Ebubekir'i göndermiş, Tevbe sûresininin nâzil olması üzerine de ültimatomu tebliğ için ardından Hz. Ali'yi göndermiştir (İbn Hişâm, II, 543-546; İbn Kesîr, **Sîre**, IV, 68-70). Kettânî bu hususu birkaç bahis sonra müstakil bir başlık altında ele aldığı gibi s. 213), hac emîrliği ile ilgili olarak ileride de (bk. s. 256) bilgi vermiştir.

162. Buhârî, Salât 64; **Fethü'l-Bârî,** III, 112.

163. İbn Başkuvâl, **Ğavâmizu'l-esmail-mübheme el-vâkıa fî mutûni'l-ahâdîsi'l-müsnede,** Beyrut 1407/1987, s. 342-345.

164. bkz. **el-İsâbe,** III, 471. Minâ, Abbas b. Abdülmuttalib'in hizmetçisidir.

bâh'ın minberi yaptığı da söylenir.[165] **İbn Fethûn da eserinde Kabîsa el-Mahzûmî'yi**[166] **zikrederek Resûlullah'ın (sav) minberini onun hizmetçisinin yaptığını söyler. İbn Rüşd'ün** el-Mukaddimat'ında **şu bilgi verilir: Nebî (sav) hicretin yedinci yılında minberi yaptırdı. Hicretin sekizinci yılında ve Sa'd b. Ubâde'nin hizmetçisi tarafından yapıldığı da söylenir. Ensârdan bir kadının çocuk hizmetçisi veya Abbas b. Abdülmuttalib'in hizmetçisinin yaptığı da söylenmiştir. İbn Rüşd, minberi bunların hepsinin ortaklaşa yapmış olmalarının da muhtemel bulunduğunu söyler.**[167]

el-İsabe müellifi, İbrahim en-Neccâr'ın biyografisini verirken, Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-evsat**'da Câbir'den (ra) naklettiği şu rivâyeti zikreder: "Nebî (sav) bir hurma kütüğü üstünde hutbe okurdu..." Câbir devamla, minber edinmeyle ilgili hadîsi anar ki, hadîste şu ifade geçmektedir: "... ve Resûlullah (sav) bir adamı çağırdı, ona 'adın nedir?' dedi. Adam, 'İbrahim' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) 'minberi yapmaya başla' buyurdu." Ebû Mûsa bu rivâyete istidrakte bulunarak şöyle der: Bir başka rivâyette marangozun adı Bâkûm olarak geçer. Muhtemeldir ki İbrahim adı, Bâkûm da lâkabı olsun. İbn Hacer de şöyle der: Bu, hadîsin sahih olması hâlinde sözkonusudur, yoksa rivâyet zincirinde Alâ b. Seleme er-Ravvâs mevcut olup, hadîs âlimleri tarafından yalancılıkla itham edilmiştir.[168] **el-İsâbe'**de sözü geçen Bâkûm'un biyografisini veren İbn Hacer, adının Bâkûm olduğunu ve Bâkûl şeklinde de söylendiğini zikrederek onu "marangoz" diye vasıflandırır. Sonra Bâkûm en-Neccar'ın Rûmî (Bizanslı) olduğunu ve Kureyş'e Kâbe'yi onun inşa ettiğini (bkz. s. 141) nakleder.[169] Yine **el-İsâbe** müellifi, Abbas b. Abdülmuttalib'in azatlısı Kilâb'ın biyografisini verir ve İbn Sa'd'ın[170] içinde Vâkıdî'nin de bulunduğu bir senedle Ebû Hureyre'den (ra) şu hadîsi tahric ettiğini zikreder: "Resûlullah (sav) cuma günü mescidde bir hurma kütüğü üzerinde ayakta hutbe okurdu. 'Ayakta durmak ba-

165. **el-İsâbe'**de (II, 175), İbn Beşkuvâl'den nakledilen bu bilgi aynen verilmiştir.
166. İbn Hacer **el-İsâbe'**de (III, 223) İbn Fethûn ve İbn Beşkuvâl'e atıfla minberi yapanın bizzat Kabîsa olduğu rivâyetini nakleder.
167. bkz. İhsan Abbas, s. 114-115. Metinde hata ve eksiklikler mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır. Huzâî, bu başlıktan sonra ilk defa kimin maksûre yaptırdığına dair bir başlığa da yer vermiştir (s. 115-116).
168. **el-İsâbe,** I, 16; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 55.
169. **el-İsâbe,** I, 136-137.
170. İbn Sa'd, I, 249.

na zorluk veriyor' buyurunca, Temîm ed-Dârî 'Şam'da yapıldığını gördüğüm minberden sana da bir tane yapayım mı?' deyince, Resûlullah (sav) müslümanlara danıştı, onlar da minber yaptırması yolunda görüş belirttiler. Abbas b. Abdülmuttalib 'Kilâb adında bir hizmetçim var, insanların işi en iyi yapanıdır' dedi, bunun üzerine Resûlullah (sav) 'ona emret minberi yapsın' buyurdu."[171] **Subhu'l-a'şâ**'da şu bilgi verilir: Minberi ilk yapan Temîm ed-Dârî olup onu Nebî (sav) için yapmıştı. Temîm Şam'da kilise minberleri görmüştü.[172] Hâfız Suyûtî **et-Tevşîh**'te[173] Resûlullah'ın (sav) "marangoz hizmetçine uğra, bana bir minber yapsın" sözü üzerine şöyle der: Minberi Meymûn —ki Suyûtî bunun yaptığı rivâyetini doğrular—, Bâkûl veya Bâkûm, Subâh, Kabîse, Abbas'ın âzatlısı Kilâb, Temîm ed-Dârî veya Minâ'nın mı yaptığı konusunda dokuz görüş, hicretin yedinci veya sekizinci yılında mı yapıldığı hususunda farklı görüşler mevcuttur.

Şam muhaddisi Şeyh Abdülbâkî el-Hanbelî el-Eserî, "sebt"i **Riyâzü'l-cenne**'de[174] hocası Şam muhaddisi Necmuddin el-Ğazzî eş-Şâfiî'ye ait şu şiiri söyler:

Yapan Medine minberini ki
Üzerinde hutbe okurdu Nebî
Ona salât u selâm etsin dâima
İlahımız Yüce koruyan Mevlâ
Dendi ki adı Meymun'du ya da Bâkûl
Veya Bâkûm yahut Temîm ed-Dârî
Dendi ki Kabîse veya İbrahim'di
İlk görüş odur olan kuvvetli.

Şeyh Abdülbâkî şöyle der: Ekledim şunu tabi olarak ve dedim açıklayarak:

Mînâ, Subâh, Kayser geri kalanları onların
Mînâ hakkındaki sözleri, odur kuvvetli olan.

Suyûtî sonra **et-Tevşîh**'te şöyle der: "Minber, Muâviye'nin halifeliği sırasında Mervân'ın altı basamak ilâve etmesine kadar üç basamaktan

171. **el-İsâbe**, III, 304.
172. **Subhu'l-a'şâ**, I, 421.
173. **et-Tevşîh ala'l-Câmii's-sahîh**, Buhârî şerhidir (**GAL**, I, 161).
174. Bu zat İbn Fakihu Fissa (ö. 1071/1661) diye tanınmış olup eserinin adı **Ravzu ehli'l-cenne fî âsâri ehli's-sünne** (**Fihrisü'l-fehâris**, I, 450-451) veya **Riyâzü'l-cenne fî âsâri ehli's-sünne** olarak geçer (**Suppl.**, II, 448).

ibâretti. Şöyle ki Muâviye minberi kendisine göndermesini Mervân'a yazmıştı. O da minberi sökünce Medine'de hava karardı, güneş tutuldu, öyle ki halk yıldızları gördü. Mervân çıkıp hitabede bulunarak, minberi kaldırmasını kendisine, Emîrü'l-mü'minîn'in emrettiğini söyledi. Bir marangoz çağırıp altı basamak ilâve etti ve bu ilâveyi halka iyi duyurmak için yaptığını belirtti. Zübeyr b. Bekkâr bu rivâyeti **Ahbâru Taybe'**de[175] çeşitli tariklerle tahric eder. İbnü'n-Neccar şöyle der: Minber, 654 (1256) yılında Mescid-i Nebevî yanıncaya kadar böyle devam etti ve o yangın sırasında yandı. Bu da Abbasîler devletinin zevâline bir işaret olup nitekim Moğol istilâsından kısa bir süre sonra bu devlet son bulmuştur.[176] **el-Menhelü'l-asfâ'**da[177] şu bilgi verilir: Minber, 654 yılı Ramazan'ının ilk günü yandı. Bu, halkın başına gelen en büyük musibetlerden biriydi. Hâfız Muhammed b. Nasirüddîn ed-Dımaşkî'nin **Arfu'l-anber fî vasfi'l-minber**[178] adlı bir eseri vardır. Rûdâni bunu **es-Sıla'**sında[179] anmakta olup oraya bakınız. Suyûtî'nin **et-Tevşîh'**inde şu bilgi verilir: Yahûdîler haftanın bütününü "sebt" diye adlandırırlar ki bu, Enes'in istiskaya dair hadîsinde[180] geçmektedir. İslâm'da ise hafta, en şerefli güne nisbetle "Cuma" diye adlandırılmıştır.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN VEDA HACCI'NDA HAYVAN ÜZERİNDE HİTABEDE BULUNMASI

Ebû Dâvud'un **Sünen'**inde Râfi b. Amr el-Müzenî'den[181] şu rivâyet zikredilir: "Kuşluk vakti yükselirken Mina'da, Resûlullah'ı (sav) kır renkli dişi bir katır üzerinde hitabede bulunuyor gördüm. Hz. Ali de söylediklerini yükses sesle tekrarlıyordu. İnsanların kimi ayakta, kimi oturuyordu."[182] Yine Ebû Dâvud'da başka bir râvîden şu rivâyet nakledilir:

175. Bu eser **Ahbâru Medine** olup (**GAS**, I, 318), Medine'nin bir adı da Taybe'dir.
176. Minberin yapımı, onu yapanlar ve benzeri hususlarla ilgili geniş bilgi için bkz. **Umdetu'l-kârî**, III, 346-348, IV, 25-27, V, 302-307.
177. Tilimsânî'nin Kadı Iyaz'ın **eş-Şifâ'**sına yaptığı şerhtir (**Suppl.**, I, 631).
178. İbn Nâsıriddin ed-Dımaşki'nin (ö. 842/1348) eseridir (bkz. **Keşfuzzunûn**, II, 99; Ziriklî, VII, 115).
179. **Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef**, s. 308.
180. Buhârî, İstiska, 6-9. Ayrıca bkz. **Umdetü'l-kârî**, VI, 22.
181. Metinde el-Mâzinî şeklinde geçer ki yanlıştır (bkz. **el-İsâbe**, I, 498).
182. Ebû Dâvud, Menâsik 73; İbn Kesîr, **Sîre**, IV, 396.

"Resûlullah'ı (sav) Arafat'ta minber üzerinde gördüm."[183] Hâfız Abdülhak el-İşbilî şöyle der: Bu hadîs sabit değildir. Çünkü meçhul bir râviden nakledilmiştir. Ebû Dâvud,[184] Nesâî[185] ve başkaları, Resûlullah'ın (sav) deve üzerinde hitabede bulunduğunu zikrederler ki sahih ve meşhur rivâyet de budur.

Şâmî, **Siret**'inde şu bâbı zikreder:

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HZ. ALİ'Yİ KENDİ SÖZLERİNİ AKTARMAKLA GÖREVLENDİRMESİ

Müsedded, sika (güvenilir) râvîler vasıtasıyla Hilâl b. Âmir el-Müzenî'den, o da babasından şu rivâyette bulunur: "Resûlullah'ı (sav) Mina'da katırı üzerinde, kırmızı bir aba giymiş olarak gördüm. Ali de önünde söylediklerini aktarıyordu. Geldim ve elimi Nebî (sav)'in ayakkabısının bağı ile ayağının arasına soktum, ayağının serinliğine hayret ettim."[186] Bu hadîsi Ahmed b. Hanbel[187] ve Ebû Dâvud[188] muhtasar bir şekilde rivâyet ederler. Taberânî, sika râvîlerle İbn Abbas'dan şu rivâyette bulunur: Resûlullah (sav) Arafat'ta vakfeye durunca Rabîa b. Ümeyye b. Halef'e emretti, o da kalkıp devenin önünde durdu. Gür sesli birisiydi. Resûlullah (sav) "ey insanlar, biliyor musunuz bu ay hangi aydır?" diye yüksek sesle haykırmasını buyurdu, o da haykırdı. İnsanlar "haram ay" dediler. "Bu hangi beldedir?" diye haykır, buyurdu. Onlar "Haram beldedir" dediler. "Bu hangi gündür?" diye seslen, buyurdu. "Hacc-ı ekber'dir" dediler. Şöyle haykır, buyurdu: "Ben Allah'ın elçisiyim. Kanlarınız ve mallarınız, bu beldenizde bu ayınızın haram oluşu gibi size haram kılınmıştır." Hadîs.[189]

Derim: Bu başlık altında verilen hadîsler, muhaddisler tarafından kullanılan "imlâ" usûlü ve muhaddisin "müstemlî" (onun söyledikleri-

183. Ebû Dâvud, Menâsik 62 (Benî Damre kabilesinden birisi, baba veya amcasından naklet-miştir).
184. Ebû Dâvud, Menâsik 72.
185. Nesâî, Salâtü'l-İydeyn 17. Ebû Dâvud ve Nesâî'nin rivâyetleri için ayrıca bkz. İbn Kesîr, **Sîre**, IV, 394.
186. bkz. İbn Kesîr, **Sîre,** IV, 396. "Elimi soktum" ifadesi metinde yanlış olarak "girdim" şeklindedir.
187. **Müsned,** III, 477.
188. Ebû Dâvud, Libâs 18.
189. bkz. İbn Hişâm, II, 605. Ayrıca bkz. s. 455.

ni dinleyenlere duyuran) edinmeleri konusunda temeldir. **Sahih-i Buhârî**'de Ebû Cemre'den şu rivâyet nakledilir: "Ben İbn Abbas ile halk arasında, onun söylediklerini kendilerine aktarıyordum."[190] Topluluk bir müstemlî yetmeyeceği derecede çoğalınca iki veya daha fazla müstemlî edinildi. Ebû Müslim el-Keccî[191] Gassân revâkında ders imlâ ettiriyordu. Onun meclisinde yedi müstemlî bulunuyor ve her biri berisindeki arkadaşına onun söylediklerini duyuruyordu. Ebû Müslim'in meclisinde sadece bakıp dinleyenler dışında, söylediklerini yazan kırk küsur bin insan vardı. Âsım b. Ali'nin[192] meclisinde de yüzbini aşkın insan bulunuyordu.

Burada, Şâmî'nin verdiği bilgilere şu başlıkla ilâvede bulunmak gerekir:

HALKIN SUSUP KENDİSİNİ DİNLEMELERİNİ SAĞLAMAK İÇİN ALLAH RESÛLÜ'NÜN ONLARDAN BOYCA EN UZUN VE SESİ EN GÜR VE YÜKSEK OLAN BİRİNİ GÖREVLENDİRMESİ

Sahih-i Buhârî'de, Resûlulllah'ın (sav) Veda Haccı'nda Cerîr b. Abdullah el-Becelî'ye "halkı benim için sustur" buyurduğu, çeşitli yerlerde mükerrer olarak zikredilmekte olup[193] bu hususta Resûlullah'ın (sav) durumu böyle idi.

DEVLET BAŞKANININ KAVMİNİ BİRARAYA TOPLAMASI İÇİN ASHAPTAN ÖNDE GELEN BİRİNİ GÖREVLENDİRMESİ

el-İsâbe müellifi, Hakem b. Minhâl'in biyografisini vererek Ebû Ya'lâ'nın, Ebû'l-Hüveyris'ten Hakem b. Minhâl'in şöyle dediğini duyduğuna dair rivâyeti tahric ettiğini zikreder: "Resûlullah (sav), Ömer'e Kureyş'i bana topla' buyurdu."[194] Yine **el-İsâbe**'de müellif, Fadl b. Abbas'ın

190. Buhârî, İlim 25; Ahkâm 40.
191. Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/904) için bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XIII, 423-425.
192. Âsım b. Ali (ö. 221/836) için bkz. **age,** IX, 262-265.
193. Buhârî, İlim 43; Meğâzî 77. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, **Sîre,** IV, 393-394; **el-İsâbe,** I, 232.
194. **el-İsâbe,** I, 348; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 42-43 (hadîsin tam metni vardır).

biyografisini vererek, Beğavî'nin onun tarikiyle şu rivâyeti tahric ettiğini zikreder: "Resûlullah (sav) bana geldi, başı sarılıydı, "elimi tut" buyurdu, ben de tuttum. Geldi minbere oturdu ve "halka duyur" buyurdu, ben de duyurdum, toplandılar." Ve Beğavî hadîsin tamamını zikretti.[195]

Hâfız İbn Kayyim **Zâdü'l-meâd**'da şöyle der: Nebî (sav) hutbede elinde kılıç tutmazdı. Minber edinmeden önce, Arapların âdeti olduğu üzere, bir asa veya yaya dayanırdı. Kılıca dayandığına dair rivâyetin varlığı bilinmemektedir. Bazı câhillerin, dinin kılıç ile kaim olduğuna işaret olarak Resûlullah'ın (sav) kılıca dayandığını zannetmeleri, cehâletlerinin aşırılığındandır. Bu konuda herhangi bir rivâyet naklolunmuş değildir.[196] Bu hususta Zerkeşi de İbn Kayyim'i izler ve Sehâvî de **el-Kavlü't-tâm** adlı eserinde[197] bunu naklederek teyid eder. Ebyârî'nin **el-Fevâkihü'l-ceneviyye** adı eserinde[198] de bu husus belirtilmektedir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KENDİ ADINA BERÂE SÛRESİNİN İLK ÂYETLERİNİ TEBLİĞ ETMEK ÜZERE HZ. ALİ'Yİ GÖNDERMESİ

Allah Resûlü (sav) Tebük'ten dönüşünde, Hz. Ebubekir'i (ra) halka hac yaptırmak üzere emîr olarak gönderdi. O hareket edince, Nebî (sav) ile müşrikler ve bazı Arap kabileleri arasında, özel birtakım hususlarla ilgili olarak yapılan umûmî antlaşmayı bozanlar hakkında, Berâe (Tevbe) Sûresi nâzil oldu. Sûrede bu toplumların dış görünüşleri ardında gizledikleri sırları açığa vuruldu. Bundan dolayı sûre "el-Muba'sire" (açığa çıkaran) diye adlandırılmıştır. Resûlullah (sav) bunun üzerine, sûrenin baş tarafını haber vermek üzere Ali b. Ebû Tâlib'i göndererek şöyle buyurdu: "Bu kıssayı alarak yola çık ve kurban bayramı günü, Mina'da toplandıklarında insanlara şunu ilan et: Hiçbir kafir cennete giremeyecektir. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccedemeyecek, hiçbir çıplak Kâbe'yi tavaf edemeyecektir. Kimin Allah Resûlü ile

195. **el-İsâbe,** III, 208.
196. **Zâdü'l-meâd,** I, 189-190
197. Eserin tam adı: **el-Kavlü't-tâm fi'r-remy bi's-sihâm** (**GAL,** II, 44).
198. Tam adı: **el-Fevâkihü'l-ceneviyye (ceniyye) fi'l-mültekati'n-nahviyye** (Serkis, I, 360; **Suppl.,** II, 741-742). Metinde "el-Fevâkih" kelimesi yanlış olarak "el-Fevâid" şeklinde geçmiştir.

bir antlaşması varsa süresinin bitimine dek o antlaşmaya bağlı kalınacaktır". Hz. Ali (ra) Resûlullah'ın (sav) Adbâ adlı devesine binerek yola çıktı. Yolda Hz. Ebubekir'e (ra) ulaşınca, ona "emîr olarak mı, memur olarak mı (geldin)?" dedi, Hz. Ali de "memur olarak" diye karşılık verdi ve yola devam ettiler. Hz. Ebubekir müslümanlara hac yaptırdı, Hz. Ali de emrolunduğu görevi, kurban bayramı günü îfâ etti ve insanlara memleketlerine ve güven içinde bulunacakları yere dönebilmeleri için o günden itibaren dört ay süre tanıdı. Verilen süreden sonra, artık hiçbir müşrikle antlaşma kalmayacağı, belli bir süreye kadar özel bir antlaşması olanlardan başkasına ahid ve eman verilmeyeceği, belli bir süreye kadar antlaşması olanların antlaşmasına uyulacağı, o yıldan sonra hiçbir müşrikin haccetmeyeceği ve hiç kimsenin çıplak olarak Kâbe'yi tavaf edemeyeceği ilân edildi. Kâbe'yi tavaf etmek isteyenlere engel olunmayacağı ve Haram Aylar'da korkudan emin bulunulacağı hususları ise umûmî antlaşma çerçevesinde geçerli kalacaktı.[199] Kadı Ebubekir İbnü'l-Arabî bazı ulemâdan naklen şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) Hz. Ali'yi Berâe sûresini duyurmak için göndermesi, sûrenin, daha önce kendisi tarafından yapılan antlaşmanın bozulmasını içermesinden dolayıdır. Antlaşmayı bozmak için kendi ailesinden amcasının oğlunu göndermek suretiyle, bu hususlaki Arap âdetine uyarak Arapların ileri geri konuşmalarına fırsat vermemek istemiştir. Bu, güzel ve eşsiz bir davranıştır.[200] İmam Fahreddin er-Râzî **Tefsîr**'inde Câhız'dan şunu nakleder: Resûlullah'ın (sav) bu hususla ilgili "Benim yerime ancak ehl-i beytimden birisi tebliğde bulunur"[201] sözü, Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'e üstün tutulduğunu göstermez. Allah Resûlü (sav) Araplar'a kendi aralarında uyguladıkları âdete göre muamele etmiştir. Şöyle ki Araplar'da kavmin efendisi başka bir kavimle antlaşma yaptığında, kardeşi veya amcası gibi yakın akrabalarından başkası onun adına bu antlaşmayı bozamazdı. Hz. Ebubekir o gün imam ve hatip idi, Hz. Ali de ona tâbî idi.[202] Bu konuda ileride gelecek olan "Münâdî" ile ilgili başlığa bakınız.

199. Bu konuda bkz. İbn Hişâm, II, 545-546; İbn Kesîr, **age,** IV, 68-69; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** II, 899.
200. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** II, 899.
201. bkz. İbn Hişâm, II, 545; İbn Kesîr, IV, 69.
202. Râzi, **Mefâtîhu'l-gayb,** Kahire 1934-1962, XV, 219.

RAMAZAN NAMAZINDA (TERAVİH) İMAM

el-Muvatta'da **Hz. Âişe'den (ra) şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) bir gece mescidde namaz kıldı, bazı insanlar da O'na uyarak namaz kıldılar. Ertesi gece yine kıldı, insanlar daha çoğaldı. Derken üçüncü veya dördüncü gece iyice toplandılar. Resûlullah (sav) onların yanına çıkmadı ve sabah olduğunda şöyle buyurdu: "Sizin yaptığınızı gördüm; sizin yanınıza çıkmaktan beni alıkoyan, bu namazın size farz kılınmasından korkmamdan başka birşey değildi." Bu husus Ramazan'da olmuştu."**[203] **Yine** el-Muvatta'da **şu rivâyet zikredilir: Hz. Ömer mescide çıktı ve insanların ayrı gruplar oluşturduklarını, kiminin yalnız başına namaz kıldığını, kimine de bir grubun uyarak namaz kıldıklarını görünce "bana öyle geliyor ki bunları bir tek imam üzerinde birleştirsem daha iyi olacak" dedi ve Übey b. Ka'b'ı onlara imam tayin etti. Sonra bir başka akşam mescide gitti, halk imamlarına uyarak namaz kılıyorlardı, bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Bu ne güzel bir adet."**[204]

el-İsâbe müellifi, Zeyd b. Kunfuz b. Zeyd b. Cud'ân et-Temîmî'nin biyografisini vererek şöyle der: Onun sahâbî olduğuna dair bir haber buldum; Abdürrezzak **Musannef'**inde, İbn Cüreyc'den şu rivâyeti zikreder: Bana haber verildiğine göre o, Hz. Ömer'in hilafeti sırasında, Mekke'de (Ramazan'da) halka ilk namaz kıldıran kimsedir. Dileyen onunla birlikte namaz kılıyor, dileyen yalnız başına kılıyor ve dileyen tavafta bulunuyordu.[205] Ebû Ömer de **et-Temhîd'**de[206] Hz. Ömer'in ilk olarak halkı Ramazan ayında bir imam üzerinde toplamasının, hicretin ondördüncü yılında olduğunu söyler.[207] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında da şu bilgi verilir: İlk olarak Ramazan'da halkı namaz için biraraya toplayan Hz. Ömer'dir. O, erkekler ve kadınlara ayrı ayrı namaz kıldıracak birer imam tayin etmişti.[208]

---

203. **Muvatta,** Kitâbu's-salât fî Ramazân 1; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1 (farklı metin).
204. **Muvatta,** Kitâbu's-salât fî Ramazân 2. Ayrıca bkz. Buhârî, Salâtu't-terâvih 1; İbn Şebbe, II, 713-716.
205. Abdürrezzak, **el-Musannef,** IV, 263 (nr. 7737).
206. İbn Abdilber'in **et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd** adlı eseri olup bir kısmı basılmıştır (I- XVIII, Muhammediyye, 1387-1407/1967-1987).
207. **el-İsâbe,** I, 571.
208. İbn Sa'd, III, 281.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MÜEZZİNİ

Sahih-i Müslim'**de şu rivâyet zikredilir: "Resûlullah'ın (sav) iki müezzini vardı; Bilâl ve İbn Ümmi Mektûm."**[209] **Kadı Iyâz şöyle der: Yani bu ikisi aynı zamanda müezzin idiler, yoksa Resûlullah'ın (sav) onlardan başka müezzinleri de vardı. O'na Mekke'de Ebû Mahzûra**[210] **ezan okumuş ve Resûlullah (sav) onu Mekke'de ezan okumakla görevlendirmişti. Sa'd el-Karaz**[211] **da Kuba'da Resûlullah'a (sav) üç defa ezan okumuştu. Fakat Bilâl ve İbn Ümmi Mektûm Medine'de ezanı sürekli okumuşlardı.**[212]

İbn Yunus'un fıkha dair **Muhtasar**'ında İbn Habîb'in şöyle dediği zikredilir: Allah Resûlü'ne (sav) dört kişi ezan okumuştu; Bilâl, Ebû Mahzûra, İbn Ümmi Mektûm ve Sa'd el-Karaz. Bu bilgi, Ebû'l-Hasan'ın **el-Müdevvene**'ye yaptığı şerhte[213] geçmektedir. **es-Siretü'l-Halebiyye**'de de şu bilgi verilir: Resûlullah'ın (sav) huzurunda Ziyâd b. Hâris es-Sudâî ezan okumuştu. Abdülaziz b. Esam da Resûlullah'ın (sav) huzurunda bir defa ezan okumuştu.[214]

Derim: Onun Abdülaziz b. Esam'ı Resûlullah'ın (sav) müezzinleri arasında saymış olması, her ne kadar müteahhirin ulemâdan bir kısmı da bunu zikretmişse de, tartışma götürür. Bu hususla ilgili asıl bilgi Hâris b. Ebî Üsâme'nin **Müsned**'inde[215] İbn Ömer'den nakledilmektedir: Allah Resûlü'nün (sav) iki müezzini vardı. Birisi Bilâl, diğeri de Abdülaziz b. Esam. Fakat **el-İsâbe**'de müellif şöyle der: Bu rivâyet "cidden garib" olup, senedinde Mûsa b. Ubeyde var ki o da "zayıf" bir râvidir. İbn Hacer sonra da şöyle der: Ben bu hususstaki karışıklığın sebebini anlamış oldum. Şöyle ki Ebû Kurre Mûsa b. Tarık da bu rivâyetin benzerini tahric ederek şu ilâvede bulunur: "Bilâl gece ezan okur, uyuyanları uyandırırdı, İbn Ümmi Mektûm ise fecri gözetler, onu şaşmazdı." Bu rivâyetten anlaşıldığına göre Abdülaziz, İbn Ümmi Mektûm'un adıdır. Onun asıl meşhur adı Amr olup Abdullah b. Kays b. Zâide b. Esam olduğu da söy-

209. Müslim, Salât 7; Sıyâm 38.
210. bkz. **el-İsâbe,** IV, 176.
211. bkz. **age,** II, 29. Asıl adı Sa'd b. Âiz'dir.
212. Kadı Iyaz'dan nakledilen bu bilgi, onun **el-İkmâl** adlı eserinde geçmektedir (bkz. İhsan Abbas, s. 122).
213. bkz. **GAS,** I, 470 (Burada iki Ebû'l-Hasan'a ait iki ayrı şerh zikredilmektedir).
214. **es-Siretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-uyûn)** III, 426.
215. bkz. **Suppl.,** I, 258.

lenir. Esam ise babasının dedesi olup bu rivâyette kendisine nisbet edilmiştir.[216] Şemsüddin Muhammed er-Ravdî el-Mısrî el-Mâlikî'nin **Şerhu Unmüzeci'l-lebib** adlı eserinde şu bilgi verilir: **Sünen** müellifleri, Resûlullah'ın (sav) müezzinlerinin sayısının dört olduğunu rivâyet ederler. **Nûru'n-nibrâs'**ta bunun gibi, dört kişi oldukları zikredildikten sonra, bunlara iki kişinin daha ilâvesiyle sayılarının altı olduğu söylenir. Dört kişi şunlardır: Bilâl, Abdullah b. Ümmi Mektûm, Sa'd el-Karaz ve adı Evs olan Ebû Mahzûra. Diğer ikisi ise şunlardır: Ziyâd b. Hâris es-Sudâî ki bir defa sabah namazında ezan okumuş ve kâmet getirmişti. Bilâl o sırada yoktu, geldiğinde kâmet okumayı isteyince Resûlullah (sav) "Sudâîlerin kardeşi ezan okudu; kim ezan okuduysa kâmeti de o getirsin" buyurdu.[217] Müezzinlerin altıncısı ise Abdülaziz b. Esam olup bir defa ezan okumuştu.[218] Bazıları şöyle der: Resûlullah (sav) zamanında müezzinler iki taneydi; Bilâl ve İbn Ümmi Mektûm. Hz. Osman (ra) zamanında, o müezzinlerin sayısını dörde çıkardı. Ondan sonra ise müezzinlerin sayısını artırdılar. Rivâyet edilir ki Allah Resûlü (sav) vefât ettiğinde Bilâl ezan okumayı terkederek Şam'a gitti ve Resûlullah'dan (sav) sonra hiç kimseye ezan okumadı.[219] Rivâyete göre o, Resûlullah'ın (sav) rüyâda "Sen ey Bilâl bizi incittin, neden bizi ziyarete gelmezsin" buyurarak kendisini azarlaması üzerine, her yıl Allah Resûlü'nü (sav) ziyaret için Medine'ye gelirdi. Bilâl Şam'a gidince, Kuba'da ezan okumakta olan Sa'd el-Karaz getirildi ve ondan sonra Mescid-i Nebevî'de o ezan okudu.[220] Devamı için aynı esere bakınız.

İbn Sa'd[221] ve İbn Ebî Şeybe, Kasım b. Abdurrahman'dan şu rivâyeti tahric ederler: İslâm'da ilk ezan okuyan Bilâl'dir. Ebû'ş-Şeyh de bu rivâyeti İbn Abbas'dan "İlk kâmet getiren de Abdullah b. Zeyd'dir" fazlalığıyla tahric eder. **Hayrü'l-bişer fî ezâni Hayri'l-beşer**[222] adlı esere bakınız. Makrızî'nin **el-Hıtat'**ında Vâkıdî'nin şöyle dediği nakledilir: Bilâl, ezan okuduktan sonra Resûlullah'ın kapısı önünde durarak "Al-

216. **el-İsâbe,** II, 428; İbn Sa'd, IV, 207; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 504.
217. **Müsned,** IV, 169; **el-İsâbe,** I, 557.
218. Ravdî'nin (ki metinde yanlış olarak Radî diye geçer) **Nûru'n-nibrâs'**tan yaptığı nakil burada bitmektedir.
219. bkz. İbn Sa'd, III, 237. Ayrıca bkz. s. 234.
220. **Şerhu Unmûzeci'l-lebîb'**den yapılan nakil burada bitmektedir.
221. İbn Sa'd, III, 234.
222. Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1034/1886) **Hayrü'l-haber fî ezâni Hayri'l-beşer** (Hind 1320, bir mecmua içinde) adlı bir eseri mevcut olup Kettânî'nin andığı kitap bu olmalıdır.

lah'ın selâmı üzerine olsun ey Resûlullah" veya bazan da "Selâm senin üzerine olsun, anam babam sana feda ey Allah'ın Resûlü, haydi namaza, haydi namaza, selâm sana olsun ey Resûlullah" derdi. Belâzurî ise Vâkıdî'den başkalarının şöyle rivâyette bulunduklarını belirtir: Bilâl "Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun ey Resûlallah. Haydi namaza, haydi felâha, namaza ey Resûlallah" derdi. Hz. Ebubekir (ra) halife olunca, Sa'd el-Karaz onun kapısının önünde durarak "Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi üzerine olsun ey Allah Resûlü'nün halifesi, haydi namaza, haydi feleha ey Resûlullah'ın halifesi" derdi.[223]

Derim: Resûlullah'ın yedinci bir müezzini bulunduğuna dair bilgi elime geçti. Bu müezzin Sevbân'dır. Abdülrezzak **Musannef**'inde,[224] Allah Resûlü'nün (sav) âzatlısı Sevbân'dan[225] şu rivâyeti tahric eder: "Bir defasında ezan okuyup Nebî'nin (sav) yanına girdim ve 'Ey Allah'ın Resûlü, ben ezan okudum' dedim. Bunun üzerine Resûlullah 'Sabah olmadıkça ezan okuma' buyurdu. Sonra O'na tekrar gelerek 'ezan okudum' dedim, o da 'fecri görmedikçe ezan okuma' buyurdu. Sonra kendisine üçüncü defa gelerek 'ezan okudum' deyince, iki elini birleştirip sonra birbirinden ayırdı ve 'onu böyle görmedikçe ezan okuma' buyurdu." **Kenzü'l-ummâl**'a bakınız.[226] Bu, Resûlullah'ın (sav) yedinci müezzinidir. Ben sekizinci müezzin hakkında da bilgi ele geçirdim. Makrizî'nin **Hıtat**'ında (Mısır: 1326 baskısı, IV, 43), Osman b. Affân'ın (ra) Resûlullah'ın (sav) huzurunda minberin yanında ezan okuduğu zikredilir.[227] Sözü geçen Sevbân ile Hz. Osman'ı müezzinler arasında zikreden bir kimseyi görmedim. İmamların büyük çoğunluğu, müezzinlerin sayısını dörtle sınırlamış olup bazıları beş müezzin sayar ki müteahhirin ulemâ nezdinde meşhur görüş budur. Fakat sayılarının zikrettiğimiz gibi yedi veya sekize çıkarılması, Allah'a hamdolsun ilk defa tarafımızdan gerçekleştirilmiştir. Rehûnî'nin, Zurkânî'nin şerhine yaptığı hâşiyede[228] geçtiği üzere, Birmâvî, Abdülaziz b. Esam dışındaki müezzinlerin adını şiir hâlinde şöyle zikretmiştir:

Evrenin en hayırlısına soylulardan beşi okudu ezan
Gür sesli Bilâl ki odur ilk tâyin edilen
Ve Amr, annesidir onun Ümmü Mektûm

223. Makrizî, **el-Hıtat**, Bulak 1270/1853, II, 271.
224. **el-Musannef**, I, 491 (nr. 1887).
225. bkz. **el-İsâbe**, I, 204.
226. **Kenzü'l-ummâl**, VIII, 342 (nr. 23175).
227. **el-Hıtat**, II, 270.
228. Zurkânî'nin **Muhtasaru Halil**'e yaptığı şerhin hâşiyesidir (**Suppl.**, II, 98, 874).

Karaz'la hatırla Sa'd'ini onların anlaşılır o zaman
Ve Evs Ebû Mahzûra'yı ve Mekke'de
Ziyâd ed-Südâi'yi ki Hâris'in oğlu, o çağrıda bulunuyordu.

Şeyh et-Tâvudî İbn Sûde de onları şiir hâlinde şöyle anar:

Amr, Bilâl ve Ebû Mahzûra
Sa'd, Ziyâd, bu beş anılan
Hepsi de Mustafa'ya okudu ezan
Erdiler rütbe ve şerefe bununla.

Tenbih: Resûlullah (sav), müezzin Ebû Mahzûra'ya Huneyn Gazvesi dönüşünde Mekke'de ezan okumasını emretti. Bundan sonra Mekke'de hep o ezan okudu. Mekke'de ezan okuma görevi, İmam Şâfîî'nin zamanına gelinceye dek, asırdan asıra Ebû Mahzûra ve oğullarının nesli elinde kaldı. Nevevî'nin **Tehzib**'inde Ebû Mahzûra'nın biyografisine bakınız.[229]

MUVAKKİT

Allah Resûlü'nün (sav), Bilâl'e vakti gözetlemesini emretmesi[230] hususunda Muvatta'**da şu rivâyet zikredilir: İmam Mâlik İbn Şihâb'dan, o da Said b. Müseyyeb'den şu rivâyeti nakleder: "Resûlullah (sav) Hayber seferinden dönüşte, gece yolculuk etti ve gecenin sonunda konakladı. Bilâl'e "bize sabahı kolla" buyurdu ve o ve ashâbı uyudular. Bilâl gücü yettiğince gözetledi..." Vadide uyku kıssası hadîsi.**[231]

Ebû Dâvud ve Taberânî'nin Amr b. Ümeyye'den naklettikleri hadîste geçen başka bir kıssada, onlar için fecri gözetleyenin Zû Mihber olduğu zikredilir.[232] İbn Hibbân'ın İbn Mesud'dan yaptığı rivâyette de onlara vakti kendisinin gözetlediği zikredilir ki bu da sözkonusu olayın birden fazla meydana geldiğini gösterir.

229. **Tehzibü'l-esmâ ve'l-luğât,** 1/2, 266-267.
230. Huzâî'nin eserinde (s. 129) bu cümle, Muvakkit'le ilgili bâbın birinci faslı olarak zikredilmiştir.
231. **Muvatta,** Vukûtu's-Salât 6; Bâcî, **el-Müntekâ,** I, 27. Hadîsin devamında Bilâl'in de uyuyakaldığı ve sabah namazını sonra kazâ ettikleri zikredilir.
232. Ebû Dâvud, Salât 11.

MESCİDLERİN NAMAZLARINDA "CÂMİ MESCİD"İN (MERKEZ CAMİ) MÜEZZİNİNE UYMALARI

er-Ravdû'l-ünüf'**te şu bilgi verilir: Medine'nin mescidleri, Resûlullah'ın (sav) mescidi dışında dokuz taneydi. Hepsi de Bilâl'in ezanıyla namaz kılarlardı. Ebû Dâvud'un** el-Merâsil'**de**[233] **ve Dârekutnî'nin** Sünen'**de**[234] **kendisinden yaptıkları rivâyette Bükeyr b. Abdullah b. Eşec de bunu söyler. Nûru'n-nibrâs'**ta müellif bunun ardından şöyle der: Mizzî **el-Etrâf'**ta[235] Ebû Dâvud'un **el-Merâsîl'**de bu hadîsi şu yolla tahric ettiğini belirtir: Muhammed b. Seleme el-Murâdî'den, o da İbn Vehb'den, o İbn Lehîa'dan Bükeyr b. Eşec'in kendisine bunu haber verdiğini rivâyet etti. Bükeyr devamla şöyle der: Mescidlerin en yakını Benî Neccâr'dan Benî Amr b. Mebzûl mescidiydi, diğerleri ise Benî Sâide mescidi, Benî Ubeyd mescidi, Benî Seleme mescidi, Benî Abdileşel'den Benî Rabih mescidi, Benî Zurayk mescidi, Benî Gifâr mescidi, Eslem mescidi ve Cüheyne mescidi. Râvî dokuzuncu mescidde tereddüt etti. **el-Merâsîl'**de böyle denmiş olmakla birlikte, tereddüt gösterilenin onuncu mescid olması gerekir. **Nûru'n-nibrâs'**a mutlaka bakınız.

Hâfız Suyûtî **et-Tevşîh'**te şöyle der: İbn Asâkir'in **Tarîh'**inde, zayıf bir senedle, ilk defa gece ve gündüzü oniki saat olarak takdir eden kimsenin, gemide bulunduğu sırada Nuh (as) olduğu zikredilir. Suyûtî'nin **el-İklîl'**inde *"Gece ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki âyet (delîl) kıldık"* (İsrâ 17/12) âyetinin astronomi, tarih ve mevâkît iliminde, *"Yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aya menziller belirleyen O'dur"* (Yunus 10/5) âyetinin de zaman ölçümü, hesap, ayın menzilleri ve tarih ilminde temel olduğu zikredilir.[236] Ebû'ş-Şeyh, "meçhul" bir râvînin bulunduğu bir senedle İbnü'z-Zübeyr'den şu rivâyeti tahric eder: Ezan, İbrahim'in (as) ezanından (çağrısından) alınmıştır; o, insanları hacca çağırdı,[237] Resûlullah (sav) da (namaz için) çağrıda (ezan) bulundu. Şeyh Zerrûk, **Sahih-i Buhârî** hâşiyesinde şöyle der: Bunun, ashâbın rüyâlarını destekleyen hususlardan biri olması uzak ihtimâl değildir. Hattâ arada çelişki

233. **el-Merâsîl,** Beyrut 1406/1986, s. 119-120
234. Dârekutnî, **Sünen,** Kahire 1386/1966, II, 85; Makrizî, **el-Hıtat,** II, 270.
235. **Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf,** Bombay 1965-1982, XIII, 150 (nr. 18460).
236. **el-İklîl,** Beyrut 1405/1985, s. 166. Burada İsrâ sûresindeki âyetin tefsiri mevcut olup diğer âyetin tefsirine ilgili yerde (s. 147) rastlanmamıştır.
237. Kettânî yukarıda geçen âyetleri parantez içinde verdiğinden, parantezsiz verilen bu ifade anılan şekilde tercüme edilmiştir. Fiilin değişik okunuşuyla "İnsanları hacca çağır" (Hac 22/27) mealindeki âyet olarak düşünmek de uygundur.

bulunmadığından, onların daha önce ileri sürdükleri görüşlere değil, Resûlullah'ın (sav) gönlü buna ısınmıştı. Bu hususta ister vahiy geldiğini söyleyelim ister gelmediğini söyleyelim farketmez. Çünkü onların görüş ve rüyâlarını desteklemek için, vahyin sonra gelmiş olması da muhtemeldir.

Takiyüddin el-Makrızî'nin **Hıtat**'ında, Ebû Ömer el-Kindî'nin Mısır'da Amr b. Âs Camîi'nde, müezzinleri yöneten kimse hakkında şöyle dediği zikredilir: Müezzinleri ilk yöneten Ebû Müslim Salim b. Âmir b. Abd el-Murâdî[238] idi. O, Resûlullah'ın (sav) ashâbındandı, Hz. Ömer'e (ra) ezan okumuştu. Sonra müezzinlerin işini onun kardeşi Şurahbil b. Âmir yönetti. O da ashaptandı. Hz. Osman'dan (ra) sözle, onun müezzinlere maaş bağlayan ilk kimse olduğu zikredilir.[239]

NEYİN ÜZERİNDE EZAN OKUDUKLARI

Teşnîfü'l-mesâmi'de[240] "Kitâbu'l-Cum'a" bölümünde müellif, râvînin **Sahih-i Buhârî'**de "Hz. Osman zamanında, halkın sayısı çoğalınca o yüksek bir yerde (zevrâ) üçüncü kez ezan okutturdu"[241] sözüyle ilgili olarak şöyle der: "Zevrâ"nın minare gibi yüksek bir yer olduğu söylenir. İbnü'n-Nahhâs'ın[242] **en-Nüzhetü's-semîne fî ahbâri'l-Medîne**'sinde İbn İshak Benî'n-Neccâr'dan bir kadının şöyle dediğini rivâyet eder: Benim evim Mescid-i Nebevî'nin çevresindeki en yüksek evlerden biriydi. Bilâl hergün onun üzerinde sabah ezanını okurdu; seher vakti gelerek evin üstünde oturur fecri gözlerdi, fecri görünce kalkıp

238. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 289.

239. **el-Hıtat,** II, 270. Burada, Ebû Müslim el-Murâdî ile birlikte Amr b. Âs Camii'nde on müezzin bulunduğu belirtilir. Hz. Osman'la ilgili bilgi için ayrıca bkz. Suyûtî, **el-Evâil,** Beyrut 1406/1986, s. 14; İbn Şebbe, III, 961; Semhûdi, **Vefâu'l-Vefâ,** I, 376

240. Metinde yanlış olarak **Teşnîfü's-sâmi** şeklinde geçen bu eser Ebû Zeyd el-Fâsî'nin (ö. 1036/1626) Buhârî şerhidir (**Suppl.,** I, 263).

241. Buhârî, Cuma 21. Burada sözkonusu ilk ezan imam minberde iken okunan, ikincisi kâmet ve ilâve edilen üçüncüsü ise vaktin girişini duyurmak için dışarıda okutulandır. Buhârî "zevrâ"nın Medine pazarında bir yer olduğunu belirtir. İbn Battâl ise mescidin kapısı yanındaki büyük bir taş olduğunu söyler. Minareye benzer yüksek her yer için de kullanılır (bkz. **Umdetü'l-kârî,** V, 298-299; **Fethu'l-Bârî,** V, 54-56).

242. Bu zat İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245) olmalıdır. Zira anılan eser onundur (**GAL,** I, 443, **Suppl.,** I, 613; Kehhâle, XI, 317).

gerinir ve sonra "Allahım sana hamdederim, dînini ikâme etmeleri için Kureyş'e yardımını niyaz ederim" der ve ezanı okurdu.[243] Siyer müellifleri şu bilgiyi zikrederler: Bilâl Mescid'in (Mescid-i Nebevî) kıble tarafında bulunan ve üstündeki kirişler (sicim) vasıtasıyla tırmandığı bir sütunun (üstüvâne: silindir biçiminde yapılan yüksekçe yer) üzerinde ezan okurdu. Bu sütun şimdiye dek Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'in evi bünyesinde mevcut olagelmiştir. Nâfi, İbn Ömer'den şu rivâyette bulunur: Bilâl, Hafsa binti Ömer'in Mescid'e bitişik evinde bulunan bir minarenin üzerinde ezan okurdu. Ondaki kirişler vasıtasıyla yukarı çıkardı. Minare Resûlullah'ın (sav) Mescidi dışında olup ne o zaman içindeydi ne de şimdi dahilinde bulunmaktadır.[244] **en-Nüzhe**'den başka eserlerde ise şu bilgi verilir: Allah Resûlü (sav) zamanında minare yoktu, o sahâbenin sünnetindendir. Resûlullah (sav) zamanında Mescid'in kapısı yanında ezan okuyorlardı, minbere çıktığında imamın önünde değil. Bunu Hişam b. Abdülmelik yapmış olup mekrûhtur. Çünkü bu, Hişam'ın sonradan uyguladığı (muhdes) bir şeydir. Nitekim o Zevrâ'da okumakta olan ezanı da Mescid'in içine nakletmiştir.[245] Bu bilginin benzeri Semhûdî'nin **el-Vefâ** adlı eserinde de zikredilerek şöyle denir: Geçenlerden anlaşıldığına göre minarenin ilk defa Mescid'de yapılması, Velîd'in yaptığı ekleme sırasında olmuştur. Semhûdî, Bilâl'in Hz. Hafsa'nın evindeki bir minarenin üzerinde ezan okuduğuna dair daha önce geçen bilgileri verince de şöyle der: Anlaşılan, râvi sütunu minare diye adlandırmada bir beis görmemiştir. O (Abdülaziz b. İmrân), rivâyette çok hata ederdi. Çünkü kitapları yanmış olduğundan hâfızasından rivâyette bulunurdu. Bu sebeple kendisinden rivâyeti terketmişlerdir. Gerçek şu ki Hz. Ömer ve Osman minare yapmış değillerdir, aksi hâlde nakledilirdi.[246] Hanefî mezhebi kitaplarından **el-Bahr**'da, Resûlullah (sav) zamanında ezan okumaya mahsus bir yer (mi'zene) bulunmadığı zikredilir.[247] Şemsuddin İbn Âbidîn **Reddü'l-muhtâr**'da bu bilgiyi naklettikten sonra, hemen ardından şöyle der: Şeyh İsmail 'in şerhinde, Suyûtî'nin **el-Evâil**'inden[248] naklen ezan

243. Bu rivâyet için bkz. Ebû Dâvud, Salât 33; Semhûdi, **Vefâü'l-Vefâ**, I, 375.
244. Bu rivâyetler için bkz. **age**, I, 375-376. Burada "Ubeydullah'ın evi" ifadesi metinde yanlış olarak "mescidi" şeklinde geçmiştir.
245. bkz. İbnü'l-Hâc, **el-Medhal**, II, 208,243; **Avnü'l-Ma'bûd**, III, 433.
246. **Vefâü'l-Vefâ**, I, 375-376. Metinde birçok hata mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
247. İbn Nüceym, **el-Bahru'r-râik**, Kahire 1311, I, 272.
248. **el-Evâil**, s. 15.

okuma yerlerinin (mi'zene) Muâviye'nin emriyle yapılmış olduğu ve daha önceleri mevcut bulunmadığı belirtilir.[249]

Derim: Buna karşılık, Zurkânî de **Şerhu'l-Mevâhib**'de Şeyh Halil'in **et-Tavdîh**'inden naklen şu bilgiyi verir: Ezanın Resûlullah'ın (sav) önünde mi, minarede mi okunduğu konusunda farklı rivâyetler vardır. Bizim mezhep imamlarımızın naklettiği, ezanın minarede okunduğudur. Bunu Abdurrahman b. Kasım **el-Mecmûa**'da[250] nakleder. **el-Mirkât**'ta da İbn Kasım'ın İmam Malik'ten Resûlullah (sav) zamanında ezanın minareden okunduğunu rivâyet ettiği zikredilir. Ebû Abdullah İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal**'inde şu bilgi verilir: Cuma ezanında sünnet olan, imam minbere çıktığında müezzinin de minarede olmasıdır. Allah Resûlü (sav), Hz. Ebubekir ve Ömer devri ile Hz. Osman'ın hilafetinin ilk zamanlarında da uygulama böyleydi. Yine **el-Medhal**'de selef zamanında minarenin mescid sathı üzerine inşa edilen yapı olduğu zikredilir.[251]

ed-Dürerü'l-murassaa fî sulehâi Der'a[252] adlı eserde **İânetü'l-besâir fî menâkıbi'ş-Şeyh İbn Nâsır ve hizbihi'l-hüdâti'l-ekâbir**'den[253] naklen şu bilgi verilir: Şeyh Sîdî Muhammed b. Nasır, Resûlullah'ı (sav) örnek alarak, Cuma günü yalnız bir müezzin ve kâmet dışında yalnız bir ezanla yetinirdi. Çünkü ne Allah Resûlü (sav) zamanında, ne de en meşhur görüşe göre Hz. Ebubekir (ra) devri ve Hz. Osman'ın (ra) hilâfetinin ilk zamanlarında bundan başkası yoktu. **Fethu'l-Bârî** [254] ve Ubbî'nin eserinde de geçtiği üzere, sahih ve güvenilir rivâyete göre Resûlullah (sav) zamanında yalnız bir müezzin ezan okurdu. İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal**'inde müezzinlerin üç tane oldukları ve birbiri ardınca ezan okudukları şeklindeki bilgi[255] buna itiraz olarak ileri sürülemez. Çünkü **Sünen-i Ebû Dâvud** şerhi **Avnu'l-Ma'bûd** müellifi bu ifadenin hemen ardından şöyle der: Ben, Resûlullah (sav) zamanında üç müezzin bulunduğu ve cuma

249. **Reddü'l-muhtâr,** Kahire 1386/1966, I, 387
250. Bu bilgi **el-Mecmûa'** dan naklen Meâfirî'nin **Risâle fi'l-ezân** adlı eserinde de (s. 56) verilmektedir.
251. İbnü'l-Hâc, **el-Medhal,** II, 207, 241; Meâfirî, **Risâle fi'l-ezân,** nşr. Abdulaziz Cebûrî (**Resâil fi'l-fıkh ve'l-luğa** içinde), Beyrut 1982, s. 54-55.
252. Muhammed b. Mûsa ed-Derî'nin (ö. 1158/1738) eseridir (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 596,916-917; **Suppl.,** II, 687).
253. Heştûkî'nin (ö. 1127/1715) eseri olup Kettânî **Fihrisü'l-fehâris'te** (II, 1102-1103) adını **İânetü'l-besâir fî zikri menâkıbi'l-İmâm İbn Nâsır ve etbâihi'l-ekâbir** şeklinde vermektedir.
254. **Fethu'l-Bârî,** V, 55-56.
255. İbnü'l-Hâc, **el-Medhal,** II, 208,241.

günü birbirleri ardından ezan okuduklarına dair sarih bir nakle rastlamadım. Aksine, ileride zikredileceği gibi Resûlullah'ın (sav) yalnız bir müezzini vardı, o da Bilâl'di.[256]

SECCÂDE (HUMRA) GÖREVLİSİ

Seccâde (humra), **yüz ve iki elin sığacağı büyüklükte, hurma yaprağından yapma ve deri sırım ve benzeri şeylerle örülen küçük hasır gibi bir şey olup namazlıktan küçüktür**[257] **Hattâbî'nin** Meâlim'**inde de şöyle denir:** Humra, **namaz kılan kimsenin üzerine secde ettiği seccâdedir.**[258] **Buhârî, Hz. Meymûne'den (ra) şu rivâyeti nakleder: "Nebî (sav)** humranın **üzerine namaz kılardı."**[259] **Müslim, Hz. Âişe'nin (ra) şöyle dediğini rivâyet eder: "Resûlullah (sav) bana 'mescidden bana humrayı getir' buyurdu, ben de 'hayızlıyım' dedim. Bunun üzerine 'hayzın eline sirâyet etmiş değildir' buyurdu."**[260] **Nesâî de Hz. Meymûne'den (ra) şöyle dediğini rivâyet eder: "Resûlullah (sav), hayızlı bulunduğumuz hâlde, başını birimizin göğsüne dayar Kur'an okurdu. Birimiz, hayızlı olduğu hâlde, O'nun** humrasını **mescide götürür sererdi."**[261] Hocamız babam, Resûlullah'ın (sav) humra ve hasır üzerinde namaz kılmasına dair müstakil bir eser telif etmiş olup ona bakınız.

256. **Avnu'l-Ma'bûd,** III, 434. Ayrıca bkz. **Umdetü'l-kârî,** V, 300.
257. Metinde hata ve eksiklik vardır (bkz. İhsan Abbas, s. 132). Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, **Garîbu'l-hadîs,** I, 306. Burada anılan "humra" dan maksat, yüz ve elleri sıcak ve soğuktan korumak için yere konulup üzerine secde edilen küçük yaygıdır.
258. Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** I, 179; **Avnu'l-Ma'bûd,** II, 357.
259. Buhârî, Hayız 30; Salât 19. Bu hadîs ile ardından gelen "Müslim" kelimesi metinden düşmüş olup Müslim'in hadîsi Buhârî tarafından rivâyet edilmiş gibi bir durum ortaya çıkmıştır.
260. Müslim, Hayız 2; Ebû Dâvud, Tahâret 104.
261. Nesâî, Hayız 19.

ASA (ANEZE) GÖREVLİSİ

Sahîh-i Buhârî'**de İbn Ömer'den şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) musallâya gider, önünde asa** (aneze) **taşınır, musallâda önüne dikilir ve ona karşı (onu sütre yaparak) namaz kılardı."**[262] Aneze, **mızrak yarısı kadar veya ondan biraz uzun, mızrak uç demiri gibi demiri olan bir asadır.**[263]

Sahih-i Buhârî'nin "Kitâbu'l-Vudû"unda "İstincâda su ile birlikte anezeyi taşıma bâbı"nda Enes'den (ra) şu rivâyet nakledilir: "Nebî (sav) helâya girer ben ve bir çocuk bir su kırbası ve bir aneze taşırdık."[264] İbn Bâdis **el-Fevâid'**de şöyle der: Anneze (çift n ile) mızrak ucu gibi ucu olan ve asadan uzun, mızraktan kısa bir sopadır. **el-Mişkât'**te ise şu bilgi verilir: Aneze, arşın boyunda bir bastondur. Resûlullah (sav) yürürken elinde tutar, iki bayramda mübarek önlerinde taşınır, sütre olarak önüne saplanır ve ona doğru namaz kılardı. Bu anezenin halife Me'mûn zamanına kadar Medine'de kaldığı söylenir. **Uyûnu'l-Meârif'**te[265] şöyle denir: Resûlullah'ın (sav) bir başka anezesi de vardı; Zübeyr b. Avvâm'dan, o da Necâşî'den almıştı. Hâfız Suyûtî **et-Tevşih'**te şöyle der: Ömer b. Şebbe **Ahbâru'l-Medîne'**de Sa'd el-Karaz'dan şu rivâyeti nakleder: Necâşî, Resûlullah'a (sav) mızraklar (harbe) hediye etti. Bunlardan birini kendisi için alıkoydu. Bu mızrak, bayram günü imamla birlikte kendisiyle yürünülen (taşınan) mızraktır.[266] Leys b. Sa'd'dan da şu rivâyette bulunur: Kendisine ulaşan habere göre, namaz kıldığı sırada Resûlullah'ın (sav) önüne konulan aneze bir müşrike aitti. Zübeyr b. Avvâm Uhud savaşında onu öldürmüş ve şahsî ganimet olarak (seleb) almıştı. Nebî (sav) de Zübeyr'den almıştı ve namaz kılarken önüne dikerdi.[267] Suyûtî şöyle der: Bu rivâyet, Zübeyr'in anezesinin, Necâşî'nin mızrağından önce ilk asa olduğu şeklinde yorumlanarak te'lif edilmiştir. İbn Fâris'in **Siret'**inde de şu bilgi verilir: Resûlullah'ın (sav) bir mihceni, "urcûn" diye adlandırılan bir mihsara ve "memşûk" diye adlandırılan bir kadîbi vardı. Bu eserin şârihi, şöyle der: Mihcen, eğri olmak manasında olup

262. Buhârî, İydeyn 14. "Mûsallâda önüne dikilir" ifadesi metinde düşmüştür.
263. "Sinan" kelimesi metinde yanlış olarak "sâk" şeklinde, "ekser şey'en" de "ekber" şeklinde geçmiştir.
264. Buhârî, Vudû 17.
265. Bu bilgi için bkz. İbn Şebbe, I, 140.
266. **age,** I, 139. Metinde düşüklük mevcut olup Necâşî, Resûlullah'a bir değil birkaç harbe vermiştir. O da birini Hz. Ömer'e, birini Hz. Ali'ye vermiş, bir tanesini de kendisi için alıkoymuştu.
267. **age,** I, 140. Burada da Zübeyr'in mızrağı müşrikten ganimet olarak aldığı hususu metinde düşmüştür.

çevgen (sevlecân, ucu eğri baston) gibidir. Mihcenin anezeden daha kısa, bir arşın boyunda veya biraz daha uzun ve bir tarafı eğri baston olduğu söylenir. Resûlullah (sav) onunla yürür, devenin üzerinde önüne asardı. Mihsara ise kırbaç gibi olup, insanın eliyle tuttuğu ve dayandığı asa ve benzeri her şeye denir. Bunun kadîb gibi, Araplar ve eşrafın kendisiyle meşgûl olmak için ellerinde taşıdıkları ve elin uzak olduğu sırt tarafı soyulmuş sopa olduğu da söylenir. Urcûn ise hurma salkımı sapıdır. Bu kadîb yerinden alınmış olup Bağdat'ta Abbasî halifelerinin elinde bulunuyordu. **el-Fevâid**'den nakledilen bilgi burada sona ermiştir.[268] İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında, Bilâl'in (ra) bayram günü ve istiskâda (yağmur duasına çıkıldığında) anezeyi Resûlullah'ın (sav) önünde taşıdığı kaydedilir. **Tabakât**'da Bilâl'in biyoğrafisine bakınız.[269]

ALLAH RESÛLÜ MÜBÂREK EVİNE GİRMEK İSTEDİĞİ ZAMAN ÖNÜNDE YÜRÜYEREK ASASINI TAŞIYAN KİMSE

Makkarî'nin **Fethu'l-müteâl** adlı eserinden naklen, Resûlullah (sav) kalktığı zaman, Abdullah b. Mesud'un (ra) kendisine ayakkabılarını giydirdiği ve sonra evine girinceye dek Resûlullah'ın önünde asa ile yürüdüğüne dair bilgi daha önce verilmişti. **Cevâhirü'l-bihâr**'de,[270] müellifinin **Bülûğu'l-âmâl fî medhi'n-niâl** adlı risâlesinden naklen verdiği bilgiye bakınız. Hâfız es-Suyûtî'nin de **el-İnbâ bi-enne'l-asâ min süneni'l-enbiyâ** adlı bir risâlesi vardır.[271] **el-Beyân ve't-tebyîn**'de de Resûlullah'ın (sav) önünde taşınan bir mihsara, bir kadîb ve bir anezesi bulunduğu, Arap büyüklerinin âdetinin böyle olduğu kaydedilir.[272] Ebû Osman et-Tücibî'nin[273] **er-Risâletü'l-ilmiyye**'sinde şu bilgi verilir: İşâre ve kadîb taşımaya gelince; işâre, mihsare demek olup asadan daha ince ve kadibden daha kalın, dört karış veya o dolayda bir uzunluktadır. Fa-

268. Bu hususta ayrıca bkz. Ebû'ş-Şeyh, **Ahlâku'n-Nebî**, s. 127-128; İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye**, I, 437, II, 36, III, 203; **Behcetü'l-mehâfil**, II, 167. **Kenzü'l-ummâl**, VII, 97 (nr. 18138), 150 (nr. 18462). Kadîb'in Abbasîlere intikâl ettiğine dair bkz. **Subhu'l-a'şâ**, III, 270.

269. İbn Sa'd, III, 235.

270. Yusuf en-Nebhânî'nin eseri olup tam adı şöyledir: **Cevâhiru'l-bihâr fî fedâili'n-Nebîyyi'l-muhtâr** (c. I-IV, Beyrut 1327). bkz. Serkis, II, 1839; **Suppl.**, II, 764.

271. bkz. **GAL**, II, 519, **Suppl.**, II, 340

272. Câhız, **el-Beyân ve't-tebyin**, Beyrut 1968, III, 35-36

273. bkz. **Suppl.**, II, 380.

kîrler (tasavvuf ehli) ellerinde taşırlardı. Bunlar ok da taşırlar. İşâre'nin asıl fonksiyonu namazda sütre olarak kullanılmasıdır. Allah Resûlü'nün (sav) bir mihsara, bir kadîb, küçük bir asa ve bir anezesi vardı. Araplar mihsara taşır, ellerinde tutarak hitap ederler ve meclislerinde bulundururlardı.

el-Mücmel'de de mihsaranın, hatip veya hükümdârın konuştuğu sırada yanında bulundurduğu bir asa olduğu belirtilir.[274] **Cem'u'l-cevâmi'**de Beyhâkî ve İbn Asâkir'e isnâdla Muhammed b. Sîrîn'den, onun da Enes b. Mâlik'den şu rivâyeti nakledilir: Enes'in yanında Resûlullah'a (sav) ait küçük bir asa vardı. Vefat ettiğinde böğrü ve gömleği arasına konularak onunla birlikte defnedildi. **Kenzü'l-ummâl'**e (VII, 10) bakınız.[275]

KANDİL YAKICISI

el-İstîâb'**da şu rivâyet nakledilir: Temîm ed-Dârî'nin azatlısı Sirâc, Temîm'in beş hizmetçisi içinde Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna geldi. Resûlullah'ın mescidinde yağla kandil yaktı. Bundan önce yalnız hurma yaprağı yakıyorlardı. Resûlullah (sav) "mescidimizi kim aydınlattı?" buyurunca, Temîm "benim şu hizmetçim" dedi. Allah Resûlü "ismi nedir?" diye sorunca, "Feth" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Nebî (sav) "hayır, onun adı Sirâc'dır" buyurdu. Sirâc, Resûlullah (sav) "beni "Sirâc" diye adlandırdı, der.**[276]

Sirâc'ın **el-İsâbe'**deki biyografisinde verilen bir senedle, Hatîb de bu rivâyeti tahric etmekte olup onda şu ifade mevcuttur: "Resûlullah'ın (sav) mescidi hurma yaprağıyla aydınlatılıyordu. Biz kandiller, yağ ve ipleri getirdik, ben mescidi aydınlattım." Onun **el-İsâbe'**deki biyografisine bakınız.[277] Yine **el-İsâbe'**de Temîm ed-Dârî'nin hizmetçisi Ebû'l-Berrâd'ın biyografisini veren müellif, Mustağfirî'nin onu sahâbe arasında zikrettiğini söyler. Muhammed b. Hasan b. Kuteybe tarîkiyle, Said b. Zeyyâd b. Fâid'den, onun babasından, onun babasından ve onun da Ebû

274. İbn Fâris, **Mücmelü'l-luğa,** I, 291 ("hsr" mad.).
275. Asa ile ilgili geniş bilgi için bkz. M. Fuad Köprülü, "Asa", **İA,** I, 660-663.
276. **el-İstîâb,** II, 132-133. Metinde "mescid" kelimesi düşmüştür.
277. **el-İsâbe,** II, 17-18; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 328.

Hind'den yaptığı şu rivâyeti tahric eder: Temîm ed-Dârî kendisiyle birlikte Şam'dan Medine'ye kandiller, yağ ve ip getirdi. Medine'ye vardığında cuma günüydü. Hizmetçilerinden Ebû'l-Berrâd denilen birine emretti, o da kalkıp ipi bağladı, kandilleri astı, onlara su ve yağ koyarak[278] fitil taktı. Güneş batınca da onları tutuşturdu. Allah Resûlü (sav) mescide gelince bir de baktı ki mescid apaydınlık. "Bunu kim yaptı?" diye sorunca, "Temîm yaptı ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah (sav) da "İslâm'ı aydınlattın, Allah da seni dünya ve âhirette nûrlandırsın. Bir kızım olsaydı onu seninle evlendirirdim" buyurdu. Bunun üzerine Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib "Ey Allah'ın Resûlü, benim Ümmü'l-Muğîre binti Nevfel adında bir kızım var, dilediğini ona yap" deyince, Resûlullah (sav) onu hemen orada Temîm'e nikâhladı. Bu rivâyetin senedi zayıftır.[279] Zehebî'nin **et-Tecrîd**'inde de Ebû'l-Berrâd'ın Temîm ed-Dârî'nin hizmetçisi olduğu ve "münker" bir hadîste zikredildiği belirtilir. İbn Mâce'nin **Sünen**'inde Ebû Said el-Hudrî'den "Mescidlerde ilk kandil yakan Temîm ed-Dâri'dir" rivâyeti nakledilir.[280] Geçen hadîsi, İsa b. İsmail er-Ruaynî **el-Câmi limâ fi'l-musennefâti'l-cevâmi** adlı eserinde, yine Ebû Sai'd'den rivâyet olarak zikreder. Bunun üzerine yapılan **Tuhfetü'l-ekâbir** adlı şerhte şöyle denir: Bundan anlaşılıyor ki küffâr tarafından gelen ve onların kiliselerinde haçlarının başına asılmakta olan kandilleri, müslümanların mescidlerine asmak caizdir. Bunun caiz oluşu, şeriat'te hükme bağlandığı üzere, Ehl-i Kitâb'ın kap-kaçaklarını kullanmanın caiz oluşuna dayanmaktadır. Bu bilginin devamı için adı geçen esere bakınız.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA MEDİNE'DE MUM YAKILIP YAKILMADIĞI

es-Sünen'de[281] İbn Mesud'dan şu rivâyet nakledilir: "Tebük Gazvesi'ndeydik, ordugâhın bir tarafında bir ateş şûlesi gördüm. Bakmak için onu izledim, derken Resûlullah'ı (sav), Ebubekir ve Ömer'i gör-

278. Metinde "yağ" kelimesi düşmüştür.
279. **el-İsâbe,** IV, 18; **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 28
280. İbn Mâce, Mesâcid 9.
281. Bu kelime **es-Siyer** olmalıdır. Wensinck'te bulunamayan bu rivâyet İbn Hişam (II, 527-528) ve aşağıda zikredildiği üzere **es-Siretü'l-Halebiyye**'de (III, 118) geçmektedir.

düm. Abdullah Zü'l-Bicâdeyn el-Müzenî vefât etmiş, ona mezar kazıyorlardı ve Resûlullah (sav) da onun kabri içindeydi." Tirmizî'nin **Câmi'**nde "Gece defnetmek bâbı"nda İbn Abbas'dan şu rivâyet zikredilir: "Nebî (sav) bir gece bir kabre girdi, kendisine bir kandil yakıldı." Hadîs.[282] Hâfız Suyûtî, hadîste geçen "bir ateş şulesi" sözünden maksadın mumun ışığı olduğunu söyler. Suyûtî bunu Resûlullah'ın (sav) yanında mum yakılıp yakılmadığını kendisine soran kimseye cevap olarak belirtmiş olup bu konuda **Müsâmeretü's-sümû fi davi'i'ş-şumû**[283] adlı bir risâle kaleme almıştır. İbn Hacer el-Heytemî'nin **el-Fetâva'l-hadîsiyye**[284] adlı eseri (s. 121) ile **es-Sîretü'l-Halebiyye'**ye bakınız.[285] **Sahih-i Buhârî'**de "yatak üzerinde namaz bâbı"nda Hz. Âişe'den şu rivâyet nakledilir: "Ben, Nebî'nin (sav) önünde ayaklarım O'nun kıblesine gelecek şekilde uyurdum. Secde ettiğinde bana eliyle dokunur, ben de ayaklarımı çekerdim, kıyama kalktığında da uzatırdım. O sıralarda evlerde kandiller yoktu."[286]

Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî'**de, Hz. Âişe'nin (ra) "O sıralarda evlerde kandiller yoktu" sözüyle, bu şekilde uyuması hususunda mazeret beyanında bulunmak istediğini belirtir. İbn Battâl da Hz. Âişe'nin sözünde, daha sonraları kandil yakmış olduklarına işaret bulunduğunu belirtir.[287] **es-Sîretü'ş-Şâmiyye'**de Resûlullah'ın (sav) kendisi için kandil yakılmadıkça karanlık evde oturmadığına dair haber zikredilir. Bezzâr ve Ebû'l-Hasan b. Dahhâk, Hz. Âişe'den şu rivâyeti tahric ederler: "Resûlullah (sav) kendisi için kandil yakılmadıkça karanlık evde oturmazdı". İbn Sa'd da Hz. Âişe'den bu rivâyetin benzerini tahric eder.[288] Câhız'ın **el-Beyân ve't-tebyin** adlı eserinde şu bilgi verilir: Hîre'de Kuzâa hükümdârlarının sonuncusu olan Cezîme el-Ebraş ilk defa mum yakan kimsedir.[289] Mencûr'un **el-Menhec'**e yaptığı şerhte[290] şöyle denir: Bürzülî'ye mescide kandil ve avize asma hususu sorulunca, mescidlere

282. Tirmizî, Cenâiz 62.
283. bkz. **GAL,** II, 197; **Suppl.,** II, 192.
284. **el-Fetâva'l-hadîsiyye,** s. 163.
285. **es-Siretü'l-Halebiyye,** III, 118.
286. Buhârî, Salât 22.
287. **Fethu'l-Bârî,** III, 47.
288. **es-Sîretu'ş-Şâmiyye,** VII, 391-392.
289. **el-Beyân ve't-tebyîn,** I/2, 7. Metinde geçen "refaa" kelimesi "esrece" olacaktır. Devamla Cezîme'in ilk mancınık kullanan kimse olduğu da belirtilir.
290. Zekkâk'ın (ö. 912/1506) **el-Menhecü'l-muntahab ilâ usûli'l-mezheb** adlı eserine Ahmed el-Mencûr'un (ö. 995/1587) yaptığı şerhtir (**Suppl.,** II, 376; Ziriklî, I, 174).

hasır serme ve kandil yakmanın, mescidleri yüceltme cümlesinden olduğu ve mescidi aydınlatmanın büyük sevaba vesile olacağı şeklinde cevap vermiştir. Zemahşerî, *"Allah'ın mescidlerini ancak iman edenler imar eder"* (Tevbe 9/18) âyetinin tefsirinde, Enes'ten (ra) *"Kim bir mescidde bir kandil yakarsa, o mescidde ışığı bulunduğu sürece melekler ve hamele-i Arş onun için istiğfarda bulunmaya devam ederler"* rivâyetini naklederek şöyle der: Âyette geçen "imar" ifadesi, eskiyen mescidlerin onarılması, temizlenmeleri, kandillerle aydınlatılmaları, zikir ve ibâdete hazır ve uygun hâle getirilmelerini kapsar.[291] Ramazan'da kandillerin çok olmasına gelince, bazı Mağrib'li âlimler bunun bid'at olduğunu ileri sürerek karşı çıkmışlardır. Doğrusu ise bunun mescidleri yüceltme, değer verme cümlesinden olduğudur. Bu bilginin devamı için Bürzûlî'nin **en-Nevâzil**'ine[292] ve **el-Menhec** şerhine mutlaka bakınız.

BUHURCU (GÜZEL KOKU TÜTSÜLEYEN)

Ebû Dâvud'un Sünen'**inde Hz. Âişe'den şu rivâyet zikredilir: "Resûlullah (sav) mahalle (ve obalarda) mescid inşâ edilmesini ve temizlenip güzel koku serpilmesini emretti."**[293] **Bu hadîs Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i,**[294] **İbn Mâce,**[295] **İbn Huzeyme'nin Sahîh'i**[296] **ve başka eserlerde de geçmektedir. İbn Rüşd'ün** el-Beyân ve't-tahsîl **adlı eserinin "el-Câmi" kitabında Resûlullah'ın (sav) "Mescidlerinizde güzel koku tütsüleyin"**[297] **buyurduğu rivâyet edilir.** et-Temhîd'**de de şu rivâyet nakledilir: Ömer b. Hattâb'ın (ra) âzatlısı Abdullah el-Mücmir,**[298] **Hz. Ömer minbere oturduğunda mescidde güzel koku tütsülerdi. Onun Kâbe'de güzel koku tütsüleyenlerden olduğu da söylenir. İlk rivâyet daha sahihtir. Tecmîr, buhurlamaktır.**

291. Zemahşerî, **el-Keşşâf,** II, 179.
292. Bürzülî'nin (ö. 841/1438) **el-Fetâva** veya **en-Nevâzil** diye de anılan bu eserinin tam adı **Câmiu mesâili'l-ahkâm mimmâ nezele mine'l kazâ bi'l-müftin ve'l-hukkâm'**dır (**GAL,** II, 319; H.R. İdris, "al-Burzûlî", **EI,** I, 1341; **Neylü'l-ibtihâc,** s. 225-226).
293. Ebû Dâvud, Salât 13.
294. **Müsned,** VI, 279
295. İbn Mâce, Mesâcid 9.
296. **Sahîhu İbn Huzeyme,** Beyrut 1395/1975, II, 270 (bâb: 574, nr. 1294).
297. bkz. İbn Mâce, Mesâcid 5 ("cuma günleri" ilâvesi vardır).
298. bkz. İbn Hacer, **Tehzib,** X, 465.

Fethü'l-Bârî'de "Abdestin fazileti bâbı"nda şöyle denir: Nuaym el-Mücmir, Abdullah el-Medenî'nin[299] oğlu olup o ve babası, Allah Resûlü'nün (sav) mescidini buhurlandırdıkları için "mücmir" diye vasıflandırılmışlardır. Bazı âlimlerin, Abdullah'ın bu şekilde nitelendirilmesinin hakikat, oğlu Nuaym'ın bu sıfatla tavsifinin ise mecaz olduğu yolundaki iddiaları tartışma götürür. İbrahim el-Harbî, Nuaym'ın bu işi bizzat yaptığını kesin olarak belirtir.[300]

MESCİDİ SÜPÜREN, TOPRAK, PİSLİK VE ÇÖPLERİ MESCİDDEN ATAN

Buhârî ve Müslim, Ebû Hureyre'den şu rivâyeti tahric ederler: "Siyahî bir kadın mescidi süpürürdü. Resûlullah (sav) onu göremeyince ne olduğunu sordu. 'Vefât etti' dediler. Allah Resûlü 'Bana haber vermeli değil miydiniz?' dedi. Ashâb, kadının durumunu küçümsemişlerdi sanki, Resûlullah 'Beni onun kabrine götürün' buyurdu. O'nu götürdüler, kadının kabri üzerine namaz kıldı."[301] İbn Huzeyme bu hadîsi **Sahîh**'inde rivâyet eder. Ancak bu rivâyette şu ifade geçmektedir: "Bir kadın toprak, çerçöp ve hurma dallarını mescidden atardı."[302] Yine İbn Huzeyme ve İbn Mâce bu hadîsi Ebû Said'den rivâyet ederler: "Siyâhî idi, mescidi süpürürdü. Bir gece vefât etti. Resûlullah (sav) sabahladığında, kendisine kadını haber verdiler. "Bana duyurmalı değil miydiniz?" buyurdu ve ashâbıyla birlikte çıkarak kadının kabri önünde durdu ve arkasında topluluk olarak onun üzerine tekbir aldı, ona dua etti ve sonra geri döndü."[303] Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebîr**'de İbn Abbas'dan (ra) şu rivâyeti tahric eder: Bir kadın mescidden çerçöpü atardı. Vefât etti, defni Resûlullah'a (sav) haber verilmedi. Nebî (sav) "Sizden biri vefât ettiğinde bana haber verin" buyurarak onun (kabri) üzerine namaz kıldı ve "Onu cennet-

299. Metinde yanlış olarak el-Müzenî şeklinde geçer.
300. **Fethu'l-Bârî,** II, 7. Ayrıca bkz. **Tezhîbü't-Tehzîb,** X, 465.
301. Buhârî, Salât 7, Cenâiz, 67; Müslim, Cenâiz 23. **Sahihayn**'da bir kadın veya genç (erkek) sözkonusu edilmiştir. Huzâî de yalnız Müslim'i anarak (s. 137) bu şekilde vermiş, Kettânî ise iktibasta kadını anmakla yetinmiştir. Huzâî, "Kişinin mescidden çıkardığı çerçöpe varıncaya dek ümmetimin ecirleri bana arzedildi" hadîsini de (Ebu Dâvud, Salât 16) ayrıca zikretmiştir.
302. İbn Huzeyme, **Sahîh,** II, 272.
303. **age,** II, 272; İbn Mâce, Cenâiz 32.

te, mescidden çerçöpü atar gördüm" dedi. Ebû'ş-Şeyh de Ubeyd b. Merzuk'tan şu rivâyette bulunur: "Medine'de bir kadın mescidi süpürürdü. Vefât etti ve Nebî (sav) ondan haberdar edilmedi. Onun kabrine uğradığında 'nedir bu kabir?' buyurunca, Ümmü Mihcen'dir,[304] dediler. 'Mescidi süpüren mi?' buyurdu, 'evet' diye karşılık verdiler. Topluluk saf yaptı ve Allah Resûlü (sav) onun üzerine namaz kıldı. Sonra 'Hangi ameli daha faziletli buldun?' buyurdu, 'Duyuyor mu, ey Allah'ın Resûlü?' dediler. 'Siz onu duyamazsınız' karşılığını verdi ve onun kendisine cevap verdiği belirtti." Bu hadîs "mürsel"dir. İbnü's-Seken sahâbe arasında Harkâ'nın biyografisini verir ve onunla ilgili olarak Ebû's-Sefer'den şu rivâyeti nakleder[305]: O, Habeşî bir kadındı. Resûlullah'ın (sav) mescidinden çöp ve pislikleri atardı. Nebî (sav) "Ona iki kat ecir vardır" buyurdu. **el-İsâbe'**de, Ümmü Mihcen de denilen Mihcene'nin biyografisini veren müellif şöyle der: Siyahî bir kadındı, mescidi süpürürdü. **Sahih-i Buhârî'**de adı anılmadan zikredilmiştir. "Metruk" bir râvî olan Yahya b. Ebî Enîse onu adıyla anarak Alkame b. Mersed'den, o Medine'li birisinden şöyle dediğini nakleder: Medine halkından Mihcene adlı bir kadın mescidi süpürürdü. Resûlullah (sav) bir ara onu göremez oldu... Hadîs.[306] Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebir'**de, Münzirî'nin zayıf olduğuna işaret ettiği bir rivâyet olarak, Ebû Kirsâfe'den Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu işittiğini tahric eder: *"Mescidleri inşâ edin, süprüntüleri onlardan atın. Kim Allah için bir mescid yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar." Bir adam "Ey Allah'ın Resûlü, şu yollarda inşâ edilen mescidler mi?"* deyince, *"Evet, süprüntüleri dışarı atmak da hûrilerin mehirleridir"* buyurdu. İbn Müflih'in **el-Adâbü'l-kübrâ'**sında, süpürme ve sair işlerin perşembe günü yapılması gerektiği ve bunun sünnet olduğu belirtilir.[307]

Şemsuddin es-Seffârinî, Hâfız İbn Teymiyye'nin **Fetâvâ'**sında, mescidde meşrû bir tarzda ikâmet eden kimselerden bahsederken "Mescidi süpüren kadın gibi" dediğini nakleder.[308] O kadının mescidde küçük bir evi (hıfş) vardı. "Hıfş" **el-Metâlî'**de de belirtildiği gibi küçük kutu demek olup çoğulu "huffâş"tır. Hadîste "Annesinin evinde (hıfş) otursaydı ya!" ifadesi geçer. Hıfş kelimesi, küçüklüğünden dolayı annesinin evine ben-

304. bkz. **el-İsâbe,** IV, 406-407; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 391.
305. İbârede düşüklük mevcuttur. Krş. **el-İsâbe,** IV, 284; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 85.
306. **el-İsâbe,** IV, 406-407.
307. **el-Adâbu'ş-şer'iyye,** III, 397.
308. İbn Teymiyye, **el-Fetâvâ'l-kübrâ,** I, 156.

zetilmiştir.[309] Şâfiî, hıfş'ın tavanı alçak ev olduğunu söyler. İmam Mâlik de onun küçük ve harab ev olduğunu belirtir. Şöyle de söylenmiştir: Hıfş, küçük kutu gibi, çadıra benzer bir şeydir; hurma ağacından yapılır ve kadınlar bükülmüş iplerini ve yaramaz eşyalarını içine koyarlar. Küçük mütevazî ev de ona benzetilir. İbn Teymiyye şöyle der: Mescidde ikâmet edenlerden biri Sa'd'ın çadırı ve kadının küçük evi (hıfş) gibi örtünecek bir şeye ihtiyaç duyarlarsa, bu caiz olur. Fakat mescidin devamlı mesken, geceleme ve konuşma yeri edinilmesi, ev sahiplerinin evlerini kendilerine özgü kılmaları gibi kişinin hücreyi kendisine tahsis etmesi, bu yeri mescid hükmünden çıkarır nerdeyse.[310]

HALKI CEMÂATLE NAMAZ KILMAYA YÖNLENDİREN VE CEMAATI TERKETTİKLERİNDE ONLARA SERT DAVRANAN

Resûlullah (sav) bunu bizzat kendisi yerine getirirdi. Öyle ki Sahihayn[311] **ve diğer kaynaklarda geçtiği üzere, kendisiyle birlikte cemâatle namazlara katılmayanların neredeyse üstlerine evlerini yakmaya niyetlenmişti. Zemahşerî** el-Keşşâf'**ta şöyle der: Allah Resûlü (sav) Attâb b. Esîd'i Mekke'ye vâli tâyin etti ve ona "Seni ehlullaha vâli olarak atadım" buyurdu. Attâb münafıklara karşı sert, müslümanlara ise yumuşak davranırdı. O şöyle dedi: "Allah'a andolsun, cemâatle namazdan geri kalan birini öğrenirsem boynunu vururum. Çünkü münafıktan başkası namazdan geri kalmaz."**[312]

Ebû Zeyd el-Meccâcî, İbn Ebî Cemre'nin **Muhtasar'**ına[313] yaptığı şerhte şöyle der: Siyer sahasında eser telif edenlerin birçoğu, Ömer b. Hattâb ve Ali'nin (ra) fecir doğduğunda çıkıp halkı sabah namazı için uyandırmayı âdet haline getirdiklerini ve bunun da onların öldürülmelerinin sebebi olduğunu zikrederler. Bundan da, insanları namaz için uyandırma-

309. Zekât memurlarından birisinin, getirdiği mallardan bir kısmını kendisine verilen hediyeler olarak göstermesi üzerine, Hz. Peygamber "*Annesinin evinde otursaydı da kendisine hediye veriliyor mu, verilmiyor mu görseydi!*" buyurmuştur. Bu ve diğer açıklamalar için bkz. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** I, 407; **Tâcu'l-arûs,** "hfş" mad (IV, 300). Ayrıca bkz. s. 390.

310. İbn Teymiyye, **age,** I, 132, 155-158

311. Buhârî, Ezân 29, 34; Müslim, Mesâcid, 251-254.

312. **el-Keşşâf,** II, 463; **el-İsabe,** II, 451.

313. Buhârî muhtasarı olup adı **Cem'u'n-nihâye'** dir (**GAS,** I, 126).

nın ne mekruh ne haram değil, aksine iyilik konusunda yardımlaşma cümlesinden olduğu anlaşılır. Bunun gibi, Hz. Ömer'in (ra) "Uyuyanları uyandırır, şeytanları kovarım" sözünden de bu anlaşılır. Derim: Bu uygulama, Sultan Ebû İnan el Merînî'nin[314] de bu konudaki dayanağıdır. Ebû Zeyd el-Fâsî, **Târihu büyûtâti Fâs'**ında Benî Zünbak ailesinden bahsederken şöyle der: Ebû'l-Mekârim Mindil b. Zünbak da bu aileden olup Emîrü'l-mü'minîn Ebû İnân'ın emriyle insanları namaz vakitlerinde namaz kılmaya teşvik eder, namaz konusunda ihmalkâr davrananlara kamçı ve sopalarla vururdu.[315]

NAMAZ KILANLARIN ÖNÜNE GEÇİP SAFLARI DÜZENLEYEN VE BUNA UYMAYANLARA VURAN

İmâm Ahmed b. Hanbel **Kitâbu's-Salât'**da[316] şöyle der (s. 14): Bilâl (ra) safları düzeltir ve safları düzeltinceye dek, onların diz sinirlerine kamçıyla vururdu. Ulemâdan bazısı şöyle der: Bilâl'in böyle yapması, Resûlullah (sav) zamanında, namaza daha başlanmadan Bilâl'in kâmet getirmesi sırasında olmuş görünmektedir. Çünkü Bilâl'in, Allah Resûlü'nün (sav) vefâtından sonra, Hz. Ebubekir'in hilâfeti sırasında Şam'dan dönüşünde bir gün okuması dışında, kimse için ezan okumadığına dair kendisinden rivâyet varid olmuştur.[317]

MESCİDDE İNSANLARI BAĞIRIP ÇAĞIRMA VE MÜNAKAŞADAN MENEDEN

Sahih-i Buhârî'**de Sâib b. Yezîd'den şu rivâyet nakledilir: "Mescid'de ayakta duruyordum,**[318] **birisi bana çakıl fırlattı. Bir de baktım ki Ömer b. Hattâb, bana 'Git şu ikisini bana getir' dedi. Onları kendi-**

314. Fas Merinîler Devleti hükümdârıdır (ö. 759/1358). bkz. G. Marçais, "Abû İnân Fâris", **EI,** I, 129; Ziriklî, V, 323).
315. **Büyûtâtu Fâsi'l-kübrâ,** Rabat 1972, s. 50. Bu eser çeşitli müelliflere nisbet edilmektedir.
316. **Risâletü's-Salât** diye de anılmakta olup birçok defa basılmıştır (**GAS,** I, 506).
317. bkz. İbn Sa'd, III, 236-237. Ayrıca bkz. s. 217.
318. "Kâimen" kelimesi metinde yanlış olarak "nâimen" (uyuyordum) şeklinde geçmiştir.

sine getirdim. Onlara 'kimsiniz?' ya da 'nerelisiniz?' dedi. 'Taifliyiz' diye karşılık verdiler. Hz. Ömer de 'Eğer bu beldeden olsaydınız sizi incitirdim, Resûlullah'ın (sav) mescidinde sesinizi yükseltir misiniz?!' dedi."[319] Muvatta'da şu rivâyet verilir: **Ömer b. Hattâb (ra) Mescidin bir kenarında "Butayha" denilen bir revak yaptırdı ve "Kim şamata etmek, şiir okumak ve sesini yükseltmek (yüksek sesle konuşmak) istiyorsa şu revaka çıksın" dedi.**[320] el-İstiâb'da da şu bilgi zikredilir: **Allah Resûlü'nün (sav) amcası Abbas (r.a.) Câhiliye devrinde Kureyş kabilesi içinde reis idi. Mescid-i Harâm'ın imâre ve sikâye görevleri ona aitti. Sikâye (hacılara su verme) görevi malumdur. İmâre ise, hiç kimsenin mescidde sövmesine ve çirkin söz söylemesine müsaade etmeyip, onları hayır konusunda mescidi mamûr etmeye yönlendirmesinden ibâretti. Buna uymamazlık edemezlerdi. Çünkü Mescid-i Haram Kureyş'in toplanma yeriydi ve onlar da bu konuda birleşmiş ve ahidleşmişlerdi. Abbas'a destek oluyorlardı, bu hizmeti ona vermişlerdi.**[321] **Bu bilgiyi Zübeyr ve diğer tarih ve neseb âlimleri zikretmişlerdir.**

ABDEST VE TEMİZLİK SUYU GÖREVLİSİ

Şebrâmellisî şöyle der: "Abdest suyu görevlisi"nden maksat, Allah Resûlü (sav) abdest alırken ihtiyaç duyduğunda kendisine su dökmek sûretiyle yardım eden kimse olmalıdır.

Derim: Bilâkis, sözkonusu ifade bundan daha kapsamlı olup abdest ve temizlik (taharet) suyu görevlisi, Resûlullah'a (sav) abdest ve istinca için su hazırlar, gidip uzaklaştığında O'na taşır, dökme ve sair işlerde kendisine yardım ederdi.

---

319. Buhârî, Salât 83.

320. **Muvatta,** Kasru's-salât fi's-sefer 93. Metinde düşüklük mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır. Ayrıca bkz. II, 370-371.

321. **el-İstîâb,** III, 94. Kâbe'nin imâre görevi için ayrıca bkz. İbn Abdirabbih, **el-İkdü'l-ferîd,** III, 315; Cevad Ali, **el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm,** V, 249, 251. Huzâî'nin Müslim, Nesâî ve Tirmizî'den naklen Resûlullah'ın (sav) mescidde şiir okuma, alış-veriş, kayıp ilânı gibi hususları yasakladığına dair verdiği rivâyetleri Kettânî burada zikretmemiştir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BU HİZMETİYLE GÖREVLİ OLANLAR

İbn Mesud (ra) bunlardan olup Resûlullah'ın (sav) abdest suyu ve ayakkabılarının (nalin) görevlisi olarak bilinirdi.[322] Sahîh-i Müslim'**de Enes'den (ra) şu rivâyet nakledilir: "Allah Resûlü (sav) ihtiyacı için (helâya) çıkardı, kendisine su getirirdim, onunla yıkanırdı."**[323] Sahîh-i Buhârî'**de de Enes'den şu rivâyet verilir: "Nebî (sav) ihtiyacı için (helâya) çıktığında, ben ve bir çocuk yanımızda bir kırba su getirirdik. Yani onunla istinca ederdi."**[324] **İbnü'l-Cevzî** Keşfü'l-meşâkil'**de**[325] "edâve" (kırba)'nın "rikve" (deri su kabı, matara) gibi deriden yapılmış su kabı olduğunu söyler.**

Enes'in "Ben ve bir çocuk" sözü, Buhârî'nin rivâyetinde "bizden" veya "ensardan" şeklinde bir fazlalıkla zikredilir. İsmâîli de bu sonuncusunu tasrih eder. Müslim'de ise "Benim dengim", yani yaşta bana yakın şeklinde geçer. Ebû Ubeyd "çocuk" (gulâm), yetişme çağında olan kimsedir, der. **el-Muhkem'**de,[326] "gulâm" kelimesinin, sütten kesilmekten yedi yaşına kadar olan süreyi ifade ettiği belirtilir. **el-Esâs'**ta ise, "gulâm" kelimesinin sakal bitme çağına kadar olan küçükler manasına geldiği, bundan sonra "gulâm" denmesinin mecazî olduğu belirtilir. Hadîste sözü edilen çocuğun, Ebû'd-Derdâ'nın Alkâme b. Kays'a, İbn Mesud'u kastederek "İçinizde su görevlisi yok mu?" demesinden dolayı, İbn Mesud olduğu da söylenmiştir. Buna göre Enes onu mecazen "çocuk" diye anmıştır. Bu durumda hadîste geçen "bizden" sözü, "sahâbeden" veya "Resûlullah'ın hizmetçilerinden" anlamında olmalıdır. İsmâîli'nin rivâyetinde geçen "ensârdan" sözü ise, muhtemelen râvinin tasarrufu olup râvi, rivâyette "bizden" ifadesini görmüş ve bunu "kabile" anlamında ya da her ne kadar "ensâr" ifadesi örfen Evs ve Hazrec kabilelerini belirtmekle sınırlı ise de, bütün ashâb için kullanılması caiz olduğundan, lafzen değil manası ile rivâyet etmiştir.[327] Ancak Müslim'in rivâyetinde "benim emsalim bir çocuk" şeklinde, onu küçüklükle nitelendiren ifade, bunun uzak bir ihtimâl olduğunu göstermektedir. Rivâyette sözü edilenin Ebû Hureyre olması da muhtemeldir.

322. bkz. Tirmizî, Menâkıb 37. Ayrıca bkz. s. 168.
323. Müslim, Tahâret 71; Buhârî, Vudû 56.
324. Buhârî, Vudû 15, 16, 17. "Maanâ" kelimesi metinde "maahu", "bihi" kelimesi de "bihâ" şeklinde yanlış geçmiştir.
325. **Keşfu (Şerhu) müşkili hadîsi's-Sahîhayn (Suppl.,** I, 918, III, 1245).
326. İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) eseridir (M. Talbî, "İbn Sîda ", **EI,** III, 940).
327. bkz. **Fethu'l-Bârî,** II, 27.

Ondan şu rivâyet nakledilir: "Allah Resûlü (sav) helâya gittiğinde O'na deri bir matarada su getirirdim, istinca ederdi."[328] Buhârî'nin, Allah Resûlü'nün (sav) abdest ve helâ ihtiyacı için O'nun yanında kırba (ile su) taşıdığına dair Cin kıssasında, Ebû Hureyre'den naklettiği rivâyet de[329] bunu teyid etmektedir. Bu durumda Enes'in "benim emsalim" sözüyle de, onun yeni müslüman olma durumu kastedilmiş olur. Sözkonusu mezkur rivâyette kastedilenin Câbir olması da muhtemeldir. Müslim'de, Resûlullah'ın (sav) helâ ihtiyacı için çıktığı ve Câbir'in bir su kırbasıyla O'nu takib ettiği rivâyet edilir ki[330] Câbir ensardan biridir. İsmâîli'nin verdiği rivâyette "O'nu takib ettim, ben bir çocuktum" ifadesi geçer. Ancak İsmâîli bunun hata olduğunu belirterek doğrusunun "ben ve bir çocuk" olduğunu söyler. **el-Feth**'e bakınız.[331]

el-İsâbe müellifi, Resûlullah'ın (sav) azatlısı Ümeyme'nin biyografisini vererek (Kadınlar cildi, s. 21) Muhammed b. Nasr, İbnü's-Seken, Hasan b. Süfyân ve başkalarının mezkur Ümeyme'den, onun Allah Resûlü'ne (sav) abdest aldırdığı rivâyetini tahric ettiklerini zikreder. Ümeyme şöyle dedi: Resûlullah'ın (sav) ellerine su döküyordum, yanına bir adam girdi ve "aileme kavuşmak (varmak) istiyorum..." dedi. Hadîs.[332] **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'de müellif, Hz. Abbas'ın (ra) âzatlısı Abdullah b. Huneyn'in babası Huneyn'i[333] zikrederek onun Allah Resûlü'ne (sav) hizmet etmekte olduğunu ve Resûlullah'ın (sav) sonra onu amcası Abbas'a hibe ettiğini belirtir. Bu eserin şârihi (Zurkânî), Semmûye'nin **Fevâid**'de[334] ve Buhârî'nin de **et-Târîh**'te bu rivâyeti zikrettiklerini söyler: Huneyn, Allah Resûlü'nün (sav) hizmetçisi idi, onu amcası Abbas'a hîbe etti, o da onu azat etti. Huneyn Nebî'ye (sav) hizmet eder, abdest aldığında abdest suyunun (kalanını) ashâbı için dışarı çıkarırdı. Huneyn suyu saklayınca kendisini Resûlullah'a (sav) şikâyet ettiler, o da "içmek için sakladım" dedi.[335] İbn Mâce, Allah Resûlü'nün (sav) kızı Rukiyye'nin (ra) âzatlısı Ümmü Ayyâş'tan şu tahricde bulunur: "Resûlullah'a (sav) abdest

328. bkz. Ebu Dâvud, Tahâret 24.
329. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 32.
330. Müslim, Zühd 53. Bu konuda Enes'ten yapılan rivâyetler için bkz. Müslim, Tahâret 75-79.
331. Bu bilgiler için bkz. **Fethu'l-Bârî**, II, 27-28.
332. **el-İsâbe,** IV, 243; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 26-27.
333. Her iki Huneyn kelimesi metinde yanlış olarak Hayr şeklinde geçer.
334. Semmûye, İsmail b. Abdullah (ö. 267/881), bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XIII, 10-12.
335. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 301. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, **Sîre,** IV, 621; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 69-70. Ashâb bu suyu içer veya sürünürdü.

aldırırdım; ben ayakta, o da otururdu."[336] **el-İstîâb**'da da şu bilgi verilir: Ümeyme hizmetçi idi. Onun Resûlullah'a (sav) abdest aldırdığına dair hadîsi, İbn Asâkir, Hasan b. Süfyân ve başkaları tarafından tahric edilmiştir.[337] **es-Sîretü'ş-Şâmiyye**'de, Resûlullah'ın (sav) mürebbiyesi Ümmü Eymen'in, O'nun taharet suyu kırbası ve helâ ihtiyacı ile ilgilendiği zikredilir.[338]

Sahîh-i Buhârî'de "Taş ile İstinca bâbı"nda Ebû Hureyre'den şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah'ı (sav) takip ettim, (helâ) ihtiyacı için çıktı, arkasına bakmıyordu. Yanına yaklaştım, bana 'bana istincâ etmem için (veya benzeri bir ifade kullandı) taş getir, kemik ve hayvan tersi getirme' buyurdu. Elbisemin bir tarafıyla tutarak kendisine taş getirdim ve yanına koyarak ayrıldım. İhtiyacını giderince de taşlarla temizlendi."[339] **Fethu'l-Bârî**'de müellif şöyle der: Bu hadîste, emretmiş olmasalar bile efendileri takibetmenin ve devlet başkanının tebâasından bazı kimseleri istihdamının caiz olduğuna, ihtiyacını gideren kimseden ayrılıp uzaklaşılacağına, ihtiyacını giderdikten sonra aramaya ihtiyaç duyup da pisliğe bulaşmasına meydan vermemek için istincâ edeceği şeyleri getirip yanına koymaya delâlet vardır.[340]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ISITILMIŞ SU KULLANIP KULLANMADIĞI VE HAMAMA GİDİP GİTMEDİĞİ

Fethu'l-Bârî'de "Kişinin hanımıyla birlikte abdest alması bâbı"nda[341] Buhârî'nin "Hz. Ömer sıcak su ile abdest aldı" sözü geçerken, nüshanın üstünde üstad şeyhimiz babamın yazısıyla şunu gördüm: Ebû Ömer İbn Abdilber, Resûlullah'ın (sav) ne bir abdest alışı ne de gusl edişinde ısıtılmış su kullanmadığını zikreder.

---

336. İbn Mâce, Tahâret 39; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 374
337. **el-İstiâb,** IV, 241; **el-İsâbe,** IV, 243. Anılan hadîs **el-İstiâb**'da değil **el-İsâbe**'de verilmiştir.
338. İbn Kesîr (**Sîre,** IV, 620), İbn İshak'tan naklen aynı bilgiyi Ümmü Eymen'in oğlu Eymen'le ilgili olarak zikreder.
339. Buhârî, Vudû 20. Metinde hatalar mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır. Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 32.
340. **Fethu'l-Bârî,** II, 33. Metindeki hata ve eksiklikler için aslına bakınız. Resûlullah'ın (sav) bu hizmetini yürütenler arasında Rabîa b. Ka'b el-Eslemî ile Ebû's-Semh de mevcut olup (İbn Kesîr, IV, 659, 667-668) Kettânî zikretmemiştir.
341. Bu başlık için bkz. **Fethu'l-Bârî,** II, 84.

Hocamız Şebîhî'nin **el-Fecrü's-sâti** adlı eserinde mezkur başlıkta şu bilgi zikredilir: Resûlullah'a (sav) gelince, O'nun ne bir abdest ne bir gusülde sıcak su kullandığı sabit olmamıştır. Bunu İbn Zekrî söyler. **el-Mevâhib**'de de şöyle denir: Allah Resûlü'nün (sav) Cuhfe (Şamlıların mikatı) hamamına girdiğine dair rivâyet edilen hadîs, Hâfız İbn Kesîr'in de belirttiği gibi, hadîs otoritelerinin ittifakıyla uydurmadır. Tam aksine Araplar ülkelerinde hamamı ancak Resûlullah'ın (sav) vefâtından sonra tanımış oldular.[342] Zurkânî **el-Mevâhib** şerhinde şöyle der: Resûlullah'ın (sav) Hz. Ebubekir ve Ömer'e "hamamınız temiz olsun (size sıhhatler olsun)"[343] buyurduğuna dair Deylemî'nin İbn Ömer'den senedsiz zikrettiği rivâyet, eğer sahihse, münhasıran kaynak vb. yerlerden alınmış sıcak suya hamledilir. Hamamın anıldığı bütün rivâyetler için bu durum sözkonusudur. Bunu Sehâvî söyler.[344] Ancak buna karşı Harâitî'nin,[345] İbn Asâkir'in ve Yakub b. Süfyân'ın da **Târih**'inde[346] Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî'den yaptığı şu rivâyet varid olmuştur: Sevbân benim komşumdu, hamama giderdi. Ona "Resûlullah'ın (sav) arkadaşısın (ashâbındansın) ve hamama gidiyorsun!" dedim. "Resûlullah (sav) da hamama giderdi" diye karşılık verdi. Bu rivâyet, Sehâvî'nin söylediği tarzda te'vile manîdir. Zira Muhammed b. Ziyâd, Sevbân'ın ısıtılmış su kullanmasını kötü karşılamıyor. Fakat bu rivâyetin isnâdı gerçekten zayıftır (**Şerhu'l-Mevâhib**, IV, 247).[347] İbn Hacer el-Heytemî **Şerhu'ş-Şemâil**'de, Demîrî ve başkalarının Resûlullah'ın (sav) hamama girdiğini kaydettiklerini söyler. Demîrî'den bunu nakledenlerden biri de Şeyh et-Tâvudî olup **Şerhu Câmii Halîl**'de[348] bunun hemen ardından şöyle der: Nevevî **Şerhu'l-Mühezzeb**'de bunun zayıf bir hadîs olduğunu söyler.[349] Ancak **el-Mevâhib**'in daha önce geçen ibâresinde olduğu gibi, bu rivâyetin bâtıl olduğunu belirtmemiştir.

---

342. Arapların hamamı Resûlullah'dan (sav) sonra tanımış olduklarına dair bkz. Ali el-Kârî, **el-Esrâru'l-merfûa,** s. 239.
343. "Tâbe" kelimesi metinde yanlış olarak "tâfe" şeklinde geçmiştir.
344. Sehâvî, **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 270; **el-Esrârü'l-merfûa,** s. 239. Ayrıca bkz. s. 445.
345. Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (ö. 327/939). bkz. Ziriklî, VI, 29.
346. Yakub b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890). bkz. Ziriklî, IX, 260
347. Harâitî'den buraya kadar verilen bilgi için bkz. İbn Hacer el-Heytemî, **el-Fetevâ'l-kübrâ,** I, 65. Sevbân'dan yapılan rivâyet için ayrıca bkz. Şâmî, **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 557; Suyûtî, **el-Hâvî li'l-fetâvâ,** II, 63.
348. İbn Sûde et-Tâvudî'nin **ed-Dav'u'l-lâmi bi-şerhi'l-Câmi** adlı eseridir (bkz. "İbn Sûda", **EI,** III, 948).
349. Resûlullah'ın hamam dan nehyine dair hadîsleri için bkz. Nevevi, **el-Mecmû (Şerhu'l-Mühezzeb),** II, 204-205. Nevevî bir başka yerde (I, 87) güneşte ısıtılan suyun göz hastalığı-

Derim: Hamamla ilgili hükümlere dair varid olan hadîslerden, Nebî (sav) zamanında hamamın mevcut olduğu ihtimâli de sezilmektedir. **Sünen** kitaplarına ve bizim **el-İlmâm bimâ verede fi'l-hamâm** adlı risâlemize bakınız.[350] Arif eş-Şa'rânî'nin **Keşfü'l-ğumme** adlı eserinde şu bilgi verilir: Resûlullah'ın (sav) ashâbı ateşte ısıtılmış su ile temizlik yapıyorlar, güneşte ısınmış suyla temizliği ise mekruh görüyorlardı.

el-İhyâ'da da şu bilgi verilir: Sahâbîler Şam hamamlarına girdiler. İbn Ömer, hamamın onların ihdas ettiği nimetlerden olduğunu söyler. Ebû'd-Derdâ ve Ebû Eyyûb'dan şöyle dedikleri rivâyet edilir: "Hamam ne güzel evdir; bedeni temizliyor ve ateşi hatırlatıyor."[351] Hâfız İbn Hacer **Tahricu ahâdisi'r-Râfiî**'de şöyle der: Ashâbdan bir grup sıcak suyla yıkanıyorlardı. Amr ve oğlu Abdullah, İbn Abbas, Seleme b. Ekva, Esla b. Şureyk ve başkaları bunlardandı.[352] Hz. Âişe'nin "Resûlullah'a (sav) yıkanması için güneşte su ısıttım. Bana "yapma ey Humeyra, bu göz hastalığına yolaçar' buyurdu" sözüyle ilgili olarak söylenenler için Zeylaî'nin **Tahrîcu ahâdîsi'l-Hidâye**'sine,[353] İbn Hacer'in **Tahricu ahâdisi şerhi'r-Râfiiyyi'l-kebîr**'i[354] ve Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî el-Hindî'nin **es-Siâye ale'l-Vikâye** (s. 336, 192) adlı eserine[355] bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN CAM KABDAN ABDEST ALMASI

İbn Huzeyme **Sahîh**'inde "Cam kabdan abdest almanın mubahlığı bâbı"[356] diye bir başlık açar ve Ahmed b. Abde tarikiyle, onun Hammâd b. Zeyd'den, onun Sâbit'den, onun da Enes'den (ra) yaptığı şu rivâyeti zikreder: "Nebî (sav) bir kap su istedi, bir cam kâse (kadeh) getirildi."[357]

---

na yolaçtığına dair Resûlullah'dan nakledilen rivâyetin, muhaddislerin ittifakıyla zayıf olduğunu belirtmiştir.

350. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 29.

351. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** I, 186-187; **el-Mecmû,** II, 205

352. İbn Hacer, **Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ahâdîsi'r-Râfiiyyi'l-kebîr,** I, 34.

353. Zeylaî, **Nasbu'r-râye,** I, 102 v.d.

354. **Telhisü'l-habîr,** I, 32 v.d ; **el-Mecmû,** I, 87.

355. **es-Siâye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye (Suppl.,** I, 647).

356. Bu başlıkta geçen "ibâha" kelimesi metinde düşmüştür.

357. İbn Huzeyme, **Sahîh,** Beyrut 1395/1975, I, 64-65. Burada "bir kab su" yerine "abdest suyu" ifadesi vardır. Ayrıca râvi "bir kâse su getirildi" dedikten sonra, Enes'e atıfla, "sanıyorum cam kâse dedi" ifadesini kullanmaktadır. Krş. Buhârî, Vudû 46.Bu konuda değerlendirme ve mukâyese için bkz. **Fethu'l-Bârî,** II, 91.

Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de şöyle der: "Zücâc" (cam) kelimesi zicâc, zecâc ve zücâc şekillerinde okunur ki **en-Nûr**'da[358] da bu husus belirtilmiştir. Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de "zücâc" şeklinde okunacağını söyler.[359] İbn Huzeyme'nin böyle bir başlığa yer vermiş olması, çabuk kırılması sebebiyle bunun israf olduğunu ileri süren sûfilerin görüşlerinin aksini ortaya koymak içindir.[360] Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde İbn Abbas'dan Mukavkıs'ın Allah Resûlü'ne (sav) camdan bir kâse hediye ettiği rivâyet edilir.[361] Fakat bu rivâyetin isnâdı tenkid edilmiştir. **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'de bu kâseyi Resûlullah'a (sav) Necâşî'nin gönderdiği ve ondan (su vs.) içtiği belirtilir. Şâmî, bu kâseye ilâveten topraktan yapılmış bir başkasını da zikreder.[362]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN TUNÇ VESAİREDEN YAPILMIŞ LEĞENDE ABDEST ALMASI

Sahih-i Buhârî'de Enes'den şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) bir kap su istedi, içinde biraz su olan yayvan bir kâse getirildi, parmaklarını onun içine daldırdı."[363] Hâfız İbn Hacer, hadîste kabın sıfatı olarak anılan "rahrâh" kelimesinin "geniş ağızlı" anlamına geldiğini söyler. Hattâbî de "rahrâh"ın geniş ve dibi yakın (derin olmayan) kab olduğunu belirtir. İbn Hacer, devamla, bu özelliğin leğene benzerlik arzettiğini kaydeder.[364] Beyhâkî **eş-Şuab**'da **(Şuabu'l-îmân),** Hatîb el-Bağdâdî ve Deylemi de **Müsnedü'l-firdevs**'te Abdullah b. Ömer b. Hattâb'dan "merfû" olarak rivâyet ettiği şu hadîsi tahric ederler: "Leğenleri doldurun, mecûsilere muhâlefet edin."[365] Resûlullah'ın (sav) "Mihda'b" denilen ve ahşap veya taştan yapma içinde çamaşır yıkanan şeyde, kâsede, ahşap ve taş kaplarda, leğen benzeri tunçtan yapılma "Tavr" denilen kapta, bakır kapta,

358. **Nûru'n-nibrâs** olmalı.
359. **Fethu'l-Bârî,** II, 91
360. Bu hususu İbn Huzeyme'nin kendisi söylemektedir (**Sahîh,** I, 64).
361. bkz. İbn Sa'd, I, 485; **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 362, 575; **Fethu'l-Bârî,** II, 91.
362. **es-Siretü'ş-Şâmiyye,** VII, 362, 575. Şâmî, Resûlullah'ın (sav) su v.s. içtiği ve abdest aldığı ahşaptan bir kâsesinin de olduğunu beliritir.
363. Buhârî, Vudû 460.
364. **Fethu'l-Bârî,** II, 91.
365. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IX, 323 (nr. 26240).

cam kâsede abdest almış olduğu sabittir.[366] Buhârî "Kitâbu'l-Vudû"da bunların her biri için başlık açarak rivâyetler nakletmiştir.[367] Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde de "Tunç kabda abdest alma bâbı" mevcuttur.[368] Hâfız Nuruddin el-Heysemî, **el-Mecma**'da "Bakır (kap)dan abdest alma bâbı" diye bir başlığa yer verir.[369] Bizim "Leğenleri doldurun..." hadîsiyle ilgili eserimize bakınız.

MİSVAK GÖREVLİSİ

Sahih-i Buhârî'de misvak ve yastık görevlisinin İbn Mesud olduğu zikredilir.[370] **el-İsâbe** müellifi, Resûlullah'ın (sav) âzatlısı Büreyre'nin biyografisini verirken, İbn Ebî Şeybe'nin Abdullah b. Büreyre'den şu tahricde bulunduğunu zikreder: "Resûlullah (sav) gece uyandığında Büreyre denilen bir cariyesinden misvakı getirmesini isterdi."[371] Efendimiz dayımın, misvak ve onunla ilgili hususlara dair kaleme aldığı esere bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KÜRSÜ (İSKEMLE) EDİNMESİ

Dârekutnî'nin el-İlel'**de Hz. Ali'den (ra) naklettiği hadîste Hz. Ali şöyle der: Her sabah Resûlullah'a (sav) gelirdim; öksürdüğü zaman içeri girerdim, sükut ettiğinde girmezdim. Resûlullah (sav) yanıma çıktı ve "dün gece bir şey oldu, evde bir hışırtı duydum" buyurdu. Hz. Ali içinde, Resûlullah'a ait "ne göreyim, bize ait bir kürsünün (iskemle) altında Hasan'ın küçük bir köpeği var" ifadesinin geçtiği bir olayı zikretti.**[372] el-

366. bkz. **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 574-575.
367. Buhârî, Vudû 45-46.
368. Ebû Dâvud, Vudû 47.
369. **Mecmau'z-zevâid,** I, 215.
370. Buhârî, Fedâilü'l-ashâb 20.
371. **el-İsâbe,** IV, 251
372. Dârekutnî'nin bu hadîsi için bkz. **Müsned,** I, 107. Hadîste Resûlullah'ın hışırtı üzerine kalktığında Cebrâil'le karşılaştığı, eve niçin girmediğini sorduğunda ise evde köpek bulunduğu için girmediğini söylediği ve devamla Resûlullah'ın içinde köpek, resim ve cünüp kimse bulunan eve meleklerin girmediğini belirttiği kaydedilir.

Meşrau'rrevî'de[373] şöyle denir: Kürsü, **üzerine oturulan şey olup oturan kimsenin makadını taşmadığı (ondan daha geniş olmadığı) da söylenmiştir.**

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KÜRSÜ ÜZERİNE OTURMASI

Sahih-i Müslim **ve Nesâî'nin** Sünen'**inde Humeyd b. Hilâl'den, metni Müslim'e ait şu rivâyet zikredilir: Ebu Rifâa el-Adevî şöyle dedi: "Nebî (sav) hutbe okurken yanına geldim ve 'ey Allah'ın Resûlü, yabancı (garib) bir adam geldi, dîninin ne olduğunu bilmiyor ve dînini sorup öğrenmek istiyor' dedim. Resûlullah (sav) bana yöneldi ve hutbesini bırakarak yanıma geldi. Bir iskemle (kürsü) getirildi, ayaklarının demirden olduğunu sanıyorum. Resûlullah (sav) onun üzerine oturdu ve Allah'ın kendisine öğrettiklerinden bana öğretmeye koyuldu. Sonra hutbesini okuyup sonunu tamamladı."**[374]

Mezkur hadîs, bilindiği üzere Müslim'de mevcut olduğu hâlde Suyûtî **Cem'u'l-cevâmi**'de ve Muttakî el-Hindî **Kenzü'l-ummâl'**de, bundan habersiz olarak, hadîsi Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-kebir**'i ve Ebû Nuaym'a isnâdla yetinmişlerdir. Buhârî de bu hadîsi **el-Edebü'l-Müfred**'de tahric etmiştir.[375] Bu rivâyette Resûlullah'ın (sav), mescidde bulunduğu hâlde, ayakları demirden bir iskemleye oturmuş olduğu ve insanların kendisine baktığı zikredilmektedir. Bundan, böyle oturmanın caiz olup kınanacak bir davranış sayılmayacağı anlaşılmaktadır. Bir defasında salihlerden birine oturması için bir iskemle yaklaştırıldığında onun bunu kınanan (mezmûm) teşebbühten (küffâra benzemek) addederek kabul etmediği zikredilir. Buhârî **el-Edebü'l-müfred**'de "Divâna (Serîr) oturma bâbı" adıyla bir başlık verir ve orada Muâviye'nin divâna oturması kıssasını; Ebû Kurre'nin[376] "İbn Abbas'la birlikte divâna oturdum" sözünü; Ebû Cemre'nin "İbn Abbas'la birlikte oturmuştum, beni kendi divânına oturtmuştu, bana "yanımda kal, sana malımdan bir pay vereyim" dedi, "ben de onun yanında iki ay kal-

373. İbn Asker el-Mâlıkî'nin eseridir (bkz. İhsan Abbas, s. 790).
374. Müslim, Cûma 60; **Müsned,** V, 80; **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 563-564.
375. **el-Edebü'l-müfred,** Beyrut 1404/1984, s. 386 (bâb: 552, nr. 1168).
376. Ebû Kurre yerine Ebû'l-Aliye diye geçmektedir (**age,** s. 385).

dım" sözünü; Enes'in Basra emîri Hakem'le birlikte divâna oturması kıssasını; daha önce Müslim'den nakledilen Ebû Rifaâ el-Adevî'nin kıssasını ki bu kıssada "ayaklarının demirden olduğunu sandığım bir iskemle getirildi ve üzerine oturdu" ifadesi geçmekte olup Humeyd "sanıyorum o siyah ahşaptandı, Ebû Rifâa demir zannetmiştir" ilâvesinde bulunur; Mûsa b. Dihkân'ın "Hz. Ömer'i üzerinde kırmızı bir elbise, bir gelin divânına oturmuş gördüm" sözünü ve İmrân b. Müslim'in "Enes'i, bir ayağını diğerinin üstüne atmış vaziyette bir divâna oturmuş gördüm" dediğini zikreder.[377] Müberred **el-Kâmil'**de Ömer b. Hattâb'ın, Zibrikân'ı hicvetmesi üzerine, Hutay'a'yı hapsetmesi kıssasında şunu zikreder: "Hz. Ömer bir iskemle (kürsü) istedi ve üzerine oturdu. Hutay'a'yı da çağırtıp önüne oturttu ve ona dilini kesmeye kararlı olduğunu göstermek üzere keskin bir bıçak istedi..." Kıssa.[378] Nesâî'nin **Sünen'**inde Abdulhayr'dan şu rivâyet nakledilir: "Hz. Ali'nin bir iskemle isteyip üzerine oturduğuna ve sonra bir kabda su getirterek ellerini üç defa yıkadığına şâhid oldum.." Kıssa.[379]

Türk vezir Cevdet Paşa'nın **Tarih'**inde, Türk Vâsıf Efendi'nin **Tarih'**inden naklen şöyle denir: Efendimiz Hz. Yusuf (as) kürsüsü (tahtı) üzerinde oturmuş olarak hüküm icrâ ederdi. Efendimiz Hz. Süleyman (as) da yüksek bir kürsü üzerinde hükümleri uyguluyordu. Efendimiz Muâviye (ra) de kendisi için özel bir daire tahsis etmiş olup orada taht benzeri bir kürsü üzerinde oturarak hükümleri icra ediyordu.[380] Ebû Nuaym **el-Hilye'**de Yahya b. Eyyûb'dan, o da Hz. Ömer'in Herakliyus'a gönderdiği elçisi olan Cessâme b. Müsâhik b. Rebî b. Kays el-Kinânî'den şöyle dediğini rivâyet eder: Oturdum, altımda ne olduğunu bilmiyordum. Bir de baktım ki altımda altından bir iskemle (kürsü), görür görmez hemen indim. Herakliyus gülerek bana "kendisiyle sana ikrâmda bulunduğumuz bu şeyden neden indin?" dedi. Ben de "Resûlullah'ın (sav) bunun gibi şeylerden nehyettiğini duydum" diye karşılık verdim. **Kenzü'l-ummâl'**de "Fedâilü's-sahâbe"

377. **el-Edebü'l-müfred,** s. 385-386

378. Müberred, **el-Kâmil,** Beyrut 1406/1986, II, 725-726. Kettânî ve Huzâî'nin metinlerinde (s. 149) "âmil" diye geçen kelime burada "âzim" şeklindedir.

379. Nesâî, Tahâret 75-76.

380. **Tarih-i Cevdet,** İstanbul 1309, I, 43: "Hz. Yusuf (a.s.) Mısır'da Vâkî saray-ı mahsûsunda taht üzerinde kuûd idüb icrâ-yı ahkâm iderdi. Hz. Dâvud (a.s) Kuds-ü Şerif'te kubbe-i ma'hûde altında oturub umûr-ı ibâdullahı rü'yet ve Hz. Süleyman (a.s.) dahi o kubbe altında mürtefi taht üzerinde kuûd ve fasl-ı ahkâm eylerdi". s. 44: "...Muâviye, mahsûs divânhâne ve taht şeklinde kürsü ittihaz idüb bi'n-nefs kuûd ve icrâ-yı ahkâm ider idi". Devamı için mezkur esere bakınız.

bölümünde Cessâme b. Müsâhik'in biyografisine bakınız[381] ve iskemleye başta nasıl oturduğunu, sonra da onun iskemle olmasından değil de, onun altından yapıldığını görünce nasıl indiğini görünüz. Eğer o iskemleyi altın dışında kullanılması mubah bir şeyden yapılmış bulsaydı üzerine rahatça otururdu. Allah en doğrusunu bilir.

SUCU (SÂKÎ, SAKA)

Resûlullah (sav) için tatlı su getirilmesine dair fasıl: İsfahânî'nin Ahlâku'n-Nebî **(sav) adlı eserinde Hz. Âişe'den (ra) şöyle dediği nakledilir: "Resûlullah (sav) için Sukyâ evlerinden tatlı su getirilirdi."[382] Kuteybe, Sukyâ'nın Medine'ye iki günlük mesafede bir kaynak olduğunu söyler.[383]**

Seyyid es-Semhûdî, **el-Hulâsa**'da Hz. Âişe'nin mezkur hadîsini verirken şöyle der: Bu hadîsi Ebû Dâvud bu lâfızla rivâyet etmiş olup senedi de "ceyyid"dir (sahih, makbul). Hâkim de hadîsin sahih olduğunu belirtir. Vâkıdî, Ebû Râfi'nin hanımı Selma'nın rivâyet ettiği hadîste onun şöyle dediğini nakleder: "Ebû Eyyûb, Resûlullah (sav) onun yanında misafirken, kendisi için Enes'in babası Mâlik b. Nadr'ın kuyusundan tatlı su getirirdi. Sonra Enes ile Hârise'nin iki oğlu Hind ve Esma[384] Sukyâ evlerinde Resûlullah'ın hanımlarının evlerine su taşırlardı. Allah Resûlü'nün (sav) siyahî kölesi Rebâh, kendisine bir defa Gars (veya Gurs)[385] kuyusundan bir defa Sukyâ kuyusundan su getirirdi". Bu Sukyâ, Matarî'nin,[386] Hz. Ali'nin (ra) el-Muharrem'deki[387] kuyusu-

381. **Kenzü'l-ummâl,** XIII, 309-310; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 325.

382. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 194. Metinde geçen "bâb" kelimesi "kitâb" olacaktır.

383. Ebû Dâvud, Eşribe 22. Huzâî, aynı rivâyeti önce **Ahlâku'n-Nebî**'den sonra da Ebû Dâvud'dan naklen vermiş olup, Kuteybe'nin sözü de Ebû Dâvud'da geçmektedir. Kettânî Ebû Dâvud'un rivâyetini zikretmemiştir.

384. Metinde Hind kelimesi düşmüş olduğu gibi Kettânî'nin kaynağı olan Semhûdi'nin her iki eserinde de Hind ve Hârise Esma'nın çocukları gibi verilmiştir. Doğrusu yukarıda verildiği gibi olup bu konuda bakınız: İbn Sa'd, I, 504; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 95, V, 415-416.

385. bkz. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** III, 359; **Hulâsatü'l-Vefâ,** s. 406.

386. Metinde Mafîrî şeklinde geçen bu isim Semhudî'nin sıkca atıfta bulunduğu Cemâluddin et-Matarî (ö. 741/1340) olup **et-Ta'rif bimâ esseseti (eniseti)'l-hicre min meâlimi Dâri'l-hicre** adlı eseri vardır (bk **Suplı.,** II, 220; Ziriklî, VI, 222).

387. Metinde ve **Hulâsatu'l-Vefâ**'da doğru olarak el-Muharrem, **Vefâu'l-Vefâ**'da ise el-Harem şeklinde geçmektedir. Ayrıca bkz. Firuzâbâdi, **el-Meğânimü'l-mutâbe fî meâlimi Tâbe,** Riyad 1389/1969, s. 172, 340, 458.

na gidenlerin solunda kalan ve en-Nekâ[388] konak yerinin bitiminde diye andığı kuyudur. Semhûdî daha sonra, Kuteybe'nin Sukyâ ile ilgili açıklamasının ardından şöyle der: Kuteybe'nin sözünü ettiği kuyu, eski Mekke yolunda bilinen kuyu olup el-Mecd'in[389] belirttiğine göre Fur'a bağlı bir yerdir. Fakat burada kastedilen Sukyâ o değildir. Anlaşılan Kuteybe Medine'de bir Sukyâ bulunduğundan haberdâr olmamıştır (**el-Hulâsa**, s. 223, 228 ve onun aslına baknız).[390]

Resûlullah'a (sav) Medine'deki temiz (tatlı) kuyulardan su taşınması faslı: **el-İsâbe'**de Heysem b. Nasr b. Zâhir el-Eslemî'nin biyografisini veren müellif, Vâkıdî'nin onu Hz. Peygamber'e hizmet edenler arasında zikrettiğini ve kendisine ait bir senedle ondan şu tahricde bulunduğunu söyler: "Allah Resûlü'ne (sav) hizmet ettim. Mehâvic kavmine gittiğinde kapısını bekledim. O'na Ebû'l-Heysem b. Teyyihân'ın Câsûm'daki[391] kuyusundan su getiriyordum. Kuyunun temiz (hoş, tatlı) bir suyu vardı. Allah Resûlü (sav) bir gün oruçlu olduğu[392] hâlde Ebubekir'le (ra) birlikte Ebû'l-Heysem'e geldiler..." Ve kıssayı zikretti.[393]

Allah Resûlü (sav) için suyun soğutulduğuna dair fasıl: Sahih-i Müslim'**de Allah Resûlü'nün (sav) sîretine dair Câbir'den (ra) rivâyet edilen uzun hadîste, Câbir'in şöyle dediği zikredilir: "Ordugâha geldik, Resûlullah (sav) 'ey Câbir, abdest suyu için nidâda bulun (abdest suyu iste, ara)' buyurdu. Ben de 'ey Allah'ın Resûlü, kafilede bir damla su bulamadım' dedim. Ensardan bir adam, hurma dalından bir askıya takılı eski tulumdan (kırba) yapma kovasında, Resûlullah (sav) için su soğutuyordu."**[394]

---

388. Metinde yanlış olarak es-Sakkâ şeklinde geçmiştir. bkz. **age,** s. 414.
389. İbnü'l-Esîr kastedilmiştir. bkz. **en-Nihâye,** II, 382.
390. **Hulâsatü'l-Vefâ,** s. 404-405; **Vefâü'l-Vefâ,** II, 141-142. Kuteybe, metinde Katâde şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. **es-Siretü'ş-Şâmiyye,** VII, 345; **el-Meğânimü'l-mutâbe,** s. 179-180. Metinde düşüklükler mevcut olup anılan kaynaklarla karşılaştırılmalıdır. Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği hadîs de bazı kaynaklarda "Sukyâ kuyusundan" şeklinde geçmektedir.
391. Câsûm veya Câsim, Ebû'l-Heysem'in kuyusunun adı veya bulunduğu yer olarak geçmektedir (İbn Sa'd, I, 504, İbn Şebbe, I, 160; Şâmî, VII, 345-346; **Vefâu'l-Vefâ,** II, 131-132). Kelime metinde "Câruhum", **el-İsâbe'**de ise "Câhum" şeklinde yanlış geçer.
392. "Sâimen" kelimesi metinde yanlış olarak "dâifen" şeklinde geçer.
393. **el-İsâbe,** III, 615. Dipnot 391'de anılan kaynaklara bakınız.
394. Müslim, Zühd 18. Hadîs Huzâî tarafından tam verilmiş olup (s. 152) Kettânî yalnız ilgili kısmı zikretmiştir. Hurma dalı, bundan yapılan askı ve deri kırba ile ilgili olarak Huzâî ve Kettânî'nin **el-Meşârik'**ten naklettikleri lügatle ilgili açıklamaların tercümesine lüzum duyulmamıştır. Bunlar için bkz. Huzâî, s. 153; Nevevî, **Şerhu Müslim,** XVIII, 145.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MEKKE'DEN MEDİNE'YE ZEMZEM SUYU GETİRTMESİ VE EN SARİH BİR İFADEYLE ÇABUK DAVRANILMASINA TEŞVİKTE BULUNMASI

el-İsâbe'de Üseyle el-Huzâîyye'nin biyografisini veren İbn Hacer, Ebû Kurre Mûsa b. Târık'tan şu rivâyeti zikreder: "Nebî (sav), Süheyl b. Amr'a mektup yazarak "mektubum sana gece gelirse sabahlamadan, gündüz gelirse gecelemeden bana zemzem suyu gönder" buyurdu. Süheyl de Useyle el-Huzâîyye'nin yardımıyla, sağladıkları iki büyük tuluma zemzem suyu doldurdu ve devesiyle gönderdi" Bunu, Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî rivâyet etmiştir.[395] Yine **el-İsâbe**'de sonra Süheyl b. Amr'ın azatlısı Üzeyhir'in biyografisini vererek şöyle der: Ashaptandır, efendisi Süheyl onu Allah Resûlü'ne (sav) zemzem suyu götürmek üzere gönderdi. Fâkihi Muhammed b. Süleyman tarikiyle onun Hizâm b. Hişam'dan,[396] onun babasından, onun da Ümmü Ma'bed'den şöyle dediğini rivâyet eder: "Süheyl'in küçük hizmetçisi Üzeyhir çadırıma geldi, yanında iki su tulumu vardı. Ne olduğunu sordum, Resûlullah'ın (sav), efendisi Süheyl'e mektup yazarak zemzem suyu istediğini ve tulumların kurumaması için süratle yolaldığını söyledi."[397]

SEFERDE ALLAH RESÛLÜ'NÜN YANINDA GÖTÜRÜLEN SU TULUMLARI VE ONLARI DOLDURMAYA KİMİN GİTTİĞİ

Abdullah b. Selâm'ın âzatlısı Fâid'in biyografisini veren **el-İsâbe** müellifi şöyle der: Müfid b. Numan er-Râfizî[398] **Menâkıbu Ali**'de İbrahim b. Amr tarikiyle, Abdullah b. Selâm'ın âzatlısı Fâid'den İbrahim'e tahdiste bulunanların şu rivâyetini tahric eder: Fâid dedi: Nebî (sav) Hudeybiye gazvesinde Cuhfe mevkiinde konakladı, orada su bulamadı. Bunun üzerine Sa'd b. Mâlik'i gönderdi, o su tulumlarıyla geri dönüp özür beyan et-

395. **el-İsâbe,** I, 21, IV, 226. İbn Hacer, Süheyl'in hanımı Üseyle el-Huzâîyye'yi Üseyle el-Huzâî şeklinde erkekler arasında da zikretmiş olup (1, 21) Kettânî de onu bu şekilde zikretmiştir. Bu rivâyet için ayrıca bkz. Fâkihi, **Ahbâru Mekke,** II, 33. Cenedî kelimesi metinde Cenevî şeklinde yanlış geçmiştir. (bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XIV, 257).

396. Metinde yanlış olarak Harâm b. Hişam şeklinde geçmiştir (bkz. İbn Sa'd, V, 496).

397. **el-İsâbe,** I, 30.

398. Bu zat (ö. 413/1022) için bkz. **GAL,** I, 201-202; **Suppl.,** I, 322-323.

ti. Allah Resûlü (sav) bu defa Hz. Ali'yi gönderdi, o tulumları doldurmadan dönmedi. **el-İsâbe** müellifi bu biyografiyi (zây) harfi ile rumuzlandırmıştır.[399]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MÜSLÜMAN SÂKİSİ

Müslim Enes'ten şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah'a (sav) şu kadehimle bütün içecekleri; bal (şerbeti), nebîz, su ve sütü sundum."[400]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YAHÛDÎ SÂKİSİ

Subhu'l-a'şâ'da (VI, 344) şu bilgi verilir: "Rivâyet edilir ki Resûlullah (sav) su istedi, bir yahûdî de kendisine su verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü ona "Allah seni güzelleştirsin!" dedi ve o yahûdî, ölünceye dek yüzünde ak (kıl) görmedi. Bundan da kafirlere, karşılıklı konuşma (ve yazışmalarda) duâ etmenin caiz olduğu anlaşılmaktadır." Derim: Bu kıssa, sanki, "Hz. Peygamber'in (sav), suyundan bir kıl çıkaran kimseye dua etmesi" başlığı altında ileride verilecek olan kıssadır. Resûlullah'ın (sav) bir yahûdîyi istihdamı cümlesinden olarak, İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (VI, 109) Ömer b. Hattâb'ın âzatlısı Üssek el-Yahûdî'nin biyografisinde bilgi geçmektedir. Üssek, Ömer b. Hattâb'ın (ra) kölesiydi, kendisine İslâm'ı teklif eder, o da kabul etmez, Hz. Ömer ona "dinde zorlama yoktur" derdi. Hz. Ömer vefât etmek üzereyken onu hıristiyan (nasrâni) olarak azat etti ve "dilediğin yere git" dedi.[401]

399. **el-İsâbe,** III, 199.
400. Müslim, Eşribe 89; **Müsned,** III, 247 (Burada Nebîz zikredilmemiştir). Bu başlıkta verilen bilgi metinde altı çizilmediğinden Kettânî'ye ait gibi görülüyorsa da, Huzâi'ye aittir (bkz. **Tahrîcü'd-delâlât,** s. 153).
401. İbn Sa'd, VI, 158-259.

SAVAŞTA SU TAŞIMA

Sahih-i Buhârî'de Sa'lebe b. Ebî Mâlik'ten şu rivâyet nakledilir: **"Ömer b. Hattâb, Medine kadınlarından bazılarına peştemallar dağıttı. Yeni bir peştemal kaldı. Bazıları ona 'ey mü'minlerin emîri bunu senin yanındaki Resûlullah'ın (sav) kızına —Ali b. Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Gülsüm'ü kastederek— ver' dediler. Hz. Ömer, 'Ümmü Selît daha lâyıktır' dedi. Ümmü Selît, Allah Resûlü'ne (sav) biat eden ensar kadınlarındandı. Hz. Ömer 'O, Uhud günü bize sırtında su taşıyıp dağıtıyordu' dedi."**[402]

YEŞİL KAPLARDA NEBİZ YAPILMASI

İbnü'l-Esîr **Üsdü'l-ğâbe**'de ve İbn Hacer de **el-İsâbe**'de Müslim b. Umeyr es-Sekâfî'nin biyografisini verirken Taberânî'nin Müslim b. Umeyr'den[403] şu tahricde bulunduğunu zikrederler: "Resûlullah'a (sav), içinde hurma kapçığı (kâfur) bulunan yeşil bir testi hediye ettim. Onu ensar ve muhacirler arasında paylaştırdı ve "ey Ümmü Halîme[404] bize ondan Nebîz yap" buyurdu".[405] Zehebî'nin **et-Tecrid**'inde, Müslim b. Umeyr es-Sekâfî'den —hadîs eğer sahihse— Müzâhim b. Abdülaziz'in rivâyette bulunduğu belirtilir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN, SUYUNDAN BİR KIL ÇIKARAN KİMSEYE DUA ETMESİ

Hâfız **el-İsâbe**'de Ebû Zeyd b. Ahtab'ın biyografisini verirken Ahmed'in[406] ondan şu tahricde bulunduğunu zikreder: "Nebî (sav) su istedi, kendisine bir kadeh su getirdim, içinde bir kıl vardı onu aldım. Resûlullah, 'Allahım, onu güzelleştir!' dedi. Râvî şöyle der: Ebû Zeyd'i dok-

402. Buhârî, Cihâd 66. Bu bölümün başlığında geçen savaş (gazv) kelimesi metinde düşmüştür (bkz. İhsan Abbas, s. 153).
403. Metinde yanlış olarak yalnız Umeyr şeklinde geçer.
404. Bu isim **Üsdü'l-ğâbe**'de Ümmü Süleym, **el-İsâbe**'de ise Ümmü Müslim diye geçmektedir. Bunlardan ilki Enes b. Mâlik'in annesi, diğer ise Hz. Safiyye'nin hizmetçisidir (bkz. Üsd, VII, 345, 394). Ümmü Halîme diye bir isme her iki eserde de rastlanmamıştır.
405. **Üsdü'l-ğâbe**, V, 172; **el-İsâbe**, IV, 417.
406. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 340.

san dört yaşında gördüm, sakalında bir tek beyaz kıl yoktu". İbn Hibbân ve Hâkim bu hadîsin sahih olduğu belirtirler.[407]

YEMEK SIRASINDA ALLAH RESÛLÜ'NE HİZMET EDEN HİZMETÇİ

Ebû Ömer ve **et-Tehzîb** müellifi, Resûlullah'ın (sav) âzatlıları arasında Ebû Ubeyd'i zikrederek[408] şöyle derler: Resûlullah'ın (sav), kendisine "bana kol ver!" buyurduğu ve onun da "koyunun kaç kolu var?!" diye karşılık verdiği kimse budur. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) "Nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun, eğer sükût etseydin, istediğim sürece bana kol verecektin" buyurdu.[409] Bu hadîs **eş-Şemâil**'de tahric edilmiştir.[410] Ebû Ömer şöyle der: Onun, Resûlullah'ın hizmetçisi olduğu söylenmiştir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KAPLARI

Âmirî **Behcetü'l-mehâfil**'de şöyle der: Resûlullah'ın (sav) "Garrâ" denilen büyük bir çanağı (karavana) vardı, dört kulpluydu ve dört kişi tarafından taşınırdı. Allâme İbnü'l-Eşhar el-Yemenî **Behcetü'l-mehâfil**'in şerhinde şöyle der: Ebû Dâvud[411] bunu Abdullah b. Bişr'den, Teberânî de Abdullah b. Zeyd'den rivâyet eder. Âmirî şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) gümüşten üç kulpu bulunan ahşaptan bir kadehi de vardı. Bunun demirden olduğu, halkaları bulunduğu ve bir halkadan asıldığı da söylenir. Bu kadeh kendisinden sonra Enes b. Mâlik'in yanında, sonra da onun kızında idi. Resûlullah'ın (sav) cam (zücâc) bir kadehi vardı. İbnü'l-Eşhar

407. **el-İsâbe,** IV, 78.
408. Ebû Ömer İbn Abdilber, **el-İstiâb,** IV, 129; **Tehzibü't-Tehzîb,** XII, 158. Bu her iki eserde de, Ebû Ubeyd'in biyografisinde, Kettânî'nin müteakiben verdiği etle ilgili teferruat zikredilmemiştir.
409. bkz. **Müsned,** VI, 8, 392; **Üsdü'l-gâbe,** VI, 204. Ebû Ubeyd, Resûlullah (sav) için et pişirmişti, kendisinden iki defa kol istedi o da verdi. Üçüncü defa isteyince, aralarında yukarıda anılan konuşma geçti.
410. Tirmizî, **eş-Şemâil,** Amman 1405/1985, s. 96-97 (hadîs nr. 143).
411. Ebû Dâvud, Et'ime 17.

şöyle der: İbn Mâce'nin[412] İbn Abbas'dan rivâyet ettiği gibi, onunla içerdi. İbn Abbas onun "kavârîr"den (şişe, cam) olduğunu söyler. Resûlullah'ın (sav) "Reyyân" denilen başka bir kadehi,[413] taştan bir çanağı vardı. Sarı bakırdan bir leğeni vardı, içinde kına ve çivit otu bulunur, sıcak olduğu zaman başının üstüne konurdu. Tunçtan bir çamaşır (ve yıkanma) teknesi vardı.[414] Fıtır sadakasını ölçüp ödediği bir de "sâ"ı vardı. İbnü'l-Eşhar şöyle der: Resûlullah'ın (sav) "er-Râc" denilen bir eyeri, "el-Kezz" denilen bir yaygısı ve "es-Sâder" denilen bir su kırbası vardı. Bunu Taberânî **el-Mu'cemü'l-kebîr**'de İbn Abbas'dan tahric eder. Sedirinin altında da hurma ağacından yapılmış bir çanağı vardı; geceleyin ona bevlederdi. Ebû Dâvud,[415] Tirmizî ve Hâkim bu rivâyeti Ümeyme bint Rukayka'dan[416] tahric etmişlerdir.[417]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA SU İÇEN KİMSEYE AFİYET DİLENİP DİLENMEDİĞİ

İbn Cüreyc'den şu rivâyet nakledilir: "Bana haber verildi ki Nebî (sav) hurma ağacından yapılmış bir çanağa bevleder, sonra onu sedirinin altına koyardı. Bir ara gelip baktı ki çanakta birşey yok. Ümmü Habîbe ile birlikte Habeşistan'dan gelen ve ona hizmet eden Bereke adlı bir kadına "Çanaktaki bevl nerede?" buyurdu, o da "içtim" dedi. Allah Resûlü de "sıhhat olsun sana ey Ümmü Yusuf" dedi. Kadın, vefât ettiği hastalığına dek hiç hastalanmadı". Bu hadîsi Abdûrrezzak **el-Musannef**'te, Ebû Dâvud[418] da muttasıl bir senedle İbn Cüreyc'den, o Hukeyme'den, o da annesi Ümeyme'den rivâyet ederler. İbn Dihye bunların iki kadınla ilgili olarak vukû bulan iki ayrı olay olduğunu ve Ümmü Yusuf Bereke'nin, Ümmü Eymen Bereke'den ayrı olduğunu açıkca belirtir[419] ki Bulkinî de bu görüştedir. Derim: **et-Tabsîr**[420] ve diğer eserlerde geçtiği üzere adı

412. İbn Mâce, Eşribe 27.
413. Kadehler için ayrıca bkz. Hafâcî, **Nesîmu'r-riyâz,** I, 362.
414. bkz. İbn Sa'd, I, 485
415. Ebû Dâvud, Tahâret 13; Nesâî, Tahâret 27.
116. **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 27. Rukayka kelimesi metinde yanlış olarak Rukiyye şeklinde geçer.
417. Bu başlık altında verilen bu bilgiler için bkz. **Behcetü'l-mehâfil,** II, 172-173. Metinde hata ve düşüklük mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
418. Ebû Dâvud, Taharet 13; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 37, 303.
419. bkz. Hafâcî, I, 363
420. İbn Hacer, **Tabsîrü'l-müntebih,** I, 449.

Hukeyme şeklinde (Hakîme değil) okunan mezkur hanım tâbiindendir. **el-İsâbe'**de Ebû Nuaym'dan naklen İbn Cüreyc'den başkasının ondan rivâyette bulunmadığı belirtilir.[421] Bu bilginin benzeri **Muhtasaru't-Tehzîb'**de geçer ki müellif, Hukeyme'nin ondan başka râvisini zikretmez.[422] Suyûtî'nin **Mirkâtu's-suûd'**unda[423] Hukeyme'den İbn Cüreyc'den başkasının rivâyette bulunmadığı belirtilir. Zehebî de "İbn Cüreyc ondan 'an' sigasıyla rivâyette bulunmuştur" ilâvesinde bulunur[424] ki, yani o "müdellis"[425] olup onun "muanan"[426] hadîslerinden sakınılır demektir. Ebû Dâvud[427] ve Ebû Nuaym da İbn Cüreyc'in ondan yaptığı rivâyeti "an" sigasıyla verirler. Fakat **el-İstîâb**[428] ve Ruaynî'nin[429] **Câmi'**inde "Tahdîs"[430] sigasıyla geçer ki; eğer bu sabitse geriye yalnız Hukeyme hakkında bilgisizlik kalmış olur. Zehebî **el-Mîzân'**da Hukeyme'nin biyografisinde onun "gayrı ma'ruf" (bilinir değil) olduğunu söyler.[431] Mâlikî âlimlerden Zurkânî, Resûlullah'ın (sav) kadına söylediği "sıhhat olsun" sözü ile ilgili olarak şöyle der: "Sıhhat" kelimesi *nasb* şeklinde okunursa (sıhhaten) manası "Allah onu sıhhat kılsın", *ref* hâlinde okunursa (sıhhatün) "içtiğin sıhhattir", yani "sıhhate vesiledir" olur. Bir şey içen kimseye böyle bir söz söylenmesi müstehab olup yemek yiyen kimseye denilmesi de buna kıyas edilir. Böyle söylemenin hikmeti de yeme ve içmeden hastalık v.s. doğmasından korkmadır. Şu şiirde söylendiği gibi:

> Gördüğün hastalıkların çoğu
> Yemekten ve içmektendir. (Zurkânî, IV, 268).

Şihâbüddin el-Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ'**da (I, 451) mezkur hadîsle ilgili olarak şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) "sıhhat olsun" sözünde, içtikten sonra bu şekilde dua etmenin bid'at değil sünnet olduğuna delalet vardır. Hafâcî, bu sözünden sonra, Zurkânî'den bu duânın hikmeti olarak

421. **el-İsâbe,** IV, 240 (Ümeyme bint Rukayka'nın biyografisinde).
422. Aynı bilgi için bkz. **Tehzîbü't-Tehzîb,** XII, 411
423. Ebu Dâvud'un **Sünen**'ine yaptığı şerhtir (**GAS,** I, 151).
424. **Mîzânü'l-i'tidâl,** I, 587
425. Müdellis, rivâyetindeki kusuru gizleyip kusur bulunmadığını vehmettirecek bir tarzda rivâyette bulunan râvidir (bkz. Aydınlı, s. 106, 152).
426. "An" sigasıyla rivâyet edilen, senedinde "an" edâ sigası kullanılan hadîs demektir; sened ve metnin durumuna göre sahih, hasen ve zayıf olabilir (bkz. Aydınlı, s. 103).
427. Ebû Dâvud, Tahâret 13.
428. **el-İstîâb,** IV, 240 (Ümeyme bint Neccâr'ın biyografisinde).
429. Ruaynî için bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XXIII, 22-24.
430. Hadîsi "haddesena" edâ sigası ile, senedle rivâyet (Aydınlı, s. 129, 147).
431. **Mîzânü'l-i'tidâl,** I, 587.

anılan bilgiyi verir ve aynı beyti zikreder.[432] Nûruddin Ali eş-Şebrâmellisî, **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'ye yaptığı hâşiyede, "sıhhat olsun" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Bundan, "sıhhat olsun" sözünün sünnet olduğu anlaşılmakta olup bu konuda yemenin de içme gibi olması gerekir. İmam Ebû Abdullah Muhammed İbnü'l-Hâc el-Abderî el-Mâlikî, **el-Medhal** adlı eserinde (I, 196) şöyle der: İçmeyi bitiren kimseye söylenen "sıhhat olsun" sözü her ne kadar güzel bir duâ ise de, içme münasebetiyle söylenmesinin âdet haline getirilmesi bid'attir. Eğer Hz. Peygamber'in (sav), bevlini içtiği sırada Ümmü Eymen'e "Sıhhat olsun sana ey Ümmü Eymen, artık senin karnına ateş girmez" dediği ileri sürülecek olursa, bu, bu konuda delîl olamaz. Çünkü burada içilen su değil bevldir. O da içilince zarara yol açar. Bu sebeple Hz. Peygamber (sav), kendisinden başkasının bevli içildiğinde normal olarak meydana gelmesi muhtemel zararı ondan def için "sıhhat olsun" buyurmuştur. Binaenaleyh bu, duâ ve ihbâr içermekte olup durum su içilmesinin aksinedir. Bu yerin dışında ne Resûlullah'tan (sav) ne de ashâb ve selefden bu sözün nakledilmemiş olması da buna delâlet eder. O hâlde geriye yalnız bu davranışın bidat olduğu hususu kalır.[433] İbnü'l-Hâc'ın bu yorumu dayanak bakımından yerinde olmakla birlikte, İslâm edep ve ahlâkı, yeme ve içme münasebetiyle âfiyet dilemeye mânî değildir. Birşey içen kimseye "sıhhat (afiyet) olsun" denmesi Orta Mağrib'de gece ve göndüzün akışı gibi olağan bir durum arzeder. Öyle ki birşey içene, orada hazır bulunanların hepsinin bir ağızdan "sıhhat olsun" temennisine üşüşmelerinden dolayı, orada çoğu zaman su içmekten çekinirdim. Hicaz ve Mısır'da ise "henien merîa" (afiyet olsun, yarasın) denir. Allah Teâlâ'nın, cennet ehlinin oraya girenlerden birşey yiyen kimseye *"Geçmiş günlerde işlediklerinizden ötürü, (bugün) afiyetle yiyin için"* (Hakka 69/24) diye temennide bulunacaklarını haber vermiş olması da bu konuda onlar için delîl sayılabilir. Orta Mağrib'in âlimi Şeyh Ebû Râs el-Muaskerî'nin[434] **Rihle**'sinde şu bilgiyi gördüm: Muaskerî Fas'a gittiğinde orada bir düğün yemeğinde hazır bulunur. Talebelerden biri onun yanında su içince, ona "sıhhat olsun" demeye yeltendim, orada-

432. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** I, 363.
433. İbnü'l-Hâc, **el-Medhal,** I, 235-236. Metinde düşüklük mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
434. Ebû Râs Muhammed b. Ahmed el-Muaskerî (ö. 1239/1824). bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 150-152; **GAS.,** II, 654-655; **Suppl.,** II, 880.

kilerin hepsi bana güldüler, diyor. Pişmanlıktan dişlerimi gıcırdattım, sonra "bunu terketmedeki delîliniz nedir?" diye sordum, "bu bizim âdetimizdir" dediler. Ben de "bu hususta, istidlâlde bulunduğunuz bir nakil var mı?" dedim, hepsi birden "bu konuda nakil mi varmış?" diye karşılık verdiler. Şöyle dedim: Şihâbüddin el-Hafâcî bunun sünnet olduğunu, **el-Medhal** müellifi de aksini söyler. Şeyh Tayyib İbn Kîrân yaslanmış durumdaydı, bu nakli duyunca, Nadr b. Şümeyl[435] kendisinin yanlış okuduğunu ileri sürünce, Me'mûn'un kalkıp doğrulması gibi[436] doğrularak şöyle dedi: Bu konuda nakil ve sözkonusu ihtilaf var mı? Ben de "evet var" dedim ve onlara Şihabüddin el-Hafâcî ve **el-Medhal** müellifinin sözünü referans olarak zikrettim. Benim üstünlük ve naklimin sıhhatini itiraf ettiler. Muaskerî'nin söyledikleri özetle bundan ibârettir.

Geçen bilgilerden anlaşıldığı üzere Mâlikî muhaddislerden Zurkânî bu afiyet dilemenin müstehab olduğunu açıkça beliritir. Onun hocası Nuruddin eş-Şebrâmellisî eş-Şâfiî'nin bu dileğin müstehab olduğunu tasrih etmesi, Doğu'da ve başka yerlerde bugün uyulagelmekte olunan adetle birlikte Şihabüddin el-Hafâcî'nin tasrihini de teyid etmektedir. Hanbelî muhaddis Seffârînî'nin **Şerhu Manzûmeti'l-âdâb**'ında[437] Hanbelî fukahasından şu nakil zikredilir: Yemekten sonra hamdeden kimseye dua edilmesi, yiyen ve içene de durumun elverdiği şekilde dua edileceğine delâlet eder. Hamdetsin etmesin mutlak olarak bunun müstehab olduğu şeklindeki görüş, İbnü'l-Cevzî'nin sözünün gereğidir. (Bu bilginin devamı için adıgeçen esere bkz. II, 134). Verilen bu bilgi, İmam İbn Müflih'in **el-Adâbü'l-kübrâ** adlı eserinde konuyla ilgili uzunca açıklamasının özeti olup mutlaka ona bakılmalıdır.[438] Allah en doğrusunu bilir.

Bundan bir müddet sonra konuyla ilgili olarak Şihâbüddin İbn Hacer el-Heytemî'nin **Fetâvâ**'sında, kendisinden daha özlü ve daha güzeli olmayan sözüne muttalî oldum. Allah ona rahmet etsin, işte kendi ifadesi: İç-

435. Nadr b. Şümeyl (ö. 203/819), tanınmış tarih, hadîs ve dil âlimi olup halife Me'mûn'un Merv kadısı idi (**A'lâmü'n-nübelâ,** IX, 328-332; Ziriklî, VIII, 357).

436. Me'mûn, Hüşeym'den rivâyet ettiği hadîste geçen kelimeyi "sedâd" şeklinde okur, Nadr da Avf b. Ebî Cemîle'den naklettiği aynı hadîstoki kelimeyi "sidâd" diye okuyunca, Me'mûn yerinden doğrulup oturur (bk. Kıftî, **İnbâhu'r-ruvât,** Kahire 1406/1986, s. 350).

437. **Gıdâu'l-elbâb şerhu Manzûmeti'l-âdâb** (Serkis, I, 1028; **Suppl.,** I, 459).

438. İbn Müflih, **el-Adâbu'ş-şer'iyye,** III, 228-229. Metinde "kübrâ" kelimesi yanlış olarak, "kebîr" şeklinde geçmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin işaret edilen sözü de, birine karşı ayağa kalkıp kalkmamakla ilgili olup onun bu konudaki yorumu kastedilmiştir.

mesini bitiren kimseye insanın "sıhhat olsun" vb. sözler söyleme alışkanlığının bir mesnedi var mıdır, yoksa bu bir bidat midir diye soruldu. O şu cevabı verdi: Bunun bir mesnedi olduğunu söylemek mümkün olup Allah Resûlü'nün (sav), bevlini içen Ümmü Eymen'e "sıhhat olsun ey Ümmü Eymen, artık senin karnına ateş girmez" sözleri delîl olarak gösterilebilir. Resûlullah, kendi bevlini içen kimseye bunu söylerse, su içen kimseye onun sözünün aynısını söylemeyi buna kıyas etmek bidat olmaz. Resûlullah'dan (sav) bu olay dışında bu sözün naklolunmadığı da ileri sürülemez. Çünkü bize göre, Resûlullah'a (sav) teşrî maksadıyla yaptıklarında iktida için bu fiilin ondan tekerrürü şart olmayıp bu davranışın kendisinden bu olaydaki gibi bir defa olsun sâdır olması yeterlidir. Hem açıktır ki bu olay dışında bir naklin mevcut olmayışı, bunun Resûlullahtan sâdır olmadığını göstermediği gibi, bu, nakli için öyle fazla sebebler olabilecek bir husus da değildir. Bizim "Resûlullah'ın (sav) bevli şifâdır" sözümüzle, "Bunda delîl yoktur, çünkü burada sözkonusu olan içilecek birşey değil, bevildir. O da içildiğinde zarara yolaçar. Bu sebeple Resûlullah (sav), kendisinden başkasının bevli içildiğinde, normal olarak meydana gelmesi muhtemel zararı ondan def için "sıhhat olsun" buyurmuştur. Bu da su içmenin aksine, bir dua ve ihbarı tazammun eder" şeklindeki bir iddia da bertaraf edilmiş olur. Bu itirâzı ileri süren kimsenin "ondan husûle gelecek zararı kendisinden def için.." sözü, Allah Resûlü'nün (sav) bevlinin Ümmü Eymen ve başkaları tarafından şifâ kabul edilmiş olması ve Ümmü Eymen'in de onu içmekle şifadan başka bir şey kasdetmemesi ile reddedilir ve böylece bütün söyledikleri bertaraf edilmiş olur. Bu hadîste konuyla ilgili delîl olmadığını söylemek de mümkündür. Fakat yukarıda sözkonusu kimsenin zikrettiği sebeplerden değil, Resûlullah'ın (sav) bu sözü sadece Ümmü Eymen'e bevli içmekten kasdını, ki o yalnız tedavî ve şifâ isteğiyle bevli içmişti, teyid için söylemiş olması sebebiyle. Allah Resûlü (sav) ona, maksadını teyid ve dileğine icâbet, kasdettiği sıhhatin gerçekleştiğini ihbar için "sıhhat olsun" buyurdu. Bu, lâfızdan kastedilen açık bir mânâdır. Bu durumda sözkonusu hadîste, su içildiğinde bu sözü söylemenin mendub olduğuna dair delîl bulunduğu hususunda açık bir delâlet mevcut değildir. Ama ilâç içildiğinde bunu söylemenin mendub olduğuna dair açık delâlet vardır. Çünkü ilâç içme nasda sözkonusu edilen husunun aynısı olup aralarında ayrılık mevcut değildir (III, 117).[439]

439. İbn Hacer el-Heytemî, **el-Feteva'l-kübra'l-fıkhiyye,** Kahire 1357, IV, 117. Bu eserin cild numarası metinde yanlış olarak üç diye verilmiştir.

HAC EMİRLİĞİ[440]

Kadı Iyâz el-İkmâl'**de şöyle der: Müslümanlara ilk olarak hicretin sekizinci yılında hac yaptıran kimse Attâb b. Esîd'dir. Sonra dokuzuncu yılda Hz. Ebubekir hac yaptırdı. Resûlullah'ın (sav) haccı ise onuncu yıldadır. İbn Cemâa** Muhtasaru's-siyer'**de Resûlullah'ın (sav) onuncu yılda haccettiğini ve kendisiyle birlikte yirmi bin kişinin vakfede bulunduğunu söyler.**

Bu konuda daha önce **Nûru'n-nibrâs**'tan nakledilen bilgiye bakınız. Şebrâmellisî **el-Mevâhibü'l-ledüniyye** hâşiyesinde, Attâb b. Esîd'in adının okunuşunu bu şekilde tesbit ettikten sonra şöyle der: Attâb Mekke emîri idi ve Mekke halkına fıkıh bilgisi ve sünnetleri öğretmek üzere kendisiyle birlikte Muâz b. Cebel bulunmaktaydı. Attab o sırada yirmi yaşlarındaydı.

el-İsâbe'de şu bilgi verilir: Attâb Mekke fethi günü müslüman oldu, Nebî (sav) Huneyn'e gittiğinde onu Mekke'ye vâli tayin etti ve öyle sürüp gitti. Resûlullah'ın (sav) onu Taif'ten döndükten sonra vâli tayin ettiği, Attâb'ın fetih yılı halka hac yaptırdığı da söylenir. Hz. Ebubekir de onu Mekke'de alıkoydu, tâ ki kendisi vefât ettiği gün Attâb da vefât etti. Bütün bu bilgileri Vâkıdî ve başkaları zikretmektedir. Resûlullah (sav) onu vâli tâyin ettiğinde yirmi küsur yaşındaydı.[441] **Üsdü'l-ğâbe**'de de şöyle denir: Attâb hicretin sekizinci yılı halka hac yaptırdı, müşrikler de kendi usûllerince haccettiler. Hz. Ebubekir dokuzuncu yıl haccetti. İslâm'da ilk hac emîrinin Hz. Ebubekir olduğu da Attâb olduğu da söylenir.[442]

KURBAN GÖREVLİSİ

el-Muvatta'**da, Hişâm b. Urve'nin babasından yaptığı şu rivâyet zikredilir: "Allah Resûlü'nün kurban görevlisi şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü, kurbanlardan (hedy) helâke ramak kalanları (yürüyemeyecek duruma gelenleri) ne yapayım?' Nebî (sav) ona şöyle buyur-**

440. Kettânî bu konuda daha önce de (bk. 206-207) bilgi vermişti.
441. **el-İsâbe,** II, 541. Ayrıca bkz. 397.
442. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 556.

du: 'Ölüme ramak kalmış her kurbanı boğazla, sonra gerdanlığını (takısını: kılâde) kanının içine at, sonra da bırak insanlar yesinler.'"[443] **Nesâî de Naciye el-Huzâî'den şu rivâyeti zikreder: "'Ey Allah'ın Resûlü, kurbanlardan ölüme ramak kalanları ne yapayım?' dedim, 'onları kes...' buyurdu". Hadîs.**[444]

KÂBE HİCÂBE GÖREVLİSİ (BUNA İMÂRE VE SİDÂNE DE DENİR)

Resûlullah (sav) zamanında bu görevi yürütenlere dair fasıl: Kadı Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye Tefsîr'inde **şöyle der: Kâbe'nin sidâne de denilen imâre görevini Osman b. Talha b. Ebî Talha ile Şeybe b. Osman b. Ebî Talha yürütüyorlardı. Bu ikisi, Resûlullah'ın (sav) Kâbe anahtarını Mekke fethinin ikinci günü, Hz. Abbas ve Ali'nin taleplerinden sonra kendilerine verdiği kimselerdir. Allah Resûlü (sav) Osman ve Şeybe'ye şöyle buyurdu: "Gün vefâ ve ihsan günüdür, onu baştan sona (hep size ait olmak üzere) alın, onu, yani Sidâne'yi zâlimden başkası sizden çekip alamaz."**[445]

Bir rivâyette de "Onu, yani Kâbe'nin Sidâne görevini baştan sona size ait olmak üzere alın"[446] ifadesi geçmektedir. Muhibbüddin et-Taberî, hadîste geçen "tâlideten" kelimesinin "eski mal" anlamına geldiğini ve "o, işin başından sonuna dek size aittir" demek olduğunu veya "hâlideten" (sonsuza dek) kelimesine tâbî olarak onun manâsını taşıdığını belirtir.[447] Resûlullah (sav) sonra "onu sizden ancak zâlim olan alır" buyurur. Bir başka rivâyette "size kafirden, yani yüce Allah'ın kendisine olan nimetine nankörlük eden kimseden başkası bu hususta zulmetmez" ifadesi geçer. Kafir kelimesinin hakiki anlamında kulanıllmış olması da muhtemel-

443. **Muvatta,** Hac 47. Hadîs metninde bazı kelimeler farklı yazılmış olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

444. bk. Ebû Dâvud, Hac 18; Tirmizî, Hac 71; İbn Mâce, Hac 101.

445. Bu rivâyet için bk. **es-Sîretü'ş-Şâmiyye**, V, 367; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 534-535, III, 578-579 (Osman ve Şeybe'nin biyoğrafileri); **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 198. Metinde hata ve eksiklik mevcut olup aslına (İ. Abbas, s. 159) bakılmalıdır.

446. Bu ifade aslında Huzâî'nin metninde geçmektedir. Muhtemelen Kettânî'nin gördüğü nüshada mevcut olmadığından veya sehven ayrıca zikredilmiştir.

447. Muhibbüdin et-Taberî, **el-Kirâ li-kâsidi Ümmi'l-kurâ,** Kahire 1390/1970, s. 504.

dir; yani o kimse böyle bir davranışı mübah görürse (küfre düşmüş olur). Sonra Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Osman, Allah sizi kendi evinin emîni kıldı (onu size emanet etti). Bu evden size ulaşandan ma'ruf şekilde yiyin." Yani ona verdiğiniz hizmet sebebiyle ve şer'î çerçevede hakkâniyet ve adâlet ölçüleri içinde yiyin.

Muhibbüdin et-Taberî **el-Kirâ** adlı eserinde yirmi sekizinci bâbda şöyle der: Bazı câhiller, Kâbe girişi için ücret almanın cevazı konusunda çoğu zaman Allah Resûlü'nün (sav) bu sözüne dayanırlar. Oysa bunun haramlığı hususunda âlimler arasında görüş ayrılığı mevcut olmayıp böyle bir davranış bidat'lerin en çirkinidir. Şöyle ki "...size ulaşandan yiyin" ifadesi, eğer rivâyet sahihse, ya "Kâbe' ye hizmet ve ihtiyaçlarını karşılama görevini yüklenmeleri sebebiyle Beytülmâl'den alacakları şey" mânâsınadır; bu durumda da ancak hakettikleri kadarı helâl olur. Veya "kendilerine ihsan kâbilinden lütûf ve bağış olarak verilenleri alabilirler" anlamındadır. Ki bu şüphesiz ma'ruf şekilde yemektir.[448] Zurkânî **Şerhu'l-Muhtasar**'da[449] bu konuda icmâ olduğunu nakleder ki gerekçesi de şudur: Ücret almak, ancak insanın menfâat ve istifadesi yalnız kendisine mahsus şeylerde caizdir; Kâbe'den, insanlardan sadece bazılarının istifadesi sözkonusu olmadığından, onu açmak karşılığında ücret alınması caiz değildir. Onların, sadece Kâbe'nin normal olarak açıldığı vakitlerde onu açıp kapatma yetkileri vardır. Kâbe'yi sürekli kapalı tutup insanları menetmeleri caiz değildir. Bunu, Şeyh Ebû Abdullah et-Hattâb er-Ruaynî el-Mekkî el-Mâlikî **Şerhu'l-Muhtasar**'da[450] söyler. Zurkânî sonra şöyle der: Açık olan, bir nassa muttalî olmasaydım bile, Kâbe'yi açma ve bunun için ücret almakla ilgili hükmün bu olduğudur. Hattâb, **Şerhu'l-Muhtasar**'da "nezir bâbı"nda şöyle der: Haram olan husus, onların elinden anahtarı almaktır, yoksa Kâbe'nin hürmetini ihlâl ve edepte kusur yapmaktan onları menetmek değildir. Bunun vâcip olduğunda ihtilâf yoktur. Bazı câhillerin zannettiği gibi, onların üzerinde hiç kimsenin yetkisi bulunmadığı ve Kâbe'ye dilediklerini yapabilecekleri de sözkonusu değildir. Hiçbir müslüman bunu söylemez. Hattâb, Resûlullah'ın (sav) onlara anahtarı teslimi kıssasıyla ilgi-

448. **el-Kirâ,** s. 506; Fâsî, **Şifâü'l-ğarâm,** I, 211 (Taberî'den naklen).
449. Şerhin adı **Netâicü'l-fiker fî keşfi esrâri'l-Muhtasar'** dır (I-IV, Bulak 1303, 1310). bkz. Serkis, I, 966; **GAL,** II, 103.
450. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb (ö. 953/1546). Şerhin adı da **Mevâhibü'l-Celîl fi şerhi Muhtasari Halîl'**dir (**GAL,** II, 102; Ziriklî, VII, 286).

li olarak birçok rivâyet zikrettikten sonra yine şöyle der: Bütün bu rivâyetler onların soylarının şimdiye dek bâkî kaldığına delîl olup **el-Cevherü'l-meknûn fi'l-kabâil ve'l-butûn** müellifi nesep âlimi Şerif Muhammed b. Es'ad el-Cevvânî'nin[451] bu eserde, onların soylarının Hişâm b. Abdülmelik'in hilâfeti zamanında ınkıraz bulduğu yolundaki sözlerine iltifat edilmemelidir. Bu görüş yanlış olup İmam Mâlik **el-Müdevvene**'nin nezir kitabında şöyle der: Hizâne'de (**et-Tenbihât**'da[452] kaydedildiğine göre bu, Kâbe emînliği görevidir) Hicâbe görevlilerine kimse iştirakte bulunamaz. Çünkü bu Resûlullah (sav) tarafından verilmiş bir yetkidir.[453] Mâlik ise Hişâm'dan sonra doğmuştur. İbn Hazm ve İbn Abdilber, kendi zamanlarında onlardan bir grubu zikrederler ki her ikisi de V. yüzyılın ikinci yarısına dek yaşamışlardır. Allâme Kalkaşandî (**Subhu'l-a'şâ** müellifi) de bunu zikreder ki[454] kendisi 821 (1418) yılına dek yaşamıştır. Muâviye'nin Kâbe hizmetine köleler vermesi olayında da bazı tarihçilerin, onların inkıraz bulduğu yolundaki iddialarına delâlet yoktur. Çünkü Kâbe'ye hizmetçi vermek, bilindiği üzere, onu açma yetkisinden ayrıdır. Ezrakî ve Fâkihî gibi tarihçilerin ifadelerinde, çoğu zaman Hicâbe görevlileri ve sonra hizmetçilerin zikredilmesi de bu iki görev arasındaki ayrılığı gösterir. Bu bilgi adı geçen eserden özetle verilmiştir.

Enteresan bir bilgi: Bazı rivâyetlerde, "emânetleri ehline verme emri" Resûlullah'a (sav) nâzil olduğunda, Osman eş-Şeybî'ye Kâbe'nin anahtarını vererek "onu gizle" buyurduğu zikredilir. Vâkıdî'nin hocalarından yaptığı rivâyette de, Allah Resûlü'nün (sav) ona anahtarı verirken elbisesiyle gizlediği ve "onu gizleyin, Allah onun hakkında Câhiliyye devri ve İslâm'da sizden râzı olmuştur" buyurduğu belirtilir. Fâkihî **Ahbâru Mekke**'de, Resûlullah'ın (sav) anahtarı ona elbisenin altından verdiğini ve "onu gizleyin" buyurduğunu zikreder. Zührî, anahtarın bu yüzden saklandığını (gizlendiğini) söyler.[455] Hattâb da şöyle der: Allah en doğru-

451. Hasan b. Muhammed b. Es'ad el-Cevvânî (ö. 588/1192). bkz. **Mu'cemü'l-büldân,** II, 175; **Keşfuzzünûn,** I, 620; Kehhâle, III, 275. Cevvânî nisbesi metinde yanlış olarak Harrâni şeklinde geçer.

452. Kadı Iyâz'ın **et-Tenbihâtü'l-müstanbete ale'l-Müdevvene (GAS,** I, 465, 467) adlı eseridir.

453. **el-Müdevvene,** II, 92.

454. **Subhu'l-a'şâ,** IV, 265. İbrahim Rafet Paşa 996 (1588) yılında bu görevi yürüten Abdülvahid eş-Şeybî'yi zikreder (**Mir'âtü'l-Haremeyn,** I, 299), Eyüp Sabri Paşa da aynı adlı eserinde Şeybî Efendi'den sözetmektedir (**Mir'âtü'l-Haremeyn,** (Mekke) I/2, 969).

455. Fâkihî, **Ahbâru Mekke,** V, 235. Ayrıca bkz. Ezrakî, **Ahbâru Mekke,** I, 265-268; **Kenzü'l-ummâl,** XIV, 107 v.d.

sunu bilir, bu yüzden olsa gerek Kâbe'yi açıp kapattıkları zaman kapısının örtüsünü indiriyorlardı.

Derim: Bu husus Taberânî'nin **el-Mu'cemü'l-kebîr**'de İbn Asâkir, İbn Ebî Şeybe ve diğerlerinin tahric ettikleri Sâib b. Yezîd, Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im ve İbn Sâbit hadîsinde varid olmuştur. **Kenzü'l-ummâl**'de "Fedâilu Kâbe" bâbına bakınız.[456] Resûlullah'ın (sav) Mekke fethi sırasındaki hutbesinde "Dikkat edin, Kâbe'nin hizmeti (Sidâne) ve hacılara su verme (Sikâye) görevleri dışında, geçmişe ait bütün mefahir iddiası, kan ve mal davaları şu iki ayağımın altındadır" ifadesi geçer.[457] İbn Bâdis şöyle der: Resûlullah (sav), Câhiliyye devrinde kendisiyle böbürlenip iftihar edilen bütün mefahiri tarhetmiştir. Onun "ayaklarımın altındadır" sözü, yere atılmış, terkedilmiş demektir. Araplar "bu iş benim ayaklarımın altındadır" sözünü, "değersizliği nedeniyle ayakların altına alınan şeye nasıl iltifat edilmiyorsa, ona öylece iltifat etmiyorum" anlamında kullanırlar. Allah Resûlü (sav) bundan Sidâne ve Sikâye görevlerini istisna etmiştir. Çünkü bunda Kâbe'yi koruma ve hizmetini yürütme gibi mukaddes şeylere saygı sözkonusudur. Sidâne görevi, Nebî (sav) tarafından verilen bir yetki olarak, Benî Şeybe'ye tahsis edilmiş ve sonsuza dek onlar ve soylarında kalacaktır. Resûlullah'ın (sav) "onu zâlim olandan başkası sizden almaz" sözleri sebebiyle, var oldukları ve bu görevi liyâketle sürdürdükleri müddetce, bu hususta kendilerine kimse ortak olamaz ve onlarla münazaa etmez.[458]

KÂBE SİKÂYE GÖREVİ

İslâmiyet'ten önce bu görev Abdülmuttalib Oğulları'nın elindeydi. Nebî (sav) İslâmî dönemde de bu görevi onlarda bıraktı. Hattâ Abdülmuttalib Oğulları Zemzem **kuyusu üzerinde su dağıttıklarında**

456. **age,** XIV, 107-108. Sâib b. Yezîd yerine Sâib b. Habbâb geçmektedir.

457. Bu rivâyet için bkz. Ebû Dâvud, Diyât 26; İbn Mâce, Diyât 5; İbn Hişam, II, 412; İbn Kesir, III, 570. Son iki kaynakta Hz. Peygamber'in (sav) Osman b. Talha'ya anahtarı vermesi de zikredilmiştir. Şeybe b. Osman'ın Hicâbe görevi çerçevesinde Kâbe'den yüksek ev yapılmasına engel olduğu, yapılanları da yıktırdığı kaydedilir (bk. Fâkihî, I, 338-339).

458. Sidâne ile ilgili geniş bilgi için bk. Fâsi, **Şifahü'l-ğarâm,** I, 209-212; İbrahim Rafet Paşa, **Mira'tü'l-Haremeyn,** I, 276-277, 298-300; Eyüp Sabri Paşa **Mir'atü'l-Haremeyn** (Mekke), 1/2, 884-885, 969.

onlara gelmiş ve şöyle buyurmuştu: "Ey Abdülmuttalib Oğulları çekin suyu. Eğer insanlar su çektiğiniz yere (Sikâye) üşüşüp size baskın gelmeselerdi, sizinle birlikte ben de çekerdim." Ve ona bir kova su verdiler, o da içti.[459]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN VEDA HACCI SIRASINDA KERİM ELİYLE BİZZAT KURBAN KESMESİ VE GERİ KALANI TAMAMLAMASI İÇİN DE HZ. ALİ'YE İZİN VERMESİ

Sahih-i-Müslim'de, Allah Resûlü'nün altmış üç deveyi bizzat kendi eliyle kestiği zikredilir ki[460] bu hadîsi "Cemâat"[461] rivâyet etmiştir. Kadı Iyâz şöyle der: İbn Mâhân'ın naklettiği rivâyette "eliyle" (bi-yedih) kelimesi yerine "kurbanlık deve" (bedene) geçer ki her ikisi de doğrudur. Fakat eliyle kesmiş olduğu, "sonra Ali'ye verdi, o da geri kalanı kesti" ifadesi dolayısıyla rivâyet edilmiş bulunuyor. Hadîste belirtildiği gibi kurbanlık develerin sayısı yüzdü. Bunları altmış üç tanesini kendisine ayırmıştı. Bunları Tirmizî'nin kaydettiğine göre, kendisiyle birlikte Medine'den getirdiği söylenir. Bazı meânî âlimleri, Resûlullah'ın (sav) bu kadarını bizzat kesmiş olmasının, ömrünün sona erdiğine işaret olduğunu belirtirler. Resûlullah böylece ömrünün her yılı için bir kurban kesmiş oluyor. Kadı Iyâz bu bilgiyi **el-Fevâid**'de zikreder. Nesâî'nin **Sünen**'inde, Allah Resûlü'nün (sav) Hz. Ali'yi kurbanlarına ortak ettiği, sonra her kurbandan bir parça aldırarak bir çömleğe koydurup pişirttiği, Allah Resûlü ile Hz. Ali'nin sonra onun etinden yedikleri ve suyundan içtikleri rivâyet edilir.[462] Derim: bu, vakfe yapanların çokluğunu ve Mekke'deki imâretin büyüklüğünü göstermektedir. Çünkü yüz tane deveyi yiyen insanların sayısı çoktur.

Tenbih: Allah Resûlü'nün (sav) son haccı olan Veda Haccı ile ilgili olarak Şâfiî âlimlerden Hâfız Ebû Muhammed İbnü'l-Münzir, Hâfız

459. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** V, 203-204 (nr. 12609), XIV, 123 (nr. 38119) vd. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Fâsî, **age,** I, 416; İbrahim Rafet Paşa, **age,** I, 259; Eyüp Sabri Paşa, **age,** I/2, 974 v.d.

460. bkz. **Müsned,** II, 320-321; Ebû Dâvud, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 84.

461. Cemâat ifadesiyle Kütüb-i Sitte müellifleri kastedilir. Buna bazan Ahmed b. Hanbel de ilâve edilir (bkz. Aydınlı, s. 43).

462. bkz. Ebû Dâvud, Menâsik 57.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdullah et-Taberî[463] ve Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî ile Ebû Muhammed İbn Hazm ez-Zâhirî eser telif etmişlerdir. Hâfız İbn Kayyim **el-Hedyü'n-Nebevî**'de,[464] Hâfız İbn Kesîr eş-Şâfiî **es-Sîre**[465] adlı kitabında, bundan daha hacimli olan eseri **el-Bidâye ve'n-nihâye**'den[466] aktararak geniş malumat verir. Onlardan herbiri diğerinin anmadığı hususları zikretmektedir. Hâfız eş-Şâmî de **Sîret**'inde bütün bu bilgileri toplayarak ilâvede bulunur ve sanki Veda Haccı'nda bizzat bulunmuş gibi adım adım olaylarını inceler. Allah onu hayırla mükâfatlandırsın. Veda Haccı'nı faydalı, özlü ve ilginç bir üslûpla ele alanlardan biri de, **el-Muhâdarât**[467] adlı eserinde Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî el-Hâtimî olup bu konuda İbn Hazm'ın ifade tarzını esas almıştır. Ona bakınız.

463. Muhibbüddin et-Taberî (ö. 694/1294), **Safvetü'l-kirâ fî sıfati hicceti'l-Mustafa ve tavâfuhu bi-Ümmi'l-kurâ.** (bkz. **GAL,** I, 445, **Suppl.,** I, 615; **el-Kirâ,** s. 23 –naşir mukaddimesi–).
464. İbn Kayyim, **Zâdü'l-meâd,** II, 101 vd.
465. İbn Kesîr, **Sîre,** IV, 211-427.
466. **el-Bidâye ve'n-nihâye,** V, 109-214.
467. **Muhâdarâtü'l-ebrâr ve müsâmerâtü'l-ahyâr,** s. 18-24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZI VE BENZERİ KONULARLA İLGİLİ İŞ VE GÖREVLER

VAHİY KÂTİPLERİ

Enbâu'l-enbiyâ ve tevârîhu'l-hulefa ve veleyâti'l-mülûk ve'l-ümerâ[1] **adlı eserde şu bilgi verilir: Osman b. Affân ile Ali, Resûlullah'a (sav) vahyi yazıyorlardı. Bunlar bulunmadıklarında Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit yazıyordu.** el-İstiâb'da **da şu bilgi zikredilir: Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit'ten önce ve onunla birlikte Resûlullah'a (sav) vahiy yazanlardandı. Zeyd, vahyin yazımında ashâbın en devamlısıydı. Übey olmadığı zaman Allah Resûlü (sav) Zeyd b. Sâbit'i çağırtır, o yazardı Übey ve Zeyd vahyi Resûlullah'ın (sav) huzurunda yazıyorlardı.[2] Bu bilginin benzeri İbn Abdirabbih'in** el-İkdü'l-ferîd **adlı eserinde (II, 143) geçer.[3] Kudâî şöyle der: Bu dört kişiden biri bulunmadığında vahyi kâtiplerden hazır bulunan yazardı. Bunlar da Muâviye, Hâlid b. Said b. Âs, Ebân b. Said, Alâ b. el-Hadramî ve Hanzele b. Rebî idi. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh de vahyi yazardı. Sonra İslâm'dan dönerek müşriklere katıldı. Mekke fethedildiği zaman Osman b. Affân —ki onun süt kardeşiydi— onun için eman istedi, Resûlullah (sav) da kendisine eman verdi ve güzel hal üzere bir müslüman oldu.[4]**

---

1. Muhammed b. Seleme el-Kudâî'nin (ö. 454/1062) bu eserinin adı **Kitâbü'l-inbâ âlâ (bi-enbâi)'l-enbiyâ ve tevârihi'l-hulefâ** veya **Uyûnu'l-maârif ve fünûnu ahbâri'l-halâif** diye de anılır (**GAL**, I, 419, **Suppl.**, I, 584).
2. **el-İstîâb,** I, 50-51.
3. **el-İkdü'l-ferîd,** IV, 161
4. Metinde altı çizili olmadığı için Kettânî'ye ait gibi görünen bu kısım da Huzâî'nindir (bk. İhsan Abbas, s. 171-172). Ayrıca metinde Hâlid kelimesi Câbir, "hasune" kelimesi de yanlış olarak "hîne" şeklinde geçmiştir.

ALLAH RESÛLÜ'NE HERHANGİ BİR KONUDA KÂTİPLİK YAPMIŞ OLANLAR VE BUNLARIN SAYILARI

Hâfız İbn Asâkir **Târîhu Dımaşk'**ta onları zikrederek sayılarını yirmi üçe ulaştırır.[5] **Behcetü'l-mehâfil** müellifi de onların biyografilerini vererek sayılarını yirmi beşe vardırır ve şunları sayar: Ali, Ebubekir, Ömer, Osman, Âmir b. Füheyre, Abdullah b. Erkam, Übey b. Ka'b, Sâbit b. Kays b. Şemmâs, Hâlid b. Said b. Âs, bunun kardeşi Hibbân, Hanzele b. Ebî Âmir el-Esedî, Zeyd b. Sâbit, Muâviye b. Ebû Süfyân, Şurahbil b. Hasene, Abdullah b. Abdullah b. Ebî Selûl, Zübeyr b. Avvâm, Muaykıb b. Ebû Fâtıma ed-Devsî, Muğîre b. Şu'be, Hâlid b. Velîd, Alâ b. Hadramî, Amr b. Âs, Cüheym b. Salt, Abdullah b. Revâha, Muhammed b. Mesleme ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh.[6] Âmirî bu konuda İbn Abdilber'i izlemiş olmalı ki o **el-İstîâb'**da Zeyd'in biyografisinde kâtipleri mezkur sayıya ulaştırır.[7] Kurtubî **Tefsîr'**inde kâtiplerin sayısını yirmi altıya, Şebrâmellisî de Şafiî fıkhına dair **el-Minhâc'**a yaptığı hâşiyenin[8] "Kitâbü'l-kadâ" bölümünde kırka ulaştırır. Irâkî de sayılarını kırk ikiye vardırarak şöyle der:

Kâtipleri kırk ikidir
Zeyd b. Sâbit bir süre
Kâtibiydi, ondan sonra Muâviye
İbn Ebû Süfyân hâfızıydı
Keza Ebubekir ve Ali
Ömer, Osman ve Übey
Said oğlu Hâlid ve Hanzele
Keza Şurahbil b. Hasene
Amir, Sâbit b. Kays
Keza İbn Erkam apaçık
Mizzî, Abdülğanî ile birlikte
Sınırladı onları açıklanan bu sayıyla
Ben sîretlerin değişik yerlerinden
Büyük bir çoğunluk ekledim,

5. Aynı bilgi için bk. İbn Manzûr, **Muhtasaru Târihi Dımaşk l'İbn Asâkir,** nşr. Ruhiyye en-Nahhâs, Dımaşk 1404/1984, II, 331-347.
6. Âmirî, **Behcetü'l-mehâfil,** II, 161.
7. Bu bilgi **el-İstiâb'**da Zeyd b. Sâbit'in biyografisinde (I, 551-554) değil, Übey b. Ka'b'ın biyografisinde (I, 51-52) geçmektedir.
8. Nuruddin eş-Şebrâmellisî'nin (ö. 1087/1676) bu hâşiyesi, Nevevî'nin **Minhâcü't-tâlibin'**ine Ahmed b. Hüseyin er-Remlî'nin (ö. 844/1440) yaptığı şerhe aittir (**GAL,** I, 497, **Suppl.,** II, 420). Metinde **el-Minhâc** kelimesi **el-Menhec,** Abdullah b. Sa'd da Abdullah b. Said şeklinde geçmiştir.

tesbit ettim, işte sayım:
Talha, Zübeyr, İbnü'l-Hadramî
İbn Revâha ve ekle Cehm'i
İbnü'l-Velîd Hâlid'i ve Hâtıb'ı
Amr'ın oğlu ve Huveytib'i
Huzeyfe, Büreyde, Ebân
İbn Said ve Ebû Süfyân
Keza oğlu Yezîd fetih müslümanlarından biri olan
Muhammed b. Mesleme ile
Amr ki As'ın oğlu, Muğîre ile
Keza Sicill, Ebû Seleme ile
Ebû Eyyûb el-Ensârî
Keza Muaykıb ed-Devsî
Ve İbn Ebi'l-Erkam da onlardan
Bunun gibi İbn Selûl el-Mühtedî
Zeyd oğlu ki adı Abdullah
Dedesi de Abdürabbih'tir şüphesiz.
Cüheym'i ve Alâ b. Ukbe'yi sayayım
Keza Husayn b. Nümeyr'i tesbit edeyim
Kâtiplerden üçünü de sayarlar
Ki hepsi de döndü dinden
İbn Ebî Serh ve İbn Hatal
Ve adını bilmediğim biri
Onlardan dine dönen olmadı
İbn Ebî Serh'ten başkası ki gerisi hep saptılar.

Burhanuddin el-Halebî **eş-Şifâ** hâşiyesinde[9] onları zikrederek sayılarını kırk üçe vardırır.[10] Hûrînî, **el-Metâliu'n-Nasriyye'**de[11] şöyle der: Fakat onların hepsi vahiy kâtibi değillerdi. Bunlardan kâtipliğe en müdâvim olanı hicretten sonra Zeyd b. Sâbit ve sonra da Mekke fethini müteakiben Muâviye idi. Hâfız İbn Abdilber de **Behcetü'l-mecâlis'**te şöyle der: Resûlullah'a (sav) bir grup sahabî kâtiplik yaptı. Devamlı olarak mektupları ve cevapları yazan kâtip ve vahyin hepsini yazan Zeyd b. Sâbit'ti.[12] Buhârî "Kitâbu'l-ahkâm" da "Kâtibin emin ve akıllı olmasının müstehablığı bâbı" adıyla bir başlık açarak, orada Kur'an'ın

9. bkz. **Keşfuzzunûn,** II, 1054; **Suppl.,** I, 631.
10. bkz. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** III, 235. İbn Hudeyde (ö. 783/1381) **el-Misbâhu'l-mudî fî küttâbi'n-Nebî** (I-II, Beyrut 1405/1985) adlı eserinde bu sayıyı 44'e, M. Mustafa el-A'zamî de **Küttâbü'n-Nebî,** (Riyâd 1401/1981, III. baskı) adlı eserinde 61'e çıkarır.
11. Ebû'l-Vefâ Nasr el-Hûrînî (ö. 1291/1874) **el-Metâliu'n-Nasriyye li'l-metâbii'l-Mısriyye fil-usûli'l-hattiyye** (bkz. **Suppl.,** II, 726).
12. **Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis,** Kahire 1962, I, 356.

cem'i hususunda Zeyd b. Sâbit'in Hz. Ebubekir ve Ömer'le olan kıssasını ve Hz. Ebubekir'in efendimiz Zeyd'e "sen genç ve akıllı bir insansın, biz seni itham etmeyiz, sen Resûlullah'a (sav) vahyi yazardın. Kur'an'ı araştır ve cem'et (Mushaf haline topla)" sözünü zikreder.[13] Hâfız da **el-Feth'**de şöyle der: Eğer Zeyd'in eminliği, yeterliliği ve akıllı oluşu sabit olmasaydı, Nebî (sav) ondan vahyi yazmasını istemezdi. Hz. Ebubekir'in de onu diğer özellikleri ile değil de akıllı ve töhmetsiz oluşuyla vasıflandırmış olması, bu vasıfların onda devam ettiğine işarettir.[14]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KÂTİPLERİNDEN BİRİ BULUNMADIĞINDA ONUN YERİNE YAZAN KİMSE

İbn Abdirabbih **el-İkdü'l-ferîd'**de (II, 144) Hanzale b. Rebî'in, Allah Resûlü'nün (sav) kâtiplerinden biri görevinde olmadığında onun yerine baktığını söyler.[15] **el-Mevâhibü'l-ledüniyye'**de Şurahbil b. Hasene'nin Resûlullah'ın (sav) ilk kâtibi olduğu zikredilir.[16] Yine **el-Mevâhibü'l-ledüniyye'**de Hâfız İbn Hacer'den naklen şu bilgi verilir: Resûlullah'a (sav) Medine'de Zeyd ve diğerlerinden önce ilk kâtiplik yapan Übey b. Ka'b'dı.[17] Mekke'de Resûlullah'a (sav) Kureyş'ten ilk kâtiplik yapan da Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh idi.[18] Zurkânî şöyle der: "Kureyş"ten ifadesiyle Şurahbil b. Hasene bu sözün dışında kalmıştır. Çünkü o Kindî idi ve dolayısıyla **el-Mevâhib** müellifi Kastallâni'nin "o ilk kâtipti" sözü ile çelişki meydana getirmez.[19] Kalkaşandî **Subhu'l-a'şâ'**da (I, 89) mukaddime kısmında "Divânü'l-inşânın hakikati ve İslâm'da vaz edilişi (ortaya çıkışı)" ile ilgili dördüncü bâbda, divânın kâtiplerin oturdukları yerin adı olduğunu belirttikten sonra "İslâm'da vazedilişi ve sonra memleket-

13. Buhârî, Ahkâm 37.
14. **Fethü'l-Bârî,** XXVII, 213.
15. **el-İkdü'l-ferîd,** IV, 161. Ayrıca bkz. Cehşiyârî, **el-Vüzerâ ve'l-küttâb,** s. 12-13; A'zamî, **Küttâbü'n-Nebî,** s. 55.
16. bkz. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 324; A'zamî, s. 72.
17. **el-İsâbe,** I, 19; **el-İstiâb,** I, 50; A'zamî, s. 42-43
18. bkz. A'zamî, s. 86.
19. Zurkânî, III, 326. Şurahbil'in Allah Resûlü'nün (sav) ilk kâtibi olduğu rivâyet edilmekle birlikte (bkz. A'zamî, s. 72) o Kinde asıllı olup Kastallânî Kureyş'ten ilk kâtiplik yapanı kastetmiştir.

lere dağılışı" üzerine ikinci fasılda şöyle der: Bil ki bu divân İslâm'da ilk vazedilen divândır. Şöyle ki Nebî (sav) ashaptan emîrleri ve seriyye kumandanlarına mektup yazar, onlar da kendisine yazarlardı. Resûlullah (sav) yakın ülke krallarına mektup yazarak onları İslâm'a dâvet etti, onlara elçilerini mektuplarıyla gönderdi. Amr b. Hazm'ı Yemen'e gönderdiğinde ona bir ahidnâme yazmıştı. Temîm ed-Dârî ve kardeşlerine Şam bölgesinde verdiği iktâ belgesini, Hudeybiye yılında Kureyş'le arasındaki antlaşmaya dair metni yazmıştı. İlgili yerlerde örnek olarak anılacağı üzere bunlardan başka da zaman zaman emânnâmeler yazdı. Bütün bu mektuplann ilgili olduğu yer dîvânü'l-ceyş değil divânü'l-inşâ'dır. Bunu ilk vazedip düzenleyen de hilâfeti sırasında Ömer b. Hattâb'dır.[20] Taşköprîzâde diye bilinen İsamüddin Ahmed b. Mustafa **Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde** adlı eserinde ilmü'ş-şurût ve's-sicillât ile ilgili olarak şöyle der: Bu ilim fıkıhın dallarından olup hâkim tarafından verilen hükümlerin, duruma şâhid olanlar öldüklerinde kendisiyle isbat sahih olacak biçimde kitap ve sicillere kayıt keyfiyetini ele alır. Konusu, yazım açısından bu hükümlerdir. Temel prensiplerinin bir kısmı fıkıh, bir kısmı inşâ ilmi, bazısı da örf, âdet ve güzel sayılan davranışlardan alınmıştır. Muhammed b. es-Sâfî'nin bu ilme dair güzel bir telifi vardır. Bu zamanın örfüne uygun düşen eser ise, Muhammed b. Eflâtun'un[21] kitabıdır. Bu ilim, sözleri güzel ve mukteza-yı hâle uygun ifade etmek bakımından edebiyat ilminin dallarındandır. Şer'î ölçülere uygun düşecek tarzda mânâlarını düzenlemek açısından ise fıkıh ilminin dallarından sayılır. Bunu biz "edebî kısım" ve ayrıca "ilmî kısım"da ele aldık. Durumun hakikatine vâkıf olmadan önce kendini bir taahhüde sokma.[22] Bu bilginin benzeri **Keşfuzzunûn'**da bu konuyla ilgili olarak eser kaleme alanlar zikredildikten sonra verilmektedir. Bu konuda kitap yazanlardan biri Ebû Zeyd Ahmed b. Zeyd eş-Şurûtî el-Hanefî olup, Cürcânî **Tercihu mezhebi Ebî Hanife'**de bu konuda ilk telifte bulunan kimsenin Şurûtî olduğunu zikreder.[23] Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tahirel-Bağdâdî ona yazdığı reddiyesinde, ahidnâme ve antlaşma belgelerini ilk yazdı-

20. **Subhu'l-a'şâ,** I, 89-91.
21. Muhammed b. Eflâtun (ö. 937/1535) için bkz. **Suppl.,** II, 641.
22. **Miftâhu's-saâde,** I, 272, II, 600. Kettânî'nin metni, bu eserde gerek inşâ gerek fıkıh bölümünde verilen ibârelerle uyuşmamakta, daha çok **Keşfuzzunûn'**un ibâresine uygun düşmektedir. Buna rağmen birbirini tutmayan ifadeler mevcutur.
23. Metinde el-Hanefî kelimesi el-Hanbelî, "Şurût" kelimesi de Şurûtî şeklinde yanlış geçtiği gibi, iktibastaki düşüklük sebebiyle bu son cümle tamamen yanlıştır. **Keşfuzzunûn'**da Ebû

ran kimsenin Allah Resûlü (sav) olduğunu ve Ali b. Ebû Tâlib'in yazısıyla Eyle hıristiyanlarına gönderdiği ahidnâmenin bunlardan olduğunu zikreder.[24]

SIR KÂTİPLİĞİ

Makrizî **el-Hıtat'**da sır kâtipliğinin Sünnet'te mesnedi bulunan kadîm bir görev olduğunu belirterek Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvud es-Sicistânî'nin **Kitâbu'l-Mesâhif'**te Zeyd b. Sâbit'ten şu tahricde bulunduğunu zikreder[25]: "Resûlullah (sav), 'bana mektuplar geliyor, onları herkesin okumasını istemiyorum. İbranice (ya da Süryânîce dedi) yazıyı öğrenebilir misin?' buyurdu. Ben de 'evet' dedim ve onu onyedi gecede öğrendim."[26]

MEKTUP VE İKTÂ KÂTİPLERİ

el-İstîâb **ve el-İsâbe'de Vâkıdî'den şu rivâyet nakledilir: Resûlullah'a (sav) Medine'ye geldiği sırada vahyi ilk yazan kimse Übey b. Ka'b'dır. O, mektubun sonuna "bunu falân yazdı" diye yazan ilk kimsedir de. Übey bulunmadığında Resûlullah (sav) Zeyd b. Sâbit'i çağırtır, o yazardı. Übey ve Zeyd Resûlullah'ın (sav) huzurunda vahyi,[27] ayrıca insanlara gönderdiği mektupları, iktâ belgelerini ve diğer şeyleri yazarlardı.[28] Ebû Ömer (İbn Abdilber), Abdullah b. Erkam ez-**

Zeyd eş-Şurûtî ve M. b. Eflûtun anıldıktan sonra Hilâl b. Yahya (ö. 245/859) zikredilmekte ve Cürcânî'den naklen onun bu konuda ilk eser veren kimse olduğu belirtilerek ardından da Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin buna itirâzı verilmektedir. Ebû Zeyd eş-Şurûtî için bkz. İbnü'n-Nedim, **el-Fihrist,** s. 261; **Keşfuzzunûn,** II, 1046, 2000; Temîmî, **et-Tabakâtu's-seniyye,** I, 353.

24. **Keşfuzzunûn,** II, 1045-1046. Hanefî ulemâdan Hilâl b. Yahya (ö. 245/859), İbn Semâa (ö. 233/847), Hassâf (ö. 261/874), Bekkâr b. Kuteybe (ö. 270/883), Ebû Hâzim (ö. 292/905), Tahâvî (ö. 321/933) ve Kadıhan'ın (ö. 592/1196) "şurût" ve "mehâdir ve sicillât" ile ilgili eserleri için **Hanefî Fıkıh Âlimleri** (Ankara 1990, s. 27-31, 57) adlı eserimize bakınız.
25. İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif,** Kahire 1355/1936, s. 3. Burada "onyedi gece" yerine "ondokuz gün" ifadesi geçmektedir.
26. **el-Hıtat,** II., 226. Bu hususla ilgili diğer rivâyetler için bkz. **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 216. Ayrıca bkz. s. 355, 356. Metinde bu başlığın adında geçen "küttâb" kelimesi, **el-Hıtat'**da "kitâbe" şeklinde olduğu için tercümede bu tercih edilmiştir.
27. Bu kelime metinde düşmüştür.

Zührî'nin devamlı olarak mektupları yazanlardan biri olduğunu söyler.[29] İbn İshak'tan da şöyle dediğini zikreder: Zeyd b. Sâbit vahyi ve hükümdârlara gönderilecek mektupları da yazardı. Resûlullah (sav), Abdullah b. Erkam ve Zeyd b. Sâbit bulunmadığında ordu kumandanlarına, hükümdârlara ya da bir insana iktâ yazmak ihtiyacını duyduğunda, yanında hazır olan bir kâtibe yazmasını emrederdi.[30] İktâ, el-Meşârik'te **belirtildiğine göre devlet başkanının (İmâm), Allah'ın malından ona ehil gördüğü kimseye birşey vermesidir.[31]** el-İstiâb'**da Zeyd'in Resûlullah'dan (sav) sonra Hz. Ebubekir ve Ömer'e kâtiplik yaptığı ve Hz. Osman'ın halifeliği zamanında da Beytülmâle baktığı zikredilir.[32] Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr'den şu rivâyeti zikreder: Resûlullah (sav) Abdullah b. Erkam'a kâtiplik yaptırıyor, Abdullah onun adına cevaplar yazıyordu. Allah Resûlü (sav) katında o derece güven kazanmıştı ki Resûlullah (sav) bazı hükümdârlara mektup yazmasını emreder o da yazardı, sonra mühürleyip kapatmasını emreder ve katındaki güveninden dolayı mektubu okumazdı.[33]**

Abdullah b. Erkam'la ilgili olarak İbn İshak'tan nakledilen rivâyet Beyhakî tarafından tahric edilmiştir.[34] Hâfız İbn Hacer **el-Feth'**de "Kitâbu'l-Ahkâm" da bu rivâyetin sahih isnâdla geldiğini söylemekte olup[35] bunu Beğâvî de tahric etmiştir. İmam Mâlik Zeyd b. Eslem'den, o da babasından Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivâyet eder: Resûlullah'a (sav) bir mektup geldi, Abdullah b. Erkam'a "onlara benden cevap yaz" buyurdu. O da cevap yazdı ve sonra getirerek Resûlullah'a (sav) arzetti, Resûlullah (sav) da "isabet ettin" dedi. Bu durum hiç hatırımdan çıkmadı, tâ ki Abdullah'ı Beytülmâle bakmakla görevlendirdim.[36] Bu kıssa **el-Utbiyye'**de zikredilerek şu ilâvede bulunulur: Hz. Ömer, "Allah Resûlü (sav) hariç,

28. **el-İstiâb,** I, 50-51; **el-İsâbe,** I, 19. Huzâî'nin metninde **İsâbe'**ye atıf yapılmamıştır.
29. **el-İstiab,** I, 51
30. bkz. **age,** II, 261 (Abdullah b. Erkam'ın biyografisinde).
31. Kadı Iyâz, **Meşâriku'l-envâr alâ sihâhi'l-âsâr,** Kahire-Tunus 1333, II, 183. Metinde "birşey" kelimesi düşmüştür.
32. **el-İstiâb,** I, 552, 553-554 (Zeyd'in biyografisinde).
33. **age,** II, 261. Mektubu kapatmak mânâsına gelen "yetînuh" kelimesi, aynı mânâyı ifade eden "yetbauh" şeklinde geçmiştir.
34. **es-Sünenü'l-kübrâ,** X, 126.
35. **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 213.
36. bkz. **es-Sünenü'l-kübrâ,** X, 126; **el-İstiâb,** II, 261; **el-lsâbe,** II, 274. Ayrıca bkz. **el-Beyân ve't-tahsil,** XVIII, 245-246

Abdullah kadar Allah'tan korkanını görmedim" der. İbn Vehb İmam Mâlik'ten şu rivâyeti nakleder: Bana ulaşan habere göre Hz. Osman, kendisinin Beytülmâl görevlisi olan Abdullah b. Erkam'a otuzbin dirhem ücret verdi. O bunu kabul etmeyerek "bu işi Allah için yaptım, karşılığını da Allah'tan beklerim"[37] cevabını verdi. Abdullah'ın Allah Resûlü (sav) katındaki güveni o dereceye varmıştı ki, bazı hükümdârlara mektup yazmasını emreder, o da yazardı. Mektubu mühürleyip kapatmasını emreder ve ona olan güveninden dolayı mektubu okumazdı. Bu bilgi İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsil** adlı eserinden naklen verilmiştir.[38]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BÂDİYE ARAPLARINA GÖNDERDİĞİ MEKTUPLARI YAZAN

Resûlullah'ın (sav) Bâdiye Araplarına gönderdiği mektupları ona Muâviye yazardı. **Şerhu'l-Mevâhib**'de (III, 396) geçtiği üzere Medâinî şöyle der: Zeyd b. Sâbit vahyi yazardı, Muâviye de Nebî (sav) ile Araplar arasındaki mektupları yazıyordu.[39] Tenbih: **eş-Şifâ**'da şu bilgi nakledilir: Birisi Muâfâ b. İmrân'a "Ömer b. Abdülaziz mi, Muâviye mi daha üstündür?" diye sordu; Emevî olmaları dolayısıyla ikisini suale konu etti. Muâfâ bunu soran kimseye kızarak şöyle dedi: Hiç kimse Allah Resûlü'nün (sav) ashâbıyla mukâyese edilemez. Muâviye de onun sahâbîsi, sıhrı,[40] kâtibi ve vahyinin emîni idi.[41] Şihâbüddin el-Hafâcî **Nesimü'r-riyâz**'da şöyle der: Muâfâ doğru ve âdil bir kimsedir, ondan sahih olarak gelen rivâyet, "Muâviye Allah Resûlü (sav) için vahyi yazmamış, sadece onun için kabîlelere ve taşraya mektup yazmıştır" şeklinde söylenenleri reddeder.[42]

---

37. Tırnak içindeki bu ifade metinde mevcut değildir.
38. **el-Beyân ve't-tahsil,** XVIII, 245-246,402. Bu konudaki bir rivâyette de Abdullah'a verilen maaşın 300 dirhem olduğu belirtilir. Ayrıca bkz. İhsan Abbas, s. 184; A'zamî, s.77.
39. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 322.
40. Evlilik yoluyla akrabasıydı. Zîrâ Resûlullah'ın (sav) zevcesi Ümmü Habîbe Muâviye'nin kızkardeşiydi (Hafâcî, III, 430).
41. **eş-Şifâ,** II, 617.
42. **Nesimü'r-riyâz,** III, 429-430. Metinde "suâl" kelimesi "Sevâ", "munsif" de yanlış olarak "muntik" şeklinde geçmiştir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN DERİYE YAZDIRMASI VE BU DERİNİN EBADI

el-İsâbe'de Mâlik b. Ahmer el-Cüzâmî el-Avfî'nin biyografisi veren müellif, İbn Şâhin'in ondan gelen bir senedle şu rivâyeti tahric ettiğini zikreder: Resûlullah'ın (sav) Tebük'e geldiği haberi kendilerine ulaşınca, Mâlik b. Ahmer O'na vararak müslüman oldu ve kendisini İslâm'a dâvet eden bir belge yazmasını istedi, O da onun için bir deri parçasına yazdırdı. Bir başka rivâyette derinin eninin dört parmak, uzunluğunun bir karış kadar olduğu ve yazısının silinmiş olduğu belirtilir. Beğâvî ve Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat'**da bunu tahric eder.[43] Tenbih: **Subhu'l-a'şa'**da "Kur'an'ın bahsettiği yazı yazılan şeyler" konusu bir başlık altında ele alınırken şu bilgi verilir: Bunların ilki "levh" olup *"Bu kitap Levh-i Mahfûz'da bulunan şanlı bir Kur'an'dır"* (Bürûc 85/22) âyetinde; ikincisi de "rakk" olup *"Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitab'a andolsun"* (Tûr 52/1-3) âyetinde zikredilmiştir. "Rakk", üzerine yazılması için inceltilmiş deri demektir. Kur'an-ı Kerîm'de anılan üçüncü şey de "kırtâs" (En'âm 6/7) ve "sahife" (Tâhâ 20/133; Abese 80/13 v.d.) olup her ikisi de kağıt demektir.[44] Kalkaşandî daha sonra "Geçmiş milletlerin yazı yazdıkları şeyler" adıyla bir fasıl açarak şunları zikreder: Çinliler ottan yaptıkları kâğıda yazıyorlardı, insanlar kağıt yapımını onlardan öğrendiler. Hintliler beyaz ipek parçalarına, İranlılar ise manda, sığır, koyun ve vahşî hayvan derilerinden tabaklanmış (işlenmiş) derilere, beyaz ince taşlara, bakır, demir ve benzerlerine, düzgün ve yapraksız hurma dalına, koyun ve develerin kürek kemiklerine yazarlardı. Onlara komşu olmaları sebebiyle Arapların kullandığı yazı malzemesi de buydu. Nebî (sav) peygamber olarak gönderilip Kur'an-ı Kerîm nâzil oluncaya dek Araplar bu durumda idiler. Allah Resûlü (sav) bazı yazışmalarını deriye yazmıştı. Ashap, uzun süre dayanması veya o zaman ellerinde mevcut olması sebebiyle, Kur'an'ın ince deriye yazılması konusunda icmâ etmişlerdi. Bu durum Harun er-Reşid'in halife olmasına kadar devam etti. Onun zamanında kağıt çoğalıp imali yaygınlaşınca, kağıttan başka birşeye yazı yazılmamasını emretti.[45]

---

43. **el-İsâbe,** III, 338; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 9; Hamidullah, **el-Vesâik** s. 279 (nr. 174). Burada geçen "kendisini İslâm'a dâvet için" *(yed'ûhu)* ifadesi **Üsdü'l-ğâbe'**de "onunla İslâm'a dâvette bulunması için" *(yed'û bihi)* şeklindedir.
44. **Subhu'l-a'şâ,** II, 483-485 (Buradaki bilgi özetle verilmiştir).
45. **age,** II, 485-486. Metinde düşüklük olup aslına bakılmalıdır.

AHİDNÂME VE SULH KÂTİPLERİ

Ebû Ömer şöyle der: Allah Resûlü (sav) ahid verdiğinde ahidnâmelerini, **antlaşma yaptığında antlaşma metinlerini yazan Ali b. Ebû Tâlib'di.**[46] **Hicret sırasında Hz. Peygamber'in (sav) Sürâka b. Mâlik b. Cü'şum el-Müdlicî'ye verdiği emanla ilgili** ahidnâmeyi (emânnâme) **bir deri parçasına yazan Âmir b. Füheyre idi.**[47] **Bazı rivâyetlerde bunu yazanın Hz. Ebubekir olduğu zikredilir.**[48]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖZEL İŞLERİYLE İLGİLİ YAZILARINI YAZDIRDIĞI KİMSE

el-İsâbe müellifi, Husayn b. Nümeyr'in biyografisini verirken, Ebû Ali İbn Miskeveyh'in **Tecâribü'l-ümem** adlı eserinde şöyle dediğini nakleder: Husayn b. Nümeyr, Allah Resûlü'nün (sav) kâtiplerindendi. Muğîre b. Şu'be ve Husayn b. Nümeyr halk arasında (muameleleri) yazarlardı ve Hâlid ile Muâviye bulunmadığında onların yerine kâtiplik yaparlardı.[49] İbn Hacer devamla şöyle der: Abbas b. Muhammed el-Endelüsî de Mu'tasım b. Sumâdih[50] için kaleme aldığı **Târih**'inde onu zikreder ve Muğîre b. Şu'be ile birlikte Resûlullah'ın (sav) ihtiyaçlarıyla ilgili yazıları yazdıklarını söyler.[51] Müteahhirin ulemâdan bir grup da bunu zikreder. **el-Mevlîdü'n-Nebevî**'de bunu zikreden müfessir Kurtubî onlardan biridir. Kutbuddin el-Halebî de **Şerhu'ş-Sîre**'de bu hususu anarak bu bilginin, Kudâî'nin Allah Resûlü'nün (sav) kâtiplerine dair yazdığı eserinden alındığına işaret eder. Kudâî, eserinde Husayn b. Nümeyr ile Muğîre b. Şu'be'nin muamelât ve borçlarla ilgili hususları yazdıklarını da belirtir. İbn Hacer devamla şöyle der: Bununla yukarıdaki Husayn'ı mı, ondan bir öncekini mi kastetmiş, bilemiyo-

46. **el-İstîâb,** I, 51 (Übey b. Ka'b'ın biyografisinde).
47. bkz. **Müsned,** IV, 176; Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 45.
48. bkz. İbn Hişâm, I, 489-490. Huzâî bu emânnâmeyi Âmir'in yazdığına dair Buhârî'den, Hz. Ebubekir'in yazdığına dair İbn İshak'tan rivâyet naklettiği gibi, Hudeybiye antlaşmasını Hz. Ali'nin yazdığını Buhârî'den naklen vermektedir (s. 185-186). Kettânî bu hususları zikretmemiştir.
49. Kettânî **Tecâribü'l-ümem**'deki bu son cümleyi, başlıkla ilgisi bulunmadığından anmamıştır. Bu nakil için bkz. A'zamî, s. 54.
50. Endülüs'te hüküm süren Tücîbî hanedânının ikinci hükümdârıdır (bkz. E. Levi Provençal, "Mu'tasım" **İA,** VIII, 749-750).
51. Bu rivâyet için Mes'ûdi, **et-Tenbîh vel-işrâf,** Beyrut 1981, s. 261.

rum.[52] Bu konuda, Allah Resûlü (sav) için zekât mallarını yazan ve hurma ağaçları ile ilgili takdirde bulunan kimseye dair başlığa bakınız.[53] Şeyh-i Ekber İbn Arabî el-Hâtımî'nin **el-Muhâdarât**'ında (s. 29) şu bilgi verilir: Zübeyr b. Avvâm ve Cüheym[54] b. Salt zekât mallarını, Huzeyfe b. Yemân hurma ağaçlarını, Muğîre b. Şu'be ve Husayn b. Nümeyr muamelât ve borçları, Şurahbil b. Hasene de hükümdârlara gönderilen mektupları yazardı.[55]

KÂTİPLERE TOPLU BAKIŞ

el-Mevâhibü'l-ledüniyye'de müellif şöyle der: Resûlullah'ın (sav) kâtiplerine gelince, onların sayıları çoktur. Muhaddislerden biri mükemmel eserinde onları anarak bazı haberlerini, hal ve hareket tarzlarını (sîret) anlatır. Eserine Resûlullah'ın (sav) has ve mahrem dostları olan değerli dört halife ile başlar.[56]

Derim: Kâtiplerle ilgili eser kaleme alanlardan biri de Kudâî'dir. Bunu Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe**'de Husayn b. Nümeyr'in biyografisinde zikreder.[57] Kâtipler hakkında kitap yazanlardan biri de Ömer b. Şebbe'dir.[58] İbn Abdilber **el-İstiâb**'da ondan nakilde bulunur. İmâm Ebû Abdulllah Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hudeyde el-Ensârî'nin **el-Misbâhu'l-mudî fî küttâbi'n-Nebîyyi'l-ümmî ve rusulih ilâ mülûki'l-arz min Arabiyyin ve Acemî**[59] adlı bir eseri olup eserini iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm Resûlullah'ın (sav) kâtipleri, ikinci bölüm ise hükümdârlara gönderdiği mektuplar ve elçileri hakkındadır. Eserini Mısır'da es-Salâhiyye hânkâhında 779 (1377) yılında bitirmiştir.[60] Kâtip-

52. **el-İsâbe**'den (I, 339) verilen bilgi burada biter. **el-İsâbe**'de iki tane Husayn b. Nümeyr verilmiş olup İbn Hacer bu sözüyle onlara işaret etmiştir.
53. bkz. s. 583.
54. Metinde yanlış olarak Cehm şeklinde geçmiştir.
55. **Muhâdaratü'l-ebrâr,** s. 18. Ayrıca bkz. **et-Tenbih vel-işrâf,** s. 261. Ayrıca bkz. s. 583.
56. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 311. Metinde "Zekerehüm" kelimesi "zekere", "cümelen" de "cemmen" şeklinde yanlış geçmiştir.
57. **el-İsâbe,** I, 339.
58. İbn Şebbe (ö. 262/876), **Küttâbü'n-Nebî** (bkz. Ziriklî, V, 206). Bu ve bir önceki eser bugüne ulaşmamıştır (bkz. Şâkir Mahmud Abdülmun'im, s. 171).
59. Bu eser iki cilt hâlinde basılmıştır (Beyrut 1405/1985).
60. Metinde 679 olarak geçen tarih yanlış olduğu gibi, Salâhiyye kelimesi de Sâliha şeklinde geçmiştir. Bu konuda bkz. **en-Nücûmu'z-zâhire,** XI, 217; **Keşfuzzunûn,** II, 1710; **GAL,** II, 86, **Suppl.,** II, 78; Kehhâle, VI, 115, X, 303.

lerle ilgili eser yazanlardan biri de el-Cemâlu'l-Ensârî olup bunu talebesi Burhanuddin el-Halebî **eş-Şifâ** hâşiyesinde zikreder. Bu zat, ondan önce zikredilen âlim olabileceği gibi bir başkası da olabilir.[61] Kâtiplerle ilgili eser kaleme alanlardan biri de İbn Ebi'l-Hadîd'dir. **eş-Şifâ'**ya yazdığı şerhte geçtiği gibi Şihâbüddin el-Hafâcî bu eseri görmüştür. O, Burhanuddin el-Halebî'nin bu kitaba muttalî olmamış olacağını söyler.[61/1] Fâide: **Nûru'n-nibrâs'**ta müellif, Resûlullah'ın (sav) kâtipleri üzerine sözettikten sonra, kâtipliği devamlı olarak sürdürenlerin Muâviye ve Zeyd b. Sâbit olduğunu, birçok hadîs hâfızının bunu söylediklerini belirtir. Bunu "Mekke fethinden sonra" diye kayıtlaması gerekirdi. Çünkü Muâviye fetihte müslüman olmuştur. Zeyd ise hem fetihten önce hem de sonra kâtiplik yapmıştır. **el-Mevâhibü'l-ledüniyye'**de şöyle denir: Dört halife ile Said b. Âs b. Ümeyye'nin iki oğlu Hâlid ve Ebân, genelde başkalarından daha çok yazanlardandır.[62]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KÂTİPLERİNE KALEMİ NEREYE VE NASIL KOYACAKLARINI, HARFLERİ DOĞRU ŞEKİLDE YAZMALARINI vs. ÖĞRETMESİ

Hâfız es-Suyûtî **Tabakâtu'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât'**ın sonunda, rivâyet zincirini kâtiplerin oluşturduğu bir hadîs tahric ederek, onu Abdülhamîd el-Kâtib yoluyla sevkeder: Bana Salim b. Hişâm el-Kâtib haber verdi, ona Abdülmelik b. Mervân el-Kâtib, ona da vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit haber vererek şöyle dedi: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Bismillâhirrahmânirrahim'i yazdığınız zaman onda "sin"i açık gösterin". Suyûtî bu rivâyetin ardından "bu, rivâyet zincirinin büyük kısmında kâtipler bulunan bir hadîstir" der.[63] **Subhu'l-a'şâ'**da da Muhammed b. Ömer[64] el-Medâinî'den naklen kâtibin bir ihtiyacı düşündüğünde kalemi kulağının üstüne koymasının müstehab olduğu belirtilerek, Enes b. Mâlik'e varan senedle şu rivâyet ve-

61. Bu zat ile yukarıdaki aynı kişidir. Dipnot 60'taki kaynaklara bakınız. Kettânî'nin verdiği bu bilgiyi Hafâcî zikretmektedir.

61/1. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz**, III., 235. İbn Ebi'l-Hadîd adı metinde Ibn Ebi'l-Ca'd şeklinde geçmiştir.

62. Zurkânî, III, 226. Resûlullah'ın (sav) kâtipleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Şâkir Mahmud Abdülmun'im, "Küttâbü'n-Nebî", **el-Muerrihu'l-Arabî**, IV, 1975, s. 171-209.

63. Suyûtî, **Beğyetü'l-vuât,** Beyrut 1399/1979, II, 415

64. Metinde Ali olarak geçmiştir.

rilir: "Muâviye b. Ebû Süfyân Allah Resûlü'ne (sav) yazı yazıyordu. Resûlullah'ın (sav) başka bir şeyle meşgûl olduğunu görünce kalemi ağzına koydu. Resûlullah (sav) ona bakarak 'ey Muâviye, yazı yazdığında kalemi kulağının üstüne koy. Bu, hem senin için hem yazdıran için daha hatırlatıcıdır' buyurdu." Müellif yine Zeyd b. Sâbit'e varan senediyle şu rivâyeti sevkeder: "Resûlullah (sav) ona baktı, o ihtiyaçlarıyla ilgili yazı yazıyordu. Kendisine 'kalemi kulağının üstüne koy, bu senin için daha hatırlatıcıdır' buyurdu". Enes b. Mâlik'ten rivâyetle de şu tahricde bulunur: "Resûlullah (sav) kâtibine, 'sana daha iyi hatırlatması için kalemi kulağının üstüne koy' buyurdu". Enes'den bir rivâyet de şöyledir: "Muâviye Allah Resûlü'ne (sav) kâtiplik yapıyordu, onun birgün kalemi yere koyduğunu görünce 'ey Muâviye, yazı yazdığın zaman kalemi kulağının üstüne koy' buyurdu."[65] Suyûtî **el-Câmiu's-sağîr**'de "Kalemi kulağının üstüne koy, bu yazdıran için daha hatırlatıcıdır" hadîsini naklederek onu Tirmizî'nin Zeyd b. Sâbit'ten rivâyetle verdiğini söyler: Zeyd dedi: "Mustafa'nın (sav) yanına girdim, önünde bir kâtip vardı, ona 'kalemi kulağının üzerine koy, bu yazdıran için daha hatırlatıcıdır' buyurduğunu duydum." Suyûtî **el-Câmiu'l-kebîr**'de de bu hadîsi yine Tirmizî'ye nisbet ederek zikreder ve zayıf olduğunu, İbn Said ve Semmûye'nin Zeyd b. Sâbit'den rivâyet ettiğini belirtir.[66] Tirmizî "Kitâbu'l-İsti'zân"da "Mektubu topraklama (kurutma) bâb"ında[67], İbn Hibbân da yine Zeyd vasıtasıyla **ed-Duafâ**'da Anbese'nin biyografisinde bu rivâyeti tahric eder. [68] **Feyzu'l-Kadîr**'de de bu hadîsin mevzû (uydurma) olduğuna dair İbnü'l-Cevzî'nin iddiası ve İbn Hacer'in bu rivâyetin başka bir tarikle de varid olduğu, iki farklı senedle rivâyet edilmesinin de onu mevzû olmaktan çıkardığını ileri sürerek reddettiği belirtilir.[69] Münâvî **el-Teysîr**'de bu hadîsi şöyle şerheder: "Koy" emri nedb veya irşâd içindir. "Kulağının üstüne" sözü, yazı esnasında koymayı ifade eder. "Bu, yazdıran için daha hatırlatıcıdır" ifadesi de, özellikle yazdırmayı düşündüğü metin ve maksadı hatırlatmada daha süratlidir demektir. Çünkü kalem, kalpte olanı ifade etmede iki lisandan biridir. Münâvî (daha geniş şerhi olan) **Feyzu'l-Ka-**

65. **Subhu'l-a'şâ,** III, 39.
66. Tirmizî, İsti'zân 21; Suyûtî, **el-Câmiu's-sağîr,** s. 43; a. mlf., **el-Leâli'l-masnûa fi'l-ahâdisî'l-mevzûa,** I, 216; Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr,** IV, 255. Tirmizî, hadîsin "garib" ve isnâdının "zayıf" olduğunu belirttikten sonra seneddeki Anbese b. Abdurrahman ile Muhammed b. Zâdân'ın rivâyette "zayıf" kabul edildiklerini söyler. Zeyd b. Sâbit'den, Resûlullah'ın (sav) kendisine böyle dediğine dair rivâyet için bkz. **el-İkdü'l-ferîd,** IV, 161.
67. Tirmizî, İsti'zân 20-21; **Feyzu'l-Kadîr,** I, 432; **Kenzü'l-ummâl,** X, 244
68. İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn,** II, 180; İbn Adî, **el-Kâmil,** V, 1901.
69. **Feyzu'l-Kadîr,** IV, 255.

dîr'de şu ilâvede bulunur: Kadı Iyâz, bu ve benzeri rivâyetlerde Resûlullah'ın (sav) harfler ve onları güzel yazma konusunda bilgi sahibi olduğuna delâlet bulunduğunu söyler.[70] Kadı Iyâz **eş-Şifâ**'da mezkur "kalemi koy" hadîsinin ardından şöyle der: Allah Resûlü (sav) yazmazdı, ama kendisine her şeyin bilgisi verilmişti. Öyle ki Resûlullah'ın (sav) "Bismillâhirrahmânirrahîm'i uzatma" yani Sîn harfini dişleri belirsiz olarak uzatma sözleri gibi, harfleri bildiği ve güzel yazılmaları konusunda bilgi sahibi olduğuna dair rivâyetler mevcuttur. Bu hadîsi İbn Şa'ban, İbn Abbas'tan gelen bir tarikle rivâyet eder. Resûlullah'ın (sav) huzurunda yazı yazdığına dair Muâviye'den rivâyet edilen diğer bir hadîste Allah Resûlü'nün (sav) ona şöyle dediği zikredilir: "Mürekkebi ıslâh et, kalemi yont, bâ harfini doğrult (biraz uzat), sîn'i dişleri belli olarak yaz, mîm'i körletme, Allah lafzını güzel yaz, Rahmân'ı uzat ve Rahîm'i güzel yaz". Allah Resûlü'nün (sav) bizzat yazdığına dair rivâyet her ne kadar sahih değilse de, kendisine yazı bilgisi verilmiş olduğu, ancak yazma ve okumadan menedilmiş bulunduğu hususu ihtimâlden uzak değildir.[71]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YAZIYI TOPRAKLAMALARI (KURUTMALARI) KONUSUNDA KÂTİPLERİNİ TEŞVİK ETMESİ

Kalkaşandî (VI, 271) bunu bir başlık altında ele alarak şöyle der: Mektubun bitirildikten sonra üzerine kum v.s. atılarak kurutulmasının matlub olduğu konusunda görüş ayrılığı mevcut değildir. Bunu yapmanın iki gâyesi (mânâ) vardır. Birinci gâye: Yazılandan maksadın meydana gelmesi arzusuyla teberrûk için. Muhammed b. Ömer el-Medâinî **Kitâbü'l-Kalem ve'd-devât**'da İsmail b. Muhammed b. Vehb'e varan senediyle, onun Hişâm b. Hâlid'den —ki o da Ebû Mervân el-Ezdî'dir—, onun Bakıyye b. Velîd'den, onun Atâ'dan, onun İbn Cüreyc'den ve onun da İbn Abbas'dan naklettiği şu hadîsi rivâyet eder: "Nebî (sav) şöyle buyurdu: Mektubu aşağı tarafından topraklayın ve silin. Bu, bereketin çok olması ve ihtiyacın çabuk ve kolay husûlü için daha iyidir."[72] Bir hadîste

70. **age,** IV, 255
71. **eş-Şifâ,** I, 506; Hafâcî, **Nesîmu'r-riyâz,** III, 236-237. Metinde "ferrik" kelimesi "cerris", "cevvîd" de "cerrid" şeklinde yanlış geçmiştir.
72. bkz. İbn Ebî Hâtim, **İlelü'l-hadîs,** II, 309; Sehâvî, **Fethu'l-muğîs,** II, 209; **Kenzü'l-ummâl,** X, 245.

de "Biriniz bir mektup yazdığında onu topraklasın. Bu, bereketli olup ihtiyacının çabuk ve kolay husûlü için daha iyidir" buyurulur.[73] Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Hattâb şöyle der: "Mektubu topraklayın, başarıya erersiniz."[74] Şu rivâyet de bunu teyid eder: "Nebî (sav) iki köy halkına iki mektup yazdı; birini toprakladı, diğerini topraklamadı, mektubu topraklanan köy halkı müslüman oldu". Bu gâye, hepsinde başarı ve bereketin husûlünü talep için resmî mektuplarda, tayin yazılarında ve diğer şeylerde sözkonusudur. Bu hususta mektubun kurumuş olup olmaması arasında fark yoktur. Çünkü asıl maksat bununla başarı ve bereketin meydana gelmesidir. Mektubun topraklanmasındaki ikinci gâye: Daha kurumadan kendisine isabet edecek şeyle silinmemesi için üzerine toprak atarak yazdıklarının kurutulmasıdır. Bu gâye, evvelkinden daha zayıftır. Bundan, mektup kurumuş olduğunda topraklanmayacağı anlaşılır ki zamanımızdaki kâtiplerin uygulaması böyledir. Bu yüzden toprağı mektubun başına değil de, yazının kurutmaya zaman bakımından en yakın tarafı olması sebebiyle mektubun sonuna koyarlar. Çünkü mektup çoğu zaman ve özellikle sıcak zamanlarda, veya yazının uzun olması ve yazmanın uzun sürmesi sebebiyle yazımın bitiminde kurumuş olur. Başta gelen kâtiplerden **Mevâddü'l-beyân** müellifi ve diğerleri, toprağın önce besmelenin üzerine konulması, sonra kâtibin onu, bütün yazıya besmelenin bereketinin yayılmış olması için, mektubun diğer yerlerine aktarmasının müstehab olduğunu açıkça belirtmişlerdir.[75]

Derim: Mezkur kurutma hadîsi üzerine çok soru sorulması, onu destekleyen bazı kimselerin kötülenerek hadîsin reddedilmesi sebebiyle, bu hadîsi irdelemek istiyorum. O hâlde sana okunacakları dinle: Bil ki, mektup kurutmayı emreden hadîs müteaddit lâfızlarla varid olmuş, büyük imamlar onu sahâbeden gelen birçok tarikle tahric etmişlerdir. Bu hadîsin Tirmizî'nin **Câmî'i** ve İbn Mâce'nin **Sünen**'inde mevcut olması sana yeter. Tirmizî bu hadîsi **Sünen**'inde "Kitâbü'l-İsti'zân" da "Mektubun topraklanması babı" başlığı altında tahric eder: Bize Mahmud b. Gaylân haber verdi, ona Şebbâbe Hamza'dan naklen haber verdi, Hamza Ebû'z-Zübeyr'den, o da Câbir'den rivâyet etti: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Sizden biri bir mektup yazdığında onu topraklasın. Bu, ihtiyacın çabuk ve

73. **Kenzü'l-ummâl,** X 245
74. "Başarıya erersiniz" ifadesi metinde düşmüştür.
75. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 271-272

kolay husûlü için daha iyidir". Tirmizî şöyle der: Bu hadîs "münker" olup onu Ebû'z-Zübeyr'den yalnız bu "vecih"le bilmekteyiz. Rivâyet zincirinde geçen Hamza, İbn Amr[76] en-Nasîbî olup hadîste zayıftır.[77] Derim: Adı geçen Hamza, İbn Ebî Hamza Meymûn el-Cu'fî en-Nasîbî'dir. Onun nisbesinde doğru olan bilgi budur. Tirmizî'nin onunla ilgili olarak, "o İbn Amr'dır" demesine gelince, Hâfız el-Mizzî şöyle der: Tirmizî'den başka onun hakkında "Hamza b. Amr" diyen kimse bilmiyoruz.[78] Suyûtî **Kûtu'l-muğtezî**'de Hâfız İbn Hacer'den şöyle dediğini nakleder: "Tirmizî, Hamza'nın İbn Amr en-Nasîbî olduğunu söyler. Mizzî şöyle der: Genelde bilinen onun Hamza b. Meymûn olduğudur. Tirmizî'nin sanki bunu bildiği ve muhâlefette bulunduğu, bu yüzden de "bana göre" kaydını koyduğu anlaşılmaktadır". Derim: **Câmî**'nin birçok nüshası ile mukâbele ettiğim bendeki tashihli nüshasında "bana göre" ifadesi yoktur. Her halükârda Hamza ittifakla zayıftır. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel "matrûhu'l-hadîs", Yahya b. Main "la yüsâvî felsen", İbn Ebî Hayseme "leyse hadîsuhu bişey" Buhârî ve Ebû Hatim de "münkerü'l-hadîs" derler.[79] Hâfızların efendisi **et-Takrib**'inde şöyle der: O, "metruk"[80] olup hadîs uydurmakla itham edilmiştir.[81] Fakat bütün bunlar hadîse tesir etmez. Çünkü hadîsi rivâyet eden yalnız Hamza değildir. Her ne kadar Hâfız Tirmizî bu hadîsi yalnız onun yoluyla biliyorsa da başkaları onu başka yollarla bilmektedirler. Hâfız İbn Hacer, Hamza'nın hocası Ebû'z-Zübeyr'den başkalarının rivâyetiyle bu hadîsin varid olduğunu söyler. İbn Mâce,[82] Ebû Ahmed b. Ali el-Kelâî tarikiyle Ebû'z-Zubeyr'den Beyhakî de Ömer b. Ebi Ömer yoluyla bunu tahric eder. Bu Ömer'in Ebû Ahmed el-Kelâî olduğu söylendiği gibi, başkası olduğu da söylenir. Beyhakî bu hadîsi Bakıyye b. Velîd'in ondan rivâyeti olarak vermiştir. Bir defasında Ebû Ahmed b. Ali'den, bir defasında da Ebû Ömer b. Ömer'den der. Bunların her ikisinin aynı kişi olduğu da, ayrı kimseler olduğu da söylenmiştir.

76. Metinde yanlış olarak Ömer şeklinde geçer.
77. Tirmizî, İsti'zân 20; Sehâvî, **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 43.
78. bkz. **Tehzîbü't-Tehzîb,** III, 28-29.
79. bkz. **age,** III, 28-29. Bu ifadelerin hepsi çeşitli âlimlere göre cerhin 3-5. derecelerindeki râviler için kullanılmakta olup böyle bir râvinin hadîsi hiçbir şekilde alınmaz (bkz. Aydınlı, s. 87, 93, 112).
80. İbn Hacer'in **Takrib**'deki tertibine göre cerhin 10. derecesindeki râviyi (başkalarına göre 2 veya 3. derecedekini) ifade eder ki rivâyet ettiği hadîs hiçbir şekilde alınmaz (Aydınlı, s. 99).
81. İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb,** I, 199.
82. İbn Mâce, Edeb 49.

Derim: Buna göre hadîs **Kütüb-i Sitte'**den birisinde Hamza'dan başkasının rivâyetiyle onun hocası Ebû'z-Zübeyr'den nakledilmiştir. Ebû Abdullah İbn Mâce "Kitâbu'l-Edeb"de "Mektubun topraklanması bâbı"nda şöyle der: Ebubekir b. Ebî Şeybe bize haber verdi, ona Yezîd b. Harun haber verdi, ona Bakiyye, ona da Ebû Ahmed ed-Dımaşkî Ebû'z-Zübeyr'den, o da Cabir'den rivâyetle haber verdi: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Sahifelerinizi topraklayın; bu onların başarısı için daha iyidir, çünkü toprak mübarekтir.'"[83] Derim: Bakıyye b. Velîd "sadûk"tur,[84] "zayıf" râvilerden çok "tedlis"te bulunur. Buhârî **et-Târih'**te, Müslim ve **Kütüb-i-Sitte'**nin diğer dört müellifi ondan tahricde bulunurlar. Fakat **et-Târih'**te[85] onun hocası Ebû Ahmed b. Ali el-Kelâî diye geçer ki o Dımaşk'lı olup bazı hadîs münekkidleri onun "meçhul" olduğunu söylemişlerdir. Ebû Tâlib şöyle der: Yezîd b. Harun'un Bakiyye'den, onun Ebû Ahmed'den, onun Ebû'z-Zübeyr'den, onun Câbir'den (ra) rivâyet ettiği mektubun topraklanmasıyla ilgili hadîsi Ahmed b. Hanbel'e sordum, "münker hadîs" olduğunu, Bakiyye'nin "meçhul" râvilerden yaptığı rivâyetin yazılmayacağını söyledi.[86] Bununla "hal cehaleti"ni mi, "isim cehâleti"ni mi kasdetmiştir, bakmak gerekir. Eğer birincisini kasdetmişse, âdil râvinin ferd hadîsi hâli meçhul olandan rivâyetinin onu ta'dil edeceği görüşünde olanlara göre sözkonusu cehâlet kalkmış olur. Eğer ikincisini kasdetmişse, Hâfız İbn Hacer **et-Tehzîb'**de Ebû Ahmed el-Kelâî'nin Ömer b. Ebi Ömer olduğunu İbn Asâkir'in kesin olarak belirttiğini söyler.[87]

Derim: Bu hadîsi Muhammed b. Amr b. Hibbân ile Ebû Yâsir Ammâr b. Nasr, Bakiyye'den, o Ömer b. Ebû Ömer'den rivâyet etmiştir. Ömer, Abdullah b. Tâvus'un azatlısı İbn Riyâh Ebû Hafs el-Basrî ed-Darîr olup onun zayıf bir râvi olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Onun Ömer b. Mûsa olduğu da söylenir. Bakıyye sanki ondan yalnız kendisinin rivâyette bulunduğunu göstermek, veya onun mestûr kalması maksadıyla her defasında onu bir isim ve künyeyle zikretmiş olup bu da müdellis râvilerin gayelerindendir. Hadîs bir başka tarikle de vârid olmuştur. İbn Adî

83. Aynı yer.
84. Çeşitli âlimlere göre ta'dilin 3. veya 5. derecesindeki râvi için kullanılan bir terim olup böyle birinin rivâyeti yazılır ve araştırılır (Aydınlı, s. 132).
85. bkz. **et-Târihu'l-kebir,** II, 150; **Tehzîbu't-Tehzîb,** I, 473-478.
86. **Tehzîbü't-Tehzîb,** XII, 4.
87. **age,** VII, 447-448.

el-Kâmil'in de Hişâm b. Ziyâd Ebû Mikdâm yoluyla, onun Haccâc b. Yezîd'den, onun da babasından merfû rivâyetiyle tahric etmiştir: "Mektubu topraklayın, zira bu onun başarısı için daha iyidir". Mezkur Hişâm'ın da "zayıf" olduğu hususunda ittifak edilmiştir.[88] İbn Mâce ve Tirmizî ondan tahricde bulunurlar. Zehebî **el-Mizân**'da mezkur Haccâc'ın biyografisini vererek Ebû'l-Feth el-Ezdî'den[89] onun zayıf olduğunu nakleder ve babasından "Mektubu topraklayın" hadîsini rivâyet ettiğini söyler.[90] Sonuç olarak; bu hadîs bir grup kimse tarafından değişik yol ve lâfızlarla rivâyet edilmiştir.[91] Bu rivâyetlerden birisi şöyledir: "Sizden biriniz bir mektup yazdığında onu topraklasın, bu onun ihtiyacının kolay ve çabuk husûlü için daha iyidir". Bu hadîsi Suyûtî **Cem'u'l-cevâmi'**de Tirmizî'nin Câbir'den (ra) rivâyeti olarak, Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat**'ta Ebû'd-Derdâ'dan (ra) ve İbn Adî de Ebû Hureyre'den (ra) rivâyetle verir.[92] Hadîsin bir diğer rivâyeti şöyledir: "Sizden biriniz bir mektup yazdığında onu topraklasın; toprak mübarektir ve ihtiyacın çabuk ve kolay husûlü için daha iyidir."[93] Bu rivâyeti de Suyûtî **Cem'u'l-cevâmi'**de verir ve Câbir'den gelen rivâyet olarak İbn Adî'ye isnâd eder. Hadîsin başka bir rivâyeti: "Sizden biriniz bir mektup yazdığında kendisinden başlasın, yazıp bitirince mektubunu topraklasın. Bu, ihtiyacın çabuk ve kolay husûlü için daha iyidir."[94] Suyûtî bu hadîsi de **Cemu'l-cevâmi'**de verir ve Ebû'd-Derdâ'nın rivâyeti olarak, İbn Asâkir ve **el-Mu'cemu'l-evsat**'ta da Taberânî'nin naklettiğini belirtir. Derim: Taberânî bu hadîsi İbrahim b. Ebî Able'nin hadîsi olarak tahric eder ki o "Ümmü'd-Derdâ'yı duydum, Ebû'd-Derdâ'yı haber veriyordu..." der ve hadîsi zikreder. Hadîsin bir başka rivâyeti: "Bir mektup yazdığında onu toprakla; bu, ihtiyacın kolay ve çabuk husûlü için daha iyidir, toprak mübarektir."[95]

Bu hadîsi de Suyûtî **Cem'u'l-cevâmî'**de verir ve Câbir'in (ra) rivâyeti olarak İbn Adî ve İbn Asâkir'e isnâd eder. İbn Adî bu hadîsin "münker"

88. **el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl,** VII, 2564-2565. Hadîs için bkz. **Kenzü1-ummâl,** X, 246 (nr. 29311). Ebû Mikdâm metinde b. Mikdâm şeklinde yanlış geçmiştir.
89. Metinde Ebû'l-Feth kelimesi düşmüştür.
90. **Mîzânu'l-i'tidâl,** I, 465
91. bkz. **Kenzü'l-ummâl,** X, 244-246, 517.
92. İbn Adî, **el-Kâmil,** I, 294.
93. **age,** II, 505; **Kenzü'l-ummâl,** X, 245.
94. **age,** X, 244.
95. Aynı yer.

olduğunu belirtir. Bir diğer rivâyet: "Sahifelerinizi topraklayın; bu onların başarısı için daha iyidir, çünkü toprak mübarekdir". Bu lâfız İbn Mâce'nin olup ondan naklen daha önce zikredilmişti.[96] Bir başka rivâyet: "Mektubu aşağı tarafından topraklayın ve silin. Bu, ihtiyacın kolay ve çabuk husûlü için daha iyidir". Bunu İbn Adî **el-Kâmil'**de, Ukaylî ve İbn Asâkir İbn Abbas'ın rivâyeti olarak, İbnü'l-Cevzî de **el-İlel'**de Ebû Hureyre'nin rivâyeti olarak tahric ederler.[97]

Sonuç olarak bu hadîs sahâbeden Câbir, Ebû Hureyre, Ebû'd-Derdâ, İbn Abbas ve Haccâc'ın babası Yezîd gibi zevattan rivâyet edilmiştir. Hadîs imamlarından Tirmizî, İbn Mâce, Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat'**da, İbn Adî **el-Kâmil'**de, İbn Asâkir **et-Târih'**te, Deylemi[98] ve İbn Menî **Müsned'**lerinde, Ebû Nuaym **el-Ma'rife'**de, Hasan b. Sufyân **Müsned'**inde ve İbn Kâni **Mu'cemü's-sahâbe'**de[99] bu hadîsi tahric etmişlerdir.

İmamların bu hadîsle ilgili olarak söylediklerine gelince: Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî hadîsin "münker" olduğunu söylerler. Onlara göre "münker", "zayıf" hadîsin kısımlarındandır. Hattâ Ahmed b. Hanbel "münker"i "ferd" hadîs anlamında bile kullanır. Ukaylî bu hadîsin makbul (ceyyid) bir isnâdla hıfzedilmediğini söyler. İbn Maîn, bunun isnâdı için "la yüsâvî felsen"[100] değerlendirmesinde bulunur. İbn Hibbân hadîsin uydurma (mevzû) olduğunu söyler.[101] Şeyh Sirâcüddin el-Kazvînî, Beğâvî'nin bu hadîsi **Mesâbih'**te[102] "hasen" hadîsler içinde zikretmesini, hadîsin mevzû olduğu iddiasıyla ayıplar. Hâfız Salâhuddin el-Alâî biraz sözettikten sonra şöyle diyerek onun değerlendirmesini reddeder: Ne olursa olsun hadîs zayıf-münker bir hadîstir. İbn Ebî Hâtim'in **el-İlel'**de zikrettiği bir başka senedi de vardır.[103] Hâfız Suyûtî'nin **Kûtu'l-muğtezî'**de geçen kelâmından sonra belirttiğine göre; Hâfız İbn Hacer şöyle der: Her iki hâlde de, hadîsin ayrı iki senedinin varlığı ile mevzû olmaktan çıkması mümkündür. Sindî de İbn Mâce hâşi-

96. İbn Mâce, Edeb 49.
97. İbn Ebî Hâtim, **İlelu'l-hadîs,** II, 309; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs,** II, 209; **Kenzü'l-ummâl,** X, 245.
98. Deylemi, **el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb,** I, 269
99. bkz. **GAS,** I, 189.
100. Cerhin 3. veya 4. derecesinde bulunan râvi için kullanılan bir terim olup bu râvinin rivâyeti hiçbir şekilde alınmaz (Aydınlı, s. 87).
101. Ukaylî'nin değerlendirmesinden buraya kadar verilen bilgi için bkz. **Fethu'l-muğîs,** II, 209.
102. bkz. **Mişkâtü'l-Mesâbîh,** II, 541 (nr. 4657).
103. **İlelu'l-hadîs,** II, 309.

yesinde bunu nakleder. Suyûtî **ed-Dürerü'l-müntesire'**de hadîsin senedlerinin zayıf olduğunu söyler. Sehâvî **el-Mekâsıd'**da hadîsi birçok yolla naklettikten sonra hepsinin zayıf olduğunu belirtir.[104] İbn Abdülbâkî ez-Zurkânî **el-Mekâsıd'**ın muhtasarında hadîsin zayıf olduğunu söyler. Munâvî ise **Şerhu'l-Câmii's-sağîr'**de, Hâfız el-Heysemî'den naklen, Taberânî tarikiyle gelen rivâyetin zayıf, İbn Mâce tarikiyle gelen rivâyetin de münker olduğunu belirtir yalnız.[105] Azîzî[106] de hocasından naklen hadîsin zayıf olduğunu belirtmekle yetinir. Hıfnî[107] ise isnâdına karışmaz. Bundan ortaya çıkan sonuç, hadîsin bütün tarikleriyle zayıf olduğu ve mevzû olduğu yolundaki görüşün ise geçersiz (bâtıl) olduğudur. Mevzû olduğu görüşünü Hâfız el-Alâî, Hâfız İbn Hacer, Hâfız Sehâvî reddetmişlerdir. Sehâvî **Şerhu'l-Elfiyye'**de, İbn Hibbân'ın hadîsin mevzû olduğuna dair sözünü zikrettikten sonra şöyle der: Derim ki bu görüş münakâşa götürür. Çünkü Tirmizî onu **Câmi'**inde "Kitâbu'l-İsti'zân" da tahric etmiştir.[108]

Derim: Daha önce geçtiği üzere Beyhakî'nin bu hadîsi tahric etmiş olması yeter. Çünkü o kitaplarında hiçbir mevzû hadîs tahric etmemeyi iltizam etmiştir. Suyûtî de kendi nazarında yalancı ve uydurmacı olan hiçbir kimsenin hadîsini tahric etmeyeceğini belirttiği **el-Câmi'**de bu hadîsi vermektedir.[109] Öyle görünüyor ki hadîsin mevzû olduğunu ileri sürenler, bütünüyle değil de bazı rivâyetlerini kasdetmişlerdir. Muhaddislerde bu husus çokça vâkî olur. Onların bu sözlerini inceleyen kimse, bu hususta ifadelerini sarih bulur. Hadîsin rivâyet yollarının müteaddit oluşunu ve hâfızlardan onu tahric edenlerin çokluğunu görüp hadîs ve fıkıh usulünde müesses bir kaide olarak "rivâyet yollarının taaddüt etmesi, hadîsin sabit bir aslının bulunduğuna delâlet eder" şeklindeki esası hatırlarsan, hadîsin mevzû olduğu görüşünü kabul etmezsin. **et-Taakkubât ale'l-Mevzûât'**da şöyle denir: Münker ve metrûk hadîsin rivâyet yolları taaddüt edince, zayıf ve garib hadîs, hattâ bazan hasen hadîs derecesine yükselir. Münâvî ve Azîzî gibi zevâ-

104. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 43-44.
105. Munâvî, **Feyzu'l-Kâdîr,** I, 432.
106. Ali b. Ahmed el-Azîzî (ö. 1070/1660), **es-Sirâcü'l-münîr bi-şerhi'l-Câmii's-sağîr** adlı eseri vardır (**Suppl.,** II, 184; Ziriklî, V, 64).
107. Muhammed b. Salim el-Hıfnî (ö. 1181/1767), Azîzî'nin şerhine hâşiyesi vardır (Serkîs, I, 782; Ziriklî, VII, 4).
108. Sehâvî, **Fethu'l-muğîs,** II, 209.
109. **el-Câmiu's-sağîr,** s. 28.

tın **el-Câmiu's-sağîr**'e yaptıkları şerhlerde, bu hadîs üzerine konuşurken mektubun topraklanmasının mendub olduğunu açıkça belirtmeleri de buna delâlet eder. Çünkü mendub, ancak sahih veya hasen hadîsten çıkanlan şer'î hükümlerdendir. O hâlde bu hadîs, onlar nazarında, bazı rivâyet yollarına nisbetle zayıf olmasına rağmen, bütün yolları bakımından hasendir. Bu hadîsin rivâyet yollarının birden fazla olması, Hâfız Beğâvî'nin **Mesâbihu's-sünne**'de onu hasen hadîsler içinde zikretmesinin de dayanağı olmalıdır.

Hadîsin lâfız ve mânâsıyla ilgili görüşlere gelince: Alkamî **el-Kevkebü'l-münîr**'de,[110] hadîsteki fiilin "felyütribhu" şeklinde olduğunu söyler. Hıfnî de sözkonusu fiilin değişik bâblardan "felyütribhu" ve "felyütrübhu" şekillerinde geldiğini, muhaddislerin ilk okunuşu tercih ettiklerini, zîrâ ikinci okunuşun mübalağa ifade ettiğini ve bunun da murad edilmediğini belirtir. İbn Sultan **Şerhu'l-Mişkât**'ta "felyüterribhu" şeklinde okunacağını söyler.[111] **en-Nihâye**'de de sözkonusu fiilin "üzerine toprak koy" mânâsına geldiği belirtilir.[112] Tîbî[113] ise Hak Teâlâ'ya onu maksuda ulaştırması hususunda itimadla; "onu toprağın üstüne at" anlamına geldiğini söyler. Münâvî **et-Teysîr**'de ilkine öncelik vererek yalnız bu iki yorumu verir.[114] Alkamî şu ilâvede bulunur: Bunun "kâtip son derece mütevazî bir tarzda hitapta bulunsun" anlamına geldiği, topraklamadan maksadın "hitapta tevazû göstermede mübalağa" olduğu da söylenmektedir. Şeyh Muhammed Tahir el-Fettenî,[115] "garîbü's-sünne" konusunda tartışmasız en kapsamlı eser olan **el-Mecma** adlı kitabında bu üç görüşü de zikreder. Derim: Bu hadîste meşhur olan yorum ilk akla gelen "mektubun üstüne toprak serpilmesi" anlamı olup İbnü'l-Esîr yalnız bunu zikretmiş, Münâvî de önce bunu anmıştır. **Sihâh**'ta şöyle denir: "Etrebtü'ş-şey'e", "üzerine toprak koydum" demektir. Hadîste de "mektubu topraklayın; bu, ihtiyacın kolay ve çabuk husûlü için daha iyidir" buyrulmuştur. **Kâmûs**'ta da

110. Alkami'nin (ö. 978/1570) **el-Câmiu's-sağîr**'e yaptığı şerhtir (**Suppl.,** II, 183-184).
111. Ali el-Kârî, **Mirkâtu'l-mefâtîh,** IV, 564.
112. İbnü'l-Esir, **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** I, 185.
113. Hasan b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1211). **Mişkâtü'l-Mesâbih'e el-Kâşif an hakâiki's-sünne** adlı şerhi vardır (**Suppl.,** I, 621).
114. **et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmii's-sağîr,** I, 126.
115. Muhammed Tahir el-Fettenî (ö. 986/1578). Eserinin adı **Mecmau bihâri'l-envâr fî garâibi't-Tenzîl ve letâifi'l-âsâr**'dır (M. Hidayet Hosayn, "Muhammed Tahir", **İA,** VIII, 502-503; Ziriklî, VII, 42-43).

şerhle karışık biçimde şu bilgi verilir: "Teribehu": üstüne toprak koydu; "teterrebe": toprağa bulaştı; "terrebtuhu tetrîben ve terribtu'l-kirtâse": kağıdı toprakla toprakladım demektir. Hadîste de "Mektubu topraklayın; bu, ihtiyacın kolay ve çabuk husûlü için daha iyidir" buyrulur. Sehâvî **Şerhu'l-Elfiyye**'de "Keşt, mahv, darb" (kazıma, silme, çizme) başlığında şöyle der: Kâtip bir şeyi (harf, kelime) düzeltirse, kağıdı kuruması için serer tâ ki bürünüp silinmesin ve düzeltilen ile ona tekabül eden bozulmasın. Eğer çabuk olmasını istiyorsa onu Hint ardıcı tozu ile topraklasın. Kuruduktan sonra eserini izâle etmesi hariç, bunda kum kullanmaktan sakınmalıdır. Bazı âlimler bunun, kağıda ağaç kurdunun sirâyetinin sebebi olduğunu söylerler. Bunun gibi, Hatîb'in **el-Câmi**'de açıkça belirttiği gibi, toprak sürmekten de sakınmalıdır. Hatîb, Abdülvehhab el-Hacebî'den naklen şu rivâyeti kaydeder: Bazı muhaddislerin bulunduğu bir meclisteydim, yanıbaşımda İbn Maîn vardı. Bir sayfa yazdıktan sonra onu topraklamaya gittim, bana "yapma, ağaç kurdu sirâyet eder" dedi. Ben de Allah Resûlü'nden (sav) "Mektubu topraklayın; toprak mübarektir. Bu, ihtiyacın kolay ve çabuk husûlü için daha iyidir" hadîsinin rivâyet edildiğini söyleyince, "o bir fels etmeyen bir isnâddır" dedi.[116] Sehâvî sonra şöyle der: Eğer bu rivâyet sabitse, muhâfazası maksud olmayan mektuplarla ilgili olduğu şeklinde yorumlanması mümkündür.[117] Böylece Sehâvî ve onunla aynı görüşte olanlar hadîsten, anılan ihtimâllerden yalnız "toprak sürmeyi" anlamış oluyorlar. Hindistanlı ulemâdan biri Tirmizî'nin **Câmi**'ine yaptığı şerhte şöyle der: Topraklamadan gâye, yazıyı silinmekten korumak için mürekkebin ıslaklığını kurutmaktır. Şüphesiz, yazının olduğu durumda devam etmesi, ihtiyacın başarıyla sonuçlanmasını daha iyi sağlar. Silinmesi ise maksadı ihlâl eder.[118]

Şeyh Ali el-Kârî **Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh**'te tercih edilen görüşü (mektubun üstüne toprak saçmak) zikrettikten sonra, onu şu sözleriyle teyid eder: Derim ki İmam Gazzâlî'nin **Minhâcü'l-âbidîn**'de naklettiği şu malumât da bunu destekler: Kiralık bir evde oturan bir adam bir kağıda yazdı. Yazdığını evin duvarından toprak alıp topraklamak istedi-

116. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi**, I, 278. Metinde düşüklükler olup aslıyla karşılaştırmalıdır. Sehâvî bu iktibastan sonra bazı görüş ve rivâyetleri de naklet-mektedir ki Kettânî bunları zikretmemiştir.

117. Sehâvî, **Fethü'l-muğîs,** II, 208-209

118. Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-ahvezî,** VII, 495. Burada Kettânî'nin verdiği görüş Mübârekfûrî'nin değil, onun nakletmiş olduğu bir görüştür.

ğinde evin kiralık olduğunu hatırladı. Sonra bunun pek önemli olmadığını düşünerek yazdığını toprakladı. Bunun üzerine gaipten şöyle bir ses duydu: "Toprağı küçümseyen, yarın uzun hesaptan neye uğradığını öğrenecek!". Sonra İbn Sultân (Ali el-Kârî) bu konuda başka bir görüş nakleder: Hadîsin mânâsı, kâtip son derece mütevazı bir tarzda hitapta bulunsun demektir; topraklamadan kastedilen, hitapta tevazû göstermede mübalağa etmektir. Ali el-Kârî, bu görüşü şu sözleriyle uzak bir ihtimâl addeder: Allah Resûlü'nün (sav) hükümdârlara ve ashâbına yazdığı mektuplara aykırı bir şekilde sözkonusu mesnedden bu anlamı çıkarmak uzak bir ihtimâl olmakla birlikte, bu yorum zamanımızın teâmülüne, özellikle dünya erbâbı ve mevkî sahipleri arasındaki uygulamaya uygundur. Allah en doğrusunu bilir.[119] Her halükârda hadîsin geçen lâfızlarında görülen "mektûb" ve "kitâb" kelimelerinden maksat; yazışma araçlarıdır. Ali el-Kârî'nin de **Şerhu'l-Mişkât**'da "sizden biriniz bir mektup (kitâb) yazdığında" ifadesi üzerine söylediği şudur: Yani göndermek için mektup.[120]

Derim: Bugün dünyada ilim yazanların uygulamaları şöyledir: Onlardan bir kısmı yazdığını güneşle, bir kısmı ateşle kurutur. Halis kumla veya ona bir renk ilâve ederek kurutanlar ise azınlıktadır. Sâdîler devleti hükümdârlarının tevkîlerinde (ferman, tuğra, alâmet) kendi elleriyle yazmış oldukları yazıları, halis altınla tezhiblediklerini görmekteyiz. Fas'ta Karaviyyîn, Merakeş'te Mevâsin camileri kütüphanelerindeki[121] vakfetmiş oldukları kitapların kapaklarında mevcut vakfiye yazılarında, bu husus bugüne dek müşâhede olunagelmiştir. Kalkaşandî şöyle der: Kendisiyle kumlama yapılan en güzel nevi kum, Mardin çölünden getirilendir. Bu kumun içinde altın talaşı gibi tunç talaşı mevcut olup siyah kuma katılır ve emîrler, vezirler ve onlar seviyesindeki kimseler onunla yazılarını topraklarlar.[122] Bazı doğulular kağıttan yapma kurutma ile yazılarını kurutmakta olup, bu kurutma, kendilerine ve bu kağıda özgü olarak yapılmış mürekkebin eserini almaktadır. İnsanlar hoşlandıkları şeylerde ayrı ayrı yollar tutmuşlardır. Şeriâtin toprağın temiz olduğunu, namazı toprak ve o türden bir şeyle yapılan teyemmümle kılmanın cevâzını, yeryüzünün bize mescid kılındığını ve namaz vaktine nerede ulaşırsak orada

119. Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtih,** IV, 564-565.
120. **age,** IV, 564.
121. Her iki cami için bkz. "Merâkeş", **İA,** VII, 741.
122. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 273.

namaz kılacağımızı beyan etmesi sebebiyle, yazılan şeyleri, izafî etkenlerden korunup temiz bulunan kum ve toprakla kurutma konusunda anlaşıldığı kadarıyla tereddüte mahal yoktur. Ancak, kumla kurutmanın, ağaç kurdunun sirâyetine sebep olacağı şeklinde Sehâvî'den nakledilen anlamda bir başka nedenle bundan sakınmak durumu ayrıdır. Ben Şam'dan kum getirtir ona kumun rengini maviye dönüştüren bir katkı eklerdim, onunla mürekkebin izi çabucak silinip giderdi. **Subhu'l-a'şâ**'da şu bilgi verilir: Zamanımızın kâtipleri kırmızı kumla topraklama konusunda görüş birliği içindedirler. Topraklamayı kumla yapmaları, yazıya bulaşarak yaprağın güzelliğini bozacak tozun onda bulunmamasındandır. Kırmızı kumu seçmeleri ise yazıya yapıştığında daha güzel olmasındandır. Muhammed b. Ömer el-Medâinî şöyle der: Duvarların toprağıyla topraklamaktan nehyedin, bunu hoş karşılamayın. Talaş ve çöven otuna meyledin. Bize ulaşan habere göre; bir âlim yazdığı hadîsi sandal ağacı ile topraklar (kurutur) ve şöyle derdi: "Ben Allah Resûlü'nün (sav) hadîsi üzerine toprak atmam." Hayve b. Şureyh sahraya çıkar, siyah toprağı alıp ufaltarak eler ve onunla yazıyı topraklardı. Şâfiî âlimlerimizden Râfiî ve diğer bazıları, başkasının duvarından alınan toprakla topraklamanın haram olduğunu açıkça belirtirler. Bunun anlamı, böyle bir davranışın gasp ve tecavüz olması bakımından açıktır.[123]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MEKTUPLARININ TERTİP ÖZELLİĞİ

Kalkaşandî bu konuyu "Resûlullah'ın (sav) mektuplarının genel tertibi" başlığı altında ele alarak şöyle der: Resûlullah (sav) mektuplarının çoğuna "Allah Resûlü Muhammed'den falâna.." sözüyle başlardı. Bazan "Emmâ ba'd" (imdi, bundan sonra), bazan "Bu... mektuptur", bazan "Selâmette ol" sözüyle başlardı. Çoğu zaman, kendisine mektup gönderilen kimsenin adını yazışmaların başında açıkça belirtirdi. Bazan da şöhretiyle (yani Kayser v.b. gibi şöhret bulduğu adla) yetinirdi. Kendisine mektup yazılan kimsenin hükümdâr olması hâlinde; adını zikrettikten sonra "falân kavmin büyüğü", bazan da "falân kavmin hükümdârı" diye yazardı. Bazan da "falân memleketin sâhibi" diye yazardı. Resûlullah (sav)

123. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 272-273. Metindeki hata ve eksiklikler için aslına bakınız.

yazışmaları sırasında "ben, bana, bana geldi, bana elçi geldi" ve benzeri tekil ifadelerle kendisinden sözederdi. Bazan da "bize ulaştı, bize geldi" v.b. çoğul ifadeler kullanırdı. Mektup yazdığı kimsenin bir kişi olması hâlinde "sana, senin üzerine (leke, aleyke)" gibi hitab "Kef"i ve "sen şöyle şöyle dedin, şöyle yaptın (kulte..., cealte...)" gibi muhatap "Te"si ile; iki kişi olmaları hâlinde ise "onların ikisi, siz ikinize, siz ikiniz üzerine" gibi ifadeler kullanırdı. Çok olmaları hâlinde de "siz, size, sizin üzerinize" ve benzeri çoğul kalıpları kullanırdı. Mektuplarının başında selâmda bulunur, muhatap müslümansa "sana selâm olsun" derdi. Bazan da "Selâm Allah'a ve Resûlü'ne inananın üzerine olsun" buyururdu. Muhatap kafir ise[124] "Selâm hidâyete erenlere olsun" derdi. Bazan da mektubun başında selâm ifadesini kullanmazdı. Mektuplarının başında selâmdan sonra "tahmîd"de bulunarak şöyle derdi: "Sana bildiririm ki kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamdederim". Bazan bunu terkeder "tahmîd"den sonra "teşehhüdü" yazar, bazan da zikretmezdi. Mektubun girişinden sonra asıl maksada bazan "Emmâ ba'd", bazan da başka bir ifadeyle geçerdi. Bazan da yalnız "selâm" sözüyle yetinirdi. Muhatap kafir ise "selâm hidayete erenlere olsun" buyururdu. Bazan da mektuplarının sonunda selâmı terkederdi.[125] Kalkaşandî daha sonra Resûlullah'ın (sav) müslümanlara yazdığı mektuplarına dair önemli bir "fasıl" açar ve bunu üç "üslûp"ta ele alır. Birinci üslûp: Mektuba "Allah Resûlü Muhammed'den falâna..." ifadesiyle başlanması. Sonra bu kısma misâl olarak Allah Resûlü'nün (sav) birçok mektubunu ibâreleriyle verir.[126] İkinci üslûp: Yazışmaya "Bu...mektuptur" ifadesiyle başlanması, sonra maksadın zikredilmesi. Kalkaşandî yazışmalarda bu üslûbun az vukûbulduğunu belirtir.[127] Üçüncü üslûp: Mektuba "Selâmette ol" lâfzıyla başlanması.[128] Kalkaşandî sonra İslâm'a dâvet etmek üzere Resûlullah'ın (sav) ehl-i küfre gönderdiği mektuplara dair başka bir "fasıl" açarak bunun da üç "üslûp"tan oluştuğunu söyler.[129] Birinci üslûp: Müslümanlara gönderdiği mektuplarda olduğu gibi mektuba "Allah Resûlü Muhammed'den falâna" diye başlanması. İkinci üslûp: Mektuba "Emmâ ba'd (imdi...)" ifade-

124. Bu cümlenin baş tarafi ile bir önceki cümle metinde düşmüş olduğundan diğer iki cümle birleşerek tam aksi bir mânâ meydana gelmiştir.
125. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 365-366.
126. **age,** VI, 367-374
127. **age,** VI, 374
128. **age,** VI, 376. Metinde bu başlık yanlış olarak birinci başlık gibi verilmiştir.
129. **age,** VI, 376

siyle başlanması. Bu üslûpta mektuplar bir öncekinden daha az vaki olmuştur. Üçüncü üslûp: Mektuba "Bu... mektuptur" lâfzıyla başlanması. Kalkaşandî sonra bunların her biri için misaller verir (bkz. VI, 365-382). Derim: Resûlullah'ın (sav) İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda zikredilen mektuplarını[130] inceleyen kimse, onların sonunda kâtibin kendi adını verdiğini görür. Bu belki de sözkonusu mektupların Resûlullah'tan (sav) sâdır olduğuna onun şâhit olması maksadıyladır.[131]

KENDİSİNE ÇAĞDAŞ HÜKÜMDÂRLARIN VE BAŞKALARININ ALLAH RESÛLÜ'NE NASIL HİTAP ETTİKLERİ

Kalkaşandî, geçen faslın hemen ardından bu konuda bir başlık açarak (VI, 464) şöyle der: Resûlullah'ın (sav) seriyye kumandanları ve hükümdârlardan müslüman olanlar, Resûlullah'a (sav) gönderdikleri mektuplarda onun adıyla başlar, sonra kendi adlarını anarlardı. "Tahmîd" (Allah'a hamdetmek) ve Resûlullah'a (sav) selâmdan sonra "emmâba'd (İmdi)" veya başka bir ifadeyle asıl maksada geçerler ve mektubu selâmla noktalarlardı. Küfür hükümdârları ise kendilerinden başlıyorlardı, bazan Resûlullah'ın (sav) adıyla başladıkları da olurdu. Resûlullah'a mektup gönderenler, kendilerinden "ben, bana, dedim, yaptım" gibi tekil lâfızla sözediyorlardı. Bazı hükümdârlar bazan kendilerinden[132] "birinci çoğul şahıs" kalıbıyla (biz) sözederlerdi. Mektubu gönderen kimse müslüman ise Resûlullah'a (sav) hitap "Kef"i ve muhatap "Te"si ile birlikte, "Risâlet" ve "nübüvvet" lâfızlarını kullanarak hitapta bulunurdu. Kafir ise Resûlullah'a (sav) mezkur "Kef" ve "Te" ile, bazân da ismiyle hitap ederdi. Mektup gönderen müslüman ise Resûlullah'a (sav) selâm ile mektuba son verirdi.[133]

130. **Tabakât,** I, 258-291.

131. Muhammed Hamidullah **el-Vesâiku's-siyâsiyye**'de, kâtiplerinin adları yazılı 74 mektup ve belgeyi zikretmektedir. Bu 16 kâtibin adları ve belgelerin **el-Vesâik'**teki numaralarının verildiği bir liste için bkz. Muhammed Yasin Mazhar Sıddıqui, **Organisation of Government under The Prophet,** Delhi 1987, s. 223-224.

132. Bu cümlenin başı ile bir önceki cümlenin son tarafı metinde düşmüştür.

133. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 464.

ALLAH RESÛLÜ'NE HİTABEN YAZILMIŞ MEKTUPLARDA BAŞLIK

Kalkaşandî **Subhu'l-a'şâ**'da şöyle der: Anlaşıldığına göre bu mektupların başlığı şöyledir: Mektupta önce Resûlullah'ın (sav) adı, sonra mektup gönderenin adı yazılmışsa, başlığı da bunun gibi olup sağ tarafa "Allah Resûlü Muhammed'e" veya benzeri bir ifade, sol tarafa da "falândan" diye yazılırdı. Mektup, yazıya kendi adıyla başlayan birinden geliyorsa, başlığı da bir öncekinin aksine yazılırdı.[134]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MEKTUPLARINDA BAŞLIK

Kalkaşandî şöyle der: Bu hususta açık bir nassa vakıf olmadım. Anlaşılan şudur ki; Resûlullah (sav) mektubunun girişinde olduğu gibi, mektuplarına "Allah Resûlü Muhammed'den falâna" şeklinde başlık (adres) koyuyordu. "Allah Resûlü Muhammed'den" yazısı mektubun sağında, "falâna" yazısı da solunda olurdu. **Mevâddü'l-beyân**[135] müellifinin, yazışma usûllerine dair "on ikinci esas"ta başlıkla ilgili olarak konuşurken şu söyledikleri de buna delâlet etmektedir: Temel esas mektup yazanın adıyla başlanması, sonra kendisine mektup gönderilen kimsenin adının yazılmasıdır ki Resûlullah'ın (sav) mektupları da böyleydi."[136]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MEKTUPLARINA HANGİ İFADE İLE BAŞLADIĞI

Siyer kaynaklarında belirtildiği üzere Resûlullah (sav) akit, antlaşma ve benzeri bütün yazışmalarına besmele ile başlardı. Besmele, İslâm'da, ister sözle ister fiille olsun işlerin başında teberrüken ve başarı umarak söylenmek üzere meşrû kılınmıştır. Gâfıkî, Ebû Ubeyd'den naklen Şa'bî'nin şöyle dediğini zikreder: Nebî (sav) ilk mektubunda "*senin*

134. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 465.
135. Ebû'l-Hasan Ali b. Halef'in **Subhu'l-a'şâ**'da sık sık zikredilen bu eseri (msl. VII, 78, IX, 15-16) **Keşfuzzunûn**'da (II, 1888) **Mevâridü'l-beyân** şeklinde yanlış verilmiştir.
136. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 366.

adınla Allahım" diye yazdı ve bu bir süre böyle devam etti. Sonra "*... onun (geminin) akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır*" (Hûd 11/41) âyeti nâzil oldu. Bunun üzerine Resûlulah (sav) "*Bismillah*" diye yazdı. Bu da bir süre devam etti ve "*De ki: İster Allah diye çağırın ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız, nihayet en güzel isimler O'nundur*" (İsrâ 17/110) âyeti nâzil oldu. Resûlullah (sav) bu defa "*Rahman olan Allah'ın adıyla*" diye yazmaya başladı ve bu da bir süre devam etti. Sonra "*O, Süleyman'dan (geliyor) ve Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır*" (Nemî 27/30) âyeti nâzil oldu ve Resûlullah (sav) da "*Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*" diye yazmaya başladı.[137] İbnü'l-Müseyyeb şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) besmele yazılı mektubu Kayser'e geldiğinde onu okudu ve besmeleyi kastederek; "böyle bir mektubu Dâvud oğlu Süleyman'dan sonra görmüş değilim" dedi. Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî'de** şöyle der: Mektupların (yazışmaların) "hamd" ile başlaması konusunda, ne şer'î ne örfî âdet cârî olmuş değildir. Resûlullah'ın (sav) hükümdârlara ve başkalarına gönderdiği mektupları topladım; onların hiçbirine "hamd" ile başlanılmış olmayıp "besmele" ile başlanılmıştır.[138] Bu bilgi "Kitâbu't-Tefsir" de Âl-i İmrân sûresinin tefsirinde "*De ki: Ey Kitâb ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin*" (Âl-i İmrân 3/64) bâbında geçmektedir. Kadı İbn Bâdis, Resûlullah'ın (sav) Eyle Hükümdârı Yuhanna b. Rü'be'ye[139] gönderdiği mektuba besmele ile başladığına dair kıssa ile ilgili olarak şöyle der: O bir hıristiyandı. Bu mektupta, kafirlerin eline geçen mektuplara da besmele yazmanın caiz olduğuna delîl vardır. Çünkü bu mektup kafirlerin eline geçti ve elden ele dolaştırdılar. Bunda, onların eline geçip müslümanların ülkesinden kendi ülkelerine götürdükleri dirhem ve dinârlara (besmele vb.) nakış yapmanın cevâzına da delîl vardır.

137. bkz. İbn Sa'd, I, 263-264; **Subhu'l-a'şâ,** VI, 219.
138. **Fethu'l-Bârî,** XVII, 79.
139. Metinde Neciyye b. Rü'ye şeklinde yanlış geçmiştir. bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 117-118; A. Musıl, "Eyle", **İA,** IV, 420.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MEKTUPLARI VE HUTBELERİNİN BAŞLANGICINDA "EMMÂ BA'D" LAFZINI HER ZAMAN KULLANMASI

Şemsuddin es-Seffârînî **Şerhu Manzûmeti'l-âdâb**'da[140] şöyle der: Hutbe ve yazışmalarda "emmâ ba'd" (imdi, bundan sonra) ifadesini kullanmak müstehabdır. Çünkü Resûlullah (sav), Kayser, Kisrâ, Mukavkıs ve başkalarına gönderdiği mektuplarda görüldüğü gibi; hükümdârlara ve başkalarına yazdığı mektuplarda ve hutbelerinde bu ifadeyi kullanmıştır. İmam Kadı Ali b. Süleyman el-Merdâvî[141] **Şerhu't-Tecrîd**'de şu bilgiyi zikreder: Allah Resûlü'nün (sav) hutbe ve benzeri yerlerde "emmâ ba'd" ifadesini kulandığını otuzbeş sahâbî nakletmektedir.[142] Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de şöyle der: Ruhâvî'nin **el-Erbaûne'l-mütebâyinetü'l-esânîd**[143] adlı eserinde belirttiği gibi, Resûlullah'ın (sav) hutbeleri ve benzeri yerlerde "emmâ ba'd" dediği sabit olup bunu kırk sahâbî rivâyet etmiştir. Birçok kimsenin yalnız zarfla (ve ba'd ifadesi) yetinmelerini anlamıyorum. Asıl unsurun bu olduğu veya ihtisarı arzulayarak bunun yapıldığını ileri sürerek mazerette bulunmak da yeterli değildir. Çünkü temel esas sünnetle sabit olana uymaktır ve özellikle hutbelerde itnâb matlubdur. Temel unsurun zarf olması, onu açıklayacak bir vahyin varlığına ihtiyaç gösterir.[144] Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed el-Heştûkî es-Sûsî,[145] zerîa[146] hükümlerine dair kendi manzumesine yaptığı şerhte şu bilgiyi verir: Kardeşimiz büyük âlim Ebû'l-Abbas Ahmed b. İbrahim es-Sektânî ile Şafiî imamlarından biri olan allâme Şirbînî arasında, hacca gittiğimiz yıl Mısır'da bir olay vukû buldu. Talebelerine Sadeddin et-Teftâzânî'nin **el-Akâidü'n-Nesefiyye**'ye yaptığı şerhi okutan Şirbînî şöyle dedi: "Ve ba'd" ifadesinin aslı "emmâ ba'd"dır, "emmâ" kelimesi hazfedilmiş ve onun yerine "vâv" ilâve edilmiştir. Sözü geçen Ebû'l-Abbas ona şöyle dedi: "Vâv"ın "emmâ" yerine kâim olduğuna delîl nedir? Beliğ konuşanların en beliği ve fasih konuşanların en fasihi olan Resûlullah'ın (sav) sözlerinde, gördüğümüz kadarıyla,

140. Şerhin adı **Gıdâu'l-elbâb**'dır (bkz. Serkis, I, 1028; **Suppl.**, II, 393).
141. bkz. **Suppl.**, II, 130; Ziriklî, V, 104.
142. Bazı örnekler için bkz. Müslim, Cuma 43, 46.
143. **el-Erbaûnel-mütebâyinetü'l-isnâd ve'l-bilâd** (bkz. Ziriklî, IV, 165; Kehhâle, V, 292).
144. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib**, I, 12.
145. Ahmed b. Muhammed el-Heştûkî (ö. 1127/1715). bkz. **Fihrisü'l-fehâris**, II, 1102-1103; Kehhâle, II, 101. Bu kaynaklarda sözkonusu eseri geçmemektedir.
146. Metinde "vezîa" şeklinde yanlış geçmiştir. Krş. s. 69.

"emmâ ba'd"dan başka ifade yer almamıştır. Ashâbının mektupları da böyledir. Adı geçen Şafiî âlimin canı sıkıldı ve kendisi gibi birisine yakışmayacak tarzda Ebû'l-Abbas'a hitapta bulunarak ona küfür ve hakaretten başka cevap vermedi. Eğer eser sahibi muhakkik âlimlerin bu ifadeyi eserlerinin başında kullanmış olmaları bunun cevâzına delîl olarak yeter deseydi, bu yeterdi.

Derim: Bu konuda sünnet hepsine karşı delîldir. Zurkânî de "temel esas sünnetle sabit olana uymadır" şeklinde daha önce anılan sözünde buna imâda bulunmuştu. Ona bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN RESMÎ YAZIŞMALARINDA İHTİYATLI DAVRANMASI

Şeyh Zerrûk **Sahih-i Buhârî**'ye yaptığı hâşiyesinde[147] şöyle der: "Resûlullah (sav), Herakliyus'a gönderdiği mektupta, onun hâkimiyetini tanımış olmamak için kendisine "Rûm (Bizans) hükümdârı" şeklinde değil de "Rûm büyüğü" diye hitap etmişti.

Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle der: Allah Resûlü (sav) Herakliyus ve Mukavkıs'a gönderdiği mektuplarda; onlara "Bizans hükümdârı" ve "Kıptî hükümdârı" olarak değil de, "Bizans büyüğü" ve "Kıpti büyüğü" şeklinde hitapta bulundu. Çünkü bu ünvana ancak müslüman olan müstahak olur. Bununla birlikte, Hakk'a ilk dâveti sırasında kalplerini yumuşatmak için onlara saygıyı da terketmedi.[148]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MEKTUBUN BÖLÜM VE KONU BAŞLARINI BİRBİRİNDEN AYIRMAK İÇİN "EMMÂ BA'D" LÂFZINI KULLANMASI

Buhârî **el-Edebü'l-müfred**'de "Emmâ ba'd bâbı" başlığını açarak orada Hişâm b. Urve'den şu rivâyeti zikreder: "Resûlullah'ın (sav) ba-

147. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 455.
148. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** I, 413.

zı mektuplarını gördüm, her konu (kıssa) bitişinde "emmâ ba'd" buyuruyordu."[149]

ALLAH RESÛLÜ'NDEN TARİHİN METNİNİ BİZE KADAR ULAŞTIRDIĞI EN SAHİH MEKTUP

Resûlullah'ın (sav) mektuplarından tarihin bize kadar metnini muhâfaza ettiği en sahih mektup Herakliyus'a gönderdiği mektup olup **Sahih-i Buhârî**'de geçmektedir.[150] Metni şöyledir: *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed'den Rûm'un (Bizans'ın) büyüğü Herakliyus'a. Selâm hidayete erenlere olsun. İmdi, seni İslâm'a dâvet ediyorum; müslüman ol, kurtuluşa erersin, müslüman ol, Allah sana mükâfatını iki misli verecektir. Eğer yüz çevirirsen Erîsîlerin*[151] *günahı senin üzerine olacaktır. "Ey Kitab ehli, sizinle aramızda müşterek olan bir söze geliniz. Allah'tan başkasına ibâdet etmeyelim. O'na ortak tanımayalım. Allah'ı bırakıp birimiz diğerini Rab olarak kabul etmesin. Eğer (ehl-i kitâb) bundan yüz çevirirlerse, deyin: Biz müslümanız, buna şâhid olun"* (Âl-i İmrân 3/64).

ALLAH RESÛLÜ'NÜN EHL-İ İSLÂM'A YAZDIĞI MEKTUPLARDAN TARİHİN BİZE ULAŞTIRDIĞI EN SON MEKTUP VE MÜSLÜMANLARIN BUNU MUHÂFAZA ETMELERİ

Tarihin, yazılı olduğu deri parçasını aynen bize kadar muhâfaza ettiği Resûlullah'a (sav) ait en son mektup, kendisiyle Temîm ed-Dârî'ye Şam'da bir arazi iktâ ettiği mektuptur. Bu, geçen asırlar boyunca bilinen meşhur bir mektup olup muhaddisler, tarihçiler, fıkıh âlimleri ve başkaları ondan sözetmişlerdir. İbn Asâkir'in **Târih**'inde, Temîm'in biyografisinde Ebû Hind ed-Dârî'ye varan senediyle şu rivâyet zikredilir: Biz altı

149. **el-Edebü'l-müfred,** s. 372.
150. Buhârî, Cihâd 102; Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 107-109 (nr. 26).
151. Herakliyus'a tâbî olanlar, onun hâkimiyeti altında bulunan mecûsîler gibi mânâlar verilen bu kelime için bkz. İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye,** I, 38. Bu kelime metinde yanlış geçtiği gibi ikinci "müslüman ol" ifadesi de düşmüştür.

kişi —İbn Hişâm'ın **Sîret**'inde sekiz kişi sayılmaktadır[152]— Resûlullah'a (sav) vardık: Temîm b. Evs, kardeşi Nuaym b. Evs, Yezîd b. Kays, Ebû Hind b. Abdullah (bu hadîsi rivâyet eden), adı Berr olup Allah Resûlü (sav) tarafından Abdurrahman diye adlandırılan kardeşi Tayyib b. Abdullah, Fâke b. Numan. Müslüman olduk ve Resûlullah'tan (sav) Şam arazisinden bize bir yer iktâ etmesini istedik. Resûlullah (sav) "dilediğiniz yeri isteyin" buyurdu. Temîm şöyle dedi: Ondan Beytülmakdis ve çevresini istememiz fikrindeyim. Ebû Hind: Burası Acem mülküdür, keza orada Arap mülkü de vardır, elimizde kalmayacağından korkarım. Temîm: Beyticebrîn ve çevresini isteyelim. Ebû Hind: Bu çok çok büyük. Temîm şöyle dedi: Ya ondan neyi isteyelim? Ebû Hind: Abâru İbrahim (İbrahim Kuyuları) ile birlikte Hisnu Tel'in bulunduğu köyleri isteyelim. Temîm: İsabet ettin, bu uygundur. Resûlullah (sav) Temîm'e şöyle buyurdu: "Bana durumunuzu haber vermeni mi, yoksa benim haber vermemi mi istersin?" Temîm şöyle dedi: "Hayır, ey Allah'ın Resûlü sen bize haber ver, imanımız artar (güçlenir)." Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Siz bir şeyi istediniz, şu başkasını istedi; görüşü ne güzel görüştür!" Ve Resûlullah (sav) ince bir deri parçası isteyerek bize bir belge yazdırdı ki metni şöyledir: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Resûlullah'ın Dârîlere bağışının zikredildiği belgedir. Allah kendisine arazi verdiğinde, onlara Beytiaynûn, Habrûn ve Beytü İbrahim'i içindekilerle birlikte ebediyyen bağışlamıştır." Abbas b. Abdülmuttalib, Cehm b. Kays ve Şurahbil b. Hasene buna şâhit oldular ve Şurahbil yazdı. Sonra Resûlullah (sav) belgeyle birlikte evine girdi, bir köşede deri parçasını ilâçladı ve bilinmeyen bir şeyle onu örttü, derininin üstünden ince bir sırımla iki düğüm attı. Belge bükülü olarak yanımıza çıktı, şöyle diyordu: *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, bu Nebî (Muhammed) ve mü'minlerdir. Allah da inananların dostudur"* (Âl-i İmrân 3/68). Sonra şöyle buyurdu: Benim hicret ettiğimi duyuncaya dek (gelmemek üzere) dönüp gidin. Ebû Hind şöyle diyor: Biz de dönüp gittik. Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettiğinde kendisine vardık ve bize yeniden bir belge vermesini istedik. Bize metni şöyle olan bir belge yazdı: *"Bu, Allah Resûlü Muhammed'in Temîm ed-Dârî ve arkadaşlarına verdiği bağışın belgesidir. Size Aynûn, Habrûn, Mertûm ve Beytü İbrahim'i ve tüm içindekileri kesin bir bağış olarak verdim. Bunu onlara ve soylarına ebed-müd-*

152. İbn Hişâm, II, 354.

det teslim ve infaz ettim. Bu hususta kim onlara eziyet ederse (haksızlık yaparsa) Allah da ona eziyet etsin." Ebubekir b. Ebi Kuhâfe, Ömer b. Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebû Tâlib, Muâviye b. Ebû Süfyân şahitlik etti ve Muâviye yazdı. Resûlullah (sav) vefât edip Ebubekir halife seçilince Şam'a ordular sevketti ve bize metni şöyle olan bir belge yazdı: "*Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Ebubekir es-Sıddık'tan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a. Sana selâm olsun, Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamdettiğimi sana bildiririm. İmdi, kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, onu Dârîlerin köylerinde fesât çıkarmaktan menet. Eğer ahâlisi göçmüş ve Dârîler oraları ekmek istiyorlarsa eksinler. Ahâlisi geri döndüğünde oralar onlarındır ve öncelikle hak sahibidirler. Sana selâm olsun*". İbn Asâkir, Zührî ve Sevr b. Yezîd'e ulaşan senedle, Râşid b. Sa'd'dan nakledilen şu rivâyeti zikreder: Temîm ed-Dârî, ki o Lahm kabilesinden Temîm b. Evs'tir, kalkıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü, Filistin'de Rûm (Bizanslı) komşularım var, onların biri Habrâ diğeri Beytiaynûn denilen iki köyleri var. Eğer Allah sana Şam'ı fethetmeyi nasip ederse o iki köyü bana hibe et. Allah Resûlü (sav) de "onlar senindir" buyurdu. Temîm, "bu hususta bana bir belge yaz" deyince, ona şu belgeyi yazdırdı: "*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, ovası, dağı, suyu, ekini, bitkisi ve sığırlarıyla bütün olarak, Habrâ ve Beytiaynûn köylerinin ona ve kendisinden sonra gelecek soyuna ait olduğuna dair Allah Resûlü Muhammed tarafından, Temîm b. Evs ed-Dârî için düzenlenmiş belgedir. Bunda hiçbir kimse ona karşı hak iddia edemez, onlara zulme yeltenemez. Kim ona zulmeder veya onlardan birisinden birşey alacak olursa, Allah'ın, meleklerin ve insanların hepsinin lâneti onun üzerine olsun*". Bu belgeyi Ali yazdı. Hz. Ebubekir halife olunca, onlara metni şöyle olan bir belge yazdı: "*Bu, Resûlullah'ın (sav) kendisinden sonra yeryüzünde halife nasbettiği emîni Ebubekir'in Dârîler için, onlara bırakılan Habrâ ve Beytiaynûn köyü hususunda, kendilerine karşı fesâda başvurulmaması için yazdığı belgedir. Kim kulak verir itâat ederse, ondan hiçbir şeyde bozgunculuk yapmasın. Amr b. Âs bu iki köyü bozgunculara karşı korusun*". İbn Asâkir'in **Târih**'inin ihtisârına (s. 351) bakınız.[153]

İbn Mende, Amr b. Hazm'a (ra) varan senediyle şu rivâyette bulunur: Nebî (sav) Temîm ed-Dârî'ye iktâda bulundu ve şu belgeyi yazdırdı: "*Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, ovası, dağı, suyu, bağları, bit-*

153. İbn Manzûr, **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** V, 312-316; Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** XIII, 118-122; Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 129-134 (nr. 43-47). Metindeki hata ve eksiklikler ile kaynaklardaki farklılıklar için burada anılan eserlere bakınız. Özellikle Habrûn kelimesi Cebrûn, Ceyrûn gibi değişik şekillerde geçmektedir.

kileri ve yaprakları dâhil köyüyle, Sıhyevn'in kendisine ve ardından gelecek soyuna ait olduğuna dair, Allah Resûlü Muhammed tarafından Temîm b. Evs ed-Dârî için düzenlenmiş belgedir. Bu hususta kimse ona karşı hak iddia edemez ve kendilerine zulme yeltenemez. Kim onlara zulmetmek veya onu kendilerinden almak isterse Allah'ın, meleklerin ve insanların hepsinin lâneti onun üzerine olsun."[154]

İbn Şâkir el-Kütübî **Uyûnu't-tevârîh**'te hicretin kırkıncı yılı olaylarında Temîm'in biyografisini verirken bu iktâ kıssası ile ilgili olarak şunları söyler: Resûlullah'ın (sav) hicretin dokuzuncu yılında, emîrü'l-mü'minîn Ali'nin (ra) yazısıyla ve onun mestinden bir deri parçasına kendileri için yazdırdığı belgeyi Dârîlerin elinde gördüm. Biri 736 (1336), diğeri 749 (1348) yılında olmak üzere iki kez gördüğüm bu belgenin metni şudur: *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah Resûlü Muhammed'in Temîm ed-Dârî ve kardeşlerine Habrûn, Mertûm, Beytiaynûn ve Beytü İbrahim'i zimmetlerinde olarak kesin şekilde bağışladığına dair belgedir. Bunu onlara ve soylarına teslim ve infaz ettim. Bu hususta kim onlara eziyet ederse Allah da onlara eziyet etsin."* Atîk b. Ebî Kuhâfe (Hz. Ebubekir), Ömer b. Hattâb ve Osman şahitlik etti.[155] Ali b. Bu Tâlib yazdı ve şâhid oldu. Belgenin metninde şu şekilde "Ebî Kuhâfe"de "elif" olduğu ve "Bû Tâlib"de bulunmadığı hâlde gördüm. Deriyi de kırmızı renkte ve yıpranmış gördüm. Bu bilgiyi Şeyh Kuveysim et-Tûnisî'nin **Simtü'l-leâl**'inden naklen verdim. Muhakkik Kutbuddin el-Haydarî'nin **Hasâis**'inden[156] de şu bilgiyi nakleder: Şimdi Dârîlerin elinde bir deri parçasına yazılı eski bir nüsha mevcuttur ki onun Allah Resûlü'nün (sav) bu hususta kendileri için yazdırdığı belge olduğunu ve Ali b. Ebû Tâlib tarafından kaleme alındığını ileri sürmektedirler. Bu belgenin sıhhatine mütekaddimin ulemâmızdan bir grup da muvafakat etmiş olup onun nüshalarını nakletmişlerdir. Bunlardan **Mesâlikü'l-ebsâr** müellifi Kadı Şihâbüddin İbn Fadlullah el-Ömerî tarafından yazılmış bir nüshaya muttalî oldum.

Derim: Sözü geçen İbn Fadlullah el-Ömerî **Mesâlik**'inde (matbu nüsha: I, 172) bu belgeden sözeder. Şöyle ki o 745 (1334) yılında, Beytülmakdis ve Halîl'e yaptığı ziyareti zikrettikten sonra şöyle der: Maksud ziyareti tamamlayıp Halîl'i görmenin neşesi bizi coşturunca, bu yüce evin en

154. **Subhu'l-a'şâ,** XIII, 122.
155. Bu belge için bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 132 (nr. 45).
156. **el-Lafzü'l-mükerrem bi-hasâisi'n-Nebîyyi'l-a'zam** (**GAL,** II, 120-121, **Suppl.,** II, 116).

son ferdi, Allah'ın sevgilisi efendimiz Muhammed'in (sav) vakfı ve atası Halil İbrahim'in beldesinin yönetimini elinde tutan es-Sâhib Nasirüddin Ebû Abdullah Muhammed b. el-Halîlî et-Temîmî ed-Dârî'ye haber göndererek, kendilerine yapılan bu bağışın yazıldığı ve diğer insanlara karşı onlara üstünlük sağlayan yüce Nebevî belgeyi bize getirmesini ricâ ettik. Ricâya icâbetle ihsânda bulunarak bir solukta onu getirdi; Emîrü'l-mü'minîn Hasan Ebû Muhammed el-Müstedî-Billâh'ın yeninden, pamuk ve ipek karışımı siyah bir bez parçası içindeydi. Astarı, her bir parmak kadarlık kısmında beyaz bir çizgi ile ayrılmış iki siyah çizgi bulunan beyaz ketendendi. İpek bir bezle sarılı abanoz ağacından bir kutuda, keseler içine konmuştu. Yüce belge, ince deriden bir mest parçasına yazılmıştı; mestin ayağın üst tarafına gelen yerinden olduğunu sanıyorum. Derinin siyahlığı yazıya işlemiş, fakat onu silmemiş ve kâtibinin şerefli elinin yazdıklarını yoketmemişti. Metin hoş Kûfî hat ileydi. Bu âsârı öptük ve nûr huzmelerinden nasiplendik. Belgeyle birlikte, el-Müstedî-Billâh'ın belge metnini yazdığı ve mazmunuyla onlara şahitlik yapan, şüphecinin şüphe ve zanlarını izâle eden bir sayfa vardı. Yazdığının muhtevâsı, onun satırları ve şekliyle şöyleydi: Hicretin dokuzuncu yılında Tebük Gazvesi'nden dönüşünden sonra, Resûlullah'ın (sav) Temîm ed-Dârî ve kardeşleri için emîrü'l-mü'minîn Ali'nin mestinden bir deri parçasına ve onun hattıyla yazdırdığı belgenin metni o belgedeki şekliyle şöyledir: *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah Resûlü Muhammed'in Temîm ed-Dârî ve kardeşlerine Habrûn, Mertûm, Beytiaynûn ve Beytü İbrahim ve içindekileri zimmetlerinde olarak kesin bir şekilde bağışladığına dair belgedir. Bunu onlara ve soylarına teslim ve infaz ettim. Kim onlara eziyet ederse Allah da ona eziyet etsin, kim onlara eziyet ederse Allah ona lânet etsin"*. Atîk b. Ebû Kuhâfe, Ömer b. Hattâb ve Osman b. Affân şâhid oldular. Ali b. Bû Tâlib yazdı ve şâhid oldu. Bu, yüce belgenin sûretidir. "Ebû Kuhâfe" elif, bâ ve vâv, sonra da "Kuhâfe" şeklinde, "Bû Tâlib" de bâ ve vâv, sonra da "Tâlib" şeklinde geçer ki "Bû" kelimesinde elif yoktur. Bu husus bilinsin diye açıklama yapıldı. Hz. Ali'den sözedilirken adından önce "yazdı", sonra da "şâhid oldu" kelimesi zikredilmiştir. Bu da bilinsin diye açıklandı. Bütün bunları kendi gözümle gördüm ve el-Müstedî'nin el yazısından naklettim. Bu onun alışılmış ve bilinen el yazısı olup onu gördüm ve şüphe ve tereddüt etmeyecek şekilde tanıdım. Yazıyı Nebevî belgenin kendisinden okudum, el-Müstedî'nin ondan naklen yazdığına uygundu. Şu kadar var ki zamanın bozması yüzünden belgedeki

yazı izleri nerdeyse silinmiş ve okunamaz duruma gelmişti. Ben bu belgeyi daha önce 739 (1338) yılında bir kez daha görmüş fakat o zaman nakletmemiştim.[157] İbn Fadlullah el-Ömerî'nin belgeyle ilgili sözleri burada sona erdi. Hiçbir kimse bu belgenin özelliklerini onun gibi araştırmamış ve onun açıkladığı gibi özelliklerini açıklamamıştır. Allah Teâla onu hayırla mükâfatlandırsın.

Kâdilkudât Ebû'l-Yümn Mücîrüddin el-Hanbelî **el-Ünsü'l-celîl fi târihi'l-Kuds ve'l-Halîl** (s.448) adlı eserinde şöyle der: Nebî'nin (sav) Temîm ed-Dârî'ye verdiği iktâ: Bu iktâ, Efendimiz Halîl'in (İbrahim aleyhisselâm) memleketinin bulunduğu yer ve çevresidir. Resûlullah (sav) Temîm için emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib'in mestinden alınmış bir deri parçasına ve onun el yazısıyla belge yazdırmıştı. Tarihçiler iktâ belgesinin metnini farklı şekillerde naklederler. Sözü edilen iktâ üzerine konuşulurken, emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib'in (ra) mestinden olduğu söylenen deri parçasını gördüm. Çürümüş hâlde olup bazı yazı izleri vardı. Deri parçasının bulunduğu kutuda onunla birlikte olan yazılı bir sayfa (yaprak) gördüm. Bu sayfadaki yazı emirü'l-mü'minîn el-Müstencid el-Abbasî'ye aitti. Allah onu rahmetiyle bürüsün, o yaprağa iktânın metnini yazmıştı. Müstencid'in kendi eliyle yazdığı nüshanın sûreti: Hamd Allah'adır. Bu, Resûlullah'ın (sav) hicretin dokuzuncu yılında Tebük Gazvesi'nden dönüşünden sonra Temîm ed-Dârî ve kardeşleri için emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib'in mestinden bir deri parçasına ve onun elyazısıyla kaleme aldırdığı belgenin nüshasıdır. Hz. Ali'nin (Allah ondan ve bütün sahâbeden râzı olsun) yazdığı şekilde uygun olarak çıkarılmış nüshasıdır: "*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah Resûlü Muhammed'in Temîm ed-Dârî ve kardeşleri aralarında*[158] *olarak kesin bir şekilde bağışladığına dair belgedir. Bunu onlara ve soylarına teslim ve infaz ettim. Kim onlara eziyet ederse Allah da ona eziyet etsin, kim onlara eziyet ederse Allah ona lânet etsin*". Atîk b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. Hattâb ve Osman b. Affân şahitlik ettiler. Ali b. Ebû Tâlib yazdı ve şahitlik etti. Bunu el-Müstencid-Billâh'ın el yazısından olduğu gibi kopye ettim. Bu, umulur ki bu konuda söylenenlerin en doğrusudur. Bu iktâ, Temîm ed-Dârî'nin soyu elinde sürüp

157. İbn Fadlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr,** tıpkıbasım nşr. Fuat Sezgin, Frankfurt 1408/1988, I, 128-130. Safedî, 749 (1348) yılında Şam'da divânü'l-inşâ'da bu belgeyi gördüğünü, derinin kırmızılaşmış ve yıpranmış olduğunu ve yazıdan da "onlara ve soylarına" ifadesinden başka birşey göremediğini belirtir (**el-Vâfî bi'l-Vefeyât,** X, 408).

158. Diğer kaynaklardaki rivâyette "zimmetlerinde" şeklinde geçmektedir.

geldi; bugüne kadar ondan yediler. Bunlar, efendimiz Halil'in (as) memleketinde mukim olup, kendilerine Dârîler denilen kalabalık bir gruptur. Ashaptan sözederken Temîm ed-Dârî'nin Beytülmakdis'e emîr tayin edildiği belirtilmişti. Vâlilerden biri Temîm'in nesline musallat olup bu yeri onlardan almak istedi ve Kudüs-ü Şerifin kadısı Kadı Ebû Hatîm el-Herevî el-Hanefî'ye başvurarak onlar aleyhine dava açtı. Dârîler de o belgeyi delîl olarak ileri sürdüler. Kadı bu belgenin bağlayıcı olmadığını, çünkü Allah Resûlü'nün (sav) henüz mâlik olmadığı bir şeyi Temîm'e iktâ ettiğini söyledi. Vâli fukahâdan fetvâ istedi; Ebû Hâmid el-Gazzâlî o sırada, Frankların istilâsından önce, Beytülmakdis'te idi. Şöyle dedi: Bu kadı kafirdir, çünkü Nebî (sav) "bütün yeryüzü bana mülk olarak verilmiştir"[159] buyurmuştu. "Şu saray falâna aittir" buyurarak da cennetten iktâ vermiş olup onun va'di gerçek ve bağışı haktır. O vâli ve kadı hakîr ve zelîl oldu, Temîm'in soyu ellerinde olanla bâkî kaldılar. Bu olay Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Şam'da olduğu sırada meydana gelmişti.[160]

Derim: Mücîrüddin el-Hanbelî'nin, İbnü'l-Arabî'den nakletiği bu olay onun **el-Kabes**[161] adlı **Muvatta** şerhinde "Kitâbü'l-Buyû" bölümünde geçmektedir. İbnü'l-Arabî, Amr. b. Şuayb'ın babasından, onun da kendi babasından rivâyet ettiği hadîs üzerine konuşurken şöyle der: O sahih (otantik) bir sahifedir. Bununla ihticâcı terkeden kimse, bazı ulemânın onun duyulmuş olmadığı şeklindeki sözleri sebebiyle terketmiştir. Bu da onu hüccet kabul etmeye engel değildir. Şüphesiz Temîm ed-Dârî'nin evlâdı yanında Allah Resûlü'nün (sav) bir deri parçasına yazılmış olan belgesi vardı: "*Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah Resûlü Muhammed'in Temîm ed-Dârî'ye yaptığı bağışın belgesidir. Ona el-Halîl beldesinde iki köyü, Cebrûn (Habrûn) ve Beytiaynûn'u iktâ ediyorum*". Bu belge Temîm'in elinde kaldı ve 492 (1099) yılında Frankların el-Halîl ve Kudüs'ü istilâ etmelerine kadar insanlar belgeyi göregeldiler. Şam'da bulunduğum günlerde bir vâli Temîm'in evlâdına musallat olup o yerleri kendilerinden almak istedi. Zahirde hanefî, bâtında mutezilî ve mülhid bir şiî olan olan Kadı Hâmid el-Herevî davaya baktı. Temîm'in evlâdı belgeyi delîl olarak gösterdiler. Kadı bu belgenin geçerli olmadığını, çünkü Allah Resûlü'nün (sav) henüz mâlik olmadığı bir malı Temîm'e iktâ verdiğini söyledi. Vâli fukahâdan fetvâ istedi. Tûsî, yani Gazzâlî o

159. bkz. Müslim, Fiten 19; Ebû Dâvud, Fiten 1.
160. **el-Ünsü'l-celîl,** Amman 1973, II, 81-82.
161. **el-Kabes,** nşr. M. Abdullah Vülidkerim, Beyrut 1992, II, 796-797.

sırada Beytülmakdis'te idi. Gazzâlî şöyle dedi: Bu kadı kafirdir. Çünkü Nebî (sav) "bütün yeryüzü bana mülk olarak verildi" demiş ve cennetten iktâ vererek, "şu saray falâna aittir" buyurmuştu. Onun va'di gerçek ve bağışı haktır. Kadı ve vâli hakir ve zelîl oldu, Temîm'in evlâdı ellerindeki ile bâkî kaldılar.

Bu, **Muvatta** şerhinde gördüğüm bilgidir. İbnü'l-Arabî'nin bu sözünü Salâhuddin es-Safedî **Tezkire**'sinde[162] anmış, ondan başka önde gelen âlimler de nakletmişlerdir. İbnü'l-Arabî, Gazzâlî'ye ait faydalı bilgilerden derlediği bir kitap olan **Kânûnu't-te'vîl**' de[163] olayla ilgili olarak Gazzâlî'nin bir fetvâsını verir ki onu güzel ve esaslı bir şekilde dile getirmiştir. **Kânûnû't-te'vîl**'de verilen bilgiyi, Haydarî **Hasâis**'inde ve Şeyh Kuveysim de **Simtü'l-leâl**'de nakletmiş olup bu iki esere bakınız.

es-Siretü'ş-Şâmiyye'de Hâfız Şemsüddin İbn Nâsirüddin ed-Dımaşkî'nin şöyle dediği belirtilir: Arkadaşım hilâfet sefiri İmâm Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin el-Bâdirânî (Allah ona rahmet etsin) Emîrü'l-mü'minîn'in (Hz. Ali) Resûlullah'ın (sav) izniyle yazdığı yazıyı gördüğünü söyledi: "*Bu, Allah Resûlü Muhammed'in Temîm ed-Dârî ve kardeşlerine Cebrûn (Habrûn), Mertûm, Beytiaynûn ve Beytü İbrahim'i zimmetlerinde kesin bir bağış olarak verdiğine dair belgedir. Bunu onlara ve soylarına teslim ve infâz ettim. Kim onlara eziyet ederse Allah da ona eziyet etsin. Kim onlara eziyet ederse Allah ona lânet etsin.*" Atîk b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. Hattâb ve Osman b. Affân şahitlik yaptılar. Ali b. Ebû Tâlib yazdı ve şâhid oldu. Şâmî sonra şöyle der: Resûlullah'ın (sav) Temîm ve kardeşi Nuaym ile arkadaşlarına ve soylarına köyler iktâ edip bu hususta onlara bir belge yazdığına ve kendilerine muarız olacak kimselere belgede lânet ettiğine dair sahih rivâyetler varid olmuş ve bu belge bizim zamanımıza dek ellerinde olagelmiştir. Hâfız Ebû'l-Fadl İbn Hacer, Hâfız Şemsüddin b. Nâsirüddin ed-Dımaşkî ve hocamız Hâfız Celâlüddin es-Suyûtî bunun sıhhati hususunda birer eser kaleme almış olup her birinde diğerinde olmayan bilgiler mevcuttur. Burada verilen bilgilerden daha fazlasını isteyenler onlara başvursun.

Derim: Hâfız İbn Hacer eserini **el-İsâbe**'de (VII, 208) Ebû Hind ed-Dârî'nin biyografisinde zikreder. İbn Hacer şöyle der: Ebû Nuaym, onun Temîm'in kardeşi olduğunu, Temîm ve kendileriyle birlikte olanlarla Resû-

162. **et-Tezkiretü's-Salâhiyye (es-Safediyye)** bkz. **Suppl.**, II, 28.
163. **Kânûnû't-te'vîl,** nşr. Muhammed es-Süleymânî, Beyrut 1990 (bilgiye rastlanmadı).

lullah'a (sav) gelip ondan kendilerine Şam'da bir arazi iktâ vermesini istediklerini, Resûlullah'ın bu yerleri onlar için bir belgeye yazdırdığını, hilâfeti sırasında Hz. Ebubekir'e (ra) bu belgeyle geldiklerini ve onun da kendileri için Ebû Ubeyde'ye, belgenin gereğini yerine getirmesi hususunda yazı yazdığını söyler. Sözü edilen belge meşhur olup Temîm'in soyunun elindedir. Ben bu belgeyle ilgili olarak **el-Binâü'l-celîl bi-hukmi Beledi'l-Halîl** adını verdiğim bir eser yazdım.[164] Şâmî'nin sözünü ettiği Hâfız es-Suyûtî'ye ait eserin adı **el-Fadlu'l-amîm fî iktâi Temîm** olup[165] Mısır el-Hidiviyye Kütüphanesinde mevcuttur (Katalog, c. VII, s. 63, mecmualar bölümü). İktâ ile ilgili Suyûtî'ye ait bir başka kitap daha olup Paris Umumî Kütüphane'sinde bulunmaktadır. İbn Nâsır'ın kitabına gelince, Kutbuddin el-Haydarî **Hasâis'**inde ondan sözle şöyle der: Hâfız ve hüccet hocamız Ebû Abdullah Muhammed b. Ebubekir b. Nâsirüddin[166] **Müsnedü Temîm ed-Dârî**[167] adlı eseri kaleme almış olup, orada bu belgenin kıssasını, belgenin aslına muttalî olduğunu ve tam olarak yazdığını zikreder.

Subhu'l-a'şâ'da (XIII, 122) müellif sözü edilen belgeyi İbn Asâkir'in **Târîh'**inden naklen zikrederken şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) yazdırmış olduğu deri parçası (belge), Haremü'l-Halîl'in hizmetçileri Temîmîlerin elinde olageldi şu zamana kadar. Bir kimsenin onlarla münazaada bulunduğu her defasında, belgeye muttali olup kendilerine zulmedenlere engel olması için onu Mısır diyarının sultanına getirdiler. Birçok kişi bu belgeyi gördüklerini haber vermiş olup yazıldığı deri parçası uzun zaman geçmesinden dolayı yıpranmış durumdaydı.[168]

Zurkânî, Şeyh Halîl'in **Muhtasar'**ına yaptığı şerhte "Zekât ve hükmü bâbı"nda Halîl'in sözünü açıklarken şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) daha fethetmeden önce Beytülmakdis havâlisinde bazı toprakları Temîm ed-Dârî'ye iktâ etmesi, kendisine has özelliklerdendir. Bu husus Suyûtî'nin **el-Hasâisü's-suğrâ'**sında da belirtilmiştir: Resûlullah (sav) daha fethetmeden toprakları iktâ ederdi, çünkü Allah bütün yeryüzünü kendisine mülk olarak vermişti. Gazzâlî, Resûlullah'ın (sav) kendilerine iktâ olarak verdiği topraklar konusunda, Temîm ed-Dârî'nin evlâdına musal-

164. **el-İsâbe,** IV, 212.
165. bkz. **GAL,** II, 192; **Suppl.,** II, 188.
166. İbn Nâsirüddin ed-Dımaşkî (ö. 842/1438). bkz. **GAL,** II, 92; **Suppl.,** II, 83.
167. bkz. Sehâvî, **ed-Dav'u'l-âmi,** VIII, 104.
168. **Subhu'l-a'şâ,** XIII, 122.

lat olan kimsenin küfrüne fetvâ vermiştir.[169] Munâvî **el-Hasâisu's-suğrâ'**nın şerhinde, İbnü'l-Arabî'nin **el-Kânûn'**da Gazzâlî'den naklettiği bilgiyi ilâve ederek desteklemektedir.. Uchûrî'nin "**el-Hasâis'**e baktım fakat orada bunu bulamadım" sözünün mânâsı şudur: **el-Hasâis'**te Resûlullah'ın (sav) Temîm'e toprakların fethi durumunda iktâ verdiği belirtilmemiştir. Çünkü Allah ona dünya ve cenneti mülk olarak vermiştir; her ikisinde de dilediği ve uygun gördüğü kimseye, kendisi ve ümmetine nasip kılınan herşeyi iktâda bulunabilir. Münâvî'nin **Elfiyyetü's-siyer'**e yaptığı şerhte[170] Irâkî'nin "bunun gibi Resûlullah mevcut araziyi de ihyâ edebilirdi" sözünden önce şu ifade geçer: Allah Resûlü (sav) fethinden önce araziyi iktâ olarak verirdi. Çünkü Allah ona yeryüzünü mülk vermiştir. Gazzâlî, Resûlullah'ın (sav) kendilerine verdiği iktâ hususunda, Temîm ed-Dârî'nin evlâdına tasallut eden kimsenin küfrüne fetvâ vererek, Resûlullah'ın (sav) cennette bile iktâ da bulunduğunu, dünyada evleviyetle verebileceğini söylemiştir.

Zurkânî'nin "bu husus Suyûtî'nin **el-Hasâisü's-suğrâ'**sında da belirtilmiştir" sözünden maksat, **Ümmûzecü'l-lebîb fi hasâisi'l-habîb** adlı eserdir. Zurkânî'nin ondan naklettiği bilgi de eserin üçüncü faslında zikredilmiştir. Uchûrî, Halîl'in "ve iktâ ile" sözünü açıklarken Tetâî'nin **Şerhu'l-Cellâb'**da şöyle dediğini belirtir: Resûlullah (sav) Bilâl b. Hâris'e Kabeliyye'yi,[171] Temîm ed-Dârî'ye de Şam'da Aynûn köyünü fethedilmeden önce iktâ etmişti. Ebû Sa'lebe el-Huşenî'ye de fethinden önce kendi memleketinden iktâda bulunmuştu.[172] Bu, Resûlullah'ın (sav) mûcizelerinden olup bir kitabında Gazzâlî'nin de zikrettiği gibi, Allah Teâla'nın kendisine mülk olarak vermesi ve diğer mahlûkatı içinde yalnız ona özgü kılması sebebiyle cenneti de iktâ verirken neden dünyayı veremesin?

Derim: Ulemânın Gazzâlî'den naklettikleri bilgiye gelince, Ravdî **Şerhu Unmûzeci'l-lebîb'**de Gazzâlî'nin bunu **Minhâcü'l-âbidîn** adlı eserinde zikrettiğini belirterek metnini verir. Başka âlimlerin, bu bilgiyi Gazzâlî'nin fetâvâsında verdiğini belirttikleri hususu daha önce zikredilmişti.

169. bkz. Suyûtî, **el-Hasâisü1-kübrâ,** II, 421. **el-Hasâisü's-suğrâ** bu eserin muhtasarı olup adı **Ünmûzecü'l-lebîb'**dir.

170. Zeynüddin el-Irâkî'nin (ö. 806/1404) eserine yaptığı şerhtir (bkz. **GAL,** II, 78, 394; **Suppl.,** II, 70, 417).

171. Bu belge için bkz. **Mu'cemü'l-büldân,** IV, 307-308; Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 269 (nr. 163-164).

172. bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 134 (nr. 47). Ebû Sa'lebe metinde Sa'lebe şeklinde geçmiştir.

Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de (V, 278) Sübkî'nin de Gazzâlî'ninki gibi fetvâ verdiğini belirtir.[173] Şeyh Ali el-Uchûrî, **Şerhu'l-Ünmûzec** ve başka eserlerde geçtiği üzere Gazzâlî'nin sözlerinin anlamına şöyle işarette bulunur:

Ulu ve kadri Yüce Rab özgü kıldı
Kâmil ve Mükemmel peygamberimize
Cennetin mülkünü ve izin verdi
Uygun gördüğüne iktâ etmesine.

Tenbih: XII. yüzyıl ulemâsından Şeyh Mustafa Esad el-Lukaymî **Fevâtihu'l-üns bi-rihletî li-vâdi'l-Kuds**[174] adlı eserinde Resûlullah'ın (sav) Temîm'e verdiği mezkur iktâı, ki metni daha önce geçtiği gibidir, kaydettikten sonra şöyle der: Bu iktâ Temîm'in evlâdı elinde bulunmaya devam etmekte, günümüze dek onunla geçinegelmektedirler. Onlar Halîl memleketinde ve havâlisinde mûkim olup kalabalık bir grupturlar, kendilerine Dârîler denilmektedir. Bu, Allah Resûlü'nün (sav) bereketi sebebiyledir.

Derim: Dârîlerin bu soyları Kudüs ve çevresinden hiç eksik olmadılar ve şimdiye dek ilim ve fazîlet ehli olageldiler. 1324 (1906) yılındaki Şam-Hicaz yolculuğumuzda Halîl beldesini ziyaretim sırasında, onlardan Halîl'in en önde gelen âlimi el-Haremü'l-Halîlî'nin hatibi Şeyh Abdülhay b. el-Hatîb el-Hâc Abdülfettâh et-Temîmî ed-Dârî, bu tarihe yakın bir tarihte de Halîl müftüsü ve bu asırda Filistin bölgesinin meşhur âlimlerinden biri olan Şeyh Halil ed-Dârî el-Ezherî ile görüştüm. Sonra, nesep imamlarından Endülüs'ün iftiharı İmâm İbn Hazm'ın **Cemhere**'sinde bu Temîm ed-Dârî'nin zürriyeti olmadığını belirttiğini[175] gördüm. İbn Abdilber'in **el-İstiâb**'ında da Temîm'in biyografisinde şu bilgi verilir: Rukiyye adındaki kızından dolayı Ebû Rukiyye künyesi ile anılır. Bu kızından başka çocuğu da olmamıştır.[176] Bu bilginin benzeri Nevevî'nin **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât**'ında da geçer.[177] İbn Hacer'in **Tehzîbü't-Tehzîb**'indeki (I, 510) biyografisinde şu bilgi verilir: Yakub b. Süfyân, onun erkek çocuğu olmadığını, yalnız Rukiyye adlı bir kızı bulunduğunu söyler. İbn Semi de Temîm'in Şam'da vefât ettiğini ve

173. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 358.
174. bkz. **GAL,** II, 476-477; **Suppl.,** II, 490; Ziriklî, VIII, 130.
175. İbn Hazm, **Cemheretü ensâbi'l-Arab,** s. 422.
176. **el-İstiâb,** I, 184
177. **Tehzîbü'l-esmâ vel-luğât,** I/1, 138

zürriyeti bulunmadığını belirtir.[178] Şihâbüddin İbn Hacer el-Heytemî ve Burhanüddin eş-Şebrehîtî, Nevevî'nin **el-Erbain'**ine yaptıkları şerhlerde[179] Nevevî'nin "Ebû Rukiyye Temîm ed-Dârî'den" diye verdiği onuncu hadîste şöyle derler: Rukiyye, küçültme ismi (kalıbıyla okunmakta) olup kızdır ve Temîm'in ondan başka çocuğu da olmamıştır. Bu bilginin benzeri **Nesîmü'r-riyâz'**da da geçer. Hâfız İbnü'l-Arabî'nin **el-Kabes'**te Temîm'in evlâdının Resûlullah'ın (sav) belgesini kendi lehlerine delîl olarak gösterdikleri ve Temîm evlâdının belgeleriyle bâkî kaldıkları şeklindeki sözü daha önce geçmişti. Kudüs tarihçisi Mücîrüddin el-Hanbelî "bu iktâ Temîm ed-Dârî'nin zürriyeti elinde olageldi" der. Yine onun "vâlilerden biri Temîm'in evlâdına musallat oldu" şeklindeki sözü geçmişti. Yine onun "Âl-i Temîm bâkî kaldı" sözü mevcut olup "evlâd" değil de "âl" kelimesini kullanmıştır. **es-Sîretü'ş-Şâmiyye'**de Nebevî iktânın metninden "Bu, Allah Resûlü Muhammed'in Temîm ve kardeşlerine vermiş olduğu son şeydir" ifadesi nakledilir. İbn Asâkir'in **Târih'**inin ihtisarındaki bir rivâyette ise Nebevî iktânın metninde "Temîm'e ve ondan sonra gelen soyuna (akabine)" ifadesi geçer. Nitekim Hâfız İbn Hacer'den de "Temîm'in zürriyetinin elinde" ifadesi nakledilmişti. Suyûtî'nin sözü de "Temîm'in evlâdı" şeklindedir. Ancak şu da var ki bu ifadelerle kızının evlâdını kasdetmiş olabilirler. Allah en doğrusunu bilir.

Tenbih: **Uyûnu't-tevârîh'**te "Ali b. Bû Tâlib yazdı" şeklinde geçen ifadeyi aynı şekilde **Simtü'l-leâl'**de müellifin el yazısıyla gördüm. İbn Fadlullah el-Ömerî de **el-Mesâlik ve'l-memâlik** adlı eserinden naklen verilen "Atîk b. Ebî Kuhâfe şâhid oldu ve Ali b. Bû Tâlib yazdı" ifadesinde geçtiği üzere, bunun aynısını bizzat görmüştür. İbn Sultân **Şerhu'ş-Şifâ'**da "Resûlullah'ın (sav) fesâhati" bahsinde şu bilgiyi verir: Ebû Zeyd **en-Nevâdir'**inde[180] Asmaî'den, o da Yahya b. Ömer'den şunu nakleder: Kureyşliler "eb" (baba) kelimesini künye içinde değiştirmezler; cer, nasb ve ref hallerinin hepsinde "merfu" yaparlardı.[181] Yani Ali b. Ebû Tâlib denildiği gibi. Leheb sûresindeki âyet "tebbet yedâ

178. **Tehzîbü't-Tehzîb,** I, 511

179. İbn Hacer'in şerhinin adı **el-Fethu'l-mübîn,** Şebrehîtî'ninki **el-Futûhâtü'l-vehbiyye** olup her ikisi de basılmıştır. (**Suppl.,** I, 683).

180. Bu eser Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ö. 215/830) olup metinde yanlış olarak İbn Ebî Zeyd şeklinde geçmiştir. (bkz. Brockelmann, "Abû Zayd al-Ansârî", **EI,** I, 167). Nitekim Ali el-Kârî ve Hafâcî de Ebû Zeyd şeklinde zikretmişlerdir.

181. Kârî, **Şerhu'ş-Şifâ,** I, 405; Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** I, 405.

Ebû Leheb" şeklinde de okunmuştur. Cemâlüddin Ahmed b. Ali b. Hüseyin b. Mühennâ b. Utbe ed-Dâvûdî **Umdetü't-tâlib fî ensâbi Ebû Tâlib** adlı kitabında, bizzat kendisi ve başkalarının Ali b. Ebû Tâlib tarafından yazılmış ve babasının adını Ali b. Ebîtâlib şeklinde kaydettiği birçok mushaf gördüklerini belirtir.[182] Yine o el-Mezâr'da[183] efendimiz Ali tarafından yazılmış bir ciltlik bir mushaf gördüğünü ve nihayetinde, Kur'an yazısının bitiminden sonra "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bunu Ali b. Ebîtâlib yazdı" ibâresini gördüğünü zikreder. Allah en doğrusunu bilir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN EHL-İ KÜFRE YAZDIĞI MEKTUPLARDAN TARİHİN ASLINI BİZE ULAŞTIRDIĞI EN SON MEKTUP VE ONLARIN BUNU MUHÂFAZA ETMELERİ

Resûlullah'ın (sav) mektuplanndan tarihin bizzat kendisini bize kadar koruduğu en son mektup, Herakliyus'a gönderilen ve metni daha önce anılmış bulunan mektuptur. Bu mektubun kendi zamanına dek varlık ve mevcûdiyeti üzerine konuştuğunu gördüğüm ilk kimse, Hâfız Süheylî olup **er-Ravdü'l-ünüf**'te (II, 321) şöyle der: Rivâyet edildiğine göre Herakliyus Hz. Peygamber'in (sav) kendisine gönderdiği mektubu, ona duyduğu saygıdan dolayı altından yapılmış bir borunun içine koymuştu. Onlar mektubu en yüksek dolapta ve en yüce mekânda muhâfazayla büyükten büyüğe tevarüs edegeldiler, tâ ki Tuleytula (Toledo) ve Endülüs'ten diğer bazı yerleri ele geçirip hâkimiyetine alan Alfonso'ya ulaştı. Sonra da onun Suleytîn diye bilinen kızının oğluna geçti. Arkadaşlarımızdan birisi Suleytîn'ten mektubu görmeyi isteyen Abdülmelik b. Said adlı müslüman ordu kumandanlarından birinin kendisine şöyle dediğini bana anlattı: Mektubu bana getirdi, onu okumaya çalıştım ve öpmek istedim, onu koruma maksadıyla ve benden esirgeyerek elimden aldı ve beni öpmekten menetti.[184] Süheylî 581 (1185) yılında Merâkeş'te vefât etmiştir. Onun bu sözlerini Kirmânî **el-Kevâkibü'd-derârî**'de, Hâfız İbn

182. Dâvûdî'nin (ö. 828/1424) bu eseri basılmıştır (**GAL,** II, 255; **Suppl.,** II, 271-272).
183. Mezar veya Mezâr-ı Şerif, Afganistan'da Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu ileri sürülen bir şehirdir (bkz. W. Barthold, "Mezâr-ı Şerif, **İA,** VIII, 201).
184. **er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 365

Hacer **Fethu'l-Bârî**'de, Burhanüddin el-Halebî **Nûru'n-nibrâs**'ta, İbn Gâzî **Sahih-i Buhârî** hâşiyesinde, Şeyh Ebû Zeyd el-Fâsî **Teşnîfü'l-mesâmi**'de, Allâme Kuveysim et-Tûnisî **Simtü'l-Leâl**'de ve başkaları özetle zikrederler. Süheylî'nin "Abdülmelik b. Said" sözü **er-Ravdü'l-ünüf**'ün matbû nüshasında da bu şekilde geçtiği gibi, **Simtü'l-leâl**'de Şeyh Kuveysim'in elyazısıyla aynı şekilde geçmektedir. **Fethü'l-Bârî**'de ise[184/1] Süheylî'den naklen "Abdülmelik b. Sa'd" şeklinde kaydedilir. İbn Hacer, Süheylî'nin sözünü "Süheylî'nin andığının bütünü şudur ki; ona Herakliyus'un mektubu... koyduğu... haberi ulaştı" şeklinde açar ve onun sözlerinin hemen ardından şöyle der: Birçoklarının bize haber verdiğine göre Kadı Nuruddin İbnü's-Sâiğ ed-Dımaşkî, Seyfüddin Kılıç el-Mansûr'un kendisine şöyle dediğini anlattı: Melik el-Mansûr Kalavun beni bir hediye ile Mağrib hükümdârına, o da beni aracı olarak Frank kralına gönderdi. O aracılığımı kabul ederek yanında kalmam teklifinde bulundu. Ben kabul etmeyince bana "sana değerli bir hediye ithaf edeceğim" dedi ve altın kaplama bir sanduka, ondan altından bir kalem kutusu ve ondan da bir mektup çıkardı ki harflerinin çoğunu gördüm. Üzerine ipekten bir bez parçası yapışmıştı. Kral şöyle dedi: "Bu, sizin peygamberinizin atam Kayser'e gönderdiği mektup olup onu şimdiye dek birbirimizden tevarüs edegeldik. Babalarımız, bu mektup bizim yanımızda olduğu sürece saltanatın bizde olacağını tavsiye ettiler. Biz de onu son derece özenle koruyor, ona saygı gösteriyor ve hükümranlığın bizde devam etmesi için hristiyanlardan saklıyoruz." Said b. Ebî Râşid'in rivâyet ettiği şu hadîste geçen bilgi de bunu teyid etmektedir: "*Nebî (sav) Herakliyus'un elçisi Tenûhi'ye İslâm'ı teklif etti, o kabul etmedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Ey Tenuhların kardeşi, sizin kralınıza bir sahife yazdım, onu al. Yaşamada hayır kaldıkça insanlar onda bir kuvvet bulmaya devam edeceklerdir.*"[185] Bunun gibi Ebû Ubeyd de **Kitabü'l-Emvâl**'de[186] Umeyr b. İshak'ın "mürsel"lerinden şu tahrici yapar: "*Resûlullah (sav) Kayser ve Kisrâ'ya mektup yazdı. Kisrâ mektubu okuyunca yırttı. Kayser ise mektubu okuyunca dürüp kaldırdı. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Şunlara gelince, onlar parçalanacaklardır. Berikilerin ise ardı arkası olacaktır*". Allah Resûlü'nün (sav), Kisrâ'nın cevabı kendisine geldiğinde "Allah onun mülkünü (saltanatını) paramparça etsin", Herakliyus'un cevabı geldiğinde ise "Allah

184/1. **Fethu'l-Bârî, I,** 89-90; Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 342-343.
185. bkz. **Müsned,** III, 441-442
186. **el-Emvâl,** s. 31

onun mülkünü sabit kılsın" buyurması da bu rivâyeti teyid eder. Allah en doğrusunu bilir.[187] İbn Hacer 852 (1448) yılında vefât etmiştir. İbn Hacer'in bu sözlerini özetle Zerrûk **Sahih-i Buhârî'**ye yaptığı hâşiyede, Kastallânî **el-Mevâhibü'l-ledüniyye'**de, Halebî **Sîret'**inde[188] Şeyh Kuveysim **Simtü'l-leâl'**de ve diğerleri zikretmektedirler. Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib'**de buna şu ilâvede bulunur: İnsanların küfürde bile birbirinden farklı ve ayrı özde olduklarına bakınız![189]

606 (1209) yılında meydana gelen İkâb savaşından sözedilirken Mağrib tarihi kitapları ve İbn Ebî Zer'in **Ravdu'l-kirtâs'**ından (s. 168) nakledilir ki Melik en-Nâsır-Lidinillâh Muhammed b. Yakub el-Mansûr el-Muvahhidî gazâ maksadıyla Endülüs'e çıktığında Alfonso[190] onun maksadını haber aldı; kendisini karşılamak için izin almak üzere elçisini gönderdi ve yakın maiyeti, hanımı, hizmetçileri ve sunacağı hediyeleriyle Nâsır'ı karşıladı. Resûlullah'ın (sav) Bizans kralı Herakliyus'a gönderdiği mektubu, onunla kendisine şefâatte bulunması için Nâsır'a takdim etti. Bunu yapmasının bir sebebi de hükümdârlığın kendisine büyükten büyüğe miras olarak geçtiğini ve bu mektubun onların yanında, hakkını iclâl ve saygı ifadesi olarak, miskle dolu altın bir sandıkta yeşil bir kumaş içinde, koku sürülerek muhâfaza edilip tevarüs olunduğunu bildirmekti.[191] Bu bilginin aynısı **el-İstiksâ'**da da (I, 192) geçer. Fakat orada "dendi" ifadesiyle verilir ki ona bakınız.[192] Sözü edilen hükümdâr Nâsır'ın vefâtı 610 (1213) yılında idi. Ârif el-Fâsî'nin **Sahîh-i Bahâri'**ye yaptığı hâşiyede "Kitabü'l-Cihâd"da Kayser'e gönderilen bu mektupla ilgili olarak İbn Merzûk'tan şu bilgi nakledilir: Bazı tarihçilerin kaydettiklerine göre bu yüce mektup, hristiyan krallar nezdinde saygı görerek tevarüs edilegeldi. Endülüs'ün müslüman hükümdârlarından biri onlara galebe çaldığında, mezkur mektupla onun himâyesini isterler ve kendilerine tekrar iade edeceğine dair ahid almadıkça da onu mektuba muttalî etmezlerdi. Müslümanlar o mektubu gördüler; ilgili âyet (Âl-i İmrân 3/64), Buhârî'nin rivâyetinde olduğu gibi mektupta "vâv" harfiyle *(ve yâ ehlü'l-kitâb)*

187. **Fethu'l-Bârî,** I, 89-90.
188. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 298.
189. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 343.
190. Bu VIII. Alfonso olup Hısnu'l-İkâb savaşı ve Muvahhidlerin dördüncü hükümdârı Nâsır için bkz. E. "Levi-Provençal", "Nâsır", **İA,** IX, 84-85.
191. **el-Enîsü'l-mutrib bi-ravdi'l-kirtâs fî ahbâri mülûki'l-Mağrib ve târihi medîneti Fâs,** Rabat 1973, s. 235.
192. Nâsirî, **el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-Mağribi'l-aksâ,** II, 21.

geçiyordu. Endülüs fâkihleri mektubun onlara iadesi konusunda görüş ayrılığına düştüler; Resûlullah'ın (sav) mektubu onlara vermesi sebebiyle düşmana iade mi edilecekti, yoksa bunun zarûret dolayısıyla olduğu, şimdi bu zarûretin ortadan kalktığı ve onların da şer'an necis sayılmaları sebebiyle iade edilmeyecek miydi? Sonunda mektubun iadesine hükmedildi. Çünkü mektubu onlara vermemenin mesnedi onu tahkir etme ihtimâliydi, bu hususta ise emin olunmuştur ve mektubun ilgili olduğu konu da devam etmektedir. Evet, mektupta Buhârî rivâyeti ve âyette "vâv" bulunduğunun doğruluğuna şâhit vardır. Ârif el-Fâsî sonra **Fethu'l-Bârî**'den daha önce verilen sözleri özetle nakletti. Ebû Zeyd el-Fâsî'nin bu konu üzerine babasından kaydettiği hâşiyelerde şu bilgi vardır: İbn Merzûk şöyle der: Yakub el-Mansûr zamanında bu mektubun (sıhhati hakkında) vakıf olunan şâhidi, onun hadîste geçtiği gibi "vâv" harfi ile olduğudur. Müslümanlar o sırada mektubun Rûmlara (Bizanslara) geri verilip verilmemesi hususunda ihtilaf ettiler, sonra iade edilmesi konusunda görüş birliğine vardılar. Çünkü mektup onların mülkü idi ve onu "emân"la getirmişlerdi. Üstelik müslümanlar mektubu onların yanında son derece saygı gösterilir hâlde buldular.

İbn Merzûk'un "Yakub el-Mansûr zamanında" sözüne dikkat atfetmelidir. Çünkü bilinen husus, olayın onun babası Nâsır zamanında geçtiğidir. Fâsî, mektubun onlara iadesini gerektiren başka sebepler de zikreder. 1142 (1729) yılında Medine'de vefât eden ve orada medfun bulunan muhaddis İmam Ebû'l-Hasan Ali el-Hureyşî el-Fâsî,[193] **eş-Şifâ**'ya yaptığı şerhte şöyle der: Önde gelen âlimlerin sonuncusu Şeyh Ebû'l-Mekârim Abdülkâdir'in bize anlattığına göre; Rûmlar mektubu Mağrib hükümdârlarından birine gönderdiler, o da şerefli mektuba elkoymak konusunda zamanının âlimlerine danıştı. Kimi elkoymasından, kimi de iadesinden yana oldu. Sonra da Resûlullah'ın (sav) mektubu onlara temliki ve mektuba gösterdikleri saygı dolayısıyla, kendilerine iadesi hususunda görüş birliğine vardılar.

Derim: **Nefhu't-tîb**'de (II, 581) geçen şu bilgi de o devirde İspanya kralları veya onlardan bazılarının soyca Herakliyus'a dayandıklarını gösterir: Endülüs'te hâfızların sonuncusu olan İbn Hubeyş[194] şöyle dedi: el-

193. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 342-344; **Suppl.,** I, 631.
194. İbn Hubeyş ve anılan olay için bkz. D.M. Dunlop, "İbn Hubayş", **EI,** III, 803-804; Ziriklî, IV, 104.

Meriyye (Almeria) kalesi istilâ edildiğinde orada bulunuyordum. Alfonso'nun kızının oğlu olan Rûm lideri Suleytîn'e vararak ona şöyle dedim: Senin soy zincirini Herakliyus'a kadar ezbere biliyorum. Bana "söyle" dedi, ben de ona nesebini zikrettim. Bunun üzerine bana "sen, ailen ve seninle birlikte olanlar karşılıksız hür olarak çıkın" dedi. İbn Hubeyş, İbn Dihye, İbn Havtullah ve Ebû'r-Rebî el-Kelâî'nin hocasıdır. Allah onlara rahmet etsin.[195] Derim: **Nefhu't-tîb**'de de geçtiği üzere, İspanyolların el-Meriyye'yi istilâ etmeleri 542 (1147) yılındaydı. Bu İbn Hubeyş ârif ve hâfız İmâm Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed b. Hubeyş el-Merîsî sonra el-Mürsî olup Mürsiye'nin (Murcia) kadısı idi. İbnü'l-Ebbâr **Tekmiletü's-Sıla**'da[196] onun biyografisini vererek, "O, Mağrib'te muhaddislerin sonuncusuydu. Mağrib ricâlini, onların haberleri, doğum ve ölümlerini bilme konusunda kimse onunla yarışamazdı" der ve vefât tarihini 584 (1188) olarak zikreder (III, 573). İbn Fadlullah el-Ömerî diye tanınan İmâm Kadı Şihabüddin Ahmed b. Yahya (ö. 747/1346) **et-Ta'rîf bi-mustalahi'ş-şerîf** (s. 62) adlı eserinde şöyle der: Alfonso'nun elçisi, Salâhuddin et-Tercümânu'n-Nâsırî adında, doğru ve güvenilir bir tercümanın aracılığıyla, Alfonso'nun, kendisinden Şam'ın alındığı Herakliyus'un çocuklarından olduğunu, Herakliyus'a gönderilen Nebevî yüce mektubun tevarüs yoluyla onlarda bulunduğu, atlas ve dîbâca sarılı olarak korunup muhâfaza edildiği, kıymetli eşya ve mücevherlerden daha iyi saklandığını, şimdiye dek yanlarında olup çıkarılmadığı ve çıkarılmasına müsâmaha edilmediği, ona iclâl nazarıyla bakıldığı, büyükten büyüğe ve seleften halefe tevarüs ettikleri bir vasıyetle, ona son derece saygı gösterdiklerini bana anlattı.[197] Kalkaşandî **Subhu'l-a'şâ**'da (VIII, 34), **et-Ta'rîf**'te geçen bu sözleri özetle verir ki ona mutlaka bakınız.[198]

XI. yüzyılın büyük âlimlerinden biri olan Mısır'ın kadı ve allâmesi Şihâbüddin el-Hafâcî **eş-Şifâ**'ya yaptığı şerhte (birinci baskı, III, 174), mezkur mektubun kendi zamanına dek mevcut olduğunu, kesin bir ifadeyle belirtir ki onun vefâtı 1069 (1659) yılındadır. İşte onun sözleri: Zikrettiklerine göre Resûlullah'ın (sav) mektubu şimdiye kadar onların krallarının yanında idi; ona saygı gösteriyorlar ve altın bir kutuda yanlarında muhâfaza ediyorlardı. Krallar birbirlerine onu korumayı, bu mektup yanların-

195. **Nefhu't-tîb**, IV, 463.
196. İbnü'l-Ebbâr'dan naklen bkz. Ahmed Bâbâ, **Neylü'l-ibtihâc**, s. 162-163.
197. **et-Tâ'rif bi-mustalâhi'ş-şerîf**, Kahire 1312, s. 62.
198. **Subhu'l-a'şâ**, V, 483.

da oldukça hükümrânlıklarının da devam edeceğini vasiyyet ettiler. Hattâ hanefî âlim İbnü's-Sâiğ, Sultan Kalavun tarafından önemli bir iş için Mağrib'te hristiyan kralına gönderildiğinde, mektubu çıkararak ona göstermiş ve şöyle demişlerdi: "Bu sizin peygamberinizin bizim atamıza gönderdiği mektuptur, onu muhâfaza ediyor ve kendisiyle teberrükte bulunuyoruz". Mektup Tuleytula hükümdârının yanındaydı, şimdiye dek onların yanında kalmaya devam ediyor. Fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir.[199] Kendi ifadesiyle Hafâcî'nin sözleri budur. Ebû'l-Hasan el-Hureyşî de **eş-Şifâ** şerhinde şöyle der: "Resûlullah'ın (sav) mektubu Kayser'e geldiğinde onu öpmüş ve tazimde bulunmuştu. Mektup şimdiye dek onların yanında altın bir kutuda muhâfaza edilmektedir; kralları onu birbirlerine vasiyet ediyorlardı. Mektubu hanefî âlim İbnü's-Sâiğ için çıkarmışlardı. Tuleytula kralının yanında idi, şimdi de onların yanlarında bulunmaktadır. Mektubu ulemâdan birçoğuna göstermişlerdi." Hureyşî'nin sözü.

Mezkur mektubun İspanyollar'ın yanında bulunduğunu ve onların krallarının Herakliyus'un soyundan olduklarını kesin bir biçimde ifade edenlerden biri de geçen asır Orta Mağrib'in ünlü âlimlerinden, büyük tarihçi Şeyh Ebû Râs b. Ahmed b. Nâsır er-Râşidî el-Muaskerî'dir. Muasker'de 1238 (1823) yılında vefât etmiş olup orada kabrini gördüm. **el-Haberü'l-mu'rib ani'l-emri'l-muğribi'l-hâl bi'l-Endelüs ve suğûri'l-Mağrib**[200] adlı eserinde şöyle der: İspanyollar Rûm'dandırlar (Bizanslı). Rûmlar da Beni'l-Esfer'dendirler (Yunanlar). Çünkü Herakliyus da onlardandır. Resûlullah (sav), Dıhye (ra) ile ona gönderdiği mektupta "Rûm'un büyüğü Herakliyus'a" diye hitapta bulunmuştu. Nitekim Kureyşliler de Herakliyus'un Resûlullah (sav) hakkında söylediklerini duyduklarında "Beni'l-Esfer kralı ondan korkuyor" demişlerdi. Bu İspanyollar'ın onlardan olduklarına dair delîle gelince, Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle der: "Resûlullah'ın (sav) Herakliyus'a gönderdiği mektup, şimdi onların önemli şehirlerinden biri olan Tuleytula kralının yanındadır." Hâfız İbn Hubeyş de, Alfonso'nun kızkardeşinin oğlu azgın Suleytîn'e "Senin ne-

199. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** III, 157. Bu mektup ve anılan bilgilerle ilgili olarak ayrıca bkz. Muhammed Hamidullah "La lettre du Prophet à Heraclius et le sort de l'original", **Arabica,** II, (1955), s. 97-110; Mektubun fotoğrafı ve metni için bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 107 v.d.; a.mlf., **İslâm Peygamberi,** I, 248-253.

200. krş. **GAL,** II, 655: **el-Kasasü'l-muğrib ani'l-haberi'l-mu'rib amme vekaa bi'l-Endelüs ve suğûri'l Mağrib.**

sebini Herakliyus'a kadar ezbere biliyorum" demişti. Şeyh Ebû Râs'ın sözleri burada sona erdi. Ebû Râs bundan sonra Tuleytula'dan bahsederken de şöyle der: Tuhaftır ki Hz. Peygamber'in (sav) Herakliyus'a gönderdiği mektup onun kralının yanındadır. Hanefî âlim İbnü's-Sâiğ, Sultan Kalavun tarafından gönderildiğinde onu görmüştü. Süheylî'nin daha önce geçen sözlerine işaretle "bu kıssa meşhurdur" diyen Ebû Râs sonra da şöyle der: Alfonso (Edfûneş; sin harfi ile yazılır, sin ile de olur), Herakliyus'un oğlu Kostantin'in soyundan Herrândî b. Farânid'in (Hernandez, Fernando?) oğludur. Ebû Râs bir başka yerde de şöyle der: İspanyollar Rûm'dan bir fırka olup kadim şehirleri ve saltanatlarının merkezi olan İspanya'ya nisbetle bu adı almışlardır. Hafâcî'nin "Hz. Peygamber'in (sav) İslâm'a dâvet için, Rûm'un büyüğü Herakliyus'a yazdığı mektup, Tuleytula kralının yanında olup onu İbnü's-Sâiğ'e göstermişti" sözlerinin de gösterdiği gibi, İspanyollar Franklardan değildirler. Bizden Tuleytula'yı alanların İspanyollar olduğu da bilinmektedir.

Subhu'l-a'şâ'da (V, 484) şu bilgi verilir: Saltanat merkezleri Endülüs'te Tuleytula ve Barşeluna (Barselona) olan, Franklardan Celâlika (Galicia) krallarının her birine "Edfûneş" denir ki, bu lâkap şu zamanımıza kadar onların kralları için kullanılagelmiştir. Bu lâkap halk dilinde "Elfunş" (Alfonso) şeklinde geçmektedir.[201]

Derim: Müslümanların Endülüs'ü terketmelerinden beri sözkonusu mektupla ilgili haberler kesilmiş durumdadır. Tarihçilerden, kâtipler ve elçilerden mektubu ne vasfeden ne zikreden birisini gördük. Bu yıl (Rebîülevvel 1341 yılı başlarında: Ekim 1922) Tıtvân'a yaptığım yolculukta İspanya'nın bölgedeki umûmî komiseri ve İspanya'nın sözü edilen âlimleri ve tanınmış komutanlarından biri olan General Burkoti (?) ile görüştüm. Kendisine bu mektubu sordum, onun yanında mektuptan ne bir iz bulabildim ne de ondan iyi kötü bir haber verdi. Sanıyorum ki rahiplerin satvetinin şiddetlendiği günlerde, İspanyol taassubu oradaki diğer Arap eserlerini yokettiği gibi, mektubu da yoketmiştir. Allah mahlûkatına dilediğini yapar. Milletlerin nesepleri konusunda yazanların birçoğu, İspanyollar'ın Franklar'dan başka olduklarını, Fransızlar ve krallarının nesep bakımından İspanyollar ve kralları ile birleşmediklerini belirtirler. Sonra Ferid Vecdî'nin **Dâiretü'l-meârîf**'inde Franklar'ın, Avrupa'da Kuzey Denizi tarafında meskun Cermen kabileleri oldukları; şimdiki Fran-

201. **Subhu1-a'şâ,** V, 484.

sız, İsviçre, Belçika ve Almanya'nın bir bölümünü oluşturdukları, bu ismin bugün, müslümanlarca Avrupalılar için kullanılan özel bir isim olduğu ve bunun, Araplar tarafından İspanyol hıristiyanları hakkında kullanışından onlara da sirâyet ettiğinin zikredildiğini gördüm.[202] Ferid Vecdî'den başka, Ahmed Şefik Beg el-Mısrî'nin **er-Rıkk fi'l-İslâm** adlı eserine ta'likte bulunan Ahmed Zeki el-Mısrî de şöyle der: Franklar Cermen aileleri cümlesinden olup aşağı Ren nehri boylarında meskundurlar. Fransızlar onlardan türemişlerdir (s. 31). Fas'ta bugün hâkim bulunan ailenin atası Sultan Ebû'l-Fidâ el-Mevlây İsmail b. Şerif el-Alevî'nin Fransız krallarından birine hitabında vâkî husus da bunu göstermektedir. İslâm tarihi üzerine meşhur eser ve araştırmaları bulunan ünlü Fransız tarihçi Le Colonel Henry de Castries bana, Sultan İsmail'in Fransız kralı XIV. Louis'e gönderdiği 1093 (1682) tarihli mektubun bir fotoğraf nüshasını verdi. Mektupta Louis'e şöyle diyordu: "Sen, ceddimiz ve efendimizin kendisine mektup yazdığı Rûm'un büyüğünün soyundansın, biz ancak seninle konuşmağa râzı oluruz.."[203] Fas kadılarından tehevvüre kapılan biri, bunun kesin olduğunu ve Herakliyus'a gönderilen mektubun şimdiye dek Fransa'nın elinde bulunduğunu ileri sürdü. Bunu, 1332 (1914) yılında Fas'ı ziyaret eden ve daha sonraları Fransa Cumhuriyeti başkanı olacak Fransa Temsilciler Meclisi başkanı Paul Deschanel ile konuşması sırasında söyledi. Gerek Fransız gerek diğerlerinden duyan herkes bunu garipsedi. Zavallı kadı o sırada Sultan İsmail'in mektubundan da haberdar değildi. Bunun mânâsından anlaşılan şudur ki Fas halkı o sırada Acem (Yabancı, Arap olmayan) krallarının isimlerinden Herakliyus'tan daha meşhurunu bilmedikleri, Acem dili ve milletlerinin tarihinden uzak bulundukları için, bu Acem milletinden gördükleri herkesi bir tarafta nesep, diğer taraftan din yönünden Herakliyus'a nisbet ediyorlardı.[204] Sultan İsmail'in sözü geçen mektubundaki hareket noktası ile Hâfız'ın (İbn Hacer), İbnü's-Sâiğ'in Herakliyus'a gönderilen Nebevî mektubu yanında gördüğü kralı Franklar'dan saymasının sebebi de bu olsa ge-

202. **Dâiretu meârifîl-karni'l-işrîn,** Beyrut 1971, I, 401. Bu konuda geniş bilgi için bkz. B. Lewis ve J.F.P. Hopkins, "Ifrandj", **EI,** III, 1044-1046.

203. 15 Rebiûlahir 1093 (23 Nisan 1682) tarihinde gönderilen bu mektubun orijinali için bkz. Colonel de Castries, **Les sources inedites de l'histoire du Maroc,** (France, II), Paris 1922, I, 673-675. Mevlây İsmail'in, Hz. Peygamber'in Herakliyus'a gönderdiği mektubun metnini de zikrettiği ve XIV. Louis'e Herakliyus'un soyundan olup olmadığını, mektubun kendilerinde bulunup bulunmadığını sorduğu 2 Ramazan 1092 (15 Eylül 1681) tarihli mektubu için bkz. **age,** I, 571-573.

204. Bu konuda bkz. Colonel de Castries, **age,** IV, 577, V, 345.

rek. Allah en doğrusunu bilir. Sözü geçen Colonel, el-Mevlây İsmail'in kendi kralları Louis'e gönderdiği birçok mektubu gördüğünü, ona bazan daha önce geçtiği şekilde hitap ettiğini, bazan da Herakliyus'a gönderilen mektubu sorduğunu[205] haber verdi ve Herakliyus ile mezkur Louis arasında hiçbir münasebet bulunmadığı ve bunun onlardan kimsenin aklına gelmediğini son derece tekitle bana ifade etti. Sonra allâme Ebû'l-Abbas b. Hac el-Fâsî'nin Aleviyye devleti tarihine dair **ed-Dürrü'l-muntahabü'l-müstahsan**[206] adlı kitabının yedinci cildinde, 1114 (1702) yılı olaylarında, Sultan İsmail'in kendi zamanında Fransa'ya hükmeden Louis'e gönderdiği mektubu naklettiğini gördüm. Mektupta Herakliyus'un sözü edildiğinde şöyle diyordu: "Eğer sen Herakliyus'un soyundan olsaydın müslüman olurdun, İslâm senin için daha hayırlıdır. Sen her halükârda onun soyundan değilsin; Afrika'da Abdullah b. Zübeyr'in öldürdüğü Gregory'un[207] soyundansın. Bugünkü Tunus olan Kartaca'yı o zamandan itibaren ataların terkettiler..." Adı geçen eserde yedi sayfa tutan mektubundan sözleri. Böylece toz ortadan kalktı, hasım gerçeği ikrâr etti ve münâkâşa sona ermiş oldu. Sonra tarihçi Mahmud Fehmi el-Mısrî'nin **el-Bahru'z-zâhir fî târihi'l-âlem ve ahbâri'l-evâil ve'l-evâhir**[208] adlı tarihinde, Herakliyus ailesinin yüz yıl saltanat sürdükten sonra, miladi 711 yılında son bulduğunu belirttiğini gördüm (II, 366). Bundan maksadının saltanatın ellerinden gitmesi mi, yoksa ailenin kökten inkırâzı mı olduğu hususunu düşünmelidir. Allah en doğrusunu bilir.

TENBİHLER

1.

Şeyh Ebû Râs, daha önce geçen malumâtın ardından şöyle der: "**el-İ'lâm** müellifinin de belirttiği gibi; Resûlullah'ın (sav) mektuplarının Habeşistan kralları katındaki durumu da böyle olup ona tâzimde bulunuyorlardı". Bu mektupla ilgili olarak, bu anılan bilgi ile "Ülkesinde bulunan müslüman bir kadını devlet başkanıyla evlendirmesi için, yabancı

205. bkz. Colonel de Castries, **age,** I, 572, II, 342.
206. **ed-Dürrü'l-muntahabü'l-müstahsan fî ba'zi meâsiri emîri'l-mü'minîn mevlâna el-Hasan** (bkz. **Suppl.,** II, 889).
207. bkz. H.A.R. Gibb, "Abd Allah b. al-Zubayr", **El,** I, 54-55.
208. bkz. **Suppl.,** II, 735 (c. I-IV, Bulak 1312-1313'te basılmıştır).

hükümdâra elçi gönderilmesi bâbı"nda[209], İbn Cemâa'dan naklen verdiğim bilgiden başka elimde malumât yoktur.[210] İbn Cemâa şöyle der: Necâşî, Hz. Peygamber'in (sav) mektubunu muhâfaza etti ve "bu mektup yanlarında bulundukça, Habeşliler hayır içinde olacaklardır" dedi. İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda (I, 16) da şu bilgi verilir: Necâşî Allah Resûlü'nün (sav) mektuplarını (iki mektup) okuduktan sonra, fildişinden yapılmış bir kap istedi ve Resûlullah'ın (sav) mektuplarını onun içine koyarak şöyle dedi: "Bu iki mektup yanlarında bulundukça, Habeşliler hayır içinde olacaklardır."[211] Sadık Paşa el-Müeyyed el-Azm'ın Osmanlı Devleti adına yaptığı Habeşistan sefirliğini kaleme aldığı **Rihletü'l-Habeşe**[212] adlı eserine muttalî oldum. Konuyla ilgili olarak orada anlattığı bütün malumât şudur: Sadık Paşa, oradaki müslümanlardan Habeşî bir âlime Nebî (sav) zamanında müslüman olan Habeşistan kralı Ashame'yi ve onunla Nebî (sav) arasındaki mektuplaşmaları sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: Ashame Arapça'da "atıyye" mânâsına gelir. Sözü edilen Necâşî Tigre eyâletine bağlı Menkilü'l-alâme denilen yerde medfun olup efendimiz Ca'fer b. Ebû Tâlib kendisiyle orada karşılaşmıştır. Bu yer Agame'ye yakın olup orada her yıl büyük bir panayır kurulmakta ve Necâşî'nin kabrini ziyaret için oraya binlerce müslüman ve hıristiyan gelmektedir (s. 193). Eğer Habeşlilerin elinde, üzerinde durduğumuz konuyla ilgili bir bilgi olsaydı herhâlde öncelikle anılıp yazılması gerekirdi.

2.

Tunus gazete ve dergileri, Resûlullah'ın (sav) Mısır kralı Mukavkıs'a gönderdiği mektubun, İstanbul'da müzede bulunan asıl nüshasından fotoğrafla alındığını söyledikleri bir mektup yayınladılar. Ben daha önce 1323 (1905) yılında Mısır yolculuğumda onun bir nüshasını elde etmiştim ve belki de onu Fas'a ilk getiren benim. Ancak şu var ki ne o zaman ne şimdi o mektubun mevsukiyeti ile ilgili kesin bir kanâat taşıyor değilim. Çünkü mektubun aslıyla ilgili olarak zikredilen olanca bilgi, onun Mı-

209. bkz. s. 348.

210. Bu mektubun fotoğrafı ve hakkındaki bilgiler için bkz. D.M. Dunlop, "Another Prophetic Letter", **Journal of the Royal Asiatic Society,** 1940 (London), s. 54-60; Hamidullah. **el-Vesâik,** s. 99-106 (nr.20-25); a.mlf., **İslâm Peygamberi,** I, 222-225.

211. İbn Sa'd, I, 259.

212. bkz. **Suppl.,** II, 755, III, 389.

sır'daki manastırların birinde bulunduğu ve alınarak İstanbul'daki Emânat-ı Mukaddese Dairesi'ne konulduğudur.[213] O sıralarda **Hilâl** dergisinde bunun gerçek olmadığına ve bu konuda tevakkufta bulunmak gerektiğine işaret edildiğini gördüm. Kesin bir mesned olmadıkça herhangi bir şeyin Resûlullah'a (sav) kesin bir biçimde izâfe edilmesinin câiz olmadığında hiçbir müslüman şüphe etmez. Aksi hâlde "İspat edici delîl olmayınca, iş geveni soymak olur."[214] Bazı kimselerin Şam'da aslı eski Şam müftüsü Şeyh el-Murâdî'nin imâretine ait olup el-Kuvvetlî[215] evlâdına intikâl eden bir evde, Nebevî mühürle mühürlenmiş ve ashaptan birinin yazısıyla bir Arap kralına hitaben yazılmış, Nebevî bir mektup bulunduğu yolundaki konuşmaları da bu kabildendir. Şemsüddin Muhammed b. Abdülcevad el-Kâyâtî el-Mısrî **Ravdatü'l-bişâm fi'r-rihle ilâ bilâdi'ş-Şâm**[216] adlı seyahatnâmesinde (s. 130) ondan şu sözleriyle bahseder: "Bizi zamanın en ilginç ve yüzyılın en güzel şeylerinden birine muttalî ettiler. O da Hazret-i Seyyidi'l-Enbiyâ'nın Arap krallarından birine, bir sahâbînin yazısıyla gönderdiği ve sonunda "*Muhammedün Resûlullah*" mührünün bulunduğu bir mektuptu. Ancak şu var ki; asırların geçmesi, zamanın tekerrürü sebebiyle, bu satırların yazıları çok dikkatle bakılmadıkça görünemeyecek durumdaydı. Bu yüzden, okuyucunun onun kadîm Kûfî harfleri ve yazısını farkedebilmesini kolaylaştırmak için, bu yüzyılda kullanılan açık Arapça yazıyla bir sûretini yazdılar. Sonuç olarak o, izzet ve iftihara vesile olacak en güzel eserlerden biridir". 1324 (1906) yılında Şam'ı ziyaret ettiğimde, Şam'ın ileri gelenlerinden bu mektubu sordum. Hepsi de nisbet ve sened bakımından bu hususu ciddiye almadılar; mektubun sıhhati ve bu hususta ellerinde bir delîlin mevcut olmaması sebebiyle, o ailenin mektubu elde etmeleri konusunda mevsûkiyet bulunmadığını kesin olarak ifade ettiler.

Derim: Bu çağdan yüzyıllarca önce Şam'ın hâfızı Burhanuddin el-Halebî **Nûru'n-nibrâs'**ta, Şam'da bulunanan Nebevî âsârdan bahsederken şöyle der: "Allah Resûlü'nün (sav) âsâr-ı şerîfinden şimdi mevcut olan şey; bildiğimiz kadarıyla Şam'da iki na'lindir ki her biri bir

213. Mektupla ilgili bilgiler ve fotoğrafı için bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 135-139 (nr. 49-52); a.mlf., **İslâm Peygamberi,** I, 229-234; Tahsin Öz, **Hırka-i Saâdet Dairesi ve Emânat-ı Mukaddese,** İstanbul 1953, resim: 12-13.

214. Bu darbımesel için bkz. Meydânî, **Mecmau'l-emsâl,** I, 467.

215. Bu aileden bazı zevât için bkz. Abdülkâdir Ayyaş, **Mu'cemü'l-müellifîne's-Sûriyyîn fi'l-karni'l-işrîn,** Dımaşk 1405/1985, s. 428-429.

216. Krş. Serkis, II, 1491; Kehhâle, X, 128: **Nefhatü'l-bişâm fî rihleti'ş-Şâm** (Kahire 1319).

yerde olup nerede bulundukları bilinmemektedir". **Fethü'l-müteâl'**de Makkarî, **Şerhu'l-Mevâhib'**de Zurkânî gibi tanınmış âlimlerle başkaları da bunu nakledip tasdik ettiler. Ebû'l-Kasım ez-Zeyyânî'nin **et-Tercümânetü'l-kübrâ**[217] adlı seyahatnâmesinde Şam ve eserlerinden bahsederken şöyle demesi enteresandır: "Resûlullah'ın (sav) giydiği na'lin-i şerifin bulunduğu Dârülhadîs'e gittim, onu ziyaret edip öptüm ve kendisiyle teberrükte bulundum." Bu oldukça tuhaftır. Çünkü Makkarî nalinlerle ilgili olarak gösterdiği itinâya ve **Fethü'l-müteâl'**de bu konuyu ele almasına rağmen, ne o ne başka tarihçi ve seyyahlar ne Şam'daki bu mektubu ne de sözü edilen nalini zikretmemişlerdir. Muhtemelen Zeyyânî "na'linlerin bulunduğu yeri ziyaret ettim" demeyi murad etmişken sürçü kalemle "na'linleri" demiş olmalıdır. Allah en doğrusunu bilir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN AHKÂMA DAİR MEKTUPLARINDAN TARİHİN METNİNİ BİZE ULAŞTIRDIĞI EN UZUN VE KAPSAMLI MEKTUP

Tarihin metnini muhâfaza ettiği en uzun ve kapsamlı mektup Resûlullah'ın (sav) Amr b. Hazm'a gönderdiği mektuptur. Bu, zekât, diyetler, ahkâm, kebâir, talâk, itâk (köle azadı), bir elbisede namaz kılma ve ihtibâ yapmanın (dizlerini göğsüne doğru yaklaştırmış şekilde oturma) hükümleri, Kur'an'a dokunma ve başka konulara dair hükümlerle ilgili fıkhî esasların zikredildiği yüce bir mektuptur. Nevevî **et-Tehzîb'**de mezkur Amr'ın biyografisini verirken şöyle der: Nebî (sav) onu Yemen'de Necrân'a vâli tayin etti. O sırada onyedi yaşındaydı. Kendisiyle birlikte farzlar, sünnetler, vergiler (sadakât), yaralamalar ve diyetlere dair hükümlerin bulunduğu bir mektup gönderdi. Bu mektubu, **Sünen** kitaplarında anılan meşhur bir mektuptur. Onu Ebû Dâvud, Nesâî ve başkaları parça parça rivâyet etmişlerdir. En bütünü ise Nesâî'nin "Diyât"[218] kitabında verdiği rivâyet olup onlardan hiçbirisi mektubu bir yerde tam

217. Ebû'l-Kasım ez-Zeyyânî'nin bu büyük seyahatnâmesinden başka **et-Tercümânü'l-mu'rib an düveli'l-meşrik vel-mağrib** adlı bir seyahatnâmesi de vardır (**Fihrisü'l-fehâris,** I, 314; **Suppl.,** II, 879-880).

218. Nesâî, Kasâme 46.

olarak vermiş değillerdir.[219] Hâfız İbn Kesîr **İrşâd**'ında mektubun rivâyet yollarını zikreder ve bazı yollarındaki ihtilâfı belirttikten sonra şöyle der: Her ne olursa olsun, bu mektup eskiden de şimdi de İslâm'ın imamları tarafından bilinmekte olup ilgili olduğu konularda ona başvurmakta, ona dayanmaktadırlar. Nitekim Yakub b. Süfyân bütün mektuplar arasında Amr b. Hazm'ın mektubundan daha sahihini bilmiyorum der. Sahâbe ve tabiîn âlimleri o mektubu esas alıp kendi görüşlerini terkederlerdi. Hz. Ömer'in (ra) kendi görüşünü bırakıp onu esas aldığı hususu gerçektir. İbn Kesîr, İmam Şafîi ve tâbîinin onu İbnü'l-Müseyyeb'e varan sahih bir isnâdla rivâyet ettiklerini söyler. İbn İbrahim el-Vezîr **er-Ravdü'l-bâsim fi'z-zabb an sünneti Ebi'l-Kasım**'da[220] İbn Kesîr'in sözünün ardından şöyle der: "İki hâfız Yakub b. Süfyân ile İbn Kesîr'in sözlerinden, ilk kuşağın (sadr-ı evvel) Amr b. Hazm'ın hadîsinin kabulü hususunda icmâları olduğu iddiası anlaşılmakta olup bu da "vicâde"[221] ile amel etmenin cevâzına dair icmâ bulunduğu sonucuna götürür". Kastallâni **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'de şöyle der: Bütün fukahâ bu mektuptaki diyet miktarını esas alıp delîl kabul etmişlerdir. Nesâî bunu "muttasıl" senedle rivâyet eder. Ebû Hatim **Sahîh**'te ve başkaları da muttasıl olarak rivâyet ederler. **Muvatta**'da da ayrı ayrı yerlerde, "Kitâbü'l-ukûl" ve "Kitâbü's-salât"ta[222] zikredilir. Bâcî bu mektubun, ilmin yazılması ve kitaplarda korunması konusunda temel mesned olduğunu söyler.[223] Ebû Ömer İbn Abdilber de şöyle der: Bu mektup **Siyer** müellifleri katında meşhur ve ilim ehlince de şöhreti hususunda, "isnâd"dan müstağni olunacak bir şekilde bilinmektedir.[224] İbn Abdilber yine şöyle der: Bu hadîsin "irsâl"i (mürsel olarak rivâyeti) hususunda Mâlik'ten ihtilâf nakledilmemiştir. Hadîs "salih" (makbul: sahih, hasen) bir yolla "müsned" (senedi kesintisiz) olarak da rivâyet edilmiştir.[225] Ma'mer, Abdullah b. Ebubekir'den, o babasından, o da kendi babasından bu hadîsi rivâyet ederler. Zührî, Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan, o babasından, o da kendi babasından hadîsi rivâyet eder: Nebî (sav) Yemen halkı-

219. Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât,** I/2, 26.
220. İbnü'l-Vezîr Muhammed b. İbrahim (ö. 840/1436) bkz. **Suppl.,** II, 249.
221. Bir râvinin, hocanın kendi el yazısıyla yazılmış hadîs kitabını veya bazı hadîslerini bulması şeklinde hadîs alma usûlü (bkz. Aydınlı, s. 160).
222. **Muvatta,** Ukûl 1; Kur'an 1 (Salât içinde).
223. Bâcî, **el-Müntekâ,** I, 343.
224. bkz. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 332.
225. Bâcî'nin yukarıda anılan sözünden buraya kadar verilen bilgi için bkz. Suyûtî, **Tenvirü'l-hevâlik,** I, 204.

na, içinde farzlar, sünnetler ve diyetlerle ilgili hükümlerin bulunduğu bir mektup yazdı, onu Amr b. Hazm ile gönderdi. O da mektubu Yemen ahâlisine götürdü. İşte metni: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Nebî Muhammed'den Zî Ruayn, Meâfir ve Hemdân hükümdârı Şurahbil b. Abdikülâl, Hâris b. Abdikülâl ve Nuaym b. Abdikülâl'e. İmdi..."[226] Derim: Ben hadîsi burada Hâfız Suyûtî'nin **Muvatta** hâşiyesindeki metnine dayanarak veriyorum. Orada şu şekilde geçer:[227] Beyhâkî **Delâilü'n-nübüvve**'de İbn İshak'ın tarikiyle şu tahricde bulunur: İbn İshak şöyle dedi: Abdullah b. Ebubekir bana babası Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan şu haberi verdi: Bu, Resûlullah'ın (sav) yanımızda bulunan mektubu olup Amr b. Hazm'ı, ahâlisine dinî bilgileri ve sünneti öğretmek, zekâtlarını toplamak için Yemen'e gönderdiğinde kendisi için yazmıştı. Ona bir mektup (belge) ve ahidnâme yazmış ve onlarla ilgili olarak kendisine emirlerde bulunmuştu. Şöyle yazmıştı: "*Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. "Ey iman edenler (yaptığınız) akitleri (verdiğiniz söz ve ahidleri) yerine getirin"* (Mâide 5/1); *Bu, Resûlullah'dan (sav) Amr b. Hazm'a, onu Yemen'e gönderdiği sırada verilmiş bir ahidnâmedir. Ona bütün işlerinde Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmasını emretti: "Şüphesiz, Allah (kendisine karşı gelmekten) sakınan ve iyilikte bulunan kimselerle beraberdir"* (Nahl 16/128). *Kendisine emrettiği üzere hakka göre davranmasını, insanlara hayrı müjdelemesini ve hayrı emretmesini; onlara Kur'an'ı ve hükümlerini öğretmesini, tahâret üzere olmadıkça hiç kimsenin Kur'an'a dokunmamasını ve insanları bundan nehyetmesini; insanlara leh ve aleyhlerinde olanları (hak ve görevlerini) bildirmesini; hak konusunda onlara yumuşak, zulûm konusunda ise sert davranmasını ona emretti. Çünkü Allah zulmü çirkin görüp ondan nehyederek "İyi bilin ki Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerinedir"* (Hûd 11/18) *buyurdu. İnsanları cennetle müjdelemesi ve cennet amelinde bulunmalarını emretmesini, ateşten (cehennem) ve ona götürecek amelde bulunmaktan sakındırmasını; dinde bilgi sahibi olmaları için insanlarla ülfette bulunmasını, insanlara haccı nasıl yapacaklarını ve haccın sünnet ve farzlarını öğretmesini; geniş olup iki tarafını boynunun üzerine atması durumu hariç, kişinin bir tek küçük elbisede namaz kılmasından ve bir elbise içinde ihtibâda bulunup tenasül uzvuyla semaya doğru yönelmesinden, uzadığında saçlarını ensesinde toplayıp örmekten halkı nehyetmesini; insanlar arasında kargaşa (savaş) olduğunda, kabile ve âşiret bağ-*

226. Bu mektup Resûlullah'ın (sav) Amr'a değil, Yemen hükümdârlarının mektuplarına cevaben yazdığıdır (bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 220-230, nr. 108-110). "Kaylu Zî Ruayn" ifadesi metninde "kabîlu zî ğarîs" şeklinde yanlış geçmiştir.

227. **Tenvîrü'l-hevâlik,** I, 204-205. Ayrıca bkz. s. 407-409.

larına çağırmaktan onları nehyedip çağrılarının ortağı olmayan bir tek Allah'a olmasını, kim Allah'a değil de âşiret ve kabilelere çağırıyorsa, çağrıları ortağı olmayan bir tek Allah'a oluncaya dek kendilerine kılıçla muamele etmesini; insanlara, Allah'ın kendilerine emrettiği gibi, abdestte suyu yüzlerine, dirseklere kadar kollarına ve inciklerine kadar ayaklarına iyice yayarak yıkamalarını ve başlarını meshetmelerini emretmesini; namazı vaktinde kılmasını, rükû ve huşûa tam riayet etmesini, sabah namazını ortalık daha karanlıkken kılmasını, öğleyi öğlen sıcağında kılmayıp güneşin dönmesi sırasında kılmasını, ikindiyi güneşin yeryüzüne arkasını verdiği zaman, akşamı gecenin gelmeye başladığı zaman kılıp yıldızlar gök yüzünde çoğalıncaya dek tehir etmemesini, yatsıyı gecenin evvelinde kılmasını; cuma için ezan okunduğunda hemen cumaya koşmasını ve cumaya giderken gusletmesini; ganimetten Allah'ın hakkı olan beşte biri (hums) almasını emretti. Mü'minlere zekât olarak farz kılınan miktar şudur: Akarda (arazide) yağmurla sulanandan elde edilen ürünün onda biri (öşür), taşıma su ile sulanandan elde edilen ürünün de yirmide biri; her on devede iki koyun, her yirmide dört koyun; otuz sığırda, iki yaşını doldurmuş erkek veya dişi sığır; kırk saime koyunda bir koyun. Bu, Allah'ın zekat olarak mü'minlere farz kıldığıdır, kim daha fazla verirse kendisi için daha hayırlıdır. Yahûdî ve hristiyanlardan kim kendiliğinden samimî bir teslimiyetle müslüman olur ve İslâm'ı din edinirse o mü'minlerdendir. Onların lehine olan (haklar) onun da lehine, onların üzerine olan (görevler) onun da üzerine olur. Kim yahûdîlik ve hıristiyanlığı üzere kalırsa ondan döndürülmez; erkek veya kadın, hür veya köle olsun, ergin herkes tam bir dinâr veya elbiseden karşılığını verecektir. Kim bunu yerine getirirse ona Allah'ın ve Resûlü'nün zimmeti (emân, koruma) vardır, kim de bunu yerine getirmezse o Allah'ın, Resûlü'nün ve müslümanların hepsinin düşmanıdır. Allah'ın salât ve selâmı, rahmet ve bereketi Muhammed'in üzerine olsun". Beyhakî şöyle der: Süleyman b. Dâvud Zührî'den, o Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan, o babasından, o da kendi babasından bu hadîsi "mevsûl" (muttasıl, senedi kesintisiz) olarak ve diyetler, zekât ve diğer konularla ilgli birçok fazlalıklar, zikrettiklerimizden bazı noksanlıklarla rivâyet eder. Derim: "Kitâbu'l-ukûl" da onu vereceğim.[228] Suyûtî'nin sözü burada sona erdi. Derim: İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında verilen bilgiden, Amr b. Hazm'ın bu mektubunu yazanın Übey b. Ka'b (ra) olduğu anlaşılmaktadır.[229]

---

228. Beyhakî, **Delâilü'n-nübüvve,** V, 413-415; Suyûtî, **Tenvîrü'l-hevâlik,** I, 204-205; Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 206-210 (nr. 105). Metindeki bazı hatalar ve kaynaklardaki farklılıklar için burada anılan eserler karşılaştırılmalıdır.

229. İbn Sa'd, I, 267.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YAZDIRDIĞI HALDE GÖNDERMEDİĞİ MEKTUP

Ebû Dâvud, İbn Ömer'den şu tahricde bulunur: "Resûlullah (sav) vergilere (zekât) dair mektup yazdı fakat vâlilerine (âmillerine) göndermedi, Ebubekir ve sonra da Ömer onunla amel ettiler."[230] İbn Sa'd **et-Tabakât**'da, Şam'a yerleşen sahâbî Müslim b. Hâris et-Temîmî'den tahric eder: Nebî (sav), kan dökülmemesi için nezaketle davrandığı bir seriyyeden dönüşünden sonra, kendisine bundan dolayı teşekkür ederek şöyle buyurdu: "Sana bir mektup (belge) yazarak benden sonra gelecek müslüman imamlarına (yöneticilere) seni tavsiye edeceğim". Resûlullah (sav) bana bir belge yazarak mühürledi. Nebî (sav) vefât ettiğinde belgeyi Ebubekir'e getirdim, onun mühürünü açtı ve bana birşey verdi, sonra belgeyi mühürledi. Ebubekir vefât edince belgeyi Ömer b. Hattâb'a getirdim, mührünü açtı ve bana birşey verdi, sonra belgeyi mühürledi. Osman halife olunca belgeyi ona getirdim, mührünü açıp okudu, bana birşey verdi ve belgeyi mühürledi. Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda, Müslim b. Hâris'in oğlu Hâris b. Müslim'e haber gönderdi. Hâris ona geldi ve Ömer b. Abdülaziz kendisine birşey vererek şöyle dedi: "İsteseydim sana gönderirdim ama diledim ki senin babandan, onun da Resûlulah'dan (sav) rivâyet ettiği hadîsi bana haber veresin". Ben de ona hadîsi haber verdim. Resûlullah'ın (sav) âzatlısı Sender'in İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ındaki (VII, 196) biyografisine bakınız.[231]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BİZZAT BİRŞEY YAZIP YAZMADIĞI VE BAZI MEKTUPLARINI MÜBAREK SAĞ ELİYLE İMZALAYIP İMZALAMADIĞI[232]

Sahih-i Buhârî[233] ve diğer kitaplarda Hudeybiye antlaşması kıssasında belirtildiği üzere; Resûlullah (sav) Kureyş müşrikleriyle antlaşma

230. Ebû Dâvud, Zekât 4. Ayrıca bkz. II, 320.
231. İbn Sa'd, IV, 220; VII, 505-507.
232. Ebû Abdurrahman b. Akîl ez-Zâhirî, bu konuyla ilgili olarak Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin **Tahkîku'l-mezheb fî enne'n-Nebîyye kad keteb** adlı risâlesini, buna bazı ulemânın cevaplarıyla birlikte neşretmiş (s. 159-241) olup eserin baş tarafına da 150 sayfa civarında bir inceleme eklemiştir (bkz. Bâcî, **Tahkîku'l-mezheb,** Riyâd 1403/1983).
233. Buhârî, Sulh 6, Meğâzî 43.

yaptığında Hz. Ali'yi çağırdı ve "*Rahmân ve Rahîm olana Allah'ın adıyla*" yaz, buyurdu. Süheyl, bunu bilmiyorum "*senin adınla Allah'ım*" diye yaz dedi. Resûlulah "yaz" buyurdu, o da yazdı. Sonra "*bu, Allah Resûlü Muhammed'in üzerine sulh yaptığı...*" diye yaz, buyurdu. Bunun üzerine Süheyl "eğer senin peygamber olduğuna şehâdet etseydim niçin seninle savaşırdım; kendi adını ve babanın adını yaz" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) "*ben Allah'ın Resûlü, ben Muhammed b. Abdullah'ım*" buyurdu ve Hz. Ali'ye "*Allah Resûlü Muhammed*"i sil, dedi. Hz. Ali, "hayır, Allah'a yemin ederim ki seni silmem" dedi. Bunun üzerine Resûlulah (sav) belgeyi aldı ve "*bu, Muhammed b. Abdullah'ın yaptığı (antlaşma) dır*" diye yazdı. **Sahih-i Buhârî**'nin ifadesi "yazdı, yazısı güzel değildi" şeklindedir. İmam Ebû'l-Velîd el-Bâcî bu rivâyetin zahirine dayanarak Resûlullah'ın (sav) yazı yazdığını kesin olarak belirtir. Kutbuddin el-Haydarî'nin **Hasâis**'inde geçtiği üzere Hâfız İbn Dihye şunu zikreder: Ulemâdan bir grup bu hususta Bâcî'ye muvafakât ettiler. Hocası Ebû Zer el-Herevî, Ebû'l-Feth en-Nisâbûrî ile Afrika ve başka yerlerden bazı âlimler bunlardandır.[234] Ömer b. Şebbe bu konuda onların hepsini geçerek **el-Küttâb** adlı eserinde şöyle der: Nebî (sav), Hudeybiye günü eliyle yazdı.[235] Bâcî ve onun görüşünü paylaşanların istidlâlde bulundukları bir delîl de İbn Ebî Şeybe'nin Abdullah b. Utbe b. Mesud'dan tahric ettiği şu rivâyettir: "Nebî (sav), yazmadan ve okumadan vefât etmedi (sağlığında yazdı ve okudu)."[236] Mücâhid[237] şöyle der: Bunu Şa'bî'ye anlattım, "doğrudur, bunu zikreden bir topluluğu dinledik" dedi.[238] **Feyzü'l-Kadîr**'de "Kalemi kulağının üzerine koy, bu imlâ ettirenin hatırlaması için daha iyidir" hadîsi ile ilgili olarak şöyle denir: "Bâcî, Hudeybiye olayından hareketle Resûlullah'ın (sav) güzel yazı yazmazken sonra yazdığını ileri sürdü". Münâvî sonra Bâcî'nin görüşüne ve ona karşı çıkanlara işaret ederek şöyle der: Bâcî şu gerekçelerle desteklenmiştir: Hz. Peygamber'in (sav) yazmış olduğunu söylemek Kur'an'a aykırı olmayıp

234. Bu bilgi için bkz. **Fethu'l-Bâri,** XVI, 88.

235. bkz. Ebû Abdurrahman b. Akîl ez-Zâhirî, s. 71 (dipnot 9).

236. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** VIII, 271: Bu hadîsi rivâyet eden Taberânî, hadîsin "münker" ve Kur'an'a muhalif olduğunu söyler. Manasının "Abdullah b. Utbe okuma ve yazma öğrenmeden Resûlullah (sav) vefât etmedi, yani o Resûlullah zamanında (yaş bakımından) akleder durumdaydı" olduğu söylenmişse de bu mânâ son derece ilgisiz bulunmuştur (bkz. Ebû Abdurrahman b. Akîl, s. 200).

237. Metinde Mücâhid kelimesi Acâle, Şa'bî de Şâfîi şeklinde yanlış geçmiştir.

238. Ömer b. Şebbe ve **Hasâis**'in anılması dışında bu bilgiler **Fethü'l-Bâri**'de geçmektedir (XVI, 88). Ayrıca bkz. Kurtubî, **Tefsîr,** XIII, 352-353.

onunla uyuşmaktadır. Çünkü ilgili yerde[239] Kur'an-ı Kerîm Hz. Peygamber'in (sav) "yazmamış olduğunu" Kur'an'ın nüzulünden önce ile kayıtlamıştır. Hz. Peygamber'in (sav) ümmîliği bir kez tahakkuk edip mûcizesi gerçekleşince, bir öğrenim görmeden yazmasında bir sakınca kalmaz ve üstelik bu başka bir mûcize olur. İbn Ebî Şeybe de Avn'dan (Avn b. Abdullah b. Utbe) şu rivâyeti nakleder: "Nebî (sav) yazmadan ve okumadan vefât etmedi."[240] Münâvî'nin **el-Feyz'**deki sözü burada sona ermiş olup bu Kadı Ebubekir İbnü'l-Arabî'nin **Sirâcü'l-mürîdîn'**deki sözlerinin özetidir. İbnü'l-Arabî "gurbet" üzerine konuşurken şöyle der: "Gurbet türlerinin en çetini, kendisine denk kimseden yoksunluk, yardımcının bulunmaması ve câhilin arkadaşlığına muzdar olmaktır." Sonra Bâkî b. Mahled ve Muhammed b. Mevheb'in ilim seyahatinden döndükten sonra, kendisiyle döndükleri şeye (ilme) hasetle, memleketleri halkı (âlimleri) tarafından marûz bırakıldıkları muameleyi misâl getirir ve şöyle der: İşte Ebû'l-Velîd el-Bâcî, ilim yolculuğuna çıktı, uzaklara gitti ve bütün bir ilim elde etti. Kendisine **Sahîh-i Buhârî** okundu; onda "Nebî sildi ve yazdı" ifadesi vardı. Bâcî'ye "yazdı" sözünün kime râcî olduğu soruldu, "Nebî"ye diye cevap verdi. Kendisine "eliyle yazdı mı?" dendi, "evet" dedi, görmüyor musunuz hadîste şöyle diyor: "Resûlullah (sav) belgeyi aldı, yazısı güzel değildi ve "bu Muhammed b. Abdullah'ın yaptığı(antlaşma)dır" diye yazdı". Bunun üzerine ona iftirada, her türlü yalan ve edepsizlik isnâdında bulundular. Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî İsâm Mescid-i Aksa'da bana haber vererek şöyle dedi: Ders okuyanlardan bir câhil çıktı, onu Ulu Cami'de bağırıyor ve Bâcî'yi zındıklıkla itham ediyor gördüm. Şu var ki emîr (vâli) marifetli bir kimse idi, fukahâyı çağırdı, onlar bu sözün küfür olduğunda ittifak ettiler. Bâcî bu konuda bazı delîller getirerek, emîre "bunlar câhildirler, başka memleketlerin âlimlerine yazın" dedi. O da Ifrikiyye (Kuzey Afrika) ve Sıkılliye (Sicilya) ulemâsına yazdı ve cevap geldi: Ümmîliğinden sonra yazmış olması Hz. Peygamber'in (sav) mûcizesi olup, bunu söylemekle kimse onu tanetmiş olmaz; çünkü onlar Hz. Peygamber'in (sav) ümmîliğinin gerçek olduğunu bildiler, sonra mûcizesine şâhit oldular ve tevakkuf ettiler, tanda bulunmadılar.[241] İbnü'l-Arabî'nin

239. *"Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun"* (Ankebût 29/48)

240. Münâvî, **Feyzü'l-Kâdîr,** IV, 255. Metinde birçok hata mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

241. Bu konudaki cevaplar için bkz. Ebû Abdurrahman, s. 283 vd. Ayrıca bu konu ve İbnü'l-Arabî'nin sözlerini özeti için bkz. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** II, 211, III, 236-237.

sözü burada sona erdi, üzerinde kendi elyazısı bulunan yanımdaki bir nüshadan naklettim.

Burhanüddin İbn Ferhûn'un **ed-Dîbâcü'l-müzheb**'inde Bâcî'nin biyografisinde, onun aleyhine davranan ve kendisini tekfir edenin Ebubekir İbnü's-Sâiğ ez-Zâhid olduğu belirtilir. İbn Ferhûn şöyle der: Sözden anlamayanlar bu konuda konuştular, hattâ onu lânetlediler. Bâcî bunu görünce **Tahkîku'l-mezheb** adlı risâlesini yazarak orada konuyu anlayanlara açıkladı, Hz. Peygamber'in (sav) okumasının Kur'an mûcizesine halel getirmemesi gibi, yazmasının da halel getirmediğini belirtti. İlmin sırlarını kavrayanlar onun görüşünü paylaştılar. Konu Sicilya'lı âlimlere yazıldı, İbnü's-Sâiğ'i haksız bulup, zikrettiği hususta Ebû'l-Velîd el-Bâcî'ye muvafakat ettiler.[242] İbn Ferhûn'un sözü sona erdi. Hâfız Zehebî, Bâcî'nin bu kıssasını onun **Tezkîretü'l-huffâz**'daki biyografisinde vererek şöyle der: Bâcî, yazmanın mûcizeye halel getirmediğini açıkladığı risâlesini kaleme aldığında, bazı kimseler görüşlerinden döndüler. Zehebî sonra şöyle der: Yalnız ismini yazmasını bilen kimse "ümmî" olmaktan çıkmaz, çünkü o "kâtip" (yazan) diye adlandırılamaz. Hükümdârların bazıları alâme (alâmet: tuğra, imza) yazmak için çalıştıkları hâlde ümmîdirler. Hüküm genel duruma göredir, nadire göre değil. Resûlullah (sav) sahâbe arasında yazı yazmanın nadir oluşu sabebiyle *"Biz ümmî bir ümmetiz"*[243] buyurmuştu. Yani onların çoğu böyleydi demektir. Allah Teâla da *"O, ümmîlere kendilerinden bir peygamber gönderendir"* (Cum'a 62/2) buyurmuştur.[244] Zehebî'nin sözü sona erdi. Bu, delîl olarak daha üstün olup kusursuzdur. Zehebî yine **Tezkire**'de (II, 35) İbn Mende'nin biyografisinde Avn[245] b. Abdullah b. Utbe'ye varan senediyle, onun babasından yaptığı şu rivâyeti tahric eder: "Nebî (sav) yazmadan ve okumadan vefât etmedi." Zehebî bunun ardından şöyle der: Yazmak nedir bilmeyen bir ümmî olmasından sonra, Resûlullah'ın (sav) biraz yazmayı öğrenmesinin cevâzına mâni nedir? Muhtemelen vahiy kâtiplerine, hadîsleri ve hükümdârlara gönderilen mektupları yazanlara imlâda bulunmasının çokluğundan dolayı, yazıdan biraz öğrenip anladı ve Hudeybiye günü yüce ismini (Muhammed b. Abdullah) yazdığı gibi bir-iki kelime yazdı. Alâmeti (tuğra, imza) yazdıkları hâlde ümmî olan birçok hükümdâr gibi, bu kadar az miktarda yazmış

242. İbn Ferhûn, **ed-Dibâcü'l-müzheb,** I, 380-381.
243. Buhârî, Savm 13; Müslim, Siyâm 15.
244. **Tezkiretü'l-huffâz,** III, 1178-1183.
245. Bu isim daha önce de geçtiği gibi metinde yanlış olarak Avf şeklindedir.

olması onu ümmî olmaktan çıkarmaz.[246] **Tezkire'**den kendi ibâresiyle nakledilen bilgi. Zehebî'nin işaret ettiği bu husus, muarızı çarpma bakımından, Resûlullah'ın (sav) yazmasının mûcize kabul edilmesinden daha güçlüdür. Her ne kadar daha önce geçtiği üzere İbnü'l-Arabî ve sonra da Hâfız İbnü'l-Cevzî **el-Müşkil'**de mûcize olma hususuna öncelik vermişlerse de. İbnü'l-Cevzî şöyle der: "Hz. Peygamber'in (sav) eliyle yazı yazıp yazısının güzel olmaması bir mûcizesi gibi olup bu, iyi yazı yazamayan bir ümmî olmasına da aykırı değildir. Çünkü o, elini güzel yazı yazan kimsenin yaptığı gibi değil de sadece hareket ettirdi yazı da doğru olarak meydana geldi." İbn Badis **el-Fevâid'**de bunun hemen ardından şöyle der: Bu onun, haberde (hadîste) çelişkiye yol açmadan her iki görüşü de birleştiren güzel bir te'vilidir.

İbnü't-Tilimsânî **Şerhu'ş-Şifâ'**da Bâcî'nin görüşünü zikrettikten sonra şöyle der: Hak ehli onun söylediklerini doğruladılar. Hz. Peygamber'in (sav) bir kez yazmış olması mûcizeye halel getirmez. **Sahîh-i Buhârî'**de "Umretü'l-kazâ bâbı"nda[247] "Resûlullah (sav) belgeyi aldı ve yazdı" ifadesi mevcuttu. Kurtubî, **Muhtasar'**ında şöyle der: "Belgeyi aldı ve yazdı" sözü, Resûlullah'ın (sav) eliyle yazdığına dair kuvvetli bir delîldir. Bazı kimseler *"Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun"* (Ankebût 29/48) âyetine dayanarak buna karşı çıktılar. Oysa burada bir olumsuzluk sözkonusu olmayıp, âyette nefyedilen yazı öğrenme yoluyla elde edilmiş olan yazıdır. Bu ise harikulade (mûcizevî) bir yazı olup, Allah onu, Hz. Peygamber'in (sav) parmaklarının uçlarına göndermiştir. Bununla birlikte kendisi öğrenmeyle elde edilmiş yazıyı iyi yazamaz durumda kalmıştır. Bu da onun peygamberliğinin gerçek olduğuna fazladan bir delîldir.

Derim: Daha önce Zehebî'nin İbn Mende'nin biyografisinde zikrettiği husus bundan daha güzel olup ona itibâr et. Medine-i Münevvere'de, muhakkik allâme Şemsüddin Muhammed b. Abdürresul el-Berzencî eş-Şâfiî el-Medenî'nin[248], Resûlullah'ın (sav) okuyup yazdığını ispata dair önemli bir risâlesini gördüm, fakat onu özetlemek bana nasip olmadı. Yanımda zâhid fakih Ebû Muhammed Abdullah b. Müfevviz

246. **Tezkiretü'l-huffâz,** II, 741-742.
247. Buhârî, Sulh 6.
248. Şemsüddin el-Berzencî (ö. 1103/1691). Sözkonusu risâle şu olabilir: **Ref'u'l-isr an ma'nâ kevnihi sallallâhu aleyhi ve sellem ümmîyyen lem yantik bi'ş-şi'r (İzâhu'l-meknûn,** I, 577; **Hediyyetü'l-ârifîn,** I, 302-303; **Suppl.,** II, 529).

el-Meâfirî'ye[249] ait bir forma dolayında hacme sahip bir cüz (risâle) mevcut olup başlığı **Cüz'ün fîhi't-tahzîr min terki'l-Vâdıha ve't-tenbîh alâ galati'l-kâil ketebe fî yevmi'l-Hudeybiyye en-Nebîyyü'l-ümmî**[250] şeklindedir. Sonunda da Endülüs'lü ve Tunus'lu tanınmış âlimlerin rivâyetleri mevcuttur. Konusu ise bu meselede Bâcî'yi red ve İbnü's-Sâiğ'i desteklemektir. Kutbuddin el-Haydarî **Hasâis**'inde şöyle der: Bu olay (Hudeybiye'de yazması) dışında, Mustafa'nın (sav) kendi el yazısıyla birşey yazdığına dair, ne sahih ne de zayıf bir yolla bize herhangi bir haber ulaşmış değildir. Onun vahyi ve diğer yazılarını yazan kâtipleri vardı.

Şihâbüddin el-Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ**'da (I. baskı: II, 227) İbnü'l-Arabî'nin daha önce geçen sözlerini özetledikten sonra şöyle der: "Bazı kitaplarda şöyle denildiğini gördüm: Resûlullah'ın (sav) kâtibine 'sin'leri uzatmasını buyurması da buna delâlet eder. Allah Telâla'nın "*Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun*" (Ankebût 29/48) sözündeki 'bundan önce' ifadesi, Resûlullah'ın (sav) ondan sonra nadiren yazmış olduğunu gösterir. Bunu bil."[251] Onun "ondan sonra yazıyordu" sözü üzerinde düşün. Allah en doğrusunu bilir. Onuncu Bölümde **Simtü'l-cevheri'l-fâhir**'den naklen Resûlullah'ın (sav) mübarek eliyle birçok mektup yazdığı belirtilecektir. Makrizî'nin **el-Hıtat**'ında (Mısır baskısı: I, 155) şu bilgi verilir. Bilâl b. Hâris'in evlâdı Resûlullah'ın (sav) kendilerine, Cerîde'de bir iktâ verdiğine dair mektubunu Ömer b. Abdülaziz'e getirdiler. Ömer onu öptü, açtı ve gözlerine sürdü.[252]

MÜHÜR GÖREVLİSİ, MÜHRÜN NEDEN YAPILDIĞI VE NAKŞININ NE OLDUĞU

Buhârî, Enes'ten (ra) şöyle dediğini rivâyet eder: "Resûlullah (sav) Rûm'a (Bizanslılar) mektup yazmak istediğinde, kendisine "mektu-

249. bkz. **Bernâmecu Vâdiâşî,** s. 276; Nubâhi, **Târîhu kudâti'l-Endelüs,** s. 202.
250. Bu risâle için bkz. Ebu Abdurrahman, s. 241-281. "Tahzîr" kelimesi metinde "tahrîr" şeklinde yanlış olarak geçmiştir.
251. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** II, 211.
252. Makrizî, **el-Hıtat,** I, 96.

bun mühürlü olmazsa okumazlar" denildi. O da gümüşten bir mühür (yüzük) edindi, nakşı da "Muhammedün Resûlullâh"dı. Resûlullah'ın (sav) elinde mührün beyazlığını görüyor gibiydim."[253] **Tirmizî** eş-Şemâil'**de —Derim: Bu hadîsi yine Sahîh-i Buhârî'de mevcut olup ona nisbetle anılması gerekirdi**[254]**— Enes'den tahric eder: "Allah Resûlü'nün (sav) mührü bir satır 'Muhammed', bir satır 'Resûl' ve bir satır da 'Allah' şeklindeydi."**[255] **Mühelleb şöyle der: Resûlullah (sav) ülkelere gönderdiği mektupları, âmillerine ve seriyye kumandanlarına yazdığı cevapları hep mühürlerdi.**

Suyûtî'nin **Evâil**'inde şöyle denir: Kureyş'ten ve Hicaz halkından mektubu mühürleyen ilk kimse Resûlullah (sav) olup; hükümdârlara mektup yazmak istediğinde, kendisine "onlar mühürlenmemiş bir mektub okumazlar" denilmişti.[256] Hâfız şöyle der: Mührün yazısı "*Muhammedün Resûlallâh*" şeklinde mûtad tertiple değildi. Böyle mühürlenebilmesi için nakşedilen harflerin şu şekilde ters olması gerekiyordu:

Muhammedün
Resûl
Allah

Böylece mühür de düz çıkmış oluyordu.[257] Fakat Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de bunun ardından şöyle der: Bu âdete, alışılmışa göre yapılmış bir yorumdur, Allah Resûlü'nün (sav) ahvâli ise âdete bağımlı değildir. Hattâ İbn Kesîr'in **Târîh**'inde[258] bazı kimselerden naklen mührün yazısının düz olduğu ve düz bir yazı bastığı belirtilmektedir.[259]

253. Buhârî, Libâs 52; Nesâî, Ziyne 46; İbn Sa'd, I, 471; Şâmî, VII, 523
254. Buhârî, Libâs 55.
255. **eş-Şemâilü'l-Muhammediyye,** Beyrut 1406/1985, s. 46; Ebû'ş-Şeyh, **Ahlâku'n-Nebî,** s. 116, Şâmî, VII, 525.
256. **el-Vesâil fî müsâmereti'l-evâil,** Beyrut 1406/1986, s. 114.
257. İbn Hacer **Fethu'l-Bârî,** XXII, 92. Burada verilen şekil yanlış olmalıdır. Çünkü kastedilen husus, bu kelimelerin mühürlerde görüldüğü üzere ters yazılmış olmasıdır. Satır sırası bakımından da, ileride belirtileceği üzere önce Allah, sonra Resûl, sonra Muhammed şeklindedir.
258. İbn Kesîr **es-Sîre**'de (IV, 704) şöyle der: Yazının düz basılması için normal olarak mühür nakşında yazının ters olması icabeder. Nakış yazısının düz olduğu ve öyle bastığı da söylenmiştir. Bunun doğruluğu münakâşa götürür. Bu konuda ne sahih ne zayıf bir isnâd bilmiyorum.
259. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 334. "Ta'vil" kelimesi metinde "ta'dil" şeklinde geçmiştir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MÜHÜR GÖREVLİSİNİN KİM OLDUĞU

Şebrâmellisî, **el-Mevâhibü'l-ledüniyye** hâşiyesinde şöyle der: "Mührünün görevlisinden maksat, Nebî (sav) onu çıkardığında alıp muhâfaza eden ve istediğinde de kendisine geri veren kimsedir."[260] **Buhârî** et-Târîh'**te Muhammed b. Beşşâr tarikiyle şu tahricde bulunur: İyâs b. Hâris b. Muaykıb, dedesi Muaykıb'dan şöyle dediğini rivâyet etti: "Resûlullah'ın (sav) mührü üzeri gümüş kaplı demirdendi, bazan benim elimde olurdu." Muaykıb Resûlullah'ın (sav) mührüne bakmakla görevliydi.**[260/1]

el-İsâbe'de Muaykıb'ın Hz. Ömer zamanında beytülmâle, sonra Hz. Osman'ın mührüne bakmakla görevli olduğu belirtilir.[261] İbn Abdirabbih'in **el-İkdü'l-ferîd** (II, 122) adlı eserinde şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) mührünü Eksem b. Sayfi el-Esedî'nin kardeşi oğlu Hanzele b. Rebî b. Murakka b. Sayfî'nin yanına bırakırdı.[262] Yine **el-İkdü'l-ferîd'**de (II, 174), daha önce geçtiği üzere Resûlullah'ın (sav) mührüne Muaykıb b. Ebî Fatma'nın baktığı zikredilir.[263]

YANINDA MÜHRÜ OLMADIĞI ZAMAN ALLAH RESÛLÜ'NÜN NE YAPTIĞI

el-İsâbe'de Abdülmelik b. Ülkeydir'in biyografisi verilirken kendisinden şöyle dediği nakledilir: "Resûlullah (sav) bir mektup yazdı, yanında mührü yoktu, mektubu tırnağıyla mühürledi."[264] Yine **el-İsâbe'**de Vehb b. Ükeydiri Dûme (tü'l-Cendel)'in biyografisi verilirken, İbn Asâkir'in onun tarikiyle şu tahricde bulunduğu belirtilir: "Resûlullah (sav) bir mektup yazdı, yanında mührü yoktu, onu bir parça çamurla mühürledi."[265] Bu bilgiy-

260. bkz. Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** II, 267-268.

260/1. Buhârî, **et-Târihu'l-kebîr,** VII, 52-53; Şâmî, VII, 526. Ebû'ş-Şeyh, **Ahlâku'n-Nebî,** s. 116. "Melviyyün" kelimesi metinde "mülevven" şeklinde geçmiştir.

261. **el-İsâbe,** III, 451.

262. **el-İkdü'l-ferîd,** IV, 161-162. Eksem kelimesi metinde el-Kesm, Murakka da Murabba şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. A'zamî, **Küttâbü'n-Nebî,** s. 55-56.

263. **el-İkdü'l-ferîd:** II, 254; Fâsî, **el-İkdü's-semîn,** VII, 248-249; A'zamî, s. 106. Resûlullah'ın (sav) mührünü Ya'lâ b. Münye yapmıştı (Şâmî, VII, 526).

264. **el-İsâbe,** II, 431; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 509; İbn Manzûr, **Muhtasaru Târihi Dımaşk** XV, 190.

265. **el-İsâbe,** III, 645.

le, Kalkaşandî'nin **Subhu'l-a'şâ**'da[266] mektup mühürlemek için çamur kullanan ilk insanın Ömer b. Hattâb (ra) olduğuna dair sözünü(n isabetsizliğini) anlamış oldun. Bunu Seâlebi **Letâifü'l-meârif**'te söyler.

NEBEVÎ MÜHÜRLE İLGİLİ KONULAR

Resûlullah (sav) altın (erkeklere) mubah iken altından bir mühür (yüzük) edinmişti, sonra onu çıkarıp attı ve artık kullanmadı.[267] **Sahîh-i Müslim**'de Enes'ten rivâyet edildiğine göre; Resûlullah'ın (sav) gümüşten bir yüzüğü vardı ve kaşı habeşî idi.[268] Habeşî, akik veya cez' türünden olup bunların madeni Habeşistan ve Yemen'de bulunur. Kaşın renginin habeşî, yani siyah olduğu da söylenmiştir. **Sahîh-i Buhârî**'de Enes'ten (ra) kaşının da kendi cinsinden olduğu rivâyet edilir ki[269] bunda yüzüğe gümüşten kaş yapmanın caiz olduğuna delîl vardır. Kaşın altından yapılması ise mekruhtur. Ebû Dâvud[270] ve Nesâî'nin[271] rivâyetlerinde, Resûlullah'ın (sav) yüzüğünün üzeri gümüş kaplı demirden olduğu belirtilir. Bu, yüzüklerin birden fazla olduğu şeklinde yorumlanır. **Sahîh-i Buhârî**'de[272] geçtiği üzere yüzüğün (mührün) nakşı "*Muhammedün Resûlullah*" şeklinde idi. Bunda, yüzüğe nakış kazımanın, sâhibinin adını, Allah Teâla'nın adını yazmanın câiz olduğuna delîl vardır. Zübeyr b. Bekkâr Hz. Ebubekir'in (ra) mührüne "*Ni'me'l-kâdiru Allah*" (Allah ne güzel kâdirdir) nakşının kazıldığını zikreder. Başkaları ise onun mührünün "*Abdün zelîl li-Rabbin Celîl*" (Yüce Rabbin zelîl kulu) şeklinde nakşı olduğunu belirtirler. İbn Sa'd **Tabakât**'ında İbn Sîrîn'den mürsel olarak, Resûlullah'ın (sav) mührünün nakşının "*Bismillah Muhammedün Resûlullâh*" şeklinde olduğunu rivâyet eder[273] ki bu fazlalığın (Bismillah ilâvesi) mütâbii yoktur.[274] Ebû'ş-Şeyh Enes'den (ra) Resûlullah'ın (sav) mührüne ait

266. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 353, 355.
267. Buhârî, Libâs 45; Tirmizî, **eş-Şemâil,** s. 50; İbn Sa'd, I, 471; İbn Kesîr, **es-Sîre,** IV, 702, 704.
268. Müslim, Libâs 61; Ebû'ş-Şeyh **Ahlâku'n-Nebî,** s. 113.
269. Buhârî, Libâs 48; Nesâî, Ziyne 47; Tirmizî, **eş-Şemâil,** s. 45
270. Ebû Dâvud, Hâtem 4.
271. Nesâî, Ziyne 49.
272. Buhârî, Libâs 52.
273. İbn Sa'd, I, 474.
274. Şâmî, VII, 525. "*Mütâbi*", bir hadîsin lâfızlarına veya mânâsına uygun ve bu hadîsin râvisinden başka bir râvi tarafından, tamamen veya kısmen aynı senedle rivâyet edilen hadîs (bkz. Aydınlı, s. 118-119).

nakşın "*La ilahe illallah Muhammedün Resûlullah*" olduğu şeklinde bir rivâyet de nakleder.[275] Hâfız Suyûtî **et-Tevşîh ala'l-Câmîi's-sahîh**'te bunun şâz[276] bir fazlalık olduğunu, **Sahîh-i Buhârî**'de[277] ise nakşın bir satır "Muhammed", bir satır "Resûl" ve bir satır da "Allah" şeklinde olduğunun nakledildiğini söyler.[278] İsnevî **el-Mühimmat**'da şöyle der: Bildiğime göre, Allah'ın adı hepsinin üstünde olsun diye bu yazı alttan yukarıya doğru okunur. İbn Hacer, hiçbir hadîste bu hususun tasrih edildiğini görmediğini söyler.[279] **Sahihayn** ve diğer eserlerde, başka kimselerin Resûlullah'ın (sav) yüzüğündeki (mühründeki) nakşı, kendi yüzüklerine kazımalarının yasaklandığına dair rivâyet nakledilmektedir.[280] Bu yasağın sebebi şudur: Resûlullah (sav) mektuplarını mühürlemek için mühür yaptırıp kazıtmıştır. Başkaları da onunki gibi kazıyacak olurlarsa karışıklık sözkonusu olurdu. **et-Tevşîh**'te bu yasağın, Allah Resûlü'nün (sav) hayatı süresiyle sınırlı olduğunun anlaşıldığı belirtilir. **ed-Dibâc**'da ise şöyle denir: Bu yasak, kıyâmete kadar haram oluşu ifade etmekte olup bu husus açık değildir. Resûlullah'ın (sav) süslenme tavrı ifade etmemesi için kaşı el ayası tarafına getirdiği[281] rivâyet edilir. Ebû Dâvud'un bir rivâyetine göre ise kaşı elin üst tarafına getirdiği belirtilir.[282] Bu rivâyet eğer sahihse, muhtemelen Resûlullah (sav) bunun caiz olduğunu göstermek için, zaman zaman böyle yapmıştır. Resûlullah'm (sav) yüzüğü sağ eline taktığına dair rivâyetler yanında, sol eline taktığı da bazı hadîslerde zikredilmiştir.[283]

275. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 111; **Fethu'l-Bârî,** XXII, 92.
276. Tek senedi bulunan hadîs manasında kullanılmıştır (bkz. Aydınlı, s. 143).
277. Buhârî, Libâs 55.
278. **Fethu'l-Bârî,** XXII, 92; Şâmî, VII, 525.
279. **Fethu'l-Bârî,** XXII, 92. Fakat son zamanlarda bulunan mektuplarda üst satırın *Allah*, ortadakinin *Resûl*, alttakinin *Muhammed* şeklinde olduğu görülmektedir (bkz. Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** II, 267).
280. Buhârî, Libâs 54; Ebû Dâvud, Hâtem 1; **Ahlâku'n-Nebî,** s. 115-116; İbn Kesîr, **es-Sîre,** IV, 702-703; Şâmî, VII, 525-526.
281. İbn Kesîr, IV, 702; Şâmî, VII, 525.
282. Ebû Dâvud, Hâtem 5.
283. Ebû Dâvud, Hâtem, 5; Tirmizî, **eş-Şemâil,** s. 48-49; **Ahlâku'n-Nebî,** s. 107-116; İbn Kesîr, **age,** IV, 705-706; Şâmî, VII, 525.

TARİH KONULMASI VE İSLÂM'DA TARİH BAŞLANGICININ TESBİTİ

Hicret-i Nebeviyye esas alınarak tarih koymanın Ömer b. Hattâb'ın (ra) halifeliği sırasında ortaya çıktığı bilinmektedir. Fakat Ebû Ca'fer en-Nahhâs **Sınatü'l-küttâb**'da, ondan da naklen Kalkaşandî **Subhu'l-a'şâ**'da İbn Şihâb'a varan senediyle, Muhammed b. Cerîr'den şu rivâyeti zikreder: Nebî (sav) Rebiülevvel ayında Medine'ye geldiğinde tarih konulmasını emretti. Kalkaşandî şöyle der: Buna göre tarihin başlangıcı hicret yılında olmuştur.[284] **el-Mevâhibü'l-ledüniyye**'de Resûlullah'ın (sav) tarih konulmasını emrettiği ve hicretten itibaren de tarih yazıldığı belirtilir. Zurkânî şöyle der: Bunu Hâkim **el-İklîl**'de Zührî'den "mu'dal"[285] olarak rivâyet etmiştir. Meşhur görüş ise, Hâfız İbn Hacer'in de belirttiği gibi bunun aksi olup tarihin Hz. Ömer zamanında konulduğu şekildedir.[286] Hâfız Celâlüddin es-Suyûtî şöyle der: Bir mecmuada İbnü'l-Kammâh'ın el yazısıyla İbnü's-Salâh'tan şu nakilde bulunulduğunu gördüm: Ebû Tâhir Muhammed b. Mahmiş ez-Ziyâdî[287] **Târihu'ş-şurût**'da şu bilgiyi zikreder: "Resûlullah (sav) Necrân hristiyanlarına mektup yazdığında hicrete göre tarih koydu ve Hz. Ali'ye mektuba hicretin beşinci (yılında) yazıldığını yazmasını emretti." Suyûtî şöyle der: "O hâlde tarih koyan Allah Resûlü (sav) olup Hz. Ömer bu konuda ona tâbî olmuştur. Bu konuyla ilgili müstakil muhtasar bir eserde yeterince bilgi verdim." Derim: Suyûtî eserine **eş-Şemârîh fî ilmi't-târîh**[288] adını vermiştir. Sehâvî şöyle der: "Bu rivâyetin sabit olması hâlinde, Hz. Ömer'in tarih koyan ilk kimse değil, Hz. Peygamber'i (sav) izlemiş olduğu anlaşılır."

İmam Süheylî **er-Ravdü'l-ünüf**'te (II, 11) şöyle der: Kuba mescidinin kuruluşu Resûlullah'ın (sav) hicret ettiği beldeye, hicret yurduna vardığı ilk günde idi. Allah Teâla'ının "İlk gününden beri takvâ için kurulan mescidde bulunman daha uygundur" (Tevbe 9/108) âyetinde geçen "ilk gününden beri" sözünden maksadın, "bütün günlerin ilki" olmadığı bilindiği gibi, âyetin zâhir lafzında onu hiçbir şeye izâfe etmiş de değildir.

---

284. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 240.

285. Senedinde iki veya daha fazla râvi atlanmış veya mânâsında kapaklılık, anlaşılmazlık bulunan hadîs (Aydınlı, s. 105).

286. **Şerhu'l-Mevâhib,** I, 352. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XV, 127.

287. Vefâtı 410 (1019) yılında olup İsmail Paşa **el-Emâlî** ve **Kitâbu'ş-Şurût** adlı iki eserini zikreder (bkz. Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ,** XVII, 276-278; **Hediyyetü'l-ârifîn,** II, 59).

288. Lahor'da (1890, 1892) basılmıştır. bkz. **Suppl.,** II, 197.

Böylece bu ifadenin zımnen bilinen bir şeye izafe edilmiş olduğu anlaşılır.[289] Bundan da kendileriyle tarih konusunda istişâre ettiği zaman, sahâbenin Hz. Ömer'le üzerinde görüş birliğine vardıkları hususunun doğruluğu anlaşılmaktadır; onlar tarih başlangıcının hicret yılından itibaren olması hususunda görüş birliğine varmışlardı. Çünkü bu, İslâm'ın yüceldiği, Resûlullah'ın (sav) yönetici (hükümrân) olduğu, mescidler yaptırdığı ve güven içinde dilediği gibi Allah'a ibâdet yaptığı zamandır. Ashâbın sözkonusu görüşü böylece Kur'an'ın zahiriyle de uyuşmuş bulunmaktadır. Ve onların uygulamasıyla, âyetteki "İlk gününden beri" ifadesindeki "gün"ün bugün kabul ettiğimiz tarihin ilk günü olduğunu, artık anlamış bulunuyoruz. Resûlullah'ın (sav) ashâbı eğer bunu âyetten çıkarmışlarsa, bu onların anlayışından kaynaklanan bir sezgidir. Onlar, Allah'ın kitabı ve onun te'vili hususunda, insanların en bilgilisi ve Kur'an'daki işâretler ve fesâhat konusunda en anlayışlıları idiler. Eğer bu kanâate varmaları onların görüş ve ictihadlarına dayanıyorsa, bunu daha sözkonusu olmadan biliyorlardı ve mezkur ifade de, daha gerçekleşmeden bu görüşün doğruluğuna işaret etmiş bulunmaktadır. Çünkü "onu ilk gün yaptım" diyen kimsenin sözü, ancak bilinen bir yıla, bilinen bir ay veya tarihe izâfetle anlaşılabilir. Burada ise malûm tarihten başka birşeye mânâ yönünden izâfet sözkonusu değildir. Çünkü ondan başkasına delâlet eden ne bir lâfız ne de hâl karînesi mevcuttur. Bunu düşün, bunda düşünenler için ibret, gönlünün gözüyle gören ve basiret sahibi olanlar için bilgi vardır. Hamd Allah'adır.[290] Süheylî'nin sözlerini **Fethu'l-Bârî**'de özetle nakleden Hâfız İbn Hacer sonra şöyle der: Akla ilk gelen ise "ilk gününden beri" sözünün mânâsının, Nebî (sav) ve ashâbının Medine'ye geldikleri ilk gün olduğudur.[291] İbnü'l-Müneyyir de şöyle der: Süheylî'nin sözünde tekellüf ve zorlama mevcut olup mütekaddimin ulemânın takdir ve yorumundan ayrılma mahiyetindedir. Çünkü onlar bu ifadeyi "İlk gün kuruluşundan beri", yani "kuruluşun meydana geldiği ilk günden beri" şeklinde yorumlamışlardı. Bu, Arapça'nın gerektirdiği ve âyetin de desteklediği bir yorumdur.[292] Derim: Süheylî'nin sözü dayanak bakımından açık ve hüküm çıkarmak bakımından da vazıhtır. Onu hoş bulmayanlar bunu kavramış değillerdir. Bunu insafla düşünürsen gerçeği, görenlerin

289. Bu cümle metinde düşmüştür.
290. Süheylî, **er-Ravdü'l-ünüf,** IV, 255-256
291. **Fethu'l-Bârî,** XV, 127.
292. **Şerhu'l-Mevâhib,** I, 352.

yazdıklarıyla değil körün imlâ ettirdiğiyle birlikte görürsün. Bu yüzdendir ki el-Mevlâ Şihâbü'l-mille ve'd-din el-Hafâcî **İnâyetü'l-kâdi ve kifâyetü'r-râdî**[293] adlı eserinde yalnız onun görüşünü vermekle yetinerek hayranlığını ifade etmiştir. *"Kimin daha doğru yolda olduğunu Rabbin daha iyi bilendir"* (İsrâ 17/84).

Tarih başlangıcı olarak Resûlullah'ın (sav) doğumu veya bi'set'in (Peygamber olarak gönderilişi) değil de, hicretin tercih edilmiş olması, sahâbenin bunların zamanı konusunda ihtilâf edip hicrette etmemiş olmalarıdır. Resûlullah'ın (sav) vefât zamanının, hicret gibi görüş birliği bulunmasına rağmen, tarih başlangıcı alınması ise üzüntü ve hoşnutsuzluğun tahrikine kaynak olacağı için hoş bir husus değildir. Oysa hicret zamanı, İslâm milletinin istikâmet bulması zamanı olduğundan tebrike (hayır ve uğur dileme) vesîledir. Yılın başlangıcı olarak da, Allah'ın ayı olması, Haram aylardan biri ve hacıların hacdan döndükleri ay olması sebebiyle Muharrem ayı tercih edilmiştir.[294]

ELÇİ

Resûlullah'ın (sav) elçilerinin anlayış derinliği, dil tatlılık ve fesâhâti ve hasmı iknâ gücü gibi özellikleri: Süheylî **er-Ravdü'l-ünüf**'te (II, 355) şöyle der: Dıhye (ra) elçi olarak Kayser'e vardığında ona şöyle demişti: "Beni senden daha hayırlı olan gönderdi, onu da kendisinden ve senden daha hayırlı (yüce) olan göndermiştir. Boyun eğerek (tevazu ile) dinle, sonra samimî olarak cevap ver; eğer tevâzu göstermezsen anlamazsın, samimi olmazsan âdil (doğru) davranmazsın." Kayser "haydi söyle" dedi. Dıhye söyledi: "Mesih'in (as) namaz kıldığını biliyor musun?" Kayser "evet" dedi. Dıhye şöyle devam etti: "Seni, Mesih'in kendisine namaz kıldığı zâta, yerin ve göklerin, annesinin karnında Mesih'in yaradılışını düzenleyene çağırıyorum. Mûsa'nın ve ondan sonra da Meryem oğlu İsa'nın müjdelediği ümmî Nebî'ye çağırıyorum. Bu hususta, gözle görmenin yerine geçecek ve haberden açık olan ilimden bir eser (bakiye) vardır

293. Hafâcî'nin **Beyzâvi Tefsiri**'ne yaptığı hâşiye olup onun kenarında (I-VIII, Bulak 1283) basılmıştır. bkz. Serkis: I, 831; **Suppl.**, I, 740. Metinde "râdî" kelimesi de "kâdî" şeklinde yanlış geçmiştir.

294. bkz. **Fethu'l-Bârî**, XV, 128.

senin yanında. Eğer dâveti kabul edersen dünyayı ve âhireti kazanırsın, aksi hâlde âhireti kaybedersin ve dünyada da ortağın olur. Zorbaları yok eden ve nimetleri değiştiren bir Rabbin var." Bunun üzerine Kayser mektubu alıp gözlerine ve başına koydu, öptü ve sonra şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki okumadık kitap ve sormadık âlim bırakmadım ve bundan da ancak hayır gördüm. Mesih'in kendisine namaz kıldığının kim olduğunu düşünüp anlamam için bana süre tanı. Bugün bir hususta sana icâbet edip yarın daha iyisini gördüğümde ondan vazgeçmeyi hoş bulmuyorum. Bu bana zarar verir, fayda vermez. Ben buna bakıncaya kadar ikâmet et." Bunun üzerinden fazla zaman geçmeden Nebî'nin (sav) vefât haberi kendisine ulaştı.[295]

Yine **er-Ravdü'l-ünüf**'te belirtildiğine göre; Hâtıb (ra) Mısır kralı Mukavkıs'a gittiğinde ona şöyle demişti: "Senden önce bir adam vardı, kendisinin en yüce Rab olduğunu iddiâ etti de "*Allah bunun üzerine onu dünya ve âhiret azabına uğrattı*" (Nâziât 79/25) ve kendisinden intikâm aldı. Başkası senden değil, sen başkasından ibret al." Mukavkıs "haydi söyle" dedi. Hâtıb şöyle dedi: "Senin bir dinin mevcut olup onu ancak kendisinden daha hayırlı bir din için bırakacaksın ki bu da Allah'ın başka dinlerin yerine ikâme ettiği İslâm'dır. Bu Peygamber (sav) insanlara dâvette bulundu; ona karşı en şiddetli olanlar Kureyşliler, en düşman olanlar yahûdîler ve en yakın olanlar da hristiyanlardır. Andolsun, Hz. Mûsa'nın Hz. İsa'yı müjdelemesi ne ise, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'i (sav) müjdelemesi de odur. Bizim seni Kur'an'a dâvet etmemiz, senin Tevrat'a inananları İncil'e çağırman gibidir. Bir kavme bir peygamber geldiğinde, onlar onun ümmetidirler ve kendisine itâat etmeleri onlara borçtur. Sen de bu peygambere ulaşanlardansın. Biz seni Mesih'in dininden vazgeçirmiyor, onun gereğini yerine getirmeni istiyoruz."[296]

Yine **er-Ravdü'l-ünüf**'te anlatıldığına göre; Alâ b. el-Hadramî Resûlullah'ın (sav) mektubunu Münzir b. Sâvâ'ya götürdüğünde ona şöyle demişti: "Ey Münzir sen dünyada ulusun, âhirette küçük (zelîl) olma. Bu Mecûsîlik kötü bir din olup onda ne Arab'ın kerem ve ahlâkına uygunluk ne de ehl-i kitabın ilmi vardır. Kendileriyle evlenmekten haya edilen kimselerle evleniyorlar, yenilmesi hoş görülmeyen şeyleri yiyorlar. Dünyada, kendilerini kıyâmet günü yiyecek olan ateşe tapıyorlar. Sen akıl ve

295. **er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 516.
296. **age,** VII, 517-519. Metinde hatalar olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

görüş yoksunu değilsin. Bak, yakışır mı sana, yalan söylemeyen birini doğrulamayasın, hainlikte bulunmayana emniyet etmeyesin ve verdiği sözden dönmeyene güvenmeyesin. Bu böyle olunca, o şu ümmî Peygamberdir ki Allah'a andolsun, hiçbir akıl sahibi Onun hakkında "ne olurdu, emrettiği şey yasaklansaydı, ya da yasakladığı şey emrolunsaydı veya ne olurdu affında biraz daha ileri gitseydi ya da cezâlandırmasını biraz daha azaltsaydı!" diyemez. Ondaki bu vasıflar akıl sahiplerinin dileklerine ve görüş sahiplerinin düşündüklerine uygundur."[297]

Yine **er-Ravdü'l-ünüf'**te zikredildiğine göre Amr b. Âs, Cülendâ'nın huzuruna girdiğinde ona şöyle demişti: "Ey Cülendâ, sen bizden uzak olsan da Allah'a uzak değilsin. Seni yalnız başına yaratan, yalnız kendisine ibâdet (kulluk) etmene; seni yaratmaya kimseyi ortak etmeyen, kendisine ortak koşmamana ehildir (layıktır). Bil ki seni dirilten öldürecek, senin varlığını başlatan tekrar geri getirecektir. O hâlde dünyayı da âhireti de getiren şu ümmî peygambere bak; eğer buna karşılık bir ücret istiyorsa onu verme, yönelttiği şey bir hevâ (geçici arzu) ise onu terket. Sonra getirdiklerine bak, insanların getirdiğine benziyor mu? Eğer benziyorsa ona apaçık gerçeği sor ve dilediğin haberi seç. Eğer insanların getirdiğine benzemiyorsa, söylediklerini kabul et ve vaîdinden (tehdit) de kork."[298]

Yine **er-Ravdü'l-ünüf'**te zikredildiğine göre; Şucâ b. Vehb (ra) Cebele b. Eyhem'e elçi olarak gittiğinde ona şöyle demişti: "Ey Cebele, senin kavmin (ensarı kastediyor) bu ümmî peygamberi yurdundan kendi yurtlarına naklettiler, onu barındırdılar ve korudular. Şimdi üzerinde bulunduğun din atalarının dini değildir; sen Şam'a sahip ve hükümrân olmakla Bizans'a komşu oldun, eğer Kisrâ'ya komşu olsaydın Irak hükümrânlığı sebebiyle bu kez Farslar'ın dinini kabul ederdin. Senin kavminden bu ümmî Peygamberi tasdik eden öyle kimseler var ki onu sana üstün tutsak kızmazsın, seni ona üstün tutmamızdan da hoşlanmazsın. Eğer müslüman olursan Şam halkı sana itâat eder ve Bizans senden korkar. Eğer böyle yapmazlarsa dünya onların, âhiret de senin olur ve sen mescidleri kiliselerle, ezanı çanla, kıbleyi haçla değiştirmiş olursun. Allah katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır."[299]

297. **age,** VII, 519-520. Metinde hatalar mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
298. **age,** VII, 521. Metindeki hatalar için aslına bakılmalıdır.
299. **age,** VII, 522.

Yine aynı eserde kaydedildiğine göre; Muhâcir b. Ebû Ümeyye, Hâris b. Abdikülâle vardığında ona şöyle demişti: "Ey Hâris, Hz. Mustafa'nın (sav) kendisini arzettiği ilk kimse sen idin, fakat onun hakkında yanıldın. Sen hükümdârların değeri en büyük olanısın, hükümdârların galebesine baktığında onların da gâlibine bak. Bugünün seni sevindirdiğinde yarınından kork. Senden önce öyle hükümdârlar vardı ki eserleri gitti, yalnız haberleri kaldı, uzun zaman yaşadılar uzağı umdular ve az azık edindiler. Onların kimine ölüm yetişti, kimini cezâ çarptı. Ben seni öyle bir Rabb'a çağırıyorum ki eğer hidayeti dilersen sana mâni olmaz, eğer senin (helâkini) isterse kimse ona engel olamaz. Seni o ümmî peygambere dâvet ediyorum ki emrettiği şeyden daha güzel birşey ve yasakladığı şeyden daha çirkin birşey yoktur. Bil ki senin diriyi öldüren, ölüyü dirilten, gözlerin hainliğini ve kalplerin gizlediğini bilen bir Rabbin vardır."[300]

Kayser'in yanına vardığında Dıhye'nin (ra) söylediklerinden[301]:

Vardım Kayser'in yanına
Ona Mesih'in namazıyla gerçeği söylettim[302]
Ki o namaz al cevherdendi
Ve Rabbinin semanın işini tedbirini
Ve yerin; Sustu, inkâr etmedi.
Dedim: Kabul et Mesih'in muştusunu
Dedi: Düşüneyim; düşün dedim.
Nerdeyse kabul ediyordu Resûlü
Meyletti kör bedele.
Tereddüt etti ve kıvrandı üzüntüden
Ve üzüldü Yunan ve Romalılar,
Mektubu elleriyle koyması üzerine
Başının, gözünün ve burnunun üstüne
Ve oldu Kayser bu işte
Kızıl atın durumu gibi.

"Kızıl at" tâbiriyle, tercih ettiğini istemeyen müstereddit kimseye dair Arap darbımeselini kasdetmiştir (bkz. **er-Ravdü'l-ünüf**, II, 355). **Subhu'l-a'şâ**'da (VI, 359) şu bilgi verilir: Bu konuda rivâyet edilen enteresan şeylerden İbn Abdilhakem'in zikrettiği şu haber vardır: Nebî (sav) Hâtıb b. Ebî Beltea'yı Mısır Kralı Mukavkıs'a gönderip ona mektubunu tebliğ et-

300. **age,** VII, 523.
301. **er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 523-524.
302. Ona Hz. İsa'nın namaz kıldığını söyletmekle onun Allah değil kul olduğunu ikrâr ettirmiştir (bkz. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 359-360.

tiğinde Mukavkıs kendisine şöyle dedi: "Bana beddua edip de cezâya uğramamdan onu meneden nedir?" Hâtıb da ona şöyle karşılık verdi: "Hz. İsa'yı kendisinden yüz çevirenlere beddua etmekten alıkoyan neydi?" Bunun üzerine Mukavkıs bir müddet susup kaldı, sonra sözünü tekrarlamasını istedi, o da tekrarladı. Mukavkıs sükut etti. Rivâyet edildiğine göre Mukavkıs, kendisine Resûlullah'ın (sav) kavmiyle yaptığı savaşlardaki durumunu sorup Hâtıb da savaşın onlar arasında sırayla olduğunu, bazan Resûlullah'ın (sav) bazan diğerlerinin kazandığını söyleyince Mukavkıs şöyle demişti: "Peygamber mağlup olur mu?" Hâtıb (ra) da, Hıristiyanların Hz. İsa'nın (as) tanrı olduğuna inandıkları hâlde çarmıha çekildiği yolundaki iddialarına işâretle şu karşılığı verir: "Tanrı çarmıha çekilir mi?"[303]

Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin **el-İstibsâr** adlı eserinde, efendimiz Ubâde b. Sâmit'in biyografisinde kaydedilen rivâyete göre; Mısır kralı Mukavkıs Amr b. Âs'a haber yollayarak, kendileriyle konuşmak üzere elçiler göndermesini istedi, o da içlerinde Ubâde b. Sâmit'in bulunduğu bir heyet gönderdi ve bizzat Ubâde'nin konuşmasını emretti.[304] Ubâde son derece esmerdi. Kralın huzuruna girdiklerinde Ubâde öne geçti, kral "içinizde bundan başka konuşacak yok mu?" deyince, onlar "o en üstünümüz, Peygamberimiz'e arkadaşlıkta en önde gelenimiz olup üstelik kumandanımız onun konuşmasını emretti" diye karşılık verdiler. Bunun üzerine kral "o hâlde gelsin, siyahlığından dolayı ondan korkmuştum" dedi. Ubâde "eğer benim siyahlığımdan korktuysan; benim gençliğim geçti ve kuvvetim gitti, sen hele benden daha siyah, daha güçlü ve daha iri vücutlu, binin üstünde yiğidin bulunduğu ordumuzu görseydin ne olurdun?" deyince kral kendisinden barış istedi. Bunun üzerine Ubâde şöyle dedi: "Sizden ancak şu üç hususta birini kabul ederiz: Ya İslâmiyeti kabul eder kardeşlerimiz olursunuz; lehimize olan (haklar) sizin de lehinize ve üzerimize olan (görevler) sizin de üzerinize olur. Veya bize cizye öder zimmetimizi kabul edersiniz, biz de sizden kabul eder sizden el çekeriz. Veyahut da bize karşı savaşa çıkarsınız, tâ ki Allah sizinle aramızda hükmeder." Kral "bu üç hususta başkasını kabul etmez misiniz?" diye sorunca, Ubâde iki elini kaldırarak "hayır, göğün Rabbine andolsun ki hayır, bu yerin Rabbine andolsun ki sizden bu üç hususta baş-

303. **Subhu'l-a'şâ,** VI, 359-360.
304. Anlatılan olay için bkz. Makrizî, **el-Hıtat,** I, 291-292.

kasını kabul etmeyiz" dedi. Kral, maiyetine bu konuda ne düşündüklerini sordu, onlar kabul etmediler. Kral "Allah'a andolsun, eğer erkeklerin öldürülmesi ve kadınların esir edilmesinden önce, onlardan bu üç hususun birini kabul etmezseniz, ondan sonra boyun eğerek kabul edeceksiniz" dedi ve müslümanlarla antlaşma yaptılar. Hz. Ömer de Ubâde'yi Şam'a kadı ve öğretmen olarak göndermişti.

Kalkaşandî sonra (VI, 360) başka bir konuya geçerek şöyle der: Bizans krallarından biri, zamanın halifesine mektup yazarak, kendi yanında hıristiyan âlimlerle tartışacak kimseler ister ve eğer onlara gâlip gelecek olursa, İslâmiyeti kabul edeceklerini belirtir. Bunun üzerine halife de, Kadı Ebubekir b. Tayyib el-Bâkıllânî el-Mâlikî'yi[305] gönderir. Meclis kurulup hristiyan âlimler onun yanına toplanınca, onlardan birisi kendisine şöyle dedi: "Sizin inancınıza göre peygamberler zevceleri konusunda masûmdurlar, Âişe'ye ise atılan iftira atıldı. Eğer ona atılan iftira gerçekse, sizin peygamberlerin zevceleri konusunda masûm olduklarına dair kesin olarak ileri sürdüğünüz prensibi nakzeder; eğer gerçek değilse, bunu ileri süren kimsenin imanına tesir eder." Kadı Ebubekir şu cevabı verdi: "iki iffetli kadına zînâ iftirası yapıldı; birinin kocası vardı çocuğu yoktu, diğerinin ise çocuğu vardı kocası yoktu."[306] Bâkıllânî bu kadınların ilkiyle Hz. Âişe'yi, diğeriyle de Hz. Meryem'i kasdetmişti. Bunun üzerine onlar, bu hususta selâmlama âdetleri olarak ona secde ettiler. Derim: Hâfız Zehebî'nin **Târîhu'l-İslâm**'ında Bâkıllânî'nin biyografisinde bu olayı başka bir şekilde gördüm. Zehebî onun başından birtakım şeylerin geçtiğini zikreder ki birisi şöyledir: Kral, içeri girerken kendisine rükû etmiş bir vaziyette girmiş olması için, onu basık bir kapıdan içeri aldırır. O da bunu anlayıp arkasını dönerek geri geri içeri girer.[307] Bir diğer olay da şudur: Bâkıllânî, kralın râhibine "çoluk çocuk nasıl?" diye sorunca, kral kendisine "râhibin bundan tenezzüh ettiğini bilmiyor musun?" dedi. Bunun üzerine Bâkıllânî "râhibi bundan tenzih ediyorsun da, Allah'ı eş ve çocuk edinmeden tenzih etmiyorsun!" diye karşılık verdi.[308] Denir ki; Bi-

305. Bu halife Büveyhî hükümdârı Adududdevle Fenâ Husrev (ö. 372/983) olup 371 (981-982) yılında, Bizans'a gönderilen âlim de meşhur kelâm âlimi Ebubekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî'dir (ö. 403/1013). bkz. Kadı Iyâz, **Tertibü'l-medârik,** II, 585-602; **Alâmü'n-nübelâ,** XVII, 190-193; M. Selighson, "Adududdevle", **İA,** I, 143; H. Sâbit Şibay, "Bâkıllânî", **İA,** II, 253-257.

306. bkz. **İA,** II, 254.

307. bkz. **Tertîbü'l-medârik,** II, 596.

308. **age,** II, 600.

zans kralı Hz. Âişe'yi ayıplama maksadıyla ona "Âişe olayı nasıl oldu?" diye sordu. Bâkıllânî de "Meryem'e olduğu gibi oldu, Allah her iki kadını da temize çıkardı, üstelik Âişe'nin çocuğu olmadı" diye karşılık vererek onu susturdu, o da ne cevap vereceğini bilmedi. Bu bilgiler **Târîhu'l-İslâm'**dan nakledildi.[309] Hatırımda kalan bir olay da şudur: Bizans kralı Bâkıllânî'ye sorar: "Ayın sizin peygamberiniz için bölündüğünü ileri sürüyorsunuz; ay ile bir yakınlığınız mı var; siz onu(n bölündüğünü) gördünüz de başkaları görmedi?" O da "Sizinle mâide (sofra) arasında bir kardeşlik ve nesep bağı mı var ki siz onu gördünüz, sizin civarınızda oldukları hâlde onu inkâr eden yahûdîler, Yunanlılar ve mecûsiler görmediler?" diye karşılık verince kral sustu ve cevap veremedi.[310] İbnü't-Tilimsânî **Şerhu'ş-Şifâ'**da bu olayı etraflıca anlatarak şöyle der: Bazıları zikretti ki hükümdâr, kendisiyle İslâm'ın yüceliği ve hristiyanlığın buğzu ortaya çıksın diye, ârif ve âlim İmâm Ebubekir b. Tayyib'i Bizans kralına elçi olarak gönderdi. Kostantiniyye'ye (İstanbul) bu gidişi sırasında onunla patrikleri ve ileri gelen din adamları ile birlikte Bizans kralı arasında münazaralar ve karşılıklı konuşmalar oldu. Bunlardan birinde kral ona şöyle dedi: "Peygamberinizin mûcizeleri arasında ileri sürdüğünüz inşikâku'l-kamer (ayın bölünmesi) olayı sizce nasıldır?" Bâkıllânî şöyle cevap verdi: "O bize göre doğrudur, gerçektir. Resûlullah (sav) zamanında ay bölündü ve insanlar onu gördü. Ancak ayı o sırada orada olup aya bakmakta olanlar gördüler." Kral "neden bütün insanlar görmedi?" deyince ona şu karşılığı verdi: "İnsanlar onu görmek üzere sözleşmiş ve hazırlık içinde bulunmuş değillerdi de ondan." Kral şöyle dedi: Bu ay ile aranızda bir yakınlık mı var, neden Bizanslılar ve diğer insanlar bunu bilmiyor da ona yalnız siz görüyorsunuz?." Bâkıllânî şu karşılığı verdi: "Sizinle de şu mâide arasında bir nesep bağı mı var ki komşularınızdan Yunanlılar, mülhidler, brahmanlar, mecûsiler ve yahûdîler görmedi de yalnız siz gördünüz. Onların hepsi bunu inkâr ediyorlar." Kral buna hayret ederek "sübhanellah" dedi ve benimle konuşmak için falân papazı getirmelerini emreti ve biz ona güç yetiremiyoruz diye ekledi. Derken kumral saçlı, ayı[311] gibi bir adam getirdiler. Adam oturdu, kendisine meseleyi anlattılar. Şöyle dedi: "Müslümanın söylediği bağlayıcıdır; onun zikrettiğinden başka kendisine veri-

309. **age,** II,597.
310. bkz. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** II, 3.
311. **Tertîbü'l-medârik'te** (II, 597), "kurt" şeklinde geçmiştir.

lecek cevap bilemiyorum." Ona şöyle dedim: "Küsûfu (ay tutulması) bütün insanlar mı görür, yoksa yalnız onu gözetlemekte olanlar mı?" Adam "yalnız onu gözetleyenler görür" dedi. Ben de şöyle dedim: "İnkâr edilen ay bölünmesi olayı da böyledir; ay bir tarafta olduğunda ancak o tarafta bulunanlar ve bakmaya hazır olanlar onu görebilir. Ona bakmayanlar veya ayın görünmediği yerlerde bulunanlar ise göremezler." Papaz "o dediğin gibidir, kimse seni bu konuda reddetmez. Tartışma konusu bunu nakleden râviler üzerinde olup bunun dışında ithamda bulunmak doğru değildir." Kral "olayı nakledenlerin itham edilmesi nasıldır?" diye sorunca, hristiyan şöyle dedi: "bunun gibi mûcizeler, eğer gerçek iseler, hakkında zorunlu bilgi sahibi olabilmemiz için büyük bir topluluktan büyük bir topluluğa rivâyet yoluyla nakledilmesi gerekir. Böyle olursa hakkında zorunlu bilgi sahibi oluruz. Hakkında zorunlu bilgi olmazsa, haberin uydurma ve bâtıl olduğu anlaşılır." Bunun üzerine kral bana dönerek "cevap?" dedi. Ben de şu karşılığı verdim: "Ayın bölünmesi konusunda benim ispatlamam gereken hususu, onun da meleklerin mâideyi indirmeleri konusunda ispatlaması gerekir. Ona şöyle denir: Eğer mâidenin inişi gerçekse, onu çok sayıda insanların nakletmesi gerekirdi. Bu durumda da bütün yahûdî ve hıristiyanlar bunu zorunlu bilgiyle bilirlerdi. Madem ki bunu zorunlu bilgiyle bilmiyorlar, bu da haberin yalan olduğunu gösterir." Bunun üzerine hıristiyan papaz, kral ve orada bulunanlar şaşa kaldılar, meclis de bu şekilde dağıldı.[312]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ELÇİLERİNİ GÜZEL YÜZLÜLERDEN SEÇMESİ

Resûlullah'ın (sav) kendisine gönderecekleri postacıyı (berîd) güzel yüzlülerden seçmeleri hususunda, vâlilerine (âmil) verdiği tâlimât ileride zikredilecektir.[313] Resûlullah'ın (sav) hükümdârlara gönderdiği en meşhur elçilerden biri Dıhye el-Kelbî'dir. Aynî **Umdetü'l-kârî**'de (I, 93) şöyle der: Dıhye ashâbın en güzel yüzlülerindendi, Cebrâil Resûlullah'a (sav) onun sûretinde gelirdi. Süheylî "*Onlar bir kazanç ve eğlence gördüklerinde seni ayakta bırakıp oraya yöneldiler*" (Cuma 62/11) âyetiyle

312. bkz. **Tertîbü'l-medârik,** II, 597.
313. bkz. s. 405; **Feyzü'l-Kadîr,** I, 237; **Kenzü'l-ummâl,** VI, 45 (nr. 14776).

ilgili olarak İbn Selâm'dan şu yorumu nakleder: Âyette geçen "eğlence"den maksat, güzelliği sebebiyle Dıhye'nin yüzüne bakmış olmalarıdır. Dıhye Şam'a gittiğinde, çıkıp ona bakmayan gelinlik çağa gelmiş hiçbir kız kalmadığı rivâyet edilir.[314] Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî **el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye'**sinde şöyle der: Dıhye, zamanındaki insanların en güzeliydi. Yaratılışındaki güzelliğinden dolayı, Medine'ye varıp halk onu karşıladığında, kendisini görüp de karnındaki çocuğu düşürmeyen kadın kalmadı. Aynî **el-Umde'**de şunu da zikreder: Dıhye, kendisiyle kadınların fitneye düşmeleri korkusuyla yüzünde yaşmakla gezerdi.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HERHANGİ BİR YERE GÖNDERDİĞİ EMÎR VE ELÇİLERİNE TAVSİYESİ

İbn Hişâm'ın Siret'inde **İbn İshak'tan şöyle dediği nakledilir: Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısrî, içinde Resûlullah'ın (sav) ülkelere, Arap ve Acem hükümdârlarına elçi göndermesi ve kendilerini gönderdiği sırada ashâbına söylediklerinin zikredildiği bir belge bulunduğunu ve onu, Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'ye gönderdiğinde Zührî'nin belgeyi tanıdığını bana haber verdi. Belgede şöyle deniyordu: Resûlullah (sav) ashâbının yanına gelerek onlara şöyle buyurdu: "Muhakkak ki Allah beni bütün insanlığa bir rahmet olarak göndermiştir. Siz de tebliğ görevini benim adıma yerine getirin ki Allah da size merhamet etsin; Havarilerin İsa b. Meryem'e muhâlefet ettiği gibi bana muhâlefet etmeyin." Ashâbın "onların muhâlefeti nasıldı ey Resûlullah?" diye sormaları üzerine şöyle buyurdu: "İsa onları sizi dâvet ettiğim şeye dâvet etti; yakına gönderdikleri hoşlanıp itâat ettiler, uzağa gönderdikleri ise hoşnutsuz olup karşı çıktılar. İsa bunu Allah'a şikayet etti, sabahladıklarında her biri gönderildikleri kavmin dilini konuşur olmuştu."**[315]

---

314. **Umdetü'l-kârî,** Kahire 1392/1972, 1, 90. "Mu'sır" (genç kız, gelinlik) kelimesi metinde "muhaddara" (feraceli kadın) şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. II, 469.

315. İbn Hişâm, **es-Sîre,** IV, 606-607; Süheylî, **er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 464-466. Buraya kadar olan bilgiler **et-Terâtîb**'de altı çizili olmamakla birlikte Kettânî'ye değil Huzâî'ye aittir (bkz. İhsan Abbas, s. 194).

"Mescidde bevlin üzerine su serpme bâbı"nda[316] geçtiği üzere, mescide bevleden bedeviye engel olduklarında, Resûlullah (sav) ashâba şöyle buyurmuştu: "*Siz kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, zorlaştırıcılar olarak değil.*" Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de (I, 279) şöyle der: Resûlullah'ın (sav) herhangi bir tarafa gönderdiği herkes için tavrı böyle olup onlara "*kolaylaştırın, zorlaştırmayın*" buyururdu.[317] Derim: Bu husus **Sahîh-i Müslim**'de Ebû Mûsa'dan nakledilir: "Resûlullah (sav) ashâbından birini herhangi bir iş için gönderdiğinde "müjdeleyin, nefret etirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın" buyururdu."[318] Bezzâr da İbn Ömer'den şu hadîsi tahric eder: "Resûlullah (sav) Muâz ile Ebû Mûsa'yı gönderdi ve 'müşavere ve muvâfakat edin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin' buyurdu."

HÛLEFÂ-YI RÂŞİDİN ZAMANINDA BERÎD (POSTA TEŞKİLATI) KURULMASI

Berîd , posta istasyonlarından her biriyle diğeri arasındaki mesafeye denir ki bu da dört fersah veya oniki mildir. Sonra bu kelime mektupları taşıyan kimse için, şimdi ise daha geniş anlamda posta torbaları için kullanılmaktadır. Berîd temelde Fars menşe'lidir. Sonra İslâm devletlerinde kullanıldı ve bunun için âmilü'l-berid denilen özel bir görevli tayin edildi. Bu görevli vâliler ve bölgelerin haberlerini, dârülhilâfe'ye (başkente), buradan da onlara taşıyordu. Meşhur görüşe göre İslâm'da postayı ilk vazeden Muâviye b. Ebu Süfyân'dır. O muhtemelen postayı özel usûl ve esaslara göre düzenleyen, posta için mil ve istasyonlar koyan ilk kimsedir. Yoksa, posta ondan önce Hulefâ-yı Râşidin zamanında bilinmekteydi. Hz. Ömer b. Hattâb devrinde posta yaygınlık kazanmıştı. **Sahîh-i Buhârî**'de "Deve, davar, koyun ve ağılları bâbı"nda "Ebû Mûsa dârü'l-berîd'de (posta evi, postane) namaz kıldı" ifadesi geçmektedir.[319] Hâfız şöyle der: Sözü edilen dârü'l-berîd Kûfe'de bir yer olup vâliler tarafından halifeye gönderilen haberciler oraya inerlerdi. Ebû Mûsa, Hz. Ömer ve Osman zamanın-

316. Buhârî, Vudû 58.
317. **Fethu'l-Bârî**, II, 115.
318. Müslim, Cihâd, 6.
319. Buhârî, Vudû 66.

da Kûfe'de vâli idi, dârü'l-berîd de şehrin kenarında idi. Mutarrızî şöyle der: Berîd aslında ribâtta kullanılan hayvan anlamındadır. Sonra ise onlara bindirilip gönderilen haberci bununla adlandırıldı, sonra da meşhur mesafeye bu ad verildi.[320] Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Ömer'in hayatına dair yazdığı eserin 34. bâbında (s. 85); onun Medine'deki gece bekçiliği (ases) ve bununla ilgili olarak başından geçen hususlar anlatılırken şu bilgi verilir: Hz. Ömer Nasr b. Haccâc'ı Medine'den uzaklaştırdığında, Basra'daki vâlisine (âmil) bir mektup yazdı. Haberci onun yanında günlerce kaldı. Sonra vâlinin münâdîsi (tellâl, haber duyuran) "Müslümanların postacısı (berîd) hareket etmek istiyor, kimin bir ihtiyacı varsa yazsın" diye ilânda bulundu. Nasr b. Haccâc da emîrü'l-mü'minîn'e (Hz. Ömer) bir mektup yazarak onu mektupların içine koydu.[321]

İbn Cerîr'in **Tarîh**'inde geçen aşağıdaki kıssada Bizans hükümdârının hanımından Hz. Ömer'in eşine gerdanlık hediye getiren habercinin, müslümanların postacısı olduğu belirtilir. **Kitâbu't-Tâiri'l-garîd fî vasfi'l-berîd**'de, Arapların diğer hususlarda olduğu gibi, posta teşkilâtı konusunda da üstün bir mevkie sahip oldukları belirtilir. Bundan dolayı tarihçiler diğer milletlerden çok Araplarda postanın durumunu ele alıp anlattılar. Arapların postacılıkta kullandıkları ilk vasıta devedir. Sonra onun yerine katır ve daha sonra da sürati sebebiyle at kullandılar. Her seferde, yolcuların sevkini üstlenen bir postacı (berîd) bulunurdu. Arapların seferlerle gezip dolaşma eğilimleri, uzak ülkeler arasındaki uzun posta seferlerinin bütün düzeniyle yürümesinde en büyük yardımcı oldu. Bu görev onlar katında ancak halifenin atama yapabileceği ve yalnız ehliyetli kimselerin yürütebileceği yüksek görevlerdendir. Batılı kaynaklarda şu bilgiler verilir: Araplarda posta düzenlemesi ilk defat Hicret-i Nebeviyye'den sonra ilk halifenin emriyle olmuştur. Uzak mesafelere ulaşan fetihlerin genişliğine bağlı olarak, Arapların posta teşkilâtı da genişledi ve büyüdü. Sonra Abbasî halifeleri zamanında "sikke"[322] denilen posta istasyonlarının sayısı bin dolaylarına ulaştı. Bu genişliğe rağmen yolculuk ve varış zamanları ve emniyet bakımından işler tam bir titizlikle yürümekteydi. Her istasyonda yolcular ve postacıların seyrini, istasyonların durumunu gözetlemekle görevli bir başkan (reis) vardı. Bu başkanların hepsi, yollarda meydana gelen bü-

320. **Fethu'l-Bârî,** II, 129-130; Muttarizî, **el-Muğrib,** "berîd" mad.; **en-Nihâye,** I, 115.
321. İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb,** nşr. Zeyneb İbrahim el-Kârût, Beyrut 1407/1987, s. 86-87. Metinde hatalar mevcut olup aslına bakılmalıdır.
322. İki sikke arasındaki mesafeye berîd denirdi (bkz. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** I, 116).

tün hususlarla ilgili raporlarını, merkezî nokta olan Bağdat'taki genel yönetime takdim etmek zorundaydılar. Yüksek başkan da bunları, postanın durumunu, araştırmaya özen gösteren halifeye bizzat sunardı. Posta teşkilâtının, postanın seyri ve yolların coğrafi durumuyla ilgili posta kurallarını ihtivâ eden umumî bir posta lâyihası vardı. Posta için büyük meblağlar harcanıyordu. Denildiğine göre yalnız Yemen şubesi için, yılda harcanan miktar dört milyon dirhem civarında idi ki bu da dört buçuk milyon frank yapar. Bundan da, kalan diğer hatlarda yapılan harcamaların miktarı, Arapların posta teşkilâtı için yaptıkları harcamalar ve postanın onlar katındaki değeri anlaşılmaktadır. Adı geçen kitabın 95. sayfasında, Arapların posta görevlileri için Abbasî halifeleri zamanında alâmetler (sembol, amblem) edindikleri belirtilir. Onların alâmeti el ayası büyüklüğünde gümüş parçasından meydana geliyordu; bir tarafında besmele ve halifenin adı, diğer yüzünde de *"Doğrusu seni şâhid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik"* (Feth 48/8) âyeti yazılıydı.

ÖNEMLİ BİR NOT:

Makrizî'nin **el-Hıtat'**ında (I, 280) şu bilgi verilir: İbrahim b. Ahmed 261 (875) yılında İfrikıyye'yi (Kuzey Afrika) ele geçirdiğinde, kâfileler ve tâcirler yollarda emniyet içinde seyrediyorlardı. İbrahim b. Ahmed sahil boyunca karakollar ve kaleler yaptırdı.[323] Öyle ki Sebte şehrinden İskenderiyye istikâmetinde ateş yakılıyor ve oradan İskenderiyye'ye haber bir gecede varıyordu ki ikisi arasındaki yol aylarca sürmekteydi.[324] Derim: Çabuk haber ulaştırmada bu usûl telgraf ve telefondan daha enteresan ve hayret vericidir. Bu dünyada tuhaf şeyler olmaktadır!

İSLÂM'A DÂVET İÇİN ELÇÎ GÖNDERİLMESİ

Allah Resûlü (sav) Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi Bizans hükümdârı Kayser'e gönderdi. Onu mektubuyla gönderdi ve Kayser'e ulaştırması

323. "Benâ" (yaptırdı) kelimesi metinde düşmüştür.
324. **el-Hıtat,** I, 174.

için mektubu Busrâ büyüğüne (emîrine) vermesini emretti.[325] Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi Fars (İran) hükümdârı Kisrâ'ya gönderdi. Amr b. Ümeyye'yi Habeşistan hükümdârı Necâşî'ye, Hâtıb b. Ebî Beltea'yı İskenderiyye hükümdârı Mukavkıs'a, Âmir b. Lüey kabilesinden biri olan Selît b. Amr'ı Sümâme b. Üsâl'e, Alâ b. el-Hadramî'yi Bahreyn hükümdârı Münzir b. Sâvâ'ya, Şucâ b. Vehb el-Esedî'yi Hâris b. Ebû Şimr el-Gassânî'ye, Muhâcir b. Ebû Ümeyye'yi Yemen hükümdârı Hâris b. Abdikülâl el-Himyerî'ye gönderdi. İbn Cemâa şöyle der: Resûlullah (sav) hicretin 7. yılı (628) Muharrem ayında bir günde altı elçi gönderdi.[326]

Zurkânî'nin **Şerhu'l-Mevâhib**'i ile İbn Kîrân'ın **Şerhu'l-Elfiyye**'sinde, Resûlullah'ın (sav) hükümdârlara elçi olarak bir günde altı kişi gönderdiği ve onların her birinin, kendilerine gönderildikleri kavimlerin dilini konuşur hâle geldikleri; İbn Sa'd ve diğer eserlerde de bu bilginin geçmekte olduğu ve bunun da Resûlulah'ın bir başka mûcizesini teşkil ettiği belirtilir.

SULH İÇİN ELÇİ GÖNDERMESİ

Resûlullah (sav) Hirâş b. Ümeyye el-Huzâî'yi kendisine ait bir deveye bindirip Kureyş'e elçi olarak Mekke'ye gönderdi ve Mekke'ye geliş sebebini Kureyş eşrâfına bildirmesini emretti. Kureyşliler Resûlullah'ın (sav) devesini boğazlayıp onu da öldürmek istediler. Ahâbîş kavmi buna engel oldu ve onu bıraktılar. Sonra Allah Resûlü (sav) Hz. Ömer'in tavsiyesiyle bu iş için Osman b. Affân'ı gönderdi.[327]

325. Metinde Halife kelimesi Huleyf şeklinde geçtiği gibi, Huzâî'nin verdiği Buhârî ve Müslim rivâyetleri birbirine karışmıştır (bkz. İ. Abbas s. 194-195).

326. Metinde hata mevcut olup anılan bilgiler için bkz. İbn Hişâm, II, 607; **Subhu'l-a'şâ**, VI, 358-359; **er-Ravdü'l-ünüf**, VII, 465, 513-524.

327. bkz. İbn Hişâm, II, 314-315; **er-Ravdü'l-ünüf**, VI, 459. Bu olay Hudeybiye antlaşması öncesinde meydana gelmiş olup, Resûlullah (sav) önce Hirâş'ı, sonra da Hz. Osman'ı Mekke'ye geliş sebeplerinin savaş değil Kabe'yi ziyaret olduğunu bildirmek üzere göndermişti.

EMÂN BİLDİRMEK ÜZERE ELÇİ GÖNDERİLMESİ

es-Siyer'de **Mekke fethine dair haberde İbn İshak'ın şöyle dediği zikredilir: Mekke fethi günü Safvân b. Ümeyye Cidde'ye ve oradan da gemiye binip Yemen'e gitmek istedi. Umeyr b. Vehb şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, Safvân b. Ümeyye kavminin reisidir, senden korkarak denize ulaşmak üzere kaçtı, ona emân ver." Resûlullah "o emân üzeredir" buyurunca, Umeyr şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, kendisiyle senin ona emân verdiğini bileceği birşey ver bana." Resûlullah da ona Mekke'ye girdiği sırada giymiş olduğu sarığı verdi. Umeyr sarığı alarak çıkıp gitti, Safvân gemiyle denize açılmak üzereyken ona yetişti ve şöyle dedi: "Ey Safvân anam babam sana fedâ olsun, Allah'tan kork, nefsini helâke atma; bu Allah Resûlünün (sav) verdiği emândır, sana getirdim." Safvân şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana, benden uzaklaş ve konuşma benimle." Umeyr ona şu karşılığı verdi: "Ey Safvân, anam babam sana fedâ olsun, o (Resûlullah) insanların en fazîletlisi, en iyilik yapanı, en halîmi, en hayırlısı olup senin amcanın oğludur. Onun izzeti senin izzetin, şerefi senin şerefin ve hükümrânlığı senin hükümrânlığındır."**[328] **Safvân "hayatımdan korkuyorum" deyince, Umeyr de "o bundan (seni affetmekten) daha halîm ve daha cömerttir" dedi. Bunun üzerine Safvân onunla birlikte geri döndü, Umeyr onu Resûlullah'ın (sav) huzuruna getirince şöyle dedi: "Bu, senin bana emân verdiğini iddia ediyor." Resûlullah (sav) da "doğru söylüyor" buyurdu. Safvân "Bu konuda beni iki ay muhayyer kıl" deyince, Resûlullah (sav) "sen dört ay muhayyersin" buyurdu.**[329] **Ebû Ömer İbn Abdilber şöyle der: Umeyr b. Vehb b. Halef ile oğlu Vehb b. Umeyr Mekke fethi sırasında kaçtıklarında Resûlullah'tan (sav) emân istedi, Resûlullah (sav) da her ikisi için ona emân verdi ve oğlu Vehb b. Umeyr'i ona emân verdiğine işaret olarak yüce ridâsı ile birlikte gönderdi. Vehb de Safvân b. Ümeyye için zikredildiği şekilde onu alıp getirdi.**[330]

328. Umeyr'in bu sözleri metinde düşmüştür.
329. İbn Hişâm, **es-Sîre,** II, 417-418; İhsan Abbas, s. 207.
330. **el-İstiâb,** II, 484-486, III, 626-627. Metindeki hatalar için aslına bakınız.

EMÂN VERİLDİĞİNİ BİLDİRMEK ÜZERİNE KADINLARDAN GÖNDERİLEN

İbn Abdilber el-İstîâb'**da şöyle der: Ümmü Hakîm binti Hâris b. Hişâm, amcasının oğlu İkrime b. Ebû Cehil'in hanımı olup Mekke'nin fethi günü İslâmiyeti kabul etti. Kocası İkrime Yemen'e kaçtığında onun için Resûlullah'tan (sav) emân istedi ve onu aramaya çıkarak geri getirdi, o da müslüman oldu ve nikâhları üzere kaldılar. Ümmü Hakîm İkrime'yi getirdiğinde, Resûlullah (sav) onu görünce kendisine "muhacir yolcuya merhaba!" dedi. Ashâbına da, "İkrime size geliyor, onu gördüğünüzde babasına sövmeyin, çünkü ölüye sövmek diriyi incitir" buyurdu.**[331]

YANINDAKİ MÜSLÜMANLARI YOLLAMASI İÇİN YABANCI HÜKÜMDARLARA ELÇİ GÖNDERİLMESİ

İbn İshak şöyle der: Resûlullah'ın (sav) ashâbından Habeşistan'da kalanlar vardı. Resûlullah (sav) onlar için Necâşî'ye Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi gönderdi, Amr onları iki gemiye bindirerek Hudeybiye'den sonra Hayber'de bulunduğu sırada Resûlulah'a (sav) getirdi. Onlar içlerinde Ca'fer b. Ebû Tâlib'in de bulunduğu onaltı kişiydiler.[332]

DEVLET BAŞKANIYLA ÜLKESİNDE BULUNAN MÜSLÜMAN BİR KADINI EVLENDİRMESİ İÇİN YABANCI HÜKÜMDARA ELÇÎ GÖNDERİLMESİ

İbn Cemâa Muhtasaru's-siyer'**de zikreder: Resûlullah (sav) Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Necâşî'ye gönderdi. Necâşî'nin adı Arapça'da "atıyye" mânâsına gelen Ashame idi. Resûlullah (sav) ona iki mektup yazdı; birisinde kendisini İslâm'a dâvet ediyor ve ona Kur'an okuyor-**

331. **age,** III, 148, IV, 443-444; İbn Hişâm, II, 410, 418; İbn Kesir,III, 585.
332. İbn Hişâm, II, 359; İbn Kesîr, III, 389-390.

du. Necâşî bu mektubu alıp gözlerinin üstüne koydu ve tahtından inerek yere oturdu, sonra müslüman oldu ve hak şehâdeti getirip "eğer ona gidebilseydim giderdim" dedi. Resûlullah (sav) diğer mektupta da Ümmü Habîbe'yi kendisiyle evlendirmesini istedi ve yanında bulunan ashâbını gemiyle göndermesini emretti. O da öyle yaptı, fildişinden küçük bir kutu isteyerek, Resûlullah'ın (sav) mektuplarını onun içine koydu ve "bu iki mektup ellerinde kaldığı sürece Habeşistanlıların hayır içinde olacaklarını" söyledi.[333]

el-İsâbe'de Amr'ın biyografisinde şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) Ümmü Habîbe ile evlenmesi konusunda onu Necâşî'ye gönderdi. Ayrıca Mekke'ye de göndermiş ve Hubeyb'i bağlı bulunduğu ağaçtan kurtarmıştı.[334] Hâfız İbn Hacer, Ümmü Habîbe'nin **el-İsâbe**'deki biyografisinde de şu bilgiyi verir: Necâşî, Ebrehe adlı bir cariyesini Ümmü Habîbe'ye gönderdi. Cariye ona "hükümdâr, seni evlendirecek kimseyi vekil kılmanı istiyor" dedi. O da Hâlid b. Said'i[335] vekil tayin ederek gönderdi ve Ebrehe'ye de iki gümüş bilezik verdi. Akşam olunca Necâşî, Câfer b. Ebû Tâlib ile yanındaki müslümanların getirilmesini emretti, onlar da geldiler. Necâşî hutbe irad etti; Allah'a hamd ü senâda bulundu, kelime-i şehâdeti okudu ve sonra şöyle dedi: "İmdi, Resûlullah (sav) Ümmü Habîbe'yi kendisiyle evlendirmem için bana mektup yazdı, ben de icâbet ettim. Ümmü Habîbe'ye dörtyüz dinâr mehir biçtim." Necâşî sonra dinârları ortaya döktü. Sonra Hâlid hutbe okudu, "Resûlullah'ın (sav) isteğine icâbet ettim, Ümmü Habîbe'yi onunla evlendirdim" dedi ve dinârları aldı. Necâşî onlara yemek yaptırdı, yediler. Ümmü Habîbe şöyle der: Mal (mehir) bana getirilince Ebrehe'ye elli dinâr verdim, o ise bana iade etti. "Hükümdâr bunu bana kesin olarak emretti" diyerek, ona verdiklerimi bana geri verdi. Sonra ertesi gün bana ud, alaçehre, anber ve anber yağı getirdi, ben de onu Resûlullah'a (sav) götürdüm. İbn Fâris'in **Muhtasar**'ına İbn Badis tarafından yapılan şerh ile **el-Lübâb**'da şöyle denir: Ümmü Habîbe, İslâm'da kendisine bu meblağ verilen ilk kadındır.[336]

---

333. Bu mektuplar için bkz. Hamidullah, **el-Vesâik**, s. 99-107. Ayrıca bkz. s. 442.

334. **el-İsâbe,** II, 524; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 193. Hubeyb kelimesi metinde yanlış olarak "haşeb" şeklinde geçmiştir.

335. Metinde ve **el-İsâbe**'de yanlış olarak Hâlid b. Velid şeklinde geçmiştir.

336. **el-İsâbe,** IV, 305-306. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 645; İbn Sa'd, VIII, 96-100; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 315-33.

Ebû Abdullah el-Gâfıkî'nin **Zıllü'l-ğamâme**[337] adlı eserinde adı geçen Ümmü Habîbe hakkında şu bilgi verilir: Salih kul Ashame (Necâşî) onun mehrini edâda Allah ve Resûlünün rızâsını kazandı. Allah onun kalbine iman ve merhameti yazdı, Ümmü Habîbe'yi güven ve korumasına aldı, tâ ki Şurahbil b. Hasene onu Resûlullah'a (sav) ulaştırıp[338] zifafında koruyuncaya kadar. Onu iman kanâatine boğdu ve zamanın uzunluğu karşısında merhaleleri tükenmeye yüz tuttu. Ümmü Habîbe sabah olunca nikâhlanmasına hamdetti ve kuşlar onun muştusunu koşuşturdular; bileziklerini ve yüzüklerini Resûlullah'ın (sav) onu nikâhladığını kendisine haber veren kimseye hediye etti.

HEDİYE GÖTÜRMEK ÜZERE ELÇİ GÖNDERİLMESİ

Ebû Ömer İbn Abdilber el-İstiâb'da **şöyle der: Resûlullah (sav) Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi bir hediye ile Mekke'ye Ebû Süfyân b. Harb'e gönderdi.**[339] **Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm şu rivâyeti nakleder: "Bu hediye Acve hurması idi. Resûlullah (sav) Ebû Süfyân'a yazarak kendisinden işlenmiş bir deri istemiş, o da deriyi hediye etmişti." Ebû Ubeyd şöyle der: Bu hediye olayı Mekke fethi öncesinde Mekkeliler ile Resûlullah (sav) arasındaki antlaşma dönemindeydi.**[340]

Ebû'l-Hasan el-Medâinî, Resûlullah'ın (sav) etrafa gönderdiği elçilerle ilgili olarak müstakil bir kitap yazmıştır.[341] Bunu Hâfız İbn Hacer, Hâris b. Abdilkülâl'in **el-İsâbe** ve diğer eserlerindeki biyografisinde zikreder.[342] Hâfız Irâkî de **Elfiyye'**sinde elçilere işâretle şöyle der:

Resûlullah'ın (sav) hükümdârlara gönderdiği elçiler:

---

337. Muhammed b. Mesûd el-Gâfıkî (ö. 540/1146), **Zıllü'l-ğamâme ve tavku'l-hamâme** (bkz. **GAL,** I, 454; **Suppl.,** I, 629).
338. bkz. **es-Siretü'l-Halebiyye,** III, 414.
339. **el-İstiâb,** II, 498
340. Ebû Ubeyd, **el-Emvâl,** Kahire 1395/1975, s. 328. Ayrıca bkz. s. 571, II, 21-22.
341. Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö. 225/840). Meşhur Arap tarihçisidir. **el-İsâbe'**de (I, 283) eserinin adı **Kitâbu Rüsuli'n-Nebî** olarak verilmiştir. Bu zat için bkz. C. Brockelmann, "Medâinî", **İA,** VII, 456-457. İbn Hudeyde (ö. 783/1381) Resûlullah'ın (sav) elçi ve kâtiplerine dair eserinin (**el-Misbâhu'l-mudî,** Beyrut 1405/ 1985) birinci cildinde 48 elçiyi zikreder. M. Yasin Mazhar Sıddıqui de 42 elçi hakkında bilgi verir (**Organisation of government under The Prophet,** s. 230-237, 464-472).
342. **el-İsâbe,** I, 283

Nebî'nin gönderdiği ilk kimse
Bir hükümdâra Amr ki ed-Damrî'dir
Necâşî'ye gönderdi onu, vardığında
İndi döşeğinden oldu müslüman
Muhacirleri gönderdi deniz yoluyla
Ona iki gemiyle
Evlendirdi Remle'yi Nebî'yle Amr da kabul etti
Onun adına, Necâşî verdi mehrini ihsânla
Dıhye'yi gönderdi Kayser'e
Ki o Herakliyus'tur, büyüklendi isyan etti
Ve gitti İbn Huzâfe Kisrâ'ya
Yırttı mektubu azgınlıktan inkârdan
Hâtıb'ı Mukavkıs'a gönderdi
"Hayırla" dedi ve yaklaştı umudunu kesmedi
Nebî'ye Mâriye-i Kıbtıyye'yi etti hediye
Ve kardeşi Sîrîn'i hediyelerle
Altın, kadeh ve bal
Ve Mısır'dan nadide şeyler
İbnü'l-As'ı gönderdi tâ ki
Verdi mektubunu iki oğluna Cülendâ'nın
İkisi de olup müslüman bıraktılar Amr'ı
Zekâtı toplamaya ve hediye verdiler
Selît'i Yemâme'ye gönderdi
Benî Hanîfe hükümdârı Hevze'ye
Elçiye ikrâmda bulundu ağırladığında
Ve dedi "ne güzeldir kendisine dâvet olunan."

Ve istedi "işin" birâzının kendisine tevdiini
Verilmedi ona, o da geçip gitti küfründe
Bunun gibi Şucâ el-Esedî vardı
Belkâ hükümdârı Hâris el-Gassânî'ye
Attı mektubu ve dedi varıyorum
Onun üstüne, Kayser Herakliyus oldu engel.
Denildi, aksine, onu Cebele'ye gönderdi
O yumuşak davrandı fakat onu alıkoydu
Hükümdârlık, sonra Ömer zamanında
Müslüman oldu, sonra irtidatla oldu kafir
Muhâcir b. Ebû Ümeyye'yi
Gönderdi Hâris el-Himyerî'ye
Ki babası Abdikülâl'dir, tereddüt etti:
"Bakayım, düşüneyim," elçi olarak geldi

Nebî'ye müslüman olarak; onu kucakladı
Ridâyı serdi ona ve sevdi onu
Alâ b. el-Hadramî'yi gönderdi
Sâvâ oğlu Münzir ed-Dârimî'ye.[343]
Alâ ile birlikte Ebû Hureyre vardı
Boyun eğdi Münzir en hayırlı dine
Fetih yılı geldi Münzir elçi olarak
Ya da dokuzuncu yılda, bir görüşe göre
Bunun gibi, Muâz'ı gönderdi ve
Ebû Mûsa'yı bir muhalife, yaklaştılar
Buyurdu: "kolaylaştırın, zorlaştırmayın"
İstekle müjdeleyin, nefret ettirmeyin."
Cerîr'i gönderdi Zü'l-Kelâ'a ve
Zî Amr'a, ne güzel dâvetçidir o
Ve Amr ed-Damrî'yi Müseylime'ye
Yalanından dönmedi ayrılmadı
Ona mektubunu gönderdiği Sâib ile
İkinci kez ama o tevbe etmedi
Ardından Ayyâş'ı gönderdi
Beni Abdilkülâl'e, öptüler hepsi
Mektubunu ve müslüman oldular
Nuaym, Hâris[344] ve Mesrûh
Yine Nebî gönderdi yazdığında
Birçoklarına, gidenlerin adları belli değil
Ferve b. Amr el-Cüzâmî'ye
Ki kurtuldu İslâm'ı kabul ederek
Ve Benî Amr'a Himyer'den
Keza ünlü Ma'dikerib'e
Ve yazdı bazı papazlara Necrân'da
Keza Hades'ten[345] müslüman olanlara
Ve İbn Dimâd Hâlid el-Ezdî'ye
Ve râzı olunan İbn Hazm Amr'a
Temîm b. Evs ve kardeşlerine[346]
Yazdı ki hâlâ evlâtlarının yanındadır
Ve Yezîd b. Tufeyl el-Hârisî'ye
Ve Benî Ziyâd b. Hâris'e

343. Münzir b. Sâvâ el-Abdî'dir (bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 144 v.d.).
344. Metinde Hâr şeklinde yanlış geçmiştir.
345. Hades kabilesidir (bkz. **el-Vesâik,** s. 128).
346. Temîm ed-Dârî ve kardeşleri (**el-Vesâik,** s. 130).

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KENDİSİNE GELEN ELÇİYE HEDİYE VERMESİ

el-İsâbe'de, Kayser'in Maân vâlisi (âmil) Ferve b. Amr el-Cüzâmî'nin Resûlullah'a (sav) gönderdiği elçi Mesud b. Sa'd el-Cüzâmî'nin biyografisinde şu bilgi verilir: O, Resûlullah'a (sav) Ferve'nin hediyesini ve müslüman olduğu haberini getirdi, Resûlullah hediyeyi kabul etti ve elçiye beşyüz dirhem hediye verdi.[347]

MÜSLÜMAN OLMAMASI HALİNDE KENDİSİNE SAVAŞ AÇILACAĞI TEHDİDİYLE HÜKÜMDÂRA ELÇİ GÖNDERİLMESİ

İbn İshak'ın **Sîret'**inde Resûlullah'ın (sav) Amr b. Âs'ı Umân hükümdârı Cülendâ'ya İslâma dâvet için gönderdiği zikredilir.[348] Amr. b. Âs'ın onunla karşılıklı konuşması uzunca olup siyer müellifleri tarafından nakledilmiştir.[349] Bu konuşmada hükümdâra şöyle hitap etmiştir: "Senden başka kalan birini bilmiyorum, eğer bugün müslüman olmazsan atlar seni çiğneyecek, şehirlerin mahvolacak. Müslüman ol, selâmete erer ve kavmine vâli olursun." Şeyh Tayyib b. Kîrân **Şerhu'l-Elfiyye'**de şöyle der: "Onun hükümrânlık makamında ve avânesinin yanında, üstelik onun huzurunda oturamayıp ayakta durduğu hâlde, kendisine bu şekilde hitab edip savaş ve yok olmakla tehdit etmesi, Amr'ın cesâret gücünü göstermektedir." Amr'ın kıssası için adı geçen şerh ve diğer eserlere bakınız. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi zikredilir: Resûlullah (sav) Yuhanna b. Rü'be ve Eyle'nin liderlerine mektup yazarak şöyle buyurdu: "Eğer kara ve denizlerin güvenlik içinde olmasını istiyorsan, Allah ve Resûlü'ne itaat et. Eğer elçileri reddeder, onları râzı etmezsen sizinle savaşarak küçükleri esir alıp büyükleri de öldürünceye kadar sizden hiçbir şeyi kabul etmem..."[350]

---

347. Ferve'nin Resûlullah'a (sav) beyaz bir katır hediye ettiği zikredilir (İbn Hişâm, II, 591; İbn Kesîr, IV, 167; (ayrıca bkz. s. 506, 511). Metinde Maân kelimesi Amman şeklinde yanlış geçmiştir.
348. İbn Hişâm'da (II, 607) ve **el-Vesâik'te** (s. 161) Amr b. Âs'ın Cülendâ'nın iki oğluna elçi olarak gönderildiği, **el-İsâbe'**de (I, 262, 264) ise hepsine gönderilmiş olmasının da muhtemel bulunduğu belirtilir.
349. bkz. Süheylî, **er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 521.
350. İbn Sa'd, I, 277-278.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN TERCÜMANI

YABANCI DİLDE (KONUŞMAYI) TERCÜME EDEN:

Tilimsânî'nin el-Umde'**sinde belirtildiğine göre Zeyd b. Sâbit el-Ensârî en-Neccârî hükümdârlara gönderilen mektupları yazar ve Resûlullah'ın (sav) huzurunda (konuşmaları) cevaplardı. Onun Farsça, Rûmca, Kıptice ve Habeşce tercümanıydı. Bu dilleri Medine'de bunları konuşanlardan öğrenmişti. İbn Hişâm da** el-Behce'**de bu bilginin benzerini zikreder.**

Bu bilginin benzeri İbn Abdisselâm'ın **et-Târif bi-ricâli Muhtasarı İbni'l-Hâcib** adlı eserinde Zeyd'in biyografisinde de geçmektedir. Adaşımız Ebû'l-Hesenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin **Akâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâr bi-lisâni Fâris**[351] adlı eserinde, **el-İ'lâm bi-sîreti'n-Nebî aleyhi's-selâtü ve's-selâm** ile diğer bazı biyografi eserlerinde tasrih edildiği üzere Zeyd b. Sâbit gibi bazı sahâbîlerin Acemce, Rûmca, Habeşçe ve diğer dilleri öğrendikleri belirtilir. İbn Abdirabbih'in **el-İkdü'l-ferid'**inde (II, 144) şu bilgi verilir: Denildiğine göre Zeyd Farsça'yı Kisrâ'nın elçisinden, Rûmca'yı Resûlullah'ın (sav) hâcibinden, Habeşçe'yi onun erkek hizmetçisinden, Kıptice'yi de kadın hizmetçisinden öğrenmiştir.[352] **Sahîh-i Buhârî'**de "Kitâbü'l-Ahkâm"da "Hâkimlerin tercüme yaptırması ve bir tek tercüman bulunmasınının câiz olup olmadığına dair bâb" başlığında, Hârice b. Zeyd b. Sâbit'in Zeyd b. Sâbit'ten naklen şöyle dediği zikredilir: "Nebî (sav) Zeyd'e Yahûdî yazısını öğrenmesini emretti"[353]

YABANCI DİLDE YAZILARI TERCÜME EDEN:

Süryânî Yazısı: el-İstiâb'**da belirtildiğine göre; Resûlullah'a (sav) Süryânîce mektuplar geliyordu; Resûlullah Zeyd b. Sâbit'e Süryânîce'yi öğrenmesini emretti, o da on küsur günde öğrendi.**[354] **Tahâvî'nin** Muhtasar'**ında Zeyd b. Sâbit'ten şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) bana 'Süryânîce'yi iyi biliyor musun, bana mektuplar geliyor' buyurdu. Ben de 'hayır' dedim. Resûlullah 'o hâlde onu öğren' buyurdu,**

351. bkz. **Suppl.,** II, 857.
352. **el-İkdü'l-ferîd,** IV, 161.
353. Buhârî, Ahkâm 40; **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 216.
354. **el-İstiâb,** I, 552.

ben de onyedi günde öğrendim." el-Ahkâmu's-suğrâ'da, **Ebubekr İbn Ebî Şeybe'nin** Müsned'de **Zeyd b. Sâbit'ten şu rivâyeti naklettiği zikredilir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Bazı kimselerden bana mektuplar geliyor, onları herkesin okumasını istemiyorum, Süryânîce'yi öğrenebilir misin? Ben de "Evet" dedim ve onyedi günde öğrendim."**[355] İbn Abdilber'in **Behcetü'l-mecâlis**'inde Zeyd b. Sâbit'in Süryânîceyi onsekiz günde öğrendiği belirtilir.[356]

YAHÛDÎ YAZISI

Sahîh-i Buhârî'de "şevâhid"den olarak ve et-Târih'te[357] **—ki burada verilen metin** et-Târih'**ten alınmıştır— Zeyd b. Sâbit'ten şu rivâyet zikredilir: "Resûlullah (sav) 'yahûdî yazısını (İbranice) öğren, ben mektubum konusunda yahûdîlere güvenmiyorum' buyurdu. Ben de onu yarım ayda öğrendim; öyle ki onun yahûdîlere gönderdiği mektupları yazıyor, kendisine yazdıklarını da ona okuyordum"**[358] **Tahâvî'nin** Muhtasar'ında **Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediği nakledilir: "Resûlullah (sav) bana yahûdî yazısını öğrenmemi emretti, yarım ay geçmeden öğrendim. Resûlullah (sav) bana 'Mektubum konusunda hiçbir Yahûdîye güvenmiyorum' dedi, ben yazıyı öğrenince Resûlullah (sav) yahûdîlere mektup yazdığında ben yazıyordum, kendisine yazdıklarında da mektuplarını okuyordum."**

Buhârî bu rivâyeti "Kitâbu'l-Ahkâm"da "Hâkimlerin tercüme yaptırmaları ve bir tek tercüman bulunmasının caiz olup olmadığına dair bâb" başlığı altında "muallak" olarak nakleder ki lafzı şöyledir: "Hârice b. Zeyd b. Sâbit şöyle dedi: Nebî (sav) Zeyd'e yahûdî yazısını öğrenmesini emretti. Zeyd: Tâ ki Resûlullah'ın (sav) mektuplarını yazdım, kendisine mektup gönderdiklerinde de ona mektuplarını okudum."[359] Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bâri**'de Buhârî'nin bu hadîsi **et-Târih**[360] kitabında tafsilatlı ve "mevsûl" olarak verdiğini belirttikten sonra, hadîsi çeşitli "tarik"ler-

355. bkz. İbn Manzûr, **Muhtasaru Târîhi Dunaşk,** IX, 115.
356. **Behcetü'l-mecâlis,** I. 356. Ayrıca bkz. s. 270 ("Sır Kâtipliği" başlığı). Metinde "mecâlis" kelimesi yanlış olarak "mehâfil" şeklinde geçmiştir.
357. Buhârî, **et-Târihu'l-kebîr,** III, 381.
358. bkz. **Müsned,** V, 186; Ebû Dâvud, İlim 2; Tirmizî, İsti'zân 22.
359. Buhârî, Ahkâm 40.
360. **et-Târihu'l-kebîr,** III, 380-381.

le mevsûl olarak zikreder.[361] Tirmizî **el-Câmî**'in "Kitâbü'l-Edeb"inde[362] bununla ilgili olarak "Süryânîce öğretimine dair bâb" başlığına açarak şu rivâyeti nakleder: Bize Ali b. Hucr haber verdi, ona Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd babasından, o Hârice b. Zeyd b. Sâbit'ten, o da babası Zeyd'den şöyle dediğini haber verdi: "Resûlullah (sav) bana yahûdî yazısını öğrenmemi emretti ve 'Allah'a andolsun, ben mektubum konusunda hiçbir yahûdîye güvenmem' buyurdu. Yarım ay geçmeden yazıyı öğrendim. Öğrenince de Resûlullah yahûdîlere mektup yazdığında onlara ben yazardım, kendisine yazdıklarında da mektuplarını ona ben okurdum." Tirmizî şöyle der: Bu hadîs hasen-sahîh olup Zeyd b. Sâbit'ten çeşitli yollarla rivâyet edilmiştir. A'meş onu Sâbit b. Ubeyd'den, o da Zeyd b. Sâbit'ten şöyle rivâyet eder: "Resûlullah (sav) bana Süryânîce'yi öğrenmemi emretti." İbn Asâkir, Abdullah b. Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan şöyle dediği tahric der: "Zeyd b. Sâbit Mâsike[363] medreselerinde öğretim gördü, onların yazısını onbeş günde öğrendi. Öyle ki tahrif ettiklerini ve değiştirdiklerini biliyordu."[364] İbn Ebî Dâvud **el-Mesâhif**'te ve İbn Asâkir Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini tahric ettiler: "Resûlullah (sav) "bana bazı mektuplar geliyor, onları herkesin okumasını istemiyorum, İbranice veya Süryânîce[365] yazıyı öğrenebilir misin?" buyurdu. Ben de "evet" dedim ve onu onyedi günde öğrendim."[366] Ebû Ya'lâ, İbn Ebî Dâvud **el-Mesâhif**'te ve İbn Asâkir, Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini tahric ederler: "Nebî (sav) bana 'Süryânîce'yi iyi biliyor musun, bana mektup geliyor' buyurdu. Ben 'hayır' dedim, o da 'öğren' buyurdu ve ben onu onyedi günde öğrendim."[367] İmam Ahmed, Zeyd b. Sâbit'ten "merfû" olarak şu tahric de bulunur: "Ey Zeyd, benim için yahûdî yazısını öğren; Allah'a andolsun ki ben mektubum konusunda hiçbir yahûdîye güvenmiyorum." Abd b. Humeyd de Zeyd b. Sâbit'ten "merfû" olarak şu hadîsi tahric eder: "Ben bir kavme yazıyorum, fazla veya eksik yazmalarından korkuyorum, Süryânîce'yi öğren."

---

361. **Fethu'l-Bâri,** XXVII, 216
362. "Kitabü'l-İsti'zân" olacak. bkz. Tirmizî, İsti'zân 22.
363. Benî Mâsike, Medine'deki küçük yahûdî kabilelerinden biridir (bkz. Ahmet İbrahim eş-Şerif, **Mekke ve'l-Medine fi'l-Câhiliyye ve ahdi'r-Resûl,** Kahire 1985, s. 318-319).
364. İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk,** tıpkıbasım (Dârü'l-Beşir), Amman, ts., VI, 559.
365. Resûlullah'ın İbranîce mi, Süryânîce mi dediği konusunda râvi tereddüt etmiştir.
366. İbn Asâkir, **Târihu Dımaşk,** VI, 559; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** IX, 115.
367. **Kitâbu'l-Mesâhif,** s. 3. Burada Zeyd'in onyedi değil ondokuz günde öğrendiği kaydedilmektedir. **Târîhu Dımaşk'**ta ise (VI, 559) onyedi günde öğrendiği belirtilmiştir.

Derim: Bununla, yabancı dilleri öğrenmenin hükmü anlaşılmaktadır. **Subhu'l-a'şâ**'nın üçüncü cildinde şöyle denir: Kâtibin Arapça'dan başka dillerden, kendisiyle konuşma veya yazışma ihtiyacı sözkonusu olan kimsenin dilini öğrenmesi gerekir. Bunun gibi, Arap yazısı dışındaki yazılardan da ihtiyaç duyulan yazıları öğrenmelidir. Muhammed b. Ömer el-Medâinî **Kitâbü'l-Kalem ve'd-devât**'ta şöyle der: "Kâtibin Hint yazısı ve diğer yabancı yazıları öğrenmesi gerekir." Daha önce dil ile ilgili olarak Resûlullah'ın (sav) Zeyd b. Sâbit'e yahûdîlerin Süryânîce veya İbranice yazısını öğrenmesini emrettiğine, onun da Hz. Peygamber'e onların mektuplarını okuduğuna ve Resûlullah'tan (sav) onlara cevap yazdığına dair geçen bilgi de bunu teyid etmektedir.[368] İbn Rüşd, efendimiz Hz. Ömer ve İmam Mâlik'in, Arapça'dan başka dilleri öğrenip konuşmayı kötülediklerine dair rivâyeti yorumlamakta olup **el-Beyân ve't-tahsil**[369] adlı eserindeki sözlerinden anlaşılan şudur: İmam Mâlik'in Arapça'dan başka dil ve yazıları öğrenmeyi mekruh sayması, öğrenilmesinde bir fayda bulunmayanlarla ilgilidir. Fakat Hz. Peygamber'in (sav) emriyle Zeyd'in öğrenmesinde olduğu gibi, devlet başkanının (İmâm) ihtiyaç duyduğu şeyleri tercüme etme, hâkimin hasımlar arasında hüküm verme ve hukuku ispat etme, âşirin beytülmâl için ehl-i zimme ve harbî tüccarlarından alacağı uşûr vergilerini toplama, bir esirin hürriyetine kavuşturulması ve benzeri gibi zarûretin gerektirdiği faydalı hallerde, ihtiyacı karşılamak için öğrenmesi mekruh değildir. İbn Yunus, Hz. Ömer'in Arap olmayanları kendi dilleriyle konuşmaktan menettiğine dair, **el-Müdevvene**'de geçen ifade ile ilgili olarak şöyle denildiğini belirtir: Bu yasaklamadan kastedilen, yabancı dille mescidde veya onu bilmeyen birinin yanında konuşmaları halidir ki; bu durumda bir kimseye karşı iki kişinin fısıldaşmaları gibi olur ki bu da mekruhtur. Şeyh Ebû'l-Hasan bu hususta şöyle der: "Son te'vil daha uygundur. Birincisine gelince, bunu neden mekruh saymış olabilir; yabancı dille konuşma, mescidlerin sakındırılması gereken boş sözlerden midir?" O sanki bu hususta tevakkufta bulunmuştur. **et-Tevdîh**'te müellif şöyle der: O mescidlerde yabancı dille konuşmayı mekruh saymıştır. Çünkü Mâlik de mescidlerde Arapça'dan başka dille konuşulmasını mekruh saymıştır. İbn Yunus'un kanâati de bu yöndedir. İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal**'inde şu bilgi verilir: İmâm Mâlik bundan, yani mescidde yemek yemeden daha hafif fiili mekruh

368. **Subhu'l-a'şâ**, III, 4.
369. **el-Beyân ve't-tahsil**, XVIII, 146.

saymış olup bu da özellikle Arapça'yı iyi bilenlerin başka dille konuşmalarıdır. Bu konuda İbn Ebî Cemre'nin **Muhtasar**'ına Meccâcî'nini yaptığı şerhte üçüncü hadîse bakınız.

Derim: Arapça dışında bir dille konuşmanın Hz. Ömer tarafından nehyinin ve İmâm Mâlik tarafından mekruh sayılmasının, mescidde bununla konuşan kimse veya hiçbir zarûret gerektirmediği hâlde ya da kendi dilini, bunun edebiyat ve ilimlerini küçümseyerek yabancı dil öğrenen kimse hakkında olduğu, başka kimseler hakkında sözkonusu olmadığı anlaşılmaktadır. Üstelik bugün kabul etmekteyiz ki Arap olmayan milletlerin dilleri, onlarla yarışma ve milletler arasında yükselme için zarûri olan müsbet ilimler, ayrıca birarada yaşama ve bu durumda insan haklarını güvence altına alma konusunda gerekli olan karşılıklı tanışma için bir anahtardır. Birçok dilleri bilenlerden biri olan Şeyh Safiyüddin el-Hıllî şöyle der:

> Kişinin dilleri ölçüsünde olur faydası
> Ona felâketler hâlinde yardımcıdır bunlar
> Davran öyleyse çabucak öğrenmeye dilleri
> Her dil gerçekte birer insandır.

el-Cevheretü'l-mahsûs fî tercemeti şârihi'l-Kâmûs[370] müellifi bu iki beyti ona nisbet etmektedir. Bu konuda zikredilen en enteresan şeylerden biri de, İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında (III, 258) gördüğüm şu bilgidir: Efendimiz Hz. Ömer'in öldürülmesinde, Muğîre'nin hizmetçisine yardım edenlerden biri olan Cefne en-Nasrânî, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın süt babasıydı ve Medine'de yazı öğretiyordu.[371] Onun yabancı dilde yazı öğrettiği söylenebilir, ama meselâ Arapça veya Kur'an öğrenme konusunda o sırada bir hıristiyana ihtiyaç duymuş olmaları imkânsızdır. Bunu düşün. Bu konuda zikredilen en güzel şeylerden biri de Şeyh Muhammed en-Nevevî el-Câvî el-Mekkî'nin **Merâhu lebîd li-keşfi ma'na'l-Kur'ani'l-mecîd**[372] adlı tefsirinde, Hz. Yusuf'tan (as) bahseden *"(Yusuf krala) Beni ülkenin hazineleri üstüne (memur) kıl, çünkü ben (onları) iyi korur, (yönetmesini) iyi bilirim, dedi"* (Yusuf 12/55) âyeti ile ilgili olarak gördüğüm şu yorumdur:

---

370. Bu eser Murtaza ez-Zebîdî hakkında olup Muhammed İbrahim Fennî el-Mısrî tarafından kaleme alınmıştır. Kettânî, müellif hattı bir nüshanın kendisinde bulunduğu söyler (**Fihrisü'l-fehâris,** I, 530).

371. İbn Sa'd, III, 356. Söz konusu isim burada Cüfeyne olarak geçmektedir.

372. Muhammed b. Ömer el-Câvî'nin (ö. 1316/1898) bu eseri basılmıştır (Kahire 1305). bkz. C. Brockelman, "Nevâvî" **İA,** IX, 218-219; **Suppl.,** II, 813-814.

Yani mallarda tasarruf yollarını ve bana gelecek gariplerin (yabancıların) bütün dillerini bilirim (s. 403).

Buhârî **Sahîh**'te, "Farsça ve ritâne (Arapça'dan başka dil) ile konuşan kimse bâbı" diye bir başlık açar.[373] **el-Fecrü's-sâti**'de müellif şöyle der: "Ritâne"den maksat Arapça'dan başka dil olup bu, daha genel olanın atfı kabilindendir. Yani, iki âyetin de[374] delâlet ettiği üzere; ihtiyaç duyulduğunda Arapça'dan başka dille konuşmanın caiz olduğudur. Buhârî bununla, Farsça konuşmanın mekruh olduğuna dair varid olan hadîslerin zayıf olduğuna işaret etmiştir. Bu başlığın cihâd bahsinde ele alınması da müslümanların, Arap olmayanların (Acem) elçi ve emîrleriyle münasebetlerinde buna ihtiyaç duymalarından dolayıdır."

Bu konuda anılması gereken en enteresan şey, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin **Mir'âtü'z-zamân** adlı eserinde okuduğum şu bilgidir: "O, Abdullah b. Zübeyr'in kölelerinden bahsederken Hişâm'ın şöyle dediğini zikreder: Abdullah b. Zübeyr'in her biri bir dille konuşan yüz hizmetçisi vardı. O da onların her biriyle kendi dili ile konuşurdu." Bu bilgi, Hâfız Suyûtî'nin **Târihu'l-hulefâ**'sında (s. 83) İbn Asâkir'in Ömer b. Kays'tan tahrici olarak verilmiş olup oraya bakınız.[375] Bu, sahâbe ve tabiînin dilleri bilmeleri ve bunun sayısı ile ilgili olarak duyduğum en enteresan bilgidir. Zikredildiğine göre İbnü'z-Zübeyr'in babasının, kendisine haraç ödeyen bin kölesi vardı. Oğlunun da bu kadar kölesinin bulunması yadırganacak birşey değildir. Çünkü İslâm'da Hâşimîler'den sonra onların ailesinden daha büyüğü yoktu. Bu konu ile ilgili olarak, şimdi Şam'a yerleşmiş bulunan dayımızın oğlu allâme muhaddis Ebû Abdullah b. Ca'fer el-Kettânî'nin[376] **el-Metâlibü'l-azizetü'l-vâfiyye fî tekellümihi aleyhisselâm bi-gayri'l-luğati'l-Arabiyye** adlı eseri, Hanefî âlim Şürunbulâlî'nin **en-Nefhatü'l-kudsiyye fî ahkâmı kıraâti'l-Kuran ve kitâbetihi bi'l-Fârisiyye**[377] ve allâme Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin **Akâmü'n-nefâis fi edâi'l-ezkâr bi-lisâni'l-Fâris**[378] adlı risâlelerine bakınız. Ayrıca **Fethu'l-Bârî**'de "Kitâbü'l-

373. Buhârî, Cihâd 188. Ayrıca bkz. Ebû'ş-Şeyh, **Ablâku'n-Nebî,** s. 215; **es-Siretü'ş-Şâmiyye,** VII, 208.

374. Kastedilen âyetler, bâb başlığının devamında zikredilen İbrahim Sûresi 4. ve Rûm Sûresi 22. âyetleridir.

375. **Târihu'l-hulefâ,** s. 233. Ayrıca bkz. II, 470-471, 499.

376. Bu zat için bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 515-518; **Suppl.,** II, 890-891.

377. Bu risâle basılmıştır (Kahire 1355). bkz. **Suppl.,** II, 431.

378. Bu risâle de birkaç defa basılmıştır (bkz. **age,** II, 857).

Cihâd"da Buhârî'nin "Farsça... konuşan kimse bâbı" ile ilgili olarak müellifin şu söylediklerine bakınız: Buhârî sanki Resûlullah'ın (sav) dilleri bildiğine işâret etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), dillerinin ayrılığına rağmen bütün milletlere gönderilmiş olup dolayısıyla onun risâletinin umumîliğine nisbetle bütün milletler onun kavmi sayılır. Bu da onları anlaması ve onların da kendisini anlamaları için onların dillerini bilmesini gerektirir. Şöyle de denilebilir: Bu durum, onlar nezdinde güvenilir tercüman bulunması imkânı sebebiyle, Hz. Peygamber'in (sav) bütün dilleri konuşmasını gerektirmez.[379] Ayrıca allâme dayımızın (Allah rahmet etsin) **İthâfu nücebâi'l-asr bi'l-cevâb ani'l-mesâili'l-aşr** adlı eserine bakınız. **Ünmûzecü'l-lebîb**'de Hz. Peygamber'e (sav) ait hasâisten olarak Kur'an'ın her dilde inmiş olduğu belirtilir[380] ki İbnü'n-Nakib bunları sayar. Yine Suyûtî **el-İtkân**'da Ebubekir el-Vâsıtî'nin **el-İrşâd fi'l-kırâati'l-aşr** adlı eserinde şöyle dediğini kaydeder: Kur'an'da şu elli dil (ve lehçe) mevcuttur: Kureyş, Hüzeyl, Kinâne, Has'am, Hazrec, Mezhic, Huzâa, Gatafân, Müzeyne, Sakif, Hevâzin, Eş'ar, Numîr, Kays, Aylân, Cürhüm, Yemen[381], Ezd Şenûe, Kinde, Temîm, Himyer, Medyen, Lahm, Sa'dü'l-aşîre[382], Hadramevt, Sedüs, Amâlika, Enmâr, Gassân, Sebe, Umân, Benî Hanîfe, Tağlib,[383] Tay, Âmir b. Sa'saa, Evs, Belî[384], Cüzâm, Uzre[385], en-Nemir, Yemâme. Arapça dışında ise Farsça, Rûmca, Nabati dili[386], Habeşce, Berberice, Süryânîce, İbranice ve Kıbti dili.[387] Kütüphanemizde Suyûtî'nin **el-Mühezzeb fîmâ vakaa fi'l-Kur'an mine'l-muarreb**[388] adlı bir risâlesi vardır. Yaklaşık bir forma hacminde olup alfabetik olarak tertip edilmiştir. Bu konuda onun bir başka risâlesi de bulunmaktadır. Ravdî'nin **Şerhu'l-Ünmûzec**'inde ulemânın *"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir"* (Sebe' 34/28) ile *"Kendilerine apaçık anlatabilsin diye her peygamberi kendi milletinin dili ile gönderdik"* (İbrahim 14/4) âyetlerinden Hz. Peygamber'in (sav) bütün dilleri bildiği hükmünü çıkar-

379. **Fethu'l-Bârî,** XII, 156-157.
380. bkz. Suyûtî, **el-Hasâisü'l-kübrâ,** II, 127-128, 130-131.
381. Metinde "Eymen" şeklinde geçmiştir.
382. Metinde "Sa'd" ve "el-Aşire" şeklinde ayrı zikredilmiştir.
383. **el-İtkân'**da Sa'lebe şeklinde geçmiştir.
384. Metinde mevcut değildir.
385. Metinde "Urve" şeklinde geçmiştir.
386. Metinde "Kıpti dili" olarak mükerrer geçmiştir.
387. Suyûtî, **el-İtkân,** Kahire 1405/1985, II, 102.
388. bkz. **Suppl.,** II, 181.

dıkları belirtilerek, bu konuda Şeyh eş-Şûnî'nin **Meclis'**ine Bulkînî'nin yaptığı şerhe[389] bakılması tavsiye edilir. Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ'**da (I, 480) şöyle der: Allah Teâla Resûlullah'a (sav) bütün dilleri öğretmiş olup "*Biz her peygamberi ancak kendi milletinin dili ile gönderdik*" (İbrahim 14/4) buyurmaktadır. Resûlullah (sav) ise herkese gönderilmiştir.[390] **Subhu'l-a'şâ'**da (I, 165) "Kâtibin yabancı dilleri bilmeye ihtiyacı faslı"nda da Muhammed b. Ömer el-Medâinî'den naklen şu bilgi verilir: Denildi ki Resûlullah (sav) Arap olmakla birlikte bütün dilleri biliyordu. Çünkü Allah onu bütün insanlara göndermiştir. Şüphesiz, Allah bir peygamberi kendilerini anlamadığı bir topluma gönderen değildir. Bu sebepledir ki Resûlullah (sav) Selmân ile Farsça konuştu. Medâinî, İkrime'ye varan senedle şu rivâyeti nakleder: İbn Abbas'a "Resûlullah (sav) Farsça konuştu mu?" diye soruldu. O da "Evet, Selmân onun yanına geldiğinde kendisine "dürüsteh ve sâdteh" dedi" diye karşılık verdi. Muhammed b. Emyel "Sanıyorum bu söz, "merhaba, hoş geldin" anlamındadır" der! Bu durumda[391] Hz. Peygamber'in (sav) Zeyd'e Süryânîce veya İbranice yazmayı öğrenmesini emretmesi, yazmanın kendisine haram olmasındandı, yoksa bununla Zeyd'e onların dillerini öğrenmesini emretmiş değildi. Hâfız İbn Abdisselâm en-Nâsırî[392] **er-Rihletü'l-kübrâ'**sında hocası İmâm Muhammed b. Muhammed el-Buhârî en-Nâblûsî el-Eserî'nin biyografisinde, Resûlullah'ın (sav) Farsça konuşup konuşmadığı konusunu ve **el-Kâmûs** müellifinin **Sifru's-saâde** adlı eserinde, Hz. Peygamber'in (sav) Farsça konuştuğunu kabul etmediğini[393] onunla müzakere ettiklerini, hocasının ise Resûlullah'ın (sav) Farsça konuşmuş olduğunu doğru bulduğunu, bu yolculuk sırasında kendisine soru sorulması üzerine, imlâ ettirdiği ve **el-Kâmûs** müellifinin görüşünü reddettiği iki formayı ona gösterdiğini belirtir.

389. Ali eş-Şûnî ve sözkonusu eserler için bkz. Gazzî, **el-Kevâkibü's-sâire,** II, 216-219; **GAL,** II, 438; **Suppl.,** II, 461.
390. Hafâcî, **Nesimü'r-riyâz,** I, 387. krş. s. 371.
391. Metinde "hineizin" kelimesi "hasenehu" şeklinde yanlış geçmiştir.
392. Hamed el-Câsir, **Eşheru rahalâti'l-hâc** (Riyad 1402/1982) adlı eserinde Nâsırî'nin (ö. 1239/1823) **er-Rihletü'l-Hicâziyyetü'l-kübrâ'**sını da özetle vermiştir (s. 35-172).
393. Firûzâbâdî, **Sifru's-saâde,** Beyrut 1405, s. 264.

ŞAİR

ALLAH RESÛLÜ'NÜN (sav) ŞAİRLERİ:

el-İstiâb'da **İbn Sîrîn'in şöyle dediği zikredilir: Müslümanların şairleri Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha ve Ka'b b. Mâlik'ti. Müşriklerin şairleri ise Amr b. Âs, Abdullah b. Ziba'ra ve Ebû Süfyân b. Hâris'ti. Ebû Ömer b. Abdilber şöyle der: Ali b. Ebû Tâlib'e "bizi hicveden topluluğu sen de bizim için hicvet" denilince, o da "Nebî (sav) izin verirse yaparım" karşılığını verdi. Bunun üzerine onlar "Ey Allah'ın Resûlü, ona izin ver" dediler, Resûlullah (sav) "bu hususta istenilen şey Ali'de yoktur" veya "o bu hususta istenilen durumda değildir" buyurdu. Sonra da şöyle dedi: "Resûlullah'a (sav) silahlarıyla yardım eden kavmi, dilleriyle ona yardım etmekten alıkoyan nedir?" İbn Sîrîn şöyle der: Müşrikleri hicvetmek için Hassân, Ka'b ve Abdullah b. Revâha olmak üzere ensardan üç kişi seçildi. Hassân ve Ka'b müşriklerin tarihî olaylar, günler** (eyyâm) **ve övgüye değer hasletlerle ilgili olarak söylediklerinin aynısıyla onlara karşılık veriyor ve onların ayıplarını zikrediyorlardı. Abdullah b. Revâha ise küfür üzere bulunmuş olmaları, duymayan ve faydası olmayan şeylere ibâdet etmelerinden dolayı onları ayıplıyordu. O sırada Abdullah'ın sözleri onlara daha hafif, Hassân ve Ka'b'ın sözleri ise daha ağır geliyordu. Fakat İslâmiyeti kabul edip de bilgi sahibi olduklarında onlara en ağır gelen söz Abdullah b. Revâha'nınkiydi.**[394]

Hassân'ın **el-İsâbe**'deki biyografisinde Ebû Ubeyde'nin şöyle dediği nakledilir: Hassân b. Sâbit'in şairlere üstünlüğü üç hususta dır: Câhiliyye devrinde ensârın şairiydi, Nübüvvet döneminde Allah Resûlü'nün (sav) ve İslâmî devirde de bütün Yemen'in şairiydi.[395] Şihâbüddin el-Berbîr'in **eş-Şerhu'l-celi**[396] adlı eserinde şu bilgi verilir: Ashâbın hepsi şiirin menba ve madeni idiler. En şair olanları dört halife, halifeler arasında en şairi de Ebubekir es Sıddîk idi. Hocalarımızın hocası Seyyid Mustafa el-Bekrî es-Sıddıkî'nin,[397] atası es-Sıddîk'in (Hz. Ebubekir) sözlerinden bir

394. **el-İstiâb,** I, 335-336, 338. Metinde özellikle son cümlelerde hata ve düşükler mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
395. **el-İsâbe,** I, 326; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 6.
396. Ahmed b. Abdüllatif el-Berbîr (ö. 1226/1811), **eş-Şerhu'l-celî alâ beyteyi'l-Mevsılî** (Beyrut 1302). bkz. Serkis, I, 545; **Suppl.,** II, 750.
397. Mustafa b. Kemalüddin el-Bekrî (ö. 1162/1749). bkz. C. Brockelmann, "al-Bakri", **EI,** I, 965-966.

divân derlediğim gördüm ki onu övmede divitlerin ağzı ve kalemlerin ağızları âciz kalır. Bu **divânı** alfabetik olarak düzenlemiştir. Hz. Ebubekir'in kızı Hz. Âişe, Hansâ'dan[398] da şairdi. Değil kadınlar, erkeklerin bile belleyemediği ölçüde şairlerin söylediklerini rivâyet ederdi. Dilini uzattığında burnuna değen Hassân b. Sâbit'in sahâbe şairlerinden olduğu apaçık bilinmektedir. O, dilini bir kılın üzerinden geçirse onu kırıp koparacağına, bir kayanın üzerinden geçirse onu parçalayacağına dair Allah'a yemin ederdi. Şunlar da sahâbî şairlerdendir: Nâbiğa el-Ca'dî, Ka'b b. Züheyr, Ka'b b. Mâlik, Zibrikân, Abbas b. Mirdâs, Amr b. Âs, Abdullah b. Revâha, Dırâr b. Hattâb, Hz. Peygamber'in (sav) amcası Abbas ve oğlu Abdullah b. Abbas, Lebîd, Muâviye b. Ebû Süfyân, babası Ebû Süfyân, Muğîre b. Şu'be ve başkaları. Resûlullah (sav) Hassân'ı şiir söylemeye ve müşrikleri hicve teşvik ediyor, bunun onları kılıçla mağlup etmekten daha üstün ve ağır olduğunu belirtiyordu. Allah Resûlü (sav) ashâbından şiir söylemelerini isterdi. Ka'b b. Züheyr'in söylediği şiir sebebiyle kanını heder kıldıktan (öldürülmesini mubah saydıktan) sonra yine söylediği şiir sebebiyle öldürülmesini önlemiş,[399] cariyesi Sîrîn el-Kıbtiyye'yi[400] Hassân'a mükâfat olarak vermişti.

SAHÂBEDEN ALLAH RESÛLÜ'NÜ ÖVEN KADIN VE ERKEK ŞAİRLER

İbn Seyyidinnâs diye bilinen Hâfız Fethüddîn Muhammed b. Muhammed el-Endelüsî (ö. 734/1334), bunları bir "keside-i mîmiyye"de toplamış, sonra da bunu **Minehu'l-mideh** veya **Fethü'l-medh**[401] adıyla şerhetmiştir. Sayıları ikiyüz civarında olan bu şairleri eserinde alfabetik olarak vermiştir. Çağdaşlarımızdan ve İstanbul'a yerleşmiş bulunan Câbizâde diye tanınmış Ebû'l-Hasan Ali b. Şakir el-Mostârî'nin, **Hüsnü's-sihâbe fi şerhi eş'âri's-sahâbe** adlı nefis bir eseri vardır.[402] İlk cildi 362 sayfa ola-

398. İslâm öncesi ve İslâmî devir tanınmış Arap kadın şairi (bkz. F. Gabrieli, "al-Khansâ", **EI,** IV, 1027.

399. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 475-476

400. Hz. Mâriye'nin kardeşi olup her ikisini de Resûlullah'a (sav) Mukavkıs hediye etmişti (**age,** VII, 160). Metinde Şîrîn şeklinde geçmiştir.

401. bkz. **Suppl.,** II, 74.

402. Ali Fehmi Cabiç (ö. 1918). Eserin birinci cildi (14+362 sk.) basılmış olup (İstanbul 1324/1906) diğer iki cildin ne olduğu bilinmemektedir. (bkz. Bekir Sadak, "Ali Fehmi Câbiç", **DİA,** II, 393).

rak basılan eser kâfiyelere göre düzenlenmiştir. Müellif, sahâbinin biyografisini verdikten sonra tevhid, Allah'a senâ, Resûlullah'ı (sav) medh ve mûcizelerini açıklamayla ilgili şiirlerini zikreder. Eserde ikiyüzü aşkın sahâbinin, bir tek beyitten bir kasideye kadar varan şiirleri verilmiş, sonra hepsinin kelimeleri şerhedilmiştir.

Sahâbeden sonra Resûlullah'ın (sav) ümmetinden onu öven şairlerin şiirlerine gelince, her memleket veya şehirde insanlar bunun için biraraya gelseler bile sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü bir divân derleyip de ona veya her harfine (bölümüne) Nebevî medihlerle başlamayan müslüman yok gibidir. **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye**'de müellifin Mekke'de **Münteha's-sûl fî medhi'r-Resûl** adlı bir eserin 673 (1274) yılında yazılmış yedinci bölümünü gördüğü belirtilir. Ebû Sâlim (müellif) devamla şöyle der: Bu eseri derleyen, bununla kendi sözlerini veya belli sözleri değil de Resûlullah'a (sav) yazılan medhiyeler ile benzeri şiirlerden erişebildiklerini derlemeyi amaçlamıştır. Kitabın tamamlanmasına ne kadar kaldığını Allah bilir.[403] Bu yüzyılımızda da arkadaşımız, zamanın ender şahsiyetlerinden biri olan Ebû'l-Mehâsin en-Nebhânî eş-Şâmî, Nebevî medhiyelerle ilgili bir antoloji derleyerek alfabetik olarak düzenlemiştir. Eser dört cilt hâlinde basılmıştır.[404] Bununla birlikte bu da azın azı olup denizden bir katredir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KENDİLERİNE YAZIK OLMUŞ (KÜFÜR ÜZERE ÖLMÜŞ) KİMSELERİN ŞİİRİNİ OKUTMASI

Müslim ve Buhârî de **el-Edebü'l-müfred**'de Amr b. Şerîd'den, onun da babasından yaptığı şu rivâyeti tahric ederler: "Nebî (sav) benden Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerinden okumamı istedi, ben de ona yüz kâfiye veya beyit okudum."[405] Yine **Sahîh-i Müslîm**'de Amr b. Şerîd'in babasından yaptığı şu rivâyet nakledilir: "Birgün Resûlullah'ın (sav) terkisine binmiştim, bana "Ümeyye'nin şiirinden hatırında var mı?" diye sordu, "evet" dedim; "haydi" buyurdu, bir beyit okudum, "daha" buyurdu, yi-

403. Ebû Salim el-Ayyâşî, **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye,** Rabat 1397/1977, II, 254. Burada 7. değil 9. bölümü gördüğü belirtilmektedir.

404. **el-Mecmûatü'n-Nebhâniyye fi'l-medâihi'n-Nebeviyye** (I-IV, Beyrut 1320). bkz. Serkis, II, 1839-1841.

405. Müslîm, Şiir 1; **el-Edebü'l-Müfred,** s. 291 (283. bâb).

ne de okudum, "daha da" dedi, tâ ki kendisine yüz beyit okudum. Resûlullah (sav) "neredeyse müslüman olacakmış!" buyurdu."[406] Kurtûbî bunda, hikmet, şer'î ve tabiî bakımdan güzel mânâlar ihtivâ ettiğinde şiirleri ezberleme ve ilgilenmenin caiz olduğuna delîl bulunduğu belirtir. Bundan, Hz. Peygamber'in (sav) kafirlerin şiirlerini okuttuğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Ümeyye b. Ebi's-Salt, Resûlullah'ın (sav) kendisi için "*şiiri iman, kalbi ise küfür etti*" dediği kimsedir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GENÇLİĞİN ŞARABA (SEVİNCE) BENZETİLDİĞİ VE BENZERİ AŞK VE EĞLENCE KONULU ŞİİRLERİ DİNLEMESİ

Ka'b b. Züheyr'in Allah Resûlü'ne (sav) "Bânet Suâd" kasidesini okuması kıssası meşhurdur. Bunun üzerine Resûlullah (sav), ölüme mahkûm edilmişken, okuduğu kasideden dolayı onu ölümden kurtardı ve kendisine yüz deve ile üzerindeki "bürde"yi (hırka) verdi. Muâviye bu hırkayı ondan otuzbin dirheme satın alarak hükümrânlığı (na bir sembol olması) için yanında muhâfaza etti ve ona saygı gösterdi. Emevî halifeleri de bayramlar ve belli günlerde teberrüken onu giyer ve en övgüye değer elbise sayarlardı. Tâ ki bu hırka devletle birlikte Abbasîlere geçti. İslâm ümmeti bu eşsiz güzellikteki "Kaside-i Lâmiyye"yi ezberleme, okuma, şerhetme ve benzerini söylemeye büyük önem verdi. Şeyh Edip Ebû Ca'fer el-Basîr el-İlbirî el-Endelüsî Ka'b'ın bu kasidesini anarken şöyle der[407]: Bu kasidenin köklü bir şerefi ve geçersiz kılanı (nâsihi) bulunmayan bir hükmü (otoritesi) vardır. Ka'b onu Resûlullah'ın (sav) mescidinde, o ve ashâbının huzurunda okuyarak onunla tevessülde bulundu ve cezâsından affa uğradı. Resûlullah (sav) onun ihtiyacını karşılayarak elbisesini ona giydirdi, kendisine el uzatmak isteyenlere engel oldu, onu yüceltti ve isteğine erdirdi. Bu, daha önce yaptığı hezeyanlar ve kanının heder kılınmasından sonra olup kasidenin hasenâtı bu günahları yoketti, güzelllikleri bu ayıpların yüzünü örttü. Bu kaside olmasaydı medhiye ve gazel yasaklanır, şiirden dolayı atıyye alan şair umudunu keserdi. O, şairlerin izledikleri yolda hüccetleri ve sahip oldukları şeylerde de daya-

406. Müslîm, Şiir 1.
407. bkz. Makkarî, **Nefhu't-tîb,** II, 688-689.

naklarıdır. Hocalarımızdan biri kendi isnâdı olarak İskenderiyye'de bana anlattı: Âlimlerden biri Ka'b'ın kasidesi olmadan meclisini açmazdı. Kendisine bu durum sorulunca şöyle dedi: Rüyâda Resûlullah'ı (sav) gördüm, *"Ey Allah'ın Resûlü, Ka'b'ın kasidesini huzurunuzda okuyayım mı?" dedim, o da "evet, onu ve onu seveni severim"* buyurdu. Ben de hergün onu okumayı Allah'a ahdettim. Makkarî şöyle der: Şairler o gün bu gündür, huzurunda okunana ve övgüsü kendisine nisbet edilen zattan (Resûlullah) bereket umarak, o kasidenin tarzında şiir söyleye geldiler ve onun sözlerini izlediler. Kadı Muhyiddin b. Abdüzzâhir, Allah Resûlü'ne (sav) medhiye olarak "Bânet Suâd" vezninde bir kaside kaleme aldığında şöyle dedi:

Ka'b, Nebî'nin övgüsüne bir kaside söyledi
Biz de Onun medhine ortak olmayı umarak söyledik
Bizim de mükâfat örtümüz rahmet olsun
Ka'b'ın nail olduğu rahmet gibi ki o mübarek Ka'b'dır.

Bu bilgi Makkarî'nin **Nefhu't-tib**'inden nakledildi.[408]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN VEFATINDAN SONRA KENDİSİNE MERSİYE OKUYAN ERKEK VE KADIN SAHÂBÎLER

Hâfız el-Azefî **Mevlid**'inin sonunda Resûlullah'ın (sav) vefâtından sonra, hakkında sahâbenin söylediği birçok mersiyeye yer verilmiştir. Bunlar Hz. Ebubekir, Ömer, Ali, Safiyye bint Abdülmuttalib, Ümmü Hakîm binti Abdülmuttalib, Hind binti Hâris b. Abdülmuttalib,[409] Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdülmuttalib, Amr b. Âs, Hassân, Ka'b b. Mâlik, Ebû'l-Heysem b. Teyyihân, Abdullah b. Üneys, Ömer b. Sâlim el-Huzâî, Zibrikân b. Bedr, Abdullah b. Mâlik el-Erhabî,[410] Hemdân'ın önde gelenlerinden İbn Zî Medân, Abdullah b. Seleme el-Hemdânî, Sevâd b. Kârib ed-Devsî, Abdülhâris b. Enes b. Reyyân ve başkalarıdır.[411] Bu anılanların mersiyeleri **Mevlid**'den bir forma oluşturmaktadır. Hâfız eş-

408. **Nefhu't-tib,** II, 688-689.
409. Metinde Hind bint Muttalib şeklinde yanlış geçmiştir (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 423).
410. Metinde Erci şeklinde yanlış geçmiştir (bkz. **el-İsâbe,** II, 365).
411. Bu konuda bkz. İbn Sa'd, II, 319-333. Metinde anılanlara ilâveten şu isimler zikredilmiştir: Ervâ binti Abdülmuttalib, Atike binti Abdülmuttalib, Hind binti Üsâse, Atike binti Zeyd ve Ümmü Eymen.

Şâmî de **es-Sübül'**de bu konuyla ilgili olarak bazı bâblara yer vermiş olup bunlardan biri de "Resûlullah'ın (sav) şiir konusundaki tutumuna dair bâblar" başlığıdır. Birinci Bâb: Resûlullah'ın (sav) güzel şiiri övmesi, kötüsünü kötülemesi ve çok söylenmesini hoş karşılamaması. İkinci Bâb: Resûlullah'ın (sav) mescid içinde ve dışında ashâbından bazılarının şiirini dinlemesi. Üçüncü Bâb: Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarına müşrikleri hicvetmesini emretmesi. Dördüncü Bâb: Resûlullah'ın (sav) örnek olarak andığı şiirler. Beşinci Bâb: Resûlullah'ın (sav) başkasından okumasını istediği şiirler. Bu konuyla ilgili olarak, anılan yerlere bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN, KENDİSİNE İTHAF EDİLEN BEYİTLER SEBEBİYLE, ELE GEÇİRİLEN EN BÜYÜK ESİR GRUBUNA LÜTUFTA BULUNMASI

Bu kıssa kendi konusunda enteresan olup isnâdı da enderdir. Muhaddislerin gözlerini kamaştırdı, onu rivâyete üşüştüler. Çünkü o, Hâfız Suyûtî ve Sehâvî ile onuncu yüzyılı idrak eden emsalleri müteahhirin muhaddislerin katındaki en "âlî"[412] isnâddır. Her ikisi de bunu, kendileriyle Nebî (sav) arasında on râvi bulunmak sûretiyle "uşârî"[413] olarak rivâyet etmişlerdir.[414] Sehâvî **Fethu'l-Muğis'**te şöyle der: "Benim, Taberânî'nin **el-Mu'cemu's-sağir'**i ve başka eserlerden "mütemâsek"[415] senedle rivâyet ettiğim onlu hadîsler (uşâriyyât) vardır. Dünyada bu sayıdan daha az râvili hadîs şimdi mevcut olamaz". Suyûtî **et-Tedrib'**de şöyle der: "Bizimle emsallerimizin bu zamanda muttasıl senedle semâ' yoluyla rivâyet edeceği sahih hadîslerden en "âli" isnâdlısı, bizimle Nebî (sav) arasında oniki kişi bulunanıdır, icâzet yoluyla ise onbir kişi bulunanıdır ki bu türden olanlar çoktur. Aşırı derecede zayıf olmama kaydıyla zayıf onlu hadîsler de mevcut olup bu türde ise Taberânî'nin **el-Mu'cemu's-sağir'**inde son derece az sayıda hadîse ulaşabilmişizdir."[416]

---

412. Başkalarına nisbetle Hz. Peygamber'e (sav) en az sayıda râvi ile ulaşan senedi ifade eder (bkz. Abdullah Aydınlı, **Hadîs Istılahları Sözlüğü,** s. 35, 77).
413. Son râvisi ile Resûlullah (sav) arasında on râvi bulunan hadîs (**age,** s. 158).
414. Metinde "beyne" kelimesi "senne", "vesait" de "resâil" şeklinde geçmiştir .
415. Sahih ve hasen derecesine ulaşmamış olsa bile ele alınır, işe yarar zayıf sened. Zayıf'la hasen arası bir derece ifade eder (**age,** s. 120, 138).
416. **Tedribu'r-râvi,** Kahire 1378/1959, s. 360.

Suyûtî'nin rivâyet ettiği bu onlu hadîsi, ondördüncü (milâdi yirminci yüzyıl) asrımızda biz ve emsallerimizin rivâyet edebileceği en "âlî" isnâdla vermekten hoşnudum: Dünyanın müsnidi[417] Bedrüddîn Abdullah b. Derviş b. İbrahim es-Sukkerî ed-Dımaşkî bize Dımaşk'ta (Şam) 1324 (1906) yılında haber verdi; ona dünyanın müsnidi Vecihüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Küzberî; ona muammer (uzun ömürlü) Mustafa er-Rahmeti ed-Dımaşki, Arif Abdülğanî b. İsmail en-Nâblûsî es-Sâlihî'den; o, Necmüddin Muhammed b. Muhammed el-Gazzî'den; o, babası Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed el-Gazzî el-Âmirî ed-Dımaşkî'den; o da Hâfız Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyûtî'den şöyle dediğini haber verdi[418]: Bize dünyanın müsnidi Muhammed b. Mukbil el-Halebî 869 (1465) yılında yazılı bir icâzetle Muhammed b. İbrahim b. Ebû Ömer el-Makdisî'den naklen haber verdi ki o Makdisî'den icâzetle rivâyette bulunan en son kimsedir; ona Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. el-Buhârî haber verdi ki o Buhârî'den rivâyette bulunan en son kimsedir; o da Ebû'l-Kâsım es-Saydalânî'den naklen haber verdi ki kendisi ondan rivâyette bulunan en son kimsedir; o da Ümmü İbrahim binti Abdullah ve Ebû'l-Fadl es-Sekafî'den semâ yoluyla ikisinin şöyle dediklerini haber verdi: Bize Ebubekir b. Rize[419] haber verdi; ona Ebû'l-Kasım et-Taberânî; ona Abdullah b. Rumâhis 274'te (887); ona 120 yaşında bulunan Ebû Amr Ziyâd b. Târık haber verdi: Ebû Cervel[420] Züheyr b. Sured el-Cüşemî'yi şöyle derken duydum: Resûlullah (sav) bizi Hevâzin Gazvesi'nde esir alıp esirleri ayırmaya koyulduğunda kendisine gelerek şöyle dedim[421]:

Bize bağışta bulun kereminle ey Allah'ın Resûlü
Sen o kimsesin ki kendisinden umar ve bekleriz
Bağışta bulun kaderin bağladığı aile ve aşîrete
Birliği parçalanmış hâli vakti bozulmuş
Zaman bize bıraktı bir ses hüzün üzere
Kalplerinde kin ve gam
Eğer onlara ulaşmazsa yaydığın iyilik
Hilimde ey en üstün insan denendiğinde

417. Hadîsleri müsned şeklinde toplayan, müsned olarak rivâyet eden kimse, **Müsned** eser yazan. (bkz. Aydınlı, s. 116).
418. **Tedribu'r-râvi,** s. 361-362.
419. Metinde Rebde şeklinde geçmiştir.
420. Metinde Cedvel şeklinde geçmiştir.
421. Bu şiir için ayrıca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 263; **Lisânü'l-mizân,** IV, 101; Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 4-5. Bu konu için ayrıca bk., II, 152-153.

Lütfet o kadınlara ki süt emdin kendilerinden
Çünkü süsler seni yaptığın ve terkettiğin şeyler
Kılma bizi toplulukları dağılıp gidenler gibi
Bizi koru biz seçkin bir topluluğuz
Biz iyiliklere şükrederiz nankörlük yapılsa bile
Bugünden sonra var yanımızda bizim de hazineler
Annelerinden süt emdiklerine giydir affı
Elbette af yayılır ve duyulur.
Ey kendisiyle küheylânların sevinip coştuğu
Savaşta kıvılcımlar parladığında
Umuyoruz senden bir af giydireceğin
Şu insanlara, affeder ve gâlip olursun
Affet Allah da affeder senin bağışladığını
Kıyâmet günü sana zafer hediye edildiğinde

Resûlullah (sav) bu şiiri duyunca şöyle buyurdu: "*Bana ve Abdülmuttalib oğullarına ait ne varsa sizindir.*" Bunun üzerine Kureyşliler '*bize ait ne varsa Allah ve Resûlü'nündür*", Ensâr "*bize ait ne varsa Allah ve Resûlü'nündür*" dediler. Suyûtî **Tedribu'râvi'**de şöyle der: Bu hadîs bu tarikle hasen-garib olup uşârî'dir. Ebû'l-Hasan İbn Kâni[422] de Ubeydullah b. Ali el-Havvâs'tan, o da İbn Rumâhis'ten naklen tahric etmiştir. Bu hadîsin, İbn İshak'ın **el-Meğâzî'**deki rivâyetiyle bir "Şâhid"i vardır. Diyâuddin el-Makdisî bunu **el-Muhtâre'**de[423] Züheyr'in hadîsi olarak tahric eder ve Amr b. Şuayb'ın hadîsiyle de istişhadda bulunur ki bu ona göre "hasen" şartına sahiptir. Suyûtî sonra Zehebî ve İbn Abdilber'in bu konuda söylediklerini zikretmekle yetindi.[424] Nitekim ondan önce de hocalarının hocası Hâfız Irâkî **el-Erbaûne'l-uşâriyyâtü'l-isnâd**[425] adlı eserinde bununla yetinmişti. Bunların hepsi de hâfızların efendisi İbn Hâcer'in **Lisânü'l-mîzân'**da[426] topladığı tariklerden (rivâyet yolları) habersiz kalmışlardır. **Lisânü'l-mîzân'**da (IV, 96) Abdullah b. Rumâhis'in biyografisine bakın hayrete düşersiniz. İbn Hacer, hadîsin hasen isnâdlı olduğunu ifade ile diğerlerinden ayrılır. **Fethu'l-Bârî'**de de şöyle der: Bu hasen hadîs olup onun munkati olduğunu söyleyenler vehmetmişlerdir. **el-İsâbe'**de de şöyle der: İbn Abdilber, tenkidi gerektiren bir sebep belirtmeden bunun isnâdını zayıf sayar. Ben bu hu-

422. Metinde Kâr şeklinde geçmiştir.
423. Diyâuddin el-Makdisî (ö. 643/1245), **el-Muhtâre** (bkz. **Suppl.,** I, 690).
424. **Tedribu'r-râvi,** s. 362.
425. Zeynuddin el-Irâkî'nin (ö. 806/1404) eseridir, bkz. **Suppl.,** II, 70.
426. **Lisânü'l-mîzân,** IV, 99-104.

susu **Lisânü'l-mizân**'da[427] Ziyâd b. Târık'ın biyografisinde açıkladım.[428] Ebû Zeyd es-Seâlibî'nin **Ğanîmetü'l-vâcid** adlı eserine bakınız. Şihâbüddin İbn Hacer'in **el-Minehu'l-Mekkiyye**[429] adlı eserinde belirttiği gibi, kendisinden bu beyitlerle şefâat istediğinde, Resûlullah'ın (sav) Hevâzin kabilesine geri verdiği kadın-çocuk esirlerin sayısı 6.000, develerin 24.000, koyunların 40.000 idi; 4000 ûkiyye de (1 ûkiye 40 dirhemdir) gümüş vermişti.

NAMAZ DIŞINDA HATİP

Allah Resûlü'nün (sav) hatibinin kim olduğu: İbn Hazm'ın el-Cemhere'**sinde Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın Allah Resûlü'nün (sav) hatibi olduğu belirtilir.**[430] el-İstîâb'**da da şu bilgi verilir: Sâbit, Ensârın hatibi idi. Hassân b. Sâbit'e "Resûlullah'ın (sav) şairi" denilmesi gibi ona da "Resûlullah'ın (sav) hatibi" deniliyordu.**[431]

Hilyetü'l-evliyâ müellifi Ebû Nuaym el-Isfahânî **Tabakâtu'l-hutebâ** adlı bir eser kaleme almış olup bu hususu İbn Hacer **el-İsâbe'**de Suhbân'ın biyografisinde zikreder.[432] **Târihu'l-Hulefâ'**da da Ebubekir es-Siddîk'ın biyografisinde İbn Kesir'den naklen şu bilgi verilir: Hz. Ebubekir insanların en fasih konuşanlarından ve en iyi hitabette bulunanlarındandı. Zübeyr b. Bekkâr şöyle der: İlim ehlinden birini duydum şöyle diyordu: Resûlullah'ın (sav) ashâbından en hatipleri Ebubekir es-Sıddîk ve Ali b. Ebû Tâlib'di.[433]

427. **Lisânü'l-mîzân,** II, 495.
428. **el-İsâbe,** I, 553 (Züheyr b. Sured'in biyografisinde).
429. İbn Hacer el-Heytemî (ö. 973/1565), **el-Minehu'l-Mekkiye Şerhu'l-Hemziyye** (bkz. **Suppl.,** II, 529). Bu bilgi için bkz. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** II, 38.
430. **Cemhere,** s. 364
431. **el-İstîâb,** I, 192-193.
432. **el-İsâbe,** II, 109.
433. Suyûtî, **Târihu'l-hulefâ,** s. 48-49.

ALLAH RESÛLÜ VE ASHABININ ARAPÇA'DAN BAŞKA BİR DİLLE HİTAP EDİP ETMEDİKLERİ

Hindistan'ın âlimi Ebû'l-Hasenât el-Leknevî **Akâmü'n-nefâis** adlı risâlesinde şöyle der: Nebî (sav) ve ashâbı her zaman Arapça ile hitabette bulundular. Onların hiç birinin Cuma dışında bile olsa, Arapça'dan başka bir dille hutbe okuduklarına dair nakil varid değildir. Resûlullah'ın (sav) hitabet meclislerinde Fars, Rûm (Bizanslı), Habeş ve Acem'den kimseler bulunurdu, Nebî (sav) hutbesininin dilini asla değiştirmedi ve kimse de ona dil öğretmedi. Malûmdur ki bu kimselerden bazıları Arapça'yı hiç bilmiyor, bazıları da biraz anlasa bile çoğunu anlayabilecek durumda değillerdi. Allah Resûlû'nün (sav) Acem dili (Farsça) ve Arapça'dan başka diğer dilleri bilmediği, eğer bilseydi onlarla hitab edecek olurdu diye de düşünülemez. Resûlullah'ın (sav) bu dilleri bilmediğini kabul etmekle birlikte deriz ki: Zeyd gibi bazı sahâbîler Acemce, Rûmca, Habeşce ve başka dilleri bilmektelerdi, Nebî (sav) neden Zeyd'e onlara kendi dilleriyle hitap ve vaazetmesini emretmedi? Hâsılı, Arapça'dan başka dille konuşanların anlaması için Arapça'dan başka dille hitabette bulunmaya olan ihtiyaç, ilk üç asırda da mevcuttu. Bununla birlikte bu devirlerde, kimse bir başkasının söylediklerini çevirip açıklamıyordu (**Akâmu'n-Nefâis,** Hind 1303, s. 33). **Sünen-i Ebû Dâvud'**un **Ğayetü'l-maksûd** adlı şerhinde şu bilgi verilir: Hatibin hutbesinde Kur'an okuması ve onunla öğütte bulunması gerekir. Eğer dinleyenler Acem (Arap'tan başkası) iseler, onların diline tercüme etmelidir. Çünkü Arap memleketleri dışında vaz ve nasihatin tesiri, ancak o yer halkının diline tercüme etmekle sağlanır. Allah Teâla şöyle buyurur: *"Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik"* (İbrahim 14/4). **Câmiu'l-beyân'**da müellif şöyle der: Yani kendilerine emrolundukları şeyleri açıklasın, onlar da onu külfetsiz şekilde anlasınlar diye. Resûlullah (sav) her ne kadar kırmızıya ve siyaha (bütün insanlığa) gönderilmişse de, evlâ olan tebliğin içinde bulunduğu kimselerin diliyle olmasıdır; tâ ki onu anlasın, nakledip tercüme etsinler." Hatibin okuduktan sonra Kur'an'ın manalarını anlatması ve dinleyenlere kendi dilleriyle öğütte bulunması gerekir. Yoksa hutbenin maksadı ortadan kalkmış olur. Hocamız muhaddis Nadîr Hüseyn ed-Dihlevî de böyle der.[434] İleride zikredileceği üzere Mu-

434. **Gâyetu'l-Maksûd,** Muhammed Şemsülhak el-Azimâbâdî'nin eseri olup (**GAS,** I, 151) bu bilgi onun **Avnu'l-ma'bûd** adlı eserinde de (III, 444) geçmektedir.

vahhidler Devleti'nde hatipler Fas Karaviyyîn Camii ve diğer camilerde Berberice hutbe okuyorlardı. Allah en doğrusunu bilir.

FAYDALI BİLGİLER

1.

Hâfız Kasım b. Kutluboğa'nın **Tabakâtu'l-Hanefiyye'**sinde (s. 10) Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez[435] b. el-Mustağfir en-Nesefî el-Mustağfirî'nin (d. 450/1058) biyografisi verilirken eserlerinden birinin de **Hutabu'n-Nebî** (Hz. Peygamber'in hutbeleri) olduğu belirtilir.[436]

2.

Hz. Peygamber'in (sav) hutbelerinde secî yoktu. Bu hutbeler gerçek kaynaktırlar. Hulefâ-yı Râşidin ile selefin çoğu bu hutbeleri örnek aldılar. Bu zamanda ise tekellüfü çok, hayır ve doğru yoldan uzak özellikte olan secîlileri okunur oldu. Bunu, Ebû Abdullah b. Tayyib eş-Şerkî, **el-Kâmûs** hâşiyesinde söyler.

3.

Resûlullah (sav) Nübüvvetten önce Kus b. Sâide el-İyâdî'nin hitabesinde hazır bulunmuştu; şöyle buyurdu: "*Ben Ukâz panayırında ona bakıyordum, kızıl bir devenin üstünde...*" (Hadîs). Câhız **el-Beyân ve't-tebyîn** adlı eserinde şöyle der: Bundan dolayı Kus b. Sâide ve kavmî, Araplardan hiçbir kimsenin sahip olmadığı bir fazîleti elde etmiştir. Çünkü Resûlullah (sav) onun Ukâz panayırında devesi üzerinde duruşunu, konuşmasını ve öğüdünü bizzat rivâyet etmiş, konuşmasının güzelliğinden dolayı hayretini belirtmiş ve tasvibini izhar etmiştir. Bu ise arzu ve ümitlerin uzanamayacağı en şerefli tazim mevkiidir. Allah Kus b. Sâide'ye, tevhidi dile getirmesi, ihlâsın mânâsını ortaya koyması ve ölümden sonra dirilişe inanması sebebiyle bunu nasip kılmıştır. Bu yüzdendir ki Kus b. Sâide bütün Arapların hatibi sayılır.[437]

---

435. Metinde yanlış olarak el-Muiz şeklinde geçmiştir. Ayrıca bkz. Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** II, 19-20.
436. İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s. 21.
437. **el-Beyân ve't-tebyin,** I, 41.

ORDU KÂTİBİ

ALLAH RESÛLÜ'NÜN (sav) HALKIN YAZILMASINI EMRETMESİ VE KENDİ ZAMANINDA BUNUN YAPILMIŞ OLDUĞU:

Sahih-i Buhârî'**de Huzeyfe b. Yemân'a varan senedle şu rivâyet zikredilir: Huzeyfe şöyle dedi: "Resûlullah (sav) 'halktan müslüman olanları bana yazın' buyurdu, biz**[438] **de kendisine 1500 erkek yazdık."**[439] Sahih-i Müslîm'**de de İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilir: "Resûlullah'ı (sav) hutbe okurken işittim, şöyle buyuruyordu: 'Hiçbir erkek, yanında mahremi bulunmadıkça bir kadınla yalnız kalmasın; kadın da yanında mahremi olmadan yolculuk yapmasın.' Bir adam kalkarak şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü, benim zevcem hacca gitti, ben ise şu şu gazaya yazılmışım.' Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: Git ve eşinle birlikte haccet."**[440] **Bu hadîs** Sahîh-i Buhârî'**de "Ben şu şu gazveye yazıldım, eşim de hacca gidiyor..."**[441] ifadesiyle mevcuttur.

Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de "Devlet Başkanının (İmâm) halkı yazması bâbı" başlığında şöyle der: Yani savaşanları (asker) ve diğerlerini. Başlığın bu şekilde tesbitinden kastedilen, devlet başkanının bizzat yazması veya emriyle yazdırması ifadesinden daha umumî olmasıdır. Bu hadîste ordu divânlarını (dîvânü'l-ceyş) yazmanın meşrûluğuna da delîl vardır. Hadîste adamın "ben şu gazveye yazıldım" sözüyle ilgili olarak da şöyle der: Buhârî burada ilk rivâyeti "yazın" lâfzıyla vermeyi tercih etmiştir.[442] Çünkü bu ifade, gazvelere çıkanların yazılmasının onların âdetinden olduğunu iş'ar etmektedir.[443] Takiyüddin el-Makrızi **el-Hıtat**'da şöyle der: Divânın yazılışı üç kısımdır: Askerin yazılışı, harâcın yazılışı ve inşâ ve yazışmaların yazılışı. Her devletin bu üç kısmı da kullanması gerekir. Ulemâ inşâ ve harâc yazılması ile ilgili olarak müteaddit eserler verdiler, fakat ordu ve askerin yazılması konusunda birşey kaleme alanı görmedim. İslâm'ın ilk zamanlarında

438. Metinde "ben" şeklinde geçmiştir.
439. Buhârî, Cihâd 181. Ayrıca bkz. II, 321.
440. Müslîm, Hâc 74.
441. Buhârî, Cihâd 181; Nikâh 111. Metinde hata ve düşüklükler mevcuttur.
442. Bu cümle metinde düşmüş olup Buhârî'nin kaydettiği ilk rivâyet "sayın" şeklinde de geçmektedir (bkz. **Fethu'l-Bârî**, XII, 149).
443. **Fethu'l-Bârî**, XII, 151.

divânların yazılması, yazılan şeylerin birbirine eklenen sayfalar yapılması şeklinde idi.[444]

BEY'AT

Bey'atın (biat) mânâsı sözleşmek ve antlaşmak olup gerçek alışverişe (bey') benzer. İbnü'l-Esîr **en-Nihâye**'de şöyle der: Sanki onlardan birisi diğerine yanındakini satmış, ona kendi varlığını, itâatini ve benliğini vermiştir. Bunun esası, Arapların âdeti olarak iki kişi alışveriş yaptığında birinin elini diğerinin eline vurmasıdır (safka). Allah Teâla bey'atın şanını yüceltmiş ona vefâsızlık göstermekten sakındırarak şöyle buyurmuştur: *"Sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur. Ve kim Allah'a verdiği sözü tutarsa Allah ona büyük mükâfat verecektir"* (Feth 48/10). Ve mü'min kadınlarla bi'atleşmeyi şu âyetle emretmiştir: *"Ey peygamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana biat ederlerse, onların biatlarını al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayan çok merhametlidir."* (Mümtehine 60/12). Nebî (sav) ashâbı ile iki bey'at akdetti.

Mercânî şöyle der: Bey'atın lûgat ve şer'î ıstılâh olarak manası, bey'atta bulunulan kimseye kendi işlerine bakmayı tevdî etme, bununla ilgili hiçbir şeyde onunla çekişmeye girmeme ve kendilerini sorumlu tuttuğu işlerde, istekle veya isteksiz olsa bile ona itâat etme konusunda söz vermektir. Onların ahidlerini te'kid için tokalaşmaları alıcı ve satıcının fiiline benzetilmiş ve be'yat diye adlandırılmıştır. Allah Resûlü'nün (sav) Akabe gecesi, ağacın yanında (bey'atü'r-rıdvân) ve bey'at lâfzının geçtiği yerlerde bey'ati hep böyle olmuştur. Buhârî, "Devlet başkanının (İmâm) halkla nasıl bey'at ettiğine dair bâb"[445] başlığı açmıştır. Bundan maksat bey'atte kullanılacak sözlü ifadeler olup fiilî davranışlar değildir. Buhârî de bu başlık altında dinleme ve itâat etmek üzere, hicret üzere, cihâd üzere, sabır üzere, ölüm bile olsa kaçmamak üzere, kadınların bey'ati üzere, müslüman olmak üzere yapılan bey'atleri zikretmiştir. Bütün bunlar, ara-

444. **el-Hıtat,** I, 91.
445. Buhârî, Ahkâm 43.

larında bey'at yapılırken sözle gerçekleşmiştir. Hâfız İbnü'l-Cevzî de şöyle der: Resûlullah (sav) ile bey'atte bulunduklarını tesbit ettiğim kadın sayısı 457 olup* Resûlullah bey'at üzere hiçbir kadınla tokalaşmamış, onlarla yalnız sözle bey'at etmiştir.

Resûlullah (sav) bey'atte bulunanlar için ergenlik çağına ermiş olmayı da şart koşmuyordu. Abdullah b. Zübeyr ile o daha yedi yaşındayken bey'at etmişti. Kurtubî şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) ashâbıyla bey'atte bulunması, bir ahdi yenileme veya bir işi te'kide ihtiyaç duyduğu durumlarda olurdu.

Bey'atte bulunurken Resûlullah'ın (sav) tevhidden sonra şart koştuğu ilk şey namazın kılınması, sonra da zekâttı. Sonra da her kavme en çok ihtiyaçları olduğu şeyleri öğretirdi. **Sahîh-i Buhârî**'de Cerîr'den şu rivâyet nakledilir: "Ben Resûlullah'a (sav) namaz kılmak, zekât vermek, her müslümana nasihatte bulunmak üzere bey'at ettim."[446] Resûlullah (sav) Cerîr'le nasihatte bulunması üzere bey'at etti. Çünkü o kavminin reisi idi ve Resûlullah (sav) da onu kavmine İslâm'ı öğretmek ve nasihatte bulunmağa yöneltti. Buhârî bu konuda şu başlıklara yer vermiş olup ona bakınız[447]: "İki defa bey'at eden kimse bâbı", "Bedevilerin bey'atı bâbı", "Bey'at edip sonra bey'atten vazgeçen kimse bâbı", "Küçük kimsenin bey'atı bâbı", "Bir kimseye yalnız dünya için bey'at eden kimse bâbı", "Kadınların bey'atı bâbı", "Bey'atını bozan kimse bâbı."

Emevî ve Abbasî halifeleri bey'ati yemin çektirme, türlü yeminleri içine alacak şekilde te'kidle ve çoğu zaman da zorla yapıyorlardı. İmam Mâlik mükrehin (baskı altında olanın) yemininin geçersiz olduğuna dair fetvâ verince, başına gelmedik şey kalmadı. Sonra bey'at, musafahadan (el sıkma) istiğnada bulunularak yer, ayak veya etek öpme türünden Kisrevî bir uygulama şeklinde oldu. Çünkü havas'tan (önde gelenler) olan kimseler dışındakilerle musâfaha etmede liderliğe ve hükümdârlık rütbesini korumaya aykırı bir tenezzül ve iptizâl sözkonusudur. Bey'at bugün ise, bey'atte bulunulan kimsenin hükümdârlığını tanımayı içeren bir belgeye yazması ile olur ki bu da yazı yazmayı bilen için sözkonusudur. Aksi hâlde, kendisine bey'at yapılan kimsenin elinde kalacak bir belgede buna şehâdette bulunulur. **Fevâidü'd-dürer**'de Kadı Ebubekir şöyle der: "Bey'at

* Bey'at eden kadınlar için bk. İbn Sa'd, VIII, 222.

446. Buhârî, İmân 43, Mevâkitu's-salât 3, Zekât 2, Şurût 1. Râvi'nin adı metinde Câbir şeklinde geçmiştir.

447. Buhârî, Ahkâm 44-50.

İslâm'ın ilk zamanlarında sözle idi, şimdi ise yazıyladır. Çünkü o asırda Kur'andan başka hiçbir şey yazılmıyordu. Sünnet'in yazılıp yazılmadığı konusunda ise ihtilâf vardır. Allah Resûlü (sav) ashâbını yazmaz, onlar için bir divân düzenlemezdi; ancak bir gün gördüğü lüzum üzerine "İslâm'a girmiş olanları yazın." buyurdu. Bugün ise kafirlerin İslâm'a girişleri gibi dinin (Kur'an ve sünnet dışındaki) diğer temel esasları ve bunlara bağlı hususlar da yazılmaktadır. Çünkü insanların bozuldukları, emânete riâyette hafif davrandıkları ve işlerinin karıştığı zamanda bu esasları koruma zarûret arzetmektedir". Kadı Ebubekir'in bu sözleri için **el-Fevâid'**e bakınız, o gerçekten nefistir.

ÖNEMLİ BİR NOT:

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında İmrân b. Husayn'ın biyografisinde onun şöyle dediği zikredilir: *"Resûlullah'a (sav) bey'atte bulunduğumdan beri sağ elimle tenasül uzvuma dokunmadım."*[448] Yine aynı eserde Seleme b. Ekva'ın biyografisinde Abdurrahman b. Zeyd el-Irâkî'den şöyle dediği nakledilir: Seleme b. Ekva'a geldim. Deve tırnağı gibi kocaman elini bize gösterdi ve "Resûlullah'a (sav) bu elimle bey'at ettim" dedi. Elini tutup öptük.[449]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA ORDU KÂTİPLİĞİNİ KİMİN YAPTIĞI

Buhârî'den naklen daha önce zikredildiği gibi Resûlullah (sav) zamanında bu görevi yerine getiren kimse Huzeyfe b. Yemân'dı. el-İstiab'da şu bilgi verilir: **Huzeyfe, Allah Resûlü'nün (sav) ashâbının büyüklerindendi. O ashap arasında "Resûlullah'ın (sav) sırdaşı" olarak bilinirdi.**[450]

448. İbn Sa'd, VII, 9-12. Bu biyografide böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.
449. İbn Sa'd, IV, 306.
450. **el-İstiâb,** I, 277.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA ATÂ (MAAŞ) VERİLMİŞ OLDUĞU

Ebû Dâvud, Avf b. Mâlik'ten şu rivâyeti tahric eder: "Allah Resûlü'ne (sav) fey geldiğinde hemen ögün paylaştırırdı; evliye iki pay, bekâra bir pay verirdi. Çağrıldık, ben Ammâr'dan önce çağrılırdım. Çağrıldım ve bana iki pay verdi, benim eşim vardı. Bundan sonra Ammâr b. Yâsir çağrıldı, ona bir tek pay verdi."[451] el-Muvatta'da **şu rivâyet nakledilir: "Ebubekir halka** atıyyelerini **verdiği zaman, kişiye 'zekât vâcip olan malın var mı?' diye sorardı. Eğer 'evet' derse, o malın zekâtını onun** 'atâ'**sından alırdı. Eğer 'hayır' derse,** atâsını **ona verir, kendisinden birşey almazdı"**[452]

İmâm Ebû Yusuf **Kitâbu'l-Harâc**'da şöyle der: Resûlullah'ın (sav) zamanında, müslüman emîrlerinin hepsinden oluşan askerlere muayyen maaşlar verilmiyor, ganimetler ile Hayber arazisi gibi ahâlisi elinde bırakılan toprakların haracından sağlanan gelirin humusundan (beşte biri) kendilerine düşeni alıyorlardı. Hz. Ebubekir halife olunca, payları eşit olmak üzere halka atâ verdi ve şöyle dedi: Bu dünya geçimidir, bunda eşitlik tercihten daha hayırlıdır.[453] Hz. Ömer halife olunca, bu konuda Hz. Ebubekir'in görüşünden başka görüşte bulunarak, atâyı öncelik esasına göre paylaştırdı.[454] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Amr b. Fağvâ'nın biyografisinde onun şöyle dediği nakledilir: Resûlullah (sav) fetih'ten sonra Mekke'de Kureyşlilere dağıtması için, beni bir malla Ebû Süfyân'a göndermek istedi ve bana "bir arkadaş bul" buyurdu...[455] Kıssa.

---

451. Ebû Dâvud, İmâre 14.
452. **Muvatta,** Zekât 4.
453. Atâ dağıtımı konusunda dindeki fazîlet ve üstünlüğe dayalı öncelik esasına göre uygulamada bulunmasının istenmesi üzerine, Hz. Ebubekir bu üstünlüklerin sevabının Allah'a ait olduğunu belirterek, eşitlik esasına göre hareket etmiştir.
454. **Kitâbu'l-Harâc,** Kahire 1396, s. 45-46. Ayrıca bkz. M. Abdülfettâh Uleyyân, "Takvimu'n-nizâmi'l-lezî vadeahu Ömer b. el-Hattâb li-tevzîi'l-atâ", **Mecelletü Külliyeti'l-ulûmi'l-ictimâiyye,** Riyad 1978, II, 405-426.
455. İbn Sa'd, IV, 296. Fağvâ kelimesi metinde Gavğa şeklinde yanlış geçmiştir.

HZ. ÖMER'İN DİVÂN TEŞKİLATINI KURMASI VE BUNUN SEBEBİ

Divân, kendilerine atâ verilenlerle askerlerin kabile ve boylara göre adlarının yazıldığı bir defterdir. **en-Nihâye**'de şöyle denir: Divân bir defter olup ona atâ ehli ve askerin adı yazılır.[456] Ebû Hilâl el-Askerî **el-Evâil**'de[457], Mâverdî de **el-Ahkâmu's-Sultâniyye**'de[458] şöyle der: İslâm'da divân sistemini koyan ilk kimse Ömer b. Hattâb'dır. **Subhu'l-a'şâ**'ya (XIII, 106) bakınız.[459] Nevevî'nin **Tehzibü'l-esmâ**'sında Hz. Ömer'in biyografisinde şu bilgi verilir: Hz. Ömer müslümanlar için ilk defa divân oluşturan ve halkı atâ konusunda, izin (huzura kabulde) ve ikrâm konusunda önceliklerine göre sıraya koyan kimsedir. Bedir savaşına katılanlar, onun huzuruna girmekte halkın en ilkleri idiler, Ali b. Ebû Tâlib de onların en ilkiydi. Hz. Ömer ashâbın adlarını Resûlullah'a (sav) olan yakınlıklarına göre divâna kaydettirdi. İlk olarak Haşimoğulları ve Muttaliboğullarından başladı, sonra da en yakınından başlamak üzere sıraladı.[459/1] **Subhu'l-a'şâ**'da da (I, 413) şu bilgi geçmektedir: O, yani Hz. Ömer, Askerî'nin zikrettiğine göre[460] beytülmâli düzenleyen ilk kimsedir. Fakat o bir başka yerde de Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir tarafından beytülmâlde görevlendirdiğini kaydeder. Buna göre Hz. Ebubekir bu konuda Hz. Ömer'den önceliğe sahiptir.[461] Suyûtî'nin **Târihu'l-hulefâ**'sında[462] Hz. Ebubekir'in biyografisinde onun öncelikleri faslında şu bilgi verilir: Onun önceliklerinden biri de ilk kez beytülmâli kuran kimse olmasıdır. İbn Sa'd, Sehl b. Ebû Hasme ve başkalarından şu rivâyeti tahric eder[463]: Hz. Ebubekir'in Sunh'ta[464] bir beytülmâli (kasa, hazine) vardı, kimse tarafından korunmuyordu. Başına bir muhâfız koyup koymaması sorulduğunda korkuya gerek olmadığı, sebebi sorulduğunda da kilitli olduğunu belirtti. Beytülmâldekileri içinde birşey

456. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** II, 150
457. Askerî, **el-Evâil,** Riyad 1400/1980, I, 242-243.
458. **el-Ahkâmu's-sultâniyye,** Beyrut 1405/1985, s. 249.
459. **Subhu'l-a'şâ,** XIII-106. Ebu Hilâl el-Askerî ve Mâverdî'den nakledilen bilgi burada zikredilmektedir.
459/1. **Tehzibü'l-esmâ ve'l-luğât,** I/2, 12.
460. **el-Evâil,** I, 229.
461. **Subhu'l-a'şâ,** I, 413.
462. **Târihu'l-hulefâ,** s. 88.
463. İbn Sa'd, III, 213. Hasme, metinde Hayseme şeklinde geçmiştir.
464. Medine'nin 1 mil kadar mesafede bulunan kenar mahallerinden biridir. Hz. Ebubekir halife seçildikten sonra altı ay kadar daha burada oturmuş, sonra Medine'ye taşınmıştır (İbn Sa'd, III, 186; **Mu'cemû'l-buldân,** III, 265).

kalmayıncaya dek verirdi. Medine'ye taşındığında beytülmâli de naklederek oturduğu eve koydurdu. Ona bir mal gelince eşit olarak halka dağıtırdı. Deve, at ve silah alır, Allah yolunda vakfederdi. Bir yıl Medâin'den[465] getirilmiş kadifeler satın aldı ve kışın Medine'nin yoksullarına dağıttı. Hz. Ebubekir vefât edip defnedilince, Hz. Ömer güvenilir kimseleri (ümenâ) çağırdı ve onlarla birlikte Hz. Ebubekir'in evine girdi. Kendisiyle birlikte Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân ve başkaları vardı. Beytülmâli açtılar, içinde hiçbir şey bulamadılar, ne bir dinâr ne bir dirhem! Derim: Bu haberle, Askerî'nin **el-Evâil**'de[466] beytülmâli ilk kuranın Hz. Ömer olduğuna dair sözü reddolunmuş olur. Ben "evâil"e dair eserimde ona cevap verdim. Sonra Askerî'nin kitabının bir başka yerinde bunun farkına vardığını ve şöyle dediğini gördüm (s. 31): Beytülmâle bakmak üzere görevlendirilen ilk kimse, Hz. Ebubekir tarafından tayin edilen Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır.[467] Derim: Bu iki görüşü şu şekilde birbiriyle telif etmek mümkündür: Hz. Ebubekir saymadan ve divân düzenlemeden ilk defa beytülmâli kuran kimsedir. Hz. Ömer ise ilk defa divân tertip edendir.[468]

İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil **adlı tarihinde şu bilgi verilir: "Hz. Ömer hicretin 15. yılında askere paylar tahsis etti, divânlar düzenledi ve** atâlar **(maaş) verdi."**[469] **Mâverdî'nin** el-Ahkâmu's-sultâniyye'**sinde Hz. Ömer'i buna yönelten sebepler zikredilir ki bunlardan biri de şudur: "Ebû Hureyre Bahreyn'den bir mal ile ona geldi. Hz. Ömer 'nedir getirdiğin?' diye sordu, o 'beşyüz bin dirhem' dedi. Hz. Ömer bunu çok bularak 'ne dediğini biliyor musun?' diye sordu, Ebû Hureyre 'evet, yüzbin' dedi ve beş defa tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Ömer minbere çıktı, Allah'a hamd ü senâda bulunduktan sonra şöyle dedi: 'Ey insanlar, bize çok mal geldi; isterseniz onu size ölçekle, istersiniz sayarak verelim.' Bir adam kalkarak şöyle dedi: 'Ey mü'minlerin emîri ben Acemlerin (İranlılar) kendileri için divânlar düzenlediklerini gördüm, sen de bir divân düzenle.' Hz. Ömer de müslümanlarla divân düzenlenmesi konusunda istişarede bulundu. Hz. Ali şöyle dedi: 'Her yıl toplanan malı dağıt, ondan birşey tutma.' Hz. Osman şöy-**

465. İbn Sa'd'da "Bâdiye" diye geçmiştir ki yanlış olmalıdır.
466. **el-Evâil,** I, 229.
467. **Târihu'l-hulefâ,** s. 88. Metinde düşüklükler mevcuttur.
468. bkz. İbn Şebbe, II, 857.
469. **el-Kâmil,** II, 502.

le dedi: 'Herkese yetecek kadar çok mal görüyorum. Eğer alanla almayan bilinsin diye sayılmasalar işin yayılıp karışmasından korkuyorum.' Hâlid b. Velîd de şöyle dedi: 'Ben Şam'da idim. Divânlar düzenleyen ve ordular oluşturan hükümdârlar gördüm. Sen de bir divân düzenle ve ordu oluştur.' Hz. Ömer de onun görüşünü benimsedi ve Kureyş'in gençlerinden[470] olan Akîl b. Ebû Tâlib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im'i çağırtarak 'halkı durumlarına (derecelerine) göre yazın' dedi."[471]

Şihâbüddin el-Mercânî **Vefiyyetü'l-eslâf**'ta (s. 368) şöyle der: İslâm devletinde askerlerin divânını hicrî yirminci yılın Muharrem ayında ilk defa düzenleyen Hz. Ömer'dir. Kureyş'in yazma bilenlerinden Akîl b. Ebû Tâlib ile Mahreme ve Cübeyr'e emretti, ordunun divânını yazdılar. Resûlullah'tan (sav) başlamak sûretiyle nesep tertibine göre en yakını esas alarak yazdılar.

Huzâî burada açıklamada bulunarak bir fasıl açtı ve şu bilgiyi verdi: Nebî (sav) zamanında halkın yazılması ve divâna kaydedilmesi, halkı saymasını Huzeyfe'ye emrettiğinde yazıldıklarında olduğu gibi ancak özel zamanlardaydı. Bunun gibi, Resûlullah (sav) zamanında atâ için de ne belli bir vakit ne de belli bir miktar tayin edilmişti. Hz. Ömer zamanında halk çoğalıp vergiler toplanıp atâlar belirlenince, halkın kaydedilmesine ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerine Hz. Ömer ashap ile istişarede bulunduktan sonra nesepte öncelik sırasına göre divân düzenledi.[472] Fakat Hanefî âlimi Alâuddin el-Kâsânî'nin **Bedâiu's-senâi'** (II, 45) adlı eserinde, Allah Resûlü'nün (sav) Ebû Süfyân b. Harb, Safvân b. Ümeyye, Akra b. Hâbis[473] ve emsâli Kureyş reisleri ve asilzâdelerine verdiği paylardan bahsedip, Hz. Ebubekir ve Ömer'in müellefe-i kulûb'a birşey vermediklerini zikrederken şöyle dediğini gördüm: Rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sav) vefât ettiğinde bunlar Hz. Ebubekir'e gelerek ondan payları için verilen yazıyı (belgeyi) yenisiyle değiştirmesini istediler, o da

---

470. Metinde geçen "şubbân" (gençler) kelimesi, İbn Sa'd'da (III, 295) zikredildiği şekilde "nessâb" (soy bilgini) olmalıdır. Huzâî'nin verdiği biyografilerinde de (s. 245-46) her üçünün Kureyş'in nesepleri en iyi bilenleri olduğu belirtilir.

471. **el-Ahkâmu's-sultâniyye**, s. 249-250; İbnSa'd, III, 295; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-erib**, VII, 197. Metinde Hz. Ali'nin sözü düşmüştür.

472. Huzâî burada altıncı fasıl olarak "ilk defa divân düzenleyen ve atâ belirleyen kimsenin Hz. Ömer olduğuna dair söylenenlerin açıklanması" başlığına yer verir (s. 246-247). Kettânî özetle nakletmiştir.

473. Metinde Muhâbis şeklinde yanlış geçmiştir.

değiştirdi. Sonra Hz. Ömer'e gelerek ona bunu haber verdiler. Hz. Ömer onların elinden yazıyı alarak yırttı ve "*Resûlullah (sav) İslâm'a ısındırmak için size pay veriyordu, bugün ise Allah dinini yüce ve üstün kılmıştır*" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebubekir'e dönerek Hz. Ömer'in yaptığını ona haber verip şöyle dediler: "Sen mi halifesin o mu ?" O da "İnşallah odur!" dedi ve Hz. Ömer'in sözünü ve yaptığını onaylamazlık etmedi. Durumu Ashâba haber verdi onlar da karşı çıkmadılar.[474] Bu da Resûlullah (sav) zamanında halkın kesin olarak atâ aldıklarını göstermekte ve kayıt yapıldığına, atâ alanlar için liste düzenlendiğine delâlet etmektedir ki bu da divânın tâ kendisidir. Bunu düşün.

Subhu'l-a'şâ'da (I, 11) Kudâî'den naklen Zübeyr b. Avvâm'ın ve Cehm b. Salt'ın[475] Hz. Peygamber'e (sav) zekât mallarını, Huzeyfe b. Yemân'ın hurma ağaçlarını, Muğîre b. Şu'be ile Husayn b. Nümeyr'in de borç ve muamelâtı[476] yazdıkları kaydedildikten sonra müellif şöyle der: Eğer bu doğru ise, bu divânlar Resûlullah (sav) zamanında düzenlenmiş demektir.[477] "Ordu Kâtibi Bâbı"nın[478] birinci faslına ve orada müteahhirin ulemânın bu başlıkla ilgili söylediklerinin aksine, Hâfız İbn Hacer'in **Fethu'l-Bâri'**sinden naklen verilen ve her türlü yazım ve kaydı kapsayan yorumuna bakınız. İbnü'l-Arabî'nin **el-Ahkâm'**ında da şu bilgi verilir: Divân yönetimine gelince, bu kâtiplikten ibârettir. Resûlullah (sav) ve kendisinden sonra gelen halifelerin kâtipleri vardı. Divân görevi, maaşlarını bilmek için askerleri, hak sahipleri için gelirlerini toplamak için de malları kaydetmekten ibârettir.[479]

el-İsâbe'de Abdurrahman b. Abdülkâdir'in biyografisinde onun Hz. Ömer zamanında beytülmâl görevlisi olduğu zikredilir.[480] Bezzâr Hz. Ömer'den, Suyûtî'nin **Cem'u'l-cevâmî'**de zayıf olduğunu belirttiği şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah'a (sav) mektup geldi; Abdullah b. Erkam'a 'şunlara cevap yaz' buyurdu. Abdullah b. Erkam da onu alıp cevap yazdı ve sonra mektubu getirerek Resûlullah'a (sav) arzetti. Resûlullah da 'güzel yaptın' buyurdu. Bu hep hatırımda kaldı ve hali-

474. **Bedâiu's-senâi',** II, 44-45.
475. Cüheym b. Salt olacak.
476. Muğîre ve Husayn'la ilgili bilgi metinde düşmüştür.
477. **Subhu'l-a'şâ,** I, 91.
478. bkz. s. 373.
479. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** IV, 1645.
480. **el-İsâbe,** III, 71

fe olduğumda Abdullah'ı beytülmâlde görevlendirdim."[481] Beyhakî de **es-Sünen**'de Ebû Vâil'den şu tahricde bulunur: Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud'u kazâ (kadılık) ve beytülmâl yönetimi ile görevlendirdi. Münâvî **Şerhu'ş-Şemâil**'de Ebû Cuhayfe Vehb es-Süvâî'nin biyografisinde şu bilgiyi verir: Hz. Ali onu severdi ve kendisini Vehb el-Hayr diye adlandırmıştı. Onu beytülmâlde görevlendirdi.[482] Takiyyüddin el-Makrızî **el-Hıtat**'ta şu bilgiyi verir: Muâviye b. Ebû Süfyân Mısır'da Arap kabilelerinin her birine bir adam tahsis etmişti. Bu adam her sabah kalkarak meclisleri dolaşır ve "gece sizde doğan çocuk oldu mu, size kimse (misafir) konakladı mı?" diye sorardı. "Falânın bir erkek çocuğu, falânın bir kız çocuğu oldu" denir, o da onların adlarını yazardı. Kendilerine "falân memleketli biri çoluk çocuğuyla misafir oldu" denir, o da onun ve çocuklarının adlarını yazar ve kabileden ayrılınca bunları kayıt için divâna gelirdi.[483]

İSLÂM'IN İLK DEVİRLERİNDE MÜSLÜMANLARIN GÖSTERDİKLERİ HOŞGÖRÜ

İslâm'ın ilk devirlerinde Emevî ve Abbasî yöneticilerinin hoşgörüsüne delâlet eden hususlardan biri de, divânların Arapça'dan başka bir dille olmasıdır. **Subhu'l-a'âşa**'da (I, 423) şu bilgi verilir: Irak divânını Farsça'dan Arapça'ya çeviren ilk kimse, Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliği sırasında Haccâc b. Yusuf'tur. Onun için divânı çeviren Salih b. Abdurrahman'dı. Yine **Subhu'l-a'şâ**'da belirtildiğine göre; Şam (Suriye) divânını Rûmca'dan Arapça'ya nakleden ilk kimse Abdülmelik b. Mervân'dır. Divânı onu için Hüseyin'in azatlısı ve Abdülmelik'in mektuplarının kâtibi olan Süleyman b. Said çevirmişti. Abdülmelik onu bütün Suriye divânlarını yönetmekle görevlendirmişti. Yine **Subhu'l-a'şâ**'da, Mısır divânını ilk defa Kıptice'den Arapça'ya nakleden kimsenin Mısır vâliliği sırasında Abdülaziz b. Mervân olduğu kaydedilir ki bunu **el-Minhâc fi sınâati'l-harâc** müellifi zikreder.[484] Şihâbüddin el-Mercânî **Vefiyyetü'l-eslâf**'ta (s.

481. Bu hususta İmam Mâlik'ten nakledilen rivâyet için bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 173.
482. Aynı bilgi için bkz. **age,** VI, 48.
483. **el-Hıtat,** I, 94.
484. **Subhu'l-a'şâ,** I, 423.

368) şöyle der: İslâm hâkimiyetinden sonra vergi toplama (cibâyet) divânlarına gelince, eskiden olduğu gibi Irak divânı Farsça, Suriye divânı da Rûmca olarak kaldı. Her iki grup divânları yazanlar da ehl-i ahidden (zımmîler) kimselerdi. Tâ ki Abdülmelik b. Mervân, Süleyman b. Said'e Suriye divânını Arapça'ya çevirmesini emretti, o da bir yıl içinde bunu ikmâl etti. Haccâc da kâtibi Salih b. Abdurrahman'a Irak divânını Farsça'dan Arapça'ya çevirmesini emretti.

Öyle anlaşılıyor ki Araplar müsamahaları sebebiyle, divânların yazılması için, onların dilleri veya divân tanzim ettikleri ülkelerdeki hâkim dille yazan kâtipler ediniyorlardı. Tuhaflıkta bunun benzeri bir uygulama da **er-Ravdu'l-kırtâs'**ta (s.45) Karaviyyîn Câmiî hatiplerinden sözedilirken zikredilen şu hususdur: Muvahhidler Devleti hükümdârları Fas'a hâkim olunca, Karaviyyîn hatibini görevden alarak Berberice dilini bilmesinden dolayı başkasını tayin ettiler. İbn Ebî Zer' şöyle der: Çünkü onlar yalnız Berberice diliyle tevhidi belleyen kimseyi imamlık ve hatipliğe tayin ediyorlardı.[485] İbnü'l-Kâdî de **el-Cezve'**de (s. 23) şöyle der: Sonra Muvahhidler Fas'a girdiler ve hatibi hutbeden menederek onun yerine Berberice dilini iyi bilmesi sebebiyle Hasan b. Atıyye'yi atadılar. O da Berberice diliyle hutbe okudu.[486]

Tenbih: Araplar eski yazıların rumuzlarını çözmek ve bu yazılarla yazılmış kitapları Arapça'ya tercüme etmek konusunda, Avrupalı âlimleri geçmişlerdir. Avrupa, bu konuyla ilgili olarak yazılmış Arapça kitaplar vasıtasıyla, eski yazı ve dilleri bilme hususunda varmış olduğu noktaya varmıştır. IV. yüzyılda veya III. yüzyılın sonlarında Ahmed b. Vahşiyye en-Nabatî (ö. 322/934) **Şevku'l-müstehâm ilâ ma'rifeti rümûzi'l-aklâm**[487] adlı eserini kaleme almıştır. Bu enteresan bir kitap olup müellif bu eserde, eski milletlerin kullandığı yazıların şekillerini toplayarak hepsini Arapça'ya çevirmiştir. Bu rumuzları, eserler üzerindeki çeşitli yazı türlerini, dikkatli bir kimsenin dört saati geçmeyecek bir sürede Arapça'ya tercümesini sağlayacak bir şekilde tesbit etmiştir. İngiliz âlimi bu eseri 130 yıl önce tercüme etmiş olup onun neşriyle, tarih öncesi devirlere ait meçhul kalmış durumlar, haberler ve geçmiş milletlerin ilimlerine muttalî olmak kolaylaştı.

485. İbn Ebî Zer', **el-Enîsü'l-mutrib bi-ravdi'l-kırtâs,** s. 71.
486. **Cezvetü'l-iktibâs,** I, 57.
487. Eser Hammer tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (London: 1806). bkz. **GAL,** I, 279-281; **Suppl.,** I, 430-431; Serkis, I, 281.

DEVLET BAŞKANININ DİVÂNA KAYIT İÇİN HANGİ YAŞTAKİLERE MÜSAADE ETTİĞİ

Tirmizî, Nâfî'nin İbn Ömer'den rivâyet ettiği şu hadîsi tahric eder: "İbn Ömer dedi: 'Bir ordu içinde Resûlullah'a (sav) arzolundum; ondört yaşındaydım, beni kabul etmedi. Ertesi yıl bir orduda arzolundum, onbeş yaşındaydım, beni kabul etti.'" Nâfî şöyle der: Bu hadîsi Ömer b. Abdülaziz'e haber verdim, 'Bu küçük ile büyük arasındaki sınırdır.' dedi ve onbeş yaşına erenlere maaş tahsis edilmesi için tâlimat yazdı.[488]

el-İsâbe'de Râfi b. Hadîc'in biyografisini veren müellif şöyle der: Râfi Bedir günü Allah Resûlü'ne (sav) arzolundu; onu küçük buldu, fakat Uhud günü ona müsâde etti.[489] Yine **el-İsâbe'**de Zeyd b. Hârise[490] el-Ensârî'nin biyografisini vererek şu bilgiyi zikreder: İbn Mende rivâyet etti: Hz. Peygamber (sav) Uhud günü bazı kimseleri küçük buldu. Zeyd b. Hârise, Berâ b. Âzib,[491], Zeyd b. Erkam, Sa'd b. Habîbe,[492] İbn Ömer ve Câbir de bunlardandı.[493]

Yine **el-İsâbe'**de Umeyr b. Ebî Vakkâs'ın biyografisi verilerek şu bilgi zikredilir: Hâkim, İsmail b. Muhammed b. Sa'd'dan şu tahricde bulundu: O, amcası Âmir b. Sa'd'dan, o da babasından şöyle dediğini rivâyet etti: "Bedir ordusu Allah Resûlü'ne (sav) arzedildi, Resûlullah (sav) Umeyr'i kabul etmedi. Umeyr ağladı, bunun üzerine Resûlullah ona müsaade etti ve kılıcının bağlarını bağladı." Sa'd'ın oğlu Sa'd'dan şu tahricde bulunur: "Biz Bedir günü Allah Resûlü'ne (sav) arzolunmadan önce kardeşim Umeyr b. Ebî Vakkâs'ın saklanır olduğunu gördüm. Ona 'sana ne oluyor kardeşim?' dedim. 'Resûlullah'ın (sav) beni görüp küçük bulmasından ve reddetmesinden korkuyorum. Oysa ben savaşa çıkmak istiyorum. Umulur ki Allah beni şehidlikle rızıklandırır' dedi. Umeyr Allah Resûlü'ne (sav) arzolundu, Resûlullah onu küçük bularak kabul etmedi. Umeyr ağladı, bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) kendisine müsaade

488. Tirmizî, Cihâd 31.
489. **el-İsâbe,** I, 495-496. Metinde bu isim yanlış olarak Nâfî şeklinde geçmiştir.
490. Bu bilgi **el-İsâbe'**de (I, 562) Zeyd b. Hârise'nin değil, Zeyd b. Câriye el-Ensârî'nin biyografisinde verilmiştir. Ayrıca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 280.
491. Berâ ile İbn Ömer Bedir'de de küçük görülmüşlerdi (bkz. Buhârî, Meğâzi 6).
492. Metinde Cebiyye şeklinde geçmiştir. Bu isim **Üsdü'l-ğâbe'**de (II, 280) Sa'd b. Habte olarak geçer. İbn Sa'd da (VI, 52) Sa'd b. Habte'nin Sa'd b. Büceyr olduğunu ve Uhud'da yaşının küçük bulunduğunu kaydeder. Habte annesinin adıdır.
493. **el-İsâbe,** I, 562.

etti. Küçük oluşu sebebiyle kılıcının bağlarını ben bağlıyordum. 16 yaşında olduğu hâlde, savaşta şehid edildi."[494]

HALKIN HER YIL ARZA TÂBÎ TUTULMASI

İbn Abdilber el-İstiâb'**da Semüre b. Cündeb'den bahsederken şu bilgiyi zikreder: "Nebî (sav), ensârın ergenliğe yaklaşmış çocuklarını her yıl** arza **tâbî tutardı. Önünden bir çocuk geçti, onu orduya kabul etti. Sonra kendisine Semüre b. Cündeb** arzolundu, **onu kabul etmedi. Semüre şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü, bir çocuğa müsaade ettin, beni reddettin; onunla güreşsem yenerim.' Resûlullah (sav) 'o hâlde güreş' buyurdu, onunla güreştim ve yendim. Resûlullah da beni orduya kabul etti."**[495] Bu bilginin benzeri İbn İshak'tan nakille **el-İsâbe'**de verilmiştir.[496]

İmâm Şâfiî şöyle der: Hz. Peygamber (sav), kendisine arzedilen 14 yaşındaki 17 sahâbîyi reddetti. Çünkü onları 15 yaşına ulaşmış bulmamıştı. Bunlar 15 yaşında kendisine arz edildiler, onlara müsaade etti. el-Burhan şöyle der: Şâfii'nin bu sözüyle onların Uhud'da kabul edilmeyişlerini veya bütün gazalarında bu yaşta kabul etmediklerinin hepsini kasdetmesi muhtemel olup her iki durumda da bundan çıkarılacak mânâ vardır.[497] Şâmî'nin verdiği bilgiden ilk ihtimâlin sözkonusu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o Resûlullah'ın (sav) Uhud'da reddettiklerini 17 kişi olarak sayar ki bunlardan ikisine sonradan müsaade etmiştir.[498] **el-Mevâhib** şârihi (II, 24) bunların sayısını 20'ye ulaştırır.[499] Ordunun arzı sırasında insanlar Allah Resûlünün (sav) önünde saf saf dururlardı. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (IV, 15) Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'nin Hz. Peygamber'le (sav) birlikte, Mekke fethine katılmak üzere kavminden mızrak ve zırh kuşanmış atlı 900 kişiyle Resûlullaha (sav) gelmesi kıssasında, Abbas'ın

494. Hâkim, **el-Müstedrek,** III, 188; **el-İsâbe,** III, 35. Metinde fâhiş hatalar mevcut olduğu gibi Umeyr adı da hep Amr şeklinde zikredilmiştir.
495. **el-İstiâb,** II, 79. Metinde hatalar mevcuttur. Semüre'nin güreştiği bu sahâbî Râfi b. Hadîc'dir (bkz. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** II, 493).
496. **el-İsâbe,** II, 79.
497. Burhanuddin el-Halebî, **es-Sîretü'l-Halebiyye,** II, 493-494. Ayrıca bkz. İbn Hişam, II, 66.
498. Bunlar Rafi b. Hadîc ile Semüre b. Cündeb'dir (bkz. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** II, 493).
499. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** II, 25.

şöyle dediği kaydedilir: "Biz Resûlullah (sav) için saf tuttuk, yanında Ebubekir ve Ömer de vardı."[500]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN CİHAD İÇİN ANA-BABASINDAN İZİN ALMAMIŞ KİMSEYİ ASKERİN ARZINDA KABUL ETMEMESİ

Ebû Dâvud, Ebû Said el-Hudrî'den şu rivâyeti nakleder: "Bir adam Yemen'den Resûlullah'a (sav) gelerek hicret etti. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Yemen'de kimsen var mı?' Adam: 'Annem ve babam var' dedi. Resûlullah (sav): 'Sana izin verdiler mi?', adam 'hayır' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Onlara geri dön ve kendilerinden izin iste; eğer sana müsaade ederlerse cihâd et, aksi hâlde onlara itâat ve ihsânda bulun.'"[501] Ahmed b. Hanbel ile Nesâî, Muâviye es-Selemî'den şu rivâyeti tahric ettiler: "Bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek şöyle dedi: 'Gazâya çıkmak istiyorum, sana danışmaya geldim.' Resûlullah (sav) 'annen var mı?' dedi, adam 'evet' diye karşılık verdi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onunla birlikte ol, şüphesiz, cennet annelerin ayakları altındadır."[502] **es-Sîretü'ş-Şâmîyye'**ye bakınız.

LİDERİN ORDUSUNU GÖZETLEMESİ İÇİN KURULAN ÇARDAK (KARARGÂH)

Bedir günü Hz. Ebubekir, Resûlullah (sav) ile birlikte karargâhta[503] **idi.** İbn İshak'ın **Sîret'**i ile İbn Hişâm'ın **Sîret'**inde (II, 66) şu bilgi verilir: Sa'd b. Muâz Bedir'de Resûlullah'a (sav) şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi, sana kalacağın bir çardak (karargâh) kursak ve yanında binek develerini hazır bulundursak, sonra düşmanımızla çarpışsak. Eğer Allah bizi yüceltir ve düşmanımıza gâlip getirirse bu bizim hoşlandığımız birşey olur. Eğer aksi olursa, develerine biner kavmimizden geride kalanlara iltihak edersin". Bu-

500. İbn Sa'd, IV, 271, VII, 33.
501. Ebû Dâvud, Cihâd 33. Ayrıca bkz. **Müsned,** III, 706.
502. Nesâî, Cihâd 6.
503. "el-Veşî" kelimesi (bkz. Huzâî, s. 251) metinde "el-Ferîş" şeklinde geçmiştir.

nun üzerine Allah Resûlü (sav) onu hayırla anarak kendisine hayır dua etti. Sonra Muâz Resûlullah'a (sav) bir karargâh kurdu, Resûlullah onda oldu.[504] İbn Bâdîs şöyle der: Çardak (arîş) hevdecin (develerin üzerine kurulan bir nevi portatif küçük çadır) kendisi olmamakla birlikte ona benzer. Odundan yapılan çadıra da denir. Çoğulu *uruş*'tur, *kalîb* ve *kulub* gibi. Bundan dolayı, yere dikilen ve üstleri örtülen ağaçlardan yapıldığı için Mekke evlerine de uruş denmiştir.[505] Süheylî şöyle der: Ebû Hanîfe *arîş*'in bir tek kökten çıkan dört veya beş hurma ağacı olduğunu zikreder.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN İSLÂM ORDUSUNUN GÜCÜNÜ GÖRMESİ İÇİN YABANCI BİR LİDERLE BİRLİKTE OTURMASINI BİRİNE TEKLİF ETMESİ

Mekke fethi kıssasında Hz. Peygamberin (sav) Abbas'a (ra) şöyle buyurduğu zikredilir: "Ey Abbas onu, yani Ebû Süfyân'ı dağın geçidinde vadinin dar yerinde alıkoy, tâ ki Allah'ın orduları onun önünden geçsinler." Önünden bir kabile geçtiğinde "Ey Abbas, kimdir bu?" diye soruyor, ben de "falân oğullarıdır" diyordum. O da şöyle diyordu: "Vay falân oğullarından başıma gelen!" Derken Nebî (sav) yeşil bölüğüyle geçti. İbn Hişam şöyle der: Yeşil denmesi, onda demir (âletler)in çokluğu ve görünmesinden dolayıdır. Bölükte muhacirler ile ensâr vardı; onların, demirden (zırh) dolayı, yalnız gözbebekleri görülüyordu. Ebû Süfyân şöyle dedi: "Bunlara kimsenin güç ve takati yetmez, kardeşinin oğlunun saltanatı (hükümdârlığı) büyük olmuş!" Bu kıssa siyerde bilinmektedir.[506] Ebû Süfyân'ın "Vay falân oğullarından başıma gelen!" sözü ile ilgili olarak **es-Sıla** müellifi şöyle der: Bu sözü bir kimse bir şeyden korktuğunda veya ondan bir zarar geleceğini hissedince söyler ki, bu, belağat cümlesindendir. Aslı şudur: "Bana zarar vermeye sevkeden sebep nedir?" **el-Fevâid** müellifi de şöyle der: Güç gösterisinde, müslüman ordusuna bakması sûretiyle düşmanı korkutmak sözkonusudur. Eğer o kimse müslüman olup onlara katılırsa imanının daha

504. İbn Hişâm, I, 620-621; Süheylî, **er-Ravdu'l-ünüf,** V, 98.
505. bkz. **en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs,** III, 207-208.
506. bkz. İbn Hişâm, II, 404. Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'in (sav) "hükümdârlığı"ndan sözetmesi üzerine Hz. Abbas bunun "peygamberlik" olduğunu söyler, o da ikrar eder.

kuvvetli olmasını ve bizzat görmüş olmasından dolayı, kavmine gidip anlatacakları hususunda daha yeterli olmasını sağlar. Ve Allah'ın dinini zafere ulaştırdığını, Resûlünü aziz ve üstün kıldığını ve va'dinde durduğunu öğrenir. Bu fetih kıssasında Allah Resûlü'nün (sav) Mekke'ye girilecek gece ateş yakılmasını emretmesi de bu maksatladır.

ARÎFLER

Arîfler, ordu reis ve kumandanları olup bu şekilde adlandırılmış olmaları, muhtemelen, ordunun durumunun onlar vasıtasıyla öğrenilmesindendir. Bunu Bâcî el-Müntekâ'**da söyler.**[507]

Başkası şöyle der: Arîf, azîm veznindedir. **en-Nihâye'**de müellif şöyle der: Arîf kabile veya cemâatin işlerini yürüten kimse olup onları yönetir, emîr de onların durumunu kendisinden öğrenir.[508] Hâfız şöyle der: Bu şekilde adlandırılması, ihtiyaç hâlinde üstüne haber vermek için onların durumlarını öğrenmesinden dolayıdır.[509]

Sahîh-i Buhârî'**de Hevâzin elçilik heyetinin İslâm'ı kabul etmiş olarak gelişleri kıssasında şu bilgi geçeri "Onlar malları ve esirlerini kendilerine geri verilmesini istediler. Resûlullah (sav) onlara mal olmaksızın, yalnız esirleri iade etmek istedi ve bu sebeple de halka hitapta bulundu, onlar da buna râzı olduklarını belirttiler.**[510] **Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Sizden kimlerin buna izin verip vermediğini bilemiyoruz, geri dönün,** arîfleriniz **durumunuzu bize arzetsinler.' Bunun üzerine halk geri döndü.** Arîfleri **onlarla konuşup sonra Hz. Peygambere (sav) geldiler ve kendisine onların rızâsını haber verdiler."**[511]

---

507. Bâcî, **el-Müntekâ,** VI, 3.
508. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** IIII, 218.
509. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 196.
510. Kettânî bilgileri özetle vermiş olup Resûlullah (sav) Hevâzinlileri mal veya esirleri tercihte serbest bırakır; onlar da esirleri tercih ederler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ganimette hak sahibi olanlara hitap ederek, dileyenin kardeşleri için hakkından vazgeçebileceğini, dileyene hakının ileride sağlanacak ilk ganimetten verileceğini belirtir. Onları da haklarından isteyerek vazgeçtiklerini söylerler. Ayrıca bkz. s. 368-369.
511. Buhârî, Ahkâm 26; Meğazî 54.

Ebû Dâvud **Sünen**'inde "Kitâbu'l-Harâc ve'l-imâre"de "irâfe"ye dair bir bâb başlığına yer vererek Mikdâm b. Ma'dikerib'in şu hadîsini zikreder: "Resûlullah (sav) onun omuzuna vurarak şöyle buyurdu: Ey Mikdâmcık, bir emîr, kâtip ve arîf olmadan ölürsen kurtuluşa erersin". Ebû Dâvud sonra da şu hadîsi verir: "İrâfe (ariflik) haktır, halka arîfler gereklidir, fakat arîfler ateştedir."[512] Pencâbî **Avnü'l-Vedûd**'da şöyle der: Bu hadîste, arîfleri kötüleyen hadîsin arîfler nasbetmeyi menetmediğine delîl vardır. İbn Battal da şöyle der: "**Sahîh-i Buhârî**'deki hadîste, arîfler ikâmenin meşrûluğuna delîl vardır. Çünkü devlet başkanının bütün işleri bizzat yapması mümkün değildir. Bu sebeple, kendisine tevdî edilen görevi onun adına yapacak yardımcıyı nasbetmeye ihtiyaç duyar."Pencâbi "Arîfler ateştedir" sözüyle ilgili olarak da şöyle der: Bu söz, irâfenin riskli bir iş olduğuna, onunla meşgûl olan kimsenin harama düşmekten emin bulunmayacağına ve görevli kimsenin Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınması gerektiğine işaret etmektedir. "İrâfe haktır" sözünden maksat da şudur: Arîflerin atanmaları, irâfe uygulaması esastır. Çünkü emîrin bizzat yapacağı işlerde yardıma olan ihtiyacından dolayı maslâhât bunu gerektirmektedir. Bu konuda delîl olarak, Buhârî hadîsinden de anlaşıldığı gibi Resûlullah (sav) zamanında arîflerin mevcudiyeti yeter. **Avnü'l-Vedûd**'dan nakledilen bu bilgilerin aslı **Fethu'l-Bârî**'de Buhârî'nin "Halk için arîfler babı" sözü münasebetiyle geçer.[513]

el-İsâbe'de müellif Cündeb b. Numan el-Ezdî'nin biyografisini vererek İbn Asâkir'in **Târih**'inden şu nakilde bulunur: Ebû Azîz (Cündeb) Hz. Peygamber'e (sav) gelip İslâmiyet'i kabul etti; müslüman olarak hattıhareketi güzel oldu ve Resûlullah (sav) onu kavmine arîf yaptı.[514] Yine İbn Hacer **el-İsâbe**'de Râfi b. Hadîc el-Ensârî'nin biyografisini vererek onun Medine'de kavminin arîfi olduğunu zikreder.[515] Merakeş'te müzakerede bulunduğumuz kimselerden biri, bu başlık altında verilen asıl hadîsin, harpler, tazminatlar ve sair muamelât konusunda büyüklerin küçükler, liderlerin de yönettikleri kimseler adına sorumluluk yüklenecekleri konusunda temel teşkil ettiği görüşünü ileri sürdü ki bu apaçık bir fıkhî kavrayıştır.

---

512. Ebû Dâvud, İmâre 5. Metinde Mikdâm kelimesi Mikdâd, Kudeym (Mikdamcık) kelimesi de "hudeym" şeklinde yanlış geçmiştir.
513. **Fethu'l-Bârî**, XXVII, 196-197.
514. **el-İsâbe**, I, 251.
515. **age**, I, 496.

NAKİPLER

el-İsâbe'de müellif Es'ad b. Zürâre'nin biyografisini verir ve orada Hâkim[516] vasıtasıyla şu tahricde bulunur: Es'ad b. Zürâre vefât ettiğinde Neccâroğulları gelerek "ey Allah'ın Resûlü, nakibimiz öldü bize nakip tayin et" dediler. Resûlullah da (sav) "ben sizin nakibinizim" buyurdu...[517] Bu bilginin benzeri İbn Kudâme el-Makdisî'nin **el-İstibsâr fî ensâbi'l-ensâr** adlı eserinde onun biyografisinde de geçmektedir.

MUHASİP

Hz. Peygamber'in (sav), Benî Süleym'in zekâtlarını toplamak üzere Ezd kabilesinden görevlendirdiği İbnü'l-Lütbiyye[518] isimli şahsı hesaba çekmesi. **Müslim, Ebû Humeyd es-Sâidî'den şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah (sav) Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye adlı birini Beni Süleym kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirdi. O geldiğinde onu hesaba çekti.[519] İbnü'l-Lütbiyye de 'şu sizin malınız, şu da hediyedir' dedi. Bunun üzerine Resûlulah (sav) 'eğer doğru söylüyorsan, babanın ve ananın evinde otursaydın da hediyen sana gelseydi ya!' buyurdu, sonra bize hitapta bulundu; Allah'a hamd ü senâ etti, sonra şöyle dedi: 'İmdi, sizden birini Allah'ın bana tevdî ettiği işlerden birine görevlendiriyorum, o da bana geliyor ve şu sizin malınız, şu da bana verilen hediyedir diyor. Eğer o doğru söylüyorsa, babası ve annesinin evinde otursa da hediyesi ona gelse ya! Allah'a andolsun, sizden hakkı olmadığı hâlde ondan birşey alan hiçbir kimse yok ki kıyâmet günü yüküyle birlikte Aziz ve Celîl olan Allah'a kavuşmasın..'"**[520]

İbn Kayyim **et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti'ş-şer'iyye** adlı eserinde (s. 227) "Nebî (sav) **Sahihayn'**da Ebû Humeyd es-Sâidi'den nakledilen rivâyette olduğu gibi, memurlarından hesabı tam alırdı, onları toplanan ve harcanan mallarla ilgili olarak hesaba çekerdi" der, sonra da İb-

516. **el-Müstedrek,** III, 186.
517. **el-İsâbe,** I, 34.
518. Metinde İbnü'l-Leytiyye şeklinde yanlış geçmiştir.
519. Huzâî hadîsin bu kısmını Buhârî'den naklen de vermiştir (s. 261).
520. Müslim, İmâre 7.

nü'l-Lütbiyye'nin mezkur kıssasını kaydeder.[521] Huzâî bu hadîsi Buhârî'ye isnâdda gâfil bulunmuş olup hadîs **Sahîh-i Buhârî**'de "Kitâbu'l-Ahkâm"da "Devlet başkanının memurlarını hesaba çekmesi bâbı"[522] başlığı altında ele alınmıştır. Buhârî bu hadîsi "Memurların hediyeleri bâbı"nda[523] tam olarak vermiş olup bu bu iki bâba bakınız. Resûlullah'tan (sav) sonra halifeler de bu hususta kendisini izlemişlerdir.

İbn Kuteybe Uyûnu'l-ahbâr'**da şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) vefâtından sonra Muâz Yemen'den Hz. Ebubekir'e geldi. Hz. Ebubekir ona "hesabını takdim et" dedi. Muâz da ona "iki hesap mı? Bir hesap Allah'tan, bir hesap ta sizden? Hayır, Allah'a yemin ederim ki bir daha asla sizin bir işinizi yüklenmem" dedi.**[524] **Kelâî** el-İktifâ **adlı eserinde şu bilgiyi verir: Hz. Ömer hilâfetinin bütün yıllarında hacca gitmeye devam etti. Her yıl hac mevsiminde vâlilerini (âmil) hesaba çekmek âdetindeydi. Bununla onları tebâadan meneder, tebâaya zulmedilmesini engeller, onların durumunu daha yakından öğrenir ve şikâyetlerini kendisine ulaştırmaları için tebâaya belli bir zaman ayırmış olurdu.**[525]

VESÂYET VE VASİLER

Hâkim, **Târîh**'inde Serrâc ve sonra da Muhammed b. Amâre tarikiyle Zeyneb bint Nübeyt'ten şu rivâyeti tahric eder: "Hz. Peygamber (sav), onun (Zeyneb) annesi ve teyzesine gümüşten bir küpe[526] ve içinde inci olan bir altın vermişti. Babaları Es'ad b. Zürâre onları Resûlullah'ın (sav) vesâyetine bırakmıştı." Es'ad'ın **el-İsâbe**[527] ve İbn Kudâme el-Makdisî'nin **el-İstibsâr**'ındaki biyografisine bakınız. İbn Kudâme, Zeyneb bint Nübeyt'in bu rivâyeti sebebiyle sahâbe arasında zikredildiğini belirtir. **Subhu'l-a'şâ** müellifi Kalkaşandî **Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-Arab**

521. **et-Turuku'l-hükmiyye,** s. 248.
522. Buhârî, Ahkâm 41. Yukarıda kaydedildiği üzere Huzâî bu hadîsi Buhârî'ye isnâdla da vermiş olup Kettânî ya farkına varmamış veya ondaki nüshada zikredilmemiştir.
523. Buhârî, Ahkâm 24.
524. **Uyûnu'l-ahbâr,** Beyrut 1406/1986, I, 125.
525. bkz. Mahmud Şît Hattâb, **el-Fârûkûl-kâid,** Kahire 1389/1970, s. 103. Ayrıca bkz. s. 427.
526. "riâs" kelimesi metinde "esâs" şeklinde geçmiştir.
527. **el-İsâbe,** I, 34; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 135.

adlı eserinde efendimiz Ca'fer b. Ebû Tâlib'in çocukları Caferîlerden bahsederken şöyle der: Onun Muhammed ve Abdullah adlı çocukları vardı. Babaları Ca'fer'in vefât haberi geldiğinde Nebî (sav) onların başlarını okşamış ve "ben onların dünya ve âhirette velileriyim"' buyurmuştu:[528] **Simtü'l-cevheri'l-fâhir'**de müellif, Resûlullah'ın (sav) kendilerine vasilik yaptığı yetimleri zikrettiği bir başlığa yer verir. Resûlullah'ın (sav) himâyesinde bulunan bu yetimler şunlardı: Muhammed b. Abdullah b. Cahş. Babası Uhud'da vefât etti, onu Hz. Peygamber'e (sav) vasiyet etmişti. Hz. Peygamber (sav) ona Hayber'de bir mal satın almış ve Medine'de Sûku'r-rakîk'te de bir ev iktâ etmişti. **Simtü'l-cevher** müellifi daha sonra Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre'nin kızlarıyla ilgili olarak daha önce geçen kıssayı zikrederek şöyle der: Resûlullah'ın (sav) himâyesinde Benî Leys b. Bekr kabilesinden Sumeyte el-Leysiyye[529] adlı bir kadın vardı. Hz. Âişe de Abdullah b. Zübeyr'i ana-babasından kendisine vermelerini istemişti; Abdullah onun himâyesindeydi ve kendisini "anne" diye çağırırdı. Resûlullah'ın (sav) Ali b. Ebû Tâlib'i yanına aldığı ve Medine'de kızı Fâtıma'yı onunla evlendirinceye kadar kendisinden ayırmadığı hususu daha önce geçmişti. Yakub b. Süfyân, Mutî b. Esved'den rivâyet eder: O, Zübeyr'i çocuklarına vasi tayinetti, Zübeyr kabul etmedi. Bunun üzerine Mutî şöyle dedi: "Kabul etmeni Allah ve rahm (akrabalık bağı) adına senden diliyorum. Çünkü ben Ömer'i şöyle derken duydum: Zübeyr, dinin rükünlerinden (temel esaslarından, dayanaklarından) bir rükündür."[530] Humeydî **en-Nevâdir'**de rivâyet eder: Zübeyr'i Resûlullah'ın (sav) ashâbından yedi kişi vasi tayin etmişti ki bunlar Osman, Abdurrahman b. Avf, Mikdâd, İbn Mesud ve başkalarıydı. O, bunların mallarını muhâfaza eder, çocuklarına da kendi malından harcamada bulunurdu. Bu bilginin benzeri **Üsdü'l-ğâbe'**de[531] Hişâm b. Urve'den nakille de zikredilmiş olup **el-İsâbe'**de[532] de geçtiği üzere orada Zübeyr b. Bekkâr bunlara Mutî b. Esved ve Ebû'l-As b. Rebi'i de ilâve eder. Ebû Abdullah Züneybir es-Selevî'nin **el-Hemziyye** şerhinde şu bilgi verilir: Sahâbeden yetmiş kişi Zübeyr'e mallarını ve çocuklarını vasiyyet etti. O, onların mallarını muhâfaza eder, çocuklarına da kendi malından harcamada bulunurdu. (**Simtü'l-cevheri'l-fâhir'**den).

528. **Nihâyetü'l-ereb,** Beyrut 1405/1985, s. 122.
529. Metinde Sumeyne el-Leytiyye şeklinde geçmiştir.
530. bkz. **el-İsâbe,** I, 546.
531. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 252.
532. **el-İsâbe,** I, 546.

Buhârî[533] Ebû Hureyre'den naklen, Ahmed b. Hanbel[534] ve Ebû Dâvud[535] Resûlullah'tan (sav) şu rivâyeti zikrederler: *"Ben her mü'mine kendi nefsinden daha evlâyım; kim borçlu olarak vefât eder de borcunu karşılayacak kadar mal bırakmazsa, onu ödemek bana aittir. Kim bir mal bırakırsa o mal mirasçılarınındır"*. İslâm'ın ilk zamanlarında vefât eden kimsenin cenazesi Resûlullah'a (sav) getirilir; Resûlullah (sav) borcu olup olmadığını, ödemeye yeterli malı bulunup bulunmadığını sorardı. Eğer borcu olduğu ve ödemeye yetecek malı bulunmadığı kendisine söylenirse, "arkadaşınızın namazını kılın" buyururdu. Yetecek kadar malı varsa namazı kendisi kıldırırdı. Allah fetih ve ganimetler nasip edince Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Kim vefât eder de borcu olursa, ödemesi bana aittir"*. Böyle yapmasının kendisine vâcip olduğu söylenir.[536] İmâmu'l-Haremeyn ve Mâverdî bunun Resûlullah'a (sav) vâcip olmadığı, tekerrümen yaptığı görüşünü benimsemişlerdir. Resûlullah'ın (sav) bu ödemeyi ganimetten mi, kendi özel malından mı yaptığı hususunda iki ihtimâl sözkonusu olup bunu Hafâcî **Nesîmü'r-riyâz**'da söyler.

533. Buhârî, Ferâiz 4.
534. **Müsned,** II, 453.
535. Ebû Dâvud, Buyû 9.
536. Nevevî bu görüştedir (bkz. **Şerhu'l-Mevâhib,** I, 386-387). Bu konuda ayrıca bkz. Suyûtî, **el-Hasâisu'l-kübrâ,** Beyrut 1405/1985, II, 400.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHKÂM (YÖNETİM, YARGI) VE BUNA BAĞLI KONULARLA İLGİLİ GÖREVLER

Taşra Genel Yönetimi

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BÖLGELERE VALİ TAYİN ETTİĞİ KİMSELER

Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de şöyle der: Resûlullah'ın (sav) yöneticileri (emîrler), memleketlere yönetim, yargı ve vergi tahsili için tayin ettiği vâlileridir.[1] Resûlullah'ın (sav) taşra bölgelerine gönderdiği emîrlerin sayısı çoktur.

Bunlardan biri Mekke Emîri (vâlisi) Attâb b. Esîd'dir. İbn Cemâa şöyle der: Allah Resûlü (sav) Attâb b. Esîd'i hicretin 8. yılında Mekke yönetimi ve müslümanlara haccı eda ettirmek üzere emîr tayin etti.[2]

İbn Kayyim **el-Hedy**'de Attâb'ın yirmi yaşından küçük olduğunu söyler.[3]

Sa'lebî[4] Tefsîr**'inde** ***"Bana katından yardım edici bir hüccet (sulta, kuvvet) ver"*** **(İsrâ 17/80) âyetiyle ilgili olarak Kelbî'den "yardım edici hüccet Attâb b. Esîd'dir" dediğini nakleder ve Resûlullah'ın (sav) Attâb'ı Mekke'ye tayin edişini zikreder.**

el-İsâbe'de şu bilgi verilir: Ukaylî, Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin biyografisinde, ona ulaşan senediyle, onun babasından, onun

1. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib**, III, 363.
2. Bu bilgiyi **Muhtasaru's-siyer**'de zikreden İbn Cemâa, ardından da Attâb'ın o sırada yirmi yaşından küçük olduğunu belirtir (bkz. Huzâî, s. 267). Ayrıca bkz. s. 207, 256.
3. İbn Kayyim, **Zâdü'l-meâd**, I, 126.
4. Huzâî'nin metninde (bkz. İ. Abbas, s. 269) bu isim her ne kadar Seâlibî şeklinde geçiyorsa da, kaynaklarını zikrettiği yerde (s. 789) de geçtiği üzere doğrusu Sa'lebî olmalıdır. Bu zât Ebû

Ebû Salih'ten, onun da İbn Abbas'tan *"Bana katından yardım edici bir hüccet ver"* âyetiyle ilgili olarak "bu yardımcı Attâb b. Esîd'dir" dediği rivâyetini kaydeder.[5] Belensî diye meşhur Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Evsî'nin **Sılatu'l-cem ve âidi't-tezyîl li-mevsûli kitâbey el-İ'lâm ve et-Tekmîl**[6] adlı eserinde anılan âyetle ilgili olarak İbn Asker'in şöyle dediği[7] zikredilir: Ebubekr ez-Zehebî **Târih**'inde İbn Abbas'a ulaşan senediyle onun "âyette kastedilen Attâb b. Esîd'dir" dediği rivâyetini tahric eder.

Resûlullah'ın (sav) vâlilerinden biri de Yemen hükümdârı Bâzân'dır ki ona Bazâm[8] da denir.

Subhu'l-a'şâ da şu bilgi verilir:Kisrâ'nın naibi Bâzân müslüman olunca Nebî (sav) onu Yemen'in bütün vilayetlerine vâli tayin etti. Onun konağı Yemen hükümdârlarının (Tebâbia, tekili: Tubbe) memleketi Sana'da idi. Bâzân, Veda Haccından sonra vefâtına dek bu görevde kaldı. Allah Resûlü (sav) de onun vefâtı üzerine oğlu Şehr b. Bâzân'ı Sana'ya, her bölgeye de ashâbından birini tayin etti.[9]

Sa'lebî, Bâzân'la ilgili olarak şunu zikreder: O, Acem hükümdârlarının ilk müslüman olanı ve Yemen'e tayin edilen ilk İslâm emîridir.[10]

Bu bilginin benzerini Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de Sa'lebî'den naklederek doğrular.[11] Bu eserdeki bilgi ile, İslâm'da ilk emîrin Hz. Ebubekir olduğu ve onun Attâb b. Esîd olduğunun da söylendiğine dair daha önce Hac Emîrliği bahsinde geçen bilgiye bakınız. **el-İsâbe**'de de Abdullah b. Cahş'ın biyografisinde Beğâvî'den naklen onun İslâm'da ilk emîr olduğu kaydedilir.[12] Bunun, zikredilen bölgeler bakımından sözkonusu olma-

---

Ishâk es-Sa'lebî (ö. 427/1035) olup sözkonusu eseri de **el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân**'dır. (bkz. **İA**, X, 125; **Suppl.,** I. 592; Ziriklî, I, 205-206.) Tefsir sahibi Seâlibî ise Huzâî'den bir asır sonra yaşamış bulunan Ebû Zeyd es-Seâlibî (ö. 873/1468) olup eserinin adı **el-Cevahiru'l-hisan fi tefsiri'l-Kur'ân**'dır (bkz. **İA,** X, 266; **Suppl.,** II, 351; Ziriklî, IV, 107).

5. **el-İsâbe,** II, 451.
6. Belensî'nin (ö. 782/1380) bu eseri Kur'an-ı Kerîm'deki mübhemât'a dairdir (**Neylü'l-ibtihâc,** s. 270; **Suppl.,** II, 377, 393). Bu eserin dayandığı **el-İ'lâm,** Süheylî'nin (ö. 581/1285) **et-Ta'rif ve'l-İ'lâm limâ übhime mine'l-Kur'ân min esmâi'l-a'lâm** adlı eseri (**Suppl.,** I, 734), **et-Tekmîl** de İbn Asker el-Gassânî'nin (ö. 636/1238) **et-Tekmîl ve'l-ikmâl** adlı eseridir (**Suppl.,** I, 734).
7. Metinde "kâle" (söyledi) kelimesi düşmüştür.
8. Metinde "z" harfleri "d" şeklinde geçmiştir.
9. **Subhu'l-a'şâ,** V, 26.
10. Bu bilgi için bkz. **el-İsâbe** I, 170. Hz. Peygamber'in (sav) Muâz b. Cebel ile birlikte Bâzân'a gönderdiği mektup için bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 212 (nr. 106/C).
11. Zurkânî, III, 363.
12. **el-İsâbe,** II, 286-287.

sı da muhtemeldir. Bâzân vefât ettiğinde Nebî (sav) Sana'ya onun oğlu Şehr'i vâli (âmil) tayin etti. Bunu Vâkıdî, İbn İshak ve Taberî zikreder. İbn Hacer **el-İsâbe**'de Âmir b. Şehr el-Hemdânî'nin[13] biyografisinde, onun Allah Resûlünün (sav) Yemen âmillerinden biri olduğunu kaydeder.[14] Yine **el-İsâbe**'de müellif, Abdullah b. Amr b. Sebî es-Sa'lebî'nin biyografisini verir ve Şa'bi'den naklen Resûlullah'ın (sav) onu Benî Sa'lebe,[15] Abs ve Benî Abdullah b. Gatafân kabilelerine âmil tayin ettiğini zikreder.[16] Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin biyografisinde de Resûlullah'ın (sav) onu Zebîd, Aden ve bunlara bağlı bölgeler gibi Yemen'in bir kısmına âmil tayin ettiğini belirtir.[17]

İbn Hacer **el-İsâbe**'de Hâris b. Bilâl el-Müzenî'nin[18] biyografisini verir ve Seyf'in **el-Fütûh**[19] adlı eserinden, onun Resûlullah'ın (sav) Cedîletü Benî Tay'ın[20] yarısına görevlendirdiği âmili olduğunu nakleder.[21] İbn Hacer, Hâris b. Nevfel el-Hâşimî'nin biyografisini vererek şöyle der: İbn Hibbân[22] onu ashâb arasında sayar ve Hz. Peygamber'in (sav) onu Mekke'nin bazı yörelerine âmil tayin ettiğini söyler. İbn Hacer daha sonra Zübeyr b. Bekkâr'ın da dediğini kaydederek, İbn Sa'd'dan şu bilgiyi nakleder: Hâris, Allah Resûlü'nün (sav) sohbetinde bulundu, Resûlullah (sav) onu Mekke'nin bazı yörelerine âmil tayin etti. Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman da onu bu görevde bıraktılar [23]

İbn Hacer, Husayn b. Niyâr'ın biyografisini vererek şöyle der: O, Allah Resûlü'nün (sav) âmillerinden biriydi. Bunu Seyf ve Taberî zikreder, İbn Fethûn da ona istidrâkte bulunur.[24] Yine **el-İsâbe**'de müellif, Hâris b. Abdülmüttalib'in biyografisini verir ve İbn Ebî Hâtim'den nakille onun Hz.

13. Metinde Hemezânî şeklinde geçmiştir.
14. **el-İsâbe** II, 251; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 126.
15. Metinde Tağlebe şeklinde geçmiştir.
16. **el-İsâbe,** II, 351.
17. **age,** II, 359.
18. Metinde el-Mârinî şeklinde geçmiştir.
19. Seyf b. Ömer et-Temîmî (ö. 200/815) olup **el-Fütuhû'l-kebîr** adlı eseri vardır (bkz. Kehhâle, IV, 288).
20. bkz. **Mu'cemu'l-büldân,** II, 115.
21. **el-İsâbe** I, 274.
22. İbn Hibbân, **Meşâhiru ulemâi'l-emsâr,** Kahire 1959, s. 35. İbn Hibbân burada yalnızca onun ashaptan olduğunu kaydetmiştir.
23. İbn Sa'd, IV, 56-57; **el-İsâbe,** I, 292. Metinde ve **el-İsâbe**'de geçen "amelihi bi-Mekke" ifadesi İbn Sa'd'da "a'mâli Mekke" şeklindedir ki doğrusu da budur. Ayrıca son cümle de İbn Sa'd'da adı geçen halifelerin onu Mekke'ye tayin ettikleri şeklindedir.
24. **el-İsâbe,** I, 339.

Peygamber'in (sav) sohbetinde bulunduğunu, Resûlullah'ın (sav) onu Mekke'nin bazı yörelerine âmil tayin ettiğini, Hz. Ebubekir ve Osman'ın da onu görevlendirdiklerini zikreder. Sonra biyografisinin, onun daha önce anılan torunu Hâris b. Nevfel'e ait olduğunu kaydeder.[25] Ayrıca Râfi b. Amr et-Tâî'nin biyografisini vererek Taberî'nin[26] şu rivâyeti tahric ettiğini zikreder: Zâtü's-Selâsil[27] Gazvesi olduğunda Resûlullah (sav) Amr b. Âs'ı içinde Hz. Ebubekir ve Ömer'in de bulunduğu bir orduya kumandan tayin etti.[28] **el-İsâbe**'de müellif, Hirmâs'ın babası Ziyâd el-Bâhilî'nin biyografisini verir ve Dârekutnî'nin Hirmâs'tan yaptığı şu rivâyeti zikreder: Babamla birlikte Resûlullah'a (sav) geldim. Resûlullah (sav) onu Bâhile'den kendi aşîretine yönetici tayin etti.[29]

İbn Hacer, Sâib b. Osman'ın biyografisini verir ve İbn İshak'tan naklen Resûlullah'ın (sav) onu Buvât Gazvesi'nde Medine'ye âmil tayin ettiğini kaydeder.[30] Sa'd ed-Devsî'nin biyografisini verir ve Ahmed[31] ile İbn Ebî Şeybe'nin ondan şu hadîsi tahric ettiklerini zikreder: Resûlullah'a (sav) gelerek müslüman oldum; beni kavmime âmil tayin etti ve müslüman olduklarında sahip bulundukları malları onlara bıraktı.[32]

Yine **el-İsâbe**'de Suayr b. Hufâf et-Temîmî'nin[33] biyografisini vererek şöyle der: Seyf onu **el-Fütûh**'ta zikreder. O, Allah Resûlü'nün (sav) Temîm'in boylarına tayin ettiği âmil idi. Hz. Ebubekir de onu görevinde bıraktı.[34] Süfyân b. Abdullah b. Ebî Rebia'nın[35] biyografisini verir ve İbn Ebî Şeybe'den nakille Resûlullah'ın (sav) onu Tâif'e âmil tayin ettiğini zikreder.[36] Seleme b. Yezîd el-Cufî'nin biyografisini verir ve ana bir kardeşi Kays b. Seleme ile birlikte Resûlullah'a (sav) gelerek müslüman olduklarını, Resûlullah'ın (sav) da Kays'ı Benî Mervân'a âmil ta-

25. **el-İsâbe,** I, 387.
26. Metinde Hâkim diye geçer ki yanlıştır.
27. Metinde Selâsil şeklinde geçmiştir.
28. **el-İsâbe,** I, 497. Burada Hz. Ömer geçmemektedir (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, VI, 68; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 196). İbn Hişâm'da (II, 123) Amr'ın yardım istemesi üzerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın kumandasında asker gönderildiği, Hz. Ebubekir ve Osman'ın da bunlar içinde bulunduğu kaydedilir.
29. **el-İsâbe,** I, 559; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 275.
30. **el-İsâbe,** II, 11; İbn Hişâm, I, 598.
31. Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** IV, 79.
32. **el-İsâbe,** II, 26.
33. Metinde Said b. Hufâf şeklinde yanlış geçmiştir.
34. **el-İsâbe,** II, 53.
35. Metinde Sa'd b. Abdullah b. Rebîa şeklinde geçmiştir.
36. **age,** II, 54-55.

yin ettiğini ve kendisine bir belge yazdığını zikreder.[37] Benî Sa'lebe'den Sayfî b. Âmir'in biyografisini vererek şöyle der: Nebî (sav) onu kendi kavmine emîr tayin etti.[38] Dahhâk b. Kays'ın biyografisini verir ve onun Resûlullah'ın (sav) âmili olduğunu söyler.[39] İmriu'l-Kays b. Asbağ el-Kelbî'nin biyografisini vererek şöyle der: O, kavminin reisiydi ve Nebî (sav) âmillerini Kudâa'ya gönderdiğinde onu da Kelb kabilesine âmil olarak gönderdi. İbn Hacer Seyf'in **el-Fütûh**'undan da şu bilgiyi nakleder: Resûlullah (sav) vefât ettiği sırada Kelb kabilesinden Kudâa kabilesine tayin ettiği âmili Benî Abdullah'tan İmriu'l-Kays b. Asbağ el-Kelbî idi.[40]

İbn Hacer, Hâris b. Bilâl el-Müzenî'nin biyografisini vererek onun Resûlullah'ın (sav) âmili olduğunu söyler.[41] Abdurrahman b. Ebzâ el-Huzâî'nin biyografisini verir ve İbnü's-Seken'in şöyle dediğini nakleder: Nebî (sav) onu Horasan'a âmil tayin etti.[42] Osman b. Ebû'l-Âs'ın biyografisini vererek şöyle der: Resûlullah (sav) onu Tâif'e âmil tayin etti, Hz. Ebubekir ve Ömer de kendisini bu görevde bıraktılar.[43] Ukâşe b. Sevr'in biyografisinde de onun Hz. Peygamber'in (sav) Sekâsik ve Sekûn âmili olduğunu söyler.[44] Alâ b. Hadramî'nin biyografisinde Resûlullah'ın (sav) onu Bahreyn'e âmil tayin ettiği,[45] Amr b. Hazm el-Ensârî'nin biyografisinde de onu Necrân'a âmil tayin ettiği zikredilir.[46] Amr b. Hazm'dan Resûlullah'ın (sav) farzlar, zekât ve diyetlere vs. dair kendisi için yazdığı bir belge rivâyet edilir ki Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Hibbân, Dârimî ve başkaları bu belgeyi rivâyet etmişlerdir.[47] **Üsdü'l-ğâbe**'de şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) kendilerine Hâlid b. Velid'i gönderip de müslüman olmalarından sonra, Amr'ı onyedi yaşındayken

37. **age,** II, 69. Metinde fâhiş hatalar olup Kays'la ilgili bilgi hiç verilmemiştir. Dolayısıyla metinden âmil tayin edilenin Seleme olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Benî Mervân da Mervân şeklinde geçmiştir.
38. **age,** II, 196.
39. **age,** II, 218.
40. **age,** I, 63; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 137.
41. **el-İsâbe,** I, 274.
42. **age,** II, 388-389.
43. **age,** II, 460. Ayrıca bkz. **Müsned,** IV, 217.
44. **el-İsâbe**, II, 494; **Üsdü'l-ğâbe**, IV, 67.
45. **el-İsâbe,** II, 497-498.
46. **age,** II, 532.
47. bkz. Nesâî, Kasâme 45-46; Dârimî, Diyât 12; Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 206-211. Kettânî bu belgeyi daha önce "Allah Resûlünün Ahkâma dair Mektuplarından Tarihin Metnini Bize Ulaştırdığı En Uzun ve Kapsamlı Mektup" başlığı altında zikretmişti (bkz. s. 318-321, 407).

Necrân halkına âmil tayin etti.[48] Nevevî de bu bilginin benzerini onun **et-Tehzîb**'deki biyografisinde verir.[49]

Amr b. Hakem el-Kudâî'nin biyografisinde Resûlullah'ın (sav) onu Benî'l-Kayn'a âmil olarak gönderdiği kaydedilir.[50] Amr b. Saîd b. Âs'ın biyografisinde de Hz. Peygamber'in (sav) onu Vâdilkurâ ve başka yerlere âmil tayin ettiği, orada âmil iken vefât ettiği zikredilir.[51] İbn Hacer Amr b. Mahcûb el-Âmirî'nin biyografisinde onun Allah Resûlünün (sav) âmili olduğunu,[52] Avf el-Verkânî'nin biyografisinde de onun Resûlullah'ın (sav) âmili olduğunu zikreder.[53] Abdullah b. Zeyd el-Kindî'nin biyografisinde, onun Allah Resûlü'nün (sav) Yemen âmili,[54] Abdullah b. Sivâr'ın biyografisinde de onun Allah Resûlü'nün (sav) Bahreyn âmillerinden olduğunu kaydeder.[55] Ferve b. Müseyk'in biyografisinde, Hz. Peygamber'in (sav) onu Murad, Mezhic[56] ve Zübeyd'in tümüne âmil tayin ettiğini zikreder.[57] Karade b. Nüfâse es-Selûlî'nin biyografisinde, onun Benî Selûl'den bir toplulukla birlikte Resûlullah'a (sav) gelip müslüman olduklarını ve Resûlullah'ın (sav) onu kendilerine emîr tayin ettiğini zikreder.[58]

Suyûtî **Dürrü's-sehâbe**'de Ebû Cudey' el-Murâdî'nin biyografisini vererek şöyle der: İbn Vezir ve Abdülaziz b. Meysere onun Hz. Peygamber'in (sav) âmili ve Mısırlı olduğunu zikrederler.[59] Kudâî b. Âmir ed-Düelî'nin (ed-Dîlî) biyografisinde de onun Resûlullah'ın (sav) Benî Esed'e gönderdiği âmili olduğunu söyler.[60] Ondan sonraki biyografide Sinan b. Ebû Sinan'ı da Benî Esed'e âmil olarak tayin ettiğini belirtir. Kays b. Mâlik el-Erhabî'nin biyografisinde şu bilgiyi verir: Kays ve kavmi İslâmiyeti kabul ettiklerinde Hz. Peygamber (sav) Arabı, mevâlîsi ve

48. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 214.
49. **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât,** I/1, 26.
50. **el-İsâbe,** II, 532. Kayn, metinde Kays şeklinde geçmiştir.
51. **age,** II, 539.
52. **age,** III, 14.
53. **age,** III, 44.
54. **age,** III, 90.
55. **age,** III, 92.
56. Metinde Medhic şeklinde geçmiştir.
57. **age,** III, 205.
58. **el-İsâbe,** III, 230-231; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 398. Karade b. Nüfâse adı metinde Mürde b. Nüfâte şeklinde geçmiştir.
59. Aynı bilgi için bkz. Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** I, 252.
60. **el-İsâbe,** III, 236; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 405. Metinde Kudâî kelimesi Kudâa, Düelî de Devsî şeklinde geçmiştir.

karışık gruplarıyla kavmi Hemdân'ın onu dinlemesi ve itaat etmesi, namaz kıldıkları ve zekât verdikleri sürece, Allah'ın zimmetinde (koruma, teminât) bulunacaklarına dair kendisine bir ahidnâme yazdı. Yine bu biyografide Hz. Peygamber'in (sav) Kays b. Mâlik'e şunları yazdığını kaydeder: "Sana selâm olsun. Ben seni kavmine âmil tayin ettim."[61] Mâlik b. Avf en-Nasrî'nin biyografisinde şu bilgiyi verir: Resûlullah (sav) onu kendi kavmi ile Sümâle, Selime ve Fehm kabilelerinden müslüman olanlara âmil tayin etti. Mâlik bunlarla birlikte Sakîf kabilesine karşı savaştı; onların otlağa çıkan hiçbir sürüsü yoktu ki ona baskın düzenleyip elde etmesin.[62]

İbn Hacer, Münzir b. Sâvâ ed-Dârimî'nin biyografisinde İbn Mende'nin şöyle dediğini nakleder: Münzir, Allah Resûlü'nün (sav) Hecer âmiliydi.[63] Ebû Heydam el-Müzenî'nin biyografisinde Zübeyr b. Bekkâr'dan şu rivâyeti nakleder: Muhammed b. Heydam babasından rivâyet etti: Resûlullah (sav) babamı çağırdı ve "Seni şu vadiye âmil tayin edeceğim, kim şuradan buradan sana gelirse ona engel ol," buyurdu. O şöyle dedi: "Ben kızlardan başka çocuğu olmayan bir adamım, bana yardım edecek kimsem yoktur." Allah Resûlü (sav) "Allah seni bir erkek çocukla rızıklandıracak ve sana yardımcılar kılacaktır" buyurdu ve onu oraya âmil yaptı.[64] Sevâd b. Gaziyye el-Belevî el-Ensârî'nin, İbn Kudâme'nin **el-İstibsâr**'ındaki biyografisinde şu bilgi zikredilir: O, Resûlullah'ın (sav) Hayber âmiliydi. Resûlullah'a (sav), karışık bir tür hurmadan iki sâ verip bir sâ satın aldığı Cenîb (iyi bir cins hurma) hurması getirdi.[65]

Şair Ömer b. Ebî Rebîa'nın Nevevî'nin **Tehzîb**'indeki biyografisinde şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) onun babası Abdullah b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî'yi Cened (Yemen'de bir yer) ve havâlisine vâli tayin etti. Hz. Ömer şehid edilinceye kadar bu görevde kaldı, sonra Hz. Osman onu oraya tayin etti. O, insanların en güzel yüzlülerinden olup Kureyş'in Amr

61. **el-İsâbe,** III, 258-259. Bu ahidnâme için bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 232-233 (nr. 112). Metinde ".... zekât verdikleri sürece" ifadesi düşmüş, Hemdân da Hemezân şeklinde geçmiştir.
62. **el-İsâbe,** III, 352. Metinde hatalar olup asıl kaynağa bakılmalıdır. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 491.
63. **el-İsâbe,** III, 460.
64. **age,** IV, 214. Metinde eksiklik ve hatalar mevcut olup tercümede **el-İsâbe'**deki tam metin esas alınmıştır.
65. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 484; **el-İsâbe,** II, 95-96. Metinde Gaziyye kelimesi Aziyye şeklinde geçmiştir. Ayrıca "aheze" (aldı) fiili "işterâ" (satın aldı) şeklinde olacaktır. Ayrıca bkz. s. 577.

b. Âs ile birlikte Necâşî'ye gönderdiği kimsedir.[66] **es-Sîretü'ş-Şâmiyye**'de Allah Resûlünün (sav) Hâlid b. Velîd'i San'a ve ona bağlı yerlere, Muhâcir[67] b. Ebî Ümeyye el-Mahzûmî'yi Kinde'ye, Ziyâd b. Lebîd'i[68] Hadramevt'e, Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi Zebîd, Aden ve Rîu's-Sâhil'e, Muâz b. Cebel'i Cened'e, Ebû Süfyân'ı Necrân'a, ve Yezîd[69] b. Ebû Süfyân'ı başka bir yere emîr (yönetici) tayin ettiğine dair bilgiler ihtivâ eden biyografiler mevcuttur.[70]

Hâfız el-Irâkî'nin **Elfiyye**'sinde Allah Resûlü'nün (sav) emîrleri zikredilmiş olup İbn Kîrân bundan maksadın Hz. Peygamber (sav) tarafından yönetim, kazâ (yargı), vergi toplama ve hac için tayin edilen emîrler olduğunu söyler:

Bâzân'ı Yemen'e emîr tayin etti
Sonra oğlu Şehr'i Yemen'in Sana'sına
İbn Ebî Ümeyye Muhâcir'i
Kinde'ye ve Sadif'e,[71] daha gitmeden
Görevine, Nebî (sav) vefât etti.
Ziyâd b. Lebîd'i Hadramevt'e ve
Ebû Mûsa'yı Zebîd'e, Aden'e ve
Nâfiu's-sâhil'e[72] Yemen toprağından.
Bunun gibi, Muâz'ı Cened'e görevlendirdi.
Attâb'ı da beldelerin en hayırlısına (Mekke).
Keza Ebû Süfyân Sahr b. Harb'ı görevlendirdi.
Bundan sonra Necrân'a,
Oğlu Yezîd'i de evet Teymâ'ya
Hâlid b. Said'i de Sana'ya
Keza Amr b. Saîd'i Vâdilkurâ'ya
Ve onların kardeşi Hakem'i köylerine

66. Nevevî, **Tehzîbu'l-esmâ,** I/2, 15; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 232-233.
67. Metinde Muğâfir şeklinde geçmiştir.
68. Metinde Lebîb şeklinde geçmiştir. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 273-274.
69. Metinde Ebû Zeyd şeklinde geçmiştir. Yezîd Teymâ'ya gönderilmiştir.
70. Kettânî bu başlık altında yönetici, yargı ve vergi tahsili gibi görevlerle tayin edilen 46 kişiyi saymaktadır. İbn Kayyim'in (**Zâdü'l-meâd,** I, 125-126) Resûlullah'ın (sav) emîrleri olarak saydığı 11 kişi arasında, burada anılmayan Hâlid b. Said b. Âs ve Amr b. Âs; Süheylî'nin (**er-Ravdü'l-ünüf,** VII, 426-427) âmil olarak saydığı 9 kişi arasında, burada anılmayan Adî b. Hâtim, Mâlik b. Nüveyre, Zibrikân b. Bedr, Kays b. Âsım ve Hz. Ali bulunmaktadır. Muhammed Yasin Mazhar Sıddıkî ise vâli olarak 32 kişi, merkezî âmil (vergi toplayan anlamında) olarak 39 ve mahallî âmil olarak da 28 isim ve görev yerlerini saymaktadır (bkz. **Organisation of Government under the Prophet,** s. 480-488, 498-512).
71. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** V, 277; **Mu'cemü'l-buldân,** III, 397. Sadif kelimesi metinde Sadak şeklinde geçmiştir.
72. bkz. **Mu'cemü'l-buldân,** V, 253.

Ureyne'nin.[73] Keza verdi
Kardeşleri Ebân'a ondan nasip.[74]
Keza Amr[75] b. Âs'ı Umân'a
ve Tâif'e de Osman b. Ebû'l-Âs'i görevlendirdi.
Keza görevlendirdi Mahmiyye'yi[76]
Humuslara bakmaya, sonra da
Yargı görevi ve humuslara
Yemen'de ki orada reisdi o.
Adî b. Hâtim'i emîr tayin etti
Tay ve Esed kabileleri zekâtlarına,
Ve ondan başkalarını da, zekât emîrlerinden,
Ayrı ayrı kabilelerden toplanan zekâtların.
Sıddık'ı görevlendirdi hac emîrliğine
Hicrî dokuzuncu yılda ve Ali'yi ültimatomu bildirmeye
Haccedemeyeceğini o yıldan sonra hiçbir müşrikin.
Okudu sûreyi,[77] müşrik hüsrana uğradı
Ama orduların başında görevlendirdiklerine gelince
Onlar da zikredildiler gönderildikleri her orduda.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN, KENDİSİNE GÖNDERECEKLERİ POSTACININ ÖZELLİKLERİ KONUSUNDA ÂMİLLERİNE NASIL TAVSİYEDE BULUNDUĞU

Süheylî'nin **er-Ravdu'l-ünüf'**te açıkça belirttiği ve İbn Bâdis'in de ondan naklettiğine göre Resûlullah (sav) emîrlerine *"bana bir postacı (haberci, elçi) göndereceğiniz zaman yüzü ve adı güzel olanını gönderin"* diye yazardı. İbn Bâdis şöyle der: Bezzâr bunu Büreyde'nin merfu rivâyeti olarak zikreder.[78] Mezkur hadîs **el-Câmiu's-sağîr'**de de Bezzâr'ın Büreyde'den rivâyeti olarak verilmiştir.[79] Münâvî **et-Teysîr'**de şöyle der: Heysemi'nin de dediği gibi[80] Bezzâr'ın hadîsle ilgili bütün rivâyet

73. Bu kardeşlerin görev yerleri için bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** I, 46-47, II, 97-98, IV, 230-231.
74. Metinde "haz" (nasip) kelimesi "hat" şeklinde geçmiştir.
75. Metinde Ömer şeklinde geçmiştir.
76. Mahmiyye b. Cez (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** V, 119).
77. Berâe (Tevbe) sûresi kastedilmiştir.
78. Bu rivâyet için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** VI, 45 (nr. 14776).
79. Suyûtî, **el-Câmiu's-sağîr,** I, 13.
80. Heysemi, **Mecmau'z-zevâid,** VIII, 47.

yolları zayıftır, fakat kuvvetli şâhidleri vardır.[81] Alkamî **el-Kevkebülmünîr**'de şöyle der: Bu hadîsin kenarında "hasen" işareti vardır. **el-Kebîr**'de **(el-Câmiu'l-kebîr)** ise "sahih olduğuna hükmedilmiştir" ifadesi var ki; muhtemelen müellif katında hadîs "hasen" olup "sahih" olduğu hususunu başkası nakletmiştir.

Münâvî büyük şerhinde şöyle der: *"Bana bir postacı (berîd) göndereceğiniz zaman,"* yani bana bir elçi (haberci) gönderdiğiniz zaman, demek olup Zemahşerî şöyle der: Berîd, acele elçi (haberci) demektir. O, bir başka yerde de şöyle der: Berîd kelimesi Farsça olup "katır" anlamına gelir ki aslı "büreydeh düm"[82] yani "kuyruğu kesik"tir. Çünkü posta katırları böyleydi. Kelime Arapçalaştırılıp hafifletilmiş, sonra da ona binen haberci "berîd" diye adlandırılmıştır.[83]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GÖNDERDİĞİ ÂMİLLERDE DE BU ÖZELLİKLERİ ARAMASI

İbn Badis şöyle der: Allah Rasulü (sav) bir âmil gönderdiğinde adını sorardı; eğer adı hoşuna giderse sevinir ve bunun neşesi yüzünde görülürdü. Eğer adından hoşlanmazsa, hoşnutsuzluğu yüzünde görülürdü. Bir köye geldiğinde adını sorardı; adı hoşuna gitse sevinir ve sevinci yüzünde görülürdü. Eğer adından hoşlanmazsa, hoşnutsuzluğu yüzünde görülürdü.

İbn Sa'd **Tabakât**'ında şu bilgiyi kaydeder: Resûlullah (sav) Himyer'den Hâris, Mesrûh ve Nuaym b. Abdikülâl'e mektup yazdı ve Ayyâş b. Ebû Rebîa el-Mahzûmî ile gönderdi. Şöyle buyurdu: "Onların toprağına vardığında, gece girmeyip sabahı bekle. Sonra güzelce temizlen, iki rekat namaz kıl, Allah'tan başarı ve kabul dileyip Allah'a sığın ve benim mektubumu sağ eline al, onları karşına almış olarak sağ elinle onların sağ ellerine ver."[84]

---

81. bkz. Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**, I, 237.
82. Metinde yalnız "büreyde" şeklinde geçmiştir.
83. Münâvî, **age**, I, 237; Zemahşerî, **el-Fâik**, Kahire 1971, I, 92. Kelimenin menşei ile ilgili bu görüşün tenkidi için bkz. Fuad Köprülü, "Berîd," **İA**, 541. Ayrıca bkz. s. 343.
84. İbn Sa'd, I, 282. Metinde "isteiz billâh" (Allah'a sığın) ifadesi "isteid li-zâlik" (buna hazırlan) şeklinde geçmiştir. Aynı bilgi için bkz. İbn Hudeyde, **el-Misbâhu'l-mudî**, II, 263.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GÖREVLENDİRDİĞİ VALİLER İÇİN YAZDIRDIĞI AHİDNÂMENİN NASIL OLDUĞU

Kalkaşandî, halifelerin hükümdârlara[85] verdikleri ahidnâmelerin meşrûiyetinin esasına dair bir başlık açarak (IX, 398) şöyle der: Bu hususta esas (dayanak, delîl), İbn İshak ve başkalarının rivâyet ettikleri şu haberdir: Benî Hâris b. Ka'b kabilesinin elçiler heyeti[86] Resûlullah'a (sav) geldikten sonra Yemen'e kavimlerinin yanına döndüklerinde, Resûlullah (sav) elçilik heyetlerini gönderdikten sonra[87] onlara din konusunda bilgi vermek, Sünnet'i ve dinin temel esaslarını öğretmek, onlardan zekâtlarını almak üzere kendilerine Amr b. Hazm'ı gönderdi. Ona bir belge (ahidnâme) yazdı ve bu eserin "Vârid olan ahidnamelerin nüshaları" konusunun baş tarafında zikredileceği üzere, bu belgede ahdini belirtti ve emrini buyurdu. Allah Resûlü (sav) kendi sağlığında Yemen'in yönetimini Amr b. Hazm'a tevdi etmişti. Bu da ele almakta olduğumuz konuda en açık delîl ve en güçlü şâhittir.[88]

Kalkaşandî'nin atıfta bulunduğu yerdeki (ki bu da c. X, s. 8'dir) Allah Resûlü'nün (sav) yazdırdığı belgenin metni şudur: İbn Hişâm'ın kaydettiğine göre,[89] besmeleden sonra: *"Bu, Allah ve Resûlü'nden bir açıklamadır: 'Ey inananlar, ahidleri yerine getirin'* (Mâide 5/1). *Bu Allah'ın elçisi Nebî Muhammed'den, Yemen'e gönderdiği sırada Amr b. Hazm'a verilmiş bir ahidnâmedir. Ona, bütün işlerinde Allah'tan sakınmasını (takvâ) emretti. 'Şüphesiz Allah, takva sahipleri ve ihsânda bulunanlarla beraberdir.'* (Nahl 16/128) *Ona, Allah'ın kendisine emrettiği gibi hakka göre davranmasını, halka hayrı müjdelemesini, hayrı emretmesini, halka Kur'an öğretmesini, kendilerine Kur'an'ın hükümlerini öğretmesini ve onları (kötülüklerden) nehyetmesini, temiz (abdestli) olanlardan başka hiçbir insanın Kur'an'a dokunmamasını, halka leh ve aleyhlerine olanı (hak ve sorumluluklarını) bildirmesini, hak konusunda insanlara yumuşak davranmasını, zulüm konusunda ise sert davranmasını emretti. Çünkü Allah zulümden hoşlanmamış ve ondan nehyetmiştir. Allah şöyle buyurmuştur: 'İyi bilin ki Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerinedir'* (Hûd 11/18). *İnsanları cennetle ve onun (için gerekli olan) ameli ile müjdelemesini, cehennemden ve onun amelinden sakındırmasını emretti.*

85. "Hükümdârlara" kelimesi metinde düşmüştür.
86. "Resûlullah'ın vefâtından dört ay önce" ifadesi burada zikredilmemiştir.
87. "Vellâ vefdehüm" ifadesi metinde "vellâ aleyhim" şeklinde geçmiştir.
88. Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** IX, 398. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 594.
89. İbn Hişâm, II, 594-596. Ayrıca bkz. s. 318-321, 401.

Dinde bilgi sahibi olmalarına kadar insanlarla ülfette bulunmasını, halka haccın temel esaslarını, sünnetlerini, farziyetini ve Allah'ın bu konudaki emrini, hacc-ı ekber'in (büyük hac) büyük hac (normal hac), hacc-ı asgar'ın (küçük hac) da umre olduğunu öğretmesini emretti. Halkı, iki tarafını omuzları üzerine kıvırdığı bir elbise olması hariç, bir kimsenin küçük bir tek elbisede namaz kılmaktan nehyetmesini, bir tek elbise içinde, tenasül uzvu göğe doğru gelecek şekilde ihtibada bulunmaktan (dizlerini dikip baldırlarını karnına yapıştırarak oturma), kişinin saçını ensesinde örmekten nehyetmesini emretti. İnsanlar arasında savaş (karışıklık) çıktığında kabile ve aşiretlere çağrıda bulunmaktan nehyedip çağrılarının tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'a (Azze ve celle) olmasını sağlamasını; kim Allah'a değil de kabile ve aşiretlere çağırırsa, çağrıları tek ve ortağı bulunmayan Allah'a oluncaya dek kılıçla haklanmalarını emretti. İnsanların abdesti tam olarak, Allah'ın onlara emrettiği gibi yüzlerini, dirseklere kadar kollarını, inciklerine kadar ayaklarını tam olarak ve gereği kadar yıkayarak ve başlarını meshederek almalarını emretmesini buyurdu. Namazı vaktinde kılmasını, rükû, secde ve huşûu tam yapmayı, sabah namazını gecenin son karanlığında, öğle namazını güneşin meyletmeye başladığı sırada, ikindi namazını güneş yeryüzünü arkasına almışken, akşam namazını gece başladığı zaman kılıp gökyüzünde yıldızlar görününceye kadar tehir etmemesini, yatsı namazını da gecenin evvelinde kılmasını emretti. Cuma ezanı okunduğunda ona koşmasını, Cumaya giderken gusletmesini emretti. Ganimetlerden Allah'a ait olan beşte bir payı (hums), Allah'ın gayrimenkulde müslümanlara farz kıldığı, zekât olarak kaynak ve yağmur suyu ile sulanan toprakların mahsulünden onda bir, taşıma su ile sulanandan yirmide bir, her on devede iki koyun, her yirmi devede dört koyun, kırk sığırda bir dişi sığır,[90] her otuz sığırda iki yaşında erkek veya dişi bir dana, yaylak olanlardan her kırk koyunda bir koyun almasını emretti. Bu, Allah'ın zekâtta inananlara farz kıldığı paydır. Kim de fazla olarak birşey verirse bu kendi lehinedir. Yahûdî ve hıristiyanlardan herhangi biri, kendi arzusuyla samimî olarak müslüman olur ve İslâmiyeti din kabul ederse o mü'minlerdendir; onların lehine olan (haklar) onun da lehine, onların üzerine olan (vazifeler) da onun üzerine olacaktır. Kim Yahûdîlik ve Hıristiyanlığı üzere kalırsa ondan döndürülmez; ergin her erkek veya kadın, hür veya köleye tam bir dinâr veya bunun karşılığı elbise ödemesi gerekir. Kim bunu öderse, Allah'ın ve Resûlünün zimmetinde (korumasında, ahdinde) olur. Kim de bunu engellerse, Allah, Resûlü ve müminlerin hepsinin düşma-

90. Üç yaşında bir sığır sözkonusudur.

nıdır. Allah'ın salât ve selâmı, rahmet ve bereketi Muhammed'in üzerine olsun."[91]

Tenbih: Bu belge ve benzerleri, görevli (yönetici) için düzenlenen ve kendisine itâat etmeleri için, görevlendirildiği kimseler katında otorite mesnedi olan zahîr[92] belgelerinin aslıdır. Eskiden bu şekilde yazılan belgeleri zehâir ve sukûk diye adlandırırlardı. Zehâir, "yardım eden" anlamında zahîr'in çoğuludur. Halife veya sultanın fermanı, onunla kendisi için yazılan kimseye destek gerçekleştiği için zahîr diye adlandırılmıştır. Sukûk da belge (yazı, mektup) anlamına gelen sakk'ın çoğuludur. Cevheri bunun Farsça'dan Arapçalaştırıldığını ve çoğulunun esuk, sikâk ve sukûk olduğunu söyler. Sonra müteahhirîn ulemâ bunlardan sakk sözünü, ortak olduğu mânâlardan birinin, ki bu da "tokat"tır, galebesi şeklinde umumî örf oluşmasından dolayı kullanmaktan sakınarak yalnız zahîr lâfzını kullanageldiler (bkz. **Subhu'l-a'şâ,** X, 229).[93]

KADI (HÂKİM)

Allah Resûlü'nün (sav) insanlar arasında hükmetmesi (yargıda bulunması): **el-Muvatta'**da Hz. Peygamber'in (sav) zevcesi Ümmü Seleme'den şu rivâyet zikredilir:

"Allah Resûlü (sav) buyurdu: 'Şüphesiz ben (de sizin gibi) bir insanım. Siz bana anlaşmazlıklarınızı getiriyorsunuz; olur ki bazılarınız delîlini bazılarınızdan daha güzel (düzgün, ustalıkla) dile getirir ve ben de onun lehine hükmederim. Binaenaleyh kimin lehine, kardeşinin hakkından bir şeye hükmedersem sakın ondan bir şey almasın, ben (bununla) ona ancak ateşten bir parça kesip vermiş olurum."[94] **Hadîste geçen "elhane bi-huccetihi" sözünden maksat "eftane lehâ" (delîlini daha ustalıkla, anlaşılır şekilde ifade etmek) demektir.**[95]

91. **Subhu'l-a'şâ,** X, 9. Ayrıca bkz. Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 206-211 (nr. 105-106).
92. Bu belgenin mâhiyeti ve çeşitli örnekleri için bkz. **Subhu'l-a'şâ,** XI, 6 vd.
93. **Subhu'l-a'şâ,** X, 299. (Metinde geçen 229 rakamı 299 olacaktır).
94. **Muvatta,** Akdiyye 1. Geniş bilgi için bkz. Hafâcî, **Nesîmü'r-riyâz,** IV, 261 vd.
95. Huzâî bu bilgiyi **el-İkmâl** ve **el-Garîbeyn**'den nakletmiştir. (s. 271).

Faydalı bir bilgi: Şihâb, **eş-Şifâ** şerhinde (IV, 301) Suyûtî'den şu bilgiyi nakleder: İbnü's-Sübkî'nin **el-Kavâid'**inde etraflıca açıkladığı gibi "Allah Resûlü (sav) zâhire göre hüküm vermede olduğu gibi bâtına (kendi şahsî bilgisi) göre de hüküm verme yetkisine sahipti. Zâhirle hükmü bazan yargı, bazan siyaset ve saltanat (hükümrânlık), yani imâmet-i uzmâ (büyük imamlık, devlet başkanlığı), bazan da fetvâ yolu ile olurdu."[96] Bu bilgi **el-Fevâkihü'l-ceniyye'**den alınmıştır. **el-Ünmûzec'**de şu bilgi verilir: Allah Resûlü (sav) için şerîat ve hakikat biraraya getirilmiş olup, Hz. Mûsa'nın Hz. Hızır'la olan kıssası ve onun "Ben bir ilme sahibim ki senin onu bilmen, sen de bir ilme sahipsin ki benim onu bilmem gerekmez" sözünden anlaşıldığı üzere, diğer peygamberler için bunlardan ancak biri sözkonusudur.[97] Ravdî **el-Enmûzec'**in şerhinde şöyle der: Şeriat ve hakikatten maksat, zâhir ve bâtına göre hükmetmektir. Allâme Kastallânî, müellifin "onda şerîat ve hakikat biraraya getirilmiştir (toplanmıştır.)." sözüne şu şekilde itirazda bulunur: Bu, peygamberler hakkında büyük bir gaflet ve cürettir. Çünkü bu sözden, ulü'l-azm bazı peygamberlerin hakikat ilmine sahip olmadıkları sonucu çıkar ki Hızır'ın ve hattâ diğer herhangi bir peygamberin hakikat ilmine sahip bulunmamaları caiz değildir. Bundan da tuhafı, kendisine bu sözdeki hata açıklandığı hâlde, "maksadım, hüküm ve yargının biraraya gelmesidir" şeklinde cevap vermesidir. Müellif Celâlüddin es-Suyûtî bu itiraza **el-Bâhir fi hükmi'n-nebî bi'l-bâtin ve'z-zâhir**[98] adlı bir eserle cevap verdi, sonra da eseri özetle Resûlullah'ın (sav) zâhir ve bâtına göre ve bunlardan yanız birine göre verdiği hükümlere dair misalleri kaydetti.

96. Hafâcî, **age,** IV, 264. Metinde hatalar olduğu gibi bâtına göre hükümle ilgili olarak **Nesîmü'r-riyâz'**da geçen "töhmetten korkmadığı zaman" kaydı burada zikredilmemiştir.
97. bkz. Suyûtî, **el-Hasâisü'l-kübrâ,** Beyrut 1405/1985, II, 327.
98. Bu eser basılmıştır. (Kahire, 1351) bkz. **Suppl.,** II, 187.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SAĞLIĞINDA VUKU BULUP HAKKINDA BİZZAT HÜKÜM VERDİĞİ OLAYLARLA İLGİLİ KİMLERİN ESER KALEME ALDIĞI

Resûlullah'ın (sav) hayatında vukû bulan ve kendisinin hüküm verdiği olaylara dair, imamlardan bir grup müstakil eserler kaleme almışlardır. Bunların en meşhuru, çağında fukahânın şeyhi olan İmam Muhammed b. Ferec Mevlâ İbnü't-Tallâ el-Endelüsî'dir (ö. 497/1104). O, insanların her kıtadan ilim tahsili için kendisine geldikleri kimselerdendir. Hâfız Ebû Ali es-Sadefî, Ebû'r-Rebî el-Kelâî ondan icâzet istemişlerdir. İbn Ferhûn **ed-Dibâc'**da (s. 275) onun biyografisini verir.[99] İbnü't-Tallâ'ın konuyla ilgili eseri, **Kitâbu Akdiyeti'r-Resûl**[100] adıyla bilinmekte olup, büyük öneme sahip ve nadir bulunan bir kitaptır. Tunus'ta, son derece hatalı yazılmış bir nüshasını elde ettim. Sonra Fas'ta eski ve sağlam bir nüshasını buldum, ancak orta büyüklükte bir cilt hâlinde olan bu nüsha yırtıktı. Başında hemen giriş cümlesinden sonra şöyle der: "Bu eser, Resûlullah'ın (sav) hüküm verdiği veya hükmedilmesi için emrettiği davalardan, bana ulaşanları zikrettiğim bir kitaptır. Çünkü insanlar arasında hüküm verme (yargı) görevini yüklenen kimseye, Allah'ın (Azze ve Celle) Kitabında emrettiğinden veya Resûlullah'ın (sav) kendisiyle hükmettiği sabit olan veya ulemânın üzerinde birleştiği (icma) ya da bu üç esastan birine dayanan bir delîlden başka bir şeyle hükmetmesi helâl değildir. ilh."[101] Benim bu kitap hakkındaki görüşüm, bu eseri mütalâa etmenin her müslümana gerekli olduğudur. Maalesef, onu mütalâa edebilecek kimselerin çoğu, onu bugün kendisinde bulunanla hükmetmek için değil de, eskiden olagelmiş diğer şeylerde (olaylarda) olduğu gibi ders (ibret) almak için mütalâa eder. İbnü't-Tallâ, eserin sonunda, bu eseri derlemeye kendisini sevkeden şeyin, **el-Müsned** müellifi Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'ye ait **Kitâbu Akdiyeti Resûlillâh** (sav) adlı bir eseri bulması ve bunun küçük bir kitap olup müellifin ancak az sayıda yargıyı bu eserde zikretmesi olduğunu belirtir. Sonra İbn Ebî Şeybe'nin şu sözünü nakleder: "Resûlullah'ın (sav) hüküm verdiği veya hüküm verilmesini emrettiği olaylara baktım, ancak yüz kadar hadîs buldum. Resûlullah'ın (sav) yargılarını, teberrüken ve onlara muhabbet ve kendilerine uyma hususunda bir arzu (rağbet) duyarak, Allah Resûlü'nün (sav) emir ve yasaklarına

99. **ed-Dibâcü'l-müzheb,** II, 242-243.
100. İbnü't-Tallâ el-Kurtubî, **Akdiyetü Resûlillâh** (Haleb 1396, 1402).
101. **age,** s. 9.

bağlı kalmak gâyesiyle araştırmayı düşündüm."[102] Müellif sonra da faydalandığı eserleri sayar ki sayısı otuz dörttür.

Görüyorsunuz ki, onunla İbn Ebî Şeybe arasında, **et-Tahrîc** adlı eseriyle ilgili olarak, benimle Huzâî arasında geçen şey olmuştur. Bu konuda yaptığımız gibi, inşallah, İbnü't-Tallâ'nın bu yazısına (çalışmasına) yönelmek ve onunla ilgili sözü kaleme aldıktan, ona ilâvesi doğru olanları derledikten sonra, İslâm dünyasına hediye olarak takdim niyetindeyiz. Allah'tan kolaylık lûtfetmesini dileriz.

Bu konuda eser verenlerden biri de hanefî âlimi Zahîrüddin Ali b. Abdülaziz b. Abdürrezzak el-Merğinanî (ö. 506/1112) olup **Kitâbu Akdiyeti'r-Resûl** (sav) adlı eseri vardır.[103] **Keşfuzzunûn'**da müellif bu eseri zikrederek şerhleri bulunduğunu belirtir. Bu konuda eser yazanlardan biri de İbn Ebî Mervân el-İşbilî diye tanınan, İmam Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdülmelik b. Muhammed b. İbrahim el-Ensârî'dir.[104] 549 (1154) yılında Leble'de şehid olmuştur. İbnü'l-Ebbâr **Tekmiletü's-Sıla'**da onun biyografisini vererek şöyle der: "Eseri güzel bir kitap olup **el-Muntahabu'l-müntekâ** adını vermiştir. Ana **Müsned'**lerde dağınık şekilde geçen şer'î hükme konu olayları onda toplamıştır. Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbilî[105] de ahkâma dair kitabını bu esere dayandırmış ve ondan faydalanmıştır. O, bu Ebû Ca'fer'in yakın bir arkadaşı idi." (s. 72)

Bu konuda eser veren bir başkası da Ebû Ali Hüseyin b. Mübârek b. Yusuf el-Mevsılî'dir. (ö. 742/1341). Onun **el-Fetâva'n-Nebeviyye fi'l-mesâili'd-diniyye ve'd-dünyeviyye**[106] adlı eseri vardır. Bu eserde Nebevî fetvâlardan, Resûlullah'a (sav) sorulan ve onun kesin şekilde cevapladığı meseleleri seçmiştir. Fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlediği eser, bir cilt hâlinde olup Mısır'da Hidiviyye Kütüphanesinde yazma bir nüshası bulunmaktadır. Bu konuda eser verenlerden biri de İbn Kayyim el-Hanbelî ed-Dımaşkî olarak tanınan İmam Hâfız Şemsüddin Muhammed b. Ebubekir ez-Zer'î dir. (ö. 751/1350). İbn Kayyım, Resûlullah'ın (sav) vermiş olduğu fetvâları, cevapları, verdiği hü-

102. **age,** s. 161-162.
103. bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 137; Leknevî, s. 121-122.
104. bkz. Ziriklî, **el-A'lâm,** Beyrut 1984, I, 164.
105. İbnü'l-Harrât el-Ezdî el-İşbilî (ö. 581/1185) diye bilinir. **el-Ahkâm** adlı eseri büyük, orta ve küçük olmak üzere üç tane olup yazmaları mevcuttur. (Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ,** I/1, 292; **Suppl.,** I, 634.)
106. bkz. **GAL,** II, 208.

kümlerin hepsini ele alarak **İ'lâmü'l-muvakkiîn an Rabbi'l-âlemîn** adlı eserini bununla sona erdirmiştir.[107] Hindistan'da Bhopal hükümdârı Emîr Ebû't-Tayyib[108] Seyyid Sıddık Han (ö. 1307/1890) bu hüküm ve fetvâları, adı geçen eserden ayırarak müstakil bir kitapta toplamış ve **Bülûğu's-sûl fî akdiyeti'r-Resûl**[109] diye adlandırmıştır. Bu eser ile adı geçen Emîr'e ait **Neylü'l-Merâm bi-âyâti'l-ahkâm**[110] adlı ahkâm âyetleri tefsiri bir cilt hâlinde Hindistan'da basılmıştır. Eğer Hind toplumu bu mukaddes mecmuadan başka eser neşretmemiş olsaydı, bu onlara yeterdi. Ben bu mecmuayı koltuğu altına almayı (el kitabı yapmayı) her müslümana gerekli görürüm.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HÜKÜM VE FETVÂ VERDİĞİ KONULAR

Hâfız Şâmî bu faslı (alt bölümü) **Sîret**'inde ayrı başlık hâlinde ele alarak[111] "Resûlullah'ın (sav) hüküm ve yargılarında takip ettiği hareket tarzı ile ilgili bâbların (bölüm) yekûnu" diye adlandırır ve şöyle der: "Bundan maksat, her ne kadar Resûlullah'ın (sav) hususî yargıları umumî bir kanun ise de, umumî teşrii zikretmek değildir. Asıl maksat, yalnız Resûlullah'ın (sav) hısımlar arasında verdiği cüz'î hükümlerde izlediği yolu ve halk arasında hüküm vermede hareket tarzının nasıl olduğunu zikretmektir." O hâlde bu konuyla ilgili onun kaydettiği bölüm ve alt bölümlerin açıklamasını zikredelim. Şâmî önce Resûlullah'ın (sav) hükümlerinde, yargılarında ve fetvâlarında izlediği hareket tarzına dair bâbların bütününü ele aldıktan sonra şunları kaydeder:

BİRİNCİ BÂB: Resûlullah'ın (sav) tâlimatlardaki (mektup ve ahidnâ-meler) hüküm ve yargıları ile buna bağlı konular. Bu bölüm altında da başlıklar vardır.

I. Resûlullah'ın (sav) insanlar arasında hüküm (yargı) vermekten sakındırması.
II. Yargı'yı (kazâ) üç kısma ayırması.
III. Öfke hâlinde ve açken hüküm vermekten nehyetmesi.
IV. Hasımlara öğütte bulunması.

107. İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiîn,** Kahire 1374/1955, IV, 266-414.
108. Metinde et-Tayyib şeklinde geçmiştir.
109. Eser Leknev'de (1292) basılmıştır. (Serkîs, I, 223; **Suppl.,** II, 126).
110. bkz. **Suppl.,** II, 860.
111. Şâmî, IX, 207-463; aynı konu için bkz. İbn Kayyım, **Zâdü'l-meâd,** V, 5 vd.

V. Töhmet durumunda hapsetmesi.
VI. Bir adama, borçlusunu takip etmesini emretmesi.
VII. Töhmet altında bulunan kimseleri sürgün etmesi.
VIII. Meczup ve günah ehlinin sözünden (şâhitliğinden) imtina etmesi.
IX. Tahkîm (hakemlik) konusunda izlediği hareket tarzı.
X. Müflis kimseyi hacretmesi.
XI. Muâmelâtta izlediği hareket tarzı.

İKİNCİ BÂB: Vasiyyetler ve feraize (miras hukuku) dair verdiği hükümler ve yargılar.

ÜÇÜNCÜ BÂB: Nikâh, talak, hul', ricat, îlâ, çocuğu ilhâk ve sair konularla ilgili hükümleri.

DÖRDÜNCÜ BÂB: Hudûda dair hüküm ve yargıları. Bunda da çeşitli konular vardır.

I. Had cezâlarında af.
II. Had cezâlarını (şüphe vs. durumlarında) savmak ve gizlemek.
III. Ta'zîre dair hükmü.
IV. Mescidde had cezâsı uygulamaktan nehyetmesi.
V. Resûlullah'ın (sav) kendisine had uygulanmayacağını zikrettiği kimseler.
VI. Zayıf kimselere nasıl had uyguladığı.
VII. Had gerektiren bir suç işleyen kimseye, ikrardan dönmesini veya inkârda bulunmasını işaret buyurması.
VIII. Kendisine had gerektiğini itiraf edip sebebini zikretmeyen kimseye had cezâsı uygulanmaması.
IX. Mürtedler (dinden dönenler) ve yolkesenlerle ilgili hükmü.
X. Zina eden kimseye dair hükmü.
XI. Mükrehe (baskı altında kimse) dair hükmü.
XII. Sefihe iyi davranmaya dair hükmü.
XIII. Babasının hanımıyla evlenen kimseyle ilgili hükmü.
XIV. Resûlullah'ın (sav) had cezâsı uyguladığı kimseler.
XV. Lût (as) kavminin yaptığını (livata) yapan kimseyle ilgili hükmü.
XVI. Kazf haddine dair hükmü.
XVII. Hırsızlık haddiyle ilgili hükmü.
XVIII. Sarhoşla ilgili hükmü.

BEŞİNCİ BÂB: Cinayetler, kısaslar, diyetler ve yaralamalarla ilgili hüküm ve yargıları.

ALTINCI BÂB: Davalar, beyyineler ve husûmetlerde (anlaşmazlık) izlediği hareket tarzı.

YEDİNCİ BÂB: Geçenlerin dışında kalan muhtelif yargıları.

SEKİZİNCİ BÂB: Resûlullah'ın (sav) fetvâları. Bu başlık altında çeşitli konular anılmış olup oniki bâb dinî işlerle ilgilidir.

XXI. Kazanç ve maişetle ilgili bazı fetvâları.
XXII. Alışveriş, muâmelât ve bunlarla ilgili bazı fetvâları.
XXIII. Lakit, lukata, hibe, hediye ve vasiyetle ilgili bazı fetvâları.
XXIV. Ferâiz ve miraslara dair bazı fetvâları.
XXV. Itk (köle azadı) ve bununla ilgili konulara dair bazı fetvâları.
XXVI. Nikah ve bununla ilgili konulara dair bazı fetvâları.
XXVII. Talâk, hul', îlâ, zihâr, liân, çocuğun ilhakı ve bunlarla ilgili konulara dair bazı fetvâları.
XXVIII. Cinayetler ve hadlerle ilgili bazı fetvâları.
XXIX. Yeminler ve adaklarla ilgili bazı fetvâları.
XXX. Av ve kesimlik hayvanlarla ilgili bazı fetvâları.
XXXI. İçecekler ve bunlardan helâl ve haram olanlarla ilgili bazı fetvâları.
XXXII. Emîrlik (yöneticilik) ve bununla ilgili hususlara dair bazı fetvâları.
XXXIII. Cihâd, gazâ ve bununla ilgili hususlara dair bazı fetvâları.
XXXIV. Allah için sevmek, sohbet ve insanları gözetmekle ilgili bazı fetvâları.
XXXV. Hastalık, tedavi ve bunlarla ilgili hususlara dair bazı fetvâları.
XXXVI. Kölelerle ilgili bazı fetvâları.
XXXVII. Tefsirle ilgili bazı fetvâları.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KADILARI

Allah Resûlü'nün (sav) kadılarından biri Ömer b. Hattâb'dır. Tirmizî'nin Sünen**'inde şu rivâyet zikredilir: "Hz. Osman, Abdullah b. Ömer'e şöyle dedi: 'Git insanlar arasında hüküm ver (hâkimlik yap).' İbn Ömer 'Beni (bu görevden) affetmez misin ey mü'minlerin emîri?' diye karşılık verince, Hz. Osman şöyle dedi: 'Bundan niçin hoşlanmıyorsun, baban da kadı idi?'"**[112]

Şâmî bu rivâyeti **Sîret'**inde Resûlullah'ın (sav) kadıları bâbında Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Ebû Ya'lâ ve İbn Hibbân'a isnâd ederek verir.

112. Tirmizî, Ahkâm 1.

İbnü'l-Arabî el-Âriza'da şöyle der: **Hz. Osman'ın Abdullah'a "baban da kadı idi" sözünden maksat, Resûlullah'ın (sav) kadısı idi demektir. Nitekim bu husus İbn Ömer'den de rivâyet edilmiştir. Hz. Osman, bu sözüyle, Hz. Ömer'in kendi halifeliği sırasındaki kadılığını kasdetmediği gibi, Abdullah b. Ömer**[113] **de o sözden bunu anlamamıştır.**[114]

Resûlullah'ın (sav) kadılarından biri de Ali b. Ebû Tâlib'dir. el-İstiâb'da şu bilgi verilir: **Resûlullah (sav) onu daha gençken, aralarında hüküm vermek (hâkimlik yapmak) üzere Yemen'e gönderdi. Hz. Ali, "Ey Allahın Resûlü, ben kazâ (yargı) nedir bilmem" dedi. Resûlullah (sav) onun göğsüne vurarak şöyle buyurdu: "Allahım, onun kalbini hidayete (doğruya, hakka) erdir ve dilini gerçeğe yönelt." Hz. Ali şöyle der: "Allah'a andolsun, ondan sonra iki kişi arasında hüküm verirken hiç tereddüt etmedim."**[115] **Ebû Dâvud, Hz. Ali'den şu rivâyeti nakleder: Resûlullah (sav) beni Yemen'e kadı olarak gönderdi. Şöyle dedim: "Ey Allah'ın Resûlü, beni gönderiyorsun, oysa ben genç yaştayım ve kazâ konusunda da bilgim yoktur." Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Muhakkak Allah senin kalbini hidayete (doğruya, hakka) erdirecek, dilini (hak üzere) sabit kılacak. Huzuruna iki hasım oturduğunda, ilkini dinlediğin gibi diğerini de dinlemedikçe hüküm verme. Şüphesiz bu, yargının senin için açıklık kazanması konusunda daha uygundur." Hz. Ali şöyle der: "Bundan sonra kadı olarak hiç sürçmedim veya**[116] **hiçbir yargıda tereddüde düşmedim."**[117] **Muğîre b. Şu'be'nin, Hz. Ali'nin hiçbir yargıda hata etmediğine dair Allah'a yemin ettiği rivâyet edilir.**[118]

Hâkim **el-Müstedrek**'te "Kitâbü'l-Ahkâm"ın başlarında İbn Abbas'tan şu rivâyeti zikreder: Nebî (sav) Ali'yi Yemen'e göndererek şöyle buyurdu: "Onlara şer'i hükümleri öğret ve aralarında yargıda bulun." O, "yargı konusunda bir bilgim yok," dedi. Resûlullah (sav) onun göğsüne

113. Metinde Ömer şeklinde geçmiştir.
114. İbnü'l-Arabî'den yapılan bu nakil, metinde Kettânî'nin ilâvesi gibi görünüyorsa da Huzâî'ye aittir. Bu ve İbnü'l-Arabî'den yapılan diğer nakiller için bkz. Huzâî , 271-272. Ayrıca bkz. İbnü'l-Arabî, **Ârîzatü'l-ahvezî,** VI, 65; Mübârekfurî, **Tuhfetü'l-ahvezî,** IV, 553.
115. **el-İstiab,** III, 36.
116. Bu râvinin tereddüdü olmalıdır.
117. Ebû Dâvud, Akdiye 6.
118. Metinde **el-İstiab** ve Ebû Dâvud'un **Sünen**'inden nakledilen bilgiler eksik verildiği gibi birbirine de karıştırılmış, ayrıca Ebû Dâvud hiç anılmamıştır. İktibaslar asıl kaynaklardan tam olarak tercüme edilmiştir. (ayrıca bak. Huzâî, s. 272) Hz. Ali'nin karışık bir konuda verdiği hüküm için bkz. Karafî, **el-Furûk,** II, 222.

(elini) basarak "Allah'ım onu yargı konusunda hidayete (hakka, başarıya) ulaştır" dedi. Hâkim bu hadîsin, Şeyhayn'ın (Buhârî ve Müslim) şartlarına göre sahih olduğunu, ancak onlar tarafından tahric edilmediğini söyler.[119] Resûlullah'ın (sav) Hz. Ali'yi Yemen'e kadı olarak göndermesi hadîsesini Ebû Dâvud **Sünen**'inde,[120] Ahmed b. Hanbel,[121] İshak b. Râhûye, Ebû Dâvud et-Tayâlisî müsnedlerinde ve başkaları tahric etmişlerdir. **Nasbu'r-râye**[122] ve **Telhîsu'l-habîr**'e bakınız. Hâfız Muhibbüddin et-Taberî, **Zahâirü'l-ukbâ fî menâkıbi zevi'l-kurbâ** adlı kitabında "Resûlullah'ın (sav) onu Yemen kadılığına tayin ettiğinde, kendisine dua etmesinin zikrine dair bâb" adıyla bir başlık açar ve sonra Hz. Ali'den şu rivâyeti nakleder: "Allah Resûlü (sav) genç yaşta olduğum hâlde beni Yemen'e kadı olarak gönderdiğinde, 'ey Allah'ın Resûlü, beni aralarında yeni olayların (ahdâs) meydana geldiği bir kavme gönderiyorsunuz, benimse yargı konusunda bir bilgim yoktur' dedim. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: 'Allah senin dilini hidayete (gerçeğe, hakka) erdirecek ve kalbini (hak üzere) sabit kılacak.' Ben iki kişi arasında hüküm verirken hiç tereddüt etmedim." Bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel[123] tahric etmiştir. Taberî şöyle der: ahdâs'tan maksat, yeni meydana gelen olaylar demektir.[124]

İbnü'l-Arabî'nin **Ahkâmu'l-Kur'an**'ında şu bilgi verilir: Allah Resûlü'nün (sav) yargıyı düzenlemesine gelince, sağlığında bu göreve, Yemen'e gönderdiği sırada Ali b. Ebû Tâlib'i tayin etmişti. Nebî (sav) ondan başka vâlilerini de bu konuda görevlendirmişti.[125] Karâfî **el-Furûk**'ta şöyle der: Resûlullah (sav) yargı görevine, şer'î hükümleri en iyi bilen, hasımların delîllerini ve hilelerini en güçlü şekilde kavrayan kimseleri tayin ederdi. Bu, Resûlullah'ın (sav) *"Sizin yargıda en üstün olanınız Ali'dir"* sözünün de mânâsıdır. Yani o, hasımların delîllerini ve tarafların hilelerini en güçlü şekilde anlayandır. Bununla da, anılan söz ile Resûlullah'ın (sav) *"Sizin helâl ve haramı en iyi bileniniz Muâz'dır"* sözü arasında uygunluk açığa çıkmış olur. Muâz helâl ve haramı en iyi bilen olunca, insanların yargıda en üstünü de olmuş olur. Ancak şu var ki yargı, delîlleri bilme ve onları kavramaya dayandığından, helâl ve haramı bilmeye ilâve

119. **el-Müstedrek,** IV, 88. Ayrıca bkz. **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 72-73.
120. Ebû Dâvud, Akdiye 6.
121. **el-Müsned,** I, 149-150.
122. Zeylaî, **Nasbu'r-râye,** IV, 63.
123. **el-Müsned,** I, 149.
124. Muhibbüddin et-Taberî, **Zahâirü'l-ukbâ,** Beyrut 1974, s. 83-84.
125. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** IV, 1643.

bir özellik taşır. İnsan bazan helâl ve haramı son derece iyi bilir, fakat en basit şüphelerle aldatılır. Yargı ise bu kavrayıştan ibârettir.

Resûlullah'ın (sav) kadılarından biri de Muâz b. Cebel'dir. el-İstîâb'da belirtildiği üzere Allah Resûlü (sav) halka Kur'an ve İslâm esaslarını öğretmek, onlar arasında yargı görevini yürütmek üzere onu Yemen'de[126] Cened'e gönderdi. Yemen'deki âmillerin topladıkları zekâtları kendilerinden teslim almayı da ona tevdi etti. Bu husus Mekke fethi yılında olmuştur.[127]

Şâmî, **Sahih**'in şartlarına sahip râvilerin oluşturduğu bir senedle Taberânî'nin Mesrûk'tan şu rivâyeti tahric ettiğini kaydeder:[128] Allah Resûlü (sav) zamanında kadılık yapanlar altı kişi idi: Hz. Ömer, Ali, Abdullah b. Mesud, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsa el-Eş'arî. Ahmed b. Hanbel ve Hâkim, Ma'kıl b. Yesâr'dan şu rivâyeti tahric ederler: Resûlullah (sav) kadılık yapmamı bana emrederek şöyle dedi: *"Kasıtlı olarak haksızlık yapmadıkça, Allah kadı ile beraberdir."*[129] Hz. Peygamber'e (sav) iki hasım geldi, Hz. Ömer'e "aralarında hüküm ver" buyurdu. Kendisine gelen iki hasımla ilgili olarak Ukbe'ye de "aralarında hüküm ver" buyurmuştu. Bu hadîsi Ahmed b. Hanbel ve başkaları rivâyet etmişlerdir.[130]

İbn Kudâme el-Makdisî'nin **el-İstibsâr**'ında Muâz b. Cebel'in biyografisinde şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) onu Yemen'e kadı, emîr (yönetici) ve zekâtları toplamakla görevli olarak gönderdi.[131] İbn İbrahim el-Vezîr el-Yemenî'nin **ez-Zehrü'l-bâsim fi'z-zabb an sünneti Ebi'l-Kâsım**[132] adlı eserinde şöyle der: Nebî (sav) Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi Yemen'e musaddık, yani zekâtları toplayan ve kadı olarak tayin etti. O, Resûlullah'ın (sav) sağlığında, onun zamanı ve Hulefa-i Râşidîn devrinde kadılık yapıyor ve fetvâ veriyordu.

Dürrü's-sehâbe'de Muğîre b. Şu'be'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Şa'bî şöyle dedi: "Kadılar dörttür: Ebubekir, Ömer, İbn Mesud ve Ebû

126. Yemen kelimesi metinde düşmüştür.
127. **el-İstiâb,** III, 256-257.
128. Aynı rivâyet için bkz. **Mecmau'z-zevaîd,** IX, 312.
129. **el-Müsned,** V, 26; **el-Müstedrek,** III, 577. Resûlullah (sav) Ma'kıl'ın kendi kavmine kadılık yapmasını ister, o bunu beceremeyeceğini belirtince yukarıda geçen sözleri söyler.
130. Bu rivâyet için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IV, 195.
131. Aynı bilgi için bkz. **el-Misbâhu'l-mudî,** I, 250.
132. Kettânî (**Fihrisü'l-fehâris,** II, 637) ve Brockelmann (**Suppl.,** II, 249) bu zatın **el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zabb an sünneti Ebi'l-Kâsım** ve **er-Ravdü'l-bâsim fi'z-zabb an sünneti Ebi'l-Kâsım** adlı iki eserini zikrederler.

Mûsa. Zâhidler de dörttür: Muâviye, Ömer,[133] Muğîre ve Ziyâd." Bütün bunlarla, Hâfız Şâmî'nin sözünde anılan ve **el-Mevâhib** şârihinin de kendisini izlediği şu hususun anlamını bilmiş olursun: Resûlullah (sav) halk arasında yargıda bulunmak üzere, devamlı şekilde bir şahsı görevlendirmeyip özel durumlarda birçok kimseyi görevlendirmiştir.[134]

Subhu'l-a'şâ'da şu bilgi verilir: Kadı, şer'î hükümlerde, davacı-davalı taraflar arasında hüküm verme görevini yüklenen kimse demektir. Bu, Nebî (sav) zamanında mevcut olan eski bir görevdir. Kudâî, Resûlullah'ın (sav) Yemen'de Ali b. Ebû Tâlib, Muâz b. Cebel ve Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi kazâ görevine tayin ettiğini, Hz. Ebubekir'in de kazâ görevine Hz. Ömer'i atadığını zikreder.[135] **Vefiyyetü'l-eslaf**'ta (s. 366) şu bilgi verilir: "İlk defa kadı tayin eden kimse Resûlullah (sav) olup Yemen'e Hz. Ali ve Muâz'ı göndermişti. Halifelerden kadılığı başkasına tevdi eden ilk kimse de Hz. Ömer'dir. O, hilafet ve siyasetle ilgili çalışmalarında yükünü hafifletmek için Ebû'd-Derdâ'yı Medine'ye, Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi Kûfe'ye ve Şureyh'i de Basra'ya tayin etmişti. İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şehirlere kadı tayin eden ilk kimsenin Hz. Ömer olduğu kaydedilir.[136]

Ebû Ömer İbn Abdilber **el-İstîâb**'da Zeyd b. Hattâb'ın biyografisinde, İmam Mâlik'in "ilk kadı tayin eden Muâviye'dir" sözünü ve onun ilk kadı tayin eden kimsenin dört halifeden biri olduğu hususunu kabul etmediğini kaydederken şöyle der: Bu görüş bize göre sözkonusu kadıların halifelerin bulundukları yerde (başşehir) olmaları durumuyla yorumlanmalıdır, yoksa kendilerinden uzakta olanları görevlendirmeleri ve başkalarına kendi işlerini tevdi etmiş olmaları mânâsına değil. Çünkü Hz. Ömer'in Şureyh'i Kûfe'ye kadı tayin etmiş olduğu hususu Kûfe ulemâsı katında her şöhret ve sıhhatten daha meşhurdur.[137] **el-Utbiyye**'de İmam Mâlik'ten ne Hz. Ebubekir ne Ömer ve ne Osman'ın kadı tayin etmedikleri ve halkın işlerine kendilerinden başka kimsenin bakmadığına dair nakledilen görüşle ilgili olarak İbn Rüşd şunları yazar: "Bu, daha önce geçen ve ilk kadı tayin edenin Muâviye olduğuna dair görüşün mesnedi-

133. Bu isim İbn Ömer olmalıdır.
134. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib**, III, 364.
135. **Subhu'l-a'şâ**, V, 451.
136. İbn Sa'd, III, 282; Suyûtî, **el-Hâvî li'l-fetâvâ**, II, 212-213; İbn Ebi'l-Hadîd, **Şerhu Nehci'l-belâğa**, XII, 75. Hz. Ömer'in Zeyd b. Sâbit'i de kadı tayin ettiğine dair bkz. İbn Şebbe, II, 693-694.
137. **el-İstîâb**, I, 543-544.

dir. İmam Mâlik'in bununla kastettiği, orduların gönderilmesi, sınırları tahkim, atâ (maaş)ları verme gibi müslümanların yargı dışındaki işleriyle meşgûliyeti sebebiyle, Muâviye'nin kendi bulunduğu yerde kadı tayin eden ilk kimse olduğudur. Ömer b. Hattâb (ra) Basra kadılığına Ebû Şureyh el-Hanefî'yi ve Ka'b b. Sûr el-Lakîtî'yi tayin etti. Ka'b, Hz. Ömer'in öldürülüşüne dek kadı olarak kaldı. Hz. Ömer Şureyh'i de Kûfe kadılığına tayin etmişti. Bu da bizim ele aldığımız hususun doğruluğuna delâlet eder. Çünkü halifelerin başka yerlerde değil, yalnız kendi bulundukları yerde kazâ işlerine bakmış oldukları hususu gerçektir.

Fethu'l-Bârî'de şu bilgi verilir: Beyhakî kuvvetli bir senedle şu rivâyeti tahric eder: Ebubekir (ra) halife olunca Ömer'i (ra) yargı (kazâ) görevine getirdi. Bir başka kuvvetli senedle de şunu tahric eder: Ömer de Abdullah b. Mesud'u yargı görevine tayin etti. Hz. Ömer, âmillerine şöyle yazdı: Salihlerinizi kazâ görevine getirin ve kendilerine yetecek rızık sağlayın. Diğer zayıf (leyyin) bir senedle de şu rivâyeti nakleder: Muâviye, Şam'da kadılık yapan Ebû'd-Derdâ'ya sordu: Senden sonra bu iş kimin olacak? O da, Fudâle b. Ubeyd, karşılığını verdi.[138] İbn Hacer (bu rivâyetleri kaydettikten sonra) şöyle der: "İşte bunlar ashâbın en büyükleri ve en fazîletlileridirler." 'Kitâbu'l-Ahkâm'da hikmet ile yargıda bulunanın (hâkimlik yapanın) ecri bâbı"na bakınız.[139] İmam Mâlik **el-Müdevvene**'de şöyle der: Kazâ ilmi diğer ilimler gibi değildir. Bu memlekette Ebubekir b. Abdurrahman'dan daha iyi kazayı bilen kimse yoktur. O, kazâ ilminden bir nebze Ebân b. Osman'dan, Ebân da babası Osman'dan öğrenmişti.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HÂKİM OLARAK GÖREVLENDİRDİĞİ KİMSELERDE BÜYÜK YAŞTA OLMAYI ŞART KOŞUP KOŞMADIĞI

Ebû Dâvud, Ali b. Ebû Tâlib'den şu tahricde bulunur: Resûlullah (sav) beni Yemen'e kadı olarak gönderdi. Şöyle dedim: "Ey Allah'ın Resûlü, beni gönderiyorsun, oysa ben genç yaştayım ve kazâ konusunda da bilgim yoktur." Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Muhakkak Allah senin kalbini

138. Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, X, 87. Hz. Ömer'in âmillere yazdığı tâlimat burada geçmemektedir.
139. **Fethu'l-Bârî**, XXVII, 141.

hidayete (doğruya, hakka) erdirecek, dilini (hak üzere) sabit kılacak. Huzuruna iki hasım oturduğunda, ilkini dinlediğin gibi diğerini de dinlemedikçe hüküm verme. Şüphesiz bu, yargının senin için açıklık kazanması konusunda daha uygundur." Hz. Ali şöyle der: "Bundan sonra kadı olarak hiç sürçmedim" veya[140] "hiçbir yargıda tereddüde düşmedim."[141] Bu rivâyetin benzerini Ahmed b. Hanbel,[142] sahih olduğunu belirterek Hâkim,[143] Tirmizî, İbn Mâce ve başkaları tahric ederler.

Rivâyet edildiğine göre Yahya b. Eksem kadılığa tayin edildiğinde 21 yaşındaydı. Ona "kadının (hâkimin) yaşı kaç?" diye sorulduğunda şu cevabı verir: "Allah Resûlü (sav) Mekke'nin fethi günü Mekke vâliliği ve kadılığına tayin ettiğinde Attâb b. Esîd'in yaşı gibi. Ben, Resûlullah (sav) Yemen'e kadı olarak gönderdiği sırada Muâz b. Cebel'in olduğundan büyüğüm." Hâfız Irâkî **el-Muğnî**'de şöyle der: Hatîb, bu rivâyeti **et-Târih**'te[144] söz götüren[145] bir isnâdla tahric etmiştir. İbn Eksem'in zikrettiği husus, Attâb b. Esîd'e nisbetle doğrudur. Çünkü o tayin edildiği sırada 20 yaşındaydı.

Minhetü'l-Vâhibi'l-hibâti'l-behiyye'de şöyle denir:

> Yirmi idi Üsâme'nin yaşı
> Hâtemü'l-enbiyâ vefât ettiğinde
> İbnü'l-Cevzî'nin **Safve**'[146]sinde bu şekilde
> Eder rivâyet, tarih ilminde âlim olan Vâkıdî de.

Fakat Muâz b. Cebel'e nisbetle, Yahya b. Sa'd el-Ensârî, Mâlik ve İbn Ebî Hâtim'in görüşlerine göre o daha bu yaşa gelmiş değildi. Çünkü Muâz hicrî 18. yılda veba salgınında vefât ettiğinde yaşı 33'tü.[147] Doğrusunu en iyi Allah bilir. **Fethu'l-Bârî**'de "zekâtı zenginlerden alıp fakirlere vermeye dair bâb" da şu bilgi verilir: Muâz'ın vâli mi kadı mı olduğu hususunda görüş ayrılığı mevcut olup İbn Abdilber kesin bir ifadeyle kadı olduğunu, Gassâni ise vâli olduğunu söyler.[148]

---

140. Metinde "ve" şeklinde geçer ki doğrusu "veya" olup bu da râvinin tereddüdü olmalıdır.
141. Ebû Dâvud, Akdiye 6. Ayrıca bkz. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 72.
142. **el-Müsned,** I, 149.
143. **el-Müstedrek,** IV, 88.
144. **Târîhu Bağdâd,** XIV, 199. Ayrıca bkz. Turtûşî, **Sirâcü'l-mülûk,** s. 237-238.
145. "Fihi nazar," çeşitli hadîs otoritelerine göre cerhin 2. veya 3. derecesinde bulunan râvi için kullanılır ve rivâyeti hiçbir şekilde alınmaz (bkz. Aydınlı, s. 58).
146. **Sıfatu's-Safve,** I, 521-522.
147. Daha önce kaydedildiği üzere Hz. Muâz'ın hicrî 8. yılda Yemen'e gönderildiği gözönüne alınırsa o sırada 23 yaşında olduğu anlaşılır.
148. **Fethu'l-Bârî,** VII, 124.

Üsdü'l-ğâbe'de Üsâme b. Zeyd'in biyografisinde şu bilgi verilir: Nebî (sav) onu 18 yaşındayken âmil tayin etti.[149] Kastallânî **el-İrşâd**'da Üsâme'nin içinde büyük sahâbîlerden bir grubun bulunduğu ordunun başında gönderilmesi olayıyla ilgili olarak şöyle der: Bu hadîste, mevlâ'nın (âzatlı) yönetici tayini ile, küçüğün büyüğe ve mefdûl'un fâdıl'a (üstün olmayanın daha üstün olana) yönetici tayin olunabileceğine cevaz vardır.[150]

Fas'ta itina sahibi arkadaşlarımızdan birinin, normal olarak ehliyetin mevcut bulunmayacağı dönemden önce, şer'î işlerde öne geçirilmiş (görevlendirilmiş) kimselere dair bir risâlesini gördüm. Risâlede müellif şunların biyografilerinde geçen bilgileri zikreder: Allah Resûlü'nün (sav) oğlu İbrahim, Hz. Ali, İbn Abbas, Zeyd b. Hârise ve oğlu Üsâme, Attâb b. Esîd, Muâz b. Cebel, Ka'b b. Sûr, Bâzân b. Sâsân ve oğlu Şehr, Amr b. Hazm, Abdullah b. Âmir b. Küreyz, Zeyd b. Sâbit, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Zeyd b. Kunfuz b. Zeyd b. Ced'ân. Bu zevâtın biyografilerinde genel olarak **Üsdü'l-ğâbe** ve **el-İsâbe**'ye dayanmış olup bu risâleyi inceleyiniz.

İbn İyâs[151] el-Mısrî el-Hanefî'nin Mısır tarihinde (II, 306) şu olay kaydedilir: Halife Mütevekkil-alellah Abdülaziz, Şeyh Celalüddin es-Suyûtî'ye hiç duyulmamış bir görev tevdi etti. Şöyle ki; onu diğer bütün İslâm memleketlerinde mutlak şekilde kadılardan dilediğini tayin edip dilediğini görevden alacak şekilde diğer kadılar üzerinde büyük kadı yaptı. Bu göreve, Eyyûbîler devletinde Tâcüddin İbn binti'l-Eazz'dan başkası getirilmemişti. Bu durum kadılara ulaşınca kendilerine ağır geldi ve bu hususta halifenin anlayışını küçümseyerek şöyle dediler: "Sultan varken halifenin yetki ve otoritesi, atama ve görevden alma yetkisi yoktur. Fakat halife, yaşının küçük olması sebebiyle sultanı hafife almış ve yetkinin sultana değil kendisine ait olmasını amaçlamıştır."[152] Durum halifenin aleyhine gelişme gösterince yaptığından döndü ve Celalüddin es-Suyûtî'ye yazmış olduğu ahidnâme'yi geri aldı. Bundan dolayı neredeyse büyük bir kargaşa çıkıyordu. Açıklaması uzun sürecek olaylar meydana geldi ve bir süre sonra durum sakinleşti.[153] Onun "hiç duyulmamış (bir) gö-

149. **Üsdü'l-ğâbe,** I, 80.
150. **İrşâdü's-sârî,** VI, 127.
151. Metinde İbn Ebî İyâs şeklinde geçmiştir.
152. Cümlenin son kısmı metinde düşmüştür.
153. İbn İyâs, **Bedâiu'z-zuhûr,** Kahire 1404/1984, III, 339. Bu konuda ayrıca bkz. "Suyûtî", **İA,** XI, 259.

rev" sözü tartışma götürür. Şöyle ki Suyûtî'nin **Târîhu'l-hulefa'**sında şu bilgi verilir: Halifeler kendi memleketlerinde oturan kadıyı, hâkimiyetleri altındaki bütün belde ve bölgelerin yargısı (kazâ) ile görevlendirirlerdi. Sonra o kadı da emri altındakilerden dilediğini her bölge ve memlekette kendi yerine nâib (vekil) tayin ederdi. Bu sebeple de kâdilkudât (kadıların kadısı) lâkâbını alırdı. Bu lâkâpla yalnız bu vasfa sahip olanlar anılır. Ondan başkaları ise sadece "kadı" veya "şu memleketin kadısı" şeklinde anılır.[154] Bu bilgiyi İbnü't-Tayyib el-Kâdirî'nin yazısından naklettim.

Hâfız Kasım b. Kutluboğa'nın **Tabakâtu'l-Hanefiyye'**sinde (s. 65), Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yusuf'un biyografisinde şu bilgi verilir: O üç halifenin, Mehdî, Hâdî ve Harun er-Reşid'in zamanında yargı görevine getirildi, doğuda ve batıda yargı görevine atamalar onun yetkisindeydi. O "kâdilkudât" diye hitap edilen ilk kişidir. Bütün bunlar Harun er-Reşid'in hilafeti sırasında olmuştur.[155] İbn Kutluboğa'dan başkalarının Ebû Yusuf hakkındaki ifadeleri de şöyledir: O, İslâm'da"kâdilkudât" diye anılan ilk kimsedir. Ona ayrıca "kâdî kudâti'd-dünya" (dünya kadılarının kadısı) da denirdi. Çünkü o, halifenin hâkimiyeti altındaki diğer bütün bölgelerde de kendisine nâib tayin ederdi. Abdülganî en-Nablusî'nin satrançla ilgili risâlesinde

> Satranç oynamada beis yoktur, bu bir rivâyettir,
> Âlim ve doğu ve batının kadısından nakledilen

şeklinde bir beyit mevcut olup şerhinde şöyle der: "Burada kastedilen Ebû Yusuf'tur. Çünkü onun yetkisi doğu ve batıları kapsardı. Zira o Halife Reşid'in kadısıydı." Nablusî'nin **el-Hadîkatü'n-nediyye** (II, 296) adlı eserine bakınız.

Yine İbn Kutluboğa'nın **Tabakât'**ında, İmâm en-Nâsır-Lidinillâh el-Mehdî'nin âzatlısı olup 650'den (1252) sonra vefât etmiş bulunan Ebû Şucâ Necmüddin et-Türkî'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Halife Mustansır kendisine kâdilkudatlığı teklif etti, o kabul etmedi.[156] Kâzân'ın âlimi Şihabüddin el-Mercânî **Vefiyyetü'l-eslâf ve tahiyyetü'l-ahlâf** (s. 277) adlı eserinde kâdilkudâttan bahsederken şöyle der: Bu terim, kadıların ileri

154. **Târîhu'l-hulefa,** s. 435.
155. İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye,** s. 81.
156. **age,** s. 19. Metinde hata ve düşüklük mevcut olup 650 rakamı 605, Mustansır da Muntasır şeklinde geçmiştir. Bu hususta ayrıca bkz. Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** I, 462.

gelenlerinden birçokları hakkında kullanılmıştır. Ancak, doğusundan batısına bütün İslâm ülkelerinin kadılığını yüklenen ve zamanlarında bütün dünyanın (İslâm dünyası) kadılarının kendilerine niyabeten hüküm verdikleri iki kişide olduğu kadar, bunun mânâsının hakikati başkasında var olmamıştır. Bunların ilki Harun er-Reşid'in halifeliği sırasında Ebû Yusuf, ikincisi de Mu'tasım zamanında Ebû Abdullah b. Ahmed b. Ebî Dâvud b. Mâlik el-İyâdî'dir.

VALİ VE HÂKİMLERİN MAAŞ ALIP ALMADIKLARI

el-Hidâye'de, Resûlullah'ın (sav) Attâb b. Esîd'i Mekke'ye gönderdiği ve kendisine maaş bağladığı rivâyeti kaydedilir.[157] Hâfız Zeylaî **Nasbu'r-râye**'de şöyle der: Bu hadîs "garib"dir. İbn Sa'd **Tabakât**'ta Attâb'ın şöyle dediğini nakleder: *"Ben görevime geldikten beri, âzatlım Keysân'a giydirdiğim şu düğümlü iki elbiseden başkasına nail olmadım."*[158] Bizim ashâbımızın (Hanefî imamlar) zikrettiklerine göre, Resûlullah (sav) ona her yıl 40 ûkiyye maaş bağladı ki bir ûkiyye kırk dirhemdir. Ebû'r-Rebî b. Sâlim, Hz. Peygamber'in (sav) ona hergün için bir dirhem tahsis ettiğini zikreder.[159] İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi verilir: Hz. Ömer, Iyâz b. Ganm'ı Humus ordusuna tayin ettiğinde, kendisine hergün için bir dinâr, bir koyun ve bir müd[160] maaş bağladı.[161] **Sahîh-i Buhârî**'de "hâkim ve âmillerin maaşlarına dair bâb" da şu rivâyet zikredilir: "Şureyh, kadılık görevine karşılık bir ücret alıyordu. Hz. Âişe (ra) şöyle dedi: "Vasi, ücreti miktarınca yer, Ebubekir ve Ömer de yediler."[162] Abdürrezzak'ın **Musannef**'inde şu rivâyet kaydedilir: Bize Hasan b. Amâre, Hakem'den naklet-ti: Ömer b. Hattâb Şureyh'e ve Selmân b. Rebîa[163] el-Bâhilî'ye hâkimlik görevi karşılığında maaş bağladı.[164] İbn Sa'd **Tabakât**'da şu bilgiyi kay-

157. Merğinânî, **el-Hidâye,** IV, 97. Burada Resûlullah'ın (sav) Hz. Ali'yi de Yemen'e gönderdiği ve kendisine maaş bağladığı da kaydedilmiştir.
158. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 556, IV, 507; Turtûşî, **Sirâcü'l-mülûk,** s. 244.
159. Attâb, **Üsdü'l-ğâbe**'deki (III, 556) biyografisinde Resûlullah'ın (sav) kendisine her gün için iki dirhem tahsis ettiğini söyler.
160. Çeşitli ülkelerde 18 veya 46.6 litre gibi farklı değerleri bulunan bir hacim ölçüsü.
161. İbn Sa'd, VII, 398.
162. Buhârî, Ahkâm 17; Aynî, **Umdetü'l-kârî,** XX, 131-132.
163. Metinde Rebî şeklinde geçmiştir. (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 415).
164. **el-Musannef,** VIII, 297 (nr. 15282).

deder. Bana ulaşan habere göre Hz. Ali Şureyh'e 500 dirhem maaş bağladı,[165] Ömer b. Hattâb da Zeyd b. Sâbit'i kadılığa tayin etti ve kendisine maaş bağladı.[166]

Hz. Ebubekir halife olunca sabah erkenden çarşıya gitti, Hz. Ömer'le Ebû Ubeyde kendisiyle karşılaşarak ona şöyle dediler: "Haydi gidip sana birşey tahsis edelim." Bir başka rivâyette: Hz. Ebubekir halife olunca kendisine 2000 dirhem maaş bağladılar. O "bana artırın" deyince 500 (dirhem) artırdılar.[167] Derim: Öyle görülüyor ki Hâfız Zeylaî ve Hâfız İbn Hacer, bu noktada Ebû Dâvud ve Hâkim'in Büreyde'den merfu olarak naklettikleri şu hadîsi hatırlamamışlardır: *"Kendisini görevlendirip maaş (rızk) bağladığımız hangi âmil maaşından öte bir şey elde ederse bu haksız elde edilmiş birşeydir (galûl)."*[168] Hâfız İbn Hacer bu hadîsi **Talhîsu'l-habîr**'de Ebû Dâvud ve Hâkim'e isnâdla nakleder.[169] Ebû Dâvud'un bu hadîsle ilgili olarak "el-Harac ve'l-imare" kitabında "âmillerin maaşlarına dair bâb" başlığı açtığını ve sonra hadîsi şu lâfızla tahric ettiğini gördüm: *"Kimi bir işe görevlendirip kendisine bir maaş bağladıysak, bundan sonra alacağı şey haksız elde edilmiş birşeydir (galûl)."*[170] Ebû Dâvud sonra da Müstevrid[171] b. Şeddâd'dan merfu olarak şu hadîsi tahric eder: *"Kim bize âmil olmuşsa bir zevce edinsin, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi edinsin, evi yoksa bir ev edinsin."* Ebubekir şöyle dedi: Allah Resûlü'nün (sav) şöyle dediğini haber aldım: *"Kim bundan gayrısını elde ederse o haksız elde eden veya hırsızdır."*[172] **Avnü'l-Vedûd**'da müellif ilk hadîsle ilgili olarak şöyle der: Ebû Dâvud ve Münzirî bu hadîs konusunda "sükût" ettiler, oysa râvileri sikâ (güvenilir) kimselerdir. Bu hadîste, âmilin elinde bulunan maldan hakkını alması ve kendi adına kendisinden bunu kabzetmesinin caiz olduğuna delîl vardır. **Avnü'l-Vedûd** müellifi daha sonra ikinci hadîsle ilgili olarak, Tîbî'den şu nakilde bulunur: Hadîste, âmile tasarrufunda bulunan Beytülmâl (hazi-

165. İbn Sa'd, VI, 138 (Şureyh'in biyografisinde).
166. **age,** II, 359 (Zeyd'in biyografisinde); İbn Şebbe, II, 693.
167. İbn Sa'd, III, 184. Bu bahsin başından buraya kadar verilen bilgilerin hepsi **Nasbu'r-râye**'den (IV, 285-287) alınmıştır. Hz. Ebubekir'le ilgili olarak burada çok kısa verilen bilgi için **Nasbu'r-râye** (IV, 287) ve **et-Terâtîbü'l- İdâriyye**'nin baş tarafına (s. 134) bakınız.
168. Ebû Dâvud, İmâre 10; Hâkim, **el-Müstedrek**, I, 406.
169. **Telhîsu'l-habîr,** IV, 207.
170. Ebû Dâvud, İmâre 10.
171. Metinde Müsevvir şeklinde geçmiştir.
172. Ebû Dâvud, İmâre 10. Metinde büyük hatalar mevcut olup aslına bakılmalıdır. Ayrıca bkz. **Avnu'l-Ma'bûd,** VIII, 160-161.

ne) malından zevcesinin mehri, nafakası, giyimi ve keza israf etmeden ve lükse kaçmadan kendisine gerekli olacak kadar almasının helâl olduğuna delîl vardır.

Ebû Dâvud sonra İbnü's-Sâidî'den şu rivâyeti tahric eder: "Ömer beni zekât toplamakla görevlendirdi. İşimi bitirdiğimde bana bir ücret ödenmesini emretti. Ben "Allah için çalıştım" deyince şöyle karşılık verdi: "Sana verileni al, ben Resûlullah (sav) zamanında âmillik yaptım, bana ücretimi verdi."[173] Gankohî, **et-Ta'lîku'l-mahmûd alâ Süneni Ebî Dâvud**'da[174] bu hadîsle ilgili olarak şöyle der: "Bu hadîste, öğretim, yargı vb. amme işleri için Beytülmâlden karşılık almanın câiz olduğuna delîl mevcut olup hattâ bu ve benzeri durumdaki kimselerin ihtiyaçlarını Beytülmâlden karşılamak devlet başkanına vâciptir. Bu ve diğer hadîslerin zahiri, istemeden ve kendine acındırmadan insana verilen şeyin kabulünün vâcip olduğunu ifade eder. Ahmed b. Hanbel ve başkaları bu görüştedir. Âlimlerin çoğunluğu ise bunun mübah ve müstehab olduğu şeklinde yorumda bulunmuşlardır." **Sirâcü'l-mülûk**'ta 49. ve 50. bâblara bakınız.

MEZÂLİM (ADLİYE) GÖREVİ[175]

Mercânî **Vefiyyetü'l-eslâf**'ta (s. 366) şöyle der: Mezâlim davalarına bakmak, açık bir yücelik ve büyük bir üstünlük taşıyan, hükümrânlık safveti ve kadıların adâletiyle karışık, hâkimin vazifesinden daha geniş bir vazifedir. Hasımlardan haksız olanı zelîl kılar, haddini aşanı engeller, kadılar ve onlardan daha aşağı seviyede olanların infazdan aciz kaldıkları kararları infaz eder. Mezâlim görevi beyyineleri değerlendirme, gerçeği itirafa (ikrar) zorlama, karîne ve emârelere dayanma, hakkın ortaya çıkmasına dek hükmü tehir, hasmı sulhe yöneltme ve şâhitlere yemin verdirmekten ibârettir. Halifeler, Mühtedi-Billah'ın zamanına gelinceye kadar mezâlim davalarına bizzat bakar, bazan da kadılarına tevdi ederlerdi.

---

173. Ebû Dâvud, İmâre 10.

174. Kanpur'da (Cawnpore 1905) basılmıştır (**GAS**, I, 151; **Suppl.**, I, 276).

175. Huzâî de bu başlığa yer vermiş olup (s. 283) İbnü'l-Arabî'den naklen, bu görevi ilk kez yapanın Abdülmelik b. Mervân olduğunu kaydeder. Bu görevi Resûlullah (sav) ve Hulefâ-yı Râşidin dönemine kadar götüren Kettânî, bu sebeple olmalı, onun verdiği bilgilere hiç iltifat etmemiştir.

Derim: Bu görevi Hz. Peygamber (sav) bizzat kendisi yürütürdü. Çünkü o kadı ve âmillerinin verdikleri hükümleri tenkit eder, kendileriyle tartışırdı. Şihâbüddin Ahmed en-Nüveyrî **Nihâyetü'l-ereb**'de (VI, 268) mezâlim yetkisinden bahsederken şöyle der: Resûlullah (sav) Zübeyr b. Avvâm ile ensârdan birinin anlaşmazlığa düştükleri taşlıktan ovaya akan su yolundaki su hakkıyla ilgili mezâlime bakmış, bizzat kendisi hazır bulunmuştu.[176] Mercânî'nin de zikrettiği üzere, ondan sonra halifeler de böyle yaptılar. Bu hususta daha önce anılan bilgiler sana yeter. Hz. Ömer'in uygulamasında (sîret) bu türden birçok örnek vardır. Onun her yıl hac sırasında, vâlilerinin yaptıklarını araştırma, âmil ve kadılarının durumunu halka sorma tarzında yaptığı uygulama sana yeter. **et-Terâtîb**'in "Muhâsebe bâbı"nda geçen bilgilere bakınız.[177] Bu husus, istinâf ve adliye meclislerinin meşrûluğuna mesnet teşkil etmektedir.

İbn Ebi'l-Hadîd el-Medâinî, Şerhu **Nehci'l-belâğa**'sında (II, 109) şu bilgiyi verir: Hz. Ömer, halifeliği sırasında şöyle dedi: "Allah diler de yaşarsam tebaa arasında bir yıl[178] dolaşacağım. Çünkü biliyorum ki halkın bazı ihtiyaçları var ki bana ulaşmıyor. Onların âmilleri (yöneticileri) bu ihtiyaçları bana getirmiyorlar, kendileriyse bana ulaşamıyorlar. Şam'a gider orada iki ay kalırım, sonra Cezîre'ye gider iki ay orada kalırım, sonra Mısır'a gider iki ay orada kalırım, Sonra Bahreyn'e gider iki ay orada kalırım, sonra Kûfe'ye gider iki ay orada kalırım ve sonra Basra'ya gider iki ay orada kalırım. Allah'a andolsun ne güzel yıl olur bu yıl." Hz. Ömer halka şöyle hitap etti: "*Hz. Muhammed'i (sav) hidayetle gönderen Allah'a yemin ederim ki; Fırat'ın kıyısında bir deve kaybolsa korkarım Allah onu Âl-i Hattâb'dan sorar.*" Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem şöyle der: "O, Âl-i Hattâb sözüyle başkasını değil kendisini kastetmiştir."[179]

Yine Hz. Ömer"in uygulamaları cümlesinden şu husus zikredilir: O, âmilleriyle ilgili haberleri bildirmek ve âmilleriyle ilgili olarak halifeye ulaşan şikayetleri araştırmak için özel bir şahıs, ki o da Muhammed b.

176. **Nihâyetü'l-ereb** VI, 268. Metinde "şirb" kelimesi "serb," "harre"de "ekre" şeklinde geçmiştir.
177. bkz., s. 390-391. Hz. Ömer'in bu konudaki siyaseti ve muhtelif uygulamaları için bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, I, 174-178, XII, 22-23, 25, 42-43, 63; İbn Şebbe, III, 805-821.
178. "Havlen" kelimesi metinde "düvelen" şeklinde geçmiştir.
179. İbn Ebi'l-Hadîd, **Şerhu Nehci'l-belâğa,** XII, 61-62. Hz. Ömer'den nakledilen ilk söz için bkz. İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb,** Beyrut 1407/1987, s. 121.

Mesleme idi, tayin eden ilk kimsedir.[180] Turtûşî'nin **Sirâcü'l-mülûk**'unda şu bilgi verilir: Hz. Ömer, bir işin, kendi gözetimindeymiş gibi yapılmasını istediği zaman onu gönderirdi.[181] İbn Râheveyh, Hâris b. Üsâme ve Müsedded, Suyûtî'nin **Cemu'l-cevâmi'**de sahih olduğunu belirttiği şu rivâyeti Abdullah b. Büreyde'den tahric ederler: Rebî b. Ziyâd'ın elçi heyetleri huzurunda Hz. Ömer'in önünde yaptığı konuşma ve onun kendisini vâli olarak seçmesi münasebetiyle geçtiği üzere, Hz. Ömer topluluğa şöyle dedi: "Size hiçbir vâli gelmez ki işi konusunda kendisinden taahhüt almayayım. O, kendisini çalıştıran benmişim gibi işlerinde takibettiği hareket tarzını bana yazar." (bkz. **Kenzü'l-ummâl,** VII, 36). Turtûşî'nin **Sirâcü'l-mülûk**'unda şu bilgi verilir: İbrahim en-Nehaî şöyle dedi: Hz. Ömer'e bir elçi heyeti geldiğinde, onlara durumlarını, piyasa fiyatlarını, o belde halkından tanıdığı kimseleri, yöneticilerinin yanına (makamına) zayıfların girip giremediklerini, hastaları ziyaret edip etmediğini sorardı. Eğer buna evet derlerse, Allah'a hamdeder; eğer hayır derlerse, ona gelmesini yazardı.[182] Yine **Sirâcü'l-mülûk**'ta şu bilgi kaydedilir. Ömer b. Hattâb, âmiller kendisine gelecekleri zaman, mallardan birşey saklamamaları için gece değil gündüz girmelerini emrederdi. [182/1]

Ukbânî **Tuhfetü'n-nâzır**'da **Muvatta**'nın "el-Câmi" bölümüne isnâdla şu rivâyeti nakleder: Ömer b. Hattâb her cumartesi günü, Medine'nin dışında el-Âliye yöresine giderdi. Eğer bir köleyi güç yetiremeyeceği ağır bir işte bulsa, uygun gördüğü ölçüde yükünü hafifletirdi.[183] **el-Utbiyye**'de İmam Mâlik'in şöyle dediği kaydedilir: Ömer b. Hattâb, tuğla yüklü bir merkebe rastladı ve ondan iki tuğlayı indirdi. Sahibesi Hz. Ömer'e gelerek "benim merkebimden sana ne, onun üzerinde bir hükümrânlığın var mı?" deyince ona şu karşılığı verdi: "Beni bu yerde (makamda) oturtan nedir?" İmam Mâlik daha sonra Hz. Ömer'in el-Âliye yöresindeki bahçelere gidişiyle ilgili kıssayı zikretti. İbn Rüşd şöyle der: Bundaki maksat gayet açıktır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz"* buyurmuştur. Devlet başkanı da bir çobandır ve tebaasından sorumludur. Hz. Ömer bu hususta şöyle de-

180. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** V, 112.
181. Turtûşî, **Sirâcü'l-mülûk,** İskenderiyye 1289, s. 241. Ayrıca bkz. **Kenzü'l-ummâl,** V, 768 (nr. 14331).
182. Turtûşî, **Sirâcü'l-mülûk,** s. 242. Ayrıca bkz. **Kenzü'l-ummâl,** V, 770 (nr. 14336), 772 (nr. 14341).
182/1. Turtûşî, s. 244.
183. **Muvatta,** İstizân 41; **Kenzü'l-ummâl,** IX, 198 (nr. 25654).

miştir: "*Fırat kenarında bir deve kaybolup ölürse, korkarım ki Allah onu benden sorar.*" Bu bilgiler **el-Beyân ve't-tahsîl**'den nakledilmiştir.[184]

Buraya kadar verilen bütün bilgilerle, Makrizî'nin **el-Hıtat**'ında verilen şu bilginin isabetsizliği anlaşılmış olur: Halifelerden mezâlim davalarına bakan ilk kimse emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib'tir. Doğrudan davalara bakmamakla birlikte, mazlumların haklarını almak için zulme uğrayanların başına gelenleri ele alıp incelediği bir gün ayıran ilk kimse ise Abdülmelik b. Mervân'dır. Daha sonra zulüm çoğaldı, Ömer b. Abdülaziz mezâlim davalarına bizzat bakan ve onları karara bağlayan ilk kimse oldu. Sonra Abbâsî halifeleri mezâlim davalarına bizzat baktılar.[185] Yine bu bilgilerle, Nuveyrî'nin **Nihâyetü'l-ereb**'deki "dört halifeden hiçbiri bizzat mezâlimle ilgilenmedi, anlaşmazlıklar halk arasında oluyor, onları hâkimlerin hükmü sonuca bağlıyordu"[186] sözünün isabetsizliği de anlaşılmış oldu. Evet onların hepsinin de Allah Resûlü (sav) ve Hz. Ömer'in (ra) hareket tarzından habersiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Huzâî'nin bu başlık altında İbnü'l-Arabî'nin **Ahkâmu'l-Kur'ân**'ından naklen, bu görevin enteresan ve sonradan (yeni) olduğuna dair verdiği bilgi, bizzat kendisinin "Ebubekir'in âmillerini hesaba çekmesi bâbı" başlığı altında Kelâî'nin **el-İktifâ** adlı eserinden naklen verdiği bilgiden[187] de habersiz olduğunu göstermektedir. Nüveyrî'nin **Nihâyetü'l-ereb**'deki, dört halifeden hiçbirinin mezâlimle bizzat ilgilenmedikleri, anlaşmazlıkların halk arasında meydana geldiği ve kadıların hükmüyle sonuca bağlandığına dair sözü de isabetsizlik bakımından böyledir.

Tenbih: Zerkeşî'nin **Târîhu'd-devleteyn el-Muvahhidiyye ve'l-Hafsiyye** adlı eserinde şu bilgi verilir: Hz. Ömer ahdini (vasiyyet) yazdığında, âmilin iki yıldan fazla görevlendirilmemesini tavsiye etti. Şeyh Ebû Muhammed Abdülvâhid el-Ğaryânî'nin güvenilir kimselerden yaptığı şu nakil anılırken, bu vasiyyet dayanak olarak gösterilmiştir: Eskiden Tunus'ta kazâ görevine iki yıldan fazla süreyle tayin yapmamak Muvahhidlerin âdetiydi. Çünkü görüyorlardı ki kadı, görev süresi uzadıkça çok dost ve arkadaş edi-

184. İbn Rüşd, **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 424, 586. Hz. Ömer'in sözü için bkz. İbn Sa'd, III, 305.
185. **el-Hıtat,** II, 207. Metinde düşüklük mevcut olup aslına bakılmalıdır.
186. **Nihâyetü'l-ereb,** VI, 269. Metinde "dört" kelimesi düşmüştür.
187. Kelâî'den nakledilen bilgi, anılan bâbda değil Hz. Ömer'in âmillerini hesaba çekmesiyle ilgili bâbda (Huzâî, s. 263) geçmektedir. Anılan bâbda ise (s. 262) İbn Kuteybe'den naklen Hz. Ebubekir'in Muâz'ı hesaba çektiği zikredilir.

niyor, görevden alınması sözkonusu olduğunda kâle almıyordu. Bu uygulama üzerine, akranlar arasında bilgi ve maharet kazanma yarışı başladı ve olaylara dayalı tecrübeleriyle kadıların sayısı arttı. Böylece bir tek kişinin bir işi tekeline almasında olduğunun aksine, mevcut durum korunageldi (azledilenin yerine başkası kolayca bulundu). Tek kişinin egemen olması hâlinde ise adâlete uygun muamele olamayacağı gibi, ondan sonra göreve gelen kimse de kendisine tevdi edilen göreve ancak bir süre geçtikten sonra nüfûz edebilirdi. Göreve talip kimselerin de meşakkatsiz göreve gelmekten ümit kestikleri için arzuları sönüyordu. (Zerkeşî, s. 44).[188]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Hz. Ömer bir şehire âmil (vâli) gönderdiğinde malını yazardı. Onlardan birçoklarını görevden aldığında mallarını bölüp bir kısmını almıştı. Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Ebû Hureyre bunlardandır. Allah Resûlü'nün (sav) ashâbından Amr b. Âs, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Muğîre b. Şu'be gibilerini âmil tayin ediyor, Hz. Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve emsâlleri gibi, onlardan daha üstünlerini bırakıyordu. Bunun sebebi, berikilerin iş konusundaki güç ve becerileri, Hz. Ömer'in onlar üzerindeki kontrolü ve kendisinden çekinmeleridir.[189]

HÂKİMİN DAVAYA BAKMAK İÇİN NEREDE OTURDUĞU

Hanefî fıkıh kitaplarından **el-Hidâye'**de şu bilgi kaydedilir. Resûlullah (sav) anlaşmazlıkları (davaları) itikâfta bulunduğu yerde karara bağlıyordu.[190] Hâfız İbn Hacer **Nasbu'r-râye'**nin ihtisarında şöyle der: **el-Hidâye** müellifi bununla Ka'b b. Mâlik hadîsine işaret etmiş olmalı. Ka'b mescidde İbn Ebî Hadred'den alacağını istedi. Hadîste geçtiği üzere Nebî (sav) hüc-

188. Zerkechi, **Chronique des Almohades et des Hafçides** (terc. E. Fagnan), Constantine 1895, s. 79-80. Kadılarla ilgili sözkonusu uygulama için ayrıca bkz. Robert Brunschvig, **Târihu Ifrikiyye fi'l-ahdi'l-Hafsî,** II, 117.

189. İbn Sa'd, III, 282-283. Hz. Ömer'in vâlilerinin mallarını yazdığı ve onları azlettiğinde mallarının bir kısmına el koyduğuna dair bkz. Turtûşî, **Sirâcü'l-mülûk,** s. 243; İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu emîri'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb,** s. 62, 120. Sa'd b. Ebû Vakkâs için ayrıca bkz. İbn Sa'd, III, 149. Hz. Ömer ile Ebû Hureyre arasında geçen tartışma ve Hz. Ömer'in bu konudaki siyaseti için bkz. Muhammed Accâc el-Hatîb, **Ebû Hureyre râviyetü'l-İslâm,** Kahire 1985, s. 222-226; Abdülmun'im Salih el-Alî, **Difâ an Ebî Hureyre,** Beyrut 1393/1973, s. 140-142. Hz. Ömer'in mallarına el koyduğu iki vâlisi de Ebû Mûsa el-Eş'arî ve Hâris b. Ka'b'dır. (bkz. **el-İkdü'l-ferîd,** I, 45-46).

190. **el-Hidâye,** III, 103.

resinin perdesini açarak ona, "Ey Ka'b, (alacağının) yarısını bırak (vazgeç)" diye seslendi.[191] Bu konuda İbn Abbas'ın rivâyet ettiği şu hadîs de vardır: "Resûlullah (sav) cuma günü hutbe okuduğu sırada bir adam geldi ve 'bana had uygula' dedi." Liân münasebetiyle karşılıklı lânette bulunan iki kişinin kıssasıyla ilgili Sehl b. Sa'd hadîsinde de Sehl söyle der: "O ikisi mescidde lânetleştiler, ben de şâhittim." Bu hadîs müttefakun aleyhtir.[192]

Yine **el-Hidâye'**de şu bilgi verilir: Hulefâ-yı Râşidîn'in davaları karara bağlamak için mescidde oturdukları rivâyet edilir.[193] Hâfız Zeylaî, **el-Hidâye'**nin hadîslerini tahric ettiği eserinde şöyle der: Bu konuda haberler mevcut olup bunlardan biri Buhârî'nin zikrettiği şu haberdir: "Ömer Allah Resûlünün (sav) minberi yanında mülâane yaptırdı. Mervân da yeminde bulunmak üzere Zeyd b. Sâbit hakkında minberin yanında hüküm verdi.[194] Cemaleddin ez-Zeylaî **Nasbu'r-râye'**de İbn Teymiyye'nin **el-Müntekâ'**da Ka'b hadîsiyle ilgili olarak "hadîste, mescidde hüküm vermenin cevâzına delîl vardır" dediğini nakleder.[195] **Sahîh-i Buhârî'**de "Mescidde hüküm veren, mülâane yaptıran kimseye dair bâb"da şu rivâyet zikredilir: "Ömer, Resûlullah'ın (sav) minberi yanında mülâane yaptırdı. Şureyh, Şa'bî ve Yahya b. Ya'mer de mescidde hüküm verdiler. Mervân, yeminde bulunmak üzere Zeyd b. Sâbit hakkında minber yanında hüküm verdi."[196] Yine **el-Hidâye'**de Resûlullah'ın (sav) "Mescidler ancak Allah'ın anılması ve hüküm vermek için bina edilmiştir" buyurduğu kaydedilir.[197] Zeylaî, hadîsin bu lâfızla "garîb" olduğunu söyler.[198] Hâfız İbn Hacer de **Nasbu'r-râye'**nin ihtisarında hadîsi bu şekilde bulamadığını belirtir.[199]

Kadı İbn Said el-Müceylidî **et-Teysîr fi ahkâmit-tes'îr**[200] adlı eserinde şöyle der: "Şâfiî'nin ashâbından biri, Bağdat'ta kendisine hisbe görevi ve-

191. Metinde "şatr (yarı)" kelimesi "şezr" şeklinde geçmiştir.
192. İbn Hacer, **ed-Dirâye fî tahricî ahâdîsi'l-Hidâye,** II, 168; Zeylaî, **Nasbu'r-râye,** IV, 71. Metinde "müttefak" kelimesi düşmüştür. Son hadîs için bkz. Buhârî, Salât 44, Ahkâm 18; Müslim, Liân 1,3.
193. **el-Hidâye,** III, 103.
194. Zeylaî, **Nasbu'r-râye,** IV, 72; İbn Hacer, **ed-Dirâye,** II, 168.
195. Zeylaî, IV, 71.
196. Buhârî, Ahkâm 18; **Fethu'l-Bârî,** XXVII, 180.
197. **el-Hidâye,** III, 103.
198. **Nasbu'r-râye,** IV, 70.
199. **ed-Dirâye,** II, 168.
200. Ahmed b. Said el-Müceylidî (Ö. 1094/1683). Kehhâle, I, 234; **Suppl.,** II, 696. "Tes'îr" kelimesi metinde "tesfîr" şeklinde geçmiştir.

rildiğinde, mescidde hüküm verirken bulduğu bir kadıyı kaldırarak ona şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın ".. *(Bu kandil) Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir*" (Nûr 24/36) sözünü duymadın mı? Fakat bu, İmam Mâlik'in kendisine güçlünün ve zayıfın, büyüğün ve küçüğün ulaşabilmesi için hâkimin mescidde oturmasını müstehab gördüğüne dair rivâyete aykırıdır."

el-Müdevvene'de müellif şöyle der: "Mescidde hüküm vermek ötedenberi uygulanan bir husus olup hak ve gerçektir. Mâlik şöyle der: Çünkü mescidde meclisin aşağısına oturmaya râzı olunur ki bu da mecliste hazır bulunmaları konusunda halk için en uygun olandır. Böylece kadın ve zayıf kimseler hâkime kolayca ulaşır."[201] Bu bilgiyi İbn Ferhûn **Tebsira**'sında nakleder.[202] Yine **Tebsira**'da İbn Hâbîb'den şöyle dediği nakledilir: Başka yerde oturup sıkıntı doğurmadan, mescidin bitişik revaklarında oturması bana daha uygun geliyor. Geçmişler yalnızca mescidin dışındaki revaklarında otururlardı; ya cenazelerin konulduğu yerde — Medine-i Münevvere'yi kastediyor ki bu yer bugün Cibril kapısının (bâbu Cibril) dışında "cenaze musallası" olarak bilinmektedir— veya Mervân'ın evinin revakında ki bu da "kaza revakı" diye adlandırılmıştır. Selâm kapısı (bâbü's-selâm) tarafında bulunan bu yer bugün abdest alma mekânı yapılmıştır.

İbn Ebî Zeyd şöyle der: Bizim mezhep imamlarımızdan (Mâlikîler) bazıları, kadının mescidde hüküm vermesi konusunda şu âyeti delîl gösterdiler: "*Sana o davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvardan mescide tırmanmışlardı*" (Sad 38/21). Bu da göstermektedir ki o (Hz. Dâvud) mescidinde hüküm vermişti. Rivâyet edildiğine göre Allah Resûlü (sav) de mescidde hüküm vermişti.[203] Yine **Tebsira**'da İbnü'l-Münâsif'in **Tenbîhü'l-hükkâm**'ından[204] naklen şu bilgi verilir: Hâkimin kendi evinde oturup davalara bakması mekruhtur. Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin böyle yapmasını doğru bulmayıp evinin ateşe verilmesini emretmiş, o da yakarıp affını dilemiş ve bir daha öyle yapmamıştır.[205]

---

201. **el-Müdevvene,** V, 144.
202. **Tebsiratü'l-hükkâm,** I, 26. Ayrıca bkz. İbn Rüşd, **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 386; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** IV, 1638.
203. **Tebsiratü'l-hükkâm,** I, 27. Metindeki bazı hatalar için aslına bakınız.
204. İbnü'l-Münâsif el-Ezdî'nin (ö. 620/1233) eserinin tam adı **Tenbihü'l-hukkâm alâ meâhizi'l-ahkâm**'dır (nşr. Abdülhafîz Mansûr, Tunus 1988).
205. **Tebsiratü'l-hükkâm,** I, 26.

İbn Asâkir'in **Târih**'inde Abbas'ın âzatlısı Ebû Salih'ten şu rivâyet nakledilir: "Kendisini çağırmak üzere Hz. Abbas beni Hz. Osman'a gönderdi. Ona dâru'l-kazâ'da (yargı evi, mahkeme) vardım." Bazıları, eğer bu haber doğruysa, İslâmda ilk defa daru'l-kazâ edinen kimse Hz. Osman'dır, derler.

İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl** adlı eserinin "Câmi" bölümünde şöyle denir: Câmiler ancak Allah'ın anılması için yapılmış olup Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"(Bu kandil) Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir. Onların içinde sabah akşam onu tesbih ederler. Kendilerini ne ticaretin ne alışverişin Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı erkekler, onlar, yüreklerin ve gözlerin (dehşetten) ters döneceği günden korkarlar"* (Nûr 24/36-37). Bu sebeple yüce ve münezzeh tutulması, tahsis edildiği maksattan başka hizmette kullanılmaması gerekir. Hz. Ömer mescidin yanıbaşında "Batîha" denilen bir revak edinmiş ve şöyle demişti: "Kim lâflamak, şiir okumak veya yüksek sesle konuşmak istiyorsa o revaka çıkıp gitsin."[206]

ŞAHİTLİK VE SİCİL KÂTİPLİĞİ (NOTERLİK)

Allah Teâlâ, vadeli satışlarda şâhit tutma ve borcu yazmayı emretmiştir: "Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın" (Bakara 2/282). Allah Teâlâ sonra şöyle buyurur: "Erkeklerinizden iki kişiyi de şâhit tutun. Eğer iki erkek yoksa râzı olduğunuz şâhitlerden bir erkek, iki kadın (şahitlik etsin). Tâ ki kadınlardan biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın" (Bakara 2/282). Bunun gibi Allah Teâlâ talak (boşama), ric'at (boşanmış eşe dönme) ve zina konusunda da şâhit tutulmasını emretmiştir.[207]

Derim: Bununla birlikte Lisânüddin İbnü'l-Hatîb **Müsla't-tarîka fî zemmi'l-vesîka** adlı risâlesinde şöyle der: Bir şâhidin bir dükkan edinip şahitlik için ücret talep ettiği hususu sahâbeden nakledilmiş değildir. İnsanlar o zamanlar, Allah Teâlâ'nın *"Eğer iki erkek yoksa râzı olduğunuz şâhit-*

206. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 401, 388. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bkz. İbn Şebbe, I, 34; İbnü'l-Hâc, **el-Medhal,** I, 30; F. Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı,** Ankara 1979, s. 152-157.
207. bkz. Talak 65/2, Nisâ 4/15.

lerden bir erkek, iki kadın" (Bakara 2/282) buyruğu gereği seçkinlerini ve fazîletlilerini güvence kılıyorlardı. Borç ve yazılmasıyla ilgili âyette, kadın hakkında güçlük veya imkânsızlık sözkonusu olması sebebiyle, şâhitlerden maksadın dükkân (işyeri) edinmeyenler olduğuna dair delîl vardır.[208]

Tirmizî, Abdülhamîd b. Vehb'ten şu tahricde bulunur: Adâ b. Hâlid b. Hevze bana "Resûlullah'ın (sav) benim için yazdırdığı bir belgeyi sana okuyayım mı?" dedi, ben de evet dedim. Bana şu belgeyi çıkardı: "Bu, Adâ b. Hâlid'in Allah Resûlü Muhammed'den (sav) satın aldığı (şeylere dair belge)dir. Ondan bir erkek veya kadın köle satın almıştır; ayıp (hastalık), kötü özellik (huy) ve hile olmaksızın. Müslümanın müslümana satışı olarak." Tirmizî bu hadîsin "hasen-garîb" olduğunu söyler.[209] Sahîh-i Buhârî'**de ise şu şekilde geçer: "Bu, Allah Resûlü Muhammed'in (sav) Adâ b. Hâlid'den satın aldığı (şeylere dair belge)dir. Müslümanın müslümana satışı olarak; ayıp, hile ve kötü özellik olmaksızın." Katâde, kötü özellikten (gâile) kastın zîna, hırsızlık ve efendiden kaçma olduğunu söyler.**[210] Kadı Iyaz el-Meşârik'te şöyle der: Bu hadîs "maklûb"dur. (Metinde takdim-tehir vardır). Çünkü satın alan Adâ'dır. Hem şerâ (aldı, sattı) ve işterâ (satın aldı) kelimeleri ile bâa (sattı, satın aldı) ve ibtâa (satın aldı) kelimelerinin aynı şekilde her iki mânâya kullanılmaları da bunu muhtemel kılmaktadır.**[211]

Bu bilginin benzerini Mutarrizî ve başkalarından naklen zikreden Zerkeşî şöyle der: "Durum, Buhârî'nin burada zikrettiğinin aksinedir. Demâminî ise şu ilâvede bulunur: Yahut bu rivâyetler olayın ayrı zamanlarda meydana geldiği şeklinde yorumlanır ki; bu durumda çelişki sözkonusu değildir."

---

208. İbnü'l-Hatîb'in anılan risâlesi, Abdülmecid Türkî tarafından **Kadâya sekâfiyye min târîhi'l-Garbi'l-İslâmî** (Beyrut 1409/1988) adlı eseri içinde (s. 251-387) etraflı indeksler ve güzel bir lügatçeyle birlikte neşredilmiştir (risâle metni s. 314-343). Sözkonusu bilgi s. 339: Bu risâle için ayrıca bkz. **Abdel Magid Turkî, Théologiens et juristes de l'Espagne musulmane, aspects polémiques,** Paris 1982, s. 295-331.

209. Tirmizî, Buyû 8; **Tuhfetü'l-ahvezî,** IV, 407; Hamidullah, **el-Vesâik,** s. 317. Râvi Abdülhamid değil, Abdülmecid b. Vehb'dir (ayrıca bkz. **Tehzîbü't-Tehzîb,** VI, 383). Hadîste geçen "veya" sözü, râvinin tereddüdüdür. Hadîsteki bazı kelimeleri izah için Kettânî'nin araya sokuşturduğu izahlar **el-Meşârik'**ten nakil olup Huzâî'nin metninde ayrı verildiğinden (Huzâî, s. 289) burada ayrıca tercümeye lüzum görülmemiştir.

210. Buhârî, Buyû 19; **Umdetü'l-kârî,** IX, 276; Hamidullah, s. 317.

211. bkz. Huzâî, s. 289. Ayrıca bkz. **Umdetü'l-kârî,** IX, 276. **el-Meşârik'**te (I, 107, 142) bu bilgi değil, Huzâî'nin anıp Kettânî'nin vermediği bilgi bulunabilmiştir. Tirmizî, Buhârî ve **el-Meşârik'**ten burada nakledilen bilgiler Huzâî'ye ait olup metinde altı çizili olmadığından Kettânî'ye aitmiş gibi görülmektedir.

İbn Zekrî şöyle der: "Hadîsin zahirinden anlaşılan, bunun satılan şey ve bedelini belirtmeyi içeren yazılı belgenin metni olduğudur."

İbnü'l-Arabî, Tirmizî'deki hadîsi açıklama sadedinde şöyle der: Hadîsten, belgelerde, müşteri olması hâlinde "mefdûl"un (daha aşağı durumda olan) adıyla başlanacağı anlaşılmaktadır. Ahdini bozması caiz olmayan Resûlullah'ın (sav) bu belgeyi yazması, insanlara öğretmek gâyesiyledir. Hem bu zorunlu olmayıp yapılması müstehab bir davranıştır. Çünkü o belgesiz birçok alışveriş yapmıştı. Yine hadîsten, şahsın adı, baba adı ve dede adının yazılacağı anlaşılmaktadır. Ancak kendine özgü bir sıfatla meşhursa bunlara gerek yoktur. Bu sebepledir ki Hz. Peygamber (sav) "*Allah Resûlü Muhammed*" şeklinde yazdırdı ve bu sıfatıyla kendi nesebini ve Adâ b. Hâlid'in nesebini anmaya ihtiyaç duymadı.[212]

Huzâî'nin burada geçen ifadesi şudur: **Bu husus sabit olunca, ister satıcı ister alıcı olsun daha üstün olanın diğerinden önce yazılacağı görüşünde olan noterler lehine bir hüccet teşkil eder.**

İbnü'l-Fahhâr bu hususu Huzâî'den önce dile getirmiş olup İbnü't-Tilimsânî **eş-Şifâ** şerhinde **(el-Menhelü'l-asfâ)** şöyle der: "İbnü'l-Attâr **el-Vesâik'**inde[213] şöyle der: Belge yazanın (noter), üstünlüğü sebebiyle, daha şerefli olanı (eşref) ondan daha aşağı durumda bulunan kimseden (meşrûf) önce yazması gerekir. İbnü'l-Fahhâr ise anılan hadîsin nassı ile onun bu görüşünü reddeder. Çünkü hadîste daha aşağı durumda bulunanın adı daha üstün durumda olanın adından önce zikredilmiştir. Bunu düşün." Bu bilgi **el-Menhelü'l-asfâ'**dan nakledilmiştir.

ÇOCUKLARIN ŞÂHİTLİĞİ VE NEBEVÎ BELGE VE SÖZLEŞMELERDE ADLARININ YAZILMASI

Süheylî, Hz. Peygamber'in (sav) Sakîf kabilesine gönderdiği mektubu anarak, Ebû Ubeyd'in bu mektubun metnini **el-Emvâl'**de verdiğini ve mektupta Hz. Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin'in şahitliklerini kaydederek "bu hadîste bülûğdan önce çocukların şâhitliği ve adlarının

212. İbnü'l-Arabî, **Ârizatü'l-ahvezî,** V, 221. (Kettânî özetle vermiştir).
213. İbnü'l-Attâr Ali b. İbrahim (ö. 724/1324). **el-Vesâiku'l-mecmûa** adlı eseri vardır **(Suppl.,** I, 100).

yazılmasına dair delîl vardır" dediğini[214] zikreder. Süheylî şöyle der: Ancak çocukların şâhitliği, bülûğdan (ergenliğe erdikten) sonra edâ edildiğinde kabul edilir. Yine bu hadîste, aynı sözleşmede babasıyla birlikte çocuğunun da şâhitliğinin olabileceği anlaşılmaktadır.[215] Bu bilgi **Nûru'n-nibrâs'**ta nakledilmiştir.

ASR-I SAADET'TE YAPILMIŞ SÖZLEŞMELERDEN BİRİ OLARAK ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÂZATLISI EBÛ RÂFİ'İN ÂZAT EDİLMESİNE DAİR SÖZLEŞMENİN METNİ

Kadı İbn Bâdis, İbn Fâris'in **Muhtasar'**ına yaptığı şerhte Ebû Abdullah et-Tilimsânî'nin **el-Umde** adlı eserinden naklen şöyle der: Âzadına dair sözleşmeden de anlaşıldığı üzere onun adı konusunda doğru rivâyet adının Eslem olduğudur. Onun azat edilmesiyle ilgili sözleşmenin metni, el-Hakem el-Muntasır-Billâh Emîrü'l-mü'minîn b. Abdurrahman en-Nâsır el-Mervânî'nin el yazısıyla olup şöyledir: *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah Resûlü Muhammed tarafından kölesi Eslem hakkında düzenlenen sözleşmedir. Ben seni Allah için kesin bir âzatla âzat ediyorum. Allah da seni âzat etsin. Onun benim de, senin de üzerinde ihsânı vardır. Sen hürsün; İslâmın hükümrânlığı ve imanın himâyesi dışında senin üzerinde hiç kimseye yol (hükümrânlık) yoktur. Buna Ebubekir, Osman ve Ali şâhit oldu, Muâviye b. Ebû Süfyân da yazdı."*[216] Şeyh Ebû Abdullah şöyle der: "Bunu el-Hakem'in elyazısından nakleden bir kopyadan yazdım."

Bu, Allah Resûlü'nün (sav) âzat etmesiyle ilgili bir sözleşme metni olup gizli hazinelerden ve değerli definelerdendir. Bu belgeyi şükürle ve Mağriblileri şükranla anarak al. Çünkü hem el-Hakem el-Muntasır, hem de **el-Umde** ve **Fevâidü'd-dürer** müellifleri Mağriblidirler.

Doğulu âlimlerden hiçbirinin bu belgeye vakıf olmadıkları anlaşılmakta olup onların hadîsle ilgili eserlerinde bunu bulamazsınız. İleride

214. **el-Emvâl,** s. 251.
215. Süheylî, **er-Ravdu'l-ünüf,** VII, 372.
216. M. Hamidullah da **el-Vesâik'**te (s. 316) bu belgeyi Kettânî'den naklen vermiştir. Metinde belgenin sonundaki üç kelimeye bir anlam verilmemiş olup, muhtemelen matbaa hatasıdır. Nitekim Hamidullah da bunu zikretmemiştir.

"Vakıf Bâbı"nda, ashâbın vakıflarını yazdıklarına dair malumât ve bununla ilgili belgelerden bazılarının metinleri verilecektir. Bu bilgiyi yerinde bekleyin.

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA KABİLE VE SULARI DOLAŞARAK HALK ARASINDA AKİTLERİ YAZANLAR

İbn Abdi Rabbih'in **el-İkdü'l-ferîd'**inde (II, 144) şu bilgi verilir: Abdullah b. Erkam ve Alâ b. Ukbe halk arasında kabilelerinde, sularında (kuyularında), ensârın evlerinde, kadınlar ve erkekler arasında akitleri yazıyorlardı."[217]

GEÇENLERE EK OLARAK AKİTLERİ VE MUAMELELERİ YAZANLAR

Kadı el-Kudâî Kitâbu'l-Enbâ'**da şöyle der: "Muğîre b. Şu'be ve Husayn b. Nümeyr –İbn Beşîr**[218] **olduğu da söylenmiştir– muameleleri ve borçları yazarlardı." Bunu İbn Hazm da** Cevâmiu's-sîre'**de söyler.**

Hâfız İbn Hacer de bu bilgiyi Husayn'ın biyografisinde vermiş olup orada nakledilen bilgiye bakınız.[219] Yine **el-İsâbe**'de (III, 25) Alâ b. Ukbe'nin biyografisinde şu bilgi verilir: "Mu'tasım b. Sumâdih[220] için telif edilen tarihte, Alâ b. Ukbe ve Erkam'ın halk arasında borçları, sözleşme ve muameleleri yazdıklarını okudum."[221]

İlginç bir rastlantıdır ki Huzâî'nin derleme ve tedvine çalıştığı konuda, XIII. yüzyılın başlarında Ebû Zeyd el-Irakî el-Fâsî de ona muvafakat etmiş olup **el-İsâbe**'ye yaptığı ihtisarda bu tür biyografiler üzerinde durmanın gereğine işarette bulunmuştur. O, adı geçen Alâ'nın biyografisinde "halk

217. **el-İkdü'l-ferîd,** IV, 161; Cehşiyârî, **el-Vüzerâ ve'l-küttâb,** s. 12; M. A'zamî, **Küttâbü'n-Nebî'** s. 78. Abdullah b. Erkam, metinde Zeyd b. Erkam şeklinde geçmiştir.
218. Metinde Bişr şeklinde geçmiştir.
219. **el-İsâbe,** I, 339.
220. Endülüs'te Tücîbî hanedânının ikinci hükümdârıdır. (1051-1091). bkz. E. Lévi-Provençal, "Mu'tasım" **İA,** VIII, 749.
221. **el-İsâbe,** II, 498; Mes'udî, **et-Tenbîh ve'l-işrâf,** Leiden 1967, s. 282; M. A'zamî, s. 78.

arasında borçları, muameleleri ve akitleri yazan" ifadesini kalın bir kalemle belirtir. Şeyh Tayyib İbn Kîrân'ın **Elfiyyetü'l-Irâkî'**ye yaptığı şerhte 39. kâtip Husayn b. Nümeyr'in biyografisinde şu bilgi verilir: "O ve Muğîre muameleleri ve borçları yazıyorlardı. Bunu Kudâi ve Kurtubî zikreder."[222] O, Kurtubî'ye atıfla şu ilâvede bulunur: Şîrâzî'nin **Tabakâtu'l-fukahâ'**sında da geçtiği üzere Mus'ab şöyle der: "Zamanlarında Hârice b. Zeyd ve Talha b. Abdullah'a fetvâ sorulur, insanlar onların görüşlerine göre hareket ederlerdi. Onlar ev, hurma ağaçları ve mal türünden mirasları hak sahipleri arasında paylaştırıyorlar ve halk için belgeleri yazıyorlardı."[223]

Derim: Bütün bunlar ve daha önce biyografilerde geçen bilgilerden, İmâm Râfiî'nin **Şerhu'l-Vecîz**'deki "Nebî (sav) ve ondan sonraki imamlar (devlet başkanları) hüküm veriyorlardı, mahkeme sicil ve belgelerini yazmıyorlardı" sözünün mânâsını anlarsın. Tuhaftır ki Hâfız İbn Hacer **Şerhu'l-Vecîz**'in hadîslerini tahric ettiği **Telhisü'l-habîr** adlı eserinde, onun söylediklerine şu sözünden fazla ilâvede bulunmamıştır: "Bu husus, bu kitapta daha önce geçen hadîslerden anlaşılmaktadır. Fakat Allah Resûlü (sav) bazı kimseler için iktâda bulunmuş ve onlar için belge yazdırmıştır. **Sahîh-i Buhârî**'de Enes'in rivâyet ettiği hadîste[224] Resûlullahın (sav) kendilerine iktâ vermek üzere ensârı çağırdığı ve onlar için bir belge yazmak istediği belirtilmektedir.[225]

Lisânüddin İbnü'l-Hatîb **Müsla't-tarîka fî zemmi'l-vesîka** adlı kitabını[226] telif etti, belge düzenleyenleri (noterler) kötüleme konusunda kalem oynattı ve mübalağadan uzak olmayan bir tarzda, onların kusurlarını zikretti. **el-Müfîd** müellifi, mezhebin hâfızı İmam Ebû'l-Abbas el-Venşerîsî bu eserin baş tarafına, kendi elyazısıyla şunları yazmıştır: "Bu sözleri derleyen kimse, fazîlet sahibi insanları ilgilendirmeyen, dünya ve âhirette kendisine fayda sağlamayacak bir işle kendisini yordu; ömrünün en değerli bir kısmını, bir grubun kendisiyle ırzların mubah kılındığı ve heybetli yapılar ve saraylara sahip olunan ayıplarını (kusurlarını) araştırmakla tüketti, onları arsız ve lâübali kimselerin maskarası kıldı, diyanet ve doğruluk örtüsünü onlardan çekip aldı. Allah Teâlâ ona müsamaha buyursun, onu bağışlasın." Rabbinin küçük

222. bkz. **el-Misbâhu'l-mudî**, I, 85; M. A'zamî, s. 54.
223. Şirâzî, **Tabakâtu'l-fukahâ**, Beyrut ts. s. 43.
224. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 8, Musâkât 14, 15.
225. **Telhîsu'l-habîr**, IV, 208.
226. Dipnot 208'e bakınız.

kulu Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Ali el-Venşerîsî bunu dedi ve sağ eliyle yazdı. Allah ona hayır ihsân etsin.[227] Bu bilgi **Ezhâru'r-riyâz'**dan alınmıştır.

İbnü'l-Hatîb'in risâlesinin Allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî el-Fâsî'nin elyazısıyla istinsah edilmiş bir nüshasını elde ettim, iki forma hâlindeydi. Adı geçen kâtip bir kez tenkit bir defa da eş ve benzerlerini anarak onu tetabbuda bulunur. Ve Venşerîsî'nin elyazısından naklettiğini belirtir. Şureyh b. Yunus'un **Kitâbu'l-Kadâ'sı**[228] Ebû Ubeyd'in **Kitâbu'l-Kadâ ve âdâbü'l-hukkâm'ı**, Ebubekir en-Nakkâş'ın **Kitâbu'l-Kudât ve'ş-şuhûd** adlı eserleri olup, Şeyh Âbid es-Sindî bu kitapları isnâdlarıyla birlikte **Hasru'ş-şârid'**de[229] zikreder. Bu eserde "kaf" harfine ve Rûdânî'nin Sıla'sına bakınız.[230]

MİRASLARI PAYLAŞTIRAN

RESÛLULLAH (sav) DEVRİNDE MİRASLARI KİMİN PAYLAŞTIRDIĞI:

Tirmizî'nin el-Câmi'**inde, Resûlullah'tan (sav) şöyle buyurduğu rivâyet edilir: "Sizin ferâizi en iyi bileniniz Zeyd'dir." Tirmizî bu hadîsin "hasen-sahih" olduğunu söyler.**[231] el-İstiâb'**da şu bilgi verilir: Zeyd, ashâbın ferâizi en iyi bilen büyük fâkihlerinden biri idi. Resûlullah (sav), "Ümmetimin ferâizi en iyi bileni Zeyd b. Sâbit'tir." buyurmuştur.**[232]

el-İsâbe'de kaydedildiğine göre İbn Sa'd, Kabîse'den şöyle dediğini rivâyet eder: "Zeyd kazâ (yargı), fetvâ, kırâat ve ferâiz konularında Me-

227. Makkarî, **Ezhâru'r-riyâz fî ahbâri Iyâz,** Rabat 1398/1978, II, 297.
228. bkz. **Suppl.,** II, 978.
229. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 363-371.
230. Rûdânî, **Sılatü'l-halef,** Beyrut 1408/1988, s. 277. (Şureyh b. Yunus ve Ebû Said Muhammed b. Ali en-Nakkâş'ın eseri zikredilmiş).
231. Tirmizî, Menâkıb 33; **el-Müsned,** III, 281. Kettânî, Huzâî'nin bu başlık altında ferâiz öğrenmeye teşvikle ilgili olarak zikrettiği rivâyetleri (s. 293) vermemiştir. Tırmizî'deki hadîsin metni de şöyledir: "Ümmetimin ümmetime en merhametlisi Ebubekir, Allah'ın emri hususunda en çetini (titizi) Ömer, en hayâlısı Osman, Allah'ın Kitabını en iyi okuyanı Übey b. Ka'b, ferâizi en iyi bileni Zeyd b. Sâbit, helâl ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir. Dikkat edin, her ümmetin bir emîni var, bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır."
232. **el-İstîâb,** I, 553. Metinde Resûlullah'ın (sav) sözü anılmamıştır.

dine'de başta gelirdi."[233] Dârimî'nin **Müsned'**inde İbn Şihâb'dan şu rivâyet nakledilir: "Eğer bir zaman gelir de Osman ve Zeyd vefât ederlerse ferâiz ilmi de yok olur. Çünkü bir gün geldi ki ferâiz ilmini ikisinden başkası bilemez oldu."[234] Yine Dârimî, Müslim'den şu tahricde bulunur: Mesrûk'a, Hz. Âişe'nin ferâizi iyi bilip bilmediğini sordum. Şöyle dedi: Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki Hz. Muhammed'in (sav) ashâbından en büyükleri gördüm ona ferâizden soruyorlardı (bkz. I. Hindistan baskısı, s. 385).[235]

Ebû Yusuf es-Sinânî **Şerhu't-Tilimsâniyye'**de şöyle der: "Tercih edilen görüş, ferâizde Zeyd b. Sâbit'in görüşünün esas alınmasıdır. Çünkü o, Resûlullah'ın (sav) da şâhitliğiyle bu ümmetin ferâizi en iyi bilenidir." Süheyl şöyle der: "Hz. Ömer Şam'da olduğu sıralarda Medine'de bulunan Zeyd b. Sâbit'e yazar, mektuba kendi adından önce onun adıyla başlardı. Dedenin mirası konusunda güçlükle karşılaştığında, bu meseleyi kendisine sormak üzere bizzat Zeyd'in evine gitmişti." Âsım el-Ahvel, Şa'bî'den şöyle dediğini rivâyet eder: "Zeyd iki hususta, ferâiz ve Kur'an konusunda insanlara üstünlük sağladı." Zehebî bunu **et-Tezkire'**de zikreder.[236] Zehebî yine **et-Tezkire'**de Süleyman b. Yesar'dan şöyle dediğini nakleder: Ömer ve Osman, fetvâ, ferâiz ve kırâat konusunda kimseyi Zeyd'e takdim etmiyorlardı.[237] "Onuncu Bölüm"de ilgili fasıllarda gelecek bilgilere de bakınız.

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın Kitâbü'l-Emvâl'**ında şu bilgi verilir: Ömer b. Hattâb Câbiye'de halka hitab ediyordu: Kim maldan sormak istiyorsa bana gelsin, muhakkak ki Allah beni mala koruyucu ve dağıtıcı kılmıştır. İlk önce Allah Resûlü'nün (sav) zevcelerinden başlayıp onlara vereceğim.**[238]

İbn Hacer **el-İsâbe**'de üçüncü kısımda (Elif harfinin) Ekder[239] b. Humâm el-Lahmî'nin biyografisini verir ve onun Hz. Peygamber (sav) za-

233. **el-İsâbe,** I, 562.
234. Dârimî, Ferâiz 1.
235. Dârimî, Ferâiz 1.
236. **Tezkiretü'l-huffâz,** I, 31. Ayrıca bkz. II, 500.
237. Aynı bilgi için bkz. İbn Sa'd, II, 359. Süleyman, metinde Selmân şeklinde geçmiştir.
238. **el-Emvâl,** s. 285. Metinde altı çizili olmadığı için Kettânî'ye ait gibi görünen bu bilgi Huzaî (s. 294) tarafından verilmiş olup Hz. Ömer Kur'an konusunda Übey b. Ka'b'a, ferâiz konusunda Zeyd b. Sâbit'e, fıkıh konusunda Muâz b. Cebel'e, malî konularda ise kendisine başvurulmasını istemiştir. Ayrıca bkz. **el-Müstedrek,** III, 271, 272-273. Konu gereği bu sözde delîl olan kısım Zeyd b. Sâbit'le ilgili kısım olup Kettânî'nin yaptığı alıntı anlamsızdır.
239. Metinde Ükeydir şeklinde geçmiştir.

manına yetiştiğini zikreder, sonra Ebû Ömer el-Kindî'nin **Kitâbü'l-Hendek'te**[240] şöyle dediğini nakleder: O takvâ, fazîlet ve dinde bilgi (fıkıh) sahibi idi. Ashâbın sohbetinde bulunmuş, onlardan hadîs rivâyet etmişti. O "Ekderiyye"[241] diye adlandırılan miras hissesinin sahibi idi. İbn Hacer daha sonra İbn Ebî Şeybe'den şu bilgiyi nakleder: Bu hissenin niçin "Ekderiyye" diye adlandırıldığı A'meş'e soruldu. O şöyle dedi: Abdülmelik b. Mervân bu meseleyi halletmesi için ferâizle ilgili konulara bakan Ekder isimli birine gönderdi, o da bu meselede hata etti. Vehb şöyle dedi: Biz daha önce Zeyd b. Sâbit'in bu konuda net bir görüş belirtemediğini (görüşünün bulanık olduğunu) duymuştuk.

İbn Hacer şöyle der: Eğer A'meş'in sözü "mahfûz"[242] ise muhtemelen, Abdülmelik daha önce Medine'de ilim tahsilinde bulunduğu sırada Ekder'e sormuş olmalıdır. Çünkü bu Ekder, Abdülmelik halife olmadan önce öldürülmüştü.[243]

İbn Hacer yine **el-İsâbe**'de Abdurrahman b. Ebzâ el-Huzâî'nin şu tahricde bulunduğunu kaydeder: Nâfi b. Abdülhâris Usfân'da Ömer'e ulaştı. Ömer onu Mekke'ye âmil tayin etmişti. Ona "Vadi (Mekke) halkına kimi halef bıraktın?" diye sordu, Nâfi de "İbn Ebza'yı" diye karşılık verdi. Ömer, "İbn Ebzâ kimdir?" diye sorunca Nâfi bizim azatlılardan biri, dedi. Ömer: "Kendi yerine onlara bir azatlıyı mı halef bıraktın?" deyince o, "O, Allah'ın Kitabı'nı okuyan ve ferâizi bilen biridir" dedi. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmamış mıydı: *'Allah bu kitapla bazı kavimleri yükseltir, diğer bazılarını da alçaltır'*"[244] Yine **el-İsâbe**'de Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin biyografisini vererek İbn Yunus'tan şu rivâyeti nakleder: O, Kur'an'ı okuyan, ferâiz ve fıkhı bilen, fasih lisanlı, şair ve kâtip biriydi.[245] Yine **el-İsâbe**'de Hz. Âişe'nin biyografisinde, Ebû'd-Duhâ'nın Mesrûk'tan şunu naklettiği kaydedilir: Resûlullah'ın (sav) ashâbının önde gelenlerinin ondan ferâiz konusunda sorduklarını gördüm.[246]

---

240. bkz. **GAS,** 358 (**el-İsâbe'**ye atfen adı geçmektedir).
241. Bu konuda bkz. Remlî, **Nihâyetü'l-muhtâc,** VI, 26; Th. W. Juynboll, "Akdariyya," **EI,** I, 320.
242. Başka rivâyetlere nisbetle râvileri daha güvenilir veya bununla birlikte daha çok olan, makbul ve sahih rivâyet (bkz. Aydınlı, s. 91).
243. **el-İsâbe,** I, 112-113. Metinde düşüklük olup aslına bakılmalıdır.
244. Müslim, Musâfirîn 269; **el-İsâbe,** II, 388-389; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 423. Metin tamamen eksik ve hatalı olup burada anılan kaynaklara bakılmalıdır. Benzer olay için bkz. II, 369.
245. **el-İsâbe,** II, 489.
246. **age,** IV, 360.

MALÎ KONULAR DIŞINDA VEKİL

Allah Resûlü'nün (sav) bu hususta vekil tayin ettiği kimse: İbnü'l-Arabî **Ahkâmü'l-Kur'ân'**ında şu bilgiyi zikreder: Nebî (sav), Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi, Ümmü Habîbe binti Ebû Süfyân'ın nikâhı akdinde, Necâşî nezdinde kendisine vekil tayin etti. Meymûne'nin nikâhında da, konuyla ilgili iki rivâyetten birine göre, Ebû Râfi'i vekil tayin etti.[247] Hz. Ali'nin (ra), anlaşmazlıklarını Hz. Osman'a (ra) götürdükleri arazileri arasındaki sed (bend) ile ilgili olarak, Talha b. Ubeydullah'a karşı Abdullah b. Ca'fer'i kendisine vekil tayin edişi olayı enteresan olup İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsîl** adlı eserinde zikretmiştir.[248]

Ben bu olayı İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl** adlı eserinin "Cami" bölümünde "Dördüncü Câmi"de şu başlık altında buldum: "Devlet başkanı, kendisinden önce âdil devlet başkanlarından birinin hüküm verdiği bir davaya (yeniden) bakmaz."[249] Ben de ondan nakille bu eserin "Dokuzuncu Bölüm"ünde ziraatla ilgili babda verdim. Çünkü olayı orada kaydetmeyi daha uygun gördüm. Olayla ilgili olarak oraya bakınız.[250]

YAPI İŞLERİNDE MÜTEHASSIS KİMSE

Bu, yapı (bina) konusunda görüş sahibi olup kendi görüşüyle amel edilmek üzere, münazaalı iki kişi arasında hüküm vermesi için devlet başkanının gönderdiği kimsedir.

Allah Resûlü (sav) zamanında bu özelliğe sahip kimseler: Ebû Ömer el-İstîâb'**da (I, 97) Câriye b. Zafer el-Yemânî'den naklen şu bilgiyi zikreder: İki kardeşin ortak bir evi vardı, ortasına bir duvar yapmışlardı. Sonra her biri ardından çocuklar bırakarak vefât ettiler. Her birinin çocukları duvarın diğerine değil kendisine ait olduğunu iddia edip Allah Resûlüne (sav) dava açtılar. Resûlullah (sav) aralarında hüküm**

247. **Ahkâmü'l-Kur'ân,** III, 1229. Amr b. Ümeyye'nin bu vekâleti için ayrıca bkz. s. 348-349.
248. Olayın ayrıntıları için bkz. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 382-383; Huzâî, s. 297-298.
249. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 381. Daha önce Hz. Ömer'in bu davaya baktığı hatırlatılınca Hz. Osman yeniden bakmayacağını söylemiştir.
250. bkz. II, 114-115.

vermesi için Huzeyfe b. Yemân'ı gönderdi. O da lif düğümlerinin (kamışların vs. bağlandığı) bulunduğu taraftakinin lehine hükmetti, sonra dönüp Resûlullah'a (sav) durumu bildirdi. Resûlullah (sav) da "isabet ettin" ve "güzel yaptın" buyurdu.[251] **Bu bilginin aslı Buhârî'nin** Târih'**indedir.**[252]

Bu olay İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında, (V, 403) adı geçen Câriye'nin biyografisinde du şu şekilde geçmektedir. Bir topluluk, bir çardak (çatma ev) konusunda anlaşmazlığa düştüler ve Allah Resûlüne (sav) dava açtılar. Resûlullah (sav) kendilerine Huzeyfe'yi gönderdi, o da kamış liflerinin bulunduğu taraftakilerin lehine hüküm verdi ve Hz. Peygamber'e (sav) geri dönerek bunu kendisine anlattı. Resûlullah (sav) da yaptığını onayladı.[253] Bu rivâyette geçen "huss" kelimesi **el-Kâmûs'**ta da geçtiği üzere kamıştan yapılmış veya "ezc" (tavanı kavisli yapı) gibi üstü odunla örtülü ev mânâsına gelir. Çoğulu "hisâs" ve "husûs" şeklindedir.

el-İsâbe'de Alâ b. Ukbe'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Merzubânî'nin zikrettiğine göre Nebî (sav) Alâ ve Erkam'ı ensârın evlerine gönderirdi.[254] Ebû Zeyd el-Irakî, **el-İsâbe**'den bu bilgiyi özetlerken köklü bir hata yapmış olup verdiği metin şöyledir: Alâ b. Ukbe, Amr b. Hazm'ın zamanındaki kimselerden olup onu Erkam'la birlikte ensârın evlerine gönderirdi. Asıl kaynağın metni, özetin ifade etmediği hususu ifade etmekte olup buna dikkat ediniz.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Temîm b. Esed el-Huzâî'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Nebî (sav) Mekke'nin fethedildiği yıl onu gönderdi, o da Harem'in alemlerini (sınır taşları) yeniledi.[255] Nevevî'nin **Tehzîb'**inde sahâbî Mahreme b. Nevfel'in biyografisinde de şu bilgi verilir: O çok yaşamış ve tarih, özellikle de Kureyş tarihi (önemli günleri, eyyâm) konusunda bilgi sahibiydi. Ömer b. Hattâb'ın hilâfeti sırasında Harem'in alemlerini dikenlerden biri de odur; Ömer onu, Ezher b. Abdi Avf'ı, Said b. Yerbû'u ve Huveytib b. Abdüluzza'yı göndermiş, onlar da Harem'in alemle-

251. **el-İstîâb,** I, 246; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 313. Metinde hatalar mevcut olup aslına bakılmalıdır.
252. **et-Târîhu'l-kebîr,** II, 237.
253. İbn Sa'd, V, 553.
254. **el-İsâbe,** II, 498. Daha önce de geçtiği (s. 437) üzere bu iki sahâbî Resûlullah'ın kâtipleri idiler ve ensârın evlerini dolaşarak akit ve muameleleri yazıyorlardı. Bunun da buradaki konuyla alakası yoktur.
255. İbn Sa'd, V, 459.

rini yenilemişlerdi.[256] Bu bilginin benzeri Müsevvir b. Mahreme'nin yine **Tehzîb**'deki biyografisinde geçmektedir.[257]

Makrizî'nin **el-Hıtat**'ında Kudâî'nin şöyle dediği kaydedilir: Amr b. Âs İskenderiyye'den dönüp çadırının (fustât) kurulduğu yere inince, kabileler birbirlerine ulanıp yer konusunda didiştiler. Bunun üzerine Amr, kabilelerin karargâhlarını düzenlemek için, Muâviye b. Hudeyc et-Tücîbî, Şerîk b. Semî el-Gutayfî,[258] Amr b. Kahzem el-Havlânî[259] ve Hayvîl b. Nâşire el-Meâfirî'yi[260] görevlendirdi. İnsanları konaklatıp kabilelerin arasını birbirinden ayıran onlardı. Bu olay hicretin 21. yılında olmuştu.[261] Bütün bunlara rağmen, İslâm tarihiyle ilgilenen Batılılardan biri olan Butler'in[262] şu sözlerine şaşmalı: "Anlaşılmaktadır ki, Arapların bilgi sahibi olmadıkları mimari sanatındaki dirayetleri sebebiyle, bu işi uygulayanlar Kıptîlerdi." Bu, Araplara karşı duyulan taassuptan, onları malumâtları yokmuş gibi göstermek isteği ve onların eserlerini yoketme arzusundan ileri gelmektedir. Bu işle ilgilenenlerin adlarını ve neseplerini Makrizî'nin açıkça belirtmesinden sonra, artık akıl yürütmeye ne gerekçe kaldı? İleride gelecek olan "Yapılar Bâbı"nda, [263] sıhhî ve mimarî ölçülere uygun yapılar ve tarzları konusunda Arapların bilgi sahibi olduklarını gösterecek yeterli malumât vardır.

ALLAH RESÛLÜ VE İLK ASIR İNSANLARININ MÜHENDİSLİK, YAPI VE YOLLARIN DÜZENLENMESİ İŞLERİNDEN ANLADIKLARI

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu bilgi verilir: Resûlullah (sav) Medine'de evleri iktâ verdiği zaman Osman b. Affân'a bugünkü evini(n yerini, pla-

256. **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât,** I/2, 85-86.
257. **age,** I/2, 94.
258. Bu isim metinde yanlış geçmiştir (bkz. **el-İsâbe,** II, 150).
259. Kahzem, metinde Mahzem şeklinde geçmiştir. (bkz. İbn Mâkûlâ, **el-İkmâl,** VII, 102).
260. Meafirî, metinde Meğâfirî şeklinde geçmiştir. (bkz. **age,** II, 35).
261. Makrizî, **el-Hıtat,** I, 297. Metinde Amr yerine Ömer b. Hattâb denilmiş olup tamamen yanlıştır.
262. A. J. Butler, **The Arab Conquest of Egypt** (Oxford 1902) adlı eseri vardır (bkz. Franz Rosenthal, **A History of Muslim Historiography,** Leiden 1968, s. 76. Ayrıca bkz. Necib el-Akîkî, **el-Müsteşrikûn,** Kahire 1964, II, 75).
263. bkz. II, 140 vd.

nını) çizdi. Denir ki bugün Osman'ın evinde, Allah Resûlü'nün (sav) Osman'ın evine girdiği zaman çıktığı kapının karşısına düşen aralık yerdir burası.[264]

Ebû'l-Abbas el-Makkarî'nin **Ezhâru'r-riyâz**'ında, Kadı Iyâz'ın Hz. Peygamber'in (sav) bir yerde "Bu ne güzel hamam yeridir" dediğini anması sırasında, **eş-Şifâ**'nın kenarına Ebû Zeyd Abdurrahman el-Gırnatî'nin elyazısıyla düştüğü şu not nakledilir: Bu, Hz. Peygamber'in (sav) mühendislik ve yapı bilgisi çerçevesinde olan bir hususturu. Ebû Nuaym bunu **Riyâzü'l-müteallimîn**'de[265] anarak Ebû Râfi'den rivâyet eder. Ebû Râfi' şöyle dedi: Resûlullah (sav) bir yere uğradı ve *"ne güzel..."* buyurdu (Hadîs) ve oraya hamamı bina etti.[266] Hafâcî **Nesîmu'r-riyâz**'da bu hadîsle ilgili olarak şöyle der: Hadîste, binaların yerleri ve rüzgârın estiği yerler haber verilmiştir.[267]

"Münâdî Bâbı"nda[268] **Sünen-i Ebî Dâvud**'dan şu rivâyet nakledilecektir: Nebî (sav) ordugâhta şu duyuruda bulunmak üzere münâdî gönderdi: "Kim bir evi daraltır ve bir yolu keserse ona cihâd sevabı yoktur."[269] Bu, insanların (lüzumundan fazla yer kapıp başkaları aleyhine) evleri daraltmaları ve yolları kesmeleri münasebetiyle vâkî olmuştu. Bundan da anlaşılıyor ki Allah Resûlü (sav) seferde çadırların kurulmasına varıncaya dek düzenli olmayı severdi. Nerede kaldı ki iskân mevkii ve sağlam yapı konusunda bunu sevmesin. **Sünen**'in şârihi bununla ilgili olarak şöyle der: Hadîsten anlaşıldığı üzere insanların yürüdüğü yolu (geçişi engelleyecek, sıkıntı doğuracak şekilde) daraltmak kimseye câiz değildir. Böyle yapan kimseden cihâdın nefyedilmiş olması, bu fiili yapmaktan uzaklaştırma ve azarlamada mübalağa kabilindendir. Yine bunun gibi, zarara sebep olduğu için (ihtiyacı dışında yer alıp başkaları aleyhine) evleri daraltmak da câiz değildir.[270]

Hz. Ömer'in uygulaması olarak bilindiğine göre o, Basra ve Kûfe'nin kurulmasına izin verdiğinde caddeleri 20 arşın (zirâ) eninde ve 40 arşın

264. İbn Sa'd, III, 56.
265. bkz. **Keşfuzzunûn,** I, 938; **Suppl.,** II, 1014.
266. **Ezhâru'r-riyâz,** IV, 326. Anılan hadîs için bkz. **eş-Şifâ,** I, 506; **Mecmâu'z-zevâid,** I, 279 (Hadîsin senedinde zayıf bir râvi olduğu kaydedilmiştir.)
267. **Nesîmu'r-riyâz,** III, 235. Ali el-Kârî de bu eserin kenarında basılan **Şerhu'ş-Şifâ**'da (III, 235) bu hadîsin mühendislik ilmi ile alâkalı olduğunu belirtir.
268. bkz. s. 454.
269. Ebû Dâvud, Cihâd 97. Ayrıca bkz. s. 455.
270. bkz. **Avnu'l-Ma'bud,** VII, 293.

uzunluğunda, sokakları 9 arşın, malikâneleri ise 60 arşın olarak plânladılar. Merkez camii (cuma camii) ise caddelerin ayrıldığı orta yere yaptılar. Bu, Hz. Ömer'in (ra) emriyle yapılmıştı. Bu da mühendisliğin ilk dönemde seferde, hazarda ve imar konusunda olmak üzere yapı işlerinde kullanıldığını göstermektedir. Yine Hz. Ömer'in bir uygulaması olarak o, hicretin 17. yılında Şam'a gittiğinde, gazâya kışın çıkan (şevâtî) ve yazın çıkan (savâif) ordular düzenledi. Şam'ın müdafaa hatları ve askerî noktaları olan gedik ve gözetleme yerlerini sağlamlaştırdı.

Fütûhu'l-büldân'da kaydedildiğine göre Muâviye, kardeşi Yezîd'in ölümünden sonra Hz. Ömer'e yazarak ona sahilin durumunu vasfetti. O da kendisine sahil kalelerini onarmasını ve savaşçıları yerleştirmesini, gözetleme kulelerine (karakol) muhâfız koymasını ve bu yerlere ateş ocakları yaptırmasını yazdı.[271] Bu yazıda geçen gözetleme kuleleri, her belde ile diğeri arasında yüksek dağların tepelerine, birbirlerine yakın olacak ve biri diğerini görecek şekilde kurulmuş kulelerdir. Şöyle ki, birbirini izleyen gözetleme kulelerinin muhâfızları ardarda ateş yakarlar ve böylece haber şehire, serhada veya ordugâha kısa zamanda ulaşır. Onlar da düşmanın geldiği tarafın imdadına süratle koşarlar. Bu da savaşla ilgili yapılar ve askerî merkezlerde de mühendisliğin uygulanmasına çalışıldığını göstermektedir. Yine **Fütûhu'l-büldân**'da geçtiğine göre Hz. Ömer, ehl-i zimme'ye (gayrimüslim İslâm tebaası) yolları ve köprüleri ıslâh etmelerini (onarım, yenileme) şart koşardı.

İbn Gâzî'nin **el-Elfiyye**'ye yaptığı hâşiyede "mef'ulün fîh bâbı"nda bir "latîfe" zikredilir. Ebû Hayyân Süheylî'den, o da Kasım b. Sâbit'ten şöyle dediğini nakleder: Mile bu adın verilmesi, yollara miller (işaret taşları) dikmelerinden dolayıdır. Bu millerle yürüdükleri mesafeleri biliyorlardı. Her üçbin arşın (zirâ) mesafede mil şeklinde bir yapı yapıyor, ona yürüdükleri sayıyı yazıyorlardı. Hişâm, kendisiyle birlikte yürüyen bedeviye "mile bak ne kadar yürüdük" dedi. Bedevi ümmî idi, okuması yoktu. Mile baktıktan sonra gelip şöyle dedi: "Orağa (çengel) benzer birşey, bir halka, sırım (kayış) kıvrımları gibi üç kıvrım veya kaya kuşunun tâcı gibi bir tâc!" Hişâm güldü ve milde beş rakamının olduğunu anladı. Bu da onların yolları ölçtüklerini ve gidip gelenler için mesafeleri tesbit ettiklerini göstermektedir. Onların hataya düşme korkusuyla, rakamları yazıp şeklini çizmedikçe mil ve fersahla ölçüp be-

271. Belazürî, **Fütûhu'l-büldân,** s. 134. Metinde esaslı hatalar mevcut olup aslına bakılmalıdır.

lirlememeleri gâyet makuldür. Feyyûmî'nin **el-Misbâhu'l-münîr**'ine bakınız.[272]

Makrizî'nin **el-Hıtat**'ında (I, 339) şu bilgi verilir: Abdülaziz b. Mervân Mısır vâlisi iken, her gün evinin etrafına konulan bin çanağı (yemek sahanı) vardı. Yüz çanağı da vardı, arabalara yüklenip kabileler dolaşılıyordu.[273] Bu da, arabaların yürümesi için yolların kürünüp döşendiğini göstermektedir.

KASSÂM

İbn İshak şöyle der: Hayber mallarının (ganimetinin) pay sahipleri vardı. Resûlullah'ın (sav) ashâbından kendilerine Hayber malları dağıtılanların sayısı, adamlar ve atlarıyla birlikte 1800 pay idi. Adamlar (asker) 1400, atlar ise 200 idi. Her ata iki pay ve süvarisine bir pay verildi. Her biri yüz kişiden oluşan ve başlarında bir reis bulunan 18 ana pay grubu oluşturuldu.[274]

MUHTESİB

el-Muhkem'**de şöyle denir: Falân falâna ihtisâbda bulundu demek, onun kötü işini reddetti, hoş karşılamadı demektir. O, işte güzel hisbe sahibidir demek de, onda iyi tedbir ve görüş sahibidir anlamındadır.**[275]

Hisbe konusunda Allah Resûlü'nden (sav) gelen rivâyetler: Tirmizî, Ebû Hureyre'den şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah (sav) bir buğday yığınına rastladı ve ona elini daldırdı, parmakları bir ıslaklığa temas etti. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Ey buğday sahibi, nedir bu? Adam:

272. **el-Misbâhu'l-münîr,** Beyrut ts. s. 588 ("mil" maddesinde, mil ve fersahla ilgili bilgiler verilmiştir).
273. **el-Hıtat,** I, 210.
274. İbn Hişâm, II, 349-350. Bu bilgi özetle verilmiş olup geniş malumât için İbn Hişâm ve Huzâî'ye (s. 301-303) bakınız.
275. Aynı bilgi için bkz. **Lisânü'l-Arab,** I, 317. ("hsb" mad.).

Yağmura tutuldu ey Allah'ın Resûlü. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Bunu, insanların görmesi için buğdayın üstüne çıkarmalı değil miydin? Sonra da şöyle buyurdu: Aldatan bizden değildir." Tirmizî bu hadîs için **"hasen-sahih"tir der.**[276]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN PAZAR İÇİN GÖREVLENDİRDİĞİ KİMSE VE RESÛLULLAH ZAMANINDA RİBA İLE MUAMELEDE BULUNANLARA NASIL DAYAK ATILDIĞI[277]

Sahîh-i Buhârî'**de İbn Ömer'den şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) zamanında ashâb, köyden pazara mal getirenlerden yolda yiyecek maddesi satın alıyorlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) onlara, yiyeceklerin satıldığı yere nakletmedikçe, aldıkları yerde onu satmaktan kendilerini menedecek kimse gönderdi.**[278] **Yine** Sahîh-i Buhârî'**de Sâlim'in babasından naklettiği şu rivâyet zikredilir: "Yiyecekleri mücâzefe yoluyla (ölçüsüz, tartısız, saymadan götürü olarak) satın alanların, yüklerinin yanına götürmeden bunu sattıklarından dolayı Resûlullah (sav) zamanında dayağa çekildiklerini gördük."**[279] **İbn Abdilber** el-İstîâb'**da şöyle der: Resûlullah (sav) Said b. Said b. Âs'ı fetihten sonra Mekke pazarında görevlendirdi.**[280]

İbn Hacer **el-İsâbe**'de Said'in biyografisini verir ve İbn Şâhin'in bazı hocalarından şu nakilde bulunduğunu zikreder: Said'in İslâma girişi Mekke fethinden kısa bir zaman önce olup Resûlullah (sav) onu Mekke pazarına görevlendirdi.[281] **el-İstîâb**'da da şu bilgi verilir: Semra bint Nüheyk el-Esediyye, Allah Resûlüne (sav) ulaştı ve uzun süre yaşadı. Pazarlarda dolaşır, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırdı. Bunu temin için de yanında taşıdığı bir kamçı ile insanlara vururdu.[282]

---

276. Tirmizî, Buyû 74. Huzâî Müslim'in de aynı rivâyeti naklettiğini kaydetmiş olup (s. 304) Kettânî bundan sözetmemiştir. bkz. Müslim, İmân 164.
277. Huzâî bu başlıktan önce, pazarda fiyat belirleme (narh) ile ilgili olarak, Tirmizî'den bir hadîs ve İbn Rüşd'ün **el-Beyân ve't-tahsîl** adlı eserinden konuyla ilgili fıkhî görüşleri naklettiği iki ayrı başlığa da yer vermiştir.
278. Buhârî, Buyû 49.
279. Buhârî, Buyû 54.
280. **el-İstîâb,** II, 8.
281. **el-İsâbe,** II, 46.
282. **el-İstîâb,** IV, 335. Metindeki hata ve düşüklük için aslına bakınız.

Kadı Ebû'l-Abbas Ahmed b. Said'in **et-Teysîr fî ahkâmi't-tes'îr** adlı eserinde şöyle denir: "Muhtesibde bulunması gereken şartlardan biri de erkek olmasıdır. Çünkü bu hususta erkek oluşu gerektiren sayılamayacak kadar sebep ve gerekçe vardır. Bu hususta, Hz. Ömer'in pazarlardan birinde Şifâ el-Ensâriyye —ki o da Süleyman b. Ebû Hasme'nin[283] annesidir— adlı bir kadını hisbe görevine getirdiği de karşı delîl olarak ileri sürülemez. Zira hüküm genel duruma (gâlib) göre olup nadir duruma hüküm dayandırılamaz. Bu olay ise bir yerde olmuş nadir olaylardan sayılır ve muhtemelen kadınların işleriyle ilgili özel bir konuda olmuştur."

Derim: İbn Abdilber'in "O, pazarlarda dolaşır, münkerden nehyeder (kötülükten sakındırır) ve insanlara vururdu..."[284] şeklindeki ibâresi, Kadı Ahmed b. Said'in yorumunun aksini ifade hususunda apaçıktır. Evet, onun ibâresi, Ümmü Şifâ'nın bu görevi Resûlullah (sav) zamanında yürütmediği hususunda da açık (sarih) gibidir. İbn Hazm'ın **Cemhere'**sinde geçen "Hz. Ömer, onu pazarda görevlendirdi."[285] ifadesi de bunu teyid etmektedir. İbnü'l-Arabî'nin **Ahkâmü'l-Kur'ân'**ında *"Ben onlara hükümdârlık eden bir kadın buldum"* (Neml 27/23) âyeti ile ilgili olarak şöyle denir: Hz. Ömer'in bir kadını pazarda hisbe ile görevlendirdiği rivâyet edilir ki; sahih olmayan bu rivâyete iltifat etmeyiniz. Bu rivâyet, bidât ehlinin hadîslerde yaptıkları desîselerdendir.[286] Ancak daha önce geçtiği üzere Semra'nın biyografisinde anılan bu husus, İbn Abdilber tarafından kesin olarak belirtilmişti. Kadı İbn Said'in "o kadının görevi kadınlarla ilgili özel bir konudaydı" şeklindeki yorumu, bununla İbnü'l-Arabî'nin ileri sürdüğü husus çözülmüş olmasa da (iddiası bertaraf edilmese de) uygun ve güzel bir yorumdur. Çünkü İbnü'l-Arabî'nin de **el-Ahkâm'**da söylediği gibi kadının durumu şu çerçevededir: Onun tesettürsüz olarak topluluk içine çıkması, erkeklere karışması, dengin denkle görüşmesi gibi onlarla görüşmesi kendisi için kolay ve rahat değildir. Zira o eğer gençse kendisine bakmak ve onunla konuşmak haramdır. Eğer örtüsüz olarak dolaşıyorsa, erkeklerle iz-

283. Metinde yanlış olarak Hayseme şeklinde geçmiştir. Annesinin adı da aşağıdaki dipnotta da belirtildiği gibi Şifâ olup, metinde yanlış olarak Ümmü Şifâ şeklinde geçmiştir.

284. Yukarıda geçtiği gibi burada da metinde hata mevcuttur.

285. **Cemheretü ensâbi'l-Arab,** s. 150, 156. Burada zikredilen, Süleyman b. Ebû Hasme'nin annesi Şifâ binti Abdullah b. Abdişems'tir. Nitekim Huzâî de (s. 308) İbn Hazm'dan aynı bilgiyi nakletmiştir. Bu hanım sahâbî ile ilgili olarak daha önce "Kadın öğretmen" bahsinde de bilgi verilmişti (bkz. s. 188, 195).

286. **Ahkâmü'l-Kur'ân,** III, 1457.

diham içinde bulunacağı ve onların bakışlarına hedef olacağı bir mecliste biraraya gelemezler; bunu tasavvur eden kimse de, bunun (meşrûluğuna) inanan kimse de felâh bulamaz.[287]

Yine İbn Said'in **et-Teysîr**'inde şu bilgi verilir: Bil ki hisbe görevi, dinî fonksiyonların en büyüklerinden biridir. Maslâhâtının umumî oluşu ve menfâatinin büyüklüğü sebebiyle, Hulefâ-yı Raşîdin, düşmana karşı koymak ve savaşmak için orduları teçhiz ve cihâdla meşgûliyetlerine rağmen, bu görevi başkalarına tevdi etmeyip bizzat kendileri yerine getirdiler.

es-Sîretü'l-Halebiyye'de (III, 354), Hz. Peygamber (sav) zamanında pazar görevini kimin üstlendiğine dair bahiste şu bilgi verilir: Bu görev hisbe, görevlisi de muhtesib diye bilinmektedir. Resûlullah (sav) fetihten sonra Mekke pazarına Said b. Said b. Âs'ı,[288] Medine pazarına da Hz. Ömer'i görevlendirdi.[289] Bu bilgiyle, Kalkaşandî'nin **Subhu'l-a'şâ**'da (V, 452) "bu işi, yani hisbe (çarşı-pazar kontrolü) ve kamçı ihdas işini ilk uygulayan kimse, kendi halifeliği zamanında Ömer b. Hattâb'dır"[290] sözünün gerçeği ne ölçüde yansıttığını anlarsınız. Eğer bununla kasdettiği, adı geçen her iki işte, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında olmaları kaydıyla birlikte öncelik ise, bunun kusur olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Hz. Ömer kamçıyı Resûlullah (sav) zamanında taşıdığı gibi, onun pazarda görevlendirilişi de Hz. Peygamber (sav) zamanındaydı. Nitekim Resûlullah (sav) başkalarını da o sırada bu işle görevlendirmişti.

Keşfuzzunûn'da şu bilgi verilir: İhtisâb (hisbe) ilmi, ülke halkı arasında geçen ve kendileri olmadan uygarlığın sözkonusu olamayacağı muameleleri, taraflar arasında karşılıklı rızayı sağlayacak şekilde, âdil kanun gereği icra olunmaları bakımından konu alan bir ilimdir. Bu çerçevede, halifenin (devlet başkanı) öngöreceği caydırma ve engelleme yoluyla ve insanlar arasında böbürlenme ve çekişmelere yol açmayacak şekilde *"emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker"*le (iyiliği emir, kötülükten sakındırma) kulların yönetilmesini konu alır. Dayandığı esasların bir kısmı fıkhîdir, bir kısmı da halifenin görüşünden kaynaklanan istihsanî (şer'î ölçüler çerçevesinde uygun gördüğü) işlerdir. Bu ilmin gâye-

287. **age,** III, 1458. Metindeki hata ve düşüklük için aslına bakınız.
288. Metinde Said b. Âs şeklinde geçmiştir.
289. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 424.
290. **Subhu'l-a'şâ,** V, 452.

si sözkonusu işlerde meleke kazanmak, faydası ise şehirlerin işlerini tam bir şekilde yolunda yürütmektir. İhtisâb ilmi, ilimlerin en incelerinden biri olup isabetli bir anlayış ve sezgisi olmayan kimse onu anlayamaz. Çünkü şahıslar, zamanlar ve durumlar bir tek süreç üzere olmayıp her zaman ve durum özel bir siyaset gerektirir ki bu da işlerin en zorlarından biridir. Bu yüzden ihtisab makamına Ömer b. Hattâb gibi hevâ ve hevesten arınmış kutsal bir kuvvete sahip olandan başkasının tayini uygun olmayıp o bu konuda bir alem (yıldız, bayrak, olağanüstü şahsiyet) idi. Bu bilgi Lütfullah Efendi'nin **Mevzûât'**ında[291] da geçmektedir.[292] Bu ilimle ilgili birçok eser mevcut olup **Keşfuzzunûn**'da ilgili harflerde zikredilmiştir. Ona bakınız.

Önemli bir husus: Âlimlerden birçoğu, efendimiz Hz. Ömer'in hisbe ve hilafet görevleri süresince taşıdığı ve hakedenlere kendisiyle vurduğu kırbaç[293] konusunda da eser yazmak istediler. Bu hususta hocamız babamın **et-Tevfîk mine'r-Rabbi'l-karîb fî adedi şeybi ve hidâbi'n-Nebîyyi'l-habîb** adlı eserindeki gibi yazan kimseyi görmedim. İşte onun eserinde zikrettiği bilginin özeti: Efendimiz Hz. Ömer'in bir kırbacı olduğuna dair yaygın bilgi doğrudur. Bu husus **Sahîh-i Buhârî'**nin "Kitâbü'l-Itk"[294] ve "Kitâbü'd-Diyât"[295] bölümlerinde geçmektedir. Bu son bölümde (Kitâbü'd-diyât) Hz. Ömer'in kırbaç ile vuran kimseye kısas uyguladığı belirtilir.

Ne Kadı Iyâz **el-Meşârik'**te, İbnü'l-Esîr **en-Nihâye'**de ve ne de İbn Hacer, Zerkeşî, Suyûtî ve başkaları Buhârî şerhlerinde bu kırbacın mâhiyeti hakkında açıklamada bulunmamışlardır. **el-Kâmûs, es-Sıhâh, el-Misbâh, Lisânü'l-Arab** ve İbn Sîde'nin **el-Muhassas'**ında fazla bir şey ifade etmeyen bir açıklama ile yetinilmiştir. **es-Sıhâh'**ın ibâresi şudur: "*Dirre* (kırbaç), kendisi ile vurulan şeydir." **el-Kâmûs'**ta ise müellifin kırbaç ile ilgili sözü, şerhiyle karışık tarzda verilmiş olup şöyledir: "Sultanın kırbacı, kendisiyle vurduğu şey." Hafâcî **Şerhu'ş-Şifâ'**da şöyle der: "Kırbaç, kendisiyle dayak atılan bir kamçıdır." Ebû Abdullah Cessûs, İbn

291. Lütfullah et-Tokâdi'nin (Ö. 900/1495) "mevzûatü'l-ulûm"a dair yazdığı risâledir. Metinde **Mevzû** şeklinde yanlış geçmiştir. Bazı yazmaları: Süleymaniye Ktp. Esad Ef. nr. 3634/20, 3782/31; Hacı Mahmud Ef. nr. 6539.

292. **Keşfuzzunûn,** I, 15-16. Metinde hata ve düşüklük mevcuttur.

293. Aralarındaki fark fazla net olmamakla birlikte, bu bölümde sık sık kullanılan "dirre" kelimesi karşılığında "kırbaç," "savt" karşılığında da "kamçı" kelimesi kullanılacaktır.

294. bkz. Buhârî, Mükâteb 1.

295. Buhârî, Diyât 21. Birine kırbaçla vuran kimseye kısas olarak kırbaç vurdurmuştur.

Âşir'in tasavvufla ilgili eserine yaptığı şerhte[296] şöyle der: "**er-Risâle**[297] şârihlerinden biri, Hz. Ömer'in karanlık bastığında kendisini hesaba çektiğini (nefis muhasebesi yaptığını) ve kimi zaman kırbaçla kendisine vurur olduğunu zikrederek şöyle der: "Muhtemelen o başına kamçı takılı bir sopaydı." Fukahanın, eserlerinde içki içmekle ilgili bölümde söyledikleri de *dirre* (kırbaç) ile *savt* (kamçı) arasında fark bulunduğu konusunda sarihtir. Mevvâk'da,[298] Halil'in "had cezâları kamçı ile yerine getirilir" sözü yanında **el-Müdevvene**'den şu bilgi nakledilir: "Hadlerde vuruş, dal, nalin bağı, kırbaç ile olmaz, ancak kamçı ile olur. Hz. Ömer'in kırbacı ise te'dip içindi."[299] Hattâb ve başkaları da buna benzer açıklamalarda bulunmuşlardır.

el-Fethu'r-rabbânî müellifi,[300] **Anfi'l-mu'tariz ala'l-Kutbi'l-Ceylânî**'de şöyle diyerek garip bir açıklamada bulunur: "Hz. Ömer çoğu zaman insanları *'dirre'* diye meşhur kamçısıyla te'dip ederdi. Bu, bir kısmı diğerine bindirilmiş (örülmüş) bir deridir." Bu tuhaflıkta bir bilgi de Şeyh Mustafa b. Muhammed el-Bennânî el-Mısrî'nin **Ravdatu't-tâlibîn li-esmâi'l-Bedriyyîn**[301] adlı eserinin kenarında elyazısıyla bulduğum şu bilgidir: "*Dirre*, Resûlullah'ın (sav) nalininden yapılmıştı. Denildiğine göre o, bir günah işlemesinden dolayı bir kimseye kendisiyle vurulan ve vuran kimsenin ölçüsünü ayarladığı şeydir." Desûkî, Derdîr'in **el-Muhtasar** şerhine yaptığı hâşiyede şöyle der: "*Dirre*, deriden yapılmış ince düz kamçıdır." Bu ifadenin benzeri, Sâvî'nin **Akrebü'l-mesâlik**'e yaptığı hâşiyede[302] vardır. Yine bu hâşiyede "*dirre*, birbirine bindirilmiş (örülmüş) deridendir" denir. Bu, bana göre, gerçeği ifade etmekten uzaktır. Çünkü bu durumda *dirre*, **Sahîh-i Müslim**[303] ve Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inde[304] Ebû Hureyre'nin "merfû" olarak rivâyet ettiği şu hadîsin kapsamına girer: "*İki grup insan var ki ateş (cehennem) ehlidirler, onları (şim-*

296. İbn Âşir'in (ö. 1040/1631) eserine Muhammed b. Kasım Cessûs'un (ö. 1182/1768) yaptığı bu şerh için bkz. **Suppl.,** II, 700.
297. Meşhur Mâlikî fıkıh kitabı olup İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'nindir.
298. Muhammed b. Yusuf el-Mevvâk'ın (ö. 897/1492) **et-Tâc ve'l-iklîl** (Kahire 1328) adıyla Halil'in **Muhtasar**'ına yaptığı şerhtir. (bkz. **Suppl.,** II, 97, 375-376).
299. **el-Müdevvene,** VI, 249-250.
300. Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ es-Sââtî (ö. 1371/1951'den sonra). bkz. Ziriklî, (Beyrut 1984 neşri), I, 148.
301. **Ravdatu't-tâlibîn li-esmâi's-sahâbeti'l-Bedriyyîn** (bkz. **Suppl.,** III, 1281).
302. Sâvî'nin **Bulğâtü's-sâlik** adıyla Derdîr'in **Akrebü'l-mesâlik**'ine yaptığı bu hâşiye birçok defa basılmıştır. (**Suppl.,** II, 480).
303. Müslim, Libâs 125, Cenne 52.
304. **el-Müsned,** II, 356, 440.

di) görmüyorum. Bir grubu, yanlarında sığır kuyrukları gibi kamçılar olup onlarla insanlara vururlar." Müslim'in rivâyet ettiği diğer bir hadîste de şöyle buyurulur: "*Eğer bir süre daha kalırsan (yaşarsan), Allah'ın hoşnutsuzluğuna uğrayan ve lânetine düçar kalan bir topluluk göre yazarsın ki bunların ellerinde sığır kuyrukları gibi (kamçılar) vardır.*"[305]

Münâvî şöyle der: "Hadîsteki 'sığır kuyruğu gibi' sözünün ifade ettiğine Arap memleketlerinde mekârî (tekili: *mikra'a*=kamçı) derler ki, ucu bağlı (düğümlü) olup eni parmak kalınlığındadır, onunla insanları döverler." Bu bilgini benzeri **Rûhu'l-beyân'**da geçmektedir.

Derim: Hz. Ömer'in kırbaç edinmiş olması, onu taşıma ve Şâri'in (kanun koyucu) sakındırdığı sınıra varmadan, kendisi için belirlenen ölçüde onunla vurma konusunda müsaade içindir. Hz. Ömer'in kırbacı olduğu gibi Hz. Osman'ın da vardı. Ancak onunki Hz. Ömer'inkinden daha sertti. Nitekim Suyûtî'nin **el-Evâil'**inde[306] ve başka eserlerde de bu husus belirtilmiştir. Turtûşî'nin **Sirâcü'l-mülûk'**unda Hz. Hasan'ın şöyle dediği kaydedilir: "Resûlullah'ın (sav) mescidinde Osman b. Affân'ı gördüm, çakıl taşlarını başının yanına (altına) toplamış ve elbisesinin *(ridâ)* bir tarafını da onların üstüne koymuştu. O sırada emîrü'l-mü'minîn (halife) idi, yanında hiç kimse yoktu ve kırbacı da önündeydi."[307] Efendimiz Hz. Ali'nin de bir kırbacı vardı. Abd b. Humeyd **Müsned'**inde Mutarrif'ten şu rivâyeti nakleder: "Mescidden çıktığım sırada arkamdan bir adam *'izâr*ını kaldır, zira bu, elbisenin temizliği ve bekâsı (yıpranmaması) için daha iyidir' diye seslendi. O önümde, ben de arkasından yürüdüm, bir *izâr* giymiş ve bir *ridâ* örtünmüştü. Yanında bir de kırbaç taşıyordu. Bedevi bir Arab'a benziyordu. Kim olduğunu sordum, bir adam bana 'bu, emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib'dir' dedi. Develerin yanına gelince şöyle dedi: '*Satın, fakat yemin etmeyin. Çünkü yemin malı azaltır ve bereketi yokeder.*' Hz. Ali sonra hurma satanların yanına geldi, o sırada bir hizmetçi ağlıyordu. 'Niçin ağlıyorsun?' diye sordu, o da 'bu adam bana bir hurmayı bir dirheme sattı, efendim de onu bana iade etti' dedi. Hz. Ali de adama 'hurmanı al, ona dirhemini ver, onun bu hususta hiçbir sorumluluğu yoktur' dedi. Adam da ona verdi." Bu hadîs uzun şekliyle (bütünüyle) Abd b. Humeyd'in **Müsned'**indedir.

305. Müslim, Cenne 53, 54.
306. **el-Evâil,** s. 56.
307. Turtûşî, s. 90.

Buna göre üç halifenin de kırbacı olduğu anlaşılmaktadır. Kırbacı "sultanın kırbacı, onunla vurur" şeklinde (hükümdâra izafetle) ifade edenleri de gördüm. **el-Kâmus** ve şerhlerinden naklen daha önce geçen bilgilere bakınız. Daha sonra İbn Sultan'ın, Ebû Hanîfe'nin **Müsned'**ine yaptığı şerhte, Hz. Ömer'in had cezâsı uygularken kendisiyle vurduğu kamçının özelliğini buldum. Şöyle ki ona sert bir kamçı getirildi, "bundan daha yumuşağını isterim" dedi. Biraz yumuşak bir kamçı getirildi "bundan sertini isterim" dedi ve bu iki kamçı arası bir tane getirdiler.[308] Bir başka rivâyet de şöyledir: "Bir kamçı istedi, sonra emretti, kamçının uç düğümü iki taş arasında ezilerek kırbaç haline getirildi.' Sonra Ali el-Kârî, **el-Kâmûs'**tan naklen daha önce geçen tarifi kaydederek ardından şöyle dedi: Bunun eksik bir tarif olduğu apaçıktır.[309]

MÜNÂDÎ

Münâdî, sözüne "berîh" (yüksek sesli) denilen kimsedir. Sahîh-i Buhârî'**de Abdullah b. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilir: "Resûlullah (sav) zamanında güneş tutulduğunda "namaz toplayıcıdır" (cemaatle namaza hazır olun) şeklinde nidâda (ilanda) bulunuldu."**[310] Yine Sahîh-i Buhârî'**de Enes'ten şöyle dediği rivâyet edilir: "Ebû Talha'nın evinde topluluğun sâkîsi ben idim. İçkileri o gün 'fadih'**[311] **idi. Resûlullah (sav) bir münâdînin 'şarap artık haram kılınmıştır' diye ilânda bulunmasını emretti. Ebû Talha bana 'çık onu dök' dedi, ben de çıkıp döktüm. Medine sokaklarında aktı."**[312] **Yine** Sahîh-i Buhârî'**de Zâhir el-Eslemî'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Ben, içinde eşek etleri bulunan çömleklerin altına ateş yakıyordum, o sırada Allah Resûlünün münâdîsi 'Resûlullah (sav) sizi eşek etlerini yemekten menetti' diye ilânda bulundu."**[313] **Ebû Dâvud'un** Sünen'**inde de Muâz el-Cühenî'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Nebî (sav) ile gazâya çıktım, insanlar evleri (baş-**

308. Ali el-Kârî, **Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe,** Beyrut 1405/1985, s. 456-457.
309. **age,** s. 461.
310. Buhârî, Küsûf 3. Bu konuda bkz. **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi,** III, 334-335.
311. Hurmadan yapılan bir nevi şarap olup metinde "bıttîh" şeklinde geçmiştir.
312. Buhârî, Mezâlim 21. Metinde eksik olan hadîs tam olarak verilmiştir.
313. Buhârî, Meğâzî 35; Şâmî **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** V, 203.

kaları aleyhine) daraltıp yolları (geçişi zorlaştıracak şekilde) kestiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) "kim bir evi daraltır veya bir yolu keserse ona cihâd sevabı yoktur" diye halka ilânda bulunmak üzere bir münâdî yolladı.[314]

el-İsâbe'de İbn Mende, Vâzi b. Nâfi yoluyla, o Ebû Seleme'den, o da Rifâa'dan şöyle dediğini rivâyet eder: "Resûlullah (sav) insanlar arasında dolaşıp "hiçbir kimse artık *nakîr*'de (ağaçtan yontularak yapılmış kap) nebîz yapmasın" diye ilânda bulunmamı emretti.[315] Yine **el-İsâbe**'de Evs b. Hadesân'ın biyografisini vererek şu rivâyete yer verir: Müslim, Ebû'z-Zübeyr yoluyla, onun Ka'b b. Mâlik'ten[316] onun da babasından şu rivâyetini tahric eder: "Nebî (sav) onunla Evs b. Hadesân'ı teşrîk günlerinde şöyle ilânda bulunmaları için gönderdi: Mina günleri (Hacda Mina'da bulunulan bayram günleri) yeme içme günleridir." İbn Mende şöyle der: Bu hadîs "sahih-garîb" olup onu bu tarikten başkasıyla bilmiyoruz.[317] Yine **el-İsâbe**'de müellif Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'nin biyografisini verir ve Ebû Nuaym'ın Ümmü'l-Hâris bint Ayyâş b. Ebî Rebîa'dan[318] şu rivâyeti tahric ettiğini kaydeder: "O (Ümmü'l-Hâris) Büdeyl b. Verkâ'yı boz bir deve üzerinde Mina'da şöyle diyerek dolaşırken gördü: Resûlullah (sav) sizi bu günlerde oruç tutmaktan nehyediyor. Bu günler yeme içme günleridir." Beğâvî de bunu rivâyet eder. İbnü's-Seken'e ait bir rivâyette de "Nebî (sav) Büdeyl'e emretti...." denilerek aynı hadîs zikredilir.[319]

Yine **el-İsâbe**'de dördüncü kısımda[320] Rebîa b. Ümeyye b. Halef el-Kureşî'nin biyografisini verir ve İbn Şâhîn'den naklen Rebîa'dan şöyle dediğini zikreder: "Resûlullah (sav) Arafat'ta mevkıfte vakfeye durmuş bulunduğu hâlde, bana bineğinin göğsü altında durmamı emretti. — Rebîa yüksek sesli bir adamdı.— Resûlullah (sav) 'Ey Rebîa 'Resûlullah (sav) size, bu hangi beldedir biliyor musunuz? diye soruyor de' buyurdu..." (Hadîs). Başkaları ise ilgili hadîste Hz. Peygamber'in (sav) Ümeyye'ye emrettiğini belirtirler ki doğrusu da budur.[321] Derim: **el-Ferâid**'de

314. Ebû Dâvud, Cihâd 89. Hadîste "şu şu gazâya" ifadesi vardır. Ayrıca bkz. s. 445.
315. **el-İsâbe,** I, 520; **Mecmâu'z-zevâid,** V, 62-66. "Nakîr" kelimesi metinde "makîr" şeklinde geçmiştir.
316. **el-İsâbe**'de "Ka'b b. Mâlik'in oğlundan" şeklindedir.
317. **el-İsâbe,** I, 326.
318. Metinde Hâris b. Abbas b. Ebî Rebîa şeklinde yanlış geçmiştir.
319. **el-İsâbe,** I, 141, IV, 439.
320. "R" harfinin dördüncü kısmı kastedilmiştir.
321. **age,** I, 530; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 209. Ayrıca bkz. s. 211.

Veda Haccı'ndan söz edilirken bunun gibi bir ifadede bulunulur. Müellif şöyle der: "Hz. Peygamber'in (sav) Arafat'ta bulunduğu sırada sözünü halka yüksek sesle aktaran Rebîa b. Ümeyye b. Halef'ti. Fakat daha sonra ise şöyle der: "Resûlullah'ın (sav) hutbesini yüksek sesle aktaranın Rebîa b. Ümeyye b. Halef olduğu zikredilir ki ben Ebû Ömer'in sahâbe ilgili kitabında[322] onun biyografisine rastlamadım." Yine **el-İsâbe**'de müellif Suhaym'ın biyografisini verir ve İbn Şâhîn'den naklen şu rivâyeti zikreder: "Hz. Peygamber (sav) Ali, Muâz b. Cebel, Büdeyl b. Verkâ ve Suhaym'a şöyle buyurdu: İnsanlar arasında nidâda bulunun ve onları teşrîk günlerinde oruç tutmaktan nehyedin, bu günler yeme içme günleridir."[323]

ŞEHİRDE SÂHİBÜ'L-ASES (GECE ASAYİŞ VE EMNİYET GÖREVLİSİ)

Sâhibü'l-ases eskiden Mağrib'de hâkim, Endülüs'te sâhibü'l-medîne, Tunus ve Kayravan'da ise arîf diye adlandırılıyordu.[324]

Derim: Bugün ise mukaddemî'l-hârât diye bilinir. Makrizî'nin **el-Hıtat**'ında şu bilgi verilir: Selef bu görevliyi şurta diye adlandırırdı, bazıları da sâhibü'l-ases derlerdi. "Ases", şüphelileri araştırmak (izlemek) için gece dolaşmaya denir. Fiil olarak *asse*, *yeussu*, *assen* ve *asesen* şeklinde söylenir.[325]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA BU GÖREVİ YÜRÜTENLER

Tirmizî, Hz. Âişe'den (ra) şöyle dediğini tahric eder: Resûlullah (sav) Medine'ye yeni geldiği sırada bir gece uyuyamadı ve şöyle bu-

322. Bundan **el-İstîâb** kastedilmiş olup Rebîa b. Ümeyye'nin biyografisi bu eserde bulunamamıştır.
323. **el-İsâbe,** II, 16. Suhaym, metinde Sücayh şeklinde geçmiştir.
324. Metinde altı çizili olmayan bu bilgi aslında Huzâî'ye ait olup (s. 311) orada Tunus ve Kayravan yerine İfrikiye denmiştir.
325. **el-Hıtat,** II, 223.

yurdu: "Keşke salih bir adam olsa da gece beni korusa!" Derken o sırada silah sesi duyduk. Resûlullah (sav) "kim o?" dedi. Adam, "Sa'd b. Ebû Vakkas" dedi. Resûlullah (sav) ona "niçin geldin?" deyince o şu karşılığı verdi: "Resûlullah (sav) hakkında içime bir korku düştü, onu korumaya geldim." Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona dua etti ve uyudu. Tirmizî bu hadîs "hasen-sahih"tir der.[326] Hz. Ebubekir zamanında bu görevi Ömer b. Hattâb ve İbn Mesud, Hz. Ömer zamanında ise ases görevini bizzat kendisi yürütüyor, âzatlısı Eslem de ona arkadaşlık (eşlik) ediyordu. Bazan da kendisine Abdurrahman b. Avf eşlik ediyordu.

Burada Huzâî, Resûlullah (sav) zamanında kargaşa (karışıklık) vukûunda, Medine kapılarını kimlerin koruduğuna dair bir nas bulamadığını belirterek şöyle der: Fakat Sa'd'ın Hz. Peygamber'i (sav) koruması olayını buna mesned görmekteyiz. Huzâî sonra İbnü'l-Cevzî'nin Keşfu müşkili's-Sahihayn **adlı eserinden, Tuleyha b. Huveylid'in nübüvvet iddiası ve halkın itişip kakışması[327] olayıyla ilgili olarak şu nakilde bulunur: Hz. Ebubekir Hz. Ali'ye gece Medine'nin geçitlerinden (kapılarından) birinde durmasını, Zübeyr'e diğer bir geçitte, Talha'ya da başka bir geçitte durmasını emretti. Abdullah b. Mesud'a da bunun gerisini gözetmesini (ases) emretti.**

Huzâî daha sonra onbeşinci bâbda (Dördüncü Bölüm'de); kargaşa zamanında kavme yüksek bir yerden gözcülük yapan kimseyi konu edinerek şöyle der: "Bu görev de Hz. Peygamber (sav) zamanında varlığı konusunda nas bulunmaması bakımından bir önceki görev gibidir." Fakat Huzâî buna da Sa'd'ın daha önce geçen hadîsini mesnet saymakta ve şu bilgiyi nakletmektedir: Hz. Ebubekir İbn Mesud'u gece bekçilik (ases), gündüz de yüksek bir yerde gözcülük yapmakla görevlendirdi.

Huzâî'nin (Allah ona rahmet etsin) **el-İsâbe**'de İbn Fethûn'un zeylinden nakledilen şu bilgiden haberi olmamıştır: Resûlullah (sav) Büdeyl b. Verkâ, Evs b. Sâbit, Evs b. Arâbe ve Râfi' b. Hadîc'i Medine bek-

326. Tirmizî, Menâkıb 27. Ayrıca bkz. Buhârî, Cihâd 70; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 40.

327. Huveylid'i destekleyen Arapların gönderdiği elçilik heyetinin, namaz kılacaklarını fakat zekât vermeyeceklerini söylemesi üzerine, Hz. Ebubekir bunu asla kabul etmeyeceğini ve bu gruptan Medine'de bir gün bir geceden sonra kalacaklardan zimmetin kalkacağını belirtince, elçilik heyeti birbirini ezercesine mescidden çıkar. Burada itişip kakışmaktan kasıt budur. (bkz. Huzâî, s. 317).

çiliğinde *(hars)* görevlendirdi.[328] Beşinci Bölüm'de "muhâfız" ile ilgili bilgiye bakınız.[329]

Şemsüddin Muhammed b. Abdülkadir el-Ensârî el-Hanbelî'nin **Dürerü'l-ferâidi'l-munazzama fî ahbâri'l-hac ve tarîki Mekketi'l-muazzama**[330] adlı eserinde, mahmil-i şerîf[331] emîrinin görevlerinden söz ederken bu görevler cümlesinden şunu zikreder: "Gece hacılarla birlikte dolaşıp haberleri öğrenen ve vukûu muhtemel kavgaları önleyen bekçiler (ases) edinmek." Müellif sonra da şöyle der: "Gece bekçilik yapan ilk kimse Abdullah b. Mesud olup onu bu göreve getiren ise Ebubekir es-Sıddik'tır."[332]

Makrizî'nin **el-Hıtat'**ında şu bilgi verilir: Gece bekçilik (ases) yapan ilk kimse Abdullah b. Mesud olup onu Medine bekçiliğinde Hz. Ebubekir görevlendirmiştir. Ebû Dâvud, A'meş'in Zeyd b. Vehb'den şu rivâyetini tahric eder: *"Abdullah b. Mesud'a gelip 'şu falân kimsedir, sakalından şarap damlıyor!' dediler. Abdullah şöyle dedi: 'Biz tecessüste bulunmaktan nehyedildik, fakat bir şey bize açıkça görünürse kişiyi onunla muaheze ederiz (gereğini yaparız.'"*[333] Hz. Ömer halifeliği sırasında bekçilik görevini bizzat kendisi yürütüyor, âzatlısı Eslem de yanında bulunuyordu. Bazan da ona Abdurrahman b. Avf eşlik ediyordu.[334] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (III/1,202) da şu bilgi veriliyor: Hz. Ömer, şüpheli ve zanlı kimselere karşı sert davranan ilk kimsedir; o Rüveyşid es-Sekafî'nin bir dükkân olan evini yakmış, şarapçı olan Rebîa b. Ümeyye b. Halef'i de Hayber'e sürgün göndermişti. O görevi sırasında Medine'de bekçilik yapan, kırbaç (dirre) taşıyan ve onunla te'dip eden ilk kişidir. Öyle ki kendisinden sonra "Ömer'in kırbacı, sizin kılıcınızdan daha heybetlidir" denmiştir.[335]

---

328. **el-İsâbe,** I, 80. Burada Büdeyl b. Verkâ yerine İbn Ömer geçmekte ve Evs b. Arâbe'nin de doğrusunun Arâbe b. Evs olduğu zikredilmektedir. (bkz. **el-İsâbe,** I, 134; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 174).
329. bkz. s. 534-535.
330. Bu zatın vefâtı 977/1570'ten sonra olup "ferâid" metinde "fevâid" şeklinde geçmekte, "tarîk" ise düşmüş bulunmaktadır. (bkz. Ziriklî, IV, 168; **Suppl.,** II, 447).
331. XIII. yüzyıldan itibaren müslüman hükümdârların istiklâllerini kabul ettirmek ve hac merasiminde kendilerine bir şeref mevkii sağlamak gâyesiyle Mekke'ye gönderdikleri içi boş ve süslü mahfe (bkz. F. Buhl, "Mahmel," **İA,** VII, 151-152).
332. Huzâî İbnü'l-Esîr'in gece bekçilik yapan ilk kimsenin Hz. Ömer olduğuna dair sözünü naklederek onun bu sözüyle halifeleri kastetmiş olduğunu, ilk bekçilik yapanın aslında Sa'd b. Ebû Vakkas olduğunu belirtir (s. 313).
333. Ebû Dâvud, Edeb 37. Ayrıca bkz. Huzâî, s. 312.
334. **el-Hıtat,** II, 223.
335. İbn Sa'd, III, 281-282.

ERKEK HAPİSHANESİ

Ebû Dâvud, Behz b. Hakîm'in babasından, onun da kendi babasından naklettiği şu rivâyeti tahric eder: "Hz. Peygamber (sav) bir töhmetten dolayı bir adamı hapsetti."[336] Tirmizî'nin Câmi'inde de bu hadîsin aynısı mevcut olup Tirmizî bu rivâyet için **"hasen-hadîstir" der.[337] Buhârî'nin** Sahîh'inde de Ebû Hureyre'den şu rivâyet nakledilir: **"Resûlullah (sav) Necd tarafına süvariler gönderdi, Benî Hanîfe'den Sümâme b. Üsâl denen bir adamı getirdiler ve mescidin direklerinden birine bağladılar.... (Hadîs)"[338] İbn İshak, Benî Kureyza'nın Allah Resûlü'nün (sav) hükmüne râzı olarak (kalelerinden çıkıp) gelişleriyle ilgili haberde şu hususu zikreder: Resûlullah (sav) onları Medine'de Bintü'l-Hâris adlı bir kadının evine hapsettirdi, sonra Medine pazarına —ki bugün de Medine pazarıdır— çıktı ve orada hendekler kazdırdı. Sonra onları getirterek bu hendeklerde boyunlarını vurdurdu. Onlar Resûlullah'ın yanına gruplar hâlinde götürülüyorlardı.[339]**

Maverdî **el-Ahkâmu's-Sultâniyye**'de[340] şöyle der: Şer'î hapis, dar bir yerde hapsetmek olmayıp şahsı bizzat tasarrufta bulunmaktan men ve alıkoymaktan ibârettir; bu ister bir evde ister bir mescidde olsun veya hasmın bizzat kendisi veya vekili hapsedilen kimseyi takip ve gözetime memur edilsin. Bu yüzdendir ki Resûlullah (sav) o kimseyi "esir" diye adlandırmıştır. Nitekim Ebû Dâvud ve İbn Mâce, Hirmâs b. Habîb'in babasından, onun da kendi babasından[341] yaptığı şu rivâyeti naklederler: "Bir borçlumu Resûlullah'a (sav) getirdim, bana 'onu(n yakasını tutup) bırakma' dedi. Sonra bana 'Ey Benî Temîm'lerin kardeşi, esirine ne yapmak istiyorsun?' buyurdu."[342]

İbn Mâce'nin rivâyetinde şu şekilde geçer: "...sonra Resûlullah (sav) günün sonunda (akşama doğru) bana[343] uğrayarak şöyle buyurdu: Ey

336. Ebû Dâvud, Akdiye 29.
337. Tirmizî, Diyât 21.
338. Buhârî, Meğâzî 70.
339. İbn Hişâm, II, 240-241.
340. Bu bilgi Mâverdî'ye ait olmayıp, eserinde de geçmemektedir. Sözkonusu bilgi İbn Kayyim'e ait olup onun **et-Turuku'l-hükmiyye** adlı eserinde geçmekte (s. 102-103), ondan naklen İbn Ferhûn (**Tebsiretü'l-hükkâm,** II, 215) ve Abdülaziz Âmir tarafından (**et-Ta'zîr fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye,** s. 261) zikredilmektedir. Ayrıca bkz. s. 461.
341. Metinde "babasının babası (dedesi)" ifadesi düşmüştür.
342. Ebû Dâvud, Akdiye 29; İbn Mâce, Sadakât 18.
343. "Bana" kelimesi metinde düşmüştür.

Temîmoğullarının kardeşi, esirin ne yaptı?." İşte Allah Resûlü (sav) ve Ebubekir es-Sıddık (ra) zamanında hapis bu olup onun hasımları hapsetmek için ayrılmış bir hapishânesi yoktu. Devlet başkanının hapishâne edinip edinmeyeceği konusunda âlimler görüş ayrılığına düşmüş olup iki görüş belirtmişlerdir. Hapishâne edinemeyeceğini ileri sürenler, ne Resûlullah (sav) ne de kendisinden sonraki halifesinin bir hapishânesinin bulunmadığını, ancak herhangi bir yere koyduğunu veya başına "Tersîm" diye tabir olunan bir muhâfız bıraktığını, veyahut alacaklısına onunla kalmasını emretmiş olduğunu delîl getirirler. Devlet başkanının hapishâne edinebileceğini savunanlar ise Hz. Ömer'in (ra) uygulamasını delîl göstermektedirler.[344]

Bugün mevcut hapishânelere gelince, bu hiçbir müslümanın nazarında câiz sayılmaz. Çünkü büyük bir topluluk kendilerine dar gelen bir yerde toplanıyor, abdest almaya ve namaz kılmaya imkanları bulunmuyor, bazısı diğerinin avret yerini görüyor, yaz ve sıcaktan sıkıntı duyuyorlar.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ferec Mevlâ İbnü't-Tallâ[345], **Kitâbü'l-Akdiye**'de şöyle der: Resûlullah (sav) ve Hz. Ebubekir'in bir kimseyi hapsedip hapsetmedikleri konusunda âlimler görüş ayrılığına düştüler. Onlardan bazıları Resûlullah (sav) ve Hz. Ebubekir'in ne hapishâneleri olduğu ne de kimseyi hapsettiklerini belirtirler. Bazıları da Allah Resûlü'nün (sav) bir töhmet münasebetiyle, Medine'de (bir şahsı) hapsettiğini zikrederler. Bu rivâyeti Abdürrezzâk ve Nesâî eserlerinde Behz b. Hakîm yoluyla rivâyet ederler ki o babasından, o da kendi babasından nakleder.[346] Ebû Dâvud da eserinde bu rivâyeti Behz'den naklen verir: "Resûlullah (sav) benim kavmimden bazı kimseleri kanla ilgili bir töhmetten dolayı hapsetti."[347] Behz b. Hakîm, bazı ilim ehli katında "meçhul" biridir. Buhârî onu "Kitâbü'l-Vudû"da almış olup bu da onun "marûf" olduğuna delalet eder.[348] Abdürrezzak **Musannef**'i dışında bu senedle şu rivâyeti nakleder: *"Nebî (sav) bir töhmet sebebiyle bir adamı gündüz bir vakit hapsetti sonra da bıraktı."*[349]

344. Maverdî'ye atfen verilen bilgiden buraya kadar geçen malumât için bkz. **et-Turuku'l-hükmiyye,** s. 102-103; **Tebsiretü'l-hükkâm,** II, II, 215-216; **et-Ta'zîr fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye,** s. 361.

345. bkz. s. 411.

346. Abdürrezzak, **el-Musannef,** VIII, 306 (nr. 15313); Nesâî, Sârık 2.

347. Ebû Dâvud, Akdiye 29; **el-Müsned,** V, 2.

348. bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr,** II, 142.

349. bkz. Tirmizî, Diyât 21.

İbn Ziyâd'ın **Ahkâm**'ında fâkih Ebû Salih Eyyûb b. Süleyman'dan naklen şu bilgi verilir: "Resûlullah (sav) bir köledeki bir payını azat eden bir adamı hapsedip âzadını tamamlamasını ona zorunlu kıldı." O hadîste "... tâ ki küçük bir koyununu sattı" ifadesi bulunduğunu söyler. İbn Şaban da kitabında şöyle der: Allah Resûlü'nden (sav) hapis ve dayağa hükmettiği hususu rivâyet edilmiştir. Hapsin meşrûluğunu savunan ulemâdan bazıları *"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şâhit getirin; eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm (alıp) götürünceye ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun"* (Nisâ 4/15) âyeti ile Hz. Peygamber'in (sav) birinin öldürülmesi için bir adamı tutan kimse hakkında söylediği "katili öldürün, tutanı da hapsedin" sözünü delîl gösterirler. Ebû Ubeyd[350] "tutanı tutun" sözünün "onu ölüm için tutanı (hapsedeni) siz de ölünceye kadar hapsedin" mânâsına geldiğini söyler.[351]

Kadı İbnü'l-Ezrak'ın (ö. 896/1491) **Bedâiu's-silk**[352] adlı eserinde, İbn Ferhûn'un İbn Kayyim el-Cevziyye'den naklettiği şu bilgi zikredilir: Şer'î hapis dar bir yerde hapsetmek olmayıp şahsı tasarruftan men ve alıkoymaktan ibârettir; bu ister bir evde ister bir mescidde olsun, isterse alacaklının onu tâkip ve gözetimiyle olsun. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber (sav) onu "esir" diye adlandırmıştır. Ebû Dâvud'un **Sünen**'inde Hirmâs b. Habîb'in babasından, onun da kendi babasından yaptığı şu rivâyet zikredilir: "Bir borçlumu Resûlullah'a (sav) getirdim, bana onu(n yakasını tutup) bırakma" buyurdu, sonra da "Ey Temîmoğullarının kardeşi, esirine ne yapmak istiyorsun?" dedi. İşte Resûlullah (sav) ve Ebubekir (ra) zamanında hapis buydu.[353]

İmam Ahmed eş-Şelebî el-Hanefî'nin **İthâfu'r-rüvât bi-müselseli'l-kudât**[354] adlı eserinde, Hz. Ali'nin önceliklerini (ilk kez onun tarafından yapılmış şeyler) zikrederken şöyle der: "O, İslâm'da ilk defa hapishâne yapandır. Kendisinden önceki halifeler kuyularda hapis ederlerdi."

---

350. Ebû Ubeyd, **Garîbu'l-hadîs,** I, 254-255.
351. İbnü't-Tallâ'dan nakledilen bilgi burada sona erer. bkz. **Akdiyetu Resûlillâh,** s. 11-12; **Tebsiretü'l-hükkâm,** II, 216.
352. **Bedâiu's-silk fi tabâii'l-mülk,** Bağdat 1977-1978, II, 169
353. Bu bilgi için bkz. **et-Turuku'l-hükmiyye,** s. 102-103; **Tebsiretü'l-hükkâm,** II, 215. krş. Dipnot 340.
354. Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî'nin (ö. 1021/1612) eseri olup bu zatın adı metinde Ahmed b. es-Sübülî şeklinde geçmiştir.

Hafâcî **Şifâ'ul-galîl**'de "*sicn*" (hapishâne) kelimesiyle ilgili olarak şunları söyler: Resûlullah (sav), Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman zamanlarında (özel olarak yapılmış) hapishâne yoktu, kişi elverdiği ölçüde mescid ve dehlizlerde hapsediliyordu. Hz. Ali zamanı gelince o hapishâne ihdas etti. İslâm'da hapishâneyi ilk ihdas eden o olup "*Nâfi*" diye adlandırmıştı. Bu hapishâne sağlam olmadığından insanlar ondan kaçıp gidiyorlardı. Bu yüzden başka bir hapishâne inşâ ettirdi ve "*Muhayyes*" diye adlandırdı. Burada bunu zikretmemin sebebi, bu isimlerin ilk asırdan sonra ortaya çıkmış olmalarıdır.[355]

Derim: Buraya kadar kendilerinden nakilde bulunulan kimselerin söylediklerinin özü şudur: Sözgelimi alacaklının borçlusunu hapsetmesi mânâsına hapis (baştan beri) mevcuttu. Fakat özel olarak bunun için bir yer edinilmesi ancak Hz. Ömer zamanında oldu. Huzâî burada Ebû Ömer İbn Abdilber'in **Behcetü'l-mecâlis** adlı eserinden nakille, Hz. Ömer'in Hutay'a'yı hapsetmesini ve ayrıca Hz. Ali'nin Kûfe'de bir hapishâne yaptırdığını zikreder ki[356] bunlar bu konuda söylenmesi gerekeni tam olarak kapsamamaktadır. Hz. Ömer'in Hutay'a'yı hapsetme olayını Zübeyr b. Bekkâr **el-Muvaffakiyyât**'da,[357] Ebû'l-Ferec el-Isfahânî de **el-Eğânî**'de[358] zikrederler. Üdfüvî'nin **el-İmtâ**'ına[359] bakınız. Bedreddin Mahmud el-Aynî'nin **Şerhu'ş-Şevâhidi'l-kübrâ**'sında şu bilgi geçer: Zibrikân b. Bedr, Hutay'a'ya karşı Hz. Ömer'den yardım diledi ve onun kendisini hicvettiğini ileri sürdü. Hz. Ömer, Hutay'a'nın

> "Cömertlikleri bırak, onlara ulaşmağa yeltenme[360]
> Otur oturduğun yerde, sen ancak kendin giyinik ve toksun!"

şiirini okuyunca ona "Hutay'a'nın senin için kötü birşey söylediğini görmüyorum" dedi. Bunun üzerine Zibrikân şöyle dedi: İbnü'l-Furay'a'ya, yani Hassân b. Sâbit'e sor, eğer beni hicvetmemişse onun aleyhine birşey yapmağa lüzum yok. Hz. Ömer Hassân'a haber göndererek

---

355. **Şifâu'l-galîl fîmâ fî kelâmi'l-Arab mine'd-dahîl,** Kahire 1282, s. 125-126. Ayrıca bkz. İbnü't-Tallâ, **age,** s. 12; Ebû Ubeyd el-Bekrî, **Mu'cemu ma'sta'cem,** II, 1199, 1290.

356. **Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis,** II, 106. Bu eserde yalnız Hz. Ömer'le ilgili bilgi mevcut olup, Huzâî (s. 323-324) Hz. Ali ile ilgili bilgiyi Bekrî'den naklen vermiştir. Bekrî ayrıca "Nâfi" adlı hapishâneye "Yâfi" de denildiğini kaydeder. (bkz. **Mu'cemu ma'sta'cem,** II, 1290).

357. bkz. **GAS,** I, 318.

358. **el-Eğânî,** Beyrut 1407/1987, II, 177-181.

359. Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî (ö. 748/1347) **el-İmtâ fî ahkâmi's-semâ** (bkz. **Suppl.,** II, 27; Kehhâle, III, 136).

360. Beytin bu ilk mısraı Kettânî tarafından zikredilmemiştir.

Hutay'a'nın "otur oturduğun yerde, sen ancak kendin giyinik ve toksun!" sözüyle Zibrikân'ı hicvedip etmediğini sordu. Hassân, onu hicvetmiş olduğunu söyleyince, Hutay'a'yı hapsetti.

Hutay'a hapiste şu şiiri söyledi:

Ne dersin Zû Merah'ta yumurtadan yeni çıkmış kuş yavrularına
Tüyleri daha bitmemiş ne su ne ağaç var
Onlara bakanı attın bir karanlığın dibine (kuyuya)
Affet ey Ömer, Allah'ın selâmı olsun üzerine
Onun (Resûlullah'ın) arkadaşından sonra gelen emîrsin ki
İnsanlar seni yönetime getirdiler
Seni o makama getirmekle sana ikrâmda bulunmadılar
Fakat kendileri için seçip tercih ettiler seni.

Aynî şöyle der: Hapishâneler kuyulardı. İlk defa hapishâne inşâ eden Ali b. Ebû Tâlib'tir: Sonra da şiirde geçen "bir karanlığın dibi" sözüyle ilgili olarak şöyle der: yani karanlık bir kuyu. Biz hapishânelerin kuyular olduğunu söylemiştik. (**Hizânetü'l-edeb**'in kenarında bulunan baskısı, IV, 525).[361]

Derim: Hz. Ömer, muhtemelen, hapishâne olarak tahsis ettiği evi satın almadan önce kuyularda hapsediyordu. Beyhakî, Nâfi b. Abdülhâris'ten şu hadîsi tahric eder: "O (Nâfi) Safvân b. Ümeyye'den hapis evini Hz. Ömer adına 4000 dirheme satın aldı."[362] Buhârî bu hadîsi "muallak" olarak rivâyet eder. Hâfız İbn Hacer'in **Telhîsü'l-habîr**'ine bakınız.[363] Bu bilginin benzeri Nevevî'nin **Tehzîb**'inde Nâfi b. Abdülhâris el-Huzâî'nin biyografisinde, **el-Mühezzeb**'den naklen verilmektedir.[364] Bu bilgi Makrizî'nin **el-Hıtat**'ında da geçmektedir. **Bedâiu's-silk**'te geçtiği üzere İbn Ferhûn, İbn Kayyim'dan "Hz. Ömer zamanında ahâli çoğalınca[365] Mekke'de bir ev satın alarak hapishâne yaptı",[366] şeklinde nakilde bulunduktan sonra şöyle der: Bunda, hapishâne edinmenin meşrûluğuna delîl vardır.[367]

---

361. Aynî, **Şerhu'ş-Şevâhidi'l-kübrâ,** IV, 524-525. Ayrıca bkz. **Behcetü'l-mecâlis,** II, 106; İbn Şebbe, III, 785-787; Ebû Hilâl el-Askerî, **el-Evâil,** Riyad 1400/1980, I, 235-236. Zû Merah, Fedek ve Yemâme taraflarında iki vadi olup burada sonuncusu kastedilmiştir (Ayni, IV, 525).
362. Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ,** VI, 34. Beyhakî, bizzat Hz. Ömer'in Safvân'dan alışıyla ilgili rivâyette 4000, Nâfi'in alışıyla ilgili rivâyette ise 400 rakamını zikretmektedir.
363. **Telhîsü'l-habîr,** IV, 216.
364. **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât,** I/2, 122-123.
365. Metinde "inteşeret" (yayılma, çoğalma) kelimesi "işteddet" (şiddetlendi) şeklinde geçmiştir.
366. İbn Kayyim, **age,** s. 103.
367. İbn Ferhûn, **age,** II, 216; İbnü'l-Ezrak, **Bedâiu's-silk,** II, 169

Miknâs'ta medfun bulunan Sultan Ebû'l-Emlâk Mevlây İsmail b. eş-Şerîf el-Alevî,[368] Kadı Berdele, Münâvî, İbn Rahhâl ve diğer Fas âlimlerine şunu sordu: Hapishâneyi ilk ihdâs eden kimdir, insanlar kuyulara nasıl hapsediliyorlardı, Suyûtî'nin "hapishâneyi ilk ihdâs eden kimse Hz. Ali'dir" sözü ile İbn Ferhûn'un "ülkesi genişlediğinde, ilk kez hapishâne ihdâs eden Hz. Ömer'dir" sözünü uzlaştırmak nasıl mümkündür? Şeyh Münâvî şöyle cevap verdi: İbn Ferhûn ve Suyûtî'nin söyledikleri arasındaki çelişki, Suyûtî'nin sözünü "Hz. Ali hapishâne için özel bir yer ihdâs edip, başlangıçtan itibaren onu hapishâne maksadıyla kullanan ilk kimsedir" şeklinde Hz. Ömer'in uygulamasını da "önceleri ev ve benzeri bir maksatla kullanılan yeri, duruma göre ve ârizî olarak hapishâne olarak kullanmak" şeklinde yorumlamak sûretiyle uzlaştırılır. Kuyularda hapsetmenin mâhiyetine gelince, bundan maksat yeraltında yapılan tünel (dehliz); tahıl anbarı ve zindan gibi yerlerdir. Bunlar, özellikle geçmiş milletlerin hükümdârlarınca yaptırılanlar, genellikle yüzlerce kişiyi alacak genişlikte olurdu. Bu yerler, onların, kendilerinden sonra gelenlerinki ile oranlanmayacak güçleri çapında idi. Bunların kuyu diye adlandırılması, yer altında bulunmaları, kapı ve girişlerinin dar olması gibi şeklî benzerliklerinden ileri gelmektedir. Ayrıca bu yerler duyulan ihtiyaç ölçüsünde çok ve fazla miktarda idi. Şeyh Münâvî'nin **Nevâzil**'ine bakınız.

Kadı İbn Said **et-Teysîr fi ahkâmi't-tes'îr** adlı eserinde şöyle der: Kâtip ve şairlerden, bir kimseyi kötü söz ve hicivle hedef edinen olursa haps ve te'dip olunur. Hz. Ömer Hutay'a'ya bunu yaptı. O, Zibrikân b. Bedr et-Temimî'yi "otur oturduğun yerde, sen ancak kendin giyinik ve toksun!" sözüyle hicvedince Hz. Ömer onu hapse attı.

KADIN HAPİSHÂNESİ

Siyer kitaplarında Adî b. Hâtim'in İslâm'a girişi ve Resûlullah'ın (sav) ordusunun kendi memleketini ele geçirdiğini duyduğunda Şam'a kaçışından söz edilirken, Resûlullah'ın (sav) süvarilerinin onu izlemek için çıktıkları ve yakalananlar arasında Hâtim'in kızının da bulunup Tay kabilesi esirleri ile birlikte Medîne'ye getirildiği belirtilir. Re-

368. Fas Alevî sultanıdır. (1646-1727). bkz. Cl. Huart, "İsmail," **İA**, V, 1112-1114.

sûlullah'a (sav) Adî'nin Şam'a kaçtığı bildirilince, Hâtim'in kızını mescidin kapısı yanında hurma dal ve saplarıyla çevrili yere koydurdu. Kadınlar buraya hapsediliyorlardı.[369]

MAHPUSLARA YİYECEK VERİLİP VERİLMEDİĞİ

İmam Ebû Yusuf **Kitâbu'l-Harâc**'da şöyle der: Halifeler mahpuslara geçinmelerini sağlayacak yiyecek, katık, yaz ve kış elbiselerini temin edegelmişlerdir. Bunu ilk kez Irak'ta Hz. Ali, ondan sonra Şam'da (Suriye'de) Muâviye, sonra da kendisinden sonra gelen halifeler yapmışlardır.[370] Ömer b. Abdülaziz'in İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ındaki biyografisine bakınız.[371] Makrizî'nin **el-Hıtat**'ında da şu bilgi verilir: İlk defa hapishâne ve muhâfız uygulamasını getirenin Muâviye olduğu söylenmiştir.

DAYAKLA TE'DİP (CEZÂLANDIRMA)

İbnü't-Tallâ'ın **Kitâbü'l-Akdiye**'sinde İbn Şaban'ın kitabından şu bilgi nakledilir: Evzâî Amr b. Şuayb'dan, o da babasından şu rivâyeti nakleder: "Bir adam kölesini kasıtlı olarak (amden) öldürdü. Allah Resûlü (sav) ona yüz sopa (celde) vurdurdu ve bir yıl sürgüne gönderdi. Bir köle azat etmesini de emretti. İbn Şaban kitabında şöyle der: Hz. Peygamber'den (sav), hapis ve dayağa hükmettiğine dair rivâyet nakledilmiştir.[372]

Nûru'n-nibrâs'ta ifk hadîsesi ile ilgili olarak şöyle denir: Hz. Âişe'ye iftira atanların, sopa dayağı ile cezâlandırılıp cezâlandırılmadıkları konusunda iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Kuvvetli görüş, Resûlullah'ın (sav) onları sopa ile cezâlandırdığıdır. Nitekim Buhârî de **Târîh**'inin sonunda *"Onların işleri, aralarında şûra (danışma) iledir"* (Şûra 42/38) âyeti bâbı'nda bu görüşü kesin olarak benimsemiştir. Dört **Sünen** müellifi, Amre'nin Hz.

369. bkz. İbn Hişâm, II, 579.
370. **Kitâbu'l-Harâc**, s. 161.
371. İbn Sa'd, V, 348, 377.
372. **Akdiyetü Resûlillah**, s. 11. Burada Amr b. Şuayb'ın babasından, onun da kendi babasından rivâyette bulunduğu kaydedilmiştir.

Âişe'den naklettiği şu hadîsi rivâyet ederler: "Hz. Âişe hakkında âyet nâzil olduğunda, iki erkek ve bir kadına had cezâsı uygulanması emrolundu ve onlara dayakla cezâları verildi."[373] Tirmizî bu hadîsle ilgili olarak şöyle der: Bu hadîs "hasen-garîb"tir, bunu ancak İbn İshak yoluyla bilmekteyiz.[374] İbn Abdilber **el-İstîâb'**da Mistah'ın biyografisinde, ona sopa (celde) cezâsı uygulandığını kesin olarak belirtir.[375] Hamne'nin[376] biyografisinde de, iftiracılara sopa atılmış olduğunu sahih kabul edenlere göre onlarla birlikte Hamne'nin de sopa ile cezâlandırıldığını kaydeder.[377] Tâberânî'de Hz. Âişe'den şu rivâyet nakledilir: "Abdullah b. Übey'e 160 sopa vuruldu." Abdullah b. Ömer şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) hanımına iftira eden herkes bu şekilde cezâlandırıldı.[378]

SÜRGÜNLE TE'DİP

Hz. Peygamber (sav) yürüyüşünü ve bazı hareketlerini taklit etmesi sebebiyle Hakem b. Ebi'l-Âs'ı[379] Tâif'e sürdü. Ona bedduada bulunarak sürgün etti ve kendisine "öyle olasın!" dedi. Hakem de sağa sola yalpalayarak yürür oldu. Abdurrahman b. Hassân b. Sâbit,[380] Mervân b. Hakem'i bununla ayıplayarak onu şöyle hicvetti:

Mel'un onun[381] babasıdır, at kemiklerini onun
Atarsan eğer, atmış olursun mefluç bir mecnûnu.
Olur[382] karnı zayıf, takvâ üzere olan;
Habis iş işleyen de olur büyük karınlı.[383]

373. bkz. Ebû Dâvud, Hudud 34; İbn Mâce, Hudûd 15; Tirmizî, Tefsîr 25. Ebû Dâvud ve Tirmizî bu iki erkeğin, Hassân b. Sâbit ile Mistâh b. Üsâse, kadının da Hamne bint Cahş olduğunu belirtirler.
374. Tirmizî, Tefsîr 25.
375. **el-İstîâb,** III, 495.
376. Metinde Hasne şeklinde geçmiştir.
377. **age,** IV, 270-271.
378. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** IX, 239. İftira (kazf) cezâsı 80 sopa olup münafık Abdullah b. Übey'e 160 sopa vurulması, Hz. Peygamber'in (sav) hanımlarına iftira etmenin cezâsının iki kat olmasındandır.
379. Hakem, Hz. Osman'ın amcası ve Emevî halifesi Mervân'ın babasıdır (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 37-38).
380. Metinde Abdurrahman b. Sâbit şeklinde geçmiştir.
381. **Üsdü'l-ğâbe'**de "senin" şeklinde geçer.
382. "Yümsi" (olur) kelimesi metinde "yemşî" (yürür) şeklinde geçmiştir.
383. Bu bilgiler için bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 37-38.

İbn İbrahim el-Vezir **er-Ravdü'l-bâsim**'de[384] şöyle der: "Hz. Peygamber (sav) Tâiflilere, Hakem'le birlikte bulunmalarının kendilerine haram olduğunu haber vermemiştir. Onların müslüman olarak Hz. Peygamber'in (sav) emirlerine imtisalle, ondan uzak durmaları kendilerine vâciptir." Efendimiz Hz. Osman kendi halifeliği sırasında onu Medine'ye geri getirdi. Hz. Osman'ın bunu, bu hususta kendisince bilinen bir nassa[385] dayanarak yaptığı söylendiği gibi, sadece akrabalığı ve cezânın tamamlanması sebebiyle yaptığı da söylenmiştir.

İLGİYİ KESİP YALNIZ BIRAKMAKLA TE'DİPTE BULUNULMASI

Sahîh-i Buhârî'de geçtiği üzere,[386] Ka'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî ve Hilâl b. Ümeyye, dinî inançlarında hiçbir şüphe ve zan bulunmaksızın, Tebük Gazvesi'nde Resûlullah'la (sav) birlikte olmadılar. Bunlar İslâm'a bağlılıkları hususunda töhmet altında değildiler. Sonra Hz. Peygamber'e (sav) ulaşarak özür dileyip yemin ettiler. Resûlullah (sav) onlardan yüz çevirerek özürlerini kabul etmedi. Ashâba da "şu üç kişiden —yani Ka'b ve iki arkadaşı— hiçbiriyle konuşmayın" buyurdu. Siyer kitapları ve **Sahihayn**'da[387] tamamıyla verilen Ka'b hadîsinde etraflı şekilde anlatıldığı üzere; Allah onların tevbelerini kabul edinceye kadar elli gün böyle kaldılar. Hz. Peygamber (sav) ve ashâbının kendilerini terk etmelerinden, Kur'an-ı Kerîm'in şu âyette haber verdiği derecede bir sıkıntı duymuşlardı:

"Bütün genişliğiyle beraber yeryüzü başlarına dar gelmiş ve canları kendilerini sıktıkça sıkmış ve Allah'tan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı." (Tevbe 9/118). Âyette geçen *"bütün genişliğiyle birlikte"*, yani bütün genişliğine rağmen acı ve üzüntüden dolayı mütmain olacakları bir yer bulamadılar ifadesi, onların şaşkınlıklarını belirtmek için bir temsildir. Tevbelerinin kabul edilmesinin gecikmesi sebebiyle, hiçbir sevinç ve ünsiyetin kâr etmeyeceği üzüntü ve yalnızlıktan, gönülleri daraldıkça daralmıştı. Ka'b hadîsinde şu ifade geçer: *"Yeryüzü gözümde öyle bi-*

384. Tam adı **er-Ravdü'l-bâsim fi'z-zabb an sünneti Ebi'l-Kâsım** olup İbnü'l-Vezîr'in (ö. 840/1436) eseridir (bkz. **Suppl.,** II, 249).
385. Hz. Osman, buna Resûlullah'ın (sav) müsaade ettiğini belirtmiştir. (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 38).
386. Buhârî, Meğâzî 79. Ayrıca bkz. **Zâdü'l-meâd,** III, 552 vd.
387. Buhârî, Meğâzî 79; Müslim, Tevbe 53.

linmez bir hal almıştı ki, o bildiğim yeryüzü değildi sanki." Bir başka rivâyette de şöyle geçer: "*Bahçeler gözümüzde öyle bilinmez bir hal almıştı ki sanki bildiğimiz bahçeler değildiler.*" Bu, üzüntülü ve kederli kimsenin herşeyde ve hattâ kendi nefsinde bulduğu bir haldir. İbn Âid onların durumunu şöyle dile getirir: "Öyle derin bir korku (endişe) duydular ki ruhbânlar gibi oldular."

Beyhâkî **ed-Delâil'**de şöyle der: Onlar on kişiydiler. Tebük Gazvesi'nde Resûlullah'la (sav) birlikte olmamışlardı. Resûlullah (sav) gazveden dönünce, onlardan yedi tanesi kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Mescidden döndüğünde yolu onların yanından geçiyordu. Onları görünce, "kendilerini direklere bağlayan şunlar kimdir?" buyurdu. Şöyle dediler: "Bu, Ebû Lübâbe ve arkadaşlarıdır. Senden geri kalmış, savaşa katılmamışlardı, ey Allah'ın Resûlü. Kendilerini affedip salıveresin diye böyle yapmışlar." Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Allah'a yemin ederim, onları salıveren bizzat Allah olmadıkça, kendilerini ne salıverir, ne affederim. Onlar benden yüz çevirip, müslümanlarla birlikte savaşa katılmadılar.*" Bu haber onlara ulaşınca şöyle dediler: "Bizi bizzat Allah salıvermedikçe, biz de kendimizi salıvermeyeceğiz." Bunun üzerine Allah Teâlâ "*Bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli kötüsü ile karıştırdılar. Belki Allah bunların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, esirgeyendir*" (Tevbe 9/102) âyetini inzâl buyurdu. Âyet nâzil olunca Resûlullah (sav) onlara adam göndererek kendilerini salıverdi ve affetti. Yalnız Ebû Lübâbe, kendisi bizzat Resûlullah'dan (sav) başkasının çözmesine râzı olmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bizzat gelip onu salıverdi. Onların tevbelerinin kabul edildiğine dair âyet nâzil olunca müjdeci, Ka'b b. Mâlik'e haber verdi. Ka'b da Allah'a secdeye kapandı. Talha b. Ubeydullah[388] onun yanına geldi, onu kutladı ve yürümesine yardım etti. Resûlullah'ın (sav) meclisinde bulunanlardan ondan başkası Ka'b'ın yanına kalkıp gitmedi. Resûlullah (sav) Ka'b'a şöyle dedi: "*Annenin seni doğurduğundan beri geçirdiğin en hayırlı günün kutlu olsun*".[389] Nevevî şöyle der: "Yani müslüman olduğun günün dışında en hayırlı gün. Buna işaret edilmedi, çünkü bu kesin olarak bilinen bir husustur." İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Hamza b. Amr[390] el-Eslemî'nin biyografisinde şu bilgi verilir: Ka' b. Mâlik'e

388. Metinde Talha b. Abdullah şeklinde geçmiştir.
389. Beyhakî, **Delâilü'n-nübüvve,** Beyrut 1405/1985, IV, 17, V, 277-278, 371-372. Metinde düşüklük mevcut olup asıl kaynaktan tamamlanmıştır.
390. Metinde Hamza b. Ömer şeklinde geçmiştir.

hakkında Kur'an'dan inen âyeti ve tevbesinin kabul edildiğini müjdeleyen Hamza b. Amr'dı. Ka'b bunun üzerine, üstünde bulunan iki elbiseyi çıkararak ona giydirdi ve şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki bu iki elbiseden başka elbisem yok. Ebû Katâde'den iki elbise emanet aldım."[391]

Derim: Bu kıssadan, bir insana haber verdiğinde müjdeciye ve kayıp bildiren kimseye elbisenin çıkarılıp verilebileceği anlaşılmaktadır. Kadı İbn Bâdis şöyle der: Ben 775 (1374) yılı hac mevsiminde Mekke'de idim. Mısır kâdilkudâtı (baş kadısı) İzzüddin b. Abdülaziz b. Kadı Bedrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâa ve Kudüs-ü Şerif Şeyhi Hâfız Salâhüddin el-Alâî ile fuzâlâdan bir grup da oradaydı. Harem'de ikâmet eden mutasavvıflardan biriyle ilgili bir mesele vukû buldu. Ondan, içinde şöyle dediği bir kaside nakledildi:

Ey içinde arzular ve mutluluğun bulunduğu gece,
Yanında küçük kalır Kadîr Gecesi!

Bu şahitlikle onun yargılanmasına hükmettiler. Orada bulunan taşradan gelmiş bazı kimseler, ona karşı şiddetle davranılması için fetvâ verdiler. Hattâ bazıları daha da ileri gitti ve kâdilkudât o sözü söyleyene saldırıp vurmak istedi. Şeyh Salâhüddin el-Alâî bana şöyle dedi: Ben ona kanat germeye ve selâmet yollarını aramaya devam edeceğim, kadilkudata "ne tasavvuf ehline taarruzda bulunmanı, ne de hüküm gerçekleşmemiş bir hususta acele etmeni hoş karşılamıyorum" diyeceğim. O, Hz. Peygamber'in (sav) "*... geçirdiğin en hayırlı günün kutlu olsun*" sözünü de delîl getirdi. Malumdur ki Ka'b Kadîr Gecesi de geçirmişti. Nebî (sav) o geceyi onun geçirdiği en hayırlı gece saydı. Çünkü Allah o gece onu bağışlamıştı. Şüphesiz bu, her şahsa göre ayrı anlamı bulunan bir husus olup, o sözü söyleyen mutasavvıfın maksadı da buydu.

Derim: Burada bu faydalı bilgiyi, muhaddisler ve hâfızların geçmişte tasavvuf ehline gösterdikleri müsamahanın derecesi ve onların "şatahât" ve mübalağalarını sünnetle desteklemeye yönelişleri bilinsin diye verdim. İbn Bâdis şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) ashâbı Ka'b ve iki arkadaşıyla konuşmaktan nehyetmesi, masiyet ve bidatı açık olan kimseleri, cezâlandırmak ve tahkir için, vazgeçmeleri ve tevbelerinin gerçekleşmesine kadar yalnızlığa terketmenin, kendileriyle alâkayı kesmenin ve onlara selâm vermemenin vâcip oluşuna delîldir.

391. İbn Sa'd, IV, 315.

Taberânî şöyle der: Ka'b hadîsi, masiyet, fısk ve bidat ehlini yalnızlığa terketmek konusunda delîldir. Çünkü gazâdan geri kalışları sebebiyle Resûlullah (sav) onlarla konuşmaktan ashâbı menetmiştir. Bu davranışları ne küfür, ne irtidât idi; sadece işledikleri bir günahtı. Allah tevbelerini kabul edinceye kadar ashap onları yalnızlığa terketti, tevbeden sonra ise Resûlullah (sav) kendileriyle ilişki kurulmasını emretti. Tevili olmayacak şekilde Allah ve Resûlü'nün (sav) emrine muhâlefette bulunduğu bir günahı işleyen, masiyet olduğu bilinen bir şeyi irtikab eden her kişiyi, Allah ve Resûlü (sav) adına bir dargınlık ifadesi olarak bunun gibi yalnız bırakmak ve malum ve açık bir şekilde tevbe edinceye kadar kendisiyle konuşmamak gerekir. Bu tutum müşrikler konusunda sözkonusu değildir. Çünkü onlarla alışveriş ve muamelede bulunmak konusunda icmâ vâki olup kendileriyle ilişki kesilemez. Bu ise, berikilerle ilgili olarak, her ne kadar tevhid ve risâleti ikrar etmiş olsalar da bir günah işlemiş olmalarından dolayı bizzat Resûlullah (sav) tarafından uygulanmıştı.

Teşnîfü'l-mesâmi'de *"Kişinin müslüman kardeşini üç günden fazla terketmesi (dargın kalması) helâl değildir"*[392] hadîsi ile ilgili olarak, İbn Zerkûn'un **Şerhu'l-Muvatta'**da şöyle dediği kaydedilir: Bu hadîs, Ka'b b. Mâlik hadîsiyle tahsis olunmuştur. Ka'b hadîsi bidat ehli, dinde rızâ gösterilmeyecek birşey ihdâs eden, kendisiyle oturmada din ve dünya konusunda zarar meydana gelmesinden, nefret ve düşmanlığın artmasından korkulan kimseyi terketme (ilgiyi kesme) konusunda delîldir. Böyle birini terketmek ve kendisinden uzaklaşmak ona yakın olmaktan daha hayırlıdır. Çünkü o senin hatalarını aleyhinde kullanır ve doğruların konusunda sana muhâlefet eder. Bazan güzel bir ayrılış, ezâ verici bir birlikte oluştan daha hayırlıdır. **el-İhyâ'**da "Kitabü'l-uzle"ye bakınız. Orada Gazzâlî *"Kişinin, şerlerinden emin olunmayan kimse dışında müslüman kardeşini üç günden fazla terketmesi ona helâl değildir"* hadîsini zikrederek şöyle der: Bu hadîs, tahsîs konusunda sarih olup Hasan-ı Basrî'nin şu sözü de buna işaret etmektedir: "Ahmakla ilişkiyi kesmek Allah Teâlâ'ya yakınlıktır (ibâdettir), çünkü bu durum ölüme sürükler. Zirâ ahmaklığın iyileşmesi beklenmez."[393]

---

392. Buhârî, Edeb 57; **Muvatta,** Hüsnü'l-hulk 14.

393. **el-İhyâ,** II, 285. Metinde mübhemlik ve düşüklük mevcut olup, tercüme **el-İhyâ'**ya göre yapılmıştır. Nâşir, dipnotta bu hadîsin İbn Adî tarafından tahric edildiğini ve onun metin ve sened bakımından hadîsin garib olduğunu söylediğini kaydeder. İstisna yapılmamış şekliyle ise hadîs sahihtir.

İbn Ferhûn **et-Tebsire**'de şöyle der: Nebî (sav) terketmek sûretiyle tazir cezâsı verdi. Bu cezâ gazâdan geri kalan üç kişi hakkında uygulanmıştı. Ömer b. Hattâb (ra) da Kur'an'ın "müşkil" lâfızlarını sorup duran Sabîğ'in[394] yalnız bırakılmasını emretti. Bunun üzerine kimse onunla konuşmuyordu.[395] Ebû Dâvud *"Cennet kapıları her pazartesi ve perşembe günleri açılır ve Allah Teâlâ bu iki günde, kardeşiyle arasında düşmanlık bulunan kimse hariç, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamış her kulu affeder; Şöyle denir: Barışıncaya dek şu ikisini (bekletin) geciktirin"* hadîsini zikrettiğinde şöyle der: Ancak terketmek Allah rızâsı için olursa bu durum sözkonusu değildir. Resûlullah (sav) hanımlarından bazılarını kırk gün terketti. İbn Ömer de bir oğlunu ölünceye dek terketti.[396] Nevevî şöyle der: "Bidat ve fısk ehli kimselerle sünnete uymayanları terketmek konusunda hadîsler varid olmuştur. Zurkânî **Muvatta** şerhinde şöyle der: Bu sözün aslı Suyûtî'ye aittir: "Ashâb, tabiîn ve onlardan sonra gelenler, sünnete muhâlefet eden veya konuştuklarında kendilerine zararı dokunan kimseyi terk edegelmişlerdir."[397] Hattâb'da[398] da Tâdelî'den şöyle dediği nakledilir: "Sevgi ve ülfeti umulmayan kimseyle, o münasebet kurmak istese bile, münasebet kurmamak gerekir. Çünkü münasebet kurmanın faydası, kalplerin temizlenmesinden (güzelleşmesinden) başka birşey değildir. Sevgiyi açığa vurup kinini gizleyen kimsenin ise terkedilmesi gerekir." İbn Ferhûn'un **Elğâz**'ında, Ebubekir el-Verrâk'ın büyük **Muhtasar**'ının "Câmi" bölümünden naklen şu bilgi verilir: "Kişi, bir insanın kendi selâmından yüz çevireceğini (selâmı almayacağını) bilse, ona selâm vermemesi caiz olup bu davranış yasaklanan terkin şumûlüne girmez." **Dürretü'l-gavvâs**'ın "Kitâbü'l-Câmi" bölümüne bakınız.

Derim: Bendeki bir mecmuada, Hâfız Suyûtî'ye ait ve bir forma kadar hacmi bulunan **ez-Zecr fi'l-hecr**[399] adlı bir risâle mevcuttur. Suyûtî risâleyi, Allah rızâsı için terk (ilgiyi kesme), ameller, sözler ve inançta bidata sapan kimseleri terkle ilgili olarak ashap, tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerden nakil ve isnâdlarla doldurmuştur. Risâleye Ka'b ve arkadaşlarının

394. Subeyğ şeklinde okunduğu da söylenmiştir. (bkz. **el-İsâbe,** II, 198).
395. **Tebsiretü'l-hükkâm,** II, 202. Kettânî bu eserden özet olarak iktibasta bulunmuştur.
396. Ebû Dâvud, Edeb 47. Metinde farklılık olup tercümede Ebû Dâvud esas alınmıştır.
397. Zurkânî, **Şerhu'l-Muvatta,** IV, 261. Nevevî ve Suyûtî'nin sözleri için bkz. Suyûtî, **Tenvîrü'l-hevâlik,** III, 99.
398. Muhammed b. Muhammed el-Hattâb'ın (ö. 953/1546), Halil'in **Muhtasar**'ına **Mevâhibü'l-Celîl** (I, IV, Kahire 1329) adıyla yaptığı şerh kastedilmiş olmalıdır.
399. Yazmaları için bkz. **Suppl.,** II, 192.

kıssasıyla başlayarak şöyle der: Bazı âlimler, ashaptan "terk" ile cezâlandırılanların adlarını bir araya topladılar. Suyûtî sonra şu isimleri sayar: Hz. Âişe, Hafsa, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ammâr b. Yâsir, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf ve başkaları. Bu risâleye bakınız. Seyyid es-Semhudî'nin **Cevâhirü'l-ikdeyn fî fazli'ş-şerefeyn** adlı eserinin baş tarafına bakarsan enteresan bilgiler bulursun.[400] Fakat Şeyh Cessûs bidat sahibini terkten bahsederken şöyle der: Kişi onu cezâlandırmaya imkân ve öğüt vermeye güç bulamaz da onunla münasebeti kesip terketmekden korkarsa kendisiyle münasebet kurabilir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN MÜSTEHAK OLAN KİMSEYE YÜZ ASMA VE BENZERİ ŞEKİLDE MUAMELEDE BULUNMASI

Muvatta[401] ve diğer eserlerde Hişâm b. Urve'nin babasından mevkûf olarak; Tirmizî'nin Said b. Yahya el-Ûmevî[402] yoluyla, onun babasından, onun Hişâm'dan, onun babasından ve onun da Hz. Âişe'den nakliyle mevsûl olarak rivâyet ettiği hadîste Hz. Âişe şöyle der: "Abese sûresi Abdullah b. Ümmi Mektûm[403] hakkında nâzil oldu. O, Resûlullah'a (sav) gelerek "Ey Muhammed, beni irşâd et"[404] dedi. Resûlullah'ın (sav) yanında müşriklerin ileri gelenlerinden bir adam vardı.[405] Nebî (sav) ondan yüz çevirip diğerine yöneldi ve "ey falânın babası, söylediğimde bir beis görüyor musun?" dedi. O da "hayır, kanlar (ın masûmiyet ve haramlığın)a andolsun, senin dediğinde bir beis görmüyorum" dedi ve bunun üzerine *"Ona a'ma geldi diye surat astı ve döndü...."* (Abese Sûresi) nâzil oldu."[406] Fahreddin er-Râzî, **Tefsîr**'inde Abese sûresinde şöyle der: Açık olan şu-

400. **Cevâhirü'l-ikdeyn,** Bağdat 1405/1985, I/1, 211-223. Bu konuyla ilgili geniş bilgi ve misaller verilmiştir.
401. **Muvatta,** Kur'an 8.
402. Metinde Sa'd b. Yahya şeklinde geçmiştir.
403. Metinde Abdullah b. Ümmi Gülsüm şeklinde geçmiştir.
404. "Erşidnî" (beni irşâd et) kelimesi metinde **Muvatta**'nın ifadesi olarak "istednînî" (bana yaklaş) şeklinde geçmiştir.
405. Kettânî hadîsin bu kısmında şu ara bilgiyi vermiştir: "Ebû Ya'lâ'nın **Müsned**'inde onun Übey b. Halef olduğu, İbn Cerîr'in **Tefsîr**'inde ise (bkz. **Câmiu'l-beyân,** XXX, 33) Resûlullah'ın (sav) Utbe b. Rebîa, Ebû Cehil ve Abbas b. Abdülmuttalib ile fısıldaşarak konuştuğu belirtilir." Râzî de (XXXI, 54) Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ebû Cehil, Abbas b. Abdülmuttalib ve Ümeyye b. Halef'i sayar.
406. Tirmizî, Tefsîr 73.

dur ki Allah Resûlü (sav) gördüğü maslâhat çerçevesinde, ashâbına muamelede bulunmaya mezun idi ve çoğu zaman ashâbını te'dip eder ve bazı şeylerden men ederdi. Nasıl böyle olmasın ki, o ancak onları eğitmek ve ahlâkın güzelliklerini kendilerine öğretmek için gönderilmiştir. Durum böyle olunca bu "yüz buruşturma" da, ashâbını te'dip konusunda Allah'ın kendisine verdiği iznin şumûlüne girer. Bu hususta müsaadeye sahip olunca da, *"Ona a'ma geldi diye surat astı ve döndü"* âyetiyle niçin kınama vaki oldu? Bunun cevabı şudur: Hz. Peygamber (sav) ashâbını eğitmek konusunda müsaadeye sahipti, fakat burada zenginlerin fakirlere tercihi ve bu da dünyanın dine tercih edildiği zannını uyandırdığından bu kınama sözkonusu olmuştur.[407]

Bir latîfe (incelik): Salâhuddin es-Safedî **Nektü'l-himyân'**da bunun hemen arkasından şöyle der: Bunda dünyayı dine tercih zannını uyandıracak birşey yoktur. Çünkü o kafirler müslüman olsalardı, onların İslâm'a girişiyle birlikte taraftarları, eşleri ve onların sözünden çıkmayan büyük bir kitle de müslüman olacaktı. Bu maksatladır ki Allah Resûlü (sav) onların müslüman olmalarına alâka ve arzu duydu. Bu da dinin gâyesidir.[408] Ebû Ya'lâ, Enes'ten şu rivâyeti tahric eder: "Nebî (sav) bu olay ve âyetin nuzûlünden sonra İbn Ümmi Mektûm'a ikrâmda bulunurdu."[409] Salâhuddin es-Safedî'nin **Nektü'l-himyân'**ında olduğu gibi başkaları şu ilâvede bulunurlar: Resûlullah (sav) onu gördüğünde kendisine *"Merhaba ey Rabbimin kendisi hakkında beni uyardığı kişi"* der ve bir ihtiyacı olup olmadığını sorardı. Resûlullah (sav) onu iki defa Medine'de kendi yerine yönetici olarak bırakmıştır.[410]

Derim: Hattâ Seffârînî'nin **Şerhu Manzûmeti'l-âdâb'**ında, Hattâbî'nin "Kitâbu'l-İmâre"de "körün görevlendirilmesi bâbı"nda[411] şöyle dediği nakledilir: İbn Ümmi Mektûm ne zaman gelse Resûlullah (sav) onun için kalkar ve *"Merhaba ey Rabbimin kendisi hakkında beni uyardığı kişi"* derdi.[412] Seffârînî, Hattâbî'den başka bazı âlimlerin bu hadîsi "kalkardı" lâfzı olmaksızın zikrettiklerini söyler. (bkz. I, 279)

407. Râzî, **et-Tefsîrü'l-kebîr,** XXXI, 55. Kettânî iktibası özetle vermiş olup tercümede asıl metin esas alınmıştır.
408. **Nektü'l-himyân fî nüketi'l-umyân,** Kahire 1329/1911, s. 27
409. Ebû Ya'lâ, **Müsned,** V, 432 (hadîs nr. 3123).
410. **Nektü'l-himyân,** s. 24. İbn Abdilber (**el-İstîâb,** II, 502), İbn Hacer (**el-İsâbe,** II, 523) ve Zurkânî, Resûlullah'ın (sav) onu 13 kez halef bıraktığını kaydederler. (**Şerhu'l-Mevâhib,** III, 370).
411. Ebû Dâvud, İmare 3.
412. Hattâbî, **Meâlimü's-sünen,** III, 345.

Bir nükte: İbn Cerîr, İbn Zeyd'den şöyle dediğini tahric eder: "Denildi ki, eğer Resûlullah (sav) vahyden birşey gizlemiş olsaydı bunu kendisinden saklardı." Bir başka nükte: **İhyâ'**da *"Kitabü's-simâ"*da, *"İnsanlardan kimi var ki bilgisizce Allah'ın yolundan (insanları) saptırmak ve onunla alay etmek için eğlence (türünden boş) sözleri satın alırlar."* (Lokman 31/6) âyeti ile ilgili olarak şöyle denir: Eğer insanları Allah'ın yolundan saptırmak için Kur'an okunursa, bu da haram olur. Nitekim münafıklardan birinin halka imamlık yaptığı ve Resûlullah'ı (sav) "uyarma" bulunduğu için Abese sûresinden başkasını okumadığı, Hz. Ömer'in de onu öldürmeye yeltendiği ve onun bu davranışını, insanları saptırma sözkonusu olduğu için haram gördüğü haber verilmektedir (**Şerhu'l-İhyâ,** Mısır baskısı, VI, 517).[413] Meccâcî'nin, İbn Ebî Cemre'nin **Muhtasar'**ına yaptığı şerhte, İbn Ferhûn'dan şu nakilde bulunulur: "İmamın insanları saptırmak maksadıyla Abese sûresi, cihâd (savaş) âyeti vs. gibi belli bir sûreyi devamlı olarak okumaya devam etmesi câiz değildir." İbn Ferhûn'un **Elgâz'**ına bakınız.

Bir Nükte: Şeyh babam bir defasında müridlerinden birini yüzüne karşı azarlamıştı. Kendisine şöyle itirazda bulunuldu: Hz. Peygamber (sav) hiç kimseye hoşlanmadığı şeyi yüzüne karşı söylemez; fakat "ne oluyor bazılarına ki..." derdi. Ben de o kimseye Hz. Peygamber'in (sav), **Sahîh-i Buhârî'**de geçtiği üzere "Sende Câhiliye hasletlerinden bir haslet var"[414] sözü ve İbn Ümmi Mektûm'a karşı yüzünü buruşturmasını belirterek cevap verdim. Evet, bu konuda sözün özü şudur ki Hz. Peygamber'in (sav) davranışı, derin sevgiyle dolu sağlam inançlı kimse ile diğer müzebzebin (müteredditi, ortada) kimseler arasında, insanların farklı durumlarına göre değişiyordu. Onların her birine, seviye (durum) ve imanına göre hitap ediyordu. Allah en iyisini bilir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BİZZAT KENDİ ELİYLE ÖLDÜRMESİ

Allah Resûlü (sav) Uhud Gazvesi'nde kerîm eliyle Übey b. Halef'i öldürdü. Şöyle ki Resûlullah (sav) kısa mızrağı (harbe) Hâris b. Simme'nin elinden aldı ve onunla öyle bir titredi ki oradakiler, silkindiğinde devenin

413. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** II, 363.
414. bkz. Buhârî, Edeb 44 (Hadîs metninde farklılık vardır).

sırtında sivrisineklerin dağılması gibi dağıldılar. Sonra Hz. Peygamber (sav) Übey'le karşı karşıya geldi ve boynuna, onu atından indiren bir mızrak darbesi indirdi. Düşünce kaburga kemiklerinden biri kırıldı ve Serif'te öldü.[415] Hâfız Bâbilî **Sîret**'inde Hz. Peygamber'in (sav) bundan başka bizzat kimseyi öldürmediğini zikreder. Zurkânî'nin **Şerhu'l-Mevâhib**'de çeşitli yerlerde (bkz. I, 56, II, 54, IV, 304) naklettiği üzere bu bilginin aslı İbn Teymiyye'ye aittir.[416] İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Kâtib el-Hârizmî **Mefâtihu'l-ulûm**'da, Necâşî'nin Allah Resûlüne (sav) hediye ettiği harbeden söz ederken şöyle der: Resûlullah (sav) bayram günü musallaya çıktığında önüne dikiliyordu. Bu harbe Resûlullah'ın (sav) Uhud'da Übey b. Halef'i öldürdüğü harbe olup aneze diye anılıyordu.[417] Bununla, Hz. Peygamber'in (sav) kendisiyle öldürdüğü harbenin Habeşistan'dan gönderilen harbe olduğunu belirtmiş oluyor.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YAKIP YIKMA SÛRETİYLE CEZÂLANDIRMASI VE BUNUN İÇİN KİMİ GÖNDERDİĞİ

İbn Hişâm, Abdullah b. Hâris'ten,[418] o babasından, o da kendi babasından[419] şu rivâyeti nakleder: Münafıklardan bazı kimselerin Yahûdî Süveylim'in evinde toplanarak halkı Hz. Peygamber'le (sav) birlikte Tebük Gazvesi'ne katılmaktan alıkoydukları haberi kendisine ulaştı. Resûlullah (sav) Talha b. Ubeydullah'ı[420] bir grup ashapla onlara gönderdi ve Süveylim'in evini onların üzerine yakmasını emretti, o da öyle yaptı. Dahhak b. Halife evin arkasından atladı ve ayağı kırıldı, adamları da atlayıp kurtuldular.[421]

Tebük Gazvesi'nde Hz. Peygamber'e (sav) Mescid-i Dırâr'ın haberi vahiyle bildirildi. Resûlullah (sav) Mâlik b. Duhşüm ve Ma'n b. Adî el-Aclânî'yi çağırarak *"Ehli zâlim olan şu mescide gidin, onu yakıp yıkın"* buyurdu.

415. Geniş bilgi için bkz. Vâkıdi, **el-Meğâzî,** I, 250-252; Hafâcî, II, 53-55. Übey b. Halef yaralı olarak kaçtığı Râbiğ veya Mekke'ye altı mil mesafedeki Serif'te ölmüştür.
416. Zurkânî, II, 45.
417. **Mefâtihu'l-ulûm,** Kahire 1342, s. 72-73.
418. Metinde Hâtim şeklinde geçmiştir.
419. Metinde düşmüştür.
420. Metinde Abdullah şeklinde geçmiştir.
421. İbn Hişâm, II, 517; İbn Kesîr, **es-Sîre,** IV, 5-6.

Onlar da Mescid-i Dırâr'ı yakıp yıktılar. Bir rivâyette de Resûlullah'ın (sav) Mâlik'i, Ma'n ve onun kardeşini çağırttığı belirtilir.[422] Beğâvî, Âmir b. Seken ve Hz. Hamza'nın katili Vahşî'yi bunlara ilâve eder. **et-Tecrîd'**de ise Süveyd b. Ayyâş el-Ensârî[423] ilâve olarak zikredilir ve Resûlullah'ın (sav) *"Ehli zâlim olan şu mescide gidin ve onu yakıp yıkın"* buyurduğu kaydedilir. Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib'**de şöyle der:[424] Muhtemelen Resûlullah (sav) önce o ikisini gönderdi ve kendilerine ikil (tesniye) lâfzıyla; bunları dört kişiyle daha takviye ederek kendilerine çoğul (cemi) lâfzıyla hitabetti.[425] Râvilerin bir kısmı, diğerlerinin hıfzetmediği rivâyeti bellemiştir. İbn İshak şöyle der: Mâlik ile Ma'n çıkıp süratle gittiler ve Mâlik b. Duhşüm'ün kabilesi Benî Sâlim b. Avf'a vardılar. Mâlik, Ma'n'a "ailemin yanından ateş alıp gelinceye kadar beni bekle" dedi ve ailesinin yanına (evine) girdi, bir hurma dalı alıp yaktı, sonra çıkıp süratle gittiler. Mescid-i Dırâr'a girdiler, mensupları içindeydi, mescidi yakıp yıktılar. Bir başka rivâyet de şöyledir: Süratle çıkıp gittiler. Benî Sâlim'e vardıklarında Mâlik bir hurma dalı alıp yaktı ve sonra süratle hareket ederek akşam ile yatsı vakti arasında Mescid-i Dırâr'a geldiler. Ehli içindeydi, mescidi yakıp yıkıp yerle bir ettiler ve mensupları (orada toplananlar) dağılıp gittiler.[426] Dokuzuncu Bölüm'de "Bina ustası ve sanatı"nın ele alındığı yere bakınız.[427]

Sahîh-i Buhârî'de, Hz. Peygamber'in (sav) Benî Nadîr'in hurmalıklarının kesilmesini emrettiği nakledilir.[428] **el-Müdevvene'**de şu bilgi nakledilir: Nebî (sav) Benî Nadîr'in hurma bağlarını kestirdi ve köylerini yaktırdı. İbn Vehb şu nakilde bulunur: Nebî (sav) Benî Nadîr'in hurma bağını kestirdi. Burası Büveyre denilen yer olup Hassân b. Sâbit (ra) bununla ilgili olarak şöyle der:

> Benî Lüey reislerine hafif geldi
> Büveyre'de yayılıp dağılan yangın.[429]

---

422. İbn Hişâm, II, 530; İbn Kesîr, IV, 40. Metindeki "Ma'n'ı ve kardeşini" ifadesi "veya kardeşini" olmalıdır. Çünkü bu kaynaklarda böyle geçmektedir. Vâkıdî de (III, 1046) Mâlik ile Ma'n'ın kardeşi Âsım'ın gönderildiğini kaydeder. Ayrıca bkz. II, 145.
423. Ayyâş, metinde Abbas şeklinde geçmiştir. (bkz. **el-İsâbe,** II, 99.)
424. Buraya kadar Mescid-i Dırâr'la ilgili olarak verilen bilgiler de Zurkânî tarafından zikredilmiştir.
425. Rivâyetlerde geçen "intalikâ" (ikiniz gidin) ve "intalikû" (siz gidin) ifadelerine işaret edilmiştir.
426. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 80.
427. bkz. II, 145-147.
428. Buhârî, Hars 6.
429. **el-Müdevvene,** II, 8. Büveyre ve anılan beyit için ayrıca bkz. Müslim, Cihad 30; Buhârî, Meğâzi 14; **Fethu'l-Bârî,** XV, 205-206; **Mu'cemü'l-büldân,** I, 517.

İbn Gâzî **Tekmîlü't-Takyîd**'de bununla ilgili olarak şöyle der: Mezhebin temel kitaplarında bu beyitten başka şiir mevcut değildir. Bundan dolayı Şeyh Ebû'l-Fazl İbnü'n-Nahvî şöyle der:

Arkadaşlık yaptım dini olup edebi olmayanlarla
Ve edebi olup dini olmayanlarla
Kaldım onlar arasında garip olarak tek başıma
Hassân'ın beyti gibi Sahnûn'un kitabında.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HAKETMİŞ KİMSEYE, GÖZLERİNE MİL ÇEKME, SUSUZ YERE ATMA, EL VE AYAKLARI KESME vb. BİR ŞEKİLDE MUAMELEDE BULUNMASI

Urenîlerle ilgili kıssa meşhur olup Buhârî çeşitli yerlerde onu tahric etmiştir. Biz bu kıssayı Buhârî'nin "Deve, davar ve koyunun bevilleri ve ağılları bâbı"ndan naklen vereceğiz. Enes (ra) şöyle dedi: "Ukl veya Ureyne kabilesinde bazı insanlar geldiler. Medine'nin havası onlara iyi gelmedi. Nebî (sav) sağmal develerin bevl ve sütlerini içmelerini emretti. Onlar da gittiler, sıhhat bulduklarında Resûlullah'ın (sav) çobanını öldürdüler ve develeri alıp götürdüler. Sabah erken haber geldi, peşlerine düştük, gün yükseldiğinde getirildiler. Hz. Peygamber (sav) el ve ayaklarının kesilmesini emretti, gözlerine mil çekildi, Harre'ye (Medine'de kara taşlık bir yer) atıldılar. Su istiyorlardı, kendilerine su verilmiyordu."[430] Evzâi "tâ ki öldüler" ilâvesinde bulunur. İbn Ebî Avâne'nin naklettiği, Akîl'in Enes'ten yaptığı rivâyette şöyle denir: "İki tanesi asıldı, ikisinin (el ve ayağı) kesildi, ikisinin de gözlerine mil çekildi." Bu rivâyet eğer "mahfûz"[431] ise, cezâları aralarında dağıtılmış demektir. İbnü'l-Cevzî'nin de aralarında bulunduğu bir grup âlim şöyle der: Bu cezâ onlara kısas olarak uygulanmıştır.[432] **Sahîh-i Buhârî**'de Ebû Kalâbe'nin şöyle dediği nakledilir: "onlar hırsızlık yaptılar, adam öldürdüler, imandan sonra küfre saptılar ve Allah ve Resûlü'ne (sav) harb açtılar."[433] Müslim, Enes'ten şu tahricde bulunur: "Nebî (sav)

430. Buhârî, Vudû 66. Ayrıca bkz. Müslim, Kasâme 9, 11.
431. Aralarında zıtlık bulunan hadîslerden, diğerine oranla râvileri daha güvenilir veya bununla birlikte daha çok olan hadîs, sahih ve haseni de şümûlüne alan makbul hadîs (bkz. Aydınlı, s. 91).
432. Bu bilgiler Buhârî hadîsinin şerhinde verilmiştir (bkz. **Fethu'l-Bârî**, II, 135).
433. Buhârî, Vudû 66.

Urenîlerin gözlerine mil çekti. Çünkü onlar da çobanların gözlerine mil çekmişlerdi."[434]

Buhârî "Kitâbü'l-Cihâd"da "Müşrik, müslümanı yaktığında o da yakılır mı bâbı" adıyla bir bâb başlığı açarak bu rivâyete işarette bulunur.[435] Şöyle de denilmiştir: "Susuzluğa mahkûm edilmelerinin sebebi, kendisiyle rahatsızlık ve açlıktan şifâ buldukları deve sütlerini içme nimetine nankörlükle karşılık vermeleridir. Zira Hz. Peygamber (sav) Nesâî'nin[436] rivâyet ettiği bir kıssada, Âl-i Beyt'ini susuz bırakanlara susuzluk çekmeleri bedduasında bulunmuştu. Muhtemeldir ki onlar o gece, âdet olduğu üzere her gece sağmal develerinden Allah Resûlü'ne (sav) ikrâm ettikleri sütün gönderilmesini engellemişlerdi.[437] Hâfız İbn Hacer'in **Fethu'l-Bârî**'de kaydettiğine göre İbn Sa'd da bunu söylemiştir.[438]

Taberânî, Bâverdî, İbn Adî ve başkaları Zeyd b. Harîş yoluyla Ubeydullah b. Ömer'in Eyyûb'den, onun Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den yaptığı şu rivâyeti naklederler: "Hz. Peygamber'e (sav) bir hırsız getirildi. Resûlullah (sav) onun elini kestirdi. Adam soğuğun şiddetinde kendi haline yalnız kalmıştı. Fâtik denilen biri kalkıp ona bir çadır kurdu ve ateş yaktı. Allah Resûlü (sav) dışarı çıktı, kendisine bu durum haber verilince, "Allah'ım, şu yaralı (musibete uğrayan) kulunu koruduğu gibi sen de Fâtik'e mağfiret buyur" diye dua etti.

Tenbih: Hafâcî ve İbn Abdisselâm Bennânî el-Fâsî'nin **eş-Şifâ** şerhlerinde şu bilgi verilir: *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik; onda hidayet ve nûr vardır"* (Mâide 5/44) ve *"Ve kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlara birçok faydalar bulunan demiri indirdik..."* (Hadîd 57/25) ilahî kelâmları ile ilgili olarak Utbî'ye, beriki ile "demir" arasında balık ile büyük keleri biraraya getirmeye benzer bir münasebetten öte, nasıl bir münasebet bulunduğu soruldu.[439] Utbî şöyle cevap verdi: Hükümdârların hükümdârı olan Allah Teâlâ, Resûlü'nü (sav) kulları arasında emir ve yasaklarını icra için göndermiştir. Kul-

434. Müslim, Kasâme 14.
435. Buhârî, Cihâd 152.
436. Nesâî, Tahrîm 9.
437. bkz. **Fethu'l-Bârî,** II, 136.
438. Aynı yer.
439. Burada ilk âyet yerine, ikinci âyetin baş tarafı zikredilmiş olmalı ki, meâli şöyledir: "Andolsun biz elçilerimizi açık delîllerle gönderdik ve onlarla beraber Kitabı ve (adâlet) ölçü(sün)ü indirdik ki, insanlar adâleti yerine getirsinler. Ve kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlara birçok faydalar bulunan demiri indirdik." Burada âyetin başı ile sonu arasındaki münasebet sözkonusu edilmiş olmalıdır.

ları iki gruptur; bir kısmı akıllı, anlayış sahibi kimseler olup irşâdları ilahî kitaplar ve bunların içerdikleri kesin delîller yoluyladır. Bir kısmı da câhillerdir, onları boyun eğdirmek ise kılıç ve mızrakla galebe ve korkutma yoluyladır. Böylece âyetin mânâsı şöyle olur: "Onları avam ve havassı zaptetmek için gönderdik." Hangi münasebet bundan daha mükemmel olabilir?

ESİRLERİ GÖZETMEKLE GÖREVLENDİRİLEN KİMSE

İbn Hacer **el-İsâbe**'de Eslem b. Becre el-Ensârî'nin biyografisinde, Taberânî'nin **el-Mu'cemü's-sağîr**'de Zübeyr b. Bekkâr yoluyla, onun Abdullah b. Amr el-Fihrî'den, onun Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Eslem'den, onun babasından ve onun da dedesi Eslem el-Ensârî'den şu rivâyetini tahric ettiğini belirtir: "Nebî (sav) beni Benî Kureyza esirlerine muhâfız kıldı." (Hadîs).[440] Yine **el-İsâbe**'de Büdeyl b. Verkâ'nın biyografisinde, Buhârî'nin **Târih**'inde[441] İbn Büdeyl b. Verkâ'dan, onun da babasından şu rivâyetini tahric ettiğini ve bunun hasen bir hadîs olduğunu zikreder: "Nebî (sav) ona esirleri ve malları, kendisine ulaşılıncaya kadar, Ci'râne'de alıkoymasını emretti o da öyle yaptı (I, 146).[442]

Yine **el-İsâbe**'de Müslim b. Eslem b. Becre[443] el-Ensârî el-Hazrecî'nin biyografisini verir ve İbn Ebî Âsım'ın ondan şu tahrici yaptığını zikreder: "Nebî (sav) onu, çocukların tenasül uzuvlarına bakmak ve eğer kıl bitmişse boyunlarını vurmak üzere Benî Kureyza esirleri üzerine görevlendirdi. Taberânî bunu Ahmed b. Mualla'dan, onun da Hişâm'dan rivâyeti olarak tahric etmiştir.[444] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) Müreysi esirlerinin ellerinin bağlanarak bir yana konulmasını emretti ve Büreyde b. Husayb'ı onları gözetmekle görevlendirdi.[445] Yine **el-İsâbe**'de Resûlullah'ın (sav) azatlısı Şukrân'ın biyografisin-

440. **el-İsâbe,** I, 37; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 91. Becre kelimesi burada ve aşağıda Bahre şeklinde geçmekte, anılan iki kaynakta ise Becre şeklinde olup **el-İsâbe**'de bu husus ayrıca tasrih edilmiş bulunmaktadır.
441. **et-Târîhu'l-kebîr,** II, 141.
442. **el-İsâbe,** I, 141.
443. Metinde Bahre şeklinde geçmiştir.
444. **el-İsâbe,** III, 414; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 166. Bu iki eserde de Becre kelimesi metinde olduğu gibi Bahre şeklinde geçmiştir. Bu olay için ayrıca bkz. İbn Kesîr, **es-Sîre,** III, 241.
445. İbn Sa'd II, 64.

de, Resûlullah'ın (sav) onu Müreysi erkeklerinde bulunan değersiz eşya ve silahlar ile develer, koyunlar ve çocukları bir tarafta muhâfaza etmekle görevlendirdiği belirtilir.[446]

HAD CEZÂLARINI UYGULAYANLAR VE ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA KİMİN BUNUNLA GÖREVLENDİRİLDİĞİ

İbnü'l-Arabî Ahkâmü'l-Kur'ân'**da şöyle der: Had cezâlarını uygulama yetkisi iki kısımdır. Birincisi, cezânın hükme bağlanması olup bu kadılara (hâkimlere) aittir. Diğeri ise cezânın yerine getirilmesi işidir. Allah Resûlü (sav) bu görevi bazı kimselere tevdi etmiş olup Ali b. Ebû Tâlib ve Muhammed b. Mesleme bunlardandır.**[447]

SAVAŞTA AĞAÇLARI KESMEKLE GÖREVLENDİRİLEN KİMSE

el-İsâbe'de Abdurrahman b. Ka'b el-Müzenî'nin biyografisinde, Hz. Peygamber'in (sav) Ebû Leylâ el-Müzenî ile Abdullah b. Selâm'ı Benî Nadîr'in hurmalıklarını kesmekle görevlendirdiği belirtilir.[448]

446. **el-İsâbe,** I, 153; İbn Sa'd, II, 64.
447. **Ahkâmu'l-Kur'ân,** IV, 1645. Metinde düşüklükler mevcuttur. Ayrıca bk. s. 522.
448. **el-İsâbe,** II, 420. Metinde Abdülğanî b. Ka'b şeklinde geçmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ VE BUNA BAĞLI KONULARLA İLGİLİ GÖREVLER

Savaş (Cihâd) Emirliği

ALLAH RESÛLÜ'NÜN (SAV) SAVAŞA BİZZAT ÇIKIŞI VE KAÇ GAZVE DÜZENLEMİŞ OLDUĞU

el-İstîâb'da şu bilgi verilir: Bu konuda söylenen en fazla sayı, Hz. Peygamber'in (sav) bizzat katıldığı gazvelerin 26 tane olduğudur. Gazvelerinin Allah katında, Resûlü katında ve müslümanlar katında hürmet (yücelik, kutsallık) bakımından en büyüğü ve en şereflisi, Allah'ın Kureyş asilzâdelerinin canını aldığı ve o günden itibaren dinini yüceltiği savaş olması bakımından Büyük Bedir Gazvesi'dir.[1]

Burada, Mısır'ın şairi Ahmed Şevki Bey'in **Sîret**'inden naklen anılacak güzel bir nükte vardır:

Dediler: savaştın sen, oysa gönderilmediler Allah'ın elçileri
Ne insan öldürmek ne de kan dökmek için.
Bu, câhilliktir, akılları saptırma ve safsatadır;
Sen kalemle fetihten sonra kılıçla fethettin.

---

1. **el-İstîâb,** I, 31. İbn Hişâm (II, 608-609) Resûlullah'ın (sav) 27 gazveye katıldığını, bunlardan 9 tanesinde savaş çıktığını; ashâbın kumandası altında çıkılan sefer veya gönderilen askerî birlik sayısının 38 olduğunu belirtir. Ayrıca bkz. s. 567-568.

Allah Resûlü zamanındaki askeri teşkilâtla ilgili olarak şu eserlere bakılabilir: Muhammed Ferec, **el-Abkariyyetü'l-askeriyye fî gazavâti'r-Resûl,** Kahire 1958; Abdurrauf Avn, **el-Fennü'l-harbî fî sadri'l-İslâm,** Kahire 1961; M. Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları,** İstanbul 1972; Mahmud Şît Ali ve.dğr., **İktibâsu'n-nizâmi'l-askerî fî ahdi'n-Nebî,** Devha 1400; Gulzar Ahmad, **The Battles of the Prophet of Allah,** I-II, Lahore 1985; Bessâm el-Aselî, **Fennü'l-harbi'l-İslâmî,** I-V, Beyrut 1408/1988. Konuyla ilgili kaynaklar için bkz. Korkis Avvâd, **Mesâdiru't-türâsi'l-askerî inde'l-Arab,** I-III, Bağdad 1401-1402/1981-82; Muhammad Naeem, **Muslim Military History: A Preliminary Bibliography,** İslâmabad 1986.

Affedildi sana geldiğinde bütün şeref sahipleri
Sıradan kimseler ve câhiller için kullandın kılıcı
Eğer hayra musallat edersen onu bastırır şer
Sıradan kimseler ve câhiller için kullandın kılıcı
Öğrettin onlara bilmedikleri herşeyi
Hattâ savaşı ve ondaki iyileştirici özü, merhemi.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GAZA İÇİN EMÎRLER (KUMANDAN) GÖNDERMESİ VE GÖNDERDİĞİ ORDU VE SERİYYELERİN SAYISI

Ebû Ömer İbn Abdilber el-İstîâb'**da şöyle der: Allah Resûlü'nün (sav) ordu (ba's, çoğulu: buûs) ve seriyyelerinin sayısı 35'tir.**[2] **Ondan başkaları Hâfız Dimyâtî'nin belirttiği gibi, bu sayının 56'ya ulaştığını belirtirler. Bu sayının 48, 47 ve 36 olduğu da söylenmiştir.**[3]

DEVLET BAŞKANI SAVAŞ VEYA BAŞKA BİRŞEY İÇİN ÇIKTIĞINDA BAŞKENTTE KENDİ YERİNE BIRAKTIĞI KİMSE

Hz. Peygamber (sav) çıktığı bütün gazvelerinde kendisine halef tayin ederdi. Gazvelerinin sonuncusu Tebük Gazvesi olup yerine Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'yi bırakmıştır.

el-İsâbe'de İbn Abdilber'den naklen şu bilgi verilir: Neseb ve siyer âlimlerinden bir grup şu rivâyeti naklederler: Nebî (sav), İbn Ümmi Mektûm'u Veda Haccı ve Bedir'e çıkışı da dahil olmak üzere 13 defa kendisine halef bırakmıştır. Bedir'e çıkarken önce onu, sonra da yoldan geri çevirdiği Ebû Lübâbe'yi halef bırakmıştır.[4] Yine **el-İsâbe'**de Cuâl b. Sürâka ed-Damrî'nin biyografisinde İbn İshak'tan naklen şu bilgi verilir: Resû-

2. el-İstîâb, I, 31-32.
3. Huzâî (s. 332) bu bilgiyi İbn Cemâa'dan nakleder. Ayrıca bkz. s. 567-568.
4. **el-İsâbe,** II, 523; **el-İstîâb,** II, 502. Bu iki eserde de İbn Ümmi Mektûm'un halef bırakıldığı seferler zikredilmiş olup hiçbirinde Tebük geçmemektedir. Metinde Tebük'ün anılması hatalı olup tercümede alınmamıştır. Yukarıda geçtiği üzere Tebük'te Muhammed b. Mesleme halef bırakılmıştı. Ayrıca bkz. s. 473.

lullah (sav) hicretin 6. yılı Şaban ayında, Benî Mustalik Gazvesi'ne çıktığında, Medine'de Cuâl ed-Damrî'yi halef bıraktı.[5] Yine **el-İsâbe'**de Sibâ b. Urfuta el-Gıfârî'nin biyografisini verirken şu bilgiyi zikreder: Hz. Peygamber (sav) Hayber Gazvesi'ne çıktığında onu Medine'de halef olarak bırakmıştı.[6] **el-İsâbe'**de Ebû Rühm el-Gıfârî'nin biyografisinde de Allah Resûlü'nün (sav) Mekke Fethi sırasında Medine'de onu halef olarak bıraktığı kaydedilir.[7]

el-Mevâhib ve şerhinde şu bilgi verilir: İbn Hişâm'ın belirttiğine göre Nebî (sav) Tebük Gazvesi'nde Medine'de, Muhammed b. Mesleme el-Ensarî'yi kendi yerine halef bıraktı.[8] Dimyatî, Vakıdî'yi izleyerek şöyle der: "Bu görüş, bize göre[9] Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Ali'yi, Sibâ'ı[10] veya İbn Ümmi Mektûm'u halef bıraktığına dair görüşlerden daha güvenilirdir. Fakat Hâfız Zeynüddin el-Irakî **Şerhu't-Takrîb'**de Hz. Ali'nin biyografisinde şöyle der: Hz. Ali, Tebük dışında hiçbir gazveden geri kalmadı. Nebî (sav) onu Tebük gazvesinde Medine'de halef bıraktı. Nitekim Abdürrezzak da **Musannef'**inde[11] Sa'd b. Ebi Vakkâs'tan sahih bir senedle şu rivâyeti nakleder: Resûlullah (sav) Tebük Gazvesi'ne çıktığında Medine'de Ali b. Ebû Tâlib'i kendi yerine halef bıraktı.[12] **el-İstîâb'**da şu bilgi verilir: Hz. Ali, Resûlullah'ın (sav) Medine'ye gelişinden itibaren Tebük dışında hiçbir gazveden geri kalmadı. Tebük Gazvesi'nde ise Resûlullah (sav) onu Medine'de yönetici olarak ve kendi ailesinin işlerini yürütmek üzere halef bıraktı.[13]

Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin **Muhâdaratü'l-ebrâr'**ında şu bilgi verilir: Hz. Peygamber'in (sav) bir gazve, hac[14] veya umre için

---

5. **el-İsâbe,** I, 235. Beni Mustalik veya Müreysi Gazvesi hicretin beşinci yılında vukû bulmuş olup burada ve diğer bazı eserlerdeki altıncı veya dördüncü yılda yapıldığına dair rivâyetler, hicrî takvimin başlangıcı ile ilgili farklı hesaplamalardan kaynaklanmaktadır.
6. **el-İsâbe,** II, 13. Sibâ' Dûmetü'l-cendel gazvesinde de Medine'de halef olarak bırakılmıştır. Ayrıca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 323.
7. **el-İsâbe,** IV, 71; İbn Hişâm, II, 399; İbn Kesîr, **es-Sîre,** III, 539-540.
8. İbn Hişâm, II, 519. Burada Sibâ'ın bırakıldığı da başka bir rivâyet olarak zikredilir.
9. Metinde "ona göre" şeklinde geçmiştir.
10. Metinde Salim şeklinde geçmiştir.
11. **el-Musannef,** V, 406 (nr. 9745). Ayrıca bkz. **el-İstîâb,** III, 34.
12. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 69. Ayrıca bkz. **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** V, 637-638; **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 102.
13. **el-İstîâb,** III, 34. Ayrıca bkz. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 104; **Muhtasaru Târîhi Dımaşk,** XVII, 300. Tercümede **el-İstîâb** esas alınmış olup, metinde Resûlullah'ın (sav) Medine'ye geldikten sonra gazvelerinin çoğunda onu halef bıraktığı şeklinde tamamen aksi bir bilgi verilmiştir.
14. Metinde düşmüştür.

çıktığında Medine'de görevlendirdiği naibleri şunlardır: Ebû Lübâbe Beşîr b. Münzir,[15] Osman b. Affan, Abdullah b. Ümmi Mektûm, Ebû Zer, Abdullah b. Abdullah b. Übey b. Selûl,[16] Sibâ' b. Urfuta, Nümeyle b. Abdullah el-Leysî, Uveyf b. Azbat ed-Düelî, Ebû Rühm, Muhammed b. Mesleme el-Ensârî, Zeyd b. Hârise, Sâib b. Osman b. Maz'ûn, Ebû Seleme b. Abdülesed, Sa'd b. Ubâde, Ebû Dücâne es-Sâidî. İbnü'l-Arabî daha sonra bunlardan her birinin yönetimini ayrı ayrı ele alır. (Anılan esere mutlaka bakınız, s. 28).[17]

DEVLET BAŞKANI SEFERE ÇIKTIĞINDA AİLESİNİN İŞLERİNİ YÜRÜTMEK ÜZERE KENDİ YERİNE BIRAKTIĞI KİMSE

Hz. Peygamber (sav) Tebük Gazvesi'nde ailesine Ali b. Ebû Tâlib'i halef bıraktı ve onlarla birlikte ikâmet etmesini emretti.[18]

el-Mevâhib'de **Şerhu't-Takrîb'**den şu bilgi nakledilir: "Nebî (sav) Hz. Ali'yi Medine'de kendi yerine yönetici ve ailesine de halef olarak bıraktı. 'Zurkânî şöyle der: Onu ailesine halef bıraktı ve şöyle buyurdu: "Ey Ali, ailemde bana halef ol; döv, al, ver." Sonra da hanımlarını çağırarak "Ali'yi dinleyin ve itâat edin" buyurdu. Bunu, Hâkim **el-İklîl'**de Atâ b. Ebî Rebâh'ın "mürsel"lerinden rivâyet etmiştir. İbn İshak, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan şu tahricde bulunur: Hz. Peygamber (sav), ailesinin işlerini yürütmek üzere Hz. Ali'yi halef bıraktı ve onlarla birlikte, ikâmet etmesini emretti.[19]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda Safiyye bint Abdülmuttalib'in biyografisinde şu bilgi verilir: Nebî (sav) düşmanla savaşmak üzere Medine'den çıktığında hanımlarını Hassân b. Sâbit'in yüksek evine (köşk) çıkarırdı.

15. Bu isim hem İbnü'l-Arabî, hem Kettânî tarafından Ebû Lübâbe ve Beşîr b. Münzîr şeklinde iki isim gibi verilmiştir (bkz. **el-İsâbe,** IV, 168; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 232).
16. Metinde Abdullah b. Abdullah b. Ebî Selûl şeklinde geçmiştir (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** III, 296).
17. **Muhâdaratü'l-ebrâr,** s. 17. Metinde Uveyf kelimesi Arîf, ed-Düelî (ed-Dîlî) de, Deylemî şeklinde geçmiştir. (bkz. İbn Hişâm, II, 370; İbn Kesîr, III, 429; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 314.)
18. "İkâmet" kelimesi metinde "'kıyâmet" şeklinde geçmiştir (bkz. İbn Hişâm, II, 519; Huzâî, s. 336).
19. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 69. **el-İklîl'**den nakledilen rivâyette Resûlullah'ın (sav) Hz. Ali'ye söylediği "...ver" sözü **Şerhu'l-Mevâhib** ile **Fethu'l-Bârî'**de "öğüt ver" şeklinde, metinde ve **Behcetü'l-mehâfil'**de (II, 31) ise "ver" şeklinde geçmektedir.

Çünkü onun evi Medine'nin en sağlam köşklerindendi. Hz. Peygamber (sav) Uhud savaşında Hassân'ı kendine halef olarak bıraktı. Bir yahûdî gelerek dinlemek ve haber almak maksadıyla onun evine ilişti. Safiyye bint Abdülmuttalib, Hassân'a şöyle dedi: "İn ve şu yahûdîyi öldür." Hassân korkmuş olmalı ki Safiyye bir payanda alarak indi, ona doğru gizlice yaklaşarak kapıyı yavaş yavaş açtı, sonra ona saldırdı ve payanda ile vurarak öldürdü.[20]

DÜŞMANIN TUZAK KURMASI DÜŞÜNÜLEN YOLA DEVLET BAŞKANININ BİRİNİ HALEF BIRAKMASI

el-İsâbe'de Evs b. Havlî el-Ensârî'nin biyografisini vererek Medâinî ve başkalarından naklen şu bilgiyi zikreder: Nebî (sav) onu Kaza Umresi'nde (Umretü'l-kazâ) Zû Tuvâ'da, Kureyş'in kurduğu bir tuzak varsa önlemesi için halef bıraktı (görevlendirdi). Beşîr b. Sa'd'ı da Merrüzzahrân'da görevlendirdi.[21]

MÜSTENFÎR (HALKI SAVAŞA KATILMAYA ÇAĞIRAN)

Nebî (sav) Fetih yılında, kendilerini Mekkelilerle savaşa çağırmak üzere Büsr b. Süfyân el-Huzâî'yi Büdeyl b. Ümmi Esram ile birlikte Huzâalılara gönderdi.[22] el-İstîâb'da **şu bilgi verilir: Büdeyl b. Ümmi Esram el-Huzâî Allah Resûlü'nün (sav) Büsr b. Süfyân el-Huzâî ile birlikte Mekke savaşı için Benî Ka'b'a gönderdiği kimsedir.**[23]

el-İsâbe'de (s. 120) bu bilgiyi müellif ondan nakletmiştir.[24] **el-İsâbe**'de Ebû Rühm el-Gıfârî'nin biyografisinde İbn Sa'd'dan şu bilgi nakledilir:

20. İbn Sa'd, VIII, 41.
21. **el-İsâbe,** I, 84. Metinde "keyd" (tuzak) kelimesi "ked," Beşîr de (bkz. **el-İsâbe,** I, 158) Bişr şeklinde geçmiştir.
22. Metindeki ifadeden bu bilginin **el-İstîâb**'dan alındığı anlaşılmakta olup bu yanlıştır. Çünkü Huzâî (s. 338) bu bilgiyi Suheylî'den (bkz. **er-Ravdü'l-ünüf,** VI, 476-477) nakletmiştir. Huzâî bundan sonra, Kettânî'nin kaydetmediği Büsr ile ilgili bazı bilgileri ise **el-İstîâb**'dan almıştır.
23. **el-İstîâb,** I, 167; **el-İsâbe,** I, 140; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 201-202.
24. **el-İsâbe,** I, 140. **Üsdü'l-ğâbe**'de de aynı bilgi **el-İstîâb**'dan nakledilmiştir.

Hz. Peygamber (sav) onu, kavmini Tebük savaşına çağırmaya göndermişti.[25] İbn Sa'd'ın **Tabakât'ında** şu bilgi verilir: Nebî (sav) Tebük Gazvesi'ne gitmek istediğinde Büreyde b. Husayb'ı düşmanlarıyla savaşa çağırmak üzere Eslem kabilesine gönderdi.[26]

BAYRAK/SANCAK GÖREVLİSİ (SÂHİBÜ'L-LİVÂ) [27]

Allah Resûlü'nün (sav) önünde tutulan ilk livâ: İbn Hayyân el-Isfahânî'nin Ahlâku'n-Nebî **adlı eserinde hicret kıssası ve Büreyde'nin Resûlullah'a (sav) kavuşup müslüman oluşu anlatılırken şu bilgi verilir: Büreyde Hz. Peygamber'e (sav) "Medine'ye yanında bir livâ olmadan girme" dedi ve sarığını çözüp bir mızrağa bağladı, sonra Hz. Peygamber'in (sav) önünde yürüyerek Medine'ye girdi.[28]**

Ebû Ya'lâ Enes'ten şu rivâyeti nakleder: "Allah, benim ümmetime livâlarda ikrâmda bulundu." **Fethu'l-Bârî'**de de[29] belirtildiği üzere bu rivâyetin senedi zayıftır. Livâ ordu genel kumandanının (sâhibü'l-ceyş) yerinin bilinmesi için savaşta taşınan "alem"dir. Onu bazan birlik kumandanı (emîrü'l-ceyş) taşır, bazan da öncüye (birliğin başında giden) verir. Yine **Fethu'l-Bârî'**de "Kitabü'l-Cihâd"da şu bilgi verilir: Livâ, râye olup alem diye de adlandırılır. Bu hususta esas ordu kumandanının (reisü'l-ceyş) onu tutmasıydı, sonra ordunun önünde taşınır oldu.[30] Dilcilerin bazıları livâ ile râye'nin eşanlamlı olduğunu belirterek her ikisine de "ordunun alemi" demişlerdir. Râye'nin kelime olarak aslının hemzeli (re'ye şeklinde) olduğu, Arapların hafifletme gayesiyle hemzesiz okumayı tercih ettikleri de söylenmiştir. Bazıları bu görüşü reddederek hemzeli şeklin duyulmadığını belirtirler.

---

25. **el-İsâbe,** IV, 71.
26. İbn Sa'd, IV, 242.
27. Bu bölümde sık sık kullanılan livâ ve râye kelimeleri arasında açık bir fark bulunmadığı gibi, çoğu zaman eşanlamlı kullanılmış oldukları görülmektedir. Bu bakımdan bayrak veya sancak şeklinde bir karşılık yerine tercümede asılları muhâfaza edilmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. M. Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları,** İstanbul 1972, s. 204-217.
28. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 212. Hz. Peygamber (sav) hicret ettiğinde Kureyşliler onu yakalayıp getirene yüz deve mükâfat biçti. Büreyde kendi oymağından yetmiş kişiyle Resûlullah'ın (sav) peşine düştü ve yolda Resûlullah'a (sav) ulaştılar. Sonra hepsi müslüman oldu.
29. **Fethu'l-Bârî,** XII, 89.
30. Aynı yer.

Ahmed b. Hanbel ile Tirmizî ise İbn Abbas'tan şu rivâyette bulunmuşlardır: "Resûlullah'ın (sav) râye'si siyah, livâ'sı ise beyazdı."[31] Taberânî bu rivâyetin aynısını Büreyde'den, İbn Adî de Ebû Hureyre'den nakleder.[32] Bu rivâyet, livâ ile râye'nin ayrı şeyler olduğu hususunda açıktır. İbnü'l-Arabî de bunu kesin olarak belirterek şöyle der: Livâ râye'den başka birşeydir. Livâ mızrağın ucuna bağlanan ve üzerine kıvrılan (dürülen), râye ise mızrağın ucuna bağlanıp rüzgarın dalgalandırması için salıverilendir. Livâ'nın râye'den daha kısa olduğu da söylenmiştir. Alem ise kumandanın (emîr) bulunduğu yerin işareti (alâmeti) olup onunla birlikte dolaşıp durur. Râye'yi ise genel kumandan (sâhibu'l-harb) kullanır.[33] Bu konudaki ayırım, muhtemelen örfe dayanmakta olup bu, bir grubun bunların eşanlamlı olduğunu belirtmelerine de aykırı değildir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN LİVÂ VE RÂYE'SİNİ ÖNÜNDE KENDİSİYLE BİRLİKTE SAVAŞMAK İÇİN KİMLERİN TAŞIDIĞI

Bunlar arasında şu sahâbîler vardır: Hz. Ebubekir, Ömer, Ali, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Mus'ab b. Umeyr. Şöyle ki bunlar Resûlullah'ın (sav) gazvelerinde ayrı ayrı bu görevde bulunmuşlardır.

Bu konuda İbn Hişâm'ın **es-Sîre**'si, **er-Ravdü'l-ünüf** ve diğer eserlere bakınız.[34]

HER KABİLENİN KENDİ RÂYE'SİNİN BULUNMASI VE HERBİRİNİN KENDİ RÂYE'SİNİ TAKİBETMESİ

Sahîh-i Buhârî'**de Mekke fethi kıssası ve Allah Resûlü'nün (sav) Hz. Abbas'a "Allah'ın ordularını görmesi için Ebû Süfyân'ı vadinin yanında tut" sözünü verirken şu bilgi zikredilir: Kabileler Hz. Peygamber'le**

31. **Müsned,** IV, 297; Tirmizî, Cihâd 10. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XVI, 56.
32. bkz. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 126; **Fethu'l-Bârî,** XII, 89.
33. İbnü'l-Arabî'den nakledilen bu bilgiler için bkz. **Fethu'l-Bârî,** XII, 89.
34. Bu sahâbîlerin her birinin hangi gazvede bu görevi yaptıkları Huzâî tarafından etraflı bir şekilde kaydedilmiştir. (s. 342-346)

(sav) birlikte bölük bölük geçmeye başladı. Bir bölük geçtiğinde "Kim bu?" dedi. Abbas "Bu Gıfâr kabilesidir" dedi. Sonra Cüheyne kabilesi, sonra Süleym kabilesi geçti. Derken eşi görülmemiş bir bölük geçti. Ebû Süfyân "Kim bu?" deyince, Abbas "Bu ensârdır" karşılığını verdi. Başlarında râye ile birlikte Sa'd b. Ubâde vardı. Sonra da Resûlullah (sav) ve ashâbının bulunduğu bölük geldi. Resûlullah'ın (sav) râye'si Zübeyr'de idi.[35]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ORDU VE SERİYYE KUMANDANLARINA RÂYELER BAĞLAMASI, İSLÂM'DA İLK OLARAK BAĞLADIĞI RÂYE VE KİMİN İÇİN BAĞLADIĞI

Hz. Peygamber (sav) hicretin ikinci yılında, Ubeyde b. Hâris b. Abdülmuttalib b. Abdümenâf'ı bir seriyyenin başında gönderdi ve kendisine bir râye bağladı (çektirdi, verdi). İbn İshak şöyle der: Bize ulaştığı kadarıyla bu, Resûlullah'ın (sav) müslümanlardan biri için bağladığı ilk râyedir. Yine ikinci yılda Hamza b. Abdülmuttalib'i başka bir tarafa gönderdi. Bazıları bunun ilk verilen râye olduğunu söylerler. Bu iki seriyyenin gönderilmesinin birbirine yakın zamanlarda olduğu düşünülerek iki görüşün uzlaştırılması ihtimâl dahilindedir.[36]

Sirâc, Zer b. Ceyş tarikiyle, onun şöyle dediğini rivâyet eder: İslâmda ilk râye Abdullah b. Cahş için bağlanmıştır.[37] Bununla, Suyûtî'nin **el-Evâil'**de söylediği "Râyelerin ilk bağlanışı Hayber savaşı sırasındadır, daha önce ise livâlar vardı" sözünün[38] anlamı anlaşılmış olur. Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî'**de bu bilgiyi Urve'den nakledilmiş olarak İbn İshak ve Ebû'l-Esved'e atfeder.[39] Zurkânî de **Şerhu'l-Mevâhib'**de (I, 453) bu-

35. Buhârî, Meğâzî 48. Kettânî özet olarak vermiştir.
36. Özetle verilen bu bilgiler için bkz. İbn Hişâm, I, 591, 595-596. Hicretin birinci yılı (ikinci değil) 7. ve 8. aylarında gönderildikleri rivâyet edilen bu seriyyelerden Ubeyde'ninki Râbiğ'de Seniyyetü'l-Mere, Hz. Hamza'nınki ise İs'te Sîfü'l-Bahr mevkiine gitmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. Vâkıdî, I, 9-10; İbn Sa'd, II, 6-7; İbn Hazm, **Cevâmiu's-sîre,** s. 76-77; İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviye,** s. 150; İbn Abdilber, **ed-Dürer f'ihtisâri'l-meğâzi ve's-siyer,** s. 92; İbn Kesîr, **es-Sîre,** II, 356-359.
37. bkz. Suyûtî, **el-Evâil,** s. 64.
38. **age,** s. 63
39. **Fethu'l-Bârî,** XVI, 56.

nun, livâ ve râye arasında farklılık bulunduğu konusunda açık bir ifade olduğunu söyler.[40]

RÂYE'NİN EBADI

İshak b. İbrahim er-Remlî **el-Efrâd**'da Şâm bâdiyesi hadîslerinden olarak, Harâm b. Abdurrahman el-Has'amî yoluyla Ebû Zur'a el-Fezaî es-Sümâlî'den şu tahricde bulunur: "Resûlullah (sav) ona râye olarak bir arşına (zira) bir arşın ebadında beyaz bir kumaş parçası verdi." Rivâyetin bu şekildeki lafzı İbn Mende'ye aittir. Dûlâbî'nin rivâyetinde ise "beyaz bir râye" ifadesi vardır. Hz. Peygamber (sav) ona râye'yi verdikten sonra *"Ey Ebû Zur'a, kavmine git ve içlerinde 'kim Ebû Zur'a'nın râyesi altına girerse emniyettedir' diye ilânda bulun"* buyurdu. Ebû Zur'a, ben de öyle yaptım, der.[41]

RÂYELERDE HİLÂL ŞEKLİ

İbn Hacer **el-İsâbe**'de Sa'd b. Mâlik el-Ezdî'nin biyografisini vererek İbn Yunus'tan şu bilgiyi nakleder: Sa'd b. Mâlik, Resûlullah'a (sav) elçi (temsilci) olarak geldi, Resûlullah (sav) ona kavmi için siyah bir râye verdi. Râye'de beyaz bir hilâl vardı. Sa'd b. Mâlik Mısır fethine katılmış olup orada soyundan kimseler bulunmaktadır.[42] İslâmî râyedeki hilâl şeklinin menşei de böylece anlaşılmış olmaktadır. Yine bu bilgiyle, **Vefiyyetü'l-eslâf** müellifinin söylediği sözün anlamı (isabetsizliği) anlaşılmış olur ki, o sayfa 380'de şöyle der: Hilâl şeklinin işaret (remiz) olarak cami minarelerinin ucuna konulması bidattir. Osmanlı devleti hükümdârları resmi bir işaret olarak hilâl şeklini Bizans hükümdârlarından alıp kullanmışlardır.

---

40. Zurkânî, II, 222.
41. Metinde altı çizili olan bu kısım Huzâî tarafından ilgili yerde (s. 358-368) verilen bilgiler içinde mevcut olmayıp Kettânî'nin ilâvesidir. Ebû Zur'a'nın biyografisi ve bu rivâyet için bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 121; **el-İsâbe,** IV, 82. Ancak İbn Hacer bu rivâyette sözkonusu edilen şahsın Ebû Zur'a değil, Ebû Ruveyha olduğunu söyler ve bu rivâyeti tam olarak onun biyografisinde verir (bkz. **el-İsâbe,** IV, 72). Dûlâbî de Ebû Ruveyha'nın biyografisinde aynı rivâyeti zikretmiştir (bkz. **el-Künâ ve'l-esmâ,** I, 30).
42. **el-İsâbe,** II, 32.

Bunun menşei ise şudur: Büyük İskender'in babası Makedonyalı Filip, ordusuyla Kostantiniyye'ye (İstanbul) saldırdığında, halk ona karşı koyarak galip geldi ve onu ülkeden çıkardılar. Bu olay seher vaktine rastladığından, bunu uğur sayarak, bu olayın hatırâsına hilâl şeklini resmî alemlerine (bayrak) koydular. Bizans hükümdârları da bunu onlardan tevarüs ettiler. Osmanlılar onlara gâlip geldiklerinde kendilerinden aldılar. Sonra da bu âdet Kazân memleketlerinde uygulanır oldu.[43]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN LİVÂ VE RÂYELERİNİN RENKLERİ, RÂYE'SİNİN ADI VE BEYAZ LİVÂ'SINA YAZILAN YAZI

BEYAZ: **İbn İshak şöyle der: Hz. Peygamber (sav) Büyük Bedir Gazvesi'nde livâyı Mus'ab b. Umeyr'e verdi. İbn Hişâm, livâ'nın beyaz olduğunu söyler.**[44] **Nesâî ve Ebû Dâvud'un** Sünen'**lerinde Câbir'den şu rivâyet nakledilir: "Allah Resûlü'nün (sav) Mekke'ye girdiği günkü livâsı beyazdı."**[45] SARI: **Ebû Dâvud'un** Sünen'**inde, Simâk b. Harb'den, onun kendi kavminden bir adamdan, onun da bir başkasından yaptığı şu rivâyet zikredilir: "Hz. Peygamber'in (sav) râyesini sarı gördüm"**[46] TOZ RENGİ: **İbn Cemâa** Muhtasaru's-siyer'**de Resûlullah'ın (sav) silahı bâbında şöyle der: Onun toz rengi bir livâsı vardı.**[47] SİYAH: **İbn İshak Bedir Gazvesi'yle ilgili haberde**

43. İslâm bayraklarındaki hilâlin menşeini sadece **el-İsâbe'**deki bir rivâyetle izah isabetli olmayıp araştırmalar hilâlin ilk zamanlar mevcut olmayıp daha sonra ortaya çıktığını göstermektedir. Bu konuda bkz. "Türk Hilâlinin Aslı I", **Dârülfünûn İlahiyat Fak. Mecmuası,** I (1926) sayı 2, s. 158-182; "Türk Hilâlinin Aslı, II" aynı mecmua, sayı 3, s. 36-51. Hâlil Hâlid bu yazılardan ilkini William Ridgway'ın makalesinden, diğerini de Yakub Artin Paşa'nın eserinden tercüme etmiştir. Osmanlılardan önce Moğollar, Fâtımîler, Eyyûbîler, Memlûklar ve Anadolu Beyliklerinin bayraklarında hilâl bulunduğuna dair bkz. Fuad Köprülü, "Bayrak," İA, II, 410-413.

44. İbn Hişâm, I, 612. Metinde İbn Hişâm'ın adı geçmemektedir.

45. Nesâî, Hac 106; Ebû Dâvud, Cihâd 76; Tirmizî, Cihâd 9.

46. Ebû Dâvud, Cihâd 76. Ayrıca bkz. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 127.

47. **Hz. Peygamber'in Savaşları'**nda (s. 212, 216) bu bilgi Kettânî'den naklen verilirken İbn Cemâa, İbn Cumâa ve eseri de **Muhtâru's-sîra** şeklinde geçmiştir. Renklerle ilgili başlıklar olarak büyük harfle belirttiğimiz renk adları, metinde böyle belli şekilde verilemediğinden ve biri diğerine ulandığından, M. Hamidullah bunları "sarımtırak-beyaz" "siyahımsı-sarı" "koyu-siyah" şekillerinde anlamış ve Kettânî'nin zikrettiği kaynaklardan Ebû Dâvud ve Nesâî'de böyle bir bilgi bulamadığını, İbn Cemâa'nın eserini elde edemediği için de karşılaştıramadığını belirtmiştir. (s. 216).

şöyle der: Resûlullah'ın (sav) önünde iki siyah râye vardı; biri Ali b. Ebû Tâlib'de, diğeri de ensârdan birindeydi.[48] Abdullah b. Hayyân[49] el-Isfahânî Ahlâku'n-Nebî'**de Hasan'dan şu rivâyeti nakleder: Allah Resûlü'nün (sav) râyesi siyah olup adı Ukâb idi.[50] Buhârî'nin** Târîh'**inde Hâris b. Hassân'dan şu rivâyet nakledilir: Mescide girdim, Hz. Peygamber'i (sav) minberde ayakta hutbe okurken gördüm. Falân da kılıç kuşanmış olarak ayaktaydı, orada siyah râyeler sallanıyordu. "Nedir bu?" dedim, Amr b. Âs'ın Zâtü's-selâsil ordusundan döndüğünü söylediler.[51]**

YÜN RÂYE

Kudâî el-İnbâ'**da şöyle der: Resûlullah'ın (sav) el-Ukâb adlı, siyah yünden bir râye'si vardı.**

Hadîs hâfızları, râyelerin çeşitleriyle ilgili rivâyetleri, bunların ayrı ayrı zamanlarda sözkonusu olduklarını ifadeyle telif etmektedirler.[52]

SİYAH-BEYAZ ÇİZGİLİ KUMAŞTAN (NEMİRE) RÂYE[53]

Nemire, yünden çizgili kumaş demektir. Bu kumaşta "hilâl" desenleri olduğu da söylenir.[54] el-Muhkem'**de şu bilgi verilir: Nemire, hangi renkten olursa olsun nokta (benek) demektir. el-Enmer, içinde siyah ve beyaz nokta olan şeydir. Nemire ise siyah ve beyaz çizgileri bulunan ku-**

48. İbn Hişâm, I, 612-613. İbn Hişâm, ensarın râyesini Sa'd b. Muâz'ın taşıdığını belirtir. (s. 613)
49. Metinde Hibbân şeklinde geçmiştir.
50. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 127.
51. **et-Târîhu'l-kebîr,** II, 260-261.
52. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XII, 89.
53. Huzâî bu başlıktan önce, Kettânî'nin zikretmediği Murahhal (göç, kervan) desenli kaftandan (mirt) râye başlığını vererek İbn Hayyân'ın Hz. Âişe'den naklettiği şu rivâyeti zikreder: "Resûlullah'ın (sav) râyesi murahhal kaftandan (mirt: yünlü, ipekli veya keten elbise) idi." Başkalarının yaptığı rivâyette ise bunun Hz. Âişe'nin kaftanından olduğu kaydedilir. (**Ahlâku'n-Nebî,** s. 125-127). Bazı rivâyetlerde murahhal yerine müreccel (erkek şekli desenli) ifadesi vardır. (bkz. İbn Kesîr, **es-Sîre,** II, 555)
54. Huzâî bu bilgiyi **el-Meşârik'**ten nakletmiş olup bu ve **el-Muhkem'**den nakledilen bilgi, metinde altı çizili olmamakla birlikte Huzâî'ye aittir.

maş demektir. İbn Cemâa Muhtasaru's-siyer'**de şöyle der: Resûlullah'ın (sav) el-Ukâb denilen, çizgili (benekli, noktalı) kadifeden**[55] **siyah renkli dörtgen bir râyesi vardı.**[56]

LİVÂ'DA NE YAZILI OLDUĞU

Abdullah b. Muhammed b. Hayyân[57] **el-Isfahânî** Ahlâku'n-Nebî **adlı kitabında Büreyde'den şu rivâyeti nakleder: "Allah Resûlü'nün (sav) râye'si siyah, livâ'sı ise beyazdı." İbn Abbas'tan nakledilen rivâyette şu ilâve vardır: Livâ'sının üstünde "Lâ ilâhe İllellâh Muhammedün rasûlullâh" yazılı idi.**[58]

Bu bilgi, isnâd bakımından Huzâî'nin kusurudur. Çünkü hadîs esasen Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'i ve Tirmizî'de[59] İbn Abbas'tan naklen mevcuttur.[60] Ayrıca bu rivâyetin aynısını Taberânî Büreyde el-Eslemî'den, İbn Adî de Ebû Hureyre'den naklen verirler.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN RÂYE'SİNİN ADI

Kâsım b. Sâbit es-Serakustî ed-Delâil'**de**[61] **şöyle der: "Allah Resûlü'nün (sav) râyesinin adı el-Ukâb idi."**[62]

Fethu'l-Bârî'de şu bilgi verilir: Denildiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) el-Ukâb adlı dörtgen siyah bir râyesi ile Râye[63] adlı beyaz ve muhtemelen biraz siyahı bulunan bir râyesi vardı.[64]

---

55. Muhmele (kadife, saçaklı kumaş) kelimesi metinde mücmele şeklinde geçmiştir.
56. bkz. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 126; Şâmî, VII, 597.
57. Metinde Hibbân şeklinde geçmiş olup Abdullah adı da Ebû Abdullah olarak kaydedilmiştir.
58. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 125-126; Şâmî, VII, 595. **Fethu'l-Bâri**'de (XII, 89) bu rivâyet Ebû'ş-Şeyh'ten (İbn Hayyân kastediliyor) naklen verilerek "vâhin" (bir tür zayıf hadîs) şeklinde değerlendirilir. Ayrıca bkz. **Mecmâu'z-zevâid,** V, 321.
59. Tirmizî, Cihâd 10.
60. Ayrıca bkz. Şâmî, VII, 595; **Mecmâu'z-zevâid,** V, 321.
61. Serâkustî (ö. 302/915) ve eseri için bkz. **Nefhu't-tîb,** II, 49-50.
62. Ayrıca bkz. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 127.
63. Metinde "Raybe" şeklinde geçmiştir.
64. **Fethu'l-Bâri,** XII, 89.

ENSÂRIN RÂYESİNİN RENGİ

İbn Hacer **el-İsâbe'**de Mezîde el-Asariyye'nin biyografisini vererek şöyle der: Ebû Nuaym onu anarak kendisinden şu tahricde bulunur: "Resûlullah (sav) ensara râyeler bağladı (çektirdi) ve onları sarı renkte yaptı."[65] İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Süleym kabilesi elçi heyeti Hz. Peygamber'e (sav) geldiğinde "bizim livâmızı kırmızı ve parolamızı da 'öncü' yap dediler, o da öyle yaptı.[66]

Tenbih: Meşhur Türk veziri Cevdet Paşa **Tarih'**inde Vâsıf Efendi **Tarih'**inden, devletlerde bayraklara gösterilen itibarı açıkladığı bir makâle nakleder. Makâleye şöyle başlar:[67] "Tuğ ve sancak ve livânın ihdâs ve vaz'ında sır ve hikmet budur ki; bir maslâhata müteveccih olan nüfus-u kesîre (bir topluluk) bir bayrağın altına cem oldukta (toplanınca), meyanlarında (aralarında) ittihad hâsıl ederler. Yani ol bayrak onların müttehidü'l-kalb ve müttehidü'l-kelime olmalarına (birlik ve bütünlük içinde bulunmalarına) âlet ve alâmet olarak anın tahtında ictima ile (altında toplanmakla) kendülerini bir vücud hükmünde tasavvur ederler ve akraba ve taallukattan ziyade yekdiğeriyle me'luf olurlar ve esna-yı muharebede mâdem ki bir güruhun bayrağı kaimdir darb ve def'a müteheyyi ve müstaiddirler (hazır ve muktedir) dimek olarak zaferden me'yus (ümitsiz) olmazlar. Ve bayrağı ahz ve itlaf olunan (alınıp yokedilen) güruha vehm ve haşyet târi olarak (korkuya düşerek) münhezim veya mütezelzil olur. Bayrakların tûl ve kâmeti(uzunluk ve boyu) ve zîb ve zîneti (güzellik ve süsü) dahi cemiyet-i hâtıra bâdî ve mucib-i havf ve haşyet-i eâdîdir (düşmanları korkutup ürkütür). Zira muzika sedâsı tarik-i sâmiadan (kulaktan) ruha şevk ve şecâ'at verdiği gibi, bayrakların nümayişi dahi tarîk-i bâsıradan (gözden) ashâbına gayret ve taraf-ı a'dâya da (düşmana) fütur ve dehşet getürür. Ümem-i mâziye ve düvel-i münkaziye (geçmiş milletler, yokolup gitmiş devletler) mütenevvi muzika alâtı istimal ettikleri gibi, bayrak ve sancakların dahi müteaddid nevilerini imal ve istimal etmişlerdir. Asr-ı Saadet'te çalgı yoğidi lâkin bayrak varidi." Devamı için adı geçen tarihin mukaddimesine (s. 35) bakınız.

---

65. **Üsdü'l-ğâbe'**de (VII, 264) Mezîde el-Asariyye kadınlar bölümünde verilmiş olup bazılarının onu erkek olarak Mezîde bin Câbir el-Asarî şeklinde kaydettikleri zikredilir. **el-İsâbe'**de (III, 406) ise erkekler bölümünde verilmiş, ancak mezkur rivâyete yer verilmemiştir.
66. İbn Sa'd, I, 307. Ayrıca bkz. Şâmî, VII, 596.
67. Burada tekrar Arapça'dan Türkçe'ye tercüme yerine aslı olduğu gibi verilmiştir (bkz. **Tarih-i Cevdet,** I, 30-31).

DEVLET BAŞKANININ ÇOCUKLARA SARIK SARMASI

el-İsâbe'de Kurt (Kurayt da denir) b. Ebû Rimse[68] el-Belevî'nin biyografisini verir ve Ebû Mûsa'nın zeylinde İbn Mende'den naklettiği şu rivâyeti zikreder: Kurt, babası ile birlikte hicret etti. Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna getirildiklerinde, Ebû Rimse'ye "Bu senin oğlun mudur?" diye sordu, o da "evet şahitlik ederim!" dedi. Resûlllah (sav) "Ondan dolayı sana tecavüzde bulunulmaz, senden dolayı da ona tecavüzde bulunulmaz" buyurdu ve Kurt'u çağırıp kucağına oturttu, ona bereket duasında bulundu, başını okşadı ve siyah bir sarık giydirdi. O, Ebû Müslim el-Horasânî ile birlikte olan liderlerden Lâhiz b. Kurt'un babasıdır.[69]

Derim: Bu kıssa eğer doğruysa, bu, babamın ergenlik çağına gelen veya o çağa yaklaşanlara püskülleri (uçları) salıvererek sarık bağlamaya itinâ göstermesine delîl teşkil eder. Böylece bazı âlimlerin "sarık bağlamanın gerektiği zaman konusunda ne hadîs ne fukaha görüşlerinden birşeye vakıf olmadım; yedi veya on yaşına gelindiğinde mi, yoksa ergenliğe erdiğinde veya sakal çıkmaya başladığında mı?" (bkz. **ed-Diâme fi ahkâmi'l-imâme,** s. 29)[70] diyerek bu konuda tevakkuf etmelerinin anlamını (bu konudaki bilgisizliklerini) anlamış olursun. Hicazlılar şimdilere dek çocuklara sarık bağlamaya özen gösteregelmişlerdir. Sanki bu, tevarüs edilegelen eski bir uygulamadır. İbn Asâkir'in **Tarih'**inde İmam Mâlik'ten tahric ettiği şu rivâyet de bunun delîlidir: "Sarığın terkedilmemesi gerekir, ben henüz yüzümde kıl yokken sarık bağlamıştım." **el-Medârik'**te, Ebû Mus'ab'ın şöyle dediği kaydedilir: Mâlik'in şöyle dediğini duydum: "Hatırlıyorum, yüzümde hiç kıl tutamı yoktu, bizden hiçbir kimse Resûlullah'ı (sav) iclâl (tenzih, ululamak) gâyesiyle mescide sarıksız girmiyordu.[71]

---

68. Metinde burada ve aşağıda Rimte şeklinde geçmiştir.
69. **el-İsâbe,** III, 266; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 403; **Müsned,** II, 226-228. **Müsned'**deki rivâyetlerden anlaşıldığına göre baba-oğul birbirine çok benziyorlardı. "Bu senin oğlun mu?" sorusuna Ebû Rimse "evet, Kabe'nin rabbine yemin ederim!" diye karşılık verince, Resûlullah (sav) (latife olarak) "gerçekten mi?" diye üsteler, o da "şahitlik ederim!" der. Bunun üzerine Resûlullah (sav) tebessüm ederek metinde anılan sözlerini söyler ve ardından *"Hiçbir günahkar başkasının günahını çekmez"* (Fatır 35/18) âyetini okur.
70. Kettânî'nin dayısı oğlu Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin (ö. 1927) **ed-Diâme li'l-âmil bi-Sünneti'l-imâme** (Kahire 1328) adlı eseri kastedilmiş olmalıdır (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 517; **Suppl.,** II, 891).
71. Kadı Iyaz, **Tertîbü'l-medârik,** I, 182. Metinde "tutam" (tâka) kelimesi düşmüştür. Allah Resûlü'nün (sav) bazı büyük sahâbîlerin sarıklarını bağlaması ile ilgili olarak bkz. Şâmî, VII, 434.

ORDUNUN ÖN, YANLAR, KALB VE ARKA OLMAK ÜZERE BEŞ KISMA AYRILMASI VE KUMANDANIN KALB KISMINDA BULUNMASI

Araplar orduyu, beş kısma ayrılmış olmasından dolayı "Hamîs" diye adlandırıyorlardı. Ordunun kısımları şunlardır: Kalb (orta, merkezi kısım), Meymene (sağ taraf), Meysere (sol taraf), Mukaddime (ön taraf, öncü kısım) ve Sâka (arka taraf). İbn İshak Siyer'de Mekke fethi **ile ilgili haberleri verirken şöyle der: Abdullah b. Ebî Necîh bana şunu haber verdi: Resûlullah (sav) ordusunu Zû Tuvâ'da kısımlara ayırdığında, Zübeyr b. Avvâm'a bir grupla birlikte Küdâ'dan girmesini emretti. Zübeyr sol cenaha (meysere) kumanda ediyordu. Resûlullah (sav), Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'ye de bir grupla birlikte Kedâ'dan girmesini emretti. Hâlid b. Velîd'e bir grupla birlikte Mekke'nin aşağı tarafında Lît'ten girmesini emretti. Hâlid sağ cenaha (meymene) kumanda ediyordu. Bu cenahta Eslem, Süleym, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne ve Arap kabilelerinden bazıları bulunmaktaydı. Ebû Ubeyde b. Cerrâh da müslümanlarla birlikte ordunun öncü grubu olarak Resûlullah'ın (sav) önünde Mekke'ye doğru ilerliyordu. Resûlullah (sav) bu şekilde Ezâhir'den girdi ve Mekke'nin yukarı tarafında konakladı, orada kendisine bir çadır kuruldu.**[72]

OKÇU KUMANDANI

İbn Hacer **el-İsâbe'**de Abdullah b. Cübeyr el-Ensârî'nin biyografisini vererek şöyle der: Uhud'da okçuların kumandanıydı. **Sahîh-i Buhârî'**de Berâ b. Âzib'in rivâyet ettiği hadîste anılmış olup hadîste şöyle denir: "Müşrikler hezimete uğradıkları zaman okçular ganimet almak için gittiler. Abdullah b. Cübeyr[73] onları engellemeye çalıştı, fakat onlar kendisini terkedip gittiler.[74]

72. İbn Hişâm, II, 406-407. Metindeki hata ve düşüklükler için aslına bakılmalıdır. Ayrıca krş. İbn Kesîr, III, 553, 556-560.
73. Metinde Ca'fer şeklinde geçmiştir.
74. **el-İsâbe,** II, 286; Buhârî, Meğazî 10,17,20. Huzâî de (s. 379) böyle bir başlığa yer vererek Buhârî, İbn İshak ve İbn Abdilber'den naklen bilgi verir.

DÜŞMANLA KARŞILAŞILDIĞINDA DEVLET BAŞKANINI KORUMAK MAKSADIYLA ORDUNUN "KALB" KISMINDA BAŞKANIN KENDİ YERİNE KOYDUĞU VE BİRBİRLERİNİN ELBİSELERİNİ (ÜNİFORMA) GİYDİKLERİ KİMSE

el-İstîâb'da şu bilgi verilir: Uhud savaşı sırasında Ka'b b. Mâlik Allah Resûlünün sarı renkli savaş elbisesini (üniformasını)[75] Allah Resûlü de onun elbisesini giymişti. Ka'b onbir yara aldı.[76]

Derim: Hicret kıssasında vukûbulan olayı da burada zikretmek gerekir. Şöyle ki Hz. Ali, Resûlullah'ın (sav) yatağına yatmış, Kureyşliler onu Hz. Peygamber (sav) sanmışlardı. Sabah olunca Hz. Ali onların yanına çıktı. Bu, kafirlerin zihnen rahat olup Hz. Peygamber'i (sav) izlememeleri için yapılmıştı. Bu kıssa meşhurdur. *"İnkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir"* (Enfal 8/30) âyeti de bu olayla ilgili olarak nâzil olmuştur.

Câhız diye meşhur İmam Ebû Osman b. Bahr, ilginç kitabı **et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk'**ta (s. 124) şöyle der: "Hükümdârlarımızın makamlarını (üzerine) dikilen her gözden ve dinleyen her kulaktan korumaları vâciptir. Görmüyor musun ki, Resûlullah (sav) Allah'ın kendisini himâyesi ve Rûhu'l-Emîn'in koruması gibi Allah tarafından özel bir mekvide tutulmasına rağmen bunu yapmıştı. Hükümdârların da onun izinden gitmeleri ve yaptığını yapmaları gerekir. Müşrikler onu öldürmeyi kurdular, Cebrâil Allah katından kendisine bunu bildirdi, o da Ali'yi çağırarak yatağına yatırdı, kendisi de başka bir yere yattı. Hz. Ali kalktı, onlar da kendisinden uzaklaşıp gittiler. Bunda, zikrettiğimiz hususla ilgili olarak delîllerin en büyüğü ve hüccetlerin en vazıhı vardır. Çünkü hükümdârların nefisleri, yeryüzündeki herkesten ağır basan ağırlıkta en üstün ve değerli nefislerdir. Acemler şöyle der: "Hükümdârın, yattığı yere ana-babasından başkasını muttali etmemesi gerekir. Onlardan başkasından sakınmak ve kendilerine güvenmemek, ihtiyatlı olmak bakımından daha uygun, hükümdârın siyaseti bakımından daha sağlam, Şeriat açısından daha gerekli, teenni ve itidal bakımından da daha isabetlidir." [76/a]

---

75. Burada kullanılan "le'me" kelimesi zırh, silah vb. bütün savaş levâzımatını ifade etmekte olup konu başlığı ile ilgisi bakımından "üniforma" şeklinde tercüme edilmiştir.
76. **el-İstiâb,** III, 288.
76/a. **et-Tâc,** s. 124.

ORDUNUN SAĞ, SOL, MERKEZ VE ÖN KISIMLARINA KUMANDA EDENLER

İbn İshak Siyer'de şöyle der: **Mekke'nin fethi günü Ebû Ubeyde b. Cerrâh müslümanlarla birlikte ordunun öncü kısmındaydı.**[77] el-İstîâb'da **Hâlid b. Velîd'i anarken müellif şöyle der: O, Huneyn Savaşında Resûlullah'ın (sav) ordusunun öncü kısmına kumanda ediyordu, emrinde Benî Süleym kabilesi vardı.**[78] **Resûlullah (sav) Mekke fethinde Hâlid b. Velid'i sağ cenaha, Zübeyr b. Avvâm'ı sol cenaha ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı da vadinin ortasında, piyadelerin "Beyâzika" (ki bunlar aynı zamanda hükümdârın binit devesinin**[79] **görevlileri ve onun işlerini görenlerdir) başına verdi.**[80] **Büyük Bedir Gazvesi ile ilgili haberde şu bilgi geçer: Ordunun arka kısmının başında Benî Mâzin b. Neccâr kabilesinden Kays b. Ebi Sa'saa**[81] **vardı.**[82] **Allah Resûlü (sav) Uhud savaşında piyadelerin başına Benî Amr b. Avf kabilesinden Abdullah b. Cübeyr'i**[83] **koymuştu.**[84]

ASKERLERİN SAVAŞTA KENDİSİYLE BİRBİRLERİNİ TANIDIKLARI İŞARET VE PAROLALARI

Ebû Ya'la "ceyyid" (sahih, makbul) bir senedle Hz. Ali'den şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah'ın (sav) parolası *"ey bütün hayır(ları lutfeden)!"* idi.[85] Taberânî, Ukbe b. Ferkad'dan şu rivâyeti nakleder: "Resûlullah (sav) ashâbının biraz geri kaldığını gördü ve *"ey Bakara Sûresi yârânları!"* dedi.[86] Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud, Seleme b. Ekva'dan şu rivâyeti

77. İbn Hişâm, II, 407.
78. **el-İstîâb,** I, 407.
79. Metinde düşmüştür.
80. Huzâî bu bilgiyi Müslim'den (bkz. Müslim, Cihâd 86) nakletmiştir (s. 376).
81. Metinde Kays b. Sa'saa şeklinde geçmiştir.
82. Huzâî bu bilgiyi İbn İshaktan nakletmiştir. (s. 378) bkz. İbn Hişâm, II, 406-407. Başlıkta anılmamakla birlikte bu bilgi ordunun arka kısmıyla ilgilidir.
83. Metinde Zübeyr şeklinde geçmiştir.
84. Huzâî bu bilgiyi Buhârî'den nakletmekte, "Okçu kumandanı" adını taşıyan bu başlık altında, ayrıca Abdullah b. Cübeyr'in okçu kumandanı olduğunu İbn İshak ve İbn Abdilber'den naklen vermektedir. (s. 379) "Piyade kumandanı" başlığında ise Müslim'den naklen Ebû Ubeyde ile ilgili rivâyet zikredilmektedir. (s. 380)
85. Ebû Ya'la, **Müsned,** I, 390 (nr. 505).
86. bkz. **Mecmau'z-zevâid,** V, 327. Metinde "teahhur" kelimesi "müteahhir" şeklinde geçmiştir. Rivâyet zincirindeki Ali b. Kuteybe'nin zayıf olduğu belirtilmiştir.

tahric ederler: "Resûlullah (sav) zamanında Hz. Ebubekir ile birlikte gazâya çıktım, parolamız *"öldür öldür"* idi.[87] Ebû'l-Hasan b. Dahhâk, Müzeyne veya Cüheyne kabilesinden bir adamdan şu rivâyette bulundu: "Resûlullah (sav) bir grubun parola olarak *'ey haram'* dediklerini duydu ve *'ey helâl'* buyurdu."

el-İsâbe'de müellif Sinan b. Vebre el-Cühenî'nin biyografisini verir ve şu bilgiyi zikreder: Taberânî, Hârice b. Hâris b. Râfi el-Cühenî yoluyla, onun da babasından yaptığı şu rivâyeti nakleder: Sinan b. Vebre el-Cühenî'nin şöyle dediğini duydum: "Benî Mustalik gazvesinde Nebî (sav) ile birlikte idik, parolamız *'ey yardım olunmuş (muzaffer) öldür!'* idi. Taberânî **el-Mu'cemü'l-evsat'**da şöyle der: "Bu hadîs Sinan'dan yalnız bu isnâdla rivâyet edilmiş olup Muhammed b. Cehdam bu isnâdla yalnız kalmıştır."[88]

Burhanuddin el-Halebî **Nûru'n-nibrâs'**ta şöyle der: "Öldür!" sözüyle hem paroladan gözetilen gâye gerçekleşmiş, hem de öldürme emriyle birlikte zafer uğuru umulmuştur. Onlar bu kelimeyi gece karanlığında birbirlerini tanıyabilmek için işaret yapmışlardı.

el-Garîbeyn'de, *"Gecelediğinizde, 'Hâmîm, yardım olunmasınlar (muzaffer olmasınlar)! deyin'"* hadîsiyle ilgili olarak Ebû Ubeyd'in şöyle dediği nakledilir: Bunun manası *"Andolsun, yardım olunmayacaklar"* demektir.[89] **el-İsâbe'**de, müellif herhangi bir nisbe ve mensubiyeti bulunmayan Mühelleb adlı birini zikrederek şöyle der: İbn Şâhin onu anar ve Müsedded yoluyla şu rivâyeti kaydeder: "... Bize mevlâlarımızdan biri olan Zekvân haber vererek şöyle dedi: Mühelleb'in parolası *"Hâmîm, yardım olunmasınlar"* idi. Mühelleb de şöyle der: "Bu, Allah Resûlü'nün (sav) parolasıydı.[90] Nesâî Berâ'dan şu rivâyeti tahric eder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Siz yarın düşmanla karşılaşacaksınız. Onlar arasında çağrımız olarak *"Hâmîm, yardım olunmasınlar"* parolanız olsun. Ebû Dâvud ve Tirmizî şu rivâyeti tahric ederler: *"Düşman size gece baskında bulunursa, 'Hâmîm yardım olunmasınlar'* deyin."[91]

---

87. **Müsned,** IV, 46; Ebû Dâvud, Cihâd 71, 93. Metinde "emit emit" (öldür öldür) ifadesi "ente ente" (sen sen) şeklinde geçmiştir. İbn Hişâm Uhud Savaşında parolanın "öldür öldür" (II, 68), Bedir'de ise "Allah Bir Allah Bir" (I, 634) olduğunu kaydeder.
88. **el-İsâbe,** II, 84. Taberânî'nin rivâyeti için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** VII, 142.
89. bkz. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** I, 446. Yani bu sözle dua değil ihbar (haber verme) kastedilmiştir. Hadîs için bkz. Ebû Dâvud, Cihâd 71; Müsned, IV, 289.
90. **el-İsâbe,** III, 536. Metinde Müsedded ve diğer bazı kelimeler düşmüştür. Bu konuda **el-İsâbe'**de bir önceki biyografi olan Mühelleb b. Ebî Sufra'ya da bakınız.
91. Ebû Dâvud, Cihâd 71; Tirmizî, Cihâd 11. "Beyyeteküm" kelimesi metinde "beyyeneküm"

Doğulu âlimlerden fazîlet ehli biri şöyle dedi: Denildiğine göre bunun mânâsı şudur: Hâmîm bulunan yedi sûre, özel öneme sahip sûreler olup Hz. Peygamber (sav) bunların anılmasının, mevkilerinin yüceliği ve makamlarının büyüklüğü sebebiyle olduğuna dikkat çekmiştir. Şöyle ki onlarla ilahî rahmetin müslümanların yardımına yetişmesi dilenir. *"Yardım olunmasınlar (olunmazlar)"* kelimesi de diğerine bağlı olmayan müstakil bir ifadedir. Sanki o "Hâmîm" dediğinde, birisi kendisine "bu kelimeyi söylediğinde ne olur?" diye sorar, o da "yardım olunmazlar" karşılığını verir.[92] İbn Habîb, insanların ötedenberi parolaya önem veregeldiklerini söyler. İbn Abbas da şöyle der: Bedir Savaşında parola *"ey yardım olunan (muzaffer)"*, Huneyn savaşında *"Hâmîm, yardım olunmasınlar"* ve mağlup olduklarında ise özellikle *"ey Bakara Sûresi yârânı"* idi. Bunu İbn Abbas'tan İbn Yunus nakleder. Şafiîlerden bir âlim, askerin ordu kumandanı üzerindeki haklarını zikreder ve kendisiyle başkalarından ayırdedilmeleri, toplanıp yardımlaşmaları için her gruba birbirlerini çağıracakları bir parola vermesini de bundan sayarak şöyle der: Urve b. Zübeyr, babasından şu rivâyette bulunur: *"Nebî (sav), muhacirlerin*[93] *parolasının 'ey Abdurrahman oğulları', Hazrec'in parolasının 'ey Abdullah oğulları', Evs'in parolasının 'ey Ubeydullah oğulları' olmasını buyurdu ve atını da 'Allah'ın atı' diye adlandırdı."* O âlim şöyle der: Bedir savaşında Resûllahın (sav) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Tanınmak için işaret edinin, çünkü melekler de işaret edinmişlerdir."* Ebû Dücâne, Resûlullah'ın (sav) Bedir savaşında hakkında *"kim onu hakkıyla alacak?"*[94] buyurduğu kılıcı aldığında, başına sardığı kırmızı sarıkla işaretlenmişti (alemlenmişti). Bu bilgiler için **Fevâidü'd-dürer'**e bakınız. Ebû Dücane Simak b. Hareşe'nin **el-İstibsâr'**daki biyografisinde şu bilgi verilir: "O, savaşta tanınmak için kırmızı sarıkla işaretlenirdi; başına sardığı kırmızı sarıkla işaretlenince de insanlar onun savaşacağını anlamış olurlardı."[95]

İbn Ebi'l-Hisâl el-Gâfıkî'nin **Zıllü'l-gamâme**[96] adlı eserinde efendimiz Hz. Hamza'nın biyografisinde şöyle denir:

şeklinde geçmiştir. Ayrıca, metinde verilen Tirmizî'nin lâfzı olup Ebû Dâvud'da "geceleyin zaman" şeklindedir.

92. Bu bilgiler için bkz. **en-Nihâye,** I, 446.
93. Metinde bu kelime mevcut olmayıp devamdan bu husus anlaşılmaktadır. Nitekim bir başka hadîste muhacirlerin parolasının Abdullah, ensârınkinin ise Abdurrahman olduğu kaydedilmiştir (bkz. Ebû Dâvud, Cihâd 71).
94. **Müsned,** III, 23.
95. bkz. İbn Hişâm, II, 66; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 451-452, VI, 96.
96. İbn Ebi'l-Hisâl (ö. 540/1146), **Zıllü'l-ğamâme ve tavku'l-hamâme** (bkz. **Suppl.,** I, 629).

Çetin savaşların şiddetli sesine giden
Ve devekuşunun telekleriyle işaretlenmiş günlerin (savaşların) yüceliğine
Karanlık ve kızıllık içindeki savaş fırınına
Kahramanların görmesi için kendisini
İşaretlerden (bayraklardan) bir işaret (bayrak) olarak
Güçlü ordulara karşı çarpışıyor fedâ ederek kendisini
Ve korunmuş kahramanları yok ederek.

SAFFA NEZARET EDİP DÜZELTEN, ÖNE VE ARKAYA ALAN SAF DÜZENLEYİCİSİ

el-İktifâ'da **Mekke fethi kıssasıyla ilgili olarak şu bilgi nakledilir: Resûlullah (sav) Zû Tuvâ denilen yere geldiğinde, çizgili aba kumaşından bir parça ile sarık sararak bineği üzerinde durdu. Burada durunca, Ebû Kuhâfe —ki gözleri görmüyordu— en küçük oğlundan olan bir kız çocuğuna şöyle dedi: "Ey kızcağızım beni Ebû Kubeys dağına çıkar." O da kendisini dağa çıkardı. Ebû Kuhâfe "ne görüyorsun kızcağızım?" dedi. O, "biraraya toplanmış bir karaltı (topluluk) görüyorum" dedi. Ebû Kuhafe, "bunlar süvarilerdir" dedi. Kız '"bu karaltı içinde ileri geri gidip gelen bir adam görüyorum" dedi. Ebû Kuhâfe "ey kızcağızım, bu** vâzi'**dir, yani süvarilere komuta ve nezaret eden kimsedir" dedi. Kız sonra, "Allah'a yemin ederim, karaltı yayıldı" deyince Ebû Kuhâfe "andolsun süvariler harekete geçti demektir, beni süratle evime götür" dedi.**[97]

el-İsâbe'de müellif, Cündeb b. A'cem[98] el-Eslemî'nin biyografisini verir ve Vâkıdî'nin onu Huneyn gazileri arasında sayarak şöyle dediğini nakleder: Resûlullah (sav) seher vakti ashâbını hazırladı, onları saflar hâlinde düzenledi ve râye ve livâları ehline verdi. (s. 256)[99] İbn İshak'ın Siret'inde şu bilgi verilir: Hibbân b. Vâsi bana bazı hocalarından şunu nakletti: Resûlullah (sav) Bedir günü ashâbının saflarını düzenledi. Elinde bir ok vardı, onunla askeri düzenliyordu. Benî Adî b. Neccâr'ın halîfi (mu-

97. Kelâî, **el-İktifâ fî meğâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ,** II, 297; İbn Hişâm, II, 405. Metinde bazı hatalar mevcut olup bu kaynaklarla karşılaştırılmalıdır.
98. Metinde Elcem şeklinde geçmiştir.
99. **el-İsâbe,** I, 247. bkz. Vâkıdî, III, 895-896. Metinde, konuyla doğrudan alakalı olan safların düzenlenmesiyle ilgili bilgi düşmüştür.

ahidi) Sevâd b. Gaziyye'nin[100] yanından geçiyordu, Sevâd saftan ileri çıkmıştı. Resûlullah (sav) okla onun karnına vurdu ve "ey Sevâd hizaya gir" buyurdu. Bu olayla ilgili olarak İbn Hişâm ve İbnü't-Tilimsânî'nin **Şerhu'ş-Şifâ**'sına bakınız.[101]

AT EDİNME

Tirmizî'nin Câmi'inde Hz. Ömer'den[102] şu rivâyet nakledilir: "Benî Nadîr'in malları Allah'ın Resûlüne fey olarak verdiği, müslümanların ne at ne deve ile çiğnemedikleri (savaşla almadıkları) mallardır. Ve münhasıran Resûlullah'a (sav) aitti. Resûlullah (sav) ailesinin bir yıllık nafakasını ayırıyor, geri kalanı da Allah yolunda hazırlık olmak üzere at ve silaha harcıyordu." Tirmizî bu hadîsin "hasen-sahih" olduğunu söyler.[103] İbn İshak, Benî Kureyza gazvesi ile ilgili olarak şu bilgiyi zikreder: Allah Resûlü (sav) Benî Abdü'l-Eşhel kabilesinden Sa'd b. Zeyd el-Ensârî'yi Benî Kureyza esirlerinden bazılarıyla Necd'e gönderdi. Sa'd onlarla Resûlullah'a (sav) at ve silah satın aldı.[104]

"Kıyâmet gününe dek atların alınlarına hayır (bereket) bağlanmıştır" hadîsini Buhârî[105] ve Müslim,[106] Mâlik'ten, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den naklen rivâyet ederler.[107] Hattâbî şöyle der: "Bu hadîste, at vasıtasıyla kazanılan malın, malların en değerli ve en temizinden olduğuna işaret vardır. Araplar, *'Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakmışsa...'* (Bakara 2/180) âyetinde olduğu gibi malı 'hayır' diye adlandırırlar." İbn Abdilber de şöyle der: "Bunda, atın diğer hayvanlardan üstün olduğuna işaret vardır. Çünkü Allah Resûlü'nden (sav) attan başka hayvan hakkında böyle bir söz varid olmamıştır."

---

100. Metinde Garibe şeklinde geçmiştir.
101. İbn Hişâm, I, 626. Metinde hata ve düşükler mevcuttur. Olayın devamında, Gaziyye Resûlullah'ın kendisini incittiğini söyleyince, Resûlullah karnını açarak kısas yapmasını ister, Gaziyye de ona sarılarak karnını öper ve kendisiyle olduğu bu son demde teninin tenine değmesini arzuladığından böyle davrandığını belirtir. Allah Resûlü (sav) de ona hayır dua eder.
102. Metinde Ali şeklinde geçmiştir.
103. Tirmizî, Cihâd 39. Müslim'in rivâyeti için bkz. s. 576.
104. İbn Hişâm, II, 245. Ayrıca bkz. s. 518, II, 22.
105. Buhârî, Cihâd 43, 44.
106. Müslim, İmâre 96,97,98.
107. Ayrıca bkz. Nesâî, Hayl 7.

Nesâî'de şu rivâyet nakledilmiştir: *"Resûlullah'a (sav) kadınlardan sonra at kadar sevimli gelen birşey olmamıştır."*[108] Hasan b. Arafe'nin **Kitabü'l-Hayl**'ına bakınız. Hâfız Ebû Muhammed Abdülmümin b. Halef ed-Dimyâtî'nin bu konuda eseri,[109] Hâfız Suyûtî'nin **Cerrü'z-zeyl min ilmi'l-hayl**[110] ve Şemsüddin Muhammed b. Emir Abdülkâdir el-Cezâirî'nin **Kitabu's-Sâfinâti'l-ciyâd** adlı bir eserleri vardır. Bu eser ve muhtasarı basılmıştır. Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Bahşî el-Halvetî'nin **Reşahâtü'l-meddâd fîmâ yeteallak bi's-sâfinâti'l-ciyâd** adlı eseri olup Mısır'da Hidiviyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[111] Hâfız Veliyüddin Ebû Zur'a el-Irâkî el-Mısrî'nin **Fadlu'l-hayl ve mâ câe fîhâ mine'l-fadl ve'n-neyl** adlı bir kitabı vardır.[112] Hâfız Siracüddin Muhammed b. Raslân el-Bulkinî'nin **Katru's-seyl fî emri'l-hayl**[113] adlı eseri mevcut olup Hâfız Dimyâtî'nin kitabından ihtisarla bazı ilâvelerde bulunarak yazmıştır. İbn Hüzeyl el-Endelüsî diye bilinen Ebû'l-Hasan Ali b. Abdurrahman'ın **Hilyetü'l-fürsân ve şiârü'ş-şuc'ân**[114] adlı eseri vardır. İbn Hüzeyl'in **Tuhfetü'l-enfüs ve şi'âru sükkâni'l-Endelüs**[115] adlı bir eseri de mevcut olup iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım cihâda, ikinci kısım ise at ve silaha dairdir. Bu konuda ayrıca **Kitabu Yekazatü'n-nais fi tedrîbi'l-mücâhidi'l-fâris, Tehzîbü'l-im'ân fi'ş-şecâa ve'ş-şüc'ân, Râhatü'l-kulûb ve'l-ervâh fi'l-hayl ve's-silah** adlı eserler vardır.[116]

---

108. Nesâî, Hayl 1; **Ahlâku'n-Nebî,** s. 130; **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 430.
109. Dimyâti'nin (ö. 705/1306) eserinin adı **Fadlu'l-hayl** ve bunun kendisine ait muhtasarı olan **Bedîu't-tizkâr fîmâ verede fî fedâili'l-hayl mine'l-ahbâr**'dır (Haleb 1930).
110. **Keşfuzzünûn,** I, 582.
111. Bahşî'nin (ö. 1096/1658) bu eseri Dimyâtî'nin eseri ile birlikte basılmıştır (**Suppl.,** II, 490).
112. bkz. **Keşfuzzünûn,** II, 1279.
113. Bu zat Ömer b. Raslân el-Bulkınî'dir (ö. 805/1402) bkz. **Keşfuzzunûn,** II, 1351; **GAL,** II, 88; **Suppl.,** II, 79.
114. Bu eser L. Mercier tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır: **La parure des cavaliers et l'insigne des preux de Ben Hodeil el Andalousy,** Paris 1922. Ayrıca Arapça metin: Kahire 1951 (bkz. F. Vire, "İbn Hudhayl", **EI.,** III, 804).
115. Bu eser de L. Mercier tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır: **L'ornement des âmes et la devise des habitants d'el-Andalus,** Paris 1936.
116. İbn Cüzey el-Kelbî'nin de **Kitabu'l-Hayl** (Beyrut 1406/1986) adlı eseri vardır. Diğer bazı eserler için bkz. **Keşfuzzunûn,** II, 1417.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ATI

İbn Cemâa Muhtasaru's-siyer'**de Resûlullah'ın (sav) atını anarak şöyle der: Bunlardan biri "Sekb"dir. İlk sahip olduğu at bu olup bir bedeviden satın almıştı. Alnında ve sol ayağında beyazı vardı, kırmızı siyah arası bir renkteydi. İbnü'l-Esîr bu atın yağız olduğunu söyler ve daha sonra, Resûlullah'a (sav) ait olduğu konusunda görüş birliği bulunan yedi atın adlarını sayar. Hz. Peygamber'in (sav) kendisine aidiyeti ihtilaf konusu olan onbeş atı olduğu da söylenmiştir.**[117] **Allah Resûlü (sav) atlarını yarışa sokar, bunun için kalabalık içinde oturur, yarışı kazanan at ve sürücüsüne sevincini izhar ederdi.**

el-İktifâ'**da şu bilgi verilir: Hz. Ömer, ortaya çıkacak herhangi bir duruma karşı hazırlık maksadıyla, her şehirde müslümanların mallarının (bütçenin) fazlasıyla imkân nisbetinde at ediniyordu. Kûfe'de bunlardan dört bin at vardı. Kışın Kûfe kasrının kıble ve sol tarafına düşen yerde barındırıyordu. Bu sebeple buraya "el-Ârî"**[118] **deniliyordu. Fırat nehri ile dere tarafındaki Kûfe evleri arasında ise ilkbaharı geçirtiyordu. Acemler bu yere "ümerânın ahırı" manasına Âhûr-ı Şâhcân diyorlardı. Kûfelilerden bir grup görevlinin başında Selmân b. Rebîa el-Bâhilî bu atların yönetimine bakıyordu. Yarışlarını düzenliyor, hergün onları yürütüyordu. Basra'da da bunun benzeri vardı, yöneticisi de Cez' b. Muâviye idi. Her şehirde imkân ölçüsünde bu uygulama mevcuttu.** el-İstîâb'**da önünde soylu atların bağlandığı ilk kimsenin Muâviye olduğu kaydedilir.**[119]

Nevevî'nin **et-Tehzib'**inde şu bilgi verilir: Allah Resûlü'nün (sav) atları vardı. Sahip olduğu ilk at Sekb'dir. Alnında ve sol ayağında beyazı vardı. Bu, aynı zamanda kendisiyle gazâya çıktığı ilk attır. Sebha[120] adlı bir atı daha vardı. Bu, yarıştırıp kazandığı attır. Diğer bir atı da Mürteciz'di. Bu, Resûlullah'ın (sav) bedeviden aldığı ve hakkında Huzeyme b. Sâbit'in şahitlikte bulunduğu[121] attır. Sehl b. Sa'd şöyle der: Resûlullah'ın

---

117. Bu yedi atın haklarında görüş birliği bulunan atlar olduğunu, ayrıca onbeş at bulunduğunun söylendiğini belirten İbn Cemâa'dır (bkz. Huzâî, s. 386). Bu yedi at şunlardır: Sekb, Mürteciz, Lahîf, Lezâz, Zarib, Sebha ve Verd. Ayrıca bkz. İbn Cüzey, **Kitabu'l-Hayl,** s. 88-90; Âmirî, **Behcetü'l-mehafil,** II, 164.
118. Yem verilen yer demektir. (Huzâî, s. 389-390).
119. **el-İstîâb,** III, 400.
120. Metinde Şebha, **et-Tehzib'**de Şence şeklinde geçmiştir.
121. Resûlullah (sav) burada Huzeyme'nin şâhitliğini iki kişinin şâhitliğine denk tutmuştur. Huzeyme'nin burada özellikle anılması bu sebepledir.

(sav) üç atı vardı: Lizâz, Zarib ve Luhayf.[122] Lezâz'ı kendisine Mukavkıs hediye etmişti. Lahîf'i ise Rabîa b. Ebû'l-Berâ hediye etmiş, O da buna karşılık Benî Kilâb'ın hayvanlarından yaşlı develer vermişti.[123] Zarib'i de Resûlullah'a (sav) Ferve b. Amr el-Cüzâmî[124] hediye etmişti. Temîm ed-Dârî'nin hediye ettiği Verd adlı bir atı da vardı. Resûlullah (sav) sonra onu Hz. Ömer'e hediye etmiş, Hz. Ömer sonra bir adama hediye etmiş ve daha sonra onu satılırken bulmuştu.

Hz. Peygamber'in (sav) seferlerde bindiği Düldül adlı katırı vardı. Resûlullah'tan (sav) sonra, yaşlanıncaya dek yaşadı ve dişleri düştü. Kendisine arpa ezilerek veriliyordu. Yenbu'da öldü. Resûlullah'ın (sav) Adbâ adlı bir devesi de vardı. Buna Ced'â ve Kasvâ da denirdi. Bunların üç ayrı deve olduğu da söylenmiştir. Ufayr adlı bir eşeği de bulunan Hz. Peygamber'in (sav) bir vakitte yirmi sağmal deve, yüz koyun, üç ok, üç yay, altı kılıç, iki zırh ve bir kalkanı mevcut olmuştur.[125] Bu konuda Takiyüddin el-Makrizî'nin **İmtâu'l-esmâ bimâ li'r-Resûl mine'l-ebnâ ve'l emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ** adlı altı ciltlik eserine bakınız.

Faydalı bir bilgi: İbn Gâzî'nin **Sahîh-i Buhârî**'ye yaptığı hâşiyede, râvi'nin "selef bineğin erkek olmasını tercih ediyordu" sözü ile ilgili olarak, İbn Battâl'dan şu nakilde bulunulur: Alacalı dişi bir atı olan Sa'd b. Ebû Vakkâs dışında, selefin dişi hayvana bindiği nakledilmemiştir.

Enteresan bir bilgi: Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe**'de büyük sahâbî Zibrikân b. Bedr b. İmri'l-Kays et-Temîmî es-Sa'dî'nin biyografisini verir ve Kevkebî'nin şöyle dediğini zikreder: Zibrikân, Abdülmelik'e elçi olarak geldi ve kendisine yirmi beş at getirdi. Her atı baba ve anasına nisbet ederek belirtti ve atların her biri için ayrı bir şekilde yemin etti. Abdülmelik şöyle dedi: "Onun yaptığı yeminlerin farklılığına, atların neseplerini bilmesinden daha çok şaşırdım."[126]

---

122. Lezâz'ın Lizâz, Lahîf'in Luhayf şeklinde okunacağını söyleyenler de olup Nevevî de bunu tercih etmiştir.

123. Vâkıdî (**Meğazî,** I, 350) Ebû'l-Berâ'nın da daha önce Resûlullah'a bir at hediye etmek istediği, fakat Resûlullah'ın (sav) müşrikten hediye kabul etmeyeceğini belirterek reddettiğini kaydeder. Lahîf'i Ferve b. Amr'ın hediye ettiği de zikredilmektedir. (bkz. İbn Cüzey, s. 90; **es-Siretü'l-Halebiyye,** III, 430).

124. Metinde Ferve b. Ömer el-Cüdâmî şeklinde geçmiştir.

125. **et-Tehzîb,** I/1, 36-37. Metindeki hata ve eksik bilgiler için bu kaynağa bakılmalıdır. Ayrıca bkz. İbn Cüzey, s. 88-93; Âmirî, II, 163-166; **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 429 vd.; **Uyûnu'l-eser,** II, 401-404; **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 651-656.

126. **el-İsâbe,** I, 543.

EYERCİ

İbn Hayyân el-Isfahânî'nin Ahlâku'n-Nebî **adlı eserinde Ebû Abdurrahman el-Fihrî'den şu rivâyet nakledilir: Resûlullah (sav) ile birlikte Huneyn[127] savaşında bulundum. Şiddetli sıcakta bir yaz günüydü. Şöyle buyurdu: "Ey Bilâl, bana atımı eyerle." Bilâl keçeden yapılmış ince bir eyer çıkardı, riyasız ve gösterişsizdi.[128] Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin** Müsned'**inde Ebû Abdurrahman el-Fihrî hadîsinde o "Biz Huneyn'de[129] Resûlullah (sav) ile birlikte idik" der ve kıssayı anlatır; Resûlullah (sav) "Ey Bilâl!" buyurdu. Bilâl bir ağacın altından fırladı, gölgesi bir kuş gölgesi gibiydi sanki. "Buyur, emret, huzurundayım"[130] dedi. Resûlullah (sav) "Atımı eyerle" buyurdu, o da hurma lifinden iki parçalı bir eyer getirdi, riyasız gösterişsizdiler.[131]**

ALLAH RESÛLÜ'NÜN EYERİNİN NEDEN YAPILDIĞI

İbn Hayyân'ın[132] eserinde keçeden, Tayâlisî ve Sicistânî'nin (Ebû Dâvud) rivâyetlerinde ise hurma lifinden olduğu belirtilir. Arap şiirlerinde ise, eyerlerinin yalnız keçeden olduğu zikredilmektedir.

ALLAH RESÛLÜ BİNDİĞİNDE ÜZENGİSİNİ TUTAN

Nesâî, Abdullah b. Büsr'ün[133] babasından naklettiği şu hadîsi tahric eder: Büsr, Resûlullah'ın (sav) ona misafir olduğunu belirterek olayı anlattı ve şöyle dedi: "Resûlullah (sav) sonra beyaz katırına binmek üzere kalktı, ben de üzengisini tutmak için kalktım."[134]

---

127. Metinde ve Huzâî'de (s. 393) böyle, **Ahlâku'n-Nebî**'de ise Hayber olarak geçmektedir.
128. **Ahlâku'n-Nebî**, s. 132
129. Huzâî'de verildiği hâlde Kettânî'nin zikretmediği Ebû Dâvud'a ait rivâyette Huneyn, Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin rivâyetinde ise "son derece sıcak, bunaltıcı bir günde" şeklindedir.
130. Ebû Dâvud'un (Edeb 155) rivâyetinde "Sana Fedayım" şeklindedir.
131. Bu rivâyet için bkz. **Mecmau'z-zevâid,** VII, 181. Metinde "deffeteyn min lîf" ifadesi "ferseteyn!" şeklinde geçmiştir.
132. Metinde İbn Hibbân şeklinde geçmiştir.
133. Metinde Bişr şeklinde geçmiştir.
134. Bu rivâyet için bkz. **Kenzü'l-ummâl,** XV, 430 (nr. 41704).

BİNME SIRASINDA SÜVARİNİN ELBİSESİNİ EYERDE TOPLAYAN[135]

Seâlibî Fıkhu'l-luğa'**da ve Mutarrız**[136] **da** el-Yevâkit'**te İbn Abbas'tan şu rivâyeti naklederler: "Nebî (sav) Ali'yi bir seriyyede gönderdi. Resûlullah'ın (sav) ona elbisesini giydirip sarık bağladığını gördüm. Ali bindi, Resûlullah'ı (sav) ona dua eder, tavsiyede bulunur ve elbisesini eyerinde toplar gördüm."**[137]

DEVLET BAŞKANININ ATINA BİNEREK YARIŞAN KİMSE

Buhârî'de İbn Ömer'den şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) eğittiği atlar arasında yarış düzenledi. Onları Hayfa'dan gönderdi, varış yerleri ise Seniyyetü'l-vedâ idi. Yarışa katılanlar arasında İbn Ömer de vardı."[138]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ATINI YARIŞTIRMASI VE ASHAPTAN KİMİN YARIŞ İÇİN ATA BİNDİĞİ

Ebû Ubeyd el-Bekrî, Zührî'den şu rivâyeti nakleder: Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Resûlullah'ın (sav) Zarib adlı atıyla yarıştı. Resûlullah (sav) ona Yemenî bir hırka (bürde) giydirdi. Ebû Üseyd es-Sâidî de Resûlullah'a (sav) ait bir atla yarıştı. At çıkagelince Resûlullah (sav) dizleri üzerine doğrularak saftan öne çıktı ve "deniz sanki!" buyurdu. Ebû Üseyd'e de Yemenî bir elbise (hülle) giydirdi.

---

135. Huzâî bu başlıktan önce "Resûlullah'ı (sav) örnek alarak ashaptan üzengi tutanlar başlığını vererek, Kadı Iyaz'ın **eş-Şifâ**'sından şu rivâyeti nakleder: Zeyd b. Sâbit annesinin cenaze namazını kıldı, sonra binmesi için katırı getirildi. İbn Abbas gelerek onun üzengisini tuttu. Zeyd ona "onu bırak, ey Allah Resûlünün amcası oğlu" dedi. İbn Abbas "biz âlimlere böyle davranırız" dedi. Zeyd de onun elini öperek "biz de peygamberimizin ehl-i beytine böyle davranmakla emrolunduk" dedi. (Huzâî, s. 397).

136. Metinde Mutarrizî şeklinde geçmiştir.

137. **Fıkhu'l-luğa,** s. 316 (30. bab, 18. fasıl).

138. Buhârî, Cihâd 58. Metinde yarışın başlangıç ve bitiş yeri zikredilmemiştir. Buhârî'deki rivâyette, ayrıca, bu mesafenin 6 veya 7 mil olduğu, eğitilmemiş atların da Seniyyetü'l-vedâ ile Benî Zurayk mescidi arasında yarıştırıldıkları ve bu mesafenin ise bir mil kadar olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca bkz. II, 214.

Buhârî **Sahih**'te "Atlar arasında yarış babı," "Yarış için atları eğitme babı" ve "Eğitilmiş atla yarış babı", Tirmizî de "Ödüllü at yarıştırma babı" başlıklarına yer vermiştir. **Fethu'l-Bârî**'ye bakınız.[139]

YÜK DEVESİ GÖREVLİSİ

İbn Cemâa ve Kastallânî Resûlullah'ın (sav) hizmetçilerini anarken Esla[140] b. Şerîk b. Avf'tan sözle onun Allah Resûlü'nün (sav) yük devesinin görevlisi olduğunu kaydederler.[141]

Zurkânî, bundan maksadın, deveden yükü indiren ve ona yükleyen kimse olduğunu söyler. Taberânî'nin **Mu'cem**'inde, Heysem b. Zurayk[142] yoluyla, onun babasından, onun Esla b. Şerîk el-Eşcaî'den, onun da Rebî b. Bedr'den yaptığı şu rivâyet nakledilir: Babam kendi babasından, o da Esla denilen birinden şu rivâyeti nakletti: "Ben Hz. Peygamber'e (sav) hizmet ediyor, devesine yükünü yüklüyordum. Bir gün "Ey Esla kalk deveyi yükle" buyurdu, ben de "Ey Allahın Resûlü, ben cünübüm" dedim. Taberânî sonra Esla'dan şu rivâyeti de tahric eder: "Ben Hz. Peygamber'in (sav) devesine yükünü yüklerdim. Soğuk bir gece cünüp oldum. Resûlullah (sav) yola çıkmak istedi, ben cünüp hâlde devesini yüklemekten (hazırlamaktan) hoşnutsuzluk duydum ve su ısıtıp guslettim, sonra da Resûlullah (sav) ve ashâbına yetiştim. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Esla, ne oluyor bineğini (deveni) değişmiş görüyorum?." Ben de "Ey Allahın Resûlü, onu ben yüklemedim, ensardan bir adam yükledi" dedim. Resûlullah "neden?" buyurdu, ben de cünüp olduğumu ve deveyi yüklemesini ona emrettiğimi söyledim.[143]

Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe**'de şöyle der: Şeyh Moğoltay,[144] **Şerhu'l-Buhârî**'de "teyemmüm" bahsinin başında, Esla kıssasını Câhiz'in **Kitâbü'l-Burhân**'ına isnâdla verir ki bu derin vukûfuna bakılırsa kendisi için bü-

---

139. Buhârî, Cihâd, 56,57,58; Tirmizî, Cihâd 22; **Fethu'l-Bârî**, XII, 23-25.
140. Metinde Eslem şeklinde geçmiştir.
141. Huzâî bu bilgiyi İbn Cemâa ve İbn Abdilber'den nakletmekte (s. 405), Kettânî ise İbn Abdilber yerine Kastallânî'yi vermekte ve ardından da onun şerhinden nakilde bulunmaktadır.
142. Metinde Rezin şeklinde geçmiştir.
143. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevahib,** III, 299. Ayrıca bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** I, 91; **el-İsâbe,** I, 36-37; **Mecmâu'z-zevâid,** I, 261-262.
144. Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1361). bkz. Ziriklî, VIII, 196-197.

yük bir kusurdur.[145] Hâkim şu rivâyeti tahric eder: Enes b. Mâlik'in kardeşi Berâ b. Mâlik, bazı seferlerinde Resûlullah'a (sav) devesini hazırlıyordu (yüklüyordu).[146] **el-İstibsâr**'da Külsûm b. Hidm'in biyografisinde, Resûlullah'ın (sav) yük görevlisi (devesini yükleyen) olduğu ve böyle tanındığı belirtilir.[147]

KATIR GÖREVLİSİ

İbn Cemâa Muhtasaru's-siyer'**inde Resûlullah'ın (sav) hizmetçisinden bahsederken, Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin, Resûlullah'ın (sav) katırının görevlisi olduğunu ve seferlerde bineğini çektiğini zikreder.**[148]

Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de (III, 341) şöyle der: Bu, hayvanın bir yüksekliğe (tepe vs.) tırmanışı veya inişi sırasında, ya da yoldan çıkması hâlinde Resûlullah'ın (sav) itidal içinde bulunması içindir. Çünkü o yolda giderken mesela nafile namaz gibi ibâdetle meşgûldü, hayvanla meşgûl olması kendisini bundan alıkoyardı.[149] Bu bilginin aslı Şebramellisî'ye aittir. Derim: Ukbe b. Âmir, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'i,[150] Ebû Dâvud ve Nesâî'de[151] de bu şekilde zikredilmektedir. Adı geçen Âmir ise fıkıh ve ferâizde âlim ve beliğ bir şair olup Muâviye'nin Mısır vâlisiydi.

Faydalı bir bilgi: Suyûtî'nin **el-Evâil**'inde şu bilgi verilir: İslâm'da (İslâmî devirde) görülen[152] ilk katır, Hz. Peygamber'in (sav) katırı Düldül'dür. Onu kendisine Mukavkıs hediye etmişti. Suyûtî bu bilgiyi İbn Sa'd'ın Muhammed b. İbrahim et-Teymî'den[153] naklettiğini kaydeder. Yi-

145. **el-İsâbe,** I, 37.
146. Hâkim, **el-Müstedrek,** III, 291. Burada Berâ'nın yük görevlisi değil, sesinin çok güzel olduğu ve Resûlullah'a (sav) şiir (recez) okuduğu kaydedilir. Nitekim **el-İsâbe**'de (I, 143) Berâ'nın biyografisinde de **el-Müstedrek**'ten naklen bu bilgi verilmektedir. Bu hata, muhtemelen "yürecciz" kelimesinin Kettânî'deki nüshada "yurahhil" şeklinde olmasından kaynaklanmıştır.
147. bkz. **el-İstîâb,** III, 314; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 495 (Burada "rahl" kelimesi düşmüştür).
148. bkz. Zurkânî, III, 298; Âmirî, II, 155 (Burada "bağl" kelimesi "na'l" şeklinde yanlış geçmiştir).
149. Zurkânî, III, 298.
150. **Müsned,** IV, 149.
151. Nesâî, İstiaze 1.
152. Metinde "binilen" şeklinde geçmiştir.
153. Metinde "Temîmî" şeklinde geçmiştir.

ne **el-Evâil**'de şu bilgi zikredilir: Medine'de görülen ilk kır renkli katır, Ferve b. Amr el-Cüzâmî'nin Hz. Peygamber'e (sav) hediye ettiği katırdır.[154] İbn Hacer **el-İsâbe**'de (s. 153) Büsr b. Ebû Büsr el-Mâzinî'nin biyografisini vererek, İbnü's-Seken'in ondan şu tahricde bulunduğunu zikreder: Nebî (sav) onlara "el-Himâretü'ş-Şâmiyye" (Şam eşeği) diye adlandırdıkları bir katıra binmiş olarak geldi.[155] Yine **el-İsâbe**'de (V, 217) Bizanslıların kendilerine bitişik Arap topraklarındaki vâlileri olan ve Suriye'de Maan ve havâlisinde ikâmet eden Ferve[156] b. Amr el-Cüzâmî'nin biyografisini vererek, onun müslüman oluşunu ve Resûlullah'a (sav) beyaz bir katır hediye edişini zikreder.[157]

Teşnîfü'l-mesâmî ala's-Sahîhi'l-câmi'de "Bed'ül-halk" kitabının sonunda, râvinin "Hz. Peygamber'e (sav) eşekler soruldu" sözü ile ilgili olarak İbnü'l-Arabî'nin şöyle dediği kaydedilir: "Soran kimse eşekleri sordu; çünkü onların katırları yoktu ve Resûlullah'ın (sav) Mukavkıs tarafından kendisine hediye edilen Düldül adlı katırından başka da Hicaz'a katır girmiş değildi."

Derim: İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Mukavkıs'ın Hz. Peygamber'e (sav) Düldül'ü hediye edişini zikrederken kullandığı ibâre şudur: O sıralarda Düldül'den başka Araplar'da katır yoktu.[158] Diğer müellifler Hz. Peygamber'in (sav) bundan başka katırları da olduğunu zikrederler ki bunlar muhtemelen Düldül'den sonra gelmiş olmalılar. Siyer kitaplarında kaydedildiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) atlarından Mürteciz kır renkli idi. Bunun gibi, merkebi Ufayr da kırdı. Resûlullah'ın (sav) kendisiyle hicret ettiği Kasvâ adlı devesi de kır idi. Bir de kır renkli katırı vardı.[159]

---

154. **el-Evâil,** s. 89. **Üsdü'l-ğâbe**'de bu katırın kır değil beyaz renkli olduğu (IV, 357), İbn Cüzey'in **Kitâbu'l-Hayl**'ında da (s. 91) adının "Fidda" (Gümüş) olduğu kaydedilir. Her iki rivâyet için bkz. **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 652.
155. **el-İsâbe,** I, 147; **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 654.
156. Metinde Urve şeklinde geçmiştir.
157. **el-İsâbe,** III, 213. Ayrıca bkz. Müslim, Cihâd 76.
158. İbn Sa'd, I, 134. Ayrıca bkz. İbn Cüzey, s. 92
159. bkz. Ebû'ş-Şeyh, **Ahlâku'n-Nebî,** s. 132-134; İbn Cüzey, s. 90; İbn Kesir, **es-Sîre,** IV, 713-715; **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** VII, 651-656.

BİNEĞİ YULARINDAN TUTUP ÇEKEN

Ukbe'nin seferlerde Resûlullah'ın (sav) bineğini çektiği daha önce geçmişti. Ebû Dâvud'un Sünen'**inde Ümmü'l-Husayn'dan şu rivâyet nakledilir: Nebî (sav) ile birlikte Veda Haccı'nı yaptım. Üsâme ve Bilâl'i gördüm; biri Hz. Peygamber'in (sav) devesinin yularını tutmuş, diğeri de elbisesini tutarak onu sıcaktan koruyordu; tâ ki Resûlullah (sav) Cemretü'l-Akabe'yi taşladı.**[160]

Taberî şu bilgiyi zikreder: Hassân el-Eslemî ile Hâlid[161] b. Yesâr el-Gıfârî, Hz. Peygamber'in (sav) bineğini çekiyorlardı. Bu konuda **el-Mevâhib** ve şerhine (III, 345) bakınız.[162]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BİNEĞİNİ KİMİN ÇEKTİĞİ

el-İsâbe'de (II, 10) müellif Hassân el-Eslemî'yi anarak Taberî'den şu nakilde bulunur. O ve Hâlid b. Yesâr el-Gıfârî, Hz. Peygamber'in (sav) bineğini çekerlerdi. İbn Hacer, İbn Fethûn'un bu rivâyete istidrakte bulunduğunu kaydeder.[163] **el-İstibsâr fî menâkibi'l-ensâr'**da Hâris b. Simme'nin Bedir günü Resûlullah (sav) ile birlikte savaşa çıktığı ve bineğini çektiği belirtilir.[164] Şair bununla ilgili olarak şöyle der:

Ya Rab, Hâris b. Simme
Gerçek vefâ ve ahd ehlidir
Koyuldu kuru susuz bir çölde
Kapkaranlık bir gecede bineğini çekmeye
Ümmetin hidayet rehberi Nebî'nin
Aradı cenneti basıp geçtiği yollarla.

160. Ebû Dâvud, Menâsik 34. Burada "haccettim" yerine "haccettik" ifadesi vardır. Metinde "nâka" (deve) kelimesi de düşmüştür. Ayrıca bkz. s. 527.
161. Metinde "hâluhu" (dayısı) şeklinde geçmiştir.
162. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 302.
163. **el-İsâbe,** I, 328.
164. bkz. İbn Hişâm, II, 166; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 398-399. Metinde "mü'temihi" şeklinde geçen şiirin son kelimesi bu kaynaklarda "fimâ semmeh" şeklindedir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KURBANLIKLARINI (BEDENE) SEVKEDEN

el-İsâbe'de (II, 92) Hâlid b. Seyyâr b. Abdiavf[165] el-Gıfârî'nin biyografisini verir ve İbnü'l-Kelbî'den naklen, onunla Hassân el-Eslemî'nin Hz. Peygamber'in (sav) kurbanlıklarını (bedene) sevkettiklerini kaydeder. Bunu İbn Şâhin ve Taberî zikretmişlerdir.[166]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KURBANLIK GÖREVLİSİ

İbn Hacer, **el-İsâbe'**de Nâciye b. Cündeb el-Eslemî'nin biyografisini vererek onun Hz. Peygamber'in (sav) kurbanlıklarının (bedene) görevlisi olduğunu söyler.[167]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SAĞMAL DEVELERİNİN ÇOBANI

Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe'**de Zer b. Ebû Zer el-Gıfârî'nin biyografisini vererek şöyle der: Hâfız Şerefüddin ed-Dımyâtî **Sîret'**inde onun Resûlullah'ın (sav) Gâbe'deki sağmal develerinin çobanı olduğunu zikreder.[168] Yine **el-İsâbe'**de (IV, 240) Arîb el-Müleykî'nin biyografisini vererek İbnü's-Seken'den şöyle dediğini nakleder: "O, Resûlullah'ın (sav) çobanı idi."[169]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SAĞMAL DEVELERİNE KİMİN BAKTIĞI

el-İsâbe'de Hz. Peygamber'in (sav) azatlısı Rebâh'ın biyografisini verir ve kendisinden bu işi yaptığını nakleder.[170]

---

165. Metinde Avf şeklinde geçer. bkz. **el-İsâbe,** I, 407; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 99. Son kaynakta Hassân'dan sözedilmemiştir. İbn Hazm da Cemhere'de (s. 186) Hâlid b. Seyyâr şeklinde kaydetmiştir. Fakat yukarıda geçtiği gibi **el-İsâbe'**de Hassân el-Eslemî'nin biyografisinde Hâlid b. Yesâr şeklinde zikredilmiştir. bkz. dipnot 183.
166. **el-İsâbe,** I, 407; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 99.
167. **el-İsâbe,** III, 541.
168. **age,** I, 481.
169. **age,** II, 479.
170. **age,** I, 502.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ATININ KİMİN YANINDA OLDUĞU

İbn Hacer **el-İsâbe'**de Sa'd b. Mâlik es-Sâidî'nin biyografisini vererek, Ebû Nuaym'ın Ebû'l-Abbas'tan şu tahricde bulunduğunu kaydeder: Ebû'l-Abbas babasından, o da kendi babasından şöyle dediğini nakletti: "Hz. Peygamber'in (sav), babamın yanında atları vardı."[171]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN DEVECİSİ

el-İsâbe'de Abdülmelik b. Bekr'in biyografisini verir ve onun şöyle dediğini kaydeder: "Hz. Peygamber'e (sav) Temîm ed-Dârî ile birlikte geldim. Onun devecisi (erkek develerinin çobanı) idim." İbnü'l-Emin bu rivâyete istidrâkte bulunur.[172] **el-İhtisâr'**da da[173] bu şekilde geçmekte olup ibâresi şöyledir: "Abdülmelik b. Ebî Kesîr, Temîm ed-Dârî ile birlikte geldi, onun devecisiydi." Bu bilgi müellifin kendi elyazısından alınmıştır. Fakat o, Mısır'da basılan nüshada olduğu gibi İbn Ebî Bekr şeklinde değil de İbn Ebî Kesîr şeklinde kaydetmiştir. Sonra **et-Tecrîd'**de Irâkî'nin İbn Ebî Kesîr şeklinde kaydetmiş olduğunu buldum. Bunun benzeri İbn Beşkuvâl'den de nakledilmiş, ancak devamı Hindistan'da basılan nüshada yanlış yazılmıştır. (s. 387)

HAYBER'DE SAVAŞ SIRASINDA ALLAH RESÛLÜ'NÜN BİNEĞİNİ KİMİN TUTTUĞU

İbn Hacer **el-İsâbe'**de Hz. Peygamber'in (sav) âzatlısı Kirkire'nin (veya Kerkere) biyografisini verir ve Vâkıdî'den şu nakilde bulunur: "O Hayber günü savaş sırasında Hz. Peygamber'in (sav) bineğini tutuyordu."[174]

---

171. **age,** II, 34.
172. **age,** II, 431.
173. Bu eser, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebi'l-Alâ el-Irâkî'nin **İhtisâru'l-İsâbe'**si olmalıdır (bkz. s. 63).
174. **el-İsâbe,** III, 293; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 274. Ayrıca bkz. s. 527.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN DEVE ÜZERİNDEYKEN ÜZENGİSİNİ TUTAN

İbn Hacer **el-İsâbe'**de Munka' b. Husayn et-Temîmî es-Sa'dî'nin biyografisini verir ve İbnü's-Seken'in ondan "Hz. Peygamber'i (sav) bir deve üzerinde gördüğünü, Esved'in üzengisinden tutmakta olup boyunun Resûlullah'ın (sav) başı hizasında olduğunu ve insanlar arasında ondan daha uzun boylusunu görmediğini" söylediğine dair rivâyeti tahric ettiğini zikreder.[175] **Sahîh-i Müslim'**de Huneyn Gazvesi münasebetiyle, Abbas b. Abdülmuttalib'den şu rivâyet nakledilir: "Hz. Peygamber (sav) katırını düşmana doğru hızlı gitmesi için ayaklarıyla dürterken ben yularından, Ebû Süfyân b. Hâris de üzengisinden tutuyordu."[176] Buhârî "Kitabü'l-Cihâd"da[177] "Hayvan için üzengi bâbı" başlığına yer verir.[178] **el-Fecrü's-sâti'**de müellif şöyle der: Arapça'da *"rikâb"* denilen üzengi demir veya tahtadan olup atlar içindir; *"garz"* ise deriden yapılmış olup ata *"rikâb"* takılması gibi bu da deve içindir. Bu başlığa yer verilmesi, üzengi kullanmanın caiz olduğunu ifade içindir. Müellif bununla, Hz. Ömer'den nakledilen "üzengileri koparın, develere sıçrayarak binin" sözünün, üzengi edinmeyi men için değil, atlama konusunda eğitilmeleri maksadıyla söylenmiş olduğuna işaret etmiştir. Bunu İbn Battal söylemiştir. İbnü't-Tilimsânî'nin **Şerhu'ş-Şifâ'**sında da ilk kez demirden üzengi yapanın Mühelleb b. Ebî Sufra (ö. 83/272) olduğu kaydedilir.[179]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN DEVESİNİN YULARINI TUTAN

el-İsâbe'de Ebû Kâhil[180] el-Ahmesî'nin biyografisinde, kendisinden şöyle dediği nakledilir: "Bir bayram günü bir deve üzerinde Hz. Peygamber'i (sav) halka hitabediyor gördüm. Bir Habeşî de devenin yularını tutuyordu."[181] Bu bilginin aslı İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (VI, 41) geçmektedir.[182] Ta-

175. **el-İsâbe,** III, 404; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 274.
176. Müslim, Cihâd 76; Hafâcî, I, 48. Metinde Huneyn yerine Hayber geçmiştir.
177. Metinde Kitabü'l-Meğâzî şeklinde geçmiştir.
178. Buhârî, Cihâd 53; **Umdetü'l-kârî,** XI, 405.
179. Bu bilgi için bkz. Ziriklî, VIII, 260-261.
180. Metinde Kâmil şeklinde geçmiştir.
181. **el-İsâbe'**de, IV, 164; **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 260.
182. İbn Sa'd, VI, 62.

berî, Hassân el-Eslemî ve Hâlid b. Yesâr el-Gıfârî'nin Hz. Peygamber'in (sav) bineğini çektiklerini zikreder (bkz. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 345).[183]

Sahîh-i Buhârî' de "Kitâbü'l-İlim"de Resûlullah'ın (sav) *"Kimi tebliğ olunanlar, bizzat benden duyanlardan daha iyi anlayabilir"* sözüne dair bâbda, Ebû Bekre'den şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) devesinin üzerine oturdu, birisi devenin yularından (zimâm veya hitâm) tutuyordu."[184] **Fethu'l-Bârî'**de müellif şöyle der: Bu yuların "zimâm" veya "hitâm" olduğu hususundaki şüphe râviye aittir. Zimâm veya hitâm, devenin burnundaki "el-Büre" denilen halkanın bağlandığı ip mânâsına gelir. Yuları tutan bu zatın adını Buhârî şârihlerinden biri Bilâl şeklinde vermiş olup bu husta Nesâî'nin Ümmü'l-Husayn yoluyla rivâyet ettiği şu habere istinad eder: "Hacca gittim, Bilâl'i Hz. Peygamber'in (sav) bineğinin yularını tutuyor gördüm."[185] Sünen kitaplarında Amr b. Hârice'nin "Hz. Peygamber'in (sav) devesinin yularını tutuyordum." dediği ve hutbenin bir kısmını zikrettiği rivâyet edilir.[186] Bu, daha önceki rivâyette geçen mübhem adın Bilâl şeklinde yorumlanmasından daha evlâdır. Fakat doğrusu, sözkonusu bu kimsenin Ebû Bekre olduğudur. Bu husus İsmâilî'nin, İbnü'l-Mübârek yoluyla İbn Avn'dan naklettiği rivâyetle sabit olmuştur. Rivâyetin metni şudur: "Resûlullah'ı (sav) kurban bayramı günü bineği üzerinde gördüm, bineğin yuvalarından (hitâm veya zimâm'ından demiştir) tuttum." Bundan anlaşılıyor ki yuların "zimâm" ve "hitâm" olduğu hususundaki şüphe Ebû Bekre'ye değil, ondan beriki râviye aittir. Yuları tutmanın faydası, binicisinin rahatsız olmaması için deveyi yalpalamaktan korumaktır.[187] Bu bilgi **Fethu'l-Bârî'**den nakledilmiştir.

Üsdü'l-ğâbe'de bir kıssa buldum ki ashâbın, Hz. Peygamber'in işleriyle mükellef kimseyle bizzat Resûlullah'tan (sav) başkasının tartışmasından hoşlanmadıklarına, herkesin yalnız mükellef tutulduğu hususla bağlı kalmasını arzuladıklarına delâlet eder. Şöyle ki müellif Sa'd b. Ahrem'in biyografisini vererek şöyle der: Sahâbî olup olmadığı ihtilaflıdır. Kûfe'de ikâmet etti. Oğlu Muğîre kendisinden rivâyette bulunmuştur. İsa b. Yunus ve Yahya b. İsa, A'meş'ten, o Amr b. Mürre'den, o da babasından veya amcasından şöyle dediğini rivâyet eder: "Hz. Peygamber'e (sav) geldim, kendi-

183. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 302.
184. Buhârî, İlim 9.
185. Nesâî, Menâsik 220.
186. bkz. **Müsned,** IV, 186-187.
187. **Fethu'l-Bârî,** I, 250-251.

sine birşey sormak istiyordum. Arafat'ta olduğunu bana söylediler. Kendisini karşıladım ve devesinin yularından tuttum. İnsanlar bana bağırdılar. Resûlullah (sav) 'onu bırakın' buyurdu." Sonra da kıssayı anlattı (II, 267). Kıssanın sonunda da Hz. Peygamber'in (sav) ona deveyi bırak sözü mevcut olup İbnü'l-Esîr bunu Ebû Ahmed el-Askerî'nin zikrettiğini söyler.[188]

DEVELERİ NAĞMELERLE COŞTURAN (HÂDÎ)

Nesâî,[189] Abdullah b. Revâha'dan şu rivâyeti nakleder: O (Abdullah), bir yürüyüşü sırasında Resûlullah'la (sav) birlikteydi. Resûlullah (sav) ona şöyle buyurdu: "Ey İbn Revâha, in ve binekleri coştur." Abdullah "Ben bunu artık bıraktım ey Allah'ın Resûlü" dedi. Hz. Ömer şöyle dedi: "Dinle ve itâat et." O da aşağı atladı ve

"Allah'ım sen olmasaydın (dilemeseydin) biz hidayete ermezdik
Namaz kılmaz zekât vermezdik
İndir üzerimize sabır ve sükûnet ve
Ayaklarımızı yerinde tut düşmanla karşılaştığımızda" [190]

şiirini okudu. Nesâî, Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivâyet eder: "Resûlullah'ın (sav) güneş doğuncaya dek uyuyakalıp sabah namazına kalkamadığı gece iki[191] deve coşturan bizimleydi." Ebû Dâvud et-Tayalisî'nin Müsned'inde[192] **Enes'ten şu rivâyet nakledilir: "Enceşe kadınların, Berâ b. Mâlik de erkeklerin develerini coşturuyordu. Enceşe güzel sesliydi, coşturmak için nağme okuduğunda develer koşuşuyordu. Nebî (sav) kendisine 'Ey Enceşe, cam kapları yavaşlat (onlara yumuşak davran)' buyurdu.[193] Hz. Peygamber (sav) kadınları, kalplerinin inceliği sebebiyle cam kaplara (şişelere) benzetmiştir."**[194]

---

188. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 335.
189. Metinde Nesâî'nin **Sünen**'de bu rivâyeti verdiği kaydedilmekle birlikte Huzâî **Sünen**'i zikretmemiştir (s. 409).
190. Metinde yalnız ilk mısra verilmiştir. Bu şiir için ayrıca bkz. S. Erdem-H. Kılıç, "Abdullah b. Revaha", **DİA,** I, 130.
191. Metinde bir şeklinde geçmiştir.
192. Huzâî, Tayâlisî'nin bu rivâyetini **el-İstîâb**'dan naklen vermiştir (s. 409). bkz. **el-İstîâb,** I, 117-118.
193. Huzâî, yalnız Enceşe'nin anıldığı bir rivâyeti de Buhârî'den nakletmiştir (s. 410). bkz. Buhârî, Edeb 90, 116; Müslim, Fedâil 70-73; **Fethu'l-Bârî,** XXII, 350-351.
194. Huzâî bu bilgiyi de **el-Meşârik**'ten nakletmiş olup (s. 410) Resûlullah (sav) develerin hızlı gitmesiyle kadınların incinmemeleri için bu ikazda bulunmuştur.

VEDA HACCINDA ALLAH RESÛLÜ'NÜN KURBANLIKLARINA (HEDY) KİMİN BAKTIĞI

Hz. Peygamber (sav), yanında çok sayıda "hedy" kurbanı olduğu hâlde Veda Haccı'na çıktı. İbn Sa'd'ın belirttiği gibi kurbanlara Nâciye b. Cündeb el-Eslemî bakıyordu. O, Resûlullah'ın (sav) Medine'den sevkettiği bütün kurbanlıklara bakmaktaydı. **Tabakât'**a bakınız.[195]

SİLÂH GÖREVLİSİ VE ALLAH RESÛLÜ'NÜN SİLÂHI

Daha önce İbn İshak'tan nakledildiği üzere Allah Resûlü (sav) Sa'd b. Zeyd'i kendisi için at ve silah almak için Necd'e göndermişti.[196] Hz. Peygamber (sav) o sırada milletlerin sahip oldukları silah çeşitlerini elde etmişti. Resûlullah'ın (sav) her birinin özel adı bulunan dokuz kılıcı vardı.[197]

Sirâcüddin el-Bulkînî'nin torunu Şeyh Abdülbasit bu kılıçların adlarını manzume hâlinde şöyle belirtir:

Hidayet rehberimizin kılıçları vardı dokuz tane
Rasûb, Mihdem ve Zülfikâr
Kadîb, Hatf, Bettâr, Adb
Kalaî ve Me'sûr[198] kan fışkırtan
Bu sayının hikmeti, Mûsa'nın mûcizelerine denkliktir.
Hepsi de helâk sebebidir düşman için.[199]

Başka müellifler bu kılıçlara Ma'sub adlı bir kılıç daha eklerler. Bedreddin el-Karâfî bunun Hz. Peygamber'in (sav) kılıçlarından olduğunu söyler. Başka bir müellif Samsâme adlı bir başka kılıç ilâve eder. İbnü't-Tayyib eş-Şerkî'nin, İbnü'l-Cezerî'nin **Sîret'**ine yaptığı şerhe[200] bakınız. Yine İbnü't-Tayyib'in **el-Kâmus** hâşiyesinde *"hsm, adb, fkr, rsb"* maddelerine bakınız.

---

195. İbn Sa'd, II, 121,168. Ayrıca bkz. **el-İsâbe,** III, 541.
196. İbn Hişâm, II, 245. Ayrıca bkz. s. 503, II, 22.
197. Huzâî (s. 416) kılıçlarla ilgili bu bilgiyi İbn Cemâa'dan naklederek şiirde geçen dokuz kılıcın adını kaydeder. Şâmî (VII, 581-585) bu kılıçlar hakkında etraflı bilgi vererek, Samsâme ve Luhayf'ı da ekler. Ayrıca bkz. İbn Sa'd I, 485-487; Âmirî, II, 168; İbn Seyyidinnâs, II, 397.
198. Metinde Mâtûr şeklinde geçmiştir.
199. Benzeri bir şiir için bkz. Şâmî, VII, 584.
200. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) **Zâtü'ş-şifâ fî sîreti'n-nebî ve'l-hulefâ'**sına M.b. Tayyib'in (ö. 1170/1756) **el-İstişfâ** adlı şerhidir (**Suppl.,** II, 277).

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KILICINI NEREYE TAKTIĞI

Allah Resûlü'nün (sav) kılıç taşımada sünneti, bugün âdet olduğu gibi beline bağlamak şeklinde değil de İbnü'l-Cevzî'nin kaydettiği üzere onu yüce (kerim) boynuna asarak kuşanmasıdır. Zurkânî bunu **Şerhu'l-Mevahib'**de nakleder. (IV, 335). Medine halkı bir gece korkuyla çağrıştı ve bazı kimseler sese doğru gittiler, Resûlullah (sav) dönmüş olarak onlarla karşılaştı. Allah Resûlü (sav) sese doğru onlardan önce giderek haberi araştırmıştı; Ebû Talha'ya ait çıplak bir at üstünde, kılıç da boynundaydı, "korkmayın!" diyordu.[201] Bu hadîs **Sahihayn,**[202] Ebû Dâvud ve Tirmizî'de[203] nakledilmektedir. Zurkânî, "kılıç boynundaydı" sözüyle ilgili olarak şöyle der: "Yani kılıcın bağı keremli boynuna asılı şekilde onu kuşanmıştı." Hafâcî de **Şerhu'ş-Şifâ'**da şöyle der: "Kılıç boynundaydı" sözünden maksat, yani Hz. Peygamber (sav) kılıcın bağı keremli boynuna asılı olarak onu kuşanmıştı" demektir. Bil ki[204] kılıç taşımada sünnet, bugün yapıldığı üzere bele bağlamak değil, İbnü'l-Cevzî'nin de dediği gibi bu şekildedir.[205] Zurkânî, Uhud Gazvesi'yle ilgili olarak şöyle der: "Kılıcını kuşandı, yani kılıcının bağını sağ omuzuna geçirdi, kılıç da sol koltuğunun altındaydı." İbn Sa'd[206] şöyle der: Resûlullah (sav) zırhı[207] sırtına geçirdi ve ortasını kılıcının bağından deri bir kuşakla bağladı, kılıcını kuşandı ve kalkanı da sırtına attı.[208] Hz. Peygamber (sav) kılıç ve harp âletlerini süslerdi.[209] Beş mızrağı, bir çok harbesi (kısa mızrak), asaları (aneze), yedi zırhı ve bir kaskı vardı.[210] İbn Cemâa **Sîret'**inde şöyle der: Resûlullah'ın (sav) savaş sırasında giydiği üç cübbesi vardı. Cübbelerden biri yeşil sündüsten (ince dibâcdan) idi. Resûlullah (sav) bir defasında yenleri dar bir cübbe giymişti.[211] Allah Resûlü'nün (sav) beline bağladığı ve gümüşten üç halkası olan deri bir

201. Huzâî bu rivâyeti Tirmizî'den naklen vermektedir (s. 417).
202. Buhârî, Edeb 39.
203. Tirmizî, Cihâd 14.
204. Metinde "anlaşıldı ki" (ulime) şeklinde geçmiştir.
205. Hafâcî, II, 51.
206. Metinde İbn Es'ad şeklinde geçmiştir.
207. Metinde "der" (zırh) kelimesi "zer" şeklinde geçmiştir.
208. İbn Sa'd, IV, 38.
209. bkz. Huzâî, s. 419. Ayrıca bkz. İbn Kesir, **es-Sîre,** IV, 707,714; Şâmî, VII, 581.
210. Huzâî bu bilgiyi İbn Cemâa'dan nakletmiş olup (s. 422,425,430) metinde "anezât" kelimesi "gazât," "bîda" da "nîda" şeklinde geçmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. Şâmî, VII, 585-587; Âmirî, II, 167-168.
211. bkz. Huzâî, s. 428.

kuşağı vardı. Toka ve ucu da gümüştendi.[212] Ebû'l-Feth el-Ya'meri de **Sîret**'inde bu bilgiyi verir.

İbn Sa'd[213] ve başkaları, Hz. Peygamber'in (sav) Uhud Gazvesi'nde beline deri bir kuşak bağladığını zikrederler ki Ya'meri de bunu teyid eder. Zurkânî **Şerhu'l-Mevâhib**'de şöyle der: İbn Teymiyye'nin "Hz. Peygamber'in (sav) beline deri kuşak bağladığına dair bir bilgi bize ulaşmamıştır" şeklindeki sözü bir kusurdur. Çünkü İbn Sa'd sika (güvenilir) ve hâfız bir kimse olup nefyedene (bu hususun meydana gelmediğini ileri süren) karşı hüccettir, özellikle o kimse nefyi mutlak olarak belirtmemişse. O hâlde "kîl u kâl"i (dedikoduyu) bırak.[214] Hz. Peygamber (sav) Fetih yılı Mekke'ye başında miğfer olarak girdi. Miğfer, "kalensüve" (şapka) ve "himâr" (sarık) gibi, örülmüş zırhtan başa giyilen şeydir.[215] Bu, meşhur bir hadîs olup hâfızlardan bazıları onu müstakil olarak birçok esere konu etmişlerdir.

Latife: Alauddin Ali b. Muhammed es-Sa'dî'nin (ö. 717/1317) **Risâle fi'l-mufahâre beyne's-seyf ve'r-remh,** Ebû Hafs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kâtib el-Endelüsî'nin[216] (404/1014 yılından sonra yaşıyordu) **Müfâhare beyne's-seyf ve'l-kalem,** Ali b. Hîbetullah b. Mâkûlâ'nın[217] yine **el-Müfâhare beyne's-seyf ve'l-kalem ve'd-dînâr** adlı eserleri yanında, İbn Nübâte[218] ve başkalarının da bu tür eserleri vardır.

Enteresan bir bilgi: Ârif en-Nablusî'nin **Şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye** adlı eserinde Merğinânî'den şu nakilde bulunulur: Hz. Ömer Kisrâ'nın hazinelerini ele geçirdiğinde, askerlerinin en uzun boylusu olan Sürâka'ya Kisrâ'nın kaftanını (kabâ') giymesini emretti, o da giydi. Sonra ona belini bağlamasını söyledi o da bağladı. Sonra kuşağı bağlamasını söyledi o da bağladı. Kuşak altın süslemeli olup mücevherattan kaşları vardı. Bu da, bunun caiz olduğuna delâlet eder.

---

212. bkz. Huzâî, s. 429.
213. İbn Sa'd, II, 38.
214. Zurkânî, II, 24. Aynı mânâya gelmekle birlikte ifadeler farklı olup karşılaştırılmalıdır.
215. Huzâî (s. 430) bu rivâyeti Tirmizî'den nakletmiştir. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, IV, 708,712. Huzâî bu başlık altında ayrıca Resûlullah'ın (sav) yay ve ok kuburları (s. 423) ile kalkanlarından (s. 431) bahsetmiş olup Kettânî zikretmemiştir.
216. bkz. **Suppl.,** II, 910.
217. bkz. İbn Mâkûlâ, **el-İkmâl,** I, 45.
218. İbn Nübâte (ö. 768/1366) **Müfâhare beyne's-seyf ve'l-kalem** (bkz. **Suppl.,** II, 5) Ayrıca bkz. **Suppl.,** II, 9,174.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖNÜNDE KISA MIZRAĞI (HARBE) TAŞIYAN

Ebû Muhammed b. Hayyân el-Isfahânî Ahlâku'n-Nebî[219] **adlı eserinde İbn Yezîd'den şu rivâyeti nakleder: Necde el-Harûrî beni İbn Abbas'a, Resûlullah'ın (sav) önünde harbe ile yürünüp yürünmediğini sormam için gönderdi. İbn Abbas da "evet, Huneyn'den dönüşünde" dedi.**[220]

Daha önce geçtiği üzere Habeşiştan kralı Necâşî Hz. Peygamber'e (sav) bir harbe hediye etmişti; bayram günü musallaya çıktığında önünde taşınırdı. Halifeler bu harbeyi birbirlerine aktarmışlardır. Bu, Allah Resûlü'nün (sav) Uhud savaşında kendisiyle Übey b. Halef'i öldürdüğü harbe olup "aneze" diye de anılırdı.

KILIÇ TAŞIYAN

el-İstîâb, er-Ravdü'l-ünüf **ve** Nûru'n-nibrâs**'ta geçtiği üzere Dahhâk b. Süfyân b. Ka'b, Resûlullah'ın (sav) yanıbaşında onun kılıcıyla duran kahramanlarından biriydi. Yalnız başına yüz atlıya denk idi. Zübeyr b. Bekkâr**[221] **zikreder: Dahhâk b. Süfyân, Hz. Peygamber'in (sav) yanıbaşında kılıcını kuşanarak duran kılıç taşıyıcısı idi.**[222]

Hudeybiye antlaşması kıssasında geçtiği üzere; Urve Hz. Peygamber'le (sav) konuşuyor, Muğîre b. Şu'be de Resûlullah'ın yanıbaşında kılıç ve miğferi kuşanmış olarak duruyordu.[223] Hâfız İbn Hacer **Fethü'l-Bârî**'de şöyle der: Bunda, düşmana korku salacak koruma ve benzeri bir davranış maksadıyla, emîrin (yönetici, kumandan) yanıbaşında kılıçla durmanın câiz olduğuna delîl vardır. Oturan kimsenin başına dikilmenin nehyedilmiş olması bununla çatışmaz. Çünkü o nehiy (yasaklama) büyüklük taslama ve gururlanma hâlinde sözkonusudur.[224]

219. Metinde eserin adı zikredilmemiştir.
220. **Ahlâku'n-Nebî,** s. 128. Metinde ve Huzâî'de (s. 432) Huneyn olarak geçen kelime burada Hayber şeklindedir.
221. Metinde İbn Bedr şeklinde geçmiştir.
222. **el-İstîâb,** II, 207. **Nûru'n-nibrâs** müellifi Huzâî'den sonra yaşamış olup bu eser Kettânî tarafından metne ilâve edilmiştir.
223. bkz. Buhârî, Şurût 15.
224. **Fethu'l-Bârî,** XI, 169.

İmam Mecdüddin İbn Teymiyye **el-Müntekâ'**da,[225] Muğîre'niṇ anılan kıyamıyla ilgili olarak şöyle der: Bu hadîste, düşmanı ürkütmek maksadıyla savaşta gururlanma ve üstünlük taslamanın müstehab olduğuna delîl vardır. Ve bu, Hz. Peygamber'in (sav) "Huzurunda insanların dikilip durmalarından hoşlananlar..." hadîsiyle ifade ettiği kınamasına dahil değildir. Başkaları da bunu söylemişlerdir. Hattâbî şöyle der: Bunda, liderin, korku mevkii ve savaş alanlarında yanıbaşına adamlar dikmesinin câiz olduğuna delîl vardır. Resûlullah'ın (sav) *"Kim huzurunda insanların saf saf dikilip durmalarından hoşlanırsa, ateşten yerine hazırlansın"* sözü, bununla gururlanmayı amaçlayan, övünme ve büyüklük taslama tavrı takınan kimseler içindir.[226] İmam İbn Müflih **el-Â'dâbü'l-kübrâ'**da şöyle der: Bundan maksat şu olmalıdır: Kim bunu şer'î bir maksatla yaparsa bir beis yoktur.[227]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HUZURUNDA BOYUN VURANLAR

İbn Seyyidinnâs **Sîret'**inde bunların biyografilerini vermiş olup beş kişiyi saymıştır. Bunlar Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvâm, Mikdâd b. Amr, Muhammed b. Mesleme ve Âsım b. Sâbit'tir.[228] İbn Kayyim bunlara Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî'yi ekler.[229] **Nûru'n-nibrâs'**ta müellif şöyle der: İbn Seyyidinnâs, onlardan Uveym[230] b. Sâide'yi, Osman'ı ve ensardan bir şahsı (burada) zikretmemiştir. Oysa O (İbn Seyyidinnâs) Uhud Gazvesi'nde Hâris b. Süveyd b. Samit[231] kıssasında şu bilgiyi verir: "Hz. Peygamber (sav) Hâris'i huzuruna getirtti ve Uveym b. Sâide'ye boynunu vurdurttu.[232] İbn

225. Bunun şerhi **Neylü'l-evtâr'**da (VIII, 37-38) Muğîre'yle ilgili rivâyet verilmiş olup sözkonusu yorum burada geçmemektedir. Kettânî'nin bu bilgiyi naklettiği **el-Âdâbu'ş-Şer'iyye'**de **"el-Müntekâ"** yerine **"Ahkâmuhu'l-müntekâ"** şeklinde geçmekte olup bu, muhtemelen **el-Müntekâ'**nın kendisinden özetlendiği **el-Ahkâmü'l-kübrâ'**dır. (bkz. **ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** II, 252).

226. Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** III, 202. Sözkonusu hadîs için ayrıca bkz. **Kenzü'l-ummâl,** IX, 138 (nr. 25387).

227. İbn Müflih, **el-Adâbu'ş-Şer'iyye,** I, 415. İbn Teymiyye'nin sözü dahil burada verilen bilgilerin hepsi bu eserden nakledilmiştir.

228. İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-eser,** II, 396.

229. İbn Kayyim, **Zâdü'l-meâd,** I, 127.

230. Burada ve aşağıda Uveymir şeklinde geçmiştir.

231. Metinde Salt şeklinde geçmiştir.

232. bkz. **Uyûnu'l-eser,** II, 25. İbn Hişâm (II, 89), Hâris b. Süveyd'in boynunu Hz. Osman'ın vurduğunu kaydeder ve ensârdan birinin vurduğunun söylendiğini de belirtir.

Seyyidinnas'ın bu kimseleri sayarken maksadı, muhtemelen, bu işi mükerreren yapanlar olmalıdır.

el-Mevâhib'de şu bilgi verilir: Hz. Peygamber'in (sav) huzurunda Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvâm, Mikdâd b. Amr, Muhammed b. Mesleme, Âsım b. Sâbit b. Ebi'l-Eklah[233] ve Dahhâk b. Süfyân boyun vuruyorlardı. Sonuncusu, yüz atlıya denk sayılan bir kahramandı.[234]

KILIÇ CİLÂCISI

el-İstîâb'**da şu bilgi verilir: Ensârın mevlâsı Merzûk es-Saykal Resûlullah'ın (sav) sohbetinde bulunmuş olup kılıcını cilâlamıştır.**[235]

el-İsâbe'de şu bilgi verilir: Beğavî ve Taberânî bu hadîsi Muhammed b. Humeyr yoluyla tahric etmiş olup o şöyle der: "Bize Ebû'l-Hakem anlattı: Bana Merzûk es-Saykal haber verdi: O, Resûlullah'ın (sav) kılıcı Zülfikâr'ı cilâladı; kabzasının gümüşten bir ucu,[236] bağında bir halkası ve ortasında da gümüşten bir süs topuzcuğu vardı."[237] İbn Hacer bunun ardından, Askerî ve başkalarından onun hakkında "Hz. Peygamber'le (sav) sohbeti vardır" ve İbn Hibbân'dan "Hz. Peygamber'le (sav) sohbeti olduğu söyleniyor" şeklinde nakillerde bulunduktan sonra, Merzûk es-Saykal'ın sahâbî olduğunu kesin şekilde ifade yolunu tuttu.[238]

Tenbih: Ok, kılıç ve mızrak (harbe) gibi savaş âletleri o devirde bilinen âletlerdi; top ve benzeri silahlar ise yenidir. Ebû İshak İbrahim b. Ahmed Gânim el-Endelüsî'nin **el-İzzü'z-zâi' fi'l-mücâhidîn bi'l-menâfi**[239] adlı bir eseri vardır. Bu kitap mevcudu bulunmayan bir eser olup bir nüshası şimdi Mısır'da bulunmaktadır. İmam Hâfız Bedrüddin İbn Cemâa el-

233. Metinde Eflah şeklinde geçmiştir.
234. bkz. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 303.
235. **el-İstîâb,** III, 517-518; **Üsdü'l-ğâbe,** V, 144. Huzâî (s. 439) bu bilgiyi **Ahlâku'n-Nebî**'den de nakletmiştir. (bkz. **age,** s. 122)
236. Metinde "Kabia" kelimesi "Kabisa" şeklinde geçmiştir.
237. Bu rivâyet için bkz. **Ahlâku'n-Nebî,** 122.
238. **el-İsâbe,** III, 401. Esasen İbn Hacer, bu rivâyette Merzûk'un sahâbîliğine delâlet bulunmadığını, ancak, onun sahâbî olduğunu kesin şekilde belirtenler katında bir başka mesnedin varlığı ihtimâliyle sahabe içinde zikrettiğini belirtir.
239. **el-İzzu ve'l-menâfi li'l-mücâhidin fi sebilillâh bi-âlâti'l-hurûb ve'l-medâfi** (bkz. **GAL.,** II, 618).

Makdisî'nin **Müstenedü'l-ecnâd fi âlâti'l-cihâd**[240] adlı bir eseri olup İbn Süleyman er-Rûdânî **Sıla'**sında bunu zikretmiştir.[241] Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî[242] **Fethu'l-Vehhâb alâ Hidâyeti't-tüllâb** adlı eserinde şöyle der:"İslâm'ın ilk zamanlarında Medine-i Münevvere'de; emniyetin azlığından dolayı, kişi silahsız dolaşmazdı. Çünkü bütün dünyada insanlar onlara düşmandı." Derim: Namazda bile olunsa silah taşımaya teşvikte bulunulmuş olması da bunu teyid eder. Bu konuda **el-Medhal** ve başka eserlere bakınız.

YOLDA KILAVUZ

Allah Resûlü'nün (sav) hicret sırasındaki kılavuzu: Sahîh'te[243] **geçtiği üzere Resûlullah (sav) hicret sırasında Benî Dîl'den**[244] **mâhir bir kılavuz olan bir adamı tuttu. Bu kılavuz Kureyş kafirlerinin dini üzereydi.**[245] **Uhud savaşında kılavuzu: Uhud savaşında Hz. Peygamber'in (sav) kılavuzu İbn İshak'ta geçtiği üzere, Beni Hârise b. Hâris kabilesinden Ebû Hasme idi.**[246] **Hudeybiye Gazvesi'nde kılavuzu: Resûlullah'ın (sav) Hudeybiye Gazvesi'nde kılavuzu ise Eslem kabilesinden bir adamdı.**[247]

el-İstîâb'da müellif Sa'd el-Arcî'nin biyografisini vererek şöyle der: O, hicreti sırasında Hz. Peygamber'in (sav) Medine'ye kadar götüren kılavuzu idi.[248] **el-İsâbe**'de müellif, Ka'b el-Ahbâr'ın karısının oğlu olan Tabî el-Himyerî'nin biyografisini verir ve Ebubekir el-Bağdâdî'den şu nakilde bulunur: Bağdâdî onu Humus halkından sahâbenin ardından gelen en âlî tabakadan kimseler arasında zikrederek şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav)

240. bkz. Ziriklî, VI, 188. "Müstened" kelimesi metinde "müsned" şeklinde geçmiştir.
241. **Sılatü'l-halef**'in "mim" harfinde (s. 351-428) bu esere rastlanmamıştır.
242. Bu zat ve adı geçen eseri için bkz. Vülâtî, **Fethü'ş-şekûr,** s. 152-153.
243. Huzâî (s. 441) burada yalnız Buhârî'yi anmış olup metinde Sahihayn şeklinde geçmiş olması hatadır.
244. Metinde Hüzeyl şeklinde geçmiştir.
245. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 45. Ayrıca bkz. II, 38.
246. İbn Hişâm, II, 65. Metinde Hatme b. Nâris şeklinde geçen isim İbn Hişâm'da da yanlış olarak Ebû Hayseme şeklinde kaydedilmiştir. (bk. **DİA,** X, 145)
247. **age,** II, 309.
248. **el-İstîâb,** II, 48; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 360-361. el-Arcî, metinde el-Urfî şeklinde geçmiştir. Sa'd, Resûlullah'a (sav) Arc'dan Medine'ye kadar kılavuzluk etmiştir.

kılavuzu bir adamdı. Resûlullah (sav) ona İslâma girmesini teklif etti, o ise Resûlullah'ın vefâtına dek müslüman olmadı (I, 190).[249]

İbn Hacer **el-İsâbe'**de Sâbit b. Dahhâk b. Halîfe el-Ensârî'nin biyografisini verir ve İbn Ebî Dâvud ile İbnü's-Seken'in Ebubekir b. Ebi'l-Esved yoluyla şu rivâyeti tahric ettiklerini zikreder: Sâbit b. Dahhâk, Hendek Gazvesi günü Hz. Peygamber'in (sav) terkisine binen ve Hamrâü'l-Esed'e gidişte kılavuzluğunu yapan kimseydi. (s. 201).[250]

Yine **el-İsâbe**'de (I, 302) Cebbâr es-Sa'lebî'nin biyografisini verir ve Vâkıdî'den naklen onun Allah Resûlü'nün (sav) Gatafân'a gidişinde kılavuzu olduğunu zikreder.[251] Yine **el-İsâbe**'de Huseyl[252] el-Eşcaî'nin biyografisini verir ve Hz. Peygamber'in (sav) Hayber yolunda onu ashâbına kılavuzluk etmesi için yirmi sâ karşılığında tuttuğunu, onun da bunu yapıp sonra da müslüman olduğunu zikreder.[253] Yine **el-İsâbe'**de Mezkûr el-Uzrî'nin biyografisini verir ve Vâkıdî'den onun Hz. Peygamber'in (sav) kılavuzu olduğunu nakleder. Sonra da Hâkim'in **el-İklîl** adlı eserinden, onun senediyle şu rivâyeti nakleder: "Hz. Peygamber (sav) yanında Benî Uzre'den mâhir bir kılavuz olarak Şam'a yaklaşmak istediğinde... (bkz. VI, 76). Hadîs.[254]

DEVLET BAŞKANININ UĞRADIĞI ÇÖLLERDE, ORAYA VARMIŞ OLDUĞUNU GÖSTERMESİ VE DAVETİNİN ORAYA ULAŞTIĞINA BİR İŞARET OLMASI İÇİN YAPTIRDIĞI YAPI

Siyer kaynaklarında geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) Tâif Gazvesi'ne çıktığında Nahletü'l-Yemâniyye, sonra Karn, sonra Muleyh, sonra Liyye' (vadisin) de Buhratü'r-Ruğâ'a vardı, orada bir mescid yaptırdı ve içinde namaz kıldı.[255] İbn Bâdis şöyle der: "Bunda, İslâm'a ve İslâm dâvetinin oraya ulaştığına işaret olması için, mamur yerlerde ve çöllerde mescidler yapılmasına delîl vardır."

249. **el-İsâbe,** I, 187.
250. **age,** I, 193.
251. **age,** I, 220.
252. Metinde Cemil şeklinde geçmiştir.
253. **age,** I, 332.
254. **age,** II, 396. Hadîsin tam metni için bu esere bakınız.
255. bkz. İbn Hişâm, II, 482. Karn, Muleyh ve Liyye metinde geçmemektedir. Buhra kelimesi ise Şecere şeklinde geçmiştir.

el-Mevâhib'de Tebük Gazvesi'nden sözedilirken "Tebük yolunda mescidler yapıldı" denilmekte, Zurkânî de şerhinde şöyle demektedir: Yirmi mescid yapıldı; yani bu yerlerde Resûlullah (sav) namaz kıldığı için orada mescidler yapılmasına sebep oldu. Bu yerlere işaretler konuldu, daha sonra da mescidler bina edildi.[256]

YOL GÜVENLİĞİNİ SAĞLAYAN

el-İstîâb'**da Gâlib b. Abdullah el-Leysî'nin biyografisinde, onun Hz. Peygamber (sav) tarafından yol güvenliğini sağlamak için gönderilen kimse olduğu belirtilir.**[257]

el-İsâbe'de müellif, Gâlib b. Abdullah'ın bu rivâyetini Buhârî'nin **et-Târih**'te ve ayrıca Beğâvî'nin tahric ettiğini belirterek "... ve kendisine casusluk yapmam için" ilâvesini kaydeder.[258]

BİNEĞİNE BİNMESİ İÇİN ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖNÜNDE EĞİLEN KİMSE

el-İstîâb'da Resûlullah'ın (sav) hizmetçisi Mâriye'nin biyografisini verir ve künyesinin Ümmü'r-Rebâb olduğunu belirterek onun rivâyet ettiği hadîsin Basralılarca nakledildiğini söyler: "O, müşriklerden kaçtığı gece bir duvara çıkması için Hz. Peygamber'e (sav) eğildi" (s. 778).[259] İbn Hacer de **el-İsâbe**'de onun biyografisini vererek şu ilâvede bulunur: Bu hadîsi İbn Mende, Ya'lâ b. Esed yoluyla tahric eder; Ya'lâ, Abdullah b. Hubeyb'den, o Ümmü Süleyman'dan, o annesinden, o da annesi Mâriye'den şöyle dediğini rivâyet etti: "Resûlullah'a (sav) eğildim..." ve hadîsi zikretti.[260] Elinde **el-İstîâb** bulunmasına ve en büyük kaynağını teşkil etmesine rağmen; Huzâî'nin bu biyografiyi ihmal etmesi (ve bu konuya değinme-

256. **Şerhu'l-Mevâhib,** III, 80. Metinde hata mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
257. **el-İstîâb,** III, 183. Resûlullah (sav) Gâlib'i Mekke'nin fethi yılında altmış kişilik bir grupla Kedîd'de Benî'l-Mülevvih'e baskın için göndermişti.
258. **el-İsâbe,** III, 184.
259. **el-İstîâb,** IV, 414; **Üsdü'l-ğâbe,** VII, 261.
260. **el-İstîâb,** IV, 405.

mesi) hayret vericidir. Mükemmellik yalnız Allah'a mahsustur. Burada, Uhud Gazvesi'nde meydana gelen olayı da zikretmek gerekir. Şöyle ki Hz. Peygamber'in (sav) Allah yolunda dişi kırılıp keremli yüzü de yaralanınca, üstüne çıkmak için bir kayaya tırmandı. O gün iki zırh giymiş ve bitkin de düşmüştü, kayaya çıkmaya güç yetiremedi. Bunun üzerine Talha altına oturup Resûlullah'ı (sav) sırtında yükseltti. Resûlullah (sav) *"Talha vâcip kıldı"* buyurdu; yani cennete girmesini vâcip kılan bir iş yaptı.[261]

GÖLGELİK GÖREVLİSİ

İbn İshak, Resûlullah'ın (sav) hicreti, Medine'ye varışı ve insanların süratle onu karşılamaya çıkışları haberini verirken şunu zikreder: "Gölge Resûlullah'ın (sav) üstünden zâil olunca Ebubekir kalktı ve ridâsıyla onu gölgeledi."[262] Müslim'in Sahih'**inde Ümmü'l-Husayn bint İshak el-Ahmasıyye'den (veya el-Ahmesiyye) şöyle dediği rivâyet edilir: "Resûlullah (sav) ile birlikte Veda Haccı'nda bulundum. Üsâme b. Zeyd ve Bilâl'i, Resûlullah (sav) Cemretü'l-Akabe'ye taş atıncaya dek biri devesinin yularını tutuyor, diğeri de elbisesini tutmak suretiyle onu sıcaktan koruyor gördüm."**[263]

YÜK GÖREVLİSİ

Sahîh-i Buhârî'**de Abdullah b. Ömer'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Resûlullah'ın yük görevlisi Kirkire adlı biriydi."**[264] Sahîh-i Müslim'**de de, Resûlullah'ın (sav) yük görevlisi olan Ebû Râfi'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Resûlullah (sav) Mina'dan çıktığında bana el-Ebtah'ta**

261. **el-İstîâb,** II, 220. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 86. Talha b. Ubeydullah, cennetle müjdelenen sahâbîlerden biridir.

262. İbn Hişâm, I, 492. Bu olayı nakleden râvi, Resûlullah'ın (sav) bir hurma ağacının gölgesinde oturduğunu, daha önce hiç görmedikleri için Hz. Peygamber'le (sav) Ebubekir'i birbirinden ayıramadıklarını, gölge gidince Hz. Ebubekir'in kalkarak elbisesiyle kendisini gölgelemesi üzerine onun Resûlullah (sav) olduğunu anladıklarını belirtir.

263. Müslim, Hac 312. Ayrıca bkz. s. 512.

264. Buhârî, Cihâd 190. Daha önce (bkz. s. 514), Kirkire'nin Hayber savaşı sırasında Resûlullah'ın (sav) bineğini tuttuğu da kaydedilmişti (bkz. **el-İsâbe,** III, 293).

konaklamamı emretmedi.[265] **Fakat ben gelip çadırını kurdum o da gelip konakladı."**[266]

İbn Hacer **el-İsâbe'**de Abdullah b. Zeyd b. Amr b. Mâzin el-Ensârî'nin biyografisini vererek şöyle der: İbn Mende onu zikrederek Yunus b. Bükeyr yoluyla İbn İshak'tan şu tahricde bulunur: "O, Resûlullah'ın (sav) yük görevlisi idi." Ebû'l-Feth[267] onu bu hususta tenkit ederek yük görevlisinin Abdullah b. Ka'b b. Amr b. Avf b. Mebzûl olduğunu söyler. Yük manasına zikrettiği *"sakl"* kelimesi de *"nefl"* (ganimet) şeklinde olup, sözkonusu kıssanın müteaddit olmasında bir mani yoktur. Kelimede tashîf (yanlış yazılma) olduğuna hükmetmek zordur; çünkü her iki kelimenin şekli de bu ihtimâle (biri diğerinin şeklinde yazılmaya) müsaittir.[268] **el-İsâbe** müellifi, Abdullah b. Ka'b el-Ensârî'nin de biyografisini verir ve onun Resûlullah'ın (sav) yük görevlisi olduğunu söyler.[269]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BÜYÜK ÇADIRI

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Allah, size evlerinizden oturulacak bir yer yaptı ve size hayvan derilerinden, göç gününüzde ve ikâmet gününüzde kolayca kullanacağınız hafif evler ve yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar giyilecek, döşenecek eşya ve geçimlik yaptı"* (Nahl 16/80). Malumdur ki insanların oturdukları evler iki kısımdır. Birincisi ahşap, çamur ve kendisiyle evlerin tavanlanması mümkün olan araç gereçlerle yapılan evler olup Allah Teâlâ'nın *"Allah size evlerinizden oturulacak bir yer yaptı"* sözüyle buna işaret edilmiştir. Âyette geçen "seken" kelimesi, insanın sükun bulduğu veya oturduğu yer mânâsına gelir ki; bu evlerin nakli mümkün olmayıp insan onlara taşınır. İkinci kısım ise çadırlar (hayme, kubbe, fustât) olup Allah Teâlâ'nın *"Size hayvan derilerinden göç gününüzde ve ikâmet gününüzde kolayca kullanacağınız hafif evler yaptı"* sözüyle de buna işaret edilmiştir. Bu tür evleri nakil ve tahvil mümkündür. Âyette bundan kas-

265. Metinde "emretti" şeklinde geçmiştir.
266. Müslim, Hac 342.
267. **el-İsâbe'**de Ebû Nuaym şeklindedir.
268. **age,** II, 313; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 251-252. Mebzûl kelimesi metinde Mebdûle şeklindedir.
269. **el-İsâbe,** II, 362; **el-İsâbe'**de bu Abdullah b. Ka'b b. Amr b. Avf b. Mebzûl ile ardından gelen Abdullah b. Ka'b b. Zeyd b. Âsım'ın yük görevlisi olduğu belirtilirken, **Üsdü'l-ğâbe'**de (III, 372-373) her ikisinin de ganimet görevlisi olduğu kaydedilmiştir.

tedilen, deriden yapılmış yaygılar ve Araplarla onların dışındaki bâdiye sakinlerinin kullandığı deriden barınaklardır. Böylece mânâsı şöyle olur: "Yolculuk ve ikâmetinizde hafif (kullanımlı) olur, her iki durumda da size güçlük vermez." İbn Seyyidinnâs el-Ya'merî'nin belirttiğine göre "fustât"a (bir çadır türü) "kinn" adı da verilir. Onun **el-Fevâid** adlı eserinde şu bilgi verilir: Fustât kıldan yapılan evdir, kinn ise sıcak veya soğuğa karşı koruyan barınaktır.[270] **Nûru'n-nibrâs**'ta müellif şöyle der: "Fustât, fistât şeklinde okunur, 'tı' veya 'te' harfiyle de yazılmakta olup, 'habâ' (kıl veya keçeden yapılmış iki veya üç direkli çadır) demektir. Bu bilgi **el-Metâli'** adlı eserde verilmiştir." Mağrib'te buna "hizâne" denir. Hükümdâr ailesine ait olana da Mağrib lehçesinde Âfrâk denir.[271] Eskiden Mağrib'te hükümdârın maiyeti içinde bununla ilgili işlerle mükellef olanlara Ferâikiyye denirdi. Hizâne'ler eskiden beri yün veya kıldan yapılırdı. Hizâne'yi ilk defa ketenden yapan kimse, seleflerimizden biri olan Yahya b. İmrân b. Abdülcelil b. Yahya b. Yahya b. Muhammed b. İdris b. İdris'tir (Allah ona rahmet etsin). Bunu, İdrisîlerin Fas'tan kaçtıkları günlerde, Kısmitîne'ye bağlı Zevâve'de kendisine biat edildiği sırada yapmıştı. Bundan dolayı ketenci ailemize de "Kettânî" nisbesi verilegelmiştir. Alevî Hasenî Devleti tarihçisi Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hâc, **ed-Dürrü'l-müntahabü'l-müstahsen**[272] adlı eserde, ailemizin önde gelen şahsiyetlerinden birinden şu beyitlerin yeraldığı bir şiir nakleder:

Ceddimiz Yahya ki *"Kettânî"*dir
Nisbesi, kesin delîl getiren.
Sebebi de keten çadır yapması
Şimdiye dek sonra gelenlere de böyle dendi
Geçmişte emîrliği sırasında
Ve hazinelerde bize geldi birikmiş olarak
Bunun gibi aldı **el-Leâlî'**yi nazmeden
Onların bazı önde gelenlerinden kemâli.

Âmirî'nin[273] **Behcetü'l-mehâfil** (s. 172) adlı eserinde, Hz. Peygamber'in (sav) seferleri sırasında 49 kişinin kurduğu bir çadırı olduğu zikredilir.[274]

---

270. Aynı bilgi için bkz. İbn Seyyidinnâs, **Uyûnu'l-eser,** II, 400.
271. Bu konuda bkz. İbrahim Harekât, **el-Mağrib abre't-târîh,** III, 378.
272. **ed-Dürrü'l-müntahabü'l-müstahsen fî ba'zi meâsiri emîri'l-mü'minîn Mevlânâ el-Hasan (Suppl.,** II, 889).
273. Metinde Âmili şeklinde geçmiştir.
274. **Behcetü'l-mehâfil,** II, 172.

el-Makâlâtü's-seniyye'de de şu şiir zikredilir:

Rivâyet etti görenler, bir çadırı
Dörtgendi kırmızı ve deriden.
Bir diğeri kıldandı, kırmızı ve deriden
Bir diğeri ki kırk kişiyi Resûlullahın
Ashâbından ilim sohbetinde gördü
Ebû Cuhayfe[275] sonra Cabir[276]
Hayırda önde olan Abdullah'la.[277]

Tenbih: Bu başlık altında verilen bilgilerden, Hz. Peygamber'in (sav) sıcaklık ve soğukluktan etkilendiği anlaşılmakta olup bir çok hadîsin muktezası da budur. **el-Mevâhib**'de müellif, Bedrüddin ez-Zerkeşî'nin "Hz. Peygamber (sav) mutedil bir sıcaklık ve soğukluğa sahip olup sıcak ve soğuktan etkilenmezdi; bulutu altında itidâle sahipti"[278] sözünü kaydettiğinde buna katılmadı. **el-Mevâhib** şârihi Zurkânî de şöyle der: "Çünkü bu söz, Hz. Peygamber'in (sav) sıcak ve soğuktan etkilendiğine dair hadîslerin kanıtladığı gerçeğe ters düşmektedir. Hicret hadîsinde geçtiği üzere; güneş Hz. Peygamber'i (sav) almış ve Hz. Ebubekir kendisini gölgelemişti."[279] **Sahîh-i Buhârî**'de de Resûlullah'ın (sav) Ci'râne'de üzerinde bir elbiseyle gölgelendiği rivâyet edilir.[280] İbn Mende ve Beyhakî "merfu" olarak *"Biz ne sıcak ne de soğuğa sabredemiyoruz"* hadîsini rivâyet ederler.[281] Ahmed b. Hanbel de "ceyyid" (sahih, makbul) bir senedle, Resûlullah'ın (sav) elini sıcak bir yemeğe daldırdığını ve mübarek parmakları yandığından *"hassi!"* dediği rivâyetini nakleder.[282] *"Hassi"* kelimesi, yanma vb. bir acı duyma hâlinde *"hazzi!"* gibi söylenen bir sözdür. Bunu Halvânî **el-Mevlîdü'l-kebîr**'inde söyler.

275. Ebû Cuhayfe'nin rivâyeti için bkz. Buhârî, Salât 17, Libas 42; Müslim, Salât 249,250; **Müsned,** IV, 308.
276. Cabir'in rivâyeti için bkz. Müslim, Hac 147.
277. Abdullah b. Mesud'un rivâyeti için bkz. Buhârî, Eymân 3; Müslim, İman 377; **Müsned,** I, 386,401.
278. Hz. Peygamber'i (sav) bulutun gölgelediği ve sıcaktan etkilendiğine dair rivâyetler için bkz. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 93-95.
279. İki konu önce geçen "Gölgelik Görevlisi" başlığına bakınız. (s. 527).
280. Buhârî, Meğâzî 56. Bu rivâyette geçen "elbise" kelimesi metinde "kalkan" şeklinde geçmiştir.
281. bkz. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** s. 469; **Kenzü'l-ummâl,** XVI, 121 (**nr.** 44139-44140).
282. **Müsned,** VI, 410. Ayrıca bkz. II, 173.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÇADIRINI KURAN

Geçen konu başlığı altında verilen bilgilerden, Ebû Râfi'in bununla görevli olduğu anlaşılmaktadır.

BAŞKENTE GİRMEK İSTEDİĞİNDE DEVLET BAŞKANINI ÇEVRELEYİP KORUYANLAR

Sahîh-i Buhârî'de Hz. Peygamber'in (sav) Safiyye (ra) ile birlikte bineğinden düşmesi kıssasında Enes'ten şöyle dediği rivâyet edilir: "İkisi bindiler ve biz Resûlullah'ı (sav) çepeçevre kuşattık."[283] İbn Gâzî, **Sahîh-i Buhârî** hâşiyesinde Mühelleb'den naklen şöyle der: "Bu hadîste, devlet başkanının şehirlere girişi ve halkın karşılayışı sırasında etrafının sarılmasına dair delîl vardır." İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Verd b. Hâlid b. Huzeyfe'nin biyografisinde, onun Hz. Peygamber'in (sav) sohbetinde bulunduğu ve Mekke'nin fethi günü sağ tarafında olduğu belirtilir.[284]

HAREM EMİNİ

Resûlullah'ın (sav) haremi (ailesi) üzerindeki emîni: el-İstîâb'**da kaydedildiğine göre Abdurrahman b. Avf, Resûlullah'ın (sav) eşleri üzerindeki (onları gözeten, işleriyle ilgilenen) emîni idi.**[285] **İbn Hişâm'ın** el-Behce **adlı eserinde şu bilgi verilir: Hicretin 23. yılında Hz. Ömer hacca gitti; Hz. Peygamber'in (sav) hanımları hac için kendisinden izin istediler, o da onlara izin verdi. Resûlullah'ın (sav) hanımları, üstlerinde taylesanlar (bir tür elbise) olarak hevdeclerle**[286] **yolculuğa çıktılar. Önlerinde Abdurrahman b. Avf, arkalarında da Osman b. Affân vardı; kimsenin onlara yaklaşmasına müsaade etmiyorlardı.**

Ali b. Harb **Fevâid**'inde Süfyân b. Uyeyne'den, onun da İbn Ebî Necîh'ten naklettiği şu rivâyeti tahric eder: Hz. Peygamber (sav) *"Benden*

283. Buhârî, Cihâd 197. "İkisi bindi" ifadesi metinde "bindi" şeklindedir.
284. İbn Sa'd, IV, 276.
285. **el-İstîâb,** II, 395.
286. Develerin üstünde, kadınların içinde oturdukları bir nevi kubbeli küçük çadır.

sonra eşlerimi koruyup himaye eden kimse sadık kimsedir" buyurdu. Abdurrahman b. Avf onlarla birlikte çıkar, kendilerine hac yaptırır, hevdecleri üzerine taylesanlar koyar ve onları geçişi olmayan dağ aralarında konaklatırdı. İbn Sa'd **Tabakât'**ta İbrahim b. Sa'd'dan, onun babasından, onun da kendi babasından şu rivâyetini tahric eder: Hz. Ömer, Resûlullah'ın (sav) hanımlarına haccetmeleri için izin verdi, onları hevdeclere bindirdi. Üstlerinde yeşil elbiseler vardı. Onlarla birlikte Abdurrahman b. Avf ve Osman b. Affan'ı gönderdi. Osman, bineği üzerinde onların önlerinde yürüyor ve kendilerine kimsenin yaklaşmasına müsaade etmiyordu. Abdurrahman b. Avf da bineği üzerinde arkalarından yürüyor ve kimsenin onlara yaklaşmasına müsaade etmiyordu. Her konak yerinde Ömer'le birlikte konaklıyorlardı.[287] Yine **Tabakât'**ta şu rivâyet kaydedilir. Osman onların önlerinde yürüyor, kimsenin kendilerine yaklaşmasına ve göz yetimi bir mesafeden daha yakından onları görmesine müsaade etmiyordu. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ındaki başka bir rivâyet de şöyledir: İbn Affân onların önünde yürüyor ve kendilerine biri yaklaştığında *"uzaklaş, uzaklaş"* diye sesleniyordu. İbn Avf da arkalarından böyle yapıyordu. Kadîd'de benim evime yakın bir yerde[288] konakladılar, insanlardan uzaklaşıp her taraftan çevrelerini ağaçlarla kapattılar (bkz. **Tabakât,** VIII, 151).[289]

Suyûtî'nin **et-Tevşîh'**inde şu bilgi verilir: Hz. Ömer önce *"Evlerinizde oturun, ilk câhiliyye (çağı kadınları)nın açılıp saçılması gibi açılıp saçılarak yürümeyin"* (Ahzab 33/33) âyetine istinaden, yolculuğun kendilerine haram olduğu kanaatiyle, müminlerin annelerine izin verme konusunda tavakkufta bulundu. Sonra bunun câiz olduğu kanaati kendisinde belirdi ve hilafetinin son yıllarında onlara müsaade etti. Halifeliği sırasında Hz. Osman da onlarla haccediyordu. Resûlullah'ın (sav) hanımlarından bazıları ise âyetin zahirine itibar ederek —bunlar Zeyneb ve Sevde idi— Resûlullah'ın (sav) ardından hiçbir yolculuğa çıkmayacaklarını söylediler.

287. İbn Sa'd, VIII, 209.
288. Bunu söyleyen, hadîsin râvîsi Ümmü Ma'bed bint Hâlid'dir.
289. İbn Sa'd, VIII, 209-210. Metindeki düşüklükler için buraya bakınız.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HACCI SIRASINDA HANIMLARINA EŞLİK EDEREK HAYVANLARINI SÜREN KİMSE

Kadı İbn Bâdis, İbn Fâris'in **Muhtasar**'ına yaptığı şerhte Ebû Ömer'den[290] şu bilgiyi nakleder: Siyahî köle Enceşe, Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in (sav) hanımlarına mihmandarlık yapıyor ve daha süratli gitmeleri için develeri coşturan nağmeler söylüyordu.

ORDUNUN KONAKLAMASI İÇİN YER ARAŞTIRMA VE ONLAR İÇİN SULU VE OTLAK YER SEÇME

Bu görevi yapanlar, Mağrib'de sultanın ordusunda "mühendisler" ve "Ferâikiyye" diye bilinmektedirler.[291] Hudeybiye kıssasında geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) Seniyyetü'l-Mürâr denilen yere varınca "konaklayın!" buyurdu. Sahâbîler "burada su yok!!" dediler.[292] Kadı İbn Bâdis şöyle der: Bunda, ordunun konaklaması için yer araştırma ve onlar için sulu ve otlak yer seçmeye dair delîl vardır. Buhârî'de, bir kuyunun yanına indiklerine dair Berâ'dan rivâyet nakledilmiştir.[293] Bu konuda Hubâb b. Münzir'in kıssası meşhurdur.[294]

MUHAFIZ

Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Resûlullah'a (sav) söylediği "seni korumak için geldim"sözü daha önce geçmişti.[295] İbn İshak'ın Sîret'**inde geçtiği üzere, Bedir günü de Resûlullah'ı (sav) Sa'd b. Muâz ve başkaları korumuşlardı. (Ya'merî de başkalarını izleyerek bunu kesin olarak belirtir). İbn İshak'ın** Sîret'**inde kaydedildiği üzere, Sa'd b. Muâz, Resûlul-**

290. İbn Abdilber kastedilmiştir. bkz. **el-İstîâb,** I, 117. Ayrıca bkz. s. 517.
291. bkz. İbrahim Harekât, **el-Mağrib abre't-târih,** III, 378.
292. bkz. İbn Hişâm, II, 310.
293. Buhârî, Meğazi 35.
294. Burada kastedilen, Bedir savaşı sırasında karargâh için yer seçimiyle ilgili hadîsedir. bkz. İbn Hişâm, I, 620; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 436.
295. Bu husus, "Sahibü'l-ases"le ilgili bahiste geçmiş olup (bkz. s. 457) sözkonusu olay için bkz. Buhârî, Cihâd 70; Müslim, Menakıbu'l-ashâb 40; Tirmizî, Menakıb 27.

lah'ın (sav) bulunduğu çardağın (karargâh) kapısında, kılıcını kuşanmış olarak ensârdan bir grupla birlikte, Resûlullah'ı (sav) koruyorlardı.[296] Hz. Peygamber'e (sav) Hayber'de veya yolda Safiyye ile zifafa girdiğinde, Ebû Eyyûb kılıcını kuşanmış olarak sabaha dek Resûlullah'a muhâfızlık yaptı ve çadırın etrafını dolaştı. Resûlullah (sav) sabah uyanıp onu olduğu yerde görünce "ne yapıyorsun ey Ebû Eyyûb?" buyurdu. O da şöyle dedi: "Bu kadının sana birşey yapmasından korktum; bu, babasını, kocasını ve kavmini öldürdüğün ve küfürden daha yeni kurtulmuş bir kadındır, sana birşey yapmasından korktum." Söylendiğine göre, bunun üzerine Resûlullah (sav) "Allah'ım, beni sabaha kadar koruduğu için, sen de Ebû Eyyûb'ü koru"diye dua etti.[297] Dârekutnî'nin Kitâbu'l-İlel'inde geçtiği üzere; Hz. Peygamber'i (sav) Mekke'de Hicr'de namaz kılarken de Ömer b. Hattâb korumuştu. O, namazı kılıncaya kadar kılıcıyla Resûlullah'ın (sav) yanıbaşında durmuştu.

el-İsâbe'de müellif, Edrâ es-Sülemî'nin biyografisini verir ve İbn Mâce yoluyla ondan şöyle dediğini tahric eder: "Bir gece Hz. Peygamber'i (sav) korumak için geldim..."[298] Yine **el-İsâbe**'de Haşram[299] b. Hubâb el-Ensârî'nin biyografisini verir ve Taberî'den, onun Resûlullah'ın (sav) muhâfızı olduğunu nakleder.[300]

DEVLET BAŞKANININ SAVAŞA ÇIKMASI VE ARDINDAN BAŞKENTTE MUHAFIZ BIRAKMASI

İbn Fethûn, Abdân yoluyla, onun İshak b. Sayf, onun Abd b. Yusuf, onun İsmail b. Ayyâş, onun Nâfi ve onun da İbn Ömer'den şu rivâyetini tahric eder: "Ben onüç yaşındayken Bedir Gazvesi oldu, savaşa çıkmadım. Uhud Gazvesi ben ondört yaşındayken oldu, savaşa ben de katıldım. Nebî (sav) beni görünce küçük bularak geri çevirdi ve aralarında

296. İbn Hişâm, I, 628.
297. İbn Hişâm, II, 339-340.
298. **el-İsâbe**, I, 26.
299. Metinde Haşra şeklinde geçmiştir.
300. **age**, I, 478. **es-Sîretü'l-Halebiyye**'de (III, 424) ayrıca Hz. Ebubekir, Muhammed b. Mesleme, Zübeyr b. Avvâm, Muğîre b. Şu'be, Bilâl, Zekvân b. Abdikays, İbn Ebî Mersed el-Ganevî; **İktibâsü'n-nizâmi'l-askerî fi ahdi'n-Nebî**'de (s. 260-262) de Esîd b. Hudayr, Sa'd b. Ubâde, Abbâd b. Bişr ve Sultân b. Seleme'nin adları zikredilmiştir. Ayrıca bkz. **Zâdü'l-meâd**, I, 127.

Evs b. Sâbit, Evs b. Arâbe ve Râfi b. Hadîc'in de bulunduğu bir grupla birlikte beni Medine'nin korunması için halef bıraktı. Hâfız İbn Hacer el-İsâbe'de Evs'in biyografisinde şöyle der: İbn Fethûn, hadîsi bu şekilde sevketmiştir. İbn Ebî Hayseme ise Abdülvehhab b. Necde'den, onun İsmail b. Ayyâş'tan, onun Ebubekir el-Huzelî'den, onun da Nâfi'den rivâyetiyle sevkeder ve Zeyd b. Sâbit ile Arâbe b. Evs'i anar ki bu rivâyetin "mahfûz" olması muhtemeldir (bkz. s. 22).[301] Böylece, Ebû'l-Hasan el-Huzâî'nin "Karışıklık zamanında Medine kapılarının korunmasına dair bâb"da,[302] "bu iki hususta,[303] Hz. Peygamber (sav) zamanında bunların mevcut olduğuna dair nâss bulamadım; bu iki görev daha önce zikrettiğimiz rivâyetten istihrac edilir" sözündeki kusurunu anlamış olursun. Bunu düşün.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ORDU MUHAFIZLARI

İbn İshak'ın Sîret'inde Zâtü'r-Rik'a Gazvesi'nden sözedilirken şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) bir yerde konakladı ve "bizi gece kim koruyacak?" buyurdu. Bir kişi muhacirlerden, bir kişi de ensârdan öne atılarak "biz, ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah (sav) da onlara "vadi ağzında durun" buyurdu. Râvî (Câbir b. Abdullah) şöyle der: Resûlullah (sav), ashâbıyla birlikte vadinin bir yakasında konaklamışlardı. Öne atılan iki kişi de Ammâr b. Yâsir ve Abbâd b. Bişr idi. İbn İshak devamla enteresan bir olay anlatır.[304] İbn İshak Benî Kureyza Gazvesi'nden sözederken de şöyle der: O gece, yani sabahında Benî Kureyza'nın Resûlullah'a (sav) teslim olduğu gece, Amr el-Kurazî çıktı ve Resûlullah'ın (sav) muhâfızı ile karşılaştı. O gece Muhammed b. Mesleme koruma görevi yapıyordu.[305] Sahîh-i Buhârî'de **Fetih Gazvesi ile**

301. el-İsâbe, I, 80.
302. Huzâî, s. 317; bkz. s. 457.
303. Huzâî ilgili bölümde bu bâba ve ardından "Karışıklık zamanında kavme yüksek bir yerden gözcülük yapan kimseye dair bâb" (s. 319) başlığına yer vererek, bu görevlerin Resûlullah (sav) zamanında îfâ edildiğine dair nâss bulamadığını, fakat bu iki bâbdan önceki "Şehirde sâhibü'l-ases" başlığında zikredilen Sa'd b. Ebû Vakkas'la ilgili hadîsten, bu görevlerin de istihrac edildiğini söyler. Kettânî burada yalnız bir bâbı zikrederek, ardından iki görevden sözettiğinden metin anlaşılmamaktadır.
304. İbn Hişâm, II, 208.
305. İbn Hişâm, II, 238.

ilgili olarak Urve'den şu rivâyet nakledilir: Ebû Süfyân, Resûlullah'ın (sav) geliş haberini araştırmak üzere çıktığında yakılan ateşleri gördü. Resûlullah'ın (sav) muhâfızlarından bazıları onları gördüler ve ardlarına düşerek yakalayıp Resûlullah'a (sav) getirdiler.[306]

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Abbâd b. Bişr'in biyografisinde şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) Tebük'te onu, geldiği günden ayrılışına kadar kendisini korumakla görevlendirdi. Hz. Peygamber Tebük'te yirmi gün kalmıştı.[307] Huneyn Gazvesi'nde Resûlullah'ı (sav) Enes b. Ebî Mersed el-Ganevî korudu.[308] Ebû Dâvud, Nesâî, Beğavî, Taberânî ve İbn Mende, Ebû Sevbe yoluyla, onun Muâviye b. Selâm'dan, onun Zeyd b. Selâm'dan şu rivâyetini tahric ederler: Zeyd b. Selâm, Selâm'ın şöyle dediğini duydu: Bana es-Selûlî, yani Ebû Kebşe kendisine Sehl b. el-Hanzeliyye'nin şunu anlattığını haber verdi: "Onlar Huneyn savaşı sırasında Resûlullah (sav) ile birlikte yürüdüler, zevâl vaktine dek yürümeye devam ettiler ve öğle namazı vakti oldu..." Ve hadîsi zikretti. Hadîste şu bilgi geçer: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Geceleyin bizi kim koruyacak?"* İbn Ebî Mersed el-Ganevî *"Ben, ey Allahın Resûlü"* dedi. Hadîsin sonunda geçtiği üzere Resûlullah (sav) ona şöyle dedi: *"Gece nöbeti hiç bıraktın mı?"* O *"Hayır, namaz kılmak ve ihtiyaç gidermek dışında"* diye karşılık verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Sen (cennete girmeni) vâcip kıldın; binaenaleyh, bu geceden sonra amelde bulunmazlık etmen de gerekmez."*[309] Bu hadîsin isnâdı **Sahîh**'in şartına sahiptir. Bunu Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe**'de adı geçen Enes'in biyografisinde söyler.[310]

Allah Resûlü'nü (sav) bir grup sahâbî korumuştur. Şâmî, **Sîret**'inde onların adlarını verir. Burhanüddin el-Halebî de şöyle der: Bu konuda sayının artması mümkün olup bunu araştır.[311]

İbn İshak'ın Sîret'inde hicrî 9. yılda Sakîflilerin Resûlullah'a (sav) gelişleri kıssasında şu bilgi verilir: Sakîf kabilesi heyeti Medine'ye yaklaştığında, Muğîre b. Şu'be'yi kendi nöbetinde Resûlullah'ın (sav) yük develerini gözetliyor buldular. Develeri otlatmak Resûlullah'ın (sav) ashâbı arasında nöbete bağlanmıştı. Muğîre onları görünce, deve-

306. Buhârî, Meğâzî 48. Ebû Süfyân'la birlikte Hakîm b. Hizâm ve Büdeyl b. Verkâ vardı.
307. İbn Sa'd, II, 441; Şâmî, V, 652.
308. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** I, 154.
309. Ebû Dâvud, Cihâd 16; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 153-154.
310. **el-İsâbe,** I, 73.
311. Dipnot 300'e bakınız.

leri Sakîflilerin yanında bıraktı ve gelişlerini Resûlullah'a (sav) müjdelemek için süratle gitti.[312]

Tenbih: "*Allah seni insanlardan korur*" (Mâide 5/67) âyeti nâzil olmadan önce sahâbîler, seferleri sırasında Resûlllah'ı (sav) koruyorlardı. Âyet nâzil olunca, Allah Resûlü (sav) onları korumadan menetti. Âyet, Uhud Gazvesi'nde Resûlullah'ın (sav) başına gelen durumla çelişmez. Çünkü âyet Uhud Gazvesi'nden sonra nâzil olmuştur. Yahut Kutbuddin el-Haydarî'nin **Hasâis'**inde açıkladığı gibi, âyette kastedilen husus Resûlullah'ın (sav) öldürülmekten korunmasıdır. **Nesîmü'r-riyâz'**a bakınız.[313]

ALLAH RESÛLÜ'NÜ ARKADAN İZLEYEN KİMSE

el-İsâbe'de müellif, Cübeyle[314] b. Âmir el-Belevî'nin biyografisini verir ve Ruşâtî'nin İbnü'l-Kelbî'den şu nakilde bulunduğunu zikreder. Cübeyle, Hz. Peygamber'i (sav) arkasından izleyen görevli idi. (bkz. s. 236).[315]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN ÖNÜNE GEÇİP ŞİİR OKUYAN

Nesâî **Sünen'**de "Harem'de şiir okuma ve devlet başkanının önünde yürüme bâbı" başlığını vererek şu hadîsi tahric eder: "Hz. Peygamber (sav) Umretü'l-kazâ'da[316] Mekke'ye girdi, Abdullah b. Revâha da önünde şu şiiri okuyordu: 'Kafir çocukları, çekilin yolundan onun...'"[317] Bu hadîs Tirmizî'de de mevcut olup hadîste "Kazâ Umresi'nde girdi"[318] ifa-

312. İbn Hişâm, II, 539. Huzâî bu bilgiyi "Yük Develeri Muhâfızı" başlığı altında vermiş olup (s. 465), metinde altı çizilmediğinden Kettânî'ye ait gibi görülmektedir. Bu bilgi, ayrıca "Elçi Heyetlerine Allah Resûlü'nü (sav) Nasıl Selâmlayacaklarını Öğreten Kimse" (bkz. s. 173) başlığı altında da verilmiştir.
313. **Nesîmü'r-riyâz,** III, 201-203.
314. Metinde Cebele şeklinde geçmiştir.
315. **el-İsâbe,** I, 226.
316. Metinde "Fetih günü" şeklinde geçmiştir.
317. Nesâî, Menâsik 109.
318. Kettânî daha önce geçen Nesâî rivâyetindeki ifadeyi "Fetih günü" şeklinde kaydettiğinden, bunu farklı bir rivâyet olarak vermektedir. Oysa orada da "Kazâ Umresi" şeklinde geçmektedir. Kettânî'nin Nesâî'den naklettiği rivâyetin başka bir yerde öyle geçmesi de muhtemeldir.

desi zikredilmektedir. Tirmizî şöyle der: Bundan başka hadîste "Ka'b b. Mâlik, Hz. Peygamber'in (sav) önünde..." ifadesi geçer ki bu daha sahihtir. Çünkü Abdullah b. Revâha Mûte savaşında şehid edildi, kazâ umresi ise bundan sonraydı.[319] **Nûru'n-nibras**'ta müellif şöyle der: Tirmizî'nin söylediği su götürür, çünkü kazâ umresi hicretin yedinci yılı Zilkade ayında, Mûte savaşı ise sekizinci yılda Cumâdelûlâ ayında olmuştu.

ORDU GÖZCÜ KOLU

Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe'**de Selît b. Süfyân el-Eslemî'nin biyografisini verir ve Ebû Ömer'den (İbn Abdilber) şu nakilde bulunur: O Uhud savaşında Resûlullah (sav) tarafından müşriklerin izinden gözcü (haberci) olarak gönderilen üç kişiden biridir.[320]

CASUS

Resûlullah'ın (sav) casus olarak gönderdiği kimse: Müslim, Enes'ten şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah (sav), Ebû Süfyân'ın kervanının ne yaptığını öğrenmesi için Büseybese'yi casus olarak gönderdi."[321]

Adı geçen Besbes,[322] küçültme isim kalıbıyla Büseybese, Besbes ve Besbese olarak üç şekilde söylenmekte olup bu konuda onun **el-İsâbe'**deki biyografisine bakınız.[323]

el-İsâbe'de Adî b. Ebi'z-Zağbâ el-Cühenî'nin biyografisinde şöyle denir: Hz. Peygamber (sav) onu Besbese b. Amr ile birlikte, Bedir Savaşında Ebû Süfyân'ın haberini araştırmak üzere gönderdi. İkisi, deniz sahiline yakın yere varıncaya dek gittiler. İbn Ukbe (Mûsa b. Ukbe) bunu İbn Şihâb'dan naklen zikreder (bkz. IV, 230).[324] Bu rivâyetin benzeri **el-İstib-**

319. Tirmizî, Edeb 70
320. **el-İsâbe,** II, 71; **Üsdü'l-ğâbe,** II, 439.
321. **Müslim,** İmâre 145.
322. Metinde Beybis şeklinde geçmiştir.
323. **el-İsâbe,** I, 147.

sâr'da mevcuttur. Ancak orada "Besbes b. Amr el-Cühenî ile birlikte" şeklinde geçmektedir.

Buhârî'de, hicret kıssasında Hz. Âişe'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Abdullah b. Ebubekir, Hz. Peygamber (sav) ve babası Ebubekir'e Kureyş'in haberlerini getiriyordu. Zeki ve becerikli genç bir çocuktu. Onların yanında geceler, seherle birlikte çıkar gider ve Kureyş'in yanında gecelemiş gibi onlarla birlikte sabahlardı."[325]

İbn İshak'ın **Sîret**'inde şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) Bedir savaşına çıktığında Safrâ mevkiine yakın bir yere varınca, Benî Sâide'nin halîfi (antlaşmalı) Besbese b. Amr el-Cühenî ile Benî Neccâr'ın halîfi Adî b. Ebi'z-Zağbâ el-Cühenî'yi, Ebû Süfyân b. Harb ve diğerlerinin durumunu araştırmak üzere Bedir'e gönderdi.[326] Yine İbn İshak'ta Bedir gazvesi ile ilgili olarak şu bilgi kaydedilir: Hz. Peygamber'in (sav) bizzat kendisi ve ashâbından biri (Hz. Ebubekir) bineklerine binip çıktılar. Yolda yaşlı bir Arap'a rastladılar, ona Kureyş ile Muhammed (sav) ve ashâbını, bunlardan kendisine ulaşan haberi sordu. Adam da kendilerine haber verdi. Haberi verdikten sonra Hz. Peygamber ve yanındakine "kimlerdensiniz?" diye sordu, Resûlullah (sav) da "sudanız!" buyurdu. Resûlullah (sav) sonra ashâbının yanına döndü ve Hz. Ali, Zübeyr, Sa'd b. Ebû Vakkas ve başkalarını haber araştırmak üzere Bedir'e gönderdi (bkz. II, 56).[327]

el-İstîâb'**da geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) Medine'den Bedir'e hareket etmeden önce Talha b. Ubeydullah ile Said b. Zeyd'i haber araştırmak üzere Şam yoluna gönderdi. Onlar sonra Medine'ye döndüler ve Bedir savaşı günü Medine'ye vardılar. Resûlullah (sav) da onlara ganimetten paylarını verdi.**[328]

İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında Ebû Temîm el-Eslemî'nin biyografisinde şu bilgi verilir: O, hizmetçisi Mesud b. Hüneyde'yi, Uhud savaşı için Kureyş'in kendisi üzerine geldiğini, sayılarının, at ve silahlarının ne kadar

---

324. **age,** II, 470.
325. Buhârî, Libâs 16, Menâkıbu'l-ensâr 45. Metinde farklılık ve düşüklük mevcuttur.
326. İbn Hişâm, I, 614. Bu bilgiyi Huzâî de (s. 467) İbn İshak'tan naklen vermiştir.
327. **age,** I, 615-616. Yaşlı Arap Resûlullah'a (sav) kim olduklarını söylemedikçe haber vermeyeceğini söyleyince, Resûlullah (sav) önce kendisi söylerse kimlerden olduklarını haber vereceğini belirtir. Adam haberi verip kim olduklarını sorunca Resûlullah (sav) yukarıda anılan cevabı verir. Adam da kendi kendine "ne suyundan, Irak'ın suyundan mı?" diye söylenip durur.
328. **el-İstîâb,** II, 219-220. Bu bilgi metinde altı çizilmediğinden Kettânî'ye ait görünmektedir.

olduğunu haber vermek üzere yaya olarak Arc'dan Resûlullah'a (sav) gönderdi.[329]

el-İstîâb'da Huzeyfe b. Yemân'ın biyografisinde şu bilgi verilir: O, Hz. Peygamber'in (sav) Hendek savaşı sırasında Kureyş'in durumunu öğrenmek üzere gönderdiği kimse olup onların göçüşleri haberini getirmişti.[330]

İbn İshak'ın Sîret'inde Hevâzin kıssasında şu bilgi geçer: Huneyn Gazvesi öncesinde Hevâzin, Sakîf, Nasr, Cüşem ve diğer kabilelerden insanlar, Resûlullah'ın (sav) durumunu görüşmek üzere toplandıklarında, Resûlullah (sav) bunu haber alınca, onlara Abdullah b. Ebû Hadred'i gönderdi ve halkın arasına girip bilgi edinince ve haberlerini getirinceye kadar orada kalmasını emretti. İbn Ebî Hadred hemen gitti, aralarına girdi ve Resûlullah'a (sav) savaş açma kararlarını duyup öğreninceye kadar içlerinde kaldı, sonra da gelerek Resûlullah'a (sav) haber verdi.[331] Bu bilginin aynısı **el-Mevâhib** ve şerhinde de mevcuttur. (III, 2)

el-İsâbe'de müellif, Ümeyye b. Huveylid'in biyografisini vererek Hz. Peygamber'in (sav) onu yalnız başına Kureyş'e casus olarak gönderdiğini ve onun şöyle dediğini zikreder: Hubeyb'in (bağlı olduğu) odunun yanına geldim, gözcülerden korkuyordum, çıktım ve Hubeyb'i çözdüm.[332] Yine **el-İsâbe**'de Bişr b. Süfyân el-Utakî'nin biyografisini verir ve Kureyş'in haberlerini araştırmak üzere Resûlullah'ın (sav) onu Mekke'ye gönderdiğini zikreder.[333] **el-İsâbe**'de Cübeyle[334] b. Âmir el-Belevî'nin biyografisi verir ve onun Ahzâb (Hendek) savaşında Hz. Peygamber'in (sav) casusu olduğunu kaydeder.[335] Yine **el-İsâbe**'de Hubeyb b. Adî el-Ensârî'nin biyografisini verir ve Buhârî'den naklen, Resûlullah'ın (sav) on kişiyi casus olarak gönderdiğini ve başlarına Âsım b. Sâbit'i emîr tayin ettiğini zikreder. Sonra İbn Ebî Şeybe'nin tahric ettiği bir rivâyetten, Hz. Peygamber'in (sav) onu yalnız başına Kureyş'e casus olarak gönderdiğini nakleder.[336]

---

329. İbn Sa'd, IV, 310.
330. **el-İstîâb,** I, 277. Huzâî de bu bilgiyi İbn İshak'tan naklen vermiştir (s. 468).
331. İbn Hişâm, II, 439-440. Metinde altı çizili olmadığı için Kettânî'ye ait görünen bu bilgi Huzâî tarafından verilmiştir.
332. **el-İsâbe,** I, 128,419.
333. **age,** I, 151.
334. Metinde Cebele şeklinde geçmiştir.
335. **age,** I, 226.
336. **age,** I, 418-419.

DÜŞMAN ÜLKESİNDE DEVLET BAŞKANINA ONLARIN HABERLERİNİ GÖNDERMEK ÜZERE CASUS TUTULAN KİMSE

el-İstîâb'da (s. 426) **Resûlullah'ın (sav) amcası Abbas b. Abdülmuttalib'le ilgili olarak şu bilgi verilir: Abbas Hayber fethinden önce müslüman oldu; müslümanlığını gizliyor ve müşriklerin haberlerini Resûlullah'a (sav) yazıyordu. Hz. Peygamber (sav) de kendisine "Mekke'de kalman daha hayırlıdır" diye yazdı.**[337]

el-İsâbe'de müellif, Enes b. Ebî Mersed el-Ganevî'nin biyografisini verir ve İbn Sa'd'dan naklen, onun Resûlullah'ın (sav) Evtas'taki casusu olduğunu kaydeder.[338]

DEVLET BAŞKANININ KENDİ ÜLKESİNDE HALK ARASINDA CASUS (HABERCİ) EDİNMESİ

Tirmizî'nin **Şemâil**'inde İbn Ebî Hâle'nin uzun hadîsinde şu husus zikredilir: Hz. Peygamber (sav) halka, halkın içinde olup bitenleri sorardı.[339] İbnü't-Tilimsânî **Şerhu'ş-Şifâ**'da şöyle der: "Bu, nehyedilen tecessüs türünden olmayıp, üstün kimseyi (fâdıl) onun seviyesinde olmayandan (mefdûl) ayırdetmek ve bunların devlet başkanı katında kendi (hakettikleri) mevkide bulunmaları içindir. Bundan dolayı bu hususları haber vermek, nehyedilmiş gıybetten sayılmayıp emredilen nasihat kabilindendir. Münâvî de **Şemâil** şerhinde şöyle der: Bu, toplumda olup bitenlerin içyüzünü anlama hususunda yöneticileri, hattâ onlardan başka fukaha, salihin ve halkın önde gelenleri gibi tâbîleri çok olan kimseleri irşâddır. Bunlar, bazan telafisi mümkün olmayan zararlara yol açmaması için bundan gafil bulunmamalıdırlar.

Hâfız İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**'de "Ezaya karşı sabır babı"nda Hz. Peygamber'in (sav) *"Allah Mûsa'ya rahmet etsin, bundan daha çok ezaya maruz kaldı da sabretti"*[340] buyurduğu kıssada şöyle der: Bu hadîste, kendi haklarında söylenenleri, sözü söyleyenden sakınmaları (tedbirli olmaları) için

337. **el-İstîâb,** III, 95.
338. **el-İsâbe,** I, 73.
339. Tirmizî, **eş-Şemâil,** Beyrut 1406, s. 178 (hadîs nr. 329)
340. Buhârî, Edeb 53.

devlet başkanına ve fazîlet ehline haber vermenin caiz olduğuna delîl vardır.[341] Üseyd b. Mûsa, **Fedâilu'ş-Şeyhayn** adlı kitapta, Hur'dan şöyle dediği rivâyetini tahric eder: Hz. Ömer'in halk arasında casusları (muhbir) vardı.

Enteresan bir bilgi: Allâme Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Bûsaîdî'nin **Fevâidü'l-münâsaha fî fi'li'l-musâfaha**[342] adlı eserinde şu bilgi geçer: Efendim Ali b. Belkasım el-Batyavî bana haber verdi: "Bize ulaştığına göre Şeyh İbn Gâzî, tâbîlerinden bazılarını perşembeden perşembeye, memlekette olup bitenleri kendisine yazmak üzere görevlendirmişti. Bu yazılanları, ders yapmadığı perşembe günü mütâlaa ederdi. Zamanın ve ehlinin bilinmesi konusunda İbn Gâzî'den bu hususun nakledilmiş olması, "zamanı bilmeyen..." gerçeğine bağlı olarak bu davranışın câiz veya gerekli hususlardan olduğunu gösterir." Bu bilgiyi müellifin elyazısından naklettim.

Şeyh Ebû Ali el-Yûsî'nin **el-Muhâdarât**'ında Emir Muhammed el-Hâc el-Delâî'nin ona Hâfız Ebû'l-Abbas el-Makkarî[343] ile ilgili olarak şu bilgiyi naklettiği kaydedilir: Makkarî, Mısır'da kaldığı sırada, her sabah olunca çarşıları, mescidleri, meydanları ve sokaklarıyla şehri baştan başa dolaşıp gördüğü her olayı ve duyduğu her şeyi akşam kendisine haber vermesi için yiyeceği, giyeceği ve sair ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir adam tutmuştu.

Derim: Şüphe yok ki İbn Gâzî ile Makkarî'nin zamanında gazeteler çıksaydı, gazetelere ilk abone olacak kimselerden olurlardı. Meselâ günlük on gazeteye abone olmaları, mezkur adamın iaşesi ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaktan daha ucuza malolurdu onlara. Allah en doğrusunu bilir.

Ebû Abdullah Muhammed b. Mûsa el-Mekkî en-Nâsırî'nin **ed-Dürerü'l-murassaa fî sulehâi Der'a**[344] adlı eserinde, sünnet ehli ve örnek imam Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Nasır ed-Der'î'nin[345] biyografisinde, talebelerinden birinin şöyle dediği nakledilir: Şeyh, bölge ve şehirlerdeki halkın durumu ve başlarından geçenleri çokça sorar ve araştırırdı. Bana bunu çok sorardı. Bir defasında "Haberlerden şeyhe ne? Na-

341. **Fethu'l-Bârî,** XXII, 312.
342. **Fihrisü'l-fehâris**'te (I, 248-249) eserin adı **Bezlü'l-münâsaha...** şeklinde geçmektedir.
343. **Nefhu't-tîb** müellifidir.
344. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** indeks; **Suppl.,** II, 687.
345. Bu zat için bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 916-918.

mazıyla, orucuyla ve tesbihiyle uğraşsa kendisi için bundan daha güzel olurdu!" diye içimden geçirdim. Bundan kısa bir süre sonra bana haber vererek şöyle dedi: "Mü'min, müslüman kardeşleri ve durumlarının ne olduğunu sorar; hayırda olana hayrının artması ve afiyeti için dua eder, kötülük ve yoksulluk içinde bulunan için de hayır ve rahmet niyaz eder." **ed-Dürer** müellifi, Ârif eş-Şa'rânî'nin de bu yolu izlediğini söyler.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda Hz. Osman'ın biyografisinde, Mûsa b. Talha'dan şöyle dediği rivâyet edilir: "Müezzin ezan okurken Osman b. Affân'ı gördüm; insanlarla konuşuyor, fiyatlar ve haberlerle ilgili olarak onlara soruyor, bilgi alıyordu." Yine Mûsa'dan şöyle dediğini kaydeder: "Osman'ı gördüm, cuma günü çıkıp minbere oturuyor, müezzin ezan okuyor o da konuşuyor, halka fiyatları, yöneticilerini[346] ve hastalarını soruyordu. Müezzin susunca da kalkıp asasına dayanarak hutbe okuyor, sonra bir miktar oturuyor ve daha önce yaptığı gibi halkla konuşup onlara (durumlarını) soruyor, sonra kalkıp hutbe okuyor, sonra iniyor ve müezzin kâmet getiriyordu.[347]

DÜŞMANI DAĞITMAKLA GÖREVLİ KİMSE (MUHAZZİL)

Bundan maksat dehâ ve siyasetiyle düşman topluluğunu bozup dağıtan kimsedir. İbn Hazm Cemhere'**de Nuaym b. Mesud b. Âmir el-Eşcaî'yi zikreder ve onunla ilgili olarak şöyle der: O, Ahzâb topluluğunu dağıtan kimsedir.**[348] el-İstîâb'**da da şu bilgi verilir: Hendek savaşı sırasında müslüman oldu. O, Benî Kureyza ve Kureyşlilerin topluluğunu dağıtan (birliklerini bozan) kimse olup Allah böylece onların tuzaklarını boşa çıkarmıştır. Onun müşrikler ve Benî Kureyza'nın birliğini bozmasıyla ilgili siret kaynaklarında geçen haberi oldukça ilginçtir.**[349]

Nuaym'ın kıssası İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**ndaki (IV, 19) biyografisinde geniş şekilde anlatılmıştır.[350] **el-İsâbe'**de şu bilgi geçer: O, Hendek vakasında Kureyza ve Gatafân orduları arasına vefâsızlık sokan kimse

346. Metinde "kuddâmuhum" kelimesi "kuvâhum" şeklinde geçmiştir.
347. İbn Sa'd, III, 59; İbn Şebbe, III, 960-962; Suyûtî, **Târihu'l-hulefâ,** s. 181.
348. **Cemhere,** s. 250.
349. **el-İstîâb,** III, 557.
350. İbn Sa'd, IV, 277.

olup bunun üzerine onlar birbirleriyle ayrılığa düşerek Medine'den göçüp gittiler.[351]

el-Mevâhib'de, Hz. Peygamber'in (sav) fesahati bahsinde şu bilgi geçer: Hz. Peygamber (sav) *"Harp aldatmadır (hîle)"* buyurmuş olup bu hadîsi Buhârî[352] ve Müslim[353] Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Ebû Hureyre şöyle der: "Nebî (sav), harbi hile diye adlandırmıştır." Müslim'in rivâyetinde "adlandırmıştır" ifadesi mevcut değildir. *Huď'a* (hile) kelimesi "ha" harfinin üç harekesiyle de okunur. En meşhuru "ha"nın fethası ve "dâl"ın sükunu iledir. Sa'leb ve başkaları, bunun, Hz. Peygamber'in (sav) kullandığı lehçe olduğunu söylerler. İkincisi "ha"nın zammesi ve "dâl"ın sûkunu, üçüncüsü ise "ha"nın zammesi ve "dâl"ın fethası iledir. Allah Resûlü (sav) bu sözü Ahzâb (Hendek) savaşında Nuaym b. Mesud'u gönderip Kureyş, Gatafân ve Yahûdîler arasına ayrılık sokmasını emrettiğinde söylemiş olup bununla, tuzak kurmanın sayı bakımından çokluktan daha faydalı olduğuna işaret etmiştir.[354]

Mezkur Nuaym'ın kıssası şöyledir:[355] O, nedim'i olduğu Benî Kureyza'ya gelerek şöyle dedi: "Size olan sevgimi biliyorsunuz." Onlar da "doğru söylüyorsun" karşılığını verdiler. Nuaym şöyle dedi: Kureyş ve Gatafân kabilelerinin durumu sizin gibi değildir; memleket sizin memleketiniz, mallarınız ve kadınlarınız buradadır ve siz memleketinizden başka bir yere göçüp gitmeğe de muktedir değilsiniz. Kureyş ve Gatafân kabileleri Muhammed (sav) ve ashâbıyla savaşmaya geldiler, sizse onlara karşı Kureyş ve Gatafân'a arka çıktınız. Onların memleketleri, malları ve kadınları başka yerdedir. Binaenaleyh onlar sizin gibi değildirler; eğer bir menfaat görürlerse ona konarlar, aksi durumda memleketlerine döner ve sizinle Muhammed'i (sav) karşı karşıya bırakırlar. Sizin de yalnız başınıza yeterli gücünüz yoktur. Bu yüzden, onların eşraflarından bazılarını rehin almadıkça savaşa girmeyin. Onlar da "bize yol gösterip nasihat ettin" dediler ve ona dua ve teşekkür ettiler.[356] Nuaym sonra Kureyş'e giderek şöyle dedi: "Size olan sevgimi ve Muhammed'e (sav) olan ayrılığımı biliyor-

351. **el-İsâbe,** III, 568.
352. Buhârî, Cihâd 157.
353. Müslim, Cihâd 17,18.
354. Zurkânî, **Şerhu'l-Mevâhib,** IV, 110.
355. bkz. İbn Hişâm, II, 229-231; Vâkıdî, II, 480 vd. Huzâî de bu kıssayı İbn İshak'tan naklen geniş şekilde vermiştir (s. 478-481).
356. Cümlenin son kısmı Vâkıdî'den eklenmiştir. (II, 481)

sunuz. Bana bir haber ulaştı ki nasihat olarak size bildirmeyi kendime borç bildim. Yahûdîler, yaptıklarından pişmanlık duyarak Muhammed'e (sav) haber gönderip şöyle dediler: İster misin Kureyş ve Gatafân eşrafından bazılarını senin için alıkoyalım? Onların boyunlarını vurursun, sonra biz de seninle oluruz, kalanların kökünü kazırsın." Nuaym sonra Gatafân'a giderek onlara da bunun aynısını söyledi. Bunun üzerine İkrime'yi iki kabileden oluşturulan bir grup içinde Benî Kureyza'ya gönderdiler. Kureyzalılar "bize bir rehin vermedikçe sizinle birlikte savaşmayız" dediler. Elçiler bu haberi Kureyş ve Gatafân'a getirince[357] iki kabile mensupları "Nuaym'ın verdiği haber doğrudur" dediler ve Kureyza'ya haber gönderip kendilerine bir tek kimseyi bile rehin vermeyeceklerini bildirdiler. Kureyza da bunun üzerine, "Nuaym'ın anlattığı doğrudur" dediler.

İbn Bâdis şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) söylediği *"Eğer gücün yeterse onları bizden sav, şüphesiz savaş bir hiledir"* sözü sebebiyle, bu olaydan, düşmanın zararını müslümanlardan defetmek için kendilerine hile ve tuzak kurmanın câiz olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlardan dargın iki kişinin arasını bulmak konusunda, onların hiçbiri söylemiş olmasa da kalplerini telîf için hayır kelâmında bulunmak mubah olunca, Allah'ın dinini ve seçkin Resûlü'nün (sav) sünnetini yüceltmek için kendilerini feda eden asker ve mücahidlerin kanlarının dökülmesini önlemek ve kafirleri helâk etmek için neden mubah olmasın? Bu, müslümanlara nasihat ve vefâ kabilinden olup yalan ve hıyanet türünden bir davranış değildir.

İbn Ebî Hâtim **el-İlel'**de Nüvâs b. Sem'ân'dan şu rivâyeti tahric eder: *"Nebî (sav) bir seriyye gönderdi ve şöyle buyurdu: 'Kelebeklerin ateşe dalışı gibi yalana dalın; her yalan, şüphesiz yalan olarak yazılır. Kişinin savaşta söylediği yalan bundan hariçtir, çünkü savaş aldatmadan (hîle) ibârettir.'"*[358]

et-Tevşîh'te, Hz. Peygamber'in (sav), *"Harp aldatmadır"* sözüyle ilgili olarak müellif şöyle der: Resûlullah (sav), savaşta mümkün olduğu kadar hileye başvurulmasını emretti. İbnü'l-Müneyyir şöyle der: "Yani gerçek mânâda kâmil savaş, düşmanla karşı karşıya gelmek olmayıp aldatmaktan (hîle kurmaktan) ibârettir. Bu, düşmanla karşılaşmanın tehlike arzetmesi sebebiyledir. Maksadın hâsıl olması, tehlikesiz bir şekilde aldatma yoluyla zafere varmaktır. Ebû'l-Hasan ed-Dimnetî[359] **et-**

357. Cümlenin bu kısmı metinde düşmüş olup ibâre yanlış anlaşılmaktadır (bkz. Huzâî, s. 479).
358. **İlelü'l-hadîs,** I, 333.
359. Ali b. Süleyman ed-Dimnetî (ö. 1306/1889). bkz. **Fihrisü'l-fehâris** I 176-177; **Suppl.,** II, 737.

Tevşîh'e yaptığı ihtisarda şu ilâvede bulunur: Konstantiniyye ulemâsından biri, hıristiyanlara şöyle dediklerini bana haber verdi: Biz size silahla gâlip geldik, siz ise bizim hükümdârlarımıza hileleriniz, eğlence ve haramları süslemeyle gâlip geldiniz ve onlar da dinin ifsadı konusunda size tâbî oldular. Hıristiyanlar şöyle karşılık verdiler: Peygamberinizin *"Harp aldatmadır"* hadîsi gerçek değil midir? Biz "evet" dedik. Onlar da şöyle dediler: O hâlde biz de aldatmayı teşrî kılmanızla size gâlip geldik.

NEMMÂM (KOVUCU, SÖZ TAŞIYAN)

el-İsâbe'de müellif, Mesud'un biyografisini verir ve İbn Ebî Şeybe'nin Urve'den şu hadîsi tahric ettiğini kaydeder: Resûlullah'ın (sav) ashâbından Mesud adlı bir adam vardı, koğucu idi. Hendek savaşında Kureyzalılar "Bize adamlar gönder; biz Muhammed'le Medine tarafından, sen de Hendek tarafından savaş" diye haber vermesi için onu Ebû Süfyân'a gönderdiler. İki taraftan savaşılacağı haberi Resûlullah'a (sav) ulaşınca, bu durum kendisine ağır geldi ve şöyle buyurdu: Ey Mesud, Ebû Süfyân'a git ve "Ebû Süfyân'a haber göndersinler, o da kendilerine adam yollasın, adamlar geldiğinde onları tutuversinler biz de öldürelim" diye Benî Kureyza'ya haber göndermiş olduğumuzu ona bildir. Mesud bunu duyunca hemen Ebû Süfyân'a vararak haber verdi. O da "doğrudur, vallahi Muhammed hiç yalan söylememiştir" dedi ve Benî Kureyza'ya hiç kimseyi göndermedi. İbn Hâcer şöyle der: Bu kıssada, Nuaym b. Mesud el-Eşcaî kıssasıyla benzerlik vardır. Allah en doğrusunu bilir.[360]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA GEMİ KULLANIMI

Allah Resûlü (sav) zamanında kullanılan gemiler:[361]

360. **el-İsâbe,** III, 413-414. Bir önceki konu başlığına bkz.

361. Bu başlık metinde "Allah Resûlü (sav) zamanında gemilerde görevlendirilenler" şeklindedir. Bu gemilerle ilgili olarak verilen alt başlıklar da Kettânî tarafından zikredilmemiştir.

Siyer kaynaklarında, Nebî (sav) zamanında sahâbenin kullandığı birçok gemi ile ilgili haberler zikredilir.

Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (ra) iki gemisi: Resûlullah (sav) hicretin 6. yılında Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi, İslâm'a dâvet etmek üzere Necâşî'ye gönderdi. O müslüman oldu ve ashaptan Habeşistan'da ikâmet etmekte olanların hepsini kendisine gönderdi.[362] **Habeşistan'da kalanlar için Resûlullah (sav) Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi (ra) Necâşî'ye gönderdiğinde, Necâşî onları iki gemiye bindirdi ve Amr, Resûlullah (sav) Hayber'de bulunduğu sırada onları kendisine getirdi. Ca'fer b. Ebû Tâlib de içlerindeydi. Necâşî onlarla birlikte, Habeşistan'da vefât etmiş bulunan müslümanların hanımlarını da iki gemiye bindirdi.**[363]

Eşarîlerin gemisi: Ebû Mûsa el-Eş'arî, iki kardeşi ve kavimleri Resûlullah'a (sav) hicret ettiklerinde, gemileri onları Habeşistan'a vurarak Necâşî'ye götürdü. Onun yanında Ca'fer b. Ebû Tâlib ve arkadaşlarıyla karşılaştılar ve birlikte dönünceye dek onun yanında kaldılar. Bu kıssa Sahîh-i Buhârî'**de geçmektedir.**[364]

Gayrı muayyen gemiler: Muvatta'**da Ebû Hureyre'den (ra) şu rivâyet nakledilir: "Bir adam Resûlullah'a (sav) gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü, biz denize açılıyoruz, yanımıza az su alıyoruz, eğer onunla abdest alacak olursak susayacağız, deniz suyuyla abdest alalım mı? Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Denizin suyu temiz ve ölüsü(nün eti) helâldir."**[365] **Bu hadîs, Tirmizî'nin** Câmi'i[366] **ve diğer kaynaklarda da geçmektedir. Nebî (sav) haber vererek şöyle buyurdu: "Ümmetimden bazı insanlar, tahtlar üzerinde hükümdâr olarak veya**[367] **tahtlar üzerindeki hükümdârlar gibi, Allah yolunda gazâya çıkmış olarak denize açılıyorlar (açılacaklar)."** Muvatta'**da geçtiği üzere, Resûlullah (sav) bunu Ümmü Harâm bint Milhân'ın**[368] **evinde söylemişti. Ümmü Harâm (ra) Resûlullah'a (sav) "Beni onlardan kılması için Allah'a dua et" diye istekte bulundu, Resûlullah (sav) da "Sen ilklerdensin" dedi. Ümmü Ha-**

362. Huzâî'nin **el-İstîâb**'dan naklettiği bilgi burada özetle verilmiştir (bkz. **el-İstîâb,** II, 497).
363. Huzâî bu bilgiyi İbn İshak'tan nakletmiştir (bkz. İbn Hişâm, II, 359, 362). Bilgi özetle verilmiş olup metinde hatalar mevcuttur.
364. Buhârî, Meğâzî 38. Eşârîlerin gemisi Yemen'den yola çıkmıştı.
365. **Muvatta,** Taharet 12.
366. Tirmizî, Taharet 52.
367. Bu tereddüt râviye aittir.
368. Metinde Milhâk şeklinde geçmiştir.

râm, Muâviye zamanında deniz yolculuğuna çıktı, Kıbrıs adasına indi ve orada defnedildi.[369]

Bu son hadîsi, Buhârî **"Kitâbü'l-Cihâd"**da "Kadının denizde gazâya çıkması bâbı" adıyla bir başlık açarak şu lâfızla verir: *"Ümmetimden bazı insanlar Allah yolunda yeşil denize açılacaklar, onların misali tahtlar üzerinde hükümdârların misalidir."* Binti Milhan[370] *"Ey Allahın Resûlü, beni onlardan kılması için Allah'a dua et"* dedi. Resûlullah (sav) da *"Sen ilklerdensin, sonuncular dan değil"* buyurdu. Enes şöyle der: Ümmü Harâm, Ubâde b. Sâmit ile evlendi, Binti Karza[371] ile birlikte denize açıldılar, karaya çıktığında bineğine bindi, hayvan onu yere vurdu, o da düşüp öldü.[372] Hâfız İbn Hacer, İbn Lehia'nın gazâ için denize açılan ilk kişinin Muâviye olduğuna dair rivâyetini, İbn Vehb'in **Muvatta'**ından[373] naklen kaydetmektedir.[374] Bu rivâyetin benzerini İbn Hacer yine "Kitâbü'l-Cihâd"da "Denize açılmaya dair bâb"da zikretmiş olup oraya bakınız.[375]

Utbiyye'nin "Câmî" bölümünde, İmam Mâlik'in şöyle dediği zikredilir: Muâviye b. Ebû Süfyân denize açılmak konusunda Ömer b. Hattâb'dan müsaade istedi. Hz. Ömer ona izin vermekten çekindi. Hz. Osman halife olunca, bu kez de izin için ona yazdı. O da çekindi. Sonra tekrar izin istedi. Hz. Osman ona "eğer eşin ve çocuğunla (gemiye) binersen bin, sana müsaade ettim" diye yazdı. Bunun üzerine Muâviye yanında hanımı Binti Karza[376] olduğu hâlde denize açıldı.[377] Yine **Utbiyye'**de İmam Mâlik'in şöyle dediği kaydedilir: Osman b. Affân, Amr b. Âs ile Muâviye'yi, Amr karada ve Muâviye de denizde olmak üzere emîr (kumandan) tayin etti. Biraraya geldiklerinde ise kumandan Muâviye olacaktı. Gazâ yerine vardıklarında, Muâviye Amr'a haber göndererek kendisine gelmesini istedi, o gelmeyi kabul etmedi. Muâviye isteğinde ısrarlı olarak ona haber gönderdi, Amr da "ben de sana gelmeyeceğime dair kendi kendime azmettim" dedi. Muâviye "deniz kıyısına gelerek bana

369. **Muvatta,** Cihâd 39. Resûlullah (sav) Ubâde b. Sâmit'in hanımı Ümmü Harâm'ın evine gittiği bir defasında uyumuş ve uyandığında gördüğü rüyâyı haber vermişti. Huzâî bu son hadîsi ayrı bir başlık altında vermiş olup (s. 488-489) Kettânî birleştirmiştir.
370. Metinde Milhâk şeklinde geçmiştir.
371. Muâviye'nin (ra) hanımı Fahite bint Karza'dır (bkz. **el-İsâbe,** IV, 373-374).
372. Buhârî, Cihâd 63. Ayrıca Cihâd 3,75'e bakınız.
373. İbn Vehb'in **Muvatta** rivâyeti kastedilmiştir.
374. **Fethu'l-Bârî,** XII, 30.
375. **age,** XII, 43.
376. Metinde Kureyza şeklinde geçmiştir.

yaklaş" dedi. Amr bir yaya dayanmış olarak geldi ve onunla uzunboylu konuştu. Muâviye ona "karşı mı çıkıyorsun, unuttun mu?" dedi. O "unuttum" karşılığını verdi ve birlikte hareket ettiler. İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsîl**'de şöyle der: Bu husus İbn Vehb'in **Muvatta'**ında geçer. Amr, kendisine gelmesi hususunda Muâviye direttiğinde, gitmedi. Şu sebeple ki o, Hz. Osman'ın Muâviye'ye onun üzerinde kumandanlık yetkisi vermediği bir yerde idi ve muhtemelen Muâviye'ye gelmesinde güçlük vardı. Binaenaleyh, kendisine yaklaşmasını istediğinde ise durumun kolaylığı sebebiyle ona icâbet etti.[378]

Makrizî'nin **el-Hıtat'**ında şu bilgi verilir: Resûlullah'ın (sav) sağlığında ve Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in halifeliği sırasında, deniz yoluyla gazâya çıkılmış değildi. Gazâ maksadıyla denize ilk açılan kimse Alâ b. Hadramî idi. O, Hz. Ebubekir ve Ömer zamanında Bahreyn vâlisiydi. Acemlerin içine, Allah'ın kendi elleriyle İslâm'ı yücelteceği bir eser (iz) bırakmak istedi ve Bahreyn halkına Fars'a sefer düzenleme çağrısında bulundu. Onlar da bu isteğe hemen koştular. Alâ onları askerî birliklere ayırdı; birinin başına Cârud b. Mualla'yı, ikincisine Sivâr b. Hemmâm'ı, üçüncüsüne Huleyd b. Münzir b. Sâvâ'yı verdi. Bütün halkın başına da (genel kumandan olarak) Huleyd'i getirdi ve Ömer b. Hattâb'ın izni olmaksızın onları Fars'a doğru gemilerle denize açtı. Hz. Ömer, askerlerini tehlikeye atar endişesiyle, hiç kimseye gazâ için denize açılma izni vermemişti. Allah Suriye'nin fethini nasip kılınca, o sırada Şam ve Ürdün ordusunun başında bulunan Muâviye b. Ebû Süfyân, denize açılmak hususunda Hz. Ömer'den ısrarla talepte bulundu. Sonra Hz. Osman'ın halifeliği sırasında müslümanlar deniz yoluyla gazâya çıktılar. Denizde ilk defa gazâya çıkan kimse Muâviye b. Ebû Süfyân olup denizde Beni Fezâre'nin halîfi olan Abdullah b. Kays el-Hârisî'yi görevlendirdi. O, yaz ve kış, karada ve denizde olmak üzere elli gazve düzenledi, denizde hiçbir kimse ne boğuldu ne de sıkıntıya düştü.[379] Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Herakliyus'un oğlu Kostantin 34 (654-55) yılında, bir gemiyle İskenderiyye'yi ele geçirmek üzere kendisine karşı sefer düzenlediğinde, denizde gazâya çıktı. Abdullah ikiyüz veya bundan biraz daha fazla gemiyle ha-

377. Bu bilgi için bkz. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 24-25. Ayrıca bkz. II, 120.

378. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 27. Metinde düşüklük olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.

379. Metnin bu kısmı hatalı olup aslına bakılmalıdır. Burada ayrıca hem metinde hem **el-Hıtat'**da halîf (muahid) kelimesi halife, el-Hârisî de el-Hâsî şeklinde yanlış geçmiştir. (bkz. Ziriklî, IV, 255)

reket ederek onunla savaştı. Buna Zâtu's-savârî[380] vak'ası denir ki Abdullah, Kostantin'i hezimete uğrattı ve askerlerini öldürdü. Muâviye, Ukbe b. Âmir el-Cühenî'yi de denizde gazâya çıkardı ve Rodos'a yönelmesini emretti, o da Rodos'a vardı. Hocamız Veliyüddin İbn Haldûn, müslümanların (ilk zamanlar) gazâ için denize açılmaktan geri durmalarının sebebi olarak şunu zikreder: Başlangıçta Araplar deniz kültürü ve deniz ulaşımı konusunda mâhir değillerdi. Hükümrânlık Arapların eline geçip de otoriteleri yükselince, Arap olmayan milletler elleri altında ve kendilerine köle oldular, her sanat erbabı onlara yaklaştı. Böylece denizde cihâda güçleri yetti, gemiler inşâ ettiler, personel ve silahla mücehhez donanmalar kurdular, denizaşırı kafir toplumlarla gazâ için onlara asker ve savaşçılar bindirdiler. Bunun için de memleketleri ve sınır boylarından, bu denize yakın ve deniz sahilinde bulunan Suriye, İfrikiyye, Mağrib ve Endülüs gibi yerleri ayırdılar.[381]

Şeyh Ebû Râs el-Muaskerî **el-Hulelü's-sündüsiyye**'de, Hz. Peygamber'in (sav) Ümmü Harâm'a söylediği "Sen ilklerdensin" sözü ile ilgili olarak şöyle der: Yani onlar da sonuncudardır. Bunlar Tarîf, Târık b. Ziyâd, Yusuf b. Taşfin ve oğlu Ali, Abdülmü'min b. Ali ve oğlu, oğlunun oğlu ve Yakub b. Abdülhak gibi Endülüs'te gazâ için denize açılanlardır. Hz. Peygamber'e (sav) "Cevâmiu'l-kelim" (sözün özü) verilmiştir.[382]

Hâfız Ebû Muhammed İbn Hazm, Endülüs ulemâsının faziletlerini zikrettiği risâlesinde şöyle der:[383] "Bizim Endülüsümüz için, hiçbir şey olmasa bile, Resûlullah'ın (sav) muştusu ve Enes b. Mâlik (ra) yoluyla rivâyet ettiğimiz ve teyzesi Ümmü Harâm'ın Hz. Peygamber'den (sav) böyle haber verdiğini kendisine naklettiği hadîste, mücahid seleflerimizi "tahtlar üzerinde hükümdârlar" şeklinde vasfetmesi şeref olarak yeter. Hali buna sevinir, geleceği gıpta duyar. Eğer birisi, Hz. Peygamber (sav) bununla Sicilya ve Girit[384] halkını kasdetmiş olabilir; Hz. Peygamber'in (sav) kesin olarak Endülüs'ü kasdettiği yolundaki iddiana delîl nedir, böyle bir te'vile takvâ sahibi kimse açık bir delîl ve aydınlatıcı bir açıkla-

380. bkz. C. E. Bosworth, "Dhât al-Sawâri," **EI (Suppl.)**, s. 221-222
381. **el-Hıtat**, II, 189-190.
382. Resûlullah'a (sav) "Cevâmiu'l-kelim" verildiğine dair rivâyetler için bkz. **el-Mekâsıdü'l-hasene**, s. 132-133.
383. bkz. Makkarî, **Nefhu't-tîb**, III, 161-162. Metinde bazı düşüklükler mevcut olup aslına bakılmalıdır.
384. Ekritiş veya İkritiş, Girit adasının Arapça'daki adı olup metinde Ebritiş şeklinde geçmiştir. (bkz. M. Canard, "İkritish," **EI**, III, 1082)

ma olmaksızın müsamaha göstermez derse cevabı şudur: Allah Resûlü'ne (sav) "Cevâmiu'l-kelim ve faslu'l-hitab" (sözün özünü söyleme kabiliyeti) verilmiş ve kendisine vahyolunanı açıklamakla emrolunmuştur. Hz. Peygamber (sav), senedi âdil râvilerin âdil râvilerden nakli sûretiyle muttasıl bulunan bu hadîste, ümmetinden biri diğerinin ardından deniz yoluyla gazâya çıkacak iki grubu haber vermiştir. Ümmü Harâm kendisini de onlardan kılması için Rabbine dua etmesini istemiş, verdiği haber gerçek olan Resûlullah (sav) da kendisinin ilklerden olduğunu ona haber vermiştir. Bu, Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğinin alâmetlerinden (işaret, delîl) biri olup, bir şeyi daha meydana gelmeden haber verişidir. Bununla peygamberliği hususunda delîl sabit olmuştur. Ümmü Harâm Kıbrıs'a çıkan gazilerden olup devesinden düşerek orada vefât etmiştir. Bu sefer müslümanların deniz yoluyla yaptıkları ilk gazâdır. Kesinlikle sabit oldu ki Kıbrıs'a giden gaziler, Hz. Peygamber'in (sav) müjdelediği "ilkler"dirler. Resûlullah'ın (sav) haber verdiği üzere Ümmü Harâm da onlardandı. Kendisine beyan ve belağat meziyetinden nasip verilmiş olan Resûlullah'ın (sav) her iki grubu da haber vermesini kendisinden beklemeğe mahal yoktur. Onlardan birini "ilk" diye adlandırmış olup onu izleyen de ancak "ikinci" olur. Bu, izâfet ve âdet terkibi nevinden olup bu da mantık sanatının tabiatı gereğidir. Çünkü "ilk" ancak ikinciye nisbetle "ilk," "ikinci" de ancak ilke nisbetle "ikinci" olur. Zorunlu olarak ikinciden sonra gelmekten başka üçüncüyü zikretmeğe yol yoktur..." İbn Hazm'ın sözünün devamı için **Nefhu't-tîb**'de ikinci cildin başında bulunan risâleye bakınız.

Diyârbekrî **Târîhu'l-hamîs**'te, insanların efendimiz Hz. Osman'dan intikâm alışlarından sözederken şöyle der: Onlar, altıncı olarak da Hz. Osman'ın, denize kendi ticareti dışında herhangi bir geminin çıkmasını yasakladığını ileri sürdüler. Bunun cevabı şudur: Denizi başkalarına yasakladığına (koruluk edindiğine) gelince, eğer bu rivâyet doğruysa, bu, gemilerin kendi mülkü olduğuna yorumlanır. Çünkü o Câhiliyye ve İslâmî devirlerde büyük çapta ticârî faaliyete ve geniş maddî imkânlara sahipti. O denizi başkalarına yasaklamış değildi; yaptığı, kendi gemilerinin kendi malından başkasını taşımalarını engellemekti.[385] Binaenaleyh, **Târîhu'l-hamîs**'te Hz. Osman'ın ticaret gemileri olduğu kaydedilmektedir.

385. **Târîhu'l-hamîs,** II, 268. Ayrıca bkz. s. 632, II, 101.

el-İsâbe'de müellif, Büsr b. Ertât'ın biyografisini verir ve onun Muâviye zamanında denizde emîr (kumandan) olarak görevlendirildiğini zikreder.[386] Bundan anlaşıldığına göre deniz emirliği Muâviye zamanında düzenlenmiş ve yaygınlaşmıştır. **Sannâcetü't-tarab fî takaddümâti'l-Arab**[387] adlı eserde şu bilgi verilir: Muâviye b. Ebû Süfyân zamanı gelince, müslümanlara denize açılmaları ve düşmanlarıyla cihâd hususunda izin verdi. O sıralarda, denizle ilgili ihtiyaçlarında, daha önceleri deniz konusunda eğitim ve tecrübeleri bulunan milletlerden denizcileri istihdam ettiler. Gemiler inşâ ettiler.[388] Öyle ki onun zamanında personel ve silahla donanmış gemi sayısı 1700'e ulaşmıştı." (s. 327)

Papaz Henri Lammens el-Yesûî'nin **Tesrîhu'l-ebsâr fîmâ yahtevî Lübnân mine'l-âsâr**[389] adlı eserinde (s. 138) geçtiği üzere, tarihçi Theophanet "Dünya Tarihi"nin 6140. yılı olaylarında şunu zikreder: "Emevîlerin ilk halifesi Muâviye, kerestelerini Cebel-i Lübnân'dan getirterek 1700 gemi inşâ ettirdi. Bundan kısa bir süre sonra, birinciden sayı bakımından daha çok ve daha ürkütücü olan ikinci bir donanma daha techiz etti."

Tenbih: Ali b. Harb el-Irâkî'nin **Kitâbü'l-Bihâr** adlı bir eseri olup, İbn Hacer **el-İsâbe'**de ondan nakillerde bulunmuştur. Selâme el-Udrî'ye bakınız.[390] Çağdaş Mısırlılardan birinin kaleme aldığı **Kitâbu Süfüni'l-üstûli'l-İslâmî ve târihuhâ ve envâuhâ ve evsâfuhâ** adlı matbû bir eser de vardır.[391]

MANCINIK YAPAN

Mancınık, kendisiyle taş atılan bir âlet olup Arapçalaştırılmış bir kelimedir. Hafâcî **Nesîmü'r-riyâz'**da şöyle der: Bu kelime mancınık veya

386. **el-İsâbe,** I, 148.
387. Nimetullah et-Tarablusî'nin (ö. 1887) eseridir (bkz. **Suppl.,** II, 779).
388. Metinde geçen "sevne (sevânî)" kelimesi "şevne (şevânî)" olacaktır. (bkz. A. Muhtar ve Abdülaziz Sâlim, **Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî Mısr ve'ş-Şâm,** Beyrut 1981, s. 132, 137.)
389. bkz. Serkis, II, 1585.
390. **el-İsâbe,** II, 60.
391. Abdülfettâh Ubâde'nin (ö. 1927) eseridir (bkz. Serkis, II, 1289; **Suppl.,** III, 309; Kehhâle, **Mu'cem,** V, 279) İslâm'da denizcilikle ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmed Muhtar ve Abdülaziz Sâlim, **Târîhu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs,** Beyrut 1969; Ali Muhammed Fehmi, **Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean,** Cairo 1980 (3. baskı); **Târîhu'l-bahriyyeti'l-Mısriyye,** Kahire 1973.

mincınık şeklinde okunmakta olup düşmana büyük taşlar fırlatmak için kullanılan bir âlettir. Şöyle ki odundan yapılmış son derece yüksek direkler (atıcı) bağlanır, üzerine atılması istenen şeyler konulur, sonra direğe vurulur ve onu oldukça uzak bir mesâfeye fırlatır. Bu, barut ve topun icadından öncelere uzayan eski bir âlettir.

Siyer'**de kaydedildiğine göre Hz. Peygamber (sav) Tâif halkını kuşatma altına alıp onları mancınıkla taşa tutmuştu. İbn Hişâm şöyle der: Kendisine güvendiğim biri, İslâm'da ilk defa mancınık kullanan kimsenin Resûlullah (sav) olduğunu ve onunla Tâif halkına attığını bana haber verdi.**[392]

Suyûtî de **Evâil'**inde bunu kesin olarak belirterek şöyle der: İslâmda ilk olarak Tâif Gazvesi'nde mancınık kullanıldı.[393] İbnü'l-Esîr'in **el-Kâmil'**inde de Tâif kuşatması sırasında mancınık kullanılması konusunda Selmân el-Fârisî'nin yol gösterdiği belirtilir.[394] **Nûru'n-nibrâs'**ta şu bilgi verilir: Tâif halkına karşı mancınık kullanıldığına dair hadîs mürseldir. Tirmizî'de de bu şekilde olup o bunun zayıf olduğunu söyler. Fakat Beyhakî'de[395] Ebû Ubeyde'nin rivâyetiyle nakledilir. **el-Mîzân'**da Abdullah b. Hirâş'ın biyografisinde, onun Avvâm'dan, onun İbrahim et-Teymî'den, onun da babasından şu rivâyette bulunduğu kaydedilir: "Nebî (sav) Tâif halkına karşı mancınık kurdurttu."[396]

Derim: Mancınık yapımı, hendek kazılması ve debbâbe icadı, Arapların bildikleri ve eser kaleme aldıkları harp âletleri ilmindendir. İbnü'l-Ekfânî **İrşâdü'l-kâsid'**de şöyle der: Harp âletleri ilmi, kendisiyle mancınık ve diğer harp âletlerinin nasıl yapılacağı öğrenilen bir ilimdir. Şehirleri koruma ve düşmanı defetme hususunda son derece büyük faydası olup Mûsa b. Şâkir'in bu konuda faydalı bir eseri vardır.

Câhız **el-Beyân ve't-tebyîn'**de şu bilgiyi verir: Hire'de Kudâa hükümdârlarının sonuncusu olan Cezîme el-Ebraş et-Tenûhî, mancınığı ilk edinen ve kalelerin üstüne koyan kimsedir.[397]

---

392. İbn Hişâm, II, 483. Ayrıca bkz. **es-Sîretü'ş-Şâmiyye,** V, 560-561.
393. **el-Evâil,** s. 64.
394. **el-Kâmil,** II, 266. Bu bilgiyi Huzâî de kaydetmiş olup (s. 491) geniş bilgi için bkz. Vâkıdî, III, 927; **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 80-81.
395. Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ,** IX, 84.
396. **Mîzânü'l-İ'tidâl,** II, 413. Metinde Hirâş, Hirâs şeklinde, Teymî de Temîmî şeklinde geçmiştir.
397. **el-Beyân ve't-tebyîn,** II, 7; **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 81. Bu bilgiyi Huzâî de nakletmiştir.

DEBBÂBE

Debbâbe, surları delmek için içine insanların girip surlara yaklaştıkları bir harp âletidir.[398] **el-Kâmus'**ta şu bilgi verilir: "Debbâbe harpte kullanılmakta olup kalenin dibine itilir ve içinde olarak saldırıda bulunurlar." Debbâbe küçük bir âlet olup kaleler için yapılır; içine adamlar girer ve onun içinden kaleyi delerler. Tavanı da atışlara karşı onlara siper olur.[399]

Nefhatu'l-hadâik ve'l-hamâil fi'l-ibtidâ' ve'l-ihtirâ' li'l-evâil **adlı eserde şu bilgi verilir: İslâm'da yapılan ilk debbâbe, Resûlullah'ın (sav) kuşatması sırasında Tâif'e karşı yapılan debbâbedir.**

Derim: İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında Sakîf elçilik heyetinden sözedilirken şu bilgi verilir: Urve b. Mesud ve Gaylân b. Seleme, Tâif kuşatmasında bulunmamışlardı. Her ikisi de Cüreş'te idiler, arrâde, mancınık ve debbâbe yapımını öğreniyorlardı. Onlar döndüklerinde Resûlullah (sav) da Tâif'ten dönmüş bulunuyordu. Mancınık, arrâde ve debbâbe kurdular.[400] **el-Kâmûs'**ta da geçtiği üzere Cereş Ürdün'de bir yerdir. Züfer gibi okunan şekli ise (Cüreş) Yemen'de bir yer olup oradan deri gelir (Cüreşî deri, oraya nisbettir). Arrâde ise, **el-Kâmus'**ta geçtiği üzere mancınıktan küçük bir âlettir.[401]

Siyer'de, İslâm'da mancınığı ilk kullanan kimsenin Resûlullah (sav) olduğu ve Tâif halkına mancınıkla attığı kaydedilir. Resûlullah'ın (sav) ashâbından bir grup da bir debbâbenin altına girdiler, sonra da gedik açmak üzere onunla Tâif surlarına yaklaştılar.[402]

---

398. bkz. **es-Sîretü'l-Halebiyye,** III, 81.
399. Bu bilgiler Huzâî tarafından **er-Ravdü'l-ünüf'**ten naklen zikredilmiştir (s. 495).
400. İbn Sa'd, I, 312 Ayrıca bkz. Vâkıdî, III, 924.
401. Bu bilgi için bkz. **Tâcü'l-arûs,** IV, 287 ("crş"mad.); **Mu'cemü'l-büldân,** II, 126-127. Züfer kelimesi metinde Zümer şeklinde geçmiştir.
402. bkz. İbn Hişâm, II, 483. Metinde hatalar mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır. Bu bilgi esasen Huzâî tarafından (s. 495) İbn İshak'tan naklen verilmiştir. Ayrıca metinde bu bilginin İbnu't-Tallâ'ın **Akdiyetü Resûlillâh** adlı eserinden alındığını ifade eden bir ibâre mevcut olup, bu eserde ilgili yerde sözkonusu bilgiye rastlanmamıştır.

AĞAÇLARI YAKAN VE KESENLER

Sahîh-i Müslim'de **Abdullah b. Abbas'tan şu rivâyet nakledilir: "Nebî (sav) Benî Nadîr'in hurma ağaçlarını yaktırdı ve kestirdi." Kuteybe ve İbn Rumh, rivâyetlerinde şu ilâvede bulunurlar: Allah Teâla bunun üzerine şu âyeti indirdi: "Hurma ağaçlarından herhangi bir şeyi kesmeniz ve kökleri üzerinde bırakmanız hep Allah'ın izniyle ve (Onun) yoldan çıkanları cezâlandırması içindir" (Haşr 59/5).**[403]

HENDEK AÇMA

İbn İshak Siret'inde, **Resûlullah'a (sav) karşı gruplar hâlinde ordular (ahzâb) düzenleyen Yahûdîlerin haberini, Hz. Peygamber'in (sav) onların bu durumunu ve kendisi için kurdukları plânı duyunca Medine'de hendek kazdırdığını, müslümanları sevaba teşvik için Resûlullah'ın (sav) hendek kazma işinde bizzat çalıştığı ve müslümanların da onunla birlikte çalıştıklarını zikreder.**[404] **İbnü'l-Cevzî** Sıfatu's-safve'de[405] **Kesîr b. Abdullah el-Müzenî'den, onun babasından, onun da kendi babasından şu rivâyetini zikreder: Resûlullah (sav) hendeği çizdi ve her on kişi için kırk arşınlık bir mesafe ayırdı. Muhacirler ve ensar, güçlü bir insan olan Selmân'ın tarafına meylederek,**[406] **Muhacirler "Selmân bizdendir" ve ensar da "Selmân bizdendir" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) da "Selmân bizden, ehl-i beyt'tendir" buyurdu.**[407] **İbn İshak'ın** Sîret'inde **şu bilgi verilir: Hz. Peygamber (sav) bizzat keremli nefsiyle onlarla birlikte hendek kazdı. Kureyş'ten atlar gelip hendeğin önünde durdular, hendeği görünce şöyle dediler: "Allah'a andolsun ki bu, Arapların daha önce hiç kurmadıkları bir tuzaktır."**[408] el-İstîâb'da **(II, 572) Selmân'ın biyografisinde şu bilgi geçer:**

403. Müslim, Cihâd 29-30. Metindeki eksiklik Müslim'den tamamlanmış olup İbn Ömer'in rivâyetinde Hassân b. Sâbit'in bu yangınla ilgili söylediği beyit "Allah Resûlü'nün Yakıp Yıkma Sûretiyle Cezâlandırması ve Bunun İçin Kimi Gönderdiği" başlığında (s. 476) verildiğinden burada zikredilmemiştir.
404. İbn Hişâm, II, 216.
405. Metinde "Safvetu'l-savfe" şeklinde geçmiştir.
406. "Fectenaha" kelimesi metinde "Fehtacce" şeklinde geçmiştir.
407. **Sıfatu's-safve,** I, 534-535.
408. İbn Hişâm, II, 224.

Hendeğin kazılmasında yol gösteren Selmân, "Bu Arapların daha önce hiç kurmadıkları bir tuzaktır" diyen de Ebû Süfyân'dır.[409] Nefhatu'l-hadâik ve'l-hamâil fi'l-ibtidâ vel-ihtirâ li'l-evâil **adlı eserde şöyle denir: İslâm'da ilk defa hendek kazdıran Resûlullah (sav) olup Medine'de kazdırmıştır.**

Süheylî de şöyle der: Hendek kazımı İranlıların savaş tuzaklarındandır. Selmân'ın bu konuda bilgi sahibi olup yol göstermesi de bu yüzdendir. İranlılar ilk hendek kazanlar, Buhtunnasır da ilk defa pusu kurandır. Bu da, düşmandan korunmak için böyle bir yola başvurmanın câiz olduğuna delâlet eder. Bunda da delîl Allah Teâla'nın *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın"* (Enfâl 8/60) âyetidir.[410] Bu bilgiyi İbn Bâdis nakleder. Bunda, savaş âletleri yapımı, askerî organizasyon, ilmî düzenlemeler, zirâî ve sınâî teknikler konusunda komşularını örnek almayan ülke ve devletlerin, bir süre sonra bile olsa onlara ganimet olayazacaklarına dair en büyük delâlet vardır. Yüce Peygamberimizin (sav) bu hususta tavrı ise, kendi kavmi ister bilsin ve uygulasın ister böyle olmasın, her sahada en faydalı ve en güzelini edinme yönündeydi. Bu sebepledir ki Âsım b. Sâbit'e *"savaşan, kendisiyle savaşıldığı gibi savaşsın"* buyurduğu sabit olmuştur.

Hâfız İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğinin genel oluşuyla ilgili risâlesinde şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) Türklerle savaşmayı emrettiği ve ümmetinin onlarla savaşacağını haber verdiği hususu sabittir. Malumdur ki onlara karşı fayda sağlayacak savaş, Fars yaylarıyla yapılandır. Oysa onlarla yarım daire şeklindeki Arap yayıyla savaşıldı ve hiçbir fayda sağlanamadı. Hattâ onlar ok atış güçleri sebebiyle müslümanlara daha çok kayıp verdirdiler. Bu yüzden onlarla, kendilerini mağlup edecek silahlarla savaşmak gerekir. Bazı müslümanlar Ömer b. Hattâb'a şöyle dediler: "Düşmanı ipek giymiş olarak gördüğümüzde kalbimizde bir korku duyuyoruz." Hz. Ömer de şöyle dedi: "Siz de onların giydiği gibi giyinin." Hz. Peygamber (sav) Kazâ Umresi'ni yaptığında, müşriklerin, onların güçlerini görmeleri için, daha önce meşrû kılınmış olmadığı hâlde, ashâbına remel ve ıztıba[411] yapmalarını emretti. Böylece, normal durumda meşrû olmayan bir şeyi cihâd için (meşrû sayıp) yapmıştır.[412]

409. **el-İstîâb,** II, 58. Huzâî bu bilgiyi İbn İshak'tan nakletmiştir.
410. Süheylî, **er-Ravdu'l-ünüf,** VI, 206-207.
411. Hacda tavaf sırasında sağ omuzu açık olarak, kısa ve süratli adımlarla çalımlı yürümek.
412. İbn Teymiyye, **Mecmûu fetâva,** XIX, 60.

Ebubekir es-Sıddık'ın (ra), mürtedlerle savaşa gönderdiği sırada Hâlid b. Velîd'e (ra) yaptığı tavsiyede geçen hususlar da bunu açıklamaktadır. Hz. Ebubekir ona şöyle demişti: *"Sonra düşmanla karşılaştığında, seninle savaştıkları silahla onlarla savaş; oka ok, mızrağa mızrak ve kılıca karşı kılıçla."* **Akvemü'l-mesâlik'**te müellif şöyle der: Eğer bu zamana yetişseydi, şüphesiz, top, tüfek, zırhlı harp gemisi gibi icatları da anması gerekecekti. Düşmana karşı mukâvemet bu icatlara dayanır ve şer'an vâcip olan "kuvvet hazırlığı" da bunlarsız olmaz. Vâcip olan bu hazırlık, kendileri için hazırlık yapılanların gücünü bilmeyi, o çapta veya ondan daha iyi hazırlık için çalışmayı ve bunu sağlayacak yolları bilmeyi gerektirir.

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülkâdir el-Kerdûdî el-Fâsî'nin[413] Fas'ta basılmış **Keşfü'l-ğumme fî enne harbe'n-nizâm vâcibün alâ hâzihi'l-ümme** adlı bir eseri vardır.

Zurkânî **Şerhu'l-Muhtasar'**da, müellifin *"telsem"*[414] sözüyle ilgili olarak açıklamada bulunurken İzzüddin İbn Abdisselâm'dan naklen şöyle der: Câhiliyye insanlarının yaptığı herşey, yapılması nehyedilmiş şeyler olmayıp yalnız bizim Şeriatimize aykırı olanlar yasaktır. Araplar daha önce bilmezlerken Hz. Peygamber (sav) hendek kazdı, Acemlerin (İranlılar) yaylarını överek "onlar ok atımında sizden güçlüdürler" buyurdu.

Mevvâk **Sünenü'l-mühtedîn'**de[415] şöyle der: Tedkik ehli için Rendîd giyilmesi konusunu araştırmaktaydım, İmam Mâlik'in Mezâl adlı elbisenin selef elbisesinden olmadığını söyleyip, soğuktan korunması sebebiyle onu giymeyi mubah saymasındaki gibi bir sonuca vardım. Yani Rendîd giymenin mubah olduğuna fetvâ verdim. Bunun üzerine kınandım. Cevabım cümlesinden olarak şöyle dedim: "Rendîd bir Rûm (Bizans) elbisesi olup onunla Acemlere benzeme hususu, sağladığı faydanın yanında sönük kalır. Çünkü o ekonomik bir elbise olup kendisinden faydalanılır ve soğuktan da korur. İmamlardan kendisine güvendiğim biri şunu kaydeder: Şeriat nehyetmedikçe ve dinin temel esasları terkine delâlet etmedikçe, Acemlerin yaptığı herşey nehyedilmiş şeyler değildir. Kendile-

413. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 484.

414. Metinde "neltem" şeklinde geçen kelime, kadının yaşmak (nikap) bağlaması anlamına gelen "telsem" olmalıdır. Krş. Derdîr, **eş-Şerhu'l-kebîr,** I, 218.

415. Muhammed b. Yusuf el-Mevvâk (ö. 897/1492), **Sünenü'l-mühtedîn fî makâmâti'd-dîn** (Fas 1314) için bkz. **Suppl.,** II, 375-376. Mezâl hakkında bkz. **el-Beyân ve't-tahsil,** XVIII, 250.

rine benzemekten nehyedildiğimiz Acemlerden kastedilen, zamanımızda Kisrâ'ların tâbîleri olanlardır. Bu konudaki yasak, Şeriatimizin muktezâsına aykırı olarak yaptıklarıdır. Şeriatimizde mendub, vacib veya mubah daranışlara uygun olarak yaptıklarına gelince, onların da yapmış olmaları sebebiyle bunları terkedemeyiz. Çünkü Şeriat, Allah'ın müsaade ettiği bir hususta onlara benzeyişi yasaklamamıştır. Hz. Peygamber (sav) Acemleri taklitle (onlara benzeyerek) Medine'de hendek kazdı. Öyle ki düşman grupları (ahzâb) hayrette kaldılar ve sonra onun Selmân'ın yol göstermesiyle yapıldığını anladılar."

Hocamız babamın (ra) **Tahdîdü'l-esinne fi'z-zabb ani's-sünne** adlı eserine bakınız.

Şemsüddin İbn Âbidîn'in **ed-Dürrü'l-muhtâr**'a yaptığı hâşiyede, (I, 438) hanefîlerin büyük kitaplarından **ez-Zahîre**'den naklen şu bilgi verilir: "Hişâm şöyle dedi: Ebû Yusuf'un ayağında çiviyle raptedilmiş iki ayakkabı gördüm ve bu demirde bir beis görmüyor musun?' dedim. O 'hayır' dedi. Ben, Süfyân ve Sevr b. Yezîd'in ruhbânlara benzeme sebebiyle bunu mekruh gördüklerini söyledim. Ebû Yusuf "Resûlullah (sav) kıllı[416] ayakkabılar giyerdi ki bunlar ruhbânların giyeceklerindendi" diyerek şu hususa işarette bulundu: "Kulların menfâati ile ilgili konularda benzeyiş şekli zarar vermez; yeryüzünde uzak mesâfeler ancak bu tür ayakkabılarla katedilebilir."[417]

Zurkânî'nin **Şerhu'l-Muhtasar**'ında *"telsem"*[418] sözüyle ilgili olarak bazı âlimlerden şu bilgi nakledilir: Nebî (sav) Arapları, Acemlere benzemekten nehyetti. Fakat Acemlerden kendisine elçi olarak gelen hiçbir kimseyi, kendi kıyâfetlerinden nehyettiği ve Arap kıyâfeti kullanmalarını teklif ettiğine dair haber varid olmamıştır. Bazı âlimler şöyle dediler: Câhiliyye çağının uygun gördüğü ve Şeriatimizde de yasaklanmayan şeyler, Nevrûz ve Mihrecân bayramlarında insanların mubah hususlarda sıla-i rahimde bulunmaları bu kabildendir. İmam Mâlik şöyle der: Selefin giysilerinden olmamakla birlikte bornos denilen elbiseyi giymekte bir mahzur yoktur. Ebu Ömer şöyle der: "Nehiy sabit olmadıkça eşyada asıl olan mubahlıktır." Şeyh Bennânî, İmam Mâlik'in bornosla ilgili olarak Zurkânî'nin zikrettiği sözünü tahrif edilmiş sayarak Mâlik'in "o selefin

416. Metinde "kılsız" şeklinde geçmiştir.
417. İbn Âbidin, **Reddü'l-muhtâr,** I, 624.
418. Metinde "neltem" şeklinde geçmiştir. bkz. dipnot 414.

giysilerindendir" dediğini belirtir. Muhtemelen her iki söz ayrı konularda varid olmuştur.

Tenbih: Ebû Sâlim el-Ayyâşî, **el-Hükm bi'l-adl ve'l-insâf** adlı eserinde şöyle der: Mevvâk **Sünenü'l-mühtedîn** adlı eserinde "İslâm'ın ilk döneminde mevcut olmayan herşey bidat, meşhura aykırı olan her şey de dalâlettir" görüşünde olanların güçlerini kırmıştır. Hocamız Ebû Muhammed Abdülkâdir el-Fâsî'den, İbnü'l-Hâc'ın **el-Medhal**'inde, ilk devirde olmadığı gerekçesiyle, ümmetin işlemekte olduğu birçok ibâdeti bidat çerçevesine dâhil ettiği ve sert davrandığı hususlarda[419] Mevvâk'ın halka kolaylığı gâye edindiğini duyar dururduk. Abdülkâdir el-Fâsî, İbnü'l-Hâc'ın sert tavrıyla ilgili olarak devamla şöyle der: Oysa bu davranışlar bazı mezhep imamlarınca meşrû görülmüş, muhtemelen sünnetten zayıf da olsa bir mesnedi bulunmuş, Hz. Peygamber'in (sav) uzak bir münasebetle de olsa bir söz veya fiilinden veyahut herhangi bir hâlinden alınmıştır. Bütün bunlar o davranışın Hz. Peygamber'den (sav) alındığını gösterir. Nisbet en zayıf şeyle de olur. İnsanlar türlü türlüdür, her biri hareket tarzlarını Hz. Peygamber'den (sav) almışlardır. Güçlü olan, Hz. Peygamber'in (sav) fiili[420] ve sarih sözlerine; zayıf olan ise sözlerinin mefhumundan ve bazı söz ve fiillerinden çıkarılmış uzak işaretlere dayanmaktadır. Bütün meselelerde Hz. Peygamber'le (sav) arasındaki bütün bağ ve vasıtâları koparan kimse ancak büsbütün dalâlete düşmüş (sapmış) olur.

GANİMET GÖREVLİSİ

Bedir günü taksim edilinceye kadar, ganimetleri toplama ve koruma ile görevlendirilen kimse: İbn İshak, Bedir savaşıyla ilgili olarak verdiği haberinde şöyle der: "Resûlullah (sav) ganimet (nefl) işleriyle Abdullah b. Ka'b b. Amr b. Avf b. Mebzûl'ü görevlendirdi."[421] İbn Hazm, Mahmiye b. Cez'i anarak şöyle der: "Resûlullah (sav) Bedir gü-

419. Meselâ bkz. **el-Medhal,** I, 287 vd.

420. Metinde "kuvvet" şeklinde geçen bu kelime, konu ve ibârenin siyak ve sibakına bakılınca "fiil" olmalıdır.

421. İbn Hişâm, I, 643; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 372; Ganimet görevlileri ile ilgili olarak ayrıca bkz. Sıddıqui, **Organisation of Government Under the Prophet,** s. 194-199.

nü onu ganimet işleriyle görevlendirdi."[422] Hayber günü:[423] Kudâî Kitâbü'l-Enbâ'**da şöyle der: "Huneyn[424] savaşında 6000 esir, deve ve koyundan da sayısı bilinmeyecek kadar ganimet alınmıştı." İbn Fâris** Müsnedü'z-Zührî **adlı eserinde, Said b. Müseyyeb'den şu rivâyette bulunur: "Nebî (sav) o gün kadın ve çocuk 6000 esir aldı ve onlara bakmakla Ebû Süfyân b. Harb'ı görevlendirdi."**

Daha önce, Resûlullah'ın (sav), kendisi varıncaya dek esirleri ve malları Ci'râne'de[425] tutmasını Büdeyl b. Verkâ'ya emrettiğini kaydetmiştik.[426]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GANİMETLERİNİ YAZAN

İbn Abdirabbih'in **el-İkdü'-ferîd'**inde (II, 144) şu bilgi verilir: Muaykıb b. Ebû Fâtıma, Hz. Peygamber'in (sav) ganimetlerini yazardı.[427]

GANİMETTEN SATIŞINA İHTİYAÇ DUYULAN ŞEYLERİ SATMAKLA GÖREVLENDİRİLEN

Ebû'l-Kasım Halef İbn Beşkuvâl, müsned hadîslerin metinlerinde geçen mübhem isimlerden, anlaşılması güç olanların açıklanmasıyla ilgili eserinde İmam Mâlik'ten nakledilen şu rivâyeti zikreder: Resûlullah (sav) Hayber savaşında, ganimetten altın veya gümüş kaplar satmalarını

422. İbn Hazm, **Cemhere,** s. 412. Metinde Mahmiye b. Cez' düştüğü için bu rivâyet de Abdullah b. Ka'b'la ilgiliymiş gibi görülmektedir.

423. Metinde bu alt başlık verilmekle birlikte Huzâî'nin (s. 500-501) bu konuda zikrettiği rivâyetler kaydedilmediğinden, Huneyn'le ilgili bilgilerle karışmıştır. İbn İshak, Abdullah b. Muğaffel'in bir yağ tulumunu götürürken ganimet görevlisiyle çekiştiklerini, kendilerini gören Resûlullah'ın (sav) tebessüm ederek ganimet görevlisine onu bırakmasını söylediğini kaydeder. İbn Fethûn ve Süheylî, bu görevlinin Ka'b b. Amr b. Zeyd el-Ensârî olduğunu söylerler. (Huzâî, s. 501).

424. Metinde Hayber olarak geçmiştir.

425. Mekke ile Tâif arasında Huneyn ganimetlerinin taksim edildiği bir yerdir.

426. Huzâî (s. 502) çeşitli kaynaklardan naklen Huneyn'de Ebû'l-Cehm b. Huzeyfe, Büdeyl b. Verkâ ve Mesud b. Amr el-Kârî'nin ganimet görevlisi olduğuna dair rivâyetler kaydeder. Ayrıca bkz. II, 21.

427. **el-İkdü'l-ferîd,** IV, 161.

iki Sa'd'e emretti. Onlar da her üçünü peşin olarak dört veyahut her dördünü peşin olarak üç adet karşılığında sattılar. Resûlullah (sav) kendilerine "faiz muamelesi yaptınız" dedi, onlar da aldıklarını geri verdiler. İbn Beşkuvâl, anılan bu iki Sa'd'ın kendileriyle ilgili olarak söylenen en doğru görüşe göre Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Sa'd b. Ubâde olduğunu söyler.[428]

DEVLET BAŞKANININ KENDİLERİYLE SAVAŞTIĞI KİMSELERİN HAYVANLARINDAN BİR TÜRÜ HİBE ETMESİ

İbn Hacer, Lakîm ed-Deccâc'ın biyografisini vererek şöyle der: Câhız **Kitâbu'l-Hayavân**'da onu anarak şöyle der: O, Hz. Peygamber'i (sav) Hayber Gazvesi'nde bir şiirle övdü. Hz. Peygamber (sav) de Hayber'in bütün tavuklarını ona hibe etti. O andan itibaren de kendisine Lakîm ed-Deccâc denildi. Bunu, Ebû Amr eş-Şeybânî ve Medâinî, Salih b. Keysân'dan naklen zikrederler. Câhız şöyle der: Onun kıssası İbn İshak'ın **Sîret**'inde[429] zikredilmiştir. Fakat İbn İshak ona İbn Lakîm der ki onun adının babasının adıyla aynı olması muhtemeldir.[430]

HUMUS GÖREVLİSİ

İbn Abdilber şöyle der: Bedir savaşında Resûlullah'ın (sav) ganimetlerine bakmakla Abdullah b. Ka'b. b. Amr el-Ensârî görevli idi. O, başka savaşlarda da Resûlullah'ın (sav) humusuna bakmakla görevlendirilmişti.[431] Sahîh-i Müslim'**de "Kitâbü'z-Zekât"da "Hz. Peygamber'in Âlinin zekât memuru olarak görevlendirilmesinin terki bâbı"nda Mahmiye b. Cez'den sözle şöyle der: "Resûlullah (sav) onu humus görevlisi olarak tayin etti."**[432] **Mahmiye b. Cez'in** el-İsâbe'**deki biyografisine bakınız.**[433]

428. İbn Beşkuvâl, **Ğavâmizu'l-esmâi'l-mübheme,** I, 241-243 (nr. 65).
429. İbn Hişâm, II, 340-341.
430. Câhız, **Kitâbu'l-Hayavân,** II, 278; **el-İsâbe,** III, 331.
431. **el-İstîâb,** II, 362.
432. Müslim, Zekât 168.
433. **el-İsâbe,** III, 388.

DEVLET BAŞKANININ FETHİ MÜJDELEMEK İÇİN GÖNDERDİĞİ KİMSE VE KENDİLERİNE MÜJDE VERİLENLERİN TEBRİK İÇİN DEVLET BAŞKANINI KARŞILAMAYA ÇIKMALARI

İbn İshak, Bedir savaşıyla ilgili olarak verdiği haberlerde şöyle der: Resûlullah (sav), zafer müyesser olunca, Allah'ın Resûlü'ne (sav) ve müslümanlara lutfetiği zaferi kendilerine müjdelemek üzere Abdullah b. Revâha'yı Âliye (Medine'nin Necd yönündeki çevre mahalle ve köyleri) halkına gönderdi.

İbn Sa'd'ın **Tabakât'ı**nda[434] Âliye halkının Benî Amr b. Avf, Benî Hatme ve Benî Vâil olduğu belirtilir.

Resûlullah (sav), Zeyd b. Hârise'yi de Sâfile (Medine'nin Tihâme yönündeki çevre mahalle ve köyleri) halkına gönderdi. İbn İshak şöyle der: Resûlullah (sav) sonra Medine'ye doğru yola çıktı, Revhâ denilen mevkiye geldiğinde müslümanlar kendisini karşıladılar ve Allah'ın lutfettiği zaferden dolayı onu ve kendisiyle birlikte bulunan müslümanları tebrik ettiler.[435]

Buhârî "Kitâbu'l-Cihâd"da "Zaferleri müjdelemeye dair bâb" başlığını verir ve şu rivâyeti tahric eder: "Resûlullah (sav), Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi Yemenlilerin Kâbe'si diye adlandırılan Zu'l-halasa[436] putunu yıkmak için gönderdi." Hadîste şu bilgi geçer: Cerîr putu yıkınca, Hz. Peygamber'e (sav) müjde vermek üzere müjdeci gönderdi.[437] Buhârî daha sonra "Müjdeciye verilen şeye dair bâb" başlığını verir ve Ka'b b. Mâlik'in, tevbesinin kabul edildiği kendisine müjdelendiğinde iki elbise verdiğini zikreder.[438]

SEFERDEN DÖNÜŞTE YEMEK VERİLMESİ

Buhârî "Kitâbu'l-Cihâd"ın sonunda bu bâb başlığını vererek Câbir'den şu rivâyeti zikreder: "Nebî (sav) Medine'ye vardığında bir deve veya sığır kesti." Sonra Câbir'den şu rivâyeti nakleder: "Nebî (sav) ondan (Cabir) bir

434. İbn Sa'd, III, 526 (Abdullah b. Revâha'nın biyografisi).
435. İbn Hişâm, I, 642-643.
436. bkz. T. Fahd, "Dhu'l-Khalasa," EI, II, 241-242. Metinde Demü'l-Halasa şeklinde geçmiştir.
437. Buhârî, Cihâd 192.
438. Buhârî, Cihâd 193. Ayrıca bkz. s. 469.

ûkiyye ve bir dirheme veya[439] iki dirheme bir deve satın aldı. Sirâr'a (Medine dışında, doğu istikâmetinde üç mil mesafede bir yer) vardığında bir sığır kesilmesini emretti, sığırı kesip ondan yediler."[440] İbn Battâl şöyle der: Bu hadîste, devlet başkanı ve liderin sefer dönüşünde ashâbına yemek yedirmesine delîl mevcut olup bu husus selef katında müstehab bir davranıştı. Buna nakîme denir. Mühelleb'den, İbn Ömer'in bir seferden döndüğünde kendisine gelenlere yemek yedirdiği nakledilir.[441]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SEFERDEN DÖNÜNCE SÖYLEDİĞİ SÖZ

Muvatta'da İbn Ömer'den şu rivâyet nakledilir: Nebî (sav) bir gazve, hac veya umreden dönüşünde, her yüksek yere (tepe, dağ vs.) vardığında üç defa tekbir getirdikten sonra şöyle derdi: *"Bir tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, onun ortağı yoktur, hükümrânlık onundur, hamd onadır, o her şeye kâdirdir. Biz (seferimizden) dönenleriz, tevbe edenleriz, kulluk (ibâdet) ve secde*[442] *edenleriz, Rabbimize hamd edenleriz. Allah va'dinde durdu, kuluna zafer lutfetti ve yalnız başına hizipleri hezimete uğrattı."*[443]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BİR KÖYE GİRMEK İSTEDİĞİNDE SÖYLEDİĞİ SÖZ

Siyer kaynaklarında geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) Hayber'i gördüğünde "durun!" buyurdu ve şunları söyledi: *"Allahım, göklerin ve gölgeledikleri (bürüdükleri) şeylerin Rabbi, yerlerin ve yüklendikleri şeylerin Rabbi, şeytanların ve onların saptırdıklarının Rabbi, rüzgârların ve onların savurduklarının Rabbi, senden bu köyün hayrını, halkının hayrını ve içinde bulunanların hayrını isteriz; köyün şerrinden, halkının şerrinden ve içinde bulunanların şerrinden sana sığınırız. Allah'ın adıyla ilerleyin!."* Resûlullah (sav) gireceği her köyde bunu söylerdi.[444]

439. Bu, râvinin tereddütüdür.
440. Buhârî, Cihâd 189.
441. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XII, 168.
442. Secde kelimesi metinde düşmüştür.
443. **Muvatta,** Hac 243.
444. İbn Hişâm, II, 329.

Nesâî bu hadîsi Süheyl b. Ebî Salih yoluyla tahric eder ki o babasından şöyle dediğini nakleder: Ka'b el-Ahbâr şöyle dedi: Mûsa'ya denizi yaran Allah'a yemin ederim ki Suheyb bana şunu haber verdi: Allah Resûlü Muhammed (sav) girmek istediği hiçbir köy görmedi ki onu gördüğünde "Allahım..." (Hadîs) sözünü söylemesin. Ancak bu rivâyette "yedi yeri" ifadesini söyler. İbn İshak ise "yedi" sözünü yalnız "göklerde" zikretmiştir.[445] Ka'b şöyle der: Mûsa'ya denizi yaran Allah'a yemin ederim ki bu, onun düşmanı gördüğünde yaptığı duâsıydı.[446] İbn Âs bir başka yolla, sonunda şu fazlalık olarak hadîsi zikreder: "*...senden, onların seçkinlerinin sevgisini ve şerlilerinden beni korumanı isterim.*" Nevevî'nin **el-Ezkâr**'ına,[447] İbn Allân el-Mekkî'nin buna yaptığı şerhe ve Hâfız İbn Hacer'in aynı kitabın hadîslerini tahricine dair eserine bakınız.

ARAP YARIMADASI KÂFİRLERİNİN ALLAH RESÛLÜ'NE KARŞI TUTUMLARI

Hâfız'ın Benî Nadîr Gazvesi ve diğerlerinde ifade ettiği gibi,[448] hicretten sonra kafirler üç kısımdı. Bir kısmıyla Hz. Peygamber (sav) kendisiyle savaşmamaları ve hiçbir düşmanı ona karşı kışkırtmamaları şartıyla antlaşma yapmıştı. Denildiğine göre; ne kendisiyle birlikte ne de kendisine karşı olmamaları (tarafsız bulunmaları) üzerine antlaşmıştı. Düşmanlarından kendisine saldıranlara karşı ona yardım etmeleri üzerine anlaştığı da söylenir. Kendisiyle bu mânâda antlaşma yapılanlar, üç yahûdî toplumuydu. Kureyza, Nadîr ve Benî Kaynuka. Bunların üçü de antlaşmayı bozdular. Allah da Resûlü'nü (sav) onların hakkından gelmeye muktedir kıldı ve diğerlerinin ardından Kureyza ile savaştı.[449]

Küffârın bir kısmı da Hz. Peygamber (sav) ile savaştılar ve ona karşı düşmanlık ilân ettiler. Kureyş gibi. Allah da onlara karşı kendisine yardım etti ve Mekke'yi fethetti. Kendisine karşı en büyük düşman olanı, ona en muhtaç duruma düştü. Sonra, Veda Haccı'nda Kureyş'ten müslü-

445. İbn Hişâm'da (II, 329) bu ifade geçmemektedir.
446. Nesâî, Sehv 89; a. mlf., **Amelü'l-yevm ve'l-leyle,** s. 367-370; **Mecmau'z-zevâid,** X, 134-135.
447. Nevevî, **el-Ezkâr,** Kahire 1375/1956, s. 201-202.
448. bkz. **Fethu'l-Bârî,** XV, 200.
449. bkz. İbn Hişâm, II, 47-50, 190-203, 233-246.

man olmayan kalmadı, hepsi de onun tâbîleri oldular. Bir kısım kafirler de Hz. Peygamber'i (sav) kendi haline bırakıp durumunun nereye varacağını bekleyedurdular. Arap toplulukları gibi. Bunlardan Huzâa kabilesi gibi kimileri içten onun zaferini istiyordu, Benî Bekr kabilesi gibi kimileri de aksini arzuluyordu. Kimi dışta onunla, içte de düşmanıyla birlik idi. Münafıklar bunlardandı. Dıştan müslüman olduklarını söylüyor, içten küfürlerini saklıyorlardı. Yahûdîlerden antlaşmayı ilk bozanlar Benî Kaynuka idi. Sonra Nadîr,[450] sonra da Kureyza kabilesi antlaşmayı bozdu. Resûlullah (sav) Bedir savaşından bir ay sonra da onlarla savaştı.[451]

Hâfız İbn Teymiyye **es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Resûl** (s. 97) adlı eserinde şöyle der: Bütün Evs ve Hazrec kabileleri içinde Hz. Peygamber'e (sav) ne el ne dil ile savaşan ve ne de Medine'de bu tavrı açığa vuran bir kimse bulunmadığı konusunda, siyer müellifleri arasında ihtilaf mevcut değildir. Bunlardan kafir veya münafık olanların gayesi, halkın ona tâbî olmasını engellemek veya Medine'den Mekke'ye geri dönüşü hususunda vasat oluşturmak ile ondan desteği çekmek ve kendisini inkâr etmeye teşvikte bulunmak gibi hususlardı, onunla savaşmak değildi. Siyer konusunda bilgi sahibi olan herkesin açıkça anlayacağı gibi, Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Medine ahâlisinden kimseyle savaşmadı. Aksine, yahûdîler de dahil olmak üzere onlarla antlaşma yaptı, özellikle Evs ve Hazrec'in boylarıyla. Hz. Peygamber (sav) onlarla sulhane münasebetler kuruyor ve her yolla kendileriyle ülfet meydana getiriyordu. Resûlullah (sav) Medine'ye vardığında insanlar muhtelif gruplar teşkil ediyorlardı. Bunlardan mü'min olan vardı ki çoğunluğu bunlar meydana getiriyordu. Eski dini üzerinde olan vardı, böyle kimseler kendi haline terkedilmişti, ne savaşıyor ne de kendisiyle savaşılıyordu. Böyleleri ile kabilelerinden müslüman olanlar ve halîfleri (muâhidleri) sulh ehli idiler, harp ehli değil. Hattâ ensârın halîflerini de Resûlullah (sav) antlaşmaları üzere bıraktı. Mûsa b. Ukbe şöyle der: Resûlullah (sav) Medine'ye geldiğinde Benî Hatme, Benî Vâkıf ve Benî Vâil dışında, ensar obalarından, içinde müslüman bir grup bulunmayan oba yoktu. Bunlar ensarın İslâmiyet'i en son kabul edenleriydi. Ensarın, Medine çevresinde de, savaşlarında kendilerine destek olan halîfleri vardı. Hz. Peygamber (sav) onlara, kendisiyle İslâm'a düşman olanlar arasındaki savaştan do-

450. Metinde Nazîr şeklinde geçmiştir.

451. Bedir'den hemen sonra Benî Kaynuka, hicrî 4. yılda Benî Nadîr ve 5. yılda da Benî Kureyza ile savaştı. bkz. dipnot 449.

layı halîflerinin ahdini terketmelerini emretti. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde, Medine halkı karışık durumdaydı. Bunlardan İslâm dâvetinin biraraya getirdiği müslüman vardı ki bunlar içinde de kale halkı olanlar mevcuttu. Medine ahâlisinden her iki kabile Evs ve Hazrec'in halîfleri de vardı. Resûlullah (sav) Medine'ye geldiğinde, hepsiyle düşmanlığı bırakıp sulh tesis etmek istedi. Şöyle ki kişi müslüman, babası da müşrik oluyordu. Malûmdur ki Evs kabileleri bazısı diğerinin halîfi idi; içlerinde dıştan müslüman görünüp de küfürlerini gizleyenleri vardı. İslâmiyet ensar arasında obadan obaya yayıldı, tâ ki içlerinde küfrünü açığa vuran kimse kalmadı; ya müslüman oldular veya münafık kaldılar. Bunlardan müslüman olmayanlar ya yahûdîler gibi antlaşmalı idiler veya kavmine olan asabiyetleri ve onların izinden gitmelerinin umulması ve onların topluluklarından çıkmalarının düşünülmemesi sebebiyle, yahûdîlerden daha iyi bir mevkide sayılırlardı. Resûlullah (sav) kendilerinden el çekerek ve eziyetlerine katlanarak, yahûdîlerle olan ilişkilerinden daha çok bunlarla ilişkide bulunuyordu. Çünkü onlara karşı ümit besliyor ve eğer kendileriyle mücadele ederse kabilelerinden İslâm'a girenlerin kalplerinin değişmesinden endişe ediyordu. O, bu konuda Allah Teâla'nın şu sözüne tâbî idi: *"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız hususunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden ve Allah'a eş koşanlardan her hâlde incitici birçok (söz) işiteceksiniz. Eğer katlanır ve sakınırsanız, işte bu, hâdiselere karşı (gösterilmiş) bir azim (ve metânet) dendir"* (Âl-i İmrân 3/186).[452]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN KENDİ ZAMANINDAKİ KÂFİRLERE MUAMELESİ

İbn Teymiyye'den daha önce nakledilen bilgiye ek olarak, Hz. Peygamber'in (sav) kendi zamanındaki kafirlere karşı başlangıçta ve yerine göre sempati göstermek ve iyi muamelede bulunmak, zamanı geldiğinde şiddet kullanmak şeklindeki tavrı çerçevesinde şu bilgiler verilebilir: Hz. Peygamber (sav) başlangıçta, onlardan gelen eziyetlere göğüs geriyor ve sıkıntılara sabrediyordu. Tâ ki Allah Teâla hicretin üçüncü yılı Safer ayı-

452. **es-Sârimü'l-meslûl,** s. 99-100.

nın onikinci günü savaşmasına izin verdi. Zührî, savaş izniyle ilgili olarak inen ilk âyetin şu âyet olduğunu zikreder: *"Kendileriyle savaş edilen (mümin) lere, uğradıkları o zulümden dolayı (bilmukâbele harbe) izin verildi. Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeğe kemâliyle kâdirdir"* (Hac 22/39). Bu haberi Nesâî sahih bir isnâdla tahric etmiştir.[453] Ebû Hayyân **el-Bahrü'l-muhît'te** şöyle der: İzin verilen şey âyette hazfedilmiş olup "kendileriyle savaşılanlara" ifadesinin delâletiyle bu, "savaşa izin verildi" demektir. Savaşa izin verilmesinin sebebi de âyette "zulme uğradıkları için" ifadesiyle belirtilmiştir. İlk müslümanlar kimi dayak yemiş kimi başı gözü yarılmış olarak Hz. Peygamber'e (sav) geliyorlar, o da kendilerine "sabredin, ben savaşla emrolunmadım" diyordu. Tâ ki hicret etti ve yetmiş küsur âyetle savaşmaktan menedilmesinin ardından savaşmasına izin verildi.[454]

Ebu Hayyân'dan başkaları şöyle der: Allah cihâdı en uygun vakitte teşrî kıldı. Çünkü müslümanlar Mekke'de iken müşriklerin sayısı daha çoktu, eğer sayıları az olan müslümanlara mütecavizlerle savaşmalarını emretseydi kendilerine ağır gelirdi. Fakat ne zaman ki müşrikler nefret edip Hz. Peygamber'i (sav) aralarından çıkardılar ve onu öldürmeye teşebbüs ettiler, Hz. Peygamber (sav) Medine'de karar kıldı ve ashâbı etrafında toplanarak yardımına kalktılar, Medine İslâm yurdu (dârülislâm) ve sığındıkları bir sığınak oldu, Allah Teâla o zaman cihâdı teşrî kıldı. Hz. Peygamber (sav) ordu ve seriyyeler gönderdi, bizzat savaşa çıktı, o ve ashâbı savaştılar. Hz. Peygamber'in (sav) bizzat bulunduğu gazvelerin sayısı, megâzî imamlarının da söylediği gibi, yirmi yedidir.[455] İbnü'l-Cevzî, Dimyâti, Irâkî ve başkaları bunu kesin olarak belirtirler. Bundan başka rakamlar da söylenmiştir.[456]

İbn Teymiyye şöyle der: "Hz. Peygamber'in (sav) Uhud'dan başka bir gazvede savaştığı ve bu gazvede Übey b. Halef'i öldürmesinden başka da kimseyi öldürdüğü bilinmemektedir. Siyer müelliflerinin "şu kadar savaştı" şeklindeki sözlerinden, Allah Resûlü'nün (sav) ahvâline muttalî bulunmayan bazı talebelerin anladığı gibi, Hz. Peygamber'in (sav) bizzat savaştığı anlaşılmaz." **en-Nûr'da** müellif şöyle der: İbn Teymiyye'ye karşı şu hadîs ileri sürülür: "Bir askerî birlik veya orduyla karşılaştığımızda ilk vuran Resûlullah (sav) olurdu." Bunun te'vili de mümkündür. Hz.

453. Aynı bilgi için bkz. **Fethu'l-Bârî,** XV, 142.
454. **el-Bahru'l-muhît,** VI, 373-374.
455. bkz. Vâkıdî, I, 7; Süheylî, VII, 512-513.
456. bkz. s. 483-484.

Peygamber'in (sav) gönderdiği seriyyelerin sayısı kırkyedidir. Şâmî şöyle der: Benim vakıf olduğum seriyye ve ordu (ba's) sayısı yetmişi aşmaktadır (**Sübülü'l-hüdâ,** VI, 12). Hâfız (İbn Hacer) şöyle der: Moğoltay"ın elyazısıyla, gazve ve seriyyelerin toplamının yüz adet olduğunu okudum ki durum onun dediği gibidir.

Muhaddisler ve siyer âlimlerinin âdeti, Hz. Peygamber'in (sav) bizzat keremli zatının katıldığı her orduyu gazve, bizzat bulunmayıp düşmana karşı ashâbından bazılarını gönderdiklerini de seriyye ve ba's diye adlandırmaktır.

Savaşla ilgili işlerin yolunda gittiği, sulh veya mütareke bulunduğu durumlarda Hz. Peygamber (sav), kendilerini İslâm'a ısındırmak ve kendi ahlâkını öğrenmeleri için müşrik ve kafirlerin ileri gelenleriyle ülfette bulunur, onlarla yumuşak bir tavırla konuşur ve yanına geldiklerinde kendilerine son derece itibar gösterirdi. Daha önce geçen *"...surat astı ve döndü"* (Abese sûresi) kıssası bu konuda misâl olarak yeter.[457]

Hâfız İbn Kayyim, **Bedâiu'l-fevâid** (IV, 122) adlı eserinde şöyle der: İmam Ahmed'e kişinin ehl-i zimmeye künye verip veremeyeceği (künyesiyle hitap edip edemeyeceği) soruldu, o şöyle cevap verdi: Hz. Peygamber (sav) Necrân piskoposuna künye verdi. Hz. Ömer (ra) de bir zimmîye künye verip kendisine "ey Ebû Hassân" demişti. Bu sebeple ehl-i zimme'ye künye vermede bir beis yoktur.[458] Resûlullah (sav) ashâba da bunu emrederdi.

Münâvî **el-Câmiu's-sağîr'**e yaptığı büyük şerhte,[459] İbn Mâce,[460] Bezzâr, Taberânî, İbn Adî, Beyhakî ve Hâkim tarafından birçok sahâbîden tahric edilen *"Bir kavmin kerîmi (lider, soylu, saygı duyulan) size geldiğinde ona ikrâmda bulunun"*[461] hadîsiyle ilgili olarak şöyle der: "Size bir kavmin kerîmi," yani içlerinde kendisine uyulan, kendisine çok saygı ve tazim gösterilmekle tanınan reisleri size geldiğinde; "ona ikrâmda bulunun,"

457. bkz. s. 472.

458. **Bedâiu'l-fevâid,** IV, 164. Burada metin son derece muhtasar ve anlaşılması zor olup yine İbn Kayyim'in **Ahkâmu ehli'z-zimme** (II, 769-770) adlı eserinde aynı konu geniş şekilde ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) Necrân piskoposuna gönderdiği ve kendisine Ebû'l-Hâris diye hitap ettiği mektup için bkz. İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** V, 55.

459. Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr,** I, 241.

460. İbn Mâce, Edeb 19.

461. Birinci Bölüm'de "Allah Resûlü'nün, Yanına Gelen Kimseye Yastık Koyması" başlığına bakınız (s. 166).

itibar ve mevkiini yüce tutmak, bolca ikrâmda bulunmak ve kendisine yaraşır benzeri şekillerde ikrâmda bulunun. Çünkü Allah Teâla, kendisini imtihan için böyle muameleye alıştırmıştır. Ona başka şekilde muamelede bulunan kimse onu hakîr görmüş, kaba davranmış ve dini konusunda fesada yolaçmış olur. Bu da onun kalbinde kin, hınç, nefret ve düşmanlık doğurur. Bu da kan dökülmesine götürür. Ona ikrâmda ise onun şerrinden korunma ve dini muhâfaza sözkonusudur. O bazan dünyası ile yücelik duyar ve kendi kendisine gururlanır, büyüklenir. Onu hakîr gördüğün zaman, din ve dünya bakımından kendisini helâk etmiş olursun. Bundan anlaşıldı ki kavmin "kerîmi"nden maksat bazılarının zannettiği gibi onların âlimi ve sâlihi değildir. Görmüyor musun ki hadîste bu kimseyi ilim veya dine nisbet etmiş değildir. Bundan da anlaşılmaktadır ki; bazılarının yaptığı gibi kafir ve fasıkı bundan istisna etmek, şu kesin hükmü bilmemekten ileri gelmektedir: İkrâmda bulunmanın dayanağı (mesnedi), dînî veya dünyevî bir mahzurun husûlünden korkmak veya ikrâm eden veyahut onunla birlikte ikrâm edilene bir zarar dokunmasıdır. Binaenaleyh ne zaman ki bunlardan birinin meydana gelmesinden korkulursa, ona ikrâm meşrû ve hattâ vâcip olur. Yanına fasık ve zâlim idarecilerden biri gelen kimse, ona itibar göstermez ve ona güdülenlerin (tebaa) muamelesinde bulunursa, kendisini ve malını belâya atmış olur. Eğer eziyete uğrar da sabredemezse dünyası da âhireti de hüsrana girmiş olur. Denildi ki "Onların evinde olduğun sürece kendilerine yumuşak davran *(müdâra)*, obalarında kaldığın sürece onları selâmla."[462] Hz. Peygamber (sav) de *"Ben müdâra eden (şerrinden korunmak için yumuşak davranan) bir peygamber olarak gönderildim"*[463] buyurmuştur. Bu sebepledir ki son derece müttakî olmalarıyla tanınan selefin büyüklerinden birçoğu, zulüm izhar eden yöneticilerden, dini muhâfaza, müslümanlara rıfk ve belâya uğramış bu zâlim zavallıya merhamet gâyesiyle, hediyeler kabul ettiler. Hz. Peygamber'in (sav) müellefe-i kulûb'a muamele tarzı da böyleydi. Birçokları, Allah ve Resûlü'nün (sav) kullarla ilgili tedbirinden habersiz olarak ve *"Allah kimi zelîl (hor) kılarsa, artık ona ikrâm eden olmaz"* (Hac 22/187) âyetinin zâhirine takılarak bu konuda hataya düştüler. Onlar bilmediler ki sünnet bunu şerhetmiş ve en güzel şekilde açıklamış olup kafir veya fasıkın hor görülmesini talep yeri,

462. Bu sözün ilk kısmı için bkz. **el-Mekâsıdü'l-hasene,** 210.

463. Bu ve aynı mânâdaki hadîsler için bkz. age, s. 377; **Kenzü'l-ummâl,** III, 407. Müdâra ve müdâhene (iki yüzlülük, dalkavukluk) arasındaki fark için bkz. Turtûşi, **Sirâcü'l-mülûk,** s. 254.

bir zararın meydana gelmesinden emniyette bulunma durumudur. Hâsılı, kâmil insan yalnız Allah için ikrâm eder veya yalnız Allah için hakîr görür. Bu sabepledir ki âriflerden bazıları şöyle demişlerdir: Fakîre (âbid, zâhid), kendisine gelen her yöneticiye ikrâmda bulunması gerekir. Çünkü onlardan biri, gurur (elbisesinden) soyunmadıkça ve nefsini ondan aşağı görmedikçe fakîri ziyaret etmez. Aksi hâlde, o fakir tebaası olduğu hâlde kendisine gelmezdi. Ve o ârif şöyle der: Kim bize fakir ve hakir olarak gelirse, kim olursa olsun ona ikrâmda bulunuruz. Eğer o zâlimse, biz de günahlar ve başka şeylerle, isterse su-i zanla olsun, kendimize zulmediyoruz, böylece bir zâlim diğer bir zâlim için ayağa kalkmış ve ona ikrâmda bulunmuş olur. Hz. Peygamber (sav) Kureyş kafirlerinin büyüklerine tevazu ile davranır, onlara ikrâmda bulunur, mevkilerini yüce tutardı. Çünkü onlar ilâhî izzetin (yüceliğin) mazharlarıydılar. Evliyâdan biri şu rüyâyı gördü: "O, üzerinde yeşil bir elbise, karşısında ise peygamberler ve veliler duruyorlar." Rüyâyı gören bunun ne olduğunu kavrayamadı ve birine anlattı. O şöyle dedi: "Bunu garip görme, onların edep tavırları o kimseye değil ona elbiseyi giydirenedir. Görmüyor musun ki hükümdârlar hizmetçilerinden birine hilat giydirse, devletin büyükleri onun hizmetine koşarlar" (s. 37).[464]

el-İklîl'de *"Ona yumuşak söz söyleyin"* (Tâhâ 20/44) âyetiyle ilgili olarak şöyle denir: İbn Ebî Hâtim, Ali b. Ebû Tâlib (ra) ve başkalarından şu tahricde bulunur: Hz. Mûsa ile Hz. Harun, Firavun'a "Ey Ebû Mürre" diyerek künye ile hitab ettiler. Bunda, öğüt sırasında hâlinden döner diye zâlime yumuşak söz söylemenin müstehaplığına ve kafire künye vermenin câiz oluşuna delîl vardır.[465] Yine **el-İklîl'**de Meryem sûresinde *"Selâm olsun sana"* (Meryem 19/47) âyetiyle ilgili olarak şöyle denir: Karşılaşma sırasında kafire ilk olarak selâm vermeyi câiz görenler, bunu delîl olarak almaktadırlar.[466]

Hz. Ömer'in (ra) hareket tarzı olarak kaydedildiğine göre o, Suriye'nin fethini tamamladıktan sonra kendisiyle Bizans hükümdârı arasında sevgiye dayalı mektuplaşmalar oldu. Ali b. Ebû Tâlib'in (ra) kızı ve Ömer b. Hattâb'ın (ra) hanımı olan Ümmü Gülsüm (ra), Bizans hükümdârı tarafından Medine'ye gönderilen elçiyle birlikte, Herakliyus'un ha-

464. **Feyzü'l-Kadîr'**den nakledilen bilgi burada sona ermiştir.
465. Suyûtî, **el-İklîl,** s. 176.
466. **age,** s. 174.

nımı Bizans imparatoriçesine Medine hediyelerinden bir hediye gönderdi. O da karşılığında kendisine mücevherden nefis bir kolye gönderdi. Hz. Ömer (ra) onu Ümmü Gülsüm'den alarak beytülmâle bıraktı. Bu bilgi, İbnü'l-Hindî'nin **Kenzü'l-ummâl'**de kaydettiği rivâyete dayanmaktadır.[467] İbn Cerîr et-Taberî'nin **Târîh'**inde şu bilgi verilir: Ümmü Gülsüm o hediyeyi Hz. Ömer'in postacısıyla (berîd) gönderdi. Herakliyus'un karısı nedîmelerini toplayarak "Bu, Arap hükümdârının hanımı ve Peygamberlerinin kızının hediyesidir" dedi ve onunla mektuplaştı, kendisine karşılık olarak hediye gönderdi.[468] Bu konuda İbn Cerîr'in **Târîh'**inde 28. yıl haberlerine ve Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin efendimiz Hz. Ömer'in **Sîret'**ine dair eserine bakınız.

el-Hıtatü'l-Makrîziyye'de (III, 304) şu bilgi verilir: Üsâme b. Zeyd et-Tenûhî hicrî birinci yüzyıl Mısır ricalinden olup Mısır'da haraç görevlisi (Sâhibu'l-harâc) idi. Mûsa b. Verdân'dan yirmi bin dinâra biber satın aldı. Velîd b. Abdülmelik ona yazarak bunu Bizans kralına hediye etmesini emretti. O, biberi Mısır'da Dârü'l-fülfül diye bilinen bir evde depoladı.[469]

İbn Asâkir, Abdullah b. Alkâme el-Huzâî'den, onun da babasından naklettiği şu rivâyeti tahric eder: Nebî (sav), Kureyş fakirlerine dağıtmak üzere beni bir mal ile Ebû Süfyân'a gönderdi. Onlar müşriktiler, Resûlullah (sav) bunu, onların kalplerini İslâm'a ısındırmak için yapmıştı. Mekke'ye vardım, malı Ebû Süfyân'a verdim. Ebû Süfyân şöyle demeye başladı: *"Bundan (yani Hz. Peygamber'den) daha iyilikte ve sıla-i rahimde bulunanı kim gördü? Biz kendisiyle mücadele ediyor ve kanını istiyoruz, o ise bize atıyyeler göndererek ihsânda bulunuyor."*[470] Bu bilgiyi Hâfız Suyûtî **el-Cem'**de ve İbnü'l-Hindî **el-Kenz'**de (V, 42) vermektedirler.

Hanefî fıkıh kitaplarından **el-Hidâye'**de, Hz. Peygamber'in (sav) komşusu olan bir yahûdîye hasta ziyaretinde bulunduğu hususunun sabit olduğu kaydedilir.[471] Hâfız İbn Hacer, **el-Hidâye'**nin hadîslerini tah-

---

467. **Kenzü'l-ummâl,** XII, 665 (nr. 360/5). Burada, Hz. Ömer'in hanımının borç alarak bir dinârlık bir hediye alıp gönderdiği, Hz. Ömer'in de ona gelen mücevheri satarak kendisine bir dinâr verdiği, gerisini ise beytülmâle koyduğu belirtilmiştir.

468. Taberi, **Târih,** IV, 260.

469. **el-Hıtat,** II, 187.

470. **el-İsâbe,** II, 505. Ayrıca Üçüncü Bölüm'de "Hediye Götürmek Üzere Elçi Gönderilmesi" başlığına bakınız (s. 350). krş. II, 21-22.

471. **el-Hidâye,** IV, 96. Ayrıca Birinci Bölüm'de "Allah Resûlü'nün (sav) Yahûdî Bir Çocuğu İstihdamı" başlığına bakınız (s. 163).

ric ettiği eserinde şöyle der: Muhammed b. Hasan **el-Âsâr**'da şöyle der: Ebû Hanîfe bize Alkame b. Mersed'den,[472] o İbn Büreyde'den,[473] o da babasından naklen şunu haber verdi: "Biz Hz. Peygamber'in (sav) yanında oturuyorduk, bize 'kalkın yahûdî komşumuzu ziyarete gidelim' buyurdu. Ona vardık, kendisine 'nasılsın ey falân?' dedi ve sonra da üç defa kendisine kelime-i şehâdeti arzetti. Babası ona üçüncü defada[474] "ey oğlum, şehâdet getir" dedi, o da getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), "*Benim*[475] *vasıtamla ateşten bir can âzad eden Allah'a hamdolsun*" dedi. İbnü's-Sünnî **Amelü'l-yevm ve'l-leyle**'de[476] hadîsi bu vecihle tahric eder. Abdürrezzâk da İbn Ebî Hüseyin'in mürseli olarak bunun benzerini rivâyet ederek şu ilâvede bulunur: "Nebî (sav) onu yıkadı, kefenledi, güzel koku sürdü ve namazını kıldı."[477] Derim: Efendimiz dedemin de Fas gemicilerinden yine bir yahûdî ile buna benzer bir kıssası olmuştu.

472. Metinde Merted şeklinde geçmiştir.
473. Metinde Ebî Büreyde şeklinde geçmiştir.
474. "Üçüncü defada" ifadesi metinde düşmüştür.
475. Metinde "onun" şeklinde geçmiştir.
476. **Amelü'l-yevm ve'l-leyle,** s. 206.
477. İbn Hacer, **ed-Diraye,** II, 238. Ayrıca bkz. **Nasbu'r-râye,** IV, 271.

ALTINCI BÖLÜM

VERGİ TOPLANMASIYLA İLGİLİ GÖREVLER

Kadı Iyâz **eş-Şifâ'**da şöyle der: Resûlullah (sav) daha hayatta iken Hicâz, Yemen, bütün Arap Yarımadası ile Suriye ve Irak topraklarından buraya yakın memleketlerin fethi kendisine nasip oldu. Kendisine, bu ülkelerin humus, cizye ve zekâtlarından, hükümdârlar için ancak birazı toplanabilen büyük çapta gelir gönderildi. Bölge hükümdârlarından bazıları, kendisine hediyeler takdim ettiler. Bunlardan ne bir şeyi kendisine ayırdı ne de bir dirhemini tuttu; hepsini ilgili harcama yerlerine harcadı, onunla başkasını zenginleştirdi, müslümanları güçlendirdi.[1]

CİZYE GÖREVLİSİ

Cizye, zimmîden alınan baş vergisi olup öldürülmek veya İslâm'a girmeye zorlanmaktan muaf tutulması nimetine bir karşılık mâhiyetindedir.

Allah Resûlü'nün (sav) cizye alış keyfiyeti ve kimlerden aldığı: Hâfız İbnü'l-Münzir el-İşrâf'**ta İmam Şâfiî'nin şöyle dediğini kaydeder: "Resûlullah (sav) Necrân hıristiyanları ile cizye üzerine sulh**

1. **eş-Şifâ,** I, 123; **Nesîmü'r-riyâz,** I, 473. Metinde "culibet" kelimesi "cubiye" (ilk geçtiği yerde), "hâdethu" kelimesi "hâdenehu," "emseke" ise "meseke" şeklinde geçmiştir.

yaptı. Onların içinde Araplar ve Acemler (Arap olmayan) vardı. Yemen ahâlisiyle cizye üzerine sulh yaptı; onlar içinde Araplar ve Acemler vardı." İbn Abdilber et-Temhîd'**de İbn Şihâb'ın şöyle dediğini zikreder: "Bildiğimiz**[2] **kadarıyla ehl-i kitap'tan ilk cizye verenler Necrân halkıdır. Onlar hıristiyandılar. Resûlullah (sav) sonra Bahreyn halkından cizye aldı ki bunlar da mecûsi idiler." Resûlullah (sav) zamanında cizye toplamakla görevlendirilenlerden biri, Buhârî'de**[3] **geçtiği üzere Ebû Ubeyde b. Cerrâh, bir diğeri de Ebû Dâvud'un** Sünen'inde[4] **geçtiği üzere Muâz b. Cebel'di.**

UŞÛR GÖREVLİSİ

Ebû Dâvud'un Sünen'**inde Harb b. Ubeydullah b. Umeyr**[5] **es-Sekafî'den, o da dedesinden şöyle dediğini rivâyet eder: "Allah Resûlü'ne (sav) gelerek müslüman oldum. Bana İslâm'ı ve kavmimden müslümanlığı kabul edenlerden nasıl zekât alacağımı öğretti. Sonra kendisine dönerek "Ey Allah'ın Resûlü, zekât dışında, bana öğrettiğin herşeyi belledim. Onlardan uşûr mu alayım?" dedim, şöyle buyurdu: 'Hayır, uşûr ancak yahûdî ve hıristiyanlardan alınır."**[6]

ARAZİ HARACINI TOPLAYAN

Sahîh-i Müslim'**de Hz. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilir: Benî Nadîr'in malları, müslümanların ne at ne deveyle girmeden (savaşmadan) Allah'ın Resûlü'ne (sav) fey olarak lutfettiği mallardır. Bu sebeple has-**

2. Metinde "ilminâ" kelimesi "amelinâ" şeklinde geçmiştir.
3. Buhârî, Cizye 1.
4. Ebû Dâvud, İmâre 30.
5. Metinde Abdullah b. Ömer şeklinde geçmiştir.
6. Ebû Dâvud, İmâre 33. Hadîsin son kısmı metinde düşmüştür. Uşûr, gayrımüslimlerin İslâm ülkelerinde sattıkları mallardan alınan bir nevi gümrük vergisidir. Huzâî, bu başlıktan sonra, Hz. Ömer zamanında bu görevi yapanlar ile Dârü'l-Harpten Dârü'l-İslâma şarap, domuz gibi malları getiren harbîlerin bunları zimmîlere satabileceği ve bunlardan uşûr vergisi alınacağına dair iki başlığa yer vermiştir (s. 523-525).

saten Hz. Peygamber'e (sav) aitti. Ailesine bir yıllık nafakasını verir, geri kalanı da Allah yolunda (cihâdda) hazırlık olmak üzere silah ve binek hayvanı satın almaya ayırırdı."[7]

Kadı Iyâz el-İkmâl'**de Taberî'nin şöyle dediğini kaydeder: "Allah'ın Resûlü'ne (sav) fey olarak lutfettiği her mal, ihtiyaçları ölçüsünde kendisi ve ailesinin ondan yemesi ve artanın da müslümanların güçlenmesi yolunda harcanması için Allah'tan ona verilmiş bir rızıktır." Ömer b. Abdülaziz'den şu rivâyet nakledilir: "Allah Resûlü (sav) bu maldan Benî Hâşim'in fakirlerine verir, bekârlarını evlendirirdi." Mâzerî şöyle der: "Bize göre, ahâlisinin savaş yapmadan terkettiği topraklardan elde edilen ganimetten humus alınmaz,**[8] **Resûlullah'ın (sav) Benî Nadîr'den aldıklarını sarfettiği gibi müslümanların ortak ihtiyaçları için harcanır."**

Muvatta'**da Ebû Hureyre'den şu rivâyet nakledilir: Resûlullah (sav) Hayber'e (vergi toplamak üzere) bir adamı görevlendirdi. O da cenîb (iyi bir cins hurma) hurması getirdi. Resûlullah (sav) "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sorunca, adam "Hayır, ey Allah'ın Resûlü, biz bu hurmadan bir sâ'ı iki sâ'a, iki sâ hurmayı da üç sâ'a satın alıyoruz" karşılığını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Böyle yapma, toplanan hurmaları dirhemle sat, sonra da dirhemlerle cenîb hurması satın al."**[9] **İbn Beşkuvâl, hadîste sözü edilen zatın Sevâd b. Gaziyye el-Ensârî olduğunu belirtir.**[10]

Hz. Ömer halifeliği sırasında, Osman b. Huneyf el-Ensârî'yi araziyi ölçmek, vergilerini toplamak, ahâliye cizye ve harac vergilerini koymak üzere görevlendirdi. Hz. Ömer (ra) onu Basra'da görevlendirmişti.[11]

Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste'nin eserinde (VII, 104) şu bilgi verilir: İsmail b. Mücâlid b. Said'den, o babasından, o da Şa'bi'den[12] şu rivâ-

7. Müslim, Cihâd 48. Tirmizî'nin rivâyeti için bkz. s. 503.
8. Metinde "alınır" şeklinde geçmiştir.
9. **Muvatta,** Buyû 21. Resûlullah'ın (sav) bu muameleyi yasaklaması, muamelenin faiz olmasındandır. Metinde hatalar mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır. Aynı hadîs için bk. Buhârî, Meğâzî 39.
10. İbn Beşkuvâl, **Ğavâmizu'l-esmâi'l-mübheme,** I, 164-165 (nr. 38); **el-İstîâb,** II, 122.
11. Huzâî bu bilgiyi **el-İstîâb**'dan nakletmiştir (s. 535). Metinde "darb" (vergi koymak) kelimesi "sarf" şeklinde geçmiştir.
12. Metinde Şefr şeklinde geçmiştir.

yeti nakleder: Ömer b. Hattâb (ra), Osman b. Huneyf'i gönderdi, o Irak Sevâd'ını ölçtü ve 36 milyon cerîb olduğunu gördü. Her cerîb'e bir dirhem ve bir kafîz vergi koydu. Ebû Ubeyd şöyle der: "Osman b. Huneyf'in ölçtüğü Sevâd'ın sınırı, uzunluğuna, Musul sınırından su boyunca giderek Dicle'nin doğusunda Abadan topraklarından deniz sahiline kadardı. Enine ise Hulvân arazisinde Cebel'in bitiminden, Kadisiyye arazisinin Arap toprağından Uzayb[13] cihetindeki tarafının sonuna ulaşan sahayı kaplıyordu."[14] Ondan başkası ise şunu haber verir: Hz. Ömer (ra), Sevâd'ın tümünün ölçülmesini emretti. Als'ten[15] Abadan'a kadar uzunluğu 125 fersahtı. Hulvân'ın bitiminden Uzayb'a kadar eni ise 80 fersahtı. Böylece toplam olarak 36 milyon cerîbe ulaşıyordu. Osman b. Huneyf, buğday ekilen toprağa cerîb başı dört dirhem,[16] arpa toprağında her cerîbe iki dirhem, üzüm ve sebze toprağında her cerîbe altı dirhem, hurma toprağında her cerîbe sekiz dirhem vergi koydu. Gruplara ayırarak 500 bin insana da cizye vergisi biçti. Böylece Hz. Ömer Sevâd'dan 128 milyon dirhem gümüş vergi tahsil etti.[17]

İbnü'l-Ezrak'ın **Ravdatü'l-a'lâm**'ında şu bilgi verilir: Hz. Ömer (ra) Kûfe'ye namaz ve ordu komutanlığı için Ammâr b. Yâsir'i, yargı (kazâ) ve mâliye (beytülmâl) için İbn Mesûd'u ve araziyi ölçmek için de Osman b. Huneyf'i görevlendirdiğinde, kendilerine hergün bir koyun ücret (maaş) tahsis etmişti. Koyunun yarısı ve sakatatı Ammâr'a, diğer yarısı da diğer ikisine aitti. Sonra şöyle dedi: Kendisinden hergün bir koyun alınan hiçbir köy görmedim ki süratle yıkılmasın![18] Derim: Bu bilginin aslı İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında, "Hiçbir köy görmedim ki..." sözü dışında, birçok rivâyet yoluyla verilmiştir. Bu sözü orada bulamadım. İmamlar, öğretim, yargı vb. İslâm ve müslümanların maslahatı bulunan hususlarla ilgili görevleri yürütenlere maaş vermekle ilgili hükümleri bu uygulamadan çıkarmışlardır. İmam Gazzâlî'nin **el-İhyâ**'da "Kitâbu'l-Helâl ve'l-Harâm" daki şu sözü de bu kabildendir: Kendisiy-

13. Metinde Udayb şeklinde geçmiştir (bkz. **Mu'cemü'l-büldân,** IV, 92).
14. bkz. Ebû Ubeyd, **el-Emvâl,** s. 92.
15. Metinde Kalb şeklinde geçmiştir (bkz. **Mu'cemü'l-büldân,** IV, 145).
16. Buğdayla ilgili bu bilgi metinde düşmüştür.
17. İbn Rüste, **el-A'lâku'n-nefîse,** VII, 104-105. Bu konuda ayrıca bk. **el-Emvâl,** s. 87; İbn Sa'd, III, 282; Mâverdî, **el-Ahkâmu's-Sultâniyye,** s. 189, 218-220. Metindeki hata ve düşüklükler için aslına bakılmalıdır.
18. Bu bilgi için bkz. **el-Emvâl,** s. 86-87.

le müslümanların maslâhatının güçlendiği bir görevi yürüten kimse, eğer geçimini sağlamakla uğraştığında bu ilgilendiği iş atıl kalacaksa, o kimseye beytülmâlden yetecek kadar mal vermek gerekir. Bu çerçeveye bütün ilimler girer. Yani fıkıh, hadîs, tefsir ve kırâat gibi dînî maslâhatla ilgili ilimler. Hattâ buna öğretmenler ve bu ilimleri öğrenmek isteyen talebeler de girer. Çünkü bunların ihtiyaçları karşılanmazsa ilim tahsiline imkân bulamazlar.[19]

Bürzülî, Kafsî'den şu rivâyeti nakleder: "Ömer b. Abdülaziz (ra) âmillerine (vâli) şu tâlimâtı verdi: "İlim tahsil edenlere maaş bağlayın, onların kendilerini meşgaleden kurtarıp ilme vermelerini sağlayın." Maslâhat ya din veya dünya ile ilgilidir. Âlimlerle dinin korunması, ordularla da dünyanın korunması sağlanır. Din ve dünya hükümrânlığı (mülk) ikiz olup birbirinden ayrılmazlar. Bu görevlilere maaş bağlamada, muhtaç durumda bulunmaları şart olmayıp zengin olmaları hâlinde de kendilerine maaş verilmesi câizdir. Hulefâ-yı Râşidîn, muhtaç olmaları bilinmese de muhacir ve ensâra maaş veriyorlardı." Bu konuda İbnü'l-Ezrak'ın eserine bakınız. O bu konuyu uzun ve güzel bir şekilde ele almıştır.

Bâcî **el-Müntekâ'**da, Hz. Peygamber'in (sav) *"Zevcelerimin nafakası ve âmilimin rızkından öte bıraktığım herşey sadakadır"* sözüyle ilgili olarak şöyle der: Resûlullah'ın (sav) âmilinden kastedilen, müslümanlar için çalışan halîfe vb. her görevlidir. Çünkü müslümanların ve Resûlullah'ın (sav) Şeriatinin işlerini yürüten herkes onun âmili sayılır. Bu sebeple, rızkının sağlanması gerekir. Aksi hâlde helâk olur.[20] Bu bilgi, Suyûtî'nin **Tenvîrü'l-hevâlik** adlı eserinden nakledilmiştir.[21]

Fâkihî **el-Menâhic'**de Gazzâlî'den şu nakilde bulunur: "Kur'an hâfızına, müslümanların beytülmâlinden her yıl yüz dinâr vermek gerekir." **el-Ecvibetü'l-mühimme** müellifi de Hâfız Suyûtî'den şunu nakleder: "Çocukların öğretmenine beytülmâlden yüz dinâr vermek gerekir. Beytülmâlden olmazsa müslümanların cemaatinden sağlanır, cemaat de yoksa hisbe ehlinin vermesi gerekir. Çünkü çocukların öğretimi farz-ı kifâye olup bunu gücü yeten yüklenir." Bu konuda, daha önce geçen "Allah Resûlü Zamanında

19. **İhyâu ulûmi'd-dîn,** II, 178.
20. **el-Müntekâ,** VII, 318. Metindeki ibâre **Tenvîrü'l-hevâlik'**ten nakledilmiş olup aynı mânâda olmakla birlikte buradaki biraz farklıdır.
21. **Tenvîrü'l-hevâlik,** III, 155. Metinde geçen hadis için bkz. Buhârî, Vesâyâ, 32; Müslim, Cihâd, 55.

Kadı ve Vâlilere Maaş Verilip Verilmediği" başlığına bakınız. Hâfız Sehâvî şöyle der: Selef-i sâlihinden bazıları, kendilerini ilim ve hadîsin neşrine adayıp bu sebeple de ailesinin geçimini sağlamaya zaman ayırmayan kimselerin rızkını temin gâyesiyle ticaretle uğraşıyordu. İbnü'l-Mübârek'in Fazl b. Iyâz'a şöyle dediği nakledilir: Sen ve ashâbın, yani iki Süfyân,[22] İbn Uleyye ve İbnü's-Semmâk, olmasaydı ben ticaretle uğraşmazdım.

ZEKÂT ÂMİLİ

İbn İshak Sîret'te **Resûlullah'ın (sav) zekât toplamakla görevli âmil ve emîrlerini, İslâm'ın ulaştığı her memlekete[23] gönderdiğini zikreder ve bunları sayar.[24] Kelâî de** Sîret'te, **Hz. Peygamber'in (sav) hicretin 10. yılında hacdan dönüp Medine'ye varınca, hicrî 11. yılın Muharrem hilâlini görünceye kadar kaldığını, hilâli görünce Araplara musaddıklar (zekât memuru) gönderdiğini zikreder ve onlardan bir grubu sayar.[25] Bunların en meşhurları şunlardır: Ömer b. Hattâb, Hâlid b. Said b. Âs, Muâz b. Cebel, Übey b. Ka'b, Adî b. Hâtim et-Tâî, Zibrikân b. Bedr et-Temîmî ve başkaları.[26]**

el-İsâbe'de müellif, Erkam b. Ebi'l-Erkam ez-Zührî'nin biyografisini verir ve Taberânî'nin şu tahricde bulunduğunu zikreder: Hz. Peygamber (sav) onu zekât âmili (sâî) olarak görevlendirdi.[27] Yine **el-İsâbe**'de Hâmiye b. Sübey' el-Esedî'nin biyografisini verir ve Vâkıdî'den Resûlullah'ın (sav) onu kendi kavminin zekâtlarını toplamakla görevlendirdiğini nakleder.[28] Huzeyfe b. Yemân el-Ezdî'nin biyografisini verir ve İbn Sa'd'dan Hz. Peygamber'in (sav) onu Ezd kabilesine musaddık (ehlinden zekâtı toplayan âmil) olarak gönderdiğini nakleder.[29] Hattâbî **Me-**

22. Süfyân b. Uyeyne ile Süfyân es-Sevrî kastedilmiştir.
23. "Büldân" kelimesi metinde İslâm şeklinde geçmiştir.
24. İbn Hişâm, II, 600.
25. Huzâî bu bilgiyi Kelâî'nin **el-İktifâ**'sından nakletmiştir (s. 541)
26. Huzâî'nin burada adını verdiklerinden Übey b. Ka'b metinde zikredilmemiştir.
27. **el-İsâbe,** I, 29; **Üsdü'l-ğâbe,** I, 74.
28. **el-İsâbe** I, 301. Bu isim metinde Kâfiye b. Seb' şeklinde yanlış geçmiş olmalıdır. Sıddıqui de Kettânî'den naklen bu şekilde kaydetmiştir (**Organisation of Government,** s. 325-326, 506-507).
29. **el-İsâbe,** I, 318.

âlimu's-Sünen'de şöyle der: Musaddık, âmil demektir.[30] İbnü'l-Esîr bu hususu etraflı bir şekilde anlatmıştır.[31] **el-Metâli'**de musaddık'ın zekât alan kimse olduğu kaydedilir. Sâbit şöyle der: "Malından zekât veren kimseye de musaddık denir. Sâd harfi şeddeli okunduğunda (mussaddık), sözkonusu zekât verendir (mütesaddık), başkası değil." Bu bilgi **Nûru'n-nibrâs'**tan nakledilmiştir.

el-İsâbe'de müellif, Hamel b. Mâlik el-Hüzelî'nin biyografisini vererek Hz. Peygamber'in (sav) onu Hüzeyl kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirdiğini zikreder.[32] Yine **el-İsâbe'**de Hâlid b. Bersâ'nın biyografisini verir ve Ebû Dâvud ile Nesâî'nin, Ma'mer tarikiyle, onun Zührî'den, onun Urve'den[33] ve onun da Hz. Âişe'den (ra) şu rivâyeti tahric ettiklerini kaydeder: "Nebî (sav), Ebû Cehm b. Huzeyfe'yi musaddık olarak gönderdi" (Hadîs).[34] Hâlid b. Said b. Âs el-Ümevî'nin biyografisini verir ve Hz. Peygamber'in (sav) onu Mezhic'in[35] zekâtlarını toplamakla görevlendirdiğini zikreder.[36] Yine Huzeyme b. Âsım el-Uklî'nin biyografisini verir ve İbn Kâni'in Seyf b. Ömer yoluyla, onun da Müyessir b. Abdullah b. Udes'ten şu rivâyette bulunduğunu kaydeder: Udes ve Huzeyme Hz. Peygamber'e (sav) geldiler. Hz. Peygamber (sav) Huzeyme'yi Ahlâf kavmine görevlendirdi ve kendisi için şu belgeyi yazdı: "*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah Resûlü Muhammed'den Huzeyme b. Âsım'a: Ben, seni kavmine sâî (zekât memuru) olarak gönderdim; onlar sıkıştırılmasınlar ve zulmedilmesinler.*" Bunu Ruşâtî zikreder ve Ebû Ömer'in bunu ihmal ettiğini belirtir.[37]

İbn Hacer yine **el-İsâbe'**de Râfi b. Mekîs[38] el-Cühenî'nin biyografisini verir ve Hz. Peygamber'in (sav) onu kendi kavminin zekâtlarını toplamakla görevlendirdiğini söyler.[39] Selh b. Mencâb et-Temîmî'nin biyografisini vererek Taberî'den şu nakilde bulunur: O, Hz. Peygamber'in (sav) Benî Temîm'in zekâtlarını toplamakla görevli âmillerin-

30. krş. **Meâlimü's-sünen,** II, 222.
31. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** III, 18.
32. **el-İsâbe,** I, 355. Metinde Kehl b. Mâlik şeklinde geçmiş olup Sıddiqui de Kettânî'den bu şekilde nakletmiştir (bkz. **Organisation of Government,** s. 326).
33. Urve metinde düşmüştür.
34. **el-İsâbe,** I, 402.
35. Metinde Medhic şeklinde geçmiştir.
36. **age,** I, 407.
37. **age,** I, 427-428. Anılan belge için bkz. Hamidullah, **el-Vesâik**, s. 321 (nr. 232).
38. Metinde Mekît şeklinde geçmiştir.
39. **el-İsâbe,** I, 499.

dendi. Hz. Peygamber (sav) vefât ettiğinde o hâlâ bu görevdeydi.[40] İkrime b. Ebû Cehil'in biyografisini verir ve Taberî'den şu nakilde bulunur: Nebî (sav) vefât ettiği yıl, onu Hevâzin kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirdi.[41] Mâlik b. Nüveyre'nin biyografisini verir ve onun hükümdârların haleflerinden olduğunu ve Hz. Peygamber (sav) tarafından kendi kavminin zekâtlarını toplamakla görevlendirildiğini belirtir.[42] Mütemmim b. Nüveyre et-Temîmî'nin biyografisini verir ve Hz. Peygamber'in (sav) onu Benî Temîm'in zekâtlarını toplamak üzere gönderdiğini söyler.[43] Mirdâs b. Mâlik el-Ganevî'nin biyografisinde de Hz. Peygamber'in (sav) onu kendi kavminin zekâtlarını toplamakla görevlendirdiği belirtilir.[44] Kays'ın babası Heysem'in biyografisinde de Resûlullah'ın (sav) onu kendi kavminin zekâtlarını toplamakla görevlendirdiği zikredilir.[45]

O pâk zamanda musaddıkların adâletini gösteren bir mev'ıza: İbn Sa'd **Tabakât'**da Süveyd b. Gafele'den[46] şu rivâyeti tahric eder: Resûlullah'ın (sav) musaddıkı bize geldi, onun belgesini (ahidnâme) okudum, belgede şu bilgi vardı: *"Birarada olan (mal)lar (zekât korkusuyla) ayrılmasın, ayrı olanlar da (zekât almak için) biraraya getirilmesin!."* Bir adam kendisine büyük bir dişi deve getirdi, onu almaktan çekindi. Sonra bir başkası, ondan daha küçük bir deve getirdi, onu almayı da kabul etmedi. Sonra şöyle dedi: "Bir müslümanın malının en iyisini almış olarak Resûlullah'a (sav) varırsam, hangi gök beni gölgesinde barındırır ve hangi yer üzerinde taşır?"[47] **Tabakât'**ta Kurre b. Du'mûs et-Temîmî'nin biyografisine (VII, 31) bakınız.[48]

40. **age,** II, 90.
41. **age,** II, 496.
42. **age,** III, 357.
43. **age,** III, 360.
44. **age,** III, 400.
45. **age,** III, 615. Metinde Kays kelimesi "Neyn" şeklinde geçmiştir.
46. Metinde Akîle şeklinde geçmiştir.
47. İbn Sa'd, VI, 68 (Süveyd'in biyografisi). Belgedeki ifadenin açıklaması için bkz. **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,** III, 438; **Telhîsü'-habîr,** II, 164.
48. İbn Sa'd, VII, 47. Hz. Peygamber'in (sav) zekât malı için seçilen semiz hayvanları iade ettirdiğine dair bilgi verilmiştir.

ALLAH RESÛLÜ İÇİN ZEKÂT MALLARINI YAZAN

İbn Hazm Cevâmiu's-sîre **adlı eserinde şöyle der: Resûlullah'ın (sav) zekât kâtibi Zübeyr b. Avvâm idi. O olmadığında veya mazereti bulunduğunda Cüheym**[49] **b. Salt ve Huzeyfe b. Yemân yazardı.**[50]

Hâfız, **Telhîsü'l-habîr'**de Kudâî'den şu nakilde bulunur: Zübeyr ve Cehm zekât mallarını yazarlardı.[51] Hâfız İbn Hacer **el-İsâbe'**de Cehm b. Sa'd'ın biyografisini verir ve Kudâî'nin onu **Küttâbü'n-Nebî'**de zikrederek o ve Zübeyr'in zekât mallarını yazdıklarını belirtir.[52] Kurtubî de **el-Mevlîdü'n-Nebevî** adlı eserinde (I, 266) bunu zikreder. Ebû Zeyd el-Irâkî'nin **İhtisâru'l-İsâbe'**sinde şu bilgi geçer: "Cehm b. Sa'd Hz. Peygamber'in (sav) kâtiplerindendi. Zübeyr'le birlikte zekât mallarını yazdığı söylenir." Derim: Bu bilginin aynısı Cüheym'in biyografisinde verilmiş olup[53] Hâfız İbn Hacer'in niçin "Cüheym'de bu bilgi gelecektir" demediğine bakınız! Bu apaçık bir husustur. İbn Hacer, Cüheym b. Salt'ın biyografisinde, bunun biyografisinde verdiği bilginin benzerini **et-Târîhu's-Sumâdihî'**nin müellifinden naklen zikretmiştir. Anlaşılan, bu ikisi ayrı kimselerdir. **Subhu'l-a'şâ'**da (I, 11) Kudâî'nin **Uyûnu'l-maârif ve fünûnü ahbâri'l-halâif** adlı eserinden naklen şu bilgi verilir: Zübeyr b. Avvâm ile Cüheym[54] b. Salt, Hz. Peygamber (sav) için zekât mallarını yazıyorlardı. Huzeyfe b. Yemân da onun için hurma ağaçlarının miktarını tahmin ediyordu. Muğîre b. Şu'be ile Husayn b. Nümeyr de borçları ve muameleleri yazıyorlardı. Eğer bu bilgi doğruysa bu "divân"lar Hz. Peygamber (sav) zamanında konulmuş demektir.[55]

MİKTAR TAKDİRİNDE BULUNAN

Sahîh-i Müslim'**de Ebû Humeyd'den şu rivâyet nakledilir: "Biz Resûlullah (sav) ile Tebük Gazvesi'ne çıktık. Vâdilkurâ'da bir kadının**

49. Metinde Cehm şeklinde geçmiştir.
50. **Cevâmiu's-sîre'**de ilgili yerde bu bilgiye rastlanmamış olup Huzâî'nin nâşiri İhsan Abbas da aynı şeyi söylemektedir (s. 550). Zübeyr ve Cüheym'in zekât kâtipliği yaptıklarına dair bkz. A'zamî, s. 51, 63-64. Ayrıca bkz. s. 275.
51. Huzâî de bu bilgiyi Kudâî'den naklen vermiştir (s. 550).
52. **el-İsâbe,** I, 255. Ayrıca bkz. A'zamî, **Küttâbü'n-Nebî,** s. 50.
53. **el-İsâbe,** I, 255.
54. Metinde Cehm şeklinde geçmiştir.
55. **Subhu'l-a'şâ,** I, 91.

bahçesine geldik, Resûlullah (sav) "onu takdir (tahmin) edin" buyurdu, biz de takdir ettik. Resûlullah (sav) onu on vesk olarak takdir etti. (Bir vesk, Hz. Peygamber'in (sav) sâ'ı ile altmış sâ'dır). Resûlullah (sav) kadına, "Biz sana dönünceye dek bunu say" buyurdu. Gittik ve nihayet Tebük'e vardık..." (Hadîs)[56]

Sahîh-i Buhârî'de de **İbn Ömer'den şu rivâyet nakledilir: "Nebî (sav), Hayber halkı ile ekin ve hurma olarak elde edilecek mahsulün yarısı üzerine "muâmele"de bulundu. Mahsulden, seksen vesk hurma ve yirmi vesk de arpa olmak üzere hanımlarına yüz vesk veriyordu."**[57] Muvatta'da **şu rivâyet zikredilir: "Resûlullah (sav) Abdullah b. Revâha'yı (ra) gönderiyor, o da kendisi ile onlar arasında takdirde bulunuyor ve sonra şöyle diyordu: 'Dilerseniz size, dilerseniz bana olsun.' Onlar da alıyorlardı."**[58] Yine Muvatta'da **Selmân b. Yesâr'dan şöyle dediği rivâyet edilir: "Onlar Abdullah b. Revâha için kadınlarının mücevherlerinden mücevher toplayıp şöyle dediler: 'Bu senindir; bizden (biraz) hafiflet, taksimde müsamahalı ol.' Abdullah b. Revâha (ra) şöyle dedi: 'Ey yahûdî topluluğu, siz benim nazarımda Allah'ın en sevimsiz yaratıklarısınız. Fakat bu, size zulmetmeye beni sevketmez. Teklif ettiğiniz rüşvete gelince, o haramdır, biz onu yemeyiz.' Yahûdîler şöyle dediler: 'Gökler ve yer bununla kâim olmuştur!.'"**[59]

Resûlullah (sav) zamanında hurma, üzüm ve tahılda takdir yapılıyordu. Ebû Dâvud'un Sünen'**inde, Hz. Peygamber'in (sav) Attâb b. Esîd'i göndererek hurmayı takdir ettiği gibi, üzümü de takdir etmesini ve hurmanın zekâtını nasıl kuru hurmadan alıyorsa, üzümün zekâtını da kuru üzümden almasını emrettiği rivâyet edilir.**[60]

el-İsâbe'de müellif, Ziyâd b. Abdullah el-Ensârî'nin biyografisini verir ve İbn Mende'nin Ziyâd'dan şu rivâyette bulunduğunu kaydeder: Resûlullah (sav) Abdullah b. Revâha'yı Hayber halkı için mahsül takdirinde bulunmağa gönderdiğinde, onu bir tek kuru hurma hata etmiş bulmadı. İbn Mende, Ubeyd b. İshak'ın Kays'tan rivâyetle bu hadîste teferrüd

56. Müslim, Fedâil 11. Hadîsin devamında, Resûlullah'ın (sav) dönüşte kadına bahçenin hurmasının ne kadar olduğunu sorduğu, onun da on vesk olduğunu söylediği belirtilir.
57. Buhârî, Hars 8-9, Meğâzî 40. Ayrıca bkz. s. 602.
58. **Muvatta,** Musâkât 1.
59. **Muvatta,** Musâkât 2.
60. Ebû Dâvud, Zekât 13.

ettiğini (yalnız onun rivâyette bulunduğunu) söyler.[61] Sehl b. Ebû Hasme'nin biyografisini vererek şöyle der: O, Hz. Peygamber'in (sav) takdirde bulunmak üzere gönderdiği kimsedir.[62] Salt b. Ma'dikerib el-Kindî'nin biyografisini verir ve Resûlullah'ın (sav) onu takdirde bulunmak üzere gönderdiğini zikreder.[63] Ferve b. Amr b. Vedka el-Ensârî el-Beyâzî'nin biyografisini verir ve Abdürrezzâk'ın **el-Musannef**'te "Zekât" kitabında şu rivâyette bulunduğunu zikreder:[64] Ma'mer'den, o Harâm[65] b. Osman'dan, o da Câbir'den rivâyet eder: "Nebî (sav), ensârdan Benî Beyâze kabilesinden Ferve b. Amr denilen birini, Medine halkının hurmalarını takdir etmesi için gönderdi." Bir başka yolla da şöyle rivâyet edilir:[66] "O, bahçeye girdiğinde, bahçedeki hurma salkımlarını hesap eder, sonra da onlarda gördüğü (miktara) göre bir kısmını diğerine ilâve eder (toplar) ve hata etmezdi."[67] **el-İstibsar**'da müellif, Sehl b. Ebû Hasme'nin[68] babası Ebû Hasme[69] Âmir b. Sâide'nin biyografisini vererek Hz. Peygamber'in (sav) onu Hayber'e takdir için gönderdiğini söyler.[70]

VAKIF

Vakıf kelimesi mastar olup "Arazi vs. vakfettim" denir. Bu, meşhur ve fasih lügat olup vakıf yerine habs kelimesi de kullanılır. **el-Tenbîh**'te de ifade edildiği gibi vakfedilir ayn (mal, eşya) da vakıf ve habs diye adlandırılır. Vakıf, bir mülkün menfâatini, bu ister bir ücret veya galle (gelir) ile olsun, kendisine delâlet eden (habsettim, vakfettim gibi) bir ifade ve vakfedenin uygun göreceği bir süre ile müstehakına tahsis etmektir. Vakıfta süresizlik (sonsuza dek tahsis) şart değildir. Vakıfta bulunmak, iyilik ve hayır iş işlemek olduğundan menduptur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Hayrı işleyin, umulur ki kurtuluşa erersiniz"* (Hac

61. **el-İsâbe,** I, 558.
62. **age,** II, 86.
63. **age,** II, 192.
64. **el-Musannef,** IV, 122.
65. Metinde Hasan şeklinde geçmiştir.
66. **age,** IV, 126.
67. **el-İsâbe,** III, 204. "Zekât" kelimesi burada "Rikâz" şeklinde geçmiştir.
68. Metinde Süheyl b. Ebî Hayseme şeklinde geçmiştir.
69. Metinde Ebû Hayseme şeklinde geçmiştir.
70. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** VI, 68; **el-İstîâb,** IV, 41; **el-İsâbe,** IV, 42.

22/77). Hz. Peygamber (sav) ve kendisinden sonra müslümanlar vakıfta bulundular. Öyle ki vakıf, bütün İslâm ülkelerinde, ehline olan faydası ve gelirleri bakımından en geniş vergi dairelerinden daha büyük gelir kaynaklarından biri oldu.

İmam Şâfiî **el-Ümm**'de (III, 276) şöyle der: Muhacir ve ensardan büyük bir grubun vakıfta bulunduklarını bilmekteyiz. Bana onların evlât ve ailelerinden birçokları, onların vefâtlarına dek kendi vakıflarını idare edegeldiklerini anlatmıştır. Bunu, onların çoğunluğu yine çoğunluktan ihtilâf etmeksizin nakletmiştir. Mekke ve Medine'de yanımızda bulunan vakıfların çoğu, anlattığım gibi, seleften müslümanların tasadduk ettikleridir. Bu konuda hadîs nakletmek tekellüfte bulunmaktır.[71]

İbn Yunus'un Kitâb'ında "Kitâbu'l-Ahbâs"ta[72] şu rivâyet kaydedilir: "Hz. Peygamber (sav) yedi[73] hurma bahçesini vakfetti. Muhayrık,[74] Uhud savaşında öldürüldüğü sırada, bu bahçeleri Allah'ın rızasına uygun bir cihete vakfetmesini kendisine vasiyyet etmişti. Resûlullah (sav) da Benî Nadîr'in mallarından olan bu bahçeleri vakfetti." Süheylî şöyle der: Bu, İslâm'daki ilk vakıftır.[75] Resûlullah'ın (sav) (vefâtında) bıraktığı herşey tasadduk edildi.

Ömer b. Şebbe **Ahbâru'l-Medine**'de İbn Şihâb'dan[76] şöyle dediğini nakleder: "Resûlullah'ın (sav) vakıfları, Muhayrık'ın malları idi; Muhayrık bunları ona (vakfetmesi için) vasiyyet etmişti."[77] Muhayrık'ın **el-İsâbe**'deki biyografisine bakınız.[78] Seyyid es-Semhûdî **el-Vefâ**'da (s. 152) Hz. Peygamber'in (sav) vakıflarıyla ilgili olarak bir bâb başlığı açar ve orada adı geçen Muhayrık'ın mallarından sözederek Vâkıdî'den şu nakilde bulunur: "Nebî (sav) hicretin yedinci yılında el-A'râf, Burka, el-Mîseb, ed-Delâl, Hasnâ, es-Sâfiye ve Meşrebetü Ümmi İbrahim'i vakfetti." Vâkıdî, Abdullah b. Ka'b b. Mâlik'e varan senedle şu hadîsi rivâyet etti: "Muhayrık Uhud savaşında şöyle dedi: 'Eğer ölürsem mallarım, Allah'ın rızasına uygun bir cihete sarfetmek üzere Muhammed'in olacaktır'. Hz. Pey-

71. **el-Ümm,** III, 276. Son cümlede hata olup aslına bakılmalıdır.
72. Metinde "İbn Yunus'un **Câmi**'inde şeklinde" geçmiştir.
73. Metinde dokuz olarak geçmiştir.
74. Uhud'da müslüman olmuş yahûdî âlimlerindendir (**el-İsâbe,** III, 393).
75. Süheylî, **er-Ravdu'l-ünüf,** VI, 47. Bu iktibastan sonraki cümle ne Süheylî ne İ luzâî tarafından zikredilmemiştir.
76. Metinde İbn Sehl şeklinde geçmiştir.
77. İbn Şebbe, I, 173-176.
78. **el-İsâbe,** III, 393.

gamber'in (sav) yaptığı bütün vakıflar bunlardan ibârettir."[79] **el-Vefâ'**ya bakınız.[80]

Sahîh-i Buhârî'de geçtiği üzere Hz. Ömer, Abbas ve Ali'ye (ra) Hz. Peygamber'in (sav) Medine'deki vakıflarını verdi; bunlar Muhayrık'ın bahçeleri ile Benî Nadîr'in hurmalıkları ve Ensarın kendisine verdikleri idi. Hayber ve Fedek ise, **Sahîh-i Buhârî'**de[81] Hz. Âişe'nin rivâyeti olan hadîste de geçtiği üzere Hz. Ömer'de kaldı, onları başkasına vermedi. Bunlar da Mervân'a iktâ olarak verinceye dek Hz. Osman'ın elinde kaldı. Mervân'dan sonra da onun çocuklarında kaldı. Kurtubî şöyle der: "Hz. Ömer bu vakıfları, ikisi birlikte olmadıkça hiçbiri yalnız başına bir işlemde bulunmamaları şartıyla, Hz. Abbas ve Hz. Ali'ye verdi. Bu onlara ağır geldi ve her biri kendi elinde bulunan kısma müstakil olarak bakabilmek için aralarında paylaştırmasını istediler. Hz. Ömer bunu kabul etmedi. Böyle yaparsa, bunun ikisi arasında bir miras taksimi olduğu ve kendisinin de bu taksimi uygun gördüğü şeklinde bir anlamaya yol açmasından korktu. Böyle düşünülmesini önlemek için onların isteğini reddetti." Kadı Iyâz da **el-İkmâl'**de şöyle der: Ebubekir el Berkânî[82] **Sahîh'**inde ikisinin anlaşmazlığı olayını tahric eder ve sonra şöyle der: Hz. Ali (ra) vakıflar konusunda Hz. Abbas'a (ra) üstünlük sağladı ve vakıflar onun elinde kaldı. Sonra Hasan, sonra Hüseyin, sonra Ali b. Hüseyin, sonra Hasan b. Hasan, sonra Zeyd b. Hasan, sonra Abdullah b. Hasan'ın elinde kaldı ve sonra da Abbasoğulları onlara bakmayı yüklendiler.

Sahîh-i Buhârî'de[83] Enes'ten (ra) şöyle dediği rivâyet edilir: Ebû Talha Medine'de ensarın en çok mal sahibi olanı idi. En çok sevdiği mal ise Hâ kuyusu idi. Bu kuyu Mescid-i Nebevî'nin karşısındaydı. Resûlullah (sav) kuyunun bulunduğu bahçeye gider ve oradaki tatlı sudan içerdi. *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe (birr) nail olmazsınız "*(Âl-i İmrân 3/92) âyeti nâzil olunca, Ebû Talha (ra) Resûlullah'a (sav) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, Allah *'sevdiğiniz şeylerden infakta bulunmadıkça iyiliğe (hayra) nail olamazsınız'* buyuruyor. Mallarımın bana en sevimlisi de Hâ kuyusu olup Allah rızâsı için sadakadır; umarım Allah katında makbul ve mütevazi (önemsiz bir sadaka) olsun. Ey Allah'ın Resûlü, onu

79. Vâkıdî, I, 263.
80. **Vefâu'l-Vefâ,** II, 152; Ayrıca bkz. İbn Şebbe, I, 175.
81. Buhârî, Farzu'l-humus 1.
82. Berkânî (ö. 425/1034) için bkz. Kehhâle, II, 74.
83. Buhârî, Eşribe 13, Tefsîru Sûre 3/5.

Allah'ın rızasına uygun bir cihete tahsis et." Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Aferin, bu kazançlı bir maldır. Senin söylediklerini duydum, ben ise bu malı yakınlarına bırakmanı uygun görüyorum."* Ebû Talha "Öyle yaparım ey Allah'ın Resûlü" dedi ve onu akrabaları ile amca oğulları arasında paylaştırdı. Bir başka rivâyetinde şöyle der: "Onu Übey ve Hassân'a verdi ki, o ikisi[84] ona benden daha yakındılar." Yine Enes'in (ra) başka bir rivâyetinde,[85] "mallarımın en sevimlisi Hâ kuyusudur" sözünün ardından şu bilgi vardır: O bir bahçe idi, Resûlullah (sav) oraya gider, gölgelenir ve suyundan içerdi. Ebû Talha (bu rivâyette) şöyle dedi: "Bu, Allah ve Resûlü'ne aittir; onun makbul ve mütevazi (bir sadaka) olmasını umarım, ey Allah'ın Resûlü onu Allah'ın rızasına uygun bir cihete tahsis et (vakfet)." Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Aferin ey Ebû Talha, bu kazançlı bir maldır, onu senden kabul ettik ve sana geri verdik; onu akrabalarına ver."* Ebû Talha da onu yakınlarına tasadduk etti. Enes şöyle der: Übey ve Hassân da onlardandı. Hassân, hissesini Muâviye'ye sattı. Kendisine, "Ebû Talha'nın sadakasını (vakfını) satıyor musun?" denilince o şu karşılığı verdi: "Bir sâ hurmayı bir sâ dirhem karşılığında satmayayım mı?." Bahçe, Muâviye'nin yaptırdığı Kasr-ı Benî Cedile'nin yerinde idi. Hâfız İbn Hacer şöyle der:[86] Hassân'ın hissesini Muâviye'ye satması, Ebû Talha'nın mezkur bahçeyi onlara vakfetmeyip mülk olarak verdiğine delîldir. Eğer onu vakfetseydi, Hassân'ın satması câiz olmazdı.[87] Onlara vakfedip hissesini satma ihtiyacı duyana bunun câiz olduğunu şart koşmuş olması da muhtemeldir. Nitekim Hz. Ali ve başkaları da bunun câiz olduğunu söylemişlerdir.[88] Hâ kuyusunun okunuşunu (bunun menşeini) tesbit konusunda muhaddisler arasında ihtilaf sözkonusu olup biri bu konuda müstakil bir eser kaleme almıştır. Mecd[89] ve sonra da Semhûdî Medine tarihinde[90] bu eseri hülasa etmişlerdir.

İbn Rüşd **el-Mukaddimât'**da şöyle der: Resûlullah (sav), Ömer b. Hattâb, Osman, İbn Avf, Ali, Talha, Zübeyr, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Ömer ve Amr b. Âs vakıfta bulundular.[91] İmam Mâlik'e, Şureyh'in vakıfta bu-

84. Metinde "o" şeklinde geçmiştir.
85. Buhârî, Vesâyâ 17.
86. **Fethu'l-Bârî,** XI, 228.
87. Bu son cümle metinde düşmüştür.
88. Kettânî, Buhârî ve İbn Hacer'den naklettiği bu bilgilerin hepsini Semhûdî'den almıştır (bkz. **Vefâu'l-Vefâ,** II, 133-137).
89. İbnü'l-Esîr kastedilmiş olmalıdır.
90. bkz. **Hulâsatü'l-Vefâ,** s. 401.
91. bkz. **el-Müdevvene,** VI, 105-109.

lunmayı meşrû görmediği söylendiğinde şunu dedi: Şureyh kendi memleketinde durup konuşmuştur. Medine'ye gelip Hz. Peygamber'in (sav) eşleri, ashâbı ve tabiinden büyüklerin eserlerini görmemiştir. Nebî'nin (sav) vakfı olan yedi bahçe bulunmaktadır. Kişinin, ancak tam bilgi sahibi olduğu konuda konuşması gerekir. Mâlik, Harun er-Reşid'in huzurunda Ebû Yusuf kendisiyle tartıştığında bunu delîl göstererek şöyle dedi: Bunlar, Resûlullah'ın (sav) vakıf ve sadakaları olup asırdan asıra halef seleften aktaragelmiştir.

Ebû Dâvud **Sünen'**inde "Vakıfta bulunan kimseye dair bâb" başlığını açar ve sonra şu tahricde bulunur: Nâfi, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet etti: "Hz. Ömer (ra) Hayber'de bir araziye sahip oldu ve Hz. Peygamber'e (sav) gelerek şöyle dedi: 'Bir araziye sahip oldum ki ondan daha nefis bir malım hiç olmadı, onu ne yapmamı emredersiniz?' Resûlullah (sav) da şöyle buyurdu: 'Dilersen onun aslını (kendisinden gelir ve mahsül elde edilen akar vs.) vakfedip tasaddukta bulunabilirsin'. Hz. Ömer de onu, aslı satılmamak, hîbe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere fukara, akrabalar, köleler, Allah yolunda ve yolculara (İbnü's-sebîl) olmak üzere tasadduk etti." Bişr'den "ve misafire" fazlalığı nakledilir. Sonra âlimler, bu vakıfların yönetimini yüklenen kimselerin makûl ölçüde ve servet edinmeden ondan yemesi ve bir arkadaşına yedirmesinde bir mahzur bulunmadığı hususunda ittifak ettiler. Bununla ilgili olarak da Bişr'in Muhammed'den şöyle dediğini naklettiği ilâvesinde bulunur: "mal biriktirmeden."[92]

Ebû Dâvud sonra Leys yoluyla Yahya b. Said'den Hz. Ömer'in vakfıyla ilgili olarak şu tahricde bulunur: Bu belgeyi bana Abdülhamid b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb istinsah etti: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah'ın kulu Ömer'in[93] Samğ[94] ile ilgili olarak yazdığı belgedir." Ve Nâfi hadîsindeki gibi Hz. Ömer haberini anlatarak şöyle der: "Mal biriktirmeden (harcama yapabilir). Meyvesinden fazla kalanı da fakir ve yoksulundur." Ebû Dâvud kıssayı kaydederek rivâyette şunu zikreder: "...Samğ'ın idaresini yüklenen kimse, dilerse işlerini yapmak üzere onun meyveleriyle bir köle satın alır. Bu belgeyi Muaykıb

92. Ebû Dâvud, Vesâyâ 13. Ayrıca bkz. Buhârî, Vesâyâ 28; İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu emîri'l-mü'minîn Ömer b. Hattâb.** s. 209
93. Metinde Abdullah b. Ömer şeklinde geçmiştir.
94. Metinde Tamğ şeklinde geçmiştir.

yazdı, Abdullah b. Erkam da şahitlik yaptı: *'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah'ın kulu emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Hattâb'ın*[95] *vasiyyetidir: Eğer ölüm ona gelip çatarsa Samğ, Sırma b. Ekva ve oradaki köle, Hayber'deki*[96] *yüz hisse ve oradaki kölesi ile Resûlullah'ın (sav) Vâdi'de kendisine verdiği yüz hissenin idaresini yaşadığı sürece Hafsa yüklenecektir, sonra onun ailesinden görüş sahibi olanlar; satılmamak ve alınmamak üzere. Dilediği şekilde onu fakir ve yoksullarla yakınlarına infak eder. Onun idaresini yüklenen kimsenin yemesi, yedirmesi ve ondan bir köle satın almasında bir mahzur yoktur.'"*[97]

Görüldüğü gibi Ebû Dâvud Hz. Ömer'in vakıf belgesini zikretmiş olup bunlar Ömer b. Şebbe'nin de zikrettiği üzere iki belgedir. Her iki belgeyi de Yahya b. Said için Abdülhamid istinsah etmiştir. Bunu Ömer b. Şebbe, Ebû Osman el-Medenî'den[98] naklen ifade etmiştir. Abdülhamid şöyle der: "Hz. Ömer'in vakfıyla ilgili bu belgeyi, evlâtlarının yanında bulunan belgesinden alarak harfi harfine yazdım." Belgenin ikinci metninden anlaşıldığına göre Hz. Ömer vakfiyeyi halifeliği sırasında yazdırmış olmalıdır. Çünkü Muaykıb onun hilafeti sırasındaki kâtibi idi. Ayrıca vakfiyede onu "emirü'l-mü'minîn" diye nitelendirmiştir. Önce Hz. Peygamber (sav) zamanında sözlü olarak vakıfta bulunup idaresini bizzat yüklenmiş olması, ölüm vakti yaklaşınca da belgeyi yazdırmış olması muhtemeldir.

Derim: Nevevî'nin Sameğ şeklinde zikrettiği Samğ, Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin belirttiğine göre Medine'nin karşısında Hz. Ömer'e ait bir arazidir. **Merâsidu'l-ittilâ'**da[99] da müellif şöyle der: Samğ, Ömer b. Hattâb'ın (ra) vakfettiği malının bulunduğu yerdir. Bazı Mağribli âlimler Samğ kelimesini Sameğ şeklinde kaydetmişlerdir.[100] **en-Nihâye'**de şöyle denir: Samğ ve Sırma b. Ekva, Medine'de bilinen iki maldır. Bunlar Ömer b. Hattâb'a (ra) ait olup onları vakfetmiştir. Şöyle de denmiştir: Ömer (ra) hadîsindeki Sırma'dan maksat hurma ve deveden az bir parçadır.[101] Mezkur vakfiye met-

95. Metinde Abdullah b. Ömer b. Hattâb şeklinde geçmiştir.
96. Metinde düşmüştür.
97. Ebû Dâvud, Vesâyâ 13. Kaydedilenler dışında metinde bazı hatalar daha mevcut olup aslıyla karşılaştırılmalıdır.
98. Biraz ileridede geleceği üzere bu isim Ebû Gassân olabilir. Kaynaklarda hem Ebû Osman hem Ebû Gassân adlı iki zatın biyografileri mevcuttur.
99. **Merâsidu'l-ittilâ alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ, Mu'cemu'l-büldân**'ın muhtasarıdır. (**Keşfuzzunûn,** II, 1652; **Suppl.,** I, 880.)
100. bkz. **Mu'cemu'l-büldân,** II, 84-85.
101. **en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs,** I, 222.

ninde Hz. Ömer'in —ki onun kim olduğu bellidir— vakfın yönetimini bir kadına —ki bu da kızı Hafsa'dır— vasiyyet etmesi sözkonusudur. Ömer b. Şebbe'nin Yezîd b. Harun'dan, onun da İbn Avn'dan yaptığı rivâyette ise vakfiyenin sonunda şu ibâre vardır: "Ömer bunu mü'minlerin annesi Hafsa'ya sonra da Ömer'in soyundan büyüklere vasiyyet etmiştir." Bunun benzeri Dârekutnî'nin rivâyetinde Abdullah[102] b. Ömer'in rivâyetinde de vardır.[103] Eyyûb'un Nâfi'den yaptığı Ahmed b. Hanbel rivâyetinde ise şu ifade vardır: "Onun idaresini Ömer'in soyundan görüş sahipleri yüklenir."[104] Öyle görünüyor ki o ilk önce vakfın idaresini kendi ailesinden görüş sahiplerine şart koşmuş, sonra vasiyyeti sırasında Hafsa'ya tahsis etmiştir. Nitekim Ömer b. Şebbe de Ebû Gassân el-Medenî'den yaptığı rivâyette onun şöyle dediğini kaydetmiştir: Bu, Ömer'in vakfiyesinin bir sûreti olup onu Ömer'in evlâtları yanındaki belgesinden alarak harfi harfine istinsah ettim: *"Bu, Allah'ın kulu emîrü'l-mü'minîn Ömer'in Samğ'la ilgili olarak yazdığıdır. Samğ, yaşadığı sürece Hafsa'ya aittir; meyvesini* [105] *Allah'ın rızasına uygun cihete infak edecektir. Vefât ettiğinde ise idaresi onun ailesinden görüş sahiplerine aittir."*

Derim: Hz. Ömer'in (ra) vasiyyeti ve vakfının idaresini ailesinden sırasıyla en yakınlarına bırakmış olması, bana **Bürde** şârihi dünyanın âlimi İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Merzûk et-Tilimsânî'nin[106] vasiyyetini hatırlattı. Mezkur İbn Merzûk'un kitaplarını evlâdına vakfetmesine dair vasiyyetinin bazı fasıllarını, Hâfız Ebû'l-Abbas Ahmed el-Venşerisî'nin[107] el yazısıyla gördüm ki metni şudur: "Yalnız üç günden beridir ayrı kalmış olduğum odamda ve şu andaki meskenimde bulunan bütün kitap, müfredât, forma (kürrâse) ve sâir teliflerin hepsi ile defterimde kayıtlı bulunduğu üzere insanların yanında emanet olarak bulunan kitaplarım, hangi cihetten olurlarsa olsunlar soyumdan ilimle meşgûl olan ve ilimle meşgûliyetiyle tanınanlara vakfedilmiştir. Bunlardan ihtiyaç duyduklarının mütalaasından faydalansınlar. Ancak, mütalaa edileceklerde

102. Metinde Ubeydullah şeklinde geçmiştir.
103. Dârekutnî, IV, 189.
104. **Müsned,** II, 125.
105. Metinde "temr" (hurma) şeklinde geçmiş olup daha önceki rivâyetlerde de "semer" (meyve) yerine bu şekilde geçmiştir.
106. İbn Merzûk (ö. 781/1379) için bkz. M. Hadj-Sadok, "İbn Marzûk," **EI,** III, 865-868.
107. Venşerisî'nin (ö. 914/1508) eserleri arasında en önemlisi **el-Mi'yâru'l-muğrib ve'l-câmiu'l-mu'rib amme tezammenehu fetâvâ ulemâi İfrikiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib'**dir (I-XIII, Beyrut 1403/1983).

izdiham bulunduğunda, erkek evlâdımla onların çocukları önceliğe sahiptir. Nitekim bu durumda erkek evlâtlarımdan da önde olan diğerinden, (nesep derecesi bakımından) üstte olan olmayandan önceliğe sahiptir. Mezkur kitaplarımın mütevellisi de sırasıyla bana en yakını ve en âlim ve mütedeyyin olanıdır. Bu iki vasıf birarada bulunmadığında ise emin olmaları şartıyla önce dindar olanı, sonra âlim olanı, sonra da en yakın olanıdır. Bunların emin olmamaları hâlinde ise nasıl olursa olsun emin olanıdır vakfın mütevellisi." Bunu Venşerisî'nin el yazısından naklettim ve faydalandım.

Ashaptan vakıfta bulunanlardan biri de efendimiz Ali'dir (Allah yüzünü keremlendirsin). Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**i ve başka kaynaklarda geçtiği üzere Hz. Ali şöyle demiştir: *"Beni görüyorsunuz ki açlıktan karnıma taş bağlamışımdır; benim günde verdiğim sadaka (vakıf) ise dörtbin dinârdır."* Bir rivâyette ise "kırk bin dinâr" olarak geçer. Nevevî'nin **Tehzîbü'l-esmâ'**sında ulemânın şöyle dediği zikredilir: "Hz. Ali (ra), sahip olduğu maldan zekât verebilmiş (yani zekât verecek kadar mala sahip olabilmiş) değildir. O sözden kastettiği, tasaddukta bulunduğu ve sadaka-ı cariye kıldığı vakıflarıdır. Bunlardan elde edilen gelir bu miktara ulaşıyordu."[108] Şâfiî'nin **el-Ümm** adlı eserinde şu bilgi geçer: "Medine vâlisi, Ali b. Ebû Talib'in (ra) vakfiyesini bana çıkarıp gösterdi. Belgenin Ebû Râfi'in evlâdının yanında olduğunu ve onlardan aldığını bana haber verdi. Emretti ve vakfiye bana okundu."[109] **el-Ümm'**e bakınız.

Sahâbenin büyüklerinden vakıfta bulunanlardan biri de efendimiz Osman b. Affân'dır. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında kaydedildiğine göre o Berâdis, Hayber ve Vâdilkurâ'da değeri 200 bin dinâra ulaşan vakıf bırakmıştır.[110] Ashâbın büyüklerinden vakıfta bulunanlardan biri de efendimiz Zübeyr b. Avvâm'dır. İbn Sa'd onun **Tabakât'**taki biyografisinde şu rivâyeti tahric eder: O, kızlarından boşanacak olanlara bir evini vakfetti. Malının da üçte birini vasiyyet etti.[111] Ashâbın büyüklerinden vakıfta bulunanlardan biri de Hz. Peygamber'in (sav) amcası Hz. Abbas'tı. Hâfız Muhibbüddin et-Taberî **Zehâiru'l-ukbâ'**da Abbas b. Abdülmuttalib'in biyografisini verir ve onun evini, genişletilmesi münasebetiyle Hz. Peygamber'in (sav) Mescid-i Şerif'ine vakfettiğini zikreder. Ka'b şöyle der: Abbas'ın bir evi vardı. Hz.

108. **Tehzîbü'l-esmâ,** I/1, 346. Paragraftaki bilginin hepsi buradan alınmıştır.
109. **el-Ümm,** III, 279.
110. İbn Sa'd, III, 77.
111. İbn Sa'd, III, 108.

Ömer Mescidi genişletmek istediğinde onu Abbas'tan istedi. O da "Benden bir sadaka olarak onu müslümanların mescidine vakfettim" dedi. Hâfız Taberî bunun "hasen" bir hadîs olduğunu söyler.[112] Hz. Abbas'ın (ra) İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ındaki biyografisine bakınız.[113]

Sahâbeden vakıfta bulunanlardan biri de Ebû'd-Dahdâh el-Ensârî'dir. **el-İstibsâr'**da geçtiği üzere *"Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir borç versin de Allah da ona kat kat fazlasıyla (verdiğini) ödesin"* (Bakara 2/245) âyeti nâzil olduğunda, Ebû'd-Dahdâh ailesiyle birlikte kendisine ait bir bahçede konaklamıştı. Hanımına gelerek ona *"Çık, ben onu Rabbime borç verdim"* dedi ve bahçesini fakirlere vakfetti.[114] Bu sahâbîlerden biri de Erkam b. Ebi'l-Erkam olup, İslâmiyet'i kabul edenlerin yedincisidir. İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında şu bilgi verilir: Onun evi Mekke'de Safa tepesi üzerindeydi. Bu ev, Hz. Peygamber'in (sav) İslâm'ın ilk zamanlarında ikâmet ettiği ve insanları İslâm'a dâvet ettiği ev olup dârülislâm diye adlandırılmıştır. Bu evi Erkam oğluna vakfetmiş olup vakfiye metni şöyledir: *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Erkam'ın Safa'daki evi ile ilgili verdiği hüküm olup bu ev Harem'den olan mekânıyla tecavüzü haram bir yerdir; satılmaz ve miras bırakılmaz. Hişâm b. Âs ve Hişâm b. Âs'ın âzatlısı Fulân buna şahitlik etti."* Bu ev onun çocuklarının elinde kalmaya devam eti, çocukları içinde oturdu, kiraya verip ücretini aldılar. Ebû Cafer el-Mansûr zamanına dek bu böyle sürdü. Ebû Ca'fer, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin kendisine karşı başkaldırması sırasında, onun tarafını tutmaları sebebiyle onlardan zorla ve haksızlık yaparak satın aldı.[115]

Ashâbın büyüklerinden ve Âl-i Beyt'in ileri gelenlerinden vakıfta bulunanlardan biri de Fâtıma ez-Zehrâ'dır (ra). Şâfiî'nin **el-Ümm'**ünde şu bilgi verilir: Bana Muhammed b. Ali b. Şâfi' haber vererek şöyle dedi: Bana Abdullah b. Hasan b. Hüseyin kendi ehli beytinden birçoklarından —sanıyorum Zeyd b. Ali dedi— şunu haber verdi: Resûlullah'ın (sav) kızı Fâtıma (ra) malını Benî Hâşim ve Benî Muttalib'e vakfetti. Hz. Ali (ra) de onlara vakıfta bulundu ve onlarla birlikte başkalarını da vakfa dâhil etti.[116]

---

112. **Zehâiru'l-ukba,** s. 204. "Hasen" kelimesi metinde "sahih" şeklinde geçtiği gibi eksik bazı ifadeler aslından ikmal edilmiştir.
113. İbn Sa'd, IV, 21.
114. Aynı bilgi için bkz. **el-İsâbe,** IV, 59.
115. İbn Sa'd, III, 242-243.
116. **el-Ümm,** III, 279.

İki Tenbih: Birincisi: Suyûtî'nin **et-Tevşîh** adlı eserinde şu önemli bilgi zikredilir: Ahmed b. Hanbel, İbn Ömer'den (ra) şu tahricde bulunur: "İslâm'da yapılan ilk vakıf Ömer'in (ra) vakfıdır." Ömer b. Şebbe, Amr b. Sa'd b. Muâz'dan şöyle dediğini rivâyet eder: İslâm'daki ilk vakfı sorduk, muhacirler Hz. Ömer'in vakfı, ensar da Resûlullah'ın (sav) vakfı dediler.[117] İkincisi: Bazı âlimler şöyle dediler: Vakıf, İslâm'a has özelliklerden olup Câhiliyye devrinde vukûu bilinmemektedir.

Derim: Bu bilginin aslı İmam Şâfiî'ye aittir. O şöyle der: Vakıf, İslâm'a mahsus özelliklerden olup Câhiliyye insanlarının bir ev veya arazi vakfettiklerine dair bir bilgi bana ulaşmış değildir. Kâbe'nin inşası ve Zemzem kuyusunun açılması da bu konuda örnek olarak ileri sürülemez. Çünkü bunlar hayır olarak değil de övünme maksadıyla yapılmıştı.[118] Bu bilgiyi Nevevî zikreder. el-Emîr bunu **Dav'u'ş-şumû**'da[119] belirtir ve hocası Büleydî'nin (Belîdî) Zurkânî'ye yaptığı hâşiyede, Buhârî'nin "veya kızlarına değil de oğullarına" sözüyle ilgili olarak şöyle dediğini nakleder: Münâvî **el-Hasâis** şerhinde[120] Şâfiî'nin bu sözünü ele alarak şöyle der: "Halil'in vakfı şimdiye dek devam etmektedir. Mısır ve ona ait iktâlar Bizans kilisesine vakfedilmişti." Şeyh el-Emîr bunun ardından şöyle der: "Derim ki Şâfiî vakfın Câhiliyye insanlarından sabit olmadığını iddia etmiş olup ne peygamberlerin ne de geçmiş Ehl-i kitabın bunu yapmadığını ifade etmiş değildir. Bu, nîsbî bir tahsistir."

Faydalı bilgi: Allâme Şemsüddin Muhammed b. Arâfe ed-Desûkî el-Mâlikî el-Mısrî, Şihâbüddin ed-Derdîr'in Şeyh Halil'in **Muhtasar**'ına yaptığı şerhin hâşiyesinde (IV, 69), hocalarının hocası uzun ömürlü allâme Şemsüddin Muhammed el-Büleydî el-Mısrî'nin, Zurkânî tarafından Halil'in **Muhtasar**'ına yapılan şerhe yazdığı hâşiyesinden naklen şu bilgiyi verir: "Fas kaysâriyye'sinde[121] (bedesten, han) borç vermek maksadıyla vakfedilmiş bin ûkiyye altın vardı. Ona bakır karıştırıyorlardı,

117. bkz. Suyûtî, **el-Evâil,** s. 45. Amr b. Sa'd, metinde Ömer b. Said şeklinde yanlış geçmiştir (bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 229). **el-Evâil**'de Amr b. Sa'd ve İbn Ömer'den ilk vakfın Hz. Ömer'in Samğ vakfı, Muhammed b. Ka'b'dan da ilk vakfın Resûlullah'ın (sav) vakfı olduğu rivâyet edilmiştir.

118. **el-Ümm,** III, 275.

119. el-Emîrü'l-Kebîr (ö. 1238/1817), **Dav'u'ş-şumû alâ şerhi'l-Mecmû** (bkz. **Suppl.,** II, 99, 738).

120. Münâvî (ö. 1031/1622), Suyûtî'nin **el-Hasâis**'inin muhtasarının şerhi olan **Ünmûzecü'l-lebîb**'i şerhetmiştir (**Suppl.,** II, 181).

121. bkz. M. Streck, "Kaysâriyya," **EI,** IV, 840-841.

tâ ki yokolup gitti."[122] Fas fukahasından bunu zikredenlerden biri de Şeyh Ebû Abdullah İbn Sûde et-Tâvûdî olup **Şerhu't-Tuhfe**'de,[123] metinde geçen "usûl'de (asl'da, akarda) vakıf caiz olup..." sözü anılırken şöyle der: "Fas kaysâriyye'sinde borç vermek için dirhemler vakfedilmişti. Onu borç almaya devam edegeldiler, ona bakır karıştırdılar, eksilttiler tâ ki yokolup gitti." Bu, eski zamanlardaki ilerlemeyi, ziraatçi ve tüccarları teşvikle ilgili uygulamaları, fakir ve yoksullara yardımın boyutunu bize gösteren en önemli hususlardan biri olup, bu da Avrupa'yı asırlarca önce geçtiğimiz konulardan biridir. Allah mahlûkatına dilediğini takdir eder.

ZEKÂT ÂMİLLERİNDEN TOPLADIKLARI MALLARI ALAN GÖREVLİ (MÜSTEVFİ)

Müstevfî, devlet başkanının, âmillerden topladıkları malları alarak kendisine getirmesi için gönderdiği kimsedir.

Sahîh-i Buhârî'**de, Büreyre'den şu rivâyet nakledilir: "Nebî (sav) humusu alması için Ali'yi Hâlid'e gönderdi."**[124] **İbn İshak şöyle der: Resûlullah (sav), zekâtlarını toplamak ve cizyelerini kendisine getirmek üzere Ali b. Ebû Tâlib'i Necrân halkına gönderdi.**[125] **İbnü'l-Esîr'in** el-Kâmil'**inde geçtiği üzere bu hicretin onuncu yılında olmuştu. Hz. Ali de öyle yaparak döndü ve Hz. Peygamber'e (sav) Mekke'de Veda Haccı sırasında kavuştu.**[126]

el-İsâbe'de (I, 288) müellif, Hâcib b. Zürâre ed-Dârimî et-Temîmî'nin biyografisini verir ve Hz. Peygamber'in (sav) onu Benî Temîm'in zekâtlarını toplamak üzere gönderdiğini zikreder.[127]

Tenbih: **Sahîh-i Müslim**'de Veda Haccı kıssasında Hz. Ali'nin sâîlikten (siâye) dönüşünden bahsedilmiş olup[128] Kadı Iyâz bununla ilgi-

122. Desûkî, **Hâşiye alâ'ş-Şerhi'l-kebîr,** IV, 77.
123. İbn Sûde (ö. 1209/1795), **Şerhu't-Tuhfe l'İbn Âsım** (bkz. "İbn Sûda," **EI,** III, 948).
124. Buhârî, Meğâzî 61.
125. İbn Hişâm, II, 600.
126. **el-Kâmil,** II, 300.
127. **el-İsâbe,** I, 273.
128. Müslim, Hac 141.

li olarak şöyle der: "Yani zekâtları almaya gidişinden." Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Müslim'in hadîsi dışındaki rivâyetlerde, Benî Hâşim'in zekât toplamakla görevlendirilmesi câiz olmadığından[129] Hz. Peygamber'in (sav) onu zekât âmili olarak değil de emîr olarak gönderdiği kaydedilir." Nesâî'nin **Sünen'**inde Berâ'dan şu rivâyet nakledilir: "Nebî (sav) kendisini zekâtları toplamak için emîr tayin ettiğinde Ali ile beraberdim." [130] Berâ (ra), Hz. Peygamber'in (sav) onu emîr olarak tayin ettiğini açık şekilde belirtmiş olup onu "âmil olarak tayin etti" dememiştir. Kadı Iyaz şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) onu Allah rızası için (ücret almadan) zekâtları vs. toplamakla görevlendirmesi, veya ücretini zekât dışındaki mallardan ödemiş olması da muhtemeldir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Siâye (ifadesi, kelimesi), her ne kadar çoğu zaman zekât toplama görevi için kullanılıyorsa da, mutlak manada yöneticiliği ifade etmekte olup özellikle zekât toplama görevine delâlet etmez.[131]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN BÂDİYE'DE ZEKÂT DEVELERİNİN İÇİNE BİZZAT ÇIKMASI

Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde (VI, 112) Hz. Âişe'den (ra) şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) Bâdiye'de zekât develerinin içine çıktı ve benden başka hanımlarına birer deve verdi. Ben 'Ey Allah'ın Resûlü, benden başka hanımlarına birer deve verdin' dedim. Bana böğüren çetin bir deve verdi ki üstüne binilemiyordu. Şöyle buyurdu: Ey Âişe ona yumuşak davran; şüphesiz yumuşaklık (rıfk) hiçbir şeye karışmaz ki onu güzelleştirmesin ve hiçbir şeyden ayrı düşmez ki onu lekelemesin."[132]

129. bkz. Müslim, Zekât 167; Nesâî, Zekât 95.
130. Nesâî, Menâsik 49 (Hz. Ali'nin Yemen'e gönderilişi sözkonusudur).
131. Bu paragrafta verilen bilgilerin hepsi Nevevî'nin **Şerhu Müslim**'inden (VIII, 164) alınmıştır.
132. **Müsned,** VI, 112.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN RAMAZAN ZEKÂTINI (FITIR SADAKASI) KORUMAKLA GÖREVLENDİRDİĞİ KİMSE

Simtü'l-cevheri'l-fâhir'de Hz. Peygamber'in (sav) bu görevi Ebû Hureyre'ye verdiği zikredilir.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN GANİMETLERİNİ ALMAYA MEMUR KILDIĞI KİMSE

Simtü'l-cevheri'l-fâhir'de zikredildiğine göre bununla Huzâa b. Abdinühm görevli idi.[133]

ALLAH RESÛLÜ'NÜN HUMUSUNA BAKMAKLA GÖREVLİ KİMSE

Yine **Simtü'l-cevheri'l-fâhir'**de geçtiği üzere Benî Mâzin b. Neccâr'dan Abdullah b. Ka'b el-Ensârî bununla görevliydi. Onun **el-İstibsâr**'daki biyografisinde şu bilgi verilir: Bedir savaşında bulundu, o gün ganimetlere bakmakla görevliydi; diğer savaşlara da katıldı ve bu savaşlarda Hz. Peygamber'in (sav) humusuna bakmakla görevliydi.[134]

133. bkz. **Üsdü'l-ğâbe,** II, 131-132.
134. bkz. **el-İsâbe,** II, 362; **Üsdü'l-ğâbe,** III, 372-373.

YEDİNCİ BÖLÜM

HAZİNE VE BUNA BAĞLI HUSUSLARLA İLGİLİ GÖREVLER

TARTICI[1]

Sahîh-i Müslim'**de Câbir'den (ra) şöyle dediği rivâyet edilir: "Resûlullah (sav) iki ûkiyye ve bir dirheme benden bir deve satın aldı. Medine'ye vardığında bana devenin bedelini fazlasıyla tartarak verdi.**[2] **Câbir (ra) Nesâî'nin** Sünen'**indeki rivâyette ise şöyle der: "Hz. Peygamber (sav) bir terazi getirtti ve bana fazlasıyla tartarak ödedi."**[3] **Ebû Dâvud'da Resûlullah'ın (sav) tartıcıya "fazlasıyla tart" buyurduğuna dair bir rivâyet geçmektedir.**[4] el-İstîâb'**da geçtiği üzere Resûlullah (sav) kendisiyle birlikte Huneyn**[5] **savaşına katılan Ebû Süfyân b. Harb'e ganimetten yüz deve ve kırk ûkiyye verdi, ûkiyyeleri ona Bilâl tarttı.**[6]

---

1. Metinde "vezzân" kelimesi "mevâzîn" şeklinde geçmiştir. Huzâî bu başlıktan önce "Emin Hazinedâr'ın Fazileti" ve "Beytülmâl Görevlisi" başlıklarına yer vermiş, Kettânî ise Resûlullah (sav) zamanında böyle bir görevli olmadığından bu başlıkları zikretmemiştir. Üçüncü Bölüm'de, Resûlullah (sav) zamanında maaş verilip verilmediğine dair başlıkta (s. 377) geçtiği üzere, gelen ganimet vs. malları hemen dağıtılırdı, biriktirilmezdi.
2. Müslim, Musâkât 115. Bu hadîs, Beşinci Bölüm'de "Seferden Dönüşte Yemek Verilmesi" başlığı altında Buhârî'den (Cihâd 189) naklen verilmiştir. bkz. s. 562.
3. Nesâî, Buyû 53.
4. Ebû Dâvud, Buyû 7. Süveyd b. Kays ile Mahrefe el-Abdî Hecer'den elbise getiriyorlar, Hz. Peygamber (sav) onlardan bir pantalon satın alıyor ve orada para ile tartıcılık yapan bir adama bu sözü söylüyor. Ayrıca bkz. **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 45-46. Ayrıca bkz. II, 97, 99.
5. Metinde Hayber şeklinde geçmiştir.
6. **el-İstîâb,** IV, 86.

ERZAK HAZİNEDARI

Sahîh-i Buhârî'de şu rivâyet zikredilir: **"Resûlullah (sav) Benî Nadîr'in hurmalarını satıyor ve ailesinin o yıllık yiyeceğini ayırıp saklıyordu."**[7] **Tirmizî'nin** Câmi'inde şu ifade geçer: **"Hz. Peygamber (sav) ailesinin bir yıllık nafakasını ayırırdı."**[8] **Hz. Hasan'ın (ra) şöyle dediği bilinmektedir: Şunu hatırlıyorum ki Rasulullah (sav) beni omuzuna alarak zekât odasına soktu, bir hurma tanesi alarak ağzıma attım. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onu at, zekâtın Muhammed ve ailesine (âl-i Muhammed) helâl olmadığını bilmiyor musun?" Ben de onu ağzımdan çıkardım.**[9]

KİLECİ (TAHIL ÖLÇÜMCÜSÜ)

Sahîh-i Buhârî'de **Mikdâm b. Ma'dikerib'den şu rivâyet nakledilir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Yiyeceklerinizi ölçün (ölçekle harcayın) bereketli olsun."**[10] Sahîh-i Müslim'de **de İbn Ömer'den şöyle dediği rivâyet edilir: "Resûlullah (sav) elde edilecek hurma veya tahılın yarısı karşılığında Hayber'i (ortakçılığa) verdi. Hanımlarına her yıl 80 vesk hurma ve 20 vesk arpa olmak üzere 100 vesk yiyecek veriyordu."**[11] Müslim'de, **İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Kim bir yiyecek satın alırsa, onu ölçmeden satmasın."**[12]

Buhârî, "Kitâbu'l-Buyû"da "Ölçmenin müstehablığı bâbı" adıyla bir bâb başlığı açar ve sonra yukarıda geçen hadîsi zikreder.[13] **el-Fecru's-sâti'**de "yiyeceklerinizi" sözüyle ilgili olarak müellif şöyle der: "Yani (ölçekle) ölçülür (mekîl) yiyeceklerinizi (ölçün)." Tartılır (mevzûn) yiyeceklerin tartılması, sayılır olanların (ma'dûd) da sayılması buna mu-

7. Buhârî, Nefekât 3.
8. Tirmizî, Cihâd 39. Ayrıca bkz. s. 503, 576-577.
9. bkz. Müslim, Zekât 161.
10. Buhârî, Buyû 52; **el-Mekâsidü'l-hasene,** s. 330
11. Müslim, Musâkât 2. Bu hadîs, Buhârî (Hars 8-9) tarafından da İbn Ömer'in rivâyeti olarak verilmiştir. Altıncı Bölüm'de "Miktar Takdirinde Bulunan" başlığına (s. 584) bakınız.
12. Müslim, Buyû 31.
13. Buhârî, Buyû 52.

kâyese edilir. "Bereketli olsun" sözüyle ilgili olarak da şöyle der: "Başka bazı rivâyetlerde de kaydedildiği üzere 'bu yiyecekte (bereket olsun)' demektir." Hâfız (İbn Hacer) şöyle der: Anlaşılan şudur ki Mikdâm hadîsinde satın alınan yiyecek (te ölçek kullanılması) kastedilmiştir.[14] Bereket de Şâri'in (Allah, Resûlü) emrine uymak sûretiyle bunda ölçmek (keyl) ile hâsıl olur. Bu hâsıl olan bereket de ya götürü (cüzâf) alım satımdan (bundaki bilinmezlik ve zandan) yana selâmette olması, ya besmele okunması veya Şâri'in emrine uyulmuş olmasından dolayıdır. Hz. Âişe'nin ileride gelen[15] ve onun yiyeceği ölçtüğünde tükendiğine dair hadîsi ise onun nafaka için ayrılandan geri kalanı ölçtüğü şeklinde yorumlanmış olup yiyeceğin miktarını öğrenmek için ölçmesi ve ondan ayrılanı çok görmesi bereketi gidermiştir. Bunu İbnü'l-Müneyyir söylemiştir.[16]

ALLAH RESÛLÜ ZAMANINDA KULLANILAN ŞER'Î AĞIRLIK VE HACİM ÖLÇÜLERİ

I. AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ

Ağırlık ölçü birimleri on tane olup şunlardır: Dirhem, dinâr, miskâl, dânik, kîrât, ûkiyye, neş, nevât, rıtl ve kıntâr.

Dirhem Kullanımı: **Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye, 616 (1219) yılında kendisine sorulan bir soruya cevap olarak; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın bazı hocalarından naklen şöyle dediğini kaydeder: Hz. Peygamber (sav) zamanında iki çeşit dirhem vardı: 1. es-Sevdâü'l-vâfiye.[17] Bundan bir dirhemin ağırlığı sekiz dânikti. 2. et-Taberiyyetü'l-utuk.[18] Bundan bir dirhemin ağırlığı ise dört dânikti. Halk zekâtlarını, yarısı büyükten yarısını da küçükten hesaplayarak (ikisinin or-**

14. Aynî, Buhârî'nin bâb başlığında ölçmenin müstehablığını ele aldığını ve alırken ölçmenin ise vâcip olduğunu belirterek bu görüşü reddeder ve harcama veya depolayıp muhâfaza sırasında ölçmenin sözkonusu olduğuna dair görüşler üzerinde durur (bkz. **Umdetu'l-kârî,** IX, 338).
15. İbn Hacer, ileride "Rikâk" bahsinde geleceğini söylemiştir.
16. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** IX, 203.
17. Metinde "vâfiye" kelimesi "dâmiye" olarak geçmiştir.
18. Metinde "utuk" kelimesi düşmüştür.

talamasını alarak) ödüyordu.[19] Ebû'l-Abbas el-Azefî şöyle der: Ebû Ca'fer ed-Dâvudî, Hz. Peygamber (sav) zamanında dirhemin (ağırlığının) bilinmediğini ileri sürenlerin sözünü anarak şöyle der: "Bu geçersiz bir sözdür (görüştür). Toplumun (ashâbın) dinin temel esaslarından birinden habersiz olup o konuda bir nass bilmemeleri düşünülemez. Şüphe yok ki Hz. Peygamber (sav) sâîler (zekât toplama memurları) gönderiyordu. Onların böyle bir bilgisizlik içinde bulunduklarını düşünmek câiz olmayıp sözkonusu kimsenin ileri sürdüğü görüş de sahih bir rivâyete dayanıyor değildir."

Ebû Ömer İbn Abdilber ve Kadı Iyâz şöyle der: Resûlullah (sav) zamanında, ûkiyyenin ağırlığının kaç dirhem ettiğinin bilinmemesi câiz değildir; Resûlullah'ın (sav) hem onun üzerinden zekât vâcip (farz) kılması, hem de ağırlığının ne kadar olduğunun bilinmemesi düşünülemez. Hem sahih hadîslerde geçtiği üzere bunlarla alışverişler yapılmakta ve (mehir biçilerek) nikâhlar kıyılmaktaydı. Bu da, Abdülmelik b. Mervân zamanına dek dirhemlerin (ağırlığının) bilinmeyip fukahanın görüşüne dayanarak onun (mevcut dirhemleri bir tek kalıpta) birleştirdiği yolundaki iddianın bir vehimden ibâret olduğunu gösterir. Aslında bunun mânâsı şudur: Dirhemler müslümanların darbına (kesim, basım) göre ve farklılık belirtmeyen bir şekil (kalıp) üzere değildi. Aksine Fars ve Bizans darbı, büyük küçük, basılmamış ve nakşedilmemiş, Yemen ve Mağrib menşeli olmak üzere birçok çeşidi mevcuttu. Daha sonra Abdülmelik zamanında ise tedavüldeki mevcut Bizans darbını hoş görmediler ve onu İslâmî darba çevirdiler.[20]

Nevevî **Şerhu'l-Mühezzeb**'de şöyle der: Dayanılması ve inanılması kesinlik ifade eden doğru görüş şudur ki Resûlullah (sav) zamanında sözkonusu dirhemlerin ağırlık ve değeri bilinmekteydi. Dirhem denilince akla ilk gelen de bu dirhem olup zekât ile diğer şer'î hak ve ölçüler de buna dayanıyordu. Bu da, bu miktardan az veya çok değere sahip diğer bazı dirhemlerin o sırada mevcut olmasına engel değildir. Hz. Peygamber (sav), belli bir ad ve özelliğini anmadan (mutlak olarak) dirhemden söz edince, bu durumda dirhemden anlaşılana (bilinene) yorumlanır ki

19. bkz. **el-Emvâl,** s. 629; Makrizî, **en-Nukûdu'l-kadîmetü'l-İslâmiyye,** s. 27.
20. Huzâî, İbn Abdilber ile Kadı Iyâz'ın sözlerini ayrı ayrı vermiş olup (s. 599-600) Kettânî karışık şekilde zikretmiştir. Ayrıca Huzâî bütün ağırlık ölçüleri hakkında bilgi verirken Kettânî yalnız dirhem ve dinârı anlatmıştır.

o da her dirhemin altı dânik ve her on dirhemin de yedi miskâl olmasıdır. İlk asır ile günümüze kadar onlardan sonra gelenler bu hususta icmâ etmişlerdir. Bunların, Resûlullah (sav) ve Hulefâ-i Râşidin zamanında olanın aksine icmada bulunmaları câiz değildir. Dirhem ve dinâr'ın miktarına gelince, Hâfız Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahman b. Abdullah el-Ezdî[21] **Kitâbü'l-Ahkâm'**da şöyle der: İbn Hazm şöyle dedi: "Anlayışına güvendiğim herkese başvurarak sonuna dek araştırdım, hepsi de Mekke'deki altın dinârın ağırlığının, mezkur dirhemle 228 dirhem ettiğinde ittifak ettiler."[22] Nevevî **Şerhu'l-Mühezzeb'**de bunu zikrettikten sonra şöyle der: Bağdâdi rıtlın ağırlığı 128 $^{4}/_{7}$ dirhem olup bu da 90 miskâl eder.[23] Bu bilgi, Şâmî'nin **Sübülü'r-reşâd** adlı eserinden nakledilmiştir.

Ebû's-Suûd el-Fâsî[24] **Sahîh-i Buhârî** üzerindeki "imlâ"larında, "Kitâbu'n-Nikâh"ta geçen "altın nevât'ın ağırlığı" sözüyle ilgili olarak şöyle der: Nevâttan maksadın hurma nevâtı veya başkaları katında olduğu gibi onların katında da mevcut belli bir ağırlık miktarına verilen bir ad olduğu söylenmiştir. Ne Hz. Peygamber (sav) ne de Hz. Ebubekir ve Ömer zamanında bir sikke mevcut değildi. İslâmî devirde, Abdülmelik b. Mervân'ın basımına dek sikke basmamışlardır. Ancak onlar İran ve Bizans sikkelerini kullanmış olup bunlardan iki tür dirhemleri vardı. Abdülmelik, birinin yarısıyla diğerinin yarısını biraraya getirerek bir tek dirhem yapmıştır.

Hâfız Suyûtî **Kat'u'l-mücâdele fî tağayyüri'l-mu'âmele**[25] adlı risâlesinde şöyle der: Hattâbî şöyle der: Hz. Peygamber (sav) geldiği sırada Medine halkı muhtelif dirhemler kullanıyordu. Hz. Âişe'nin (ra) Berîre'yi satın alışı kıssasındaki "Sahiplerin onlara dirhemleri bir defada ödememi ister-

---

21. Bu zat İbnü'l-Harrât (ö. 581/1185) diye tanınmış olup "Ahkâm"la ilgili iki eseri vardır (bkz. **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** II, 59-61). Kettânî'nin metinde bu zatı İbn Atıyye (ö. 542/1147) olarak anması isim benzerliğinden kaynaklanmış olmalıdır. İbn Atıyye'nin böyle bir eserine de rastlanmamıştır (bkz. age, II, 57-59; **Suppl.,** I, 732; **Fihrisü'l-fehâris,** II, 862-863; krş. Huzâî, s. 599, 602, 603).
22. Bu bilgi yanlış olup **Şerhu'l-Mühezzeb'**de İbn Hazm'ın sözü şu şekildedir: "Mekke'deki dinârın ağırlığı 82 $^{3}/_{10}$ arpa tanesidir." İbn Hazm **el-Muhallâ'**da ise bundan sonra şöyle der: "Dirhem ise 7/10 miskaldir. Buna göre Mekke dirhemi 57 $^{6}/_{10}$ arpa tanesi eder, rıtl da mezkur dirhemle 128 dirhemdir" **(el-Muhallâ,** V, 246).
23. Nevevî, **el-Mecmû,** VI, 15-16.
24. Ebû's-Suûd Abdülkadir b. Ali el-Fâsî (ö. 1091/1680). bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 763-771.
25. bkz. **GAL,** II, 198 **(Kat'u'l-mücâdele inde teğyîri'l-mu'âmele** adıyla geçmektedir). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Reşadiye nr. 1152/44) bir yazma nüshası mevcuttur.

lerse dirhemleri ödeyeyim"[26] demesi de bunu göstermektedir. Hz. Peygamber (sav) de onlara ağırlık ölçüsü konusunda yol göstererek ağırlığı Mekke halkının kullandığı ölçüde yaptı. Onlar arasında ise dirhemle ilgili geçerli (câri) ağırlık 6 dânik idi. Bu dirhemle muamelede bulunuyorlardı ki bu dirhem memleketlerde İslâm dirhemi idi. Dinârlara gelince, onları Bizans memleketlerinden getiriyorlardı. İbn Abdilber **et-Temhîd**'de şöyle der: Câhiliyye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Şam'da (Suriye) ve bütün Hicaz Arapları tarafından kullanılan dinârlar, Bizans dinârları (Rûmî) idi. Bunlar Bizans'ta basılıyordu; üzerinde kralın resmi ve zamanında basılan kimsenin adı Bizans diliyle yazılıydı. Irak ve bütün doğu ülkelerindeki dirhemler ise İran dirhemleri (Kisrevî) idi; üzerinde Kisrâ'nın resmi ve Farsça olarak adı yazılıydı.

Azefî, Hattâbî'nin şöyle dediğini kaydeder: "Resûlullah (sav) zamanında dinârlar onlara Bizans memleketlerinden getiriliyordu. Araplar bunlara "Hirakliyye" adını vermişlerdi." Derim: Üzerinde Bizans kralların resimleri olduğu hâlde İslâm'ın ilk zamanlarında bu dirhemlerle namaz kılıyor, onları yanlarında taşıyorlar ve bundan sakınmıyorlardı. 1341 (1922) yılında Tıtvân'a yaptığım yolculukta bu "Hirakliyye" dirhemlerinden bir dirhem gördüm, üzerine Herakliyus'un resmi nakşedilmişti. Daha sonra, üzerinde Kayser'in adı ve resmi çizilen bir dirhem satın aldım ki muhtemelen İslâm'ın ilk zamanlarında yaşamış kayserlerden biri idi.

Fakih Şihâbüddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî'nin **Fetâvâ**'sında şu bilgi verilir: Bir grup âlim, Frenk memleketlerinden getirilen ve üzerinde açık ve belirli şekilde bir canlı resmi bulunan dinârları taşımanın câiz olduğunu kaydettiler. Buna delîl olarak da şunu ileri sürdüler: Selef zamanında da bu dinârlar onların yanından getiriliyor, selef onları sarık ve başka yerlerde taşımaktan insanları nehyetmiyorlardı. Çünkü bunlardan kasıt para olup sözkonusu resimler değildir. Bir başka sebep de bu resimleri yoketmenin imkânsız veya zorluğudur. Bu dinârlarla ilgili olarak bu husus câiz olunca, üzerinde canlı resmi bulunması kesin olsa da Frenk kağıdına yazı yazmak haydi haydi câizdir.

Şihabüddin Ahmed er-Remlî eş-Şâfiî el-Mısrî'nin **Fetâvâ**'sında da şu bilgi geçer: Kendisine, üzerinde bütün hâlde bir canlı resmi olan dinârla-

26. Ebû Dâvud, Itâk 2.

rı taşımanın, üzerinde resim bulunan elbiselerde olduğu gibi haram olup olmadığı; basılmış paralarla istincânın haram oluşu gibi, bu dinârlarla da istincânın haram olup olmadığı soruldu. O şu cevabı verdi: Bu dinârları ne taşımak ne onlarla istincâ haram değildir. İbnü'l-Irâkî şöyle der: Bana göre, üzerinde resim bulunan Bizans dirhemleri, harcanma ve kullanılmaları sebebiyle önemsiz hale geldiklerinden, resim açısından mahzurlu bulunmayan kısma dahildir. Selef hiçbir inkâr tavrı olmaksızın onlarla muamelede bulunuyordu. İslâmî dirhemler, bilindiği üzere ancak Abdülmelik b. Mervân zamanında ortaya çıktı.

Tenbih: Daha önce kaydedildiği üzere ne Resûlullah (sav) ne Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında sikke yoktu. Bilinen, ilk defa sikke basanın Abdülmelik b. Mervân olduğudur. İbn Sa'd **Tabakât'**da şöyle der: Bize Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî haber vererek şöyle dedi: Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd babasından naklen şunu haber verdi: Abdülmelik b. Mervân 75 (694) yılında dirhem ve dinârları bastırdı. O, bunları ilk defa basan ve üzerlerini nakşedendir.[27] Askerî'nin **Evâil'**inde[28] geçtiği üzere o, paraların üstüne kendi adını nakşetmişti. İbn Asâkir, Muğîre'den şu rivâyeti tahric eder: "İlk defa züyûf (düşük ayarlı, kalp) dirhem basan kimse, Hz. Hüseyin'in katili Ubeydullah b. Ziyâd'dır." Bu bilgiyi Suyûtî **Evâil'**inde,[29] Şâmî de **Sîret'**inde nakleder.

Derim: Bu ve Hz. Peygamber (sav) zamanında dirhemlerin müslüman basımı olmadığına dair daha önce geçen bilginin, Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin **Sünen'**lerinde Alkame b. Abdullah'ın babasından rivâyet ettiği "Resûlullah (sav), makûl bir gerekçe olmadıkça müslümanların tedavülde bulunan sikkelerini kesmekten (kırpmak, eksiltmek) nehyetti"[30] hadîsi ile bulanması (gölgelenmesi) sözkonusu olacaktır.

İbn Mâce bunu "Dirhem ve dinârları kesmekten nehy bâbı," Ebû Dâvud da "Dirhemleri kesme bâbı" başlığı altında zikreder. Ahmed b. Hanbel[31] ve **el-Müstedrek'**te Hâkim de bu hadîsi tahric etmişlerdir. Hâfız Şevkânî **Neylü'l-evtâr'**da şöyle der: "Sikke" sözünden maksat, oyulmuş demir kalıp (sikke) üzerinde basılmış dirhemdir. "Aralarında geçerli (te-

27. İbn Sa'd, V, 229.
28. Askerî, **el-Evâil,** I, 352-353. Adını paraların üstüne yazdırdığına dair bilgi burada geçmemekte, Suyûtî'nin eserinde (s. 45) kaydedilmektedir.
29. Suyûtî, **el-Evâil,** s. 45.
30. Ebû Dâvud, Buyû 48; İbn Mâce, Ticârât 52.
31. **Müsned,** III, 419.

davülde bulunan)" sözünden maksat da, karşılıklı muamelelerde sarfedilen (kullanılan) demektir. "Makûl bir gerekçe"den kastedilen de sikkenin züyûf olması gibi durumlardır. Üzerinde devlet başkanının nakşı bulunan dinâr ve fülusları kesmek de, özellikle müslümanlar arasında bunlarla muamele çokça yapılıyorsa, dirhemleri kesmek hükmündedir (onun gibi yasaktır).[32]

Hocalarımızdan birçoklarının hocası ve Medine-i Münevvere'nin müsnidi olan Şeyh Abdülğanî b. Ebî Said ed-Dihlevî, İbn Mâce'nin **Sünen**'ine **İncâhu'l-hâce**[33] adıyla yaptığı hâşiyesinde, bu hadîsle ilgili olarak şöyle der: "Dirhemleri kesmenin yasaklanması üç şartın varlığı hâlinde sözkonusudur. Birincisi: Dirhemin İslâm sikkesi olması. İkincisi: Râyiç (tedavülde, geçerli) olması. Üçüncüsü: Kesmekte müslümanlar için bir zarar ve mahzur sözkonusu olması.[34] Eğer kafirlerin sikkesini yokederse bu yasağa konu olmaz. Râyiç olmayan veya züyûf sikkeyi yoketmesi de böyledir." Gankohi bu bilgiyi **et-Ta'lîku'l-mahmûd alâ Süneni Ebî Dâvud**'da[35] naklederek tasdik etmiş olup bu da görüldüğü üzere Hz. Peygamber (sav) zamanında, müslümanların kendisiyle muamelede bulundukları basılı bir sikkeleri bulunduğuna dair sarahat ifade eder gibidir.

Arkadaşımız allâme Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî eş-Şâfiî el-Mısrî, **Nihâyetü'l-ihkâm fimâ li'n-niyye mine'l-ahkâm** (s. 181) adlı eserinde,[36] Ebû Dâvud'un bu hadîsiyle benzeri hadîsleri zikrettikten sonra şunu derken ne güzel söylemiş: Bunun muktezâsı şudur ki "müslümanların sikkesi" Hz. Peygamber (sav) zamanında biliniyor ve kullanılıyordu. Müslümanların sikkesinin ancak Hz. Ömer veya ondan sonra gelenlerin zamanında basıldığına dair buna muhalif olarak ileri sürülen görüşler, tercihi gerektirecek bir delîl olmaksızın —ki o da nerede?— bu görüşten daha kabule değer değildir.

Corci Zeydân'ın **Târîhu Mısre'l-hadîs**[37] adlı eserinde (s. 138) şu bilgi verilir: "Hulefâ-yı Râşidîn devrinde basılan paralar, bakırdan ve şekilde görüldüğü üzere son derece basit idi ve üzerinde de Kûfî harflerle yazıl-

32. **Neylü'l-evtâr,** V, 251.
33. Delhi'de (1282) basılmıştır. bkz. **GAS,** I, 148.
34. Metinde "olmaması" şeklinde geçmiştir.
35. Kanpur'da (Cawnpore 1905) basılmıştır. bkz. **GAS,** I, 151.
36. Ahmed Bek el-Hüseynî (ö. 1332/1914). Nisbesi metinde el-Hasanî şeklinde geçmiş olup mezkur eseri basılmıştır (Bulak 1320, 192 sh.), bkz. Serkis, I, 384.
37. Kahire'de (1306) basılmıştır. bkz. Serkis, I, 986.

mış "Şehâdet" şeklinden başka bir yazı yoktu." İslâm'da gümüş paralar Halife Abdülmelik zamanına gelinceye kadar basılmadı." Corci Zeydân daha sonra onun bastığı paraların şekillerini çizer. Seyyah Şeyh Muhammed Emin b. Şeyh Hasan el-Hulvânî el-Medenî, **Nebşü'l-hezeyân min Târîhi Corci Zeydân**[38] adlı risâlesinde onu şu sözleriyle tenkit eder: "Ali b. Ebû Tâlib'den başka, dört halifeden hiçbirinin para bastırdığı hususu sahih rivâyetlerle sabit olmuş değildir. Moralı Suphi Paşa'nın bir risâlesinde[39] naklettiğine göre Hz. Ali dirhem bastırmıştı. Suphi Paşa risâlesinde bu dirhemin şeklini çizer ve bu bilgiyi Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in **el-İhâta fî ahbâri Gırnâta** adlı eserine atfeder. Corci Zeydân'ın çizdiği üç sikkeye gelince, bunlar asılsız şeyler olup mevcut olsalar bile ne bir hükmü ispat ne de nefyederler. Çünkü üzerlerinde, ne zaman basıldıklarını gösteren tarihler mevcut değildir. Bunlarda, halifelere yalan isnâd edildiğini gösteren en büyük delîl, bir tanesinde bir şahıs şekli bulunmasıdır. Bu da İslâm dininin yasakladığı bir şey olup bu dinin kurucularının böyle bir şey yapmaları, yapılmasını emretmeleri veya haberdar olduklarında rızâ göstermiş olmaları nasıl düşünülebilir? Bu paraların yalan ve sahte olduklarını kabul etmemiz hâlinde ise, ki bu gerçeğe daha yakındır, bu Avrupalılar, onlara benzeyenler veya antika satıcılarının ilk kez yaptıkları bir şey değildir!."[40] Bu bilgiler, eserin Leknev-Hindistan baskısından (s.5) alınmış olup oraya bakınız. Corci Zeydân'ın bu tenkide verdiği oldum-olacak cevabı ise, bu resimleri bir Fransız yazardan aldığını söyleyerek Marsa'nın[41] **Mısır Tarihi**'ne (s. 26) atıfta bulunması olmuştur. Renan'ın **Nebşü'l-hezeyân**'a yazdığı reddiyeye bakınız.

Bunlar Şeyh Hamza Fethullah el-Mısrî'nin **el-Mevâhibü'l-fethiyye fî ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye**[42] adlı eserde (I, 152) Aynî'nin Buhârî şerhinden naklen verdiği şu bilgiyi görmemiş olmalılar: O, Merğinânî'den şu nakilde bulunur: Dirhemler nevâta benzer bir şekilde olup Hz. Ömer zamanında, Ma'kıl b. Yesâr'ı gönderip hakkında "Allah'ın nehri (yağmur)

38. 1307 yılında Leknev'de (bkz. **Suppl.,** II, 815), daha sonra da Mâzin el-Mutabbakânî tarafından Medine'de (1410/1989) neşredilmiştir. Metinde **Neşrü'l-hezeyân...** şeklinde geçmiştir.
39. Suphi Paşa'nın (ö. 1886) eseri **Uyûnu'l-ahbâr fi'n-nukûd ve'l-âsâr**'dır (1279). bkz. **Türk Ansiklopedisi,** XXIX, 455.
40. Hulvânî, **Nebşü'l-hezeyân,** s. 43. Metinde hata ve düşüklükler mevcut olup aslından ikmâl ve tashih edilmiştir.
41. Bu zat ve eseri şu olmalıdır: J. J. Marcel, **Histoire de l'Egypte depuis la conquête Arabe jusqu'a celle de Français** (Paris 1834).
42. Hamza Fethullah (ö. 1918). Eseri birkaç defa basılmıştır (Bulak 1309, 1312, 1326). bkz. **Suppl.,** II, 724-725.

geldiğinde Ma'kıl'ın nehri geçersiz oldu" denilen nehri (kanalı) kazdırdığında tedavül edildi. Hz. Ömer o sırada dirhemleri Kisrevî dirhemin şekil ve nakşı üzere bastırdı. Ancak bazılarında bir yüzünde *"Elhamdülillah,"* bazılarında *"Muhammedün Resûlullah,"* bazılarında da *"Lâ ilâhe illellahü vahdehu"* ifadesi, diğer yüzünde *"Ömer"* yazısını ilâve etti. Hz. Osman, kendisine biat edildiğinde dirhemler bastırdı ve üzerine *"Allahu Ekber"* ibâresini kazdırdı. Yönetim Muâviye'ye geçince, o da üzerinde kılıç kuşanmış olarak portresi bulunan dinârlar bastırdı. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de yönetime başkaldırınca yuvarlak dirhemler bastırdı. Sonra Haccâc bunları değiştirdi. İbnü'z-Zübeyr'den sonra Abdülmelik yönetimde istikrar sağlayınca 76 (695) yılında, dinâr ve dirhemler bastırdı."[43] Bunlar meşhur tarihçi Takiyüddin el-Makrizî'nin **en-Nukûdu'l-İslâmiyye**[44] adlı risâlesini de görmemiş olmalılar. Bu risâlede (s. 5), **el-Mevâhibü'l-fethiyye**'den nakledilen bilginin benzeri verilerek şu ilâvede bulunulmaktadır: "Muâviye, üzerinde kılıç kuşanmış bir portre bulunan dinârlar bastırdı. Abdülmelik b. Mervân Haccâc'a para bastırmasını emredip o da bastırdığında, paralar ashâbın son yaşayanlarının bulunduğu Medine-i Münevvere'ye getirildiğinde, nakşı dışında hiçbir şeyini menfî karşılamadılar. Çünkü nakşında resim vardı. Said b. Müseyyeb bu paralarla alışveriş yapıyor ve hiç bir şeyini kusurlu görmüyordu."[45] Bu bilginin benzeri Mısır Maarif bakanı Şeyh Ali b. Mübârek Paşa'nın **Hıtatu Mısr** (XX, 6) adlı eserinde de mevcuttur. Şeyh Abdülğanî en-Nablusî, **et-Tarîkatü'l-Muhammediyye**'ye yaptığı şerhte (II, 499) Makrizî'nin söylediklerinin hepsini zikrederek delîl olarak kullanır.

Vefiyyetü'l-eslâf'ta (s. 361) şu bilgi kaydedilir: Bulunan en eski İslâm sikkesi Hz. Osman'ın halifeliği sırasında 28 (649) yılında Taberistan'a bağlı Hertek kasabasında basılmış olandır. Bu parada Kûfî yazısıyla *"Bismillahi Rabbî"* ibâresi yazılıydı. Hz. Ali'nin hilâfetinde hicrî 37. (657) yılında basılan sikkede *"Veliyyî Allah,"* 38 ve 39 (658, 659) yıllarında basılanlarda ise *"Bismillahi Rabbî"* ibâresi yazılmıştır. Bir dirhemde de Kûfî yazısıyla, bir yüzünde ortada *"Allahu ehad, Allahu's-Samed, lem yelid ve lem yû-*

43. Bu bilgi için bkz. Makrizî, **en-Nukûdu'l-kadîme ve'l-İslâmiyye,** s. 37-40.

44. **en-Nukûdu'l-kadîme ve'l-İslâmiyye,** Anistas el-Kermilî'nin **en-Nukûdu'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye ve ilmü'n-nümiyyât** (Kahire, 1987) adlı eseri içinde (s. 25-80), daha sonra da bu baskıdaki hatalar düzeltilerek, Re'fet Muhammed en-Nebrâvî tarafından neşredilmiştir (**el-Usûr,** 1988 (Riyad), III/1, s. 117-147). Bu risâle İbrahim Artuk tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olup (**Belleten,** XVII (1953), sy. 67, s. 367-393) yer yer esaslı hatalar yapılmıştır.

45. Makrizî, s. 40-41. Ayrıca bkz. II, 120.

led ve lem yekün lehu küfüven ehad," kenar dairesinde *"Muhammedün Resûlullah, erselehu bi'l-hüdâ ve dîni'l-hak li-yuzhirehu ale'd-dîni küllih ve lev kerihe'l-müşrikûn"* ibâresi, diğer yüzünde de ortada *"Lâ ilâhe illellahu vahdehu lâ şerîke leh,"* kenar dairesinde ise "Bu dirhem 40 yılında Basra'da basıldı" ibâresi vardı. 70 (689) yılında Derâbcird ve 71 yılında Yezd'de basılan[46] dirhemlerinse, bir yüzünde Kûfî yazıyla *"Bismillah,"* diğer yüzünde de Pehlevîce "Abdullah b. Zübeyr emîrü'l-mü'minîn" yazılıydı. İlk para basanın Mus'ab b. Zübeyr olduğu ve 70 yılında kardeşî Abdullah'ın emriyle bastırdığı da söylenmiştir. Said b. Müseyyeb ve Ebû'z-Zinâd, 74 (693) yılında Abdülmelik'in Haccâc'a dirhemler basmasını ve karışık (mağşûş) olanları halis olandan ayırmasını emrettiğini naklederler. Medâinî şöyle der: "Bunu 75 (694) yılında yaptı, sonra 76 yılında taşrada basmasını emretti." Ben bu dirhemleri görmüş değilim; bunu, bu konuda güvenilir kimselerin anlattıklarından naklettim.

Sonra onun (**Vefiyyetü'l-eslâf** müellifi) bu bilgileri meşhur Türk vezîri Cevdet Paşa'nın **Tarih**'inden aldığını gördüm.[47] O da zikredilenlerin hepsini **Vâsıf Tarih**'inden nakletmiş olup yine aynı eserde geçtiği üzere Vâsıf Efendi Arap[48] hükümdârların haberlerine dair kaleme alınmış bazı tarihlerden şu bilgiyi nakleder: "Ömer b. Hattâb (ra) 18 (639) yılında Kisrevî nakış üzere[49] bir sikke bastırdı. Bazısına *'Lâ ilâhe illellâh Muhammedün Resûlullah,'* bazısına da *'Lâ ilâhe illellâh'* ve Ömer adını yazdırdı." Cevdet Paşa şöyle der: Hz. Ömer'in kendi adına para bastırmadığı naklen sabit olduğundan, mezkur rivâyetin, daha önce geçtiği üzere[50] Taberistan'da Ömer adlı bir Türk emîrinin bastırdığı sikkeden kaynaklanan (onunla karıştırılmak sûretiyle) bir hata olması muhtemeldir. Öyle anlaşılıyor ki paranın Pehlevî yazısıyla yazılan tarihi okunamayıp Ömer adı okunduğundan Hz. Ömer'e isnâd edilmiştir. Abdullah b. Zübeyr'e isnâd edilen sikke de böyle olup ilim ehlinden hiç kimse onu görmüş değildir. İlim ehlince kabul edilen şudur ki ilk defa Arabî sikke basan Haccâc'dır. Fakat 1276 (1859-60) yılında bu sahada yapılan yeni bir buluşla bunun aksi ortaya

46. Bu tarihler **Târih-i Cevdet**'de (I, 250) 60 ve 61 şeklinde geçmiş olup metinde Derbîcird şeklinde geçen yer adı da Derâbcird (Farsçası: Derâbkerd, bkz. **Mu'cemü'l-büldân,** II, 446) veya Dârâbcird (bkz. EI, II, 135) olacaktır.
47. **Târih-i Cevdet,** I, 249-250.
48. **Târih-i Cevdet**'de "Mağrib" şeklinde geçmektedir.
49. Metinde "büyük nakış" şeklinde geçmiştir.
50. Cevdet Paşa daha önce (I, 250) Taberistan İspehbez'lerinden Ömer adlı birinin para bastırdığını kaydeder.

çıkmıştır. Şöyle ki Cevad adlı İranlı birisi, Dersaâdet'e[51] hicrî 40. (660) yılında Basra'da basılmış Arabî bir gümüş sikke getirdi. Ben fakir onu Suphi Paşa Efendi'nin yanında kadîm İslâmî meskûkaât arasında gördüm. İki yüzünden birinde Kûfî yazıyla *"Allahu's-Samed lem yelid ve lem yûled ve lem yekün lehu küfüven ehad,"* kenar dairesinde *"Muhammedün Resûlullah erselehu bi'l-hüdâ ve dîni'l-hak li-yuzhirehu ale'd-dîni küllih ve lev kerihe'l-müşrikûn,"* diğer yüzünde ise *"Lâ ilahe illellâh vahdehu lâ şerîke leh,"* kenar dairesinde de "Bu dirhem 40 yılında Basra'da basıldı" ibâresi yazılıydı. Muâviye veya Hâlid b. Velid'in kılıç kuşanmış olarak resimlerinin sikkeye basıldığı, bazı tarihçiler tarafından nakledilmiş ve Vâsıf Efendi de onlara uyarak, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın kılıç kuşanmış şekilde sikkeye nakşettiğini **Tarih**'inde kaydetmişse de mezkur rivâyetin nakli sübut ve sıhhat derecesine ulaşmış değildir. Yine Vâsıf **Tarih**'inde Haccâc'ın 75 (694) yılında Irak'ta sikke bastırıp bir yüzüne *"Huvellahu ehad Allahu's-Samed,"* bir yüzünde "Abdülmelik" yazdırdığını rivâyet eder. Fakat ben fakir 72 (691) yılından Emevî devletinin yıkılış tarihi olan 132 (750) yılına kadar, her yılın altın ve gümüş olarak çeşitli darphânelerde basılmış Emevî sikkelerini sırasıyla gördüm, hiç birinde halifenin adı yoktu.[52] Adı geçen **Tarih**'in mukaddimesine (s. 274) bakınız.

Arkadaşımız büyük ve asil yazar Seyyid Tevfik el-Bekrî es-Sıddikî el-Mısrî'nin Avrupa âdetleri ile Arap âdetleri arasında uygunluğa dair ve **Sehârîcü'l-lü'lü**[53] adlı eserinin şerhinde nakledilen bir risâlesinde şu bilgi geçer: Ömer b. Hattâb, ihtiyaç sebebiyle nakit yerine kağıt ve derileri kullanıyordu. Ebû Temmâm bir şiirinde şöyle der:

> Ömer niçin başvurdu deveye yapmak için
> Derisinden para, altın bulamayınca (yaptı bunu).

Derim: Kütüphanemizde para kısmında, üzerinde Kûfî yazıyla *"Lâ ilâhe illellâh Muhammedün Resûlullah"* yazılan dirhemler bulunmakta, yazının sonunda da Hz. Ali'nin adı yeralmaktadır. Eski nakış ve yazısına bakan ve üzerinde düşünen kimse, bunun Ali b. Ebû Tâlib'e ait olduğuna hükmeder.

---

51. İstanbul kastedilmiş olup metinde Dârüssaâde şeklinde kaydedilmiştir.
52. Cevdet, **Târih,** I, 251-252. Metinde son tarafta hata ve eksikler olup aslından ikmâl edilmiştir. Bu konularda ayrıca bkz. **age,** I, 247-255; Eyüp Sabri, **Mir'ât-ı Haremeyn** (Mekke), I, 801-816.
53. Kahire'de (1907) basılmıştır. bkz. Serkis, I, 581. Hz. Ömer'in deve derisinden para yapmaya teşebbüsü ve bundan vazgeçmesi konusunda bkz. Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân,** s. 456.

TAMAMLAYICI BİLGİLER

1

Hâfız Suyûtî'nin **Evâil'**inde şu bilgi verilir: Mağrib memleketlerinde ilk defa dirhem bastıran kimse, üçüncü hicrî asırda Endülüs'te hüküm süren Emevî hükümdârı Abdurrahman b. Hakem'dir. Endülüsler (bundan önce) Doğu'dan getirilen dirhemlerle muâmelede bulunuyorlardı. Bu bilgiyi Zehebî **Târih'**inde zikreder.[54] Bu bilginin aynısını, Şâmî **Sübülü'r-reşâd** adlı sîretinde Zehebî'den nakleder. Derim: Bu Abdurrahman b. Hakem,[55] Endülüs'e 138 (755) yılında giren İkinci Abdurrahman b. Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman el-Ümevî'dir. Her hâlükârda Suyûtî, eğer Mağrib'den yalnız Endülüs'ü kastetmişse dediği doğrudur. Eğer Mağrib'in Aksâ veya İfrikiye bölgesini kastetmişse bu münakâşa götürür. Çünkü İmam İdris b. İdris[56] (Allah ikisinden de râzı olsun) halifeliği sırasında, hicrî 2. yüzyılın sonunda, Abdurrahman b. Hakem'in hükümdârlığından önce sikke bastırmıştı. Anne tarafından dedemiz İmam Ahmed b. Abdülhay el-Halebî el-Fâsî, **ed-Dürrü'n-nefîs**[57] adlı kitabında 34. faslı buna ayırmış olup bu sikkeden sözle şöyle der: İmam İdris b. İdris'in dirhemine gelince, bu dirhemin kenar dairesinde *"Muhammedün Resûlullah erselehu bi'l-hüdâ ve dîni'l-hak li-yuzhirehu ale'd-dîni küllih ve lev kerihe'l-müşrikûn,"* dairede *"Muhammedün Resûlullah"*ın altında ve ortada İdris, Muhammed bir satırda ve Resûlullah da bir satırda yazılıydı. Bu, Kûfî yazı ile yazılmıştı. Diğer yüzde de dairesinde *"Bismillah,* bu dirhem 198 yılında basıldı" ibâresi yazılıydı (bkz. **ed-Dürrü'n-nefîs,** Fas 1314, s. 221). Sonra Hâfız Suyûtî'nin **Târîhu'l-hulefâ'**sında adı geçen Abdurrahman'dan (ö. 239/853) sözederken şöyle dediğini gördüm: O, Endülüs'te Emevîler'den hükümrânlığı yücelten ve ona hilafet ve celâlet parlaklığını giydiren ilk kimsedir. Onun zamanında Endülüs'te tırâz giyimi ve para basımı gerçekleşti. Arapların Endülüs'ü fethinden beri orada darphâne yoktu, doğu ülkelerinin dirhemlerinden oraya getirilen dirhemlerle alışveriş-

54. **el-Evâil**, s. 46.
55. Abdurrahman II (206-238/822-852) için bkz. E. Levi Provençal, "Abd al-Rahmân," **EI,** I, 82-83.
56. İdris II (187-213/803-828) için bkz. D. Eustache, "Idrıs II," **EI,** III, 1031-1032.
57. **ed-Dürrü'n-nefîs ve'n-nûru'l-enîs fî menâkıbi'l-İmam İdris b. İdrîs** (Fas 1300, 1314). bkz. Serkis, I, 373.

te bulunuyorlardı.[58] Bunlardan anlaşılıyor ki; yukarıda Suyûtî, Zehebî ve Şâmî'nin söyledikleri Endülüs'le ilgilidir. Mevlây İdris ise Udve'de idi.

2

Ebû Sâlim el-Ayyâşî,[59] İbn Cemâa'nın "Buyû"una yaptığı nazmın **İrşâdü'l-mütesebbib ilâ fehmi Maûneti'l-müktesib** adlı şerhinde şöyle der: Sunnî (Sünnet'le belirlenen ölçülere uygun) dirheme gelince, hocamız Sîdî Abdülvehhab el-Fâsî'nin (Allah onu yüceltsin) yanında, babasından miras kalmış bir dirhem gördüm. Üzerinde Kûfî yazısıyla 109 (727) yılında Vâsıt'da basıldığı yazılıydı ki bu da Hişâm b. Abdülmelik'in halifeliği zamanıdır. Tarihçiler İslâm'da ilk defa sikke bastıranın Abdülmelik b. Mervân olduğunu ve sikkenin derlenip düzenlenmesi hususunda, oğlu Hişâm'ın halifeliği sırasında son derece ileri gidildiğini kaydederler ki bu dirhem, sikkenin güzelleştirildiği zamanda basılmış olmalıdır. Bu konuda güvenilir biri olan Sîdî el-Arabî el-Fâsî, mezkur dirhemi, fukahanın söyledikleriyle karşılaştırdığını ve onların dediği gibi tam 50 $^{5}/_{2}$ habbe olduğunu[60] gördüğünü zikreder. Ben de tunçtan yaptığım yanımdaki dirhemin ağırlığını, âdil kimselerin huzurunda ona denkledim. Hocamız Sîdî Abdülvehhab, bana, dirhemden şer'î dinârın ağırlığını elde etti ki o bu konuda kendisine başvurulan biridir. Ebû'l-Hasan İbn Bâk el-Endelüsî, bir eserinde, kolay bir şekilde şer'î ölçülerin nasıl bulunacağına dair esası zikretmiş olup buna uyulduğu takdirde bu hususta hemen hemen hiç ihtilâfa düşülmez.

3[61]

Kütüphanemizde, az bulunur bir kitap mevcut olup adı **ed-Devha-**

58. **Târîhu'l-hulefâ,** s. 556.
59. **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye'**nin müellifidir (ö. 1090/1679). bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 832-835; Ziriklî, IV, 272. Kettânî bu şerhin metni olan manzumenin adını **Maûnetü'l-müktesib ve buğyetü't-tâciri'l-mühtesib** şeklinde verirken (bkz. s. 625), Kehhâle "buğye" kelimesini "bezretü" olarak zikreder (bkz. el-Müstedrek, s. 430).
60. Şer'î dirhemle ilgili bu ve diğer görüşler için bkz. Huzâî, s. 602-603.
61. Kettânî burada üç rakamını atlayarak dört rakamını kaydetmiş olup tercümede normal sıra esas alınarak üç rakamı yazılmıştır.

tü'l-müştebeke fî davâbiti dâri's-sikke'dir.[62] Müellifini, 1337 (1919) yılında Ebülca'd'e ikinci gidişimde, **el-Amel** şârihi İbn Ebi'l-Kasım er-Rabâtî'nin elyazısıyla bir mecmuada buluncaya dek bilmiyordum. Orada zikredildiğine göre müellifi İmam Ebû'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Hakîm'dir. Eseri bâblara göre düzenlemiş olup üçüncü bâb madenlere, nasıl oluştuklarına, çıkarılışları ve elde edilişlerine ve herbirinin faydasına dairdir. Dördüncü bâb, hiçbir halel getirmeksizin sanat güzelliğini koruyarak orada hazırlanan değerli taşların miktarına dairdir. Beşinci bâb, ilk defa dinâr ve dirhem bastıran kimseye, basım yerleri ve sikkelerinin ölçülerine dair. Altıncı bâb, bize (Mağrib) has dirhem ve dinârın miktarına dair. Yedinci bâb, parayla para karşılığı (sarf) ve tartarak bunlarla muamelede bulunmaya dair. Sekizinci bâb, üstünde taşıma ve başka bir gâyeyle kullanımı caiz olan paralara dair. Dokuzuncu bâb, infak edicisine Allah Teâlâ'nın sevap vadettiğine dair. Onuncu bâb, kalpazanların kalp olarak imâl ettikleri paraların tesbitine dair. Altıncı bâbda bir fasıl sonunda verilen bilgiden, eserin müellifinin dedesi Ali b. Muhammed el-Kûmî el-Hakîm el-Medyûnî'nin Sultan Ebû Yakub Yusuf b. Abdülhak el-Merînî zamanında, Fas'ta dârü's-sikke (darphâne) emîn ve nâzırı olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, beşinci bâbın ikinci faslında Fas'ta ilk defa dirhem bastıran ve darphâne (dârü'd-darb) kuran kimseden sözetmektedir. Şöyle ki; dirhemi ilk bastıran Muvahhidler hükümdârı Ebû Abdullah el-Mehdî'dir.[63] Müellif sonra şöyle der: Fas'ta Endülüs ve Karaviyyîn yakalarında iki dârü's-sikke (darphâne) vardı. Muvahhidî halifesi Ebû Abdullah en-Nâsır b. Mansûr[64] onları şehrin kasaba'sında (kaleiçi, merkez) yaptırdığı ve 600 (1204) yılında denediğimiz bir darphâneye naklettirdi.[65] Burada, fazla ve biriken mallar ile sikkelerin kalıpları için bir depo hazırlattı. Bu fasıl gerçekten önemli olup oraya bakınız.[66]

62. Bu eser H. Mü'nis tarafından neşredilmiştir (Madrid 1379/1959). bkz. A. S. Ehrenkreutz, "Dâr al-Darb," **EI,** II, 118 (bibliyoğrafya).
63. Hükümdârlık yılları: 513-522 (1121-1130). bkz. **İA,** VIII, 772.
64. Hükümdârlık yılları: 595-610 (1199-1213). bkz. **İA,** VIII, 772.
65. Bu bilgi için bkz. İbrahim Harekât, **el-Mağrib abre't-târîh,** I, 333. Metinde Fas'tan sonra "Udvetey" kelimesi düşmüştür.
66. Darphânelerle ilgili olarak bkz. **"Dâr ad-Darb," EI,** II, 117-121.

4

Bu konuda Hâfız Suyûtî de **Kat'u'l-mücâdele fî tağyîri'l-muâmele**[67] adıyla bir risâle kaleme almıştır. Yaklaşık bir formalık (kürrâse) nefis bir risâle olup baş tarafında, İbn Ebî Şeybe'nin **Musannef**'inde, Ka'b'dan dinâr ve dirhemi ilk basan kimsenin Hz. Adem (as) olduğuna dair bir rivâyet tahric ettiğini zikreder. Risâlenin sonunda da nakdî meskûkât, (ayar ve ağırlığı tam para) kesmeyi kınayan şu "eser"i (hadis) zikreder: İbn Ebî Hâtim, Said b. Müseyyeb'den şöyle dediğini tahric eder: "Dirhem ve dinârın kesilmesi (kırpılması, yontulması) yeryüzünde fesât çıkarmak cümlesindendir." Derim: Bu, Hâfız Suyûtî (Allah rahmet etsin) için bir kusurdur. Çünkü bu "eser" Muhammed b. Hasan'ın **Muvatta'**ında mevcut olup, onunla ilgili olarak "dinâr ve dirhemi kesmenin mekruh oluşuna dair bâb" ünvanıyla bir başlık açarak şöyle der: Bize Mâlik haber verdi: Bize Yahya b. Said, Said b. Müseyyeb'in şöyle dediğini haber verdi: "Gümüş ve altını kesmek yeryüzünde fesat çıkarmak kabilindendir." Muhammed şöyle der: "Bir faydası olmadan dirhem ve dinârları kesmek uygun değildir."[68]

Takiyüddin el-Makrizî, İslâm paralarına dair risâlesinde İbnü'l-Müseyyeb'in bu sözünü, Müsedded'in tahrici olarak zikreder ki o şöyle der: Hâlid b. Abdullah bize haber vererek: "Mâlik, İbn Said'den naklen bize haber verdi" dedi ve rivâyeti zikretti.[69] Bu "eser" İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ında şu lâfızla geçer: Kendisine dirhemlerin kesilmesi soruldu, o şöyle dedi: "Bu, yeryüzünde fesat çıkarmak cümlesindendir" (V, 100). Said b. Müseyyeb'in sözünün hangi anlama geldiği konusunda ihtilâf edildi. Ebû'l-Hasenât el-Leknevî'nin hâşiyesinde[70] olduğu gibi şöyle denildi: İmam Muhammed'in dirhemlerin kesilmesinden kastettiği, onları kesmek, şekillerini iptal etmek ve para olmaktan çıkarmaktır. Bu Kârî'nin **Şerhu'l-Muvatta**'da meylettiği görüştür. Takiyüddin el-Makrizî de anılan rivâyetin ardından "yani kesilmesi (kırılması)" der. Bîrîzâde

67. bkz. dipnot 25.

68. **Muvatta** (Muhammed b. Hasan rivâyeti), s. 293. İmam Muhammed'in sözündeki "uygun değildir" kısmı metinde düşmüştür.

69. Makrizî, s. 70-71. Burada "yeryüzü" kelimesi "âhiret" şeklinde geçmekte olup risâlenin Türkçe tercümesinde de (bkz. **Belleten,** XVII/67, s. 388) bu rivâyet tuhaf bir şekilde yanlış tercüme edilmiştir.

70. Hâşiyenin adı **et-Ta'lîku'l-mümecced** olup metinde hatalı olan bu bilgi için bkz. **Muvatta,** s. 293, dipnot 829. Ali el-Kârî ve Pirizâde'nin şerhleri için de bkz. **GAS,** I, 463.

Şerhu'l-Muvatta'da İbnü'l-Esîr'den şunu nakleder: "İslâm'ın ilk zamanlarında dirhemlerle yapılan muameleler sayı ile idi tartıyla değil. Bazıları dirhemlerin kenarlarından kırpıyorlardı. Bundan nehyedildiler." Leknevî'nin eserine bakınız. İbnü'l-Esîr'den nakledilen bilgi ise, onun **en-Nihâye'**de Ebû Dâvud'un *"Resûlullah (sav), makûl bir gerekçe olmadan müslümanların tedavülde bulunan sikkelerini kesmekten nehyetti"* hadîsi ile ilgili olarak şu söyledikleridir: Yani darbedilmiş dinâr ve dirhemleri, bozukluğu veya ayarının sıhhatinden şüphelenmek gibi kesilmelerini gerektiren bir sebep olmadan kesmemeleri. Bunun, parada Allah'ın adı bulunduğundan mekruh olduğu söylendiği gibi bunda malı ziyan etmek sözkonusu olduğu için mekruh olduğu da söylenmiştir. Tekrar maden haline getirmek için kesilmesinin nehyedildiği, infak için kesilince nehyedilmediği de söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: İslâm'ın ilk zamanlarında parayla yapılan muamele sayı ileydi tartı ile değil. Bazıları paraların kenarlarından kırpıyorlardı, bundan nehyolundular.[71] Bu bilgi **en-Nihâye** ve muhtasarından alınmıştır. Paranın kesilmesinden maksadın, bütün dünyayı kaplayan ezici büyük savaştan sonra dünyanın birçok tarafında durumun öyle olduğu zamanımızdaki gibi, paranın tümden yokedilmesi, onunla ve doğrudan doğruya aslıyla para değişiminin yapılmaması olması da muhtemeldir.

5

Suyûtî'nin ilk defa dirhem ve dinârı kimin bastırdığına dair zikrettiği bilginin aynısı, **el-Mevâhibü'l-fethiyye'**de İmam Nâblûsî'nin **Şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye** adlı eserinden naklen verilmektedir: "İlk defa dirhem ve dinârı basan Hz. Adem (as) olup geçim (mâişet) ancak bu ikisiyle yolunda olur." Bu bilgi Ebû Nuaym'ın **Hilye'**sinde, Muâviye b. Abdullah el-Ca'berî'nin Ka'b el-Ahbâr'dan rivâyeti olarak geçmekte olup[72] Halebî de **ed-Dürrü'n-nefîs'**te bunu **Hilye'**ye isnâd eder. Ben sonra Ebû Hanîfe'nin **Müsned'**inde Haskefi'nin şu rivâyetini gördüm: Ebû Hanîfe, Ebû Süleyman'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Altından dinârları ilk basan kimse Tubbe'dir. İlk defa dirhemleri (gümüş para) basan da Küçük Tubbe'dir. İlk defa fülus (bakır para) basıp halk

71. **en-Nihâye,** I, 89-90, II, 384. Ayrıca bkz. Hattâbî, **Meâlimü's-Sünen,** III, 730.
72. **Hilyetü'l-evliyâ,** VI, 13. Metinde geçen "Ca'berî" nisbesi burada "Ca'ferî" şeklindedir.

arasında tedavül ettiren ise Nemrud[73] b. Kenan'dır. **el-Kâmûs**'ta şu bilgi verilir: Tebâbia (Tubbe'ler) Yemen hükümdârları olup tekili "Sükker"[74] kalıbıyladır (Tubbe'). Himyer ve Hadramevt'e sahip olmadıkça Yemen hükümdârları bu adla anılmazlardı. Dâru't-Tebâbia (Tubbelerin evi) Mekke'de olup Resûlullah (sav) orada doğmuştur.[75] Adı geçen **Müsned**'in İbn Sultân tarafından yapılan şerhine (s. 278) bakınız.[76]

Önde gelen âlimlerden bazıları şer'î paralar, tartı ve ölçü birimleriyle ilgili olarak müstakil eserler kaleme almışlardır.[77] Bunlardan biri Ebû Muhammed Hasan b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülmelik b. el-Kattân olup 647 (1249) yılında imlâ ettirdiği bir makâlesi vardır. Diğerleri de Ebû Muhammed Abdülhak b. Atıyye, İbnü'l-Mevvâk diye meşhur Ebubekir b. Halef el-Ensârî, Ebû'l-Abbas İbnü'l-Bennâ, **İsbâtu mâlâ büdde li-mürîdi'l-vukûf alâ hakîkati'd-dînâr ve'd-dirhem ve's-sâ ve'l-müdd** adlı eserin müellifi Ebû'l-Abbas el-Azefî'dir. Konuyla ilgili risâlesi basılmış olan Takiyûddin el-Makrizî el-Mısrî, Şeyh Abdurrauf el-Münâvî, Mısırlı bazı hocalarımızın hocası olan Şeyh Mustafa ez-Zehebî el-Mısrî[78] ve Abdülkâdir el-Hatîb et-Tarâblûsî el-Medenî.[79] Son iki âlimin risâlesi de basılmıştır.

II. HACİM ÖLÇÜLERİ

Bu ölçüler müdd, sâ, farak, arak ve vesk'dir.[80]

Müdde gelince, Buhârî bununla ilgili olarak "Medine'nin sâı, Hz. Peygamber'in (sav) müddü, bunun bereketi ve Medine halkının asır-

73. Metinde Nemruz şeklinde geçmiştir.
74. Metinde ve Ali el-Kârî'nin eserinde Kisrâ şeklinde geçmiştir.
75. bkz. **el-Kâmûs,** "tba" maddesi.
76. Ali el-Kârî, **Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe,** s. 567.
77. Anistas el-Kermilî'nin **en-Nukûdu'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye ve ilmü'n-nümiyyât** (Kahire 1987) adlı eseri içinde Belâzürî'nin **Kitâbü'n-Nukûd** (s. 15-24), Makrizî'nin risâlesi (s. 25-81), Mustafa ez-Zehebî'nin **Tahrîru'd-dirhem ve'l-miskâl ve'r-rıtl ve'l-mikyâl ve beyânu mekâdîri'n-nukûdi'l-mütedâvile bi-Mısr** (s. 81-109), İbn Haldûn'un **es-Sikke** (s. 110-120), Kalkaşandî'nin **ed-Denânîrü'l-meskûke mimmâ yudrab bi'd-Diyâri'l-Mısriyye** (s. 121-131) adlı telifi vardır. Burada Belâzürî'ye atfedilen eser müstakil bir telif olmayıp **Fütûhu'l-büldân**'ın sonundaki (s. 451-456) para ile ilgili bölümdür.
78. bkz. dipnot 77 ve Serkis, I, 912.
79. Eseri **Risâle fî tahrîri'l-mekâdîri'ş-şer'iyye alâ mezâhibi'l-eimmeti'l-erbaati'l-müctehidîn**'dir (bkz. Serkis, I, 829).
80. Huzâî bu ölçülerin hepsiyle ilgili bilgi vermiş olup (s. 619-626) Kettânî yalnız ilk ikisini ele almıştır.

dan asıra bunu tevarüslerine dair bâb" başlığını açar ve orada Enes b. Mâlik'ten şu rivâyeti zikreder: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allahım, onların hacim ölçülerini, sâ ve müddlerini bereketli kıl."[81] **Sâa gelince,** Muvatta'**da İbn Ömer'den şu rivâyet nakledilir: "Resûlullah (sav) hür veya köle, erkek veya kadın her müslümana Ramazan'da ödeyecekleri fıtır zekâtını (sadakasını) bir sâ hurma veya**[82] **bir sâ arpa olarak belirledi."**[83] el-Meşârık'**ta müellif şöyle der: Sâ, Medine halkının bilinen ölçü birimi olup Hz. Peygamber'in (sav) müddüyle dört müdd eder.**[84]

el-Kâmûs'ta Dâvûdî'den naklen şu bilgi verilir: "Sâın değişmeyen ölçüsü, el ayası ne büyük ne küçük olmayan bir kimsenin iki ayasıyla tuttuğu dört avuçtur. Çünkü her yerde Hz. Peygamber'in (sav) sâı bulunmaz." Firuzâbâdî, "bunu denedim, doğru çıktı" der. **Lisânü'l-Arab**'da şu bilgi verilir: Hz. Peygamber'in (sav) Medine'deki sâı, onlar katında bilinen müddleriyle dört müddür.[85] Adı geçen âlimlerin bu sözlerinden, Hz. Peygamber'in (sav) sâı bizzat olmasa bile, ona kıyaslanarak tam ölçülen eşinin, kendi zamanlarına dek mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Mesud el-Tefcerûtî'nin **Tenbîhü'l-ğâfil** adlı eserinde şu bilgi geçer: O, yani Resûlullah'ın (sav) sâı, kendi müddüyle dört müddür. Kabbâb, sâ demek olup zamanımızda Fas şehrinin ölçeğidir. Şeyh Ebû'l-Kasım eş-Şâtıbî'nin şöyle dediğini gördüm: Sâ, Gırnata müddlerinden silme bir müdd olup insanın iki eliyle dört avuç eder. **Müdevvene** şârihi Recrâci'den şöyle dediği nakledilir: Ebû Muhammed İbn Ebî Zeyd şöyle dedi: Bu konuda hocalarımızdan aldığımız en güzel ölçü, Hz. Peygamber'in (sav) diğer şehirlerde mevcut olan ve üzerinde ihtilaf edilmeyen müddünün miktarının, ne fazla uzun ne fazla kısa olan orta boylu bir adamın parmaklarını fazla açmamış ve kapatmamış olarak tuttuğu avucuyla dört avuç olduğudur. Ebû'l-Hasan Ali b. Said[86] er-Recrâcî şöyle der: "Allah râzı olsun, onun söylediğinin doğruluğunda şüphe yoktur. Bu ölçüyü, bugün halkın

81. Buhârî, Keffârât 5. Ayrıca bkz. Buhârî, Buyû 53.
82. Metinde "ve" şeklinde geçmiştir.
83. **Muvatta,** Zekât 52.
84. **Meşâriku'l-envâr,** II, 52.
85. bkz. **Tâcü'l-arûs,** "sâ" mad, V, 423.
86. Metinde Mesud şeklinde geçmiştir.

elinde Hz. Peygamber'in (sav) müddü olarak kabul ettikleri ve önderimiz, tarikatin şeyhi, hakikatin imamı Ebû Muhammed Salih ed-Dükkâlî'nin yanında, Zeyd b. Sâbit'in (ra) müddüyle ayarlandığı hususu, kendisinde bulunan yazılı bir sahih senedle tesbit olunan bir müdd vardı ki biz de bu ayar üzerine ona ayarladık ve (bu müdd de) bu sağlamlık seviyesinde olmuş oldu." Bu, Tefcerûtî'nin sözü olup bunun aynısını Hattâb da **Şerhu'l-Muhtasar**'da[87] Recrâcî'den nakleder: "Şeyh Ebû Muhammed Salih'in yanında olduğunu söyledikleri müdd doğrudur. **Müdevvene** şerhi **Menâhicü't-tahsîl**'de[88] sadaka-yı fıtır bâbında müellif şöyle der: Şeyhimiz Ebû Muhammed Salih'in yanında, Zeyd b. Sâbit'in (ra) müddü mevcut olup muhtemelen bu isnâd merfû olarak ona ulaştırılmıştır. Allah en doğrusunu bilir."

Mağribliler ve Hind ahâlisi şimdiye dek birbirini (biri diğerine ayarlanarak) izleyen müddler kullanagelmiş olup bunlardan Mağrib Sultanı Ebû'l-Hasan el-Merînî'nin[89] sadaka-yı fıtır ödenmesi için hazırlattığı müdd şimdi bendedir. Dışında tunça işlenen nakşının metni şudur: "Allah'a hamdolsun. Emirü'l-müslimin Ebû'l-Hasan b. Mevlânâ emîrü'l-müslimîn Ebû Said b. Mevlânâ emîrü'l-müslimîn Ebû Yusuf Abdulhak (Allah ona yardım etsin ve zafere ulaştırsın) bu mübarek müddü, Mevlâna Ebû Yakub'un (Allah onu zafere ulaştırsın) ayarlamasını (denkleştirilmesini) emretiği müdde göre ayarlamayı emretti. Ebû Yakub da müddünü Hasan b. Yahya el-Bişkerî'nin müddüyle, o İbrahim b. Abdurrahman'ın, o Ebû Ali Mansûr b. Yusuf el-Kavvâs'ın, [89/1] o da fakih Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ğazlûn'un[89/2] müddüyle ayarlamıştı. Ebû Ca'fer de müddünü fakih kadı Ebû Ca'fer Ahmed b. Ahtal'ın müddüyle, bu Ebû Ca'fer de müddünü Hâlid b. İsmail'in, Hâlid müddünü Ebu Bekr Ahmed b. Hanbel'in müddüyle, Ebu Bekr müddünü Ebû İshak İbrahim b. Şinzîr'in[90] ve Ebû Ca'fer b. Meymûn'un müddüyle ayarlamıştı. Bu ikisi de müddlerini Resûlullah'ın (sav) sahâbîsi Zeyd b. Sâbit'in (ra) müddüyle

87. Hattâb'ın (ö. 954/1547) şerhinin adı **Mevâhibü'l-Celîl**'dir (I, VI, Kahire 1329). bkz. **GAL,** II, 102; Kehhâle, XI, 230.

88. **Menâhicü't-tahsîl ve netâicu letâifi't-te'vîl fî şerhi müşkilâti'l-Müdevvene,** yukarıda adı geçen Recrâcî'nin eseridir (**Neylü'l-ibtihâc,** s. 200; **GAS,** I, 470).

89. Ölüm tarihi 752'dir (1352). bkz. G. Marçais, "Abu'l-Hasan," **EI,** I, 124.

89/1. Metinde düşüklük mevcut olup krş. s. 625.

89/2. Metinde Azlûn şeklinde geçmiştir (bkz. **Nefhu't-tîb,** II, 71, 652).

90. İbn Şinzîr diye bilinen Ebû İshak İbrahim b. Muhammed (ö. 402/1101) olup metinde Şunaytir şeklinde geçmiştir (bkz. Ziriklî, I, 58-59; Kehhâle, I, 91).

ayarlamışlardı. Bu müdd, Allah'a hamdolsun, kütüphanemizde mevcut büyük hükümdârlık hazinelerindendir.[91]

Yine bende bir müdd var ki üzerinde Fas'ta 1211 (1796) yılında yapıldığı ve Mevlây Ahmed b. Mevlây Ali el-İdrisî'nin müddüyle ayarlandığı, onunkinin emîrü'l-mü'minîn Ebû'l-Hasan b. emîrü'l-mü'minîn Ebû Said b. emîrü'l-mü'minîn Ebû Yusuf b. Abdülhak el-Merînî'nin, onunkinin Ebû Yakub el-Mansûr'un ve onunkinin de Hasan b. Yahya el-Biskerî'nin müddüyle ayarlanmış olduğu işlenmiştir. Bunun da senedi az bir ihtilafla birlikte daha önce geçen sened gibidir. Nitekim şimdi başka bir müdd de var ki üzerinde emîr Mevlây Abdullah b. Sultan Mevlây İsmail el-Alevî[92] adına ayarlandığı, onun da onu İbn Said el-Margitî es-Sûsî'nin müddüyle, onun 990 (1582) yılında Abdülmü'min b. Abdülmü'min'in müddüyle, onun 710 (1310) yılında fakih Ebû Muhammed Abdullah b. Sâlim'in müddüyle, onun 692 (1293) yılında fakih Ebû Muhammed Abdürrezzâk'ın müddüyle, onun 613 (1216) yılında fakih Ebû'l-Hasan Ali b. Hâc'ın müddüyle ve onun da el-Hâc Hasan b. Yahya el-Biskerî'nin daha önce geçen senedle ayarladığı müddüyle denkleştirdiği nakşedilmiş olup yapılış tarihi 135'tir.[93]

Hindistan'da da hadîs ehli ayarları Mağrib Merînîlerinin müddlerine dayanan müdd ve sâlar kullanmaktadırlar. Nitekim bir not defterinde (künnâşe) arkadaşımız müsnid seyyah Şeyh Ahmed Ebû'l-Hayr b. Osman el-Attâr el-Mekkî el-Hindî'nin[94] elyazısıyla, onun Hindistanlı hocalarımızın hocalarının hocası Şeyh Muhammed İshak'ın bir müddü şeyh Muhammed Salih er-Redavî el-Buhârî'nin hocası olan Şeyh Refîüddin el-Kandehârî'nin müddüyle, onun Hâfız Muhammed Hayât'ın, onun Ebû Said b. Ebû Yusuf b. Abdülhak'ın, onun da Ebû Yakub el-Merînî'nin... müddü ile ayarladığına dair bilgi edindiğinin kaydedildiğini gördüm. Yine arkadaşımız adı geçen Ebû'l-Hayr, hocası uzun ömürlü âlim Şâh Alîmüddin b. Şeyh Refîüddin el-Kandehârî el-Umerî'nin biyografisinde, babası adı geçen Şeyh Refîüddin'in Hz. Peygamber'in (sav) müddünü

91. Bu konuda ayrıca bkz. Ali Hamid el-Mâhî, **el-Mağrib fî ahdi's-Sultân Ebî İnân el-Merînî,** Dârülbeyzâ 1986, s. 191. Burada Merînî sâın, Resûlullah'ın (sav) müddüyle dört müd olduğu ve 6.924 litre ettiği belirtilmiştir.
92. Ölüm tarihi 1171'dir (1757). bkz. R. Le Tourneau, "Abd Allah b. İsmâil," **EI,** I, 47.
93. Bu tarih, Mevlay Abdullah'ın ölümü (1171/1757) gözönüne alınırsa yanlış olmalıdır. Yukarıdaki 613 tarihi de metinde 213 şeklinde geçmiştir (krş. s. 625).
94. bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 690 vd.

Abdülkâdir b. Muhammed Said el-Kürdî el-Medenî'den, onun babasından, onun kendi babası Ebû Tahir el-Kûrânî'den, onun da babası Molla İbrahim el-Kûrânî'den senediyle aldığını zikreder ve nakışta bu bilgiden birâzının mevcut olduğunu söyler. Onun **en-Nefhu'l-miskî fî şuyûhi Ahmed el-Mekkî**[95] adlı eserine bakınız.

Derim: Bu müddlerden gözetilen dînî maksada, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Âşir es-Selevî el-Hâfî'nin künnâşesinde bulduğum şu beyitlerin yazarı işaret etmiştir:

Nebî'nin müddünün ihtivâ ettiği şeylerin faziletleri
Zeki kimsenin gizli değildir anlayışına
Nebî ki aydınlık saçan aydır yüzü
İnsanlara göründü karanlıklar ve gayyalarda
Bizi bir yola erdirdi ulaştırdı
Fazîlet ve râzı olunmuş dinin yoluna
İlim olarak hakkında elde ettiğimiz ilk şeyi
Gece yol gösteren kılavuzdan rivâyet ettik
O da şu ki: bu müdd
Yani Nebî'nin zemzem-bereket müddü
Fıtır sadakası olarak dört müdd yeter ondan
Açık nassa dayanan hükmüyle Şeriatin
Yemin keffâretinde ise on tanesi
Yüce Allah'a yemin ettiğinde
İşte bu hakkında elde edilen bilgi onun
Yüce, değerli ölçüsü Nebî'nin

Sonra bu beyitleri, üzerinde Nasır b. Abdülkerim b. Abdullah b. Şeyh için 1001 (1593) yılında yapıldığı, onun Merâkeş müftüsü ve müddünü 990 (1582) yılında ayarlayan Ebû Muhammed Abdülvahid b. Ahmed eş-Şerif'in müddüyle, onun da müddünü 710 (1310) yılında fakih Abdullah b. Salim'e ait bir müdde ayarlanmış bir müddle ayarladığı yazılan bir müddün üzerinde aynen nakşedilmiş gördüm.

Derim: Öyle görünüyor ki **el-Muvâfakât** müellifi hüccet imam Ebû İshak İbrahim b. Mûsa eş-Şâtıbî (ö. 790/1388) doğruluğu kesin olan bu müddleri görmemiştir. Bu sebepledir ki Venşerîsî **el-Mi'yâr**'ın "Câmi" bölümünde, Ebû'l-Abbas Ahmed Bâbâ es-Sûdânî **Tekmîletü'd-Dîbâc**'da ve **el-Fecrü's-sâti'** müellifi de ilk kaynaktan naklen onun şöyle dediğini kaydederler: "İsnâdlarla nakledilen bu ölçü birimlerine dair ri-

95. bkz. **age,** II, 690-695.

vâyete gelince, bununla ne güvenilecek bir şey ne bir kesinlik hâsıl olur. Ben bunu araştırdım ve değişik rivâyetlere dayanan bu ölçülerin, son derece farklı olduğunu gördüm. Mezhebin imamlarından nakledilen ve herkesin anlayacağı yaklaşık şer'î bir ölçü istiyorsanız, şer'î müdd, küçük-büyük arası orta seviyede bitiştirilmiş iki elle buğday veya başka bir şeyden alınacak bir avuçtur. Sâ ise bundan dört avuçtur. Ben bunu denedim ve doğru buldum. Güvenilmesi gereken de budur. Çünkü bu "şer'î yaklaşıklık" (takribîlik) esasına dayanmakta olup işlerde dikkatle incelenme (kesinlik) şer'an matlup değildir. Çünkü böyle yapmaya kalkışmak, mahâret taslama ve tekellüf kabilindendir. Benim konuyla ilgili kanâatim budur."[96]

Derim: Şâtıbî'nin verdiği hüküm, anlaşılacağı gibi kendi memleketi Endülüs'te geçerli olan müddler üzerinde olup başkalarını bilmemektedir. Her halükârda kendi ölçüsüne mutabık düşen müdd, onun katında sahih olur ki bu müdd de o sırada Fas halkının kullandığı müdd idi. O muhtemelen buna vâkıf olmamıştır.

Fas'ın fakih ve müftüsü Ebû'l-Abbas Ahmed b. Kasım el-Kabbâb (ö. 779/1377), Kadı Iyâz'ın **Kavâid'**ine yaptığı şerhte [97] şöyle der: "Sâ, dört müddür. Müdd ise $1\ ^1/_3$ rıtıldır. Bu sâ, Fas şehrinin zamanımızdaki ölçü birimidir." Bu, harfi harfine onun söylediklerıdir. O VIII. yüzyıl âlimlerinden olup bunu kendisinden Mevvâk **Şerhu'l-Muhtasar'**da,[98] Tefcerûtî **Tenbîhü'l-gâfil'**de ve İbnü't-Tayyib **Şerhu'l-Mürşid'**de[99] naklederek tasdik ederler.

Kabbâb'dan sonra, Mağrib'in eşsiz âlimi İmam Ebû Abdullah İbn Gâzi **Sahîh-i Buhârî'**nin hâşiyesinde, Resûlullah'ın (sav) Medine ve halkına dua ederek *"Allah'ım, onların hacim ölçülerini, sâ ve müddlerini bereketli kıl"*[100] demesiyle ilgili olarak şöyle der: "Hz. Peygamber'in (sav) bu mübarek kriterinin (mi'yâr), Fas halkı arasında yürürlükte olması Allah'ın onlara lutfettiği nimetlerinden biridir. Bunun bereketinin müşahade edil-

96. Venşerîsî, **el-Mi'yârü'l-mu'rib,** XI, 144; Ahmed Bâbâ, **Neylü'l-ibtihâc,** s. 50.
97. **el-İ'lâm bi-hudûdi kavâidi'l-İslâm'**ın (nşr. M. Thavit et-Tancî, Rabat 1384/1964) şerhidir (**GAL,** I, 456).
98. Ebû Abdullah M. b. Yusuf el-Mevvâk el-Abderî (ö. 897/1492). Şerhin adı **et-Tâc ve'l-iklîl'**dir (**GAL,** II, 102).
99. İbn Âşir'in (ö. 1040/1631) **el-Mürşidü'l-muîn ala'd-darûrî min ulûmi'd-dîn** adlı eserinin şerhidir (**GAL,** II, 613, **Suppl.,** II, 700).
100. bkz. Buhârî, Keffârat 5, Buyû 53.

mesi, Allah'ın basiretini yokettiği kimseden başkasına saklı kalmaz." O da X. yüzyıl âlimlerinden olup 919 (1513) yılında vefât etmiştir.

Müsnid ve zâbit allâme Ebû Zeyd et-Temenritî'nin, **el-Fevâidü'l-cemme fî isnâdi ulûmi'l-ümme** adıyla bilinen fihristinde, salih ve lider hocası Ebû Muhammed Abdullah b. Mübarek el-Akâvî'nin hocalarının biyografisini verip bunlardan salih fakih Ahmed b. Abdurrahman el-Mescidâdî'yi kaydettiğinde şunu zikrettiğini gördüm: Ona Hz. Peygamber'in (sav) müddü soruldu, şöyle cevap verdi: Uzun araştırmalarımız sonucunda ilmimizin vardığı ve nazarımızın ulaştığı nokta şudur ki kim onu kesin olarak bilmek ve miktarını açıkça anlamak isterse, uçları kesilmiş orta büyüklükte arpa tanelerinden 34456 tane saysın, sonra onunla sâları denesin, silkip sallamadan bunun dolduracağı ölçek şeksiz şüphesiz Hz. Peygamber'in (sav) sâıdır. Beni bu işi yapmaya sevkeden şey şudur: Fas-ı mahrûsa'dan müdd, sâ ve bunun yarısını (yarı ölçeği) getirdiğimde, hocamız değerli fakih Ebû Ali Hasan b. Osman b. Abdullah et-Tâmilî ile karşılaştım. Bana "Fas'tan bize Hz. Peygamber'in (sav) sâ ve müddünü getirseydin ya!" dedi, ben de "onlardan ve yarısından getirdim" diye karşılık verdim. Buna son derece sevinerek "onları bana getir" dedi. Ben de arkadaşıma, onları eşyalarımızın içinden çıkarmasını söyledim, o da çıkardı. Şeyh onlara bakınca alaylı bir şekilde gülerek şöyle dedi: "Kâbe'nin Rabbine andolsun, sen Hz. Peygamber'in (sav) ne müddünü ne sâını getirdin. Onlar bu ölçekler konusunda fâhiş bir hataya düşmüşlerdir." Ben ise o sırada Fas ve halkına inanıyordum. Şöyle dedim: "Ey efendi, Allah'tan kork, İslâm şehrine ve müslümanlara nasıl hata isnâd edersin? Bu ölçek orada mühürlenmiştir. Mâhir bir âlim marangozların başına verilmiş olup, deneyip mührünü basmadıkça ne bir müdd ne de bir sâ satmıyorlar"[101] Bana şöyle dedi: "Onların hata ettikleri noktayı düşün; onlar tartılır şeylerle ilgili olarak fukahanın $1\ ^1/_3$ rıtıl şeklindeki görüşlerine dayandılar ve onu hafif şeylerden tarttılar. Düşünmüyor musun, eğer samandan tartsalardı, hacmi daha da büyük olacaktı?." Onun görüşü bana da doğru göründü. Gerçeği araştırmaya koyuldum ve daha önce zikrettiğim tesbitte, İbn Râşid el-Kafsî'nin kaydettiği bilgiye dayandım. Fas'tan getirdiğim sâın dolusu 18 avuç, bunun ise dolusu 12 avuç olup

101. Bu iş ile altın ve gümüş mamüllere damga basmakla görevli "emîn" için bkz. Hasan el-Vezzân, **Vasfu İfrikiyâ**, s. 244, 283.

aralarında 1/3 lük bir fark vardır. **Kim ihtiyatlı davranmak** isterse, sadaka-yı fıtırı büyüğüyle ödesin, nisâba ulaşma konusunda ise küçüğüne itibar etsin.

Bu bilginin benzeri, Ebû Abdullah el-Hudaykî es-Sûsî'nin **Tabakât'ında**[102] adı geçen Mescidâdî'nin biyografisinde geçmektedir. Fakat XI. yüzyıl âlimlerinden olan adı geçen Temenritî mezkur fihristinde "Esânid ve müselselât bâbı"nda Fas halkını sert ve kaba bir şekilde muahaze ve ayıplamasından sonra, Hz. Peygamber'in (sav) müddünün senedini, Yesîtînî ve diğerleri gibi önde gelen Fas âlimlerinin ayarına başvurup ona itimatla tesbit ederek şöyle der: Ben müddümü hocamız önder İmam Ebû Zekeriya Yahya b. Abdullah b. Said b. Abdülmunim'inkiyle ölçtüm, o müddünü fakih Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Yesîtinî'nin müddüyle Fas-ı mahrûsa'da 990 (1582) yılında ölçtü, o da müddünü fakih Ebû Muhammed Abdullah b. Salim'inkiyle 710 (1310) yılında, o müddünü salih fakih Ebû Muhammed Abdürrezzâk'ın müddüyle 692 (1293) yılında, o müddünü fakih Ebû'l-Hasan Ali b. Hâc'ın müddüyle 613 (1216) yılında, o müddünü el-Hâc Hasan b. Yahya el-Biskerî'ninkiyle,[103] o da müddünü Ebû İshak İbrahim b. Abdurrahman el-Hâhî (el-Kâdî?)'ninkiyle,[104] o merhum Şeyh Ebû Ali Mansûr b. Yusuf el-Kavvâs'ın müddüyle, o fakih Ebû Ca'fer Ahmed b. Ğazlûn'un müddüyle, o fakih Kadı Ebû Ca'fer Ahmed b. Ahtal'ın müddüyle, o Hâlid b. İsmail'in, o Ebû İshak b. Şinzîr'in ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Meymûn'un müdleriyle, bu ikisi de müddlerini Resûlullah'ın (sav) sahâbîsi Zeyd b. Sâbit'in müddüyle ayarlamışlardı.

İmam Ebû Salim el-Ayyâşî, İbn Cemâa'nın "**Mukaddime"**sine **Maûnetü'l-müktesib ve buğyetü't-tâciri'l-muhtesib** adıyla yaptığı nazma **İrşâdü'l-mütesebbib** adıyla yazdığı şerhte şöyle der: Özen gösterilmesi gereken hususlardan biri de nisaplar, keffâretler, hadler ve nafakalar gibi kendisine taalluk eden hakların edası için, şer'î ağırlık ve hacim ölçüsü birimlerinin kesin olarak tesbitidir. Zamanımızda bunun araştırılıp tasbit edilmesi, bu ölçünün belirlendiği zaman üzerinden

---

102. Muhammed b. Ahmed el-Hudaykî (ö. 1189/1775). Eserinin adı **Tabakâtu ulemâi Sûs'**tur (bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** I, 351-353).

103. Metinde Hüseyin b. Yahya el-Bekrî şeklinde geçmiştir (krş. s. 620-621).

104. Ebu İshak İbrahim b. Abdurrahman adlı iki zat tesbit edilmiş olup birinin vefâtı 387, diğerinin 748'dir (bkz. **Buğyetü'l-mültemis,** s. 204-205; **Nefhu't-tîb,** V, 387-89). el-Hâhî nisbesi muhtemelen yanlış olup kaynaklarda rastlanmamıştır.

uzun süre geçmesi, zaman ve memleketlerin farklılığına bağlı olarak ağırlık ve hacim ölçüleri ile kalıplarda farklılıklarının fazlalığı sebebiyle çok güçtür. Bütün bunların tesbiti iki hususa dayanmaktadır: İnsanın sahih bir senedle Nebevî müdde ulaşacak şekilde başka hacim ölçeklerine ayarlanan (kıyaslanan) şer'î bir ölçek, veya yine bu şekilde başka bir ağırlık birimine ayarlanmış bir ağırlık birimi bulması ya da ulemânın "bir müdd $1\ ^1/_3$ rıtıl, bir rıtıl 128 dirhem, bir dirhem $50\ ^2/_5$ habbe ve bir dinâr da 10/7 dirhemdir" şeklindeki hükümlerinden bu sonucun çıkarılmasıdır. Bunda da iş dönüp dolaşarak şer'î dirhemin tesbitine dayanır. Bu tesbit edilince başkası ona kolayca dayandırılır. Nebevî müdd ve sünnî (şer'î) dirhemi tesbiti müyesser kılmakla, Allah Teâlâ bana lütufta bulundu. Birinci tesbit şekli ikinciyle tecrübe ve kontrol edilip doğrusu elde edildi. Hocamız Sîdî Abdülkâdir b. Ali el-Fâsî'ye,[105] bugün Hz. Peygamber'in (sav) müddüne ayarlı müdd bulunup bulunmadığını sordum, şöyle dedi: "Bu hususta Fas'ta "sâcılar" (kabbâbîn)[106] emîninin yanında bulunan müdden daha mükemmelini (örnek alınmaya değer olanını) görmedim." Sîdî Ahmed b. Ali es-Sûsî, ulemânın görüşlerinden hareketle, müddü tesbit hususunda ictihadda bulundu ve iş bu müdde başvurmaya gelip dayandı. Yanında bulunan bir müddü onunla mukâyese ederek ayarladı, sonra ben bizzat bu müdd ile Sîdî Ahmed es-Sûsî'nin ona ayarladığı müddü getirerek Fas'ta benim için tunçtan yapılan bir müddle ölçtüm, her ikisine de denk geldi. Kendisine göre ayar yapılan müdd, hicrî VI. yüzyıldan sonra yapılmış olup üzerinde Zeyd b. Sâbit'e (ra) varan senedi yazılıydı. Sened benim yanımda başka bir yere yazılıdır.

Ebû's-Suûd el-Fâsî[107] **Sahîh-i Buhârî** üzerine yaptığı "imlâ"larında *"Kitabu'l-Keffârât"*da şöyle der: Hz. Peygamber'in (sav) $1\ ^1/_3$ rıtıllık müddü, Hişâm'ın 8 rıtıllık müddünden daha bereketlidir. "Onun müddü" sözünden maksat, Medine müddü olup bu da Resûlullah'ın (sav) müddüdür.

Fas'ta "Sâcılar"da bulunan müdd Kayravan'da ayarlanmıştır. Bu müdd üzerinde "falân onu falânın müddüyle ayarladı" tarzında Zeyd b.

105. Ebû's-Suûd Abdülkâdir b. Ali el-Fâsî (ö. 1091/1680) bkz. **Fihrisü'l-fehâris,** II, 763-771.

106. Bu ifadenin genel mânâda kova, küçük fıçı, demir ve tunç halkalarla çevrilmiş hacim ölçüleri yapan esnaf için kullanıldığı anlaşılmaktadır (bkz. Roger Le Tourneau, **Fâs kable'l-himâye,** I, 486. Ayrıca bkz. dipnot 101).

107. Yukarıda adı geçen Abdülkâdir b. Ali el-Fâsî'dir.

Sâbit'e (ra) ulaşan senedi yazılı olup o da Hz. Peygamber'in (sav) müddüne ayarlamıştır. Kim onunla (zekât, fitre vs.) ödemek isterse ödesin. Sîdî Ahmed b. Ali de fukahanın söylediklerinden ne ağırlık ne hacim ölçüsü olarak bir sonuca varamayınca müddünü ona ayarladı.

Fâsî'den sonra da XII. yüzyılda Fas tarihçisi allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî el-Hasenî, **el-Mürşidü'l-muîn**'e yaptığı şerhte,[108] Kabbâb'ın daha önce geçen sözünün ardından şöyle der: "Bazı eserlerde, müddün bu şekilde X. (XVI) yüzyıla kadar devam ettiğine ve sonra onda fazlalık yapıldığına, bu fazlalığın da her sâın üç müdd olacak[109] bir seviyeye ulaştığına dair bilgi gördüm. Buna göre nisap, zamanın veskiyle bir vesk ve 40 müdden ibârettir." Bu bilgi adı geçen eserde İbn Âşir'in "beş vesktir" sözüyle ilgili olarak kaydedilmiştir.

Derim: Kadim mukaddes müddü değiştiren ve onda fazlalık yapan günahkâr eli Allah koparsın. Ne cüretkâr eldir o ve onun yüzünden bu memleketler ne büyük musibete uğradı! Allah o kemiklere rahmet etmesin. Allah bu elbisenin, utanç ve rezillik elbisesinin altında bulunan âhiret yoksununu rüsvay etsin! Ebû Abdullah el-Ukbânî'nin **Tuhfetü'n-nâzir ve ğunyetü'z-zâkir fî hıfzi'ş-şeâir ve tağyîri'l-menâkir**[110] adlı eserde, dedesi İmam Kâsım el-Ukbânî'den şu nakilde bulunduğunu gördüm:

O (dedesi), Tilimsan'da sâımıza fazlalık yapılarak eskiden "Tâşfînî" diye bilinenin ölçüsü arttırılıp bugün elimizde bulunan ve "Vehrânî" diye anılan sâ elde edilmek istendiğinde, buna karşı çıkmış ve arkadaşlarından kendisiyle münakâşa edenlere karşı şu şekilde delîl ileri sürmüştü: "Haksız vergilerin bununla verilmesi, özellikle Arap isyancıların hükümrân olmalarından sonra, mefsedetlerin en büyüklerindendir. Hacmi fazlalaştırılmış veya fazlalaştırılmasına fetvâ verilmiş bu ölçeklerle aldıkları her şey de bunun gibidir."[111] Bunun üzerine münakâşacı bu tavrından vazgeçti. Dede (Kasım el-Ukbânî) şöyle dedi: "Allah'a hamdolsun, Allah'ın bana bunu soracağı zamana kadar, bunun (fazlalığın) ihdasını caiz görmekle ilgili tek kelime söylemedim."

---

108. bkz. dipnot 99.
109. Metinde bu anlamın aksi anlaşılmakta olup bir sâın dört müdd olduğu gözönüne alınınca metnin hatalı olması gerekir.
110. Muhammed b. Ahmed el-Ukbânî'nin (ö. 871/1466) eseri olup (bkz. **Suppl.,** II, 346) metinde "ğunyetu'z-zâkir" ifadesi düşmüştür.
111. Verginin haksız olarak nitelendirilmesi, o yöntemin gayri meşruluğuyla ilgili olmalıdır.

Derim: Bana Selâ'da bir müdd yapıldı ki Selâ ve Mağrib'in medar-ı iftiharı Ebû Abdullah Muhammed el-Ayyâşî'nin XI. (XVII.) yüzyılda yaptığı ayarlamaya nisbet edilen ve üzerinde muttasıl (kesintisiz) bir sened işlenen bir müddle denkleştirilmişti. Ben bu müddü yanımda Doğu'ya götürdüm, Mısır'da titiz dostumuz Şihabüddin Ahmed el-Huseynî'ye verdim. O, **Nihâyetü'l-ihkâm**[112] adlı kitabında, çeşitli mezhep fukahasına ait görüşleri ele alıp tercihte bulunduğu üzere, bize de müddün mâhiyeti ve mukâyesesi ile ilgili olarak araştırma yaptığı ve onu en doğru ve sağlam müdd bulduğunu haber verdi. İşlerin âkıbeti Allah'a aittir.

İmam Ebû'l-Ferec ed-Dârimî'nin[113] sâ ve müdde dair bir risâlesi vardır. Kayravan'da, oranın müftüsü Şeyh Muhammed b. Salih el-Cûdî'nin yanında, Şeyh Tâcüddin el-Bekrî et-Tûnisî'nin bir risâlesini gördüm. Risâlenin adı **İ'mâlü'l-fiker fî tahrîri's-sâi'n-Nebevî bi-a'mâli'n-nazar**'dır.[114] Allâme Seyyid Muhammed Emin Mîrganî'nin[115] de **Keşfu'l-kinâ an tahrîri's-sâ** adlı bir risâlesi vardır. Fransız âlimlerden biri de müddler ve sâları ayrı bir eserde ele almış ve şekillerini fotoğraflarla kaydetmeğe özen göstermiş olup benim yanımda bulunan Merînî sâın da resmini vermiştir. Bu risâle Paris'te basılmıştır.[116] Arkadaşımız Şihâbüddin Ahmed el-Hüseynî el-Mısrî'nin **Nihâyetü'l-ihkâm**'ının sonuna da bakınız. Çünkü o, şer'î dirhemler, ağırlık ve hacim ölçüleri ile ilgili olarak, başka kimsenin yanında bulunamayacak güzel bilgiler vermiştir. Allah en doğrusunu bilir.

Huzâî'nin kitabında burada dinâr, dirhem, ağırlık ve hacim ölçü birimleriyle ilgili olarak ele alınan konular hakkında,[117] Doğulu ve Batılı âlimlerden bu konuda yazanlar arasında, bundan daha geniş ve toplu olarak yazanı görmediğimi belirtmem insaf icabıdır. Öyle ki onun kitabı eğer sadece bu konuları ele alsaydı, kendisine itibar göstermeye değerdi. Şöyle ki, o "Şer'î ağırlık ve hacim ölçüsü birimlerine dair bâb" başlığı al-

112. Şihâbüddin Ahmed b. Ahmed eh-Hüseynî (ö. 1332/1914), **Nihâyetü'l-ihkâm fî beyâni mâ li'n-niyye mine'l-ahkâm** (Bulak 1320). bkz. Serkis, I, 384.
113. Ebû'l-Ferec ed-Dârimî (ö. 448/1056). bkz. **A'lâmü'n-nübelâ,** XVIII, 52-54; Sübkî, **Tabakâtu'ş-Şâfiiyye,** IV, 182-188.
114. bkz. **Suppl.,** II, 694: **İ'mâlu'n-nazar ve'l-fiker fî tahrîri' sâi'n-Nebevî ve't-Tûnisî.**
115. bkz. **Suppl.,** II, 606.
116. Bu risâle Alfred Bel'in "Note sur trois anciens vases en cuivre gravé, trouvés à Fès et servant à mesurer l'aumône l'égale du Fitr" (**Bulletin Archéologique,** Paris, 1917, s. 359-387) adlı resimli makâlesi olmalıdır.
117. Huzâî, s. 596-626.

tında birçok fasıla yer vermiştir. Birinci fasıl, Hz. Peygamber'in (sav) "Ağırlık ölçüsü birimi (vezn) Mekke halkının ağırlık birimi, hacim ölçüsü birimi (mikyâl) Medine halkının hacim birimidir" sözüne dairdir. İkinci fasıl "Hz. Peygamber (sav) zamanındaki ağırlık birimlerini ve miktarlarını bilmeye dair" olup bunların sayısı da ondur. Huzâî sonra dirhemi yedi noktadan ele alır. 1. Kullanılması. 2. Miktarının bilinip bilinmediği 3. Miktarının bilinmesi. 4. Dirhemin kaç habbe ettiğine dair ileri sürülen iki görüş arasında tercih yapılması. 5. Câhiliyye ve İslâmî devirlerde ağırlık ölçü birimlerinin tesbitinde arpa tanesi kullanıldığı hakkında delîle dair. 6. Bu dirhemin "Şer'î" diye adlandırılmasının manası.[118] Huzâî bundan sonra da dînâr[119] ve miskâl ile bunların kullanılışı ve miktarı; kîrât, kullanılışı ve miktarı; ûkiyye, kullanılışı ve miktarı; neş, kullanılışı ve miktarı; nevât, kullanılışı ve miktarı; rıtıl, kullanılışı ve miktarı; kıntâr, kullanılışı ve miktarı hakkında bilgi verir.[120] Sonra da, Hz. Peygamber (sav) zamanında kullanılan hacim ölçüsü birimlerinin adları ve miktarlarıyla ilgili bir başlık açar ki bu birimler de müdd, sâ, fark, arak ve vesk'tir. O, bunların her birinin kullanılış ve miktarlarını geniş şekilde ele almış olup bu esere veya yazarı tarafından yapılan muhtasarına bakınız. Eğer burada ilâve ettiklerimiz o bilgilere eklense, bu konuda kendisinden daha faydalısı olmayacak müstakil bir eser haline getirilmesi uygun olur.

Hâtime: Fukahanın bu konu üzerinde uzun uzadıya durması, fıtır sadakasını (fitre) ödemede gerekli (vâcip) miktarı gözetme gâyesi ve sâa fazlalıkta bulunmanın mekruh olmasından dolayıdır. Çünkü sâın miktarındaki sınırlama şâri (kanun koyucu, Hz. Peygamber) tarafından yapılmıştır. Buna ilâvede bulunmak, 33 defa tesbih çekmeye ilâvede bulunmakta olduğu gibi, mekruh bidatlerden sayılır. Bunu Karâfî söylemekte olup[121] ben de İbnü'l-Hâc'ın Meyyâre'nin eserine yaptığı hâşiyeden[122] naklettim.

---

118. Kettânî burada yedinci hususu zikretmemiş olup bu da konuyla ilgili olarak geçen bazı kelimelere dair lügat bilgileridir.
119. Metinde dirhem şeklinde geçmiştir.
120. Huzâî dinâr ve miskâldan sonra dânik hakkında bilgi vermiş olup Kettânî tarafından zikredilmemiştir. Ayrıca metnin bu ve ardından gelen kısmında bazı düşüklükler aslından ikmâl edilmiştir.
121. Karâfî, **el-Furûk,** IV, 193.
122. Muhammed Meyyâre'nin (ö. 1072/1662), İbn Âşir'in **el-Mürşidü'l-muîn**'ine **ed-Dürrü's-semîn** adıyla yaptığı şerhe İbnü'l-Hâc'ın hâşiyesidir (**Suppl.,** II, 699-700; ch. Pellat, "Mayyâra", **EI,** VI, 932-933).

DEVE VE KOYUN EDİNME

İbn Cemâa Muhtasaru's-Siyer'**de şu bilgiyi verir: "Resûlullah'ın (sav) hayvanı olarak Mekke'den hicret ettiğinde bindiği devesi vardı. Onu Hz. Ebubekir'den (ra) 400 dirheme satın almıştı." Hz. Peygamber'in (sav) Sa'leb denilen bir devesi de vardı. Bedir savaşında da Ebû Cehil'e ait "mehrî"[123] bir deveyi ganimet olarak almıştı. Hz. Peygamber'in (sav) Şam yolu üzerinde Medine'ye bir berîd[124] mesafede bulunan Gâbe'de yirmi sağmal devesi vardı, her gece kendisine onların sütünden iki kırba getirilirdi. Sütü bol[125] onbeş devesi daha vardı ki bunları Resûlullah'ın (sav) âzatlısı Yesâr otlatıyordu. Ayrıca yedi sağmal devesi de vardı.[126] Resûlullah'ın (sav) birçok koyunu vardı. Bunlardan yedi tanesi dişi idi ve Ümmü Eymen tarafından otlatılıyordu. Diğerleri de başkalarının yanındaydı.**

el-Utbiyye'de İmam Mâlik'in şöyle dediği nakledilir: "Ömer b. Hattâb'ın (ra), Allah'ın malından[127] develer edindiği, onları halka vermekte olduğu, halkın bunlarla haccettiği ve dönüşlerinde de develeri kendisine iade ettiklerine dair bana haber ulaştı." İbn Rüşd **el-Beyân ve't-tahsîl**'de şöyle der: Bu uygulama, Allah'ın malı konusunda doğru bir bakış açısıdır. Çünkü Allah'ın malının sarfedileceği en uygun yer, Allah'ın farzlarını edâda destek sağlanacak yer olup devlet başkanlarının bu konuda onun uygulamasını örnek almaları gerekir.[128]

DAMGACI (HAYVANI DAĞLAYAN)

Buhârî "Devlet başkanının zekât develerini bizzat damgalaması[129] bâbı" adıyla bir başlık açarak Enes b. Mâlik'ten (ra) şu rivâyeti tahric eder: "Abdullah b. Ebî Talha'yı, kendisine tahnik[130] yapması için Re-

123. Mehre b. Haydân kabilesine nisbetle anılan develerden olup metinde "mehrif" şeklinde geçmiştir.
124. İki fersah veya oniki millik mesafedîr (bkz. **el-Kâmus,** "brd" mad.).
125. Metinde "sütü az" şeklinde geçmiştir.
126. Bu onbeş deve ile yedi deve Zü'l-Cedr'de otlatılıyordu.
127. Bununla, ganimetten alınan humus (beşte bir) kastedilmiş olmalıdır. bkz. Enfâl 8/41.
128. **el-Beyân ve't-tahsîl,** XVII, 122.
129. "Vesm" (damgalama) kelimesi metinde "resm" şeklinde geçmiştir.
130. Hurmayı ağzında ezip çocuğun damağına sürmek.

sûlullah'a (sav) götürdüm. Elinde damga, zekât develerini damgalarken kendisine vardım."[131] Sahîh-i Müslim'**de de Enes'in (ra) şu haberi verdiği rivâyet edilir: "Enes'in annesi doğum yaptığında, kendisine tahnik yapması için çocuğu Resûlullah'a (sav) götürdü. Enes şöyle der: "Vardığımızda Nebî (sav) bir ağılda koyun damgalıyordu." Şu'be**[132] **şöyle der: Bildiğim kadarıyla o "kulaklarını (dağlıyordu)" dedi.**[133]

İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında (V, 52) İkrâş b. Züeyb[134] et-Temîmî'nin biyografisinde onun şöyle dediği kaydedilir: "Hz. Peygamber'e (sav) zekât develerini getirdim; Resûlullah (sav), zekât develerinin damgasının vurularak onlara katılmasını emretti."[135]

Hanefî âlim İbn Âbidîn'in **ed-Dürr** hâşiyesinde (I, 633) hanefîlerin büyük kitaplarından **el-Bezzâziyye'**den[136] naklen şu bilgi verilir: "Faruk'un (Hz. Ömer) ahırındaki atların uyluklarında 'Allah yolunda vakfedilmiştir' ifadesinin yazılı olduğu rivâyet edilir." İbn Âbidin daha sonra İbn Hacer el-Heytemî'nin bu konuda verdiği ve şu bilgiyi içeren bir cevabını nakleder: "Fakih İbn Acîl el-Yemenî, ölü için kefene duâ yazılabileceği konusunda fetvâ verdi. Bu hüküm, zekât develerine "Allah içindir" yazılmasına kıyasen verilmiş olup, bazı âlimler bunu tasdik etmişlerdir. Oysa bu kıyas münakâşa götürür" (bkz. **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr**).[137] Sonra İbn Âbidîn'in **el-Bezzâziyye'**den naklettiği bilgiyi, İbn Sa'd'ın **Tabakât'**ında buldum ki oraya bakınız.[138]

DEVLET BAŞKANININ KORUSU

Sahîh-i Buhârî'**de şu rivâyet nakledilir: "Nebî (sav) Bakî'i (Nakî'i) koruluk yaptı."**[139] **Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm bu rivâyete** Kitâbu'l-

131. Buhârî, Zekât 69.
132. Metinde "Seb'a" şeklinde geçmiştir.
133. Müslim, Libâs 110,111.
134. Metinde Dücyb şeklinde geçmiştir.
135. İbn Sa'd, VII, 74-75.
136. **el-Fetâva'l-Bezzâziyye,** VI, 380.
137. **Reddü'l-muhtâr,** II, 246.
138. İbn Sa'd, III, 306.
139. Buhârî, Musâkât 11. Buhârî râvilerinin çoğu Bakî'i, Nakî şeklinde kaydetmişlerdir.

Emvâl'de **"müslümanların atları için" ilâvesinde bulunur.**[140] **Kadı Iyâz şöyle der: Bu yer Medine'ye yirmi fersah mesafede olup Akîk vadisinin başıdır. Bir mile bir berid ebatlarında yüzölçüme sahip olup buradaki yeşilliği en bol vadidir. Ağaçlık da olup bitkilerinin çokluğu yüzünden içinde süvari kimse kaybolur. Bakî kelimesi izâfet yapılmadan zikredildiğinde bu yer kastedilir. Muhaddislerden bazıları bu kelimeyi Nakî şeklinde zikrederler ki "nakî" su biriken yer demek olup bundan dolayı bu adla anılmıştır.**[141]

el-İsâbe'de müellif, Iyâz b. Abdullah es-Sekafî'nin biyografisini vererek şu bilgiyi zikreder: Buhârî ve İbn Mende, Abdullah b. Iyâz'dan babasının şöyle dediği rivâyetini tahrîc ettiler: "Resûlullah'ı (sav) gördüm, Behz kabilesinden bir adam kendisine bal getirmişti. Resûlullah (sav) 'bu nedir?' diye sordu, adam 'sana hediye getirdim' dedi, Resûlullah da kabul etti. Adam 'Bakî'imi bana koru kıl' dedi, Hz. Peygamber (sav) de onu koru kıldı ve kendisine bir belge yazdırdı."[142]

Diyârbekri **Târîhu'l-hamîs'**inde efendimiz Hz. Osman'a (ra) baş kaldıranların onu tenkid ettikleri hususları zikrederken, beşinci olarak şu ithamda bulunduklarını söyler: "O, alınıp satılan bazı şeylerle ilgili olarak Medine pazarını koruluk kıldı (başkalarını menetti). Onun vekili, Hz. Osman'ın develerinin yemi için ihtiyaç duyduğu şeyleri satın alıp alışverişini bitirmedikçe, hiçbir insan pazardan hurma çekirdeği satın alamıyordu." Bu, Hz. Osman (ra) aleyhine düzülen yalanlardan olup aslı yoktur. Maamafih bunun doğru olduğunun düşünülmesi hâlinde, bunu zekât develeri için yaptığı ve pazarı develerin otlak koruluğu çerçevesinde mütalaa etmiş olduğu şeklinde yorumlanır.[143]

---

140. **el-Emvâl,** s. 376.
141. Kadı Iyâz, **el-Meşârik,** I, 115. Aynî, Nakî'in Medine'ye yirmi mil mesafede olduğunun da söylendiğini ve yüzölçümünün bir beride bir berid olduğunu kaydeder **(Umdetu'l-kârî,** X, 220).
142. **el-İsâbe,** III, 49; **Üsdü'l-ğâbe,** IV, 325.
143. **Târîhu'l-hamîs,** II, 268. Ayrıca bkz. s. 551, II, 101.

KETTÂNÎ

Hz. Peygamber'in Yönetimi

et-terâtîbu'l-idâriyye

Uygarlıkların çeşitli merhalelerinde başka uygarlıklardan o veya bu şekilde etkilenmeleri tabiî bir hususdur. Her sağlıklı ve kendi değerlerine güvenen uygarlık gibi İslâm uygarlığı da civarındaki kültür havzalarıyla etkileşmeye girişmiştir. Ancak onu "İslâm" uygarlığı olarak diğerlerinden ayıran bir özellik vardır ki, temellerinin Kur'ân ve sünnete dayanmış olmasıdır. İslâm uygarlık tarihi boyunca bütün gelişme ve farklılaşmalar İslâm'ın bu temelleriyle düşünüldüğünde bir anlam ifade ederler. Zaten kendisinden önceki semavî dinlerin doğrulayıcısı ve kemâle ermiş son şekli olması yanısıra, temel ilkesi olan tevhîdin evrenselliği sebebiyle esasen belli bir zaman ve mekânla bağlılığı bulunmayan İslâm'ın çeşitli uygarlık ve düşünce sistemleriyle temas kurması, onun özgünlüğünü zedelemediği gibi, evrenselliğinin de tabiî bir sonucudur.

İslâm uygarlığının özgün olmayıp, diğer uygarlıklardan alındığı, Emevîler ve özellikle Abbasîlerle başladığı gibi tezleri ileri süren bazı Batılı araştırmacıların, asıl niyetleri itibariyle bu uygarlığın temelinde yer alan Kur'ân ve sünneti gözardı etmek veya gözlerden kaçırmak istediklerini belirtmek ihtiyacı vardır.

İşte bu bilinçle hareket eden Kettânî'nin, elinizdeki eseriyle ortaya koymak istediği ana fikir, Emevî ve Abbasîlerden başlamak üzere İslâm tarihi boyunca kurulan müslüman devletlerdeki siyasî, idarî, askerî, adlî, ilmî ve iktisadî kurumların şu veya bu şekilde Hz. Peygamber zamanında mevcut olduğu, İslâm uygarlığının temellerinin Allah Resulü (s.a.v.) ve ilk müslüman nesil zamanında atılmış bulunduğudur. Hz. Peygamber'in Yönetimi, İslâm uygarlığının bütün boyutlarıyla ilk ve mükemmel örneklerine Hz. Peygamber'in asr-ı saadetinde sahip olduğunu ortaya koymak bakımından kayda değer bir çağdaş İslâm klasiğidir.

ISBN 978-975-355-544-9 (tk)

9 789753 555449

2. BASKI

İZ YAYINCILIK 012

İSLAM KLASİKLERİ DİZİSİ